

**АЛЬПІНІЗМУ
ПРИКАРПАТТЯ
50 РОКІВ**

Видавець
Олександр
Савчук

ХАРКІВ
Видавець Олександр САВЧУК
2017

Висловлюємо подяку всім авторам дописів та фото.

Особлива подяка Кудіну Д. П., як автору та укладачу блоку про туризм, спортивний та пішохідний.

Окрема подяка Олександрю Зав'яльцю за фінансову підтримку проекту.

А 57 АЛЬПІНІЗМУ ПРИКАРПАТТЯ 50 РОКІВ / уклад. Д. М. Круль. — Харків :
Видавець Олександр САВЧУК, 2017. — 467 с.

ISBN 978-966-2562-88-0

Книга «Альпіністи Прикарпаття» — це більше як 50-літня історія альпінізму Прикарпаття. В книзі викладена історія з часу появи перших альпіністів на Прикарпатті, її розвиток за всі описувані роки.

На прикладі засновника альпіністської секції Куруса Ярослава показані всі етапи її розвитку, росту майстерності та масовості. Враховуючи, що всі, хто прийшов в альпінізм, так чи інакше пройшли в Карпатах школу спортивного: гірського та пішохідного туризму, сплаву на плотах чи катамаранах, орієнтування, ми написали цю книгу спільно з нашими друзями та побратимами по горах — туристами. Всі ці роки пліч-о-пліч ми робили одну справу — любили гори і намагались залучити до них якнайбільше молоді.

Читаючи цю книгу, ми, власне, читаємо біографію людини, великого ентузіаста та оптиміста, що безмежно любив гори. На її сторінках ми маємо можливість познайомитись зі славною історією наших перемог і досягнень, організованих та бездоганно проведених експедицій та зборів у гірських районах, мало кому доступних тепер.

На початку 60-х років самі організатори напевно не могли собі і уявити, що уже через 20 років з групи в три ентузіаста виросте колектив, що самостійно організує та зробить сходження на одну з вищих вершин Паміру висотою 7134 метри — п. Леніна.

Завдяки багаторічній послідовній та наполегливій організаторській роботі, відповідальному відношенню до поставленої мети, особистому прикладу, чисельність тих, що за ці роки пройшли через горнило занять альпінізмом в області, досягла понад 8 тисяч.

З оповідань безпосередніх свідків та учасників подій, статей, надрукованих у різний час у пресі, ми знову переживаємо події, в яких брали участь у недалекому минулому, та дізнаємось про нові, невідомі широкому загалу.

Також ми згадуємо тут наших товаришів по сходженнях в горах з інших міст, областей та республік колишнього Союзу, що всіляко сприяли нам в розбудові секції — словом, порадою чи особистою участю, за що їм всім щира подяка.

УДК 796.525(234.421.1)(091)

ISBN 978-966-2562-88-0

© Видавець Олександр САВЧУК, 2017

© Круль Д. М., укладання, 2017

© Васильєва Н. Ю., комп'ютерна верстка, 2017

ЗМІСТ

<i>Дмитро Круль</i> · ПЕРЕДМОВА	6
<i>Ігор Рябоконт</i> . В горах наше серце.....	7
Розділ I · АЛЬПІНІЗМУ ПРИКАРПАТТЯ 50 РОКІВ	
<i>Дмитро Круль</i> . Заходи, організовані та проведені Івано-Франківською обласною федерацією та низовими секціями альпінізму	16
Розділ II · ПОХОДИ. СКЕЛІ. АЛЬПТАБОРИ. ЗБОРИ. ЕКСПЕДИЦІЇ	
<i>Ярослав Курус</i> . Ріст секції.....	37
<i>Ірина Форостян (Ганущак)</i> . Ювілей у нашій обласній альпіністській федерації.....	39
<i>Віктор Клімко</i> . Сповідь гірника, або Поки пам'ять жива	41
<i>Василь Бахталовський</i> . Секція альпінізму ДСТ “Буревісник“	62
<i>Дмитро Круль</i> . Секція альпінізму ДСТ “Буревісник“ — ІФІНГ	63
<i>Володимир Бабій</i> . Моя перша Говерляна.....	71
<i>Володимир Перегінець</i> . Незабутні Фанські гори, спогади через роки	76
<i>Олександр Зав'ялець</i> . Спогади	80
<i>Ігор Темник</i> . Моє перше сходження	84
<i>Іван Мартинюк</i> . У горах залишаю серце	89
<i>Ольга Овчаренко</i> . Наш клуб.....	151
<i>Олександр Овчаренко</i> . Гори	151
Розділ III · ОПОВІДАННЯ, ВІРШІ, СПОГАДИ УЧАСНИКІВ ПОДІЙ, ЗАХОДІВ	
<i>Володимир Катушков</i> . І Памір, і Кавказ.....	153
<i>Володимир Семиволос</i> . Гори кличуть	153
<i>Ігор Рябоконт</i> . Говерліана-68	154
<i>Ігор Рябоконт</i> . Збори в Баксані.....	156
<i>Ігор Рябоконт</i> . В Москву на Пленум	159
<i>Ігор Рябоконт</i> . Раптова зміна в керівництві федерації.....	161
<i>Ігор Рябоконт</i> . Каракол-1971	162
<i>Ігор Рябоконт</i> . Жива вертикаль.....	165
<i>Ігор Рябоконт</i> . Матча-1973.....	167
<i>Ігор Рябоконт</i> . Магнетизм вертикалі.....	169
<i>Микола Порівський</i> . Кавказ.....	170
<i>Ігор Рябоконт</i> . 1973 рік. Чемпіонат за «Кубок Довбуша». Збори в Матчі.....	175
<i>Ігор Рябоконт</i> . 1974 рік. І знову Фани.	176
<i>Валерій Горбунов</i> . Страховку не навантажуй.....	177

Леонід Перчило. Шхара.....	180
Ярослав Курус. Пік Комунізму.....	188
Дмитро Круль. Як це було.....	192
Юрій Васідлов. Лавина на Близницях.....	194
Юрій Васідлов. Скеля.....	196
Леонід Перчило. Вірші.....	198
Олександр Єзовіт. Кирпич.....	200
Олександр Єзовіт. Ситуація майже за Візбором.....	201
Макс Говерляна-2003.....	203
Андрій Третьяков. Мармарош-Чорногора. Опис маршруту.....	204
Віталій Форостян. Вірші.....	206

Розділ IV • БІОГРАФІЇ АЛЬПІНІСТІВ І ТУРИСТІВ ОБЛАСТІ

Альпіністська біографія Я. І. Куруса.....	208
Безруков Роман.....	212
Бельбас Роман.....	212
Була Віктор Сергійович.....	213
Васідлов Андрій Іванович.....	215
Андрій Васідлов. Валентина.....	217
Васідлов Юрій Іванович.....	218
Виборний Володимир Федорович.....	219
Водянін Валентин Іванович.....	221
Галайда Володимир Миколайович.....	221
Ганущак Руслан Васильович.....	222
Єршов Олег Олександрович.....	223
Житній Євген Васильович.....	224
Зав'ялець Олександр.....	225
Іванова-Сович Ірина Олексіївна.....	226
Калічук Юрій Михайлович.....	227
Катушков Віктор Миколайович.....	228
Кендзерський Бернард Йосифович.....	228
Клімко Віктор.....	230
Коган Леонід.....	230
Круль Дмитро Миколайович.....	231
Кухар Іван Володимирович.....	234
Малахов Віктор Миколайович.....	236
Малахова Людмила Антонівна.....	237
Микула Євген Васильович.....	237
Молчко Богдан Павлович.....	238
Одинець Валерій Едуардович.....	240
Павлишак Іван Опанасович.....	241
Перегінець Володимир Миколайович.....	242

Перчило Леонід Миколайович.....	242
Поровський Микола Іванович.....	243
Процан Юрій Іванович.....	244
Рубанець-Круль Валентина Леонтіївна.....	245
Рябоконт Ігор Миколайович.....	246
Семиволос Володимир Петрович.....	247
Сергієнко Олена.....	248
Ткачук-Сурудіна Ірина.....	249
Ганущак-Форосян Ірина Василівна.....	250
Чекалова Віра.....	252
Шульга Олексій Миколайович.....	252
Розділ V • СПОРТИВНОМУ ТУРИЗМУ ПРИКАРПАТТЯ 50 РОКІВ	
<i>Дмитро Кудін. Туризм. По горах, долинах та річках.....</i>	254
<i>Едуард Кузьменко. Нарис про З. Л. Новицького.....</i>	257
<i>Едуард Кузьменко. Туристська біографія.....</i>	263
<i>Геннадій Хотульов. «Счастлив, кому знакомо щемящее чувство дороги».....</i>	263
<i>Геннадій Хотульов. Життя в туризмі.....</i>	268
<i>Анатолій Поплюйко. Учасник турклубу «Альтаір».....</i>	269
<i>Дмитро Кудін. Моє життя в туризмі.....</i>	272
<i>Орест Бекеш. Моя туристська біографія.....</i>	275
<i>Василь Бахталовський. Мій шлях в туризмі.....</i>	276
<i>Василина Гурак-Павлишина. Туристська біографія Б. Павлишина.....</i>	282
Перелік деяких категорійних туристичних походів та їх учасників.....	283
<i>Дмитро Кудін. Група в поході.....</i>	285
Розділ VI • ДІЛА МИНУЛІ І ТЕПЕРІШНІ, АБО ДРУЖБА, ПЕРЕВІРЕНА РОКАМИ	
Альпінізму Прикарпаття в 2012 році виповнилось 50 років!.....	372
<i>Леонід Перчило. Молодість пройшла... ..</i>	380
Говерляна — значки, присвячені масовим сходженням на Говерлу.....	389
<i>Дмитро Круль. перевал Карпатський.....</i>	393
<i>Антін Полтавський. Подолати страх висотою.....</i>	397
<i>Віра Чекалова. Ретро. Далекі 70-ті.....</i>	401
<i>Дмитро Круль. Табірні будні, або Не горами єдиними.....</i>	408
Розділ VII • МИ ПАМ'ЯТАЄМО	
<i>Володимир Кирилуша. Лавина.....</i>	439
<i>Валерій Денисов. Василій Шпег, Николай Мешалкин.....</i>	444
<i>Сергій Челенков. Нас полишають найкращі.....</i>	446
<i>Олександр Єзовіт. Тянь-Шанський щоденник.....</i>	449
Додаток 1. Список альпіністів секції ДСО «Авангард».....	462

ПЕРЕДМОВА

Дмитро Круль

Ідея написання цієї книги назривала давно. Напевно, першим поштовхом та кроком щодо реалізації задуму її написання став сайт «Альпіка», у свій час створений Олександром Єзовитом, який понад десяток років самотужки на особистому ентузіазмі був автором, редактором та душею «Альпіки». На ньому довгий час акумулювалась інформація про події, альпіністські сходження та заходи, унікальні фото. Через гостьову книгу сайту багатьом вдалось відновити знайомства та налагодити контакт, за що йому велика вдячність.

В 2012 році відбулася зустріч ветеранів альпінізму, організована зусиллями Валерія Чорнорая та Тараса Шандровського, яка стала знаковою подією в нашому житті, житті тих, хто організував, підтримував, брав участь у роботі з розвитку та пропаганди альпінізму та всіх видів туризму в області.

Перший дзвінок щодо ювілейної дати прозвучав від Мартинюка Івана десь у червні. Після його дзвінка і почались організаційні заходи.

Враховуючи, що всі ми мали пряме відношення до туризму — пішогодного, гірського, водного, цю книгу було вирішено писати разом. На зустрічі в Паляниці і було прийнято рішення про її необхідність з поваги до пам'яті тих, кого уже немає з нами.

В числі перших активно підключились Ігор Рябоконт, Юрій Васідлов, Микола Поровський, Василь Бахталовський, Віктор Клімко, Дмитро Кудін, Геннадій Хотульов, Іван Мартинюк.

Люб'язно передали свої архіви та особисті записи Ярослав Курус та Леонід Перчило.

З часом виявилось, що в зв'язку з ліквідацією альпклубу, як центру обласного альпінізму, та реформою всієї галузі спорту в незалежній Україні достовірної та послідовної інформації дуже не вистачає. Багатьох учасників альпіністських подій тих років життя розкидало в різні краї України та неймовірні куточки світу. Робота на якийсь час завмерла. Але інформація накопичувалась, уточнювалася. Відновилися та зав'язалися взаємини з людьми, про існування яких я і не підозрював.

Викладені тут матеріали далеко не повні і не завжди точні.

І тут найбільш послідовними та активними виявилися наші друзі туристи.

Саме із зустрічі ветеранів альпінізму і туризму в Паляниці 2012 та Яремчі в 2013 році було започатковано вихід світу цієї книги. Хочу подякувати всім, хто відгукнувся, допомагав в зборі та уточненні матеріалів, фото, просто підтримав...

В ГОРАХ НАШЕ СЕРЦЕ

Ігор Рябоконт, КМС

*Учасник Львівської альпініади в альптаборі
«Баксан» (Кавказ) в 1958 році
Керівник альпіністських зборів, організо-
ваних комітетом з фізкультури і спорту при
Івано-Франківському Облвиконкомі в Фанських
горах (Таджикистан) у 1970 році*

Листопад. Ніколи, мабуть, я не звикнуся з цією бридкою московською погодою. Сіре небо навалилося на землю, лізе в душу. Напрошуються якісь непотрібні думки, типу: ну от! мені вже 74, життя промайнуло, ніби й не було його. Кажуть, не страшно. Таке трапляється, коли важка хвороба відступає, але до повного одужання ще далеко. Більше року я не виходжу за межі чотирьох стін. Все хворію і хворію. Хворію тяжко, страшно, але з якимось агресивним, до озлоблення впертим настроєм: жити! І все частіше і частіше, коли раптом прокидаюся вночі і довго лежу з закритими очима, я віддаюся у полон ностальгічного бажання: піднятися на високу полонину під Говерлою, як тоді, вперше в житті, в 1956 році. Застигнути в захваті, дивитися в чарівну карпатську далечінь і вслухатися, вслухатися в цей заспокійливий смерековий шум лісів, що розкинулися по схилах. Здається — це душі людей, що колись жили тут, вселилися в дерева і шепочуть, шепочуть, хочуть виразити щось, що не піддається розгадці. Всім єством зливаєшся з цією красою, з цією вічністю. Де, як знайти слова, щоб передати це почуття? Живе відчуття глибше за всі слова...

В той вечір я, побродивши львівським сайтом, сидів перед згаслим екраном монітора, втомлено відкинувшись на спинку крісла, раптом — телефонний дзвінок... Знайомий голос. Українська мова. Діма Круль. Він прийшов в секцію альпінізму взимку 1969 року вісімнадцятирічним юнаком. Тренувати його було одне задоволення. Фізично міцний, витривалий, природжений скелелаз, все схоплює на льоту, поміркований, безсхильності приймати поспішні рішення, бездоганно виконує всі доручення, добрий помічник при організації заходів, за необхідності — владний. У цьому наборі якостей безпомилково вгадувався майбутній організатор, керівник. У 1970 році він виконує третій розряд, у 1972 — 2-й розряд, в 1973 — закінчує школу інструкторів. У 1974 році організовує перші самостійні збори ДСТ «Буревісник» в Фанських горах біля під-

ніжжя гори Арг і керує ними. У 1979 році виконує норму КМС.

Діма повідомляє: 24-25 листопада 2012 року в Паляниці намічається збір ветеранів альпінізму Прикарпаття для святкування п'ятдесятиліття Федерації альпінізму Івано-Франківської області. Дуже бажана моя участь. Дружина Лариса, донька Галя розхвилювалися. Мовляв, нездоровий ти ще, шлях далекий, а раптом — застуда, вірус, рецидив пневмонії? Може, краще не їхати? Як не їхати?! По-перше — я обіцяв. По-друге... Я народився в Харківській області, живу в Москві, але моя батьківщина — Галичина. Там я виріс, закінчив школу, технікум, інститут, почав займатися альпінізмом. В альпінізмі ріс разом з тими, хто ростив івано-франківську секцію альпінізму, ростив собі на зміну альпіністів. Міста Львів, Івано-Франківськ так приросли до моєї душі, що чим далі і чим довше я від них, тим сильніше до них приростаю. Вирішено. Мені їхати, але в супроводі.

І ось ми, я і Лариса, в Івано-Франківську. Валера Чорнорай влаштував нам прогулянку містом — величезне йому спасибі за це задоволення. Місто помітно погарнішало. Його трансформований вигляд, що вдало поєднує новотвори із зразками колишнього зодчества, відображає любов городян до свого міста, вселяє повагу до тих, хто його перетворював...

На наступний день до нас приєднується Тарас Шандровський, і ми ідемо в Паляницю, на «Карпатське ранчо». Ларисі так сподобалося ранчо, гостинні, люб'язні господарі — велике їм спасибі за привітний прийом і турботу, що вона висловлює побажання: якщо буде можливість — приїдемо сюди влітку, з онуком.

На зустрічі були присутні 28 осіб. Майже половина з них мені незнайома. Довго не міг змиритися зі своєю несподіваною роллю — чи то останнього з могікан, чи то рідкісного музейного експоната. Адже я виконав третій розряд з альпінізму ще в 1958 році, будучи учасником першої в історії Західної України Львівської альпініади на Кавказі в 1958 році в альптаборі «Баксан». Мимоволі воскреслі спогади набувають сумної властивості живого зв'язку минулого з сьогоденням. Я ще пам'ятаю зустріч у «Баксані» з англійським генералом Джоном Хантом, керівником знаменитої експедиції на Еверест в 1953 році, особисто знав основоположників радянського альпінізму — Віталія Абалакова, Гарфа і Кропфа (колишніх австрійських штурцбундівцев, тобто комсомольців, які емігрували в 1920-х роках в СРСР). А присутні тут прийшли у альпінізм в кращому випадку в кінці 60-х, в 70-х

роках... В 1962 році секція альпінізму в Станіславі починалася з двох осіб. Поступово секція переросла у Федерацію альпінізму. На сьогоднішній день Івано-Франківською Федерацією альпінізму підготовлено 800 розрядників. З них — 15 кандидатів у майстри спорту, один майстер спорту. До занять з альпінізму було залучено понад 8000 юнаків та дівчат Прикарпаття. Виходить — кожен 182-й житель області — альпініст або скелелаз. За цим співвідношенням Прикарпаття, мабуть, претендує на одне з перших місць в Україні. Успіх для області таких масштабів вражаючий. До складових цього успіху — два основні фактори: ландшафтний і людський. Через близькість Карпат, природних скельних утворень, Івано-Франківськ — одне з райських місць в Україні для розвитку альпінізму. Тут є всі умови для організації регулярних тренувань зі скелелазіння, піших і лижних походів по горах, прекрасні умови для розвитку гірськолижного спорту. І час від часу знаходилися ті, хто використав ці можливості, судячи з записок, знятих у травні 1964 року львівськими та івано-франківськими альпіністами з деяких вершин скель в Бубнищі (поблизу Болехова). Можливо, ті, хто їх залишив, мали відношення до Австрійського Альпійського союзу (Österreichische Alpenverein, створеного ще в 1862 році). Записки були написані польською та німецькою мовами і датовані 1904-1905 роками. (Про це повідомлялося в моїй замітці в серпні 1964 року в газеті ЦК комсомолу України «Комсомольское знамя».)

Схоже, з метою відновлення історичної справедливості можна говорити і так: після брутального знищення політичних систем, що до відомих часів панували на землях Галичини, Буковини та Закарпаття; після перелопачування усталеного тут століттями соціального середовища, профільтрування її через фільтри класової приналежності та ідеологічних уподобань, після підмішування в неї носіїв інших психологічних і ідеологічних установок — на цих землях утворилося «іншопланетне» соціальне середовище, керуючись уявленням, що раніше до прибуття «прибульців-рятівників» тут нічого хорошого не було і бути не могло.

І раптом група ентузіастів, керуючись виключно силами добра, укорінює тут романтичний вид спорту, що в осяжному минулому нібито тут не сповідувався. Але одного разу хтось із них, вдосконалюючись у майстерності скелелазіння, знаходить вищезазначені записки, що набувають, при ширшому погляді на події, властивості шила в мішку, наштовхуючи на аналіз, міркування

та висновки. Можливо, комусь не до вподоби мої думки, але це всього лише думки, тобто — нікому не нав'язувані думки, що мають гарантоване право на публічне існування. А політика — дійсно ремесло брудне, у всі часи послужливо допомагає купцеві «так чи сяк стригти все ту ж вівцю». І слава богу, що гори своїм магічним магнетизмом допомогли людині явити на світ альпінізм — альтернативу брудному ремеслу. Честь і хвала усім ентузіастам, які просували в народ — в далекому і недалекому минулому, за будь-яких політичних систем та ідеологічних удавок — цей шляхетний і небезпечний, як саме життя, вид спорту, душа якого наповнена чистотою дихання гір... Прекрасних і без підлості жорстоких...

І ось, в 1961 році в місто Станіслав занесло долею трьох випускників різних вишів, трьох ентузіастів альпінізму: Анатолія Григоренка, Валерія Мандруса і Ярослава Куруса. Один з них — Ярослав Курус — вжив енергійних заходів для створення і розростання альпіністської секції. Справа ця виявилася не простою і не кожному по плечу — через певну специфіку умов розвитку такого екзотичного і малопопулярного в ті роки виду спорту, як альпінізм. З одного боку — він не належав до числа олімпійських видів, і спортивні чиновники, особливо в маленьких містах, відмахувалися від нього, як від настирливої мухи. На підготовку одного альпініста високого розряду йде сила-силенна часу і грошей, та ще й неприємностей можна нажити, якщо альпініст раптом отримає травму або, не приведи боже, загине під час сходження. Вигідніше на ці гроші організувати масовий крос: відразу в особисту картку купу балів на залік для кар'єрного зростання.

З іншого боку — до альпінізму під час другої світової війни приліпилася обставина, від якої не просто відмахнутися. Після укладення пакту Молотова-Ріббентропа майже весь офіцерський склад відомої німецької дивізії «Едельвейс», як представники армії дружньої держави, побували в альпійських таборах Кавказу і спільно з нашими альпіністами облазили і видивилися скрізь, де їм було потрібно. Не стримати було б натиск на перевали цієї дивізії, якби в терміново створеній гірській школі на Кавказі за допомогою альпіністів високої кваліфікації не підготували швидко бійців гірничо-стрілецьких підрозділів. Чи то як гіркий урок на майбутнє, чи то на знак подяки альпіністам, Сталін у 1947 році підписав постанову, що зобов'язувала керівників підприємств і установ надавати інструкторам альпінізму відпустку без збереження зарплати за міс-

цем роботи на три місяці на рік. Цією постановою і розмахували перед носом чиновників. Мовляв, ви що, не розумієте, що можете сприяти підриву обороноздатності країни? Цей аргумент діяв тим ефективніше, чим більше альпіністів, особливо високих розрядів, в місті було.

А з поповненням ланок секції в Станіславі справи були не в найкращому вигляді через особливості походження в ті роки контингенту альпіністів. Це майже суцільно і поруч інтелігенція: студенти, аспіранти, науковці, викладачі вишів, фахівці з вищою освітою. Чим більше місто, тим більше вишів.

У Станіславі на початку 60-х років менше 100 000 населення, два виші, один технікум. Для порівняння: у Львові — 13 вишів, 34 технікуми, великі, інтелігентоємні підприємства. У Львівській Федерації альпінізму в той час є і майстри спорту, і інструктори; і професори та кандидати наук серед них. Одна справа, коли до чиновника в кабінет заходить професор, майстер спорту, щоб обговорити можливість проведення альпіністського заходу в горах Кавказу, інша — коли заходить Курус. Хто він такий? Новоспечений інженер? Значкіст з альпінізму? І особистість явно не харизматична. Не речистий, не вражає красномовством, не відразу знаходить іноді потрібне слово для висловлення думки. Консервативний і дуже впертий. Але чарівність, як висловився один літературний герой, необхідна партробітникам, артистам, дівчатам і шахраям, а не діловим, цілеспрямованим людям. А от по частині здатності просувати розпочату справу до успіху Ярослав виявився особистістю неординарною. Природа наділила його не тільки неабиякою фізичною силою, величезною витривалістю, могутнім здоров'ям, але і потужним духом опору несприятливим обставинам, нестримною вродженою здатністю піти без оглядки проти течії навіть на шкоду собі. Забігаючи вперед, скажу: це підтверджується вражаючими фактами з життя Ярослава Куруса. У 2001 році, у віці 61-го року, він здійснює сходження на найвищу точку Європи — вершину гори Ельбрус (5642 м над рівнем моря). Таке дано навіть не кожному хорошому альпіністові.

У березні 1979 року йде засідання пленуму Федерації альпінізму СРСР. На обговорення винесені нові норми майстра спорту СРСР з альпінізму. Пропонувалося: присвоювати звання майстра спорту тільки тим, хто набрав за час дії нової норми (4 роки) 25 балів. За одне сходження на вершину 5Б категорії складності намічалось давати 0,5 бала. Тобто, для виконання норми

майстра спорту необхідно зробити 50 сходжень вищої, 5Б категорії складності, за 4 роки. Засідання тяглося нудно, рутинно, схилившись до передбачуваного результату. Але от на трибуну піднявся Ярослав Курус, і ситуація миттєво змінилася. Він розніс вщент членів президії, назвавши їх усіх поіменно й висловивши їм в обличчя все, що він думає про авторів нових норм, не забувши пригадати їм, що самі вони виконували норми майстрів спорту сходженнями за маршрутами більш легкої, четвертої категорії складності. Ярослава Куруса кілька раз перебивали, не даючи договорити, зганяли з трибуни. Але його підтримали Узбецька і Камчатська Федерації альпінізму. Віддавши йому свій регламентний час, вони надали йому можливість закінчити виступ повністю. Як наслідок цього виступу з'явилася реальна можливість виконувати в майбутньому норму майстра спорту. Після цього про Куруса заговорили все альпіністське середовище від Курил до Карпат. Обуренню членів президії не було меж. Як так? Якийсь Курус, з села під назвою Івано-Франківськ, посмів посягнути на їх авторитети! Ату його! І звели з ним рахунки. У 1980 році, здійснивши 30 сходжень 5Б категорії складності, Ярослав відправив у Москву документи для присвоєння йому звання майстра спорту СРСР на затвердження. Виходило: Ярослав Курус за короткий термін зробив стільки сходжень на вершини високої категорії складності, скільки виявилось не під силу за все своє життя «шановним» членам президії Федерації, уповноваженим вигадувати фантастичні норми. Ярославу відмовили у присвоєнні майстра спорту. Про це Ярослав розповів мені в 1996 році, коли я зустрічався з ним востаннє в Івано-Франківську. Відмовили йому, людині, що все своє життя присвятила альпінізму, укоріненню та розвитку цього чудового виду спорту в Івано-Франківській області, спорту, який для багатьох став способом життя. Своєю зосередженістю на досягненні цієї мети він чимось нагадував орача-одинака в полі: поки не зоране поле, весь світ для нього не існує, він ні на що стороннє не відволікається. Один зі спортивних чиновників розповідав мені, як він поступився Ярославу Курусу, натрапивши на його феноменальну завзятість. Ярослав звернувся до нього з несподіваною пропозицією: «Кажете, що у вас грошей для нас, альпіністів, немає? А ви відщипніть потроху від футболістів, штангістів, борців і багатьох інших титульних видів спорту, і у вас з'являться гроші для нас». Чиновник сторпів від такої простоти і нахабства, виставив Ярослава з кабінету і тут же забув про нього.

І раптом, коли через кілька годин вийшов з кабінету, він знову сторопів. У кімнаті сидів Курус і, не кліпаючи, мовчки, дивився йому просто в очі... Чинювач здався. Багато з тих, кому я переказував цю історію, ставилися до неї з сарказмом: мовляв, чого тут більше — героїчного чи абсурдного, аномального. З такими пробивними здібностями на початку 60-х років з третім розрядом можна було закінчити школу інструкторів альпінізму і не перейматися створенням секції в провінційному містечку. Особистий успіх був би гарантований. Але саме завдяки таким негероїчним вчинкам однієї-єдиної людини виникла секція повільно, але впевнено і послідовно набирає сили і досвіду. Утворюється дієве ядро: Ярослав Курус, Анатолій Григоренко, Валерій Мандрус, Євген Максимів, в 1963 році в Івано-Франківськ переїжджає Юліан Кендзерський, інструктор з альпінізму, майже першорозрядник. Починають здійснюватися плани, попереду відкриваються перспективи. Але життєві закономірності і несподіванки — як вибоїни на дорозі. Незабаром з Івано-Франківська їдуть ті, з ким починалося і просувалася справа (Анатолій Григоренко, Валерій Мандрус, Євген Максимів). У 1966 році при сходженні на Дих-Тау (Кавказ, Безенгійська ущелина) гине єдиний першорозрядник, інструктор і душа секції Юліан Кендзерський... (Кажуть, саме цей трагічний випадок спонукав Юрія Візбора написати свою знамениту пісню зі словами: «А скільки он падал?.. Да метров шестьсот»).

Коли, за велінням долі, в серпні 1967 року я опинився в Івано-Франківську, в області було всього лише кілька третьорозрядників, і тільки у Ярослава Куруса був другий розряд. Мій приїзд був доречним. Маючи другий розряд з альпінізму з великим перевищенням, чотири сходження на вершини четвертої (4А і 4Б) категорії складності, цінний досвід львівської школи, я виявився корисним секції. Щоправда, мав недоліки. Терпіти не міг ходити по чиновницьких кабінетах. Ця обставина сприяла раціональному розподілу функцій. Ярославу дісталися чиновницькі кабінети, мені більше до душі припала і краще виходила навчально-спортивна робота. А саме ця справа на той момент перебувала не в найкращому стані.

Пам'ятаю свій перший виїзд на тренування зі скелелазіння на Білий Камінь. Проводив її якийсь третьорозрядник. Від залізничної станції до скелі він вів групу строем по стежці, осаджуючи окриком кожного, хто несанкціоновано відходив убік від стежки. Ну, просто-таки: крок

убік — розстріл на місці. Під скелею розсадив усіх у рядок, наказавши нікому нікуди не відлучатися без його дозволу, по одному викликав для проходження маршруту і безупинно вичитував нотації. Навіщо такі строгості? — поцікавився я. Ну, раптом хтось відійде далеко, з ним що-небудь трапиться, відповідай потім за нього — приблизно така була відповідь. Зрозуміло. Третьюрозряднику подобалося підкреслювати свою значимість, розпочавши гру в ситуацію, «як у великих горах», де на кожному кроці схили, скелі, провалля, камінепади. Пояснювати, що така поведінка безглузда в Карпатах — це відлякує багатьох, хто вперше приходить в секцію, я не став. виправити цей перегин з дисциплінарної дресури було неважко, коли організацію тренувань в масштабах області передоручили мені.

У найближчі вихідні дні на станції Делятин відбулася зустріч двох секцій з альпінізму: Івано-Франківської і Коломийської. Останньою керували Ада Тесленко (другорозрядниця з альпінізму, переїхала навесні 1967 року з Ужгорода до Коломиї) і Євген Алфьоров, дуже розумний юнак, першорозрядник з вільної боротьби, третьорозрядник з альпінізму, відмінний скелелаз, хороший організатор, вміє без напруги знаходити спільну мову з колективом. У нас з ним вийшов хороший тандем. Щовихідних ми з'їжджалися зі своїми секціями в Карпатах в задалегідь домовленому місці, влаштовували бліц-переходи по хребтах, обходили скелі в Делятині, Яремчому, Бубнищі, біля озера Несамовитого, де в зв'язці з Євгеном здійснили першопроходження найвищої скелі.

Навчалися самі та навчали інших не тільки одиночного скелелазіння, але і проходження маршрутів в зв'язках. Врятували людей від дрібної опіки та дисциплінарної дресури. Порадившись з Євгеном і Адою, я став пропагувати і впроваджувати лазіння з гімнастичною страховкою на невеликій висоті, по горизонталі. З обов'язковим включенням до траси маршруту дуже складних, майже непрохідних ділянок. При такому лазінні — без надії на страховку і відсутність серйозної небезпеки в разі зриву — автоматично напружується інстинкт триматися гідно, завдяки чому чудово відшліфовується техніка скелелазіння.

За наявності вродженого потенціалу здібностей, природно психологічний клімат одразу змінився, все більше і більше молоді стало їздити з нами. Для багатьох ставав захопливим, цікавим не тільки сам процес тренувань, але і дозвілля на біваку. Це було якось по-первісному душевно —

сісти навколо багаття, зварити відро глінтвейну, ганяти чаї, вести бесіди не на казенні теми, слухати під гітару пісні Висоцького, Окуджави, Галича, інших дисидентів. Або послухати в чиєму-небудь виконанні вірш нашого власного поета Леоніда Перчила.

У цьому спілкуванні, у спільних діях вироблявся той особливий, вільний дух колективізму, де кожен один одному радий і ніхто нікому нічого не нав'язує. На відміну від казенного колективізму по-радянськи, що по суті був ідеальною формою роз'єднання. Роз'єднання — шляхом збивання людей у стадо під наглядом пастухів, сторожів, стукачів.

Однак, поступово розростаючись, секція альпінізму все ще була нечисленна. Обговоривши стан справ, ми з Ярославом прийшли до рішення: для залучення більшої кількості молоді в секцію необхідно перетворити в справді масовий такий захід, як Говерліана...

Тут я хотів би внести ясність щодо хронології деяких знаменних і корисних подій. Не знаю, як зараз, але в ті часи дехто з івано-франківських альпіністів свято вірив, що термін Говерліана має пряме відношення до факту сходження Ярослава Куруса та Анатолія Григоренка на Говерлу 8 березня 1962 року і що саме Івано-Франківська Федерація стала першою видавати значок «Альпініст СРСР» за сходження на Говерлу в зимових умовах.

На жаль, це не так. У всіх цих починаннях випереджали львів'яни. Вже у Львівській альпініаді 1958 року брало участь ціле відділення «говерліанських» значківців (в тому числі і автор цих рядків). До того часу Львівська секція домоглася дозволу у союзної Федерації видавати значки за сходження на Говерлу в зимових умовах, плюс один зимовий похід по Карпатах 2-ї категорії складності (згідно з туристичною шкалою оцінки складності), регулярна участь у тренуваннях зі скелелазіння. Під терміном Говерліана мав на увазі масовий, публічно заявлений захід. Таке було організоване в масштабах міста у березні 1962 року Львівською Федерацією альпінізму.

Після Говерліани 1968 року лави нашої секції помітно поповнилися, насамперед за рахунок студентів ІФІНГа. У числі «говерліанців» опинився і викладач ІФІНГа, кандидат технічних наук Михайло Йосипович Роговик. Він настільки примагнітився до гір, що з величезним ентузіазмом взявся за організацію секції в рідному інституті.

Через неможливість проводити власні збори за причини відсутності своїх інструкторів, Курус постійно шукав можливість приєднатися до зборів, які організуються секціями великих міст.

За путівочною, табірною системою важко було розраховувати на успіх: мало шансів подолати бар'єр до високих розрядів — вийти на перше сходження четвертої і п'ятої категорії складності.

У липні — серпні 1968 року Ярослав Курус, Анатолій Богатир, Євген Максимів і я взяли участь у зборах ДСТ «Спартак» України. Керував зборами Майстер спорту Міжнародного класу, неодноразовий призер чемпіонатів СРСР Анатолій Кустовський. Нашою групою були здійснені сходження на вершини: піки МНР — 4А і 4Б категорії складності (під моїм керівництвом), Накра-Тау — 4Б категорії складності (під керівництвом Я. Куруса)... Збори були достроково припинені через загибель двох їх учасників — киянина Віталія Голуба і львів'янина Юрія Бібіка під час проведення рятувальних робіт на Чатин-Тау.

Восени 1968 року Ярослава Куруса, як офіцера запасу, на два роки мобілізували в армію. Це обставина таїла в собі загрозу руйнування вдало сформованого розподілу функціональних обов'язків між нами — я цілком займаюся навчально-спортивною роботою, Курус ходить по чиновницьких кабінетах, і ніхто не втручається у справи іншого. Разом присутні тільки на змаганнях зі скелелазіння, зустрічі Нового року в Карпатах, у походах і на сходженнях. Це «водяне перемир'я» дотримувалося бездоганно. Як на мене — було б краще, якби посаду голови було запропоновано не мені. А кому? — якщо врахувати, що в місті, крім мене, всього лише кілька молодосвідчених третьорозрядників. Але якщо врахувати, що функціональні обов'язки заступника голови з навчально-спортивної роботи та Голови Федерації фактично схожі з відмінністю функціональних обов'язків начальника альпштабу і начальника навчальної частини, то... Порадившись, ми знайшли розумне рішення. Нехай Головою буде Михайло Йосипович Роговик. Вченому, викладачеві вишу буде легше домовлятися з чиновниками, ніж тому, для кого що чиновник, що отрута — однаково. Ну, а якщо Михайло Йосипович раптом десь безнадійно загрузне — я тут же прийду на допомогу зі своїм досвідом і хваткою. На тому і порішили... розлучилися.

Після від'їзду Ярослава для мене майже нічого не змінилося. Вся тренерська робота як була зосереджена в моїх руках, так і залишилася. Для третьорозрядників відсутність своїх інструкторів, дефіцит альпіністів з високими розрядами в поєднанні з можливістю періодично розживатися спорядженням для тренувань зі скелелазіння і бігати Карпатами як кому заманеться закономірно обер-

талося на благо. У них блискавично розвивалася здатність до самоорганізації, що заганяла їх часом в ситуації, що спонукали не лінуватися ворушити мозком, а не перекладати на когось обов'язок шукати спосіб вирішення проблеми. В результаті деякі ставали тямущими настільки, що перевершували по своїх якостях навіть другорозрядників з секцій, де всім керують інструктори і майстри.

У лютому 1969 року раптом з'явився Ярослав Курус — його відпустили з місця служби в Підмосков'ї в короткострокову відпустку. Він вирішив використовувати її для лижного походу Карпатами, але перш зустрівся з Роговиком і зі мною і повідомив: він домовився з керівництвом секції альпінізму Московського Енергетичного Інституту про участь групи наших альпіністів у цих зборах влітку 1969 року в Фанських горах. Тут же було прийняте друге рішення: влітку того ж року провести збори для значківців і третьорозрядників на Кавказі під керівництвом Михайла Йосиповича Роговика.

Говерліана 1969 року відрізнялася від попередніх помітно збільшеною масовістю і дала великий приплив новачків не тільки в секцію ІФІНГа.

В «сіті» Говерліани потрапив слюсар-лекальщик заводу «Прилад» Іван Іванович Мартинюк. І примагнітився до альпінізму назавжди, організувавши секцію при заводі. Влітку того ж року він брав участь у зборах в альптаборі «Баксан» і активно допомагав Роговику, який керував цими зборами. В цей же час група наших альпіністів у складі: Богатир Анатолій, Володимир Виборний, Курус Ярослав і автор цих рядків взяла участь у зборах Московського Енергетичного інституту в Фанських горах (Таджикистан), якими керував майстер спорту Алексашин Лев Валентинович, який опублікував у 2004 році книгу «Альпіністи МЕМ». Групою були здійснені сходження на вершини: пік Червоних Зорь 4А категорії складності і Арг 4Б категорії складності під керівництвом автора цих рядків.

Ці збори відзначилися не тільки спортивними досягненнями, але і більш тісним знайомством з московськими альпіністами та інструкторами, особливо — з тричі майстром спорту Анатолієм Борисовичем Нелідовим, потомственим інтелегентом, інтелектуалом, ерудитом з дуже широким кругозором і дуже вольовою людиною. Він продовжував займатися альпінізмом, здійснюючи сходження високої складності, навіть після того, коли в результаті обмороження під час рятувальних робіт на схилах Ельбрусу у нього було ампутовано пальці на обох ногах. Властиві йому терпимість до чужої думки, благородство,

доброзичливе ставлення до людей притягували до нього, як магнітом. Та й увесь інший інструкторський склад був налаштований до нас настільки доброзичливо, так що я зважився закинути вудку Анатолію Борисовичу: чи не погодиться він і інші інструктори попрацювати на наступний рік на наших Івано-Франківських зборах. Я вважав, що час для них настав.

Анатолій Борисович відповів ствердно. Після цього Курус і я, разом ми додатково переговорили з ним, досягли остаточної домовленості і розподілили обов'язки. Нелідов разом з Курусом набирає в Москві інструкторів. Я в Івано-Франківську відбираю розрядників на збори, треную їх, готую в Облспорткомітеті дозвільні документи, дбаю про фінансове забезпечення, комплектую альпіністське спорядження, організую відправку його контейнером в потрібний термін в Душанбе і керую зборами. Керівники самостійних секцій беруть активну участь у всіх цих приготуваннях, несуть відповідальність за своєчасне прибуття людей до місця зборів.

Підготовка до зборів не виявилася складною. Найбільшою турботою стала підготовка та особиста доставка листів товариства «Авангард», «Буревісник», «Колос», «Спартак», що містили прохання про виділення грошей на учасників зборів.

За місяць до початку зборів в Душанбе був відправлений контейнер зі спорядженням і запасом продуктів тривалого зберігання. За день до вильоту з Івано-Франківська я зайшов в Облспорткомітет щоб забрати з собою примірник наказу про проведення зборів в Фанських горах на Алаудинських озерах (перші в історії західноукраїнські збори за межами Кавказу). Зайшов, і... натрапив на проблему. Та ще й яку! До мене вийшов голова Облспорткомітету і запитав: «Хто в тебе керує авангардівською секцією?» — «Мартинюк». — «Так от, — продовжив він, — твій Мартинюк з'явився в наш «Авангард», став щось там вимагати, напевно, грошей. А на нього накинулися, стали допитуватися: що за збори? Хто проводить? Він візьми і заяви: збори узгоджені з Києвом і Москвою... Хтось з авангардівського керівництва тут-таки зателефонував у Київ. Там здивувалися: що? Які збори? У вас же, в Івано-Франківську, ні інструкторів не випускають, ні майстрів спорту немає! З Києва мені подзвонили, сказали: негайно надіслати список всіх учасників, із зазначенням розрядів, прізвища і звання інструкторів, що випускають, перелік спорядження, підтвердження фінансової та матеріальної забезпеченості. Виконання наказу негайно

призупинити до розпорядження згори. Ось такі справи. Давай списки». Я тут же склав необхідні списки і так наївно, як би ненароком, запитав: «А наказ мені з собою дасте? Сподіваюся, все владнається. А я завтра вилітаю в Москву». — «Не можу. Приходь післязавтра, а краще — днів через два».

Через два дні я з москвичами вилітаю в Душанбе, контейнер напевно вже там. Ка-тастрофа! Якщо зірвуться ці збори — таких може і не бути. Я відчув себе так, ніби потягнувся рукою за гроном винограду, а схопив за хвіст змію. Що робити? Видно, не згрішиш — не потрапиш до раю. І тут мене осінило. Секретарка сказала, що в обід залишиться на місці. Хоче завершити якусь роботу. У неї я бачив в руках папку наказів. Миттєво дозрів план. Я повернувся в приймальню, попросив секретарку передрукувати наказ, поставити її підпис та печатку канцелярії. Адже це, по суті, копія. Гербової печатки не потрібно. Передрукувати вона погодилася. Але печатку поставить, якщо розпишеться хтось інший, від Федерації, але не я. І не вона сама. Щоб уникнути можливих неприємностей у майбутньому. Я тут же помчав в Інститут нафти і газу — благо, це поруч — і повернувся з Роговиком, пояснивши йому все по дорозі. Михайло Йосипович підписав. Печатку поставлено! Гора з плечей геть! Зборам бути!

Через три дні ми вже розставили намети на березі бурхливої річки у альптаборі «Варзоб». Тут здійснили низку сходжень на вершини другої та третьої категорії складності, команда старших розрядників взяла участь в змаганнях рятувальних загонів, потім переїхали в Фанські гори — через кишлаки, назви яких зливаються в щось забавне на слух: Шурмаш, Пенъон, Пасруд. Зупинилися під Пасрудом. Я відправився в сільраду — домовлятися про найм віслюків для перевезення вантажа до Аллаудинських озер. Марно. Наш приїзд збігся з початком косовиці. В'ючні тварини конче потрібні самим селянам. Порівняно з цією, тільки що виниклою проблемою, та, з підписанням наказу, здалася мені ніжною квіточкою. (До речі, після повернення в Івано-Франківськ я дізнався: дозвіл з Києва прийшов... через тиждень після нашого від'їзду). Я повертався з сільради в наш тимчасовий табір, ламаючи голову в пошуках відповіді: куди?! До кого звернутися?!.. Безвихідь?!.. Хоч самому на ішака перетворюйся, щоб хлопцям в очі спокійно дивитися.

Порятунок прийшов несподівано. Він стояв поруч з нашою вогнищевою кухнею у вигляді тілесного втілення у молоденького таджика, що добре говорить російською. Виявилось — студент. Схоже, йому сподобалася одна з наших куха-

рок. Він чемно привітався зі мною і з посмішкою, довірливим тоном сказав:

— Начальнику! Не ходи до сільради, правління колгоспу, в партком. Вони тут ніким не командують, нічого не можуть. Тут все вирішує завмаг або колгоспний бригадир. Іди до них.

— А до кого краще?

— До завмагу. Тільки зроби так. Налий в цю флягу спирт (їм уже все відомо!!!) і йди разом з кимось із своїх в магазин. До завмагу самі не підходьте. Станьте біля вікна і чекайте, коли він до вас підійде. Стане випрошувати спирт. Ви йому всю флягу відразу не віддавайте. Налийте тільки скуштувати. Пообіцяйте: збереш на ранок віслюків — отримаєш всю флягу. Йому сплату за віслюків наперед не давайте. І дехканам теж.

Так ми з В'ячеславом Івановим («нашим» інструктором з Москви) і зробили. Хвилини десять стояли біля вікна. Народу — повний магазин. Завмаг, відпускаючи товар, все поглядав в наш бік і поглядав. Потім раптом замахав руками на натовп, щось швидко і голосно почав промовляти по-таджицьки. Натовп ураз видуло, немов фантики протягом. Завмаг замкнув вхідні двері зсередини, підійшов до нас і почав клянчити спирт. Ми твердо стояли на своєму — спочатку віслюки, потім спирт. Завмаг відкрив двері, дістав з-під прилавка величезний товстий зошит і став викликати односельців по одному. Всім, що підходили, указував, тикаючи пальцем в зошит, щось говорив, часто вимовляючи слово віслюк, що вже стало магічним. Ми зрозуміли: ось вона, надійна опора влади — борговий зошит. Коли затюканий дехканин нарешті кивав головою на знак згоди, завмаг повертався до нас і повідомляв: він завтра приведе віслюків. І на пальцях показував — скільки саме.

Коли набралася потрібна кількість, ми, розщедрившись ще на одну стопку спирту на пробу, вирушили до себе. По дорозі я згадав таємничі розповіді деяких знайомих людей похилого віку про те, що більшовики зломали басмачів не стільки силою зброї і переконання, скільки тим, що чималу частину ватажків загнали в лави своєї партії різними обіцянками і погрозами, розсадили їх по начальницьких кабінетах, надавши їм контрольовану згори можливість правити своїми одноплемінниками згідно зі сформованими у даному регіоні традиціями. Спочатку я не вірив цим чуткам, вважаючи їх наклепом, але тільки що розігране на моїх очах дійство похитнуло мене.

Віслюків пригнали на світанку. Без зволікання нав'ючивши їх, ми рушили в бік Аллаудинських озер. По дорозі, на виході з кишлаку, я віддав

завмагу обіцяну флягу, не забувши покепкувати з нього: «Вам же Коран забороняє».

— Коран забороняє пити вино. Про спирт нічого не каже.

В 1973 році, в Матчі (Таджикистан), мене і Володю Семиволоса Курус попросив відправитися в кишлак Вору «навербувати» віслюків. Цього разу порадили мати справу з бригадиром, членом КПРС. Ми увійшли у двір його будинку. Я запитав: «Де бригадир?». Направили вглиб саду. Там бригадир молився під деревом. Довелося почекати... Домовившись про все з бригадиром, я наостанок запитав: «А це нічого, що ти молишся Аллаху? Статут партії адже забороняє».

— Аллах партію не забороняє. А Аллаха заборонити не може ніхто.

Я ледь язика не проковтнув. Воістину, Схід — справа тонка.

І от нарешті ми на місці, на Аллаудинських озерах, над якими могутньо здіймаються льодовими шапками Бодхона і Чапдара. Ці збори стали черговою сходинкою до успіхів у майбутньому. Більшість третьорозрядників виконали другий розряд. Водянин і Мартинюк зробили зі мною сходження 4А категорії складності на вершину Скельна стіна. Я в двійці з Антоніною Шафранською здійснив сходження на цю вершину по маршруту 5А категорії складності.

Збори 1970 року підтверджували правильність обраної стратегії: не біда, що поки немає своїх інструкторів. Існуюча дозвільна система дозволяє проводити свої збори, запрошуючи інструкторів ззовні. Але не знімалося з порядку денного і питання про необхідність використовувати і можливості участі в «чужих» зборах більш високого — республіканського рівня. Шанс на це давав козир, що опинився в наших руках. За 1969-1970 роки вдалося налагодити кустарне виготовлення дефіцитних у той час титанових гаків, причому відмінної, заводської якості. Калущани «добували» обрізки листового титану, я робив ескізи гаків (тільки тих, конструкцію яких розробляв сам), передавав їх Валентину Водянину (Коломия) і Яремі Пасічнику (зі стрийської секції альпінізму, з якою у нас склалися дуже тісні дружні і ділові відносини). Вони, використовуючи можливості своїх зв'язків з промисловими підприємствами, доводили справу до завершення.

У 1971 році Валентин Водянин і я беремо участь у зборах українського ЦР ДСТ «Авангард» (керівник В. Моногаров). Команда, у складі якої я здійснив сходження на пік Щуровського за маршрутом 5Б категорії складності (маршрут Лео Кенсицького, ужгородського майстра

спорту), була нагороджена бронзовою медаллю чемпіонату України по класу технічно складних. Відразу ж після цього сходження я вирушив на Тянь-Шань, Каракол. Там під керівництвом Ярослава Куруса проводилися збори, укомплектовані виключно альпіністами Івано-Франківської Федерації альпінізму. Тут А. Богатир, В. Водянин, Я. Курус, І. Мартинюк і я (як керівник) здійснили сходження на пік Бригантіна за маршрутом 5А категорії складності.

У 1972 році Семиволос Володимир, Малахова Людмила і я беремо участь у зборах В. Моногарова. Команда, у складі якої я здійснив сходження на вершину Бодхона (Фанські гори), за маршрутом 5Б категорії складності, нагороджується срібною медаллю за друге місце в чемпіонаті України по класу технічно складних сходжень. При організації спуску з Бодхони — 14 дюльферів поспіль по майже прямовисній стіні з навісаючими ділянками — була використана одна з конструкцій (арочного перерізу) виготовлених нами титанових гаків. Насправді з'ясувалося, що конструкція забезпечує високу надійність защемлення гака в тріщині.

У цьому ж році Ярослав Курус закінчує школу інструкторів альпінізму.

У 1973 році групою у складі: В. Водянин, Я. Курус, І. Мартинюк, В. Семиволос і я (як керівник) здійснили сходження на пік Новосибірськ (район Матчі) за маршрутом 5А категорії складності. В. Водянин, І. Мартинюк, Я. Курус виконали норму першого розряду, автор цих рядків — норму КМС. У цьому ж році закінчують школу інструкторів Б. Кендзерський, Д. Круль, В. Малахов, І. Мартинюк, Л. Перчило.

Основна мета, поставлена в 1967 році, виконана. Шлях на вершини п'ятої категорії складності для багатьох відкритий. Підготовлено чимало інструкторів з альпінізму. Накопичений досвід проведення власних зборів... Івано-Франківська Федерація альпінізму, переступивши порогову щабель розвитку, почала сходження до досягнень, які перевершили всі очікування.

У 1978 році на Паміро-Алай вирушає експедиція альпіністів Івано-Франківської області, повністю укомплектована своїми інструкторами.

З п'яти найвищих вершин (семитисячників) колишнього СРСР альпіністами Прикарпаття підкорені чотири: пік Комунізму (7495 м), пік Леніна (7134 м), пік Корженевської (7034 м), пік Хан-Тенгри (7010 м).

В 1982 році на пік Леніна зішли дві автономні групи альпіністів під керівництвом Я. Куруса (Д. М. Круль, Б. Кендзерський, Л. Перчило, А. Васідлов, В. Галайда, М. Бойчук, Р. Бельбас,

І. Павлишак, В. Король, А. Будішевський). Під керівництвом І. Мартинюка (Т. Шандровський, М. Боришак, С. Челенков, П. Шевченко, О. Булдовський, Я. Павлюк, Т. Кисліцина).

У 1987 році на пік Комунізму зійшли: Бельбас Роман, Васидлов Юрій, Галайда Володя, Круль Дмитро, Микетеек Василь.

У 1989 році на пік Корженевської здійснив сходження у складі групи альпіністів із Криму Васидлов Андрій.

У 1993 році на пік Хан-Тенгри зійшли: Левицький Олег (керівник), Галайда В., Капирулін Ігор, Кузнецов Юрій, Плехов Ігор, Чернописький Іван.

У 2001 році на честь десятиріччя Незалежності України група альпіністів у складі: Курус Ярослав (керівник), Клімко Віктор, Бойчук Володимир, Ершов Олег здійснили сходження на найвищу точку Європи — Ельбрус (5642 м).

У 1988 році Василь Шпег за сходження в складі збірної команди альпіністів Киргизії на всі семитисячники (5 вершин) колишнього СРСР удостоєний звання «Сніжний барс».

За минулі роки Івано-Франківською Федерацією Альпінізму підготовлені: один майстер спорту, 15 кандидатів у майстри спорту, близько 800 розрядників. До занять альпінізмом і скелелазінням було залучено понад 8000 юнаків та дівчат Прикарпаття.

А в 1961 році в місті Станіславі виявилися випадково! — один значківець і два третьорозрядники. Може, й справді — деякі випадковості ховають в собі закономірність. Закономірність, народжену енергією людей, рухомих нестримною волею до досягнення мети і сенсу.

Проїшло вже багато років від початку, який пам'ятають лише деякі. Десятки альпіністів Прикарпаття, що здійснили сходження на вершини за маршрутами найвищої категорії складності, вписані, починаючи з 1970 року, в сторінки офіційної хроніки альпінізму СРСР «Побежденные вершины». Ось він, вражаючий успіх — результат додавання у часі зусиль тих, хто брався за вирішення проблем, які ставали перед ними, не підозрюючи, що, по суті, вписують в історію свого міста нову, яскраву сторінку діянь. Сторінку альпінізму. І хочеться сподіватися, що нове покоління альпіністів Прикарпаття продовжить розпочате попередниками, і ця сторінка не буде закрита ніколи.

Москва — Івано-Франківськ, 2012 р.

Розділ I

Альпінізму Прикарпаття 50 років

ЗАХОДИ, ОРГАНІЗОВАНІ ТА ПРОВЕДЕНІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЮ ОБЛАСНОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ, АЛЬПІНІСТСЬКИМ КЛУБОМ «КАРПАТИ» ТА НИЗОВИМИ СЕКЦІЯМИ АЛЬПІНІЗМУ

Збори, експедиції, гори в період з 1961 по 2012 рік

Готуючи ці матеріали, присвячені 50-річному ювілею альпінізму Прикарпаття, в який момент я починаю розуміти, що це власне є біографія однієї людини — Ярослава Куруса. Тільки завдяки його ініціативі, безкорисливості, відданості справі, безкомпромісності в принципових питаннях, безмежному оптимізмі та вродженому таланту організатора, ми маємо можливість читати ці рядки.

Д. Круль, 2016 р.

**1961-
1962 рр.**

В кінці 1961 року троє альпіністів, Анатолій Григоренко, Валерій Мандрус та Ярослав Курус, закінчивши вищі навчальні заклади в різних містах України, за розподіленням приїхали у Станіслав (нині Івано-Франківськ).

Ярослав Курус, навчаючись в Одеському інституті зв'язку, активно займався спортом, мав на той час I розряд зі спортивного туризму, значок «Альпініст СРСР» та досвід спусків з парашутом. Але особливо його захопили походи в гори, адже він родом з Карпат, народився в с. Кропивнику Долинського району Станіславської області 12 квітня 1940 року. Ярослав був перший серед односельців, хто отримав вищу освіту.

Ярослав Іванович, маючи допитливу, ініціативну та рішучу натуру, задався метою відшукати у Станіславі однодумців та організувати секцію любителів гірських походів. Поступово він обходив підприємства, організації та навчальні заклади, спортивні товариства міста, шукав однодумців серед бажаючих побувати в горах та зайнятися альпінізмом. На той час в місті не було ні альпіністів, ні офіційно організованих секцій туристів.

У всіх місцях, які відвідував Курус, він залишав свою адресу та контактний телефон. З часом такий метод спрацював, і його знайшов Анатолій

Григоренко. Зустріч стала святом для обох. Щоб відсвяткувати цю подію, 8 березня 1962 року вони зробили спільне сходження на найвищу точку Карпат Говерлу. Спальних мішків не було, взяли по дві байкові ковдри і з тим спорядженням рушили. Після сходження у місті було виготовлено та виставлено фотостенд та розвішано об'яви про організацію в м. Станіславі секції альпінізму. На об'яву відгукнулося близько 20 чоловік, в основному — студенти медичного інституту. Так організувалася секція альпінізму. Керівником секції одногласно вибрали Ярослава Куруса, Анатолій Григоренко і Валерій Мандрус взяли на себе навчально-спортивну роботу, вони вже мали III розряд з перевищенням — сходження 2А і третьої категорії складності.

Оскільки заняття проходили у приміщенні шахового клубу обласної ради ДСТ Авангард, то секція вважалась авангардівською. Основною формою роботи була організація та проведення походів Карпатами, заняття зі скелелазіння, загальні фізичні тренування. Спорядження було обмаль, гаки та обв'язки виготовляли самі. Райони тренувань обиралися різні, по мірі їх розвідки: Вовчинецькі пагорби, Білий Камінь (Деятин), Шпиці, Ділове під Раховом, Сокільський хребет на Косівщині.

**1963-
1964 рр.**

Географія альпінізму в області поступово розширювалася завдяки зусиллям активістів секції. В 1963–65 роках активно працювала секція в Делятинській середній школі (керівник — А. Григоренко). З'явилися групи альпіністів в містах Коломия і Калуш. Всі ці секції підпорядковувались обласній федерації альпінізму. Для занять використовувалися всі доступні приміщення та форми тренувань.

Калушани займалися в червоному кутку Калуського хіміко-металургійного комбінату. Коломийчани навчалися в приміщенні міського військового комісаріату. Ярослав Іванович організував роботу цієї секції та раз на тиждень їздив у Коломию зі Станіслава читати лекції та проводити практичні заняття.

Поступово накопичувався досвід, зростав і спортивний рівень членів секції. В 1963 році на Білому Камені, що над Делятином, відбулися перші змагання з лазіння по скелях. Участь взяли 20 чоловік. А літом цього ж року 10 чоловік за профспілковими путівками поїхали в альпіністські табори Кавказу. Цього ж року з Донбасу на роботу в Коломию приїхав Юлій Кендзерський — лікар за фахом, розрядник з альпінізму, інструктор. Він додав секції окрім досвіду ще і інтелектуальну основу, вважаючи альпінізм не тільки спортом, але і способом самореалізації, методом вираження своїх внутрішніх потреб та бажань. Юлій мав досвід сходжень із польськими, болгарськими, англійськими альпіністами, брав участь в експедиції на пік Комунізму. «Важливо не куди йти, а з ким йти», — ці його слова стали своєрідним лозунгом секції, і за роки, проведені в горах, цей лозунг повністю підтвердився. Кендзерський був на ті часи альпіністом високої кваліфікації (вважай найвищою в області), однак ніколи не тиснув своєю кваліфікацією та досвідом, завжди прислухався до думки товаришів, був надзвичайно скромною, товариською людиною. Таким він назавжди залишився в пам'яті та серцях тих, хто його знав, з ким він ходив у гори.

1965 р.

В сезоні 1965 року в а/т Кавказу виїхали: Анатолій Богатир, Євген Максимів, Анатолій Григоренко, Володимир Процай.

Ними було зроблено 14 сходжень на вершини Північний та Південний Долоніти, Фільтр, Гвандра, Піраміда — 5 чоловік виконали норматив 2-го розряду. Юлій Кендзерський (лікар, Коломия) виконав норматив 1-го розряду.

(«Ленінська молодь» № 133 від 10.11.1965 р.)

1966 р.

У а/т «Безенгі» Курус Ярослав, Є. Максимів, А. Богатир, А. Григоренко пройшли траверс Безенгійської стіни з виходом на в. Ляльвер, Гестолу.

(«Прикарпатская Правда» № 11 від 15.01.1967 р.)

В цьому ж сезоні 1966 року, під час сходження на пік Дих-Тау (Безенгі), загинув Юлій Кендзерський. Його смерть була тяжкою втратою для всіх станіславських альпіністів і численних друзів, хоча з 1966 року він уже жив у Калінінграді.

1967 р.

До початку 1967 року з Івано-Франківська виїжджають другорозрядники: Богатир А., Григоренко А., Максимів Є., Мандрус В. Виїжджає керівник Калуської секції, третьорозрядник Бобир Г. В області залишається один другорозрядник — Я. Курус і кілька третьорозрядників.

Говерляна 1968 рік, Заросляк: Леонід Коган, Євген Максимів, Ярослав Курус, Лариса Вербицька, Любов Пономарьова, внизу Людмила Малахова, Жанна Алфьорова.

В серпні 1967 року в Івано-Франківськ зі Львова приїхав Рябоконт Ігор Миколайович. Другорозрядник з альпінізму з великим перевищенням (чотири сходження на вершини четвертої (4А і 4Б) категорії складності та досвід школи львівської секції альпінізму). Його приїзд та досвід виявився дуже цінним та корисним для альпіністів Прикарпаття. Рябоконт, як ініціативна людина, активно долучився до роботи секції. На нього було покладено організацію спортивно-тренувальної роботи серед членів секції.

Взимку цього ж року в Коломию з Ужгорода переїхала другорозрядниця з альпінізму Ада Тесленко, випускниця Львівського лісотехнічного інституту. На той час в Коломійі вже існувала невеличка секція, організована Курусом Я. І. Доклавши чимало організаторських здібностей, Ада згуртувала навколо себе групу з 8 чоловік, які щонеділі виїжджали на скелі та в походи Карпатами. Серед них були Євген Алфьоров, на той час уже третьорозрядник Валентин Водянін, Роман Безруков.

В 1968 році, закінчивши школу інструкторів в «Ельбрусі», Ада переїхала до Кавказу, де повністю присвятила себе альпінізму, пройшовши всі ступені кар'єрного росту в альпінізмі від інструктора до начальника навчальної частини альптабору.

1968 р.

В травні на скелях Довбуша (с. Бубнище, Долинського р-ну) відбувся чемпіонат області зі скелелазіння.

Чемпіоном області серед чоловіків став Борис Кіщак («Авангард»).

І місце посів Михайло Поляруш («Авангард»).

ІІІ місце дісталоя Валентину Водяніну («Спартак», Коломия).

*Говерляна-1968. Зустріч новачків.
Жанна Алфьорова, Леонід Коган*

Серед жінок:

І місце здобула Леся Костечко (Виборна) («Авангард»).

ІІ місце посіла Людмила Жданова; («Авангард», Калуш).

ІІІ місце здобула Людмила Коваленко («Буревісник»).

В «Домбайских зв'язках» перемогла зв'язка «Спартак»: Євген Алфьоров та Ігор Рябоконт.

В командному заліку:

І місце посів «Авангард»; ІІ «Спартак»; ІІІ «Буревісник», основу якого тоді склали студенти медінституту («Прикарпатская Правда» № 109 від 1968 р.)

1969 р.

березень

В березні на схилах г. Говерли проведено традиційну Говерляну. В цьому році це був напевне наймасовіший захід за всі попередні роки. Участь узяло понад 100 чоловік. Взяла участь і група ентузіастів Приладобудівного заводу на чолі з Іваном Мартинюком. Цей виїзд дав поштовх до народження нової секції альпінізму в місті.

квітень

Ігор Рябоконт бере участь у Всесоюзному семінарі тренерів та суддів зі скелелазіння в м. Ялта (кер. семінару Віталій Абалаков).

травень

Збірна команда області, до складу якої входили Алфьоров Євген, Водянін Валентин, Солдан Ігор, Щербан Михайло, (тренер І. Рябоконт) вперше взяла участь в чемпіонаті України зі скелелазіння в Криму (гора Хрестова в Лівадії, Червоний камінь під Аю-Дагом, недалеко від с. Краснокам'янка).

*Кавказ 1969, збір в а/т «Баксан»,
сходження на Андирчі. Михайло Роговик,
Іван Мартинюк, Леся Костечко (Виборна)*

Готуючись до літнього сезону під час проходження служби в армії, Ярослав Курус організував взаємовигідну співпрацю з альпіністами московських секцій, зокрема МЕІ. Завдяки цьому в липні — серпні група в складі: Я. Курус, І. Рябоконт, А. Богатир, В. Виборний взяла участь у зборі Московського Енергетичного інституту (МЕІ) в Фанських горах (Таджикістан) біля півніжжя гори Арг. Група здійснює сходження на в. Арг 4Б категорії складності (кер. Рябоконт І.)

1970 р.

Взимку відбулася наша перша зустріч із дивовижною людиною, тричі МС з альпінізму, інструктором Нелідовим Борисом Анатолійовичем.

За домовленістю між А. Нелідовим, Л. Алексашиним, Я. Курусом і І. Рябоконт, досягнутою ще літом 1969 року під час збору в Фанах, відбулася альпінада москвичів взимку, в Карпатах. Москвичі розмістилися на метеостанції, що під г. Пожижевська. Тоді молоді амбітні значкисти та розрядники МЕІ приїхали із широкими навчально-тренувальними планами. На правах приймаючої сторони від нашої секції працювали з гостями Рябоконт Ігор, Мартинюк Іван, Старостін Віктор і Круль Дмитро.

*1970 р., січень, полонина Пожижевська.
Спільні сходження в Карпатах
з альпіністами МЕІ. Антоніна Нелідова,
Дмитро Круль, Ігор Рябоконт,
Віктор Старостін*

В планах москвичів було проведення снігових занять, підкорення Говерли з ночівлею на вершині. Погода внесла свої корективи в плани москвичів, і групі в складі В. Старостіна, Д. Круля, Л. Когана вдалося розшукати підкорювачів Говерли тільки за добу. Ураганний вітер змів їх з вершини, а туман завів в район г. Петрос, де вони і провели два дні в кошарах чабанів. Урок був серйозний, і в багатьох учасників цього походу різко змінилося ставлення до зимових Карпат.

березень

Традиційна березнева Говерляна набирає обертів. Все більше молодих людей з різних підприємств міст, навчальних закладів області беруть в ній участь.

Після обов'язкових занять зі сніго-льодової техніки проводиться традиційне сходження на Говерлу. Захід проводиться під патронатом обласної ради профспілок, що дає змогу фінансувати участь за їх кошт.

*Говерляна. І. Рябоконт, Д. Круль, В. Водянін.
1970 р.*

травень

Традиційна весняна першість області зі скелелазіння на скелях Довбуша в Бубнищі:

Друге місце в індивідуальному лазінні в першості області посів Круль Дмитро. Переможцем став Валентин Водянін.

липень-серпень

Вперше в історії прикарпатського альпінізму проводиться самостійні збори за межами традиційного Кавказу, на Памірі в Фанських горах, біля Аллаудинських озер.

Збори були організовані комітетом з фізкультури і спорту при Івано-Франківському обласному виконавчому комітеті, керівник збору І. Рябоконт. За участю Роговика Михайла, викладача ІФІНГ, Водяніна Валентина, Леоніда Сараба (обидва з Коломиї), Дідошак Роман, Вербицької Лариси (лікар, Верховина), Мартинюка Івана (Приладобудівний завод Івано-Франківська), Круля Дмитра, Старостіна Віктора, Володимира Присяжного, Антоніни Шафранської, Леоніда Когана — всі — з Івано-Франківського інституту нафти і газу (ІФІНГ).

В зборах взяли участь також альпіністи з Москви, Тули, Душанбе. Було проведено низку спільних сходжень з Нежурою Володимиром, Карацубою Анатолієм, Вірою Нацук (лікар з Омська) і багатьма іншими, з якими ми ще не раз зустрінемося в горах.

Під час зборів було здійснено сходження: на Улар, Варзобську пилу, Близнюки, на в. Скельна стіна 5А категорії складності в двійках сходили І. Рябоконт, Шафранська (Москва), В. Іванов (Москва), В. Нацук (Омськ).

В. Чапдара 5Б кат. скл. підкорили В. Нежура, А. Карацуба.

Під час перебування в горах прикарпатці познайомились з місцевими альпіністами із Душанбе — братами Геннадієм и Олегом Шрамками, Володею Присяжним. Це була перша зустріч та перші спільні сходження з професійними скелелазами, які працювали в бригаді з укріплення скельних схилів навколо Нурекської ГЕС.

Команда скелелазів під керівництвом Геннадія Шрамка в наступному році стала чемпіоном СРСР в класі технічно складних сходжень, відкривши для альпіністів масив Ягнобської стіни.

1971 р.

липень

Валентин Водянін та Ігор Рябоконт беруть участь у зборах Укр. ради ДСТ «Авангард», керівник зборів — Моногаров В. Д., на Кавказі, в ущелині Адил-Су, а/т «Ельбрус».

За сходження на п. Щуровського по м. 5Б кат. скл. І. Рябоконт нагороджений бронзовою медаллю за III місце в чемпіонаті України в класі технічно складних сходжень. Збори було перервано через загибель члена зборів М. Мащенко.

Говерляна-1971. Валера Чорнорай зачитує клятву новачкам. На фото Віктор Малахов, Іван Мартинюк, Ярослав Курус.

Говерляна. Віктор Катущков, Сергій Мар'єнко, Іван Мартинюк, Олег Єришов. 1971 р.

серпень

В серпні проводилися обласні збори в ущелині Каракол (Тянь-Шань) недалеко від міста Пржевальськ (Киргизія) на базі а/т «Ала-Арча».

Керівник Курус Я., учасники: лікар Володимир Виборний, Валентин Водянін, Іван Мартинюк, Леонід Перчило, Володимир Галицький, Роман Дідошак (обидва Калуш), Ігор Рябоконт.

Група альпіністів ІФІНГ в складі: Євген Алфьоров, Юрій Скоробогач, Володя Семиволос, Олег Твердомед, Віта Катущков, Валентина Москальченко провели низку сходжень по маршрутах 3-ї і 4-ї категорії. Ними пройдено маршрути на п. Аю-Тор; п. МГМІ, траверс ГТО-Гастелло, а також зроблено сходження на в. Бригантіна по маршруту 5А кат. скл. в складі І. Рябоконт - кер., Я. Курус, А. Богатир, В. Водянін, І. Мартинюк.

(«Прикарпатская Правда» №2 від 04.02.1972 р.)

1971 рік, Кавказ, а/т «Шхельда». Зустріч з легендою радянського альпінізму Віталієм Абалаковим. Зліва Наталія Сауліч (Мартинюк)

1971 р. Тянь-Шань, Каракол, зустріч тренерів зборів: Валентин Водянін, Ігор Рябоконе, Л. Алексашин (Москва), Ярослав Курус, Анатолій Нелідов (Москва МЕІ), Володимир Виборний.

1972 р. Травень, Бубнище — чемпіонат області зі скелелазіння.

В індивідуальній першості переможцями стали Круль Дмитро та Рубанець Валентина.

Після змагань на скелях Бубнища збірна команда скелелазів області вирушила в Крим, Судак, де взяла участь в першості України.

Для виконання стратегічних завдань розвитку секції, поставлених та спланованих обласною федерацією, починає формуватися власний інструкторський корпус Івано-Франківської федерації альпінізму.

Група розрядників закінчує Всесоюзну школу інструкторів, що працювала тоді на базі а/т «Ельбрус». Серед перших школу інструкторів закінчив Курус Я. І.

серпень Група студентів ІФІНГ під керівництвом Євгена Алфьорова здійснила сходження на найвищу вершину Європи — г. Ельбрус (5642 м).

(«Прикарпатская Правда» № 42 від 28.02.1973 р.)

Група в складі: І. Рябоконе, В. Семиволос, Л. Малахова беруть участь в зборах Уккради ДСТ «Авангард» в Фанських горах (ущелина Варзоб та Аллаудінські озера, кер. Моногаров В. Д.)

За сходження на в. Бодхона по маршруту 5Б кат. скл. І. Рябоконе нагороджений срібною медаллю за II місце в чемпіонаті України в класі технічно складних сходжень.

Паралельно з альпінізмом на Прикарпатті інтенсивно розвивається і скелелазіння. Досвід участі в чемпіонаті України зі скелелазіння переріс

у досвід сходжень скельними маршрутами Кримських гір.

В травні група в складі І. Рябоконе, Л. Перчила, Д. Круля здійснили сходження одним із найскладніших на той час скельним маршрутом на в. Кіільсе-Бурун 5 кат. скл.

1973 р.

Продовжує втілюватись в життя намічена федерацією програма підготовки інструкторів. Закінчили школу інструкторів Кендзерський Борис, Перчило Леонід, Мартинюк Іван, Малахов Віктор, Круль Дмитро.

серпень

Проводиться обласний збір в новому альпіністському районі Матча — Паміро-Алай (тільки в минулому сезоні район розвіданий Новосибірськими альпіністами) по колективних путівках а/т «Дугоба» (м. Фергана, Киргизія) Керівник Курус Я. І. лікар Ершов Олег, Учасники: Перчило Л. Мартинюк І. Валентина Рубанець, Дзюбанович Юліан, Андрій Васідлов, Малахов Віктор, Ігор Рябоконе.

Проведено сходження на в. Новосибірськ 5А кат. скл. в такому складі: І. Рябоконе керівник, учасники Я. Курус, В. Семиволос, І. Мартинюк, В. Водянін.

І. Рябоконе виконав норму КМС, а Водянін, Мартинюк і Курус виконали норму I розряду з альпінізму.

1974 р.

Травень. Село Урич, Львівська область. Відбувся перший зліт гірських туристів України. Команда в складі: Малахов В., Малахова Л., Галайда В., Голубовський В., Літовський М., Павлюк О., посіли 4 місце серед двадцяти команд України.

Набирає розмаху скелелазіння. Для виконання розрядних норм проводяться відкриті першості секцій міст та областей.

Квітень, Бубнище. На відкритій першості м. Стрий в особистій першості переможцями стали Круль Д. М. та Рубанець В. Л. («Буревісник», Івано-Франківськ).

В лазінні «Кримські зв'язки» перемогла зв'язка Зав'ялець Олександр — Круль Дмитро («Буревісник», Івано-Франківськ).

В цьому ж році у Фанських горах (район в. Арг) провела самостійні збори і секція облради ДСТ «Буревісник» (фактично ІФІНГ), керівник Круль Д. М.

Учасники — студенти ІФІНГ Горбунов Валерій, Сович Степан, Твердомед Олег, Катусков Віктор, Круль Валентина, Іванова Ірина,

Зав'ялець Олександр, Була Віктор, Перегінець Володимир, Шульга Олексій (Київ), Пасічник Ярема (Стрий), Філіна Лариса, лікар (Горький) І. Рябоконт, а також група з 4-х чоловік з Казані.

На зборах утворився унікальний за досвідом склад інструкторів — Москальцов Юрій Борисович (Київ, інструктор з 1938 р., чемпіон СРСР за траверс Безенгійської стіни в 1949 році), Свентицька Галина, лікар (Харків), Кононенко Володимир (Київ).

Побачені красоти, широкі неходжені райони та вершини приголомшили найстаршого інструктора зборів та України Москальцова Юрія Борисовича, який до цього виїзду робив сходження ще до війни та в перші післявоєнні роки тільки на Кавказі. Вони надихнули його на викладення своїх вражень у віршах.

Секція Облради «Спартак» проводить збір на базі а/т «Узункол».

Керівник Курус Ярослав. Учасники: Юра Калічук, Єршов Олег, Андрій Васідлов, Євген Алфьоров, Малахов Віктор, Людмила Малахова, Перчило Леонід, Борис Кендзерський.

Сходженням на в. Далар 5А Курус Я., Малахов В., Малахова Л. закрили І розряд.

Здійснено рідкісне та дуже складне сходження по Південній, 700-метровій стіні Кукурткюлю, маршрутом 5Б кат. скл., з наступним траверсом обох вершин Ельбруса, в такому складі: Курус Ярослав, Євген Алфьоров, Джебраєв Юрій — керівник, Голуб'єв Микола (обидва з Чернівців). Сходження на Ельбрус виконано спільно з допоміжною групою в такому складі: Олег Єршов, Андрій Васідлов, Юрій Калічук, Борис Кендзерський.

З часу першого проходження в 1957 році командою Некрасова цим маршрутом пройшло всього кілька груп.

(«Прикарпатская Правда» № 146 від 27. 07. 1975 р.)

1975 р.

В а/т «Джайлик» робили сходження А. Васідлов, Б. Кендзерський.

Збори Спартака в а/т «Шхельда»: пройдено маршрут Хергіані на Тютю-Баші по північній стіні в такому складі: Курус Ярослав — керівник, Алфьоров Євген, Малахов Віктор, Малахова Людмила.

«Буревісник» провів свій збір по путівках в а/т «Айлома» (Грузія).

Керівник Круль Д. М., учасники: Зав'ялець Олександр, Була Віктор, Перегінець Володимир, Філіна Лариса (лікар).

Сходження на вершину Джайлик 5Б кат. скл. Керівник Л. Малахова, Курус Ярослав, Алфьоров Євген, Малахов Віктор.

В листопаді, на осінній першості області зі скелелазіння на скелях Сокільського хребта Круль Валентина посіла ІІ місце.

Школу інструкторів закінчив Шандровський Тарас.

1976 р.

Травень. Перший республіканський зліт туристів України у м. Яремчі. Команда в складі: Бойчук Михайло (капітан), Галайда В., Малахова Л., Малахов В., Маркович Б., Лізанець Аркадій, посіла перше місце.

Близькість Карпатських гір і природних скельних виходів створила свою унікальну специфічну систему підготовки до літніх сходжень в горах Кавказу та Паміру.

Альпіністи області, проводячи взимку підготовку до майбутніх літніх зборів, брали активну участь в роботі Контрольно-Рятувальної служби, КРС, яка активно тоді розвивалася та щедро забезпечувалася імпортом спорядженням. Служба створювалася при Обласній раді з туризму та екскурсій (керівник ради з туризму Красій Роман Павлович).

Особливого розмаху профілактична та методична робота цієї служби досягла під керівництвом Шиптура Михайла Васильовича. Зорганізувалося взаємовигідне співробітництво. Проводилися спільні тренування, методичні заняття. Щорічно організовувалися зимові змагання рятувальних загонів, команд міст, туристичних баз, районів. Практично всі альпіністи обласного центру були членами рятувальних загонів та брали активну участь в профілактичних заходах, пошукових та рятувальних роботах.

На туристичній базі «Горная» в с. Яблуниця регулярно проводилися змагання рятувальних загонів області з орієнтування на місцевості,

1976 рік. Бубнище. Змагання скелелазів.
На старті Ірина Ганущак,
на фото Ярослав Курус, Павло Шевченко

надання першої долікарняної допомоги підручними засобами, пошуку постраждалих в лавинах, снігових завалах.

26-27 березня в Яблуниці було організовано та проведено II традиційні змагання рятувальних загонів Івано-Франківщини.

Головний суддя Курус Я. І. До складу суддівської колегії ввійшли Єршов Олег, Кендзерський Борис, Павлишак Іван, Шандровський Тарас, Тюрін Віктор, Бугайцов Володимир, Дедерчук Григорій, Галущенко Володимир.

Переможцем стала команда Івано-Франківського обласного рятувального загону № 1 в складі Євгена Алфьорова, Дмитра Круля, Євгена Микули, Олесь Фундака, Віктора Кучерявченка.

В практичній площині показовими стали роботи з пошуків спортсменів із Молдови, проведені обласною КРС взимку під Говерлюю. Тільки завдяки згуртованості, самовідданості і професіоналізму учасників пошуку, членів обласної КРС, укомплектованої альпіністами м. Івано-Франківська, лісників Ворохтянського лісгоспу, вдалося врятувати життя восьмикласниці з Кишинева. Інтенсивні пошуки тривали без перерви протягом доби. І закінчилися успіхом пізньої ночі, коли пошукова група з 3-х чол. — Ромашкіна Володі, Круля Дмитра та лісника Ворохтянського лісгоспу — знайшли дівчину, яка, зірвавшись із схилу, провалилась в яму та лежала, притрушена снігом, непритомна.

1976 р. Карпати, Яблуниця. Переможці II Традиційних зимових змагань рятувальних загонів області, на фото Євген Микула, Олесь Фундак, Євген Алфьоров

Учасники та організатори обласних змагань КРЗ. 1976 р.

липень-серпень

Збір в а/т «Шхельда». Керівник Курус Я. І.

Учасники: Нелідов Анатолій, Алфьоров Євген, Перчило Леонід, Васідлов Андрій, Круль Дмитро, Круль Валентина, Малахов Віктор, Малахова Людмила, Єршов Олег, Богомол Сергій (Саратов).

Пройдено маршрут на Шхельду II Західну шляхом першопроходців 1956 р., 4Б кат. скл., в такому складі: керівник Круль Дмитро, Нелідов Анатолій, Богомол Сергій, Валентина Круль.

Маршрут виявився значно складнішим за заявлений. Для проходження окремих скельних ділянок використовувалися драбини. В плані підготовки групи Куруса до повного траверсу масиву Шхельда групою залишена на вершині закладка бензину і продуктів.

1976 р. Кавказ, Баксан. Шхельда 2-га Західна. Друге проходження маршруту після першопроходу 1956 року. На вершині Валентина Круль, Сергій Богомол, Анатолій Нелідов.

У 1977 році Ярослав Курус з групою у складі: Васідлов А., Алфьоров Є., Перчило Л., здійснили повний траверс масиву Шхельда, використавши цю закладку.

Закінчив школу інструкторів Васідлов Андрій.

*Шхельда 2-га Західна.
На вершині С. Богомолов, А. Нелідов. 1976 р.*

*Кавказ, масив Шхельди.
По центру 2-га Західна. 1976 р.*

листопад Денеші. Першість Уккраді ДСТ «Спартак». В «Домбайських зв'язках» Круль Валентина посіла третє місце.

На маршруті Валентина Круль

1977 р.

Збори на Кавказі в а/т «Безенгі».

Учасники: Круль Д. М., Галайда Володя, Васідлов Юрій, Калічук

Юрій, Зав'ялець Олександр, Була Віктор.

В Безенгі збори пройшли успішно.

Зроблено цікаві сходження на в. Дих-Тау Східна по Південному гребню — 5А кат. скл. Меленевський (а/т «Безенгі») кер., Круль Дмитро, Зав'ялець Олександр, Була Віктор; траверс, Катин-Тау — 5А по Пн.-Сх. ребру, Плеханов А. (Москва) кер., Круль Дмитро, Зав'ялець Олександр, Була Віктор.

Отримано безцінний досвід проходження сніжно-льодових маршрутів.

ДСТ «Спартак» провів збори на базі а/т «Шхельда».

Пройдено повний траверс Шхельди 5Б кат. скл. під керівництвом Куруса Я., в такому складі: Перчило Леонід, Васідлов Андрій, Алфьоров Євген.

1977 р. Кавказ. Безенгі, плато Катин-Тау на фоні Дих-Тау. Д. Круль, Ю. Калічук

1977 р. Кавказ, Безенгі, Дих-Тау. На вершині: В. Меленевський (інструктор альптабору), А. Плеханов (Москва), О. Зав'ялець, Д. Круль

В рамках збору Малахов Віктор в зв'язці з Одеговим Юрієм (м. Тирнауз) пройшли маршрут Хергіані 5Б кат. скл. по північній стіні на вершину Тютю-Баші.

Група в складі: Малахов Віктор — керівник, Алфьоров Є., Малахова Л., Тарабрін Е., Мартинюк І. зробила першопрохід на вершину Західна Четет-Кара-Баші 4Б кат. скл.

З командою інструкторів табору «Шхельда» Малахов В. зробив сходження на пік Щуровського 5Б та сходження на п. Кюкюртлю з траверсом обох вершин Ельбруса, 5Б кат. скл.

Олександр Зав'ялець проходить Безенгіський льодопад. 1977 р.

1977 р. Говерляна. Я. Курус на чолі загону

Ще один збір проводився на базі а/т «Цей» в районі Дігорія. Сталася найбільша трагедія прикарпатського альпінізму:

Під час тренувального сходження при сходженні на в. Цухгарті загинули (через обвал карнизу) Ромашкін Володимир, Гетьман Олег, Мар'єнко Володимир, Цимбалістий Ігор.

О. Зав'ялець, В. Була на схилах Катин-Тау. 1977 р.

серпень

Курус Я. І. провів розвідку в новому, щойно відкритому для альпіністів, районі Киргизії Кок-Су, виїзному філіалі а/т «Алай» — з базою в м. Ош, Киргизія.

Район був відкритий і запропонований ентузіастом нових неходжених районів і описувачем маршрутів Олександром Наумовим, який в своїх книгах змалював більшість відомих маршрутів Кавказу. Окрім великої кількості непідкорених вершин та маршрутів, він цікавий і тим, що знаходиться в безпосередній близькості до однієї з найвищих вершин Паміру — п. Леніна (7134 м) і системи міжнародних таборів МАЛ, організованих спеціально для іноземних альпіністів з метою сходжень на вершини Паміру — семитисячники п. Леніна, п. Комунізму, п. Корженевської.

Закінчили школу інструкторів вихованці Буревісника: Маркович Богдан, Лизанець Аркадій, Бойчук Михайло.

1978 р.

17-19 березня 1978 року проведено 4-ті змагання рятувальних загонів Івано-Франківщини, що уже стали традиційними.

Головний суддя змагань Круль Д. М.

Члени суддівської колегії — Бахталовський В. Б., Куцюк О. І., Ковалев І., Кицелюк К., Галущенко В., Тюрін В., Бугайцов В. Участь брали рятувальні загоны турбаз Яремча, Косова, Ворохти та низки районів Прикарпаття.

Коксу. Я. Курус в гостях у киргизів. 1978 р.

Після змагань на скелях Бубнища збірна команда скелелазів області виїхала в Крим, Судак, де взяла участь у першості України, у такому складі: Ірина Ганущак, Наташа Коновалова, Роман Безруков, Євген Микула, Сергій Лизанець, Дмитро Круль.

Літній збір в Паміро-Алаї, Кок-Су, філіал а/т «Алай» (Ош, Киргизія).

Зроблено сходження на п. Айдербек по Північній стіні 5Б кат. скл.

Курус Я. — керівник; Круль Д. М., Перчило Л., Богомолів С. Г.

Для ознайомлення з районом проведено перевальний похід другої категорії з проходженням безіменного перевалу висотою 4470 м, який назвали Карпатський. Через 34 роки записку з нього передав нам один із зимувальників геостанції льодовика Абрамова Олег Каїмов.

Секція ДСТ «Авангард», керівник Мартинюк І. І., проводила свій збір на Кавказі на базі а/т «Баксан», набуваючи інструкторського досвіду і виконуючи спортивні сходження в складі команди альптарбору.

Паралельно з розвитком секції альпінізму бурхливо розвивався і гірський туризм. Отримуючи необхідну технічну та теоретичну підготовку в альптарборах, на цей час сформувалася група «гірняків», якій уже тісно було в рідних Карпатах,

1978 р. Коксу. Учасники збору на фоні Айдербека

1978 р. Памірський тракт по дорозі в Коксу

тож ними почалося «завоювання» інших гірських районів.

Одним з перших «офіційних» маршрутів, пройдених ентузіастами гірського туризму, була група під керівництвом Віктора Климка в такому складі: Роман Бельбас, Олександр Булдовський, Віктор Тюрін, Володимир Сікорський, Богдан Гринечко, Остап Романишин, пройшли за 10 днів 140 км гірських стежок і перевалів: с. Ельбрус — галявина Азау — перевал Азау (3260

м) — р. Уллука-Кам — пер. Хотю-Тау (3552 м) — с. Терскол — пер. Бечо (3378 м) — с. Местія — пер. Угир — с. Кала — с. Ушгулі — пер. Загар — а/т «Айлома» — с. Лентехи — Сухумі — Адлер.

жовтень

Республіканські змагання контрольно-рятувальних загонів. Бахчисарай. Крим. Команда в такому складі: Михайло Бойчук, Маркович Богдан, Калічук Юра, Галайда Володя, Володимир Тюрін, Сухов Віктор, Голубовський Володимир, Євген Микула, Євген Кисліцин, Олесь Фундак — стала призером змагань.

1979 р.

На Перших зимових змаганнях серед контрольно-рятувальних загонів України, які проводились в Яремчі, перемогла команда, сформована з альпіністів секції Буревісника м. Івано-Франківська (керівник Михайло Бойчук), за участю Марковича, Лізанця.

Рік для альпінізму Прикарпаття почався досить бурхливо.

Весною Я. Курус поїхав до Москви. (Тоді обговорювалися нові норми на МС СРСР з альпінізму, пропонувалося набрати 25 балів — на МС. За одне сходження 5Б кат. скл. нараховувалося 0,5 бала. Тобто для виконання норми МС пропонувалося здійснити 50 сходжень вищої категорії складності протягом 4-х років). Виступаючи на пленумі ФА СРСР, Ярослав Курус розкритикував членів президії федерації вщент, назвав поіменно всіх, хто розробив такі нереальні вимоги, та висловив все, що думає про авторів з приводу таких норм. Він нагадав їм, що вони самі виконували норматив майстрів спорту сходженнями маршрутами 4-ї кат. скл. Пленум був дуже емоційним і бурхливим. Куруса кілька разів переривали, не даючи закінчити виступ, і відправляли з трибуни, але підтримка Узбецької, Камчатської федерацій, які віддали йому свій регламентний час, дали можливість закінчити виступ повністю.

Є необхідність доповнити реплікою з цього приводу:

Робота будь-якої спортивної організації на той час і, відповідно, розміри її фінансування оцінювалася за кількістю виконаних розрядів. Невеликі периферійні секції, не маючи відповідної бази, інструкторських кадрів, необхідної кількості висококваліфікованих спортсменів, не могли конкурувати із командами великих міст, брати участь у змаганнях високого рівня, де за перемогу чи саму участь присвоювалися звання МС і ЗМС.

Виконання розрядних норм в альптаборах, де половину відведеного на виїзд часу (20 днів)

забирали навчальні заняття, а решта відведеного на спортивні сходження часу залежала від погоди і загальної ситуації з травматизмом в ущелині та прилеглих районах, були в дуже нерівних умовах. Це при тому, що пересічний інструктор, працюючи сезон (червень—вересень) в а/т, реально міг зробити 1 чи 2 сходження 5Б кат. складності, а в окремі сезони жодного.

І такі норми в першу чергу дискримінували молоді та малочисельні секції.

Про Куруса тоді дізналася, як кажуть, вся країна, від Курил і до Карпат.

Ім'я Ярослава було вже на слуху в середовищі альпіністів Союзу. Тісне спілкування з командами москвичів — Олександром Наумовим, Кавуненком Володимиром, Башкіровим, Алєксашиним, Резніковим Михайлом, камчадалами (Агроновськими) і багатьма іншими, їх поради та підтримка, напевне, вперше дали можливість повірити в реальність виконання норм МС.

Напевне, різка критика подіяла, зміни відбулися, була розроблена система бонусних балів, яка в результаті давала реальні можливості виконання норми МС з альпінізму. Наслідки виступу в Москві особисто для Ярослава Івановича не пройшли безслідно. Вже в 1980 році, коли його документи на МС з альпінізму були направлені в Москву на затвердження, йому відмовили з формального приводу.

травень

В а/т «Узункол» — Всесоюзний збір Центральної Ради ДСТ «Спартак» на жетон «Рятувальний загін».

Згідно з вимогами, КМС присвоювався тільки спортсменам, які мали такий жетон.

В зборах брали участь Алфьоров Жєня і Круль Дмитро. Під час збору здійснено сходження всього загону курсантів на Гвандру Головну (3983 м) з винесенням на саму вершину та назад в а/т носилок (ак'ї), в яких знаходився сам керівник зборів.

Літом відбувся збір в Паміро-Алаї, Кок-Су, філіал а/т «Алай» (Ош, Киргизія).

В складі: Курус Я. — керівник, учасники: Круль Д., Богомолов С., Калічук Юрій, Галайда Володя, Роман Безруков, Борис Кєндзерський, Перчило Леонід, Зав'ялець Олександр, Була Віктор, Фундак Олесь, Микула Євген.

В межах зборів здійснено сходження на безіменну вершину в верхів'ях льодовика Абрамова, висотою 4850 м, назвали її п. Воз'єднання. Експедиція фінансувалася обкомом партії та обласною радою з туризму та екскурсій.

Там же були пройдені наступні маршрути:
 Зуб Бегичі по Північно-Східній стіні — 5А, Калічук Ю., Круль Д.;
 Зуб Бегичі по Північно-Східній стіні — 5А, Галайда Володя, Безруков Роман;
 Тр. Підкови Космонавтів — 5А, Кендзерський — кер., Галайда +2;
 Текелік по Північно-Східному ребру — 5А, Калічук Ю — кер., Галайда +2;
 п. Айдербек по Північно-Східній стіні — 5Б, Богомолів С. — кер., Галайда +2;
 п. Айдербек по Північно-Східній стіні — 5Б, Курус Я., Перчило Л. +2;
 Мраморна З. — 5А кат. скл. Кер. — Зав'ялець О., Була В., Калічук Ю., Круль Д.
 Правда Сходу по Північно-Східній стіні — 5Б (залікова), Богомолів С, Круль Д.
 в. Я. Фабриціуса по Ц.-Північній стіні — 5Б, Богомолів С. — кер., Круль Д., Зав'ялець О., Була В.
 в. Я. Креукса з Півдня — 5Б, Богомолів С. — кер., Круль Д., Зав'ялець О., Була В.
 п. Креукса по канту Південної стіни — 5Б, Курус Я., Перчило Л. +2
 п. 50 Років Узбекистану по Східній стіні — 5Б, Богомолів С., Фундак О.
 п. 50 Років Узбекистану по Східній стіні — 5Б, Круль Д., Калічук Ю.
 п. 50 Років Узбекистану по Північно-Східній стіні — 5а (по серпу), Круль Д. — кер., Зав'ялець О., Була В, Калічук Ю.
 п. Кольцова по Північній стіні — 5Б (залікова), Богомолів С. — кер., Круль Д., Галайда В. +1
 п. Кольцова по Північній стіні — 5Б (залікова), Курус Я., Перчило Л., Фундак О. +1
 п. Правда Сходу — 5Б, Курус Я., Перчило Л.

20. 04-5. 05

Цікавий маршрут Західним Кавказом пройшли і наші туристи. Група в такому складі: Віктор Малахов — керівник, Віктор Климко, Тетяна Радіонова, Володимир Голубовський, Олександр Криковлюк, Михайло Литовський — пройшли Домбай — радіальний вихід до Птиських водоспадів — Карачаєвськ — с. Хасаут Грецький — с. Красний Карачай — пер. Рудничний — р. Аксаут — пер. Каракая Північна (3080 м) — пер Каракая Західна (3100 м) — пер. Каракая Південна (3300 м) — пер. Аксаутський Головний (3100 м) — р. Чвахра — пер. Аданге Північний — пер. Наур — водопад Чортів Млин — р. Кизгич — с. Архиз-Зеленчук — Невиномицьк, тобто 117 км за 11 днів.

1980 р.

Збір на базі а/т «Айлама».
 Пройдено:
 п. Айлама по 2-му бастіону Південної стіни — 5Б. Курус Я., Галайда В. +2
 Збір в Паміро-Алаї, в районі Арча-Каниш.
 Керівник Курус Я. І. Учасники: Перчило Л., Богомолів Сергій, Фундак Олександр, Андрій Васідлов, Анатолій Григоренко, Валя Васідлова, Галайда Володя, Зінаїда Бутарова, Борис Кендзерський, Василь Демяник, Ольга Надурак, Роман Бельбас, Іван Лесюк, Василь Шпег, Євген Микула, Юра Калічук, Валерій Дричак, Чабан Олександр, Світличин Сергій, Анатолій Нелідов, Володимир Гінзбург (обидва з Москви).
 («Прикарпатська Правда» № 52 від 10.03.81 і № 94 від 12.05.81 р.)
 Пройдено маршрути:
 п. Ленінградець по Північній стіні — 5Б (залікова). Богомолів С., Галайда В.
 п. Ленінградець по с. цент. бастіону Північної стіни — 5Б (залікова) Богомолів С., Галайда В. +1
 п. Ленінградець по Північній стіні — 5Б (залікова). Курус Я., Фундак О.
 п. Ленінградець по півн.-цент. бастіону Північної стіни — 5Б (залікова). Курус Я., Фундак О.
 п. Узбекистан по ц. Північно-Східної стіни — 5Б, Курус Я., Богомолів С.
 п. Рад. Школярів по східній стіні — 5Б, Курус Я., Богомолів С.
 п. Шаїт (м-т Могилевича) — 5Б, Курус Я., Фундак О.
 п. Шаїт (м-т Овчарова) — 5Б, Курус Я., Фундак О.
 п. Шаїт (м-т Овчарова) — 5Б, Перчило Л., Васідлов А., Єршов О.
 п. 5-ї Спартакіади по ц. бастіону північної стіни — 5Б (піонери). Курус Я., Фундак О.
 п. 5-ї Спартакіади по контрфорсу північно-східної стіни — 5Б Перчило Л., Васідлов Андрій.
 Виконали норматив майстра спорту Курус Я. І. та Богомолів С. Г.
21. 04-7. 05 Група під керівництвом Віктора Малахова, в складі Валентина Белана, Володимира Голубовського, Віктора Климка, Олександра Криковлюка, Михайла Литовського, Ярослава Павлюка, Тетяни Радіонової, Олексія Сатальського, Олега Харіна пройшла за 15 днів 175 км по Західному і Центральному Кавказу: п. Теберда — р. Джамагат — пер. Епчик — р. Даут — п. Даут — пер. Епчик Даутський — аул Уччулан — аул Хурзук — пер. Чипер-Карачай — пер. Басса — пер. Квиш — пер. Середній — пер. Джан-Туган — пер. Местійський — поселення Верхній Баксан.

7.05-11.05 В Яремчі проводився III Республіканський зліт туристів України, де збірна команда гірських туристів області посіла третє загальнокомандне місце.

1981 р. Збір ДСТ «Спартак» в Алай, Кок-Су.

Пройдено маршрути:

п. 50 Років Узбекистану по північно-східній стіні — 5б (залікова). Круль Д., Калічук Ю

Зуб Бегічі, північно-східна стіна — 5А. Бельбас Роман — кер. +3

п. 50 Років Узбекистану по серпу — 5А. Бельбас Р., Будішевський А.

п. 50 Років Узбекистану по серпу — 5А. Павлишак Іван — кер. +3

Зуб Бегічі, північно-східна стіна — 5А. Павлишак І. — кер. +3

п. 50 Років Узбекистану по північно-східній стіні — 5б (залікова). Павлишак І., Король В.

Збір в а/т «Зесхо», Грузія.

Працюючи інструкторами а/т «Зесхо», в рамках першості Кавказу, в складі команди а/т здійснено перший похід маршрутом:

в. Шхара Західна по східному контрофорсу південного гребня — 5б кат. скл., Курус Я. І. — керівник, учасники: Перчило Л., Єршов О., Круль Д.

Маршрут класифіковано та описано в книзі О. Наумова «Гори Сванетії» під № 114.

серпень

В той час, коли альпіністи штурмували вершини Паміро-Алаю, освоювали Алтай, група під керівництвом Віктора Тюріна в складі Віри Чекалової, Галини Шатаєвої, Олі Лушнікової, Ігоря Захарії, Сергія Гладкого, Віктора Клімка, Едуарда Одежинського, Олександра Ряботи, Яреми Шпільчака пройшли маршрутом: Усть-Каменогорськ — катером по Іртишу до пристані Аблакетка — через п. Катон-Карагай — с. Уріль — с. Берель — р. Біла Берель до озера Язеве — кош Серхимбай — пер. Нижне Сідло — льодовик Геблера — р. Капчал — пер. Капчальський Східний — пер. Капчальський Західний — р. Капчал — р. Катунь — судоверф.

В тому ж складі на двох саморобних платформах здійснено сплав по р. Катунь від льодовика Белуха до с. Іня на Чуйському тракті, 300 км за 12 днів.

жовтень

Вижниця, Чернівецька обл. Другий республіканський чемпіонат загонів контрольно-рятувальної служби України. В складі Ворохтянського загону КРС виступили: Савчук Михайло — капітан, Михайло Бойчук, Віктор Клімка, Володя Тюрін, Павло Шевченко, Гнат Дедерчук.

1982 р.

Збір в Кок-Су в серпні 1982 р.

Зуб Бегічі, південно-східна стіна — 5А. Мартинюк І., Павлюк Я. +4

Зуб Бегічі, 5А - Король Віктор, Павлишак Іван, Микула Євген, Мельник Григорій.

Правда Сходу по східній стіні — 5Б. Павлишак І., Бельбас Р. +2

Згідно з рішенням федерації альпінізму, після збору проведена перша висотна експедиція секції із залученням всіх кращих альпіністів області.

Проведено сходження на п. Леніна (7134 м) через Роздільну.

В зборі брали участь: Курус Я. — керівник, Круль Д. М., Мартинюк І. І., Кендзерський Б., Перчило Л., Васідлов А., Галайда В., Борищак М., Челенков С., Шевченко Павло, Бойчук Михайло, Будішевський Анатолій, Король Віктор, Бельбас Роман, Павлишак Іван, Тетяна Кісліцина, Остафійчук Олена.

На п. Леніна зійшли Курус Я., Круль Д. М., Мартинюк І., Кендзерський Б., Перчило Л., А. Васідлов, Галайда В., Борищак М., Челенков С., Шевченко Павло, Бойчук Михайло, Будішевський Анатолій, Король Віктор, Таня Кісліцина.

1982 р. Я. Курус на Луковій галявині

1982 р. Тарас Шандровський, Ярослав Павлюк на вершині п. Леніна

1982 р. Під п. Леніна Андрій Васідлов, Тарас Шандровський, Іван Павлишак, Олександр Булдовський, Сергій Челенков

1983 р.

В а/т «Безенгі» здійснили сходження на вершину Урал контрфорсом північної стіни — 5А. Фундак О. — кер. +3

Закінчили школу інструкторів Олександр Єзовіт, Сергій Челенков.

1984 р.

Здійснили сходження на в. Айлама по 3-му бастіону південної стіни — 5Б. Фундак О., Бельбас Роман +2

п. Корженевської (по Цетліну) — Кендзерський Борис.

Секція альпінізму ДСТ «Авангард», керівник — Мартинюк Іван, провела збір на базі а/т «Баксан». Здійснено сходження на в. Бжедех по Північному гребню та на пік Кавказ по південно-східному контрфорсу 4А категорії скл. Челенков С. — кер., учасники: Єзовіт О., Поровський М., Нестерук Н.

п. Авіації, 5А кат. скл.: Єзовіт О., Челенков С.

1985 р.

Перша експедиція секції на найвищу точку Паміру п. Комунізму (7495 м).

Керівник — Курус Я. І.

Учасники: Круль Д. М., Бельбас Роман, Галайда В., Павлишак Іван, Челенков С., Шандровський Тарас, Боришак Мирослав, Фундак Олександр, Малахова Люся, Васідлов Андрій, Мартинюк І., Микула Євген, Виборний Володя (лікар).

Була проведена спроба сходження ребром Бородкіна через п. Душанбе.

Через складні метеоумови (дуже багато снігу) при досягненні висоти 6900 (п. Душанбе) сходження було припинено, і експедиція згорнула свою роботу.

1985 р. Ворота в Алайську долину. Олена Стефанчук, Василь Микитеєк, Дмитро Круль, Завалко Василь

1985 р. Учасники експедиції на 6400 позаду пік Душанбе та пік Комунізму

1985 р. п. Комунізму. Рятувальні роботи

1986 р.

Група альпіністів Спартака на чолі з Ярославом Курусом проводить збір в а/т «Алібек».

Зроблено складні сходження по південно-східній стіні — 5Б кат. скл. — В. Галайда (кер.), Я. Курус, Василь Микитеек.

Пройдено траверс Джугутурлючат (Гол.-Зах.) — 5А кат. скл. — В. Галайда (кер.), О. Сергієнко +2

На цьому зборі активно заявила про себе група молодих спортсменів під керівництвом Левицького Олега. Зроблено понад 10 сходжень різної категорії, в тому числі:

Домбай (М) з пер. Чучхур — 4А кат. скл. — О. Левицький (кер.), І. Кушнірик, А. Мандибур + 1;

Білолокая (М) по північно-західному схилу — 4А кат. скл. (друге проходження маршруту!) — О. Левицький (кер.), І. Кушнірик, А. Мандибур + 1;

Белалакая по західному ребру — 4Б кат. скл. — О. Левицький (кер.), І. Кушнірик, А. Мандибур + 1

Альпіністи Прикарпаття з ДСТ «Авангард» провели сезон в а/т «Безенгі». Здійснено сходження на в. Головна Шхара по північно-східному гребеню 5А кат. скл. (контрольна) в складі: Поровський Микола, Нестерук Наталка +2.

Виконали нормативи І розряду з альпінізму Поровський М., Нестерук Н. Завалко В.

1987 р.

Повторна експедиція Івано-Франківської федерації на п. Комунізму закінчилась успішно.

1987 р. 8 серпня на вершині п. Комунізму. Висота 7495 м. Юра Васідлов, Володя Лобушкін

Сходження здійснили: Васідлов Юрій, Круль Дмитро, Бельбас Роман, Павлишак Іван, Галайда Володя, Микитеек Василь.

В складі збору на вершину зійшла група альпіністів з м. Новгород: Володимир Лобушкін, Віктор Пряхін, Олександр Попов.

(«Прикарпатская Правда» № 9, від 13.01.88 р.)

Учасники збору взяли участь в пошукових роботах та транспортуванні загиблих при сходженні на п. Клари Цеткін маршруту 6 кат. скл. з команди збірної України.

Живим залишився О. Коваль, який спустився з маршруту 6 кат. скл. поодиночі. Тіло Олексія Москальцова, учасника першої експедиції на Еверест, не знайдено.

В цьому році за сходження на всі семитисячники СРСР отримали звання «Сніжний Барс» брати Сергій та Георгій Богомолони з Саратова.

Сергій Богомолон — постійний учасник альпзборів Івано-Франківської федерації попередніх років, починаючи з 1976 р., коли прийшов до нас 2-розрядником, а в 1980 році разом з Ярославом Курусом виконав норму МС з альпінізму на зборах в Арча-Каниш.

На сьогодні Сергій Богомолон — один з найбільш досвідчених та кваліфікованих висотників Росії та світу. В його активі сходження на 13 з 14 восьмитисячників світу.

В цьому ж році виконала норматив КМС зі скелелазіння Сергієнко Олена, вигравши чемпіонат України з зимового скелелазіння, (меморіал Кустовського), який проходив на скелях Довбуша (Бубнище), в лазінні на складність.

1987 р. змагання загонів КРЗ в районі с. Воловець. Вітя Клімко, Оксана Здоровенко, Олег Чурук, Ігор Капирулін, Женя

А на Кавказі сходження на п. Уллукара по лівому контрфорсу Західної стіни 5Б кат. скл. здійснив Езовіт О. І., працюючи інструктором в альптаборі.

Олена Сергієнко з Олею Ковтун (Київ), виступаючи в домбайських зв'язках на Чемпіонаті України в Криму (Судак), посіла І місце.

Закінчив школу інструкторів альпінізму на базі а/т «Ельбрус» Поровський Микола.

1988 р.

Василь Шпег в складі команди збірної Киргизії, де він проживав останні два роки, залишившись для роботи в геологічній експедиції, за сходження на всі найвищі вершини СРСР, отримав звання «Сніжний барс».

Цікаві сходження здійснено Єзовітом О. І. на Кавказі:

п. Вільної Іспанії по північно-східному ребру 5Б кат. скл.

п. Уллукара по центру західної стіни 5Б кат. скл.

Олег Левицький, працюючи по закінченню вишу в Києві, провів сезон в Фанських горах, а/т «Артуч»; зроблено сходження:

Замок (5070) по північно-західному ребру — 5А кат. скл. — у двійці з М. Чепілком.

Чапдара (5050) по північно-західній стіні — 5Б кат. скл. (у групі з 6 чол.)

Чапдара (5050) по східному ребру — 5Б кат. скл. (у групі з 6 чол.)

Бодхона (5138) по північно-західному контрфорсу — 5Б кат. скл. (у групі з 4 чол.)

Закінчила школу інструкторів в а/т «Ельбрус» Сергієнко Олена.

11 жовтня 1988 року рішенням Облспорткомітету було затверджено статут обласного госпрозрахункового альпінстського клубу «Карпати», а уже наступного дня спільне заняття трьох секцій в аудиторії інституту нафти і газу, стало установчими зборами клубу. Було обрано правління, директором клубу був обраний Іван Мартинюк.

1989 р.

Андрій Васідлов в складі групи з Криму зійшов на п. Корженевської маршрутом Цетліна.

В. Галайда продовжив свою висотну кваліфікацію, двічі за сезон сходивши на п. Корженевської.

1989 р. Говерляна, С. Чередніченко, Д. Круль, Б. Олексин, В. Завалко

1990 р.

В березні на базі альпштабору «Ельбрус» альпінстським клубом «Карпати» було проведено самостійний збір, з ціллю отримання жетона «Рятувальний загін», необхідного для виконання норми КМС.

В зборі взяли участь: Мартинюк І. І. (керівник збору), Круль Д. М. і Тарабрін Е. М. — інструктори збору. Учасники: Челенков Сергій, Єзовіт Олександр, Капирулін Ігор, Гайдаш Юрій, Стегура Володимир, Касіяничук Михайло, Іван Чернописький, Василь Завалко.

1990 р. Робочий момент збору

1990 р. березень. Кавказ, ущелина Адил-Су, УСБ «Ельбрус». Учасники збору на Жетон Рятувальний загін. Зліва направо: Юра Гайдаш, Володя Стегура, Іван Чернописький, інструктор УСБ «Ельбрус» Добровольський, Михайло Касіяничук, інструктор збору Дмитро Круль, Завалко Василь, Ігор Капирулін

Учасниками збору проведено також і перше зимове сходження на в. МНР північно-східну по південному ребру 3А кат. скл.

Зустрілись з нашою землячкою Адою Тесленко (на той час працювала начальником навчальної частини а/т «Адир-Су»), що люб'язно запросила нас в гості.

В літньому сезоні групою в складі Капируліна Ігоря, Челенкова Сергія, Завалка Василя здійснено сходження:

Далар Східний по стіні бастіону 5Б кат. скл.;

Далар Північно-Східний східним плечем 5Б кат. скл.

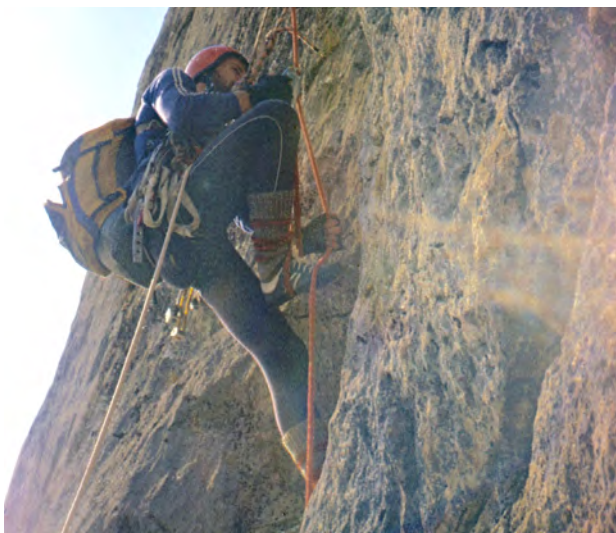
Далар Північно-Східний по бастіону 6А кат. скл.

Сергієнко Олена виконала норматив КМС з альпінізму. За сходження зимою на в. Байчекей 5А кат. скл. (Ала-Арча) та літом в. Семенов Тяньшанський по пр. частині західної стіни 5б кат. складності;

в. Корона п'ята башта південно-західна стіна, маршрут Садовського 5Б кат. складності, в. Корона, перша башта по північній стіні 5Б кат. скл.

Працюючи інструктором а/т «Баксан», виконав норму КМС Олег Левицький.

листопад Команда альпклубу «Карпати» м. Івано-Франківська в такому складі: Олег Левицький — керівник, В. Завалко, С. Челенков, Ю. Гайдаш — посіла третє місце в Чемпіонаті України з альпінізму в «Малих горах». Нагороди було присуджено за результатами двох сходжень за сходження на Фороський кант, маршрутами 5Б кат. скл. Змагання проходили 5 листопада в Криму біля селища Форос.

1990 р. Фороський кант. На маршруті Левицький Олег

1990 р. Фороський кант. На маршруті Левицький Олег, Челенков Сергій, Завалко Василь

1991 р.
травень Проведено десятиденний збір розрядників альпклубу «Карпати» в районі масиву Єридаг (Східний Кавказ, Дагестан). Начальник збору — Олег Левицький. Старшим тренером був Володимир Галайда, інструкторами — Іван Чернописький та Володимир Швирянський (Воронеж). Серед учасників збору були Ю. Кузнецов, І. Плехов, А. Третьяков, В. Жегар, Д. Мірошніченко (Київ) та ін. Збір був досить успішним. За короткий період було зроблено цілу низку сходжень 2–3 кат. скл., закладено добрий початок на літній сезон.

В районі Алаудінських озер (Фанські гори) здійснено сходження на в. Чапдара по східному ребру 5б кат. скл. Сергієнко +3

В а/т «Узункол», ущелина Мирди, організовано збір альпіністського клубу «Карпати». Виконано сходження:

в. Кирпич по ромбу західною стіною 6А кат. скл. Левицький О. — керівник, С. Челенков, Ю. Гайдаш, І. Капирулін.

Сходження відзначене срібною медаллю чемпіонату України з альпінізму.

Володя Галайда підтвердив свою кваліфікацію кращого висотника області, повторивши свій успіх 1988 року сходженнями на пік Корженевської, 7105 м, та пік Комунізму, 7495 м.

1992 р.

Кавказ, збір на базі а/т «Уллу-Тау». Керівник — Курус Я. І.

Учасники: Круль Д. М. — інструктор, Павлишак Іван, Калічук Юрій, Єзовіт Олександр, Гайдаш Юрій, Завалко Василь, Капирулін Ігор, Олексин Богдан, Кундельська Таня, Процан Костянтин, Ковтун Галина.

В рамках збору пройдено:

Джайлик по південному гребеню 5А кат. скл. — Челенков С., Капирулін І., Ковтун Галина.

Джайлик південний по бастиону західного ребра 5Б кат. скл. — Челенков С., Капирулін І., Завалко В., Олексин Б.

Уллу-Тау головна по північній стіні 5Б кат. скл. — Челенков С., Капирулін І.

липень

Паралельно проводиться збір в районі а/т «Узункол» на Кавказі.

Збір об'єднав альпіністів Івано-Франківська, Києва, Львова та Стрия і налічував дві спортивні групи. Начальником збору був Олег Кульпа, керівник компанії, що профінансувала цей збір.

Тренери-інструктори збору — Іван Чернописький та Олег Левицький. Збір видався досить успішним. Перша група здійснила загалом сім сходжень, всі її учасники виконали норматив 1-го сп. розряду. Друга група з неповного 2-го впритул наблизилася до закриття 1-го сп. розряду, загалом здійснивши дев'ять сходжень. Обидві групи завершили збір контрольним сходженням 5А кат. скл.

Зокрема виконано сходження:

Доломіт Центральний (3760 м) по західній стіні (маршрут «книга») — 4Б кат. скл. — О. Кульпа (кер.), Ю. Сапожніков, Д. Мірошніченко, І. Попович, О. Ульванська, О. Левицький.

Кирпич (3900 м) по північно-західній стіні — 5А кат. скл. — О. Кульпа (кер.), О. Левицький, Ю. Сапожніков, О. Ульванська, І. Попович, І. Чернописький.

Далар (3979 м) по східній стіні бастиону — 5Б кат. скл. — у парі з І. Чернопиським (цим сходженням Іван завершив виконання нормативів КМС).

1993 р.

Експедиція на Хан-Тенгри (7010 м) по південно-західному схилу.

Керівник — Левицький Олег. В складі: Челенков Сергій, Галайда В., Чернописький Іван, Кузнецов Юрій, Чурук Олег, Плехов Ігор, Капирулін Ігор, Смаркутська Тетяна.

Для Галайди Володимира це був десятий семи тисячник в його альпіністській біографії.

При спуску з вершини загинув Ігор Капирулін.

1994 р.

Пошукова експедиція, організована ПП «Вертикаль», за участі альпіністів області з метою пошуків тіла Ігоря Капируліна.

Керівник — Мартинюк І. Учасники: Челенков С., Єзовіт О., Олексин Богдан, Завалко Василь, Третьяков Андрій, Волошин Мирон, Круль Дмитро, Волков Олександр (лікар, Гомель).

Було здійснено вихід по північному схилу вершини з льодовика Інілчек маршрутом 5б кат. скл. з виходом на передвершинний гребінь (місце найбільш ймовірного шляху падіння — праворуч від вершинного гребня). Через складні погодні умови вдалося обстежити сніжно-льодові схили в нижній частині гребеня від перемички до висоти 6400. Тіло не знайдено.

1998 р.

14 серпня завершилась експедиція прикарпатських альпіністів на Ельбрус, присвячена 1100 річниці Галича. В сходженні взяли участь: Василь Завалко, Петро Генік, Тарас Трач, Дмитро Плав'юк, Сергій Кучірко, Олександр Лахоцький, Анна Дабахова, Олександр Олексенко.

(«Галичина» від 18 вересня 1998 р. Курус.)

2001 р.

Десяту річницю Незалежності України команда альпіністів Прикарпаття відзначила сходженням на найвищу вершину Європи — Ельбрус. В сходженні брали участь Курус Ярослав — кер., в складі команди — Віктор Клімко, Володимир Бойчук, Олег Єршов. Так Ярослав Курус відзначив свою 61 річницю.

(«Світ Молоді» № 35 від 24 серпня 2001 р. Курус.)

2007 р.

З 27 квітня по 2 травня участь в чемпіонаті України з техніки гірського туризму. В складі команди області: Клімко Віктор — капітан, Кухар Іван, Костюк Олександр, Кизимович Денис, Кифорук Тарас, Олексин Тарас, Абрамюк Роман, Перекіцей Мар'яна, Пучкова Катерина, Ружилюк Олександр, Щепетюк Василь.

серпень

Сходження на в. Ельбрус Східний (5621 м), присвячене 10-й річниці групи «Лукойл-Нафтохім», в такому складі: Анатолій Дутчак — керівник, Роман Бумбу, Ольга Михайлюк, Ігор Михайлюк, Сергій Гавардзин, Василь Худин, Едуард Шевчук, Михайло Довбенчук, Віктор Клімко.

02. 08. 2007 рік. Північний схил Ельбруса, хижка Олейнікова (Північний притул), висота 3780 м. «Нафтохім» в складі Анатолія Дутчака (керівник), Романа Бумбу, Ольги Михайлюк, Ігора Михайлюка, Сергія Гавадзина, Василя Худина, Едуарда Шевчука, Михайла Довбенчука, Віктора Клімка

2008 р.

Сергієнко О., працюючи інструктором в а/т «Безенгі», здійснила сходження на в. Урал Східну по південно-східному контрфорсу південної стіни — 56 кат. скл. — в двійці з польським альпіністом.

Сходження на п. Леніна 7134 м.

Збірна команда альпіністів із Чернівців та Івано-Франківська присвятила своє сходження на цю гору двом знаменним датам: 600-річчю місту Чернівці і 80-річчю з часу, коли людина вперше ступила на пік — 7134 метрів. Буковину у команді представляли: Віталій Чинчик, Наталя Волошин та Костянтин Григель. Учасники з Прикарпаття: Ігор Дранчук — капітан команди, Владлен Левин та Руслан Ганущак. Кошти на дорогу виділила Чернівецька міська держадміністрація. Руслан Ганущак — професійний кінооператор, взяв участь у Прикарпатсько-Буковинській експедиції на Памір. Результатом сходження на пік Леніна став документальний фільм «Висота», що змалював і інший, трагічний бік цього спорту.

2008 р.

16-20 вересня, Карпати, Вижниця, урочище Протятій Камінь. Чемпіонат України із спортивного туризму на дистанціях 5-го класу, змагання зв'язок з елементами рятувальних робіт. Виступила команда від Івано-Франківська: Віктор Клімко, Денис Кизимович, Олександр Костюк, Ян Мязін, Андрій Марчук, Тарас Олексин, Дмитро Ярошевич.

2012 р.

21–22 листопада в с. Паляниця відбулася зустріч ветеранів альпінізму Прикарпаття, присвячена 50-й річниці створення альпсекції. На зустріч з'їхались ветерани з різних кутків колишнього союзу.

Відбулася цікава зустріч з обміном спогадами, фото, за що велика подяка організаторам Валерію Чорнорая та Тарасу Шандровському.

Звіт та фото розміщено на сайті <http://alpsica.sitcity.ru>.

2013 р.

12 травня 2013 року на 73 році життя помер засновник альпінізму на Прикарпатті Курус Ярослав

Іванович.

Ярослав Іванович Курус народився 13 квітня 1940 року в селі Кропивник Станіславської області. Приїхавши в місто Станіслав влітку 1961 року за скеруванням на роботу після закінчення Одеського інституту зв'язку, він узимку 1962 року організував в місті секцію альпінізму, яка в 1964 році переросла в обласну Федерацію альпінізму.

Більше 20 років, з 1964 по 1968 і з 1971 по 1989 роки, Ярослав Іванович був Головою обласної Федерації. За довгі роки, присвячені альпінізму, він досяг високої майстерності, піднімався складними маршрутами на вершини Кавказу, Тянь-Шаню, Паміру, Паміро-Алаю. На його рахунку сходження на технічно складні піки: Тютю-баші, Шхельди-тау, Кюкюртлюколбаші на Кавказі; пік Айдарбек на Паміро-Алаї. Він піднімався на найвищі вершини Паміру — пік Леніна і пік Комунізму.

Ярослав Курус став легендарною постаттю не тільки в прикарпатському альпінізмі, а й в усьому українському. Упродовж свого життя всією душею він віддавався спорту мужніх і сміливих. І кожному його поступові в альпінізмі було притаманне додержання головних законів альпінізму: піклування про безпеку на маршруті як першооснову сходження, шанобливе ставлення до гір, взаємодопомога і самовіддача в команді.

Ветерани, ті, хто штурмував з ним вершини, пам'ятають його молодим дужим парубком, керівником групи альпіністів, що сміливо йшов до вершини з друзями, які зуміли в важких умовах сходження на Накра-Тау мужньо подолати негоду і вийти переможцями, зберегти присутність духу, здоров'я всієї групи.

Для Ярослава Івановича Куруса альпінізм дійсно був не тільки спортом, а й способом життя.

Від імені ветеранів альпінізму висловлюємо глибоке співчуття родині Ярослава Івановича, його близьким, друзям, всім, хто знав цю людину зі світлою, чистою душею, справжнього патріота свого краю.

Вічна тобі пам'ять, Ярославе, людині, яка принесла на Прикарпатську землю любов до альпінізму, виду спорту, душа якого наповнена чистою дихання гір...

Ветерани альпінізму Прикарпаття:

Ігор Рябоконт, Лариса Вербицька, Дмитро Круль, Леонід Перчило, Мартинюк Іван, Васідлов Юрій, Васідлов Андрій, Володимир Семиволос, Віктор Малахов, Горбунов Валерій, Юрій Процан, Валентин Водянін, Житній Євген, Сергієнко Олена, Ганущак Ірина, Ганущак Руслан, Віктор Клімко, Василь Бахталовський, Роман Красій, Григорій Мельник, Євген Микула, Олександр Єзовіт, Євген Кисліцин, Шандровський Тарас, Чорнорай Валерій, Маркович Богдан, Куровець Ігор, Лизанець Аркадій.

Багато відгуків на інформацію, присвячену пам'яті Куруса Я. І., розміщено на російському сайті <http://www.risk.ru/> в розділі «Мы помним».

Курусу Я. І., що 50 років тому створив першу секцію альпінізму в Івано-Франківській області, присвячується.

*Чистые зори прозрачного неба
Нас наполняют пьяня и маня.
Где бы я не был, и где бы ты не был,
Снова мы снова вернемся сюда.*

*Падают листья на снежник искристый,
Желтые листья — предвестник зимы,
И над Баксанским ущельем пропели
Горы лавинные песни свои.*

*Снег изумрудный спускается ниже,
Белым ковром покрывая холмы,
А на вершинах, на снежных вершинах
Крутит поземка с зари до зари.*

*Где бы я не был, я помню седые
Шапки вершин, гулкий рокот лавин у плеча,
Воды Баксана, как будто живые,
Бьются о камень журча и урча.*

*Чистое небо трепещет над нами,
Завтра закружится снежная мгла,
Строгие горы оделись снегами
И до весны нам прощаются пора...
Віра Чекалова*

<http://www.risk.ru> 07. 09. 2013

Слава, земля пухом! Время идет неумолимо, но память вечна!

1976, 1978, 1979, 1980 — Шхельда, Алай, Зесхо, Арча-Каныш — сборы, лагерь. Так сложилось — я попал к вам на сборы и прикипел. Видимо, как-то мы друг друга дополняли. Вместе ходили на мастера. В группе, руководителями, в двойке. А помнишь, как ты упустил с Узбекистана свой рюкзак, и мы остались без еды и ночевали в обнимку, завернувшись в фольгу?

Ты был старше на 10 лет и когда подал на мастера, но Шатаев зарубил. Чего-то было не так, на уровне КМСа. Ты страшно злился: «Козлы, москали, буквоеды». Да брось, Слава, уже ничего никому не нужно! Ты вошел в историю! Ты был большим организатором!

На него нельзя научиться. Им надо родиться! Вечная память тебе!!!

Сергей Богомолов

ДОВІДКА

Сергій Георгійович Богомолов (23 лютого 1951 р., Саратов) — відомий радянський альпініст, заслужений майстер спорту СРСР (1989). Почесний громадянин Анкоріджа (США, 1986), Почесний громадянин Саратовської області (2012). Здійснив сходження на 13 з 14 восьми тисячників планети. Перший російський претендент на членство у Клубі «Підкорювачі усіх 14 восьми тисячників планети».

Всього пройдено 26 семитисячників СРСР, чотирикратний «Сніжний барс».

Всього підкорено 13 восьми тисячників з 14! Залишився непідкореним один восьми тисячник — К2.

З Сергієм Богомоловим, тоді ще 2-го розрядником, ми вперше познайомились в а/т «Шхельда» в 1976 році. В цей же сезон одній зв'язці пройдено низку маршрутів на Шхельду, Тютю-Баші, Джайлик. Від того часу ці зустрічі в горах стали постійними. Найбільш успішний для мене був сезон 1979 року, в районі роботи збору а/т «Кок-Су». Там ми разом виконали норму КМС, зробивши 5 сходжень 5Б кат. скл. На наступний рік на зборі івано-франківців, що був організований в районі Арча-Каниш (Паміро-Алай), Сергій разом з Ярославом Курусом виконали норму майстра спорту.

Д. Круль.
сайт: <http://alpica.sitcity.ru>

Розділ II

Походи. Скелі. Альптабори. Збори. Експедиції

РІСТ СЕКЦІЇ

*Розповідає
Ярослав Курус,
засновник
альпінізму
на Прикарпатті,
майстер спорту.*

Влітку 1961 року на Прикарпаття після закінчення вищих навчальних закладів прибули на роботу троє

альпіністів, випускників Одеського електротехнічного інституту зв'язку — Ярослав Курус, Донецького університету — Анатолій Григоренко та Львівського політехнічного інституту — Валерій Мандрус. Тоді про альпінізм у нас ще ніхто нічого не знав, а туризм, незважаючи на близькість Карпат, перебував у зародковому стані. Вони до того не були знайомі один з одним, але, сповнені енергії молодості і розмаїтих планів на майбутнє, шукали подібних собі за духом.

Спершу зустрілись інженер обласного лінійно-технічного вузла зв'язку Ярослав Курус та вчитель математики Делятинської середньої школи Надвірнянського району Анатолій Григоренко. Вони удвох 8 березня 1962 року піднялись на найвищу вершину українських Карпат — гору Говерлу і тим самим започаткували на Прикарпатті новий вид спорту — альпінізм. А потім на фасаді приміщення обласної ради ДСТ «Авангард» (нинішнього будинку «Просвіти») появилось невеличке оголошення з фотомонтажем про організацію секції альпінізму в м. Івано-Франківську. За цим оголошенням до кімнати, яку займав шаховий клуб спортивного товариства, прийшов інженер Центральної науково-дослідної лабораторії нафти і газу Валерій Мандрус та ще три десятки молодих людей, з них лівову частку становили студенти медінституту. Саме

вони об'єдналися у першу на Прикарпатті секцію альпінізму. Керівником її обрали Ярослава Куруса.

Влітку 1962-го в шаховому клубі «Авангарду» почали проводити з майбутніми альпіністами теоретичні заняття, а практичні молодь проходила на скельних виходах гори Вовчинець, а також на скелях Білий Камінь біля села Дори. А через рік двадцять прикарпатських юнаків і дівчат вперше виїхали за профспілковими путівками на альпіністські бази в гори Кавказу, де здійснили сходження на вершини Гумачі,

Мирди, Узункол, Семенов-баші, Сулахат, Південний Птиш. Серед них були Євген Максимів, Леонід Перчило, Василь Бахталовський, Людмила Бесідовська, Наталія Маковей, Володимир Виборний, Антон Ревтюк, Валерій Процай, Анатолій Богатир, Ігор Колодій, Ярослав Курус, Анатолій Григоренко, Валерій Мандрус та інші.

З кожним роком лави секції поповнювались. Навесні 1964-го відбулися перші змагання із скелелазіння на вже згаданих скелях Білий

Камінь. Географія альпінізму в області розширювалась. Альпіністські секції було також створено у Калуші (очолював її Григорій Бобир), Коломиї (Євген Алфьоров, а пізніше Володимир Галайда), Снятині (Юлій Дзюбанович), Косові (Марія Гулакова). У 1964-му ці секції об'єдналися в обласну федерацію альпінізму, яку до 1989 року очолював Ярослав Курус. З її діяльністю були пов'язані всі успіхи наших спортсменів в альпінізмі та скелелазінні. Велику допомогу в проведенні спортивних змагань надавали федерації альпінізму керівники облспорт-комітету Віктор Геря та його заступник Георгій Мессер. Аби розширити географію скелелазіння, підвищувати майстерність спортсменів, голова обласної федерації альпінізму Ярослав Курус започаткував у 1984 році чемпіонат Карпат зі спортивного скелелазіння, який проходив на скелях Олекси Довбуша біля села Бубнища, що за Болеховом. У цьому чемпіонаті окрім прикарпатців щороку брали участь також команди Ужгорода, Львова, Стрия, Чернівців, Тернополя, Рівного, Вінниці, Києва, Риги, Мінська, Москви, в навіть Польщі та Румунії. У 1989-му на базі обласної федерації альпінізму було створено альпіністський клуб «Карпати». Його очолював Іван Мартинюк, а пізніше — Василь Завалко.

Упродовж всіх цих років розвитку альпінізму на Прикарпатті цим видом спорту займався більше восьми тисяч спортсменів. Наші земляки підкорили понад півтори тисячі вершин Кавказу, Паміру і Тянь-Шаню, в тому числі у 1982 р.

Учасники збору 1987 року.

На фото Д. Круль, Ю. Коновалов, І. Павлишак, Ю. Васідлов, Б. Кендзерський, Я. Курус, А. Васідлов, О. Попов, В. Галайда, В. Сікорський, В. Микитеєк, О. Сергієнко, Е. Микула, О. Остафійчук, В. Завалко, В. Лобушкін. Тільки дружня робота на благо командного успіху та самовіддача кожного дала можливість успішно завершити експедицію

під Леніна висотою 7134 метрів (керівники сходження й експедиції — Ярослав Курус та Іван Мартинюк, експедиції на найвищу (7495 м) вершину колишнього СРСР — пік Комунізму в 1985 та 1987 роках (керівник експедиції Я. Курус), пік Євгенії Корженевської (7105 м) у 1990 р., керівник сходження Володимир Галайда, пік Хан-Тенгри (7010 м) у 1993 р. керівник експедиції та сходження Олег Левицький). Прикарпатські альпіністи неодноразово ставали чемпіонами і призерами першостей спортивних товариств України з альпінізму, спортивного скелелазіння. Це — Ярослав Курус, Ігор Рябоконе, Євген Алфьоров, Іван Мартинюк, Леонід Перчило, Дмитро Круль, Олесь Фундак, Ігор Капирулін, Юрій Гайдаш, Іван Чернописький, Василь Завалко, Олег Левицький, Сергій Челенков, Роман Бельбас, Ірина Ганущак, Олена Сергієнко.

*Коментує Олег Левицький:
На фото збір нашого «Спартак» під керівництвом Я. І. Куруса в Алібеку (1986 р.)
Стоять (зліва направо):
Євген Микула («Спартак»); Олексій Карпенко;
Іван Стрипа («Спартак»); Лена Сергієнко;
Петро Генік (Коломия); Сергій Умнов,
Ігор Кушнірик («Спартак»,
мій напарник по зв'язці);
Андрій Крижанівський (Стрий, лікар, ходив з нами, загинув 1993 у зв'язці з Федькою Новосільським на Доломітах в Узунколі),
Олег Левицький («Спартак»);
Сидять (зліва направо):
Володя Грималюк (Коломия),
Тамара Волошина («Авангард», тепер —
Бабенчук, живе в Стрию),
Іра Сафонова («Авангард»).*

*Памір, зустріч на льодовику Москвіна.
На фото зліва направо: Юра Коновалов,
Дмитро Круль, Валерій Хрищатий, Микола
Чорний, Ярослав Курус, Іван Павлишак, Олена
Сергієнко, Валентин Божуков, Юрій Васідлов*

На схилах п. Комунізму. Д. Круль

ЮВІЛЕЙ У НАШІЙ ОБЛАСНІЙ АЛЬПІНІСТСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

*Ірина Форостян (Ганущак),
Нью-Йорк,
7520 (2012 рік)*

П'ятдесят років — це водночас і мало, і багато як для людини, однак для громади відчайдушів-альпіністів, завзятих оптимістів, закоханих у гірську красу, провіяних гірськими вітрами, засмаглих від яскравого сонця піднебесся — це всього тільки гарний привід, щоб зібратися разом, чи просто згадати друзів. Я вдячна Долі, що і мені пощастило припасти до цього життєдайного джерела пізнання добра і зла, злетів та падінь, почути вночі глибоку снігову, аж до дзвону у вухах, тишу, а вдень — клекіт лавин і каменепадів. Там, на мою думку, я знайшла для себе відповіді: Хто ти? навіщо ти? яка ти?

Можливо, з плином часу нам не підкорюються більше сліпучі гірські вершини, ми вже не долаємо скельні вертикалі, не палає стерте до крові шнуром на дюльфері плече..., та назавжди запам'ятовується заспокоїливий голос друга по зв'язці: «ти зможеш пройти, усе буде гаразд». Саме це і оживляє нитку пам'яті та братерства. Бо альпінізм для більшості з нас — це не просто вид спорту, це спосіб мислення, а можливо і стан душі.

То були звичайні шкільні з обов'язковою присутністю збори у нашій рідній, чи то вже тепер — родинній (такі чотири покоління моєї родини навчалося) школі № 13 славного міста Станіслава-Франківська. Перед початком зборів несподівано оголосили виступ голови обласної федерації альпінізму Ярослава Куруса. Він цікаво розповідав про складні тренування альпіністів у спортзалі та на скелях Довбуша, про карпатські лижні походи, мандрівки до далеких Кавказьких та Памірських гір, про небезпечні пригоди на сходженнях та про особливе гірське братерство. Я була в числі небагатьох присутніх, які мали уяву про такий спорт. Щось тьохнуло в моєму серці і захотілось пізнати таємниці гірських вершин.

Того вечора нас, старшокласників, записалося у секцію багацько, мабуть двадцяттеро, однак на перше заняття у спортзал школи прийшло тільки з десяток. Отак і розпочалася історія нашого призову "Школи юних альпіністів", чи "курусят", як називали нас свої. Ми пройшли зимовими стежками Карпати із мріями про проходження вертикальних маршрутів на легендарних Скелях Довбуша, дійшли до казкового

дійства — Говерляни зі сніговими русалками та чортиками, Зевсовими тризубами і незабутнім смачним борщем із величезного бездонного баняка, яким нас пригостили старші, справжні альпіністи у ідальні приюту "Заросляк"). Звідти розпочалася і моя нова школа життя, альпіністський вишкіл Куруса, що існував у якомусь паралельному від шкільного навчання світі, тільки на своїй новій висоті.

Разом з наукою пакування наплечника, надійного зав'язування вузлів та страхування свого власного і товариша життя, ми засвоювали від Куруса батьківську науку долати труднощі, берегти гідність у далеких краях серед незнайомих людей та їх звичаїв. Не раз у колі друзів Юрій Калічук весело згадував про те, як у 1978 році безпечні альпіністи-гуцули на жарт посватали мене диким джигітам — киргизам, які сприйняли його цілком серйозно і наступного ранку принесли "бакшиш", тобто викуп. Після цього знадобилося багато Курусової дипломатії та метрів відкупної мотузки для улагодження "міжнародного" непорозуміння.

А ще мені приємно згадується косовиця влітку 1978 року на дуже крутих гірських схилах суворої та величної, як і її жителі, Сванетії. Кремезні горяни-свани спершу скептично віднесли до мого побажання (тендітної молоді дівчини, що скоріше виглядала на школярку) не громадити, а таки косити пахучу кавказьку шовковицю. Проте, побачивши мої старання, свани прийняли мене до своєї косарської зигзагової шеренги, а ввечері на лінійці альпштабу начальник поважно передав їх подяку. Справжні трударі будь-де признають і достойно поцінують працю навіть чужинця і навіть незрозумілу їм альпіністську працю.

Ця виснажлива праця на скелястому, чи льдовому маршруті забирає здавалося б останні сили, які потроху відновлюються на короткому привалі, проте, на другому диханні ти таки досягаєш до альпштабу. Аж ось уже, певно, на енному диханні годинами витанцьовуєш на гучній табірній дискотеці серед своїх подібних «воскреслих». Отак ти сам себе і випробовуєш, пізнаєш свої можливості та слабінки, свої шляхи-доріжки і саму цінність життя.

Ми вчилися дотримувати своє слово, навіть коли доводилося вставати вдосвіта та із тяжкими кованими лижами бігти по калюжах міськими вулицями до залізниці, під здивованими поглядами перехожих, на страшенно швидкісний дизель-поїзд "Червона рута". Прислухатися до порад любої Людочки М. і не рвати для своєї миттєвої втіхи ту чарівну руту, а залишити цю чарівність на високій полонині до наступного сходження, чи для тих, хто позаду, хто готовий так само милуватися живою красою Карпат. А згодом,

відкрити для себе і різнобарвність кавказьких рододендронів, чи міфічну таємничість памірських едельвейсів.

А магічні скелі Карпат, як у Кастанеди, стали для нас тими Місцями СИЛИ, де ти не тільки вчишся пройти скельний маршрут в будь-яку погоду, і вдень і вночі, і догори і вниз, і в попере-к-траверсом, а ще й гратися в лапанки і в опришків, перелітаючи із однієї скелі на іншу. Від однієї думки, що мої діти могли б і собі уподобати такі розваги, нині мені стає моторошно. Ти смієш співати на повні груди справжніх пісень, коло величезних багать, де в колі двадцятьох звучали по три, а то й чотири гітари. Де цілу ніч після скельних занять, змагань чи сходжень можна було просто ходити в гості до стрийчан, львів'ян, тернополян... і усі були СВОЇ! Це тільки на старті ти суперник, та за тебе переживають усі, підказують зачепи та виходи. І в житті ти знаєш, на кого можна розраховувати, з ким піти у зв'язці на гору й кому довірити страхувальний шнур та ключі від своєї хати, а кому і не варто. Там витав дух святості наших прадідів, там ти хотів бути і скорішим і добрішим, і спритнішим, і кращим. Можливо, це у тих вічних лісах мені, ще несвідомій, нашптавав магічним шелестом зелених буків разом з рідним татком сам Олекса Довбуш про мій теперішній історичний, перший і, нажаль, єдиний в Америці, музей древнього Трипілля? Про унікальні просвітницькі виставки нашої спадщини. Про велич нескореного духу твого народу і твоїх батьків у тяжкі часи випробувань, що допомагала у скрутні хвилини знову повірити у себе та людей. Там, у рідному Бубнищі, ми вчилися перемагати втому, біль, страх, що згодом допомогло здолати засніжені хребти великих гір Кавказу і Паміру, розпечені кримські скельні "дзеркала". Допомогло не тільки вижити у заробітчанських буднях, але й достойно прожити і цю непросту частину

*Ірина Форостян — Директор Фонду FRAC
(дослідження стародавніх цивілізацій)
США, Нью-Йорк*

життєвого маршруту, підтримати достойне зростання двох маленьких Форостянів. У горах ми пізнавали силу і красу довіри, радість досягнення та перемогам інших, глибинного значення можливості надання комусь іншому шанс пройти омріяний ним шлях, молитвою одвести підступний камінь, чи снігову лавину.

І чекати, чекати, чекати...

СПОВІДЬ ГІРНИКА або ПОКИ ПАМ'ЯТЬ ЖИВА

Віктор Клімко

Всі ми, захоплені спортивним туризмом (це і гірники, і водники, і альпіністи з печерниками) в минулому і, може, і в сьогоденні, не відаючи, що коїмо, потрапляли в перипетії, невідомі рідним і друзям, і особливо тим, що вже пішли в інші світи.

Перш за все, сповідатися варто було б перед Отцем з Матір'ю (поки не пізно) за їх тривоги і безсонні ночі, коли ми відчайдушно «тинялися» по крутих льодовиках і скелях, на воді і під водою, і ще Бог знає де.

Бідна Мама, не відаючи, надсилала безадресні листи на Кавказ, тоді як її синочка носило десь

Ось такі ми «ГІРНЯКИ». Тетяна Радіонова керує проходом льодовика

по Паміру. Їм не зрозуміло було, навіщо мучити себе, калічити і інше — краще б город скопати! Хто мав його в той час, той і копав, і між іншим, в гори бігав.

В основному більшість була безземельними пролетаріями.

Хіба поясниш, крім успішно пройдених красот і чудес, ті думки і почуття, які зрадницьки виникають в складних ситуаціях. Думаєш, аби дотягти до полиці, до стежки, до галявини, нарешті — до рідного порога — і «зав'язав!». Так ні ж, цей «наркотик» з Нового року знову кликав в ту саму безодню пригод, вражень, іноді і розчарувань. З року в рік, і до цього дня. І слава Богу!

Далі про ситуації в гірських походах, і не тільки, які елементарно могли привести в кращому разі до травм. Тобто про безпеку в горах.

Почнемо з Карпат 1976-86 років. Особисто для мене це період розквіту альпінізму на Прикарпатті.

Скелі Довбуша. Весна 1977 року. Молодий фахівець геофізики Олександр Булдовський, судячи з шикарної рудої бороді, — «старий вовк альпінізму», ледь познайомившись, тягне нас з Романом Бельбасом в досі невідомий рай, в Бубнице, на Скелі Довбуша.

Без будь-якої елементарної підготовки і понять, на чолі в Шурком, йдемо «вільним лазінням» на самотній Тюльпан. Вершина, розміром в дві ступні. На чесному слові прихистила трьох.

Сяк-так повернувшись на грішну землю, біжимо до «Стоянок Стрийчан». На прямовисній від'ємній скелі, в тому ж порядку — Шурко, Роман і «маленький я», з тим же «авось» спорядженням, «на розпорі», деремося вгору по каміну із суворим попередженням: «дивись, Музоне, полетиш — жоден пожежний не дістане!». А там вже зросту бракує на витяжку, під тобою гостра грань піраміди, основи якої не видно. Гарзд. Влізли.

Влізаючи на верхівку скелі, Шурко попутно «нігтями» знімає згнилі пелюстки шлямбурів. Потім, вже з мотузкою страховкою, робимо Одинець по кулуару, ребрах і плитах. І пішло-поїхало...

Шурко Булдовський дуже чітко зорієнтував Романа на подальшу дорогу в альпінізмі.

Роман впевнено і з азартом ходить найскладнішими маршрутами Скель Довбуша та інших районів Прикарпаття.

Роман такими темпами пішов у цій справі, що майже відразу затьмарив авторитети заслужених скелелазів типу Шаріка, Перчила та ін. На всіх проведених скельних змаганнях Роман Бельбас виходить в призері Чемпіонатів області та за її межами, просто — Зірка Прикарпаття.

Чого були варті дуже сміливі і впевнені сходження по прямовисній стіні Броненосця на Скелях Довбуша. Без будь-якої страховки неодноразово бігає вільним лазінням по центральному маршруту Броненосця. 40 метрів прямовисної стіни, по «мізеру» і на «терті калош» — приводячи публіку в захват і трепетання.

За п'ять років Роман виконує розрядні вимоги КМС з альпінізму. З новачка 1978 а/т «Айлама» — надалі робить сходження на вершини: на Білу і Чорну Незнайомку, Шхару, МНРи, по маршрутах 3 і 4 к. с., а потім вершини Паміру, та висотні сходження на п. Леніна і п. Комунізму.

Починаючи з весни 1976 (сорок років пробігає!), ми з Романом загрузли в горах і по сей день. Звичайно, тепер уже більше з ностальгією про безтурботне минуле.

Після першого відвідування Кавказу в 1978 році ми з Романом різними стежками, але в основному одним курсом прямували в гори Криму, Кавказу, Паміру. Якщо мені пощастило в гірських походах відвідати райони піку Комунізму і Леніна — Роман сховався на їх вершини!

*Крим, змагання КРЗ,
Віктор Тюрін, Одинець Валера*

*Крим, змагання КРЗ. Голубовський Володимир,
Володимир Тюрін, В. Одинець, М. Борищак,
Ю. Калічук, Є. Микула, О. Фундак*

Паміро-Алай, «Правда Сходу» 1982 рік

Перше місце в Чемпіонаті України з альпінізму. Команда обласної ради ДСТ «Спартак» в складі: Роман Бельбас, Володимир Галайда, Іван Павлишак, Віктор Король, бере участь в чемпіонаті України серед технічно складних гірських сходжень Паміро-Алаю, по східній стіні Правди Сходу.

Коротка замітка Ярослава Куруса в «Прикарпатській правді» виявилася значно складніше за успішний звіт. «Золотий маршрут» в газетній замітці зазначив лише героїв і гору, яку вдалося здолати. От яким чином і з якими труднощами пройдений маршрут — історія замовчує. Адже не злічити на папері літерами і цифрами ті сто метрів скельного лушпиння, що йде з-під ніг, що вимагає неймовірних зусиль і самовладання, за які іноді дають Чемпіонські призи. Але ж було над чим попрацювати.

На найскладнішій ділянці маршруту, десь під вершиною, лідером виходить Галайда Володя. Природно, ключові ділянки маршруту належать найбільш досвідченим і заслуженим «вовкам» альпінізму. Більш скромна доля сходження дісталася Бельбасу Роману. Новачкові, що рветься вперед, доручено організувати лише надійну нижню страховку. Страхає Роман. Володя не зовсім впевнено проходить метрів двадцять крутого схилу, «прислонив» до пухкої скельної породи чотири гаки, раптом — зривається, і, падаючи вниз, висмикує свою «халтурку».

Добре, що Роман встиг вибрати провислу мотузку і припинити подальший політ в безодню на останньому гаку.

Випускають вперед Романа. Не знімаючи з плечей рюкзака, Роман проходить без єдиної точки страховки сорок метрів маршруту. Надійно організувати страховку просто неможливо. Одна пухка «черепиця». Зависнувши на схилі на одних пальцях, просить дов'язати нову мотузку. З таким же ризиком долає чергові сорок метрів. Все та ж історія. Дов'язують третю мотузку. Жодного проміжного гака! Крім пухкої породи під ногами, крутого схилу під 60 градусів і рюкзака за спиною, потрібно ще тягти за собою довгий хвіст важкої мотузки, яка норочить зачепитися своїми вузлами за кожен виступ. Небезпечний рух триває вже понад сто метрів, а за часом — нескінченно довго. Це для спостерігачів знизу довго: Олена Остафійчук (Снятин) з Анатолієм Будішевським тримають зв'язок з базовим табором за допомогою радіостанції «Карат».

Портативна «Віталка» і бінокль — все, що в руках двох спостерігачів про всяк випадок. Всі замерли... Нарешті Роман виходить на монолітні скелі. Забиває гак. Стає на самостраховку. Закріплює гірлянду мотузку на додаткові три гаки.

«Перила готові!». Решта можуть по черзі проходити цю злосчастну ділянку Правди Сходу.

В описі заявленої вершини родзинка Правди Сходу раніше особливо не виділялася. Можливо, в назві вершини і крилася суть цієї Правди зі Сходу?!! Як би там не було, в ті часи і за таку «правду» представляли до нагород. Особливо якщо згадати про гучну колись справу Гдяна-Іванова по бавовняних рекордах Узбекистану, колишнього СРСР.

На зборах в а/т «Дугоба» В. Кавуненко пропонує Роману попрацювати з його сином. Паміро-Алай, район Підкови Космонавтів. Тільки зоря — двійка йде на тренувальну ЗБ і за кілька годин успішно спускається в табір. Присіли відпочити на бережку, поглядаючи на пройдений маршрут. Підходить Кавуненко і питає: «Чому так пізно збираєтеся?». — «А ми вже звідти!» — «Як?!» — «От так — ось записка з вершини!» — «Молодці!»

Так ми йдемо з Романом майже в ногу, однією паралеллю по життю ось уже сорок років, як на основній роботі в геофізичній експедиції, так і в спорті.

І слава Богу!

Зараз інші герої, погляди і пріоритети.

Дуже хотілося б, надалі, щоб «...не якимось буде», а цілком усвідомленого, світлого і мирного майбутнього всім нам, незважаючи на раси і уподобання.

Оскільки Роман скромно замовчує свої подвиги, викладу, як зумію, свою сповідь, у хронологічному порядку, для майбутніх поколінь.

У ті «застійні 1980 роки», може, день був більше, або час спливав довше! Всі були молоді і безтурботні. Без особливих клопотів. Був час так званого «развитого соціалізму» з помірною свободою від Карпат і до Камчатки.

Від скель Довбуша, Білого каменю до Протятого каменю на Буковині проводилися всілякі змагання і чемпіонати. Готували молодь до Великих гір, гартували, створювалася здорова конкуренція серед альпіністських клубів. Тільки в одному Івано-Франківську працювало кілька альпсекцій: «Спартак» (кер. Курус Я. І.), «Авангард» (кер. Мартинюк І. І.), «Буревісник» (кер. Валера Одинець). При Обласній федерації туризму «Школи гірського, пішохідного, водного,

лижного, велосипедного і спелеотуризму» (голова — Красій Роман Павлович).

Щороку в Україні проводилися обласні та республіканські змагання. Зльоти і чемпіонати з усіх видів туризму. Змагання КРС всіх областей і районів. Всесоюзний зліт туристів в Яремчі — 1980 рік. Всілякі конкурси фотографій, слайдів, фільмів, художньої самодіяльності та ін.

Молодь тоді ганялася за спортивними розрядами та званнями. І наша держава цьому всіляко сприяла. Не те, що нинішня політика дебілізації і вандалізму! Зрозуміло, що криза, корупція, війна.

Що далі?! Свобода, незалежність, Європа!! Хто Гріхи спокутуватиме? !!! Той самий народ, що привів на свою біду чергову злочинну владу! Але... це вже не за темою.

Через рік, у 1978, вперше з Романом їдемо на Кавказ із інтервалом в одну зміну і в різні альптабори. Мені Мартинюк І. І. призначає Ельбрус, де заробляю значок «Альпініст СРСР» Роман Бельбас з Шурком Булдовським в альптабір «Айлама».

Вже не пам'ятаю як, голова Івано-Франківської обласної федерації спортивного туризму Роман Павлович Красій дає добро і фінансує наш задум з гірського походу Центральним Кавказом.

На тусовках Скель Довбуша збираю групу з 6 чоловік, за сприяння і благословення Діми Круля, готую гірський похід другої категорії від Ельбрусу до Айлама. П'ятеро людей, вперше побачивши Кавказ, пройшовши льодопади і тріщини льодовика Великий Азау від перевалів Азау (1А, 3260 м) і Хотю-Тау (1Б, 3552 м), насолодившись панорамою Ельбрусу і його околицями, здолавши льодову Курячу грудку перевалу Бечо (1Б, 3378 м), спустилися в Сванетію.

Від селища Местія ґрунтова дорога вздовж р. Інгури до с. Ушгулі. Милуємося Ушбою.

*Тропа на пер. Бечо.
Попереду Саша Булдовський,
за ним Володя Сікорський*

П'ятитисячник Джангі-Тау (5058 м) і Шхара (5068 м).

Після некатегорійного перевалу Загар вийшли на селище Айлама. Ми залишаємо Булдовського О. і Бельбаса Р. в а/т «Айлама» — самі четверо рулимо до місцевого аеропорту Лантехі. Звідси, з спочатку гостинним місцевим населенням, (після нічних оргій) прибуваємо на перекладних в Кутаїсі і далі до ласкавого моря в Сухумі.

Як на мене, найкрасивіший гірський похід уздовж ДКХ, може, тому що перший.

Вважаю, що це був початок гірського туризму в області, як виду.

Може, не правий. Наскільки мені відомо і наскільки сам я безпосередньо брав у них участь, вже два наступні гірські походи III і IV категорії складності провів Віктор Малахов навесні 1979 і 1980 роках на Західному і Центральному Кавказі.

Що стосується альпінізму, мною закритий III розряд в а/т «Ельбрус» 1979 року.

Другий розряд Мартинюк І. І. запропонував здобувати по гарячій «новачківській» путівці в Фанських Горах. У 1980 р. а/т «Варзоб», про який навіть гадки не мав, в якій він частині світу. Авантюра вдалася наполовину — для закриття другого розряду бракувало керівництва сходженням. Далі пішли змагання і гірські походи по нижчеподаній хронології.

Отже, зимова підготовка до Великих гір на Петросі. Березень 1980 р.

Східний кулуар Петроса. Снігу море. Відпрацювання злагодженості роботи зв'язок на снігових схилах. П'ять пар розташувалися одні під іншими. Страхівка товариша, що йде траверсом по фірнових схилах, за допомогою льодоруба.

Малоцікаве спостереження. І гадки не маю про найменшу небезпеку, і раптом земля наче перевертається, не помічаючи в перші секунди руху схилу.

Лише хлебнувши снігу, починаєш розуміти, що, коли опинився в лавині, потрібно робити плавальні рухи в потрібному напрямку. На щастя, за кілька секунд наш рух зупиняється. Вся група в повному складі, на чолі з Курусом Я. І. виявляється нижче по схилу метрів на сто. У підсумку — перемішана купа снігу і в різних позах розкидані альпіністи.

Благо, всі самостійно звільнилися від снігового полону.

Роки зо три тому (2012-13) в інтернеті виклали відеозапис з того ж схилу. Зйомка велася, очевидно, від колиби. Троє летіли кулуаром у солідній лавині до великого скельного «столу». Видно потужні снігові бризки об «кам'яний стіл». Наслідки невідомі. Так що — будьте пильні

на снігу! Сніговий схил з ухилом понад 30 градусів уже небезпечний! І тому є чимало прикладів останнім часом.

Ще на тому ж Петросі. Зимове сходження. Група «Спартака» під керівництвом Юри Васідлова вечірнім потягом у п'ятницю прибуває на ст. Зімір. Три години до притулку «Козьмещик». Ночівля. У суботу, поснідавши, група п'ять годин по снігових заметах піднімається до верхньої колиби Петроса.

Після нашвидку приготованого перекусу шість чоловік з лижами виходить на перемичку під Петросом. Залишають лижі і глибокими снігами вилазять на вершину Петроса. Успішно спустившись з вершини, в сутінках і при обмеженій видимості знаходять свої лижі. Трохи втомлені і підморожені, стають на лижі і бігом вниз, до колиби.

За час сходження заметіль встигла замести сліди підйому. Видимості жодної. Спочатку невірно взявши напрямок спуску, хлопцям (Юра Васідлов, Бельбас Роман, Калічук Юра, новачки Шпек Вася і Вася Демяник, обидва тут вперше...) довелося всю ніч по хащах і нескінченно крутих схилах спускатися на протилежний бік гори. До її основи.

Під ранок лісовою дорогою виходять до хати. Горить світло. Вирішили з'ясувати, де знаходяться. Бабуся, не розуміючи мови, по маркуванню лиж «Бескид», визначає, що «ви Москвичі!». Напоїла молоком і каже — «до Богдана 15 км». Ясно, ми в Закарпатті. Лижі на плечі і розкислим снігом бігом до Рахова. Звідси попутним товарняком до станції Зімір. Знову марафонський забіг, тепер вгору, через Козьмещик під Петрос. До обіду дісталися до колиби.

В колибі безтурботний Шурко Булдовський і Володя Сікорський. Всю ніч гріють супчик. За столом розбір польотів. Що і як вийшло. Вася Демяник запитує: «А що, ми не туди пішли?!». Обидва, Шпек з Демяником, молоді. Вперше в цьому районі, наївно вирішили, що так було і задумано. Тримаючи ложку, що не доторкнувшись до супчику, Вася Д. завалився під стіл в глибокий сон.

Злегка відпочили — і знову збори, і бігом вниз через Козьмещик до станції Зімір, на вечірній потяг, завершуючи цілодобовий 60-кілометровий марафон навколо Петроса. Можна занести в «Книгу пригод у надзвичайних ситуаціях» зі щасливим кінцем.

І ще багато чого з цієї серії можна згадати для повчання.

Гірські походи (Міжсезоння)

Квітень 1979 р. Західний Кавказ.

Похід у гори 3-ї категорії складності.

Збірна Івано-Франківська та Києва: Малахов Віктор (керівник), Родіонова Тетяна, Голубовський Володимир, Литовський Михайло, Криковлюк Олександр, Білан Валентин, Грінечко Богдан і Клімко Віктор, 20 квітня прибуває в район Західного Кавказу, Домбай-Архиз.

Гори завалені снігом вище даху. Місцева КРС Домбаю, в зв'язку з підвищеною небезпекою сходження лавин, нікого в гори не випускає. Робимо тактичний маневр в обхід перевалу Алібек — переїжджаємо через Карачаєвськ — с. Хасаут Грецький — с. Червоний Карачай — до селища Рудничний на р. Аксаут, що на захід за гірським хребтом.

Напередодні Першотравня, зупинивши на кільцевій трасі Карачаєвська УАЗ, просимо водія закинути нас в селище Рудничний. Вночі, серед снігових заметів на давно нечищеній дорозі, вмовляємо молодого водія (а діватися вже

Льодовик Паміру

Кавказ, ущелина Адил-Су. В. Малахов з групою

Першотравень в горах

нема куди — ані повернути, ані розвернутися) довели нас до закинутих бараків рудників. Пробилися насилу, ближче до півночі. Яким чином водій наодинці повертався назад в свій Карачай на Першотравневу демонстрацію — невідомо. І тут є наш грішок!

Ми ж, задоволені, переночували в наметах, ранковий Першотравень зустрічали в сосновому бору. Парадним маршем, по недоторканих снігових заметах, рушили до перевалу Каракая Північного (1Б, 3080 м). Надвечір досягли десь середини перевального схилу.

На снігових полях поставили намети. Оскільки я Первомайський, мені і належало готувати святкову вечерю. Природно, серед моря снігу, дуже хотілося живої води. У пошуках «родзинки» пролетіло близько півгодини. Таки знайшов джерельце серед тріщин! (Але ж міг туди і потрапити!) Проте, набравши котел святої води, вже піднімаючись до нашої стоянки, бачу — двоє мчать повз мене з мотузками в недавно пройдену долину.

Кричу: «Куди біжимо?». Вони отетеріло дивляться на мене і показують на фігуру, що самотньо рухалася в долині Аксаут, — прийняли її за мене.

Природно, в нагороду за виявлену ініціативу, мені дісталася сповна, і без різдвятих побажань.

Потім наступна ніч і днівка пройшли в одинокій хатині метеостанції «Каракая». Чимало наслідивши і залишивши співробітників станції без ексклюзивних журналів «Глетчери світу», Саша Криковлюк, окрилений успіхом, запакував повний рюкзак «Глетчера...». Мене ж нудило від додаткового навантаження приблизно в 10 кг. І це майже початок походу. У кожного харчів зі спорядженням на цілі два тижні, снігу і непомірної роботи. Зараз Саша повністю може оцінити стан льодовиків планети за півстоліття.

У цьому ж поході, послідовно подолавши всі три Каракаї (пер. Каракая Північного (1Б, 3080 м), пер. Каракая Західного (1Б, 3100 м), пер. Каракая Південного (2А, 3300 м), пер. Аксаутський Головний (2А, 3180 м), р. Чвахра, пер. Аданге Північного (н/к, 2300 м), пер. Наур (1А, 2870 м), р. Бзіб, турбаза «Архіз». Натоптано за 10 днів сто десять кілометрів сніжної цілини.

На другий тиждень «ходінь по муках» біля водоспаду Чортів млин, на правому березі засніженої річки Бзіб встановлюємо намети. Наступного ранку, 7 травня група з чотирьох чоловік прямує до перевалу Заячі вушка (1А, 2980 м). Через хвилин 20 після їх виходу з сусідньої вершини мчить лавина, перетинаючи шлях нашої групи. Мишко Литовський залишається в таборі, я біжу по щойно пройдених слідах, до місця сходження лавини. Нікого не видно. Перетинаю свіжі кучугури — з полегшенням знаходжу прокладений ланцюжок. Значить, усе в порядку.

Але — не дай Бог! Навіть нам обом жодним чином не вдалося б чим-небудь допомогти. До Архіз далеко. Поруч жодної групи. Одні сніги!

Кавказ. В. Клімко на Віа-Тай

**Центральний Кавказ
Альптабір «Ельбрус»
20. 08–10. 09 1979 р.**

*Сходження на вершини: Гумачі (1Б),
Безіменна (2А), Віа-Тай (2А), Віа-Тай (2Б).*

**Командир загону — Олександр Ставніцер,
інструктор відділення — Гордон Лілія, Рабочих
Олександр.**

Виконання норм 3-го розряду з альпінізму.

Ранковий Ельбрус

**Центральний Кавказ
11-17 вересня 1979 р.**

Керівництво гірським походом I кат. скл. за маршрутом: сел. Верхній Баксан — р. Адирсу — пер. Койавганауш (1А, 3500 м), цей перевал собі заслужено домалював, неодноразово відвідуючи його напередодні в альптаборі — р. Адилсу — Терскол — галевина Азау — рад. вихід до «Притулку 11», природно за допомогою канатки, до станції «Мир» — Іткол — канаткою до кафе «Ай» — пер. Донгуз-Орун (1А, 3161 м) — р. Накра — с. Дізі — р. Інгури — Зугдіді — Сухумі — Піцунда — Адлер.

По завершенні п'ятої зміни в а/т «Ельбрус» збираю групу для прогулянки до Чорного моря з невеликою гірською перешкодою в 3161 метр на перевалі Донгуз-Орун. З «мужиків» кандидатів не знайшлося, одні «тітки». Мені бракує гірської одинички керівництва. На коліні оформляю Заявочну і маршрутну книжки, реєструю в КРС Терсколу і в той же день, вірніше — вже вечір, з «Ітколу» останнім рейсом канатно-крісельної дороги піднімаємося до кафе «Ай» (2750 м). Тут цікаве. Поки бігав в готель «Іткол» для відправки телеграми про вихід групи на маршрут — нижня станція канатки вже не працює. Дівчата вже нагорі разом з моїм рюкзаком. Що робити? Підніматися стежками на гору Чегет довго і пізно. «Канатник» ніяк не хоче мене обслужити. У розпачі йду. Раптом закрутилися крісла. З тилу захожду і недозволено застрибую в крісло. Знизу лайка і злать! Як злать, коли піді мною вже метрів десять провисання. Їду наверх — що буде. Не стрибати ж! На верхньому майданчику станції

«Под крылом самолета о чем-то поет...»
р. Пяндж, Памір, Горно-Бадахшанська обл.

вже чекають! І я чекаю гідної зустрічі! А тут — привіт, заходь на чай! Дівчата все владнали і без мене, ще й нічліг замовили на комфортних нарах.

Наступний день — гарною стежкою перехід до жерстяного «Північного притулку» під перевалом Донгуз-Орун. Дорогою чудові види на Ельбрус, долину Баксан, грізні льодові стіни Донгуз-Орунбаші (4454 м), на піраміду Накратау. Від «Північного притулку» через перевал Донгуз-Орун до «Південного притулку» десятигодинний перехід. Далі зелена долина Накри веде до Інгуурської траси.

На третій день походу в робітничій їдальні селища Дізі, нас гостинно нагодували дуже гострим супом-харчо з пляшкою «Алазанської долини» і посадили на попутний транспорт в Зугдіді. Тут, на вокзалі, також не обійшлося без гостинних пригод, але вже з негативним знаком. Ледве відкрутилися від настирливого приятеля. З Зугдіді електричка до турбази «ВЛКСМ» в Сухумі, до ласкавого моря. Через день переїзд в Адлер. Звідси понесло нас на два дні до Піцунди. У третю бухту «Диких туристів». Свіже повітря

і найчистіша морська вода. Поруч заповідна зона уряду. Вирішили прогулятися в «зону». Оскільки по гострому прибережному камінню йти було не зовсім зручно, вирішив четверту бухту перепливти «кролем з брасом».

Ледве дотягнув до берега. Тут же, на пляжному пісочку, на годину вимкнувся. Прокидаюся, нікого з наших немає, та й взагалі безлюдно. Через огорожу подивився на урядові новобудови і назад рушив морським шляхом до своїх стоянок. Слава Богу, сил вистачило! От з розумом — питанячко!

Учасники походу ексклюзивної «гарем-збірної» альптабору «Ельбрус»: Галушко Валентина, Кузьменко Тетяна (Запоріжжя), Крук Галина (Ів. -Франківськ), Хабічева Світлана (Дніпропетровськ). Решта двоє випали з пам'яті.

Кавказ (Домбай-Приельбрусся)

21 квітня — 7 травня 1980 р.

Гірський похід четвертої категорії складності (в міжсезоння) по маршруту:

сел. Теберда — р. Джагамат — пер. Епчік (н/к, 2998 м) — р. Даут — п. Даут — пер. Епчік Даутський (н/к) — аул Учкулан — аул Хурзук — пер. Чіпер-Карачай (1А) — пер. Басса (3057 м, 1А) — пер. Квіш (3450 м, 2А) — пер. Ахсу (2Б) — а/т «Шхельда». Пройдено 175 км за 15 днів.

Учасники: Малахов Віктор (кер.), Родіонова Тетяна, Кріковлюк Олександр, Білан Валентин, Голубовський Володимир, Литовський Михайло, Павлюк Славик, Стальський Олег, Харін Олег, Клімко Віктор. «Паровоз» в 12 чоловік кілька днів витратив на випуск групи з селища Теберда. Майже всі запаси спирту пішли на вмовляння КРС.

Повно снігу. Район закритий. Нарешті домовляємося. Маршрутна книжка залишається в КРС Теберди. Ми на свій страх і ризик гуляємо. По успішному завершенню нам повертають залікову книжку. Інакше — «ми вас не знаємо і знати не хочемо!»

Щоб прискорити процес руху, в Теберді фрахтуємо кілька коней і виходимо долиною р. Джагамат в бік перевалу Епчік. Не здолавши й третини шляху, наші коні «здохли» під двома рюкзаками. Нам же належить «конячити» ще два тижні. І цей кінський аромат супроводжував нас весь похід, тому що необхідно було хоча б підстелити на конячку шматок поліетилену. Хто ж знав: головне — їдуть!

Здолавши обидва Епчіки — пер. Епчік (н/к, 2998 м) і пер. Епчік Даутський (н/к) — разом з тебердинським собакою, що супроводжував нас,

вийшли до селища Учкулан, Карачаєво-Черкесії. Тут вірний пес десь і притулився. І правильно зробив. Бо далі було чимало випробувань.

Повністю завалені снігом Ворошиловські коші під Ельбрусом. Лавинні гребені поперек річок. Минаючи а/т «Узункол», в тумані, з другої спроби, влазимо на перевал Чіпер-Карачай (1А). При спуску з перевалу бачу в долині річки Ненскра лавинний міст.

Попереду йде Славко Павлюк — направляється до води. В цей час назустріч йому тим же мостом рухається щось чорне і клишоноге. Зву: «Барсику, барсику...!». Добре, що цей голодний «Барсик» перший почув позивний. Розвертається і йде кудись вгору. Наш Славко, кидаючи рюкзак теж, повертається, але в протилежний бік.

Казка попереду. Наступного ранку, поснідавши і в повній бойовій готовності, щоб не мерзнути, прошу дозволу на вихід. Іду по лавинному виносу в бік перевалу Басса. Спочатку йшлося нормально. Вище — голі скельні скиди. Внизу вже групи не видно. Пішла кудись за гребінь. Повертатися не хочеться. Скидати стільки метрів! Вирішив пройти скелі. Начебто небагато. Та не так просто! Крутизна зростає і натічний лід! Зняти рюкзак і одягнути кішки вже неможливо. Тільки вперед і без різких рухів! Нарешті, після деякої маячні виходжу на снігове поле. І... ось тобі. Вчорашні Машкіні сліди! Ведуть в тому ж напрямку, до перевалу! Думаю: все — приплив! Діватися нема куди. Обережно крокую. Попереду тріщина і слід, що губиться вглибині. Ледве дихаючи, намагаючись не сильно сопіти, обходжу її і по сніговому мосту, виходжу на плато.

Через деякий час наздоганяю групу. Малахов мені — ляпас за тріщину. Валентин Білан: «Ти дякуй йому, що прийшов!». Ось таке відбулося побачення з «Барсиком». І слава Богу!

Перевал Баса (1А, 3057 м). Поки знімав панорами Головного Кавказького хребта з чудовим видом на Ельбрус, вся група вже місила сніг в долину річки Накра.

Напевно, повторивши бобслейний маневр, на п'ятій точці за п'ять секунд скинув півкілометра. Намагаюся наздогнати групу. Ноги грузнуть у снігах, а тут ще зліва мчить велика снігова маса. Зупинилася в декількох десятках метрів. Кругом нікого. Яскраве сонце і озон.

Наступні два дні — нульова видимість і гуркіт лавин. Намети поставили під великим валуном в районі стежки з пер. Донгуз-Орун до «Південного притулку».

Знову Першотравень. Валентин Білан наодинці йде з маршруту до «Південного Притулку» і до Інгурської дороги. Порахувавши мое

Алтай, 1981 р. В. Білан.

Великий любитель одиночних походів

торішне літнє проходження за день, для Валентина в тій ситуації час розтягнувся на три доби. Так і не дізнався я, як це поодиноці пройшов він серед цього страшного снігового хаосу, Валентин вийшов на Інгурську трасу.

Нам же треба було взяти перевал Квіш (2А, 3450 м).

Наступного ранку розпогодилося, підходимо до сідловини перевалу з навислим карнизом. Славко Павлюк пробиває льодорубом сніговий люк, і ми по черзі пролазимо крізь своєрідне вушко карнизу на фірнових плато. Школа для не слабонервних! Ночуємо на плато. 3 травня по фірновому плато спускаємося до «Південного притулку» річки Долра.

Далі більше. Знову два дні, біля руїн Південного притулку під дощем. Навколо туман і десь поруч гуркочуть лавини. Четверо киян вирішують закінчити маршрут і йдуть по р. Долрі в сел. Мазери, на Інгурську трасу.

Наша авантюра триває. Після обіду залишилася половина групи з шести чоловік, виходить до перевалу Ахсу (2А, 3830 м).

Зараз бачу в бібліотеці самодіяльного туризму «Високогірні перевали», видання 1990 року — перевал Ахсу заборонений в весняно-зимову пору. В ті далекі часи народ шугав «туди-сюди» безладно, мабуть, до часу.

Набираючи висоту по гребеню морени, після обіду виходимо до перевального зльоту. Свіжий сніг вище колін. Повільно просуваємося вперед, змінюючи один одного. І ось моя черга. Сніг уже майже по пояс. Крутизна. На кожні три кроки вперед — два з'їжджаєш вниз. Мало того — під подушкою пухнастого снігу шар льодових горошин і під ним лід. Все це при черговому навантаженні видає зловісне шипіння. Можливо, товариші, що слідували за мною, цього не помічали. А перевал в розривах хмар здавався зовсім близьким.

Звертаю увагу Віктора Малахова на це «шипіння». Тут же команда вниз, дрібними кроками. Звалюємо приблизно половину пройденого зльоту. Ставимо два намети.

Серед ночі, під місячним світлом, гуркіт лавини і трепетне очікування своєї долі. Слава Богу — не добігла!

Наступного ранку в темпі проскакуємо непередбачуваний перевал і спускаємося в альптабір «Шхельда».

У верхів'ях Шхельдинського льодовика зустрічаємо львівську групу гірників ПрикВО, під керівництвом Ярослава Гольберга. До чого світ тісний! Друга зустріч у горах з львів'янами! Перша — в серпні 1978 під Ельбрусом на льодовику Великий Азау.

Оскільки багато часу і сил витрачено, неабияк наївшись весняного Кавказу, з а/т «Шхельда» поспішаємо встигнути на Республіканський зліт в Яремче.

По приїзду дізнаємося про трагічну загибель групи киян в верхів'ях р. Адилсу. Лавина з боку перевалу ВЦРПС дістала долину річки Адилсу, трохи вище а/т «Джантуган» і накрила чотирьох чоловік.

Це, мабуть, кияни, розвантажуючи, раніше залишили на перевалі Ахсу цілу стопку великих фанерних медальок «За перевал Кой-Авган-Ауш». Одна з них досі зберігається, скорботно нагадуючи той трагічний момент, мало не повторивши історію під перевалом Ахсу.

Карпати. Яремче

7-11 травня 1980 р.

Третій Республіканський зліт туристів України.

Свіжоспечені гірники, тільки прибувши з Кавказу, подають заявку до мандатної комісії на участь у Чемпіонаті України. Засвідчують документи про чесно пройдену четвірку і ще не відміту гірську засмагу представників команди на обличчі.

Тут-таки, в Яремчі, дізнаємося про трагічну загибель гірників Києва в ущелині Адил-Су, Центрального Кавказу. З району, де ми зовсім нещодавно ледве забрали свої ноги!

В результаті Республіканського зльоту збірна області посідає почесне друге місце в загальному заліку. І перше місце в скельному класі! До складу команди входили: Віктор і Людмила Малахови, Володимир Галайда, Аркадій Лизанець, Богдан Маркович, Михайло Бойчук.

Гірники внесли свою вагомий внесок в розвиток туризму на Прикарпатті

Переможці змагань. Ю. Калічук, А. Лизанець, Б. Маркович, Галайда В., В. Малахов, М. Бойчук, В. Одинець

Памір. Фанські гори

1-19 вересня 1980 р.

Альптабір «Варзоб»

У Фани їду по гарячій новачківській путівці, запропонованій Мартинюком І. І.

У альптаборі «Варзоб» знайомлюся з Володею, тобто Едиком Одежинським — «начальником табірної басейну». Вода в басейні досить прохолодна, навіть під палючим сонцем, годиться тільки для урочистого обмивання і посвяти в альпіністи. Мене, як «земляка», Едик призначає першим заступником. Так ми пробайдкували тиждень табірної життя.

Начальник навчальної частини альптабору, Капітонов Олег, збирає відділення «бородатих новачків»: Горобченко Марина (Київ), Кисельова Тамара (Росія), Макаркина Віра (Сіверодвинськ), Масальський Віктор (Калуга), Одежинський Володимир «Едік» і Клімко Віктор (Ів. -Франківськ) — і виводить нас в район гори Улар: ходіть на здоров'я, злазьте, закривайте розряди. Сам же побіг готуватися до Ягнобської стіни.

Шестеро людей сходили на вершину Улар (2А) і Хамсая (2Б). Четверо за маршрутом Улар (3А) (інструктор Галямів, Горобченко Марина, Одежинський Володимир, Клімко Віктор). Ключова ділянка Улара (3А): з невеликої полки піднятися на навислу шорстку скельну «бульбашку» без єдиного гака! Далі — вузька скельна полка до самої вершини.

Цілком успішно відпрацювавши по новачківській путівці програму другого розряду, збираюся в турне по Середній Азії. Природно — коли ще сюди потраплю! Спочатку було бажання відвідати рідного брата в сел. Дусті (що біля самого кордону з Афганом). Мишко потрапив в Дусті разом із Морозкіною Галиною за розподілом ІФІНГа в 1975 році. Каса аерофлоту мене зупинила — не можна!

Без будь-якого відома, хоча б батьків, вирішую відвідати галопом по Азіях основні визначні пам'ятки Середньої Азії. Маршрут: Душанбе — Самарканд — Ташкент — Фрунзе — оз. Іссик-Куль — Пржевальськ і до Алма-Ати. Першим же рейсом із Душанбе відлітаю в Самарканд, над знаменитою ягнобською Стіною. Решта — нічні переїзди Ікарусом по столицях. Все вдалося, крім Алма-Ати.

Карт немає. Навіть адміністративної.

В районі Іссик-Куля випадково виміняв адміністративно-територіальну карту району в газетному кіоску селища Ананьєва на портрет Леніна. Тоді ще Ілліча шанували, скоріше побоювалися, як і всіх інших вождів, цілком підійшов замість сонячної ширми. Мені необхідно було знати хоча б напрямок руху до Алма-Атинських перевалів. Не запитаєш же у зустрічного киргиза, куди, сам не видаючи, навіщо і до чого прагнеш.

Отже, прибувши в Ананьєве вночі (щоб ніхто до мене не приставав), по ариках і полях дістався до озера Іссик-Куль. Поставив намет. Під місяцем довго брів мулистим дном до рівня води по пояс. Здійснив свій обряд купання (у всіх озерах, морях і річках, де випадало бувати, обов'язково виконував обмивання). Скупавшись в трохи солоній воді Іссик-Куля, заварюю чай. Чотирьох шматків цукру на кухню окропу бракує. Довелося завантажувати таку саму порцію додатково. І це при жорсткій економії харчів. Ніч, як зазвичай, у стані собачої сторожки.

Ночі на привокзальних крамницях Самарканда, Ташкента і Фрунзе проходили в постійному недосипанні, щоб не потягли що-небудь з-під мене чи рюкзака усюдисущі цигани. Ці «красуні» липнули просто до колін, щоб поступився лавкою. Звільняю місце і переселяюся на бетонну підлогу вокзалу. І тут їх повно, як мух із кониками. Це вам не Аеровокзал столиці, де спокійно

відсипався по кутах де-інде на бетонній підлозі. І ніхто ніколи не чіпав. Навіть двічі майже на цілий день залишав рюкзак у кутку Московського аеровокзалу, забравши тільки документи і фотоапарат.

Нескінченні черги за авіаквитками, або біганина по місту з відвіданням Кожевнических лазень (де кілька саун і солідний басейн на третьому поверсі). Плюхайся собі скільки влізе, і ніякої води по фасадних стінах! Мавзолеї і всякі там музеї Революцій і т. п.

З готелю «Космос» чемно випровадили в 1980 через брак візи. Та яка там віза, коли в кишені постійно бракувало 80 копійок на камеру зберігання. І рюкзак не утрамбуєш в автоматичну камеру. Та й ті всі забиті. От така вокзальна історія. Спробуй зараз залишити або відійти на метр. Якщо не «загребуть» — так потягнуть!

Їдемо далі. З Ананьєва, попутно завантаживши всохлий рюкзак місцевими яблуками і грушами, рішуче рушив у гори. Спочатку сподіваючись знайти ті два заповітні перевали, які були описані мені ще в а/т «Варзоб» як абсолютно прості.

Спасибі зустрічному киргизу. Надоумив і попередив, що перевали завалені снігом. Не ходи! Піднявся ущелиною до притулку. Самотньо переночувавши в притулку, назбирав бідончик обліпихи, через негоду в горах, спустився знову до озера. Вечірнім рейсом транзитного автобуса прибув в Пржевальськ.

Ночівля в наметі на безлюдному острівцю озера. Вранці прямую в Музей Михайла Пржевальського. Музей закритий на ремонт! На щастя, прибуває група іноземців, і мене разом із ними освічують щодо Великого землеробства! Увечері — назад уздовж північного берега Іссик-Куль повертаюся у Фрунзе. Після величезного місцевого ринку, випробувавши кумис та інші смакоти, прямую в новітній аеропорт «Манас». Прибув з двома великими динями і виноградом. На митниці пропускають не більше 10 кг ручної поклажі і рюкзак до 30 кг. Довелося при +30 за Цельсієм напнути на себе майже всі ганчірки разом з пуховкою і карабінами. У смітник скидаю аптечку, титанові гаки та інший дріб'язок. Наднормативну вагу винограду також довелося завантажувати в себе до повного сечового мішура. А дві вагомні дині просочилися в салон літака завдяки молоденькій матусі з донечкою, коляска якої опинилася недовантаженою. От така вийшла альпіністська спритність перед радянським Аерофлотом. Ай-я-я.. ! І як не соромно!!

Алтай

20–30 липня 1981 р.

Сплав IV категорії складності р. Катунь на саморобних плотях.

Група івано-франківських водників під керівництвом **Володимира Тюріна** через Москву вилітає в Усть-Каменогорськ. Далі: *Усть-Каменогорськ — катером по Иртышу до пристані «Аблакетка» (9 годин плавання) — від селища Большенаримска (пред'явити перепустку в прикордонну зону!) автотранспортом через Катон-Карагай — сел. Уриль — сел. Берель — р. Біла Берель на Китайському кордоні — оз. Язеве (проїжджаючи повз раднових Рахмановських ключів). Далі пішки: кіш Серхімбаї — пер. Нижнє Сідло (н/к, 2400 м) — р. Катунь — судноверф на рівні 1800 м на лівому березі Катуні.*

Від Усть-Каменогорська за два дні дісталися до лісопилки біля озера Язєвого. На наступний день перебираємося через перевал Нижнє Сідло (н/к, 2400 м), до верхів'їв річки Катунь. Потім — ознайомча прогулянка до льодовика Геблера, що великим льодопадом сповзає з вищої вершини Гірського Алтаю. Звідси видно лише біло-сніжний пік гори Білуха, висотою в 4506 метрів, і бере початок наша річка Катунь. Потім ознайомчий гірський похід в район Білухи (по річці Капчал, кільцевий маршрут на перевали Капчальський Східний (1Б, 2800 м), Капчальський Західний (2А, 2800 м). На третій день взялися за будівництво двох плотів з місцевого кедрового лісу, який помітно рідшає. Однак, вже ввечері, після вечері, десь зник Андрій. Шукаємо навколо в надвечір'ї. А він, бідолаха, за наметами лежить-стогне. Що сталося — ніхто зрозуміти не може. До цього Андрій залишався черговим, поки ми ходили по горах. Вважали, що отруєння неякісною водою, і т. п. Даємо випити розчин марганцівки. Страшний біль і страждання всю ніч! Вранці в'яжемо носилки і тайговими болотами, через перевал тягнемо Андрія до озера Язеве. Тут група мінських водників ставить діагноз: терміново до лікарів — проривна виразка. Які лікарі, коли до найближчого селища 30 кілометрів! Двоє, Саша Рябота і Володя Одежинський, бігом в сел. Берель до прикордонників. Зв'язалися з Усть-Каменогорськом. Увечері вертоліт забирає Андрія на операційний стіл в Усть-Коксу.

Поки два тижні сплавлилися Катунню, Андрія інтенсивно промивали, лікували, рятували. Ніхто нічого не питав і не просив! Лікарі чесно виконували клятву Гіппократа.

Серед цієї водної компанії тільки я і Андрій виявилися новачками. Андрій потрапив в команду по протекції Віри Чекалової. Мене,

мабуть, рекомендував Едик Одежинський, бо рік тому разом «управляли» басейном альпштабору «Варзоб». І однією зв'язкою з Мариною Горобченко (чарівне створіння з Київської льотної школи) разом сходили на вершину Улар, маршрутом 3А. Сплавилися двома плотами: Володя Тюрін (капітан), Гладкий Сергій, Чекалова Віра, Одежинський Едик і Клімко Віктор. Капітан другого судна Рябота Саша, з екіпажем — Захарія Ігор, Лушнікова Оля, Шатаєва Галина і Шпільчак Ярема.

Майже все русло Катуні пройшли без розвідки. Успішно проскочили все шевери і пороги за 12 днів, відмахавши більше трьохсот кілометрів стрімкого сплаву. До того ж, Володя Тюрін поставив мене на пліт досконалим «чайником». Всі премудрості водного туризму освоював в ході сплаву, де притиски, пороги, шевери, зливи і водні воронки довелося відчутти на власній шкірі. І не було коли роздумувати. Все летіло своєю чергою разом із бурхливим потоком води протягом трьохсот кілометрів і двох тижнів сплаву до селища Іня, на Чуйському тракті (злиття р. Чуя з р. Катунь). Чого був вартий перший притиск з шеверою, про який мене просвітили ще в місті, «одним потужним гребком весла було потрібно обійти шеверу, щоб не потрапити в пастку лівобережного притиску». Так от, на передньому гребу плота: Сергій Гладкий (зріст 185 см) і я зростом в якихось 165 см. Бачимо — попереду стирчить з води валун. Русло річки роздвоюється. Основний потік йде вліво. Нам же необхідно повернути судно тільки вправо! Зліва смерть, тому що вода притиснула б пліт до скельної стіни і — сумні наслідки! Тих 20 см різниці в зрості, разом з розмахом Сергійових рук, в потрібний момент викидають мене за межі плота. Повиснувши, як кішка, на рукоятці греба за бортом плота, наступним рухом, Сергій закидає мене назад на палубу. Ледве встигнувши повернути черговий гребок, з великим креном ковзаючи по бруківці, звальюємо в правий потік. Все, розслабуха! Попереду велика заводь, ніби нерухоме озеро. Справа, за скелями, невидимий злив. Тим часом — раніше, на цьому ж місці, постраждала група мінчан про щось нас просять з лівого берега, відволікаючи від неблаганно наступаючого зливу. Знову — основний потік летить вліво. Нам же — тільки правий злив!

Посилено гребемо із Сергієм. Біцепси рук майже дерев'яні. Бачимо тільки початок зливу і горизонт. Попереду десь два метри падіння. Володя разом з Едиком і Вірою в останню мить, біля самого зливу, підвертають судно прямо

по курсу водоспаду. Пліт лівою частиною ковзає по скельному виступу і пірнає в гуркітливий вир. Все, пронесло! Чалимо. Розбір польотів.

Якщо б не досвід Тюріна, його холодна витримка капітана, ми б в'їхали в злив бочком, і повний гаплик із переворотом був би забезпечений! Перед цим зауважив, як мінчани з лівого берега знімали наші маневри на камеру. Цікаво було б глянути. До річі, вони з тим-таки «матросом-мавпою» були на Всесоюзному зльоті в Яремче в травні 1985 року. Упущено момент!

Далі на найскладнішій ділянці Аккемського прориву Сергій правив разом із Вірою. Моя скромна участь була вже на капітанському підмостку разом із Володею і Едиком. Тут хвилі були ще крутіші і лютіші. Пліт, злітаючи на середину гребеня, здавалося, ще трохи — і складеться вдвічі.

Казанок, закріплений до флагштока палуби по центру плоту, який служив нам мірилом потужності валу, заповнювався водою майже зовсім. Сам пліт складався з шести камазівських камер. Їх парашутними стропами позв'язували з верхнім настилом. Палуба — 2,5 на 3 метри. Настил палуби збирали з шести поздовжніх ялинових жердин діаметром до 80-100 мм і дванадцяти поперечок діаметром 60-80 мм. Проміжки між поперечиною заповнювали настилом діаметром 20-30 мм.

Все це жорстко зв'язувалося тією ж парашутною стропою, і ніяких цвяхів! Конструкція виходила досить міцною та еластичною. Такої ж довжини в три метри підбиралися дві жердини для весел, біля рукояток яких кріпилися важкі чурки для балансу їх рівноваги. Весла вільно розміщувалися в вилках передньої і задньої стійок.

Ця свобода весла, «завдяки мені», і дозволила на початку сплаву стрілою викинути переднє весло на перекатах. За що від Віри в той же момент і отримав. Спочатку сплаву, ще не усвідомивши, де і навіщо стою, вирішив трішечки підгребти вправо. У руслі води по коліно, але швидкість течії досить хороша для миттєвого зачепа весла об якийсь там валун. Одним веслом чалимося до лівого берега. І бігом уздовж річки за злощасним веслом. Спасибі, Сергію, виручив!

Взагалі, керуючи плотом, іноді доводилося цілий день стояти у холодній воді по самі «помідори», і якимось не відчувалася її температура, настільки була внутрішня напруга організму. Спочатку кожен раз, вечорами, біля багаття, сушив свої мокрі штанці і кеди. Потім звик, як і всі інші, до тимчасових незручностей. Адже вранці все одно одягаєш вологе ганчір'я. Уже

при посадці на пліт ти по коліна в воді. Сильно виручали мої колінні суглоби нарукавники з дерматину з гумовими стрічками. Особливо це відчуваєш тепер, у похилому віці. Лікарі нічим особливо не зараджують, лише догідливо запитують: «Тебе хто туди посилав?! Га-а?!» От і радій. Нічого не поробиш, все було по молодості! Будемо живі — не помremo!

Звивиста течія річки великими дугами заповнювала всю болотисту долину Катуні, в її верхів'ях. Здавалося, плоти йшли назустріч один одному. Тільки через якийсь час сплаву все різко змінилося. Ущелина різко звужується, рівень падіння води до чотирьох метрів на кілометр. Попереду зловісний гуркіт і повна невідомість. Адже не будеш бігати берегом і переглядати його русло, та й не пролізеш! На ключових ділянках, якщо це можливо, і по лоціях, капітан становив план проходження суден. Тепер на кожен струмок дивлюся іншими очима. Як водій авто вдивляється в дорожнє полотно, дотримуючись правил безпечного руху. І ще. Починаєш сплав в середині липня — всі дерева зелені. Особливо помітно по березах. Через два тижні липневого гірського літа, у Чуйському тракті, листя берізок раптом пожовкло. На початок серпня — природа вже готується до зимоньки! От такий Гірський Алтай.

Вода біля злиття Катуні з Аргутом з чіткою смугою вододілу. Половина води в руслі блакитна, чиста, тепла. Друга частина — жовта і холодна. Льодовикова муть мчить з Аккемських льодовиків. Просто колір Державного стягу України на Гірському Алтаї. Про це тоді ще й не мріяли. Був єдиний і непорушний Союз. Але якраз у цей час було сонячне затемнення. Досі вдень невидима комарня як по команді починала

*С. Кривенко, В. Ласточкін.
Дотягнути до берега в дірявому човні*

верещати і лізти в усі дірки і щілини. Затемнення як передвістя призвело до Варшавських подій. Про які ми і не знали. Про це нам розповів відставний вертольотчик-пасічник, Євген. Самотньо засів в тайговій глушині біля гирла річки Тихої, з трьома повними бочками меду, не маючи можливості відправити їх на Велику Землю. Їжте, їжте, скільки влізе! Беріть із собою, якщо є тара!

До того ж, ми з'явилися напередодні його Дня народження. Як подарунок напіляли, накололи гору дров. Євген влаштував нам баньку з медовою. П'ємо — як ароматний нектар. з дубової бочки черпай — хоч залийся. У підсумку, через деякий час, при світлій голівоньці, ватяні ніженьки! Отака халявка. Та ми й не особливо налягали. Хотілося більше хліба з сальцем!

Ще одна халявка була нижче по руслу Катуні. Бачимо — на лівому березі ферма. Уздовж берега — довге кедрове корито з повними бортами густої сметани. Зверху все це добро рясно всіяне жирними мухами. Їсти ж дуже хочеться. Акратно розгрібаємо цих «господарів» і налягаємо на ласощі. Подальше плавання було трохи зіпсовано цим частуванням. Але вижили! От така вийшла культурна програма. Ніде більше не чалилися.

Повз Усть-Кокси пройшли «Будинок-музей» Миколи Реріха. Селище Сростки пропливли з «Будинком-музеєм» Василя Шукшина. Прикро!

Взагалі, всі походи проходили в постійній напрузі і темпі. І скільки ще тих безглузких упущень по нинішній день, разом з цією писаниною!

Після закінчення сплаву виходимо на Чуйський тракт. Розбираємо плоти. Використаних автомобільних камер по берегу не злічити. Нікому вони тут не потрібні. Навіть водіям. А з якими труднощами збиралося все це на батьківщині! З великими примхами водіїв, ловимо попутний транспорт та їдемо в Горно-Алтайськ. Потім автобусом в Барнаул, і далі ТУ-154 через Москву, додому.

Додому повернулися без Андрія, бо йому був наказаний ще тижневий лазарет в Усть-Коксі. Вірощі довелося довго пояснювати своїм сусідам, куди подівся син. Слава Богу, все обійшлося благополучно.

Карпати

Жовтень 1981 р.

с. Вижниця Чернівецької обл.

II Республіканський чемпіонат контрольно-рятувальної служби УРСР.

Моя доля бути в команді Ворохтянської КРС, за яку постійно виступав багато років.

У програмі Чемпіонату: крос орієнтування на місцевості, рятувальні роботи на скелях, водна переправа (в натурі 60 м через р. Черемош), надання першої медичної допомоги.

Капітан команди — **Савчук Михайло Васильович**. Учасники команди: Бойчук Михайло, Гладкий Сергій, Клімко Віктор, Тюрін Володя, Шевченко Павло, Гнат Дидерчук.

На дистанцію «Переправа» першим відправляють мене по суддівській мотузці на протилежний берег. 60 метрів мотузки під моєю вагою провисли так, що пересувався фактично під водою прохолодного Черемоша. Підтягнувшись над водою, робиш ковток повітря, декількома перехопленнями підтягуєшся на 2-3 метри далі, до наступної порції кисню. Поки перетнув русло — біцепси рук стали «дерев'яними». Пристебнувши карабін, супроводжуємо мотузку в суддівську петлю. Поліспастом натягуємо горизонтальні поручні над водою так жорстко, що при подальшому зняття мотузки, коли команда завершила пере-

*Крим. Чемпіонат України серед КРЗ.
В. Галайда, В. Малахов*

праву, застосувавши не зовсім тактовний прийом, 60 метрів мотузки разом зі зв'язкою карабінів стрілою летіли на протилежний берег.

На «Рятувальні роботи» мене завжди чомусь запускали першим (мабуть, з міркувань питомої ваги, або по «молодості») командними перилами на протилежний берег. По-швидкому організувавши переправу, укладають мене в акю, переправляють на інший бік і спускають зі скелі вниз головою, відбиваючи боки казенної алюмінієвої посудини.

Цікава була дистанція «Орієнтування». Закинули нас під Румунський кордон з усім розмаїттям рельєфу і дистанцією до 10 кілометрів. Команда з чотирьох чоловік, крім пошуків КП, мала вийти на «зв'язок», надати допомогу «потерпілому» і перенести легко потерпілого на невелику відстань до «фінішу». Не пам'ятаю результат, але було все дуже «по-справжньому» і повчально.

Карпати. Славське

6–9 березня 1982 р.

III збір-семінар контрольно-рятувальної служби УРСР.

У програмі семінару: лижний крос-орієнтування з використанням радіостанцій, рятувальні роботи на снігових схилах, перша медична допомога, транспортування потерпілого. Участь у збірній команді Ворохтянської КРС. Тут же 8 березня довелося в натурі брати участь в рятроботі на гірськолижній трасі. «Москвичка Олена» на крутому спуску, невдало падаючи, отримує тазостегновий перелом. Жорстко прив'язуємо постраждалу на чотири лижі і спускаємо в медпункт Славська.

Центральний Кавказ

6-7 липня 1982 р.

Керівництво гірським походом II категорії складності по маршруту:

Кисловодськ — т/б «Долина нарзанів» — плато Харбаз — плато Бічесин — пер. Каяешек (н/к, 2500 м) — р. Кизилсу — мін. Дж. Джілісу — р. Каракаясу — пер. Ісламчат (1А, 3100 м) — р. Ісламчат — пер. Киртикауш (1А, 3242 м) — р. Уллу-Есенчі — р. Киртик — сел. Верхн. Баксан — р. Адирсу — а/т «Улутау» — пер. Гумачі (2А, 3540 м) — льодовик Джанкуат — «Зелений готель» — р. Адилсу — а/т «Шхельда» — р. Шхельда — «Ночівлі Арістова» — пер. Аксу (2А, 3830 м) — р. Долра — р. Квіш — пер. Бак (1Б, 3134 м) — сел. Ецери — р. Ингури — Зугдіді — Сухумі — Адлер.

Склад групи: Вітовський Володимир, Грінечко Богдан, Клімко Віктор, Кухар Іван, Пересадько Володимир. В останній момент від походу відмовилася Віра Чекалова. Гурт не в повному складі, необхідний обов'язковий мінімум в 6 чоловік, в т. ч. одна жінка! В горах КРС має всі права забронити вихід! І що робити?

Їдемо, звичайно!

Після походу, звітуючи перед головою МКК, Зиновієм Новіцьким, не міг показати шостого учасника походу! Гурт не в повному складі! Та й на ключових перевалах: Гумачі (2А) — Ахсу (2А) чомусь тільки по три учасники. Не допомогли навіть фоторепродукції. Контрольно-рятувальна служба (КРС) а/т «Джайлик» вимагала представити групу перед перевалом Гумачі. Пояснив дальність стоянки: «Бачиш на тій полиці два намети — це наші!». А що робити, коли в області дефіцит кадрів. Така була вимушена тактика. Дефіциту кадрів! Причину відмови Віри обгрунтував мені сам Зенон Новіцький: «А ну порахуй 9-й місяць?» Ага! Група не в повному складі, обов'язковий мінімум для гірських походів — 6 чоловік, та ще й розвалювалася на маршруті до трьох осіб.

У ті часи всіх цілком задовольняли альптабори. Лише на Кавказі їх понад десяток. По п'ять змін в сезон. До того ж, путівки пільгові, тридцятивідсоткові — лети, гуляй! Там тобі і їдальня з ліжечком. Взують, одягнуть! Снарягу видадуть! На гірку зводять мало не за ручку! Пострижуть, помиють! Кругова турбота! Тільки старайся і безпечно ходи!

У гірських походах інші порядки. Крім постійних пошуків гідних учасників. Оформлення в МКК (маршрутно-кваліфікаційних комісіях при Федерації туризму) відповідних заявочних і маршрутних документів, їх підтвердження. Всілякі узгодження в контрольно-рятувальні служби (КРС), в заповідниках, у прикордонників і т. п.

Тут інший світ, значно ширше і глибше за альптабори. Всі досягнення цивілізації залишаються позаду перону вокзалу та автостанцій! Все на повну автономію. Все за свій кошт і за рахунок ентузіазму! Вся відповідальність і за кожного лягає на тебе, сердечного! Якщо не будеш любимим — з'їдять і розбіжаться! Тут уже вступають в силу інші закони — «закон виживання». Особливо якщо група несхожена, різношерста і фіктивна.

Вже на другому тижні подорожей оголюються всі вади. Якщо до всього цього додається несподіваний природний фактор або травми — звертай,

якщо це можливо, і не погіршуй ситуацію! Це з прози життя! А взагалі-то, за все в цьому житті потрібно боротися і варто жити!

«Внизу не зустрітиш, як ни тянись...» Володимир Висоцький був і буде завжди правий! Яке там нинішнє гасло? «Борітеся — поборете»? Аби не наступити на ті самі граблі!

11 днів, пройдено 168 км. Відвідали майже всі нарзани Приєльбрусся, частково Сванетію, Інгурською дорогою побачили грандіозне водосховище. Відпочили на Чорноморському узбережжі Сухумі. Проблемою було вибратися з Адлера. Всі поїзди завантажені, дві ночі довелося ночувати на пісочку біля прибережного хвилеріза.

Повністю пройшли заявлений маршрут Б. Грінечко, В. Клімко і В. Пересацько.

Перевал Гумачі (зв'язка — В. Клімко, І. Кухар і В. Пересацько), перевал Аксу (зв'язка — В. Клімко, В. Пересацько і Б. Грінечко). Біля Південного притулку на р. Долра заагітував парочку, що вільно гуляла, для комплектації групи і фотозвіту по перевалу Бак.

Всю дистанцію пройшли без пригод. Якщо не брати до уваги рясної гостинності в селищі Езер, після спуску з перевалу Бак. Удвох з Богданом Г. вирушили в селище за хлібом. Тикалися по кутах, жодних магазинів. Зустріли місцевого «земелю», поводив по дворах. Нарешті запрошують до хати. Просять вибачення за відсутність м'ясних страв, зате в достатку чача. Поспілкувалися, пісень поспівали, на всіх мовах.

Тільки після чергового графіна «Старшого брата» вирішили проводити нас до наметів. Де вони, в якому напрямку — один Бог знає! Нарешті, після півночі, вся делегація виповзає на довколишній горбок і знову — коржик із чачею. Напівголодна трійка, не вилазючи з намету, досипає ніч. Мені ж довелося відповідати гостинності поодиночці, з подальшими алкогольними стражданнями. Вранці нас знову підгодували, відзначили в сільраді маршрутну книжку і посадили на попутний транспорт до Кутаїсі. У Сванетії дуже доброзичливий і гостинний народ. Два роки до цього вийшов з групою на Інгурську дорогу біля селища Дізі. Так в робітничій їдальні мою «дівочу» групу 8 чоловік нагодували супом-харчо, без оплати та інших думок. Кухар попередив, що дуже гострий, і для його пом'якшення виставив пляшку сухарика з запрошенням в гості в будь-який час. І так само посадив нас на попутний транспорт в Кутаїсі.

Р. С. Зійшли з маршруту: після селища Верх. Баксан — Віговський Володимир (до хати); після перевалу Гумачі — Кухар Іван (в а/т «Шхельда»).

Фанські гори

3 25 липня по 14 серпня 1982 р.

Республіканські збори

вищої туристської підготовки.

Три дні на збори. Авансовий звіт в обласній раді туристів по Кавказу. Віддав спорядження на пункт прокату. Нервування через відпустку на роботі. Отримую 106 р. 75 коп. відпускних. Закупівля продуктів. У Калусі пошуки спорядження, закупівля продуктів, фотоплівки і т. ін.

Виписано в ОСТЕ нове відрядження на Республіканський семінар.

23 липня. Складаю рюкзак і вечірнім рейсом вилітаю на Київ. 25 липня літаком Київ — Душанбе, через Орджонікідзе — Грозний (14:35-21:00).

3 Києва вся семінарська група, повний літак нашого багажу, за 83 рублі з людини летить на Душанбе.

28 липня в 18:00 виїзд з Душанбе до Анзобського перевалу. Ночівля поряд із перевалом. Днівка.

30 липня з 8:00 до 18:00 продовжуємо просування через Анзобський перевал уздовж р. Ягноб до селища гірників Піньєн і вгору річкою Пасруд майже до річки Імат. Далі авто не їде! Навіть з доплатою! Тоді переїзд від столиці до базового табору обійшовся кожному з нас по 50 рублів, тоді як весь переліт літаком від столиці до столиці в 80 рублів! Схід — справа тонка і тягуча на гаманець!

31 липня — закидання під гору. Велика Ганза (5339 м). Базовий табір.

1-3 серпня льодові і скельні заняття біля перевалу Імат. На, здавалося б, безпечному місці, приблизно в середній частині язика льодовика проводимо льодові заняття. Несподівано болідом пролітає над головами «валіза», ледь не зачепивши одного з нас. Заняття припиняємо. Йдемо на скельні заняття, під стіну Великої Ганзи.

4 серпня двома групами виходимо по заданих маршрутах, в бік перевалу Імат (3А). Льодовий перевал Імат з гарним водоспадом залишаємо справа. Самі ліземо з 8 до 12 години на скельно-осипний перевал Зинах Верхній (1Б, 3890 м). Потім невеликим траверсом проходимо Зинах Нижній (1Б, 3780 м) і по скельному осипу за півгодини спускаємося до русла річки Норват. Ночуємо неподалік від коша.

5 серпня за 3,5 години піднімаємося на перевал Норват, н/к (3900 м). 45 хвилин трав'янистими схилами спускаємося до річки Серима. Біля струмка обідаємо, ніжимося під палючим сонцем 45 С.

О 17.30 виходимо в напрямку вершини Великої Ганзи.

Одна група під керівництвом Віктора Малахова до цього часу встигає піднятися на язик льодовика Сурх під західним схилом Великої Ганзи.

Наша група: Саша Волошин (керівник), Міщенко Тамара, Стретович Олександр, Тодоренко Віктор, Шевченко Оля, Хомко Юрій, Ботвинников Олег і Клімко Віктор. Виходимо на крутий, дуже дрібний скельний осип. Кілька спроб відчутного пересування не дали. Вирішили йти по кулуару з великих кам'яних блоків. Йдемо як по східцях — тільки ноги переставляй! Не встигли ми пройти і чверті шляху — зверху крик: «Камінь!»

Дивлюся — далеко вгорі потворно скаче схилом кругляк об'ємом з рюкзак. Ховатися нема куди! Всі лягають обличчям до скель. Чую глухий удар, посипалося каміння і тиша! Обертаюся — нижче нашої групи, вниз головою лежить Стретович Сашко.

Скинувши рюкзаки, підбігаємо. Відкритий перелом гомілки правої ноги. Голіностоп висить лише на сухожиллі, стирчить оголена кістка. Струменем летить кров! Беру за правий черевик і різко з'єдную розлом! Не знаю, яким чином вдається поєднати кістка в кістку.

На мій айсбаль фіксуємо голіностоп. Бинтуємо. Кров піною сочиться крізь бинти. Вище коліна, у паху, в'яжемо джгут. Затягуємо! Кровотеча не припиняється! Дотягуємо джгут до болю — вже від джгута! Кров йде! У поспіху забули на вену підкласти тампон! Зверху спускається група Малахова. Почалася долікарська допомога.

Віктор Малахов видає мені пускову гільзу саморобної ракетниці. Дві ракети. І двох нас, з Тодоренком Віталієм відправляє по ущелині за допомогою. Десь там, внизу — озеро Іскандеркуль. Домовляємося: одна ракета — «повідомлення передали», дві світлові ракети — «шукаємо допомогу».

Уже в сутінках спустилися лівим берегом до вузького каньйону. Далі водоспади. Піднімаємося на скельні полиці. У темряві, зв'язавшись, пробуємо спуститися нижче. Попереду п'ятьма і гуркіт водоспадів. Зупиняємося на полиці з невеликою печеркою. Через гори великий місяць висвітлює протилежну скельну стіну жовтого кольору. Там все видно до дрібниць. Тут один одного — тільки на дотик! Сидимо — вирішуємо, що робити. Через деякий час далеко внизу бачимо повільне пересування фар автомашини. Починаю ліхтарем подавати сигнал «SOS». Два світлові сигнали — пауза, знову двічі світло — пауза.

Бачимо — машина зупинилася. Дальше світло ракети, немов від запаленого сірника. Ми мов-

чимо. Машина рушила далі. Через невеликий проміжок часу знову ракета, десь за горою. Мовчимо. Адже домовлялися про умовні сигнали. Звідки ж знати, що там, нагорі, ніяких ракет не бачили!

Сидячи з Віталіком біля невеликого багаття, зібраного з гілок шипшини, чуємо — до нас хтось вперто лізе. Навколо нікого. Починаємо перебирати здогади. Звідки взявся прутик шипшини, з шипами на одному з кінців. Хто б міг його тут залишити?! Тут до нас в гості з'явилася велика жаба. Мабуть, вирішила зігрітися. Гаразд. Але цей прутик навіщо тут, і хто його залишив? Осінила здогадка — напевно, для лову ось цих самих жаб. Хто мисливець? Не інакше як Снігова людина! Кому вони потрібні, крім французів! Але вони далеко.

А цей примат — поруч. Якраз в цей час було багато газетних статей саме з Фанських гір про знахідки дивних слідів, навіть зустрічей і т. п.... Отже, ніч пролетіла в тривожних очікуваннях з усіх боків.

Евакуація з небезпечної ділянки, яка згодом затягнулася майже на три доби! Спочатку намагалися по осипу витягнути потерпілого на льодовик. Вранці ще двох відправили ущелиною за жердинами для нош. До обіду наступного дня підняли постраждалого на льодовик. Після 14 годин прилетів вертоліт, зміг лише скинути на льодовик плазму крові і перев'язувальні матеріали, тому що пілоти не могли здійснити посадку на льодовик.

Вранці нові турботи! Повертаючись назад, дізнаємося, що нагорі ніяких ракет ніхто не бачив. Вирішую бігти через перевал Джіжжік до озера Іскандеркуль. Безперервний марафон з набором висоти 500 метрів, потім скидання 1200 метрів до р. Іскандер-Дар'я. Виходжу на асфальтовану дорогу з затяжним підйомом. Іду під палючим сонцем вгору. Попутна машина на мої знаки не зупиняється. Біжу за нею. На одному з поворотів зупинка, «Залазь», — поїхали! Об 11 годині дня 6 серпня прибіг на турбазу «Іскандеркуль». Пояною начальнику КРС Юрі ситуацію, що склалася. Мене запитують: «Хто такі, чому не зареєстровані?». «Їдь у Душанбе, домовляйся з вертольотами!». — «Які вертолітники — в хлопця починається газова гангрена!» — «Гаразд, біжи до начальника метеостанції, він зв'яжеться з вертольотом!». Він уже в курсі, напередодні ввечері прийняв наш сигнал SOS. На відкритій, досить широкій частині дорожнього полотна викладаю хрест з нарізаного очерету, «умовний знак посадки вертольота». А то вертолітники без мене

не в курсі, де сідати! Чекаю. Приблизно за годину прилітає вертоліт, пролітаючи повз мій знак, йде за бугор і пропав! Знову біжу до Юри! Пояснює — вертолітники іноді можуть доповісти начальству, що завдання виконали і додому! У розпачі знову біжу до начальника метеостанції. Його немає на місці, стоїть під душем. Чекаю. А в цей час вертоліт здійснює посадку за гребенем на іншому березі озера. Один із пілотів на катері прибуває в КРС з проханням показати, де НС. Юра відлітає разом із ним до льодовика. Вертоліт, зробивши коло над нашими групами, скидає медаптечку з перев'язочним матеріалом і відлітає, тому що здійснити посадку на льодовику неможливо. На наступний день Юра радить із числа учасників турбази зібрати рятзагін. Дає ак'ю.

П'ятеро людей ущелиною р. Сурх піднімаємося до місця події. Оскільки потерпілого вже витягли на льодовик, громадський рятзагін повертається. Чекаємо на вертоліт.

Вранці 7 серпня вертоліт сідає на перевалі Джіджік. Чекає, поки з льодовика донесуть потерпілого до перевалу, і о 12 годині відлітає на Душанбе. В цей же день обидві групи спускаються через аул Норват до озера Іскандеркуль. 8 серпня днівка на березі Іскандеркуль. 9 серпня після обіду виїжджаємо машиною уздовж р. Іскандер-Дар'я до р. Ягноб до селища Пін'йон і знову вгору руслом р. Пасруд до кишлаку Санги-Сафет.

Пастуший кишлак — заповідник кам'яного віку. У півтораметрових оселях із кам'яних плит туляться багатодітні сім'ї. Досі на клаптиках землі користуються дерев'яною сохою!

Страшні злидні. Чорні, немиті діти за щастя змінюють мумію на будь-який значок аж до «Піонерського». Єдиної пігулкою від всіх хвороб для них є анальгін!

10 серпня. Закидання від кишлаку під головною вершиною Фанських гір Чімтарга (5489 м), ставимо табір біля Алаудинських озер. Обидва озера різного забарвлення. Багато наметів різних паломників і мумійошників. 11 серпня розбір польотів. Оскільки на решту кілька днів семінару заплановано нездійсненні навороти перевалів від 2А до 2Б для підтвердження гірської четвірки і низки міжусобиць, заявляю про свою відставку. Залишаю гурт Тамари Міщенко. Дають мені на дорогу банку кільки і два сухарі — гуляй! Один з таких же «відщепенців» іде вниз, на дорогу: Айни — Душанбе. Мене понесло у зворотний бік, на Алаудинський перевал (3730 м). Як вони мене відпустили? Не запитали про наміри. з Тамарою М. зустрівся через рік на змаганнях КРС

в Воловці в Закарпатті.

Півтори години підйому від озера — і о 18 годині виходжу на сідловину. Хмарка накрила околиці, вперше за весь семінар. Видимості майже ніякої. Почала сипати дрібна крупа. Боячись втратити стежку — бігом вниз! Спустившись нижче хмар, бачу в долині Куліколонських озер два намети.

Підходжу. «Хто, звідки і куди?» «А-а! І тут люди Куруса! Привіт!» Два хлопця з дівчиною спостерігають за сходженням на вершину Міралі. Майже від вершини до половини гори загрозливо нависає льодовик, решта, до самої основи, метрів вісімсот — широка прямовисна стіна чорного кольору. Москвичі заявили її на Чемпіонат Союзу. Повідомляють про неприємності в групі Куруса під піком Леніна.

Ночую разом із ними. Вранці — сильний гуркіт. Виглядаю з намету. Хапаю фотоапарат. З льодових полиць Міралі широким фронтом мчить лавина, повністю накривши прямовисну стіну. Встигаю відзняти три слайдові кадри. Але ж десь на стіні працюють люди.

Нещодавно вичитав в «Ризику», саме по цій стіні Міралі була заявка на Чемпіонаті Союзу. Незважаючи на успішне проходження москвичами заявленої нитки, ЦМКК відхилив уже виконане сходження через надмірний ризик.

Побажавши новим знайомим удачі, біжу вниз, до альптабору «Артуч». Щоб не нариватися на неприємності, продовжую рух у бік Самарканда. У верхів'ях річки Артуч, на лівому березі, під прямовисною стіною гори збираюся ставити намет. Через кукурудзяні грядки звуть. Підходжу. «Ходи соди!... Тут будеш спати, на сіні! Скоро плов буде! Сідай!». Звичайно — з подякою і задоволенням! Тим більше, ранковий чай давно випарувався, а вчорашня банка кільки на чотирьох — давно розчинилася без осаду. Пояснив як зміг свою появу і звідки. Побачив тонкощі приготування плову (виявляється, зеравшанський рис — найкращий у всій Центральній Азії!). Аксакали нагодували, ще й на дорогу спорядили повний дволітровий бідон... «Дивись, завтра не проспи — вранці поряд таксі проїжджатиме!» Всю ніч думав, яким чином в цей забутий аул таксі в'їде. Дорога тільки для віслюків і мені подібних! 13 серпня, о шостій ранку, заплілюючи околиці, котить ГАЗ-66. Без проблем підбирає мене. Проїхавши районний центр Айни, через дві години прибуваю в Пенджикент. З автостанції Пенджикент всього за 1 рубль 12 копійок автобус доставляє мене в Самарканд. Сходив в величезну лазню, в якій дефіцит не тільки води, але

і мила. Всі сидять у великих оцинкованих тазиках в звичних позах і щось там полощуть. Душа немає, лише кілька сосків з водою. Після обмивання — ринок, де можна відшукати все, від гір динь із кавунами до будь-яких злаків. І все — за «рубл». Беру скромно на «рубл» помідор — господар відвалює мені їх на півмішка. Куди стільки? На «рубл»!.. Цікаво, який там зараз достаток? «рубл» не в обігу — бігають «тутрики». Обласкані — нагодують, чи як собаку проженуть?! Я-то не винен, як і більшість з нас, у нинішній «вільній» вакханалії!

14 серпня о першій сорок, за 64 рублі вилітаю на Київ. І в 14:30 за квиток в 15 рублів долітаю додому. Вся ця «прогулянка» обійшлася мені разом з помідорами і т. п. в 250 рублів, при місячній зарплаті в 140 рублів. Нинішній «недорозвинений капіталізм» з його свободою ні в які ворота не лізе! Амінь!

Центральний Кавказ

Ельбрус — 2001

24 липня — 17 серпня 2001 р

Збори ветеранів альпінізму Прикарпаття на честь X річниці незалежності України під керівництвом Ярослава Куруса.

Спонсор заходу: соціал-демократична партія України (об'єднана).

08. 08. 2001 Ювілейне сходження на вершину Ельбрус Західний (2Б, 5642 м)

В складі: Курус Ярослав (керівник), Єршов Олег, Бойчук Володимир, Клімко Віктор.

«Крайова рада СТП «Україна» та Івано-Франківська обласна Федерація альпінізму і скелелазіння з 12 липня по 17 серпня проводять ювілейну експедицію альпіністів Прикарпаття «Ельбрус-2001», в кількості 14 чоловік на найвищу вершину Європи г. Ельбрус, присвячену 10 річниці Незалежності України. Витрати на експедицію

*1998 р. Під Ельбрусом.
Р. Бельбас, О. Булдовський, В. Клімко*

складають 10912-00 гривень, в тому числі 779-00 гривень на одного учасника.

Просимо Вас виступити спонсором експедиції і надати допомогу в її проведенні. Список спонсорів разом зі звітом буде широко висвітлений в пресі та на телебаченні...»

Це виписка із постанови Центральної Ради Спортивного товариства профспілок «Україна» за № 91 від 21. 05. 2001 р.

Довгі пошуки Курусом Ярославом Івановичем спонсорів на Ювілейне сходження увінчалось успіхом лише в СДПУ(о). Кандидатів на сходження чомусь бракує. Карпенко Олексій замість себе пропонує мою участь — за що Льоші дуже вдячний!

Раніше вершину Ельбрусу в гірських походах обійшов з усіх боків. Лише 23 роки потому, на 55 році, випала заповітна мрія. Чотири приватники лягли під прапори соціал-демократичної партії (об'єднаної) України, з умовою подальшого членства в партії. Видали нам прапор партії, її гасла про «справедливу солідарність» — з оптимізмом і натхненням ідемо підкорювати Західний Ельбрус.

24 липня. О 6 ранку автобусом до Львова. 12:05 поїзд Львів-Адлер. В Іловайську митниця: «...що п'ємо?... Що і куди веземо?». Заповнюємо декларації.

25 липня. О 23:50 прибуваємо в Краснодар.

26 липня. О 6 ранку автобусом прямуємо до П'ятигорська (14:30). Далі 35 рублів до Баксану.

З Баксана ще мікроавтобусом до Тирнауза. Тут глухий кут. У Приельбрусся їде тільки приватник і по 100 рублів. Чим вище — тим більша такса. Гаразд! Той же водила за 400 рублів закидає нас просто до воріт а/т «Ельбрус».

Тут свої порядки. З колишнього флагмана альпінізму — в таборі водять хороводи піонери і дитячо-ясельний садок. Рослі дядьки, більше схожі на бойовиків. У сусідній «Шхельді» частину віддано президентам Кабардино-Балкарії. Шхельдинську ущелину обгороджено — і не пролізеш. На складі а/т спорядження жодного. З колишніх 70-80 років завскладом так само — нікого. Розміщення на території альптабору по 40 рублів на добу з чоловіка. Одне благо — можна залишити намети на час виходу в гори під піклування місцевих корів. Обов'язково поставлять жирний млинець де-небудь поруч із наметом. На другому поверсі, над оновленою ідальнею, однокімнатна резиденція Володимира Моногарова. Є ще обладнана Моногарова баня з ванною проточної води.

27-28 липня акліматизація. Радіальний вихід до а/т «Джантуган». Асфальтована дорога

Стежками Кавказу

до самого «Джантуган». На місцевому ринку — від кавунів з шашликами до хліба з горілкою. Будь-яка забаганка. Шхельдинська ущелина закрита челяддю президентів. Вище прикордонний. На обмежений час можна пройти з реєстрацією в журналі. Вже біля скель Арістова небезпечно. Бувають набіги з грузинської сторони з вилученням харчів і спорядження. Це було в 2001. Яка обстановка через 1,5 роки — не уявляю.

29 липня за 1,5 години виходимо до а/т «Джантуган». 2 години підйому правобережною мореною на льодовик Кашка-Таш. Ставимо два намети на льодовику з видом на Ельбрус. Вночі гроза.

30 липня льодові заняття. Тактика пересування по льоду. Організація пункту страхівки і т. п. Вночі знову дощ з грозою.

31 липня. Вранці похмуро. Сушимо намети. Після одинадцяти спускаємося вниз до а/т. Обід біля діжок «Джантуган». Потім три години підйому руслом р. Адилсу до «Зеленого готелю».

1 серпня о 6 ранку виходимо в бік перевалу Кой-Авган-Ауш (3499 м). О 12:30 на перевалі. З перевалу двома зв'язками для кіно, і не тільки, сполохавши на стрімких схилах ціле сімейство гірських кізочок, о 14:00 виходимо на вершину Віа-Тау (2А, 3820 м).

Ті самі кізоньки безбоязно зустрічають нас на вершині гори. Пригощаємо чорносливом. Відмінна погода. Зняли записку групи альпіністів м. Воронежа під керівництвом Колесова С. К. З вершини спуск північним маршрутом 1Б до правобережної морени льодовика Джанкуат.

Повертаючись, йду по морені останнім, знімаю на фото околиці. Бачу, як Володя перетинає язик льодовика Джанкуат. Тільки Вова пройшов льодовий зброс, під навислою каменюкою, як булижник вирішив собі пірнути у вир.

Коли такі справи, вирішив обійти цю ділянку трохи вище. Овальний язик льодовика суцільно покритий скельними блоками, дрібних каменів чомусь немає. Здавалося б, більш безпечно проходження по скельних плитах. Насправді ситуація була ще більшою мірою непередбачувана. Проскакали кілька плит до верху, раптом вся ця скельна шуба почала сповзати під ногами. Один невірний рух — і ти під гільйотиною цих плит. Зупинився, перевів подих, і обережно, без різких рухів, на карачках переповзаю з блоку на блок. Ще не переповз на інший бік цієї льодової пастки. Як кажуть, не знаючи броду... Повчальний адреналін. Вся проблема в тому, що вранці морозець тримав скелі на дзеркалі льоду. Коли після полудня все підтануло і заворушилося, краще не вилазь!

Наскільки пам'ятаю, всі маршрути з «Зеленого готелю» в бік Віа-Тау проходили саме цією підступною ниточкою, біля самої кромки горловини льодового грота. Володя і не помітив, куди поділася нависла брила. Пощастило неймовірно! Інтервал в цій історії в кілька секунд. 2 серпня залишаємо «Зелений готель» і за три години спускаємося в «Ельбрус». Банька. Багата вечеря з «Ні кроку назад!» (Наказ Й. В. Сталіна № 227 від 28. 07. 1942 р.) Найбільш затребувана після всіх сходжень горілка по 60 рублів за півлітра.

3-5 серпня. Експерсії по околицях. Допомогаємо В. Моногарову з банного господарства. Готуємося до сходження. Штопаємо, латаємо намети «сріблянки». Дістаємо бензин. Замовляємо авто в Терскол. Вечорами, як звичайно, набігають хмаринки з грозами. Ранок завжди сонячний.

6 серпня о 8 ранку виїжджаємо в супроводі якихось садистських пісень водія в Терскол. Прїзд від а/т «Ельбрус» до станції канатної дороги «Азау» коштує 250 рублів.

В КРС Терскола реєстрація. Надаємо необхідні документи, навіть «свіжі» записи з Віа-Тау. Решта заслуг і регалій їх не цікавить! Інтерес один — гроші! З іноземців по 300 \$, нам же, «землякам», — знижка по сотні рублів без супроводжуючого. Ще по 120 рублів на канатну дорогу

до станції «Мир» (3500 метрів), із урахуванням успішного повернення. Чотиригодинний перехід від «Миру» до колишнього «Притулку одинадцяти» (4130 м) по руслах льодовика, що розтає.

Колишній «Притулок 11» справляв жалюгідне видовище. Триповерхова будівля у формі дирижабля, яка була побудована в 1939 році і багато років була найвисокогірнішим готелем Європи. Тут можна було вільно розмістити до ста чоловік. На першому поверсі були кухня, котельня, душові кімнати та складські приміщення. На другому поверсі — простора їдальня на 50 осіб. Другий і третій поверх під житлові приміщення з кімнатами на 2-8 чоловік. Центральне опалення, водопровід і каналізація. Скрізь паркет і люстри денного світла. У серпні 1998 року «Притулок одинадцяти» згорів, імовірно через недбалство одного з чеських туристів, що поставив на примус замість фляги з водою флягу бензину.

Від триповерхової легенди Ельбрусу залишився лише контур добротного зліпленої стіни з виступаючою арматурою, на якій ще збереглися квадратні гайки М16 епохи індустріалізації. З особливої поваги і пошани до іноземних гостей намети можна розмістити всередині зруйнованого будинку. Тут менше дме і, вибачте, тхне. Навколо колишнього притулку гадючник і смітник! Вищий еталон розрухи за роки «дерьмократії».

Ночували в «елітному приміщенні» поруч із молодими німцями. Діди їх в 1942 році були в набагато більш комфортних умовах. Мабуть, щоб знали наших! Цікаве спостереження. Сплять в одному наметі — їсти готують нарізно і їдять сидючи спиною один до одного!

На маршруті, під горою, у багатьох радіомаячок. Ідеш за ними — постійно звучить «пі-пі-пі». Ідуть впевнено, не відволікаючись. На прохання Ярослава Івановича: «фото-фото», не відкликаються!

«Притулок-11»

Звідки знати їм, що фото потрібно нам лише для комплектації масовості групи. Тактичний прийом для бухгалтерії у всіх походах і сходженнях.

Вранці 7 серпня виходимо до Скель Пастухова. Серед вулканічних брил давно обладнані ділянки під намети. Плануємо день акліматизації на 4800 метрах.

Увечері туман з невеликим снігопадом. О першій годині ночі прокидаюся «на горщик». За бортом чисте зоряне небо. Доповідаю Курусу зведення погоди. Вирішуємо йти нагору, поки небо чисте. Насилу збираємося.

8 серпня о 6 ранку виходимо на маршрут. Деякі групи вже вище за нас, незважаючи на різницю передстартових висот в 700 метрів. На горизонті багряне сонечко і туман по долині Баксанської ущелини. Час підйому крутим фірновим схилом, потім затяжний висхідний траверс до сідловини.

Під нами, нижче, величезні тріщини з льодовими блоками. Ідеш напівсонний, намагаючись ворушити пальцями ніг, щоб не замерзли. Деякі повертаються з маршруту, відчувши втому.

На сідловину Ельбрусу (5300 метрів) влізли за 6 годин. Півгодини відпочинку. Поспілкувалися з місцевими рятувальниками. На скромне одкровення Ярослава Івановича про першо-сходження на Зах. Ельбрус по дуже пухкій стіні Кюкюртлю — без особливого захоплення. Кажуть, ми сюди іноді бігаємо по два рази за день! Інші часи і цінності. Їм не відомо і не зрозуміти. Як це в важких «Трикон», з «дубовими» мотузками і різними там льодовими «морквинами», саморобним спорядженням і одягом, з пудовими рюкзаками і на казенних харчах, без всяких там «жумарів» і GPS можна досягти незбагненого! Що робити, пріоритети і цінності вже інші! Але на все воля Божа!

Щоб відірватися від настирливого Вови, прошу Куруса пропустити мене вперед. 45 хвилин від сідловини до західної вершини йду без оглядки і зупинок. Печінка вилізла! Побачивши тур, заспокоївся. Зробив фото, відео. О 14:00 виходжу на західну вершину 5642 метри. Під мною весь Світ, і тільки десь внизу, в Узунколі, — хмари з грозою. О 14:20 всі на вершині Західний Ельбрус: Курус Ярослав, Ершов Олег, Бойчук Володимир і Клімко Віктор, під прапором СДПУ(о) і без нього. Кожному по шматку шоколаду з чорносливом і — вниз. Хмари починають накочуватися на вершину.

За двадцять хвилин спустилися на сідловину Ельбрусу (5300 метрів). Ще 2,5 години траверсом вліво спускаємося пухким снігом до «Ночівлі Пастухова». До «кішок» липнуть грудки снігу, що постійно напружує і провокує падіння. Вова

На вершині Західного Ельбрусу, 2001 р.

*Я. Курус, В. Клімко, О. Єршов
на схилах Ельбрусу, 2001 р.*

біжить попереду. Потім, присівши на рюкзак, пропускає всіх. Відпочивши, знову виходить вперед і, згадавши про залишений рюкзак, просить Куруса підібрати і його вантаж. Ярослав Іванович, не менше втомлений і з потрібною форою у віці, слухняно завантажує додаткову ношу і тягне до самого табору. Господар рюкзака, озирючись, не чекає, поки підійде Курус, а спритно

від нього віддаляється. Вийшла так звана «хитро-жопа горняшка»! О 17:30 вийшли на Скелі Пастухова. По 10 грамів спирту з кількою за успішне сходження, і лягаємо спати. Знову гору затягнув туман з дрібною крупю.

9 серпня о 10 годині вихід. Три години спускаємося до станції «Мир» і канатною дорогою ідемо до галівини Азау. Тут сонечко. Тепло. Пиво. Великий вовняний ринок всіляких фасонів і кольорів визнаних виробів від голови до ніг, за помірну плату. Потім поспішаємо в а/т «Ельбрус». Банька. П'ять днів ходіння «по кутах», пішов процес декліматизації.

Нарешті 14 серпня збираємося. О 9:30 виїжджаємо в Нальчик. Далі перекладними поїздами до Харкова. Потім чавунка «Харків — Львів» та «Львів — Ів.-Франківськ».

17 серпня прибуваємо додому. З новими турботами і непоправними втратами в сім'ї.

СЕКЦІЯ АЛЬПІНІЗМУ ДСТ «БУРЕВІСНИК»

*Станіслав-Івано-Франківськ
1962-2016 р.*

Згадує Василь Бахталовський

З плином часу багато деталей та подій, постатей стерлись з пам'яті. Та найяскравіші сторінки нашої неповторної молодості залишилися в пам'яті назавжди.

На час організації Ярославом Курусом міської секції альпінізму в медичному інституті відкрито в 1945 році в місті Станіслав, вже існувала група любителів гірських походів з студентів та викладачів. Велика група студентів саме цього вишу на чолі з Валерієм Процаєм відгукнулась на об'яву про організацію секції альпінізму в 1962 році. В вихідні та святкові дні вони вирушали в походи по Карпатах та тренування на скелях. Літком найбільш активні виїзджали в альпіністські табори Кавказу. В 1962-1970 роках таку школу пройшли студенти-медики: Людмила Черниченко, Людмила Беседовська, Марта Сорока, Марія Кобзар, Лариса Вербицька (Рябоконь), Євген Ротін, Юрій Зенюк, Олег Єршов, Володимир Виборний, Зеновій Крикун, Микола Гончаров, Юрій Ільницький. Автор цих рядків Василь Бахталовський в серпні 1964 року пройшов підготовку на значок «Альпініст СРСР» в таборі «Цей» в Північній Осетії.

Активно включився в роботу секції тоді ще першокурсник В. Виборний. В 1964 році в зимових умовах покоривши Говерлу, літом в альптаборі одержав звання «Альпініст СРСР». По закінченню вишу Володя постійно виїзжав в гори з альпіністами області спочатку як учасник спортивної групи (Кавказ 1969 рік, Каракол 1971 рік), а з часом як лікар збору (експедиція на п. Комунізму в 1987 році).

По закінченню вишу Олег Єршов продовжив заняття альпінізмом беручи участь в обласних зборах 1976 року в а/т Шхельда. В 1981 році в зв'язці з Я. Курусом здійснив першопрохід 5б категорії складності на вершину Шхара в рамках чемпіонату Кавказу серед команд альптаборів. В 2001 році спільне сходження з Ярославом Курсом на Ельбрус, вищу точку Європи висотою 5621 метрів, яким Ярослав відзначив свій 60-й рік народження.

На початку 80-х, працюючи в інституті, Юрій Васідлов відродив секцію. Молодь з ентузіазмом продовжила традиції своїх попередників, виїзджаючи в альптабори, походи в горах на скелі. В подальшому естафету у нього прийняв Михайло Касіячук.

*Попереду навісна переправа через Прут
(Василь Бахталовський
та Валерій Муравцев, 2016)*

*Лютий-2013. На Говерлі людно.
В. Бахталовський*

*Лютий-2013. На Говерлі Василь Бахталовський,
Наталія Михайлова,
Олександр Підліснюк*

СЕКЦІЯ АЛЬПІНІЗМУ ДСТ «БУРЕВІСНИК» — ІФІНГ

*Івано-Франківськ — Київ
2012-2016 р.
згадує Дмитро Круль*

Починаючи з 1970 року, уже будучи студентом Івано-Франківського інституту нафти і газу, повністю включився в організацію секції альпінізму інституту.

На початок 70-х до занять альпінізмом, скелелазінням в місті та області долучилась значна кількість бажаючих, тому основна діяльність по оперативній роботі та організації навчально-тренувального процесу перенеслася в низові секції альпінізму. За обласною федерацією залишились функції координації їх дій та організації заходів обласного масштабу.

Альпінізм серед студентів став популярним з перших днів організації секції в Станіславі, зараз Івано-Франківську (третьому місті Галичини по своєму культурно-освітньому значенню на теренах Західної України та Польщі після Львова та Кракова).

Першу групу бажаючих, що відгукнулася на заклик засновника секції Куруса Ярослава ще в 1962 році, склали власне студенти, що навчалися в медичному інституті міста, на чолі з Володимиром Процаєм. Тоді їх прийшло понад 20 чоловік. З цього «першого призову» захоплення альпінізмом пронесли з собою на все життя лікарі Володимир Виборний, Олег Єршов, Василь Бахталовський, Лариса Вербицька, допомагаючи, навчаючи та оберігаючи нас на зборах, тренуваннях, сходженнях.

Студентство завжди було активним та ініціативним. Протягом описуваних років кількість активних членів серед студентів різних вишів, технікумів та училищ міста коливалась. Це були медики і майбутні педагоги, художники, культурпросвітні працівники, медики.

Так, секцією Косівського технікуму народних промислів керувала Марія Гулаковська, секцією Снятинського культурно-просвітного училища очолював Дзюбанович Юліан, Івано-Франківського медичного училища — Черняєв Олексій, в міському музичному училищі ім. Січинського одним з найбільш активних членів того часу була Тетяна Гордієнко.

З кінця 60-х, після відкриття в місті технічного вишу — інституту нафти і газу (ІФІНГ), переважна більшість в секції були студенти саме

*Зимові Карпати. Валерій Березовський,
Ірина Іванова, Валентина Рубанець*

*Марат Кіжнер и Таня Гордієнко
зліпили бабу Говерлянку*

Людмила Дем'яненко — лідер альпіністів педагогічного інституту

цього закладу. Взагалі для проведення змагань зі скелелазіння, замовлень та розподілу путівок існувала секція при ДСТ «Буревісник», і обов'язки голови виконував з 1968 і до закінчення інституту Леонід Коган.

1970-й рік став знаковим в плані формування секції альпінізму в ІФІНГ. На той час в інституті існував офіційний клуб туристів «Альтаір», який об'єднував любителів пішохідних походів. Тон в ньому задавали викладачі кафедри неорганічної хімії Зенон Новіцький, Михайло Роговик, Моргарт Р. М., які з групою старшокурсників здійснювали піші та водні походи по безмежних просторах колишнього союзу. Крім того, існувала величезна група студентів «неорганізованих», які на свій смак і ризик відвідували Карпати, здійснюючи піші та лижні походи.

Найактивнішими в цьому плані були студенти геолого-розвідувального факультету інституту. Треба зауважити, що «душа» факультету, її декан Віктор Миколайович Панасенко, всяко заохочував та підтримував ініціативи, направлені на всебічний розвиток студентів, чи то спорт, чи то КВК, чи художня самодіяльність. Сам, будучи ще

Студенти на Говерляні

Карпати. Михайло Татарінець, Вадим Гетьман, Валентина Круль, Галина Захарук

Валерій Мар'єнко, Богдан Маркович, Віктор Катушков, Володимир Ромашкін, Тетяна Гордієнко, Олександр Мацьків, Михайло Бойчук

молодим геологом, довгий час працював у горах Китаю і не з балачок знав, що навички поведінки в горах є професійно необхідними для геолога. Актив факультету самостійно проводив Говерляну на день геолога, залучаючи до неї сотні студентів.

Місце збору любителів гір став 3-й гуртожиток на Північному Бульварі, де жили геологи. Там і сформувалася ініціативна група бажаючих займатись альпінізмом. Відбулось об'єднання з членами туристичного клубу «Альтаір», в бюро секції ввійшли найактивніші студенти, які взяли на себе організацію тренувальної роботи на скелях, снігу, проведення походів: Юрій та Євген Скоробогачі, Віктор Малахов, Віктор Старостін, Леонід Коган, Валерій Горбунов, Сергій Альошин, Вітя Катущков, Олег Твердомед, Іван Павлишак, Володимир Варфоломеев, Валентина Рубанець, Степан Сович.

Основна проблема, відсутність спорядження, особливо шнурів, вирішувалася спільно з обласною федерацією, радою з туризму та екскурсій, особистими зусиллями.

Зіграло свою роль і близьке знайомство з стрийськими любителями скель, з якими ми постійно зустрічалися на скельних тренуваннях в Бубнищі. Досить велика група з них на той час працювала на заводі «Металіст» на чолі зі своїм начальником цеху Молчком Богданом Павловичем. Стрийчани: Ярема Пасічник, Володимир Головенко, Володимир Кисіль, Шаробура Ігор, Степан Шуманський, Сергій Світлишин регулярно відвідували скелі. З цього часу у нас проблем з виробами з металу не було. Молотки, гаки, швелери, площадки, драбинки, тобто будь-які оригінальні вироби з металу, що використовувалися в горах в ті часи. До речі, всі шлямбурні гаки, використані для страховок на скелях і сходжень в горах, були стрийського виробництва.

З кожним роком росте кількість членів секції та їх альпіністська кваліфікація. По путівках в а/т виїжджають по кілька десятків студентів. 20-денні путівки в альптабори Кавказу, що розповсюджувалися через систему соцстраху, коштували тоді від 30 до 40 карбованців при середній стипендії студента нафтового інституту — 50 крб, до речі білет на літак Івано-Франківськ — Мінводи коштував 36 карбованців.

Регулярно проводять змагання зі скелелазіння. Команда скелелазів-студентів постійно складала гідну конкуренцію на першостях області, завойовуючи призові місця. В деякі роки «Буревісник» виставляв по дві рівноцінні команди скелелазів.

Але повернімося в 1970 рік. Курус в цей час служить в підмосковному воєнному НДІ зв'язку.

Зимові Карпати. В поході Рубанець Валентина, Куровець Ігор, Тойберман Семен, Сович Степан, Булдовський Олександр

Як стратег, що постійно піклується про розвиток секції, налагоджує нові знайомства і зв'язки з секціями московських альпіністів з ціллю організації літніх зборів за участю альпіністів нашого краю. На зимові студентські канікули, за домовленістю з Курусом, до нас приїжджають гості з Москви, альпіністи з Московського енергетичного інституту. Група з 30 чоловік від значківця і до МС прибувають на Прикарпаття і розміщуються на метеостанції Пожижевська. На правах приймаючої сторони від нашої секції Рябоконт Ігор, Старостін Віктор і я допомагаємо прибулим реалізувати їх плани і програми по сніжно-льодовій підготовці і просто по знайомству з Карпатами, яке для більшості з них було першим.

Тут же відбулася зустріч із дивовижною людиною, тричі майстром спорту з альпінізму, інструктором вищої категорії, фізиком Нелідовим Борисом Анатолійовичем та його дружиною Тонею. Не думав я тоді, що мені випаде в одній зв'язці з Анатолієм Борисовичем та моєю майбутньою дружиною Валентиною підкоряти вершини Кавказу та Паміру. При кожній поїздці в Москву я провідував нашого друга і наставника, передаючи карпатські гостинці в обмін на запашну каву, яку він власноруч молот та готував в моїй присутності.

Молоді та амбітні значківці та розрядники МЕІ приїхали з обширними навчально-тренувальними планами. У планах москвичів було проведення сніжних занять, підкорення Говерли з ночівлею на вершині. Погода, щоправда, внесла свої корективи в їх плани, і нам вдалося розшукати підкорювачів Говерли тільки через добу. Ураганний вітер вночі здув їх з вершини, а туман

завів в район г. Петрос, де вони і провели два дні в пастуших кошарах. Урок був серйозний, і в багатьох із учасників цього походу різко змінилося ставлення до зимових Карпат.

За час візиту москвичів нам з Віктором Старостіним вдалося зробити кілька радіальних лижних виходів по Черногірському хребту та навколишніх хребтах і вершинах. Один з яких завершився виходом на скельний гребінь Шпиців.

Тут уперше я побачив, вірніше відчув, що таке справжній карпатський фірн і як по ньому спускатися, не маючи необхідного спорядження та навичку.

Уважно придивляючись до методики, способу та порядку проведення москвичами занять на снігу, ми перейняли цей метод і використали при підготовці своїх «Карпатських значківців». Тут, напевно, треба пояснити, що для виконання розрядних норм з альпінізму, виконання яких жорстко регламентувалося і контролювалося, початковим етапом був значок «Альпініст СРСР», для його отримання потрібно було провести 20 днів в а/т Кавказу, пройти цикл занять на снігу, кризі та скелях. З нашої точки зору, це був втрачений час, бо провести в горах в а/т довше однієї зміни для більшості було проблематично, а всі ці заняття можна було провести і в Карпатах, ще й в значно розширеному варіанті.

Білий Камінь. Улюблене місце скельних тренувань студентів

Досвід був врахований та використаний. Ми докладали максимальних зусиль для проведення усіх навчальних занять у себе в Карпатах. І можу з гордістю сказати, що наші значківці, пройшовши повний цикл занять по сніжній підготовці на традиційних Говерлянах плюс скелі і зимові походи в Карпатах, в більшості своїй відповідали рівню кавказького III розряду і вище.

Рівень підготовки наших розрядників можна проілюструвати рядками із спогадів одного з вихованців секції тих років Семиволоса Володі:

«На зборах в Матчі в 1973 році нам довелося скласти іспити для випуску на першу п'ятірку (перед виходом на 5А — пік Новосибірськ). Інструкторам було ліньки добирати маршрут із перевіркою його особисто, в результаті вони, глянувши на останець, що стояв біля базового табору, і сказали — отут пройдете, і екзамен складено. Першу мотузку (40 м) пройшов Вітя Катущиков, приблизно 20-25 хв, коли я поліз слідом, вибиваючи скельні гаки, то був вражений: не було жодного нормального місця (щілини/тріщини) для їх забивання, я їх просто виймав. Спитав Вітю — як ти тут пройшов? А він у відповідь — а що тут ходити, забиваєш, не навантажуєш — і вся проблема. Власне, я їх використовував як проміжні додаткові точки опору і здебільш для морального заспокоєння — іспит же треба скласти. А лазив по скелях він легко, красиво, абсолютно не відчувалося напруги, труднощів. Другу мотузку пройшов я, там така сама картина; і коли через метрів 25-30 знайшов місце для льодового гака — я його заколотив з величезною радістю по саму борідку і зрозумів, що ми нарешті надійно застраховані. Пройшов решту маршруту досить швидко (відносно краси не скажу, себе збоку не бачив). Далі надішла команда, що можна починати спуск, ми продемонстрували нормальне лазіння, для тих, що спостерігали знизу, заложили два дюльфери, і екзамен прийняли.

А наступного дня наші інструктори вирішили також потренуватися на цій же ділянці скали, перед своїм сходженням. Перші 40 м вони пройшли години за дві з половиною, із застосуванням шлямбурних гаків, наступні 40 метрів зайняли за часом стільки ж, в результаті, спустившись з «квадратними очима», до нас: як же ви там пройшли? Відповідь проста — ви ж самі бачили, а ми просто готувалися до іспиту вдома...»

Власне, скельна технічна підготовка у всіх наших скелелазів була прекрасна. Лазили весело, з завзяттям. Для мене улюбленим видом були «Домбайські зв'язки». Здобуті на змаганнях навички значно полегшили роботу зі шнурками,

в подальшому — зі страховкою, з подвійними шнурками, в реальних обставинах.

Літом 1970 року на перших обласних зборах в Фанських горах від студентів взяли участь Леонід Коган, Віктор Старостін і я, приєднавшись до збору після зміни в а/т «Варзоб», де виконав III розряд. Були проведені спільні сходження з московськими альпіністами Нелідовим Анатолієм, Нежурою Володимиром, Карацубою Анатолієм, Вірою Нацук (лікар з Омська) і багатьма іншими, з якими ми ще не раз зустрінемося в горах.

Стрімко розвивається скелелазіння. Проводяться змагання серед членів секції, товариств та підприємств. В першу чергу ми розглядали лазіння по скелях як відпрацювання впевненості на скельному рельєфі, набуття навиків роботи зі спеціальним спорядженням та шнурками.

В цьому плані хорошим полігоном стали скелі в Делятині. Невеликі за масштабом та розмірами, вони дозволяли обходитися мінімальною кількістю спорядження, яке, до речі, було великим дефіцитом. Тут же була випробувана так звана гімнастична страховка, яку широко пропагував Ігор Рябоконт. Вдале місце розташування, близькість шляхів сполучення робило цей скельний район дуже зручним для тренувань.

На той час білет для студента приміським поїздом до Делятина коштував 20 копійок, 1,5 години в дорозі — і ти на скелях.

Для серйозної роботи в зв'язках виїжджали в Бубнище. Тут можна було проводити цілі сходження в зв'язках на Тюльпан, Одинець, Бронносець, Відьму залежно від стану та підготовки спортсмена. Мені особисто дуже подобалися скелі Косівщини, Соکیلський хребет. Але через труднощі з дорогою там випадало бути рідко.

*«Буревісник», змагання у Делятині.
О. Фундак, О. Зав'ялець, О. Булдовський,
І. Куровець, М. Бойчук*

*Зимовий похід по Карпатах. Людмила
Дем'яненко, Михайло Бойчук, Роман Безруков*

*Цвіт секції «Буревісника» 70-х. Д. Круль,
С. Сович, І. Темник, В. Водянін, Є. Букалюк,
І. Рябоконт, В. Рубанець, А. Лізанець, В. Була,
В. Павлюк, Р. Смаркуцький, Р. Морошан,
Б. Маркович, І. Іванова, К. Яковенко,
О. Зав'ялець, Т. Хілевич. Бубнище 1973 р.*

З інтересом ловили будь-яку інформацію з альпіністського світу. В основному це були усні перекази в вільному стилі. З друкованої літератури бестселерами були «Победенные вершины», які видавалися 1 раз на рік, Кропфа — «Спасательные работы в горах» і «Спутник альпиниста». З власної ініціативи, порившись у каталогах Союздруку, виписав доступні тоді для пересічного жителя СРСР газету болгарських альпіністів «Ехо» та журнал польських альпіністів «Татернік». З цих видань можна було заглянути через «бетонну стіну» в навколишній світ альпінізму.

В цей час широко пропагувався так званий шлямбурний альпінізм. Сходження Моногарова на Ушбу по дзеркалах з використанням шлямбурів, прохід нависаючої стіни Шанкаю в Криму.

Всі ці новини жваво обговорювалися на секції, виїздах, на вечірніх зустрічах в гуртожитку геологів на Північному бульварі, який в цей час перетворювався на центральний осередок секції альпінізму серед студентів. За активної участі та ініціативи Ігоря Рябоконя, що активно займався тренувальною роботою та організацією змагань, з'явилася ідея провести своє «стінне сходження» по гладкій скелі на основному масиві. Це унікальне автономне сходження за допомогою шлямбурів (карпатських), драбинок та платформ тривало кілька вихідних і закінчилось успішно. Стіна була пройдена. Почали та успішно завершили цю роботу Ігор Рябоконь, Юра Калічук, Дмитро Круль, Ярема Пасічник.

Же починаючи з 1972 року, робота в студентській секції була поставлена, як кажуть, на «конвеєр». Проводилися першості зі скелелазіння серед факультетів, інститутів, секцій, ДСТ, області і т. ін. Здобувалися перемоги в змаганнях та виконувалися розрядні норми від 3-го до 1-го розрядів.

Перелік змагань секції погоджувався та включався в календарний план кафедрою фізкультури, спортклубом вишу, ДСТ «Буревісник». Керівництво цих установ підтримувало та виділяло кошти на наші заходи.

Беремо участь у відкритих першостях секцій міст та областей. Ось тільки деякі відомості з змагань того часу.

В 1971 році збори проводились в країні «Небесних гір», так називають Киргизію, другу гірську країну Середньої Азії після Таджикистану. В них взяла участь група здібних альпіністів в інституті нафти і газу, яка у складі студентів Є. Алфьорова, В. Семиволоса, Ю. Скоробагача, В. Твердомеда, В. Катушкова і В. Москальченко здійснила сходження на сім вершин маршрутами другої, третьої і четвертої категорій складності.

Літом 1973 року з командою альпіністів Прикарпаття брали участь і студенти Є. Алфьоров, В. Катушков, В. Малахов, Л. Малахова, Валентина Рубанець, В. Семиволос — виїхали на збори в щойно відкритий, новий район Матча (Таджикистан).

Бубнище, квітень 1974 року. На відкритій першості м. Стрий в особистій першості переможцями стали Круль Д. М. та Рубанець В. Л. («Буревісник», ІФІНГ).

В змаганнях «Кримські зв'язки» перемогла зв'язка Зав'ялець Олександр — Круль Дмитро. («Буревісник», ІФІНГ).

В цьому ж році у Фанських горах (район в. Арґ) провела самостійні збори і секція облради

ДСТ «Буревісник» (фактично ІФІНГ), керівник Круль Д. М.

Учасники — студенти Горбунов Валерій, Сович Степан, Твердомед Олег, Катушков Віктор, Круль Валентина, Іванова Ірина, Зав'ялець Олександр, Була Віктор, Перегінець Володимир, Павлюк Валера, Шульга Олексій (Київ), Пасічник Ярема (Стрий), Філіна Лариса, лікар (Горький), І. Рябоконь, а також група з 4-х чоловік з Казані.

На зборі підібрався унікальний за досвідом склад інструкторів — Москальцов Юрій Борисович (Київ, інструктор з 1937 р., чемпіон СРСР за траверс Безенгійської стіни в 1949 році), Свентицька Галина, лікар (Харків), Кононенко Володимир (Київ). Макрідін Ігор Петрович (посвідчення інструктора № 5, соратник М. Т. Погребецького).

Побачені красоти, широкі нехожені райони та вершини приголомшили найстаршого інструктора збору та України Москальцова Ю. Б., який до цього виїзду робив сходження ще до війни та в перші післявоєнні роки тільки на Кавказі. Вони надихнули його на викладення своїх вражень у віршах.

Фани, 1974 р. Базовий табір під Арґом

Фани, 1974 р. Ю. Москальцов

Фанские горы (Юго-Западный Памир)

Юрий Борисович Москальцов

г. Душанбе 1974 г.

Это было как в сказке прекрасно:
Мы ходили в Фанских горах.
Душанбе Анзоб и хребет Гисарский —
Знать, и это неплохо на первых порах.
Пройдено много вершин кавказских
Мечта и быль моей весны,
Но прелесть дальних гор Памира
Мне открывали только сны.
Но вот настал желанный вечер,
И мы, как ход конем в игре
Летим, швыряя километры,
Навстречу Утренней Заре.
Сначала милый Симферополь,
Потом огни Минвод во мгле
Той странной и короткой ночи,
Затем рассвет и Душанбе.
Вдали в сиреновом тумане
Открылись башни Фанских гор
В скалистых складках красно-серых,
Что вьются сколько видит взор,
А под крылом в крутом вираже
В широком ровном крезе гор
Уж виден город, опаленный
Восточным солнцем с давних пор.
Семь дней хлопот и переездов:
Наш дружный лагерьв Сиаме,
Потом и озеро Искандер,
Где спит легенда в синеве.
Все серпантинны и дороги давно остались позади
Тропа ущелья Сары-Тага и Арга стены впереди.
Туда пошли челночным ходом,
Десятком вьючных ишаков
С привычным грузом за плечами
Больших тяжелых рюкзаков.
Под Аргом есть одно местечко,
Куда не всем легко пройти,
Но среди многих бивуаков
Уютней, право, не найти
Там скал причудливо строенье
Вокруг зеленого ковра —
Там ручей прозрачный блещет
Как будто создан он вчера...
А небосвод роняет звезды,
И серп луны по вечерам

В его прозрачные глубины ...
Тогда не очень спится нам!!
Второй этап начался главный
Вершины близко здесь стоят.
Мы на Кальцит пошли (с барьером
С его вершины бросить взгляд).
Пик Красных Зорь вздымался рядом
И Чамттарги отвес крутой
Широкий Блок, зубчатый Айни и
Барс, белеющий стеной.
Грядой заснеженных карнизов
Дукдоном замкнуто кольцо—
С Гамзою спорит он могучей,
На север повернув «лицо».
И началась тут работа:
Разведка, штурм и выхода
Спортивных групп, больших отрядов
Альпийцев славная страда.
Взошли на Блок, на Гребень алый
На Айни группой не одной,
Москва далась в трудах, однако,
С ее отвесною стеной,
И вот уже на Арг суровый
Свой бинокль направил я.
Но четкий текст радиограммы:
«Буран идет» — запрет... и вниз, мои друзья.
Сезон окончен раньше срока,
Еще один красивый взлет —
И над вершинами Кавказа
Нас мчит на Сочи самолет.

На жаль, специфіка інституту союзного значення (випускники інституту, особливо геологи, скеровувалися на роботу в найвіддаленіші точки союзу (від Карпат до Камчатки) не давала нам можливості в той час сформувати стабільну потужну команду.

Найуспішнішим проектом секції, я вважаю, були проведені самостійні збори студентської секції 1974 року в Фанських горах.

В середині 70-х активно розвивалася Контрольно-рятувальна служба при Раді з Туризму та екскурсій під керівництвом Романа Красія та Михайла Шиптура. Формувалися рятувальні загони, проводились змагання, і альпіністи області брали активну участь в її становленні та розвитку.

В 1975 році по закінченню вишу я був скерований за місцем розподілення. Керував секцією студентів в кінці 1975 року Марат Кіжнер, а з 1976 до закінчення вишу в 1979 Валерій Одиноць.

Секція «Буревісника» постійно оновлюється. Одні закінчують виш та виїжджають за скеруванням в різні куточки союзу. По-різному складаються їх спортивні долі на місцях, і небагатьом вдається продовжити заняття альпінізмом. Але приходять нові ентузіасти, і секція живе. В актив ввійшли Маркович Богдан, Лизанець Аркадій, Михайло Бойчук, Ігор Куровець, Володя Ромашкін, Валерій Мар'єнко, Вадим Гетьман, Ігор Цимбалістий та багато інших.

В 1976 році в період 26-27 березня в Яблуниці організовано та проведено II традиційні змагання рятувальних загонів Івано-Франківщини.

Головний суддя: Курус Я. І., в склад суддівської колегії ввійшли Єршов Олег, Кендзерський Борис, Юрій Калічук, Павлишак Іван, Шандровський Тарас, Тюрін Володимир, Бугайцов Володимир, Дедерчук Григорій, Галущенко Володимир.

Переможцем стала команда Івано-Франківського обласного рятувального загону № 1, в складі: Євген Алфьоров, Дмитро Круль, Євген Микула, Олесь Фундак, Віктор Кучерявченко, увесь склад вихованці секції інституту нафти і газу.

Серед призерів і молода команда ІФІНГ у такому складі: Валерій Мар'єнко, Аркадій Лизанець, Богдан Маркович, Михайло Бойчук.

В період з 17 по 19 березня 1978 року проведено 4-ті змагання рятувальних загонів Івано-Франківщини, що уже стали традиційними.

Головний суддя змагань Круль Д. М., члени суддівської колегії — Бахталовський В. Б., Куцюк О. І., Ковалев І., Кицелюк К., Галущенко В., Тюрін В., Бугайцов В.

В практичній площині показовими стали пошукові роботи, проведені обласною КРС зимою 1977 р. під Говерлюю з пошуків спортсменів із Молдавії. Тільки завдяки згуртованості, самовідданості і професіоналізму учасників пошуку, членів обласної КРС, укомплектованої альпіністами м. Івано-Франківська, за участі лісників Ворохтянського лісгоспу, вдалося врятувати життя восьмикласниці з Кішинева. Інтенсивні пошуки тривали без перерви і закінчилися успіхом пізньої ночі, коли пошукова група з 3-х чоловік — Ромашкіна Володі, Круля Дмитра та лісника Ворохтянського лісгоспу — знайшли дівчину, яка, зірвавшись зі схилу, провалилась в яму та лежала, присипана снігом, в напівпритомному стані.

В 1977 році на літньому зборі, що проводився на базі а/т «Цей» в районі Дігорія, під час тренувального сходження сталася найбільша трагедія прикарпатського альпінізму та секції Буревісника: при сходженні на в. Цухгарті загинула (через обвал карнизу) молода перспективна

команда з студентів ІФІНГ: Ромашкін Володимир, Гетьман Олег, Мар'єнко Валерій, Цимбалістий Ігор.

Команда альпіністів інституту нафти і газу, сформована в середині 70-х, у такому складі: Круль Д., Була В. С., Зав'ялець О., Микула Є., Фундак О., Алфьоров Є., продовжувала сходження на зборах, що організовувалися Курусом Я., аж до кінця 70-х, незважаючи на те, що по закінченню вишу територіально знаходилися майже по всьому колишньому союзу.

В 1975 році це був збір по путівках в а/т «Айлома» (Грузія).

Керівник: Круль Д. М. Учасники: Зав'ялець О., Була В., Перегінець В., Філіна Л.

В 1977 році в а/т «Безенгі» збори пройшли успішно, зроблено цікаві сходження на в. Дих-Тау.

Східна по Південному гребню — 5А кат. скл. Меленевський (а/т «Безенгі») — кер., Круль Дмитро, Зав'ялець Олександр, Була Віктор, траверс, Катин-Тау — 5А по північно-східному ребру, керівник — Круль Дмитро, учасники — Зав'ялець Олександр, Була Віктор.

Отримано безцінний досвід проходження сніжно-льодових маршрутів.

Ночівля під Сивулею. Михайло Бойчук

На вершині Сивулі

В такому ж складі команда продовжила сходження і на зборах в Алаї в 1978, 1979 роках.

Зроблено технічно складні сходження на п. Фабриціус, п. Креукса, п. Кольцова, цими сходженнями мною було виконано норму КМС, та відповідно до тодішніх норм почали набирати бали на МС. В складі групи брав участь і Сергій Богомолів, який в подальшому став одним з найтитулованіших висотників Росії та світу, здійснивши сходження на 13 восьмитисячників та понад 20 сходжень на семитисячники.

Зав'язець Олександр та Була Віктор виконали норму першого розряду та здійснили низку складних маршрутів 5Б категорії складності на КМС. Працюючи в Західному Сибіру, продовжили ходити в гори уже з місцевими альпіністами з Сургуту, під керівництвом Валерія Безверхова, який працював інструктором на одних з наших обласних зборів в Фанських горах. В їх активі сходження на п. Леніна та п. Комунізму, подолання складного маршруту, що в верхів'ях ріки Сіама в Гісарському районі (а/т «Варзоб»), сніжно-льодову вершину Мечта (Ходжа-Локан), окрасу району.

В 1980-1986 роках активно запрацювала відновлена Васідловим Юрієм Івановичем секція в медичному інституті. Секція медиків домінувала в товаристві студентів в ці роки, за що Юрія було обрано головою секції альпінізму ДСТ «Буревісник» у 1980-1986 роках, членом обласної федерації альпінізму.

Юрій Іванович завжди займав активну позицію в плані згуртування навколо себе любителів гір. Всі роки активно займався справою рекрутизації новачків і організації навчально-тренувального процесу. Так, за його ініціативи була створена секція альпіністів-скелелазів у профтехучилищі № 3 (початок 70-х), пізніше у проектному інституті Укржитлоремпроект (1976-1980 роки).

З настанням 90-х та організацією клубу, розпадом СРСР робота в секціях поступово затихла. Відсутність путівок в а/т, фінансування будь-яких заходів лягла на плечі її організаторів. Не знайшлося і лідера-ентузіаста, навколо якого могла б зорганізуватися перспективна молодь, все це стало причиною згорання масштабної роботи з молоддю та її сьогоденній стан.

В цих рядках викладена тільки невеличка сторінка історії секції студентів, можливо, з часом ми дізнаємося і про інші цікаві незабутні та хвилюючі моменти нашої молодості.

МОЯ ПЕРША ГОВЕРЛЯНА

Володимир Бабій

Це було давно, я навіть точно не пам'ятаю, коли, але, напевно, в 1976-му, в березні. Добиралися поїздом, автобусом, далі пішки, довго — на Заросляк... Підходили в темряві... Взимку йду вперше, дорогу не знаю, а в темряві так зовсім ніяк! Йдемо колективом 5-6 чоловік, веде нас Шурік Булдовський — тому сильно не заморочуємось: впевнені — він знає, куди веде... На радість всім, «базу» знайшли!

Біля вогнища сидять люди — радісні голоси, світлі рідні обличчя. Треба десь розміститись на ніч. В приміщенні у світлі ліхтарів, свічок — Михайло Бойчук, улюбленець компанії, з нерозлучною гітарою — співає пісні. Всі слухають роззявивши рота, не кожен так зможе співати... Напрочуд видно — подобається. Звичайно, з гітарою приїхав не тільки Боб (Михайло Бойчук), але співав він, як на мене, краще за всіх (не хочу нікого образити, але це моя дуже особиста суб'єктивна думка).

Навколо вогнища сидять люди, язика полум'я вихоплюють з темряви обличчя, наче з якоїсь чарівної історії... Всі слухають і, де вдається, підспівують: Вероніка Лупашко, Віра Колонтай, Валентина Степанова (Стьопа), Володя Ромашкін зі своєю, по-моєму, тоді ще нареченою, красунею Оленкою, Ігор Цимбалістий, Богдан Маркович, Валера Одинець, Борис..., Ваня Гафич, Марат Кіжнер з братом, скрипалем Борисом... (прошу вибачення у тих, кого не згадав: чимало часу минуло, та й багатьох таки не знав). Хто слухає, хто співає, хто ходить від компанії до компанії: народу приїхало — багацько, з різних міст. Місця не знайти — хто приїхав заздалегідь, хто завидна, а ми, можна сказати, крайні — після нас нікого!

Володимир Бабій

Керівництво десь засідає, радяться, готують плани на завтрашній захід — сходження на Говерлу. Хтось привів купу новеньких, по-моєму, навіть дітей. Загалом, все кипить! Кажуть, спочатку планувалися спортивні заходи (заняття, тренування, сходження), потім свята. Вирішили поєднати — вийшла «Говерляна».

Шурік Булдовський, як завжди, був оригінальним і привіз з собою банджо. Йому хтось подарував на День Народження! Ось це прикол! Видно, з якогось будинку культури вилучили. Тоді гітару купити було складніше, а банджо майже в кожному магазині музичних інструментів висіли як «неліквіди». Ось і всунули комусь, мовляв, візьмете банджо — дамо і гітару, і тремблон, і балалайку... А далі пішло-поїхало... Хтось поцупив з клубу художньої самодіяльності, або списали через непотрібність. Викинути шкода: як не є — банджо, що робити? — давай комусь подаруємо — попався Шурік! Йому давно хотіли зробити щедрий подарунок у всіх відношеннях... По-перше, він заслуговував, по-друге, подарунок і справді був дуже дорогий (в сенсі грошей, на цю суму можна було купити близько десяти різних музичних інструментів), по-третє, дуже гарний, від нього віяло приємною елегантністю, якоюсь екзотичністю, індивідуальністю, харизмою і, зрештою, сам подарунок вже нічого не вартий?

Шуріку сподобалося, він з запалом почав вивчати новий інструмент — ну, дуже старався... Репертуар його був невеликий — 3-4 пісні, підбирав під себе, свій голос, але виглядало це гідно — на диво всім... Думаю, далеко не в кожного вистачило би духу, волі і сил, і не кожен би впорався з цим завданням. Мабуть, талант все-таки був присутній або впевнено пробивався. Шурік був єдиним альпіністом на прилеглий території, що володіє банджо, та ще й вміє грати на ньому — можливо, взагалі єдиним на всій території колишнього СРСР. Принаймі, я не знаю жодного такого альпініста, що ходив в гори з банджо.

В темряві якимось облаштувалися, розмістили речі, перекусили і пішли пісні співати, ближче до півночі перейшли на банджо... Потім веселі, втомлені залягли на ночівлю.

Ранок — все вирує, метушиться, кишить. Народу дуже багато — у всьому цьому безладі здається відсутнім загальне керівництво. (Це спросоння висловлює свою думку мій друг — Іван Гафич, ніби прочитавши мої думки). Відкидаємо всі думки вбік і отримуємо задоволення, беручи участь у загальному хаосі. По-моєму, Курус привів купу нового народу — неможливо злічити!.. Прибули всі — майже весь ІФНГ: «Буревісник», «Спартак», «Авангард», гості... Всіх, звичайно,

не знаємо, але, чесно кажучи, і нас не всі знають. Керівництво — Курус, Круль, Мартинюк та інші — ведуть інструктаж і підготовку учасників до сходження. Десь бігають новачки... (Сергій Челенков, Надя Колодезнева...)

Посеред усього цього безладу височіє невеликий Марат Кіжнер зі своєю бородою і керує, керує, керує... Все вирує, вирує, вирує... Але якісь свідомі дії в цьому безладі все-таки відбуваються. Мета єдина — похід на Говерлу!

Урочисте відкриття, напутні слова, побажання — і весь загін альпіністів, новачків, ентузіастів і, врешті-решт, хороших людей виступає до вершини! Виглядає вражаюче барвисто і красиво: радісні обличчя, посмішки, захоплення, важливість присутності, гарний настрій, сонце, сніг — ВЕСНА!.. Ланцюжок розтягнувся досить довгий — людей понад 100, а то й більше! Попереду ватажки, в кінці підрозділ рятувального загону. Таки поїхали — «поїзд пішов!..» Шлях відомий, мета очевидна...

Переможців чекають внизу!

Ну що? Повідомляє Іван, Шурік, Ігор та інші. Поки на «базі» тиша, можемо і перекусити. Не поспішаючи, не більше 3-х хвилин п'ємо чай з канапками (бутербродами), повільно відходимо від цієї напруженості, метушні і ажіотажу. Стан був такий, ніби спізнився на поїзд... Тому що ми таки спізналися, прийшли пізно ввечері, не були в курсі оголошених планів, розкладу і опинилися в останньому вагоні. Але все-таки їдемо в загальному поїзді останнього вагона, в тому ж напрямку. Весь цей гамір, метушня і ажіотаж очима спізвившихся (скажімо так — запізнилих прибульців) міг виявитися цілком спланованою акцією, де всі дії відбуваються свідомо, адекватно і відповідно до складеного плану.

Час міцно займає весь простір і проходить непомітно. Банджо було на часі. Всі готувалися до зустрічі підкорювачів Говерли і учасників Говерляни. Ми трішки розслабилися, втратили пильність, були не в курсі справ і тому шукаємо виправдання, бо спільного плану дій у нас не було.

Йдуть!!! Цей дивовижно — радісний вигук застав нас зненацька... Йдуть — це поняття філософське... Їх вже точно видно, але вони ще не тут, тобто далеко. І якщо їх вже видно, це не означає, що це вже все... Можна і почекаати... Вони, тобто альпіністи, будуть на «базі» ще ого-го коли, через 40-60 хвилин. Час ще є, без паніки! — «Що робити?» (посилання: М. Г. Чернишевський).

Іван кричить: «Де КОРОЛЬ??? Де Круль?» Начальства немає, всі на горі — горе нам! Усе пропало... Дівчата пропонують на роль Короля мою кандидатуру — я в паніці. Ви що?! Це навіть

небезпечно! Де гарантії, що нас не поб'ють? Хороша ідея — це замало, де сценарій, текст, ролі, костюми, декорації... зрештою — репетиції? Це все панічна авантюра!

Але новачків ми не можемо лишити без Свята, без зустрічі з Королем! Пропонують Толіка (не пам'ятаю прізвище). Його з великим зусиллям начебто вмовляють, він насилу погоджується врятувати ситуацію, але його полишає впевненість... Зненацька на нього нападає паніка. Він у розпачі... Всім, звичайно ж стає моторошно... Бачу, ситуація напружується до межі, справа кепська. Запитую: «Що будеш робити? Твої дії? Продумай промову»... Бачу — зовсім погано. Усвідомлюю — як би погано не було, в мене все одно вийде трішечки впевненіше. Приймаю рішення: «Самозванців нам не треба — головою буду Я!». Відмінно — ВЛИП...

Даю команду будувати барикади! Хоча її, звичайно, думаю, дали з самого ранку. Під барикадами в снігу прорили підкоп, щоб могла пролізти тільки одна людина, по черзі.

Володарка срібного едельвейса — Наталія Михайлівна (Маковей), Степанова, Віра Колонтай, Вероніка Лупашко, Ігор Цимбалістий, Толік, Шурик Булдовський, Валера Мар'єнко, Олег Гетьман, Борис, та інші терміново приступили до виготовлення з сирової картоплі штемпелів: «ОТК», «Годен», «ОК» і т. д., які вмочали в зеленку, синьку і ставили відбиток в потрібне місце, тобто на радісне обличчя підкорювача, якого присвячували в альпіністи. Дівчата готують дуже червону помаду, гірчицю та інші смаколики...

Мене трусить, сценарію немає, щось придумую з ходу, згадую все, що можу з серії: «Мої роздуми» том №2. Ходжу з кутка в куток — «вхожу в роль»... Прошло вже хвилин 15. Нічого... Знову 15 хвилин... І знову повз... Далі... (Я вже пізніше зрозумів, що керівництво першого ешелону (1 розряд і вище, ми ж перебували в так званому третьому ешелоні — 3 розряд і нижче... після сходження планувало швидко переодяг-

*Навколо гірська «нечисть»,
готова до зустрічі новачків*

нутися і привітати претендуючих на посвяту в альпіністи новачків зі святом... І ми, не будучи в «Курусі», цілком могли зламати їхні плани. Але про це ніхто нічого не згадав, можливо, з ввічливості, можливо, в подяку за ініціативу, а може, просто не було часу лаяти нас за самодіяльність... Як є, так є).

Отже... ще 15 хвилин і входжу в роль. Відчуваю, як наповнюсь гідністю, поважністю, аристократичною величчю, королівською спадщиною, панською пихатістю і неземною красою. Все навколо стає дрібним, мізерним і незначним. Велич розпирає і підносить на крилах — вище за всіх... (згадую Ф. В. Шаляпіна). Оперним голосом, вказуючи перстом, співаю, віддаючи розпорядження: «Змій, бери ло-па-ту!», «Ко-пай!», «На всякий випадок проспівую: «Каз-з-з-нить!», «По-ми-ло-вать!», «По-о-о-ве-ле-ваю!», «На ко-лі-на!», «Ти чиїх, холопе, будеш?», «Хто такі?», «Звідки ви такі розумні взялись?», «Хто порушив мій спокій?», «Васали! До мене!.. » Ну і пішло-поїхало...

Наближався загін... Сателіти, сотрапи, васали, яничари та інша нечисть збираються разом — розмальовуємо один одному обличчя, ставимо синці під очима (не механічно!), ну, загалом, робимо грізний і страхітливий вигляд, в руки беремо льодоруби, мотузки, лопати, віники, весла і все, що може знадобитися для урочистої зустрічі.

Мене, Короля! — Гірського Короля! — винесли разом зі стільцем, тобто тронем! І кинули, тобто охайно поклали, посеред двору, тобто поляни. Я злий, засмучений і дуже сердитий!

Я репетую, галасую і роблю дивовижні рухи...

– Васали! До мене! — На коліна!!! — вся прислуга вмить рвонула до моїх ніг, віддано дивлячись в очі. Сцена «закарбувалась», роль пішла... По-моєму, всі увішли в роль!

Далі у Гірському Королівстві все йшло гідно... Всі новачки і не новачки проповзали у сніговому підкопі під барикадами по одному. Зустрічаючи зустрічали вигуком: «Цілуй льодоруб!». Звичайно ж, всі без винятку цілували дровко льодоруба, неабияк намазане виключно цілющою гірчицею — віддаючи данину поваги найважливішого спорядження альпініста. Всі були в захваті.

Сердечна команда васалів Короля дружно ставила всім зеленкові відбитки: «ОТК», «Годен», «ОК», хтось приніс штамп «Сплачено», «Прийнято», «У виробництво», «Склад № 3»...

Так що обличчя і все, що було відкритим, відразу ставало зеленим, синім в загальній купі розмазаній гірчиці! А дівчата фарбували і цілували усіх яскравою червоною помадою — так з'являлось лице особистості захопливого кольору!

1974 р., Говерляна.
Топіліна Наталія, заняття на снігу

Грізне «На коліна!» застало всіх зненацька. в атмосфері захоплення і привітності, з якими зустрічали новачків і всіх інших гостей, якимось і не примітили Гірського Короля, на голові якого грізно височіла каструля, з шикарно намальованою королівською короною, що втілює велич, силу, красу, гідність і символ влади. Шокований і переляканий народ покійно впав на коліна, підкоряючись велінню «Короля»... Дійство почалося... Васали по черзі вишукували своїх жертв і кидали їх під ноги Королю. «Хто такий?», «Чий будеш?», «Хто дозволив порушити мій спокій?» і т. д. і т. п...

Але, почувши у відповідь, що це каста АЛЬПІНІСТІВ, що це його шанувальники, подолавши величезні відстані і труднощі, добралися сюди, щоб віддати данину і вшанувати Його ВИСОКОГІРНІСТЬ Король трохи «розм'як, послабшав» і подобрішав.

Йому лестило, що така величезна кількість шанувальників, подолавши неймовірні перешкоди, прийшла приділити йому увагу, повагу, віддати данину і вшанувати його «ВИСОКІСТЬ»... Але де ж ДАНИНА? Ви прийшли, щоб, крім поваги, віддати данину! Так давайте ж... Цю данину! Я чекаю!.. Тут же експромтом з'явилася солонка риба, відро з гороховим супом, казанок з пачкою макаронів, два яблука і банка з солоними огірками, загорнута в шкарпетку, поруч красувалася «Кілька в томаті». Король був в захваті!

Швидко зажадавши клятву: «Вірно служити Його Високогір'ю і справі Альпінізму, провів ритуал посвяти новачків у альпіністи і сповістив про продовження свята Говерляни!

Короля з пошаною занесли в королівську комору і там кинули зі словами подяки та захоплення. Це було чудово! Далі було свято...

Король Говерляни

А Королю було сумно, він ще деяку кількість часу ніяк не міг вийти з ролі. Король, король? Як же так? Ми в декількох метрах від Говерли — і що? Не побуваємо на ній цього року? І ось вже ми — Володя Бабій, Ваня Гафич, Шурік Буддовський, Валера Мар'енко — приймаємо рішення йти на Говерлу. Сповіщаємо колектив. Контроль покладено на Володю Ромашкіна і Михайла Бойчука. Виступаємо... Поспішаємо... Темніє... Десь через годину-півтори ми на передвершинному схилі. Згадую: з ранку випили чай, з'їли пару канапок — і все! Цілий день нічого не їли. Обідати не було коли. Часу було обмаль... «Бензин» (чи то пак калорії) закінчувався. Поспішаємо встигнути. Вітер посилюється. Розпочався шторм. Піднімаємося вище. Вітер просто жахливий. Штормівка хльостає по обличчю так, що просто нестерпно терпіти. Доводиться її щосили тримати рукою, іншого виходу немає. Поправляю капюшон (каптур), не розумію, як з руки зірвало рукавицю (рукавичку на бобровому хутрі), надіслану мені з Владивостока. Так вона й полетіла, не падаючи на землю, зникнувши в темряві. Світимо ліхтариком, йдемо, сили слабшають. Дуже хочеться спати і нічого не робити. Відганяю цю дуристику. Очі злипаються, відкрити їх неможливо, усвідомлюю, що хоч сірники вставляй — нічого не допоможе, все одно закриваються. Мозок дає команду — не зупинятися! Не можу йти, нічого не бачу, не можу відкрити очі. Раджуся з Шуриком — що робити? (знову Чернишевський?) Він дає мені свою рукавицю і радить йти на чотирьох, а він буде «наглядати» за мною. Я дедве повзу прямо, вони — зигзагом. Важко всім... Що Говерла, що Еверест — умови майже однакові. Вітер більше 30 м/с, як по мені — так всі 150. Починаю розуміти, як люди замерзають у такий мороз. Вітер здуває з ніг. Хлопці йдуть сильно нахилившись, але на ногах, я «рачки» — смішно, як на кордоні: ми і наш собака. Від-

Автор-виконавець та спонсор значка, присвяченого 50-й річниці Федерації альпінізму на Прикарпатті Володимир Бабій

*Унікальна колекція значків Альпініст СРСР
Анатолія Дутчака*

ганяю заколисуючі думки. Вітер просто жакливий. Ледве повзу, але повзу. Сил більше немає... О Боже! Вершина, УРА!

На мить полегшало, але не набагато. Раптом Валера Мар'єнко дістає буквально із-за пазухи малесенький термос гарячого чаю — 250 мл — з лимоном!.. Пускаємо по колу — по ковтку. О, радість! Прокинувся! Можу літати! Я в захваті — справжнє диво. Ніколи б не повірив, що ковток чаю може зробити таке диво. На власні очі побачив, як один намагався зробити ковток так, щоб дісталася іншому, і так кожен. Інакше як би вийшло 3-4 кола для 1 склянки чаю на 4-х чоловік? Розумію важливість ДРУЖБИ, скоріше навіть відповідальності перед тим, що відбувається: Ми — КОМАНДА! а як по-іншому?.. виявилось — не так багато треба в нашому житті: плече товариша і ковток чаю...

Йдемо по шляху підйому вниз. Спускаємося швидше. Зайшли в ліс. Вітер стих. Ділимося сво-

їми враженнями, відчуттями, переживаннями. Реально — це моя найскладніша вершина... Начебто і не слабак: 6.00 — тренування, в 18.00 — тренування, 100 разів присідаю на одній нозі, 300 разів віджимаюся від підлоги. Незрозуміло?.. Починаю розуміти важливість калорійної їжі... Особливо на висоті, в складних умовах на манній каші або макаронах далеко не зайдеш... Скрізь важливі калорії!!! Раніше ніколи над цим не замислювався. Інші мовчать лише тому, що не можуть говорити. Швидше за все, в такі погодні умови в іншому місці нас ніхто б не випустив. Я так думаю, всім було «добре», не тільки мені. Але зізнався тільки я (воістину мовчання — золото!)

Згадую, як в 1969-70 роках з Говерли здуло небережних московських альпіністів разом з наметом, які хотіли переночувати на Говерлі, для акліматизації перед Кавказом. У цьому вирі вони не змогли знайти дорогу і 2 дні відбували в кошарах, поки їх не знайшли. Після цього змінилася їхня думка і відношення до зимових Карпат, особливо в умовах поганої погоди. Співаємо диферамби чудодійному напою. Зовсім темно, але сніг білий, видно просіку. Ура, «База»!!! Нас зустрічають Боб (Михайло Бойчук), Вова Ромашкін, Рома Смаркутський, Богдан Маркович, Валера Одинець, дівчата і, звичайно ж, щасливий і радісний Марат Кіжнер! Загалом — ВСІ! а то хлопці дуже переживали, серйозно турбувалися, готувалися виступати... Добре, що ми вже тут — на Говерляні...

Ми це зробили! Нас вшановують. Тепло, чай, друзі, розмови, спогади, пісні... Як добре було десь у Заросляку... Заросляк, десь в 1976-му.

Р. S. Що б там не говорили, а «значок» всьому голова. Маленький, непоказний, але стійкий. А далі — по спеціальності... Нас, «значків», на Прикарпатті понад 8000 — більше за всіх! І що тут казати?

Дуже велику повагу — фахівцям*, тільки вони тримають прапор і вказують нам шлях вгору... Крім як гордості за них, поваги до їхньої любові до Гір і відданості касті Альпіністів — нічого не можу сказати... Респект їм і Уважуха!!! Прошу пробачити, кого не згадав, — часу минуло багато... Одномумці, одноцільці, однодухці, одновірці: одним словом — Горяни-Альпіністи!

Одеса, травень 2016, на відстані в 40 років...

Значок, який показує мій шлях на вершину. Обвіяно вітром, протоптано і закарбовано в металі.

Дуже цінна річ...

* Фахівці — II, I, КМС, МС і вище...

НЕЗАБУТНІ ФАНСЬКІ ГОРИ, СПОГАДИ ЧЕРЕЗ РОКИ

В. Перегінець

Лікуюся в Квасах, санаторій Гірська Тиса на березі Чорної, розм'якшуються міжхребетні протрузії... Кажуть, тут інкогніто був Ю. Гагарін, дружив із місцевими і навіть сплавлявся на плотах з бокорашами і вважав, що це більш небезпечне заняття, ніж годинний політ у космос! Але це не моя тема. На користь космогенної теорії говорять руїни недобудованого реабілітаційного центру, наявність унікальної миш'яковистої води, яка реально допомагає. Тут жодних сумнівів — уп'яте приїжджаємо, зустрічаємо багато попередніх пацієнтів, от тільки з Росії немає нікого! Спасибі оскраженій пропаганді — людям ця вода потрібна, особливо жителям Сибіру, де недолік кальцію, йоду, і як наслідок — проблеми з опорно-руховим апаратом у зрілі роки. Лежиш у ванній і згадуєш...

Навантаження на хребет у мене почалися в ніжному 17-літньому віці — почав займатися альпінізмом, ДСТ «Буревісник» Івано-Франківського інституту нафти і газу. Пропускаючи період становлення, хочу поділитися спогадами про збори в Фанських горах, які пройшли в липні 1974 року.

Передувала підготовка. Перший етап — весілля майбутнього начальника зборів Дмитра Круля з Валею Рубанець. Прийшли в Пасічну всі, кого і не звали, — альпіністів кликати не обов'язково! По дорозі, ми, Саня Зав'ялець, Вітя Була і я зустріли на мосту через Бистрицю Ігоря Рябокonia, мастодонта альпінізму в нашій уяві (у нього був перший розряд). Ігор похмуро крокував, дивлячись на носки своїх дерматинових вібрам за 18 рублів, одягнений в штормівку, з капюшоном на голові. Ми йшли на весілля, тому навіть частково були в краватках. Запамяталася фраза Рябокonia у відповідь на наше вітальне реготання — мрію поїхати в Москву, там ходи в будь-чому, всім байдуже! Треба відзначити, що мрія його збулася, — він уже років 40 живе в Москві і ходить, мабуть, в будь-чому! Весілля докладно описувати не буду — я особисто відзначився, пропаливши музикантам барабан сигаретою. Сильно здивувався, що батьки Валі говорять українською (від нареченої раніше цією мовою я не чув ані слова). Валя сама зніяковіла: густо почервоніла — такі були часи в далекому 74-му. Так чи інакше, одруження відбулося, і в якості весільного подарунка на збори подружжя полетіло в Душанбе на літаку.

Рябокonia на весіллі не був присутній, але молодят у польоті супроводжував.

Решта їхали на поїзді — в ті чудові часи хоч з Івано-Франківська, хоч із Коломиї можна було доїхати в будь-яку точку Союзу! Ми взяли квитки в Ташкент, звичайно, з Івано-Франківська! Склад групи, кого пам'ятаю: Горбунов Валерій (гроші були у нього, отже, старший), Катущков Вітя, Водянін (підсів у Коломиї — дружина і діти ридали), Мар'єнко Сергій, Павлюк Валера, ну і ми — Зав'ялець Саня, Вітя Була і я. З жінок пам'ятаю тільки Іру Іванову — дуже красива і розумна жінка! Була закохана в Катущкова і на нас, малоліток, не звертала уваги. Не пам'ятаю, хто запропонував і дістав для перевезення вантажів міцні картонові діжки для хімікатів, такої тари я більше не зустрічав. Дуже зручна і компактна тара! Мені було доручено сухарі, які нам приготувала головний інженер Івано-Франківського хлібозаводу Вихованська Софія Петрівна, мама мого першого платонічного кохання! Досі з Любою спілкуємося, зберегли добрі стосунки. До Москви доїхали без пригод, зустрілися з Танею Гордієнко — вона перебралася в Москву, причин не знаю, завжди кудись відчайдушно прагнула. Потім у Ташкент — їхали через Казахстан, купували рибу на Аралі, стрибали з потяга на баштані, мабуть, уже в Узбекистані, курили в тамбурі. Узбеки якимось запропонували покурити анаші. У тамбурі, в туалеті, місцевий забув пакетик із травкою, я якраз звідти вийшов. Коли він його знайшов — упав на коліна і дякував богів, ну і мені, звичайно! Від трави я відмовився, чув, що ті, хто вживає, стрибають через сірники на тротуарі, а товариш у відповідь вилаяв мене російським окупантом! Тільки під впливом наркотику прокидалася національна свідомість! Доїхали ми до Ташкента.

У Ташкенті вразила безліч фонтанів, баранячий шашлик по 25 копійок на кожному розі — хліб і цибуля стояли на столах безкоштовно. Ароматні хінкалі — абсолютно нове для нас блюдо, і, звичайно, знамениті овальні дині по рублю штука. Навіть нашого мізерного фінансування вистачило, щоб усього цього скуштувати і бути в захваті! Прекрасне місто зразка 74-го року — в магазинах повно імпорту, абсолютно не затребуваного місцевим населенням, — чоботи, туфлі фірми «Цебо», югославські і румунські дублянки, польські джинси, картаті сорочки — увесь той достаток, який ми втридорога придбавали на івано-франківських і львівських базарах або у фарцовщиків у підвороттях. Я не втримався і все-таки купив собі пару цебовських туфель,

завжди мав слабкість до речей. Грошей у результаті залишилося тільки на квиток Москва — Нижньовартовськ, на переддипломну практику в Мегіонську геофізичну контору. До Москви квитки оплачувалися з бюджету зборів.

Далі була подорож по Середній радянській Азії. Наша кінцева мета — Душанбе, там нас із нетерпінням чекали молодята Діма і Валя, Рябоконт, усе керівництво майбутніх зборів — головний тренер Юрій Борисович Москальцов, нач. рят. Макрідін Ігор Петрович. Був ще Ярема Пасічник, але з нами він не їхав, звідки з'явився — не пам'ятаю. Тут починається найцікавіше — в Душанбе квитків немає, взяли в якийсь Андижан, з пересадкою в Самарканді. У Ташкенті в загальний вагон продавали квитки без обмежень — коли ми зі своїми діжками (по дві штуки на людину) рвонули на посадку, провідник повідомив, що вільних місць давно вже немає, а наявність квитків нікого не хвилює! Нас було багато, білих у ті часи в Азії поважали, тому прорвалися в вагон і поїхали в Самарканд. Досі пам'ятаю це прекрасне місто — мечеті, музеї і навіть міську лазню! Мабуть, у нас був час на знайомство з Самаркандом, і Валера Горбунов нам його дав! Від Самарканда до Андижана, а потім — у Душанбе дорогу пам'ятаю погано, мабуть, усе було гладко, без пригод.

Отже, Душанбе. Зустрічаючи дивилися на нас, як на прибульців. Нач. зборів Діма Круль — зі співчуттям: затрималися дні на три, мобільного зв'язку, звичайно, не було, Валя за традицією розхвилювалася. Ігор Рябоконт за звичкою щось сердито буркотів про порушення графіка зборів. Ми, 20-річні малолітки, жадібно роздивлялися на всі боки. Проблеми начальників нас абсолютно не хвилювали — прекрасний вік, коли за тебе все вирішують старші товариші, а ти їм повністю довіряєш свій не досить міцний організм. Небо було зоряним, і здавалося, що небосхил впирається в землю, — настільки відрізнялися вогники високогірних селищ від небесних світил! А повітря — це щось особливе! Такого в Карпатах не було! Легкий подих миттєво наповнював легені, і видихати цю чарівну субстанцію не було жодного бажання!

На ранок ми вже в кузові вантажівки ГАЗ-64, весь багаж із нами — курс на перевал Анзоб! Висота чи то 3800, чи то 4200 м, так чи інакше, вражаючи! Спустилися в аул Сириток, начебто, далі дороги немає. Посеред аулу запам'ятався новенький, зразка 30-х років тракторець типу ХТЗ. Так і не став у нагоді місцевим декханам, але і наблизитися до нього вони побоювалися — все-таки комуністичний пам'ятник часів колек-

тивізації... куди йому бідоласі їздити по скелястих стежках Памірського аулу? Зустріли нас негостинно: жінки на березі гірської річечки взагалі повернулися задом, підняли сукні і оголили свої (ні, не сідниці) різнокольорові папуші. Процес оренди віслюків у цих краях докладно описаний Ігорем Рябоконт на сайті «Альпініст Прикарпаття» — начебто все вирішував місцевий голова сільради за питний ректифікат. Можливо, так воно і було — ми в цих переговорах, природно, не брали участь. Запам'яталося тільки розгублене обличчя Діми Круля після переговорів: віслюків по 5 рублів за добу давати не хочуть, вимагають по 7! Це для нас непідйомна ціна! Керівництво зборів порадилося і прийняло єдино вірне рішення: весь вантаж розподілити між учасниками і демонстративно пройти через аул в бік ущелини Арг — кінцевої мети нашої подорожі! Вийшло так десь кілограм по 60 на людину — абалакус вантажили один на одного за допомогою двох помічників. З ногами буквою «х» повільно рушили вгору по ущелині. Знайомі місцеві жінки продовжували щось полоскати на річці і кидали в наш бік насторожені погляди. Це була їх роль — інформувати чоловіків про те, що відбувається для прийняття оперативних рішень. Шурави з західної України повелися нестандартно, заробіток переводився на очах, а в колгоспах у ті прекрасні часи грошей не платили взагалі! Так чи інакше — за достовірність саме цього епізоду відповідаю (тому і регулярно відвідую Кваси), через годину-півтори нас наздогнав значний караван віслюків з хлопчиками-поводирями. Мабуть, ціна 5 рублів на добу старійшинами була узгоджена.

За караваном спостерігали з інтересом — віслюки точнісінько повторювали маршрут того, хто йшов попереду, і не важливо, хто це був — хлопчик-поводир чи учасник експедиції, що випадково опинився попереду. Необдуману поведінку когось із нас (стрибки по камінню від надлишку молодечої енергії після звільнення від непомірного тягаря) привели до трагедії — молодий віслюк сильно поранився, повторюючи маршрут дилетанта, що носився попереду стежкою і схилом. Довелося його розвантажувати і відправляти горе-поводиря з пораненням назад до аулу.

До місця розбивки базового табору дісталися в той же день — це було десь в околицях знаменитого озера Іскандеркуль, поблизу Арга. На другий день почали підтягуватися учасники з інших міст експедиції — Шульга, красивий вусатий здоровань, на тренувальні сходження бігав у в'єтнамках. Насамперед він спорудив заводь на гірській річці та плескався в крижаній воді.

Потім вивалив туди весь свій ганчір'яний скарб, залишив на ніч і пішов спати. Бурхливий потік прекрасно виконував функції пральної машинки, і на ранок весь одяг був ідеально чистим.

Запам'ятався приїзд радиста на двох ішаках — на одному рація, на іншому сам радист. Отримав втик від Рябоконея за марнотратство. З'явилася симпатична лікарка Лариса — у подальшому об'єкт мрій Яреми і начальник рятувального загону. Підїхав київський тренер Кононенко з новачком Подушком — рафінованим хлопчиком, прекрасним товаришем, але зовсім не бродягою в нашій уяві. Макрідін, великий майстер епіграм, потім написав про Сергія: «...про Подушко хто-то мене шепнув на ушко, щоб родителям сказати — Серёжу в гори не пускати!»

Вразив і приїзд альпініста Безверхова С. Одного ранку, вибравшись з намету, я спостерігав таку картину: ніби зішовши з картин Сальвадора Далі (серія «кам'яні люди»), в крижаній воді плескався справжній кам'яний чоловік — з-під шкіри випирали в різних місцях гіпертрофовані м'язи, поява яких не мала нічого спільного із вживанням стероїдів або заняттями культурізмом. Це були трудові м'язи закоренілого альпіністського бродяги, що вічно йде першим у зв'язці! Він якраз приїхав після підкорення Ягноба 6-ї категорії — надскладного скельного маршруту. За розповідями, на нависаючих схилах група провела кілька діб, і постійно першим прокладав маршрут Безверхов.

На нас Сергій Миколайович дивився з явним презирством. По-перше — западенці, а Карпати це не гори, по-друге — водити третьорозрядників йому зовсім не хотілося.

Одразу після тренувальної гори відшив Подушка, Валеру Павлюка зневажливо назвав «евреєм», про що той навіть не підозрював, але обіцяв розібратися. На мене також почав косити «ліловим поглядом», говорив, що фейс у мене не альпіністський, хоча фізпідготовка претензій не викликала (якраз перед сходженням я переміг у змаганні зі скель — Зав'ялець, щоправда, не брав участі). На розборі стався скандал — проти майстра виступили майже всі учасники сходження, особливо я постарався! У результаті група залишилася в повному складі, а Безверхов залишився керівником планового сходження. Унікальність цієї особистості вражала! На стійбищах чабани його зустрічали як рідного, він роздаровував торішні фото, робив нові, роздавав пастухам якісь таблетки від «голови», шматки репшнура — все це було в тих місцях тоді на вагу золота! Нас пригощали айраном, смаженими курдючними шкварками, коржиками — чудовими заміниками обридлих сухарів! Але майстру

потрібні були герої і захмарні маршрути вищої категорії! Вічне роздратування, невдоволення все-таки послужили його поверненню назад у Варзоб.

У ті далекі часи на морально-політичний клімат в команді тренери звертали особливу увагу, і, напевно, це було виправдано, особливо в професійному альпінізмі. Уже перебуваючи на роботі в Нижньовартовську, з Вітею Булою ми провідали Безверхова в Сургуті. Це десь був 1977 рік, перед поїздкою в Тянь-Шаньську Дугобу. Сергій прийняв нас добре, запросив ночувати. А на ранок все-таки згадав Фани і з боєм сказав, що для нього це був втрачений сезон. Ви мені його «опарафінили» — так і сказав! Потім він загинув на Памірі, його ім'ям названа одна з найкрасивіших вулиць Сургута. Вічна йому пам'ять і по-простому — респект і повага! Великий, справжній альпініст нашого часу!

Кілька сходжень очолив Діма Круль. Там було повне взаєморозуміння, навіть, можливо, неприпустимі лібералізм і демократія. На одній із вершин (здається, пік Блок) зупинилися на передвершинному, дістали згущенку і розслабилися... В результаті Діма розпорядився збігати за запискою мені і Булі. Ми з Вітею підійшли до кулуара, зверху висіли величезні «валізи». Маршрут передбачав обхід небезпечного місця — але хто це побачить? Рвонули вгору по балці кулуара і ледве встигли — розпочався страшний каменепад, валізи з п'ятиповерхівку повільно, набираючи швидкість, відлітали в багатокілометрову прірву. Ми вже були зверху і заворожено дивилися на цей апокаліпсис. Гуркіт стояв жажливий, і, як виявилось, долинув до базового табору. Останню валізу розміром із середній хмарочос я штовхнув злегка ногою, і вона знехотя покотилася слідом за іншими. До вершини залишався десь 60-метровий скельний підйом. Бити таки не хотілося, на передвершинному на нас чекав відпочинок і згущене молоко з реліктовим снігом — класичне морозиво альпіністів СРСР. Я пішов першим — у зв'язці з Булою це було звично. Десь на середині ділянки раптово налетів сніговий вихор, камені вкрилися маслянистою вологою, в трикунок стало вельми незатишно! Подивився вниз — побачив схвильоване обличчя напарника. Врятував випадок — у двох метрах вгору по маршруту сирітливо поблискував пожежний карабін (без муфти) на пелюстковому гаку. Один крок вгору з упором на мокру зачіпку, ривок — і я вхопився за нього, а потім пропустив мотузку. Далі було простіше — за 30 хвилин я прийняв Вітею на вершині! Записку ми так і не знайшли — розвалили всі природні і штучні тури — марно! Вийшли на краєчок вершини зробити

фото — єдине підтвердження підкорення гори при відсутності записки. Придивилися, і — який жах! — біля підніжжя хтось інтенсивно давав відмашку червоною пухівкою! Це сигнал про негайний спуск! Махав, безперечно, Рябоконь, єдиний щасливий володар червоної пухівки. Читачеві може здатися дивним, що ми його побачили. Але це характерно для Паміру — плоске плато з захмарними вершинами. Паміро-Алай саме такий.

Спускалися на швидкості, по тягучій морені, граючи з нею наввипередки. Потім був розбір на тренерській нараді. Паніка була викликана телеграмою з федерації альпінізму СРСР — усі сходження заборонити у зв'язку з великою кількістю нещасних випадків. Саме в цей час загинула на піку Леніна жіноча вісімка Ельвіри Шатаєвої. Її чоловік, головний тренер федерації, до останнього був на зв'язку з дружиною. Попрощалися також по рації — «замерзаю, сеанс закінчено». Жахливу трагедію переживала вся країна — безглузда загибель на простому маршруті під час спуску! У горах не можна розслабитися навіть на відносно легких сходженнях: раптово налетів ураган, а на висоті понад 7 тисяч метрів при температурі -30 градусів настає миттєве обмороження. І — смерть!

У нас свої розборки. Нач.р-ят. був категорично проти заліку сходження! Записок немає, маршрут порушений, група наражала себе на необґрунтовану небезпеку. Ми, молодь, зрозуміли тільки одне — сходжень більше не буде! На незалік реагували якось мляво — ще не усвідомлювали, що в наслідку доведеться скрупульозно рахувати краєчки всіх печаток у книжці альпініста. І відчайдушно боротися за кожне залікове

Узункол, 1973. Зі стрийчанами В. Перегінець, Нестор Пасічник, Володя Головенко (Джон), Богдан Молчко

Сходження на Блок. В. Перегінець, О. Зав'ялець, В. Була

Фани. В. Каноненко, І. Макрідін, Ю. Москальцов. Обмін новинами

сходження! Гора потім була зарахована, і це абсолютно справедливо!

До закінчення зборів залишалося більше тижня. Для заготівлі дров спорудили канатну переправу через річку. За нею переправляли зв'язки сухої арчі — вузлуватого місцевого дерева кам'яної твердості. Сухарі благополучно закінчилися, залишилася тільки кінська тушонка в літрових металевих банках і різні круп'яні вироби. Оскільки радист був не затребуваний, відправили його в аул за борошном. На ранок він повернувся з навантаженим двома мішками борошна віслюком. На іншому віслюку сидів він сам, за що отримав втик від Рябоконя (вибачте, що змушений повторюватися). Коржі пекли наші милі жінки в сковорідках, життя набувало нового сенсу і навіть биття байдиків починало подобатися. Крім того, з каменів і намета спорудили відмінну лазню — жіноче і чоловіче відділення. Обполіскувалися в гірській річці, їхати з цих благословенних місць нікуди не хотілося! Чого не вистачало? Правильно, жінок і видовищ!

У Середній Азії з жінками проблема, — можуть невірно зрозуміти. А видовища за бажання можна відшукати. Не пам'ятаю, яким чином, але ми опинилися в легендарному Шахімардані, місті, де був убитий натовпом фанатів Хамза Хакім Ніязі. Місто розташоване біля підніжжя однойменної вершини. Це було неймовірно! Середньовічний пейзаж, суцільний базар, шум, гам, плутанина! Здачі ніхто не дає, дивляться крізь тебе — абсолютно незалежний від брежнєвського Союзу плин життя! Заблукали в якийсь Духан, напилися місцевої чачі, побилися з аборигенами. Коротше кажучи, ледве ноги винесли, а також спогади на все життя! На ранок, уже в наметі, я знайшов у кишені кілька шматочків мумійо — скам'янілої смоли з карбонатного розчину мишачих випорожнень. Мабуть, це і була причина нашої бійки — аборигени пхали нам це зілля, а платити було нічим!

Збори закінчувалися, як не сумно, наступала пора спускатися в веремію міст. Усі поверталися по своїх місцях. А ми, Саня Зав'ялець, Вітя Була і ваш покірний слуга, ставали на маршрут Москва — Тюмень — Нижньовартовськ. Нас чекала переддипломна практика! Але це, як то кажуть, зовсім інша історія...

Кваси-Москва 1974-2017

СПОГАДИ

О. Зав'ялець

Перші кроки в альпінізмі

Ще школярем мене тягло в гори. Одного разу для нас, школярів десятого класу, була організована поїздка в Яремче з виїздом до підніжжя Говерли. Ми з другом Вереньком Валерієм відірвалися від групи школярів із твердими намірами підкорити Говерлу.

Зрозуміло, що до вершини ми не дійшли, повернулися назад. На наступний день директор школи зачитав наказ про догану мені і другу за таке «сходження». Це була моя перша догана в житті, щоправда, не остання.

В подальшому ми з Булою В., працюючи в «Юганськнафтогеофізиці», постійно запізнавалися на роботу, повертаючись із альпіністських зборів. Директор підприємства нам скаржився, що трудовий кодекс його обмежує в покаранні: зазвичай це була догана, пониження з посади начальника партії до техника і зняття премії.

Після вступу до інституту ми з Булою В. і Перегінцем В. записалися в секцію альпінізму інституту. Запам'яталися перші збори альпіністів, на яких Горбунов В. і Круль Д. розповідали

про проведений сезон і збори в Криму. Для нас вони вже тоді були беззаперечними авторитетами в альпінізмі. Я дуже вдячний їм і іншим прекрасним людям, за допомогою яких розвивалася секція альпінізму інституту, проводилися різні змагання зі скелелазіння, незабутні Говерляни, спортивні експедиції. Прекрасний був час!

Навчання основ альпінізму

У ті далекі 70-ті до виїзду в альпіністський табір новачки проходили хорошу підготовку в своїх секціях альпінізму. Декілька разів на тиждень, увечері, після занять в інституті нас вчили в'язати вузли, теоретична підготовка проходила за затвердженою програмою, яка містила в собі надання першої медичної допомоги, основи безпеки в горах, отримання знань про гірські райони світу і інше.

Перше практичне знайомство з альпінізмом ми, новачки, проходили на знаменитій Говерляні. За тиждень зборів під Говерлю досвідчені старші товариші-розрядники вчили нас ходити різними формами гірського рельєфу, а фіналом навчання було сходження на Говерлу.

Деколи такі сходження закінчувались обмороженням учасників сходження, але завжди це було святом для всіх. Посвячення в альпіністи після сходження на Говерлу — незабутній ритуал для кожного новачка з проходженням смуги перешкод, цілуванням льодоруба та інше.

Навесні 1972 року, на такій Говерляні, ми, групою, під керівництвом Круля Д. здійснювали траверс, Говерла-Петрос. На самому хребті нас застала негода, і ми змушені були спуститися з хребта вниз, щоб перечекаати негоду. У нас був двомісний намет на 12 осіб. Досі не розумію, як ми всі вмістилися в ньому. Слава богу, все закінчилося без пригод.

Надалі ми не раз робили траверси в Карпатах. Пам'ятаю, один раз, теж взимку, ми втрьох — Перегінець В., Була В. і Зав'ялець О. — здійснювали сходження на в. Петрос.

Спускалися в темряві, до «колиби» вже не дійти, і ми заночували в кошарі для овець. Добре, що там було хороше укриття від негоди.

Ми зняли одяг і залізли в спальники. А вже вранці допомагали Перегінцю В. відірвати примерзле волосся від підлоги і ще довго довелося повозитися, щоб одягнути перемерзлі вібрами й одяг.

У секціях альпінізму Прикарпаття була хороша школа скелелазіння. Тренувалися на скелях Довбуша і в інших місцях, де були скельні останці, пристосовані для скелелазіння.

*Люба Вихованська, Міша Бойчук,
Шура Мацьків, Володя Перегінець,
Валера Мар'єнко, Слава Кукудяк*

На травневі свята проводилися змагання між різними спортивними товариствами: «Спартак», «Авангард», «Буревісник». Сильною була команда зі Стрия (Шарик, Джон та інші). Змагання зазвичай проводилися в районі Болехова, а маршрути для змагань там прокладали на Броненосці, Тюльпані і основному масиві.

Пам'ятаю свою першу участь у таких змаганнях. Сильно хвилювався. На них у парних гонках я непогано пройшов більшу частину маршруту, але дістатися нагору, чесно кажучи, мені допомогли (підтягнули), а на дюльфері я отримав опік, шрам від якого досі нагадує про ті змагання.

На змаганнях «Буревісника» я часто ставав чемпіоном в різних видах скелелазіння, але з Шариком зі Стрия змагатися було важко. Маленький, спритний, він неймовірно легко і просто бігав по вертикальних стінах. Тільки через чотири роки я зміг на деяких змаганнях «підтягнутися» до нього за швидкістю проходження маршруту.

У 1973 році збірна секція Івано-Франківська взяла участь в змаганнях першості України зі скелелазіння в районі Ялти на г. Хрестовій. Там брали участь сильні команди з Харкова (Бершов, Туркевич та ін.), Криму (Засипка і ін.).

На тлі інших команд виглядали ми «блідо», ніяких призів не взяли.

У вільний від змагань час ми з Булою Вітею вирішили здійснити сходження на Ай-Петрі по маршруту 5Б категорії складності.

Зі спорядженням все було гаразд. Із продуктів, за «спортивні» талони, купили 1 кілограм ковбаси, два огіркі і рвонули нагору.

Спочатку все було добре. Внизу було видно море, грала музика. Нижні скелі Ай-Петроса

3-4 кат. skl. пройшли швидко, ну а потім стали буксувати. Все крутіше і крутіше. Сутеніло. Стали думати про спуск назад, але вже дійшли до такої точки маршруту, коли ані вгору, ані вниз. Досвіду сходження такими маршрутами ми не мали: за спиною маршрути максимум 2Б категорії складності і досвід скелелазіння. Вирішили повзти далі нагору. Пощастило, що здогадалися взяти з собою драбинки і добрі люди до нас залишили гаки на ключовій ділянці. Усі альпіністи знають, яке щастя опинитися на рівній поверхні після багатогодинного висіння на мотузці. А яке щастя, коли так, між іншим, на зборах секції альпінізму ти можеш сказати «ми тут, однак, гайнули на Ай-Петрі по «пір'ю».

До речі, наше «геройство» ніхто особливо не оцінив: ну сходили, ну підкорили, і що?

А Мартинюк, який був тренером нашої команди на першості України зі скелелазіння, ще й прочуханки дав за самодіяльність.

Уперше ми поїхали в альпіністський табір в 1972 році. Це був Кавказ, альпیتабір «Алібек». Вартість путівки тоді була 36 рублів, і щоб її купити, довелося добре «попахати» на розвантаженні вагонів в Івано-Франківську у вільний від навчання час. Від «Буревісника» в табір нас поїхало четверо: Зав'ялець О., Була В., Перегінець В. і досвідчений розрядник, голова нашої секції альпінізму Круль Д.

У Домбайській ущелині нас вразила краса в. Білолакая — це такий кавказький Матерхорніз мармурними гранями пірамідальної вершини. Суперечливі почуття виникли при проходженні пішки в табір «Алібек» повз кладовище альпіністів. Ми тоді ще не знали, що в довгому альпіністському житті в нас багато ще попереду: і меморіальні таблички на скелях, і втрата товаришів із нашої секції альпінізму, а також участь в різних рятувальних роботах на Кавказі, Памірі і Тянь-Шані.

У альпیتаборі «Алібек» ми спробували пред'явити до навчальної частини наш значок «Альпініста РСР», отриманого на Говерляні, але не проконало, і нас, таких «крутих» скелелазів, записали в загін новачків. Завжди згадую з теплом і вдячністю першого інструктора, який своїм ставленням до новачків навчив нас базових цінностей альпініста: колективізму, ставлення до новачків за принципом «рівний серед рівних», не дивлячись на регалії, і іншого позитивного, чого я прагнув дотримуватися в альпіністському середовищі надалі. Інструкторами в цю зміну серед новачків були організовані змагання зі скелелазіння: я посів друге місце, чим довго пишався. Залікове сходження на в. Сулахат

північна 1Б категорії складності пройшло успішно, і ми отримали значок «Альпініст СРСР». Так нам було дано старт в альпіністське життя.

У 1973 році ми поїхали за третім розрядом в альптабір «Баксан». На путівку збирав весь навчальний рік, так що грошей вистачило на путівку і навіть на дорогу до альптабору.

У перший же день ми компанією поїхали пити нарзан. На radoщах попили також міцних напоїв, та так, що мало не «зрубали» мене на медкомісії. Добре, що лікар грала з нами в альптаборі у волейбол і списала підвищений тиск на ці ігри.

На залікові сходження Via-Tau 2а категорії складності ми вийшли о другій годині ночі. Це звичайний час для здійснення сходжень на Кавказі. Спросоння я забув у таборі льодоруб і страшенно боявся, що через це мене повернуть до табору. Інструктор нашого відділення Сорокін В. був хорошим хлопцем, віддав мені свій льодоруб, і все закінчилося благополучно. Потім ми ще зробили сходження на Ірик-Чат центральна 2А категорії складності і траверс в. Кугенев — Радянський Воїн 2Б категорії складності. Так ми успішно виконали норми третього розряду.

У таборі, в іншому відділенні «значківців», були лєнінградські дівчата. Не знаю чому (тепер-бо я розумію), одна з них, Олена, подарувала мені значок своєї лєнінградської секції, а друга шепнула мені, що цей значок для Олени дуже дорогий. Агов, де ви, дівчата з альптабору «Баксан»?

У 1974 році ми брали участь в експедиції на Памір.

У Фанах за час збору ми зробили три сходження 3А-3Б категорії складності, але виконати нормативи другого розряду не вийшло. Прикро, однак. Так хотілося швидше на «п'ятірки» рвонути. Ми поспішали жити.

У 1975 році ми Була Вітя, Перегінець Володя і Зав'ялець Олександр закінчили Івано-Франківський інститут нафти і газу, були скеровані на Північ, а до від'їзду туди поїхали за путівкою з Булою В. і Крулем Д. в альптабір «Айлама».

Грузинські альпіністи — особлива каста в альпсупільстві. Вони дуже технічні, для багатьох інструкторська робота основний вид діяльності. На сходженнях повне нехтування страховкою, взагалі — «фраєри» по повній. Але якщо було потрібно, не вагаючись йшли на допомогу, чого б це не було варто.

В середині зміни хтось із місцевих хлопців украв єдині вихідні штани Круля Д., він сушив їх на сонечку, там їх у нього і свиснули.

Мені випав жереб їхати в Кутаїсі за штанами. Я поїхав, начебто штани купив (вже не пам'ятаю). Але пам'ятаю, що в кафе «добрий» грузин пригостив мене дуже добре вином «Циніндалі». Вино було смачне, не те, що зараз продають у московських магазинах.

Тоді я на все своє життя запам'ятав перехід через перевал для чергового сходження. Так і списати могли через незадовільну фізпідготовку.

Так що в ту зміну зі «сходжень» мені найбільше запам'яталися переходи через перевали...

Зустріч із Богомолівим Сергієм

У 1976 році мені пощастило побувати в двох альпіністських таборах: а/т «Дугоба» і спортивний а/т «Артуч». В цьому році я зробив перші сходження на вершини 4-ї кат. скл. (в. Ак-Таш, в. Чорна Незнайомка, в. Рузіроват та інші).

При переїзді з альтабору «Дугоба» в а/т «Артуч» у поїзді я познайомився з двома альпіністами з Саратова: це були два нерозлучні друзі Копилов Юра і Богомолів Сергій.

Доля звела мене вдруге з Богомолівим Сергієм вже в 1979 році в експедиції, організованій івано-франківськими альпіністами, на Памірі в ущелині Коксу. Ми, в складі: Богомолів С. — керівник, Зав'ялець О., Була В. і Круль Д. планували сходження на в. Я. Креукса 5Б кат. скл. У перший день обробили нижню частину маршруту, а ввечері, напередодні сходження, надійшла телеграма, що в горах трагічно загинув друг Сергія Копилов Юрій. Важко передати, яким тоді був психологічний стан Сергія Богомоліва, він розумів, що не встигне вчасно доїхати в м. Саратов, щоб попрощатися з другом. Було прийнято рішення йти на сходження.

Уже після закінчення роботи експедиції усі розслабилися і готувалися додому, але Крулю Д. потрібно було керівництво на сходження 5А кат. скл. для виконання нормативу на кандидата в майстри спорту. Зібрали групу, вибрали в. 50 Років Узбекистану 5А кат. скл. Сходження коротке: 4-5 мотузок, сподівалися пробігтися і швидко додому.

Підхід був довгий. Увечері з'їли максимум продуктів. На наступний день встали пізно, добре підкріпилися, на гору взяли мед з горіхами і ще щось легке. Вийшли на маршрут не поспішаючи о 10 годині ранку.

Що все піде не за планом, ми зрозуміли, коли першу мотузку Богомолів С. проходив не менше трьох годин. Маршрут виявився «міцним горіш-

ком». Потім ми дізналися, що кілька груп поверталися з цього маршруту, в тому числі через брак гаків та іншого спорядження.

На третій мотузці нас застала ніч: так висіли ми на ній всю ніч, передаючи один одному останні запаси продуктів. Щоправда, все закінчилося благополучно, і на наступний день вранці ми були на вершині.

Безенгі

Уперше в цей суворий, але прекрасний район ми з Булою В. приїхали в 1977 році з нашими івано-франківськими альпіністами. Тут ми зробили небагато сходжень, але всі вони нам добре запам'яталися: в. Катин-Тау — 4Б кат. скл. і в. Дих-Тау по південномухребту, 5А кат. скл.

Тут ми відчули, що таке серйозні сходження. Особливо в. Дих-Тау. Це була наша перша «п'ятірка», та ще в жакливу негоду.

На рації в базовому таборі чергувала Рая з Києва, майстер спорту зі скелелазіння. На перших тренувальних сходженнях їй стало погано з серцем, вона стала задихатися, і ми її тягли вночі по Безенгійському льодовику вниз. А далі їй заборонили сходження в цьому сезоні і доручили чергувати біля рації. Після сеансу зв'язку вона завжди говорила не «кінець зв'язку», а «з вами все скінчено». Коли сидиш в наметі в негоду на в. Дих-Тау, такий кінець зв'язку ентузіазму не додавав.

Хто здійснював сходження на в. Дих-Тау, знає, що спуск з вершини — це суцільні дюльфери. Всього їх десь 25-30 штук. Тут ми підморозили ноги. Для Віті Були це було останнє сходження в цьому сезоні.

Школа інструкторів

Удруге в альптабір «Безенгі» ми приїхали в 1983 році в школу інструкторів. Стати інструктором — мрія кожного альпініста.

Крім підготовки в школі інструкторів, ми здійснили сходження на в. Мамісон 4Б кат. скл. і, найголовніше, пройшли курси і отримали жетон «Рятувальний загін» (мій номер жетона 5354).

Потім, кілька років (1985-1990 рр.) ми працювали інструкторами в альптаборі «Торпедо» на Кавказі, навчаючи альпіністів і здійснюючи у вільний час спортивні сходження.

Сходження на в. Вілс, 5А кат. скл.

У 1987 році, працюючи інструктором в а/т «Торпедо», ми робили також спортивні сходження. На сходження на в. Вілс 5А кат. скл. пішли в складі: Мільто Т. — керівник, Зав'ялець О., Була В. і Тимаєв Т.

До ключової ділянки підійшли без пригод. Тільки у мене були скельні калоші, і першу негативну частину ділянки я обробив, але мені ніяк не давався вихід з неї на похилу ділянку. У Були В. було погане передчуття: до цього в 1986 році зламав кістки стегна Тулубаєв А. на схожій ділянці при сходженні на іншу вершину. Тому він і відповідно коментував мої потуги вискочити з негативної ділянки скелі. Мені вдалося все-таки подолати цю ділянку, хлопці підтяглися до мене і ми (мабуть, уважно не читаючи опис маршруту) вже збиралися швидко проскочити на вершину.

Ми підійшли до другої (як виявилось потім, головної) ключової ділянки. І тут пішов сильний дощ зі снігом, а ділянку можна пройти тільки в калошах.

Все мокли під дощем години зо дві, поки я «борсався» в багнюці вертикальної тріщини. Уперше в житті вода мені затікала через анорак з голови через ший, а витікала вже через штани на калоші.

Коли я, нарешті, пройшов «ключ», закріпив нагорі мотузку, Мільто Таня змогла лише сказати «ну, ти Зав'ялець, даєш». А я був радий, що у нас все вийшло!

На наступному сходженні, при спуску вночі з вершини я звалився в глибоку тріщину, пощастило, що Вітя Була вчасно зреагував, і я повиснув на мотузці. Тягли мене з цього «холодильника» години зо дві, але то вже інша історія.

Бубнище, «Буревісник»

МОЄ ПЕРШЕ СХОДЖЕННЯ

Ігор Темник

Темник Ігор Йосипович 1952 р. н. закінчив СШ №10 м. Самбір, Миколаївське МПТУ-35. Промайнули перші глибоко незабутні знайомства із рідним краєм, з Карпатами. Служба в армії — військово-повітряні сили, механік літака і двигуна — Латвія, Туркменія, Узбекистан. Перше моє в житті сходження відбулося на хребет Копетдаг в армії. Це південь Туркменії в бік кордону з Іраном від містечка Кизил-Арват. Враження від Туркменії особливі — це, насамперед, неземні, райські запахи від різних екзотичних квітів, рослин, фруктів, по-друге — все, що літає, скаче і повзає навкруг тебе, є незнайомим, екзотичним і жахливим, окрім однієї добре знайомої істоти — мухи, а голосіння осла рано-вранці та завивання шакалів по вечорах і ночах стають незносними. Отже, готувалися ми зараня, запасли солдатський хліб, смажену рибу з вечері, чай, кубики цукру і воду. Вийшли в першій годині ночі з військової частини разом із напарником Валерієм Коломійцем, котрий вже бачив і мацав скелі на Вінницьких кар'єрах. Через кілометрів 15 починалося нагір'я — хребет Копетдаг. Враження ставало гнітюче, скелі, запечені сонцем, темні, буро-чорні. Думка пульсувала одна — якнайшвидше рухатися на вершину хребта, поки ще не прокинулися змії, скорпіони, каракурти, ящірки, варани і всяка нечисть. Класти руки на такі скелі в крутіших ділянках лазіння і вимушено прихилитися лицем до них ставало невимовно страшно... Тому включивши прискорення ми досить швидко виходили на вершину і тут перед нами за метрів 15 стоїть рогатий гірський тур-архар і не рухається, як і ми. За мить спокійно він повернувся і пішов собі по скелях вниз. Ми підійшли вище, оглянулися навкруги і застигли на місці. Біля нас на вершині росло кілька карликових хвойних дерев, на сході яскраво рожевів небокрай, на півночі простягалася смуга рівнинного степу, що переходила в нескінченні хвилі барханів пустелі Кара-Кум, на захід тяглося чорне пасмо гір Копетдагу. Починало сходити сонце, а на півдні перед нами далеко внизу з'явилося чудо — гряди за грядою йшли червоні пасма тюльпанів, а ген далі серед сіроти та чорноти вибухнув острів зеленої оазису і невеличке озеро Святої води посеред нього. Все це було неймовірно, прекрасно і неповторно — народжувався Божий день, неділя початку березня 1972 року. Повірити

у ці видіння було важко, тому майнула думка про міражі, та стряхнули головами — видіння знову повторилися, окрім тура-архара. Без слів ми зрозуміли, що рухатися будемо через червоні тюльпани до зеленого оазису, що б там не було, відмовитися від такого підсвідомого бажання стало неможливим. Забувши про змії, скорпіони, каракурти і т. п. та пройшовши щасливі години спуску під пекельним сонцем пустині до омріяної оазису, ми отримали все, що потрібно людині в цю хвилину — цілющу воду, воду нарзан, айран — кисле верблюже молоко, хліб насущний, лаваш-палайніцу, та добре напутнє слово старого аксакала-бабая. Так закінчилося моє перше в житті сходження на вершину гори і наша з Валерієм «самоволка» в гори. До речі, прийшли ми в авіаполк пізно ввечері після переключки, ескадрилія наша вже спала. А наступного дня, отримавши позачергово наряд на кухню, ми із задоволенням пішли до праці.

Наша перша виправа на Кавказ в альпіністський табір

Після мого першого сходження в горах на хребет Копетдаг та після закінчення служби в армії, я почав працювати в Самбірській сейсмопартії № 57 бурмайстром. А вже в серпні цього ж 1973 року поступив в ІФІНГ («інститут фізкультури і трохи нафти з газом»). З першого курсу зайнявся спортом, бо потрібно було отримувати стипендію і не тільки тому. Потрапив у збірну інституту зі спортивної гімнастики разом з Валерієм Дричаком. Окрім цього почалися часті виїзди в гори. Ознайомча практика після I курсу проходила по Карпатах. Тоді вже почала формувалася наша трійка — Ігор Темник, Валерій Дричак та Женья Букалюк. Зацікавилися ми скелелазанням та записалися разом із нашими дівчатами — Катєю і Томою в альпклуб «Буревісник», головою якого на той час був Діма Круль. Походи в гори та виїзди на скелі проводилися регулярно. Після II курсу геології і геофізики проходили неповторну геологічну практику 45 днів по Криму. Ми троє спланували після цього ще й перший виїзд на Кавказ в альптабір «Баксан», взяли путівки.

1975 рік. Практика пройшла чудово, обійшли та об'їхали майже весь Крим, витративши при тому навіть частину недоторканих для Кавказу грошей. До Севастополя добралися без проблем, взяли білети на пароплав «Победа» до Новоросійська, а фактично допливли до Сочі за три дні — вищий клас на той час були пароплав і маршрут. Відтепер з нами постійно було дві гітари. Ми давали на палубі безплатні концерти подорожую-

чим. Я лише допомагав співати, а вони витинали всякі кренделя — соло-бас-ритм. Люди сприймали нас за матросів з корабля. Все то добре, але на душі було неспокійно, постійно муляла проблема — де взяти гроші, щоб добратися в альп-табір і повернутися додому. До табору залишалося 10 днів. Сочі...! — з моря не вилазили довго, та треба було їхати далі, потрапили в Гудауту. Там влаштувалися вантажниками на складі овочів, де і прожили 5-6 днів. Окрім цього розвантажили також вагон з дошками. Купляли тільки хліб та сіль, вся решта була на складі. Відвідали Ново-Афонські печери, сходили на святу гору грузин та абхазців Іверію та помандрували в Сванетію через Зугдіді (місто грузинських мільонерів). Далше попутною машиною по страшній дорозі, видовбаній в скелях високо в горах над проваллям і джигіт за рулем та часто хрести при дорозі... Потім добиралися через Джварі, Местію вже лісовозом, ще далі в гори і на кінець пішки до високого хвойного лісу з набитими важкими рюкзаками за плечима та двома гітарами. Вечоріло, падав дощ, ми вирішили заночувати в старенькій колибі пастухів. Я взяв посуд і пішов до струмка набрати води. Було вже темно, тому спотикався об коріння величезних дерев, поки не наступив на щось м'яке, котре з виском підняло мене на висоту та скинуло з себе, це ночували в коріннях хвойних дерев здичавілі свійські чорно-плямисті свині, яких ми побачили вже зранку. Все сталося миттєво, тому страх дійшов трохи пізніше. Вихід намітили вдосвіта. Завтра починалася путівка. Вийшли з бойовим настроєм і неквапливо підійшли до підніжжя Кавказького хребта. Йти було досить важко, незрозуміло чому. Проте, враження зашкалювало — вище даху. Хмари рухалися вниз, застеляючи праліс і горбисто-кам'янисту долину, а на піднебессі з'являлися і зникали в тумані потужні тіні ще небачених нами гір. Та дороги назад уже не було. Почали підійматися серпантинном вгору. Часто зупинялися, переглядалися і ніяк не могли второпати, чому ми такі слабаки. Наплічники звичайно були важкі, але щоб так помалу рухатися? Та ми в Карпатах з такими ледь не бігали. Час від часу небо на хвилюнку відкривалося, і на нас потужно тиснули високі гори своїми скелями, сніжними вершинами, білими язиками та пасмами зелено-голубого льоду. Ставало моторошно від сумніву, чи візьмемо ми цей перевал? Внизу прояснялося, ми побачили стадо корів, отару овець, між ними коні, пастухи, собаки. Вдалині красувалися горді сванські башти-фортеці. Все це заспокоювало нас. Згадалися розповіді

бувалих альпіністів, що за перевалом є кафе «Ай» і канатна дорога вниз, а там вже рукою подати. Це стимулювало і надихало нас. Крутизна схилу збільшувалася, почали траплятися обледеніле каміння, а далше фірн, сніг і пасма льоду. Жарти припинилися навіть у Жені Букалюка. Є перевал! Але з другого його боку льоду, фірну, снігу набагато більше. З'явилася думка осідлати гітари і слаломом вниз, але було не до жартів. Уважно, легенько, на грані фола, ковтнувши страху, ми проповзли круту частину спуску з перевалу і попрямували до колиби туристів. Відпочивали недовго. Сутеніло. Спокою не давали думки про кафе «Ай», гарячий чай та велику миску свіжого, перченого м'яса по-грузинськи із зеленню, котрим нас так щедро почастувала молоденька грузинка в Зугдіді, а ми їй гарно заспівали і соло-бас зіграли на гітарах. Не пройшло й години, як ми уже біля харчевні «Ай», та вже запізно, бо закрито. Присіли ми з горя і на всі Кавказькі гори заспівали пісню Івасюка — «О, прилети, мою весну ти, мій коханий, захисти. Та рветься із грудей лише палкою пісні туга...» І тут відкриваються двері, а з них виходять дві молоді балкарки. Від щастя ми охнули і привіталися — гамарджоба! У відповідь почули — пойте ребята, пойте — алейкум а салам. Хорошо, кажемо, но потрапили ми до вас із Карпат через перевал і хочемо гарячого чаю та щось перекусити. У відповідь — прохосьте, щось придумаємо. Нагодували нас чим могли, а ми радо влаштували їм концерт. І знову вниз пішки. А там невідомо звідки взялася ГАЗ-66, котра довезла нас до повороту в а/т «Ельбрус». Довелося повернути пішком трохи назад в а/т «Баксан». Прийняв нас черговий, показав де можна поспати до ранку. Вранці пройшли лікаря, і почалася здача фізнормативів. Прийшов народ, подивлявся на наші рюкзаки та гітари. Звідки — питають? Кажемо що прийшли із-за перевалу. Як, на значок «Альпініст ССРСР» пройшли через Кавказький перевал з такою ношею? Ну, так сталося, у нас не було часу і грошей їхати кругом. Доповіли братам Боліжевським, (з Дрогобича котрі) керували тоді вони в а/т «Баксан». Понятно — кажуть — то хлопці з Карпат прийшли. Здавали нормативи як вовк у мультику — ноги під прямим кутом по канату з посадкою п'ятої точки на землю і ще раз вгору-вниз. Підтягування та присідання на одній нозі — вже нас зупиняли. Цирк, та й годі... І тут, невідомо звідки, з'являється ще одне чудо — граціозна наша скелелазка Вероніка, худенька, маленька і завжди усміхнена молдаваночка — перший курс. Все пройшло добре і цікаво. Ми багато чого поба-

чили, навчилися і зрозуміли навіть те, чому нам так важко йшлося на висоті більше 3000 м над рівнем моря. Ось так і закінчилася наша перша виправа на Кавказ за значком «Альпініст СРСР»: гора — 1Б Когутай-баші і перевал Донгузорун — звідти ми і прийшли.

Ельбрус

1976 рік. Виїзд на Кавказ в а/т «Ельбрус. Наша трійка готова в повному складі — Ігор, Валера, Женья й дві гітари. Тренувалися в зимових Карпатах — два сходження на г. Говерлу, г. Піп Іван, г. Близниця в день геолога, на різних змаганнях зі скелелазання в Бубнищах, на Сокільському хребті, біля с. Дора і т. п. Без пригод добралися на Кавказ. Закрили III розряд з альпінізму (інструктор Камчатова О. Е. і ком. загону Смірнов А. Я.) Пройшли цікаві навчання, сходження, знайомства та активно відпочили. Все чудово!

1977 рік. Ярослав Курус організовує участь збірної команди Івано-Франківської області з альпінізму в Міжнародному сходженні на найвищу вершину Європи Ельбрус — 5642 м над рівнем моря. Допомагає йому Іван Мартинюк і Богдан Маркович з ІФІНГа. Але без такого тарана, як Ярослав Курус, важко чогось добитися, особливо щодо грошей. Все-таки прорвалися, виїхало нас чоловік сімнадцять: Шандровський Тарас, Чорнорай Валерій, Борищак Ярослав, Кисліцин Євген — від «Авангарду»; Темник Ігор, Дричак Валерій, Букалюк Женья — від «Буревісника»; решта від «Спартака» Сьогодні ми ще зранку в Івано-Франківську, після обіду вже в Нальчику — Кабардино-Балкарія, під вечір в Приельбруссі, завтра на «Приюті 11» — 4100 м над рівнем моря, тренувальний вихід до скель Пастухова — 5000 м і назад в табір, а післязавтра 22. 07. 1977 року вже в першій годині ночі почалося сходження в зв'язку із погіршенням погоди. Ми троє були призначені черговими і фактично не спали. З 12-00 почали готувати перекус і кип'ятити чай для всіх. Вийшло багато команд із Союзу, з республік, з міст, в тому числі із Польщі, Чехословаччини, Австрії, більше 500 чоловік. Спочатку йшли більш-менш терпимо, та чим вище, особливо після скель і сідловини, один крок займав 2-3 вдихи-видихи. Дуже непросто прийшлося без акліматизації, та ще й з такою масою народу, багато хто повертався назад, Ельбрус не бажав піддаватися просто так. Рятзагін обганяв всіх і нас також. Зачепило все-таки і ми додали ходу. Але не тратьте, куме, сили, питання стояло — дійти. Насилу доперли, щасливі, вперше! Враження — як на сьомому небі! І знову рятзагін

Кавказ, 1976 р. Женья Букалюк, Валерій Дричак, Борис Білоцерковський (інструктор), Ігор Темник

ринувся швидко вниз, а ми, нерозумні, за ними до сідловини. Ось тут і попалися третьорозрядники. Нам стало погано і дуже погано, зокрема, мені. Насилу дошкандибали до «Приюта 11», зібралися і потихеньку спустилися в Терскол в т. ч. і по канатній дорозі. Через тиждень починалася наша зміна в а/т «Ельбрус». Добралися ми туди і розбили палатку біля струмка за огорожею табору. Повний штіль і відпочинок, чаї і перекуси та преферанс за преферансом, поки не прийшли до тями. Потім провели екскурсію в Приельбруссі, заїхали до Перчила в Терскол. Він розказав нам, що збираються йти на г. Шхельду разом із Ярославом Курусом і ще одна зв'язка, не пригадую хто. Почалася зміна. Нас чекали гори на II розряд. Одного дня, снідаючи в їдальні альптабору, ми побачили як прибув Курус Ярослав з Васідловим-старшим. Присіли за вільний столик. Народу було багато — учасники, інструктори. Принесли їжу, а за хвилику чуємо голос Ярослава — гей там, як тебе, показуючи рукою, дай сіль! Місцевий повар кабардинець вирячився на нього — што, што тебе? Зала притихла. У відповідь — сіль, кажу, дай. Какой сіль? Ну сіль звичайну дай, несолене їмо, розумієш? Не сіль, а сол, шорт не рускій. Тут всі зірвалися від сміху, і Курус теж із нами сміявся. Ось такий веселий момент трапився. Хай спочиває з Богом.

В таборі почали ширитися чутки, що десь на Кавказі розбилася група альпіністів. Через тиждень прийшла офіційна інформація про загибель чотирьох альпіністів у виїзному а/т «Дігорія» на зборах «Буревісника» з Івано-Франківська при першому тренувальному сходженні на вершину Цугарті по маршруту 2Б, це — Мар'єнко Валерій, Цимбалістий Ігор — обоє з м. Калуша, Володя

Ромашкін зі Стрия і Гетьман Олег з Івано-Франківська. Причина — обвал карнізу, льодово-фірнової плити. Вічна їм пам'ять.

Ми сходили в а/т «Ельбрус» на II розряд всього шість вершин, сьому — 4А траверс МНР, пройшли в кінці зміни вже через гастроном, закупили провіант. Допомога нам в цьому інструктор Борис Білоцерковський з Нікополя. Але цю гору нам так і не зарахували. То погода псувалася, то брали участь в ряторботах в районі Шхельди. Було всяке. Зустріли в таборі також наших хлопців — Богдана Марковича, Аркадія Лизанця і Мішу Бойчука. У них починалася школа інструкторів.

Життя продовжується

1978 рік після закінчення інституту поїхали ми троє і, звичайно, дві гітари з нами в суворий а/т «Безенгі». Закрили II розряд. (Інструктор Шишин і Бланковський нач. загону). Стали свідками випадку в Теплому районі при сходженні на вершину Гідан — 2Б: по крутому фірну над нашими головами пролетів австрієць. Двійка їх вийшла раніше нас і були не зв'язані. Дальше ряторботи і т. п. Але життя продовжується, до нас приходять в гості, бо чують звук гітари і пісні. Почалася школа інструкторів, цього разу в «Безенгі». Приходить також до нас і зовсім юна дочка начальника школи Оля Жирнова. Тим часом Женя Букалюк не на жарт кинув око на неї, як наймолодший з нас — «салага». Завітала і мама її подивитися, що то за батяри «западенці». Ми, звичайно, підтримували всі ці хороші стосунки, бо думали про школу інструкторів... Але треба надати належну шану такій простій та інтелігентній сім'ї Жирнових.

І. Темник, В. Дречак. Кавказ, 1978 р.

1979 рік. Я прибув до Стрия на роботу в Прикарпатську геофізичну експедицію. Валерій потрапив у Волгоград, Женя в Новосибірськ. З Валерієм ми, як зв'язка, поїхали в а/т «Узункол», облюбований стрийськими альпіністами. Були тоді Головенко Володя (Джон), Головенко Юра, Шуманський Степан, Прип'яло Володя, Світлишин Сергій, Чабан Славко і уже покійні — Борис Кисельов, Федір Новосельський, котрий пізніше разом із Андрієм Крижанівським, будучи вже інструкторами, обоє в зв'язці віддали своє життя в горах «Узунколу». Вічна їм всім пам'ять.

Находили ми тут на I розряд вісім маршрутів. Район теплий, приємний, особливо після «Безенгі».

1980 рік, а/т «Зесхо», нас четверо: зв'язка Темник-Дречак і зв'язка Світлишин-Чабан. Складалася тут хороша, дружня і весела атмосфера з пітерцями, в т. ч. з інструктором Осмініним В. та іншими альпіністами. Пройшли ми там всього три тренувальні вершини і вирушили до Фергани, Узбекистан. Прожили більше тижня на базі у Фергані, насолодилися базарами, фруктами, горішками, фісташками, різними смаколиками і чаями, все за півдаром. Якщо торгуєшся, спілкуєшся, то ціна може знизитися і втричі. Але одного дня виїхали з бази на ГАЗ-66 в ущелину Арча-Каниш на збори «Спартака» Івано-Франківського. Зустріли там команду ЦСКА України, яку представляли більшість львів'ян. Отаборилися ми тут і збудували парну. Поки під'їхав керівник зборів Ярослав Курус, зробили розвідку по ущелині, де паслися корови, кози і навіть яків бачили. Збирали все їстівне і мумійо теж. Найбільші запаси зробив Олесь Фундак. Кожна група збиралася в похід у свій район на днів 5-7. Палатки зашнурували і залишили в них сушити урюк, барбарис і т. п. Підхід тривав майже цілий день. Йдучи по берегу річки вверх і взявши останній крутий бастион, на заході сонця відкрилася рівнина, а вдалині йшла на нас людина. Зближаючись, я зауважив, ніби бачу знайому постать на горизонті. Та прогнав такі думки геть. Такого не могло бути під вечір після цілого дня ходу на кінці світу. Але вже зовсім близько, я не стримався і крикнув — Брезін Валера, то ти? А хто ще може бути тут... Відбулася дуже емоційна зустріч! Так, це той Брезін, котрий на скелях в Бубнищах приходив до франківців ввечері в гості з командою дрогобицьких скелелазів, маршируючи і співаючи пісню в чотири куплети з приспівом: «Тут живе Степан Бандера? Так, так, так, так, так, так відповів кулемет». На ті далекі радянські часи це було досить

круто, бо ще садили... Зустріти таке диво далеко в горах Паміру під вечір з обрізом за поясом — чогось коштує. Його тоді вже взяли в ЦСКА на збори і чемпіонат Союзу. По берегах гірської річки цілими килимами росли ніжні, бархатні едельвейси. Ми запам'ятовували такі місцини і вимушені були йти далі до місця ночівель. Остання декада серпня — перша декада вересня, небо в горах Паміру в цей час прозоре-прозоре і неповторне, зорі дуже близько, рукою можна дотягнутися. Передати цю красу словами неможливо, особливо коли падають зорі. Вирішили ночувати просто неба. Зранку до сходу сонця неподалік від нас, ніби на подіумі скель, грайливо і віртуозно рухалися яки різнокольорові. Це також незабутнє видовище! Пройшовши три вершини керівництва, ми пізно ввечері повернулися в табір. Десь під ранок пробудилися від шуму і затишного сміху. Як виявилось пізніше, це Олесь Фундак вночі повернувся зі сходжень, почав голосно і невдоволено говорити, бо грубо лягати не вмів. Ще б пак, відкривши палатку, він не зміг там намацати ні урюк, ні барбарис, ні все інше. Зате намацав якусь шерсть, ніби кожуха, набитого чимось. Але сон є сон, ламає всіх. Відсунувши кожуха — задрімав. Під ранок від задухи прокинувся, відкрив палатку і побачив поряд роги козла. Спросоння не міг нічого второпати, та коли дійшло — почав голосно та судорожно сміятися... На кінець зробив висновок — нюх в людини повинен бути тренований. Це ще одна наша спільна дуже весела згадка, але не для Олесь. Зробивши ще один вихід на три гори і взявши з собою на пам'ять — едельвейси, на здоров'я — золотий корінь і мумію, на удачу — оптимізм, на щастя — любов до земної та небесної краси, ми всі повернулися живі додому.

Надалі все було просто і правильно. Женя Букалюк втріскався по вуха й оженився в Ново-Сибірську, одним словом дав нам старшим фори. Валерій Дричак зустрів свою половинку Анну ще в а/т «Зесхо», приїздив додому, ходили разом на г. Петрос. Ігор Темник ще грішки протримався, ходив у Карпати, брав участь в змаганнях зі скелелазання, в т. ч. у Криму. Сформувалася скельна зв'язка Шуманський-Темник у Стрию. Послали ми документи в школу інструкторів. Чекали, надіялися, але документи в школу так і не дійшли. Набір таких негативних моментів при досягненні мети, бажань, планів розхолоджує, несе зневіру та байдужість. Проте, всякі досягнення — це дуже добре, але, як виявляється, — не головне. Найголовнішим є сам дух перебування в горах:

чисті помисли, чисте повітря, чисте небо, свобода душі, ясна свідомість, дружба, повна довіра ближньому, усвідомлення ціни життя, відчуття грані життя-смерть, правда-брехня, на кінець, пізнання себе, своїх можливостей, осмислення сенсу буття, боротьба з собою, боротьба із своїми слабостями, перемога над собою, над горою, над безвихіддю, бо вихід завжди є, чіткий розум, щастя перемоги, любов до всього живого і неживого, відчуття присутності Творця у всьому. Все це збагнулося і відчулося там, в горах, і це прекрасно! Ці почуття і розуміння ніколи повністю вже не згаснуть, ось що є найголовнішим. Окрім цього, було небажання слухати брехню советську та повертатися до цієї брехні, до дріб'язковості, до метушні, дволичності, нищості душ та всяких людських пороків. Все це ставало ясным і зрозумілим. Тому життя альпіністи сприймають справді по-філософськи. Тобто є щось вище від сірої буденності, тому і йшли високо в гори. Філософія є філософією, а женитися треба. Поїхав я в Самбір, де тоді були найкращі дівчата у світі, та й зустрів там свою долю й оженився в 1982 році. Якраз вклався в півкопи літ.

Був ще один виїзд на Кавказ в а/т «Узункол», 1984 рік із стрийськими альпіністами. Без перешкод знову не обійшлося. Здійснили всього чотири сходження на вершини гір, в т. ч. на гору Замок по східному гребеню 4Б категорії складності.

З 1992 р по 1995 рік Головенко Юра, Мазяк Роман, Темник Ігор організували виїзди зі Стрия під гаслом: «Прапори України на найвищих вершинах європейських держав». Підкорили найвищу вершину Польщі г. Риси (2399 м) двічі з відео звітами. Також Словаччини на г. Герлаховській Шцит (Герлах) (2655 м), найвищу вершину всіх Карпат. Пізніше на сході Румунії на найвищу вершину середніх Карпат г. Петросул 2303 м (Роднянські Альпи). Але із погіршенням фінансового становища в державі і в людей ця ідея популяризації незалежної України в Європі припиняється, а мрія сходження і встановлення прапора України на г. Монблан так і не здійснилася. Незмінним залишається щорічне сходження на г. Говерла і деколи на інші вершини Карпат та катання на лижах зимою.

Вгорах пізнаєш себе, пізнаєш друзів, по-іншому з висоти прожитих років та набутого досвіду оцінюєш життя, а проблеми виглядають вже не проблемами... Тому ніколи не пізно піти в похід, в гори, пізнати свій Край і Світ Божий, сплавитися човном по річці, чи на лижах спуститися

з гори, на кінець кудись піти, щоби глянути на себе з боку. Тоді в житті людини відкривається друге дихання, хочеться жити і творити, працювати і знову пізнавати себе, ближнього і світ прекрасного! Гори кличуть!..

*Вже стихає буйна юність,
Як бурхливе море,
Облетіла світ широкий
І високі гори.*

*У Карпатських — зросла, квітла,
Кріпла і буяла,
Освячена і хрещена,
Корінням вросла.*

*Обпалена в Каракумах
І на Копетдазі,
Враз ожила серед квітів
В зеленій оазі.*

*Любувалася і Кримом,
Де Ялта, де гори,
Та поплила з Херсонеса
Через Чорне море.*

*Новий Афон відвідала,
Піднялася в гори,
Де Сванетія у баштах
Не знає покори.*

*У Кавказьких — гостилася,
Зріла, герцювала
І Говерлу квітчастую
З Ельбрусом вінчала.*

*А на скалах тверезіла,
У снігах купалась
І на льоді, ночуючи,
В негоду не здалась.*

*Над Паміром полинула,
Сонцем загоріла
І про Неньку рідненькую
Зорям розповіла.*

*Ой ви зорі іскристії —
Рукою подати —
Навчіть мене, незгасимі,
Так вічно сіяти.*

07. 09. 1985 р.

У ГОРАХ ЗАЛИШАЮ СЕРЦЕ

*Іван Іванович Мартинюк,
кандидат у майстри спорту з альпінізму,
інструктор з альпінізму I категорії*

У далекому березні 1969 року я, на той час молодий слюсар-лекальник Івано-Франківського приладобудівного заводу (тепер ВО «Промприлад»), забіг до заводського комітету з фізкультури і спорту за кросівками. В кімнаті, схилившись над листом, стояли інструктори комітету Родіон Сем'янів та Ніна Беляєва. «Ось Ваню і направимо. Бігає як лось, — сказала Ніна, поглянувши на мене. — І ще трьох практикантів із технікуму фізкультури, та Васю-штангіста з механічного цеху», — твердо заявила вона. Виявляється, з обласної Ради профспілок прийшла рознарядка направити від колективу заводу команду з п'ятьох осіб для участі в масовому сходженні на карпатську вершину Говерлу на честь 52-ї річниці Жовтневої революції. За вікном ще зима, мороз, сніг, а їхати потрібно вже цього четверга. Сходження планується на неділю, а в п'ятницю і суботу відбудуться заняття з альпіністської техніки.

Альпінізм. Тоді я і слова такого не знав, та й в гори ніколи не ходив, хоча народився і виріс у передгір'ї Карпат. І намет уперше побачив лише в армії. Однак відмовитись від сходження на Говерлу було неможливо, адже воно було погоджено в обкомі партії — а це на той час було дуже

*Одні із перших в секції приладобудівного заводу:
зліва направо Роза Гринечко, Дарка Гринів
(за спиною), Юра Калічук, Саша Пожидаєв,
Ліда Іщенко, Софія Білічак, Галка Гаврилова*

серйозно. Тож буквально через три дні ми з рюкзаками за плечима, в яких заледве вміщалися великі поролонові спальні мішки, після робочої зміни, рухалися вечірнім Івано-Франківськом у бік вокзалу. По дорозі Родіон, який нас супроводжував, забігав у гастрономи і купував нам провізію, запихаючи в кишені наших рюкзаків консерви, хліб, горілку, ковбасу.

На базу, що за 14 км від Ворохти, ми прибули вночі. Всі вже спали. Черговий поселив нас. Кімнатка не опалювалася, а поролонові спальники не гріли. Ми були вдячні Родіону за передбачливість і почали грітися провізією. До «зігріву» приєдналися й наші сусіди через стінку — дівчата з медучилища. Вранці нас вишикували і поділили на групи, призначили інструкторів і великою колоною (нас було майже півтори сотні) повели вгору стежкою в бік полонини Пожижевської на сніжно-льодові заняття. Підвечір знову йшли колоною на базу. Пригадую своє невдоволення, адже я недавно мобілізувався з армії і мені так набридло ходити в строю. Тож при першій же можливості зрізав шлях і побіг поміж дерев на базу. Помився в Пруті, переодягся, і поки колона прийшла на базу, я вже смажив картоплю. Наступного дня знову заняття і знову самостійно бігом на базу.

Третього дня — сходження на Говерлу. Як же важко йти в колоні, впираючись головою в спину того, хто попереду. Адже ти сповнений сил та енергії! Нарешті вершина. Перекус. І знову колоною треба спускатись. Я не пам'ятаю, як у моїх руках опинився льодоруб. Їх тоді на всю секцію області було штук 13. Вони були тільки в командирів відділень. І на заняттях ми користувались льодорубами по черзі. А тут таке щастя. І я майже з самої вершини «закладаю» гліссер. В якийсь момент чую, як наш керівник сходження Ігор Рябоконт кричить нашим вчорашнім інструкторам, а нинішнім рятувальникам: «Що то за дурень глісирує там?! Тримайте його, а то зірветься за лавинонебезпечні зноси!». Мене знову поставили у стрій, та тільки-но ми увійшли в зону лісу, я миттю поміж дерев побіг на базу.

На базі готувалися до зустрічі учасників сходження та до посвячення їх в альпіністи. Кожному треба було проповзти через спеціально створені лабіринти з повалених дерев та снігу і на виході із сніжного тунелю поцілувати льодоруб, щедро змащений гірчицею, та отримати штамп із зеленки на чоло. Я в цьому ритуалі участі не брав, а лише спостерігав збоку. Увечері потрапив на очі нашого керівника Ігоря Рябоконтя, який спочатку добре мене висварив, а потім запитав, чи не займаюся

Говерляна.

Традиційне посвячення в альпіністи

я, бува, спортом. Кажу: займаюсь бігом на довгі дистанції; КМС, шосте місце в Україні на 30 км. Він запросив до секції альпінізму, і я обіцяв подумати. Наступного дня ми повернулися до Івано-Франківська. Було 10 березня. Цю розмову я згадав за тиждень до Першотравня і пішов за адресою на зібрання секції. Слухати розмови мені було геть не цікаво, але коли оголосили, що в неділю відбудеться поїздка на скелі Білий камінь, що над Делятином, я нашорошив вуха. З делятинського вокзалу до скель поряд зі мною йшла Наталя Маковей — надзвичайно цікава, ерудована жінка, на 15 років старша за мене. На той час вона вже двічі побувала на Кавказі, у неї третій розряд з альпінізму і нескінченна кількість цікавих історій, в т. ч. і про наш край. Виявляється, вона працювала екскурсоводом при Івано-Франківській Раді з туризму.

Піднялися до скель. Навколо чудова панорама. Розрядники навішують мотузки на маршрути. «Берізка» — для новачків і «Розрядна» плита для більш досвідчених. Дочекавшись своєї черги, я легко піднявся маршрутом «Берізка». Мене похвалили та ж Наталя і Люба Процан, котра разом з братом Юрієм опікувалась новачками. Вони обоє — третьорозрядники і запропонували мені спробувати себе на розрядній плиті. Спробігся. Додому повертався сповнений вражень і задоволений. Мене неабияк зацікавили ці юнаки та дівчата. І вже через тиждень я поїхав з ними на скелі Довбуша, що за Болеховом. Там проводились змагання за першість спортивних товариств, а наступного дня — за першість області. На першості ДСТ «Авангард» я посів призове місце в індивідуальному лазінні та парних перегонах. Перед обласними змаганнями зі мною позаймався Ігор Рябоконт, навчивши мене деяких елементів з техніки скельного лазіння. Вдячний йому, бо сам не знав нічогосінько, хоча мав добру фізичну підготовку.

Черговий раз на заняття секції я прийшов наприкінці травня. Занять як таких не було, всі

Заняття з зав'язування вузлів та організації страховки. Зліва направо: Василь Кузишин, Наталя Сауліч, Іван Мартинюк, Тетяна Кисліцина, Аркадій Кушлак, Євгеній Кисліцин

щось жваво обговорювали. А потім заговорили про те, що «горить» значківська путівка в альпіністський табір «Красная звезда», що на Кавказі в ущелині Домбай в Карачаєво-Черкесії. І раптом запропонували туди поїхати мені, значківцем — за сходження на Говерлу. Зміна в таборі почалась через три дні, дозволялось запізнитися на два дні. Збирали мене спішно: голова обласної федерації альпінізму викладач інституту нафти і газу Михайло Йосипович Роговик за один день організував всі потрібні документи, щоб мене звільнити від роботи і відправити на Кавказ. У табір я прибув у межах дозволеного запізнення.

Третій день зміни, а для мене — перший день перебування в таборі. Ранкове шиккування, поділ на відділення, знайомство з інструктором-командиром відділення. Мене прийняли в табір значківцем, і за 18 днів я мав пройти повний цикл практичних і теоретичних занять з техніки і безпеки пересування всіма формами гірського рельєфу, а також здійснити чотири сходження на вершини для виконання норми III спортивного розряду.

Не знаю чому, але мене обрали старостою відділення. У нашому складі один одесит — Микола Мотер-Барчук — і четверо москвичів — Дмитро Денисов, Володя Комаров, Ірина Костюченко, Марина Фондорко. Всі вони минулого року були на Кавказі і виконали норми на значок «Альпініст СРСР», два роки займалися в секціях альпінізму. Мені здавалося, що вони знають і вмюють все, що потрібно альпіністу, а ж — абсолютно нічого. Не вмюю зав'язати жодного вузла, не вмюю змаркувати (збухтувати) мотузку. Прошу Ірину, щоб

навчила мене елементарних речей, ходжу за нею по п'ятах, набридаю, як тільки можу. Здається, наш Голуб (прізвище інструктора відділення, КМС з альпінізму) моєї неграмотності поки що не помітив.

Почалися практичні заняття на скельних маршрутах. Найкращі результати — у мене та в Ірини. Через кілька днів після тренувального сходження на пік Семенов-Баші (1Б категорії складності) у вихідний день були організовані змагання зі скелелазіння серед загону значківців. У нашому загоні було п'ять відділень по шість осіб у кожному. Я серед чоловіків, а Ірина серед жінок посіли перші місця в індивідуальному лазінні та парних перегонах. Ірина стала моєю напарницею по зв'язці. Мене не зачарувала перша моя вершина. Я не пам'ятаю деталей сходження, хіба лише те, що напередодні вночі від сильних поривів вітру і дощу було завалено більшість наметів. Мені довелося серед ночі вилізти з нашого поваленого намету і поправити його та сусідні намети, за що вранці командир мене похвалив. Сходження далось мені легко, без жодного напруження йшов під рюкзаком, на підході до вершини читав вірші, розповідав анекдоти. Всі сміялись, лише наш Голуб час від часу покрикував: «Припинити розмови!» або «Припинити сміх!». Ми йшли звичною вервечкою, загonom з 36 осіб. А я хотів свободи, а не строю. Тут, у таборі, я ще жодного разу не робив ранкову зарядку разом з відділенням, бо прокидався на годину раніше і бігав у бік Теберди кілометрів вісім по ущелині вниз і назад. Кілька разів запізнювався на ранкові шиккування, кілька разів у вільний час полишав територію табору без дозволу інструктора. Я любив свободу.

Але вечорами ми розпалювали багаття, сідали тісенько навколо вогню і під гітару тут звучали ще тоді не відомі мені пісні Висоцького, Візбора, Окуджави... Для нас, молодих, прості й зрозумілі слова цих пісень були як свіжий ковток повітря, бо вони були про дружбу, вірність, про гори...

*Люди идут по свету,
Им вроде немного надо —
Была бы прочна палатка
Да был бы нескучен путь.
Но с дымом сливается песня,
Ребята отводят взгляды.
И шепчет во сне бродяга
Кому-то: «Не забудь»...*

Слова бардівських пісень все глибше й глибше западали в душу, і мені з кожним таким вечором біля багаття все більше й більше подобалося

оте альпіністське братство. А ще цьому сприяла й чудова природа Домбайської галявини, дивовижні обриси скелястих вершин, неймовірної краси ландшафти. Це неможливо забути. Домбай у перекладі з карачаївської означає «зубр». Цей куточок землі виглядав, як мені здавалося, неповторним природним ансамблем, в якому поєдналися бронза скель і перламутр хмар, кришталева чистота гірських потоків і смарагд високих трав, аквамарин льоду і багрянець неба при заході сонця...

Ми знову виходимо з табору — цього разу на шість днів. Мусимо навчитися ходити по льодово-сніжному рельєфу, ходити на кішках, рубати сходишки льодорубом, страхуватися і страхувати напарника по зв'язці, витягувати того, хто потрапив у льодову тріщину. А на завершення мусимо здійснити сходження на свою другу вершину.

Поки що йдемо Алібекською ущелиною. Досвітні промені сонця в першу чергу торкаються саме її. Виходимо з лісу — і очам відкривається неймовірної краси панорама альпійських луків, а в блакить неба впираються гострі, не схожі одна на одну вершини Головного Кавказького хребта. Навколо нас буяє різнотрав'я, полонить царство квітів — їх тут сотні видів: пишні кущі рододендронів, величава квітка високогір'я — генціана, яка вражає різноманітністю відтінків — від блакитно-синього і ультрамаринового до блідо-бузкового, рожевого і білого. А ще — яскравий шафран, дзвіночки, ніжно-червона альпійська ромашка, гірські айстри, тюльпани, дика лілія, гвоздика і ломикамінь. А поряд із сніжним покривалом посеред смарагдової трави рясніють рожеві і жовті примули, голубі незабудки, оранжеві й білі крокуси... Так непомітно, милуючись різноцвіттям, ми підійшли до Алібекського притулку. Встановлюємо намети і готуємо обід. Дорога від табору, під важкими рюкзаками, зайняла шість годин.

Упродовж трьох днів з нами проводять сніжно-льодові заняття. На п'ятий день у нас сходження на вершину Сулахат (3600 м), точніше — траверс її з півночі на південь маршрутом 2А категорії складності. Але наприкінці третього дня з'ясувалося, що в нас уже немає хліба. Один із членів нашого відділення забув у таборі п'ять буханців. Не дай Бог, про це дізнається інструктор. Як староста відділення, відчуваю і свою провину. Тож вирішив, що на сніданок принесу хліб. Гадав, що як вибіжу до табору раненько, поки всі ще спатимуть, то до сніданку (до восьмої години) маю встигнути. Я одягнув футболку і шорти, взувся в легкі кросівки, схопив рюкзак і, щоб

ніхто не бачив, — бігом униз. По стежці біг легко і задовго до ранкового підйому був у таборі, тож мене ніхто не помітив. Забрав хліб і побіг догори. А вже за 25 хвилин до сніданку я був на нашій стоянці. Друзі дивилися на мене широко розкритими очима і розсипалися в компліментах. Мені здавалося, що за плечима виростають крила, закортіло навіть попросити нашого Голуба, аби почесав між лопатками льодорубом.

Сходження на Сулахат у мене не викликало особливих емоцій. Маршрут був досить легкий і простий. І я не отримав жодних зауважень від нашого інструктора. До вечора повернулись у табір, зекономивши один день. Але як нас зустрічали! Усі, хто залишався в таборі, розійшлися околицями збирати до нашого приходу квіти, кухарі спекли величезний пиріг. На столі стояла 20-літровою каструля з компотом і батарея склянок. Коли ми наблизилися до воріт табору, з усіх гучномовців, розташованих по периметру, звучав марш. Під маршову мелодію ми заходили на лінійку, де вже з букетами в руках стояли всі учасники табірної зміни і керівний склад. Командир нашого загону доповів про всі виконані завдання, про сходження. Привітання, пиріг з компотом, душ і — відпочинок. А після вечері знову запалахотіла ватра, і ми всі довго співали під гітару улюблені пісні... До речі, так пишно і радо зустрічати тих, хто повернувся із сходжень на вершини, у таборі було традицією. І не мало значення, чи це поверталися зі своїх завдань новачки, чи ж досвідчені альпіністи-розрядники.

Потім були сходження на в. Малий Домбай 2А категорії складності та на Південний Птиш 2Б категорії складності. На Малому Домбаї (3800 м), вже на спуску, нас накрила гроза. Явище надзвичайно небезпечне і настільки ж цікаве, коли ти перебуваєш, так би мовити, в епіцентрі подій. Підвищена електризація навколо, відчувається пощипуванням кінчика носа, вух, пальців. Незвично гуде льодоруб, з нього вискакують іскорки. Ми швиденько минаємо сніжно-скельний гребінь, добираємося до скельної стінки і, сховавшись під нею, спішно зв'язуємо до купи всі льодоруби й гаки і на мотузці спускаємо цю в'язанку вниз. Гримить і блискає то над нами, то під нами, то зовсім поруч. Все тривало хвилин десять, але й цього було достатньо, щоб усі добре налякалися. Мокрі до нитки, ми спустились до нашої стоянки на Птиських ночівлях.

А наступного дня, вже за чудової погоди, ми піднімалися на свою четверту вершину — Південний Птиш (3500 м). Вийшли о четвертій

ранку, перетнули Птишський льодовик у кішках, а далі по сипучому кулуару і через ребро головного Птиша спустились на льодовик Ацгара, з котрого вийшли на контрфорс. Далі — маршрут похилими плитами через внутрішній кут, знову плити і сипучий кулуар. Вийшли на північний гребінь, що веде до вершини. Ми з Іриною йдемо, як завжди, останні. Ірина першою пройшла внутрішній кут і страшує мене. Я був на середині кута, як весь загін загукав: «Камінь! Камінь!». Я встиг підняти голову і побачив, що досить велика плита з півметра квадратного розміром, підскакуючи, з шаленою швидкістю несеться на мене. Тікати нема куди. Не знаю звідки, в тій моїй позі, взялися сили, і я зміг перенести центр ваги тіла на ліву ногу і майже приклеїтися до лівої стінки кута. Плита торкнула моє праве плече й рюкзак і полетіла донизу. Фу! Перевів подих: живий і цілий. Уперед. Ті кілька секунд зробили мене героєм сходження для всього загону. Але ж моєї заслуги в цьому ніякої. «Заслуга» у когось із них, у того, з-під чийої ноги і покотилася ця плита. Далі ми з Іриною пішли «своїм» маршрутом, поки наш Голуб зверху не крикнув: «Куди вас понесло? Ви що, не бачите, куди весь загін пішов?!». Після сходження загін повернувся до табору. Все. Ми — третьорозрядники. Завтра — день відпочинку, здаємо спорядження. Післязавтра нам вручать книжки альпініста, і ми роз'їдемося.

Однак сталося непередбачуване. Післязавтра нас розбудили о третій ночі й сповістили, що у районі вершини Зуб Суфруджу у групі інструкторів стався нещасний випадок. Оголошені рятувальні роботи, і всі чоловіки з новоспечених третьорозрядників і значківців залучаються у транспортувальний загін. Нам роздали цілий арсенал спеціального спорядження і поставили завдання: якнайшвидше підійти до постраждалого. Наші командири-інструктори, з котрих організовано головний загін, усе це залізяччя з'єднують в єдиний механізм. І ми, вчорашні значківці і новачки, з захопленням будемо дивитись, як працює цей злагоджений механізм спуску потерпілого в носилках ак'я на крутому скельному рельєфі. Мені дісталася одна з половинок нош і дуже муляла плечі. Командир головного загону за допомогою радіостанції зв'язався з потерпілими, щось порадився з інструкторами і назвав чотири прізвища, в тому числі й моє, і ми, вчорашні значківці, разом з шістьма інструкторами підіймаємося маршрутом 3А категорії складності до потерпілих. Знову зачухалося між лопатками, адже моє прізвище назвали першим. Іти було неважко, важко було нести ноші. Години

дві нам знадобилося, щоб підійти до майданчика під стінкою, де був потерпілий — один з інструкторів, який працював з новачками. У нього виявився перелом ноги. Далі працювали інструктори, які організували верхню станцію для спуску носилок. Ми четверо майже не брали в цьому участі, бо мали лише навик, як надати допомогу підручними засобами, а робота з тросовою системою — то було наше майбутнє навчання.

Потерпілого помістили в спальний мішок, вклали на носилки ак'ю, зашнурували репшнуром і носилки причепили до 5-міліметрового троса довжиною 100 метрів, змотаного в котушці. І тут Голуб кличе мене, нас обох прив'язують до троса, і ми починаємо спуск із носилками. Попереду — майже вертикальна, глибиною 7-8 метрів, стінка. Я набагато легший за Голуба, і він ризикує залишити мене одного з ак'єю. Тому стаю перед носилками, взявши їх посередині руками, і, зігнувши майже під прямим кутом ноги, упираючись в стінку, спускаюся з ними вниз. Навантаження майже ніякого, просто притримую носилки, щоб вони не билися об стінку. Однак розбирає страх, коли дивишся на тоненький трос, хоча знаю, що він витримує вагу в 900 кг. Та ж піді мною прірва. Тим часом Голуб косими полицями спустився нижче і вже готовий прийняти мене з ношами. Так почергово ми спустились на 90 метрів. Поки ми спускалися, в цій точці була вже організована наступна станція, потім ще одна, і ми спустилися на Суфруджинський льодовик. Там нас змінили інші рятувальники. Потім, уже на стежці, до нош закріпили мотоциклетне колесо і, де дозволяв рельєф, з ношами справлялися вже двоє людей. Але більшу частину маршруту їх мусили нести 4-6 осіб, часто міняючись групами. На дорозі нас чекала машина. Потерпілого завантажили у ГАЗ-51 і повезли до лікарні.

Назавтра ми покинули табір. Здається, я хочу займатися альпінізмом.

Повернувшись до Івано-Франківська, я довго не міг психологічно включитися у звичний міський ритм життя. Ходив під враженням пережитого і побаченого за літній сезон. Випадково опинившись в горах, в середовищі, раніше мені абсолютно не знайомому, я полюбив їх, здається, на все життя. Напевно тоді, коли я піднявся на свою першу справжню вершину Кавказу — пік Семенов-Баші, те зерно любові запало в моє серце. Але тільки на своїй четвертій кавказькій вершині я зрозумів, що воно і проросло у моєму серці і гори стануть частинкою усього мого життя. А участь у моїх перших рятувальних роботах в останній день перебування в альпіністському

таборі та відвідина маленького альпіністського цвинтаря в Алібекській ущелині змусили мене абсолютно змінити свій погляд на поведінку і дисципліну в горах. Після тих рятувальних робіт я зрозумів, наскільки правий був наш Голуб, який після кожного нашого сходження робив мені зауваження і навіть записав у мою альпіністську книжечку: «Необхідно бути більш дисциплінованим». Пригадую, як був засмучений цим записом і побоювався, що з такою характеристикою мене більше не запросять на альпіністські збори. Крім того, у моїй книжечці Голуб записав: «Не вміє правильно вибирати маршрут». І це тому, що йдучи завжди останніми, ми з Іриною, як тільки Голуб відходив уперед, вибирали собі більш цікавий, на наш погляд, маршрут, де були і стінки, і каміни, і внутрішні кути. А інструктор усе це бачив і не раз покрикував на нас: «Ви що, маршруту не бачите? Весь загін пройшов, а вас куди понесло?».

І знову допоміг випадок. У другій половині того ж літа, згідно з планами обласної федерації альпінізму, група розрядників у складі Ярослава Куруса, Ігоря Рябокonia, Анатолія Богатиря і Володі Виборного бере участь у спортивних зборах Московського енергетичного інституту у Фанських горах (Паміро-Алай). А група третьорозрядників у складі Леоніда Перчила, Валентина Водяніна, Романа Безрукова, Леоніда Когана, Євгена Алфьорова, Олесі Костечко (Виборної) та Олега Єршова мала виїхати на самостійні збори в альптабір «Баксан», що в Приельбруссі. Та в Олега Єршова виникли якісь проблеми, і хтось запропонував мою кандидатуру замість нього. Керівником нашого збору був призначений Михайло Йосипович Роговик, кандидат наук, викладач Інституту нафти і газу і третьорозрядник, як і я. На той час він був головою обласної федерації альпінізму. Ми його дуже поважали, як інтелігентну, розсудливу і спокійну людину. В альптабір ми приїхали з деяким спорядженням, але в нас не було й половини необхідного. А головне — у нас не було якихось необхідних документів, щоб табір прийняв нас за готівковий розрахунок без путівок. На той час я ще мало розумівся на правилах оформлення документів для проведення альпіністського заходу, не знав існуючих правил їх проведення, не знав, чого саме в нас не було. Тож не міг второпати, чому нас уже другий день не приймають у таборі. Якимось мені потрібен був Роговик і, знаючи, що він пішов у навчальну частину табору, я рушив туди. Відчинивши двері, побачив, як посеред великого кабінету, потупивши погляд, як школяр, стоїть наш

керівник, а за столом грізно, але з добродушним обличчям, сидить начальник навчальної частини. Мені вдалося-таки за дверима поговорити з Роговиком і через кілька хвилин я вже знав суть нашої проблеми. І з дозволу керівника нашого збору взявся за її вирішення. Вже до кінця дня я домовився із завскладом спорядження, що за десять (!) карбованців він видасть нам все необхідне. А це, здається, шість пар отриконених черевики, два намети, дві сорокаметрові мотузки, репшнури, карабіни, сім льодорубів, два примуси та ще зо три десятки гаків. З шеф-поваром за 30 крб домовився, що він годуватиме нас, вісьмох прикарпатців, упродовж місяця в ті дні, коли ми будемо в таборі. Залишилося вирішити питання проживання і випуску на сходження, але це вже питання до начуча (начальника навчальної частини і фактично керівника всього табірнього життя, оскільки начальника табору, господарника, за всю зміну можна й не побачити в таборі, як, до речі, й сталося в нашу зміну). На той час начучем у «Баксані» і був Віталій Васильович Овчаров — майстер спорту СРСР, заслужений тренер України, суддя всесоюзної категорії зі скелелазіння. З обличчя цієї людини ніколи не сходила посмішка, а на вустах завжди був хороший анекдот. І все ж з острахом іду до нього. Розповів йому, що вирішили питання із спорядженням, харчуванням, от залишилося питання проживання і треба нам двох інструкторів на тренувальні сходження. Він мені й радить: «За річкою стоїть туристичний наметовий табір «Глобус». Підійди до його начальника, скажи, що від мене, й ставте там свої намети, а інструктори у вас будуть післязавтра».

Туристичний табір розташувався на другому березі річки Баксан, майже напроти альптабору. Стояло там кілька десятків наметів, заселених студентами Київського політеху, де викладачем працював Віталій Васильович. Наступного дня ми здавали фізнормативи, проходили медкомісію. Як і пообіцяв Овчаров, інструктори нам були призначені. Вони провели з нами заняття на скелях, і під моїм умовним керівництвом наше відділення стало готуватися до тренувального сходження на вершину Когутай-Баші 2А категорії складності. До складу нашого відділення, крім мене, входили Олеся Костечко, Михайло Роговик, Валентин Водянін та Роман Безруков. На той час, згідно з нормами і правилами, третьорозрядники ходили самостійно, без командира відділення, за винятком, що перше сходження проходило під керівництвом одного з учасників і в присутності інструктора, котрий стежив,

наскільки учасники готові технічно, і давав рекомендацію до самостійних сходжень. Наші обидва відділення успішно склали цей іспит, і ми стали ходити самостійно. Моїм напарником по зв'язці став Валентин Водянін, прекрасний скелелаз. Ми подружились і в одній зв'язці ходили кожного літа до 73-го року. Після трьох сходжень Леся Костечко зрозуміла, що їй ходити в гори небезпечно, вона була на п'ятому місяці вагітності, тож поїхала додому. А замість неї нам у відділення дали Людмилу Гонтареву, студентку Ленінградського технологічного інституту. Вона була відмінно підготовлена фізично і швидко вписалася в наш колектив. Відділення мало гарні результати в той сезон. Я в залік другого розряду піднявся на шість вершин третьої категорії складності. То були чудові маршрути на в. Андирчі і МНРі, Джантуган і Ірикчат, Вільна Іспанія і Малий Донгузорун. При кожному сходженні ми милувалися красенем Ельбрусом. Його двоголова вершина, вкрита сніжно-льодовими шапками, діамантами виблискувала на сонці і манила до себе. То була мрія! Чудова фізична підготовка, прекрасна акліматизація — і ми отримали дозвіл від начуча на сходження на Ельбрус. Нас четверо: Роговик, Гонтарева, Водянін і я.

Ельбрус здавна привертав до себе увагу таємничістю, неприступністю і суворою красою — недаремно ж це була найвища вершина Європи. І нам дуже хотілося пізнати цю таємницю захмарних висот. Три дні готувалися до сходження. У день виходу від альпіністського табору «Баксан» до містечка Терскол доїхали машиною. Далі треба було йти пішки. Висота набирається повільно. Йдемо серед хаотичного нагромодження каміння, виходів лави — слідів древнього виверження Ельбрусу. Часом здається, що ми зовсім не рухаємося — надто вже повільно наближається до нас маленька чорна цяточка з-поміж маси снігу — триповерхова будівля під назвою «Притулок одинадцяти». Нарешті перед нами великий будинок, вкритий оцинкованою бляхою для захисту від вітру, що досягає тут надзвичайної сили. Висота 4200 м. Наступного дня зробили тренувальний вихід до скель Пастухова, що на висоті 4800. Завтра підготовка до сходження і в першій годині ночі вихід до омріяної вершини. Організм повинен звикнути, підготуватися до величезного фізичного і морального навантаження, яке зазнає кожен при сходженні на Ельбрус.

О першій годині ночі рушаємо в темноту. На небі — ані хмаринки, тільки величезні зірки, ніби

гігантські ліхтарі, нерухомо висять над нами. До скель Пастухова йдемо без зупинок. 4800 м. Маленький відпочинок. Ми знаходимося вище від усіх вершин, що видніються на фоні темного неба. На сході воно вже починає світліти і набирає ніжно-голубого відтінку. Ще декілька хвилин — і з-за горизонту з'являються перші промені сонця, що висвітлюють нам шапку Ельбрусу. Не віримо своїм очам: білий сніг вершини і далі вниз по схилу забарвлюється у ніжно-рожевий колір. Ми зачаровані! Зупиняємося, милуємося рідкісним явищем, та розуміємо, що треба йти далі. Поступово наближаємося до сідловини. Ельбрус уже яскраво залитий сонцем. Далеко на горизонті я скоріше вгадую, аніж бачу, найвищу вершину Домбаю — Домбай-Ульген (4040 м).

От і сідловина. Половина шостої ранку. Висота 5200. Болить голова. Це наслідки висоти і швидкого темпу підйому. Поставили намет. На примусі сніг, набраний у казанок, перетворюється на ароматний чай. Дві години відпочинку — і знову вгору. Намет і всі речі залишаємо на сідловині. Рівно через годину ми вже стоїмо на вершині Ельбрусу (5633 м). Неповторне відчуття! Навкруги — безмежна широчінь, внизу — безліч вершин Головного Кавказького хребта. Темніють глибокі ущелини, біліють ниточки рік. На горизонті синіє Чорне море, а з протилежного боку — затагнуте серпанком Каспійське. Стоїмо зачаровані: таку красу доводиться бачити не кожному. Фотографуємося, залишаємо записку, в якій своє сходження присвячуємо 30-річчю возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській державі. І починаємо спускатись. На сідловині зустрічаємо групу німецьких альпіністів. Вони вітають нас і пригощають смачним чаєм, завареним на нашому примусі. Ділимося з німцями враженнями. Відпочивши, йдемо вниз, а вони піднімаються на вершину. А ще через кілька днів ми вже милувалися ранковим Івано-Франківськом і ловили на собі здивовані погляди перехожих, які поспішали на роботу і задивлялися на наші великі рюкзаки.

Під кінець вересня аналізували літній альпіністський сезон. Курус після Паміру повернувся до Москви продовжувати свою службу офіцера запасу, а Богатир поїхав до Львова — він там жив. З «памірської» групи на розбір прибули лише Виборний і Рябоконт, який відповідав на той час за навчально-спортивну роботу. Зійшлося зо двадцять альпіністів. Рябоконт коротко поінформував про Фанські гори Паміру, про сходження та висловив свої враження від зборів. Роговик розповів про збори на Кавказі. Він співав мені дифірамби, бучімто я врятував збори і т. п. Тут і Рябоконт під-

ключився: мовляв, такого у нас ще не було, щоб в один сезон виконати норми на Значок альпініста, здобути третій розряд і здійснити сім сходжень на другий розряд. Тож мене обрали головою альпіністської секції ДСТ «Авангард». Голову обрали, а секції майже не було: кілька людей в Калуші і троє в Івано-Франківську. «Невже на моєму заводі, де працює понад п'ять тисяч чоловік, не знайдеться жодного, хто б хотів займатися альпінізмом?» — думав я, йдучи наступного ранку на роботу. Тож на прохідній вивісив оголошення про організацію заводської альпіністської секції. А через кілька днів зголосилося кілька бажаючих. Першим був Саша Пожидаєв, потім — Мирослав Шевчук, Василь Черниш, а далі Роза Гринечко, Дарка Гринів, Марійка Вільчинська, Ліда Іщенко, Петро Шерстій, Ярослав Плієнко... 10 жовтня 1969 року під моїм керівництвом був проведений перший тренувальний похід на Говерлу. Нас було десятеро. Цей день і став датою заснування секції альпінізму на приладобудівному заводі. Він же й став днем відродження обласної секції ДСТ «Авангард».

На заводській прохідній з'явився фотомонтаж про наше сходження на Говерлу. Скромні чорно-білі фотографії, зроблені мною на фотоапарат «Смена». В секцію почали записуватися інші працівники заводу. Кожної суботи-неділі ми стали виїжджати на скельні тренування — то на Білий камінь, що над Делятином, то у Бубнище на Скелі Довбуша. А вже на жовтневі свята (7-8 листопада) альпіністська команда приладобудівного заводу взяла участь у першості Івано-Франківська, що відбулася на Леськівських скелях поблизу с. Малий Рожен Косівського району. Роза Гринечко серед жінок, а я серед чоловіків посіли призові місця. На той час у секції займалося вже 15 осіб. Я розробив план теоретичних занять (по середах) і план походів і скельних тренувань у вихідні дні. Для теоретичних занять нам потрібне було приміщення. І нам дозволили займатися по середах о 19:00 у методичній кімнаті заводського спорткомітету. Взимку майже щовихідних ми ходили в походи у Карпати. До нас приєдналися нові люди: Галина Гаврилова, Тамара Ломова, Юрій Калічук, Марійка Соп'як, Віталій Матись, Зоя Гудкова, Ярослав Юсіпів, Володя Шкутов, Ліля Паламарчук, Гена Чучин, Марта Налісник, Люда Проценко, Ліда Наполова, Рита Михайлова, Таня Кандимова, Ярослав Левицький, Таня Кисліцина, Таня Майстерук, Таня Кріпак, Галя Рубцова.

Я радів, що секція росте. Однак і непокоївся, бо не було необхідного спорядження. Його

ми брали напрокат (рюкзаки, спальники, брезентові куртки). Із спорядження загального користування брали брезентові намети (без дна), мотузки, карабіни, нагрудні страхувальні обв'язки... Важко в це повірити, але в єдиному на той час в Івано-Франківську спортивному магазині (по теперішній вул. Січових Стрільців, напроти пошти) купити щось із альпіністського реманенту було просто неможливо. Хіба що черевики Київської фабрики за ціною 9,5 крб. Висота берців була ледь більшою, ніж у чоловічому туфлі. Через те в походи ми взували або кирзові чоботи, або робочі черевики, або гумаки. З теплих речей — вовняні светри, а зверху брезентова штормівка з прокату або ватна фуфайка. І наперекір усьому з походів ми поверталися щасливі, з сяючими очима, сповнені багатющих вражень. У таких походах народжувалася справжня дружба, міцніло наше альпіністське братство.

Не пригадую, хто саме повідомив, що на аеродромі можна купити (звісно, нелегально) строп від тормозного парашута, який можна використовувати для страхівки на скелях замість альпіністської мотузки. Строп мав ширину 35 мм і витримував 800 кг. Але де взяти гроші? Вирішили здати кров. Це ж по 23 крб кожному! Але поки збирались, Галка Гаврилова поділилась цією ідеєю зі своєю подругою Зоєю, бухгалтером заводського комітету профспілок, а та розповіла голові профкому Василеві Андрійовичу Сиротюку. Голова профкому розпорядився видати кільком членам секції матеріальну допомогу по 15 крб. Тож ми купили стропа.

На Говерлу у березні 1970-го від приладобудівного заводу поїхало 20 осіб. Заводський профком взяв на себе всі видатки. Ще б пак — сходження присвячували 100-річчю з дня народження Леніна. Нам ще й зарплата була збережена: Говерляна проводилася чотири дні, в т. ч. у четвер-п'ятницю. З нашої команди більшість пройшли скельні тренування, інші по кілька разів ходили в походи у Карпати.

Плануючи зимові походи, я розробляв маршрути так, щоб ми могли о четвертій-п'ятій ранку виїхати з міста, а вже через 2-4 години йти заданим маршрутом. Ночівля, як правило, планувалася у пастушачій колибі чи в будинку лісника. Деколи дорога до початку маршруту займала цілу ніч з п'ятниці на суботу — у приміському поїзді чи на дрезині вузькоколійкою. Навесні 70-го року знову почалися скельні тренування, а на Першотравень — змагання із скелелазіння серед спорттовариств і на першість області. Вони переважно проводилися на скелях Довбуша.

Як голова обласної секції ДСТ «Авангард» я мало уваги міг приділяти калуській секції. Я ж працював на майже режимному заводі і весь робочий час мусив бути за верстатом. А після роботи не завжди міг приїхати до Калуша. Зустрічались ми переважно з калушанами на скелях Довбуша, що височили над селом Бубнище за 15 км від Болехівського вокзалу. Ці скелі — унікальні творіння природи посеред букового лісу. Люди дали їм різні назви: Одинець, Голець, Тюльпан, Лялька, Відьма, Броненосець, Безіменка, Шуршунчик, Колобок... І все це навколо величезного масиву, який зветься Основний масив. Назву свою в народі скелі одержали тому, що 1744 року Олекса Довбуш зі своїми опришками під час походу на Дрогобич і Турку зупинялись під ними на кілька днів. Калуською секцією керувала Валентина Бобир, серед найбільш активних членів секції були Роман Дідошак, Людмила та Віктор Малахови, Володимир Галицький, Людмила Жданова, Валентина Гуменна.

У літньому сезоні 1970 р. уже четверо членів нашої заводської секції побували в альпіністських таборах Кавказу і виконали нормативи

Так іноді носять у Карпатах, або Мартинюк у 1970 р. готується до майбутнього у 1996 р. сходження у Гімалаях. Четвертий, свій рюкзак, підсобив Льоня Перчило

на третій спортивний розряд. Це Олександр Пожидаєв, Ярослав Шевчук, Роза Гринечко та Марія Вільчинська. Цього ж сезону обласна федерація альпіністів удруге підключає групу альпіністів області до збору у Фанських горах, спочатку в ущелині Варзоб (40 км від Душанбе), а потім в районі Алаудинських озер. Фанські гори — це район Паміру, розташовані вони між Гісарським і Зеравшанським хребтами. У зборах прийняли участь 13 чоловік з Івано-Франківщини, 4 альпініста з Тули, керівник зборів - Ігор Рябоконт. Крім нього, до групи увійшли від «Спартак» мій минулорічний напарник по зв'язці Валентин Водянін і лікар Лариса Вербицька; від «Буревісника» — викладач ІФНГу Михайло Роговик та студенти Дмитро Круль і Віктор Старостін; від «Авангарду» лише я. Майстер спорту СРСР Анатолій Борисович Нелідов, перший випускаючий, кандидат фізико-технічних наук, людина енциклопедичних знань, надзвичайний інтелігент. Другий випускаючий — Іванов. На зборах також молоді вчені — доктор фізико-математичних наук Анатолій Карацуба і кандидат наук Володя Нежура, лікар з Омська Віра Нацук, четверо альпіністів з Тули і один з Душанбе, а ще десяток студентів МЕІ.

Після тренувальних сходжень я з Водяніним та Рябоконт у складі команди беремо участь у змаганнях рятувальних загонів за першість Таджикистану. Участь у подібних змаганнях потрібна була для отримання номерного жетону «Рятувальний загін», наявність котрого вимагали норми на звання кандидат в майстри спорту СРСР. Через кілька днів ми перебазувалися у більш віддалений район — на Аллаудинські озера, де продовжили спортивні сходження. Того літа я здійснив сходження на дві вершини третьої категорії складності — саме цього мені бракувало, щоб отримати другий розряд, а також виконав залікове сходження 4А категорії на перший розряд. Це був хороший результат.

Осінь 70-го року була найбільш урожайна на поповнення заводської секції. Вважаю, що тут спрацювали і оголошення, що висіло на прохідній, і публікації у місцевій пресі. Але найбільше, на мою думку, спрацювала «циганська пошта». Бо щоразу повертаючись з походу, із скельних тренувань, а тепер ще й з Кавказу чи Паміру, члени секції ділилися враженнями з колегами по роботі, навчанню, з друзями. В кінці вересня в секцію записалися Валерій Чорнорай, Петро Яремак, Люба Яш, у жовтні — Богдан Боришак, Тарас Шандровський, Олег Левицький, а в лис-

топаді до нас прийшли Тетяна Фоміна, Люда Коваленко, Наталя Сауліч, Світлана Пономарьова, Сергій Гавскнехт, Анатолій Кіндзерський, Валерій Безпалов, Оксана Козейчук та Богдан Гайдей. За неповні два місяці секція поповнилася на 19 осіб. І знову заняття, скельні тренування, походи Карпатами. А особливо запам'яталася поїздка та проходження двох маршрутів у Млинківські печери, що на Тернопільщині. Для поїздки завод виділив автобус. Це було 5-6 грудня — День Радянської Конституції. У Радянському Союзі було достатньо визначних, шанованих партією і керівництвом держави дат у календарі. І це нас дуже влаштовувало, бо хто міг заперечити і не виділити кошти, чи заборонити участь своїм працівникам у заході, який обов'язково присвячувався кожного року якісь річниці. Попробуй не дозволяй — можна було і партквитка лишитись, а без партквитка, відповідно, й керівної посади.

У Млинки нас поїхало тридцять трое. Печери однойменні з назвою річки, вздовж якої вони й простягнулися. У селі ми швидко знайшли екскурсоводів і вже хвилин через 40 були біля входу у печеру. Проїшовши через невеликий отвір, ми потрапили у великий зал довжиною 50-60 м. Але це ми побачили пізніше, бо спочатку була повна темрява і цілковита тиша. Запалюємо свічки, дістаємо ліхтарики. Перед очима — велика зала, під ногами — рівна поверхня, над головою — напівкупол стелі. Екскурсовод показує, де можна залишити рюкзаки. Одягаємо штормові костюми (хто має), або одяг, який не шкода забруднити. Інструктаж, екскурсоводи ділять нас на три групи, і перша рушає, а решта чекають повернення перших. Екскурсоводів на маршруті двоє: один попереду, інший замикає групу. Ми повинні рухатись вервечкою і не відставати. Рухаючись крізь павутину важкопрохідних щілин з гладенькими стінками, ми проповзаємо то на колінах, а то по-пластунськи через лабіринти під назвами Адамове ребро, Вилка, отвір Кам'яне око, чи буквально протискаємося крізь отвір Роддом. Зачаровані побаченими сталактитами і сталагмітами, чудернацькими фігурками з нашарувань кристалів, ми не можемо отямитися від вражень. Блискітки кристалів виграють на стінах, стрибають по камінню у промєнях ліхтариків і зникають у темряві лабіринтів. Починаю навіть хвилюватися, чи знайдемо дорогу назад. Та через деякий час у світлі наших ліхтариків виринає зала, де нас чекають. Нас треба було бачити: перемазані глиною з голови до ніг, але щасливі від побаченого.

Наступного дня поверталися додому. Так,

поїздка була для мене цікавою і захопливою, але не настільки, щоб я міг поміняти альпінізм на спелеологію. Безмежна широчінь гір і блакить неба над головою ні в яке порівняння не йде зі сталактитами печер. Ми всі, до речі, були одностайні в цій думці. «Лучше гор могут быть только горы, на которых еще не бывал», — недаремно так сказав поет. Але саме після цієї поїздки сформувався кістяк нашої альпіністської секції на довгі-довгі роки, а п'ятеро з цього ядра залишилися моїми друзями до цього часу. Та далека осінь була вдалою для нашої секції ще й тому, що мені вдалося через наш профком придбати для заводських альпіністів 15 спальників, 15 рюкзаків, 15 штормовок, а в грудні ще й 15 пар лиж «Турист». Це були дерев'яні окантовані гірські лижі мукачівської фабрики. На таких Д. Шпаро (відомий московський мандрівник) уперше пройшов до Північного полюса.

Наближався Новий 1971-й рік. Ми настільки здружилися у секції, що вирішили зустріти Новий рік разом і в горах. На Закарпатті (години чотири ходьби від Рахова) знаходиться прекрасний, як на той час, притулок туристів «Перелісок». Наша компанія, яка могла зустрічати Новий рік в горах, нараховувала 22 людини. Забронювати притулок треба заздалегідь, та й глянути на нього здалося б теж наперед. Через те напередодні невеличка група з шести осіб рушає в похід від Рахова через гору Думен до «Переліска». Снігу тоді було так багато, що ми ледве просувалися. І все ж дісталися притулку, який дуже нам сподобався. А головне — нам сподобався чудовий схил біля нього, де можна кататися на лижах. Крім того, там нам підказали іншу дорогу — поїздом до ст. Билин (не доїжджаючи Рахова), а далі — пологим серпантинном на лижах до притулку. То була незабутня зустріч Нового року, яка поклала початок нашій традиції — кожний Новий рік

Лижний похід Космач — Ворохта. В похіді було 18 учасників. Січень 1971 р.

зустрічати тільки в горах і тільки там, де можна покататися досхочу на лижах і, бажано, щоразу у новому місці.

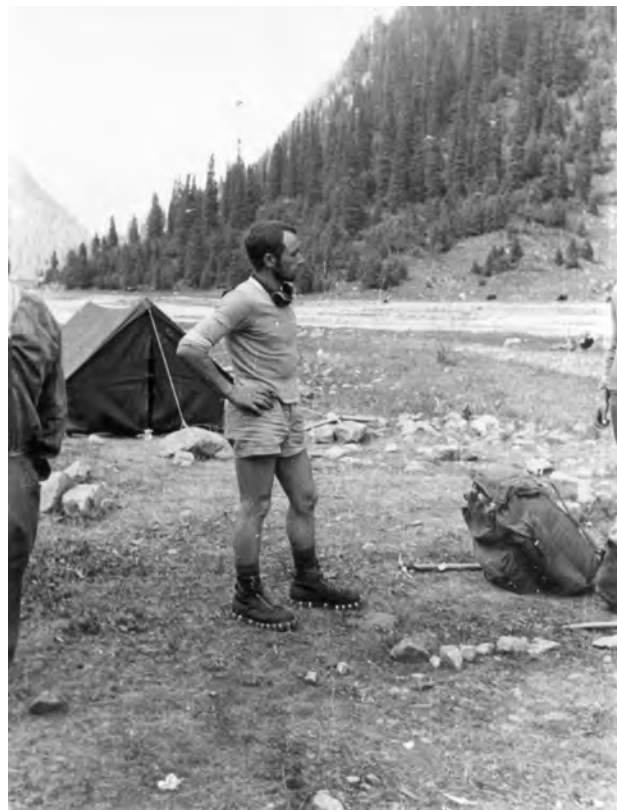
Цілу зиму 71-го суботи й неділі ми проводили в основному у лижних походах. А в березні вже традиційно відбулася Говерляна — масове сходження альпіністів області на найвищу карпатську вершину і, звичайно, воно присвячувалося якійсь політичній даті...

З настанням весни знову відновилися скельні тренування і підготовка до літнього сезону у великих горах. Цього літа планувались альпіністські збори для п'ятнадцяти розрядників в горах Тянь-Шаню, неподалік від м. Пржевальська (тепер Каракол). Під збори було виділено дві колективні путівки. Одна — на 12 осіб (10 учасників і 2 інструктори), друга — на шістьох (відповідно 5 і 1). Крім того, для області було виділено ще 20 путівок в табори Кавказу для виконання норм третього розряду і вище. Від нашої секції в різні табори Кавказу поїхало дев'ять альпіністів виконувати норми третього спортивного розряду. Троє від ДСТ «Авангард» були включені у склад зборів на Тянь-Шань: Роман Дідошак та Володя Галицький з Калуша і я. А також від «Буревісника» — Володя Твердомед, Володя Семиволос, Валя Москальченко, Вітя Катусков, Женя Алфьоров і Юра Скоробогач; а від «Спартак» — Володя Виборний, Леонід Перчило, Толя Богатир, Ігор Рябоконт, Валентин Водянін та керівник збору Ярослав Курус. Інструкторами в нас були москвич Лев Алексашин, Лілія Ломако з Мінська та наш старий друг Анатолій Нелідов з дружиною Тонею.

Літаком з Івано-Франківська до Москви, далі пересадка до столиці Киргизії м. Фрунзе (тепер Бішкек). Знаходимо перевалочну базу альптабору Ала-Арча. Справа в тому, що табір в ущелині Каракол був виїзним філіалом альптабору «Ала-Арча», який знаходиться за 47 км від Фрунзе. У перекладі з киргизької «Ала-Арча» означає пишно-яскравий кущ ялівцю. Табір зустрічає нас трагічною звісткою: на горі Корона загинули двоє відомих у Союзі альпіністів, майстри спорту Ассоров і Мойсеев. На даний час йдуть рятувальні роботи, хоча рятувати уже нема кого. Тіла загиблих спускають із вершини. А це надзвичайно складно і небезпечно для рятувальників на скельно-льодових стінах маршруту найвищої категорії складності. У рятувальних роботах фактично зайняті всі, тож нам доводиться зачекати, за інформацією радиста табору, до завтрашнього вечора. Якщо все буде нормально, то до ранку тіла спустять до стежки, а далі транспор-

тувальний загін винесе їх до дороги. Сидячи тоді на камені посеред прекрасної поляни поруч із табором, я ще не знав, що на мою альпіністську долю випаде участь у 37 рятувальних роботах і я пройду всі щаблі від члена транспортувального загону до керівника рятувальних робіт (начрят табору).

Наступного дня всі, хто був у таборі, вийшли на галявину збирати квіти. Після обіду загиблих привезли в табір. Їх перенесли у попередньо підготовлену машину з двома домовинами. Всі учасники табору і ми, новоприбулі, вишикувалися на майданчику, а потім з оберемками квітів стали по обидва боки дороги, що вела до міста. Під удари табірної гонгу машина повільно рухається за ворота і ми всі, по черзі, кидаємо під колеса і на домовини ці квіти. Ми стоїмо і ще довго проводжаємо поглядом машину, поки вона не сховалася за горизонт. Потім, оформивши в таборі документи, ми повернулися у Фрунзе. На перевалочній базі наповнивши машину рюкзаками і продуктами, купленими на фрунзенському базарі, ми, нарешті, готові до переїзду в Каракол. На нас чекає дорога в майже 500 км аж до м. Пржевальська. Будемо проїжджати вздовж

*Тянь-Шань. Каракол. Базовий табір. Перед виходом на п'ятірку. Іван Мартинюк.
Липень 1971 р.*

усього північного берега озера Іссик-Куль.

Дорога з Фрунзе тягнеться зеленою долиною річки Чу. До зупинки в селищі Рибаче (тепер Балікчі), звідки і починається на заході Іссик-Куль, потрібно проїхати 180 км. Майже через дві години під'їжджаємо до знаменитої Боомської ущелини, від котрої відкривається шлях до озера. Ущелина стиснута безлісими горами з пологими вершинами висотою приблизно 2500 м. Довгою безлісою ущелиною ми їхали майже півтори години, потім ландшафт змінюється, ущелина стає ширшою, поступово перетворюючись на долину з безмежними плантаціями маку по обидва боки дороги і зі сторожовими вежами на відстані метрів 300 одна від одної. Вдалині блиснула синя стрічка води. І, нарешті, ми бачимо озеро у всій його красі. Воно розкинулося синє-синє і безмежне, як море, до самого горизонту на сході. А над південним його берегом ніби висять у повітрі зубчасті контури потужного гірського хребта Терської-Алатау, увінчаного сніговими вершинами. З глибини долини, що примикає з заходу до озера, насувалися зловісні хмари сіро-коричневих відтінків, а над хребтом Кунгей-Алатау, що тягнувся вздовж північного берега озера, яскраво світило сонце. Та раптом картина різко змінилася. Обидва хребти та вода біля берегів закрилися хмарами, і тільки середина озера, добре осяяна сонцем, світилася яскравою аквамариновою плямою. Ще через хвилину розчистився від хмар захід, сонце освітило далекі снігові піки, а води озера виблискували переливами кольорів: синього, зеленого, сталюого та буро-жовтого. Як зачаровані, стояли ми біля води, милуючись безперервною зміною барв, грою хмар і синіючими контурами далеких снігових хребтів. Уже у Пржевальську я дізнався, що довжина озера становить 184 км, ширина місцями доходить до 50 км, а найбільша глибина його 702 м. І незважаючи на те, що озеро знаходиться на висоті 1609 м над рівнем моря і зі всіх боків оточене вічно покритими снігом горами, воно не замерзає взимку.

Нарешті Пржевальськ (тепер місто називається Каракол) — центр Іссик-Кульської області, розташований на висоті 1770 м на річці Каракол, у місці виходу її з ущелини, в котрій і базуватиметься наш табір. Місто потопає в зелені садів і кремезних тополь, якими всюди засаджені вулиці. Неповдалік — пароплавний порт, поруч з ним — чудовий пам'ятник мандрівнику Пржевальському. В місті є ще одна перевалочна база, найкійми отримуємо всеспорядження для базового табору і спортивних виходів, а також продукти на 20 осіб (на 30 днів). Знову машиною, доки дозволяє дорога, їдемо в ущелину. А далі цілий

день переносимо вантажі до табору. Весь підготовчий період, від літака у Фрунзе і до влаштування базового табору, у нас займає 9 днів. Нарешті тренувальні заняття і спортивні виходи!

Сформовано три відділення: третьорозрядники, чисті другорозрядники і відділення, в яке входять Курус, Виборний, Богатир, Водянін, Рябоконт, Нелідова і я. З постійного складу були Курус, Водянін і я. На різні сходження до нас підключались то Нелідова, то Богатир, то Виборний. Володя Виборний — лікар зборів. Нарешті закінчено тренувальні заняття на скелях, на льоду та снігу. Здійснено перше тренувальне сходження. На наступні два залікові маршрути четвертої категорії траверсом вершин пік Гастелло — пік ГТО та другий на Аю-Тор — виходимо у складі шести осіб. Між цими двома сходженнями у нас повинен бути день відпочинку — під маршрутами, не повертаючись на базу. Перший маршрут пройшли за один день — легко, без особливого напруження. На ночівлю стали після спуску під маршрутом. У нас один висотний намет. Він значно більший за «памірку», і ми комфортно розміщуємося у ньому. Ой яка гроза посипалася сніжною крупкою вночі на наш намет. А на ранок над головою — чисте голубе небо, а під ногами — вражаюча кількість едельвейсів. Учора ми спустилися з гори вже в сутінках і не розгледіли їх. А сьогодні стати нікуди, щоб не наступити на цю чарівну красоту — квітку мужності, як її називають. Готуємося до завтрашнього сходження, а на ранок Володя раптом заявляє, що на маршрут не піде — мовляв, не готовий до маршруту 4Б категорії складності. Це було несподівано для нас, але треба віддати належне йому за те, що знайшов мужність відмовитися від сходження тут, внизу, а не на маршруті. Поки ми будемо на горі, він безпечною стежкою спуститься до табору. Та яким

Секція «Приладу». Маритнюк, Курус.
Попереду маленький Саша Курус

було наше здивування, коли через два дні, повернувшись до табору, ми його там не побачили. Лікар зборів покинув табір. Для нас це був шок. Адже це не в шахи серед міста грати, це гори, і тут до найближчого медпункту 40 км, з них 15 — іти пішки.

Через кілька днів Курус, Водянін, Нелідова і я здійснили сходження по прекрасному стінному маршруту на вершину МГМІ (Магнітогорський металургійний інститут). На наступний маршрут п'ятої категорії складності — на вершину під красивою назвою «Бригантіна» йшли Курус, Богатир, Рябоконт, Водянін і я. На цьому нашій сходженню того року закінчилися. Але попереду були ще змагання рятувальних загонів на першість ущелини Ала-Арча, в яких наша команда посіла призове місце.

Збори закінчилися. У мене і Рябоконтя до І спортивного розряду не вистачає двох сходжень, у Куруса, Богатиря і Водяніна — чотирьох, Москальченко, Семиволос, Твердомед закрили ІІ розряд, Алфьоров закрити ІІ розряд і зробив два сходження на перший, а Дідошак і Галицький закрили ІІ розряд і здійснили одне сходження на перший. Катужкову і Скоробогачу до другого розряду треба ще здійснити сходження на три гори. Деталізую це, бо для того, щоб отримати певний спортивний розряд, альпіністів необхідно здійснити сходження, згідно з правилами і умовами, певної категорії складності маршруту, певну їхню кількість і в певній послідовності. На альпіністському жаргоні це звучало «закрити клітинку». От і «малювали» альпіністи клітинки, наче в шахах.

Справа у тім, що в колишньому Союзі на першому плані була звітність, а у звітах повинні бути показники. І це в усіх сферах. Тож спортив-

На перевал Легіонів. Іван Мартинюк, Таня Фоміна, Сергій Гавскнехт, Наталя Сауліч, Оля Олійник, Таня і Женя Кисліцини, Тарас Шандровський, Мирослав Борищак, Богдан Гайдей. Осінь 1971 р.

Альптабір «Цей», 1978 р. Король гір Іван Мартинюк зустрічає новачків

Скелі Довбуша. Поляна. Зліва направо: Валерій Жуков, Ярослав Левицький, Наталя Сауліч, Людмила Ніщета, Іван Мартинюк, Женя Кисліцин (стоїть), Галина Рубцова, Ольга Олійник, Тетяна Фоміна, Ігор Бачевський, Геннадій, Аркадій Кушлак, Ліда Сафонова, Микола Багаєв. Травень 1972 р.

ному функціонерів теж треба показати досягнення: скільки спортсменів-розрядників в тому чи іншому виді спорту підготовлено. На основі цих звітів-досягнень кожному спортивному відомству виділялись кошти, форма, інвентар, спорядження. А ще в Союзі увага приділялась олімпійським видам спорту, їх розвивали. Альпінізм не був олімпійським видом, навпаки — він ще й небезпечний вид спорту, бо можливі травми і навіть смерті, тож навіщо відповідати, не дай Бог. Пригадую, як десь у році 76-му я знову щось випрошував для обласної альпіністської секції у голови ДСТ «Авангард». Він вислухав і каже: «Ваня, та пішов ти зі своїм альпінізмом. Він у мене вже ось тут, — і провів долонею по горлу. — Піди на склад і вибери собі «Елани», черевики, кріплення, костюм і катайся на здоров'я. Тільки залиши мене у спокої зі своїм альпінізмом». Чи уявляєте собі,

що таке у 1976 році гірські «елани» (лижі)?

Отже, черговий сезон минув успішно, ми повернулися додому. Хоча планували ми більше, однак свої корективи в наші плани внесли і погода, і рятувальні роботи, і віддаленість філіалу від основного табору. Ми втратили вісім днів. Були й організаційні проколи з нашого боку. Про все це говорили, коли підбивали підсумки сезону. А на завершення розмови вирішили в кінці листопада провести вечір-зустріч для всіх альпіністів області, присвячену закриттю альпіністського сезону. Такий святковий вечір буде проводитись уперше. Я запропонував провести його у приміщенні заводської їдальні. От мені й доручили організувати цей вечір — ініціатива має ж бути покарана. А попереду ще жовтневі свята і традиційні змагання із скелелазіння...

Вечір пройшов надзвичайно цікаво і з тих пір став традиційним. На цьому вечорі я познайомився і до цього часу зберіг дружбу з Василем Бахталовським, лікарем, одним із зачинателів альпіністського руху на Прикарпатті, і Юрієм Тютінім — засновником гірського туризму у Калуші. Він теж цього літа разом з Бахталовським та ще кілька калушанами пройшовся гірськими стежками Тянь-Шаню — туристичним маршрутом вищої категорії.

Восени 71-го секція поповнилася сімома учасниками: Валерієм Жуковим, Мирославом Борищак, Євгеном Кислиціним, Олею Олійник, Ларисою Савицькою, Валею Черепановою та Вірою Шевчук. Особливо хочу відзначити Валерія Жукова, який на той час працював в експериментальному цеху заводу. Я вже згадував, що у нас були великі проблеми через відсутність потрібного спорядження. Так от Валерій на моє прохання виготовив штук 30 карабінів і пряжки для страхувальних систем. А ремені для систем я дістав у колгоспі в рідному селі (вони постачались для упряжі). А ще Валерій був нашим незмінним фотографом, та й взагалі душею колективу. Душею колективу була й Оля Олійник — наш похідний лікар. Всі хвороби у походах і на скельних заняттях лікувала зеленою. Правда, пізніше вона закінчила медінститут і стала фаховим лікарем. Борищак і Кислицін пізніше стали інструкторами з альпінізму — першорозрядником Борищак і кандидатом у майстри спорту Кислицін.

Влітку 1972-го члени секції виїжджають в альпіністські табори Кавказу — «Алібек», «Шхельда», «Ельбрус», «Баксан». Ярослав Курус цього літа зарахований на навчання у Всесоюзну школу підготовки інструкторів з альпінізму в альптабір «Ельбрус». Я з Валентином Водяніним за путівками виїжджаємо в альптабір «Безенгі».

Карпати. Весна 1973. Зліва направо: Мирослав Борищак, Тетяна Фоміна, Віра Чекалова, Юрій Калита, Олена Озарко, Юрій Калічук, Ольга Олійник, Валерій Беспалов, Євгеній Кислицін

У нас плани — закрити перший розряд. Не вистачає лише двох гір, по одній 4 та 5А категорії складності. А також здійснити 3-4 сходження для норм КМС. За цілий місяць, та ще й зі своїм напарником це цілком реально. Проте життя вносить свої корективи, і мої плани під загрозою. В кінці березня, коли я повертався пізнього вечора додому, мене на тротуарі збиває п'яний мотоцикліст, що не вписався в поворот. Я отримую розрив зв'язок правої гомілки. Мені не так шкода було гомілки, як шкода чорного болоньєвого плаща, супермодного і по великому благу купленого у Москві. За іронією долі, за кермом того мотоцикла знаходився робітник нашого інструментального цеху рідного заводу. Три тижні я скакав на милицях з ногою у гіпсі. Та до літа все зажило, і вже у двадцятих числах липня ми прибули в альптабір «Безенгі» (у перекладі з балкарської мови означає «місце, звідки зійшов льодовик»). «Безенгі» на той час — це Мекка альпіністів вищого розряду, знаменитий своєю могутньою Безенгійською стіною, п'ятьма вершинами вище 5000 м, маршрутами вищої категорії складності.

Ми зустрілися з Валентином, який до того часу разом із Ігорем Рябоконею побував на зборах ЦРДСП «Авангард» у Приельбруссі, якими керував Моногаров. Там він здійснив два сходження в залік норм 1 розряду. Я від участі у зборах відмовився, по причині ще не зовсім здорової на той час ноги. Оформившись в таборі, пройшли всі заняття і вийшли на тренувальне сходження всього лише 2Б категорії складності. А вже повертаючись із сходження у табір, я, перескакуючи в кішках одну з льодових тріщин шириною трохи більше метра, підвертаю нещодавно травмовану ногу. Важкий рюкзак б'є мене у потилицю, і я падаю у наступну тріщину, зависнувши на шнурку, яким

мене страхує Валентин. Падіння було неглибоким, до метра, бо шнурок розвернув мене і я завис над тріщиною на рівні грудей, а глибина тріщини десь 15-20 м. Вибравшись звідти, ми рухаємося далі. За півгодини вийшли на травичку і коло джерела вирішили відпочити, роззулися. Хвилин через 15 я взути ногу у черевик уже не зміг, так вона розпухла. 17 днів я гуляв табором, образно кажучи, з ногою на шії. Валентин усі ці дні грав у більярд — він не хотів без мене йти в гори. І коли нарешті я зміг нормально ходити, ми з ним попросилися в начуча Ігоря Кудінова піти з двома групами другорозрядників по маршруту 4А категорії складності під нашими керівництвами на вершину Брно (названу так чеськими альпіністами). Тоді я познайомився зі студентом із Львова, а теперішнім івано-франківським лікарем-стоматологом і моїм другом Миколою Рекетчуком. На цьому наш альпіністський сезон цього року закінчився. До більшого моя нога ще не була готова.

Восени наша заводська секція поповнюється новими учасниками, серед яких варто згадати Валентину Степанову, Анатолія Будишевського, Ігоря Бачевського, Віктора Гетьмана та Михайла Лісовського.

Літо 1973 р. Мене зараховано до школи інструкторів, і вже 1 червня я здавав вступну співбесіду з теорії альпінізму у школі в альптаборі «Ельбрус». Сорокаденні заняття пролетіли швидко. Школа під керівництвом Кирила Барова, одного з провідних альпіністів Союзу, заслуженого тренера України, майстра спорту СРСР з його цікавими лекціями, шкільний командир загону майстер спорту СРСР Ілля Олександрович Мартинов, один з основоположників методик проведення рятувальних робіт у горах зі своїми оригінальними лекціями та практичними заняттями, і командир відділення Тамара Савіна з її практичними заняттями щедро поповнили мій альпіністський багаж знань, якими потім я сповна ділився зі своїми учасниками упродовж 976 днів, відпрацьованих інструктором з альпінізму в горах.

Школу закінчено, і я перелітаю з Кавказу до Фергани, на Памір, де наша обласна федерація буде проводити збори у малоходженому альпіністами, на той час, гірському районі Матча. Одноійменний табір є виїзним філіалом від альптабору «Дугоба», що знаходиться за 70 км від Фергани. «Матча» у перекладі — «п'яний колодязь», а більш романтично — «сп'янілі від краси». Знаходиться він на території гірських районів тодішніх трьох республік: Киргизької, Узбекикої і Таджикиської і включає в себе Туркестанський, Зеравшанський і Алайський хребти, що сходяться в одній точці — піком Ігла (4730 м). Зі схилів цього піку, з льодовика Зеравшан (довжина 25 км) бере початок

річка Матча (витік р. Зеравшан).

Ми швидко отримали в таборі «Дугоба» все необхідне, завантажилися в машину і виїхали. Два дні їхали до кишлаку Зордала, де закінчилася автомобільна дорога. І далі наш шлях, з величезним об'ємом вантажу, продовжувався з великим караваном ішаків. Ішаки стали нам доброю підмогою в дорозі, хоча й самі ми несли досить важкі (по 30-40 кг) рюкзаки протягом усього світлового дня. Нарешті дісталися мальовничої поляни, де і розбиваємо табір. Нам жити тут цілий місяць. Нас 26 учасників, з них 14 — другорозрядників: Курус, Рябоконь, Мартинюк, Водянін, Перчило, Алфьоров, Малахова, Андрій Васідлов, Єршов, Старостін, Твердомед, Катусков, Дідошак і Семиволос; та третьорозрядники: Строков, Беляєв, Сергій Мар'єнко, Валерій Березовський, Валентина Рубанець, Жанна Алфьорова, Ісаєв з Калуша, Ярема Пасічник зі Стрия та мої заводчани — Тарас Шандровський, Валерій Чорнорай, Євген Кисліцин і Ярослав Боришак, та п'ятеро інструкторів: мінчанка Лілія Ломако та москвичі Єгоров, Смирнов, Шкодин і Люба Морозова. Сходження на вершину Новосибірськ 5А категорії складності здійснила група у складі Рябокonia, Куруса, Семиволоса, Водяніна і Мартинюка. Тим самим Рябоконь закрив норму КСМ, Курус, Водянін і Мартинюк закрили перший розряд, а авангардівські третьорозрядники Чорнорай, Шандровський, Кисліцин, Боришак та Ісаєв виконали другий розряд.

Дома, в Івано-Франківську на мене чекає приємна новина: заводський комітет профспілки уклав угоду на оренду приміщення по вул. Пушкіна, 65 під заводський клуб альпіністів. Площа приміщення 85 кв. м. Дві маленькі кімнати під склад і майстерню, туалет, коридор і велика кімната, де можна одночасно посадити 40 осіб. Чудово! Адже я більше року ходив по ЖЕКaх міста у пошуках приміщення для клубу. Нарешті, знайшов це — з закритим подвір'ям, окремим входом, у центрі міста. Я набрид усьому керівництву заводу, доводячи потребу такого приміщення для занять секції. І таки досяг свого. На заводі був потужний колектив фізкультури, але жоден спорт не об'єднував стільки людей, як альпіністська секція. Хіба що заводська футбольна команда. Зазначу, що заводська альпіністська секція вже давно перестала бути суто заводською. Вже з осені 70-го у ній займалися і студенти, і працівники інших заводів та організацій міста. Вона стала міською. Але приладобудівний завод про це не знав. З подачі Мирослава Шевчука ми стали називати її клубом. Але назва клубу «Ерцог», ним запропонована, за одно-

іменною вершиною Домбаю, названою на честь французького альпініста, який першим здійснив сходження на восьмитисячник у Гімалаях, не прижилася. Ми традиційно збиралися у клубі на заняття по середах о 19:00. Крім теоретичних занять, весною ми по вівторках і четвергах теж на 19:00 йшли на заводський стадіон біля міського озера, а взимку — у спортзал школи № 13, а згодом — у спортзал педінституту для занять із загальної фізичної підготовки. А по суботах-неділях — скелі, походи, лижні переходи.

Секція весь час поповнювалася новими членами. Але щорічно у ній стабільно займалися 35-40 осіб. З тієї першої десятки 1969 року шестеро виконали треті розряди, Славик Шевчук підійшов під другий, але всі вони — хто швидше, а хто пізніше — зважаючи на сімейні чи особисті обставини, залишили секцію. До останніх днів її існування, а пізніше — обласного клубу, залишилися кістяком секції «сімдесятники»: Валерій Чорнорай — першорозрядник, хороший організатор, керівник походів, тренувань та інших заходів, художник секції і гітарист; Тарас Шандровський — першорозрядник, інструктор з альпінізму (з 76-го р.), учасник сходжень на пік Леніна і пік Комунізму; Мирослав Борищак — першорозрядник, інструктор з альпінізму (з 85-го р.), учасник сходжень на пік Леніна і пік Комунізму; Євген Кисліцин — КМС, інструктор з альпінізму (з 1980 р.), учасник сходження на пік Комунізму...

У 1973 р., з 7 по 11 листопада, на скелях Довбуша були проведені перші змагання зі скелелазіння під назвою «Матчева зустріч міст», в яких взяли участь альпіністи багатьох міст Західної України. В подальшому ці змагання стали традиційними, але стали називатись Чемпіонатом Західних областей України. Перший такий Чемпіонат був проведений на Сокільському Хребті з 28 квітня по 2 травня 1974 р. Пізніше на засіданні обласної федерації альпінізму я запропонував щовесни проводити першість обласних товариств та першість області, а восени, традиційно, Чемпіонат Західних областей України.

У 1974 р. я вперше з початком літа не поїхав у гори. 27 червня моя Наталя народила мені сина. Я був на сьомому небі від щастя. Та все-таки у кінці серпня поїхав на Памір в альптабір «Дугоба», щоб пройти стажування у шостій зміні роботи табору. Але тільки встиг оформитися в таборі, як нас відправили на рятувальні роботи. Через чотири дні — ще одні рятувальні роботи. А повернувшись у табір, дізнався, що у зв'язку із значною кількістю трагічних випадків (за сезон у горах загинуло понад 30 альпіністів) будь-які сходження заборонені. Сезон пропав. Я повер-

нувся додому. З тієї ж причини невдалим був сезон і для наших минулорічних другорозрядників, що приїхали на Памір в альптабір «Артуч».

У серпні 1975 р. 10 авангардівців за путівками виїхали в альптабір «Безенгі». Другорозрядники здійснили по сім сходжень на вершини 3-4 категорії складності у залік першого розряду. Я в залік КМС виконав чотири сходження, в т. ч. по прекрасній льодовій стіні на вершину Уллу-Ауз-Баші 5А категорії складності, також першопроходження на пік Пам'яті друзів 3А категорії складності. Після «Безенгі» я відстажувався командиром відділення новачків в альптаборі «Ельбрус».

Починаючи з 1976-го по 93-й роки (окрім 1989-го), я щороку по 2-4 зміни працював інструктором в альпіністських таборах «Ельбрус», «Алібек», «Цей», «Шхельда», «Баксан». Усього в горах я відпрацював 976 днів. Моїми учнями у великих горах стали 457 учасників: новачки, значківці, розрядники (від чисто третього до першого розрядів) та слухачі двох змін школи з підготовки інструкторів з альпінізму у 88 р. У цьому ж році мені присвоєна перша категорія інструктора з альпінізму (посвідчення № 1722). У 1987 р. я 15 днів виконував обов'язки начальника навчальної частини табору «Баксан». Брав участь у 37 рятувальних роботах — від рядового учасника транспортувального загону до керівника рятувальних робіт (посвідчення і жетон «Рятувальний загін» № 2611). Цих рятувальних робіт було справді багато. Ось один випадок, який мені запам'ятався чи не найбільше.

Липень 1979 р. Одного дня об 11:00 по радіо альптабору «Шхельда» прозвучало: «Інструкторам табору Тарабрину, Смирнову, Чемшиту, Мартинюку терміново зайти в навчальну частину». Тут на нас чекали начальник навчальної частини Щепалова і начальник рятувального загону Литвинов. Вони повідомили, що на Ельбрусі сталася трагедія. На збори нам дали годину, старшим групи призначено Литвинова. О 12:00 ми вже чекали машину. Завантажилися і поїхали на вертолітний майданчик в районі с. Тегенеклі. Тут підїхав начальник КСП Махінов і сказав, що вертольота не буде: через хмарність і дуже сильний вітер він не зміг сісти. Нас машиною повезли на канатку. Там ми зустріли шістьох рятувальників — інструкторів альптабору «Ельбрус»: Мішу Бойчука, Аркадія Лізанця, Павла Євсєєва, Женю Алфьорова, Володю Юферова та Фелікса Гуцаленка. Від них дізналися, що вони вже понад дві години не можуть сісти на канатку, оскільки не мають грошей на проїзд, а як рятувальників

їх провезти не хочуть. І хоча хлопці пояснювали, що на Ельбрусі гинуть люди, працівники підйомника їх не хотіли слухати. Втрутився Литвинов (у нього були якісь документи), і ми всі тут же поїхали нагору. Піднявшись на станцію «Мир», побачили неподалік ратрак (сніговий трактор) водій якого, взявши до кабіни двох дівчиць, розвертався, щоби їхати догори. Ми перегородили йому дорогу. Через кілька хвилин переговорів водій погодився взяти нас, рятувальників зі «Шхельди», на платформу трактора. Він підняв нас на висоту приблизно на годину ходьби. Ще через 40 хвилин ми підійшли до «Притулку одинадцятьох». Згодом підійшли рятувальники з табору «Ельбрус». У «Притулку одинадцятьох» було чимало туристів, в т. ч. іноземців, і загін розрядників нашого альпотабору, що вже два дні чекають на погоду для сходження на Ельбрус. Нас розмістити не було де. Тож нам запропонували зайняти кут у їдальні, що ми й зробили. Провели нараду і вирішили рушити з притулку головним загоном у кількості 10 рятувальників о дванадцятій ночі, взявши з собою частину вантажу. Друга група, що буде створена із розрядників табору, повинна буде вийти о 4 ранку. Вона ж повинна підняти до сідловини Ельбрусу решту спорядження і продуктів. Тож опівночі ми рушили, погода була просто жахливою: небо затягнуте хмарами, заметіль, дуже холодно, суцільний туман і нічого не видно навколо. За такої погоди ходити на Ельбрус не можна. Але ми йшли, не маючи вірної інформації, знали лише, що начебто на місці аварії знаходяться четверо, один з яких поранений, інший загинув. Ми йшли, щоби врятувати ще живих і спустити з гори потерпілих, хоча ми не знали точних координат місця трагедії. На схилі Західної вершини, на південний бік, десь на рівні сідловини, сказали нам.

Ми рухалися догори, але дуже повільно: колючий сніг бив в обличчя, важко дихалося, ніяких орієнтирів. При хорошій погоді від притулку до сідловини годин чотири-п'ять ходьби. Ми ж ішли вже більше шести годин, а ознак сідловини не видно. В якийсь момент зрозуміли, що петляємо схилом. Вирішили зупинитися, відпочити, зорієнтуватися. Вітер збиває з ніг. Витягнули дві палатки і залізли у них, як у мішки. Дещо перекусили і зв'язалися з притулком по радіо, дізналися, що наша друга група через непогоду затрималася з виходом. Ми перепочили хвилин сорок, і раптом проясніло, й ми побачили силует схилу. Зорієнтувавшись, зрозуміли, що знаходимось трохи вище скель Пастухова. Швидко розгребли з-під снігу рюкзаки і рушили.

До сідловини ми дісталися лише о 12-й дня, тобто підйом зайняв у нас 12 годин замість чотирьох. І за весь цей час ми тільки один раз відпочивали.

Поставити намети було надзвичайно важко — їх одразу валив вітер. Після перекусу найсильніші з нас — Едуард Тарабрін і Євген Альфоров, зв'язавшись мотузкою, йдуть у розвідку. Після кількогодінного пошуку вони повертаються ні з чим. А під час вечірнього радіозв'язку ми дізналися, що група, яка постраждала, складалася з 11 осіб, четверо залишилися на схилі, решта — внизу. Погода жахлива, і ми мостимося спати. Їсти не хочеться, бо багатьох наших нудить, страшенно болить голова. Намет завалює снігом, нема чим дихати. Лише під ранок розсіявся туман. Поснідавши анальгіном, шоколадом і чаєм, перша зв'язка (Тарабрін, Чемшит і я) йде на пошуки. Майже годину ми йшли схилом. Раптом зліва по курсу вдалині я помітив маленький чорний предмет. Пропоную хлопцям підійти туди, та Едуард заперечує, каже що вони з Євгеном вчора там ходили і нічого не бачили, а зараз потрібно продивитись схили в другому напрямку. Я наполягаю, і він пропонує пройти туди мені одному. Схили, вірніше, сніжні поля в цьому місці безпечні. Відв'язуюсь від мотузки, залишаю біля хлопців свій рюкзак і йду в бік предмета. По мірі наближення до нього із-за перегину схилу відкривається ще один предмет трохи більших розмірів. Підійшовши ближче, чітко бачу тіло людини, занесене снігом. Ще ближче і... бачу дівчину. А предмет, який я побачив першим, була рукавиця. По рації даю команду своїм підходити, а сам піднімаюся ще трохи вгору і в 40-50 метрах вгору по схилу бачу ще два тіла — чоловіка та дівчини. До мене підходять Тарабрін і Чемшит. Трішки вище, метрах в 30 над тілами знаходиться бергшпруд. Над ним, на льодовому схилі, помічаю вбитий на третину льодоруб з обірваним куском мотузки метрів 15-20. Помічаємо також, що дівчина, яку обтрусили від снігу, в обв'язці, а на карабіні — відірваний шматок мотузки. Ми всі перелопачуємо льодорубами сніг в надії знайти тіло четвертого. Знаходимо лише окривавлені мотузки. Хлопці вже вклали три тіла на ак'ї. І тут мене осінило: дівчина, яку я знайшов першою, лежала спиною на рюкзаку, з розкинутими ногами. Тож, очевидно, її хтось ніс на рюкзаку, а відчувши, що вона мертва, цей хтось залишив її і пішов далі. Ми у зв'язці з Едиком рушили вниз схилом у напрямку, як вказували ноги дівчини і через метрів триста я побачив тіло четвертого. Це був міцної статури хлопець. Його права нога провалилась у тріщину, він втратив рівновагу

і впав на її другий край. Сили, щоби піднятись, у нього вже не було. В такій позі він і замерз. Підійшли хлопці і, вклавши на носі тіло четвертого, почали спускатися. Раптом одна ак'я провалилася десь на півметра в тріщину. Але ми були настільки зморені, що на те, щоб підняти її, витратили майже годину. Добре, що хоча б прояснішало, але вітер теплом не балує. Дійшовши до великої скелі, зупиняємося на перепочинок. Під час сеансу радіозв'язку дізнаємося, що нам назустріч рухається загін рятувальників альпштабору «Джантуган». Його ми зустріли десь через годину.

Ця історія — одна з десятків історій рятувальних робіт, в яких мені довелося брати участь. Але я її пам'ятаю дуже добре, бо згодом, через кілька місяців, писав доповідну записку на запит Управління альпінізму, в якій зазначав усі недоліки в організації рятувальної служби на Кавказі. Їх було чимало, а від цього ж великою мірою залежить життя не одного альпініста. А ще в пам'яті закарбувалося нічне сходження під час рятувальних робіт, коли у 1980 р. на маршруті 4А категорії складності на піку Кавказ постраждала одна з групи інструкторів. О дев'ятій годині вечора ми підійшли під скелі, звідки починався маршрут. А до першої години ночі удвох з моїм незмінним з 78-го по 83-й роки напарником по зв'язці москвичем Едуардом Тарабріним провісили перила, по яких зранку піднявся весь рятувальний загін з носилками. Цей шмат маршруту я пройшов першим, забиваючи гаки у повній темряві — під надійною страховкою Едуарда. А вже десь після обіду потерпілу закинули у вертоліт, який завис над нами на маленькому майданчику поруч із Шхельдинським льодовиком.

...А рятувальні роботи у 83-му році на піку МНР 4Б категорії складності — їх теж неможливо забути. Я був керівником рятувального загону. Загибло троє учасників табору «Шхельда». Начальник альпштабору Галина Щепалова за ту ніч посивіла. З початку робіт і до моменту, коли до роботи приступив транспортувальний загін, пройшло 42 години — без відпочинку, без сну, без їжі і навіть без води (жували сніг). Але поруч зі мною був Едуард, тож мені було вдвічі легше.

Паралельно з інструкторською роботою я здійснював і свої сходження — для душі і для підвищення спортивної кваліфікації. У двійці з Едуардом Тарабріним (прекрасний друг, який, на жаль, уже відійшов у вічність) ми здійснили чудові сходження у 1979 р. — на вершини Тютю-Баші, Щуровського, Уллукара (усі — 5А категорії складності), першопроходження на Чегеткару 4Б категорії складності та Донгузорун Головний

4А категорії складності; у 1980 р. — на вершини Джайлик і Вільна Іспанія (обидві 5Б категорії складності). Пізніше, уже в «Баксані» у 1984 р. разом з Євгеном Кисліциним, Тарасом Шандровським та Володею Дерев'янком з Курська здійснили сходження на вершину Долра 5А категорії складності. З вершини зняли записку першосходжувачів, датовану 1953 роком. Потім тією ж компанією на вершини Шхельди 5Б категорії складності. 13 разів я піднімався на Ельбрус. Командиром загону альпштабору «Цей» у 1978 р. здійснив сходження на в. Казбек у рамках альпінади Північної Осетії.

Незважаючи на те, що перший розряд я виконав у 1973 р., КМС я закрав тільки у 84-му році. Я не гнався за розрядами. Мені просто подобалися гори і люди в горах. Я вчив інших любити гори і вміти ходити у них на різних формах рельєфу. Але в той же час мої чисті третьорозрядники за 20-денну зміну у таборі, як правило, виконували другий розряд на класичні вершини і на класичних маршрутах. Щоразу восени, повертаючись до Івано-Франківська, я знову поринав у справи секції і підготовку до змагань зі скелелазіння.

У Мартинюка-меншого — перші сніжно-льодові заняття (1 рік і 10 місяців)

Говерляна-86. Щасливий учасник сходження на Говерлу Андрій Мартинюк. А перше зимове сходження на Говерлу здійснив у п'ять років

Андрійко Мартинюк у поході. Тут йому три роки. А вперше в гори він пішов у рік і дев'ять місяців

Андрій Мартинюк піднявся до скель Пастухова (4800 м). На схилах Ельбрусу, біля «Притулку 11». Тут йому 13 років, і він щойно в а/т «Баксан» виконав норми на значок «Альпінст СРСР»

*Говерляна-84. Зміна підрастає.
Зліва направо: Оленка Єзовіт, Люба Микула,
Еля і Тамара Чуруки, Іринка Чорнорай
та командир цього відділення
Андрійко Мартинюк*

*Новачки після сходження на Говерлу.
Мартинюк — керівник Говерляни-86*

*Учасники Говерляни: Леонід Перчило, ..., ...,
Оксана Здоровенко, Женья Панюхіна,
Костя Захарченко*

*Після сходження на Говерлу. Березень 1980 р.
Іван Мартинюк і Віктор Ласточкін*

*1984 р. На Говерлі Сергій Чередніченко,
Мартинюк Наталя з сином Андрієм
та Дмитро Круль*

Під Говерлюю Євген Кисліцин, Василь Завалко та Ігор Капирулін

Говерляна-84. Лежить Ірина Чурук. Зліва направо сидять: Аня Павлишак, Тамара Волошина, Оксана Здоровенко, Тамара Чурук, Наталя Нестерук, Оленка Єзовіт, Оленка Мартинюк, Віра Фоміна, Люба Микула, Люда Баймурзіна, Андрій Мартинюк, Ірина Сафонова, Женья Панюхіна, Ілона Метлицька, Віктор Клімко. Стоять: Наталя Чорнорай, Леонід Перчило, Наталя Мартинюк, Михайло Бойчук, Юрій Калічук, Валерій Чорнорай, Олександр Єзовіт, Ігор Капирулін, ..., ..., Ярослав Павлюк. Сидять на плечах: Сашко Власенко, Людмила Ніцета (Власенко), Володя Савіних, у нього на плечах Василь Завалко, Сергій Челенков, Сергій Жбанов

Говерляна-85. Секція «Авангарду». Стоять справа наліво: Ярема Тимків, Андрій Мартинюк, ..., Наталя Мартинюк, Володя Савіних, Володя Мороз, Ілона Метлицька, ..., ..., ..., ..., ..., ..., Василь Завалко. Сидять зліва направо: Оксана Здоровенко, Наталя Несторук, Ірина Сафонова, Віра Гринів, ..., ..., ..., Іринка Чорнорай, Оленка Мартинюк (4 роки) і Валерій Чорнорай.

...а наші палатки стоять на Ельбрусі на фоні Накри і Донгузоруна.

Бубнище. Аксакали: Іван Мартинюк, Ярослав Курус, Олександр Єзовіт в очікуванні святкової вечері по закінченні змагань зі скелелазіння

Альпштабір «Цей» 1978 рік.

Зліва І. Мартинюк зі своїм відділенням значківців, які після виконання третього розряду в повному складі залишилися на наступну зміну і під моїм керівництвом виконали другий розряд. Правіше від мене сидить Віктор Пастух, який загинув у 1996 році при спуску зі свого четвертого восьмитисячника Шиша-Пангма. Вночі їхню палатку знесло лавиною. Він був майстром спорту міжнародного класу

І. Мартинюк зі своїм відділенням

Пік Леніна, 1982 рік

Влітку 1982 року прикарпатські альпіністи двома автономними зборами (група «Спартак» під керівництвом Я. Куруса, яка згодом поділилася на два відділення, та група «Авангарду» під моїм керівництвом) здійснили сходження на пік Леніна (7134 м, Памір). У склад експедицій входили: від «Спартак» — Ярослав Курус, Борис Кендзерський, Дмитро Круль, Леонід Перчило, Андрій Васідлов, Володимир Галайда, Михайло Бойчук, Роман Бельбас, Іван Павлишак, Віктор Король, Анатолій Будишевський; від «Авангаду» — Іван Мартинюк, Тарас Шандровський, Мирослав Борищак, Тетяна Кисліцина, Сергій Челенков,

Павло Шевченко, Олександр Булдовський, Ярослав Павлюк. Готувалися до цього довго й наполегливо. Найважче було вирішити питання фінансування експедиції. Дійшло навіть до того, що мені довелося піти на прийом до першого секретаря обкому партії І. І. Скиби, який дав вказівку голові спорткомітету П. Т. Переті профінансувати експедицію. Наше сходження на пік Леніна, до речі, присвячувалося 60-річчю утворення СРСР.

Ще восени 1981 року було заплановано, що перед сходженням на пік Леніна секції «Авангарду» і «Спартак» проведуть місячні збори по колективних путівках, виділених у виїзний табір «Алай» в ущелині Коксу, що знаходиться в чотирьох годинах їзди автомашиною до Лукової поляни під піком Леніна. Головною метою проведення зборів було підвищити спортивний рівень своїх учасників та отримати добру акліматизацію перед сходженням на семитисячник.

20 червня всі авангардівці вилетіли в Ош (обласний центр Киргизстану), де знаходилася перевалочна база табору «Алай». До мого приїзду хлопцям необхідно було отримати контейнер зі спорядженням, який ми відправили з Івано-Франківська більш як місяць тому. На оському базарі їм необхідно було закупити продукти — овочі та фрукти для базових таборів на 50 днів. Крім того, вони повинні були замовити автомобіль для переїзду з Оша до Коксу. А я ще на три дні затримався в Івано-Франківську, щоб отримати гроші для експедиції з обласного спорткомітету. Грошей мені так і не дали. А чекати довше я не міг. «Ти їдь, — заспокоїла мене головбух Ганна Михайлівна. — Гроші вишлю телеграфом». Протягом трьох днів майже щогодини я бігав на оську пошту, а грошей не було. Ми виїхали в Коксу. Пізніше, після тренувального сходження, коли групи вийшли на спортивні маршрути, я протягом 12-ти днів двічі їздив в Ош і повертався назад по Памірському тракту через перевал Чийирчик, перевал Талдик (3615 м) на вантажівці підвищеної прохідності через прикордонну заставу Кара Шоро, селище Сари-Таш, Дараут-Курган, Алайську долину і кишлак Кашка-Су по чотирнадцять годин в один бік. Першого разу грошей не було, хоча голова спорткомітету по телефону обіцяв, що зараз головбух вишле. Коли приїхав в Ош удруге і грошей не було, то я з Оського обкому партії зателефонував в обком Івано-Франківська другому секретарю обкому Петру Сардачуку. Лише після його втручання ми отримали кошти. Це було 3300 крб — на той час велика сума. До речі, повернувшись у серпні з експедиції, ми мали ще багато клопоту, щоб прозвітувати за викорис-

тання виділених з області коштів, нас три місяці перевіряло навіть КРУ — по наклепницькій заяві голоvbуха облспорткомітету.

Пізно увечері 26 червня ми заїхали в ущелину Коксу, де на березі однойменної річки завтра розвернемо свій базовий табір. Неподалік вже стоїть табір «Спартак». Спартаківці приїхали сюди двома днями раніше. Обидва колективи будуть працювати автономно і кожний за своєю програмою. Наступного дня ми облаштували табір, а вже 28 червня вийшли на скельні заняття. До нашого збору примкнули шість учасників з Білої Церкви. У них не було свого інструктора, і керівництво виїзного табору «Алай» попросило мене підключити їх до нашого збору, щоб один з наших інструкторів працював з ними. А серед наших учасників є два інструктори другої категорії, які мають право працювати з учасниками друго- і першорозрядниками: Людмила Малахова та Едуард Тарабрін. Отож я призначаю Едуарда до білоцерківців.

3-го липня зі стоянки на морені льодовика, посеред білого дня і в хорошу погоду, Едуард відправляє одного з учасників на стоянку до відділення спартаківців, котра знаходилась за триста метрів від їхньої, щоб той отримав консультацію по маршруту на гору, з якої щойно спустились франківці, а завтра повинні підніматись білоцерківці. Учасник на зворотній дорозі вирішив скоротити шлях і впав у льодову тріщину. Його знайшли мертвим аж наступного дня. Цей трагічний випадок завдав значної моральної травми як усім учасникам збору, так і Едуарду особливо. Він відмовився від подальшої участі у зборі і сходженні на семитисячник і повернувся до Москви. Додому поїхали і білоцерківці. А наш збір відновив свої сходження аж 10 липня, та уже 25-го ми переїхали під пік Леніна.

За цей час учасниками було здійснено сходження на вісім вершин по маршрутах четвертої категорії та на дві — по маршруту п'ятої. На свої перші «п'ятірки» здійснили сходження: Ярослав Павлюк, Сергій Членков, Саша Булдовський, Павло Шевченко, Тарас Шандровський, Мирослав Борищак, Ігор Денисов і Марія Алексеєва. Я, на жаль, здійснив тренувальне сходження 11 числа і аж 24-го — єдину «п'ятірку». 13 липня захворіла Малахова, а 20-го — Єзовіт. Обоє поїхали додому. Ігор Денисов і Марія Алексеєва 29-го повинні були бути вже на роботі, тож також поїхали. На Лукову поляну нас поїхало восьмеро.

Перечитую сторінки свого нотатника і наче поринаю у те далеке літо. Добре, що вів тоді

щоденник, в якому розписано все по днях і по годинах. Отже:

25. 07. 1982 року, 18. 00. Нарешті ми дісталися найвіддаленішого куточка Лукової поляни. Звідси починається стежка до перевалу, за яким — льодовик Леніна. Саму вершину з цього місця не видно. Але варто відійти на 300-400 м назад, як очам відкривається піраміда вершини з «комою» і частиною західного гребеня — найвища точка нашої майбутньої дороги. Чи дійдемо хоча б до цієї частини гребеня? Адже це вже за відміткою 6500 м. Чи вистачить нам сил? Ніхто з нас на такій висоті не бував. Найвища наша точка дотепер — 5633 м. Це були технічно складні маршрути, були екстремальні погодні умови, критичні ситуації. Але переважно виватцем були погані погодні умови, які тримали нас часом між небом і землею по дві-три доби без продуктів і бензину. Але таке бувало на висоті до 5000 м. А як же буде тепер? Як почуватимуться друзі, як почуватимуся я? Чи не здолає нас гірська хвороба? Чи зможу я вийти на самісінький вершечок піку?

Пригадую вражені обличчя хлопців, коли нашим очам відкрився пік Леніна. Лід і сніг! а по боках від нього — теж засніжені і грізні пік імені XIX Партиїного з'їзду та пік Дзержинського. Обидва висотою понад 6800 м. Що нас чекає на цих схилах? Адже ці гори особливі, тож і погоду вони «готують» особливу. Усі ми пам'ятаємо 8 серпня 1974 року. Тоді на «комі», захоплені несподіваним бураном, вже після сходження загинули вісім жінок з команди Шатаєвої. Сьогодні, проходячи повз їхні могили, ми поклали незабудки.

Яка чудова поляна, на якій розбиваємо свій базовий табір! Я назвав би її едельвейсовою, бо вся вона всяяна цими ніжними, але мужніми квітами. А ще тут безліч незабудок, примул, дикої цибулі. Але едельвейсів найбільше — неможливо ступити, щоб їх не прим'яти. У Карпатах цю квітку називають шовковою косицею. Висота тут 3900. А на іншому кінці Лукової галявини, на висоті 3600 м — міжнародний альпіністський табір «Памір-82». Зараз в таборі майже 300 альпіністів, там майже вся Європа, а також японці, американці, канадійці.

Втім, треба облаштовуватися, ставити намети. Поставлю висотний намет, він у нас один, і вгору його не братимемо, з собою візьмемо лише «памірки». Хлопці розташовуються у військових наметах, які нам підсобив Володимир Креховецький, на той час перший секретар обкому комсомолу.

26. 07. 82. Спати вчора лягли десь о першій ночі, пробудження було о шостій ранку. Вирішуємо

піднятися до відмітки 4200 м і закласти перший проміжний табір. Погода похмура, і йти легко. Рюкзаки не важкі: у кожного по 8 кг спільного і по 8 кг особистого вантажу. Підходимо до перевалу. Тут зустрічаємо чотирьох іспанців і обганяємо їх. Вершини не видно — за хмарами. Спускаємося звивистою стежкою і виходимо на льодовик. Він досить пологий, довгий і шириною в кілометр. Уперше йду по такому льодовику: жодної тріщини, а поверхня нагадує соти. Він весь всіяний маленькими блюдцями-криничками діаметром від монетки до метра. Вода у них кришталево чиста, подекуди тоненький лід — з ночі. Посеред льодовика з шаленою швидкістю, звиваючись вузем, тече річка (найбільша її ширина 1,5-2 м). А русло її являє собою трасу бобслея. Впади в такий «струмочок» — сам не виберешся. Йдемо і йдемо. Здається, не буде кінця цьому льодовику. Десь справа повинні бути табори іноземців. Оглядаюся на хлопців. Йдуть рівно, ніби без особливої втоми. У них хороша акліматизація: кожен здійснив по 7-8 сходжень в Коксу.

Нарешті бачу намети першого проміжного табору іноземців. Висота 4100. Нас зустрічає дівчина-перекладач. Вона працює з німцями, французами та англійцями. Півгодини відпочинку — і знову рушаємо. Рюкзаки вже добре далять на плечі. Доходимо до скель Липкіна (4200 м) і ставимо свій намет поруч з іншими наметами іноземців. Розвантажуюся, п'ємо чай і повертаємося до своїх. Помічаю, що на цьому виході вже визначаються лідери у групі. Це Павлюк, Челенков, Булдовський і Борищак. Йдуть вони легко, а досвіду набудуть з часом. Через 2,5 години ми вже у нашому таборі. Наташа зустрічає нас чаєм та смачною вечерею. Продуктів у нас достатньо. Однак якісних і потрібних продуктів (соків, концентратів), які б знадобилися нам на висоті, нема. Та і ті, що привезли сюди, закуплені згідно з листом на ім'я начальника управління обласної торгівлі з візою обкому партії: «Видать». І добре, що, будучи в Оші, я випадково купив бульйонні кубики... Андрійко і Славик вже давно сплять. Завтра плануємо вийти о сьомій ранку.

27. 07. 82. Вийшли з Лукової поляни о 7:15. У рюкзаках десь по 10 кг. Але мусимо потім взяти той вантаж, який лишили вчора у першому проміжному таборі. Поки йдемо, я в роздумах: заночувати на висоті 4200 чи ні? Якщо заночуємо, то не матимемо жодного резервного дня — я замовив квитки з Оші на 6 серпня. І все ж сьогодні дійдемо до відмітки 5200 і розіб'ємо другий проміжний табір. Сонце починає пригрівати. По льодовику йти нормально. Молодь ринулася вперед,

і до табору, який поставили вчора, дійшли за неповних три години. Привал, чай, перекус. Завантажуємо рюкзаки — тепер у кожного з нас по 26-30 кг за плечима.

Виходимо в 11:15. Одразу починається крутий підйом. І льодовик тут зовсім іншої структури — на ньому багато снігу, причому чистого-чистого. Його білизна обпікає нам очі, окуляри зняти просто неможливо. А ще одягаємо марлеву пов'язку на обличчя, щоб не спекти його. В масці йти нелегко, через півгодини зняв її — більше не витримав. На льодовику багато тріщин. Я йду першим і намагаюся ступати обережно. На небі — ані хмарки, але спекотно не від сонця, а від снігу. Йти з кожним кроком все важче. Мовчимо. Дихання важке. Через дві години зупиняємося на перепочинок. Пропоную поїсти, бо відчуваю голод. Хлопці підтримують цю ідею. Дістаю примус і готую чай. Павлюк дістає ковбасу, сухарі, цукор. Води нема й не буде, вона залишилась внизу. Надалі все готуватимемо із снігу. Через півгодини рушаємо далі. Бачимо, як попереду повільно рухається четвірка іноземців. Доганяємо їх через годину і бачимо, що це наші вчорашні знайомі іспанці.

Після привалу я йду останнім. Переді мною — Тарас Шандровський. Відчуваю, що йому, як і мені, йти нелегко: через кожні 10-15 кроків зупиняється, щоб віддихатися. Наше дихання нагадує стогін. А що буде вище? Молодші хлопці відірвалися від нас метрів на триста. Це півгодини ходьби при нашому темпі. А крутизна давно пройдена, рухаємося рівними сніжними полями. Аж підходимо до наметів іноземців. Місце якесь незатишне. Тож рухаємося далі, десь ще метрів на 300, які долаємо за 25 хвилин. Тут теж багато німецьких наметів, і ми стаємо поруч. Отже, 5200, другий проміжний табір, 17:00. Тандемом ставимо два намети. Це місце має назву «сковорода». І справді почувашся, як на сковорідці, у цій гігантській сніговій чаші. Окуляри не знімаємо. Я у першу чергу готую чай на примусі. Але до мене підходить один з німців і каже, що на висоті 6100 є потерпілий росіянин. Намагаюся пояснити йому, що росіян вище за нас бути не може, бо всі вони години дві тому спустилися вниз, ми їх зустрічали. Я ще питав у них про киян, і мені відповіли, що всі спустилися і осліплий також.

Справа в тому, що кияни хотіли піднятися на пік Леніна без необхідної акліматизації, та ще й в альпійському стилі, з мінімумом продуктів і спорядження. Гірська хвороба підкосила їх майже усіх. Вони заблукали. Одного, на прізвисьце

Галактіонов Саша, який провів ніч на піку, знайшли краснорядці і спустили на висоту 6100. Та він без їх відома залишився в наметі і обморозився. Його напарник напередодні зірвався з гребеня, але впав вдало, лише загубив сонцезахисні окуляри, тому й осліп. Сніжна сліпота — це втрата зору на 2-3 дні. Але його спустили, а про Галактіонова ніхто нічого не казав. І тут я бачу, як крутим схилом з табору 6100 прямісінько до нашого табору троє чоловіків транспортують постраждалого (тягнуть волоком). Німець пояснює, що то їхні альпіністи транспортують росіянина. Хвилин через сорок вони вже на пологій ділянці спуску, і я дозволяю своїм хлопцям підключитися до транспортування. Незабаром Галактіонова притягують до нашого табору. Лікар-німець надає постраждалому допомогу: ступні у того чорні, тож боюсь, що без ампутації не обійтись. От так гори дають нам ще один суворий урок. Чоловіки просять, щоби я перев'язав Сашу. Вони, виявляється, не вміють в'язати корзину (вид носилок). Як немовля у спальному мішку, сповиваю Сашу, загортаємо його в поліетилен і обв'язую спеціальним способом мотузкою. Нарешті все готово для подальшого транспортування. Німці пропонують викликати вертоліт, але ж чи зможе він сісти в таких умовах? А до зв'язку з міжнародним табором ще дві години. І я приймаю рішення транспортувати його нашими силами до табору 4100, де стоїть перший проміжний табір іноземців. Вниз підуть четверо тих, хто краще за всіх почував себе на сьогоднішньому відрізку шляху: це Павлюк, Челенков, Булдовський і Борищак. Ось і нові корективи в наші плани. Виходить, що хлопцям ночувати сьогодні на висоті 4200. Завтра вони піднімуться тільки до 5200, а ми підемо вище. Виходить, що вони відстануть від плану на один день. Але порятунок людини — свята справа. З якимось почуттям провини залишаюся тут. Вибачте, що я не з вами.

Хлопці з носилками вниз, а я знову за примус, бо все раніше приготовлене з'їли ті, що побігли вниз. Зі мною — ще троє з нашої групи: Тарас, Тетяна та Павло. І раптом під ногами починає рухатися лід. Страшно. Бачу, як під примусом з'являється вузька тріщина. Це за метр від наших наметів. Цікаво спостерігати в цей момент за німцями. Один з них, висунувшись з намету, підняв до неба руки і завмер. Бог зжалився над ним — лід перестав рухатися. Та раптом німці починають виповзати зі своїх наметів, одягаються, взуваються, беруть мотузки, льодоруби і ідуть до табору, що стоїть на 300 метрів нижче. Підхожу

до німкені, яка, провівши своїх друзів, апетитно затягнулась цигаркою біля свого намету. Питаю, що трапилось? Виявляється, що у тріщину впав їхній колега і вони пішли його шукати. Тільки де він упав, ніхто не знає. Для мене загадка, як вони дізналися про те, що один із німецьких альпіністів потрапив у біду. Адже переважно вони ходять в гори дуже маленькими групами, а то й поодиноці, надіючись лише на свої власні можливості. Така західна школа. Правда, у рятувальних роботах вони викладаються на повну силу. Ми з німкенею сидимо поруч і намагаємося спілкуватися англійською. Лікар, який рятував Галактіонова, її чоловік. Еліза, так звати німкеню, прекрасно розмовляє англійською. Я ж з трудом знаходжу в пам'яті потрібні слова і пробую побудувати з них речення. Тим не менше багато дізнаюся про Елізу і її друзів. Вона з Західного Берліну, працює інженером НДІ. Уже десята вечора, час йти спати. А німці ще ходять стежкою туди-сюди — шукають зниклого. О 20:00 по радіозв'язку передаю в міжнародний табір, що мої друзі транспортують Галактіонова. Мені відповідають, що їх уже бачать на підході до табору 4200. Прошу передати хлопцям, щоби вони завтра вийшли трохи раніше. Сподіваюся, що вони наздоженуть нас. Але як вони почуватимуться завтра після такого важкого дня? З такими думками я й заснув.

28. 07. 82. Прокинувся від того, що мене тривозжно кличе Тарас. Виявляється, він помітив велику діру у кризі — буквально серед наметів. Заглянув туди, а з діри його погукав німець — той, що напередодні впав у тріщину. Я підбігаю до тріщини — її глибина метрів 12. Біжу до німців, повідомляю що побачив, і прошу, аби дали мотузку. Наші ж то понесли з Галактіоновим. Поки німці розмірковують, що не може бути, щоб їхня людина тут упала в тріщину, хапаю мотузку, що лежить під наметом і, повернувшись до тріщини, кидаю один кінець вниз. Дружно витягуємо німця, який провів у тріщині всю ніч. Треба було бачити його очі — він, як кажуть, народився в сорочці! І тепер я згадую, як вчора під вечір, коли я возився біля примуса, до мене підійшов німець і спитав, в якому із наметів можна переночувати. Я показав йому на наш вільний і на два групи Куруса. Я бачив, як він розпалив свій примус, як поклав на нього великий кухлик зі снігом, як закинув в один із наметів рюкзак. Потім я перестав звертати на нього увагу. Потім почав рухатись лід, а потім все наступне... Мені і на думку не спало вчора, що це його шукали німці. Але чому його шукали там, біля стежки? Напевно,

він пішов з нижнього табору, не побачений німцями тут, попросився у мене на нічліг, а потім упав у тріщину. З нижнього табору, напевно, передали, що від них пішов чоловік, а в цьому його не бачили, і тому стали шукати вздовж стежки. Німець, упавши в тріщину, втратив свідомість. Коли опритомнів — кричав, кричав до безтями, та його ніхто не чув. Безглузда випадковість. Він провалився в закриту тріщину по дорозі на «шхельду». Це могло статися з будь-ким із нас. Як попередньо діагностував лікар, у нього був перелом одного чи двох ребер, рани на голові і сильно розбитий ніс. Людина народилася в сорочці, якщо він залишився живим після падіння на таку глибину і ночі, проведеної в льодовій тріщині у такому стані, та ще й напівроздітий. Йому надають медичну допомогу. Невже і цього прийдеться тягнути вниз. Але ні, німці дуже дякують нам з Тарасом і кажуть, що він поки що не транспортабельний. Те саме мені по радіо передають і з міжнародного табору. Ми спокійно збираємось наверх. Снідаємо бульйоном з кубиків, їмо сало. Наповнюємо чаєм фляги, збираємо рюкзаки. Частину вантажу залишаємо друзям, які йтимуть знизу. Залишаємо їм і сніданок. Залишаємо тут два наші намети, дещо з продуктів, примуси і 5 л бензину. Все це буде потрібне нам на зворотній дорозі завтра та при підйомі на гору. Весь час поглядаю на стежку, але хлопців не видно. О 10:30 мусимо виходити. Я знову йду першим. Сніг уже м'який, та й тріщин чимало. І всі вони закриті. Йдемо дуже обережно. Повільно починаємо підніматися на гребінь. Знову два-три вдихи на один крок. А через 10-15 кроків зупинка — не вистачає повітря. Сонця не видно, під ногами — хмари, вони окутують все навколо і нас. По дорозі, під крутим схилом Роздільної, зустрічаємо самотній японський намет. Біля нього зупиняємося на короткий перепочинок.

...Весь час йду першим. Як важко бити сходинки! Але крок за кроком — і під ногами вже купол Роздільної. Звідси шлях іде по невеликому рівному плато, потім трішки вниз, і очам відкривається маленьке плато з десятком іноземних наметів. Тут і буде наш третій — штурмовий табір. Висота 6100 метрів. На такій висоті ми вперше. Нас зустріли австрійські альпіністи. Який смачний чай! Знову ставимо два намети, я знову беруся за примуси і знову — бульйон, чай, сало. Більше нічого не хочеться. А Таня відмовляється від їжі взагалі. Її нудить. Це погано. Але під час нашого перекусу з молочного туману, з боку крутого схилу, з'являються наші хлопці, які вчора транспортували Галактіонова. Диво, як швидко вони

піднялися до нас. Виявляється, вони піднялися маршрутом, яким вчора німці спускали Галактіонова, — він набагато коротший, хоча й лавинонебезпечний. Отже, ми знову разом.

Погода вітряна. Намети тріпочуть, наче крила птаха. Вкладаємося на нічліг. Я підстелив собі імпортований килимок з пінополіуритана, який повністю захищає від холоду. Але заснути не можу. На обличчя осідає сніжна «пилука». І як вона просочується крізь намет, адже не видно жодної щілини? Та й навколо намету вибудували стінку із снігових цеглин, їх ми пиляли ножівкою, яку спеціально брали з собою. Труду було немало, та й часу витратили більш як дві години, але без такої стінки наші намети не вистояли б проти такого вітру. Почуваюся нормально, але дуже хочеться пити. Відчувається нестача кисню. Повітря хапаю ротом, як риба на березі.

29. 07. 82. Зранку нічого не видно, правда, вітер трохи затих. Шалено біжать хмари — зовсім поруч, крізь нас. Кухня погоди бурлить біля наших ніг. Сьогодні ми спускаємося на Лукову поляну. А сюди підніметься група Галайди, щоб завтра йти на вершину. Чи пощастить їй з погодою?

На сніданок готую ті ж страви, що й учора. Лише замість сала буде ковбаса. Поївши, складаємо рюкзаки. Тарас нуте все, що ми тут залишаємо. Внизу треба буде ще й ще раз все продумати і врахувати, що необхідно взяти з собою із базового табору. Окрім продуктів, бензину, деякого спорядження, ми залишаємо в штурмовому таборі свої особисті теплі речі. Я залишаю «ногу», пуховий жилет, теплий светр, хутрянні рукавиці. Так само й хлопці. Дехто залишає валянки, дехто — «шекельтони». А я піду на гору у своїх черевиках. Залишаємо тут і кішки. Отже, все готове, можна йти вниз.

О 10:00 починаємо спуск. Я йду першим. Попереду нічого не видно, жодних слідів. Йдемо в густому тумані, в імлі. Обриси схилу скрадаються. Видимість не більше десяти метрів. Зараз для мене єдиним орієнтиром може бути самотній японський намет, який ми бачили вчора на підйомі. Але його не видно. Йдемо по глибокому снігу, провалюючись по пояс. В такому «молоці» можна легко збитися з потрібного напрямку і вийти на льодові скиди, що знаходяться по обидва боки від шляху спуску. А можна, ненароком підрізавши схил, викликати лавину. Тому постійно попереджую друзів, щоб рухалися максимально обережно і на незначній відстані від мене. Доводиться часто зупинятися і добре вдивлятися в імлу, щоби хоч на мить в туманному розриві побачити шлях спуску. Та ось на схилі праворуч, зо два метри перед собою, бачу підозрілий

сніжно-льодовий гребінець. Мені здається, що це один із тих, котрі ми бачили вчора, що лежали над льодовими скидами. Довго стоїмо. Сніжна цілина. Жодних орієнтирів. Що робити? Боюся йти далі, адже за спиною люди, за яких відповідаю. Тож вирішую повертатися до куполу. Майже годину по своїх слідах рухалися до куполу і там знову вдивлялися у «молоко». Хмари на шаленій швидкості пролітають навколо нас. Та раптом, здається, почало ясніти. Відновлюємо спуск, доходимо майже до того місця, звідки повернулись, і через деякий час в розриві хмар помічаю далеко внизу оранжевий японський намет. А далі — групу Володі Галайди, яка йде догори до нашого третього табору. Трохи звертаю вліво і швидко спускаємося. А вже через хвилин 15 зустрічаємося з нашими. Група Галайди складається із «спартаківців», лише Михайло Бойчук з «Буревісника». Хлопці повідомляють, що нижче є видимість, і це нас тішить, бо зараз нам доведеться спускатися по закритому льодовику, де дуже багато тріщин, схованих під снігом. Коротко спілкуємося, бажаємо хлопцям «Good luck» і рушаємо вниз. Вони завтра ідуть на вершину. Аби лише їм пощастило з погодою. Удачі вам, мужики! На нас чекає ще довгий спуск, дні відпочинку, а потім — нелегкий підйом до вершини. Що не кажи, а вниз таки набагато легше, та і рюкзаки за спиною майже порожні. Дуже швидко спускаємося до нашого другого, на висоті 5200, табору. Легенький перекус — і в дорогу. По дорозі часто зустрічаємо іноземців, що йдуть нагору. На ходу вітаємося і бажаємо удачі. А от уже бачимо і намети нашого першого табору. Бачу, як від нього відділяється група і рухається наверх. Підходимо ближче — це група Ярослава Куруса.

Сьогодні вона ночуватиме на висоті 5200. Штурм вершини — післязавтра. Хлопці перекинулись декількома фразами і розійшлись. Ми простояли зі Славком хвилин 15. Обмін новинами, рекомендації, побажання. І знову вниз. Тим часом хлопці в першому таборі вже приготували компот. Відпочивали біля своїх наметів хвилин 20. І знову вниз, до Лукової поляни. На цьому відрізку шляху ми можемо трошки розслабитися, дати можливість відпочити очам, нервовій системі, але тільки не ногам. Їм топтати по льодовику Леніна ще дві з половиною години. Слава Богу, він рівний і без тріщин. Кожний занурився у свої думки. Мені хочеться їсти, і я згадую оський базар. Треба собі бачити середньоазійський базар! В Оші, обласному центрі, базар займає площу, яка дорівнює нашим чотирьом паркам Шевченка разом зі стадіоном «Спартак». І купити тут можна

все. Але влітку базар особливий: тут червоно від помідорів, яблук і персиків, зелено — від огірків, кавунів, перцю. Неймовірно ароматний запах від динь, хурми, винограду... Тут продаються запашні млинці, лаваші, плов, шашлик... Навіть крізь темні окуляри виблискують бухарський шовк, парча, розшиті блискітками тьобетейки і газові хустки. Все більше жінок можна зустріти в чайхані, які п'ють зелений чай поряд з чоловіками. Пригадую, у 1970-71 роках я не бачив жінок у чайханах, тим більше на одному дастархані з чоловіками. Тоді їх багатьох можна було побачити у паранджах. Мої думки перериває зустріч з начальником рятувальної служби міжнародного табору, що зустрівся нам на стежці з перевалу Мандрівників. Він просить, щоби я розказав про німецького альпініста, який упав в тріщину. Від нього дізнаємося, що німець і Галактіонов знаходяться в Оші в лікарні.

Ми підійшли до перевалу, а звідси до нашого базового табору 30 хвилин ходу. Наташа подає нам смачну домашню печеню. Благодать! Ми на зеленій поляні, поруч зручні намети, не свистить вітер, не мете хурделиця. На землю опускається теплий вечір. Завтра не треба нікуди поспішати, не треба рано вставати, не треба дертися наверх, не треба петляти поміж небезпечних тріщин. У нас два дні відпочинку. Значить, сьогодні можна посидіти довше біля вогнища з гітарою.

30. 07. 82. На вечерю у нас будуть деруни. Але за умови, що на складі міжнародного табору мені вдасться купити олії. Тож невеликою групою вирушаємо до іноземців. Мені треба відправити телеграму в Ош, спробуємо потрапити в душ, відвідуємо могилу групи Шатаєвої. Йду на склад по олію, а потім, повертаючись, заходжу на кош і купую відро айрана (подібний до кислого молока). Недалечко від нас таборуються болгари і харків'яни. Серед них мої друзі-інструктори Володя Юферов та Вселюбський, а також мій вихованець від значківця до другорозрядника Віктор Пастух. (*Вітя загинув у лавині в 1996 р., спускаючись із вершини Шиша-Пангма. Це був його четвертий восьмитисячник.*) На вечерю запрошую друзів-харків'ян та трійко болгар. Вони дарують нам зо 20 пакетиків розчинного вітамінізованого напою — це чудово. Будемо його вживати, коли піднінемося вище 5000 м.

Ми насмажили неймовірно смачних дерунів, а після вечері довго сиділи біля ватри і знову співали пісень під гітару.

31. 07. 82. Отже, завтра виходимо. А сьогодні цілий день йде підготовка до сходження. Перевіряємо спорядження, змащуємо взуття. Слава Павлюк готує м'ясо, яке візьмемо з собою. Таня

складає індивідуальні харчові пакети, Сергій Челенков і Саша Булдовський складають у бочки вже не потрібне спорядження, готують їх для транспортування вниз. Шандровський зайнятий аптекою, Борищак допомагає Тані, Паша чергує на кухні. А я допомагаю дітям Славковій й Андрійковій готувати сувеніри, заготовки до яких вони привезли ще з Коксу. На зріз арчі наклеюємо камінь і квітку едельвейса. Гарно, але чи витримають ці сувеніри далеку дорогу додому? Хлопчакам дуже подобається в горах. Яюсь Наташа піднялася з ними до перевалу Мандрівників, звідти вони милувались панорамою, що відкривалася на пік Леніна. Для восьмирічних дітей це незабутні враження.

По радіо я дізнався, що група Володі Галайди вчора здійснила сходження на пік Леніна у повному складі. Прекрасно! Сьогодні на пік пішла група Куруса. Погода стоїть чудова. Успіхів вам, друзі! А в нас наче все готове. День затишає, але у променях сонця ще довго світиться сріблом масив піку Леніна. Завтра вже ми йтимемо цими схилами. І вже зовсім у сутінках на поляну зі стежки виходить група Галайди. Ми зустрічаємо їх з теплотою, напуваємо чаєм і годуємо. Хочеться поспілкуватися, але після годинної розмови мусимо йти спати. Бачу, що хлопці повернулися дуже втомлені, надто довго вони були на маршруті. Я очікував від них швидшого темпу, але, очевидно, висота внесла свої корективи.

1. 08. 82. О пів на восьму після сніданку виходимо з табору. Діти ще сплять. До побачення, синку, до зустрічі через чотири дні! Рюкзаки легкі, йдемо дуже добре. Хороший темп. Але сили треба берегти. Ми сьогодні маємо дістатися табору на висоті 5200. А все-таки тягучий цей льодовик, як довго ми йдемо по ньому. Нарешті досягаємо першого табору і робимо короткий привал. Трохи відпочивши, рухаємося далі. На льодовику відкрилося багато нових тріщин. Дуже уважно треба дивитись під ноги. Іду першим, темп нормальний. На плато знову трохи відпочиваємо. Звідси — півтори години до другого табору. Раптом вдалині видніється група Куруса. Вони вже після сходження на пік спускаються до базового табору. Зустрічаємося з хлопцями, обіймаємося, вітаємо. Я фотографую. Молодці! Щасливчики — у них вже все позаду. Але вигляд мають втомлений. Посиділи разом, вони дали нам кілька порад, і кожна група рушила своїм маршрутом.

На цій ділянці шляху я йду останнім. Весь у роздумах і споминах: як мама? Давно не було з дому листів. Як маленька Оленочка? Я так скучив за донечкою, півтора місяці не бачив її, а їй днями

виповнилося 11 місяців. Мені здається, коли Андрійко був маленьким, я так не скучав за ним. Як довго, моя донечко, до зустрічі з тобою... І зовсім впадаю у відчай при думці про наше житло. Ще в березні отримав ключі від нової трикімнатної квартири, але вона в жахливому стані. Тож тільки-но приїду, візьмуся наводити там лад. Ці думки про квартиру настільки убивають мене, що мені захотілося поїсти і відпочити. Добре, що продуктивний пакет у кишені. Сідаю, а група йде вперед. Дивлюся на хлопців і повертаюся в реальність: хоча б погода нас не підвела. Сьогодні вона чудова, припікає сонце. А ми вже так обгоріли, особливо болять ніздрі. Рушаю далі. Ось і табір. Я відстав від групи на півгодини. Тож хлопці вже поставили кип'ятити чай. Вони ж почали сперечатися, чи не краще перенести табір під скелю, де немає тріщин і тепліше. Я не проти. Збираються переносити одразу ж, навіть з гарячим примусом, на якому вариться обід. Невже це «горняшка» (гірська хвороба)? Утихомирюю їх. Довелося навіть голос підвищити на Тараса. Обстановка розряджена. Все нормально. Доварили обід і після їжі переносимо намети під скелю, на маленький майданчик з дрібного щебеню, де вже стоїть японський намет. Майданчик круто обривається, схилами тече вода. Споруджую щось подібне на криничку і кухликком набираю воду. Готую вечерю — суп і чай. Вкладаємося спати. Ніч дуже холодна. Світить місяць, до якого так і хочеться простягнути долоню. Світла від нього стільки, що можна читати. Це через чистоту повітря. Міський житель ніколи не побачить такого неба над головою, яким бачать його альпіністи. Здається, погода обіцяє бути хорошою.

2. 08. 82. З другого табору вийшли о десятій ранку. Вночі спали мало — не вистачало повітря. Іду першим. Часто зустрічаються закриті тріщини, тож намагаюся вибирати безпечний шлях. Нарешті виходимо на гребінь, що веде до Роздільної. Іду своїм звичним темпом і раптом помічаю, що відриваюся від групи. На середніх висотах я ніколи не дозволив би собі цього. Для мене відчуття ліктя, дихання напарника в спину — святе. Так мене вчили, цього навчав і я. Але тут — виняток. Йдемо в межах видимості, погода гарна, схил безпечний, тріщини залишилися далеко внизу, та й відрив від групи невеликий, метрів 50. Але цю відстань хлопці йшли 8 хвилин, поки я присів для відпочинку. От що значить висота. А сніг твердий, ноги не провалюються. Посиділи хвилин десять, все біля того ж одинокого японського намету. І знову вгору.

Йдемо повільно: тричі вдихаємо — крок, видих і знову три вдихи на один крок. Але потихеньку доганяємо групу французів, яка з другого табору вийшла на годину раніше від нас. Їх п'ятеро, в тому числі дві жінки. Одна з них відстає, я пропоную свою допомогу, але вона відмовляється. В якийсь момент мене міняє Славко Павлюк, але метрів через сто я знову виходжу першим. Ось і купол, а за ним — наш третій табір. Це останній наш притулок перед завтрашнім сходженням. Зустрічаємо намети своїх старих знайомих — німців. Їхня група о сьомій ранку вийшла на сходження, а біля намету залишилася лише моя знайома Еліза. Вона дуже зраділа нам, напоїла чаєм. Хвилюється за своїх, як у них там на горі?

Ми облаштовуємося. Звільняємо намети від снігу, що не зрозуміло як набився туди, підсушуємо їх, поправляємо відтяжки, зміцнюємо стіни із снігових цеглинок навколо наметів. Обідаємо, я готую каву. Каву п'ємо із спиртом, якого додаємо по 20 грамів. Такий напій на великій висоті організм сприймає дуже добре. А спирт дозволяє трішки зняти внутрішню напругу. На каву запрошуюю і Елізу. Згодом знову п'ємо чай. На висоті дуже хочеться пити, бо людина втрачає багато вологи і солі. Тому дуже необхідними продуктами на висотах є чай і сушена риба. Недаремно в одній з альпіністських пісень співається: «Жуєм без пива воблу ми, і є на це причини». А наш чай готовий якраз до підходу зверху групи тренерів з міжнародного альпіністського табору. Потім вони з задоволенням їдять наше сало, а нам подобаються їхні німецькі вівсяні галети. Тренери консультують нас на завтрашнє сходження, кажуть, що на висоті 6400 стоїть їх великий намет і, якщо буде потрібно, ми можемо ним скористатися. Вкладаємося спати о восьмій вечора, бо вирішуємо прокинутися о другій ночі. Думаю, що виходити потрібно раніше, щоби мати запас світлого часу. На завтра даю настанову, що йти будемо двійками, страхуючи один одного. Однак двійки не повинні залежати одна від одної, щоб хоча б хтось піднявся на гору, якщо не зможуть усі. А тепер спати. Німці повернулись о дев'ятій вечора. Вони виглядають дуже змученими і змарнілими. Їхнє повернення я спостерігаю уже лежачи в палатці. Тепер би заснути...

3. 08. 82. Але заснути мені не вдалося. Неймовірно хропіння Тараса біля мого вуха. Ні це не хропіння, це стогін! Та не Тарас винний у безсонні — висота тому причина. Я з надією поглядаю на годинник, та час тягнеться дуже повільно. Хочеться пити, тож часто роблю два-три ковтки з фляги і ніби знову народжуюся. Нарешті друга

година ночі. Встаю, але друзі нехай ще трішки посплять. Виповзаю з намету. З трудом взуваю черевики. Мало того, що на такій висоті сам процес взування заняття досить важкий, то черевики ще треба розім'яти — вони замерзли. Надворі мороз. Небо чисте, над головою висить величезна місячна куля. І дуже сильний вітер. Ставлю примус, каструльки набиваю снігом, готую бульйон і чай. До цього — галети з маслом, твердокопчена ковбаса, перетерті з медом горіхи. А так хочеться квашеної капусти! Так, так, квашена капуста на такій висоті йде набагато краще, аніж чорна або червона ікра, хоча в нас ані першого, ані другого продукту нема. Та і погано ікра іде тому, що її ніколи у нас не було. Піднімаю хлопців, снідаємо. Стараємось робити все тихо, бо навколо сплять люди. Одягаємо кішки. Внизу таке заняття забирає 2-3 хвилини, а тут витратили всі 15.

Готові. Виходимо на пік Леніна. На годиннику 4:00. Рухаємося спочатку схилом середньої крутизни. Я йду першим. Друзі — тісно за мною. Йдемо півгодини. Часто обертаюся і бачу, як починає відставати Тетяна, а разом з нею її напарник у зв'язці, її чоловік Славко Борищак. Але ми домовлялися, що чекати один одного не будемо. Рухаємося далі, відрив збільшується, і я думаю, що Тетяна не зможе піднятися на гору, а з нею і Славко. Жорстоко, звичайно. Дуже шкода, бо за весь період наших спільних виходів на всіх етапах Славко був сильнішим за нас усіх. Та і на попередніх сходженнях він завжди був найкращим на сніжно-льодових схилах. Шоста ранку. Вітер такий сильний, що, здається, зараз скине нас із схилу. Підійшли до намету, про який нам учора говорили тренери. Висота 6400. За дві години ми піднялися лише на 300 м по висоті. А звідси починається найскладніша ділянка шляху — «ніж», який виводить на величезні передвершинні поля. Місяць ховається десь уже внизу, гаснуть зірки, але сонце ще не зійшло. Тетяна і Славик відстали. Їх не видно. Може, вони повернулися в третій табір?

Йти в темноті найскладнішою ділянкою на висоті 6500-7000 м — ризиковано. Вирішую зупинитися і в наметі дочекатися сонця. Знімаємо кішки і заповзаємо в намет. Я запалюю ліхтар і спрямовую його у бік, звідки мають з'явитися Тетяна і Славик. Ліхтар через тканину намету — це маяк для них. Жахливий вітер, і в наметі холодно. Ми мерзнемо в ноги, не рятують хлопців ані валянки, ані шекельтони, ані мене мої черевики. Але чуємо кроки. Чудово! Це таки Таня і Славик. Ми чекали їх 30 хвилин. Ще 15, і ми виповзаємо з намету. Світліє, але дуже

хочеться спати. Перемагаючи сон, одягаємо кішки. Сьома година. Я знову йду першим. Дуже повільно піднімаємося гребенем «ножа». Не пам'ятаю, скільки часу в нас забрав цей підйом. Сонце вже висвітило гори, правда, ми його ще не бачимо. Зате за спиною в сонячних променях два семитисячники — пік Комунізму (7495 м) і пік Корженевської (7105 м). Вони кілометрів за сто звідси, але видно їх дуже добре. Та милуватися цими красеннями у нас нема часу. Йдемо до своєї вершини. Закінчився «ніж», і сонце вдарило нам в очі. Помічаю, що знову відриваюся від команди. Через метрів 30 за мною йде Славко Павлюк, далі — Тарас Шандровський, а ще далі — інші. Попереду велетенські сніжні поля. Здається, ось уже вершина. Починаю рахувати кроки: 50, 100, 150, 200, а вершина все віддаляється. Знову рахую кроки, а потім знову. Це знуцання. Скільки можна так іти? Навколо поля й поля. Йду безупину. Куди поділася втома! Вже більше двох годин ми рухаємося сніжними полями на висоті трішки більше, як 7000 м. Який простір! Яка чарівна краса у всіх цих сніжно-льодових гігантів, що потужно розрізають небо! а яке розмаїття кольорів у цих засніжених скельно-льодових бескидах, що безкінечним пасмом гір губляться в безмежній даліні! Та досить милуватися цією картиною, яку не можливо описати словами. Її треба бачити. Нам потрібно рухатись далі.

Ще півгодини — і я на самісінькій вершині. На годиннику — 10:30. Невже це не сон? Висота 7134 м. Усі гори — під ногами, лише вдаліні виблискує зрізана піраміда піку Комунізму, яка вище п. Леніна на 361 м. Далі йти вже не треба. Це вершина. Збулася наша мрія. Через 15 хвилин підходить Славко Павлюк, а ще через 15 — Тарас Шандровський. Ми обнімаємося, фотографуємося, пишемо записку, яку вкладаємо в капсулу вершинного туру. Але через деякий час мене починає знобити, а при ходьбі заносити з боку в бік, як добряче п'яного. Хлопцям кажу, що починаю спускатися вниз, бо в мене порушена координація. Почав спуск, а далі — провал у пам'яті. Я не знав, що Славко Павлюк ішов за мною для підстраховки від самої вершини, а слідом і Тарас. Їх обидвох я помітив тільки перед ножем. Я не пригадую, як зустрів біля вершинного туру Славко Борищак і Тетяну, щось говорив їм. Не пам'ятаю, де зустрів Пашу, Сергія і Сашу. Під «ножем» Тарас дав мені таблетку аскорбінки, і мене знудило. Але тепер стало трохи легше. Хлопці весь час йшли поряд і навіть в деяких місцях підтримували мене під руки. З часом я прийшов до тями повністю, попросив їх не

вести мене під руки, а дати лижні палиці. І, спираючись на них, я досить легко став спускатися вниз. До наметів на 6100 ми дісталися о 13:30. Свій стан можу пояснити тим, що «загнав» себе, занадто швидко рухаючись сніжними полями на висоті більше 7000 метрів, майже без зупинок. А ще, може, тому, що біля вершинного туру викурив майже цілу сигарету, яку випросив у Тараса. Подібне сталося і з Булдовським (Саша не курил). Він упав на сніг, уже повертаючись з вершини. І коли друзі допомогли йому підвестися, він розвернувся і пішов знову у бік вершини, хоча хлопці переконували його, що він щойно там був. Та він їм не вірив. І тільки після довгих переконань він повірив і пішов вниз. Ось так діє на людей кисневе голодування. Це один із його проявів.

О 14:00 ми всі вже були в таборі на висоті 6100 м. Сходження на гору з третього табору і повернення до нього забрало у нас 10 годин. Того сезону так швидко на пік Леніна, здається, не піднімався ніхто. В моїй групі на вершину піднялися усі восьмеро, і це було чудово. А загалом на вершину піднялися 19 івано-франківців. Це колосальний успіх альпіністів нашої області. Та експедиція ще не завершена, і наше сходження теж: нам треба ще спуститися, згорнувши по дорозі три проміжні табори. Кажу друзям, що мушу трохи відіспатися, а їм за цей час необхідно звернути весь табір, залишивши тільки намет зі мною. Заснув моментально, а о 16:00 мене розбудили. Відпочив чудово. Вирішуємо спускатися не по шляху підйому сюди, а прямо вниз від нашого табору — крутим сніжно-льодовим схилом (по ньому німці спускали Галактіонова). Ділимося на дві групи: одна з п'яти чоловік забирає все спорядження цього табору і прямує до табору 4200, а друга група (Борищак, Булдовський, Павлюк) іде звідси тільки зі своїми особистими речами, знімають табір з висоти 5200 м і доганяють нас. Льодовик весь усіяний тріщинами. Йдемо зв'язавшись мотузками. Вже на підході до табору 4200 зустрічаємо групу з міжнародного альпйтабору, в т. ч. Овчинникова (начуча) і Епова (начальника рятувального загону). Нас вітають із сходженням. Дізнаємося, що під час нашого сходження на висоті понад 6000 м температура повітря була мінус 17, а швидкість вітру 19-22 м/с. От вам і хороша погода. У таборі 4200 зустрічаємось з нашими знайомими німцями. Вони напувають нас чаєм і пригощають якимись делікатесами. А тут і наші хлопці підходять, що знімали другий табір. Трохи відпочили, перекусили і вирішуємо іти до Лукової поляни. Світлого часу на дорогу по льодовику нам вистачить, а далі — хороша стежка. Так хочеться до тепла,

до зелені, до травички. В 19:30 виходимо, а німці залишаються ночувати тут і дивуються, звідки у нас стільки сил. Бо у них після гори це уже другий нічліг у проміжних таборах. А нам просто хочеться до зеленої трави, до друзів, до Наталі, до сина. І вкотре ми ідемо по льодовику Леніна. На цей раз уже додому. Мене вже не мучать сумніви, як тоді, в перший раз ходьби по цьому льодовику. Усе було зроблено добре, і ми всі піднялися на гору. Перший наш семитисячник! Мета, заради якої було проведено так багато безсонних ночей там, у місті, заради котрої так мало часу я приділяв сім'ї, заради якої я щоденно з ранку кудись ходив, кудись дзвонив (телефона вдома не було), щось вибивав-випрошував, оформляв якісь папери, а після обіду йшов на роботу і відробляв повні вісім годин, ця мета досягнута. «Що то за дивна штука така — альпінізм?» — думалося мені. За думками я і не помітив, як стемніло і ми вийшли на стежку, що вела до перевалу. На перевалі зупиняємось на декілька хвилин, щоби в останній раз у цьому сезоні побачити громадину піка Леніна, що все ще виблискував у променях сонця, котре вже сховалось за горизонт. Закидуємо на плечі рюкзаки і останні метри, останні півгодини ходьби до базового табору. Стежка виводить нас на Лукову поляну, залиту сьйвом повного місяця. В таборі нас зустрічають здивовані друзі. Нас чекали завтра. Привітання. Усмішки. Радість повернення і радість зустрічі! На столі з'являються приховані мною для такого випадку пляшка шампанського і пляшка коньяку. «За гори! За успішне сходження!» — піднімаємо перший тост. «За тих, кого немає з нами», — піднімаємо традиційно другий. Сходження закінчено. Експедиція продовжується. Завтра нам потрібно звернути базовий табір і на гелікоптері відправити грузи та людей в Ош. Але це буде завтра. А сьогодні на нашій поляні довго не замовкають альпіністські пісні під гітару біля маленького вогнища. «А все кінчається, кінчається, кінчається, коли качаються перон і ліхтарі...» — співає Міша Бойчук. «Перепеты все песни, расставаться нам жаль...» — продовжує Саша Будовський.

Спати ми лягали зморені, але щасливі. Аж не віриться, що сьогодні я зустрічав схід сонця на вершині памірського семитисячника. І сьогодні я переконаний, що вже наступної весни мене знову потягне в гори...

Пік Комунізму

Влітку 1985 року ми вирушили в експедицію на пік Комунізму (7495 м, Памір). У склад групи входили: Курус (керівник), Круль, Васідлов, Перчило, Резніков, Крючков (із Волгограду), Павлишак, Фундак, Микула, Галайда, Бельбас, Карпенко, Малахова, Кисліцин, Челенков, Борищак, Шандровський, Виборний та Мартинюк.

Ми, п'ятеро авангардівців, всі інструктори альпінізму, перед експедицією майже на сорок днів їдемо на Кавказ, в альпштабір «Баксан». Нас включено в команду альпштабору для участі в чемпіонаті Кавказу. Це чудова акліматизація перед висотним сходженням. Тож ми 11-го червня відлітаємо на Кавказ, а вже звідти, пізніше, на Памір.

Мій щоденник, який я тоді писав, допомагає відтворити хід тієї експедиції.

26. 07. 1985 р. Без жодних проблем за годину до вильоту взяв квиток на літак Мін. Води — Душанбе. Друзі: Тарас, Женя, Сергій і Славик — вилетіли літаком Мінеральні Води — Фрунзе — Ош 22 липня. Цього дня я сидів у кабінеті слідчого в Донецьку, а свій квиток на літак до Оша здав напередодні. Як безглуздо я підзалетів в аеропорту Донецька по дорозі на Кавказ ще 11-го червня з трьома пачками малокаліберних патронів. Я віз їх з собою з метою обміну у пастухів в регіоні піку Комунізму, в разі потреби, на щось необхідне для експедиції. По досвіду попередніх років я знав, що коли нам щось потрібно було купити, обміняти чи винайняти у місцевих пастухів чи в кишлаках Середньої Азії, то в обмін вони завжди хотіли спирт або малокаліберні патрони. В горах це була найтвердіша валюта. І от в останній момент, збираючи рюкзак перед вильотом на Кавказ, вони потрапили мені на очі. Не задумуючись, механічно кинув їх у бокову кишеню сумки, в котрій віз документи, книжки, гроші і яка завжди була при мені. Я міг їх вкинути в рюкзак чи в баул з альпіністським залізом, які здавались в багаж і не оглядалися при реєстрації. Та ні, я кинув їх в сумку, як якусь рядову дрібничку. На них ніхто не звернув уваги при посадці у Івано-Франківську, при посадці у Києві. А от в Донецьку, де наш літак приземлився хвилин на двадцять, при посадці мені назустріч іде капітан міліції і просить відкрити саме ту, бокову кишеню. Мене забрали в чергове відділення, капітан відкрив кримінальний кодекс і прочитав: «...за подібне преступление — от двух до п'яти лет». Я попросив закурити. Мій білет анулювали, багаж зняли з літака і скрупульозно перетрясли всі речі. Вилучили армійську флягу зі спиртом,

*Памір-85. Дмитро Круль, Людмила Малахова,
Володимир Галайда, Іван Павлишак,
Роман Бельбас*

150 г ацетону і саморобну (трубка з бойком) сигнальну ракетницю для виявлення — вогнепальна це зброя чи ні. Загалом мене затримали на три години. Слідчий, до котрого мене відвели, заспокоїв, що в тюрму мене не посадять. «Там є кому і є за що сидіти. Ідьте і спокійно працюйте. Слідство збере необхідні матеріали, і вас викличуть в Донецьк», — сказав він. Отримавши від нього запит на характеристику з місця роботи в альп-таборі, я поїхав в аеропорт. Білет до Мін. Вод взяв на ранок, а зараз восьма вечора. Заснути не міг цілу ніч. Які тільки думки не лізли в голову. «В зв'язі з расследованієм по уголовному делу...» — фраза із запиту на характеристику. Що на мене чекає? За що повинна страждати моя дружина? Думки, думки, думки. Наступного дня ввечері я вже був у таборі. Робота трохи відвернула від дурних думок, а 17 липня отримав виклик з Донецька.

Мене ознайомили з матеріалами слідства. Ракетниця не була признана вогнепальною зброєю. Спирт і ацетон не фігурували ніде. Мене звинувачували в перевозі 142-х спортивно-мисливських малокаліберних патронів. Слідчий знову заспокоїв, що в тюрму мене не посадять. Тепер матеріали слідства передадуть прокурору, який і вирішить, чи розгляд справи передавати в донецький суд, а чи на товариський суд за місцем роботи. Яка велика різниця у цьому короткому слові «ЧИ». Я захотів залишитись у Донецьку, щоби дочекатись значення цього слова, та слідчий сказав, що в цьому немає жодного сенсу, бо невідомо, коли матеріали попадуть до прокурора,

і коли він прийме якесь рішення. «Вам необхідно їхати на Памір і робити свою справу. Бажаю успіху!» — сказав на прощання слідчий. Я поїхав в аеропорт.

В Азію можна вилетіти тільки через Мін. Води. Туди я прилетів посеред ночі. Три доби намагався взяти білет: в Ош, Душанбе чи Фрунзе. Безрезультатно. І тільки в ніч на 26-те я взяв білет на Душанбе. О шостій ранку за місцевим часом прилетів до Азії, а вже о четвертій по полудні на літачку місцевих авіаліній я приземлився на обпечену сонцем джиргітальську землю. Прямо на полі аеропорту, поруч зі злітною смугою — два армійські і три сріблясті намети. Я так зрадив, подумавши, що то наші, що підскоком побіг до них. Та ні. Це стоїть збір Саяно-Шушенська. Хлопці вже тиждень чекають на Божукова і вертоліт. Вони прийняли мене до себе. Правда, я тільки залишив у них свій рюкзак і пішов в бік приміщення аеропорту, щоб щось дізнатися про наших. Та про івано-франківців ніхто нічого не знає. На переговорному пункті убиті дві години, але телефоніст так і не зміг додзвонитися в Ош. Відправив телеграму Чорнорая. Відвідав чайхану і повернувся в аеропорт. Саяно-шушенці примістили мене в великому наметі, нагодували ввечерю. А поруч з нами стоїть збір Київського «Буревісника». Вони чекають на Польового і теж на вертоліт.

27. 07. 1985. Отже, я в районному центрі Джиргіталь. Намагаюся телефоном зв'язатися з Ошем. Телефоністка сказала, що на перевалочній альпіністській базі в Оші, де мали бути івано-франківські альпіністи, телефону нема, тож надіслав телеграму Курусу. І доводиться чекати. Обійшов всі визначні місця районного центру Джиргіталь, а це: два продуктові магазинчики, маленький базар і маленький універмаг, пошта, баня. Сумно і спекотно. Стовпчик термометра застряг на цифрі 40. Хотів помитися, але лазня сьогодні в місті працює тільки для жінок. І працює вона тільки по суботах і неділях. Дивно, кожна жінка, що йде в баню, несе свій тазик. Повертаюся в аеропорт. Тут зустрічаю групу альпіністів з Ворошиловграду — вона йде тим же маршрутом, що й ми. Ура! З ними спробую полетіти. Серед них зустрів Тетяну Денисову, яка в минулому році стажувалась в «Баксані».

28. 07. 1985. Вчора ввечері ходили в кіно. Дивились старий, 52-го року випуску фільм «Дика Бара». Кіно тут крутять у літньому кіно-театрі. Сеанс починається о 22-й годині.

Літаком із Душанбе прилетів Божуков. Саяно-шушенці ожили, та ненадовго, бо вертольота

для них немає. Після обіду прилетів Польовий, а незабаром і вертоліт для киян. Польовий пообіцяв Божукову, що після того, як закине своїх на Танимаз, то віддасть вертоліт саяно-шушенцям. Три вертольоти стоять в аеропорту, але один буде возити Польового, другий — якихось туристів, а третій полетить в Душанбе. День схиляється до вечора. Знову йдемо в кіно. Сьогодні — «Брати по крові».

29. 07. 1985. Саяно-шушенці звернули свій табір. Я перебрався до ворошиловградців. Чекаємо на вертоліт. Апатія. Написав листа дітям. З дівчатами з Ворошиловграда пішов в універмаг і купив Наташі хороший шкіряний плащ. О третій годині дня, коли ми всі сиділи в саду аеропорту, задрижала земля. Відчуття дуже неприємне. Відчувається коливання землі під ногами. І навіть стало страшно — землетрус! Гойдається стіна цегляної огорожі, рухаються дерева, рюкзаки на землі, сам почуваю себе як на гойдалці. Так тривало хвилини дві чи три. Місцеві розбіглися по домівках, аеропорт спорожнів. Ми пережили землетрус.

Цього ж дня познайомився з лєнінградською групою медико-біологічної експедиції, яка повинна летіти на льодовик Федченка. Це за три години ходьби від поляни Москвіна, де повинні стояти ми. Прилетів вертоліт з Фергани. Ми довго вели перемовини, але командир вертольота сказав, що нас вони не повезуть, бо мусять з головою райвиконкому оглянути результати землетрусу. Хвилин через 45 вертоліт повернувся. В кишлаках є руйнування, видно завали на дорогах, людських жертв нема — землетрус був силою до шести балів. Після землетрусу подув «афганець» (вітер). Літаки з Душанбе літати перестали. Четвертий день в Джиргіталі добігає кінця, і ми увечері, як звично, йдемо в кіно. Сьогодні показують «Волочаївські дні».

30. 07. 1985. Зранку небо затягнуте пеленою — наслідки «афганця». Кажуть, цей пил буде висіти в повітрі кілька днів. Значить, увесь цей час мала авіація літати не буде. Я у розпачі, бо не маю зв'язку зі своєю групою. Телеграми-відповіді з Оша немає. Радист аеропорту зв'язатись з МАТом* на Москвіна не зміг. Суцільний тріск стояв у наушниках. Вчора зранку прилетів Міша Загірняк — старший тренер ворошиловградського збору. Він мене заспокоює і запевняє, що бачив в управлінні авіації в Душанбе заявку івано-франківців, в якій вертоліт замовлено на 5 серпня. Тоді

* Тут і далі по тексту МАТ - міжнародний альпіністський табір

де ж моя група? Чому Курус в телеграмі на Кавказ повідомив, що в Оші нам необхідно бути 22 липня? Розпач наростає. Тривожуся і за сім'ю: як там Наташа, діти? Ні, наступного року треба таки нам їхати в гори разом, у табір, принаймні, я їх можу взяти.

Треба щось робити, бо інакше з глузду з'їдеш без діла в цій парниковій спеці. Третій день мене переслідує думка, що варто почистити аеропортивський туалет на дві кабіни, що в тридцяти метрах від нас. Ступити в нього неможливо, двері не закриваються. Я нарешті наважуюсь і з лопатою в руках беруся до роботи. Через півгодини почистив його, підмів — зайти приємно. Всі, хто навколо, здивовані моїм «подвигом». Знаходжу в паркані підходящий дрiт і роблю з нього гачки та петлі до туалетних дверей: обидві кабінки можуть тепер закриватися зсередини, а одна потайним гачком ще й знадвору. Надіюсь, що нею будемо користуватися тільки ми і вона буде чистою. Під холодною водою помився весь, навіть голову, і пахощі, здається, знесли. А потім виправ все, що можна було. До третьої години час

Проміжний штурмовий табір. Б. Кендзерський, В. Лобушкін, Р. Бельбас

1985 п. Комунізму. В. Галайда, Я. Курус, Є. Кисліцин, Б. Резніков, Т. Шандровський

убито. В місцевому кіоску купив книгу О. Генрі, в універмазі придбав деякі дрібниці і посилкою відправив це додому.

В аеропорту тиша. На полі пасуться корови. Місцеві джигіти щовечора влаштовують перегони на машинах і мотоциклах на злітній смузі. Тут же прогулюються жінки з дитячими візочками, граються діти, влаштовуються ігри в футбол. А ми знову йдемо в кіно. Сьогодні нам покажуть «Успіх».

31. 07. 1985. В аеропорту тиша. Над головою — вуаль з пилуки. Її дуже багато навколо, від неї всі речі посіріли. Вертоліт для ворошиловградців замовлено на 3 серпня. Як довго ще чекати! І від цього нудного чекання голову обсідають всілякі думки: як Наташа, як діти, як на роботі? Як моя група? Якби я знав, що так довго затримаюся в Джиргіталі, то пішки б уже дійшов до поляни Москвіна. Після обіду сховався на базар і купив найбільший кавун. Він важив 14 кг. Моя поява з таким величезним кавуном викликає загальне пожвавлення. Нас 26 чоловік, і його стане на всіх. Після вечері знову йдемо в кіно.

1. 08. 1985. Сьогодні почали літати літаки з Душанбе. До ворошиловградців прилетіли решта учасників збору. Про івано-франківців вони не знають нічого. З дівчатами знову ходив в універмаг. Придивився гарну тканину на сукню для Наташі. Мабуть, візьму. Як погано, що її немає поруч. Завжди у відрядженнях або в горах мені її не вистачає. Сьогодні я чергую на кухні — сам напросився, бо незручно весь час бути нахлібником у ворошиловградців. Закінчується сьомий день мого перебування в Джиргіталі. Після вечері знову йдемо в кіно.

2. 08. 1985. Вранці, як і всі попередні дні тут, годинна зарядка: 45 хвилин бігу навколо аеродрому і по колгоспних полях і 15-хвилинна розминка в середині бігу на березі чорної Мук-Су. Якось незрозуміла погода сьогодні. Сильний вітер. В повітрі курява. Гори заволокла пилука. Але літаки з Душанбе і вертольоти, що перевозять геологів, поки що літають. Після обіду вітер ще сильніший. Небо затягнулось хмарами. Лютчики кажуть, що так має бути після «афганця» і скоро буде хороша погода. В кіно сьогодні не підемо, бо фільм на таджицькій мові. Ворошиловградці на вечір призначають збори. У них настає критична ситуація, бо 15 серпня їм уже зворотню потрібно бути у Джиргіталі. Навіть якби вертоліт почав їх закидати завтра-післязавтра, а назад 13-го чи 14-го, то на сходження у них залишилось би 8-9 днів. А для п. Комунізму

це дуже напружений графік, і то виключно при хорошій погоді... А ввечері зовсім стало холодно.

3. 08. 1985. Зранку прекрасна погода. Снідаю і біжу на пошту відправити додому книги та подарунки дітям, які вчора купив у місцевих крамничках. Треба поспішати, бо сьогодні має бути вертоліт. Вже вкотре перекладаю свій рюкзак, готуючись до польоту. Але його не було. Лазня також не працює. В дев'ятий раз хилиться до заходу джиргітальське сонце. За ці дні, напевне, вже пропала вся моя акліматизація. У мене чомусь високий (82-84) пульс. Та і тиск, зі слів доктора, підскочив до 140/100. Такого раніше не було. Завтра спробую кинути палити. Кинув же минулої осені. Більше півроку не палив, а тут попросив у слідчого в Донецьку і втягнувся. Заходжу на пошту, але для мене немає жодних повідомлень. Як же набридла мені ця невідомість!

7. 08. 1985. Четверте, п'яте, шосте. Дні, які нічим не відрізнялися від попередніх. Ми з доктором Василем помаленьку дуріємо від бездіяльності. Сьогодні настав тринадцятий день мого пустого перебування у Джиргіталі. Учора ввечері прилетів вертоліт з групою саяно-шушенців. Керівник ворошиловградців попросив мене піти у чайхану і домовитися, аби там приготували на вечерю чогось смачненького, порцій десять. Увечері я забрав замовлення, і керівництво групи до першої ночі сиділо з начальником аеропорту та вертольотчиками дома у радиста аеропорту, пригощаючи і домовляючись про виліт на завтра. Тож перша п'ятірка ворошиловградців з 400 кг вантажу вранці о 8:30 полетіла. Ми ж повністю згорнули табір, облаштувалися навколо вертолітного майданчика і чекаємо. Вертоліт до поляни Москвіна і назад летить годину двадцять хвилин. Аж ось і наш МІ-8. Ми його швидко завантажуємо, в нього сідає чергова п'ятірка, але... чую, як вертольотчики жваво сперечаються по рації, мова про якийсь санрейс, потім вони біжать у диспетчерську. Повернувшись, дають команду розгрузити вертоліт, бо він мусить здійснити санітарний рейс. Вони повернулися аж надвечір. Ми ж нудилися знову цілий день. Двічі сходили в чайхану. Я знову ходив на пошту і знову безрезультатно. А після обіду з поляни Москвіна прилетів вертоліт Іванова (того самого Ігоря Григоровича, що Хохлова знімав з плато п. Комунізму). Він привіз двох чехів і трьох северодонецьких, серед яких був Юра Вітюк, з яким я працював разом у 80-му році в «Шхельді». Від нього дізнався, що моєї групи на поляні Москвіна немає: хтось сидить в Дараут-Кургані, хтось — в Оші.

Виявляється, наша люба Анна Михайлівна (голова спортивного комітету) досі не перерахувала гроші за вертоліт.

8. 08. 1985. Вантажимося у наш МІ-8. Вертоліт здійснює перший рейс і незабаром повертається. Вантажимося знову. На третій рейс нас залишилося дев'ятеро. Чи заберуть всіх одним рейсом? Загального вантажу більше немає, тільки особисті рюкзаки. Чекаємо. Я розмовляю з Рапопортом (Папой Рапой), котрий щойно прилетів з п. Москвіна. Він бурчить в бік Куруса через двох іногородніх, та чому він летить з Оша, а не з Душанбе? Я нічого не можу відповісти, бо нічого не знаю про це.

Вертоліт втретє забрав усіх! До побачення, Джиргіталі! Вертоліт відірвався від землі, і в ілюмінатор я побачив нашого собаку. Він дивився вслід вертольоту, що відносив людей, до котрих він зник, котрих він охороняв, з котрими проживав разом 13 днів. Зараз вони відлітали, а він залишився. Я бачив, як до нього підійшов механік, потріпав за холку і поманив за собою. Він пішов поряд, та раптом зупинився, повернувся в бік вертольота і так стояв до того часу, поки не перетворився на малесеньку крапку, а потім зовсім не розтанув на полі аеропорту, яке віддалялось назад.

Ми всі поприлипали до ілюмінаторів. Справа відкриваються сніжні масиви, а внизу — маленькі кишлаки, річки. Все залишається позаду. Бачу якийсь чорний льодовик, що стирчить льодяними голками. Пройти через нього, здається, неможливо. А ось і наша мета — пік Комунізму. Вертоліт іде на посадку: невелика поляна, на ній озеро. Поруч — намети МАТу. За наметами — схили піка Корженевської, хоча саму вершину не видно. А з іншого боку — громада піка Комунізму. Які ж масштаби! Яка крутизна! Проглядається майже весь наш маршрут. Виходжу з вертольота. Висота 4100 м. Тут зустрічаюся з Павлом Славінським, що вже відлітає сьогодні. Довго розмовляємо. Він мені показує, де стоїть Борис Резніков, москвич, старший тренер нашого збору. Я йду до нього, знайомимся. Від Бориса дізнаюся, що сьогодні вертоліт мав би закинути сюди наших хлопців з Дараут-Кургану. Я ще спішу зустрітися з Анатолієм Карацубою, котрого побачив неподалік, професором Московського державного університету, з яким не бачився ще з 72-го року. Він сьогодні відлітає. Коли я підійшов, він широко посмінувся — упізнав мене. Каже, що тут він із науковою експедицією. Поспілкувався і з Володею Шопіним — який же він приємний чоловік! Досі жалкує, що йому не дозволили дістатися вершини Евересту. Ми не встигли з ним наговоритися,

як на посадку пішов ще один вертоліт, і я помітив в його ілюмінаторі голову Івана Павлишака. Я миттю помчав назустріч. Прилетіли Курус, Перчило, Выборний, Малахова, Круль, Павлишак, Галайда, Бельбас. Ми швидко розвантажувемося і облаштуємо базовий табір на березі озера. Перемовився з Люсею. Вона скаржиться на Челенкова, бо він проти жінок на подібному зборі (а я, знаючи її характер, думаю, що проти неї особисто), повідомляє, що Борищак звільнили з роботи, що вона не хоче ходити з Кисліциним і т. ін. Непомітно наближається вечір. Іду до ворошиловградців за своєю сумкою. Дізнаюся, що вони завтра о 10:00 виходять на пік Корженевської (7105 м) у альпійському стилі.

9. 08. 1985. Ми з Крулем чергові. А через годину після сніданку хлопці йдуть в акліматизаційний вихід. Опівдні прилетіли наші решта: Борищак, Шандровський, Кисліцин, Челенков, Васідлов, Карпенко, Фундак і Микула. Знову допомагаю розвантажуватися, носити ящики, рюкзаки. Болить голова, вранці навіть не зміг їсти, а вночі спав погано. Але помалу облаштуємося. Ми з Тарасом ставимо собі висотку. Потім стаю готувати обід. Мені допомагає Перчило. Погано, що нема повара. Помічаю, що й кухонне начиння і все господарське спорядження підготовлено неякісно. Дві двоконфорні плити — одна без розсіювачів, а друга без ручок. Каструлі під ці плити завеликі, допоміжного посуду немає. Якраз до обіду повертаються хлопці з акліматизаційного виходу. Увечері невеличкою компанією напросились у гості до геологів. Сидимо біля багаття і відчуваю, що нарешті перестає боліти голова. Подумки прикидаю, що з 23. 07 по 7. 08 ми загубили шістнадцять днів. Шістнадцять днів роботи на горі. І у нас залишилось вже тільки чотирнадцять...

10. 08. 1985. На ранковому шикунанні повідомляють: при начальнику збору створюється тренерська рада у складі: Резніков, Перчило, Круль. Мене, вже з другою, на той час, категорією, в списку немає. Далі повідомляють про склад груп для акліматизаційних виходів. Я і Тарас Шандровський у третій групі під керівництвом Васідлова. Малахова у першій групі під керівництвом Резнікова, а Челенков, Борищак і Кисліцин у другій під керівництвом Куруса. Багатьом з наших не зовсім подобається такий розподіл. Я виявився на останніх ролях. Думаю, так розпорядився Курус, бо не може він вибачити мені зауваження в свою адресу з приводу підготовки, організації та забезпечення цього збору. Але він мене заспокоює, що, мовляв, це тільки на акліматизаційний вихід,

на сходженні все буде по-іншому, та я в це мало вірю. Ранковий огляд нашого лікаря. У мене тиск 130/90, пульс 78. У Тараса — 140/100, у Куруса — 190/140. Дивно, я ж почуваюся добре. Може, це результат ранкової зарядки (я пробіг два кола навколо озера, трохи позаймався на перекладині)? Тим часом народ метушиться, оформляють маршрутну документацію. Тарас залишив в Оші свою медичну картку та інші альпіністські документи, каже, що облегувався, щоб вага на вертоліт менша була. Лікар не випускає нас на вихід і не підписує маршрутні листи на нас трьох. Переформовують швидко групи. Їх уже дві. В першу входять: Резніков, Круль, Кисліцин, Малахова, Галайда, Павлишак і Ігор з Волгограду. Завдання цієї групи — вийти завтра на відмітку 5300, заночувати там, а наступного дня піднятися на плато 6200 м, заночувати і вже потім спуститися в базовий табір. Ця група ставить по два висотні намети у першому і другому проміжних таборах. Друга група: Васідлов (керівник), Перчило, Карпенко, Бельбас, Микула, Фундак, Боришак і Челенков виходять через півгодини після першої на висоту 5300 м, залишають там продукти і спорядження й повертаються в базовий табір. Я, Тарас і Курус відпочиваємо. Такі у нас плани на завтра.

Йду до ворошиловградців. Їхня група з 17 осіб вийшла вчора на маршрут піка Корженевської. Вони піднялися на 5400 м і заночували, а сьогодні через радіозв'язок Загірняк передав, що у Шалашного важка форма гірської хвороби і його спускають вниз. Між відмітками 6100 і 6400 зникла Денисова, тож призначено додатковий радіозв'язок на 21:00. Сумний настрої у шістки ворошиловградців, які залишилися в базовому таборі. Але о дев'ятій вечора дізнаємося, що Денисова піднялася на ночівлю на 6400 м. Там перебуває ще п'ятірка ворошиловградців. На 6100 м — група Шопіна.

11. 08. 1985. Обидві наші групи вийшли близько восьмої. Вранці пішов у МАТ, домовився з його керівником Єфімовим, що ми четверо, хто залишився, помиемося в їх лазні. Лазня — це каркас, обтягнутий великим наметом, оббитий фанерою, а зверху — ще один намет. Всередині дощата підлога і перемичка, що відділяє саму лазню від парної. Одночасно може паритися три людини і дві — митися. Є газова плита, де нагрівається у двох каструлях вода. Миються у тазиках. Парна: три газові горілки, на них — дека з камінням. О 12:00 ми з Тарасом зібралися на акліматизаційний вихід. Дійшли до 5000 м. Тут зустріли нашу другу групу, яка вже поверталася. Почуємося добре. Десь о 17-й повернулися в табір

і одразу — в лазню. Потім іду до ворошиловградців і дізнаюся, що з усієї їхньої групи на вершину піднявся лише Загірняк з групою Шопіна. Тут сидить Шалашний, всі сміються над його вчорашнім станом на маршруті. Жартують, але відчувається, що хлопці засмучені невдачею. Йдучи додому, зустрічаю Володю Паршина, з яким у 83-му працював у «Шхельді». Він учора спустився з піку Комунізму. А ходив він туди з командою альпатабору «Варзоб», яка півмісяця тому стала призером першості Союзу з альпінізму. Володя працює у «Варзобі» начальником рятувального загону. Завтра вони вже відлітатимуть. Тож я і Володя йдемо до геологів, спілкуємося. Вони нас годують смачною, власного приготування баклажанною ікрою.

12. 08. 1985. Прокидаюся пізно, о 8:30. Під ранок мені снилася Наташа, і так не хочеться відпустити цей сон. Але треба рухатися. Тут дуже холодно, вчора дві години падав сніг, правда, він уже розтав, але вода в озері по краях підмерзла за ніч. Я вдягнув вовняні спортивні і гірськолижні штани, вовняну кофту і светр, зверху пухова куртка. З сонячного боку тепло, а частина тіла, що в затінку, мерзне. Під час ранішнього радіозв'язку перша група передала, що Малахова проситься вниз, Фундак і Микула пішли з нею. Після повернення вчора другої групи мої хлопці були незадоволені керівництвом Васідлова. Був розбір. Група переформована: Бельбас (керівник), Карпенко, Боришак, Челенков. Ця група вийшла сьогодні о 12:00 і буде ночувати на 5300 м. Завтра піде вище. Оскільки за ніч напало багато снігу, то перша група рухається дуже повільно, ми це спостерігаємо у бінокль. О 18:00 вона стає на ночівлю, не дійшовши до відмітки 6200 близько трьох-чотирьох годин ходу. О четвертій же прийшла Малахова. Вигляд у неї нормальний. Хочє два дні відпочити і знову йти догори. Ми сьогодні вранці міряли тиск, він у мене і Тараса такий самий, як і був, у Куруса трішки понизився. Але лікар все одно не хоче нас випустити. Всі дивуються, бо ж один тиск — це не показник для відмови. Так каже і ворошиловградський лікар, і лікар МАЛу Свет Орловський. Піду і попрошу ворошиловградського лікаря, щоб дав мені що-небудь для пониження тиску. В їхньому таборі пожвавлення: з п. Корженевської повернувся Михайло Загірняк. Він ледве пересуває ноги і каже: «Хлопці, це не альпінізм, це маразм». І починає розповідати, як ішов на вершину. Лікар дає нам пігулки і рекомендує прийняти їх за дві години до огляду. Йду до геологів, де зібралися й інші наші хлопці. Біля багаття чомусь розповідаються страшні історії про чорного альпініста, про ельбурську діву, снігову людину і т. п.

13. 08. 1985. Зранку трохи болить голова, приймаю таблетку. Потім іду до ворошиловградців і допомагаю їм завантажити речі у вертоліт, який прилетів за ними о дев'ятій. Потім іду до нашого лікаря: тиск, як і раніше, підвищений. Так само і в Тараса. Лікар дозволу на вихід нам не дає. Тож о 10:30 виходимо на маршрут без його «візи». Група з восьми осіб: Васідлов (керівник), Перчило, Фундак, Микула, Малахова, Шандровський, Курус, Мартинюк. На першому переході Славик відстає на півгодини. Група йде далі, а я і Тарас чекаємо Куруса. Трохи розвантажуюмо його. На льодовику одягаємо кішки. Перейшовши льодовик, я знову чекаю на Славу і Тараса. Побачивши їх на підході, іду на гребінь. Дуже болить голова в районі потилиці. З трудом виходжу до наметів на висоті 5300 м. Друзі, які зустрічають мене чаєм і смачним бульйоном, прийшли на годину раніше. Тут біля каструль чаклує Люся. Голова перестає боліти, і я займаюся встановленням намету. Коли майже вляглися спати, мені захотілося їсти. Я відкриваю банку лосося і їм із сухарями. Запив соком і нарешті влігся. А наша перша група так і не дісталася відмітки 6200 м. Вона заночувала у печері на висоті майже 6000 м. Друга група заночувала на місці попереднього нічлігу першої. Погода дуже погана, падає сніг. Усі сліди, що вище наших ночівель, замечено. Завтра буде важка робота — торувати стежку у сніговій цілині.

14. 08. 1985. Встали о сьомій. Зранку видимості жодної. А через годину пішов густий сніг. Тож вихід відклали, відпочиваємо. Що робити? Вирішили грати в карти, але їх нема. Я ріжу ножем коробку з-під цукру на 36 маленьких шматків. Граємо в перевідного дурня. Перекусили. Чуємо голоси — це спускаються дві наші групи. І правильно, бо снігу випало так багато, що стає лавинонебезпечно. Нічого не видно, тому ми кричимо нашим, щоб ішли на голоси. Нам теж доведеться спускатися. Приходять хлопці — втомлені, замерзлі, мокрі. Люся зігріває їх чаєм. Починаємо спуск вниз. Скелі, якими ми вчора піднімалися, засипані снігом, тож спуск надзвичайно важкий. Перші йдуть у зв'язці, доводиться навіть навішувати перила. Нарешті виходимо на льодовик. Зі схилів Фірнового плато одна за одною сходять лавини. Помаленьку підходимо до табору. Його не впізнати: вся поляна засипана 15-сантиметровим шаром снігу. Нас зустрічає лікар, кличе за стіл і виносить велику каструлю томатного соку, а за нею — велику каструлю борщу, а потім — молочного супу і чаю. Ми вражені! Вечері сніг перестав падати. Дуже холодно. Вкладаємося спати.

15. 08. 1985. Уночі прокинувся від холоду. Виглядаю з намету: небо густо-густо всипане зірками. Такого неба в місті не побачити. На сході, над піком Чотирьох, яскравіє якась планета, від неї дуже багато світла. Четверта ранку, і я знову засинаю. О восьмій виповзаю з намету. Дуже холодно. Озеро замерзло більш ніж на половину. Шкода, що ми не маємо термометра. Хтось із хлопців каже, що мороз у межах 15-20 градусів. Пік Комунізму бачимо весь і потужні сніжні прапори над вершиною. Але чи надовго така ясна погода? Вертоліт прилетить за нами через десять днів. А щоб зійти на вершину, нам треба тиждень. Два дні треба на спуск. Треба 8-9 днів хорошої погоди. На ранковому шикуванні нам повідомили, що завтра — вихід нагору. Тиск у мене 140/100, у Тараса — 130/90, у Куруса — 160/120. І лікар знову не хоче нас випускати.

Сьогодні пішов до Шопіна. Його група уже не встигає піднятися на п. Комунізму, бо завтра-післязавтра за нею прилетить вертоліт. Володя просить мене зняти з його проміжного табору намет, примус, автоклав і вислати це все згодом поштою. Залишає мені деякі продукти. Приємно здивований, що у них такий гарний продовольчий запас. Сьогодні вилетіли останні інструктори МАТу. Завтра відлітають геологи і лєнінградці. І ми залишаємося в цьому районі самі. А шансів на наше сходження на пік Комунізму я вже не бачу. Жаль...

Знову формуємо групи. Завтра вийде група у складі: Бельбас (керівник), Челєнков, Борищак, Микула, Фундак, Карпенко. Групі належить поставити табір на висоті 6100 м і, якщо буде можливість, піднятися на вершину. Боюся, що хлопці такої фізичної можливості не матимуть. Інші учасники експедиції двома групами вийдуть через день. Починаємо підбирати в дорогу продукти і бачимо, що на висоті їсти вже не буде чого. Те, що залишилося (гороховий суп, сніданок туриста, згущене молоко), нагорі не потрібне. Йду до Шопіна і прошу, щоб продали нам супи, бульйони, сухофрукти тощо. Приношу в табір півмішка дефіцитних продуктів. Наші задоволені. Увечері геологи запрошують нас на прощальну ватру. Курус давав сольний концерт до половини першої ночі.

16. 08. 1985. Перша група готується до виходу. Ми всі бажаємо успіху хлопцям. Я бажаю здоров'я і погоди. Я дуже переживаю за своїх — Сергія і Славіка. О 15:30 прилетів вертоліт за лєнінградцями. На ньому полетіла і Малахова. Нею я передав лист додому. А одним із лєнінградців передав текст телеграми для Оленочки:

у неї 21 серпня день народження, їй виповниться чотири роки. До речі, саме в цей день за графіком наша група мала б вийти на вершину п. Комунізму, якщо нам нічого не завадить. Оце був би гарний подарунок моїй донечці! Я обклеїв поліетиленом фотографію Наташі, Оленочки і Андрійка — хочу взяти її з собою на вершину, хай вони будуть зі мною у цьому сходженні на найвищу вершину нашої країни.

Уже на шосту годину на поляні залишилися тільки ми одні. Полетіли двома вертольотами всі лєнінградці і трьома всі геологи. На поляні стало якось порожньо і самотньо.

17. 08. 1985. О десятій ранку бачимо, як група Бельбаса виходить з ночівлі на висоті 5300 м. Ми почали збиратися на вихід. Група: Круль (керівник), Галайда, Резніков, Кисліцин і Ігор (волгоградець), виходить о 12:15. Ми (Курус, Перчило, Васідлов, Шандровський і я) вийшли о 13:15. Йдемо легко. Майже о 18:00 я вже на висоті 5300 м. Ставлю примус і готую суп. Чай зробили хлопці з групи Круля. Через півгодини піднімається Тарас і з лайкою до мене: чому не поставив намет? Я досить різко зупинив його. Розумію, що він змучений, але так не можна. Один намет для нас уже стоїть, а для другого, поки закипала вода, я вже розчистив площадку. Та він ображено сів осторонь. Хвилин через 15 кличу, щоби поміг поставити намет, — не реагує. Кличу, щоби дав мені супи (вони у нього в рюкзаку) — каже, що зайнятий. Я й сказав все, що думаю про нього. Через кілька хвилин він попросив у мене пробачення. Треба знати Тараса. Це один із моїх найближчих друзів, хрещений батько моєї дочки. Ми разом нерозлийвода з осені сімдесятого.

Хвилин через 15 підійшли Васідлов і Перчило, а ще хвилин через 20 Курус і Галайда, що вийшов йому назустріч і приніс його рюкзак.

18. 08. 1985. Вийшли о 10:30. Йдемо слідом за групою Круля. Йдемо в кішках і у зв'язках. Я з Тарасом, Перчило і Васідлов — з Курусом. Я і Тарас помітно відриваємося вперед, але впираємося у зв'язку Круля. Там дуже повільно йде Резніков. Так на хвості у Круля доходимо до місця, де стоїть наш намет, в якому ночували попередні групи, які закидали провіант і спорядження. Ставлю примус і готую чай. А от і зв'язка Куруса. Після привалу і перекусу зв'язка Круля йде догори, перша зв'язка з його групи — Галайда, Крючков з Волгограду і Кисліцин — працює вже в районі печери. Курус віддає нам команду ночувати тут. Це різко змінює наші плани: зайва ночівля. Не зможу я, донечко, у твій день народження піднятися на вершину, вірніше, поспробувати піднятися.

Правда, я сподіваюся, що з плато, з 6100, ми зможемо пройти в табір 6900, минувши ночівлю на висоті 6500. Але це лише мої плани. Ну, що ж — ночувати, так ночувати. Один намет тут уже стоїть, і хлопці розчищають майданчик для другого, а я займаюся вечерею. Під вечір починає мести поземка. О 20:00 ми вже вкладаємося і намагаємося заснути. У мене дуже болить голова, і я приймаю анальгін, папазол і аерон.

19. 08. 1985. О пів на восьму виповзаю з намету готувати сніданок. Почуваюся добре, а ось у Куруса рвота. Надворі замітає, як мело і всю ніч. Наш висотний намет весь покритися інеєм. Після сніданку ми все ж виходимо і вже через півтори години піднялися до печери, в якій ночувала група Круля. До речі, від намету до печери перший раз група Круля йшла 5 годин, група Бельбаса — три години, а ми от — півтори. Це наслідок і кращої погоди, і нашої акліматизації. Трохи перепочивши, продовжуємо підйом і через годину доганяємо зв'язку Круля. Їх троє, і дуже повільно в цій зв'язці йде старший тренер, москвич Резніков. Ми з Тарасом помалу їх обходимо. Їм важко, бо вони пробивають сходинки у спресованому снігу. Тепер це будемо робити ми. Виповзаємо на «груди», висота 6300 м, і перед нами відкривається велике памірське плато, єдине у світі плато на такій висоті, довжиною 11 км і шириною від 600 до 2000 м. Але на це плато нам треба спуститися, втративши 200 м висоти, які ми так важко набирали. Там на висоті 6100 — наші намети. З Тарасом ідемо вниз. Біля наметів зразу беруся за примус. Через хвилин 20 підходить трійка Круля, а згодом трійка Куруса. Нас восьмеро, два намети. Приготувати щось надворі неможливо: дуже сильний вітер задуває полум'я примуса. Переміщуюся з примусами в намет. У першу чергу готую гаряче молоко. Поки готується суп, обговорюємо події дня. Трійка Кисліцин — Галайда — Крючков ще вчора встигла дістатися висоти 6100 м. Тут вони зустріли двійку Фундак — Микула, яка залишилась тут ще на одну ніч, бо Микулі стало зле. З першої шістки на висоту 6500 м вийшли тільки четверо. Трійка Кисліцина, переночувавши на 6100 м і не дочекавшись до першої години дня Круля, разом з Фундаком і Микулою, якому стало краще, вийшли на 6500 м. Але все це стане нам відомо під час сеансу радіозв'язку тільки завтра. А поки що, де хворі, а де трійка, яка відірвалася вперед, ми не знаємо.

20. 08. 1985. Не рухаємося нікуди. По радіо дізнаємося, що група Бельбаса спускається вниз, у Кисліцина заболіло горло, і він теж проситься вниз. Галайда і Крючков зараз на висоті 6800 м

Д. Круль, Є. Кисліцин на фоні масиву п. Комунізму, 1985 р.

На поляні Москвіна. М. Борищак, С. Челенков, Т. Шандровський, 1985 р.

Поляна Москвіна. Г. Польовий, Я. Курус та повар експедиції Олена Остофійчук, 1987 р.

і готові виходити на вершину. Курус наказує їм на висоті 6800 чекати шістку знизу. Шістка — це Шандровський, Мартинюк, Круль, Перчило, Павлишак і Резніков. Завтра ми маємо йти на гору. На думку Куруса, я і Шандровський виглядаємо найкраще у цій групі.

Я весь день провів біля примусу і щось готував. Усім дуже сподобалося картопляне пюре зі шкварками.

Завтра день народження моєї донечки. Цілую тебе, моя крихітко, у своїх думках. Завтра я мав би йти до найвищої вершини нашої країни. Але завтра ми, на жаль, зможемо вийти тільки до найвищого нашого табору. І все ж ми виждемо, хоча, правда, тільки восьмеро замість вісімнадцяти: не у всіх, як не прикро, вистачило сил.

21. 08. 1985. Вночі пішов сильний сніг. Намети доводиться час від часу струшувати від снігу. На ранок все довкола заволокло хмарами, які з величезною швидкістю проносяться крізь нас. Колючий сніг б'є в обличчя. Вітер валить з ніг. Сидимо в наметах. Галайді і Крючкову, що чекають нас на 6800, Курус дає команду по можливості спуститись вниз.

22. 08. 1985. Різно зіпсувалася погода. Через це довелося припинити сходження і спуститися в базовий табір.

Повернувшись під вечір у базовий табір, ми зустріли групу німецьких альпіністів. Їх було п'ятеро: троє юнаків і дві дівчини, серед них були брат і сестра — Андріас і Ангеліка. Група має намір завтра піднятися на пік Чотирьох (6299 м). Хочуть за один день здійснити сходження і спуститися до нашого базового табору. Для мене їхня акція видається надто сумнівною: вершина складна, швидкий набір висоти, акліматизації було недостатньо... Я про це й сказав німцям. І до моїх сумнівів долучився той факт, що післязавтра за нами прилетить вертоліт, і німецька група залишається одна в цьому районі. Радіозв'язку з «великою землею» вже нема.

23. 08. 1985. Однак, дуже рано, перед світанком, німецькі альпіністи рушили до гори. Наш день минув у господарських роботах: ми згортали все спакували, на ніч залишили тільки намети і спальники. Весь вечір ми чекали на повернення німецької групи. Але її не було. Спати лягли о 22:30. Не встиг я заснути, як почув якийсь шум. Вийшов з намету і побачив Анді і його напарника — у розірваному одязі, з побитими обличчями. Виявляється, що за 200 м до вершини у них зірвалася перша зв'язка і, падаючи, збила трьох альпіністів, які були у зв'язці нижче. Вся група пролетіла сніжно-льодовим схилом понад 300 м, і їй дивом удалося зупинитися на вузькій нижній полиці льодової тріщини. В результаті в одного з німців — відкритий перелом гомілки, в Ангеліки — розбите обличчя, є симптоми черепно-мозкової травми, численні забої та забій тазостегнового суглобу. Андріас з товаришем прибігли до нас по допомогу,

а постраждалі залишилися на тому місці, де групі вдалося зупинити падіння. Курус призначив мене керівником рятувального загону. Я негайно підняв наших хлопців. Розбили всі запаковані ящики зі спорядженням, відповідно одягнувшись і взявши все необхідне для рятувальних робіт, ми, 13 альпіністів під моїм керівництвом, побігли догори. Була 12 година ночі.

Досі дивуюся, як у ту ніч ми, змучені і виснажені після повернення зі своєї гори, в тьмяному світлі ліхтариків не заблукали і змогли віднайти безпечний шлях серед груд льоду і без травм вийти під стіну, на якій десь лежали постраждалі. Шоста ранку. Шість годин майже без зупинок ми бігли з висоти 4100 до підніжжя стіни, набравши приблизно 1000 м висоти. Попереду ще кілька сотень метрів, але уже сніжно-льодової стіни. Потрібно спішити, бо крім того, що постраждалим необхідна лікарська допомога, потрібно встигнути спустити їх зі стіни і донести до базового табору, щоби на вертольоті, який прилетить за нами, відправити їх в лікарню міста Ош.

До Ангеліки і Петера я піднявся першим майже о дев'ятій ранку. Дівчина, ще вчора весела бешкетниця, тепер лежала на крижаній полиці і не реагувала на слова. Замість обличчя — криваве місиво. Поруч — Петер зі зламаною ногою. Над ним плаче ще одна дівчина, але вона, дякувати Богу, не ушкоджена. Вмостивши постраждалих на імпровізовані носі, ми почали спуск. Під стіною на нас чекав наш лікар. Коли він побачив Ангеліку, то сказав, що їй уже не варто робити ін'єкції, бо до вечора вона не доживе. Мені довелося на нього добряче нагримати. Зв'язавшись по радіо з нашим базовим табором, я попросив Куруса затримати вертоліт, який прилетить за нами, щоб він найперше міг забрати постраждалих, та домовитись, щоби за нами він прилетів завтра. Поки лікар робить перев'язки та ін'єкції, ми маємо трошки перепочинку.

До вечора ми були вже в базовому таборі, вертоліт забрав німецьку групу, щоб доставити в лікарню в Ош. Наступного дня вилетіли і ми. В Оші ми були сім днів, і я щодня провідував Ангеліку в лікарні. Тільки на третій день вона відкрила очі, Петеру зробили операцію. Ногою йому залишили, але вже у Німеччині їй довелося таки ампутувати. Згодом Ангеліку теж відправили у Німеччину, і досить швидко вона пройшла лікування і повернулася до своєї роботи балетмейстером у Лейпцигу. А через рік вона з братом і своїми друзями приїхали до мене в табір на Кавказ, де я працював інструктором з альпінізму, і зробили два сходження на Донгузорун і Накру. У 90-му році

Фірнове плато. Є. Кисліцин, І. Мартинюк, Т. Шандровський

Іван Чернописький на ребрі Буревісника

Висота 6700, вихід під п. Хохлова

вона приїздила ще раз і ходила на Кавказі по програмі чеської групи, яку приймав наш клуб. Ми тісно подружилися, листувалися. У 1990 р. я з дружиною побував у гостях в Ангеліки — у Лейпцигу, а в 91 р. у Берліні, де вона жила з мамою. Ми довго потім підтримували нашу дружбу. У 1993 р. я отримав листа від наших друзів, де вони повідомляли, що незабаром переїдуть на нову квартиру. Але наступний лист з новою адресою я отримав в розірваному вигляді. І саме там був відірваний клапоть паперу, де була написана

адреса. Згодом ми нарочним отримали посилку. В посилці був і лист-записка, без адреси і з запитанням, чому ми їм не пишемо. Більше листів не було. В 94-му році наш син, а пізніше дружина і дочка були в Берліні, та знайти наших друзів не змогли. Отак ми загубили один одного. Шкода...

Р. С. Повернувшись із памірської експедиції додому, через декілька днів я отримав повістку з донецького суду. Секретар нашої парторганізації, який вже знав про інцидент в донецькому аеропорту, вичікував. Та коли дізнався, що мене викликають на суд, швиденько скликав партійне бюро. «Негоже, — сказали комуністи, — щоби члена партії судив суд. Його треба з партії виключити». І виключили.

Донецький суд не засудив мене, бо в моїх діях не виявили складу злочину. Та неприємностей і переживань мені вистачило надовго.

Альпіністський клуб «Карпати»

Восени 1987 року на засіданні президії обласної федерації альпінізму я поінформував членів президії, що в країні (СРСР) уже існує декілька альпіністських клубів на госпрозрахунку, зокрема потужні клуби в Куйбишеві, Донецьку, Ялті та Харкові. Чи не час спробувати й нам організувати такий клуб? «Ну от ти і займешся цією справою», — зазначив, апелюючи до мене, Ярослав Курус, майже незмінний з 1971 року голова президії федерації. Рішення було прийнято одностайно. У склад президії федерації тоді входили: Курус, Єзовіт, Васідлов, Калічук і Мартинюк (з 71 і до 96 року незмінний заступник голови). Законодавчої бази для створення альпіністських клубів з боку всесоюзного спорткомітету чи Управління альпінізму ВЦСПС, чи Федерації альпінізму Союзу на той час ще не було, тож я не знав, з чого починати, і звернувся до голови ДСТ «Авангард» Мирослава Косовича з проханням послати мене у відрядження в Ялту для вивчення досвіду створення Кримського клубу. І вже через три дні я поїхав у відрядження. Як з'ясувалося пізніше, Кримський клуб, як і інші, був створений згідно з Положенням про клуб за інтересами. Я ознайомився із статутом Кримського клубу, одержав рекомендації і повернувся додому. Вечорами засідав за папери. Основна вимога — у клубу повинна бути вищестояща організація, в нашому випадку — обласний спорткомітет. Іду до голови. На той час це був колишній керівник ДСТ «Авангард», той, що «Елани» мені пропонував замість альпінізму. Ходив до нього з десяток

разів, поки не почув від нього: «Готуй статут». «Так він готовий у мене — кажу. — Треба лише видрукувати сім примірників. Дайте вказівку друкарці». «Вона зайнята. Шукай друкарку сам», — почув у відповідь.

Усе ж статут ми надрукували. Відповідно до нього створюється нова організація, в якій будуть робочі місця, а робітники-альпіністи повинні мати не нижче другого спортивного розряду і виконуватимуть висотні роботи на підприємствах. Кошти за виконані роботи надходять на банківський рахунок клубу. З цих коштів виплачуватиметься заробітна плата, відрахування державі, а решта — на розвиток альпінізму області. Коли я приніс статут на підпис до голови, він сказав, щоб я його залишив: для вивчення, консультацій і т. д. Я ходив потім до нього по цей статут щотижня протягом трьох місяців. І в кінці кінців він мені каже: «Ти пам'ятаєш, що в травні минулого року (87) відбулась реорганізація спортивних товариств: замість «Авангарду», «Спартак», «Буревісника», «Колоса» на базі «Авангарду» створена обласна рада добровільного фізкультурно-спортивного товариства при Всесоюзній раді профспілок (ДФСТ). З головою ти знайомий. І радить мені: іди до нього і створи клуб при обласній раді ДФСТ. Я йому зателефоную». А головою там уже замість Косовича став колишній партійний функціонер. І знову чую від нього: роби статут. Передруковуємо сторінки, де згадується вищестояща організація. Приношу на підпис новому голові. «Залиши, вивчу, проконсультуюсь», — чую вже знайомі мені слова. Через два місяці я поїхав на Кавказ тренером у Всесоюзну школу підготовки інструкторів з альпінізму. Повернувся через три місяці. Приходжу до голови, а моя папочка зі Статутом так і лежить на кутику стола, куди я її п'ять місяців тому поклав. Правда, тижні через три наш голова сховався-таки, з його слів, до голови облпрофради і той, нібито, відмовив. «Сьогодні понеділок, як погано почався тиждень», — з такими сумними думками виходжу з приміщення ДФСТ і на вулиці зустрічаю інструктора обкому партії. Ми давно з ним знайомі, бо всі наші обласні масові альпіністські заходи і експедиції проводились з благословення обкому. «Чому голову опустив і без настрою?» — запитує Сергій Синиця. Я йому про все й розказав. Сергій запросив до свого кабінету. Тут же зателефонував і звернувся до голови облспорткомітету: «П. Т., тут у мене Іван Мартинюк. Знаєте такого?». У відповідь: «Звісно, прекрасно знаю». А Синиця й каже по телефону: «Є пропозиція організувати госпрозрахунковий альпіністський

клуб. Що ви скажете?». «Повністю підтримую, — каже спортивний чиновник. — Треба, щоб Мартинюк підготував статут. Якщо встигне, то в вівторок на розширеному засіданні комітету ми його затвердимо». «О велика сила партії!» — подумав тоді я. Синиця поклав слухавку, а тоді й каже: «Так вівторок вже завтра». «А у мене все готово, — відповідаю, — от тільки переставлю аркуші, де вказана вищестояща організація, — і все».

У вівторок, 11 жовтня 1988 року, на розширеному засіданні обласного спорткомітету статут Івано-Франківського госпрозрахункового альпіністського клубу було затверджено. А сам голова наочно пояснював 72 членам комітету, показуючи крізь вікно високі димові труби електростанції, які ми пофарбуємо і заробимо гроші на розвиток альпінізму. А уже наступного дня спільне заняття трьох альпіністських секцій в аудиторії інституту нафти і газу стало установчими зборами Івано-Франківського обласного госпрозрахункового альпіністського клубу «Карпати». Тут же було обрано правління клубу, мене ж — директором. Пізніше на підставі листа з облспорткомітету мене було звільнено з заводу переводом в альпіністський клуб.

Отже, є організація (на папері), є директор, печатка, рахунок в банку. Але ні роботи, ні робітників немає. Нема і приміщення.

З жовтня по січень я щоденно оббивав пороги всіх заводів Івано-Франківська, Калуша, Долини, Надвірної, всіх міст і селищ, де є щось висотне, і пропонував послуги з висотних робіт. Дехто розводив руками, дехто крутив пальцем біля скроні. Це ж ще Радянський Союз, і у підсвідомості керівників відкладено, що подібні роботи можуть виконувати тільки будівельні або будівельно-монтажні управління, але ніяк не альпіністи. І тільки в останні дні січня мені погоджуються віддати роботу з фарбування ферм та стелі у механічному цеху локомотиворемонтного заводу. Цех працює, тож ми можемо виконувати свої роботи тільки вночі, і, не дай Бог, не заляпати фарбою верстати й обладнання. Роботу ми виконали вчасно і без зауважень. Першу зарплату перша бригада отримала під 8 Березня. А я, відповідно, отримав зарплату за 5 місяців і віддав борги, бо до цього щомісячно позичав по 330 крб, приносив дружині і казав, що це моя зарплата, яку мені виплачує спорткомітет. Правда, комітет мені виділив стіл у тренерській кімнаті «Олімпу», і я мав право користуватися телефоном.

Справа зрушилася з місця. Ми уклали угоди на виконання робіт. У штаті працювали вже дві бригади. З великим трудом (усе ж продавалося

по рознарядках) у Вільнюсі (Литва) було закуплено два фарбувальні апарати високого тиску. У Москві (теж не без проблем) закупили альпіністське спорядження та спорядження для виконання висотних робіт.

Як і в попередні роки, у березні 1989-го була проведена Говерляна. Але її вперше проводив клуб, котрий повністю профінансував своїх штатних працівників та школярів, які брали участь у сходженні. Цього разу було 129 учасників. У літньому сезоні клуб організував збори для 12 учасників на Памірі в районі Киргиз-Ата. Інструкторами були Кисліцин і Єзовіт. Цього ж року відстажувалися і стали інструкторами Богдан Олексин, Василь Завалко, Ігор Капирулін та Іван Чернописький. Усім учасникам клуб повністю оплатив проїзд, перебування в таборі та зберіг зарплату штатним працівникам. За путівками в альпитабори виїхали 74 учасники.

У листопаді проведені змагання із скелелазіння на Сокільському Хребті (Косівський р-н) та чемпіонат Карпат на скелях Довбуша. Обидва змагання повністю фінансував клуб. А в період з 4 по 11 листопада команда клубу з семи осіб взяла участь у чемпіонаті Малих гір у Криму.

За неповний перший рік існування клубу ми виконали робіт на суму 201245 крб. Чистий прибуток складав 75337 крб. Середня зарплата робітника становила 1300 крб. Для порівняння: найбільш оплачуваними на той час у нашому місті були вахтовики, які працювали в Управлінні бурових робіт і літали в Тюмень. Їхня середня зарплата становила 750 крб.

Десь у кінці липня заступник голови облспорткомітету Тарас Емануїлович сказав мені по секрету, що голова комітету готує постанову про закриття нашого клубу. Я був здивований. А виявляється, що єдиний член Компартії, працівник нашого клубу, платив внески у партком нашої вищестоящої організації. От і задавила «жаба» секретаря парткому, коли він побачив, що наш працівник сплачує внески із зарплати у 1400 крб. Довго чекати не довелося, і 23 серпня з'явилася постанова облспорткомітету про закриття клубу з обґрунтуванням: «...як показав досвід, у прийнятій постанові облспорткомітету від 11. 10. 88 р. про створення альпіністського клубу, допущені помилки і неточності, як цього потребує закон про державне госпрозрахункове підприємство у нових умовах господарювання». А по-простому і на словах: «У вас фінансові порушення і висока зарплата», — сказав голова. І це без жодної перевірки і незважаючи на те, що було зроблено за кошти клубу для розвитку

альпінізму і підготовки розрядників, в т. ч. і КМС. Я вимагав фінансової перевірки спорткомітетом, як вищестоящою організацією, і відповідно, мною «любимою» головою Ганною Михайлівною. Та голова був непохитний у своєму рішенні. Наступного дня я знову мав розмову з головою спорткомітету, пояснив, що клуб уклав угоди на виконання робіт до кінця року, і якщо нас закривають, то спорткомітет як вищестояща організація нестиме відповідальність за невиконання договірних зобов'язань та платитиме «неустойку». Це його трохи налякало, і в постанову внесли зміни, якими передбачалось, що клуб закривають з 23 листопада. А ще цією ж постановою рекомендовано альпіністський клуб відкрити при обласній ВДФСТ профспілок. І знову я йду на поклон до того функціонера, на чиєму столі наш статут пролежав п'ять місяців. Осінь минула безрезультатно. Нарешті я поїхав до Києва на прийом до голови Республіканської ради ВДФСТ профспілок п. Клопова. Той, вислухавши мене, зателефонував до Івано-Франківська і каже: «Ярославе Мирославовичу, ти уже піонером не будеш, але в десятку ще потрапити зможеш, якщо до мого приїзду на зимові ігри в Карпатах відкриєш у себе клуб альпіністів». Я полетів додому. Смішно, але в аеропорту мене зустрічала секретарка голови обласної ради. А ще через два дні, 30 листопада 1989 р., постановою президії обласної ВДФСТ профспілок було створено обласний госпрозрахунковий альпіністський клуб «Карпати».

Через багато бюрократичних процедур мені, як директору клубу, довелося пройти, та ще й відбиватися від необґрунтованих нападків різного роду «доброзичливців». Пригадую, на той час за законами ми могли відкрити рахунок тільки в Укрсоцбанку. А там у кредитному відділі працювала моя дружина. От і почали «друзі» створювати ревізійні комісії, перевіряти фінансову діяльність, чи, бува, не присвоєє Мартинюк клубні гроші, адже ж у банку працює дружина. Мені було це дивно, бо подібні розмови йшли з вуст деяких членів нашого клубу, які користувалися всіма благами клубу, але не були його штатними працівниками. Найбільше відзначились у ревізійній діяльності Іван Павлишак (царство йому небесне) зі своєю дружиною Олею, котра на той час працювала бухгалтером, Юрій Васідлов та Іван Стрипа (члени колишньої спартаківської секції). Мене дивувала позиція голови обласної федерації альпінізму Ярослава Куруса, зачинателя прикарпатського альпінізму, організатора наших експедицій, керівника з великим досвідом, людини з високим авторитетом серед

спартаківців і, зрештою, члена правління клубу. Він ніяк не втручався у справи «ревізорів». Я пропонував йому очолити спортивну роботу в клубі — відмовився. Чому — не сказав. Може, зарплата не влаштувала. Я запропонував йому 300 крб. Більше не дозволяв штатний розклад. У мене, директора, було 340. Того року мені було надзвичайно важко: ні приміщення, ні транспорту, ні телефона. У пошуках замовлень я мотався на громадському транспорті по області та й по сусідніх областях; матеріали діставалися з великим трудом і, як правило, через зв'язки. Я перестав їздити на скельні тренування, ходити в походи. Керівниками занять і походів призначались найбільш активні члени клубу — інструктори з альпінізму. Того року я майже не бачив сім'ї і того року я вперше не поїхав у великі гори. Зате робив усе для того, щоб у гори могли їздити інші. Того року і протягом усього часу мого керівництва клубом дуже мені допомагав інженер заводу «Позитрон», інструктор з альпінізму, КМС і один з найближчих моїх друзів Саша Єзовіт. На його плечі лягла вся навчально-спортивна робота у клубі.

Наступив 1990 рік. У ті роки альпіністи Союзу не мали можливості самостійно вирушити в будь-які гори, які знаходилися за межами кордонів СРСР. Існував лише безвалютний обмін групами альпіністів, який узгоджувався тільки спорткомітетом Союзу, чи Всесоюзним управлінням з альпінізму. Саме через це управління я шукав зв'язки з іноземними альпіністськими клубами. Мої старання дали результат: відгукнувся чеський клуб з м. Брно. І вже у січні 1990-го десять членів нашого клубу виїхали на двадцять днів у Татри, і, відповідно, десять чеських альпіністів улітку були прийняті нашим клубом на альпіністській базі «Ельбрус» на Кавказі. Всі витрати були повністю оплачені нашим клубом. З чеськими альпіністами на Кавказі працював я та Валерій Чорнорай.

На традиційну Говерляну у березні наш клуб повністю профінансував 45 наших членів, плюс штатних працівників, а у змаганнях із скелелазіння профінансував ще 25 осіб.

За чинними в ті часи нормами для одержання жетона «Рятувальний загін», котрий необхідний був для виконання нормативу для присвоєння звання КМС, потрібно було у великих горах здійснити низку зимових сходжень та провести серію відповідних занять. Тож у березні клуб провів свої збори на Кавказі під моїм керівництвом на базі альпштабу «Ельбрус» для 13 осіб з підготовки на отримання жетона. А у травні 15 членів клубу взяли участь у 10-денному зборі,

Кавказ, 1989 р.

Кавказ. На вершині Андрій Третяков

також під моїм керівництвом, в Архизі (Західний Кавказ) для виконання норм III розряду. В липні-серпні 26 членів клубу упродовж 40 днів брали участь у спортивному зборі на базі альптабору «Узункол». Керівником зборів був Я. Курус. Половина терміну цих зборів проводилась по путівках, а решта 20 днів профінансовано клубом, як і зарплата інструкторів. Цього ж літа четверо працівників клубу, які не мали альпіністської підготовки, були відряджені на 20 днів до альптабору «Домбай». За рахунок клубу були відряджені на Кавказ на 40-денне навчання у школу інструкторів Петро Генік та Володимир Стегура, а ще 10 учасників і двоє інструкторів взяли участь у 40-денному зборі в альптаборі «Зесхо» (Кавказ). У листопаді команда клубу з семи осіб взяла участь у чемпіонаті «Малі гори» у Криму. А в грудні Олег Левицький за кошт клубу пройшов навчання з підготовки інструкторів з гірськолижного спорту. Починаючи з квітня, у клубі у трьох бригадах працювало 15 осіб, а за рік було виконано робіт на 336415 крб. Чистий прибуток становив 96150 карбованців.

У 1991 р. клуб знову проводив збори на Кавказі. У травні — Яридаг (Східний Кавказ). У зборі

взяли участь 25 осіб протягом 16 днів, керівником був Олег Левицький. У липні-серпні знову збори в «Узунколі» і керівником знову Ярослав Курус. На зборах було 30 учасників протягом 20 днів. Потім з цих учасників було відібрано 12 чоловік ще на 15 днів. Крім цього, вісім штатних працівників клубу теж були на 40-денних зборах. У листопаді 10 членів клубу взяли участь у 20-денних зборах із підготовки на жетон «Рятувальний загін» також на Кавказі. Клуб традиційно провів у березні Говерляну і оплатив участь у ній 60 учасникам. У жовтні клуб профінансував чемпіонат Карпат. А на вечорі, присвяченому закриттю альпіністського сезону, 26 працівникам клубу були вручені премії: гірськолижні комплекти (лижі «Фішер», черевики, палиці) і спортивні костюми.

У 1992 р. збори для 42 членів клубу у липні-серпні проводилися на базі альптабору «Аллу-Тау». У 1993-му збори для 30 осіб у липні-серпні були організовані на базі альптабору «Ельбрус». Також група наших альпіністів на чолі з Олегом Левицьким здійснила сходження на пік Хан-Тенгри (7010 м, Тянь-Шань). На вершину піднялися Олег Левицький, Іван Чернописький, Ігор Капирулін, Володя Галайда, Юрій Кузнецов та Ігор Плехов. Ігор Капирулін з вершини не повернувся. Як він зірвався на спуску з гори, не бачив ніхто. Ще двоє учасників перед виходом захворіли: Сергій Челенков — перед виходом на сходження у базовому таборі, а Олег Чурук — під час сходження, у таборі на висоті 6400 м. Тому на вершину ці двоє не піднялись. Крім того, у цій експедиції поваром у базовому таборі була Тетяна Смаркуцька, колишній головбух клубу, та лікар Людмила Крестіна з Санкт-Петербурга.

Взагалі на ситуації, що склалась у клубі протягом 93-го року, варто зупинитися більш детально. Але я зроблю це трошки пізніше. А зараз повернімося у 88-й.

На осінь 1988 р. в обласних секціях альпінізму числилось: у «Спартак» — шість інструкторів, а саме:

- Курус Я. І. — перша категорія, КМС;
  - Круль Д. М. — друга категорія, КМС;
  - Павлишак І. А. — друга категорія, КМС;
  - Галайда В. І. — друга категорія, КМС;
  - Перчило Л. М. — третя категорія, КМС;
  - Васідлов Ю. І. — третя категорія, I розряд.
- У «Аванграді» — 13 інструкторів, а саме:
- Мартинюк І. І. — перша категорія, КМС;
  - Єзовіт О. І. — друга категорія, КМС;
  - Кисліцин Є. І. — друга категорія, КМС;
  - Челенков С. В. — друга категорія, КМС;
  - Малахова Л. А. — друга категорія, I розряд;

Чорнописький І. М. — третя категорія, КМС;
Олексин Б. М. — третя категорія, КМС;
Завалко В. В. — третя категорія, КМС;
Сергієнко О. М. — третя категорія, КМС;
Капирулін І. В. — третя категорія, КМС;
Шандровський Т. Р. — третя категорія,
І розряд;
Борищак М. Ю. — третя категорія, І розряд;
Нестерук Н. Ю. — третя категорія, І розряд.
У клубі за 1990-91 рр. підготовлено 9 інструкторів:

Левицький О. Т. — друга категорія, КМС;
Гайдаш Ю. М. — третя категорія, КМС;
Чередніченко С. В. — третя категорія,
І розряд;
Стегура В. І. — третя категорія, КМС;
Микитеєк В. П. — третя категорія, КМС;
Сулятицький В. М. — третя категорія,
І розряд;
Сапріянчук М. В. — третя категорія,
І розряд;
Геник П. М. — третя категорія, І розряд;
Геник Н. Д. — третя категорія, І розряд.

Також на осінь 1988 р. нараховувалося 6 кандидатів у майстри спорту: у «Спартаку» — Курус Я. І., Галайда В. І., Круль Д. М., Перчило Л. М.; в «Авангарді» — Мартинюк І. І. та Кисліцин Є. І.

Клубом упродовж 89-91 років підготовлено 12 КМС. Звичайно, база для росту спортсменів була закладена у секціях. З цих дванадцяти дев'ятеро виросли в «Авангарді»: Олександр Єзовіт, Сергій Челенков, Ігор Капирулін, Іван Чорнописький, Богдан Олексин, Олена Сергієнко, Василь Завалко, Юрій Гайдаш та Володимир Стегура; а у «Спартаку» — Іван Павлишак та Василь Микитеєк. А Олег Левицький першорозрядником повернувся у рідне місто з Києва.

На осінь 1993 р. у клубі було 27 інструкторів і 17 з них КМС та десятеро першорозрядники. Крім того, ще 15 — першорозрядників, 13 — другорозрядників, 15 — третьорозрядників і 17 значківців. Взимку 1993-94 рр. клуб поповнився 19 новачками. Для нашого міста, та й області це був дуже високий показник.

З моменту заснування клубу (11. 10. 88 р.) я довгий час не міг займатися навчально-спортивною роботою: до травня 90-го я був єдиним адміністратором у клубі. Лише з червня 90-го я прийняв на роботу секретаря-друкарку, а з липня того ж року у мене з'явився заступник із виробництва. І в той же час, маючи в клубі на початку його існування 19 професійних інструкторів з альпінізму, а восени 91 року — уже

28 інструкторів, я не міг серед них знайти жодного, хто міг би і хотів би працювати у клубі відповідальним за спортивну роботу. В результаті наші авангардівські традиції помалу розвіялись. Демократія в країні вплинула й на наші клубні справи: почали організовуватися маленькі групки по 2-6 чоловік, які стали їздити хто куди і хто як. І слава Богу, що за цей час не сталося жодного трагічного випадку на тренувальних заняттях на скелях чи у складних зимових походах.

Та й у самому колективі клубу почали відбуватися не зовсім зрозумілі для мене метаморфози. Але в цьому, здається, я винен найбільше. Бо саме я «породив» організатора цієї смуги. У січні 89-го, коли потрібно було скласти кошторис на нашу першу роботу (на ЛРЗ), я звернувся до Жені Панюхіної, нашої авангардівської другорозрядниці, котра працювала кошторисником в одній із фірм. Женя, на жаль, відмовилася. Вона не була спеціалістом у тому виді робіт. А неподалік у коридорі стояв чоловік, який чув нашу з нею розмову. Він і запропонував свої послуги. Мені його кошторис сподобався, вірніше — мені сподобалася сума вартості робіт, яку він показав, бо в кошторисах на той час я не розумів нічого. Він же, згідно з нашою домовленістю, й затвердив цей кошторис на ЛРЗ і пізніше закрити акт виконаних робіт. Я запропонував йому йти в наш клуб кошторисником і запропонував йому зарплату, вдвічі більшу, ніж він мав у СУ-53. Він відмовився. Пізніше я не раз пропонував йому йти до нас, та він відмовлявся, але на всі роботи, які ми виконували у 89-му і до червня 90-го, він складав для нас кошториси і закривав акти, отримуючи, відповідно, зарплату. У червні 90-го я запропонував йому йти до мене заступником з виробництва, він погодився. Звали його Фелікс Михайлович Крамаров. Ми разом шукали об'єкти для роботи, разом забезпечували працівників необхідним. 90-й рік був надзвичайно напруженим. Ми працювали на двох заводах в Калуші, на комбінаті хлібопродуктів в Ужгороді та на нафтопереробному заводі і на заводі з випуску ДСП плит у Надвірній. Крім того, різні мої відрядження. Я мотався, крім того, і в пошуках якого-небудь автомобіля, в тому числі і вантажного. В ті часи, в часи радянських лімітів — це було фантастикою.

Але десь на початку 91-го я став зауважувати, що затвердження кошторисів у замовників стало тривати 3-4 дні замість 1-2, як це було раніше, а підписання актів виконаних робіт — 3-5 днів, теж замість 1-2, підписання ж актів в Ужгороді тривало і по сім днів. Та найбільше мене тривожило,

Іглу в Карпатах

*Командири в бункері. С.Челенков,
С.Чередніченко, Л.Малахова, О.Єзовіт
обживають печеру під Говерлою*

що робітники не знали, яка зарплата буде у них на тому чи іншому об'єкті. Згідно з нашим статутом, зарплата робітників становила 40% від вартості робіт за мінусом вартості матеріалів. Однак Фелікс почав ставити робітників у залежність до себе, говорячи їм, що це він закритим їм ту чи іншу суму, хоча, мовляв, директор пропонував значно меншу. Мені доводилося ніби виправдовуватися перед робітниками, пояснюючи, що їхня зарплата чітко оговорена статутом.

Десь у середині літа 1991 р. Фелікс підійшов до мене з пропозицією: мовляв, ми можемо в рахунок вартості виконаних робіт на Надвірнянському заводі з випуску плит отримати ДСП плиту. У нього є товариш у Казахстані, готовий купити вагон цієї плити, гроші перерахує нам на рахунок клубу, та ще й 25% дасть зверху готівкою. Я заборонив Феліксу про таке й думати. Я пам'ятаю, з якими трудами створював цей клуб. Ми не кооператив. Ми живемо в Союзі, де подібні речі називали спекуляцією і живемо в час суцільного дефіциту. А я дуже дорожив честю нашого клубу, його ім'ям, його життям.

У вересні 1991 р. нам нарешті вдалося купити старенький ГАЗ-53, а ще через місяць — старенький ГАЗ-66. На той час, напевне, найбільш дефіцитним товаром був бензин і дизпаливо. Але працюючи на НПЗ, ми змогли в рахунок виконаних робіт придбати для клубу 2,5 т бензину. Це 3300 літрів. (Узаконений в Україні бартер з'явився в кінці 1992 р.) Одна з франківських фірм взяла цей бензин на зберігання. Ми могли свої машини заправляти нашим бензином, який на той час був майже на вагу золота. А через деякий час Фелікс звернувся до мене з новою пропозицією: «Давай візьмемо на НПЗ бензин в рахунок наших виконаних робіт і продамо його». Я знову не дозволив. А у грудні я ще раз отримав від НПЗ 5 т бензину. Восени нам вдалося через облвиконком придбати новеньку «Таврію», але її ми заправляли по талонах.

Весь 1992 рік Фелікс, зустрічаючись з робітниками клубу, наполегливо доводив їм, що потрібно розмежувати альпіністську діяльність і господарську. Мовляв, потрібно реорганізувати альпіністський клуб у спортивно-виробниче підприємство, при якому буде альпіністський клуб зі своїм субрахунком, на який підприємство буде перераховувати 5 % від прибутку, а решта прибутку буде розділятися між працівниками у вигляді дивідендів. Нічого, мовляв, вам працювати на альпіністів. Я був категорично проти цього. Клуб на той час уже більше року працював самостійно, без вищестоящої організації (згідно з новим законодавством). У 92-му році у штаті клубу працювало 36 осіб, але діючих альпіністів з них було лише 13. Тих, які перестали їздити у великі гори, було четверо. Решта альпіністами не були. Крім 13-ти штатних, клуб об'єднував ще 78 альпіністів — робітників та службовців інших підприємств та студентів. І створювався він першочергово саме для бажаючих ходити в гори, для розвитку і підтримки альпінізму в області.

Серед робітників почалося бродіння. Восени Олег Левицький виступає з ідеєю організувати наступного літа під його керівництвом експедицію на п. Хан-Тенгри, причому експедицію, не залежну від клубу. Правління клубу, особливо я, Курус і Єзовіт були категорично проти цього. Однак Олег наполягає і збирає 12 кандидатів в експедицію. Вони шукають спонсорів. Із «Трансгазом», в якому тоді працював Левицький, укладають угоду на фарбування ділянки газопроводу, щоб заробити частину коштів для експедиції. Врешті, умовляють Куруса, і він погоджується на проведення експедиції. На засіданні правління голосуємо: Мартинюк і Єзовіт — проти, Курус, Левицький, Крамаров, Галайда і Смаркуцька — за. Я був проти до кінця, наче щось передчував. Проте клуб виділяє незначні кошти на експедицію, деяке спорядження, бочки для пакування експедиційного вантажу та забезпечує гарантійними листами за використання вертольота на випадок пошукових чи транспортувальних робіт.

15 липня 1993 р. вісім учасників експедиції та повар виїхали до Алма-Ати. 9 серпня на вершину піднялися шість учасників сходження. При спуску, як я вже зазначав, загинув Ігор Капирулін. Як це сталося — не бачив ніхто. Саме оце теперішнє «не бачив ніхто» і було основною причиною, тоді восени 92-го, через котру я був проти подібної експедиції. Бо тоді серед кандидатів я, як досвідчений альпініст, не бачив цілісної групи. Групою були лише двоє — Капирулін і Челенков. Але Сергій перед сходженням, на жаль, захворів і залишився в базовому таборі...

Але повернемося до весни 93-го. Якось, повертаючись з чергового об'єкту, де ми працювали, розпочали розмову про проблеми, що виникають у клубі. У машині я, Фелікс, Олексин, Кизимович і Завалко. Фелікс і каже: «Мавр зробив свою справу, Мавр має піти». Я здивовано запитую: «Що ти маєш на увазі?». Тоді він відповідає напрямом: «Ти створив клуб, ти і повинен піти, а я його очолю».

Як зараз пам'ятаю, 26 квітня 93-го року мене викликають в обласне КРУ до начальника. Він і запитую: «Для чого вам так багато бензину і солярки, якщо у вас тільки три автомобілі?». «Хіба це багато? — дивуюся до нього. — Ми ж позаминулого року отримали лише 7,5 тонн бензину, а солярки зовсім не отримували». «Та ні, отримували, — каже. — Ви минулого року отримали більше 20 тонн бензину і майже 20 тонн солярки і вже цього року тричі. Останній раз — у березні, 7,125 тонни». Я заперечував усе і побіг до клубу

з'ясувати. Ні Фелікса, ні головбуха Тані Смаркуцької нема на місці. Мчу на НПЗ, до головного бухгалтера, а вона й каже: «Нічим не можу допомогти, бо нас перевіряє КРУ, всі документи опечатані. Але пам'ятаю, що в рахунок виконаних у березні робіт підписувала Феліксу товарно-транспортну накладну на більш як сім тонн солярки». Зранку запитую у Фелікса і Тетяни, чому без мого відома отримували пальне і куди його продавали. А Фелікс і відповідає: «Я ж пропонував тобі. Ти не захотів. Я знайшов іншу людину». Виявляється, вони працювали у парі: Тетянин чоловік мав будівельний кооператив, Фелікс продавав йому пальне, той перераховував кошти на рахунок клубу. Вони мали бланки клубу з моїм підписом і спокійно робили те, що хотіли, але за моєю спиною. Отже, кошти приходили не від НПЗ, а від кооперативу і без записання, як звично на той час, через 3-4 дні після підписання акту про виконані роботи. Розмова у нас вийшла дуже неприємна. Коли я попросив Тетяну і Фелікса написати пояснювальні, вони відмовились. Коли я пригрозив, що звернусь до відповідних органів, щоби в клубі зробили ревізію, то Тетяна з викликом заявила: «Тоді я скажу, що мій чоловік давав вам хабарі». Я запропонував Тетяні звільнитися за власним бажанням, проте вона відмовилася. Я видав наказ про її звільнення, але тоді Фелікс зібрав збори трудового колективу. Я не врахував, що Тетяну як нашого профспілкового діяча (вона збирала профспілкові внески) за законом не можна звільнити без згоди трудового колективу. Але у трудовому колективі більшість всього на два голоси була у Фелікса.

А 13 травня у клуб прийшов майор ОБХС. Питання ті ж самі, що й у КРУ. Я розповів, що знав, і попросив зробити ревізію. Майор пообіцяв зателефонувати, але минув тиждень, другий. Після третього я сам зателефонував йому. Він повідомив, що сталася помилка: то не альпіністський клуб «Карпати» отримував пальне, а виробниче об'єднання радіозавод «Карпати»... Виявляється, що навіть той бензин, сім з половиною тонни, котрий я особисто отримував на НПЗ і супроводжував до Івано-Франківська, ми не отримували!

16 червня відбулися вибори правління клубу. Воно складалося з дев'яти осіб, з яких моїх прихильників було лише двоє, і вперше до складу правління не обрали Єзовіта. А вже на засіданні правління Олег Левицький запропонував директором клубу обрати Куруса. Його й обрали. А наступного дня Курус зателефонував мені

й каже: «Ваня, я протверезів. Добре проаналізував. Іди працюй, я відмовляюся бути директором». Тоді я знову зібрав правління. Але з подачі Левицького мене затвердили в. о. директора. На цьому ж правлінні Фелікс виступив з пропозицією, що він починає працювати над новим статусом для створення спортивно-виробничого підприємства. Наприкінці червня Тетяна Смаркуцька подала заяву на звільнення.

17 січня 1994 р. на черговому засіданні правління я порушив питання про затвердження мене директором (бо ж був виконуючим обов'язки), на що почув у відповідь від Левицького: «Чи тобі не все одно — що директор, а що виконуючий обов'язки?». Відчув неприязнь і наступного ж дня пішов у міський відділ підприємництва, щоб дізнатися, що потрібно для відкриття приватного підприємства. А вже 21 січня подав туди необхідні документи. 2 лютого 1994 р. я отримав Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи «Приватне підприємство «Вертикаль».

12 березня відбулися звітно-виборні збори альпіністського клубу. Я прозвітував, подякував за співпрацю і попросив не обирати мене до правління клубу, бо збираюся звільнитися з клубу, оскільки відкрив власну справу. Втім до правління клубу мене все ж обрали. На засіданні правління Саша Єзовіт, якого обрали знову, запропонував на посаду директора мою кандидатуру, однак я відмовився. Тоді Фелікс запропонував себе. Я ж у свою чергу запропонував Василя Завалка. Більшістю в один голос обрали Василя. Він на той час закінчував Інститут нафти і газу й попросив мене, щоб до кінця травня я ще попрацював у клубі, поки він захищатиме диплом. З червня клубом керував Завалко. А невдовзі мені зателефонували з клубу і попросили заплатити членські внески і, якщо я не заплачу до такого-то числа, то мене виключать з членів клубу. З того часу мене перестали запрошувати на засідання Правління клубу та на засідання Президії федерації.

Фелікс втілював свою мрію в життя: клуб реорганізували в колективне підприємство «Спортивно-виробничий альпіністський клуб «Карпати». У статуті підприємства був пункт про дивіденди.

Згодом у виробничих бригадах клубу не залишилось жодного діючого альпініста. У клубі все частіше почали бродити думки про те, що не потрібно тратити кошти на альпіністів і оплачувати їхні збори на Кавказі. У клубі не залишилось ентузіастів альпінізму. Пізніше клубом стала керувати людина, яка про альпінізм знала зі слів Завалка. Він був його кумом. Завалко став заступ-

ником директора, та невдовзі звільнився. Давно звільнився і Фелікс, отримавши свої дивіденди. Робітники проїли раніше зароблені кошти, і дійшло до того, що останні дивіденди виплачувались матеріальними цінностями. Все це в комплексі, згодом, і привело клуб до банкрутства й закриття.

«Вертикаль»

З 1-го квітня 1994 р. у моє приватне підприємство перейшла працювати з клубу бригада у складі чотирьох осіб. У вересні прийшли ще четверо. З самого початку роботи ми поставили собі за мету влітку організувати пошукову експедицію на Хан-Тенгри: ми хотіли знайти тіло Ігоря Капируліна. Для цього нам необхідні були кошти. Я не був впевнений, що за такий короткий проміжок часу моє підприємство заробить достатньо грошей, і через обласну газету звернувся до всіх організацій та установ з проханням спонсорувати цю експедицію. Особисто ходив у десятки фірм у пошуках грошей. До речі, ми з першої зарплати, а потім щомісячно віддавали гроші у розмірі однієї зарплати Ігоревій дружині, яка залишилася одна з трьома маленькими дітьми. І пошукову експедицію ми таки спорядили.

Пошукова експедиція

Улітку 1994 р. пошукова експедиція на Тянь-Шань виїхала з Івано-Франківська. У склад групи входили: Іван Мартинюк, Олександр Єзовіт, Дмитро Круль, Богдан Олексин, Олександр Волков — лікар (Мінськ), Василь Завалко, Сергій Челенков, Андрій Третьяков і Мирон Волошин. У моїх архівах збереглися нотатки, які я вів під час цієї пошукової експедиції. Дещо у скороченому вигляді подаю розвиток подій.

9. 07. 1994 р. Нарешті зібрано рюкзак. Усі мої альпіністські речі і спорядження у ньому, звісно, не помістилися, тому беру з собою ще один невеличкий рюкзак та дорожню сумку. О сьомій вечора зустрічаємося біля гімназії, де в одному із класів зберігається наш експедиційний вантаж, звідки машиною — на вокзал. Дуже багато вантажу: крім особистих речей, 24 бочки і тюки. Все це мусимо везти з собою в купейному вагоні. У нас 10 купейних місць. Мирон сяде в поїзд у Коломиї. У нього службовий плацкартний квиток. Діма приєднується до нас у Києві. Лікар Волков зустріне нас у Москві. На Івано-Франківському вокзалі друзі швидко розвантажуються

на платформі, я йду оплачувати вантаж і з квитками та квитанціями підходжу до вагона. Не обійшлося без проблем, оскільки провідниця категорично не хоче нас пускати у вагон з таким великим вантажем. Довелося звернутися до начальника поїзда. На пероні нас проводить чимало людей, в т. ч. Наташа Капируліна і мати Ігоря. Вона в якийсь момент підходить до мене і щось кладе мені в долоню зі словами, щоб я при потребі це використав. Я бачу у своїй руці обручку і золоті сережки. Не відразу розумію, навіщо це. Але за мить до мене доходить, що мама Ігоря віддає найдорожче, аби ми скористалися цим, якщо нам знадобляться кошти. І я категорично відмовляюся це брати.

Була й ще одна проблема: у нас квитки у два вагони, і я хочу помінятися з кількома пасажирами, аби ми всі їхали разом. Але бажаючих мінятися немає, і ми сідаємо в різні вагони. На пероні помічаю Кузнєцова і Чернописького. Вони були учасниками минулорічної експедиції, в якій загинув Капирулін. Стоять і ховають очі. Невже совісно? Тут же бачу Фелікса. Як на мене, то він не проводить прийшов, а переконатися, чи дійсно їде директор клубу Завалко. В такому випадку він майже на два місяці стає керівником клубу... До мене знову підходить мама Ігоря, передає жменьку рідної землі і іконку Божої Матері і просить покласти на місці загибелі сина.

11. 07. 1994. Прибули в Москву. Дорога була спокійною. Спали і їли. До речі, про продукти. Їх було чимало. По 11 кг грудинки і сала, а також 22 кг ковбаси нам безкоштовно надав м'ясокомбінат, печиво, шоколадні цукерки і карамель безкоштовно надала кондитерська фабрика. Три великі головки твердого сиру і сухе молоко також безкоштовно виділив Коломийський маслозавод. Крупи, згущене молоко, майонез, борошно, ячний порошок надали харчосмакова фабрика і міжшкільна база. Це й була спонсорська допомога, надана нам на наші листи-прохання. Хтось із підприємців перерахував на мій рахунок 1 млн купонокарбованців, що дорівнювало майже 22 доларам. Гроші дали й декотрі наші друзі: 45 доларів дав Володя Клеймьонов, 11 доларів — Валерій Чорнорай, 10 доларів — Черденченко і 5 доларів — Мелешко. Майже 52 млн куп. крб (1144 дол.) дав клуб. Інші кошти (10467 доларів) для закупівлі всього необхідного для експедиції були взяті з моєї фірми.

У Москві нас зустрічають лікар Волков, який вливається в склад експедиції, а також мій старий напарник по зв'язці і по роботі в таборах москвич Едуард Тарабрін та чоловік моєї колишньої учас-

ниці — Сергій Струнін. Це вони обоє купували нам квитки до Алмати. Підійшов на вокзал і Олександр Єфремов (московський підприємець), який приніс для експедиції чотири радіостанції, за які я віддав йому 500 тис. руб. (250 дол.). Поки хлопці вивантажують наш скарб з вагонів і переносять його на привокзальну площу, ми з Едуардом з півгодини шукаємо тентовану машину, щоб з усім вантажем переїхати з Київського на Казанський вокзал. За перевіз заплатили 100 тис. руб. (50 дол.). Влаштувалися прямо під вікнами відділення міліції. На жаль, квитки у нас знову не в одному вагоні, а у двох. Поки був час до виїзду, пішли, крім Челенкова і Третьякова (вони й стали сторожувати наш вантаж), прогулятися Москвою. Як же вона змінилася за ці 3-4 роки, відколи я був тут востаннє! Столиця, від якої я і раніше не був в особливому захваті, стала неприязною, брудною, дорогою, але достатньо забезпеченою продуктами і будь-яким товаром. Знайшли обмінний пункт. За півтора мільйона рублів я отримав 740 доларів. Повернулись на вокзал. Перекусили. Дізнались, де стоїть наш поїзд. Наш багаж підземними переходами треба нести до нього метрів 400. Вперед. А тут і почалось...

Хлопців на виході з підземки, прямо перед нашим вагоном, перестрів ОМОН, затримують і їх, і вантаж, а я трясусь перед носом омонівців квитками, квитанціями, декларацією, листами, пояснюю, хто ми, звідки і куди. Час спливає швидко, а нас не розуміють, чи не хочуть розуміти. Вже дев'ята вечора, а поїзд рушає о 22:15. Я побіг на четвертий поверх вокзалу у пошуках старшого омонівця. Він же виявився на пероні, там омонівців було із сотню, як же знайти старшого? Звернувся до чергового, тож полковника знайшли. Пояснив йому ситуацію, показав усі папери. Нарешті все вирішилося, провідники нас запустили у вагони. Поїхали. І тут наші провідники до мене і просять, аби у нас в довгій дорозі не виникало проблем, заплатити їм 40 тис. руб. (20 дол.) Що було робити? Довелося дати гроші, адже дорога триватиме 77 годин.

15. 07. 1994. О сьомій ранку прибули в Алмати. Я і Сергій їдемо в МАТ, щоб роздобути машину, однак безрезультатно. Повертаємося на вокзал, але через півгодини нам таки вдалося знайти вантажівку, і ми, закинувши в неї всю поклажу, рушаємо в МАТ, заплативши водієві 5 доларів. Через деякий час ми знову в МАТі — вже всією компанією. Дізнаємося, що завтра буде машина і нею ми зможемо доїхати до Кар-Кари. Сьогодні ж не маємо ніяких справ, лише заливаємо бензин у каністри і домовляємося про балони з газом для кухні. Алібек, завідуючий

Біля воріт перевалочної бази в Алма-Аті

Казахська юрта.

О. Єзовіт, Д. Круль, А. Третьяков

господарською частиною МАТу, каже, що цією ж машиною можна буде заїхати на базар і закупити оптом овочі та фрукти. Чудово! Хлопці розходяться в місто, я теж, бо хочу зателефонувати додому і поміняти рублі — тут користуються казахськими тенге. Підбив курс. Один тенге — майже тисяча наших карбованців. Після телефонної розмови з Наташею по дорозі на базу купив собі диктофон, про який давно мріяв.

Увечері ми прийняли душ. Жити нам дозволили в офісі. Завтра о шостій ранку треба заїхати на базар і рушати в Кар-Кару.

16. 07. 1994. На базар виїхали аж о восьмій. Але швидко зробили всі закупки. За КАМАЗ заплатив у бухгалтерію МАТу 360 доларів. Хлопці знайшли десь дошки і рейки — вони нам будуть потрібні для облаштування кухні, стола, лавок у нашому базовому таборі на льодовику. О першій годині дня виїжджаємо, і о сьомій вечора ми вже в таборі Кар-Кара. Народ живе в наметах-кемпінгах, посеред поляни — екзотична юрта. Зустрічаюся з директором МАТу — Казбеком Валієвим. Ми знайомі ще з 83-го року, але бачилися давненько. Домовляємося про наш завтрашній виліт вертольотом і тут же весь вантаж з машини

Завантаження вертольота в Кар-Карі для відправки вантажу на льодовик Північний Інильчек

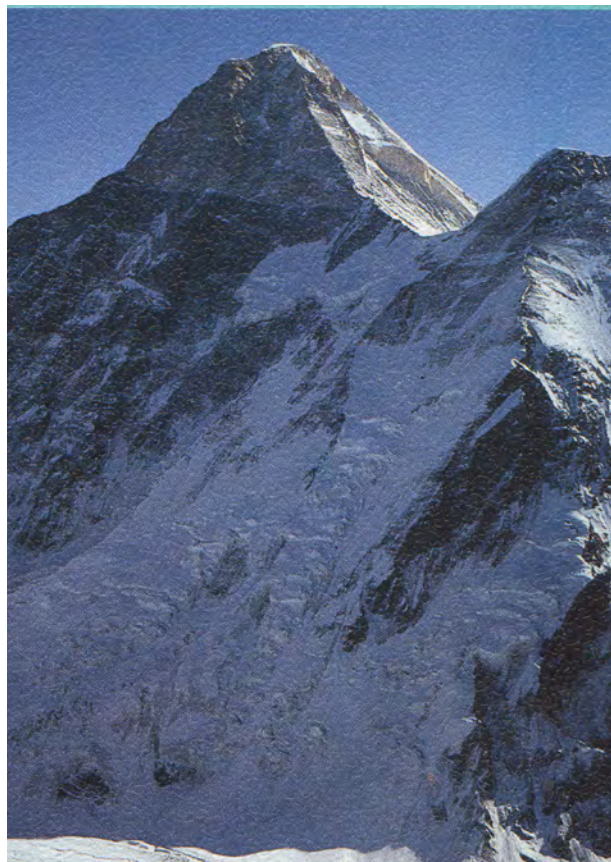
Розвантажування на льодовику Північний Інильчек

перекидаємо у вертоліт. Ночувати будемо в юрті. Іду знову до Казбека з шампанським і пляшкою української горілки. Сидимо і розмовляємо. І тут Казбек пропонує нам летіти і ставити свій табір не на Південному Інильчеку, як ми планували, а на Північному, тобто підніматися на гору з півночі. Він мотивує це тим, що після минулорічної трагедії (тоді за літній сезон на схилах Хан-Тенгри загинуло 13 осіб) там поки що нікого нема, ми будемо самі, а там лавинонебезпечно. Я переглядаю фотографію маршруту. Мені приймати рішення. Кажу Казбеку, що остаточне рішення повідомлю йому вранці перед вильотом.

17. 07. 1994. За вертоліт заплачено 2222 долари. Раджуся з хлопцями з приводу маршруту і повідомляю Казбеку, що летіти будемо, як він нам і радив, тобто з північного боку. Вантажимося у вертоліт, він забитий майже до стелі. Я отримую балони з газом. Можна вилітати. Ще з вечора я познайомився з командиром вертольоту. Петро Данилович Шкурат, років 55, льотчик-ас. Про нього тут розповідають легенди. Де тільки він не літав. Зараз він особистий вертольотчик президента Казахстану Назарбаєва.

Дуже швидко підлітаємо до засніжених вершин. Ми всі припали до ілюмінаторів, заклацали фотоапаратами. Під нами — озеро Мерцбахера. Це величезне озеро зі стрімкими скельними стінами-берегами колись стало на шляху німецькому мандрівникові і дослідникові Тянь-Шаню Мерцбахеру, коли він з караваном пробирався у верхів'я льодовика Інильчек. Згодом озеро назвали його іменем. Ми ж назвали це озеро по-українськи: «Змерз бахур». Вершина піку Перемоги, що за 15 км на південь від Хан-Тенгрі, затягнута, як звичайно, хмарами. Вона вища за Хан-Тенгрі на 463 м. Це найвища (7473 м) вершина Тянь-Шаню і найпівнічніший семитисячник Азії. На його схилах вічно панують ураганні вітри і в найбільш спекотні літні дні температура інколи опускається до мінус 40 градусів. Ще кілька хвилин — і наш вертоліт опускається на крихітний майданчик на льодовику Північний Інильчек. Політ тривав 40 хвилин. Ми швидко розвантажуюємося, а потім я з Сергієм знову заскакуємо у вертоліт, аби за згодою Даниловича облетіти п. Хан-Тенгрі з півдня, щоб оглянути його схили перед пошуками. Вертоліт вправно кружляє повз скельні стіни, ледь не торкаючись їх своїми лопатями. Я не встигаю розгледітися. Очі намагаються охопити все, але в результаті запам'яталися лише круті стіни льоду і снігу, жахливі розриви льодовика. Політ переконав мене, а головне — Сергія, який завжди сумнівається, що шлях на перемичку з півночі набагато безпечніший.

Ми облаштуємо базовий табір. Переді мною — гігантська піраміда Хан-Тенгрі, праворуч — п. Чапаєва, який своїм гребенем зливається з гребенем Хан-Тенгрі. Найнижча точка з'єднання і є перемичка (висота 6100 м). Це місце, звідки треба починати пошуки. Трішки вище на морені стоять кемпінги МАТУ. Керує цим господарством Олег Маликов. Він зустрічав наш вертоліт і порадив ставити наш табір в нижній частині морени метрів за триста від вертолітного майданчика. Але ми ставимо його дещо ближче. Наш базовий табір — це три кемпінги і кухня-їдальня з армійського намету. Проходить деякий час, і купа з бочок, рюкзаків і тюків перетворюється на чотири затишні наметові будиночки. Всі продукти і спорядження прилаштовано на кухні. З дощок і рейок, які підібрали біля алматинського стадіону, хлопці змайстрували стіл і лавочки. А невдовзі зашипіла газова плита. Погода чудова. Висота тут 3390 м. Ми в якійсь ейфорії, але до вечора почувалося в'яло: про себе дає знати

*Так виглядає Хан-Тенгрі з півночі.
Рейбро справа — шлях підйому на вершину*

висота. В усіх болить голова. Вкладаємося спати. Зі мною в наметі — Круль і Єзовіт. У другому наметі — Олексин, Волков і Завалко, у третьому — Челенков, Третьяков і Волошин.

18. 07. 1994. Погода гарна. Займаємося господарськими справами. Хлопці розфасовують продукти, просушують те, що відсиріло в дорозі, Богдан і Василь засолюють огірки. Я беру пляшку і йду до Маликова, щоб у щирій розмові обговорити всі питання щодо маршруту, які мене хвилюють. Від нього дізнався, що маршрут досить безпечний. Він же повідомив, що альпіністи з МАТУ і в минулому році, і тепер проглядали схили, куди міг впасти наш Ігор. Не побачили нічого. За його словами, наші шанси рівні нулю. Так само мені сказав і Казбек в Кар-Карі. Я й сам давно це розумів. Шукати треба було зразу. Але ми не могли не поїхати, навіть через рік. Це наш обов'язок.

Після обіду пішов сніг. Я відчуваю добре, а хлопці по-різному: погано себе відчувають Єзовіт, Завалко, Третьяков, Волошин. Але на завтра збираємося виходити на висоту 4500 м. Усі. Туди закинемо продукти, спорядження, переночуємо для акліматизації. Вечірній медичний огляд невтішний, але, як-то кажуть, вранці буде видно.

*Волков-лікар, О. Єзовіт, С. Челенков
в базовому таборі*

Наш наметовий будиночок навпроти маршруту по Північному ребрі. У верхньому лівому куті фотографії — сніжне плече, де був розміщений наш перший проміжний табір

19. 07. 1994. У Єзовіта тиск 210/160. В інших хлопців не набагато краще. Лікар Волков забороняє їм вихід. Нагору йдемо я, Олексин, Челенков і Круль. Виходимо о 9:30. Весь маршрут чітко проглядається з нашого базового табору. Хвилин за 40 перейшли льодовик. Привал, одягаємо кішки, обв'язки. Спочатку шлях лежить не дуже крутим схилом, але чим далі ми йдемо, тим крутішим він стає. У найстрімкішому місці над бергшрудом висить корейська перильна мотузка, в хід ідуть жумари. О 12:40 ми на плечі гребеня, де й ставимо намет. Це наш перший табір. Висота 4500 м. У всіх болить голова. П'ємо якісь таблетки, готуємо чай, потім суп. Як на долоні — пік Одинадцяти, пік Баянкол, правіше — пік Плато і Мармурова стіна. Які ж це гіганти! Голова не перестає боліти, нікому не хочеться, та і сил немає, рити печеру, яка була б надійним укриттям від ураганних вітрів на цих висотах. Ховаємося в намет, але

*Льодовик Північний Інильчек.
На фото зліва направо сидять: Б. Олексин,
О. Волков, І. Мартинюк. Стоять: В. Завалко,
О. Єзовіт, С. Челенков, Д. Круль, М. Волошин,
А. Третьяков*

сон наш неспокійний, бо занадто сильно скати намету длопочуть на вітру.

20. 07. 1994. Прокинулися о сьомій. Голова не болить, відчуваємося добре. Поснідали і почали спускатися. Я запропонував спускатися іншим шляхом, оскільки довго досліджував його увечері. Там зійшла лавина, і нижче її язика можна було пройти. Вони погодилися, бо теж думали повертатися саме цим шляхом. Швидко спустилися. Я бачив, що по льодовику піднімаються до нашого першого табору хлопці, які вчора залишилися внизу. На спуску ми розділилися: троє пішли до базового табору, а я — до групи Єзовіта. Побачив, що відчуваються вони вже добре, навіть ходили на льодовик Баянкол. Дав деякі рекомендації і продовжив спуск вниз. Поруч з нашим табором стоять намети чеських альпіністів. Вони залетіли сюди на два дні раніше від нас. Поспілкувалися. Їх також 9 чоловік. Увечері йдемо з Челенковим в МАТ зарядити радіостанції.

21. 07. 1994. День відпочинку. На кухні чаклує Діма. Об 11:00 спустилась група Єзовіта. Бачу, що Саша відчувається не дуже добре. Увечері пропоную хлопцям випити по 30 грамів горілки, щоб краще спалося. Завтра вихід моєї групи на 5700 м.

22. 07. 1994. З базового табору моя група вийшла о восьмій. А вже об 11-й ми були в нашому першому таборі. Привал, випили чаю і через годину рушили. Весь гребінь завішений перилами, і ми практично весь час на жумарах. Починає дуже псуватися погода, і ми вирішуємо ставати на нічліг, не дійшовши до запланованої висоти 5700 м зо 2 години нашого підйому. Місце,

де ми зупинилися, досить рівне. Видніються сліди наметів, які хтось ставив раніше. Тож свій висотний намет ставимо саме тут. Ховаємося в ньому, адже почалася справжня буря. Щоби намет разом з нами вітром не скинуло з гребеня, страхуємо його основною мотузкою. Ніч просто жахлива. Вітер не давав заснути. Дивуємося, як вітер не розірвав намет на шматки. Це відомо лише Богу.

23. 07. 1994. Жахіття ночі позаду. Ми вийшли о десятій і вже о 12:00 були на місці другого табору (5700 м). Поруч — друзі з МАТу. Серед них — Борис Коршунов. Це людина-легенда, яка здійснила по кілька сходжень на піки Леніна, Комунізму, Корженевської, Перемоги, Хан-Тенгри. Я познайомився з ним ще у 1982 р. У МАТівців уже готова прекрасна печера. Ми трохи відпочили і взялися копати печеру для себе. Важка це робота — копати на такій висоті. Дуже болить голова. Мені важко копати, і я йду готувати обід. До 17:00 печера готова, причому вона таких розмірів, що в ній ми встановлюємо намет. Стелимо спальники. Навколо страшений холод і вітер. Холодильник і в печері, зате не чути вітру, який біснується надворі. Спати лягаємо о 20:00.

24. 07. 1994. Ніч минула нормально, і було достатньо тепло. Готую сніданок. Небо чисте, вітру нема. Поснідавши, починаємо спуск у табір. Об 11-й зустрічаємо нашу другу групу, яка піднімається. Від хлопців дізнаємося, що Єзовіт залишився на висоті 4500, бо захворів. Коли ми дійшли до першого табору, побачив, що Єзовіт і справді має кепський вигляд. Прив'язую його до себе на короткий мотузок і, підстраховуючи зверху, продовжуємо спуск по крутому сніжному схилу. Хлопці пішли трохи вперед, я з Сашком трохи відстали. Мало-помалу дісталися-таки базового табору. Саша одразу випив купу ліків і моментально заснув. Увечері до нас в гості зайшли гіді з МАТу: Саша Скорняков і Заріпов зі своїми подругами Ксюшею і Оленою та Толябанщик на прізвисько Анатейбел — художник, скульптор і просто надзвичайно цікава людина. Посиділи, випили трішки коньяку. Потім я і Діма йдемо в сауно до Анатолія.

25. 07. 1994. Після бані спав, як немовля. Але кожен раз, коли уже, або ще в спальному мішку, то у голові рій безкінечних думок — про роботу, про дім, про сім'ю. Як моя дружина, як дочка, як справи у сина? Роїлися думки і навколо ситуації в Україні — «престол» посів Кучма, що ж далі буде? А вранці пишу факс Наташі. Сьогодні у нас день відпочинку перед найскладнішим завданням, яке й покликала нас у далеку дорогу. За обідом

розмови про подальші плани. Сергій пропонує: якщо пошуки не дадуть результату, то здійснити сходження на гору в пам'ять про Ігоря. Я заперечую, бо мета нашої експедиції зовсім інша. Вирішуємо виходити двома групами з розривом в один день. Головна мета — пошукові роботи в районі висоти 6400 м.

26. 07. 1994. Вийшли з табору о 7:30. Діма, Сергій, Саша, Богдан і я. В кожного в рюкзаку по 5 кг загального вантажу. На морені Сергій заявив, що почувається недобре і повертається до базового табору. Помаленьку дісталися першого табору. Наша печера наполовину засипана снігом.

На цьому мої записи обриваються. Кількаденні ураганні вітри і снігопади не дозволили нам продовжувати пошуки. Ми перецікували непогоду в печерах (на 5700 м і 6100 м). В один із днів, коли погода дозволила вийти на маршрут, здійснили пошуки в районі 6400 м. На великому камені на цій висоті закріпили меморіальну табличку і спустилися вниз. Непогода тривала 9 днів поспіль.

Детально про цю пошукову експедицію написав Олександр Єзовіт. Його спогади друкуються у цій книзі.

Гімалаї

Восени 95-го, будучи у відрядженні в Москві, я, як завжди, навідався до своїх друзів Ірини Костюченко (моя напарниця по зв'язці в далекому 69-му році) та її чоловіка Михайла Данилова — фізика-теоретика, доктора наук, який майже весь час працював у Західній Німеччині. За стопкою чаю, безперечно, розмова про гори. А тут Ірина й каже: «Ваню, а давай поїдемо в Гімалаї...». «Не жартуй так», — відповідаю майже ображено. А вона й пояснює, що тепер це цілком реально, а я безнадійно відстав від життя. Тож вирішили, що поїдемо: вони з Мішею та ще четверо їхніх друзів-москвичів і шестеро нас, івано-франківців. У лютому я знову приїхав до Москви, щоб відкрити візи до Непалу. Групу я зібрав з числа найближчих друзів-альпіністів: Богдан Олексин, Тарас Шандровський, Мирослав Борищак, Сергій Челенков та Валерій Чорнорай.

Маршрут вибрали найпростіший, трекінговий до базового табору на льодовику Кхумбу, звідки починаються більшість маршрутів при сходженні на Еверест. А звідси запланували здійснити сходження на вершину Калапатар (5644 м), що знаходиться над льодовиком Кхумбу в його верхній частині навпроти Евересту (8848 м) і Лходзе (8501 м). Потім повернути в іншу ущелину і піднятися на вершину Гокію (5360 м),

*Так нас зустрічають
в столиці Непалу — Катманду*

а після цього здійснити сходження на вершину Айленд-пік (6189 м), що знаходиться в одному хребті зі Лходзе, на відстані чотирьох кілометрів від неї та в семи кілометрах від Евереста — всі в одній лінії.

Так ми планували у Москві та Івано-Франківську. Але по приїзді до Катманду, столиці Непалу, плани щодо третього сходження довелося змінити. Ми розшукали туристичну компанію, через яку оформляли наш трекінг. Проконсультувалися, уважно прочитали опис маршруту сходження на Айленд-пік і зрозуміли, що наша група, наявне спорядження і час нашого перебування в Непалі та вартість за право сходження на вершину є недостатніми для подібного сходження на сніжно-льодовий шеститисячник. Ми вибрали інший — вершину Лобуче (6145 м), яка менш популярна і, відповідно, утричі дешевша (всього 1700 доларів) і ближча до нашого трекінгового маршруту, між Гокіо і Калапатаром. Нам оформили перепустки (перміти) у Національний парк — теж платні — і познайомили з нашим провідником. Так сталося, що ми не встигли купити наш державний прапор

дома, тому я бігав по крамницях у Катманду в пошуках тканини потрібних кольорів. Знайшов в одній з крамниць, і тут же кравець за кілька хвилин прострочив нам три стяги.

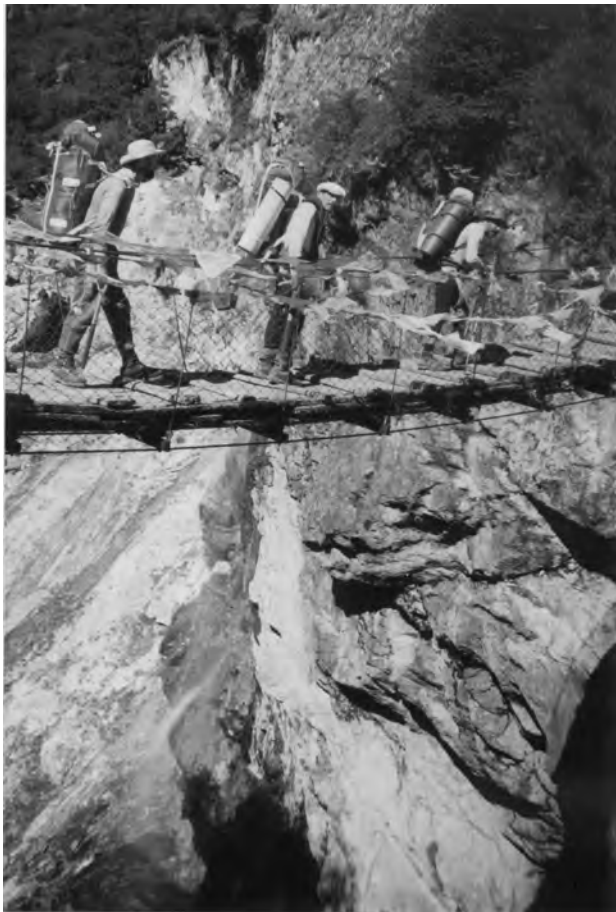
Через три дні після прильоту до Катманду вертольотом ми вилетіли до Лукли, звідки і починався наш 19-денний піший перехід по Гімалаях. Деталі переходу зберіг мій щоденник.

17. 10. 1996 р. О десятій ранку вилетіли з Катманду на вертольоті, керованому російським екіпажем, і вже через сорок хвилин були в Луклі, маленькому гірському селищі — повітряних воротах Гімалаїв, що розміщене на висоті 2860 м над рівнем моря. Наш гід знаходить чотирьох носильників, і ми вирушаємо в дорогу. Зразу за Луклою стежка піднімається вгору і змієюю звивається поміж розташованих терасами полів. Ця стежка — головна магістраль в бік Евересту. Нею проходять усі експедиції та всі жителі гірських населених пунктів, що притулились на крутих схилах цих потужних гімалайських гігантів. По ній проходять каравани завантажених яків і каравани носильників. По ній, милуючись природою, яка неповторно міняється за кожним поворотом стежки, ми під вечір прийшли у Пфадінг. Перехід зайняв три з половиною години. На нічліг розмістились у невеличкому готелі, по-місцевому — лоджі.

18. 10. 1996. Погода чудова. Стежка багатолюдна, і час від часу звучить приємне вітання непальською «Намастие», що в дослівному перекладі означає: «Я вітаю Бога в твоїй особі». Одні вгору, інші вниз. Вверх місцеві жителі несуть все, що необхідне для життя: продукти, одяг, посуд, будівельні матеріали і навіть меблі. Вантаж переносять у плетених кошиках, що мають вигляд зрізаного конуса овальної форми. Кошик розміщений на спині і широким паском зачеплений за чоло. З цієї стежки вже можна побачити Еверест, але не дивлячись на хорошу погоду, верхів'я ущелини затягнуте хмарами і гір не видно. Стежка, по якій ми йдемо, біжить то по одному крутому схилу ущелини, що зветься Соло Кхумбу, то перебігає через місточок на другий схил. Місточки дерев'яні, рідко зустрічаються і підвісні. Але їх ширина така, що два зустрічні мандрівники розійтись не можуть. Внизу на дуже поважній глибині, зі швидкістю більше 40 км/год, біснуються води потужної річки Дудх Косі. 130 кілометрів нижче вона впадає в Сун-Косі, а далі через Арун в Ганг. По обидва боки ущелини зустрічаються різної висоти водоспади, а схили вкриті заростями рододендронів. Раптом зразу за мостом стежка

забирає круто вгору і десь близько 15:00 ми приходимо в селище Намче Базар. Висота 3440 м. Це адміністративний центр району Соло Кхумба. Тут знаходяться: служба поліції, пошта, банк, казарми непальської армії та маленький аеродром, що використовується в основному для санітарної авіації та рятувальних вертольотів. Селище притулилося до бічного схилу великого пагорба. Будинки розташовані на терасах, є навіть декілька п'ятиповерхових, але в основному одно- і двоповерхові. З заходу над селищем висить могутня Конгде-Рі висотою 6181 м, а трохи поодаль вершина без імені висотою 6091 м. Навпроти селища, зі сходу, небо розрізає вершина Тхамсерку висотою 6808 м, а поруч — Канг Тайга висотою 6685 м, а між ними на передньому плані теж без імені — 6346 м. Та на цих «недоростків» тут уваги не звертають. Намче Базар — це столиця шерпів і висотних носильників, переноска вантажів для котрих є основною роботою протягом всього життя.

Влаштувалися в гарному готелі. Навколо багато торгових крамничок і невеликий базар, а по суботах сюди на базар сходиться люд зі всіх

А до річки метрів 100.

І. Мартинюк, М. Борищак, Т. Шандровський

*Молитовні барабани прокручують
Ірина Костюченко, Тарас Шандровський,
Богдан Олексин, Мирослав Борищак*

навколишніх сіл і навіть торговці з Тибету приходять сюди через перевал. Тут дуже багато сувенірів, і вони дешевші, ніж в Катманду. Роздивляємось і прикидаємо, що треба буде купити на зворотній дорозі. В готелі сватаємо за Богдана молоду дочку хазяйки. Її звати Дома. Дуже красива дівчина, студентка індійського інституту.

Рано сутеніє. О 18-й годині вже темно. Тож вкладаємося спати.

19. 10. 1996. Попередньо домовившись, що на зворотній дорозі ми знову зупинимось тут, о 9:00 покидаємо гостинний готель і виходимо в бік монастиря Тьянг Боце. Майже всюди на цій еверестівській «магістралі» на великому камінні чи скелях вздовж стежки вибиті слова буддійської молитви: «Ом мані падме хум», що в перекладі означає: «О камінь дорогоцінний в квітці лотоса». У багатьох місцях зустрічаються молитовні барабани. Ми теж прокручуємо їх, коли проходимо мимо. На деревах висять гірлянди молитовних прапорців.

Десять третій підійшли до одноіменного села, на околиці якого на високому пагорбі знаходиться чоловічий монастир. Висота — 3867 м. Довкола монастиря три маленькі готелі, і в одному із них ми зупинились на нічліг. Монастир заснували лами із Ромбукського монастиря в Тибеті. Зараз в ньому проживає біля п'ятдесяти чоловік. Настоятель монастиря — Рімпоче. Це його титул, на якому і прийнято звертатись до високих ламів. Він пройшов навчання в Ромбукському монастирі. В монастирі Тьянг Боце навчаються діти від п'яти років і до вже дорослого віку. Вони вивчають математику, астрологію, тантру і буддійські науки. Монастир також спеціалізується на медицині і ліках. Монастир не опалюється, і в ньому досить холодно, а особливо зимою. Тож у найбільш

холодні місяці монахи розходяться по селах вниз, де провіщають жителів сіл. Монахи часто ходять по навколишніх селах на всілякі церемонії — весілля, похорони, свята. І від участі в них монастир отримує дохід. Деякі монахи знімають з себе сан і ідуть у світ, працюють носильниками, гідами, будують будинки, мандрують. Часто, роки через два, вони повертаються назад. Найбільш обдаровані можуть продовжувати навчання в Індії чи Тибеті. Монастир відкритий для входу під час ранкової служби о 6-й годині та двічі протягом дня для екскурсій. Ми скористалися можливістю побувати на вечірній службі. Перед входом у монастир стоїть ступа (капличка) і молитовні камені з тибетськими написами. Ворота охороняють два дракони. Піднявшись по сходах, входимо в головні двері, за якими відкривається внутрішній двір, оточений двоповерховою галереєю, на котрій, як правило, читають молитви. Посеред двору шість із молитовними прапорами чотирьох кольорів. Із двору по сходах підіймаємось до храму. На першому поверсі на підлозі розложені мати для монахів, причому висота мата залежить від значимості монаха. Ми, як відвідувачі, повинні сидіти попід стінкою. Пожертву кидаємо у спеціальну шкатулку. На стінах висять тибетські сакральні картини (тангки з мандалами) з зображеннями Будд. В алтарі стоїть величезний Будда. На стелі вигравірувані сцени із життя Будди. Під час служби читають молитви і час від часу грають на музичних інструментах та барабанах, що теж виставлені в залі.

20. 10. 1996. Сьогодні четвертий день нашого треку. З готелю вийшли о 9-й годині. Коли прокинувся і виглянув з вікна, то побачив на землі іній. Навіть зуби чистити не хотілось, і до води йти далеченько. Та й потічок, в якому ми вмивалися, на сьогодні замерз, а біля колодязя багато людей.

Та вся наша увага зараз прикута до панорами, що відкрилась нашим очам. Ми вперше бачимо Еверест (8848 м), а поруч з ним по обидва боки — зліва Нуптце (7896 м), а справа — Лходце (8501 м). Три могутні вершини оточують гігантський кратер. Лходце — справа і трішки попереду і від її вершини відходить передня стіна цього кратеру. А із-за неї і виглядає Еверест. Але найкрасивіша гора в цій окрузі — Ама Даблам (6856 м). Ранковий туман пливе вверх по ущелині під монастирем, а Еверест прекрасно виглядає в кінці другої ущелини, в другий бік від монастиря. Туман розбивається об безіменну гору (5202 м), що висить над монастирем, оповиває його і вже двома потоками підіймається далі вверх. Правий потік пливе ущелиною до Евересту, упирається

у Лходзе, пеленає її і закриває собою Нуптце і Еверест, який, якщо не зіпсується погода, знову буде видно через пару годин.

Дорога спочатку круто спускається вниз і в'ється через рододендроновий лісок. Рододендрони тут не такі, як ми звикли їх бачити тут на Кавказі: не кущі, а дерева висотою 4-5 м. Зустрічається береза, дуже дивно було бачити тут ялинку, таку саму, як у Карпатах, тільки стовбур товщий, ніж у нашої, і голки масивніші і соковитіші. А ще на деревах багато моху, який звисає, наче невеличкі ліани. Стежка, якою йдемо, стає більш пологою, і ми виходимо на поляну. Але дорога весь час проходить поміж парканами з каміння і, як правило, весь лицевий бік парканів викладений плиткою з молитовними знаками. Дуже часто зустрічаються маленькі ступи (каплички), так само викладені з каміння і оздоблені плитками з молитвами. Біля такої каплички обов'язково треба проходити зліва. Вершина Евересту, яку спочатку могли споглядати, схована в тумані, а справа грізним піком все більше виростає громада Ама Даблана — надзвичайно красивої стрімкої льодово-сніжної вершини.

За сьогоднішній перехід ми повинні набрати всього 476 м висоти. Дорога досить приємна, йдеться легко. Переходимо невеликий дерев'яний підвісний міст і далі траверсами правим схилом гори понад стрімкою Дудх-Косі, що грізно шумить метрів за 100-150 вниз, виходимо до чергового населеного пункту. Це Пангбоче (3985 м). Тут вирішили дочекатися групи москвичів. Їх затримує Тетяна: дуже важко і повільно йде вона, хоча носильники й несуть увесь її вантаж. У нас четверо носильників (портерів), наймолодшому 15 років, найстаршому — 17. А вантаж у кожного з них — понад 30 кг. За таку роботу за денний перехід вони отримують по 400 рупій (6,6 доларів США). Надзвичайно важкий їхній заробіток. Вантаж несуть усі і незалежно від віку і статі. Упродовж нашої дороги від Лукли, мабуть, не було й п'яти хвилин, аби ти лишився сам на сам — весь час назустріч ідуть носильники з вантажами, навантажені яки, туристи, альпіністи. Найбільше тут туристів.

Отже, ми в Пангбоче. Оскільки москвичів нам доведеться чекати понад годину, замовляємо обід. З задоволенням п'ємо чай, який вперше у треку тут найсмачніший. А ще їмо суп-локшину. Тут знайомимось з дівчатами з Хале із Швейцарії. Вони уже спускаються вниз і теж зупинилися пообідати. Я дав їм свої візитки, запросивши у Карпати. А от і підійшли москвичі.

Після обіду дорога дуже легка: вона настільки непомітно набирає висоту і настільки чудові

Гімалайська стежка. Все, що необхідне для життя, переноситься людьми або транспортується яками

краєвиди нас оточують, що навіть не помічаю, як на плечі тисне рюкзак. Це вже потім, коли ми дійдемо до наступного готелю у населеному пункті Дінгбоче, що знаходиться на висоті 4343 м, скинемо свої рюкзак, відчую, як ние спина. У Дінгбоче чекаємо нашого шерпа, який підходить хвилин через 20 і має домовитися нам про нічліг. Лалі, так звати нашого шерпа, дуже хороший хлопець, простий і турботливий, але зараз він опікує чотирьох носильників, а також слідкує за москвичами. Підійшовши до нас, Лалі пропонує нам підійти ще зо 350 метрів — там є гарний будиночок, де ми можемо заночувати. Ловимо останні промені сонця та милуємось Ама Дабламом, який з цього місця виглядає вже не могутнім зубом, а ніби велетенським птахом, що розкинув свої потужні крила у нас над головами. Але хмари швидко опускаються над нашою долиною і закривають крила. Птах перетворюється на айсберг, що пливе в океані, а хмари-хвилі проносяться повз наші ноги. А зліва ще купаються в променях сонця і виблискують сріблом Нуптцзе, що собою закрила Еверест, та Лхотцзе, а неподалік і Айленд Пік (6189 м). Ми зачудовані краєвидами гір.

На фоні Ама Даблана С. Челенков, Б. Олексин, І. Мартинюк.

Я не знаходжу потрібних слів, щоби описати всі ці красоти. Ми всі до цього часу, кожен день повторюємо, не можемо до кінця усвідомити, що ми в Гімалаях, що ми вже бачимо своїми очима все те, про що тільки мріяти могли раніше.

21. 10. 1996. Традиційно о 9-й виходимо з готелю. Небо суцільно затягнуте хмарами. Холодно і сиро. Очам немає за що зачепитись. Стежка круто забирає вгору і десь метрів через 300 виводить на бокову морену льодовика Кхумбу. Петляючи поміж валунами то вгору, то вниз, стежка виводить на некрутий сніжник. Далше знову по морені, і десь біля третьої години ми підійшли до невеличкого, на кілька будиночків, населеного пункту Лобучі. Висота поселення — 4940 м. Наш шерпа веде нас до одного із них з вивіскою: «Готель. Ресторан». Нічліжка, що гордо зветься готелем, являє собою кімнату з суцільними двоярусними нарами, на котрих ми будемо спати у своїх спальних мішках. За стіною живуть господарі. Поруч кімната з великим на 10-15 чоловік столом і довгими лавками вздовж нього. Ця кімната гордо зветься рестораном.

22. 10. 1996. Небо, як і вчора, затягнуте хмарами. Вони проносяться понад самою головою, обсіпаючи

нас час від часу то мокрим снігом, а то сніжною крупою. Довкола тільки сніг і камінь. Жодного кущика, жодного деревця. Зелена зона залишилась внизу, ще до Лобуче, а краса вершин зі сріблом льодових стін на фоні темно-синього неба сховалась за хмари. Сумно. Холодно. Сиро. Брр.

Сьогодні нам необхідно піднятися до поселення Горак Шеп, що на висоті 5288 м. Це найвище стаціонарне поселення на Землі. Колись, у 1952 році, тут був базовий табір швейцарської експедиції на Еверест, що закінчилась невдало. Троє альпіністів, в тому числі шерпа Норгей Тенцінг, через ураганний вітер повернули назад з висоти 8100 м. Пізніше базовий табір стали закладати вище, на 1,5-2,5 години ходьби ближче до Евересту, по нижньому краю льодопада Кхумбу. А тут, на цьому місці, розміщено три будиночки-лоджі, де можна і переночувати, і поїсти. Звідси здійснюють сходження на вершину Калапатар (5644 м), яка є оглядовою для Евересту, або похід до базового табору.

Коли ми підійшли до Горак Шепа, то вільних місць в лоджах не було. Ми розбиваємо свої намети. Все довкола затягнуте хмарами.

23. 10. 1996. Вранці виповзаємо із наметів і сміємось один з одного. Обличчя у всіх опухли, очі — вузькі щілинки, немов у японців. Це результат висоти, та і швидкий темп її набору. Але самопочуття хороше, правда, з москвичів дуже слабенько почуває себе Тетяна. Та і Ірина сьогодні не зовсім весела. А з неба сипле мокрий сніг. Погоди і видимості нема вже третій день. Якась група з лоджі виходить вниз, і ми заселяємося на їх місце. Немає чим зайнятись, і ми вирішуємо, що не дивлячись на погоду, йти до базового табору абсолютно безпечно. Хоч ми там нічого цікавого і не побачимо, бо звідти і в хорошу погоду, крім підніжжя Евересту, нічого не видно — краще все-таки кудись рухатися, ніж бити байдики. Та і місце все-таки символічне.

Цей похід задоволення не приніс ніякого. Добряче промокли і з півдороги повернули назад. Нічого не побачили, зате додали для своєї акліматизації.

24. 10. 1996. Доброї погоди немає. Час від часу пролітає сніжна крупа. Вітер ніби розганяє хмари, але вершин все одно не видно. Та все-таки вирішуємо піднятися на Калапатар, незважаючи на погану погоду. Від Горак Шеп до вершини веде стежка, яку добре видно у піщаному ґрунті, що вкриває поверхню замерзлого озера. Вона, забираючи вправо, виводить нас до некрутого скельно-льодового схилу, по якому ми підіймаємось до вершини. На весь маршрут ми витратили неповні дві години. Ця вершина є відрогом одного

з хребтів вершини Пуморі (7145 м), що через пару сотень метрів звідси стрімко і круто злітає вгору. Але ми, на жаль, цього не бачимо, як і не бачимо головного, за чим всі ходять сюди, — Евересту і панорами навколо. Але саме відчуття того, що ми тут, поруч з найвищою вершиною світу, — окрилює! Ми дістаємо прапор України, одягаємо його на древко і вставляємо в вершинний тур. Фотографуємося на фоні прапора, і в цей час на вершину підіймається група французів. Вони підходять до нас з вигуками: «Віват Україна». Через кілька хвилин починаємо спуск вниз, а вже через годину повертаємося до своєї стоянки. Від обіду і до кінця дня іде мокрий сніг.

25. 10. 1996. Зранку іде мокрий сніг, ним уже засипано все навколо. Об одинадцятій годині виходимо вниз. Плануємо спуститись до Пхеріче. Стежка від мокрого снігу стала брудною і важкою. Десь біля третьої години підійшли до готелю.

26. 10. 1996. Третій день — мокрий сніг. О 12:00 починаємо спуск в Пангбоче. В дорозі припиняється сніг, а вітер починає розганяти хмари. В Пангбоче влаштовуємося в готелі. Десь через годину з вікна відкривається чудовий вид на монастир Тьяхгбоче і гору Ама Даблан. А до вечора встановлюється гарна погода. Хочеться жити.

27. 10. 1996. Вийшли з Пангбоче, залишивши тут на збереження кілограмів дванадцять непотрібного спорядження і особистих речей. Трохи нижче за селом ми переходимо на правий берег річки. По стежці, яка плавно повертає направо, заходимо в ущелину Кангтега. Внизу, зліва по ходу, несеться річка Дудх Косі, що бере початок з озера льодовика Нгозумпа, який сповзає зі схилів могутньої Чо-Ойю (8201 м), що всього за 20 км від Евересту, а над нею, на тому боці ущелини — стіна із десяти безіменних вершин надзвичайної краси висотою від 5200 до 5766 метрів.

Привал на стежці на фоні Евереста, Лходзе і Ама Даблана. Зліва направо: Сергій Челенков, Богдан Олексин, Михайло Данілов, Валерій Чорнорай, Іван Мартинюк, москвичка Оксана, Тарас Шандровський та Ірина Костюченко

Прапор України на вершині гори Кала Патар (5644 м). На фото І. Мартинюк, Б. Олексин

Прапор України на вершині гори Кала Патар (5644м). Зліва направо: Тарас Шандровський, Сергій Челенков, Іван Мартинюк, Мирослав Борищак

Зліва направо: І. Мартинюк, С. Челенков, Т. Шандровський, М. Борищак, Б. Олексин на вершині Гокіо-пік (5360 м). За спиною Еверест (8848 м) і, як два плеча, ліворуч Нуптцзе (7896 м), праворуч Лхотцзе (8501 м)

Вихід на вершину Лобуче. На горизонті по центру піраміда Пуморі (7146 м), а справа Еверест і Лхотцзе

На березі цього прекрасного озера Дудх Пакхарі знаходиться готель під піком Гокіо. Зліва Еверест, а по центру на задньому плані Макалу (8476 м)

На нічліг зупинилися в маленькому прокуреному готелі Торі (4390 м). Богдан повернувся назад, щоби зустріти Тетяну. Вони прийшли аж через дві години. В темряві до нас підійшли двоє чехів — Єва і Ютан. Потіснилися. Потім підійшли п'ятеро ізраїльтян, але спати нема де, і ми віддали їм наші намети.

Дуже цікавий наш готель. Це одинокий на стежці будиночок. Зовні — це маленька халупка. В середині кімната перегороджена брезентовою занавісою. В цій половині — суцільні двоярусні нари, а за занавісою на глинобитній підлозі обложене камінням вогнище. Це і є кухня.

28. 10. 1996. Вийшли в бік Гокію-піку. Йдемо стежкою, що в'ється по краю досить крутого схилу, та ні, не ущелини, а правильніше — краю каньйону. Внизу, на глибині майже 100 м, гуде річка. Десь через півтори години попили чаю в ресторанчику, а ще через дві з половиною — підійшли до місця, де сходяться три ущелини і де розташоване перше з трьох найкрасивіших озер цього району: найменше — Менгмо на висоті 4710 м, далі трохи більше — Палумо (4720 м). А буквально за кілька хвилин перед очима постають чудові будинки готелю, який стоїть на березі найбільшого, бірюзової краси озера, під назвою Понгмо Дудх Пакхарі. В цьому краю це найбільш високогірний готель (4750 м).

29. 10. 1996. Зранку погода чудова. Поснідали в готелі і о 7:20 вийшли на Гокію-пік (5360 м). О дев'ятій ранку я з Сергієм піднялися на вершину. В небі — ані хмаринки. Чудова панорама... І він — Еверест! Він же Джомолунгма. Він же Сагарматха. Ми роздивляємося навкруги. Перед очима гімалайські вершини: Чо-Ойю, Гуакчонганг (7952 м), Пуморі (7145 м), Еверест, Нуптце, Лхотце, Макалу (8481 м). На два близькі шеститисячники накладається Ама Даблан. А далі за горизонтом — Тибет. Згодом підходять Славик і Богдан. А Тараса нема. Десь через годину підійшли москвичі, а вже за ними Тарас. Він дуже погано почувається, на підйомі Міша давав йому валідол, бо, як каже Тарас, у нього був серцевий напад.

Ми фотографуємося на фоні Евересту із прапором України. Міша знімає на відео. На вершині ми пробули майже 2,5 години. Хочеться якнайдовше милуватися цими найкрасивішими і найвищими в світі горами, вдихнути дух священних Гімалаїв, дух місця, де народився Будда, місця, де бродить Шамбала. Хочеться на все життя запам'ятати ці хвилини, цю грізну красу Евересту, цю гору-мрію. Та на жаль, потрібно йти вниз, і ми починаємо спуск. Навколо неймовірної краси краєвиди, ми намагаємося закарбувати їх у пам'яті і багато фотографуємо.

До закінчення треку залишилося 7 днів. Але зараз, у цій мальовничій місцині, почуваюся так гарно, на душі так приємно, що не хочу більше нікуди йти. Не хочу на Лобуче-пік (6148 м). Хочу залишитися на день-другий тут, а потім неспішно спуститися. Цією думкою ділюся зі Стасом — дуже досвідченим гірським туристом-москвичем. Він зі мною погоджується і обіцяє про це переговорити з Михайлом і Борисом. А я раджуся зі своїми хлопцями. Тарас однозначно на вершину не піде. Славик скаржитися на біль у шлунку і теж пристає на мою пропозицію. А що скажуть Сергій і Богдан? Сергій мене підтримує, адже вершина, на яку нам треба йти, доволі складна, на неї потрібно днів чотири, тож до Лукли потім доведеться бігти. Тобто темп шалений. І навряд чи образяться москвичі, адже ми ще на початку домовлялися, що будемо працювати двома автономними групами. Однак Богдан мовчить. Бачу, що не задоволений. Але запитую у нього прямо, і він відповідає, що на гору таки піде з москвичами.

30. 10. 1996. Сьогодні теж чудова погода, і ми засмагаємо. Під стіною готелю стоять шезлонги, і з них милуємося озером і стіною п'ятитисячників. Друзі збираються на сходження. Вони виходять сьогодні о другій годині, щоби підійти під маршрут, а завтра вийти на сходження.

31. 10. 1996. О десятій годині покинули ці чудові місця. Дорогою з Гокію двічі зупиняємося, щоб випити гарячого шоколаду. Підвечір дісталися Фортце-Тенче. Не дуже затишний готель, тож вранці переберемося на нижній майданчик і поставимо намети.

1. 11. 1996. Як і планували звечора, поставили намети внизу. Місце дуже красиве, поруч шумить ріка. Сергій пішов за нашим скарбом, залишеним в Пангбоче. Перший раз варимо зі своїх продуктів. Як завжди, куховарю я. Хвилин через двадцять їмо смачний суп і п'ємо каву. А Валерій зранку пішов у Намче-базар в надії наздогнати Тетяну. Ірина з Оксаною вчора з нами не пішли, захотіли йти під Чо-Ойю, до ще одного озера, де, за словами Ірини, надзвичайні краєвиди. «А завтра ми швиденько побіжимо вниз», — заявила Ірина. Знаючи, як «швиденько вони бігають», я дивуюсь, та вони наполягають. Можливо, подумав я, адже у них є носильник, який понесе всі їхні речі.

День був чудовий, я навіть трішки засмагав. А вже о 18:00 темінь. І я знову за примусом. Готую гречку, яка просто вивалюється з трилітрової каструлі. Варю у своєму наметі і при газовій лампі пишу ці рядки. Але весь день мої думки про

хлопців, які сьогодні повинні були поставити штурмовий табір. Як вони там? Як я не хотів, щоб Богдан ішов з москвичами! Але хіба його можна було переконати? Не хотілося мені надто сперечатися, тим більше — з рідним братом. От тепер і переживаю, тривожуся, щоб у них все було добре.

2. 11. 1996. Виходимо в Намче-базар. До нього дістались за три години і пішли гуляти по селищу. Наступного дня знову гуляємо, купуємо сувеніри і чекаємо на хлопців. Вони прийшли під вечір. Змучені, але щасливі, що здійснили сходження на Лобуче. Вечеря в нас була святкова. Господиня готелю з дочкою приготували нам навіть вареники. Попереду в нас залишилося два дні простого і короткого переходу до Пфакдінга та Лукли. А далі — вертоліт до Катманду. Йшов 19-й день нашого треку.

Трекінговий похід у Гімалаї обійшовся моїй фірмі в 11609 доларів.

P. S. Я опускаю свої замітки про Катманду, бо про нього тепер так багато і так цікаво написано в інтернеті.

Льодоруб

Пригадується мені цікава історія знахідки через 19 років мого льодоруба, про що у 2001 році писала івано-франківська міська газета «Західний кур'єр». А було це так. Якось до мене в кабінет зайшов власкор військової газети «Народна армія» Сергій Губенко. І запитує: «Іване Івановичу, це ваше?». У нього в руках — старенький вищерблений льодоруб. Я здивувався: «Звідки це?». А він у відповідь: «Не повірите, але з... «п'яного» базару. Випадково побачив, як якийсь чоловік продає. А мене це зацікавило, бо знаю, що з цим альпіністи ходять у гори. Та й в Івано-Франківську альпіністів не так багато, і напис на табличці допоміг». Беру в руки старенький льодоруб з мідною табличкою, на якій написано: «Івано-Франківському облспорткомітету від учасників альпіністської експедиції на пік Леніна (7134 м). Серпень 1982 р.»

Я поринув спогадами в ті роки. Тоді була традиція дарувати сувеніри у різні інстанції після якогось важливого заходу. Повернувшись з Паміру, я й подарував цей льодоруб спорткомітету, який нас благословляв на цю експедицію і допоміг трохи матеріально. Цей незамінний альпіністський реманент побував на піку Леніна, а перед тим добре послужив мені не на одному сходженні.

Очевидно, за стільки років цей льодоруб-сувенір потрапляв у чимало рук, поки не опинився в того, хто його з якихось причин захотів збути

на барахолці. Тож я був безмежно вдячний Сергієві Губенку, що він його мені повернув. У той день я був просто щасливий, бо цей льодоруб нагадав мені про ті роки, коли ми щороку йшли в гори, їздили на Кавказ, Памір, Тянь-Шань. Ця okazія спонукала мене взяти до рук свій щоденник, який я детально вів під час сходження на пік Леніна. Які цікаві були часи! На жаль, у двохтисячних роках ми не так часто ходили в гори: не пускала робота у «Вертикалі», та й часи тривожні настали у тих горах. А з сімдесятих ми щоліта там бували, ходили на десятки вершин.

Між іншим, варто сказати, що мені просто пощастило по кілька місяців на рік бувати в горах. Справа в тому, що в колишньому Союзі ще при «батькові всіх народів» Сталіні був виданий указ, суть якого така: альпіністам-інструкторам, які працюють в альпійських таборах, надається відпустка без збереження зарплати строком до трьох місяців. Сталінський указ десятиліттями ніхто не відміняв. Взагалі це була стратегічна робота — готувати (на випадок війни) альпіністські загони. Але, признаюся, що я щороку рвався в гори тільки тому, що я ними справді захворів — невиліковно.

Льодоруб. Незамінний атрибут та інструмент альпініста

НАШ КЛУБ

Ольга Овчаренко

...Я виросла та була вихована на піснях та книгах Ю. Візбора, В. Висоцького, Ю. Кіма, Гордницького, Кукіна та їм подібних. Світ, який описувався ними, уявлявся далеким та казково нереальним, таким, що існує тільки в віршах, мелодіях фільмах та книгах... Можете тільки уявити собі мій стан, коли я дізналась, що він знаходиться поруч — тільки простягни руку.

І ось в далекому тепер 1992 році я вперше переступила поріг клубу «Карпати» і з першого погляду зрозуміла — я потрапила саме туди, куди треба.

І почалось зовсім інше життя: від «колобка» до «абалака»; від міських кросівок до справжніх «вібрам», від обережних одноденних виїздів до триденних одиночних походів (як би до цього не ставилися серйозні бородаті дяді) і Кавказу...

Правда, багато що виявилось не зовсім таким, як очікувалось. Сумно було слухати про різного роду виробничо-адміністративні розлади, але все це існувало наче в зовсім іншій площині на іншому боці планети і не дивлячись ні на що: при усвідомленні всієї багатогранності життя взагалі і мого зокрема, при всій любові до батьків, вчителів, однокурсників — з моменту мого приходу в клуб моє життя протікало в очікуванні з вечора неділі до вечора (зустрічі та лекції в клубі) середі, від середі до суботи...

Справжнє життя було власне там — в рідних стінах клубу, через який, як через чарівне віконечко, притягували погляд та проглядалися мрії про величні схили Великих гір. В цьому чарівному світі було багато неба, сонця, снігу вітру... і людей, які скидаючи все нав'язане містами і буденністю, теж ставали справжніми, відкриваючи свою істинну суть. Вона буває інколи і неприглядною, але це теж частина нашого життя.

Ольга Овчаренко

Що я могла би дізнатись про себе? Ким би я стала тепер, якби не прийшла в той час в гори?

Якщо іти до них з відкритим серцем, вони виявляють та допомагають позбутись, як зайвого баласту, образ, претензій та незадоволення, несправданих очікувань, відчуття власної важливості та жалості до себе...

Я щаслива, що в моєму житті був клуб, і гори, і все, що з ними пов'язане — дружба, перемоги над собою і любов — були і є в моєму житті.

Я згадую той період свого життя, коли наш клуб жив і діяв, з величезною вдячністю до того, хто створював та підтримував в ньому життя, вперто намагаючись протистояти духу перемін, який несе в собі все більшу енергію розрізнення, перевазі власних інтересів, в першу чергу матеріальних, тим, що були останніми «могіканами» із славного племені ентузіастів.

*«И от вышенских сомнений уже устав
И потонул в своей собственной мудрости,
Нам бы взглянуть туда,
Нам бы шагнуть туда...
Нам бы хлебнуть хоть глоток
Нашей юности...»*

Івано-Франківськ, 2016 р.

ГОРИ

Олександр Овчаренко

У мене завжди була мрія побачити справжні гори. Відчуті в реальності їх величну міць та магнетизм засніжених вершин.

Коли в 1992 році на лижному курорті в Яблуниці познайомився з альпіністами і вони запросили мене в альпклуб, я і не думав, що стану альпіністом. Просто хотілось в гори на Кавказ.

Літом 1992 року відбулось моє посвячення в світ гір і альпінізму в альпіністському таборі Уллу-Тау.

Окремий пласт в альпінізмі це люди. Таких людей я не зустрічав ні до, ні після, в жодній із сфер життя. Спілкування з ними назавжди змінило мої погляди на багато речей та відношення між людьми. Є в альпіністів якийсь стрижень чистоти та справжності, який домінує над іншими якостями (хоча зустрічались і самовпевнені амбіціозні) але їх дуже мало в горах.

Нашими наставниками в ті роки були: Курус Я., Мартинюк І. І., Єзовіт О., Чередниченко С., Челенков С., Генік П., Сергієнко О.

Всі вони жили горами і цю любов передали нам тим, хто пішов за ними. Прекрасний організатор та безперечний лідер клубу «Карпати» Мартинюк І. І. Неперевершений методист Єзовіт О. І., мій перший

Олександр Овчаренко

та улюблений інструктор Чередніченко Сергій. Уже кілька років немає з нами Куруса Ярослава, який присвятив горам все своє життя і душу.

Мені ці люди дали дуже багато. Складно переоцінити значимість цього досвіду. Мі дружимо до сих пір.

Світ змінився. Уже ніколи не вернеться той порядок в альпінізмі, те відчуття спільного та дружби, які панували в альпіністських таборах тих часів. Я застав той час і дуже радий, що в моєму житті були і є гори, мої друзі, наставники і той безцінний досвід, отриманий в горах.

А перша зустріч з горами перевершила всі мої сподівання. Неможливо не полюбити їх сувору могутність та велич назавжди.

Івано-Франківськ, 2016 р.

Розділ III

Оповідання, вірші, спогади учасників подій, заходів

І ПАМІР, І КАВКАЗ

В. Катушков

Останні два роки виявились особливо важкими на високі досягнення альпіністів нашої області. У 1971 році інженера Ігоря Рябоконя було нагороджено бронзовою медаллю чемпіонату України за сходження на пік Щуровського (Кавказ). А в сезоні минулого, 1972 року, він у складі збірної команди Центральної ради ДСТ «Авангард» брав участь у штурмі однієї з найсучасніших вершин Паміро-Алаю — Бодхони.

Шість днів в умовах негоди тривав двобій альпіністів із прямовисними скелями та стрімкими льодовими схилами. Був момент, коли здавалося, не вистачить ні фізичних, ні душевних сил продовжувати поєдинок. Але відступати, коли ще є, хай навіть дуже мала, надія на звитягу, — значить зневірившись у майбутньому надовго у своїх силах. І традиційна записка була покладена в тур на вершині. За це сходження команду, в тому числі нашого земляка, нагороджено срібними медалями чемпіонату України по класу технічно складних сходжень.

Хороших успіхів домоглися й інші спортсмени нашої області. Авангардівці інженер В. Водянін, слюсар І. Мартинюк отримали жетони «Спасательный отряд».

Випускник інституту нафти і газу В. Семиволос за минуле літо здійснив 15 сходжень на вершини Паміро-Алаю, більшість із них — четвертої категорії складності.

Впритул до норм першого розряду підійшов і слюсар Калуського хіміко-металургійного комбінату Р. Дідошак. Здобними спортсменами зарекомендували себе студент Івано-Франківського інституту нафти і газу Д. Круль та випускник цього ж інституту Ю. Скоробогач. А ветеран секції, другорозрядник Я. Курус закінчив школу інструкторів на Кавказі.

Тепер збірна команда області готується до наступного чемпіонату України з альпінізму, який відбудеться цього літа на Памірі.

ГОРИ КЛИЧУТЬ

Володимир Семиволос

Після повернення з Криму Володя Семиволос надрукував в газеті «Студент Прикарпаття» допис про успіхи альпіністів Прикарпаття в 1971 році та підготовку до участі в чемпіонаті України з альпінізму в 1972 році.

«Східчаста піраміда вершини, що скидається на профіль сфінкса, схилена на північ, до самого льодовика, стримить чорною, майже прямовисною стіною. Лише інколи, трохи освітлена сонцем, стіна теплішає, і на ній барельєфно вирізьблюються масивні жовті колони.

Це — сусід знаменитих кавказьких гігантів Ушби, Чатин-Тау та Шхельди-Тау — пік Щуровського. Історія підкорення його — сходинки майстерності вітчизняного альпінізму. І на кожній з цих сходинок викарбовано імена прославлених альпіністів: «Маршрут Абалакова», «Хергіані», «Шлях «Авангарду». Цей, останній, вперше було пройдено в 1962 році групою авангардівців під керівництвом Л. Кенсицького. До складу групи входили В. Моногаров, Б. Субартович, В. Кашин, Б. Шапошніков. Всі учасники цього штурму були удостоєні бронзової медалі на чемпіонаті СРСР.

У тому ж році сходження «Авангарду» повторила ще одна група.

І хоч з тих часів значно підвищилися критерії чемпіонатів — цей маршрут, на відміну від багатьох, не перейшов в розряд академічних, тобто тих, якими піднімаються щорічно десятки груп альпіністів.

У минулому сезоні знову було чути людські голоси та дзвін металу по «Шляху «Авангарду». А вечорами біля примуса на привалі альпіністи обговорювали труднощі, які випали на їх долю за день. А таких днів було чимало. Другого дня, наприклад, вогник загорівся лише на 80 метрів вище, ніж першого. Тільки на третій день альпіністи змогли зняти з себе шоломи і розібрати контрольний тур з запискою на вершині. Потім

— п'ять хвилин відпочинку перед спуском. І весь цей час вони бачили перед собою Ушбу, закурену сніжниками, у суміші блакитних та червоно-рожевих променів передвечірнього заходу...

До складу групи, яка штурмувала пік Щуровського, входило троє киян: Григорій Чуб (керівник), Михайло Голубенко, Павло Славинський та наш земляк Ігор Рябоконт.

За це сходження усі учасники нагороджені бронзовими медалями чемпіонату України 1971 року.

Медаль Ігоря Рябоконт — перший великий трофей обласної федерації альпінізму.

Цей мужній вид спорту стає на Прикарпатті не тільки масовим. Крайні спортсмени області набувають майстерності. Для них у 1970 році було організовано експедицію на Памір. А в минулому сезоні — в Каракол (район Тянь-Шаня, неподалік від озера Іссик-Куль), уперше маршрут п'ятої категорії на пік Бригантіна пройшли івано-франківці В. Водянін, І. Мартинюк, Я. Курус, А. Богатир.

Помітно зросла майстерність тих, хто прийшов у секцію рік-два тому. Серед них — студенти інституту нафти і газу В. Катусков, Ю. Скоробогач, Є. Алфьоров, О. Твердомед, робітники з Калуша В. Галицький та Р. Дідошак. Зараз у альпіністів області — будні напружених тренувань. Попереду — чемпіонат України з альпінізму.

У другій половині червня 1972 року я, В. Семиволос, Л. Малахова прибули в альптабір «Варзоб» (Таджикистан) для участі в зборах Центральної ради ДСТ «Авангард» під керівництвом В. Д. Моногарова.

В. Семиволос здійснив 15 сходжень, здебільшого 4-ї категорії складності, на вершини Гісарського хребта та у Фанських горах.

Я здійснив сходження на вершину Бодхона по західному контрфорсу 5Б категорії складності (Фанські гори) в складі групи: А. Ларіонов (керівник), В. Клатаєвський, В. Костріченко, В. Козьякін, Є. Уманець. Цим сходженням група посіла друге місце по класу технічно складних маршрутів в чемпіонаті України. Всі учасники були нагороджені срібними медалями. Зарисовка про це сходження була надрукована в обласній газеті «Прикарпатська правда».

І. РЯБОКОНЬ

ГОВЕРЛІАНА-68

*Ігор Рябоконт,
керівник Говерліани-68*

Такий публічно оголошений по області захід, як масове сходження на найвищу точку України, гору Говерла, — Говерліана — ми, президія обласної Федерації альпінізму, найчастіше приурочували до дня народження Леніна з деяких поважних причин. Жоден чиновник не відважиться не дати зелене світло і гроші для проведення ритуалу шанування пам'яті генія всіх часів і народів. За зрив такого ритуалу можна було дістати сувору догану з занесенням в персональну справу за прояв політичної несвідомості, що негативно впливало на подальше просування по кар'єрі. Справжнім покажчиком політичної свідомості та дійсного відношення тогочасної молоді до «фюрера» революції служив той безперечний факт, що на жодній з говерліан ніхто ніколи, піднімаючи чару, не проголошував здравниць на його честь. Начебто його не існувало ніколи і ніде, крім як на клаптику паперу в календарі з датою — 22 квітня. Отже, виходило щось парадоксальне. «Політично свідомі» чиновники, яким була вже відома дійсна вартість Леніна, передавали кошти «на кайф» в руки молоді, яка не соромилась не приховувати свою політичну «несвідомість». Як кажуть, кожний народ має ту владу, на яку заслуговує, а кожна влада також — має від народу ту шану, на яку заслуговує.

22 квітня. Ця пора року влаштувала нас, як організаторів, котрі несуть відповідальність

В Карпатах. Наталія Маковей, Тетяна Петрова і Ігор Рябоконт в унікальному по своїх теплових якостях светрі, в'язаному в Делятині з місцевої вовни. Спеціальне подвійне об'ємне плетіння. В 60-70-ті заміняв нам пухові куртки і спальні мішки

за безпеку людей, тим, що значно зменшувалась лавинонебезпечність. Правда, збільшувалась... босоніжконебезпечність. Обходячи шереду учасників (понад 100 чоловік) з метою перевірити, чи кожний взутий і одягнений відповідно до умов сходження, я раптом зупинився, наче мені ноги арканом оплутали. Переді мною стояла молоденька мадам в модних білих босоніжках, надітих на капронові панчохи.

— Красуню! — не стримався я. — Як же ти на Говерлу підеш? Там же снігу по коліна.

— Та звідки ж я знала. У місті весна, сади цвітуть.

— Як так не знала! В оголошенні про одягу і взуття було написано.

Та сперечались — тільки час гаяти. Знайшлося ще троє чи четверо в неналежній амуніції. Довелося їх залишити внизу, дочікуватися нас всіх в хатньому теплі. А колона вирушила на сходження. Попереду, за керівником сходження, йде кілька дужих, тренуваних спортсменів. Вони поперемінно торують для всіх стежину в глибокому снігу. За ними — всі дівчата, з найслабшою на чолі, а за дівчатами хлопці. Такий порядок слідування прийнятий, бо темп руху підбирається по найслабшому учаснику, інакше колона розірветься, розтягнеться на кількасот метрів. Керівник відповідальний за вірний вибір маршруту підйому на гору. Шлях на Говерлу засніжений, але технічно зовсім не складний і не занадто стрімкий. Тут немає прямовисних скельних стін, тут не опинишся зненацька над прірвою. Йди собі, милуйся чудовими краєвидами на всі боки, дихай з насолодою гірським повітрям, інколи поглядаючи собі під ноги. І нічого з тобою не трапиться,

Говерляна. Зустріч новачків. Володимир Малахов, Ж. Алфьорова, Л. Пономарева, О. Гусєва, С. Мар'єнко, Є. Максимів, О. Єришов

якщо ти залишаєшся в строю, в колоні. А якщо ти вибився з ряду, з колони... За цим наглядає замикаючий. На його долю припадає чимала відповідальність. Він повинен при русі і зупинках колони завжди бути останнім, не дозволяючи нікому залишатися чи йти позад нього. Недосвідчений, ослаблений учасник може опинитись десь збоку або позаду колони, відстати, загубитись, особливо при раптовому погіршенні погоди, видимості. І може скоїтись біда, як це сталося зимою 1962 року з групою туристів з Молдови на перемичці між Говерлою і Петросом. Я був присутній на засіданні Львівської Федерації альпінізму, керівництву якої було доручено розібратись з цим випадком. Гадаю, ніхто не хотів би опинитись на місці керівника тої групи. Він не виставив на відповідальній ділянці маршруту замикаючого. Загубити людей на маршруті і отямитись, коли вже пізно... Це безвідповідальна, егоїстична поведінка, не гідна звання альпініста, це велика ганьба. В нашій Федерації такого не траплялось. Говерліани проводились в різних погодних умовах. Чітко, організовано, без пригод. Успішно завершилась і Говерліана 1968 року. Лави секції поповнилися. В 1967 році філіал нафтового факультету Львівського політехнічного інституту переріс в самостійний навчальний заклад — Івано-Франківський інститут нафти і газу. Збільшилась кількість студентів, викладачів. Велика група молоді з цього вишу взяла участь в Говерліані 68. Керував тоді секцією інституту Євген Алфьоров. Він став студентом інституту і переїхав з Коломиї. Добре організовував виїзди в походи по Карпатах і тренування зі скелелазіння. Але справи в інтересах секції вирішувались би краще і скоріше, якби нею керував хтось із більшим життєвим досвідом. І на Говерліані така людина з'явилась. Роговик Михайло Йосипович, викладач інституту, кандидат технічних наук. Раніше він ходив у походи з групою Новіцького. Йому було вже близько сорока років. Деяко запізно було вже марити про сходження на вершини по найскладніших альпіністських маршрутах. Та Михайло Йосипович виявився з тих людей, хто ходить в гори, бо любить їх, а розряди мають другорозрядне значення для нього. Він з великою охотою і ентузіазмом взявся за організацію секції ДСТ «Буревісник». І діло пішло на лад. На змагання зі скелелазіння в травні того ж року прибула добре укомплектована команда студентів.

Донгузорун і Накра-Тау

ЗБОРИ В БАКСАНИ

Ігор Рябоконт

Каменепадні підходи

В липні-серпні того ж, 1968 року, Анатолій Богатир, Ярослав Курус, Євген Максимів та автор цих рядків брали участь в зборах Української ради ДСТ «Спартак» під керівництвом майстра спорту міжнародного класу, неоднократного призера чемпіонатів СРСР з альпінізму Анатолія Кустовського. Після тренувального сходження на вершину другої категорії складності ми вийшли у взаємодії з двійкою: Юрій Бібік (Львів), Віталій Голуб (Київ) для здійснення сходження на піки МНР — Північну та Центральну 4А і 4Б категорій складності відповідно. Маршрут підходу до підніжжя обох вершин пролягає з Баксанської ущелини по стежці, що в'ється серпантинами по не дуже крутому схилу, вкритого смугою соснового лісу. Як досвідчені альпіністи, ми плентались по стежині поволі, нога за ногу, щоб максимально зберегти сили для штурму скельних крутяків. І раптом — чуємо: простір

наповнився якимось шумом, чутно глухі удари об землю, голосний стукіт об стовбури дерев. Ми завмерли, вдивляючись крізь ліс вгору. І угледіли. Фронтом в кілька десятків метрів просто на нас сиплеться негустий град каміння величиною з кулак, а інколи з голову. Каміння б'ється об землю, об стовбури дерев, скаче хаотично в боки, траєкторії його пересікаються. І все це суне просто на нас. Каменепад в лісі — це рідкісне явище. Можливо, десь високо вгорі, по осипу над прірвою промчало стадо диких кіз і поскидало вниз каміння, що й стало причиною каменепаду. Небезпека небезпечніше, коли стикаєшся з нею там, де її не сподіваєшся. Що робити? Кожний збагнув вмить. Поставили за стовбури сосен. Хвилина-дві — і каменепад вщух. Зависла дзвінка тиша. Постоявши ще з хвилинку в своїх схованках, ми з полегшенням видихнули, вийшли на стежку і незабаром піднялися на альпійську луку. В кількох кроках від себе побачили напнутий намет-сріблянку. Біля нього стояло четверо чоловік, дивлячись нам назустріч. Завели розмову. Це були також альпіністи. Щойно спустились з вершини Північної МНР. Як керівник обох сходжень, я почав розпитувати їх про особливості маршрутів. Один з них раптом замовк і показав кудись пальцем над моїм плечем. Я повернув голову, і мурашки побігли в мене по хребті. Від побаченого я вперше, мабуть, в житті відчув, що таке смертельний переляк. Просто на мене з шаленою швидкістю котилась, прийнявши вертикальне положення, б'ючись кутами в землю і підскакуючи вгору, кам'яна плита розміром з палатку. Не встиг я рота розкрити, як хтось мене випередив, голосно крикнувши: «Камінь!» І тут я на собі відчув, яке напруження волі потрібно, щоб додержати моєї власної поради, яку я давав новачкам. Якщо бачиш: на тебе в польоті цілить велика каменя, не кидайся з боку в бік, замри, і, не відриваючи очей слідкуй за нею. Ухилийся від неї в останню мить. Ще секунда, і я мало не смикнувся вбік — ухилитись, та раптом помітив: каменя косо вдарилась об вритий в землю валун і змінила дещо траєкторію. Тепер під загрозою опинився Євген Максимів. Він рвучко відскочив вліво, та камінь знову вдарився в землю, підскочив десь на метр вгору і знову спрямувався на Євгена. Євген, зігнувшись, буквально на карачках вискочив з-під нього. У мене похолело в грудях. Здалося, каменя в польоті черкнула його краєчком по хребті. Та ні. Пролетіла в кількох міліметрах над спиною і шугонула в ліс. Всі замовкли, мов оніміли. Я і Славко окинули зором простір

догори по схилу. Угледіли безпечне місце для ночівлі, майданчик на узвишші поблизу півніжжя Центральної МНР. Швиденько одягнули рюкзаки і, порадивши нашим новим знайомим не залишатись на ніч тут, попрямували туди. Намить я уявив собі, що може скоїтись, якщо така брила накопиться вночі на палатку. Чув, колись був такий випадок.

Ледь сонячний промінь торкнувся вранці верхівок гір, двійка, з якою ми, як було наказано в маршрутному листі, взаємодіяли, тобто слідкували за їх діями на маршруті сходження, будучи напоготові прийти в разі потреби на поміч, вийшла на штурм вершини Центральної МНР. А ми, як передбачено, вийшли на маршрут з розривом в дві години. Траса маршруту проходила по досить стрімких, але міцних і сухих скелях з достатньою кількістю зачіпок і уступів. Піднімались по скелях розмірено, насолоджуючись приємністю упевненого лазіння над урвищем та відсутністю страху висоти. Коли зійшли на вершину і присіли на краєчку, звисивши ноги, хтось зауважив: «Дивно! Піднялись на вершину не без зусиль і постійної зосередженості уваги на безпеці, а згадати нема чого. Ніяких гострих моментів, які б вкарбувались у пам'ять». Я тільки знизав плечима. Мене, як тренера, це не дивувало. Скелі Довбуша, Білий Камінь, скелі на Сокільському хребті, на Шпіцах — зовсім низенькі порівняно з кавказькими велетнями, але на наших карпатських скелях чимало маршрутів, коротких, але технічно важчих, ніж щойно пройдений. Регулярні тренування на наших скелях підростили наші можливості вище того рівня майстерності, який вимагався під час сходження на вершину Центрального піку МНР.

Маршрут на Північну вершину МНР, який ми долали наступного дня, виявився легшим, ніж на Центральну, але й менш приємним, бо на кожному кроці повно «живого» каміння, тобто такого, яке просто лежить на полиці, або стоїть торчма, притулене до основного скельного масиву і не становить з ним єдиного цілого, моноліту. Це створює велику небезпеку. Стаєш на такий камінь або чіпляєшся за нього рукою, і він одразу відділяється від масиву, і ти падаєш разом з ним у безодню. Вся надія тоді на альпіністську страховку за допомогою линви і забитих в щілини металевих гаків. Йдучи першим, як керівник, я з особливою увагою випробував кожний підозрілий камінь, зачіпку, прискалок. Бо психологічно знаходився під впливом згадки з минулого. В 1958 році, під час проведення першого в історії Західної України масового заходу з альпінізму —

Львівської альпініади в альпіністському таборі «Баксан» — саме на цьому маршруті загинули через живий камінь керівник альпініади — першорозрядник, старший інструктор з альпінізму, професор Львівського політехнічного інституту Крушель, першорозрядник, інструктор, кандидат технічних наук з того ж інституту, експерт при ЮНЕСКО Ігор Носков. Проте страх мене не охоплював. Група впевнено рухалась слідом за мною, сторожко випробуючи каменюки, і в середині дня ми вже піднялись на вершину. Попереду нас чекав спуск вниз значно легшим шляхом.

А через декілька днів ми здійснили сходження на Накра-Тау, яке запам'яталось кожному з нас на все життя. Чим? Про це сходження я написав осінню 1968 року статтю «Крутий характер вертикалі» в газету «Комсомольський прапор». Але тільки з роками я, як і кожний з нашої групи, зрозумів: на Накра-Тау ми всі пройшли серйозне випробування в не штучно створеній важкій ситуації не тільки на суто фізичну витривалість і рівень спортивно-технічної підготовки, а й на твердість характеру, сили духу, людських та моральних якостей. Ніхто з нас не впав в розпач, в депресію, ніхто не перекладав належну йому частину незгод на плечі іншого. Зібравши волю в кулак, зціпивши зуби, ми вперто йшли до вершини, не сумніваючись: досягнемо мети!

Читаю інколи, перечитую написане колись мною, згадую... Не стало вже керівника цього сходження, нашого друга й товариша Ярослава Куруса, а він стоїть переді мною як живий і, прикривши долонею очі від сонця, вдивляється в маршрут на Накра-Тау.

З кожним роком збільшується на Прикарпатті кількість молоді, яка захоплюється альпінізмом, спортом мужніх и витривалих. У цьому році група альпіністів області брала участь у змаганнях на першість республіканської ради ДСТ «Спартак», які відбулися в ущелині Баксан, на Центральному Кавказі. Нижче друкуємо розповідь про найскладніше сходження наших спортсменів на вершину Накра-Тау.

Про сон в ту ніч нічого було і мріяти, а ранок, здавалось, і не настане. Набрид і пошук життєвого простору: від цього майданчик, на якому ми сиділи вчотирьох, звисивши ноги в безодню, ширшим не ставав.

Вітер хижо кружляв, вишукуючи нас серед скель, стріляв наметом, наче парусом. Твердий, як дробинки, сніг, відчувався крізь брезент. Це була вже третя ніч на стіні Накра-Тау. А почалося все ніби гаразд... Перебривши дельту річки, яка впадає в зеленувате озеро Донгуз-Орун-Кель,

ми розбили бівуак біля підніжжя вершини. Вона панувала над ущелиною, обриваючись в наш бік льодовими і чорними скелястими стінами. Від пагорбистих льодових вертикалей відривались зеленкувато-сині брили: наче з-під землі, викочувався гуркіт, хмари снігу закривали схил. Одна з лавин повітряною хвилею дістала нас, хоч ми були за кілометр від неї. Через це перша спроба штурму не вдалась. Коли наступного дня піднялись на перший скелястий острів, то побачили, що він покритий уламкам льоду, камінням.

Перетнувши крутий сніговий кулуар, вийшли на стіну іншого скелястого острова — основну ділянку сходження. Приємно гріло в спину сонце, на небі — ні хмаринки. Навіть не хотілося думати, що в горах все непевне, особливо погода. Легкий туман, обережно облизуючи кожную нерівність, поповз униз, почав розростатись вишир. Ще трохи — і замість панорами Кавказу перед очима сірий морок, з якого починає сїятись сніг. Так настала перша ніч. Тричі вилізали з намету, щоб скинути з нього товстий шар снігу. Теплі речі, спальні мішки вже почали промокати наскрізь.

Ранок важко продирався крізь заметіль. Але ми продовжували штурм, оскільки до вершини лишалось близько третини всього маршруту. Це був день гарту. Треба було розгрібати пухнастий шар мокрого снігу, шукати зачіпок та щілин для гаків. А в пальці заходять зашпори, і зуб на зуб не попадає. Йшли, скільки могли, до темряви, але пройшли небагато. Наступна ніч була не кращою за першу. Ми «засіли» на цьому майданчику, тамуючи надію, що завтра, нарешті, будемо на вершині, а там, після неї, почнеться легкий спуск. Та день почався колючим від морозу вітром. Ми піднімались вгору міліметрами, сподіваючись дійти сьогодні до вершини. І раптом...

— Хлопці, я погано себе почуваю. Йти не зможу, — спокійно сказав один з учасників групи Анатолій Богатир.

Кожен з нас знав, чим може обернутись підйом по слизькій вертикалі, якщо товариш приховає свою слабкість, або група розгубиться, дізнавшись про його стан. Може, тому про небезпеку ніхто не говорив. Цей закон і виручав нашу групу на сходженні. Ми негайно розбили палатку. Бівуак виявився навіть «комфортабельним». Можна було навіть лягти, витягнувшись на повний зріст, але всі сиділи, зігнувшись. Із спальних мішків під вагою тіла виступала вода. Нам хотілось зігрітись, але примус вперто не розпалювався. Сонце, тепле синє небо марилось нам, як мандрівнику ввижається в пустелі оазис. Радувало тільки те, що нашому товаришу покращало.

Вранці палатка наповнилась золотавим світлом.

— Сонце!!!

Втретє зваривши бульйон, ми зняли палатку і вийшли на останній рубіж — льодовий купол вершини Накра-Тау. Спочатку наш керівник Ярослав Курус досить швидко піднімався вгору, потім темп уповільнився, нарешті зовсім зупинився. І Ярослав почав розгрібати льодорубом сипучий, як пісок, сніг, щоб докопатись до міцного льоду і забити гак.

Ми застрягли надовго.

Я піднявся вгору, ближче до Анатолія Богатиря. Він сидів на камені над прірвою і страхував Ярослава, який піднявся по стрімкому сніговому схилу вже близько до вершини. Глянувши на нього, я скосив оком вправо, поглянув вниз, під ноги. Вглибині прірви клубочились хмари. Створювалось враження, начебто дно прірви устелено товстим шаром рухливої вати. Під впливом цієї ілюзії страх висоти відступав. Я швидко відвів зір, бо прірва почала гіпнотизувати облудним відчуттям безпеки. І тут мимохідь мені потрапив на око майданчик, розташований дещо вище Анатолія Богатиря. Це був крихтливий кам'яний острів посеред снігу. В ньому стриміло кілька не добитих до упору скельних гаків з почепленими на них карабінами. Через них проходила линва, якою Анатолій страхував Ярослава. Мені це не сподобалось. «П'ять погано забитих гаків замінюють інколи один добре забитий», — сказав якось Ярослав, сміючись. Та це був жарт. Насправді Ярослав дбав про безпеку. Просто трапилось так, що щілини в скельному масиві виявились неглибокими. І тепер він розгрібав льодорубом сипучий, як пісок, сніг, щоб докопатись до міцного льоду і забити льодовий гак.

Вліво, в бік гори Донгуз-Орун, з-під Славкових ніг тягнувся аж до самого підніжжя стрімкий сніжно-льодовий схил з великою кількістю вкраплених в нього скельних островів. В разі зриву винесе неминуче на один з них. Шансів одразу затриматись льодорубом на льоді, присипаному снігам, обмаль. Вище того місця, де сидів Богатир, я запримітив прискалок, який нависав над прірвою, мов пташине крило.

— Толік! — голосно і спокійно звернувся я до Богатиря, — закинь линву за цей прискалок.

— Та навіщо! Є ж страховка через гаки.

— А ти подивись на ці гаки!

Він глянув і мовчки почав закидати линву. Та сидючи йому було незручно це робити. Я піднявся впритул до нього і допоміг. Линва добре лягла за прискалок. Я відступив на своє місце. І тут Анатолій питає мене: «Що Славко робить?». Я глянув вгору і... гаркнув «Тримай!»

На місці, де стояв Славко Курус, залишилась широка яма, а сам він у хмарині снігу котився по схилу, даремно намагаючись зачепитися льодорубом. Страхувальна мотузка швидко, звиваючись, як змія, наближалась до нас.

— Тримай!..

Я мов кігтями упився зором в те місце, де стриміли забиті в скелю гаки. Мить. Линва напнулась, мов струна, і гаки, підскачовивши вгору, з дзвоном вискочили з тріщин і посунули по мотузці вниз. Надовго вкарбувалась мені в пам'ять ця мить очікування довжиною в вічність. Линва напружилась і...завмерла. Я глянув униз. Славко ще лежав на схилі. Та зразу підвівся на ноги і, перебираючи по линві руками, як по перилах, піднявся до мене з Анатолієм.

— Славко! Може, тебе підмінити. Давай першим піду я, — запропонував я.

— Або я! — озвався Євген Максимів, який стояв метрів на п'ять нижче мене.

— Ні! — категорично заявив Ярослав.

Ми не стали сперечатись. Ярослава можна було зрозуміти. Як керівникові, йому стало прикро за те, що скоїлось. Його самолюбність була зачеплена. І його обурювало те, що треба починати все спочатку...

Останні метри були найважчими, довелося часто рубати східці в міцному, як скеля, льоду. Нарешті Славко досягнув мети. Радісне передчуття надало сил і мені. Я швидко піднявся до товариша.

Вершина!

А через кілька хвилин, коли до вершини підходили Толік і Женя Максимів, ми побачили чотири постаті, які наближались до нас. Це — рятувний загін, який вислали за нами.

Через кілька годин ми вже були в таборі...

Через тиждень, повертаючись з Кавказу, я востаннє глянув туди, де ховалась Накра.

До побачення, гори! Ми спускаємось в долину, але залишаємо тут частку свого серця.

Ігор Рябоконт

*Інженер Івано-Франківського філіалу
Державного інституту проектування міст
Ущелина Баксан — Нальчик —
Івано-Франківськ. 1968 р.*

В МОСКВУ НА ПЛЕНУМ

І. Рябоконт

На початку березня Ярослав Курус організував мені відрядження від Обласної ради ДСТ «Спартак» в Москву на пленум Центральної Ради ДСТ «Спартак». До цього у Москві я бував двічі, але бачив тільки її гармидерні задвірки. Вперше — в жовтні 1958 року, коли їхав в ешелоні з призовниками в армію на Далекий Схід. Ешелон тоді загнали куди подалі на станцію Москва — Київська товарна, позамикали на ключ двері вагонів, виставили варту, щоб ніхто, бува, не вихопився у місто за горілкою, бо декому самогону вже не вистачило. Вдруге — у вересні 1959 року, коли нашу частину в порядку передислокації вивозили з-під Владивостоку під Калінінград. Після прибуття на Ярославський вокзал нас одразу гуртом завели у метро, довели до Білоруського вокзалу, там загнали у вагони пасажирського поїзду на Калінінград, заборонивши виходити на зупинках з вагонів. Отже, на початку березня 1968 року я вперше потрапив у Москву як вільна (відносно) людина. Вид дебаркадеру Київського вокзалу, схожого на дебаркадер львівського, настроїв мене на лагідний лад. Та вивалившись на міську площу, я спохмурнішав від вогкої сірятини навколо. Здавалось: здійми руку над собою — і торкнешся важкого, мов свинець, неба. Куди не глянь — однакові будинки навколо. І де ж його шукати, отой Третій чи Четвертий Толмачовський провулок? Щоправда, було десь біля дев'ятої ранку. До початку пленуму ще є час. Я оглядівся довкола і заглянув у якусь чи то їдальню, чи то кафе. Біля стойки юрмилось з десятків чоловік, мокра, з домішками снігу, підлога засипана товстим шаром забрудненої тирси. Я перейшов через залу, зупинився розглянути вітрину з найдками. Остеронь стояли два чоловіки з напівсонними пом'ятими обличчями. Один з них з якоюсь таємничою цікавістю придивлявся до мене. Раптом підійшов і, підморгнувши, запитав: «Третім будеш?»

— Што? Каким таким третім? — не зрозумів я. Підійшов другий: «Вась! Он же, слышь, шокает. Хохол, видать». І звернувся до мене: «Не со Львова, браток? Угадал? Вась, слышь, львовские не понимают. У них там не принято соображать на троих с незнакомыми». Чоловіки виявились свійськими в дошку парубками. З'ясувалось: однієї пляшки горілки на двох п'яничок, звиклих вживати щодня зранку, — забагато по дозі і матеріальних витратах. От і шукали у Москві в той час третього

компаньйона на вулицях, біля крамниць, де-інде. «Ну, извини, браток». Один з них поплескав мене по плечу. Зате вони мені роз'яснили, як дістатися на Красну площу і в Толмачовський провулок. Спочатку я завітав на Красну площу. Мене вразила не стільки краса того, що я побачив, скільки моє емоційне сприйняття і ставлення до побаченого. По кольорових фотографіях на сторінках журналів в мене склалось враження, що Красна площа оточена височенними, аж до неба, архітектурно досконалими будівлями. А вийшов на бруківку площі і зникнув. Все якесь низеньке, вдавнене важким небом в землю. В першу чергу Храм Василя Блаженного, різнокольоровий, виконаний, як мені здалось, в мавританському стилі. Та й від форм усіх будівель віяло чимось нетутешнім. Ще б пак! У будівництві всього, що навколо Красної площі, чималу участь брали італійські зодчі. Я постояв кілька хвилин, покрутив головою, роздивляючись довкола, і раптом відчув в собі якусь бридку пустку. Начебто запхали мене в порожнечу холодної краси. Душа зібгалась: не складалась в неї розмова з давниною цього місця, як це траплялось у багатьох місцях старовинного, загиблого Львова. На мавзолей я глянув як на якусь недоречність. Вид пам'ятних гранітних плит у кремлівській стіні з викарбуваними прізвищами похованих тут державних діячів пробудив в мені відразливе почуття перебування на цвинтарі. І тут влаштовують народні гуляння? На цвинтарі? Я повернувся спиною до Василя Блаженного і почимчикував до найближчої станції метро повз швидко наростаючу чергу до мавзолею.

— И давно стоите? — запитав в когось мимохідь.

— Почитай, спозаранку. Вот, детей привезли, издалека. На Ленина посмотришь.

Я мало не сплюнув. Поважаючи право кожного вибирати собі бога та віру, я не міг позбавитись від генетично дарованої звички брутально повертатися спиною до кожного, хто вдавався до ідолопоклонства. Всіх ідолопоклонників — незалежно від того, чому чи кому вони вклонялись: обгорілому пню, іконі в церкві, Гітлеру, Сталіну, Брежневу — я автоматично залічував в стан духовно зіпсованих, ворогів здорового глузду і людяності. Найбільшу шкоду людям приносить той, хто створює кумира. Тому людина, яка обожає Леніна, з середини шістдесятих років сприймається мною як недолюдок. Адже зразу після революції чимало всесвітньо відомих діячів від політики, культури, літератури висловили свої справедливі характеристики на адресу цієї

одіозної особи. «Выродок, нравственный идиот». Так охарактеризував його Лаурет Нобелівської премії з літератури російський письменник Іван Бунін. Уїнстон Черчіль обізвав Леніна і його більшовицьку банду «спількою крокодилів, наділених блискучими інтелектами». Він же публічно присоромив єпископа Кентерберійського, який, використовуючи можливості свого високого сану, тупав і цікав на кожного, хто осмілювався виступати публічно з критикою на адресу Леніна, Сталіна за їх політику репресій. Мовляв: тс-с! Не заважайте своїми недоречними висловленнями більшовикам вести свій народ в рай. Не звертайте увагу на репресії. Репресії — це тимчасова міра, без якої не обійтись у процесі побудови майбутнього щасливого суспільства. На що Черчіль зауважив: як ви можете таке стверджувати! Більшовики — це ж людожери!..

А якщо десь колись у когось вирветься в світ слово правди на актуальну тему, то врешті-решт воно долине до того, хто правди дошукується. Покладатися на залізну завісу в такій ситуації — все одно що намагатися долонею перегородити Дніпро. З удосконаленням технічних засобів полегшилася справа прослуховання «ворожих голосів». Розташовану поблизу західних кордонів СРСР американську радіостанцію «Розгlossenя польська Вольна Європа» наші чомусь не відважувалися глушити. Бриніла вона 24 години на добу. Чистісінький ефір. Передачі аж з кінця 50-х років були буквально нафаршировані тими фактами і подіями, про які в нас відкрито заговорили лише наприкінці 80-х, в 90-х, в 2000-х роках. (А про децо мовчать і досі. Наприклад — про сумнівну правомірність Нюрнберзького процесу. Насправді. Четверо устряли в бійку. Троє з них добряче відлупцювали четвертого, пов'язали його, затягли в залу суду, самі призначили себе суддями, засудили четвертого. З юридичної точки зору — повний нонсенс. Учасник бійки не має права бути суддею для того, з ким він бився).

Переконавшись ще під час навчання в технікумі в тому, що в радянських газетах занадто багато брехні, я швидко приладився слухати «ворожі голоси». В особливості «Розгlossenя польську...». Винні в тому мої початкові знання польської мови, засвоєні мимохідь. Вона ще бриніла в п'ятдесятих роках на вулицях і в стінах Львова. І вийшла для мене з того користь. Слухаючи радіостанцію, я удосконалював знання мови і ще з більшою охотою слухав. Інформація, яку я накопичував, не сприяла зародженню любові до того, що пов'язано з комуністичною ідеологією та політикою. Можливо, тому я й відчував

відразу до Красної площі та мавзолею, як символів ворожого не мені одному світогляду.

З Красної площі я попрямував в Толмачовський провулок. В офісі ДСТ «Спартак» я зустрів мого товариша, львівського альпініста Романа Базилевича. Разом на таксі ми поїхали в Сокольники, де і мав відбутися пленум. По дорозі нас раптом зупинила літня жінка і сповістила: «Хлопчики! Гагарін загинув, авіакатастрофа. Щойно сповістили».

Прикра звістка...

Пленум пройшов рутинно. Звіти, цифри, плани, побажання, зобов'язання. Мені перехотілося ще на день лишатися в столиці. І я повернувся до сонця, у справжню весну, в Івано-Франківськ.

Настав час готуватися до Говерліани.

РАПТОВА ЗМІНА В КЕРІВНИЦТВІ ФЕДЕРАЦІЇ

І. Рябоконт

Осіною 1968 року Ярослава Куруса, як офіцера запасу, мобілізують на два роки в армію і направляють на службу в Московський військовий округ. По цій обставині склалась ситуація, не дуже сприятлива для справи розвитку альпінізму в області. Федерація втрачала на чималий час свого енергійного, ініціативного Голову з його налагодженою системою позитивних стосунків зі спортивними чиновниками обласного та республіканського рівня. На той час я лишався єдиним висококваліфікованим альпіністом в області. Організаційного досвіду мені не бракувало. В 1956 році, ще будучи студентом другого курсу Львівського будівельного технікуму, я організував групу для походу по Карпатах влітку. Літом 1957 року і зимою 1958 року керував походами по Закарпаттю, брав участь в лютому 1958 року в пошуково-рятувальних роботах на перемичці між Говерлою і Петросом. В армії командував геодезичним взводом. Під час навчання в Львівському політехнічному інституті входив до активу Львівської обласної Федерації альпінізму, захоплювався журналістикою — позаштатно співпрацював з обласними та деякими республіканськими газетами, завідував відділом комсомольського життя в газеті Львівського політехнічного інституту «Радянський студент», відділом студентської молоді в республіканській газеті «Ленінська молодь». Після

переїзду в Івано-Франківськ виступав з матеріалами про альпінізм в місцевих газетах «Комсомольський прапор» та «Прикарпатська правда». По плечу мені були і представницькі функції, тобто спілкування з чиновниками різного рангу. Отже, автоматично виходило — Головою Федерації треба ставати мені. Та були три перепони. Перша — об'єктивна, зовнішня. Голова Федерації чимало часу повинен витратити на оббивання порогів чиновницьких кабінетів. Ярослав працював на виробництві лінійним інженером, не сидів подовгу в кабінеті, а роз'їжджав по службових справах і мав можливість викроювати собі час на ходіння в чиновницькі установи. Працюючи в проектному інституті, я був прив'язаний до робочого місця протягом дня і не завжди міг дістати дозвіл відлучитись, та ще й, бува, надовго. Друга причина — суто суб'єктивна. Для мене що чиновник, що отрута — все одно. Третя причина, яку, мабуть, найбільше враховував Ярослав: за рік я встиг налагодити навчально-спортивну роботу так, що він про неї не клопотався. І передоручити її не було кому. Виникало побоювання: якщо тягтиму дві лямки, чи піде це на користь ділу?

Та при розмові віч-на-віч знайшовся-таки компроміс. Ярослав запропонував на посаду Голови Роговика Михайла Йосиповича. Запропонував з деякою осторогою. Напевно, побоювався зачепити мою самолюбність, пропонуючи на більшу посаду набагато менш досвідчену людину. Та мені титули були байдужі. Я віддавався справі, яку любив і яка найкраще мені давалась. Для мене головним було те, що я вмів зробити альпіністом кожного, хто хоче і може їм стати.

Кандидатура Роговика і мене задовольняла. Досвіду альпіністського в нього обмаль. Новоспечений третьорозрядник. Вся навчально-спортивна і організаційна робота лягає на мене. На Роговика переходять в основному представницькі обов'язки, тобто спілкування з чиновниками. Це йому по плечу. Викладач, кандидат технічних наук, з чималим життєвим досвідом. Інтелігентний, розсудливий, авторитетний та відповідальний, ставши Головою Федерації, він справдив наші з Ярославом надії.

До речі. Деколи мені доводилось допомагати Роговику в його спілкуванні з чиновниками — коли потрібно було дати їм компетентне пояснення по конкретному питанню. Наочно переконався: далеко не кожний чиновник отрута. Керівництва: Комітету по фізкультурі і спорту при Івано-Франківському обласному виконавчому

комітеті, ДСТ «Спартак» ставились доброзичливо не тільки до мене особисто, а взагалі до справ альпінізму, в скрутних ситуаціях допомагали знайти позитивне рішення проблеми. Навіть керівництво «Авангарду», верхівка якого ставилась стабільно негативно до альпінізму, незважаючи на те, хто перед ними стояв — ангел з крилами чи чортяка з розпеченою кочергою. Як тільки вони відчували, що тхне альпіністськими починаннями, вони впиралися на всі чотири копита і говорили тільки: «Ні!», але врешті-решт знаходили-таки кошти, хоч і обмежували їх, і не зрвали нам жодного серйозного заходу.

За що їм всім щира подяка.

КАРАКОЛ-1971

Ігор Рябоконт

По завершенні збору, ще до від'їзду з Каракола у Фрунзе (Бішкек), я вирішив переговорити з Ярославом відносно планів на наступний, 1972 рік. З моїми особистими планами все було вже ясно. В. Д. Моногаров включив мене до складу збору Уккрани ДСТ «Авангард» для участі в чемпіонаті України по альпінізму і погодився на участь ще двох чоловік з нашої федерації, на мій розсуд, за умови, що я гарантую забезпечення його команди титановими гаками нашого виготовлення. З цим труднощів не було. Завдяки можливостям Калуської, Стрийської та Коломийської секцій виготовлення гаків відмінної якості було поставлено на потік. Гадаючи, що Ярослав, за своїм звичаєм, обов'язково направить свою енергію на організацію чогось такого, чим йому доведеться керувати, тобто зборами, я хотів визначитися з термінами їх проведення, плекаючи таємну надію, чи не відкриється можливість взяти участь в двох зборах, як в 1971 році. Але Ярослав мене здивував. На мої питання він відгукнувся якоюсь дивною відстороненістю. При слові «збори» він зневажливо махнув рукою і запропонував: «Давай краще поїдемо з тобою в школу інструкторів. А збори... Якщо комусь вони потрібні, хай сам собі їх і організує. І в «Авангарді», і в «Буревіснику» народу вистачає, і є кому, при бажанні, зайнятися організацією зборів. Не все ж мені з тобою лямку тягнути». Я тільки похитав головою, але нічого йому не відповів. На шляху до Фрунзе, і в самому місті більше не підходив до нього з питаннями. Не важко було зрозуміти його настрій, і я йому співчував. Раптом виявилось, що поруч з ним не залишилось нікого з тих, з ким він заснував секцію в Станіславі. Його

тішило, що в його відсутність виросло чимало розрядників, але нікого з них він персонально не вирощував, тобто, не тренував. І це були наче не його учні. Можливо, тому він не зовсім правильно оцінював ситуацію, гадаючи, що серед них знайдуться ті, хто може керувати зборами. Тут він помилявся. Самою багаточисельною, розвинutoю у всіх відношеннях була секція «Буревісника». В ній налічувалось чимало перспективних альпіністів: Євген Алфьоров, Євген Житний, Віктор Катусков, Дмитро Круль, Володимир Семиволос, Юрій Скоробогач, Олег Твердомед. Але ґрунтувалась вона на одвічно руйнівній особливості — нестабільності персонального складу. Івано-Франківський інститут нафти і газу в той час був закладом всесоюзного значення. І наступного, 1972 року, більшість вищеперелічених, закінчують інститут, дістають дипломи і роз'їжджаються за межі області. Підрастаючі на зміну їм розрядники через рік-два також роз'їдуться по величезній країні. Ось воно й виходить: набираються спортивної майстерності, досвіду до моменту закінчення інституту, але ніхто з них не спрямовується на організацію зборів та керівництво ними. Всі зосереджуються на проблемі особистої влаштованості в професійному напрямку. Єдиний, хто на той час виділявся організаційними здібностями і зрілим почуттям відповідальності, Дмитро Круль, першкурсник, був всього лише третьорозрядником, і не набув ще належного досвіду. На відміну від «Буревісника», молода секція «Авангарду» відрізнялась стабільністю складу, але була ще малочисельною, хоч помітно і зростала. Але в альптарбори від «Авангарду» (як, зрештою, і від інших секцій) народу виїжджало значно менше, ніж по вихідних в Карпати. Що, зрештою, цілком природно. В місті до альпіністів як магнітом притягувало не тільки тих, хто мріяв підкоряти грізні вершини, а й любителів підвищити свою самооцінку через романтичне відчуття своєї причетності до чогось неординарного... На збори від «Авангарду» їздив тільки Іван Мартинюк. За три сезони він дуже виріс, завдяки зборам, в спортивному відношенні. Але швидко зростання в спорті не завжди поєднується з надбанням досвіду для керівництва зборами, навіть при наявності вроджених здібностей. Лишалася можливість мені самому взятися за організацію збору, але тут я наражався не на безпеку, що мене не відпустять з роботи на все літо. Моє начальство, отримуючи листи з проханням надати мені відпустку за свій кошт в сезон літніх відпусток, давно вже косо поглядало в мій бік. Звичайна історія для активних альпіністів. Любиш гори —

забудь про кар'єру. В школу інструкторів мені поки що теж не хотілося. Інструкторський шлях не сприймався мною в той час як щось конче необхідне для знайдення душевної рівноваги. Простовбичити весь сезон в одній і тій же ущелині, циклічно виходячи на одні і ті ж вершини, скелі, льодовик і радіючі рідкісній можливості, якщо дозволить табірне керівництво, здійснити потрібне тобі сходження — не таке вже велике щастя. Перспектива неможливості організувати збори в поєднанні з усвідомленням необхідності повертатися до повсякденності підсилювала хмурний настрій. В попередні рази процес повернення зі зборів супроводжувався в мене душевним підйомом. Які б не були прекрасні гори в чужих краях, для мене краще рідних Карпат не існувало в світі нічого. Карпати — це не просто захопливий краєвид. Це — природа, оселі, народ, історія, традиції. Це — жива душа, часткою якої відчуваєш себе. І зараз мене гнітило усвідомлення, що я не скоро потраплю в Карпати. Передбачались службові відрядження. Дальні. Куди? в Архангельськ? Латвію? Азербайджан? Не виходило безболісно звикнутись з думкою про необхідність ламати уклад життя, який склався за час перебування в Івано-Франківську і приносив мені відчуття душевного комфорту. По серedah — засідання федерації, у вихідні — виїзд в Карпати. Поєднання вдалого вибору захоплення — альпінізм, гірські лижі — з вдалим місцем проживання — близькість Карпат, створили ідеальну передумову для організації способу життя по своїй власній формулі, виведеній ще в студентські роки під враженням від Марксового формулювання: «свобода — це усвідомлена необхідність». В цьому мені вчулося щось шкідливе, садо-мазохістське, підступно замаскована як капкан, небезпека. Інстинктивно я дійшов висновку, що віддаю перевагу волі, бо воля — це відсутність необхідності усвідомлювати будь-що з того, що нав'язують «зверху». Для мене в Івано-Франківську обставини склалися так, що можливість жити за формулою «воля краще свободи» здійснювалася якомога краще. Я вдовстала займалася улюбленими справами: ходив по горах, лазив по скелях, тренував молодь, слухав «Радіо Свобода» і «Розгосню польську Вольна Європа», не читав радянську пресу і літературу, і до того пірнув у внутрішню еміграцію, що в мене навіть виникло відчуття: якби в СРСР раптом припинилась видавницька та радіовіщальна діяльність, я б і не помітив, що в природі чогось не вистачає. З поверненням до Львова мало що змінилось в способі життя. Від Львова

до скель Довбуша не далі, чим від Івано-Франківська. Та ось тепер перспектива неминучих дальніх і довгих відряджень гнітила. Вихідні поза Карпатами — втрачена марно частина життя. Від мимовольної зосередженості думок на цій обставині я піддався прихованому почуттю роздратованості. Не хотілось бути в колективі, і в той же час потрібно, щоб хтось був поруч. А поруч був Володя Семиволос. За три сезони він став з новачка сильним альпіністом, дуже надійним напарником по зв'язці. І завжди був душевною людиною. З пляшечкою сухого вина ми поринули в неспішні розмови «за альпінізм», «за життя». А коли стемніло, раптом схаменулися. Вино і сигарети кінчилися. І потягнуло на пригоди. Ми рушили в місто. Час був пізній, всі магазини, скільки ми не нишпорили, виявилися закриті. Натрапили лише на один діючий заклад. Судячи по штовханині біля входу і наявності ваговитого метрдотеля в лівреї, який перегородив шлях юрбі, заклад претендував на звання ресторану, хоч з глибини несло духом ідальні громадського харчування. Пропхавшись крізь юрбу в перший ряд, ми опинились віч-на-віч з ваговитим метрдотелем. Ця рухома тумба до того стояла намертво, не звертаючи уваги на прохання і мольби впустити нас на хвилинку — купити сигарет, що я почав втрачати надію на успіх. І тут над моїм плечем під ніс метрдотелю просунулась рука з червоною скоринкою, тобто з якимсь посвідченням в долоні. Відіпхнувши мене, не дуже грубо, масою свого тіла від входу, метрдотель з шанобливим поклоном виголосив, поїдаючи очима володаря червоної скоринки: «Проходьте, будь ласка». Тут мене раптом осінило. Я пірнув рукою в кишеню и також тицьнув метрдотелю червону книжечку під ніс. (Це було посвідчення позаштатного кореспондента Івано-Франківської обласної газети «Комсомольський прапор»). Метрдотель зробив півкроку назустріч мені і спантеличено поглядав то на мене, то на моє посвідчення, мабуть, гублячись у здогадках: що б це означало? Як читається буква «і»? Написано російськими буквами, а зливається все в не російське слово «ПОСВІДЧЕННЯ». Метрдотель відкрив було рот, бажаючи, можливо, запитати, або прогнати мене геть. Та раптом щось сталося. Якась невідома сила відірвала його від підлоги і швидко перемістила вліво. Це Володя Семиволос, прослизнувши у простір, що утворився за спиною метрдотеля, припідняв його під лікті і перемістив вбік від входу. Того проміжку часу, протягом якого метрдотель отетеріло тямив, а що це, власне, сталося, вистачило, щоб ми, рвонувши

з місця, кинулись вглиб того, що по місцевих мірках вважалося рестораном. Треба віддати належне швидкості реакції метрдотеля, але її вистачило лише на те, щоб спіймати за «фалди» одного з тих трьох-чотирьох, хто прорвався вслід за нами. Ми ж, приголомшені тим, що опинились не прямо в залі ресторану, а перед широкими задрипанними сходами наверх, злетіли по ним і опинились на просторій, критій брезентом веранді типової їдальні, уставленої пластмасовими столами без обрусів. На нічний час цей антураж доповнювався буфетом з куривом та напоями. Обзавівшись пляшкою сухого вина — за відсутності вибору прийшлося брати що пропонують — і пачкою сигарет, ми роздивлялися довкола. В процесі огляду мимоволі виникло питання: а в чому сенс бурхливої діяльності метрдотеля, коли зал ресторану «переповнений» настільки, що вільних місць досхочу. Прямо біля нас виявився повністю вільний стіл. За нього ми і плюхнулись. Щойно ми встигли розлити потроху вина, як до нас підсіли дві кралі в коротеньких спідничках. Але розмова, що зав'язалася у нас з Володимиром, виявилася настільки привабливіше їх зовнішності, що ми навіть голів в їх бік не повернули. Ображено накопилівши губки, кралі випарувались. Втративши лік часу, ми довго розмовляли. Повернулись «додому» — тобто, в перевалочний табір — пізно вночі і вперлись в заперті, височенні ворота, зварені з металічних прутів і профілів. Тільки повний ідіот може виставити таку перепону на шляху у альпіністів напідпитку і розраховувати на успіх. Кілька рухів, і ми вже у дворі. А опинившись вранці біля воріт з внутрішньої сторони, ми від подиву язика проковтнули. Ошелешені ми були не тим, що ворота до цього часу не були розкриті, а тим, що зліва, справа від них жодних огорож не було, просто росли невисокі кущики. Переступай і чимчикуй, куди заманеться. Обтяжувати себе розгадкою загадки — а нащо ворота запирати? — ми не стали. Не вперше стикався я з такою дивиною, як сувора охорона за допомогою наглухо запертих воріт нічим не обгородженого терену. В 1962 році інститут направив мене для проходження виробничої практики на Калуський хіміко-металургійний комбінат, який саме перебував ще в стадії забудови. Добратися до правління комбінату можна було тільки на попутній вантажівці, по страшно вибоїстій ґрунтовій дорозі. Ондечки з'явився виробничий корпус і... шлагбаум, який перекривав в'їзд. А поруч з шлагбаумом — сторожова будка. «А це що?» — запитав я. — «КПП — контрольно пропускний пункт», —

відповів водій, об'їжджаючи шлагбаум справа. — «А хіба так можна. Об'їжджати КПП». — закинув я. «Потрібно», — була відповідь. — «Хто їде вперше, той дисципліновано чекає, коли пропустять. А сторожа, частенько, нема в будці. Швендає десь. І кожний, навчений гірким досвідом, в наступний раз об'їжджає». Але найцікавіші особливості «дбайливої» охорони спостерігались на тих підприємствах, де вироблялось щось таке, чого кожному кортіло придбати на халяву. КПП таких підприємств обладнувалися так, що миша без догляду через нього не проскочить. Та ті, кому треба, знали те місце на території підприємства, яке ніким нізвідки не проглядається. Там, за кущем, за якоюсь нікому не потрібною будівлею, можна було перекинути через огорожу або передати через прикриту чимось діру в огорожі назовні те, що має великий попит у населення. А потім пройти через КПП як ні в чому не бувало.

Пригадалось це все мені по дорозі в аеропорт. Нав'язливо прослизала в голові думка, що всі ці неадекватності наочно відображають відношення людей до системи, що тяжіє над ними. Я відганяв від себе ці думки, картаючи себе за прискіпливість до того, що не має ніякого відношення до теперішнього моменту. Причина цієї дратуючої прискіпливості крилась в моєму передбаченні, що мене запроторять у відрядження туди, куди мені не хочеться. І дійсно. Минуло трохи більше доби, і я опинився на півночі, під Архангельськом.

Вийшовши на околицю селища і глянувши у далечінь, я відчув, що ніколи не полюблю північ, бо не можу позбавитись почуття, що відсутність контурів гір перед очима спотворює ландшафт. А від селища тягне нудьгою. В ньому була лише одна вулиця, вздовж якої сиротливо чорніли дерев'яні, покошені, одно- і двохповерхові будівлі. Інколи по вулиці можна було пройтись і розважитись спогляданням того, як пожежні, в порядку планового навчання, спалюють черговий дерев'яний будинок, що підлягає знесенню. Надія проводити дозвілля в читальному залі місцевої бібліотеки виявилась нездійсненою по курйозній причині. Бібліотека працювала з 9 до 18 години, тобто коли всі працювали... «А ви приходьте у свою перерву, беріть книжку по абонементу і читайте вдома», порадила бібліотекарка. — «Так у мене ж перерва співпадає, як і у всіх в окрузі, з перервою в бібліотеці». — «Ну не знаю», — знизала плечима бібліотекарка. Питання, а чи не можна зробити так, щоб читальний зал починав роботу о 14-й годині, а закінчував о 22-й було зустрінуте як замах на рівновагу

всесвіту. Для демонстрації свого порозуміння з нами в оцінці ситуації бібліотекарка поремствувала: через прийнятий непорушний розпорядок їй постійно дістається за малу відвідуваність і особливо за те, що ніхто ні разу не взяв почитати журнали з творами Леоніда Ілліча Брежнєва «Малая земля» і «Целина». (Зато весь Союз знав анекдот: Вирішив Іванов поїхати за кордон. Його попросили заповнити анкету. В ній три питання. 1. Чи не були ви в дитинстві євреєм? 2. Чи не проживали ви колись за кордоном? Якщо так, то чому повернулись в СРСР? 3. Де ви були під час другої світової війни? Воювали на передових Малої землі, чи відсиджувались в окопах Сталінграда?) Про читання книжок в гуртожитку, де в кімнаті по 4, а то і більше чоловік й мови не могло бути. Обов'язково хтось, не дивлячись ні на кого, заводять гучну розмову на не всім цікаву тему, пересипаючи її емоційними вигуками та соковитими слівцями. Та трохи не щовечора хтось ввалюється в гості і урочисто виставляє на стіл пляшку горілки. Це значить: треба поспішити в магазин, докупити випивки і закуски, після цього всі зобов'язані сісти за стіл. Не брати участь в сабантуї нема прав. Зразу станеш білою вороною, а то й запідозрять: жлоб і, можливо, стукач...

На щастя, під Архангельськ мене більше не відряджали. Всі наступні відрядження були переміжними. Дальні — в Латвію (Рига), Азербайджан (Алі-Бйрамлі), ближні — в Роздол, Дрогобич.

1972-й рік, починаючи з Говерліани у квітні, виявився насиченим заходами.

Під час травневих свят (з 1-го по 9-те травня) група, до складу якої входили, крім мене, Дмитро Круль та Леонід Перчило (тоді — ще третьорозрядники з альпінізму), здійснила в Криму сходження по одному з найважчих в той час маршруту 5-ї категорії складності, по стіні, на вершину Кіільсе-Бурун (Застигла Хвиля — в перекладі з кр.-татарського). Замальовка про це сходження була надрукована мною в обласній газеті «Комсомольський прапор».

ЖИВА ВЕРТИКАЛЬ

І. Рябоконт

Щоб здійснити захопливе сходження по прямовисних стінах, не обов'язково їхати на Памір чи Кавказ. Дивовижне поряд. Треба вміти його знаходити, як це, наприклад, роблять студент інституту нафти і газу Дмитро Круль, зв'язківець Леонід Перчило та автор замальовки, яку ми друкуємо нижче.

Гаряче сонце, синє море, безтурботний сміх, дзвін гітари під вечірнім кипарисом, одним словом — рай для відпускників. Таким знають Крим усі.

А нам він відкрився в незвичайній, третій площині виміру. Пройшли яких-небудь сотню метрів у бік від шосе Севастополь — Ялта, і... Ось вона — жива вертикаль. Стіна вершини Кіільсе-Бурун. Перший крок вгору ще невпевнений. Ловиш, затамувавши подих, невловиму рівновагу, тягнешся тремтливою рукою до високої зачіпки. На мить напруженим нервом впадає в очі канат, яким тебе страхують.

— Ну, або пан, або... Не вік стриміти тут.

Нога впирається у пухирець завбільшки в горошину — а ти, переводячи дух на зручній полиці, оглядаєш з невимовним торжеством іграшковий світ багатопверхових котеджів, переплетений акуратним серпантинном шосе, зеленкувато-синє море, що злилося з небом, біло-сніжний кораблик, який застиг безшумно між небом і морем, вистрілюючи у простір тоненьку смужку пари. Рука мимоволі тягнеться до фотоапарата, та раптом застережливий окрик:

— Камінь!

Вмить зникає фотогенічна ідилія, і ти імпульсивно втискаєшся під прикриття. Скошуючи оком на ділянку неба, звідки вгадується небезпека,

Крим. Сходження на Кіільсе-Бурун. Д. Круль

Кіільсе-Бурун. Л. Перчило з трофеєм

Крим. Кіільсе-Бурун. І. Рябоконт на вершині

не випускаєш з виду напарника по зв'язці, який у відчайдушному ривку завис над прірвою.

«Тільки б не перебило канат», — майнуло в голові.

Розтинаючи повітря гострими кутами, з противним хурчанням каменюки описують дуги у повітрі, б'ються в уступи десь поруч. Одна... Друга... Третя... Тиша.

Не довіряючи, піднімаю голову, кличу товариша, та вітер відносить слова убік. Канат нерухомо завис між гаками.

— Льо-о-ню!

Та що це? Здалося? Канат ледь затремтів, подався на сантиметр вгору. Потім швидше і швидше. І раптом він, Льоня, з'являється на тлі неба, відкинувшись від навислого наді мною, як балкон, карнизу. Щоб розгледіти його, доводиться закидати голову аж за спину. В цю мить все на світі позбавляється звичних площин відрахунку.

Невагомий канат косо перетинає тепле повітря над карколомною горизонталлю. Розпластавшись на її коричневій, шорсткій площині, ледве повзе до безтурботно синього неба товариш.

От він торкнувся головою сонця: його фігура втрачає об'єм, перетворюється на плоский силует з чорного паперу. Ще рух. І він перетинає лискучий диск, а потім переступає чітко вирізьблений край скелі і провалюється в блакитну прірву. А потім лунає команда:

— Пішов! Страхую!

На рівні очей з'являється хвилястий, мов гавань, край яйли з триангуляційним знаком на підвищенні. Впершись руками в суху запилену траву, відштовхуюсь ногою від прірви і... повертаюсь в звичайний двохвимірний світ. Ген до обр'ю похилі безпечні схили топляться у мореві.

...Компанія з магнітофоном під шатами розлогого дерева здивовано дивиться на нас, обвішаних якимось незрозумілими залізяками, облутаних канатами. Від подиву у когось вилка з солоним огірком застигла у повітрі, тремтить рука.

Посміхнувшись їм, привидами зникаємо з їх очей. По стежці йдемо в ліс. Через годину автобус мчав нас по шосе. Втома навіває спомин про радощі міського комфорту, затишку, а погляд не відривається від прямовису, що проноситься за вікном.

Ігор Рябоконт
першорозрядник з альпінізму
м. Івано-Франківськ

Одночасно група розрядників з альпінізму, студентів з інституту нафти і газу в складі: Валерій Горбунов, Віктор Катусков, Віктор Малахов, Людмила Малахова, Юрій Скоробагач, Володимир Семиволос здійснила сходження маршрутами 3-ї-5-ї категорій складності на вершини Ай-Петрі, Кастропольської стіни, Куш-Кая, Кіільсе-Бурун. Одне з таких сходжень, у вигляді художньої розповіді, описав Валерій Горбунов.

МАТЧА-1973

І. Рябоконт

Подальше спортивне зростання тих, хто виконав норму другого розряду (а тим більше тих, хто підійшов впритул до першого розряду), дуже важко було забезпечити шляхом виїзду поодиноці на одну зміну (20 днів) в альпіністський табір. Кожне сходження на вершини четвертої і вище категорії складності обов'язково пов'язане з дуже серйозним ризиком. І як би добре ти не володів технікою альпінізму, мало шансів, що тебе, незнайомця, згодяться включити в склад чужої команди. Бо на складних сходженнях велику роль при підборі команди відіграє критерій схоженості членів групи. Тому альпіністи високих розрядів їздять в гори своїми командами. Ця обставина і спонукала Ярослава Куруса взятися за організацію зборів.

І от нарешті, літом 1973 року, команда альпіністів Прикарпаття в складі: Я. Курус (керівник збору), О. Єршов (лікар), Є. Алфьоров, А. Васідлов, В. Водянін, Р. Дідошак, Ю. Дзюбанович, В. Катущков, В. Малахов, Л. Малахова, І. Мартинюк, Л. Перчило, І. Рябоконт, В. Семиволос виїхала на збори в щойно відкритий, новий район Матча (Таджикистан). Оскільки збори проходилися по колективній путівці в альпитабір «Дугоба» (Узбекистан), з автотранспортом, спорядженням, продуктами проблем не виникло. Вантажівка довезла нас до упору, аж до лісочка вище кишлаку Ворух. Там ми розбили тимчасовий перевалочний табір. Звідси до базового табору вантажі зі спорядженням і продуктами можна було доставити лише віслюками. Турботи з «вербовки» віслюків Ярослав Курус, природно, переклав на мене. «У тебе є досвід, а я цим ніколи не займався», — з доброзичливим ехидством в дипломатичній обгортці ввічливості та похвал на мою адресу буркнув він. У відповідь я тільки посміхнувся. На його місці я вчинив би так само. Нащо самому воза тягти, якщо є кого в нього запрягти. Я взяв собі в помічники Володю Семиволоса, і ми вирушили в кишлак Ворух. За твердженням місцевих, в цьому кишлаку зростає найкращий у світі урюк. Цікаво було мимохідь переконатись, чи насправді воно так.

Ввійшовши в кишлак, ми майже одразу опинились на площі перед величезною, оскленою з усіх боків, мов акваріум, будівлею. Виявилось — це магазин. Я зрадів, вважаючи, що питання відносно «вербовки» віслюків зараз буде вирішено. Та продавець (чи завмаг) на моє питання про віслюків тільки заперечливо похитав головою і порадив звернутися до колгоспного бригадира,

добротна оселя якого з величезним, рясним урюковим садом на березі річки була неподалік. Назустріч нам з оселі вийшла жінка, з якою ми не одразу порозумілись, бо російською вона не розмовляла. Та врешті-решт вона зрозуміла, кого ми шукаємо. Вона показала рукою вглиб саду і щось емоційно говорила, говорила, поглядаючи на нас. Тільки пізніше я второпав: вона, мабуть, пропонувала дочекатись бригадира біля хати, а не йти до нього в сад. І зрозуміло чому. Зайшовши вглиб саду, ми побачили: кремезний чоловік стоїть навколішках на килимчику, б'є поклони під деревом, на гілках якого пов'язані різнокольорові стрічечки, відірвані від різних тканин. Він молився. Тому ми ретирувалися на вихідну позицію. Молитві, особливо мусульманській, заважати не можна. Вислухавши наше прохання, він твердо пообіцяв: потрібна кількість віслюків з погоничами в визначений день буде в нашому розпорядженні. І запропонував нам переночувати біля його двору на березі арику, куди він виніс два матраци і дві подушки без наволочок. У двір, на чай, на пригощення, на розмову, як це прийнято в азійських народів, він нас не запросив, що означало: гості для нього ми не бажані. Та небезпеки для нас в цьому не було. Вся округа вже напевно знала, що у бригадира в гостях уруси, і ніхто нас пальцем не торкнеться. Таке ставлення у мусульман до гостей.

Сонце сіло вже низенько, і ми з Володею поспішили в магазин купити якоїсь їжі на вечерю. Біля магазину юрмилась невелика група юнаків. Побачивши нас, вони жваво перемовились між собою по-своєму. Після цього один з них підійшов до нас і, протягнувши мені скручені в дудочку гроші, попросив: «Купи нам чотири пляшки вина, будь ласка». — «А чому сам не купуєш?» — запитав його я. — «В магазині мула стоїть, слідкує, хто вино купує, Коран порушує». — «Ну ти ж комсомолец?» — «Комсомолец». — «І боїшся мули?» — «Я його не боюсь. Я його шаную». — «Значить, і Аллаха шануєш?» — «І Аллаха шаную». — «Так яка різниця, хто тобі вино з магазину винесе? Все одно — ти грішник, бо закон Аллаха порушуєш». — «Мула не побачить, Аллах не дізнається». Вмить весь запас моїх прискіпливо ехидних доводів вичерпався, мов косою його скосило. Я мовчки взяв гроші і виніс вино... Раптове відкриття феномену вміння пристосуватись до вимог віри в умовах атеїстичного ладу настільки зворушило і зацікавило мене, що вранці наступного дня, покидаючи кишлак, я запитав бригадира на прощання: «А це нічого, що ти молишся Аллаху? Адже устав партії забороняє». — «Аллах партію не забороняє, а заборонити Аллаха не може ніхто». Я мало

не присів, проковтнувши язик. Воістину, Схід — справа тонка. І лукава. Але за віслюків домовитись можна, на взаємовигідних умовах (як і всюди, між іншим).

В призначений час віслюки з погоничами прибули, і в той же день вантажі було перенесено високо по ущелині Матчі на місце базового табору. Збори почались. Групи вийшли на сходження.

Звичка до міського комфорту збіднює наше життя, обмежує радість спілкування з природою. І добре, що в нашому місті є секція альпінізму. Завдяки їй від затишного Івано-Франківська до романтики — рукою подати. Лише вихідний на поріг, рюкзак на плечі і — на скелі Довбуша, що поблизу Болехова.

І ось ти вже там, вгорі, на перехресті вітрів, що наскрізь пробивають штормівку.

Надвечір спускаєшся зі скель і, відчуваючи радість втоми, п'єш гарячий чай біля вогнища, поринаєш разом з іншими у спогади про сходження.

Першим іспитом для кожного новачка стає зимове сходження на найвищу точку радянських Карпат — Говерлу. Маршрут технічно не складний, але о цій порі вершина зустрічає здебільшого хуртовинами та шаленим вітром в обличчя. Зате винагородою за гідне вистоювання цього іспиту стає літня путівка в альпіністський табір на Кавказі. А там — нові рубежі і перспективи.

Та щоб витримати конкурс серед кандидатів в обласну експедицію, треба наполегливо тренуватись протягом року. Виявляється, складність полягає не стільки в спроможності пробігти щодня енно відстань за певний час, скільки в умінні примусити себе щодня виходити на старт.

У горах потрібне вміння мобілізувати всі свої сили, волю, щоб подолати отой неймовірно складний метр вертикалі, який раптом стає на шляху до мети. Стверджують: «Альпінізм — не стільки вид спорту, скільки спосіб життя». Нелегкий то крок від теоретичного усвідомлення цього до практичних дій, особливо на перших порах, зате...

Ну нарешті скінчився важкий підйом, і ми на перевалі. Ось вона — мета нашої подорожі, мало досліджений гірський вузол Паміро-Алаю — Матча! Вражаючи своєю грандіозністю та суворістю, нависає над ущелиною головна вершина району — пік Кшемиш.

Чотири дні штурмувала його група у складі Ярослава Куруса, Євгена Алфьорова, Романа Дідошака та Людмили Малахової.

Вертикаль на кожному кроці демонструє свій крутий, підступний характер.

Дух захоплює від висоти, а шлях до гребеня перетнув стрімкий льодовий схил, вкритий тонким шаром снігу. Щосили вбиваючи гострозубі гаки, обережно піднімається Ярослав Курус. Йому залишилось зовсім небагато, та лід слизький на скелі, кішки ось-ось ковзнуть. Напружуючи всі сили, альпініст піднімається на просторий майданчик.

Вперед виходить Євген Алфьоров. Усвідомлення, що твоїм товаришам внизу нема куди подітись, якщо ненароком скинеш на них камінь, робить його рухи особливо точними, уважними.

Куди не постав ногу, за що не візьмись рукою, все хитається, осідає під вагою тіла. Вершина вже ондечки, а в груди уперлась брила, на яку навіть дихнути боязко. Тамуючи подих, Євген протискається у вузький прохід і вибирається на широке сніжне плато.

Того вечора над піком Кшемиш зіркою спалахнула зелена ракета — знак для товаришів внизу, що вершину підкорено...

На п'ятнадцяти вершинах записки альпіністів Прикарпаття чекають на тих, хто наступного року відважиться повторити цікаві маршрути.

За останні чотири роки це вже третя експедиція альпіністів області у гори Середньої Азії. Перша, в 1970 році, була організована комітетом з фізкультури і спорту при облвиконкомі у Фанські гори (Паміро-Алай). Друга — обласною радою ДСТ «Спартак» у Каракольську ущелину на Тянь-Шані в 1971 році.

Група в складі: В. Водянін, Я. Курус, І. Мартинюк, В. Семиволос та автор цих рядків (як керівник), що розпочала сходження на пік Новосибірськ маршрутом 5А категорії складності, натрапила на низку несподіванок та труднощів, зумовлених не стільки складністю гірського рельєфу, скільки раптовим виникненням непередбаченої ситуації та плутаниною в інформації про маршрут. На першу ночівлю ми зупинились недалеко від нашого базового табору, напроти вершини Кшемиш, плануючи наступного дня перебазуватися до підніжжя піку Новосибірськ. Та від цього плану довелося несподівано відмовитись. Глянувши на протилежний бік ущелини, ми побачили, що по льодовику спускається вниз невелика група людей. По вправності їх рухів неважко було зрозуміти: це, скоріше за все, альпіністи. Мабуть, спускаються в долину після сходження. І раптом один з учасників групи, видно, послизнувся, покотився вниз по крутому схилу і шугонув у льодову тріщину. За законами альпінізму ми повинні негайно прийти на допомогу. Що ми й зробили. З'ясувалось, групою, в якій був

потерпілий, керував відомий в Союзі майстер альпінізму, москвич Кавуненко. Потерпілого витягнули з тріщини. Він був травмований настільки, що довелось транспортувати його далеко вниз по ущелині на носилках. До того місця, куди може під'їхати механізований транспорт. Тут, дізнавшись, що наша група йшла на сходження 5А категорії складності, Кавуненко відпустив нас продовжувати свої плани. Наступного дня ми перетнули два льодовика, піднялись на якийсь перевал, огледілися довкола, заглянули в кроки і спантеличилися. З кроків виходило, що пік Новосибірськ височить, по гребню, просто перед нами. Та просто перед нами стирчав засніжений пупир — жандарм — високуватий настільки, що бажання перевалювати через його вершину до підніжжя піку Новосибірськ, який грандіозно височів відчутно далекувато за цим жандармом, не виникало. Можливо, ми зайшли понизу дуже далеко, пропустивши поворот на перемичку між жандармом і підніжжям піку Новосибірськ? Щоб марно не витратити сили всієї групи, я вирішив з'ясувати ситуацію вдвох з Водяніним. Ми траверсували на рівні гребня схил, щоб обійти жандарм і скоро опинилися в тому місці, де можна було піднятися до підніжжя піку Новосибірськ. Та можливість виявилась непростюю. Просто перед нами, на шляху до перемички піднімалась прямовисна льодово-сніжна стіна метрів 15-20 висотою. Подолати її Водяніну не вдалося. Знизу стіна льодова, а вище — фірн, в якому льодовий гак не тримається. Довелося повернутися назад. Ще раз розгорнувши кроки і підключивши логіку, ми врешті-решт второпали, що до чого. У того, хто складав кроки, якісь нелади з просторовою уявою. Він переплутав, де ліворуч, праворуч, що нас і збило з пантелику. Довелося спуститися з перевалу на другій бік, в протилежну ущелину, понизу обійти жандарм справа і потім піднятися по крутому сніжнику до початку маршруту на пік Новосибірськ. За останні дні ми стільки нашікалися та наблукалися по льодовиках, моренах та снігах, що шлях до вершини — приємне лазіння по міцних скелях — став нам в радість. Переночувавши ще одну ніч в горах, ми повернулися додому, тобто — в базовий табір. Збори кінчались. І, що важливо в альпінізмі, сезон пройшов без надзвичайних випадків. Пройшов би, якби...

МАГНЕТИЗМ ВЕРТИКАЛІ

І. Рябоконт

Фанські гори — область Паміро-Алаю між Гісарським та Зеравшанським хребтами — в останні роки привернули увагу альпіністів класичними маршрутами вищих складностей. Минулого сезону команда центральної ради ДСТ «Авангард», до складу якої входив і наш земляк інженер Ігор Рябоконт, здійснила сходження на одну з найважливіших вершин району — Бодхону (5100 м над рівнем моря). Нижче друкуємо його розповідь.

Липневий сніг з морозом і вітром б'є в обличчя. Нам тут, за великим каменем, ще півбіди, а він там, напевне, замерз, як цуцик. Він — це Олександр Ларіонов, який дві години висить на грані гранітного кута з обмаллю зачіпок, до того ж заскленого підступно тонесеньким льодом. Мірою ціни кожного кроку простяглась між нами і Олександром низка скельних гаків, забитих один біля одного. Всього півтора — два метри залишилось йому до безпечного місця, але не пускає камінь, що нависає на рівні плечей.

— Не ризикуй даремно. Забий шлямбурний гак і скористайся площадкою, — радить наш тренер, почесний майстер спорту СРСР Віктор Васильович Козьявкін.

Але Сашко вже до чогось там дотягнувся і...

Його нога звучно сковзнула з уступу. Майнула мить, коротша за стукіт серця. На щастя, він послизнув на уступ метром нижче, на льоту схопившись за щось лівою рукою.

Коли Сашко піднімався у безпечне місце, він ще закривав собою почервонілий від морозу диск сонця, а коли туди дістався останній з нас, небо вже розквітло зірками. У розриві хмар ми побачили короткий прямовис, за яким, здавалось, близька вершина. Та вранці за ним виявилась височенна стіна. Подолавши її, ми опинилися на майданчику, де очікували на нас Женя та Олександр. Шістьом було тісно, і ми поспішили розійтись.

— Ну, хлопці. Крим ви вже пройшли. Тепер лишилися труби, — резюмує Козьявкін, оцінюючи ситуацію.

На жаль, його жарт мав під собою дійсний факт. Просто на нас дивився вхід у тунель, який пронизав товщу скелі. Це місце й охрестили «трубою».

Розумом не осягнеш, як вдалося Жені Уманцю проскочити крізь цю круговерть. Він ліз, зриваючи шкіру з рук. А коли ми піднялись до нього,

Уманець стояв, притулившись спиною до скелі, вигляд у нього був змучений. Винувато посміхнувшись, він признався:

— Коліна тремтять.

— Треба піднятися вище. Тут ніде ночувати, — повертає до дійсності чийсь голос.

Олександр Ларіонов відкидається на самостраховці. Він страхує Женю Уманця. А той, забиваючи гак біля гака, поволі, мов у сні, проходить нескінчених п'ять метрів нависаючої скелі. Проте, здається, це останній сюрприз Бодхони. Далі білосніжною гривою тягнеться гребінь, і ми вперше за п'ять днів стоїмо на рівному, мов стіл, майданчику, де можна, нарешті, з комфортом розбити намет. До повного щастя не вистачає лише гарячого чаю. У перший день вийшов з ладу примус, і всі ці дні ми були без гарячої їжі, економили кожну краплю води, яку вдається всілякими засобами добути з снігу та крижинок.

А наступного дня нам не довелося уже ділити мізерний запас м'яса та меду з горіхами на всіх, бо ділити вже було нічого. Відчувалися запаморочення і задишка. Все-таки — п'ять тисяч метрів над рівнем моря. Вершина здалася.

Через кілька годин ми сиділи біля підніжжя Бодхони, де розташувалися штурмові табори лєнінградських, львівських та красноярських альпіністів, і раділи безтурботному відпочинку і увазі товаришів.

До цієї розповіді про штурм Бодхони хоча додати фрагмент, який не потрапив до газетного тексту.

...Щойно ми почали спускатися з вершини по неважкому гребню, як сонце раптом помутніло, а небо почало втрачати свою блакить і вмить перетворилося в щось монотонно сіре, низько зависле над головою. Перспектива спуску в таких умовах по шляху підйому — на що ми витратили шість днів — не додала оптимізму до нашого настрою. Деякий час ми губилися в пошуках виходу. Аж поки в місці, де гребінь значно розширився, не вийшли на не засніжену, відносно широку площадку. Підійшовши до її краю, побачили: просто з-під ніг майданчик уривається прямовисом аж до тіла льодовика внизу. Здавалось, що до нього рукою подати, та з досвіду ми знали, це — омана зору. Насправді до льодовика кількисот метрів. Але це — найкоротший шлях до підніжжя гори. І ми одноставно вмить вирішили — спускаємось дюльферами, тобто по нависених на забиті в щілини гаки сорокаметрових линвах. Дуже зручний спосіб спускатися по вертикалі, але не без ризику. Безпека залежить від надійності забитих гаків. Та все

обійшлося навіть краще, ніж ми сподівались. При організації спуску — 14 дюльферів по 40 метрів по прямовисній стіні з нависаючими ділянками — було використано одну з конструкцій (арочного січення), виготовлених нашими умільцями з Коломиї та Стрия, титанових гаків. На ділі виявилось, що ця конструкція забезпечує настільки високу надійність зацмелення гаку в тріщині, що ми не боялися навішувати інколи линву всього на один гак, в разі обмалі тріщин, щоб забити ще один, а то й два страховальні гаки. Завдяки цьому ризик був значно мінімізований, а спуск здійснився швидше, ніж очікували. Ще завидна ми всі спустились в безпечне місце. Одночасно, мов в нагороду за нашу злагожену працю на спуску, прояснилось небо, виглянуло сонечко. І ми побачили неподалеку намети штурмового табору інших альпіністів біля підніжжя Бодхони.

Повернувшись з Фан, я вдало перевлаштувався на роботу в організацію, яка займалась налагоджуванням інженерного устаткування будівель та підприємств. Для фахівця робота там була цікава, а відрядження недовгі і недалекі. Тому більшість вихідних я проводив на тренуваннях на скелях Довбуша.

КАВКАЗ

М. Поровський

Вода в ріці надзвичайно бурхлива, і переправа трохи небезпечна, але ми впевнено й швидко долаємо хиткий місток. Далі стежка виводить нас на гребінь бічної морени льодовика Кашкаташ.

З кожним кроком ми піднімаємось все вище в гори. Навкруги біднішає рослинність, стає холодніше, чути студений подих близького льодовика. З-за чергового повороту відкривається панорама льодовика Кашкаташ і ущелини. В безладі стоять нагромаджені одна на одну льодові брили — сіраки висотою в кількаповерховий будинок. Порізані тріщинами і жолобами струмків, вони утворюють справжній льодовий лабіринт.

Звідси, по крутому контрфорсу гори, ми розпочнемо підйом на плато. Більше двох годин піднімаємось між глибами каміння вгору.

На щастя, підйом виявився набагато легшим, ніж ми передбачали спочатку. Нарешті група досягла невеличкої галявини зеленої трави, оточеної з одного боку нависаючим громадям скель, а з іншого кам'яними розсипами морени і краєм прірви.

Тепер ми на місці. Привал! Швидко встановлюємо намет і починаємо облаштувати табір. Незабаром за наметом виростає захисна стінка і «кухня», викладені з кам'яних плит. Рівно гудуть примуси, гріючи вечерю. Ми тим часом піднімаємося на гребінь морени, щоб звечора очима «пройти» маршрут, котрий маємо штурмувати завтра. Звідси стіна Чегет-Кари здається ще більш стрімкою і неприступною. Ділимося один з одним враженнями. Добре, що маршрут «сухий», тобто ніде на скелях немає снігових шапок і ділянок льоду. Врешті-решт обговорюємо всі деталі завтрашнього штурму і в останніх променях вечірнього сонця спускаємося вниз у табір. У кожного, навіть у нашого інструктора, котрому такі вершини не дивина, в очах нетерплячі вогниці, звична «гарячка» перед сходженням. За вечерю йде неквапна бесіда про минулі сходження. В основному оповідає Сергій — у нього за плечима чимало складних маршрутів, пройдених на Кавказі, Памірі і Тянь-Шані. Ніщо не зрівняється з тихою чарівністю цих вечірніх годин. Повільно тече розмова, згадуються пройдені маршрути, товариші у походах, котрі далеко, і ті з них, хто назавжди залишився в горах. Розмова знову повертається до завтрашнього сходження на вершину. Уточнюємо останні деталі плану. Вирішили вийти з табору о пів на четверту ночі з таким розрахунком, щоб пройти льодовик і небезпечну каменепадом ділянку під скелями з першими променями сонця, поки на льодовику закриті тріщини, а примерзле за ніч каміння ще не сиплеться зі скель. Укладаємо в наплічники все необхідне на завтра і залазимо у спальні мішки.

Крізь відкриту запону намету видно окраєць вечірнього неба. Великі південні зорі яскраво світять у чорно-синій безодні. Навкруги вражаюча тиша. Поряд рівно дихають Василь і Сергій, щось шепче уві сні, згорнувшись у спальному мішку, Світлана.

Сон приходиться непомітно. Підйом!

Під писк наручного будильника залишаємо теплі спальники. Півгодини цілком вистачає на те, щоб поснідати і остаточно підготуватися до виходу.

В темряві залишаємо табір і вирушаємо стежкою вгору на гребінь морени. Йти поночі між камінням важко, але всі йдуть швидко із максимальною обережністю, адже найменша травма одного учасника для групи обернеться зривом сходження. Нарешті у вранішніх сутінках досягаємо льодовика. Тут перший привал. Зв'язуємося шнуром попарно у зв'язки, на ноги одягаємо металеві «кішки».

Перші промені вранішнього сонця освітлюють вершини гір. Ніщо не в змозі зрівнятись з величчю і красою цієї хвилини. Знизу, з темряви, ми дивимося, як ніжно-рожевим сяйвом одна за одною спалахують вершини. Пройде кілька миттєвостей — і рожевий відблиск зникне, а натомість настане сліпучо-біле сяйво вічного льоду. Ми йдемо вгору, і лише удари льодорубів та покvapливий подих розтинають льодову тишу.

Через три години безперервного підйому ми залишили позаду льодопад і вийшли на сніговий гребінь між піком Гермогенова і вершиною Чегет-Кара-Баши. Тут, власне, і розпочинається маршрут на вершину. Падаємо на наплічники і всі «прикипаємо» очима до стіни. Зблизька вона не здається такою неприступною. Є багато тріщин, зачіпок і карнизів, на яких можна буде перепочити при сходженні.

Дзвенить перший гак, забитий Сергієм в тоненьку тріщину скелі. Тонкий дзвін гака, забитого на маршруті, — це музика, найприємніша серцю альпініста. Один за одним, по зв'язках, піднімаємося вгору по стіні.

Маршрут поки що не складний, і ми швидко набираємо висоту. Далі стіна стає все крутішою, і тому доводиться ретельніше страхуватися, частіше забивати гаки.

Темп підйому сповільнюється. З кожним метром вгору очам відкривається все величніша панорама гір, але зараз немає змоги милуватися нею.

Лунають часті команди — «Видай!», «Закріпи», «Страховка готова» — йде штурм вершини. Попереду «ключове місце» — ділянка гладкої, але, на щастя, не зовсім прямовисної плити. Тріщини для гаків по ній немає, і тому цю ділянку доведеться проходити чистим лазінням. Чіпляючись за «мізери» — міліметрові скельні виступи, потрібно пройти біля 12 метрів вгору, до скель передвершинного гребеня. На цей раз йти першим випадає мені. Василь готує страховку, а я тим часом намічаю маршрут.

На мить оглядаюся. За спиною сліпучо-біла підкова стіни масиву Уллукари.

Там раз у раз з гуркотом і характерним тріском зриваються лавини. Ось знову чути тріск, наростає гудіння падаючої маси снігу, свист уламків каміння і льоду, а згодом знизу, з льодовика, долинає важкий удар лавини.

Неможливо відірвати погляд від цієї картини величі і могутності гір. Вона чарує очі, полонить душу, як гіпноз.

— Страховка готова! — Голос Василя повертає мене до реальності. Виходжу вгору на останню «полічку» перед плитою.

— Пішов!

Зблизька плита зовсім не така гладка. Приємно відчувати рукою шорсткуватість каменю. Пальці обмацують кожен виступ, кожен жолобок скелі. Ось для лівої руки є надійна зачіпка. Підтягуюсь, ноги вище, підшвою на тертя. Правою рукою вгорі намацую маленький уступ. Знову підтягуюсь. Тепер ногу вгору, на місце лівої руки. Повільно випростовуюсь і шукаю нові зачіпки.

І знову все повторюється спочатку. Усвідомлення того, що в цій ситуації зрив є небезпечним, заставляє гарячково працювати думку, до краю напружує м'язи. Повільно, сантиметр за сантиметром долаю горішній край плити.

Відчуваю, як втомилися пальці рук, утримуючи за зачіпки. Зібравши останні сили, знову піднімаюсь і нарешті щокочо припадаю до рудого каміння скельного злету.

Найближча тріщина досить широка, і гак в ній триматись не буде. Однією рукою дістаю закладку — металевий шестигранник неправильної форми з петлею і вставляю в тріщину. Повільно навантажую петлю. Все! Закладка надійно заклинилася в тріщині.

Тепер можна піднятися ближче до скелі, щоб забити гак. Трохи вище знаходжу тріщину шириною в кілька міліметрів. Правою рукою відчіплюю карабін з потрібним гаком і вставляю гак в щілину. Дістаю з-за спини айсбаль (льодоруб-молоток), легко вдаряю ним по гаку раз, другий, а далі вже б'ю з усієї сили удар за ударом. Гак дзвенить все тонше, по саму борідку ховаючись в тріщині. Все! Він забитий надійно. Вставляю у карабін шнур страховки.

— Шнур закріпив! — мій голос вітер шпурляє кудись у бескеття.

Тепер можна, нарешті, відкинутись від скелі і зняти напругу з рук. Підбираю ноги вище і зависаю над прірвою. Внизу бачу звернені до мене обличчя друзів. Кожен з них зараз охоче помінявся б зі мною місцем. Коли йдеш першим у зв'язці — час минає непомітно, а хвилини напруженого чекання не страховці здаються безкінечними, забирають більше зусиль і душевної енергії, ніж робота на скелі.

Із страхуючим ми більше не переговорюємось. За час тренувань ми звикли розуміти один одного без слів. Основа цьому — віра в товариша, віра в його майстерність, як у самого себе. Тому-то ми не набридаємо один одному зайвими порадами на маршруті, — де забити гак, як підніматись, куди стати на страховку. І завдяки цьому не виникає суперечок, шлях здається легким, а радість перемоги безкінечною. І знову метр за метром вгору. Забиті в скелю майже всі гаки.

— Шнура три метри! — долітає знизу.

Це Василь попереджає, що пора організувати пункт страховки. Ось справа, здається, є можлива поличка. Траверсую туди і стаю обома ногами на виступ. Один за одним забиті в скелю два гаки, — до одного закріплюю основний шнур страховки, а до іншого чіпляю карабін самостраховки.

— На самостраховці!

Це значить, що там, внизу, можуть готуватись до підйому. Перевіряю надійність гаків і закріплення шнура.

— Перила готові!

Поки сюди підніметься решта групи, я можу відпочивати. Розпашілим чолом притискаюсь до холодного каміння скелі. Відчуваю, як всього мене огортає радість близької перемоги. Тут, за перепадом скелі, вже вершина. Подумки ще раз повторюю пройдений маршрут, заново переживаю окремі моменти. Це відчуття знайоме кожному: спортсмену-футболісту, котрий забив гол, спринтеру, який, перемігши себе, зробив ривок. Правда, їх перемоги завершуються на очах сотень і тисяч вболівальників, що надихає на перемогу. А в альпінізмі сам оцінюєш свій успіх, або, в кращому випадку, в парі з товаришем по зв'язці. І все ж суті справи це не міняє. Адже не захоплення вболівальників приносять спортсмену радість, а усвідомлення зробленого, звершеного і підкореного.

Переборовши труднощі, миттєву слабкість і страх, ти зійшов на вершину. Ця перемога над собою дарує ні з чим не зрівняну і неповторну радість. За цим ми, здається, і ходимо в гори, хоча у кожного альпініста є свої таємниці і свої істини. У кожного з нас своя вершина, і, досягнувши її, стаєш безмежно щасливим. Кожна гора є по-своєму неповторна, і тому радість в альпінізмі також неповторна, а щастя перемоги — завжди нове.

За цим ми й стираємо до крові долоні, часом ризикуємо життям над прірвою, терпимо спеку і холод.

А ще альпінізм дарує нам радість дружби з товаришами по зв'язці, а пережиті разом труднощі роблять цю дружбу міцнішою за граніт. Головне — завжди вірити в те, що там, за перепадом скелі, вершина, до якої ви обов'язково дійдете, зв'язані одним шнуром, одним стремлінням, однією дружбою на двох.

Вершина Чегет-Кари настільки крихітна, що на ній ледь стає місця розміститися одній зв'язці. Поки наш інструктор за альпіністською традицією пише записку, яку група залишить на вершині, ми з Василем траверсуємо на кілька метрів

вниз по гребеню і влаштовуємось на перепочинок. Світлана безупинно фотографує панораму, і нас, лавини на схилах Уллукари.

Навкруги чорно-біле марево гір. Наскільки сягає око, розкинулись безкінечні льодові і фірнові поля, в хаотичному безладді простягаються гірські хребти. Їх вершини, розірвавши льодовий панцир, стрімко підносяться в небо гостроверхими піками, грізно шкіряться у висоті зубцями «жандармів». Ось врзалась у піднебесся пірамідальна вершина Джантугану, білим крилом виринається з масиву скеля Чегет-Тау-Чана. Казковим замком розкинулись численні башти Башкари, гордо підносять свої шпичасті голови пік Вільної Іспанії, піки Гермогенова і Щуровського, ледь виглядає поза них красуня Ушба, а за спиною в півнеба розкинувся велет Ельбрус. Його обидві вершини рівно відсвічують на фоні фіолетової височини блакитним сьйвом льоду.

Палюче гірське сонце заливає промінням це царство вічних снігів, і їх сліпучий відблиск тисне на психіку, доводить до нестями. Хтось із альпіністів, пробувши надмір у високогір'ї, сказав: «Люди помиляються, малюючи пекло чорним. Насправді воно сліпучо біле, готове щомиті вибухнути від сонця». Темні скельця окулярів захищають очі від опіків, але щоб захистити душу від цієї променевої бурі, не існує поки що ніяких засобів, крім витримки.

— Приготуватись до спуску, — голос Сергія виводить нас з блаженства відпочинку. Розминаємо затерплі ноги, готуємо до спуску спорядження. Крихітні цятки наметів внизу, на фоні зеленої трави галявини, манять до себе і водночас здаються нереальними. Спуск з вершини, хоч і легший за підйом, але настільки ж і небезпечніший. Недарма більшість нещасних випадків в альпінізмі трапляється саме на спуску, коли в людей притуплюється увага від ефемерної уяви того, що головні труднощі залишилися позаду.

Зв'язуємо разом два шнурки і заводимо їх по обидва боки скельного виступу. Один за одним Сергій, Світлана і Василь спускаються вниз, а я залишаюся вгорі на страховці.

Подумки прощаюся з вершиною. Ми зійшли сюди, переборовши труднощі, нехтуючи небезпекою, стали сильнішими за стихію. І хоч на цій вершині до нас вже побували десятки альпіністів, вона є для кожного неповторною і так само буде неповторною для тих, хто прийде сюди потім. Альпіністів інколи називають підкорювачами гір. Це неправильно. Гору неможливо підкорити. Від того, що сюди зійшли наші зв'язки, вона не стала ані нижчою, ані доступнішою. І на підкорених

вершинах альпіністи гинуть так же просто, як і на тих, де ще ніхто не бував.

Знизу з поривом вітру долітають слова команди: шнур вільний!

Час спускатися. Востаннє окидаю поглядом панораму гір і дюльфером з'їжджаю вниз по шнуру. За хвилину досягаю скельної полиці, де на мене чекають друзі. Вони вже встигли навісити шнур для чергового етапу спуску. Поки Василь витягує верхній шнур, по якому я спускався, перечіплююсь на нові перила і йду знову вниз. Б'ють по шолому невеликі камінці, скинуті зверху колиханням шнура. З характерним шурхотом пролітають більші камені, величиною з кулак, котрі зірвались набагато вище, десь під вершиною. Стараюсь заховатись від каменепадів за виступами скелі і знову йду вниз і вниз.

Зв'язка по зв'язці, чергуючись, ми швидко спускаємось назустріч білому полю льодовика. Нарешті останній дюльфер — і під ногами розкислий від сонця сніг перемишки, звідки ми починали маршрут. Знаходимо залишені рюкзаки і влаштовуємо привал. Сергій пробує вийти по рації на зв'язок з табором, а ми складаємо скельне спорядження. З рацією щось не ладиться. Крім шипіння динаміка, не можемо видобути з неї ніяких звуків. Перевіряємо контакти — і та ж сама картина. Раптом Світлана помічає на скельному ребрі піка Гермогенова дві яскраві цятки альпіністських курток. Пробуємо перекликатись з ними. Гірське відлуння підсилює і розносить по ущелині кожне слово. Ось долинає їх відгук: «Передайте в табір! Ретранслюємо! Лікаря на Вільну Іспанію! Лікаря на Вільну Іспанію! Лікаря на Вільну Іспанію!».

Всі застигають від несподіванки і недоброго передчуття. На Вільній Іспанії з кимось трапилося нещастя. У нас не працює рація, а дорога кожна хвилинка. Всі звертають погляди на інструктора. Що він вирішить?

Я бачу, як думки вкривають павутиною зморщок чоло Балабанова. Три пари очей очікуюче дивляться на нього. Ми віримо в свого інструктора, віримо в його розум і досвід. Сергій тут є для нас найвищим авторитетом, і те рішення, яке він зараз прийме, буде беззастережно правильним і обов'язковим для кожного. Там, на Іспанії, хтось потрапив у біду. Може, саме в цю мить той альпініст у мареві болю до крові кусає губи, або, кожної миті втрачаючи краплини життя, подумки прощається з найдорожчим, з мамою, з товаришами. І все ж десь в душі він напевно вірить у те, що привело його в ці гори, вірить, що інші прийдуть на допомогу і врятують.

Погляд Балабанова стає впевнений і твердий. За цю коротку мить він зважив всі обставини, оцінив у кожному з нас хоробрість і силу, вміння й недоліки, підсумував все, чого він навчив нас за цей час. Він має право оцінювати, бо несе за все і за всіх відповідальність. І не лише згідно з законом, а ще й перед власною совістю. Очі Сергія зупиняються на мені, потім на Василеві. Як змінився за коротку мить його голос.

— Залишіть нам наплічники та спорядження і вирушайте чимшвидше вниз. З собою візьміть тільки шнур і льодоруби. Від вас залежить те, коли прибуде допомога на Іспанію. Через полонку рації ми пропустили радіозв'язок. За півтори години другий сеанс зв'язку, і якщо ми знову його пропустимо, з табору вишлють сюди рятувальників, тих, котрі потрібні зараз на Іспанії. Зробіть все, щоб цього не сталося. Зранку на нашу стоянку підійшла група альпіністів. Скористайтесь їх рацією, — і, поглянувши в очі кожному, додав, — тільки прошу вас, безрозсудно не ризикуйте. Якщо з вами станеться нещастя, хлопцям з рятувальної служби буде вдвоє важче.

Я в душі тамую слова, яким зараз не час, а так хочеться сказати: «Сергію, друже, я розумію, як важко було тобі прийняти це рішення. Ти сам хотів би піти вперед, але йти одному по льодовику — надто велика небезпека, взяти страхуючого — значить залишити Світлану на когось із нас, а ти не впевнений в тому, що така зв'язка самотужки вибереться звідси».

— Вирушайте! — квапить Сергій.

Ми з Василем простуємо до снігового валу на краю перемички. Внизу незаймана білизна снігового крутосхилу. Наші вранішні сліди начисто змело лавиною. Розтягуючи за собою шнур, скочуюсь вниз. Василь, похапцем зібравши в руці кілька витків шнура, рушає за мною. Обоє мчимо по схилу як шалені. Наш квапливий віддих стоголосим відлунням розлітається поміж скелями. Тут, у високогір'ї, в повітрі обмаль кисню, і легені не вгамовують кисневий голод. В очах вибухають червоні кола. Солоний піт заливає очі, але будь-що ми біжимо сніговим схилом вниз і вниз. З-під ніг раз у раз зриваються снігові брили і повільно набираючи швидкість летять донизу, гублячись в розломах льодовика. В такт крокам гарячково б'ється думка. Ми повинні встигнути, довести на ділі, що наш інструктор не даремно вчив нас всього, що вмів сам, допомогти врятувати того невідомого альпініста. Тільки б не зірвалася згори лавина, тільки б проскочити льодовик, тільки б встигнути. Як багато зібралось цих «тільки».

Швидко наближається скеля, коло якої ми вранці долали бергштрунд (тріщина між льодовиком і льодовим схилом). Тепер з її стін безперервно йде каменепад. Потрібно далеко обходити це місце, розшукуючи шлях між тріщинами, або ризикуючи, йти навпростець під скелею. Оглядаюсь на Василя. Він так само розуміє становище, і його погляд говорить краще, ніж будь-які слова. Беремо напрямом на скелю і прискорюємо біг. Ми ризикуватимемо не тільки заради порятунку того невідомого альпініста, а ще й заради ствердження високого змісту поняття «альпінізм». Бо це не лише спорт, це передусім світогляд, спосіб життя, обов'язок перед самим собою і товаришами.

Чек-чек-чек, — гримить вгорі по скелях каменепад.

Гух-гух-гух, — лунко б'ють об лід шматки граніту. Ми чимдуж мчимо серед уламків каміння до світлого поля на снігу, де закінчується тінь від скелі. Минають хвилини, сповнені небезпеки, і ми вириваємося на сліпучо-біле фірнове поле. Ноги підгинаються від втоми. Хочеться впасти на сніг і, вткнувшись гарячим обличчям в розм'яклий сніг, перевести подих. Раптом сніг під ногами Андрія провалюється, і він падає як підкошений.

Тріщина! Раптовий страх уцент змітає радість з душі. Вмиль забиваю деревко льодоруба в наст і закидаю за нього шнур. До краю напружившись, чекаю ривок. Руки до болю стискають шнур і верхів'я льодоруба. Минає секунда, друга, безконечно тягнеться третя, а ривок не приходить. На мить оглянувшись, бачу Андрія, що безпорадно борсається на поверхні снігу.

— Андрію, що з тобою? — не впізнаю свого голосу, так змінила його несподіванка.

— Допоможи вибратися. Не можу виийняти з-під снігу ноги.

Здогад приходить блискавично. В таких місцях, на краю осоння, сніг набрякає водою і водночас знаходиться на грані замерзання. Варто чимось лише порушити його спокій, як одразу ж кристалізується лід. В таку западню потрапив ногами Андрій. Кілька хвилин втрачаємо на те, щоб відгорнути льодорубами замерзлий фірн. Нарешті Андрій звільняє ноги з льодових тенет. Квапливо дивимось на годинник. Залишається ще півгодини часу, а до табору іще далеко. Тільки тепер помічаю, як сильно змінився від ранку льодовик.

Там, де були тоненькі тріщини, — тепер зіяють глибокі розколини. Сітка нових розломів вкрила поле льодовика. Я ще ніяк не можу оговтатися від стресу.

Андрій пропонує: «Тепер я піду першим. Треба надолужити прогаяне». Зриваємось з місця і далі мчимо по льодовику. Андрій все прискорює біг, якимось внутрішнім чуттям вгадуючи тріщини, по льоду помітних відтінках снігу визначаючи надійність снігових мостів через розколини. Чорна гряда морени раптово виростає перед нами. Нарешті! Швидко знімаємо спорядження і виходимо на стежку. Звідси навпростець кілька хвилин до табору. Із гребеня морени помічаю кольорові намети альпіністів альптабору «Ель-брус». Збігаємо вниз по крутому осипу морени і ось ми нарешті в таборі. Помічаю антену рації, розкинуту між кам'яними брилами. Нас оточують знайомі і не знайомі обличчя.

— Що у вас сталося? — запитує кожен.

— Потрібен зв'язок з табором! На Іспанії із кимось нещастя.

Їх інструктор простягає мені мікрофон рації. Називаю позивний бази «Мир! Мир! Я Мир-8. Прийом!»

Передаю повідомлення, а очима шукаю над гребенем морени на льодовику зв'язку Сергія і Світлани. Ось вони — дві кольорові цятки вже на вигині льодовика. Отже, все гаразд — ми успішно здійснили перше в сезоні сходження.

1973 РІК. ЧЕМПІОНАТ «ЗА КУБОК ДОВБУША». ЗБОРИ В МАТЧІ

Ігор Рябоконт

Осінь 1972 року та весна 1973 року ознаменувалась значним зростанням взаємодії між Івано-Франківською та Львівською федераціями альпінізму. Особливо близько ми зішлись з стрийчанами. Настільки близько, що тренувалися разом, як одна команда. З кожним вихідним народу приїжджало все більше і більше. Дійшло до того, що звичних місць під скелями в лісі не вистачало для розташування всіх наметів. Багатьом довелось влаштувати бівуаки подалі від місць тренувань, на великій поляні напроти Головного масиву. Скелелазіння набувало все більшої популярності. Цією обставиною не можна було не скористатись. Під егідою Львівської федерації альпінізму вперше був організований чемпіонат Львівської та Івано-Франківської федерацій альпінізму по скелелазінню на скелях Довбуша (біля села Бубнище).

ЗА КУБОК ДОВБУША

І. Рябоконт, суддя змагань

Сорокаметрова скеля з нависом у верхній ділянці, розкреслена страхувальними мотузками, це і є арена змагань прикарпатських скелелазів. Навіть звідси, знизу, видно, що маршрут індивідуального лазіння для чоловіків далеко не кожному до снаги.

Та ось на трасі першорозрядник з Івано-Франківська Леонід Перчило. Він поводить на вертикалі впевнено, вправно. І результат показаний ним — 6 хв 09 сек. — залишається кращим протягом години, аж до моменту, коли фінішує Володимир Семиволос. Його час значно кращий — 5 хв 20 сек. Та слідом за ним, демонструючи добру техніку скелелазіння, ще швидше долає дистанцію посланець Стрия Володимир Головенко. На хронометрі суддів — 4 хв. 10 сек. «Оце так час! — захоплено коментують навколо. — Навряд чи хто його повторить». А тим часом другий посланець Стрия — робітник заводу «Металіст» Ігор Шарабура розвиває на трасі такий спринтерський темп, що вражає навіть бувалих альпіністів. Спортсмен долає ділянку за ділянкою, супроводжуваний оплесками й схвальними вигуками. Чіпкий, сильний, координований, він б'є всі рекорди — 2 хв 40 сек. — і стає переможцем в індивідуальному лазінні.

Серед жінок найсильнішою в цьому виді програми виявилася львів'янка Марина Смикало. Командою перемогла збірна скелелазів львівської облради «Буревісника». Їй вручено пам'ятний Кубок Довбуша, встановлений львівською обласною федерацією альпінізму для найсильнішого колективу.

Бубнище. На змаганнях скелелазів. В. Штена, В. Семиволос, І. Іванова, В. Рубанець, Ю. Головенко

Але головною метою інтенсивних тренувань на скелях Довбуша була підготовка до альпіністського сезону. В 1972 році Ярослав Курус, закінчивши школу інструкторів, підбадьорився і взявся за організацію зборів в 1973 році. За попередні три роки зроста значно не тільки кількість активно діючих альпіністів в федерації, а й їх спортивна кваліфікація. Скінчився час, коли на область було два-три другорозрядники і один-два тренери. До лав другорозрядників, починаючи з 1970 року, влились: Євген Алфьоров, Володимир Виборний, Валентин Водянін (Коломия), Володимир Галицький (Калуш), Роман Дідошак (Калуш), Олег Єршов, Віктор Катущков, Дмитро Круль, Віктор Малахов, Людмила Малахова, Іван Мартинюк, Валентина Москальченко, Леонід Перчило, Володимир Семиволос, Юрій Скоробогач, Віктор Старостін, Олег Твердомед. Серед них знайшлося чимало ентузіастів, які охоче поклали на себе обов'язки по тренуванню новачків, значківців та третьорозрядників.

В. Водянін, Р. Дідошак, Я. Курус, Л. Малахова, І. Мартинюк, В. Семиволос по набору підкорених вершин підійшли впритул до першого розряду.

В. Водянін, Я. Курус, І. Мартинюк вже мали досвід сходження на вершину 5А категорії важкості.

Було здобуто перші трофеї на чемпіонатах України по альпінізму. Про високі досягнення альпіністів Прикарпаття в ті роки йшлося в дописі, опублікованому в газеті «Студент Прикарпаття».

*Я. Курус відкриває змагання.
На чолі Стрийської команди
Степан Шуманський*

*Дві команди «Буревісника»: Р. Безруков, М. Бойчук, І. Темник,
О. Зав'ялець, Р. Морошан, Тома, Катя, В. Рубанець, С. Подолянчук*

*«Спартак»: Жанна Алфьорова, Женя Алфьоров, Люда Мельник,
Віктор Баландюк, Леонід Перчило.*

«Авангард»: Валера Чорнорай, Оля Олейник

1974 РІК І ЗНОВУ ФАНИ

І. Рябоконт

Паралельно з проведенням зборів в 1973 році була задіяна програма підготовки власних інструкторських кадрів. Школу інструкторів закінчили: Кендзерський Борис, Круль Дмитро, Малахов Віктор, Мартинюк Іван, Перчило Леонід. Завдяки цьому і тому, що лави секцій поповнились розрядниками, особливо другорозрядниками, секції стали спроможними діяти самостійно в плані втілення будь-яких заходів: виїздив в Карпати, тренувань зі скелелазіння, організації зборів. Особливо це стосувалося секції «Буревісника», найбільш чисельної на той час, на чолі якої став Дмитро Круль. Закінчивши школу інструкторів, набувши досвіду другорозрядника, в силу природної схильності до самостійності в діях, він без вагань взявся за організацію зборів «Буревісника», а точніше — ІФІНГу. Сприяла йому і позиція спортклубу кафедри фізкультури вишу та керівництва ДСТ «Буревісник» в особі В. М. Боряка відносно альпінізму. В цьому відношенні ІФІНГ контрастував з ДСТ «Авангард», який виходив з того, що доцільніше і безпечніше закупити сотні трусів та майок і організувати крос, ніж послати одного альпініста в гори. Можливо, тому Іван Мартинюк охоче їздив сам на «чужі» збори, завдяки чому швидко виріс по розрядах,

бездоганно організовував всі заходи секції заводу «Прилад» в межах міста та на виїздах в Карпати, але ніколи не брався до організації зборів під егідою «Авангарду» чи заводу «Прилад».

Місцем зборів були обрані, за моєю порадою, Фанські гори, підніжжя гори Арг. Місце за набором вершин ідеальне для альпіністів будь-яких розрядів. До складу команди зборів входили: Круль Дмитро (керівник), Рябоконт Ігор (старший тренер), Філіна Лариса (лікар, м. Горький), Була Віктор, Горбунов Валерій, Зав'ялець Олександр, Іванова Ірина, Катушков Віктор, Круль Валентина, Молчко Богдан (м. Стрий), Пасічник Ярема (м. Стрий), Перегінець Володимир, Сович Степан, Твердомед Олег, Шульга Олексій (м. Київ) та чотири альпіністи з Казані. На відміну від 1970 року, вантажі не стали відправляти контейнером. Команда розрядників визвалася довести все необхідне до Душанбе пасажирським поїздом в загальному вагоні з пересадкою в Москві. Шляхом, за розповіддю В. Горбунова, виникало чимало ситуацій, драматичних, скрутних, веселих та комічних, що нагочечся, і настільки неймовірних, що навіть під наркозом не приверзеться. На жаль, він цю розповідь не виловив на папері.

І от нарешті, вирішивши проблему в Душанбе з автотранспортом за рахунок передачі «на лапу» працівникові автопідприємства подвійного тарифу, ми на місці, в ущелині річки Сіами, біля альпіністського табору «Варзоб». І на цей раз начальник контрольно-рятувального пункту не дуже привітно зареєстрував наші документи про збори, буркнувши: «Знову цей Івано-Франківськ». І раптом запропонував взяти участь у командних змаганнях рятувальних загонів. Затримавшись на кілька днів, щоб взяти участь у змаганнях, ми попутно здійснили тренувальні сходження. А коли зібралися переїжджати у Фани, знову виникла проблема з автотранспортом. Ні як не вдавалося винайняти вантажівку. Раптово виручив випадок, про який я надіслав допис в Агентство Преси «Карпати».

Завдяки цій нещасливій пригоді нам пощастило з автотранспортом. Вдячності врятованого М. Шварца не було меж. Воно й зрозуміло. Йшлося, можливо, про життя. Він не відставав від нас, пропонуючи гроші, будь-яку послугу. Я попросив його організувати нам вантажівку. І наступного дня ми перебралися у Фани. З «вербовкою» віслюків на цей раз труднощів не виникло. І через день ми вже розбили базовий табір біля підніжжя гори Арг. Збори почались. Плекалися плани: здійснити якомога більше сходжень, вивести тих другорозрядників, які

в своєму арсеналі мали вже чимало сходжень на перший розряд, та Діму Круля на вершини п'ятої категорії складності. В складі збору було достатньо альпіністів, які мали право керувати сходженнями будь-якої складності. (В киянина Олексія Шульги і в мене було право керувати сходженнями 5Б категорії складності.) Та доля індивідуальних альпіністських планів в ті часи повністю залежала від рішень, які приймалися у вищих інстанціях в зв'язку з ситуацією з нещасними випадками в районі. Перед самим виїздом у Фани в таборі «Варзоб» нам повідомили: рішенням Федерації альпінізму СРСР в районі Паміру та Паміро-Алаю заборонено до кінця сезону сходження на вершини вище 3Б категорії складності. Це рішення було прийнято в зв'язку з загибеллю жіночої команди (8 чоловік), захопленою штормовою погодою на великій висоті при сходженні на пік Леніна. Цим розпорядженням було перекреслено всі наші плани для другорозрядників. Повезло тільки третьорозрядникам, бо вони не здійснювали сходжень вище зазначеної в розпорядженні ФА СРСР категорії складності.

Успішно закінчились того року лише збори ДСТ «Спартак» в альпіністському таборі «Узункол» на Кавказі, якими керував Ярослав Курус. Ярослав та Євген Алфьоров здійснили своє перше сходження маршрутом 5Б категорії складності по Південній сімсотметровій стіні вершини Кюкюртлю-Колбаші.

СТРАХОВКУ НЕ НАВАНТАЖУЙ

В. Горбунов, третьорозрядник з альпінізму

Група розрядників з альпінізму, студентів з інституту нафти і газу в складі: Валерій Горбунов, Віктор Катушков, Віктор Малахов, Людмила Малахова, Юрій Скоробагач, Володимир Семиволос здійснила сходження по маршрутах 3-5 категорії складності на вершини Ай-Петрі, Кастропольської стіни, Куш-Кая, Кіильсе-Бурун. Одне з таких сходжень, у вигляді художньої розповіді, описав Валерій Горбунов.

Дуже приваблива полка. Широка, майже горизонтальна і зверху прикрита досить надійною «балдою». Ідеальне місце для страховки. Для початку, є куди вбити клин, оскільки від останнього гака пройшов метрів вісім, а це багатого. Щілина в монолітному камені як наочний посібник зі скельної підготовки, і титановий клин дзвенить «правильно». Тут же виникає єхидна думка щодо того, як останній в нашій команді

буде вибивати цей клин. Титан цінний і, взагалі, власність громадська, підготовлена для серйозних справ, залишати ніяк не можна. Ну от, точка страховки є. Потім, слідує доповідь партнера по зв'язці, що мотузки ще десять метрів, отже, доцільно вийти за ріг справа і, як мінімум, переглянути маршрут, а якщо пощастить, піднятися ще вище. Сказано — зроблено, короткий ривок — і ось я вже над полицкою, праворуч від тієї самої «балди», яка її прикриває.

Не поталанило. Далі противні, круті (градусів вісімдесят) вивітрені форми, навіть не плити, а щось на кшталт «баранячих лобів», без виступів, тріщин і зачепів. Воістину, хочеш довго жити, носи калоші (із заповідей команчів). Ідеальне місце для відпрацювання режиму динамічної рівноваги при русі по скелі «на терті». Потім йдуть внутрішні кути, вертикальні і на вигляд вражаючі, але для проходження прості. Чому ж матінка природа збрала всі «трамвайні ручки» в одному місці. Хоча б парочку розмістила на вищезазначених псевдоплитах. Ніяк не вистачить мені решти шести-семи метрів мотузки, щоб їх швидко пробігти.

З іншого боку, до перспективного уступу над внутрішніми кутами від того місця, де я стою, сороковки (мотузка довжиною сорок метрів), швидше за все, досить. Все-таки не даремно тренер наш натиснув авторитетом, і, не дивлячись на обмежені ресурси спорядження, майже наказав взяти сороковки і титан. Безсумнівно, досвід — велика річ. Така довжина близька до оптимальної, у всякому разі, для даного маршруту.

Рішення прийнято. Забиваю гак в останню пристойну щілину, вішаю карабін (мотузку не проклацую), спускаюся на «свою» полку. За три мілісекунди до обов'язкового «... страховка готова» знизу лунає зустрічний рефрен, сенс якого полягає в тому, що мені час прокинутися і кінчати кліпати, оскільки широкі народні маси можуть ненароком замерзнути. Нас на маршруті п'ятеро, одна зв'язка «трійка», що саме по собі суттєво уповільнює рух. Так не планувалося, один з колег отримав легку травму на вчорашньому спуску і залишився в таборі. Без обміну думками, але одноголосно постановили, друга зв'язка піде трійкою, і вона в основному використовує гаки першої. Ніде правди діти, трохи раніше я «швидше, ніж міг, проте довше, ніж хотів», провозився з короткою, але гладенькою стінкою. Плюс моя не запланована розвідка з зайвим вбитим гаком і проміжним спуском. За цей час, незважаючи на неминучі «перестібки» і необхідність вибивати працювано набиті нами гаки, друга зв'язка вже ось вона. Не сумніваюся,

заклик поквартитися, що надійшов до мене, має ще одну вагому причину. Мій партнер — скелелаз від бога, і складні ділянки, які для смертних вимагають декількох спроб і значних зусиль, для нього — природне середовище проживання. Саме тому він, м'яко кажучи, не любить працювати внизу.

За всіма канонами, з верхньою страховкою швидше, але все-таки показаний темп вражає. Ще не згасло відлуння від мого «страховка готова», і от уже внизу з'являється знайома каска, і ще через хвилину «... слухай, а як ти по стінці проліз, гладка зараза і, по-моєму, трохи нависає». А ось тепер відгадайте з першої спроби, куди створюю проти такого допінгу. Звичайно, я розумію, що відсотків вісімдесят тут педагогічні новації старшого, за рівнем підготовки і кваліфікації. Але двадцять-то...

Продовжуємо рух. У двох словах ділюся своїми міркуваннями відносно не надто приємної ділянки попереду. Сумно невиразну, як архітектура тодішніх новобудов, плитчасту споруду потрібно проскочити на терті, але мотузку до уступу над внутрішніми кутами від цієї полки не вистачає. Тому з неї страхую до «справжніх» скель. Верхній гак досить надійний, а клин, сам бачиш, слона утримає. Плити не вертикальні і, якщо взяти ще трохи правіше, в найкислішому випадку, буде не дуже приємний «маятник» на терті ж. Далі за ситуацією. В кінці плити напевно можна забити гак, це 12-13 метрів від мого верхнього. В даній обстановці цілком терпимо. Проходження «кутів» буду страхувати від верхнього гака. До нього підходжу по команді, після того як ти закріпиш. З огляду на капосні особливості рельєфу, трійку пускаємо «по перилах», замість яких виступає наша мотузка. Не дуже по правилах і не цілком спортивно, але припустимо. Хлопці проходять, потім приймаєш мене. Готова страховка.

Одна прикрість, звідси ні чорта не видно, і за подальшими подіями можна стежити тільки за динамікою руху мотузки. Про маятник я, звичайно, загнув теж з міркувань педагогічних. Без урахування малоймовірного об'єктивного фактору (наприклад, землетрусу), ніякого маятника не буде. Не та людина.

От, зупинилася. Пройшла команда — видай метр. Зараз «проклацнешся» через карабін на верхньому гаку і приступимо. Наступна команда — видавай, тримай слабіну. Ну це зрозуміло. Немає нічого гірше, коли на бігу страховка, що називається, зриває. Прямо Борзов на стометрівці, ледве встигаю з мотузкою. Однак, скільки їй не витися, в повній відповідності з наміченим планом, згори «заспівала», вбиваючись у скелю,

чергова штучна точка опори. Що й потрібно було довести.

От переконати трійку йти по перилах — це завдання складніше, і без тиску на кращі почуття важко вирішити. Народ не те, щоб амбітний, але сильний і в собі впевнений. Та й наша основна мета — глибше освоїти техніку і відпрацювати взаємодію. В таких обставинах останнє слово за керівником, а він якраз і веде трійку. В даному випадку керівник аж ніяк не з тренерського складу. Перманентний перерозподіл всіх видів навантажень, включаючи керівні функції, теж входить в нашу програму.

З акустикою в горах завжди цікаво. Буває, метрів за 500-600 чути, як у театрі. Зараз між нами по прямій трохи більше півтора десятків метрів, а звучить, ніби з бочки: «Йду далі, страхуй, говори скільки мотузки». Мотузки половина, і «що це йому дає», як говорять в Одесі.

Ось, почалися ті самі внутрішні кути, мотузка спірається відповідно до ритму руху. Вона йде через перегин, тому продовжую тримати слабину. Напевно, з боку виглядаю, як якийсь авангардний танцюрист або троглодит, що видобуває вогонь (прикольно по-теперішньому). Досить довга пауза, але дзвону металу в скелі не чути, чого — бухає не дуже виразно.

Далі пішли. Мотузки п'ять метрів, три метри. Нарешті — підходь. Є про що замислитися, «підходь» прозвучало. А де ж — «страховка готова»? Предмет для роздумів є, а часу немає, тому будемо мислити в русі, при цьому — страховку ніколи не навантажувати (із заповідей команчі). Карабін залишив на кліні, але те, що я зробив, швидше називається не підійди, а підстрибни. Вгадав. Мій лідер якраз виходить на той самий перспективний уступ над внутрішніми кутами. Як виявилось, він вбив в тамтешнє дупло дерев'яний клин, один з тих, що малися для організації спуску, з петлею з надійної парашутної стропи (тримає добре і залишити не шкода). Оскільки уступчик злегка нависав, з'явився сенс ці три-чотири метри пройти на західний манер, тобто одночасно.

Щоб ніхто не сумнівався, вже вдома, на секції, найм'якше визначення нашої сутності звучало як «бідони нещасні». За сенсом чинних канонів це правильно, але за змістом ані тоді, ані зараз не погоджуся. Звичайно ж, це помилка. Але помилка важка, яка і є (за визначенням геніального поета) пращуром досвіду. Ніхто не сподівався на авось чи героїзм партнера в разі чого. Реальна безпека була забезпечена повністю. І першопричина такого порядку дій не в відважних

і авантюрних схильностях співучасників. Вона в розумінні один одного без зайвих слів і в'язких обговорень. Але найголовніше, «старші» брали ситуацію приблизно так само.

Схоже формулювання (але з артиклем) прозвучало на мою пропозицію трійці пройти по перилах. Вишуканий керівний вердикт, в силу викладеного вище, не отримав ні спростування, ні осуду. Це з мого боку. А от вищі сили, по-видимому, вирішили покарати заблукалого за самовпевненість і приховане єхидство. Коротше кажучи, ми порадилися, і він вирішив. Маршруту майже кінець, я добре відпочив і на останньому відрізу цілком можу йти останнім в трійці, вибивати гаки. Природно, починаючи з «мого» клину.

Для чого, власне, потрібно було втомлювати читача, взагалі кажучи, тривіальної фабулою? На будь-якому сходженні обов'язково відбувається щось у цьому роді. Та що там сходження, на папері подібне викладено різними стилями в різні часи в різних формах. Не екземплярами, а кілограмами можна обчислювати.

І все-таки є моменти, що виправдовують подібну вільність. По-перше, тут ідеться про кримський тренувальний маршрут, і у найстаршого у групі лише невелике перевищення над третім розрядом. По-друге, в контексті даного високохудожнього твору — це ілюстрація того, як нас вчили. От чого не відняти у Івано-Франківської федерації кінця 60-х — початку 70-х, так це готовності керівного та тренерського складу ділити з учасниками проблеми і відповідальність, залишаючи останнім майже всі надбання. Ну що міг сказати голова Федерації або його заступник у якому-небудь спорткомітеті про такий собі от маршрут? Навіть розрядами (за не олімпійським, отже, не звітним видом спорту) тут не пахне. А от імовірність аварії (у всякому разі, за чиновницькими поняттями) дуже висока.

З іншого боку. Нехай мене виправлять старші товариші, але табір за 20-денну зміну не давав стільки, скільки ми (і наші послідовники) отримували від кримських мікрозборів, що ініціативно проводилися на травневі свята в тих самих Альпах, що в Криму. І це, пардон, не екстрим, а один із ефективних, за моїми, звісно, поняттями, прийомів підготовки альпініста. Самодіяльним був тільки власне виїзд (в існуючих умовах не було ні найменшого шансу здійснити подібне офіційно). При цьому планування, підготовка, комплектація спорядженням і, природно, розбір, проходили під суворим тренерським оком. Приблизно в такому ж ключі «заохочувалися» далекі походи в горах і лазіння по печерах. Думаю,

що багато в чому звідси виростає надзвичайна терпимість до наданих підходів і професійна майстерність в організації безпечних спусків, такі характерні для дорогих моїй душі товаришів.

Напевно, висловлю крамольну думку, але не синява сліпучих гір і хвилі щастя від того, що вище тільки небо, назавжди залишилися зі мною. Залишилися душі друзів, а також у подробицях (хто знає ближче — повірять, що не брешу) всілякі епізоди і ситуації. Напружені, смішні й зворушливі. На тлі вершин, ущелин, струмків, залів і колодязів. Грішний, тут вже нічого не поробиш, але у великій кількості гірських пейзажів, включаючи обжиті Альпи, пустельні Скелясті гори і величний Великий каньйон, бачу не більше ніж пупир, дупла і баобаби.

Після повернення з Криму Володя Семиволос надрукував у газеті «Студент Прикарпаття» допис про успіхи альпіністів Прикарпаття в 1971 році та підготовку до участі в чемпіонаті України з альпінізму в 1972 році.

ШХАРА

Присвячується світлій пам'яті нашого друга і товариша Ярослава Куруса, який, на жаль, не зможе побачити ці рядки.

*Кавказ, а/т «Зесхо», серпень 1981 р.
в. Шхара Західна по Східному контрфорсу
Південного гребеня 5Б кат. скл.
(з записів Леоніда Перчила)*

В горах наближалася осінь, пожовкла трава на схилах, квіти в'янули на очах. Серпень — останній місяць літа. Вже кілька днів ідуть дощі, все нижче опускається снігова лінія на схилах кавказького велетня — п'ятитисячника Шхари. Гори стають все більш небезпечними, частіше чути відлуння лавин та падаючого каміння. Каміння з величезною швидкістю та гуркотом проноситься вниз.

Спостерігаючи таку картину, тишиш себе думкою, що ти не там. Напевно, набагато спокійніше в цей час відпочивати на березі моря, чи ловити рибку в ставку, нічим не ризикуючи. Та чимало альпіністів в цей час, забувши про спокій, рвуться до вершин гір різними маршрутами, ловлячи останні погожі деньки перед завершенням літнього спортивного сезону.

От і ми (команда інструкторів альптабору «Зесхо») вирішили зробити складне сходження, прокласти новий маршрут по південній стіні Західної Шхари (5057 м), однієї з найвищих вершин Кавказу (їх всього на Кавказі 7), яка разом з Головною Шхарою (5068 м) утворюють один масив, гребінь якого не спускається нижче 5000 м. Південні схили вкрились натічним льодом, місцями утворюючи грандіозні природні трампліни, по яких періодично сходять стрімкі лавини та льодові обвали.

Після вивчення можливих шляхів підйому був вибраний лівий бік скельного контрфорсу, який виводив на гребінь Шхари Західної.

Базовий табір розташували серед зеленої трави берега річки Інгури. Тут залишалася група спостереження під керівництвом досвідченого альпініста з Москви Євгенія Козлова. Керівником сходження обрали Куруса Ярослава, як найдосвідченішого в нашій групі. В групу ввійшли також Перчило Леонід, Олег Єршов (лікар), Круль Дмитро — всі з Івано-Франківська, та двійка білорусів, інструкторів альптабору: Валентин Ліцкевич та Серафим Васильєв.

Ми ще мало знайомі з цими альпіністами, але вони справляють враження надійних хлопців. З Серафимом я ходив на декілька простих сходжень, і ми потоваришували. Він трохи старший за мене віком, невеличкого зросту, але, як кажуть, жилавий. Кучеряве волосся геть сиве, смагляве обличчя сяє від привітної посмішки. Валентин — повна протилежність: високий, чорний, бородатий, говіркий і створює враження постійно роздратованого. Оце і все, що ми знали про своїх майбутніх товаришів по сходженню. Начебто і недостатньо для складного сходження, але керівництво альптабору наполягло, щоб на це сходження ми вийшли однією групою. Всі інші в нашій команді знайомі уже не перший рік, тому кожен впевнений в своєму напарнику по зв'язці.

Шхара, вид з Ушугулі

Нарешті закінчилася підготовка, і йдемо по стежці до підніжжя гори, укритись сріблястими плащами, — привілей інструктора альп-табору. Шхари не видно за хмарами, що опустились до самого низу ущелини, і ми от-от ввійдемо в них.

Наш керівник, напевно, від нетерпіння та хвилювання вибирає спочатку неправильний напрямок і виходить на схил бокового гребеня та намагається його траверсувати. Але, розгледівши подальший шлях, ми змушені спуститись на дно ущелини і потрапляємо на неявно виражену стежку в високій траві. По цій стежині ми рухаємось в напрямку льодовика. Раптом стежка пропадає і дорогу перегороджує скеля, яку не зміг подолати льодовик, і знову виходимо на схил, траверсуючи його в пошуках місця для ночівлі.

Дощ не припинявся. Присіли перепочити, накрившись поліетиленовою плівкою, як шатром. Ярослав вийшов на зв'язок з табором, висунувши антену з-під прозорого куполу. Керівник групи спостерігачів Євгеній Козлов порадив на випадок продовження непогоди на маршрут не виходити. Просиділи так понад 2 години, та нудно нам не було. Засмутився тільки Олег Єршов, бо йому заборонили палити під шатром. А потім і під час сходження йому вже і не трапилось покурити, бо цигарки зовсім розмокли.

Пройшовши ще трохи майже до рівня льодовика, знайшли придатне місце для ночівлі. Ділянку підготувала група, що ходила в минулому році. Наші попередники навіть вложили стінку з каміння, щоб в палатку не задував холодний вітер з льодовика. Все навколо прибрано, жодної смітинки. І це свідчило про ту любов до природи і гір, яку проявили наші попередники.

Швидко розпакували рюкзаки, і уже за кілька хвилин весело заблищали новенькі срібні намети. Ярослав взявся готувати вечерю, набравши помутнілої води зі струмочка, що протікав поруч. Решта лаштувалися в наметах, розкладаючи власні речі та спорядження так, щоб все необхідне було під рукою. Спальних мішків у нас немає, ми вирішили обійтись без них, а за рахунок виграної ваги, а це склало біля 12 кг, взяти більше спорядження та продуктів. Але наскільки виправдаються наші теоретичні викладки — життя покаже.

Дощ майже вщух, ще було рано спати, і я вирішив прогулятися зеленими терасами поруч із льодовиком, адже завтра вже все буде підпорядковано сходженню, маршруту, і не буде жодної вільної хвилини. Піднявшись досить високо, натрапив на озерце чистої води, квіти і досить

густу, ще зелену траву. Ця ділянка мені здалася мініатюрним оазисом, який різко контрастував з навколишнім скельно-льодовим світом.

Крім велетенської Шхари, що наполовину була оповита хмарами, нас оточувало ще кілька вершин. Величезна скеля, що розкинула чорнобілі крила, називалася Буревісник. Разом з сусідньою горою вона приєднувалась до центральної вершини Шхари. За ними вгадувались сіробілі ребра інших, схованих в тумані. Я вийшов на край ділянки і намагався роздивитися табір наших друзів, спостерігачів, але марно, можна було тільки догадуватися, де він. Знаю, що завтра, коли ми вийдемо на маршрут, вже буде не до романтики і пейзажів.

Звечоріло, похолодало, в небі з'явилися де-не-де зірки, хмари почали підніматися і переповзати за перевали та хребти гір, з'явилася надія на хорошу погоду. Ми встигли роздивитися підхід і початок нашого маршруту, перш ніж зовсім стемніло.

Розташувалися по троє в наметі. Зліва від мене Діма, справа Валентин — мені буде тепліше. Напроти наш лікар Олег, Серафим та Ярослав Іванович, який ніколи не засне, поки не заспіває кілька пісень. Він любить пісні, особливо народні. Зараз він затягнув «Ой наливайте повнії чари». Останнім часом досить часто співає саме цю пісню, та нам вона також до вподоби, і ми дружно підхоплюємо.

Всі вже почали засинати, але раптом щось сталося з Валентином. Спочатку ми почули його часте тяжке дихання, потім стогін. Він підхопився і виповз назовні. Що ж сталося? Невже отруєння? Всі ми їли одне і те саме, і решта почувають себе нормально. Розбудили Олега. Він оглянув захворілого. Виявилось, що у Валентина взагалі проблеми зі шлунком, і ось недоречний напад хвороби перед самим сходженням. Все буде гаразд, заспокоює лікар, але необхідно повернутися в табір, бо можливе загострення, з яким нагорі вже буде важко впоратися. Підігріваємо на примусі чай і даємо хворому необхідні ліки. Валентину полегшало, і ми знову, заспокоєні, засинаємо.

Та через дві години, десь на початок 5-ї ранку, підйом організував Ярослав, як керівник сходження. Валентин почуває себе невпевнено, і тому доводиться приймати компромісне рішення. Після невеликих дебатів, а фактично монологу керівника, оголошується рішення. Серафим супроводжує хворого Валентина вниз, в базовий табір, а решта йде вище. На ранковому зв'язку передали про зміну обставин і прийняте рішення.

Перерозподіляємо продукти і спорядження, це займає досить часу, і ми виходимо значно

пізніше, ніж планували. В результаті беремо з собою один намет, три сорокаметрові шнури, сорок метрів розхідного 5-міліметрового репшнура та всі взяті гаки. Частину продуктів повертаємо в табір. Виходимо зв'язками: Курус-Єршов і Перчило-Круль.

До стіни, початку маршруту, зовсім недалеко, тому зразу надіваємо обв'язки, зв'язуємося капроновим шнуром. Курус збирається йти першим, тому на його грудях більше, ніж у інших, титанових гаків та карабінів. Прощаємося з Серафимом і Валентином: «Не сумуйте, хлопці, ми з вами ще сходимо в наступному сезоні».

Ярослав рішуче виходить вперед. Але йти доводиться не прямо до стіни, шлях до якої перетинають глибокі тріщини, а обходячи льодовик по морені. Тріщини глибочені, різної ширини, то щоб їх пройти, потрібно було б, напевно, витратити кілька годин. Нарешті ми все-таки їх обійшли і вийшли на льодовий схил, укритий снігом. Крутизна начебто і невелика, а підшви вібрамів починають ковзатися. Я пропоную взути «кішки», Курус заперечує — марно витратимо час, до скель залишилося недалеко. Він має рацію, бо ремінна конструкція «кішок» тих часів була досить невдалою, особливо випуск останнього року.

По скісній долаємо льодовий схил і виходимо на пологий льодовий конус, який виходив з кулуару. По конусу йдемо в напрямку скельної стінки. Лід укритий шаром твердого снігу, черевики тримають надійно, якщо правильно ставити ногу — а це ми вміємо.

Погода усталилася на диво, сонце освітло верхню частину гори. Знову глибока тріщина, знову шукаємо прийнятний обхід. Під самими скелями широчезний бергшрунд, він такий глибокий, що навіть досвідчений Ярослав присвиснув від подиву. Подолати цю перешкоду можна лише справа, де вона вужча майже на третину; там між скелями і льодом утворився природний тимчасовий сніговий місток.

Першим його долає Олег, його уважно страхує Ярослав. Наблизившись по містку до крутої заглаженої скелі, він забиває для організації страховки гак. Під сильними ударами молотка гак відзивається веселим дзвоном, і це говорить про його надійність. Олег пропускає через карабін шнур і впевнено піднімається по скелі. «Шнура — 2 метри», — попереджає Ярослав. «Зрозуміло», — відповідає Олег і організовує пункт страховки. «Навішуй перила», — командує Ярослав. «Готово», — відповідає Олег. Це значить, що далі полізе хтось з нашої зв'язки.

Та Ярослав вирішує інакше. Помінявшись шнурами з Крулем, накидає схоплюючий вузол, цей простий, але перевірений роками вузол, надійний помічник в горах. По закріпленій Олегом лінві починає рух вгору, тепер ми з Ярославом в одній зв'язці. Він швидко переходить міст, піднімається по скелі і організовує страховку для мене.

Щоб легше пройти скельну стінку, я використовую зажим — невеличкий пристрій, який за допомогою двох «кулачків», затискаючи шнур, дає можливість підніматися по ній, використовуючи карабін як додаткову ручку.

Останнє зусилля — і я вилізаю на ділянку, де вже знаходяться Курус і Єршов. Дійсно, тут дуже непогано, сонечко вже припікає, простотаки високогірний пляж. Розглядаємо подальший шлях. Зліва нависаючі скелі, справа лід. В цей час підходить Круль, вибиваючи проміжний гак.

«Обійдемо скелі зліва по льодовому кулуару», — оголошує своє рішення Ярослав. Ой, Славу, не треба, думаю я, але змовчу. Дійсно, цей кулуар дає можливість обійти великий каскад скель, який ми б напевно долали з півдня.

Кулуар робить різкий поворот вліво між прямовисними скелями і своєю темною масою нагадує закриту пастку. Тільки високо над ним видно блакитний блиск висячого льодовика. Але Ярослав уже почав рух, і ми швидко набираємо висоту. справа від мене в монолітній стіні відкрилася щілина, по якій тече вода і струмочком стікає під льодовик. Ще кілька кроків — і чуємо якийсь шум над головами. «Камінь!» — чую крик товаришів знизу. Не вагаючись, кидаюся у так вдало виявлену тріщину.

Мабуть, пройшло кілька секунд, бо мій напарник навіть не ворухнувся. Він дивився вгору в очікуванні каменю, а його не видно. Та справа в тому, що шум, який я почув, сказав мені більше, ніж окрик знизу. Кричу: «Славо, до мене!» — і разом з моїми словами з-за повороту кулуару вилітає лавина. Курус кидається на полицку вище моєї щілини і десь пропадає з поля мого зору. Швидко підтягую залишок шнура до себе, а по жолобу, в якому ми тільки що стояли, вже проноситься маса важкого мокрого снігу вперемішку із здоровенними брилами льоду. З жахом дивлюсь на цей білий потік і боюсь побачити в ньому свого напарника. Навряд чи мені вдасться витягти його з цієї маси. Нарешті гуркіт припинився, і наш керівник, живий і неущкоджений, спускається до мене.

Наші товариші спостерігали за всією цією катавасією з ділянки на скелях і зараз швидко,

майже бігом, наближалися до нас. Побачивши нас, полегшено зітхнули і далі, не змовляючись, ми звернули з кулуару та полізли по скелях. Скелі, хоч і прості, але мокрі і вимагають страховки. Поступово вибираємося на гребінь. Це східний контрфорс південного гребеня, маршрут нашого сходження. Внизу по кулуару прогриміла ще одна лавина.

Тільки на другий день, набравши достатню висоту, ми побачили громадину льодовика, що висів над кулуаром, по якому ми намагалися скоротити шлях, і періодично скидав вниз частину своєї шапки. Це відбувалося, як правило, через кілька годин після сходу сонця. Внизу ще при смерки, а наверху вже день, прогривається змерзла за ніч маса і зривається вниз. Аналогічна картина і на схилі справа від нас, де в свій час проклали маршрут грузинські альпіністи. А наш контрфорс між ними, як частокіл в льодовому полоні, сухі монолітні скелі надійно нас захищають.

Почалася звична монотонна робота. Курус йде першим, через 3 метри забиває гак, в разі зриву він може пролетіти не більше 6 метрів, хоча краще б без зривів. Після отриманого стресу Курус уважно випробовує кожну зачіпку, буквально обмацує скелю і метр за метром просувається вперед. В свій 41 рік це фізично сильно розвинений чоловік. В альпінізм прийшов, реалізувавшись у боротьбі, парашутному спорті, гірському туризмі, де досягнув I розряду. Але альпінізм захопив його найсильніше. Не захотів проходити повз вершини, а став їх долати.

Закінчивши Одеський інститут зв'язку, приїхав в рідні краї і організував секцію альпінізму в Івано-Франківську. Під його керівництвом виросла велика група хороших спортсменів-альпіністів, скелелазів. Колишній інженер-зв'язківець, а тепер заступник начальника управління шуткував: «Був би вже міністром, якби не альпінізм», але життя без гір для нього нецікаве.

Я йду в зв'язці з Дімою Крулем. Мені подобається його спокійний і веселий характер. Кілька років назад мені випало не раз змагатися з ним на скелях. Тоді ми були серед сильніших скелелазів області. Можливо, тому нам сьогодні легко долати ці скельні перешкоди. Правда, зараз відчувається за плечима вага рюкзака та затримує потреба вибивати гаки. Так, метр за метром, ми і рухаємося вгору.

Ось перед нами скельний карниз, зліва проглядається обхід по снігу і там вертикальна щілина. Підемо туди. Знову Курус попереду. Розклинюючись в щілині руками і ногами, він впевнено лізе вгору. Зупинка, кілька ударів молотка

і забито черговий гак, можна рухатися далі. Знову проблема, щілина перекрита зверху каменем, так звана «пробка». Слава обережно охоплює камінь руками, підтягується і, повисаючи на руках, маятником перекидає тіло кудись вбік і виходить наверх. Тепер метра 4 вліво боком, і нарешті чергові 40 метрів пройдено. Закріплено шнур, організована страховка, і я лізу вгору. Піднімаюся і дивуюся, як вдалося пролізти тут першому. Особливо цей маятник! Молодець, Курус!

Рюкзаки доводиться витягувати, бо з ними по такій кручі пролізти неможливо. Знову рухаємося вперед по крутій стінці, складеній плитами. А висота вже солідна і відчувається при кожному русі. Один раз Ярослав, проходячи складне місце, зробивши кілька поворотів на скелі, опинився просто над нами. Дивлячись вгору, спокійно взяв камінь, який йому, напевно, заважав, і скинув його вниз. Різко притуляюся до скелі. На щастя, камінь пролітає мимо, і я викрикую пару коротких слів. Славко здивовано дивиться на нас і вибачається. Скелі знову стають простіші, і ми рухаємося швидше. Перед нами нова скельна трикутна піраміда.

Вечоріє, час організувати ночівлю. Доводиться розрівнювати скельний гребінь, а це досить важка робота. Ділянка майже готова, але заважає величезний камінь посередині. Обкопуюмо його навколо, обмотуємо шнуром і, взявшись дружно за нього, вириваємо його з місця. Гуркіт, який викликав він, летячи вниз, напевно, можна порівняти з гуркотом лавини, яка ранком ледве не накрила нас.

Засипаємо ділянку дрібним камінням і натягуємо намет. Вечерю сьогодні готую я. Спочатку топимо на воду сніг, який поруч. Першою буде гречана каша, потім чай. Апетит у нас відмінний, і заварюємо ще одну каструлю чаю. Як звичайно, перед сном пісні і аналіз пройденого дня. Ховаємо ноги в рюкзаки і засинаємо.

Мені спиться щось погано, а ніч здається дуже довгою. Нарешті світає. Небо чисте. З погодою нам знову щастить. Швидко поснідавши, виходимо на маршрут.

Початок сьомої, а Курус з Єршовим вже на маршруті. Вони на трикутній піраміді, а ми з Крулем збираємо намет і вирушаємо за ними. По набитих гаках йдеться легко, і ми швидко їх наздоганяємо нагорі піраміди. Проходження піраміди забрало години чотири. За нею велика снігова подушка і гострий вузький льодовий ніж довжиною десь метрів 60-70 до наступної такої скелі. Олег уже на кризі. Звісивши ноги по обидва боки ножа, за допомогою рук просувається вперед.

Ми з Дімою маємо час перепочити, обдивитися навколо. Верхню частину контрфорсу закриває навісна скельна стіна, і видно тільки 50-60 метрів. Зате внизу відкрилася морена і закінчення кулуару, в який ми так необережно пхнулися, починаючи сходження. Сніжно-льодова лавина засипала всі тріщини, що виглядали бездонними, коли ми намагались їх пройти, підходячи під початок маршруту, і весь простір до морени зараз виглядав спокійним рівним полем, тільки де-не-де величезні брили льоду нагадували про події, що тут відбулися вчора.

За цей час Олег дістався до скельної стіни і організував страховку з гаків на скелях. Льодовий ніж виявився крихким для організації страховки, і його довелося пройти на рівновагу. Рухаюсь таким же способом, як і Олег. Намагаюся не дивитися вниз, хоч висота і не діє на мої нерви, але тут, на вузькому гребні, вона більш відчутна, ніж звичайно. Льодовий гребінок, по якому я переповзаю під скельну стіну, зліва обривається в кулуар, над яким ми мандруємо уже другий день. Залишається ще з десяток метрів, сніг, що накривав лід, вже розм'як, і я, звівшись на ноги, прохожу їх в повний зріст.

Швидко організовую страховку і випускаю Олега вперед, а Ярослав підходить до мене, використовуючи наш шнур як перила. Найгірше тепер буде останньому — Дмитру, — та він виявився найкращим еквілібристом серед нас і швидко перебирається до мене. «Ти відпочинь, а я пішов», — кажу йому. Перша зв'язка залишає нам забиті гаки з карабінами, і ми проходимо стінку, використовуючи їх. Далеко відходити один від одного небезпечно через велику кількість «живих» каменів. Намагаємося рухатися «компактно», з мінімальним розривом між двома зв'язками.

Вже звично скельний трикутник закінчується стрімким гострим льодовим гребенем до наступної скельної піраміди. Десь біля 7 вечора починаємо вибирати місце для ночівлі. Я пропоную під нависаючою скелею, і ми знову починаємо будівельні роботи з підготовки ділянки. Над нами на скельній полиці лежав сніг і, танучи на сонці, капотів вниз. Ми одразу не звернули на це увагу, але довелось. Пухові куртки помітно промокли, і в наметі почало збиратися невеличке озерце. Сонце сховалося за горою, і мороз швидко заморозив водяний потік. Ніч була холодніша за попередню, але поспати вдалось досить добре.

Погода почала помітно змінюватися на гірше, та ми й бачили, що вже сьогодні досягнемо вершини південного гребня, по якому і до вершини недалеко. Рух відчутно уповільнився через велику кількість снігу на скелях. Ми вже десь на рівні

останнього льодоспаду, звідкіля час від часу зриваються вниз брили льоду, висота вже понад 4500 м. Рухаємося по краю скель і льоду, вкритому шаром снігу, дуже небезпечно поєднання.

Вітер різко змінив напрямок, здіймаючи хмари снігу. Все ніяк не можемо досягнути гребня, який здавався осьдечки поруч. Піднімаючись на чергову стінку, очікуємо, що ось він, гребінь, а там на нас чекає чергова скельна стінка. Вже 7 година, вечоріє, та Ярослав вперто рухається вперед. Швидко темніє. Сьогодні ми «забули» про обід, і тому, напевно, втома більше дається знаки. Нарешті радісний крик Ярослава: «Гребінь!». Дійсно, він вже поряд, але треба ще пройти сніговий схил.

Коли я виходжу на гребінь, Курус встигає піднятися ще вище на скельну башту, яка є, напевно, останньою перешкодою на шляху до вершини.

Закріплюємо шнур для страховки і облаштовуємо місце під ночівлю. Починаю сколювати льодовий гребінь, та марно, під низом льоду величезна похила горбата плита. Переконавшись у марності нашої праці, нарешті знаходимо щілину між скелями. Щілина дозволяє розміститися тільки сидячи. Гребінь далі не проглядається. Вибору немає, уже стемніло. Розтягуємо намет, пропустивши через неї шнур. Страхуємо намет, розвішуємо спорядження надворі і по одному розміщуємось всередині.

Першим залазить Олег, він у нас наймогутніший, і ми виділили йому місце в самому куті щілини. Потім залазить Курус і я. Сиджу так, що коліна впираються в кам'яну стінку і бороду Дмитра, який з самого краю. Робимо спробу заварити на примусі чай. Але від необережного руху каструля перекинулася. Намагаюся відвоювати у Куруса хоч пару сантиметрів «жилої площі», але, напевно, простіше відколупати частину скелі, ніж посунути його на ці пару сантиметрів. Єршов уже жаліється, що його задавили зверху зовсім. Розтираю руками коліна, на більше місця не вистачає.

Почалася гроза, час від часу гримить, і чути гудіння грому та шипіння блискавки. По шипінню чути, як вона б'є десь дуже близько.

Напевно, на випадок непогоди ми розташувалися досить вдало. Не дивлячись на страшну тісноту, це набагато безпечніше, ніж ловити блискавки на гребені. З нас усіх Крулю дісталось найхолодніше місце, він крайній, закриває собою вхід в палатку, зате «свіжого повітря» у нього досхочу. З усміхом коментую, що в разі удару блискавки він, закривши нас послужить за одне

і громовідводом. Нарешті гроза ущухла, і зверху посипав густий сніг, засипаючи намет.

В нашій щілині так темно, що про те, що наступив ранок, дізнаємося тільки з показників годинника. Бажання вилізти з палатки нас не полишало всю ніч. І тільки удари блискавки стримували це бажання. Десь біля 5-ї починаємо відкопувати вхід. Власне, це робить Круль, ми можемо йому допомогти тільки теплим словом, пообіцявши внизу «гонорар» по повній програмі. Єршов майже висить в наметі над скелею, за ніч його впресували в сніг сантиметрів на 50. Боком по одному виповзаємо на гребінь. Повністю збираємо рюкзаки. Олег з Ярославом уже топчуть сніг по гребеню в бік вершини.

По натоптаних слідах швидко наздоганяємо товаришів, снігу насипало вище колін, гребінь, правда, не крутий, але довгий. Виходжу вперед, і гребінь різко крутішає. Ховаю льодоруб і руками розгрібаю сніг, шукаючи зачіпки для рук і ніг, закладаю шнур за виступи, виходжу нагору. Десь через 20 метрів гребінь виположується. Утрамбовую ділянку, забивши льодоруб у сніг, організовую страховку. Сильний вітер, слів не чути. Кілька разів смикаю шнур, даючи зрозуміти, що страховка готова.

Підійшов Курус і, обійшовши мене, іде далі, через хвилину піднімає льодоруб вгору, і до мене долітає ледь чутне: «У-р-а!». Значить, це перемога! До мене наближається Олег. З-під каски замість волосся висять бурульки з бороди і скронь. Напевно, такими ж «дідами морозами» виглядаємо ми всі. За ним підходить Дмитро. І ми разом виходимо на вершину. Обіймаємо свого товариша, керівника сходження, він щось кричить, але за вітром слів неможливо розібрати. Дружно крикнувши ура, повертаємо назад.

Почергово страхуючи один одного, спускаємось по гребеню. Стає круто. Доводиться розподілити обов'язки. Олег організовує спускові петлі. Першим спускається Круль, перекинувши шнур через плече та пропустивши його через карабін обов'язки. Такий спосіб спуску називається дюльфером, його страшує Курус. Закінчивши спуск, забиває гак і, ставши на самостраховку, організовує прийом наступного. Останній спускається на подвійнім шнурі, який потім витягується через спеціально навішену петлю. Олег спускається обережно, щоб не скинути присипані снігом камені. Частина проходимо по сніжно-льодовому гребеню і далі знову дюльфер.

Черговий, дев'ятий спуск виявився найпроблемнішим. Петля була організована на довгій похилій плиті, яка закінчувалась крутим обривом. При витягуванні шнур не пішов. Взались

всі разом, ані руш, ясно: шнур заклинив. Вихід один, треба лізти наверх. Вирішую, що це зроблю я. Закріплюємо обидва кінці шнура, один «намертво», по іншому лізтиму за допомогою зажимів. Думка тільки одна: чи не зруйнували ми петлю і гаки і чи витримають вони мою вагу. Курус забиває ще гак і організовує мені нижню страховку за допомогою третього шнура. Якщо і зірвусь, то ця лінва не дасть мені далеко полетіти, а враховуючи, що снігу навколо багато, то є шанс на благополучне приземлення навіть при падінні.

Прилаштувавши зажими та підібравши потрібний розмір віддалі зажиму від ноги до грудей, починаю плавно підніматись, мене закручує на вертикальній стінці, але тут допомагає додаткова страховка. Поступово пристосовуюсь і виходжу під нависаючу частину скелі. Тут найважче, своєю вагою я притискаю самостраховку і зажим до скелі і не маю змоги підтягнути його вгору.

Перед рішучим ривком відпочиваю, повиснувши на обв'язці. Тут виявляється ще одна незручність: я невдало з'єднав карабін самостраховки з поясом, навантаження прийшлося тільки на верхню, грудну обв'язку, не задіявши нижню. Тепер вже пізно щось міняти, і, стиснувши зуби, намагаюсь просунутись якомога вище. Різко просовую зажим по скелі, переносу зусилля на ногу, і ось воно, є, дотягуюсь рукою до петлі. Так і є, шнур заклинило в щілині на самому краю плити. Звільняю петлю, міняю напрямок спуску, і ось я внизу. Починаємо обережно вибирати звільнену лінву. Спочатку туго, а далі вільніше, і ось вона вже вся внизу. Сніг валить на наші голови, як з самоскиду, та нам не до нього, налаштуємо черговий спуск.

Олег рухається попереду, кругом туман, сніг попереду, повинна бути перемичка між Західною і Південною Шхарою. На хвилинку розвидняється, і бачу, що ми над полицею, яка на рівні перемички. Ще 80 метрів спуску, і ми на перемичці. Швидко готуємо ділянку під намет, благо тут роботи небагато, вона майже рівна; напинаємо намет і готуємось до ночівлі. Загудів примус, готуючи чай. Всі мовчать, дивлячись, як тане в каструлі сніг, перетворюючись на воду. Я сміюсь, згадавши свою еквілібристику на шнурі, і кажу, що не дай Бог, щоб мені чи комусь із нас ще раз довелося виконати таку процедуру.

Вночі кілька разів прокидаюсь і роблю всякі гімнастичні вправи, щоб зігрітись, а вітер і снігопад, та час від часу і грім, не вщухають. Але ми відчуваємо себе в більшій безпеці, скинувши висоту. Висота вершини 5057, а зараз ми десь на 4200 м.

Подальший наш шлях по плану мав пролягати через Південну Шхару, з якої є відносно простий спуск в ущелину Інгурі. Та ранком, уважно роздивившись шлях, бачимо, що вилізти на неї неможливо. Вона вся аж світилась, вкрита блакитною плівкою натічного льоду. Такого гладенького, що і сніг на ньому не затримувався. Погоджуємося з рішенням командира: спускатися в протилежний від підйому бік на схід на льодовик Халде, що своїми витокami сягає селища Ушгулі, яке, власне, і є нашою кінцевою метою.

Ось перший зникає на прямовисі і за кілька хвилин звільняє страхувальний шнур. Готуюсь я, Круль, залишаючись останнім, уважно перевіряє всі гаки та вузли. «Пішов», — каже він. І, повільно навантажуючи шнур, роблю кілька кроків вниз.

Матінко рідна! Та тут кінця-краю не видно, думаю я, побачивши стіну, що раптово відкрилася переді мною, і дно льодовика Халде, який висвітився десь далеко в тумані, схожий на поверхню Марса, зрізану каналами та тріщинами. Тріщини — це майбутня проблема, а зараз хвилювало одне, чи вистачить гаків і світлого часу, щоб подолати цю круговерть, чи не прийдеться ночувати десь на стіні?

Сьогодні ми спускаємося набагато скоріше, попередні дні надали відповідний досвід та практичні наробітки. Вже чітко розподілені обов'язки і послідовність робіт. Все виконується мовчки до автоматизму. Кожен знає і розуміє своє завдання та обов'язки без додаткових нагадувань та інструкцій. Курус шуткує: ще пару днів такої роботи — і будемо управлятись з організацією спуску за кілька секунд.

Тут хочеться відірватись від розповіді і оцінити внесок кожного в спільну роботу. Виглядає, що найпростіші обов'язки у першого (зараз у нас цю задачу виконує Олег Єршов). Він спускається першим з верхньою страховкою, але від його професійності, інтуїції в виборі місця чергового спуску залежить подальша безпека та доля нас всіх. У останнього, напевне, найнебезпечніше для нього самого завдання (а воно ускладнюється з кожним спуском через обмежену кількість гаків, яка катастрофічно зменшується). Доводиться постійно вирішувати: скільки їх залишити на спусковій петлі для безпечного та надійного спуску. Деколи доводиться і ризикувати, виходячи чисто зі свого внутрішнього психологічного стану. Але з цією проблемою у нас успішно справляється Дмитро.

Дев'ять спусків по 40 метрів, і от ми досягли льодового схилу, крутизна його десь під 60 градусів. Дуже до речі, бо скельні гаки у нас вже майже закінчились.

Спуск продовжуємо за допомогою льодових гаків, а їх у нас тільки 8. Тепер для організації станції спуску вирубуємо в льоді величезну полицю-балію, щоб була можливість зібратись всім, і продовжуємо свою роботу. Стало начебто простіше, схил поступово виположується, але доводиться бути дуже зосередженим. Кожен необережний рух може привести до зриву і падіння. Додатковим психологічним навантаженням є громова канонада, що супроводжує нас із самого ранку. Час від часу, після чергового удару грому по скелях, що знаходяться не так і далеко від нас, зриваються лавини з каміння, що пролітає поряд, падаючи з гребеня вершини, порушене ударами блискавки.

От знову удар грому і зловісне шипіння блискавки десь дуже близько. Через кілька секунд з туману, що огорнув Шхару десь до середини, вилітає величезний камінь, котиться вниз, викликаючи за собою снігову лавину. По спині аж мурашки пробігають, хоч це від нас метрів 200, але приємного мало. Залишилось ще десь 2-3 спуски, і наші шляхи внизу можуть і перетнутись.

По кризі спускаємось до підірної тріщини, так званого бергшрунда, перебираємось через неї і траверсуємо схили південної Шхари, намагаючись не втрачати висоту і не потрапити під каменепад та лавини, що регулярно прокочуються поряд. Глибоким снігом траверсуємо схил. Над нами стіна Південної Шхари, яка начебто прикриває нас, у будь-якому разі на снігу не видно слідів каменепадів, і сніг ще тримається на схилі.

Наша ціль — вийти на гребінь поза Південною Шхарою і по ньому спуститися в бік селища Ушгулі. Але таким способом вдалося пройти десь третину шляху. Наштовхуємось на досить крутий льодовий схил. Сніг з нього сповз, і траверсувати його небезпечно. Вирішуємо не виходити на лід, а піднімаючись круто вгору, вийти просто на гребінь, який уже вгадувався десь там вгорі. Наскільки дозволяє видимість, оцінюємо відстань до гребня, метрів 400.

Глибокий сніг дозволяє рухатися всім одночасно. Вийшли досить вдало. На гребні, обходячи круту скелю, забиваємо останній скельний гак. Брати її в лоб вже не було сил. І ось я вже стою наверху схилу, який досить різко простягається вниз; підходить інша зв'язка. Переді мною сніжний надув, досить широкий, на який так і хочеться ступити, та я звертаю праворуч, подалі від краю, і швидко спускаюсь вниз по гребеню. Обернувшись, щоб подивитися, де мої товариші, бачу, що надув, що так мирно виглядав зверху,

насправді досить великий карниз, який, безумовно, обвалився б, якби хтось з нас наступив на нього.

Гребінь стає все пологіший. Але завертає все крутіше вправо, а нам треба вліво, в бік льодовика Шхара, з якого ми вийшли на сходження кілька днів тому. Весь гребінь в потрібний нам бік в сніжних надувах та карнизах, і кінця-краю йому не видно.

Вибираємо придатне місце для спуску. І організуємо спуск просто через карниз. День уже давно закінчився. Похолодало, і тільки відблиски місяця, що почав пробиватися з-за хмар, підсвічує нам шлях. До «землі», відносно рівної ділянки, куди ми намірились спускатися, виявилось 15-20 метрів. Я перший спускаюся спортивним прямо на руках. І плюхаюся на широку полицю, покриту глибокою сніговою подушкою. «Сюди можна просто плигати», — кричу я радісно. Але мені не дуже вірять і спускаються один за одним з дотриманням всіх правил. Так це і зрозуміло. Пройшовши кілька метрів, потрапляєш в тінь карнизу, в якій повна темрява, і тільки через кілька хвилин, коли очі звикнуть до п'ятми, починаєш розпізнавати рельєф.

Останній, Діма Круль, організує спускову систему з двох льодорубів. Ось він уже просто над нами, на тлі неба, саме проходить «пузо» — нависну частину карнизу. Ми в очікуванні слідкуємо за ним. Ще один рух, і разом з карнизом він летить на нас. Ми, як завзяті регбісти, кидаємося на нього і, підхопивши в повітрі, притискаємо до землі. Зверху летить сніг, шнури і льодоруби. Каски та рюкзаки надійно захистили нас від ударів. Як з'ясувалося, поки ми спускалися по одному з верхньою страховкою, все було нормально, карниз витримав, а від ваги Дмитра, який спускався на подвійному шнурі, спускова система прорізала шапку карнизу і впала вниз разом з ним та льодорубами.

Поки ми з Дмитром вибираємося зі сніжного завалу, Олег з Ярославом вже обережно почали рухатися далі вниз. Спочатку вправо вниз по полиці, а далі на сніжний схил. Ідемо по їх слідах. І ось ми вже майже біжимо по схилу. Схил вже досить простий, але розв'язатись ще не наважуємося через темряву, видно тільки на пару метрів попереду. Від втоми хочеться сісти і не вставати. Та це і не дивно, ми на ногах вже біля 20 годин.

Але все колись закінчується, і ось уже камені морени, це значить, що льодовик закінчився. Зупиняємось, знайшовши безпечну ділянку для намета. Швидко влаштовуємося в наметі і заводимо нашого рятівника, примус. Кілька

разів заварюємо чай, тамуючи спрагу та голод. Заспівали пісню, щоб переконатися, що дух наш ще живий і є достатньо сил побороти останні негаразди.

Наша п'ята ніч проходить в напівдрімоті, почергово хтось вовтузиться, шукаючи теплішого місця. Зранку, тільки засіріло, швиденько збираємося і одразу виходимо. Незабаром виходимо на стежку, яка виводить нас в ущелину Інгурі. Години за дві швидкого темпу бачимо намети наших друзів, що з нетерпінням очікують на наше повернення уже п'яту добу.

Командир загону Євген Козлов з інструкторами зустрічають нас біля наметів. Шикуються, і керівник сходження Ярослав Курус доповідає — сходження пройшло успішно, все в порядку. Навколо зелена трава тішить око, десь далеко позаду сніги, крига, каменепади. Легенькі хмари сповзають з перевалу вниз, і здається, що весна навколо нас, хоч насправді вже осінь вступає в свої права.

Збираємося біля багаття на святковий обід. З такого приводу з'являються дві пляшки сухого грузинського Цинандалі. Під'їжджають два чабани на конях, вони переганяють худобу вниз в Ушгулі. На верхніх пасовиськах уже лежить сніг. Дізнавшись про причину нашого застілля, приєднуються до нас. В Сванетії люблять і поважають альпіністів за любов до гір, проводячи все життя в горах, вони, як ніхто, розуміють, що значить зробити складне сходження на таку вершину, як Шхара.

Серед сванів багато прекрасних альпіністів, сваном був і уродженець цих місць, один з найсильніших альпіністів нашого часу Михайло Хергіані, який робив блискучі сходження і загинув у горах.

Вістка про наше благополучне повернення, здавалося, летіла попереду нас. Хоч ніхто і не влаштовував мітингу з цього приводу, та хто б не зустрічався з нами на шляху до альпйтабору, щиро вітав нас з успішним сходженням та бажав щастя, здоров'я та талану в горах.

Наш шлях через Ушгулі випав на недільний день. Молодь у селі веселилася, вийшовши на вулицю, до нас раз за разом під'їжджали нові і нові люди. Знайомилися на ходу, пригощали напоями та стравами. Шлях перетворився на суцільну колону з коней, машин та пішоходів. Особливо всім подобався Олег Єршов своєю густою бородою, чорними очима та зовнішньою подобою до могутнього кавказця; він, як магнітом, притягав молодь до себе. На ходу відбувалися

обміни подарунками, сувенірами. Олегу дісталась смушкова папаха в обмін на інструкторський плащ.

Нарешті прийшла табірна машина, і ми, закинувши свої рюкзаки в кузов, вирушили в табір. Та ще довго нас супроводжували кінні поводири. На перевальній точці наш почесний ескорт зупинився, пролунав прощальний салют з рушниць, і, піднявши руки вгору та спритно розвернувши коней, наш ескорт повернув назад. А водій, не менш вправно керуючи автомобілем на цих крутогорах, віз нас до нашої тимчасової, але такої рідної зараз домівки, альпатабору «Зесхо».

Набрано 10.07.2013 р.

ПІК КОМУНІЗМУ

Я. Курус

Ця стаття була надрукована в «Прикарпатській правді» після успішного завершення експедиції на найвищу вершину Паміру — п. Комунізму висотою 7495 м в літньому сезоні 1987 року.

В ПОЛОНІ СТИХІЇ

Шість альпіністів Прикарпаття і троє з Новгородщини піднялися минулого літа на найвищу вершину СРСР — пік Комунізму (7495 метрів). Це незвичайне сходження вони присвятили 70-річчю Великого Жовтня. Про роботу експедиції на Памірі розповідає її керівник інженер-зв'язківець Я. І. Курус.

Сюди, в ущелину Ачик-Таш, де розмістився міжнародний альпіністський табір, ми прибули наприкінці липня. Висота базового табору 3400 м, що відповідає висоті пересічної вершини Кавказу. На краю вертолітного поля розбиваємо намети і записуємося в чергу на виліт. Адже таких експедицій, як наша, зібралось тут більше десятка, не рахуючи 300 зарубіжних гостей. Відразу ж приступаємо до тренувальних виходів у гори, щоб акліматизуватися. За першим перевалом долаємо складніший — пік Петровського. Його висота 4700 метрів, і підноситься він просто над табором.

Разом з нами довгим ланцюжком на вершину піднімаються болгари, чехи, французи, японці... А от спускаються з неї по-різному. Захоплюють вигадкою французи. Вони витягують з рюкзаків літальні крила, одягають на себе і сміливо кидаються у безодню. Дуже вражаюча картина — наче з легенди про Ікара... Десять хвилин польоту — і різнокольоровими метеликами вони приземляються на зелений килим. Ми ж витрачаємо на спуск добрих півтори години.

А от і наша черга на виліт до базового табору біля підніжжя вершини нашої мрії — піка Комунізму. Місцевість на льодовику Вальтера для нас знайома: два роки тому звідси починали перше сходження. Лічені кілометри залишалися тоді до вершини. Але через брак часу і необхідність вийти на допомогу групі альпіністів з НДР, які потерпіли аварію в горах, ми їх так і не подолали.

Погода не тішила нас і цього разу. Щодня сніг, по схилах велетенської гори гримлять лавини.

п. Комунізму у всій своїй могутній красі

7000 м. Штурмовий табір між п. Комунізму і піком Хохлова. Д. Круль

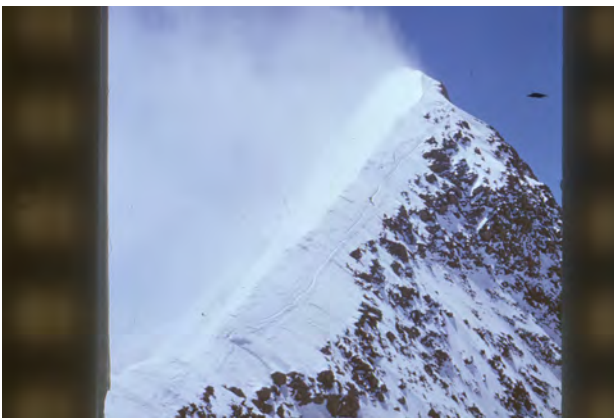
На плато І. Павлишак, Д. Круль, А. Васідлов, О.Фундак, Є. Микула, Л. Перчило

*Штурмова група: Р. Бельбас, В. Лобушкін,
Д. Круль, А. Васідлов*

Ош. База а/т «Алай»

*А. Васідлов, В. Лобушкін, Р. Бельбас,
І. Павлишак на вершині*

Вершинний гребінь, висота - 7495 м

А тут ще й Ігор Польовий, керівник збірної команди альпіністів України, попросив допомоги:

— Одну з груп по дорозі на пік Євгенії Корженевської знесло снігом. Всі уцілили, крім одного — у нього перелом ноги...

Складаємо спорядження і вирушаємо нагору, у снігову круговерть. На висоті 6000 метрів підбираємо потерпілого і благополучно спускаємо його вниз, до табору. Далі він буде доставлений у лікарню вертольотом.

В невеличкому наметі зігриваємось за чашкою гарячого чаю і під гітару Василя Микитеєка наспівуємо популярну пісню. А через кілька хвилин знову підійшов Ігор Польовий.

— Будете підніматися вище, щоб ставити проміжні табори? — поцікавився і додав: — Зранку пропав радіозв'язок з групою, що штурмує вершину імені Клари Цеткін. Двох я послав

до них з радіостанцією. Давайте дочекаємося їх повернення.

Я погоджуюся з ним, а серце мимоволі стискається від великої тривоги за тих, хто нагорі. Пізно ввечері повернулися двоє альпіністів з маршруту і привели з собою Віктора Ковалю (Сашу Ковалю — прим. Адміна). Він один залишився із групи, яка штурмувала вершину.

...Віктор сидить у нашому наметі, повільно п'є чай і з великим зусиллям розповідає про трагедію, яка сталася з його товаришами:

— Ми долали крутий сніжно-льодовий схил, коли в тумані щось загуркотіло. Мене рвонуло і притисло до великого каменя. Потім настала тиша. Я почав витягати капроновий шнур, яким був зв'язаний з Олексієм Москальцевим, і побачив... пустий кінець. Закріпивши його за камінь, біля якого стояв, спустився вниз. Там, де були мої товариші, не залишилось нічого. Ні снігу, ні навіть льоду — все, аж до каміння, знесла лавина.

Десь біля півгодини я кричав, сподіваючись почути щось у відповідь, але даремно. Потім ночував на гребені, під каменем, не маючи ні намету,

ні спального мішка, ні продуктів. Наступного дня піднявся на вершину і почав спускатися на перемичку в хребті, щоб звідти зійти до людей. Ішов, мов у тумані, паморочилося в голові, очі застидали червоні кола. Двічі зривався з льодового схилу. Вже недалеко від льодовика мене знову збила лавина, винесла на похиле місце і засипала снігом по горло. І знову мені пощастило: вона перекинула мене в повітрі через прірву завширшки чотири і глибиною десь біля тридцяти метрів. Звільнившись від снігу, пішов по льодовику вниз, в напрямі базового табору. Тоді й побачив внизу дві фігурки...

Віктор закінчує свою розповідь, а ми ще довго мовчимо, вражені тим, що почули. Перед нами сидить людина, яка, можна сказати, повернулася з того світу. В екстремальній ситуації альпініст вижив тільки завдяки своїй мужності, високій фізичній і технічній підготовці, сильній волі до життя.

Рано-вранці всією експедицією разом із київськими альпіністами виходимо на розшуки товаришів, які потрапили в лавину. Два дні і ночі рятувальних робіт, пов'язані з постійним ризиком і напруженням, переконали нас, що чудес не буває, їх знайшли вже мертвими. Не вдалось знайти тільки тіла Олексія Москальцова — учасника першої експедиції радянських альпіністів на вищу вершину світу — Еверест 1982 року та унікального сходження на п. Комунізму зимою.

У темне памірське небо злітають червоні ракети — останній салют товаришам, що загинули...

ШТУРМ

Треба сказати, що розпорядженням з Москви у зв'язку з поганою погодою та нещасними випадками припинено чемпіонат СРСР, заборонено спортивні сходження по всіх гірських районах. Додатково ситуацію на місцях контролюють уповноважені Спорткомітету СРСР.

До кінця нашого відрядження залишається п'ять днів, а ми ще не поставили на схилах вершини жодного проміжного табору. Та й акліматизації справжньої ще не пройшли. За логікою речей, треба повертатися додому, знову не домігшись успіху.

— Згортаємо роботу експедиції, — висловлюється старший тренер Борис Кендзерський.

— Шансів на успіх майже ніяких, — погоджується з ним Андрій Васідлов.

— Якщо ще кудись іти, то на пік Євгенії Корженевської. Це теж семитисячник, але він технічно простіший і нижчий від піка Комунізму на 400 метрів, — пропонує Дмитро Круль.

У такому ж приблизно дусі висловлюються й інші члени тренерської ради. Але мої друзі помиляються. Шанси на успіх у нас все-таки є. По-перше, встановилася, нарешті, стійка погода. По-друге, у кожного з нас є ще двотижнева відпустка. До того ж, уповноважений Спорткомітету СРСР в районі піку Комунізму дозволив нашій експедиції продовжити роботу до 10 серпня. Було б нерозумно відмовлятися від штурму вершини, про який мріємо давно.

Ясно, що тепер не всі зможуть досягти вершини. Не всі, бо за браком часу доведеться зменшити кількість проміжних таборів і час перебування в них людей. Піднімуться на вершину ті, у кого стійкіший організм, хто краще акліматизувався, хто, врешті, зможе витримати прискорений темп руху.

Шансів, звичайно, мало, але вони є. І ними треба скористатися. Я висловлюю ці свої думки товаришам і віддаю наказ про штурм. А ранком двома групами виходимо на схили піку Комунізму, щоб встановити проміжні табори на висотах 5200 і 6300 метрів. Термін виконання — три дні, включаючи спуск у базовий табір. Це, звичайно, мало, але тільки такий графік гарантуватиме нам успіх. Ще вчора в багатьох моїх товаришів було багато сумнівів у можливості успішного штурму. А зараз ці сумніви щезли, розтанули в ранковому тумані, що піднімається разом з нами по схилах гори.

Крок за кроком долаємо круті схили. Через чотири години виходимо на ребро, що носить ім'я московського альпініста — першопрохідця маршруту Юрія Бородкіна. Тут зустрічаємо групу болгарських альпіністів, що спускають з висоти 6300 метрів свого лікаря, якому раптом паралізувало ноги. Це від надмірного перевантаження і нестачі кисню. Він спокійний, навіть веселий, а от ноги самі не йдуть, і переставляє їх, мов колоди. Пригощаємо його і його друзів яблуками, шоколадом, гарячим чаєм, допомагаємо спустити до льодовика і, впевнившись у їх безпеці, знову продовжуємо шлях. Під вечір добираємось до висоти 5200 метрів і встановлюємо перший проміжний табір. Починає сипати сніжна крупа, але нам байдуже.

Ранок приніс хорошу погоду, яка позначається на нашому настрої. Першими починають підйом по схилах гори Дмитро Круль, Юрій Васідлов і новгородець Володимир Лобушкін. У нашій команді ще два його земляки — Віктор Пряхін і Олександр Попов.

Стан сніжно-льодового покриття ребра Бородкіна в цьому сезоні дозволяє досягнути

Ребро Бородкіна. Борис Кендзерський керує спуском болгарського альпініста

плато за денний перехід. В 1985 році для його проходження виникла необхідність розбити проміжний табір (вирити печеру) перед самим виходом на гребінь ребра, десь на висоті 6200 м. Тоді сніговий покрив досягав 1,5 метра і нагадував пух, що вкрив весь схил, не даючи нам вибратись на плато. Пам'ятаю, як Володя Галайда кілька годин намагався пройти льодовий кулуар, заповнений сніговим пухом, але безрезультатно. За цей час у фірні була вирита печера, де ми тоді і заночували, а на наступний день спустилися в базовий табір, так і не здолавши в той вихід кулуар.

Ми з Іваном Павлишаком і Юрієм Коноваловим ідемо разом. Десь коло обіду зупиняємося на відпочинок і вмикаємо примус. Розтоплюємо сніг і виливаємо в каструлю банку згущеного молока. Коли воно закипає, чуємо важке дихання — до нас знизу піднімаються троє японців. Двоє чоловіків і жінка. Пропонуємо їм молоко, але перші двоє відмовляються, не бажаючи, лише жінка зупиняється, п'є і, подякувавши нам усміхненими очима, спішить за ними далі.

Заховавши примус у рюкзак, поспішаємо слідом. Іти дуже важко. Знизу холодно ногам, а згори пече сонце. Зовсім нічим дихати. Хапаємо широко розкритими ротами повітря і час від часу зупиняємось для відпочинку. Раз по раз поглядаємо наверх, де на висоті 6300 метрів ребро Бородкіна переходить у Велике Памірське плато, куди ми сьогодні маємо піднятись. До нього ще як до неба, й інколи здається, що сьогодні до плато нам не дійти. Та минає година за годиною, і все ближче вимальовуються контури плато.

На висоті 6100 метрів зустрічаємо Василя Микитеєка і Василя Завалка, які супроводжують вниз Олену Сергієнку. Вона погано почувається, і обличчя в неї бліде, мов стіна. Спитавши, чи є

у них із собою примус, і давши їм рекомендації щодо спуску, знову продовжую рух до плато.

Я йду останнім, переді мною новгородець Олександр Попов, усі інші вже за перегином гребеня. Нас віддаляє розрив у 30 метрів, і Саша робить усе можливе, щоб цей розрив не скорочувався. Коли я зупиняюсь для відпочинку, він зупиняється теж, важко дихаючи і озираючись назад. Але як тільки я починаю рух, Саша теж крокує вперед, витримуючи відстань. Попов іде дуже важко, і я внутрішньо усміхаюсь, розгадавши його план. Йому психологічно легше, коли знає, що він не останній. А якщо я його дожену і вийду вперед, то, можливо, його залишать останні сили. Зрозумівши це, тепер уже я сповільнюю темп і не намагаюся вийти вперед, дотримуюсь дистанції.

Вже звечоріло, коли ми піднялись на плато. Кожного, хто вперше піднімається сюди, вражають його розміри. На шестикілометровій висоті — гігантська рівнина довжиною 12 і шириною півтора кілометрів. Внизу у глибокій виїмці стояли три висотні намети, булькала вода в каструлях. І хоча день був дуже напружений, їсти не хотілось. Поїли трохи супу з концентратів, запили чаєм і почали вкладатися спати.

Наступного дня, залишивши на висоті 6300 метрів намети, продукти і спорядження, ми повернулися в базовий табір, повністю виконавши заплановану програму. Два дні відпочиваємо, проходимо медогляд, підбираємо продукти і спорядження, готуючись до вирішального штурму. Першою по уже знайомому шляху виходить група під керівництвом Дмитра Круля. В її складі Юрій Васідлов, Роман Бельбас, Іван Павлишак і двоє новгородців — Володимир Лобушкін та Віктор Пряхін. Усі шестеро найбільш витривалі, і на них покладаємо великі надії. За ними через день вирушають Володимир Галайда, Василь Микитеєк, Василь Завалко, Іван Чорнописький і новгородець Олександр Попов.

З шістьма членами експедиції залишаюся у базовому таборі. Чому довелося викреслити свою кандидатуру? На попередньому виході перевантажився і ще не набрав сил. А зволікати ніколи. Викреслив, бо ускладнив би ситуацію, а це при штурмі не бажано. Тамуючи біль у серці, проводжаю товаришів підбадьорливим поглядом. Потім тричі на день ловлю їх короткі повідомлення по радіозв'язку. Час минає повільно, але все одно наближає штурмові групи до заповітної вершини. І ось восьмого серпня о 14-й годині Дмитро Круль передав:

— Знаходимося на висоті 7200 метрів. До піку рукою подати. Все гаразд, рух продовжуємо.

Потім Юрій Васідлов запише у щоденнику:

«Ми з Володею Лобушкіним йдемо на вершину, йдемо плавно і стримано, бо від зайвих рухів починаємо задихатися. Помітно погіршується координація, відчуття рівноваги. Голову здавлює сталевим обручем, і ми намагаємося не говорити, щоб не витратити сили. Від нас до вершини веде вузеньке, круте снігове ребро. Нарешті гребінь розширюється, крутизна зменшується. З'явилися чорні, мов антрацит, скелі. Ще метрів 50. Дороги вгору нема, вище тільки небо. Від хвилювання перехоплює подих.

Так закінчилась наша виснажлива боротьба за перемогу, наше важке, часто на межі людських сил, просування вперед, угору. І тут мені дуже захотілося, щоб дорога ця не закінчувалась, а вела ще далі і вище...

Відриваюся від мрій і повертаюся у дійсність. Тим часом підходять Діма Круль, Роман Бельбас та Іван Павлишак. На поштовій листівці, присвяченій 325-річчю Івано-Франківська, пишемо записку і вкладаємо її в тур разом з металевим барельєфом, на якому вибито слова: «Експедиція альпіністів Прикарпаття на пік Комунізму, присвячена 70-річчю Великого Жовтня». Записку, барельєф і вимпел облспорткомітету вкладаємо у металічний футляр, закриваємо складений із каміння тур. Здається, все! Окинувши поглядом панораму Памірських гір, прощаємося із вершиною і починаємо спуск вниз, до людей, де росте трава, дзвенять струмки і так ласкаво світить сонце...»

Дев'ятого серпня вершини досягли ще четверо учасників експедиції з другої групи. Це були коломийчани Василь Микитеєк і Володимир Галайда, а також новгородці Віктор Пряхін і Олександр Попов.

А через кілька днів гвинтокрила машина знову несла нас над хребтами Паміру. Тепер уже додому. Зробивши прощальний круг біля піку Комунізму, вертоліт наблизився до сусідньої вершини, що стрімко впиралася в голубинь неба. Ми кинулись до вікон, милуючись семитисячником Євгенії Корженевської, на якому ми ще не були.

Сходження на вищі вершини Союзу відзначались спеціальними номерними нагрудними знаками.

На фото знаки за сходження на п. Комунізму і п. Леніна.

Керівнику сходження на п. Комунізму 1987 року Крулю Д. М. вручено знак під номером 1932, тобто він був 1932-м, хто за офіційною хронікою зійшов на вершину.

Пік Ісмаїла Самані (пік Сталіна, пік Комунізму, Чон-Тоо); гірська вершина в хребті Академії Наук, у гірській системі Паміру. Висота піку — 7 495 м. Відкритий 1932 року.

Пізніше названий піком Сталіна, а з 1962 року — пік Комунізму. З 1999 року називається пік Ісмаїла Самані (Чон-Тоо), на честь Ісмаїла Самані.

ЯК ЦЕ БУЛО

Д. М. Круль

Перше моє знайомство з альпіністами відбулося пізньої осені 1968 року.

По середах, о 20. 00 годині, на вулиці Держинського, 134 (зараз І. Мазепа) в одній із кімнат тодішньої ради з туризму та екскурсій (а їх було всього три) відбувалися зібрання альпіністів, де формувалися плани на вихідні, комплектувалися групи в походи, тренування на скалах, розподілялося наявне спорядження, назначались відповідальні тощо. В приміщенні (дві прохідні кімнатки десь по 15-20 м²) та на вулиці знаходилося кілька десятків чоловік, жваво ділячись враженнями від проведених виїздів, походів, тренувань, обговорюючи плани на найближчі вихідні.

З першого разу запам'ятався Курус Ярослав і Виборний Володимир, які, мов витесані з каменю монументи, велично засідали за столом під стендом з вузлами і керували всім цим на перший погляд хаотичним рухом. Але таке враження складалося тільки в новачків, що вперше потрапили сюди. Більшість уже давно були знайомі і тільки уточнювали організаційні моменти вибраного заходу.

Для мене такі моменти не були новиною, на той час я вважав себе досить досвідченим туристом, мав за плечима кілька сходжень на Говерлу і низку походів по Карпатах. Кілька останніх шкільних років я активно займався в дитячій школі юних туристів-краєзнавців по вулиці Нечуя Левицького, 19 при раді з туризму та екскурсій. Вона існує і сьогодні за цією ж адресою і називається Обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Зорієнтувавшись в ситуації, я приєднався до групи, що мене зацікавила, вони виїжджали в найближчу неділю (5 грудня) в Млинківські печери, що в Тернопільській області. Швидко розподіливши обов'язки, обговорили час виїзду та маршрут і розійшлись.

Самі печери ентузіазму у мене не викликали зовсім, а тільки співчуття до спелеологів, яким доводилося повзком в повній темряві, сирості та грязюці пробиратись по цих печерах. При організації та проведенні виїзду відбулися знайомства з людьми, що взяли в ньому участь, спілкуючись з якими, і мені захотілося, крім звичних уже літніх походів Карпатами, спробувати чогось нового, на разі незвіданого, під магічною назвою альпінізм. Потім це знайомство переросло в багаторічну дружбу і співпрацю. Так, завдяки Леоніду Когану, Віктору Старостіну, Юрію та Любі Прощанам, Леоніду Перчилу та унікальній за своєю природою особистості, професійному музиканту Юлію Зону, Ярославу Курусу та Ігорю Рябоконею я можу завдячувати своєму шляху в альпінізм.

Вже займаючись в секції, готуючись до виїздів в гори, я значно розширив це коло знайомств.

Немаловажним фактором в своєму виборі занять альпінізмом я вважаю участь в зимовому лижному поході в компанії з Ярославом Курусом. Він в цей час формально вважався на службі в армії. Шість днів, проведених із ним в Карпатах, залишили незабутні враження. Похід був спланований від житла до житла, хоча палатки і все необхідне для ночівлі з собою у нас було. Але наша група вперто виконувала намічене, проходячи в горах по 30 і більше кілометрів, щоб заночувати в запланованому місці. На той час це були хатини лісників або гуртожитки лісорубів, що стояли на ключових перевальних точках. Тоді ж я побачив і першу реліквію секції — чотирьохспальний пуховий мішок. Це така штука вагою понад 9 кг, а може, і більше, а з її об'ємом міг впоратись тільки абалаківський або туристичний рюкзак конструкції Ярова, для переміщення якого призначалася спеціальна людина. Напевно, анекдотичних випадків із цим спальним мішком було більше, ніж самого тепла від нього, але його свято берегли, і всі, кому вдалося хоча б полежати в ньому, пам'ятають цей момент досі.

Власне секція тоді трактувалася як одна велика дружня сім'я, об'єднана однією ціллю — любов'ю до гір. І не мали значення розряди і звання, досить було самого факту, що ти ходиш в гори.

З початком весняного потепління почалися регулярні виїзди на скельні масиви, що над Делятином, в Бубнищі, Микуличині, Яремчі, участь

у різноманітних змаганнях, виїздах, Говерлянах, що організовувались як секцією, так і з власної ініціативи. Для логічного завершення всього циклу залишилось тільки здійснити виїзд в альптабір. Але здійснилося це тільки через рік.

Запам'ятався один життєвий епізод під час виїзду на скелі Сокільського хребта. Прямуючи до скель, що стриміли над селом Тючів, проходили стежками повз хати та через подвір'я. Місцеві жителі з цікавістю поглядали на нашу компанію чоловік 30 з величезними рюкзакми. І ось дня через два повертаємося після тренування на черговій скелі до наметів. На колоді, що біля костра, сидить гуцул в кептарі та капелюсі, курить люльку. Біля ніг мішок та кошіль, повний картоплі. Зав'язалась розмова. Виявляється, його дружина бачила, як наша група проходила повз їх двір два дні назад і відправила його з продуктами нагору зі словами: «Іди, чоловіче, подивись, що там діти роблять, а то уже два дні пройшло, не повертаються, чи мають що їсти». Напакувала картоплі, хліба круп в бесаги та й відправила наверх. Цей випадок вразив мене в саме серце. Ще не так давно тут лунали постріли, людей тисячами зганяли з рідних місць та вивозили в Сибір, Казахстан, Магадан, та ніщо не змогло порушити основних людських цінностей — милосердя, співчуття та турботи про ближнього.

А робота в секції кипіла. В цей час широко пропагувався так званий шлямбурний альпінізм. Сходження Моногарова на Ушбу по дзеркалах з використанням шлямбурів, прохід нависаючої стіни Шанкаю в Криму.

Всі ці новини жваво обговорювались на секції, виїздах, на вечірніх зустрічах в гуртожитку геолого-розвідувального факультету на Південному бульварі, який в цей час перетворився на центральний осередок секції альпінізму серед студентів за активної участі та ініціативи Ігоря Миколайовича Рябоконею, що на час відсутності Куруса активно зайнявся тренувальною роботою, організацією змагань, походів.

Під час з одного з тренувань на скелях біля села Бубнище, за пропозицією Ігоря було проведено і наше перше «стінне» сходження по гладкій скелі на основний масив. Це унікальне автономне сходження за допомогою шлямбурів (карпатських), драбинок та платформ тривало кілька вихідних і закінчилось успішно. Стіна була пройдена. З найбільшим ентузіастом до цієї роботи поставився Ігор Рябоконею і Юра Калічук, у зв'язі з яким ми і виконали цю роботу. Робота на драбинках, платформах, страховка і самостраховка, адже приходилось по кілька годин зависати на одному місці, метр за метром пробиваючи

шлях шлямбурами, все це дало безцінний досвід для успішних сходжень у майбутньому.

Окрема сторінка — зимові походи в Карпатах. Ці походи давали безцінний досвід в підборі спорядження, одягу, набору продуктів орієнтування на місцевості в лісі та горах.

У свій час ми серйозно займалися орієнтуванням в школі юних туристів. Пам'ятаю, як, готуючись до чемпіонату України з орієнтування з Людмилою Ждановою, ми вперше отримали рідинні компаси (а була це середина 60-х і про них мало ще знали, не те що користувались) та шукали контрольні пункти по засекречених воєнних картах-кілометрівках в районі Солотвина, що були великою таємницею та рідкістю. Частіше можна було роздобути карти довоєнні польські та чеські. Ця підготовка також зіграла свою роль у подальшому.

В одному елементарному навчальному одноденному поході в районі Говерли туман завів нас в непрохідну альпійку, проблукавши кілька годин і зрозумівши безперспективність подальшого пошуку виходу в тумані, знайшли відносно рівний майданчик і заночували. У нас на 20 чоловік було 2 палатки. На диво всі розмістилися досить комфортно, щоправда, сидячи, спальні мішки передбачені планом не були. Так цей випадок, можливо, і пройшов би мимо моєї уваги, якби не наступний похід буквально через кілька днів. Всі, хто був в попередньому поході, мали повний комплект теплих речей в запасі, а Богдан Маркович з того часу носив з собою і резервні черевики. І напевно, ніякі інструктажі та поради не змогли б бути більш переконливими за особистий досвід.

Так, рік за роком накопичуючи власний досвід, підвищуючи свій технічний та розрядний рівень, вдалося зробити в своїй спортивній кар'єрі наступний крок — висотні сходження.

1982р., п. Леніна, висота 7134 м над рівнем моря. Перші враження від висоти незабутні, і описувати їх можна безкінечно.

1985 рік — перша спроба сходження на пік Комунізму 7495 м. Запам'яталися безкраї сніжні поля і сніг, як пух, що місцями досягав плечей, і ти — мов піщинка в морі, в цьому безрозмірному морі. В той раз мені вдалося піднятися тільки до висоти 6500, і експедиція була згорнута.

1987 рік — вдале сходження на вершину п. Комунізму. Ситуація навколо вершини була дуже напружена. Деякі деталі трагедій, що відбулись в районі, дізнався тільки недавно. Тим більша була радість від скореної вершини.

Після гір Кавказу та Паміро-Алаю, де вершини рідко досягали 5000 м при висотних сходженнях, базовий табір тільки починається з 4000 м.

Переконався, що висотний альпінізм — це зовсім інший світ, що потребує, крім фізичної спеціальної психологічної та моральної підготовки, інтуїції, чіткої тактики та ретельної підготовки.

ЛАВИНА НА БЛИЗНИЦЯХ

Юрій Васідлов

На скелі зібрався спонтанно, майже раптово. Хоча внутрішня готовність визривала давно. Був квітень 1988 року. Погода у Франківську зробилася теплою. Мав право сподіватись, що на Білому Камені (скелі між Дорою та Делятином) настали умови для скельних тренувань. Я був при звичаєний вже до занять соло. У цьому є свій смак. Відчуття певності, здобуте при тренуванні без партнера, — це важливий ресурс у «великих» горах. Крім того, на групових виїздах на мене лягали обов'язки тренера, а на власне вдосконалення не вистачало часу.

Отже, у приміському поїзді їхав сам. Мав малий рюкзак — з канাপкою, скельними калошами, кількома мотузками. Щоправда, взувся у потужні гірські черевики (а ну, як там ще сніг). Доїжджаючи до Делятина, надумав-таки запросити на скелі місцевих колег — Романа Кухтарука і Михайла Касіянчука.

Вискочив на Любіжні (станція перед Делятином) і за чверть години вже був з ними. Знайшов їх у стартовому стані. Хлопці вирішили зробити лижний спуск із Близниць і зняти це на кіно. Якраз згодився би їм за оператора. Погодився, лише попросив теплі рукавиці. На скелях потреби в них не було, а на Свидовецькому хребті могло бути холодно. До мого багажу долучилась також велика та важка (6-7 кг) кінокамера «Красногорск». Повісив її на груди. Незабаром ми запарувалися в рахівський автобус.

...На полонині Драгобрат, у притулку, молодий хлопчина-сторож попередив нас про лавинну небезпеку і заборону виходу в гори. Ми заспокоїли його, мовляв, достатньо досвідчені, щоб самостійно оцінити ситуацію і подбати про власну безпеку. Приголомшили розповіддю про сходження на пік Комунізму і посвідченням інструктора альпінізму.

На виході з лісу над нами декілька віражів зробив вертоліт. Сигнал виразно був адресований нам. Ми зрозуміли, але не відступились.

Я ніс камеру. Хлопці несли лижі. Лижні черевики вони взули вже на початку підйому.

Верхи сховалися в тумані. Що там нас чекає? Можливо, хмари лежать тонким шаром, а вершина знаходиться над ними і є вільною. Піднімось вище — побачимо.

Під ногами — дуже твердий перемерзлий сніг. Як бетон. Доводиться сильно вбивати черевики в наст, щоб не послизнутися. Увійшли в хмару, як в молоко. Зверху, під ногами, навкруги — все біле. Як у темряві. Тільки це темрява білого кольору.

Дорогу знаю добре. І вночі пройду. Гребінь, що поступово піднімається, має три «жандарми». Це менші за висотою вершинки, котрі обриваються вліво скельними стінами.

Ось ми на вершині третього «жандарму». Далі — глибока сідловина і вихід на головну з двох Близниць. Хлопці взули лижі і шугонули вниз, у сідловину. Я ж за ними, бігом. Боюсь, щоб ми не погубилися в тумані.

Догнав біля підніжжя головної Близниці. Підйом. На підйомі я в них виграю, бо без лиж. Всупереч очікуваному, туман не поменшав. Видимість 5-10 метрів. Орієнтирів — нуль. Йду на «внутрішньому навігаторі». Хлопці — за мною.

Ось і вершина. На ній віддавна з каменів складено характерний тур. Але що це? Тур є, однак він не на вершині. Від нього вверх тягнеться і зникає в тумані сніжний схил. Чи то хтось склав ще один тур на схилі нижче вершини?

Лишаємо тут Романа. Обережно йдемо з Михайлом вгору. Вже й Романа не бачимо. Михайле, стоп! Показую прикмету. Характер задертої догори поверхні снігу змінився. Границя зміни лінійна, ледь помітна і йде впоперек схилу. Нижче границі сніг ріпатий, а вище — гладенький. Пояснюю, що воно означає. Тур, що ми знайшли, стоїть, як йому і належить, на вершині. А від нього вверх іде гігантський сніговий надув. Цей сніг, коли вітер клав його на твердий ґрунт, «запам'ятав» нерівності поверхні, на котру лягав. Вище цієї лінії сніг вже висить у повітрі. Тому й гладенький. Ми вийшли на лінію відриву гігантського снігового карнизу. Недаремно сто-рож, недаремно вертоліт.

Вирішили обережно, тримаючись далі від лівого краю, підніматися на другу вершину. Спускаємося до Романа. Поки я до нього зійшов, Михайла вже не бачу. Пояснюю Романові ситуацію. Роман каже, що Міша вже пролетів повз нього вниз. Рушаємо і ми. Роман на лижах миттєво зникає у білій імлі. Вже навздогін кричу, щоб

і вправо не занадто! Бо не познаходимось. Так кричучи, біжу за Романом і вже бачу його. Стоїть внизу, на перемичці. Спиною до карнизу.

В цей же час помітив (але не зреагував належно), що каблуки вібрам стали м'якше занурюватися в сніг. Це я перетнув заборонену лінію, переходячи з «континентального» снігу на карниз. Сніг відреагував одразу.

Спочатку з'явився незвичайний, але вже знайомий мені звук. Звук великих мас снігу, що починають рухатись. Я вже чув його в Карпатах і на Кавказі. Неголосний звук, подібний на хрумтіння. Особливістю його є велика поверхня утворення — не можу визначити, звідки надходить. Збагнув небезпеку, ще біжу. А для аналізу бракує часу. В якийсь момент мені здалося, що лавина іде на мене зверху. З неба? Наступним спостереженням було утворення в снігу тріщин.

Не перший раз у небезпеці сповільнюється для мене час. Встигаю прийняти рішення. Мислю не окремими думками, свідомість обертає інформацію цілими глибами.

Одна тріщина (моя!), виразно довга, стрімко розширюється, відділяючи мене від того місця, де стояв Роман. (Роман у безпеці!) Відмічаю рух опори під ногами, починаю падати. «Моя» тріщина шириною сягнула третини метра. До неї — понад метр. Намагаюся ступити у бік «континенту». Але вже падаючи. Різко роблю переверт через плече, як у спортзалі, і «зависаю» над тріщиною. Вона вже досить широка. Свідомість протестує, але я кидаюся в чорну безодню. Встигаю ще побачити, як Михайло вилітає на лижах з туману майже на мене і зупиняється.

Як було в лавині? Стиснуло — не то слово. Ніби якийсь здоровань скаче ногами на грудях, ось як було. Та ще й викручує. Темно. Все рухається.

Лавина була з твердих брил. Могла розтерти в м'язгу. Але падінням у тріщину відриву я забезпечив собі пільгове місце в хвості, ще й опинився близько від нерухомої поверхні схилу. Роблю інтенсивні рухи. Не питайте які, не скажу, не знаю! Відчув нарешті, що торкаюся поверхні схилу, яка швидко тікає вверх. Вже шкребусь по ній рукавицями. (Дякую за них хлопцям!) Гальмую «Красногорском». Стискання послабшало. Ось і темрява стає яснішою. Бачу. Пролітають, обганяючи мене, великі і дуже великі брили. Зупинився. Промчала сіра курява з уламками. Потім біла курява. І — скінчилось. Ще чутно шум внизу...

Глянув угору. Матінко! «Проїхав» метрів 200. Прямо наді мною висить на схилі криво відколота брила. Велика, як сарай. А ну, як піде! Чую

нагорі хлопців. Міша кричить Роману, що я зник на його очах. А Роман нічого не бачив. Гукають мене. Кричу їм, що цілий, щоб не виходили на край, бо обірветься.

Піднімаюся до місця відриву лавини — біла нависаюча стіна. Товщина снігу тут сягала понад чотири метри.

За допомогою шнурків витягли «Красногорск», потім рюкзак, потім мене. Повернулися тим же шляхом, що й прийшли.

Близиці відомі своєю лавинною небезпекою. До мене тут загинуло кілька туристів. Загинули і після. Я мав більше щастя. А кіна не вийшло. Бо туман.

СКЕЛЯ

Юрій Васідлов

Пізнього травня секція івано-франківського медінституту в складі близько 20 осіб виїхала на чергове тренування зі скелелазіння. Місцем проведення тренування були Скелі Довбуша біля Болехова.

Там минулої неділі завершилася першість західних областей України. Секція моя брала участь без мене. Якесь зайнятість втримала мене в місті.

Пишаюся — жінки і чоловіки пройшли відбіркове лазіння, потрапили у фінал. Світлана Н. навіть посіла друге місце. На мій сором, жоден із чоловіків не пройшов фінальний маршрут.

Тепер здорова спортивна злість спонукала їх реабілітуватися. Виїхав цього разу з командою і я.

І ось, розподіливши інших студентів на різні тренувальні завдання, я пішов з фіналістами, що не дійшли, організувати тренування на проблемному маршруті. Він виявився для мене невідомим. Зате відомий був мені його автор, Юра Калічук. З Юрою ми старі товариші. За плечима спільні експедиції і сходження. Сам він, як і я, не скелелаз. Ми — горосходжувачі, і лазіння для нас — одна з багатьох технік. Проте, саме Юра часто підбирає, готує скельні маршрути для змагань і відомий особливою в цьому плані витонченістю. Значить, і цей маршрут має важкий для розшифрування «ключ».

Маршрут виявився на північній стіні основного масиву. Ходять з півночі, а навішувати мотузку можна було вийти з півдня, з внутрішнього двору. Легко, пішки і без лазіння і страховки. Але ось стаціонарні гаки для страховальної

станції Юра набив вже там, де округлі скельні лоби переходять в схил. Готуючи станцію, доводилося користуватися верхньою страховкою.

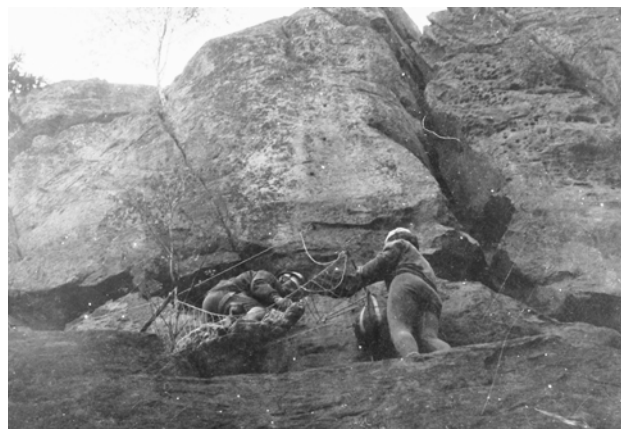
Зі мною були двоє моїх досвідчених студентів. Планував доручити їм цю роботу. Але ані їм, ані мені ця станція не була відома. Карта лягла так, що найправильнішим було доручити цю справу собі, а студентам доручити мою страховку і асистування.

Виявилось, що для станції набито чотири гаки. Це чотири карабіни і ще один — для верхньої страховки. Коли я влаштував все, виявилось, що верхнім страхувальним карабіном створюється занадто велике тертя. Щоб його зменшити, слід пропустити страхувальну мотузку через здвоєний карабін. Це мав бути ще один карабін. У мене ж залишився тільки один — титановий і без муфти — «ірбіс». Правила безпеки забороняють ставити в відповідальних місцях карабін без муфти. Я вийшов із цього стану так. Тимчасово зменшив свою безпеку — начепив карабін без муфти собі на грудну обв'язку і перемкнув в нього свою страховку. А мій страхувальний з муфтою перекочував із моїх грудей на станцію.

Мій привілей тренера якраз і полягав у тому, щоб взяти ризик на себе для безпеки учасників.

Завершивши успішно установку станції, я мав за традицією продемонструвати надійність своєї роботи. Так прийнято. Варто було спуститися «ковбаскою», навантажуючи систему своїм тілом. Страхувальник внизу видає мені страхувальну мотузку, протравлюючи її крізь зціплені рукавиці. Умілий страхувальник робить спуск майже падінням з м'яким гальмуванням біля самої землі.

Внизу на страховці став Стьопа. Страховка готова! Я пристебнув в карабін (в «ірбіс») провідник спускової мотузки і відстібнув верхню страховку.

Юрій Васідлов готується ночувати у гамаку

— Вибери! — Вибрав.

— Видавай! — Я відкинувся від скелі і понісся вниз.

Мої бійці приступили до тренування. Стартовий майданчик знаходився на початку глибокої ущелини, що йшла вліво між стіною основного масиву і величезним каменем. І от приземлятися треба було на цей камінь. Ущелина тут глибока, метрів 10, до того ж вона звужується, а на дні її лежить повалене дерево з неприємними вістрями рубаних сучків. Перед завершенням спуску «ковбаскою» слід відштовхнутися ногами від стіни, щоб приземлитися на вершині каменю і не потрапити в цю неприємну вовчу яму.

Один за іншим вони стартували, але на перших же метрах зривалися і падали. Давалася ознака психологічна травма від невдачі, що спіткала раніше. Це начебто виправдання постфактум. Складне місце було низько, і я без страховки піднявся і показав, що воно проходиться. Пройшли, але зриви пішли на більш високій ділянці. Близько 4-х метрів. Розпалений, я переконував: хлопці, все лізе! Підлажу до спортсмена, що загальмував, лажу під його ногами, гарячкую, показую, де і як вхопитися. Потім обліз його і проліз. Всі без страховки. Висота 4 метри вважається у нас безпечною. Вона вимагає тільки «гімнастичної» страховки. Страхуючий тільки допомагає легким дотиком падаючому утриматися на ногах.

Підкорення, між тим, тривало. Далі маршрут йшов траверсом вліво, заводив в балію в скелі. Її глибина дозволяла надійно стати обома стопами, а верхній край — утримуватися руками на рівні колін. Поза далека від вишуканості, але надійна. Далі — вліво, там мізера. Скала утворювала там «живіт», що закриває огляд. Не видно за ним зачіпок. Бійці мої доходили до цього місця, нишпорили-нишпорили, поки руки не в'яли, потім падали, зависаючи на страхувальній мотузці, і сумною «ковбаскою» спускалися вниз. «Живіт» здавався неприступним.

Ключовою була невидима нам за скельним «животом» зачіпка. Час її пошуків на дотик обмежувала мала силова витривалість рук. Адже всі події відбуваються, коли спортсмен утримується на вертикалі кінчиками пальців. Розпалений, і я залучився до подолання. Я причепив страхувальний кінець до свого грудного карабіну (тепер без муфти — до «ірбісу») і намірився демонструвати проходження. На жаль — і я там зірвався. Зависнув на страховці і був спущений ковбаскою. Тепер це стало моєю особистою боротьбою. Не звик програвати, та ще на очах у вихованців. Я кинувся вгору, пройшов балію,

вийшов на стіну, чіпляючись за мізеру, пошукав, пошукав лівою рукою і зірвався. Лізти втретє поспіль не було сенсу. Хлопці теж зневірилися. Заговорили про те, щоб переважити мотузку на більш легкий маршрут. Я постановив все ж пройти. Потрібно тільки знати секрет.

Здійснив ще одну спробу і знову зірвався. В гарячці зовсім вже забув, що мій грудний карабін не має муфточки.

Тим часом мимо проходила Світлана Подольчук. Я запитав, чи ходила вона цей маршрут.

— Так, — відповіла вона.

— Чому там не йдеться? — запитав я.

Світлана відкликала мене відійти від скелі метрів на 30.

— Он бачиш чорну крапку? Це і є зачіпка. Вона мала, на один палець. Але якщо знайдеш її — досить, пройдеш. Її з маршруту не видно.

Скелелазіння вимагає просторової пам'яті, мислення та уяви. Мені цієї підказки було досить. Я підбіг до стартового майданчика. Пристебнув петлю в свій грудної карабін («ірбіс»). Страховка готова? Вітя Матвійчук став на страховку. Готова! Вибрай!

Впевнено пройшов вже освоєний початок. Ось і балія. Тепер з надійної опори переходжу на міліметрові зачепи на стіні. Зліва за кам'яним «пузом» таїться ключова зачіпка. Пам'ятаю її розташування. Тягнуся до неї. Витягуюся. Мої груди зі страхувальним вузлом ковзають уздовж поверхні скелі, тнуть по ній жорсткою капроною опліткою страхувального вузла. (Вузол починає обертатися. Цього не бачу.) Права рука під кінець. Зараз, якщо лівою не знайду зачіпки, якщо не розвантажувати пальці правої руки, що вже терпнуть, — зірвуся. Середній палець лівої руки знаходить поглиблення! Але в цю ж саму мить... Може, в попередню мить автономна свідомість реєструє характерне коробкове клацання. Мені відомий цей звук, зрозуміло, що сталося. Так звучить титан.

Звук видав титановий карабін. У ньому відкрився і знову клацнув язичок. А сталося от що. Жорстка петля, застебнута в «ірбіс», затиснута між скелею і мною, внаслідок мого руху обернулася і сама натиснула на рухливий сектор карабіна. Карабін відкрився, випустив мотузку і знову закрився. Це класика. Цим лякають інструктори, коли навчають новачків загвинчувати муфточку на грудному карабіні.

Моя свідомість працює тепер на випередження, як могутній комп'ютер. Трильйон операцій за мілісекунди.

Від верхнього страхувального карабіну до Віті 25 м мотузки. А від мене — 10. Вітін відрізок переважає. Вузол буде тікати від мене вгору.

Відпускаю ліву руку. Біля мого носа пропливає вгору вузол. Беру його двома пальчиками. Ніжно. Ніяких зайвих зусиль. Ніяких різких рухів. Вишу на мізері.

Оглядаюся половиною очного яблука назад і вниз.

Мій доблесний Вітя не страшує мене, як я, великий, його вчив. Мотузка в двох руках, піднятих над головою. Сам обернувся до дівчат і розкажує їм веселі історії. Це він уміє. Ми за це його любимо. На мене Вітя і не дивиться. Ніхто не дивиться. Всім вже добряче набридло подолання непереможного. Людям потрібні успіхи. І веселі розповіді.

Тільки одні очі. Це Люда Нечипоренко. Вона бачить. Все зрозуміла. Це її рот розкрився. Дихання їй сперло. Це добре. А то б Вітю налякала.

З Вітею треба спокійно. Щоб не смикнув.

Вітя, видай! — Кажу це спокійно. Чи не чує.

Вітя, видай! — Базикає далі.

Якщо він схаменеться, перше, що зробить, перш, ніж подумає, — вибере ривком. Вирве в мене мотузку, качне мене, скине зі скелі вниз. Без страховки.

Піді мною — зловісна ущелина з поваленим деревом. Дуже неприємно.

Видай! — Продовжую спокійно, але наполегливо.

Вітя зволив видати, навіть не глянувши на мене. Продовжує охмуряти дівчат.

Утримуючи вузол двома пальцями лівої руки, плавним рухом йду назад до балії. Між іншим: з моменту клацання карабіна стомлення рук зникло. Я повністю мобілізований, спокійний і свіжий.

Ось і рятівна балія. Став на повні стопи і пристебнув мотузку.

А тепер — вибирай!

Вітя зволив обернутися до мене. Так вибирати зручніше. Легко проходжу проблемну зачіпку за «пузом». Далі стіна з мізер, але це для нас не проблема.

Злітаю вгору. Є!

Відштовхуюсь від стіни і кидаюся вниз.

— Видавай!

Спускаюся вниз.

— Ну, бачили? Всі йдеться.

Дійсно, тепер маршрут проходять всі.

Скелелазіння — це велика психологія. Звичайно, потрібна техніка, пластика. Але це і психічна готовність. Якщо людина впевнена, вона проходить.

Люді (тихо): — Бачила?

— Бачила.

— От і мовчи.

ВІРШІ

Леонід Миколайович Перчило народився 18 березня 1944 р. В альпінізм прийшов у середині 60-х. Живе в Івано-Франківську. КМС з альпінізму, інструктор, скелелаз, поет. За спеціальністю зв'язківець.

Учасник і призер багатьох обласних змагань зі скелелазіння.

Довгий час працював інструктором в альплагері і туристичних базах Баксанської ущелини (Кавказ). Брав участь майже у всіх зборах і експедиціях, що проходили під керівництвом Ярослава Куруса, його постійний напарник у більшості сходжень.

* * *

Кавказ, а/т «Зесхо»

Кавказ застыл, застыл нахмура

Свои суровые хребты

Фронт грозовой шел балагурия

Метая стрелы с высоты

В тумане мрачном утопая

Сижу на полочке дрожа

Я вспомнил Вас

Кендзерский Боря,

В тот год,

Когда мы плыли морем

На берег Ялты

Берег теплый, золотой.

* * *

Все ненормально...

День как ночь

А ночь еще темней, чем день,

Но отогнать ненастье прочь

мешает лень.

* * *

На Цурунгале все спокойно.

Его окутует туман,

И сразу думаешь невольно,

Что наша жизнь сплошной обман.

Дигория-1977, Камчатка-1982
(друзьям, погибшим в горах, посвящается)

Мне усталость ложится
Все больше на плечи.
Тридцать девять уже я прожил.
Я друзьям зажигал
Поминальные свечи
За ушедших из мира
я этого пил.
Может, рок и меня
Так ухлопает скоро,
Не хотелось бы этим
Родных огорчить.
Но глядят с холодком
Бесконечные пики.
Им, горам, все равно,
Быть тебе
иль не быть
Сколько раз мы бросали
Азартный им вызов,
Мы могли б
и побольше маршрутов сходить...
Вчетвером улетели ребята с карнизом,
А другого лавина догнала в пути...

Стресс

(посвящается Б. Кендзерскому)

Когда я вверх по скалам лез
И вдруг сорвался вниз с зацепкой,
Был это стрес!
Я снова лез,
Веревка оказалась крепкой.
И на вершине я стоял,
Весь ощущая ветер мерзкий...
Меня с победой поздравлял
Спаситель мой — Борис Кендзерский

Кавказ, 1976

Была зима, а может быть, и лето.
Бывает так, что сразу не поймешь
А спрашивать кого-нибудь об этом —
Так сразу же
В придурки попадешь.

Ивано-Франковск, 1980

Ода Солнцу

(под впечатлением от грозы во время ночевки
при восхождении на Шхару Западную)

О Гелиос, великий и могучий
Ты вечно светишь, греешь и горюшь,
Ты можешь все! Так разгони же тучи!
Ты же над нами, где-то здесь недалеко.
Мы в облаках, над пропастью
над миром
Нам до вершины вот-вот, рукой подать
Но гром грохочет
яростно сквозь тучи
И нет от ветра жизни никакой.
О Гелиос, пошли нам кроху света,
Хотя бы сотню, пару Ватт,
Ведь мы всю жизнь
В горах проводим лето,
А в теплом море плаваем во снах.
Зачем швыряет ветер брызги эти,
И на зацепках намерзает лед,
И мы промокли, словно речные сети,
Промок наш зад
И, кажется, хребет.
О Гелиос! Так засияй скорее,
Порви заслон тяжелых этих туч,
Прошу тебя — пусть лаской обогреет
Твоих рабов хотя б один твой луч.
Мы знаем, нашу просьбу ты услышишь
И гор хребты ты осветишь.
Вот града дробь становится все тише,
И ты в окно улыбочиво глядишь
О Гелиос! Не уходи, не надо
Пусть будет в мире шире власть твоя,
Так обогрей хотя бы нас.
Ведь нам за мужество положена награда?

1970, Ивано-Франковск

Девочки! Зима! Зима!
Кружатся снежинки,
Я схожу с ума, с ума
От такой картинки
Ветви свесились с берез,
Ветер веселится,
Девочки — светло до слез,
Бросьте спать ложиться
Одевайте-ка свои
Праздничные шубки,
Подставляйте-ка свои
Аленькие губки
Но напрасно — никого!
Даже разозлился.

*Для кого все, для кого?
Так я разщедрився
И тогда вдруг заорал —
Пусть же будет вьюга!
И по улицам погнав
Вихри круг за кругом
Всюду слышался мой свист,
Фонари мигали.
Я лихой кавалерист
Лучше есть едва ли.
Но устал я и притих,
Смолкнув равнодушно,
Шел, и мимо глаз моих
Падал снег послушно.*

Алкоголик

*Хороший был парень,
Но водку любил
И алкоголь парня совсем погубил
Забросил работу, семью и туризм
И быстро скатился без лестницы вниз.
Афиши зовут и в театр, и в кино,
Его же влечет все сильнее вино,
Все чаще и чаще он к рюмке ползет,
Не выпьет — его в лихорадке трясет
Жена умоляла,
Просила: — Не пей,
Подумай о будущем
Наших детей.
Но просьбам ее он, увы, не внимал
И свой организм каждый день отравлял.*

КИРПИЧ

О. Єзовіт

Вершина Кирпич, 3800 м, в ущелині Мирди (Узунколь, Західний Кавказ). Маршрут по «ромбу» Західної стіни, 6А категорії складності, пройдений в 1991 році альпіністами а/т «Карпати» (Івано-Франківськ). Сходження відзначено срібними медалями Чемпіонату України з альпінізму

Щоб розговорити Сергія Челенкова, існує тільки один спосіб, зате випробуваний. З пляшкою коньяку і сякою-такою закускою в сумці дзвоню в двері. На обличчі Серьоги особливої радості не помічаю, хоча візит заздалегідь узгоджений. Щось бурмоче про сауну, мовляв, з останнього заходу болить голова, але полікуватися погоджується. Поки варяться пельмені, дивимося старі альбоми. Ось фото з Кирпича —

чорно-білі, вже порядком пожовклі. Погляд повзе по стіні, і не відразу розрізняєш людські фігурки, якось не до місця опинилися на цій ворожій вертикалі. Засмоктало під ложечкою, ніби це я сам зависнув над прірвою на тонкій нитці невідомо скільки років вже ходженої мотузки...

— Сергію, так що там було з тим Кирпичем?

— Власне, Левицький закрутив цю справу. Я приїхав раніше парашаном і нікуди ходити не збирався. Потім приїхали Курус, ти, Левицький, і Олег мені запропонував піти на Кирпич. Це було з ночівель Мирди, ми взяли Куруса з Мультиком в спостереження, заночували, а з ранку підійшли під стіни, задерли голови догори — а це вже маршрут. Стіна 400 метрів, здається. Зняли вібрами, склали акуратно під стіною, взяли з собою калоші, а на спуск — кросівки. Ну і полізли. У нас було два лідери — Юра Гайдаш та Ігор Капирулін. Спочатку йшов Ігор, а потім більше Гайдаш. Юра, знаєш, у нього дар — він як кіт лізе.

Так ми лізли в дуже хорошому темпі, я йшов останнім — вибивав гаки. Що запам'яталося — коли підходив до третього, нас там тільки двоє могло бути, другий відразу йшов наверх: стати було ніде, півботинка в щілини, друга нога на вису, стоїш притягнутий короткою самостраховкою до скелі. Такий момент: коли я вибивав одну зі станцій, то був один, і коли все вибив, опори не стало, і мене відкинуло від стіни буквально на три метри на мотузці. Я завис і став обертатися — неприємно! Висиш над безоднею і нічого не можеш зробити — смикаєшся, щоб повернутися в початкове положення...

У якийсь момент, коли Левицький йшов третім, він витягнув мою страхувальну мотузку, і я залишився один на перильних, натягнутій, як гума. І я йшов на двох жумарах, як м'ячик на цій гумі у вільному падінні, крутивсь навколо осі. Коротше, ледве-ледве випер. Останньому дуже велике психологічне навантаження: мотузки косі, виб'єш гак — летиш маятником.

Ми в дуже хорошому темпі йшли і за день були б на вершині. Якраз підійшли до такого місця, де плита від стіни відійшла, і вийшла ніша з мій диван. О 16 з чимось був зв'язок, на зв'язок вийшли, і налетіла страшна гроза, просто жахлива. А до даху нам залишалось дві мотузки. Якби цієї грози не було, ми б спокійно вийшли до вечора на вершину — ми навіть намет не брали, там ніде ставити. Нас урятувало те, що ми взяли великий поліетилен, і ми їм накрилися в цій щілині. Ми були сухі і зібрали воду, тому що води теж немає на цій стіні. Ні снігу, ні льоду — просто

стіна. Напилися чаю досхочу і були сухі — коротше кажучи, просто диво якесь! А була така гроза, що в Узунколь, розповідали, Римма не знаходила місця — шістка А, і зв'язок був дуже поганий. Коротше, Римма на рогах, всі на рогах, а ми якось влаштувалися. Ігор Капирулін спав, так він голову причепив на альтанці до скелі, щоб голова над прірвою не висіла. Загалом, ідеальна ночівля...

Вранці встали — сиро, неприємно, знизу лізуть клапті туману. Погана мотузка: зачіпок дуже мало, скеля сира. Юра як кіт цю мотузку проліз, а далі йшла така коса петля на дах, теж геть погана. Я йшов останнім, тепер уже на двох мотузках. Станцію насилу зняв і залишився без самостраховки на мотузках, які йшли косо вправо. А внизу безодня, що дивитися не хочеться. Я скільки міг, натягував жумар на перильній мотузці, щоб менше летіти, і довго вирішувалося, а цих не видно, вони за кутом, тільки кричать: «Давай, пішов!». А Олег, коли йшов, проміжні гаки зняв, так що я мав летіти на всі 40 метрів. Коротше, в якийсь момент я відштовхнувся — ну, це був політ у повітрі! Десять метрів двадцять точно було маятника, я добре його запам'ятав. Туди 20, тому 10, так от сказати.

Якщо пригадати свої сходження, по правді кажучи, страху не відчував. У якийсь момент буває так, що починаєш щось гарячково думати і розумієш, що тебе ніхто не гнав силою, сам прийшов. Так що я всі ці труднощі сприймав спокійно. Страшно було, звичайно, але так, щоб страх сковував рухи — такого ніколи не було.

Вийшли на дах, а там 4Б далі йде. Розв'язалися. А саме там загинув Мисник, коли вони перед цим ходили на Кирпич 6А, але тоді сніг, правда, йшов... Далі пішло таке лазіння по скелях, на вершині були десь до обіду. Ну а потім вниз — там одиничка Б, просто сідали на ж... і гальмували молотками. У кросівках, повні вуха снігу, коротше... Вийшли вже нижче Мирдов і повернулися на базу пізно ввечері, десь об одинадцятій.

Прийшли, а найцікавіше — зміна почалася, і там у нас уже були відділення та інше. Тобто ми в баньку сходили, а вранці встали — відділення вже на лінійці, і йти потрібно під Тризуб.

— Сергію, як маршрут, тягнув на срібло?

— Маршрут сильний, нічого не скажеш, хоча і ходжений. Але сильний: не можеш — не пройдеш. Головне, що надійний, не сипучий. Якщо щось валить, летить прямо під маршрут. У верхній частині були місця, де стіна була негативною. Загальна крутизна, думаю, 90 градусів. Робота починається з перших же мотузок. Внизу була

тільки одна шлямбурна доріжка метрів 20 — косий траверс, потім вся стіна припала в лоб. Спочатку внутрішні кути, щілини, потім поступово маршрут вийшов на стіну. Зачіпки були, але це не ручки, звичайно, подекуди були забиті гаки. Пару станцій запам'ятав — трикутні відколи, які можна було обліпити закладками з усіх боків, швелери забити. Решта тільки на півботинка, страхуєш на короткій самостраховці, притулившись до скелі. Всім разом вдалося зібратися тільки в відколі. Але якби не було поліетилену, нам був би повний капут. Я коли додому приїхав, якось глянув на нашу телевежу і думаю: в ній метрів 200, так це на дві вишки Кирпич потягне, маю на увазі, звичайно, стіну. От такий масштаб...

Потім звіт хороший написали, фотографії я приліпив туди... Я не пам'ятаю, хто перше місце взяв, а друге нам дали, медалі і все таке... Перед цим в Криму на Малих горах теж третє місце було. Все-таки дві «п'ятірки Б» пройшли. Наступний рік в Улутуау був теж результативний: ми сходили дві «п'ятірки Б», «п'ятірку А». Правда, вертольоти рятувати прилітали...

— Ну що ж, дозвольте подякувати вам, Сергію Васильовичу, за...

— А йди ти зі своїм офіціозом!

Вів репортаж з пельменем в зубах, яким під кінець і вдавився.

СИТУАЦІЯ МАЙЖЕ ЗА ВІЗБОРОМ

*«Ветер дует над Європой,
Парапонцы-понцы-но!
Параплан летит как ухо,
Парапонцы-понцы-но...»*

Отже, пельмені були з'їдено, але в плящі дещо залишалось. Після історичних слів Сергія Челенкова «А пішов ти зі своїм офіціозом!» на деякий час запанувала тиша. Поки я намагався викашляти з легенів пельменя, що потрапив туди ненароком, Сергій задумливо поглядав на рівень бурштинової рідини. Коли ж моя боротьба з пельменем нарешті закінчилася переконливою перемогою, прийшли до кінця і його коливання. Після нетривалого «буль-буль-буль» він витер бороду і розпочав:

— Десь у дев'яносто першому, дев'яностому році параплан тільки з'явився у нас в альпінізмі, саморобний варіант, фірмових ще не було... Пам'ятаєш Сашу Ковалю? Він перший в «Ельбрусі» організував школу інструкторів із парапланеризму. Все було на початковому рівні. У цей момент ми дізналися, що продається саморобний

параплан. Ігор, я, Вася — ми втрюх скинулися — це було півтори тисячі радянських рублів, значна частина — коли ми дізналися, що Мартинюк їде на Кавказ (це було в 90-му році, десь так... ми ще робили зимову трійку на МНР, на КМС), ми передали йому гроші і сказали: купиш параплан, ми домовилися. Мартинюк приїхав, а перед цим Саша Коваль заклав віраж над «Ельбрусом», врізався в намети, набив такий синець! Мартинюк, каже, подумав: хай йому грець, я куплю цей параплан, а хлопці повбиваються, — і так з грошима ходив, поки не зважився і не купив-таки параплан.

Коли він нам його привіз, ми не знали, що з ним робити. Нікому було порадити, показати, як з ним поводитися, де у нього перед, а де зад, грубо кажучи. І якось раз ми з Ігорем вийшли на Вовчинці, де на горі зоране поле. Був страшний вітер, і що ми з ним не робили, він не хотів надуватися і волочив нас по землі, як консервні бляшанки. Потім ми знайшли забитий кілок, я прив'язав до нього систему десятиметровим репшнуром, щоб не віднесло, і ми знову почали спроби. Ми його надували, нас носило на репшнурі вправо і вліво, і в якийсь момент, пам'ятаю, кілок вирвало і Ігоря понесло по ріллі. І так ми нічого не могли з ним зробити.

А була Говерляна, і ми жили на Чорногорі, і коли пішли на снігові заняття під Говерлу, я взяв з собою параплан. І на перемичці якось мені вдалося надути його і підлетіти з ним метрів 10, і тоді раптом стало зрозуміло, що з ним треба робити взагалі. І коли було сходження на Говерлу, на вершині був повний штиль. Ми розклали параплан і чекали на вітер. Я попросився першим, і в якийсь момент здригнувся купол, надувся, я розігнався, і він мене поніс. Звичайно, це був захват, і весь натовп бачив — коли без глядачів, то нудно... А хлопці сказали: летиш до Малої Говерли і сідаєш, щоб ми встигли. Я летів дуже швидко, вітер був рівний, нічого не смикало, і раптом, дивлюся, Мала Говерла вже внизу, а я мало не плачу: не хочеться сідати. Але повернувшись, пішов нагору, а їм не пощастило: вітру взагалі не було, а вже треба було йти вниз на автобус. Коротше, я злетів, і на цьому все закінчилося.

Потім я взяв параплан на Кавказ, в Узунколь. У мене тоді був Юрка Гайдаш стажистом. Я параплан на плечі, Юрка там по траві ходить з учасниками, а я пішов. І класно вилітав, пам'ятаю: Мирди — широка ущелина, там зверху вилітаєш. І так все добре виходило, я був тоді неляканий, так просто літати — він сам собі летить; і до того осмілів, що якось сказав Риммі, що зараз з-під

Тризуба полечу, нехай дістають фотоапарати. Я йшов години дві, взяв палички-телескопи, і вже під самий Тризуб замкнувся, а вітер, дивлюся, то в спину, то в обличчя. Коротше, купол наче надувся, я розбігся (такий знайшов шматок трави крутий), завис, а він бац — і сідає! Я біжу далі — трава закінчується і починається сипуха така, як протитанкова... Метрів шістдесят пробіг, тобто набрав велику горизонтальну швидкість. Тільки виставив вперед ноги ... я тобі чесно кажу, тоді подумав: «От так і закінчується життя!» Настільки була очевидною ця маса граніту, що насувалася все ближче. Коротше, я відчув сильний удар по вібражах, потім мене завалило, кинуло не пам'ятаю скільки разів. Коли прийшов до тями — лежу між камінням і дивлюся вгору, як Андрій Болконський на полі Аустерліца. А поруч тріпоче купол параплана...

Я почав себе обмацувати — ніби все ціле. Стало зрозуміло, склав параплан, дістав телескопи з рюкзака і пошкандибав униз (п'яту, напевно, забив). Порвав костюм, звичайно, думаю: ну що тепер... І тут мені по дорозі зустрічається знову шматок доброї зеленої трави. І ні щоб, дурень, йди собі потихеньку і йди — я тут же розкладаю параплан, думаю, точно злечу. І потрапив в ту саму історію, але в більш м'якому варіанті. Там, розумієш, під Тризубом, виявляється, ротор такий валив. Коротше, я зрозумів, що це вже фінал. Спускаюся вниз, підходжу до табору, побитий, як собака — стоїть на містку Римма і дивиться на мене: «Ми вже рятувальний загін хотіли висилати!». Німа сцена. «Марш на обід!» — каже.

Ну, нога у мене болить, загін пішов на заняття, Гайдаш повів моє відділення, а тут прийшов Мишка Сапріянчук — він був в школі інструкторів, пішки прийшов з «Ельбрусу», десь там стрибав через тріщину і розтягнув голіностоп. Коротше, я кульгаю, він кульгає — ми з ним були на госпроботах, дрова там в баню готували... А потім я так тиждень походив, мені стало легше, думаю: ну як же так, адже потрібно реабілітуватися у власних очах! І я взяв у покійного Федька Новосільського бінокль, ходив дивився на схили, і вже на другий день облюбубав собі схили Чатбаші — над табором така піраміда стоїть. Була пересмінка, я прийшов до Федька, кажу: дай рації — одну мені, одну Гайдашу. Десь до двох годин я піднімався до плеча Чатбаші, де вже сніг починався. Розклав параплан. Вітер ще трохи слабкий був: то є, то немає. Психологічно було важко зробити цей крок: після того, як я травмувався, знову розігнатися і злетіти. В якийсь момент

я бачу, що купол починає надуватися, я розбігаються, відчуваю, що він мене тримає, починаю злітати — і він знову мене присажує! Але вже наче м'яко. І я подумав — може, це сигнал: не йде тобі, мужиче, якого біса...

Але я знову розклав купол і стояв перед стартом ще довше. Тут у мене вже було гальмо таке. Вітер посилювався, а я стояв хвилин двадцять і коливався. Коротше, в якийсь момент я зважився, розігнався що було сили, і він як мене потягнув вгору... як у ліфті, навантаження прямо таке! А я вилетів з бічної ущелини і потрапляю в центральну; на стику ущелин там, мабуть, круговерть у них така, мене почало кидати то вниз, то вгору, а тоді рятувальних парашутів на парапланах не було... Зараз є, ззаду за липучку тягнеш, і він виходить, так-сяк сісти можна. Коротше, лечу ні живий, ні мертвий. Стропи свистять, дивлюся вниз — піді мною черевики мої бовтаються, а між них така річечка, якись намети, люди, як іграшки! Потім міряв — у Федька брав альтиметр — між стартом і приземленням тисячу метрів було. Отже, лечу, вже заспокоївся після того, як мене шпурляло — бачу, наближається той бік ущелини, де Тризуб. Лечу прямо в той степ, ну, думаю, треба якось повертати, не дай бог ще купол заверне... Я так тихо-тихо став витягати клеванту для повороту, а цей параплан такий дубовий — він проти вітру починає парашутувати. Я розвертаюся, і мене проти вітру несе в той бік, де дядько Льоша свиней тримав, там така трава велика за річкою. Я думаю: ну куди сідати — там, напевно, м'яко... (Репліка автора інтерв'ю: «Звичайно, м'яко — там же лайна по щиколотку!») Отже, я туди приземлився. Збираю купол, такий щасливий — мчить дядько Льоша і кричить, що я йому траву попсував. Коротше, у дядька Льоші своє, а у мене своє: я мало не луснув від щастя, що взагалі приземлився! Закинув купол на плече, йду гордо через місток до табору: в червоній касці, синьому костюмі, купол червоний — і тут Римма виходить: так, каже, я бачила, як ти летів, молодець! Тобто в порівнянні з тим першим разом я, так би мовити, її приємно здивував. Був феноменальний політ, мені потім Юрко сказав, що я більше п'яти хвилин летів.

— А в наступні роки де ти літав, Сергію?

— А потім я взяв параплан в «Улутуа», але коли Киргиз розбився, мені Коля Макаренко сказав: «Я тебе прошу, ти не літай, мені вистачить одного випадку». Я його послухав і не літав, не хотілося Колю підводити. Ось в Карпатах, коли за нами потягнулася молодь, хлопці купили хороший параплан, фірмовий. І коли я сів на цей

параплан, то це було небо і земля. Він набирає висоту, а той не набирає зовсім. І якби у мене був такий апарат, я тут у Карпатах із задоволенням би літав. А так я тільки на Дністрі літав з ним. Тепер той перший — як старі черевики, не хочеться надягати, а фірмовий дорогий, звичайно, навіть не новий... Хоча в мені це вже закладено: якби моя воля, я, звичайно, із задоволенням би літав.

— Що найбільше запам'яталося з твоїх польотів?

— Всеяке бувало. Ще ніколи в житті, навіть в альпінізмі, не було такого, щоб я чітко розумів і сам собі сказав: «Ось так закінчується життя!». І все-таки я собою пишаюся, бо після цього знайшов сили злетіти. Може, такі моменти і роблять нас кращими, за що ми гори і цінуємо — за те, що ти там сам стаєш кращим. Доводилося робити зусилля над собою, щоб подолати, а це найголовніше. У горах це все яскраво виражено, все спресоване і швидкоплинне — життя в її концентрованій формі. І треба завжди приймати рішення: повертати назад або йти далі. Не можна відкласти, треба вирішувати: або — або...

На цій ноті закінчилася пляшка, плівка в диктофоні і наше інтерв'ю. Чесно кажучи, шкода. Так що, друзі однополчани, якщо хто цікавиться знати, що ще у Серьоги на душі, за спиною і за пазухою, справа за малим: скиньте на пляшку, а пельмені я сам організую.

Вів репортаж Олександр Єзовіт

ГОВЕРЛЯНА-2003

Макс

Якщо для курортників «оксамитовим сезоном» є серпень, то для прикарпатських альпіністів — лютий чи в крайньому випадку березень, коли на схили Говерли не лізе тільки ледачий. Ось і в цьому році половина України штурмувала свою вищу точку, незважаючи на собачий холод і добрячий вітерець. А чим це закінчилося, вам розповість Макс, який ковтнув гострих відчуттів до посиніння вух.

7-9 лютого відбулася чергова всеукраїнська Говерляна. 8 лютого на вершині Говерли побували альпіністи з Києва, Сум, Кременчука, Рівного, Одеси та Івано-Франківська.

Наш клуб організував транспорт до турбази «Заросляк», проживання на турбазі і дорогу назад. У перший день (п'ятниця 7 лютого) наша команда відпрацьовувала снігову техніку на схилах Пожижевської, але я з їжаком і з братом

приїхали лише вночі з п'ятниці на суботу. Ми приїхали до Ворохти рахівських поїздом пів на одинадцять і настроїлися йти пішки до турбази (це 20 км). Але коли ми пройшли більшу частину шляху, ми зустріли машину з турбази. Водій сказав, що через 20 хв він буде повертатися. Так і сталося, і вже о другій ночі ми були на турбазі. Але першу ніч ми переночували в спортзалі, оскільки не знали, який наш номер.

На 9 ранку був запланований вихід. Нас поділили на три відділення, і в кожному призначили старшого. Вийшли ми ланцюжком чоловік у 30. з нами ще були гості з інших областей. Підйом особливих труднощів не викликав. Найнеприємніше було те, що дув сильний і холодний вітер, в результаті чого кілька осіб отримали легкі обмороження. О 11 ранку ми були на вершині, зробили традиційну фотографію і почали спускатися. При спуску нічого цікавого не було, хіба що один лижник підірвав невелику лавину на схилі.

При підході до турбази на нас чекав сюрприз. Спочатку нам дорогу перегородили двоє лісовиків, які почали кидатися снігом і бити нас мітлами. Наївні, нас було 30 чоловік, а їх двоє. Звичайно ж, нам це швидко набридло, і ми їх закидали снігом. Потім нам назустріч вийшли лісові русалки, які хотіли цукерок. Вони поводитися менш агресивно, і тому їх снігом сильно не закидали. Далі на шляху був міст, під яким необхідно було пройти, а на ньому купа чортів, які кидалися снігом — якимось проскочили, потім ще один міст — теж проскочили. Далі необхідно було пролізти по сніговому тунелю, після якого очікував ще один. Ми всі по черзі лізли по цих тунелях. Як тільки показувалася голова чергового учасника сходження на Говерлу, на неї чорти негайно ж ставили штемпель і змушували поцілувати льодоруб. Такого ніхто не очікував, і все вилазили поодиноці, тому врешті-решт у всіх на лобі красувалися фіолетові печатки.

Далі з неба спустився бог Говерли. Всім своїм виглядом він вселяв страх і повагу. На голові у нього була кришка від самовара, спереду під одягом була захована подушка для солідності, майстерно приклеєна штучна борода і червона мантія, що розвівалася по вітру, відразу видали в ньому бога Говерли — Говерляна Петросовича. Ми всі присягли йому на вірність. А потім гобліни з прислуги Говерляна хотіли найнепокірніших з нас трошки повчати. Але не так склалося, як гадалося. Авторитет у них далеко не такий, як у Говерляна Петросовича, і їм ніхто не підкорявся, а навіть навпаки — ми їм влаштували акт громадянської непокорі і закидали їх снігом.

Увечері вони поховалися по своїх норах, боячись відповіді з нашого боку, але ми ж не гобліни.

На наступний ранок, 9 лютого, було здійснено сходження на г. Пожижевська. Вона нижче за Говерлу, але погода на наступний день була гірше. Внизу йшов невеликий сніг і було не дуже холодно. Коли ж ми піднялися на вершину, то там вітер кидав в обличчя крижані сніжинки з такою силою, що було боляче дивитися. Ватажок сходження Челенков С. сказав, що швидкість вітру була близько 20-25 м/с, а потім, подумавши, сказав, що, мабуть, навіть і всі 30 м/с. І температура була близько мінус 10.

У мене мочка вуха заledenіла так, що я її не відчував. Я крутив вухо і нічого не відчував, як після уколу новокаїну. Можна було його пробивати. Крім того, я ще собі місцями трохи обморозив обличчя. Коли прийшли на турбазу, то обморожені місця посиніли. Красиво виглядало вухо. Але на наступний день у Франківську вже все було в нормі.

В обід ми повернулися на турбазу, поїли, прибрали, і о 15:00 машини нас повезли на вокзал в Ворохту. Там нам до поїзда залишалось ще 1,5 години, і тому кілька людей навіть встигли на П'ятихатках з'їхати на лижах. В поїзд нас залізло чоловік 25 з льодорубами і розсіялося по поїзду. Доїхали весело.

26. 02. 2003

МАРМАРОШ — ЧОРНОГОРА опис маршруту

Андрій Третьяков

1. До Рахова найкраще дістатися нічним приміським поїздом Івано-Франківськ — Рахів. Він вирушає о 1:50, в Рахів прибуває о 7:30.

2. О 8:00 з автостанції Рахова (поруч із вокзалом) вирушає автобус на Ділове.

3. Приїжджаємо в Ділове і йдемо до прикордонників на заставу. При собі мати паспорти на кожного, і дуже бажано — маршрутну карту на групу.

4. Викликаємо чергового дзвінком на воротах, а якщо довго не озивається, заходимо просто в будівлю і шукаємо його самі. (При всьому бажанні командування застави виглядати чинно і правильно, бардак там ще той). Так от, знаходимо чергового, а краще — начальника застави чи його зама, і пояснюємо йому, що нам потрібно. Важливо триматися при цій розмові впевнено і спокійно. Дати зрозуміти, що ти в цих місцях не вперше і кожне дерево тобі знайоме. Це трохи пригнічує гордовитість прикордонників і знімає

з них відповідальність, що в своєму районі вони випускають чайника, якого потім їм доведеться по снігах шукати. Розповідаємо, куди ми збираємося, бажано показати їм це все на карті, приблизний план розкладки за часом і час виходу з прикордонної зони. Ну і, відповідно, просимо на цей час виписати нам пропуск у зону. Терміни замовляємо з запасом в 1 день. Після цього, або до цього, нам розказують, що, мовляв, про це треба домовлятися через начальство Мукачівського прикордонного загону або ще крутіше. Це все треба терпляче вислухати, а потім спокійно заявити, що завжди так було, але — замітьте — завжди виходило домовитися тут, на місці. Натякнути на спонсорську допомогу. Як правило, тільки цього від вас і чекають, і, як правило, як тільки вони зрозуміють, що можуть на неї розраховувати, — все йде як по маслу. Спонсорська допомога може становити 2-3 гривні з людини. (Можливо, можна і в рідкій валюті).

5. Нарешті ми отримуємо перепустку, і можна виходити. (Поки керівник групи веде переговори з начальством застави, група може оперативно поспіdatи, як раз час), а вже 10-11 година). А до хорошої ночівлі під Попом Іваном ще пиляти і пиляти! Чи не менше 8-10 годин.

МАРШРУТ ПЕРШИЙ ДЕНЬ

Від застави повертаємося трохи назад і звертаємо на вулицю, яка через міст приводить нас до початку ущелини струмка Білий. Звідси два варіанти шляху: по ущелині або по верху вздовж кордону. Якщо снігу багато, то по ущелині йти страшно, та й дорога розгорнута недалеко. Краще по верху. Для цього відразу після містка через Тису проходимо по залізничних рейках вправо, метрів 50-100, і виходимо на підйом в бік г. Жовтої і йдемо вгору, вгору, вздовж села, по стежці, потім виходимо на дорогу, нікуди не звертаючи. Зрештою, за годину-дві ми виходимо до якоїсь подоби прикордонної вишки. Поруч із нею якась будівля і радіолокаційна тарілка. Тут можна сісти і спокійно перекусити. Далі дорога піде більше полого.

Далі ми йдемо по межі. Кордон йде по хребту по лінії вододілу, а ми — трохи нижче зліва. Йдемо по дорозі, траверсуючи хребет, години ще 3-4. І виходимо до місця, де дорога виходить на самий вододіл. Звідси можна побачити румунську сторону. Далі влітку добре йти вгору хребтом, на Піп-Іван, а взимку — дорогою далі, траверсуючи зліва хребет, на полонину Лисича. Туди нам ще години півтори-дві. На полонині є гарна хата з пічкою.

ДРУГИЙ ДЕНЬ

З Лисичої підходимо під Піп Іван і виходимо на вершину (2 години). Потім йдемо по кордону (тепер дорога буде тільки по кордону). Приблизно через годину, пройшовши по гребеню весь масив Попа-Івана, нам потрібно йти вліво на вододіл — прикордонний стовпчик (далі п/с) № 368. Тут є нюанс. Якщо карнизи вже великі, то краще пройти по зниженню хребта трохи далі (вже як на румунську сторону), зістрибнути вліво, а потім траверсом повернутися на кордон. Якщо не дуже страшно, то можна валити прямо. Далі ми потрапляємо на хорошу дорогу, уздовж якої по обидва боки тягнеться колючка, місцями розграбована місцевим населенням на паркани.

Дуже скоро (десь через півгодини) ми знаходимо біля дороги невелику хатинку — вона праворуч від кордону, метрах у 100 від дороги — на румунській стороні. Тут знову ж таки можна в тиші і затишку перекусити. Час 14:00-16:00.

Далі — по дорозі, по дорозі, вздовж колючки. За сьогодні нам дуже бажано дістатися до казарми, яка знаходиться під г. Мезипотоки, зліва від кордону на полонині. Поворот на полонину знаходиться десь в районі п/с № 387-388, а саму полонину видно протягом шляху з дороги у вигляді ромба. Від дороги десь хвилин 15-20. Там класна хата. Влітку там бувають прикордонники, але після жовтня вона пустує до квітня-травня.

ТРЕТІЙ ДЕНЬ

З погранцевої хати повертаємося на дорогу і знову — по межі. У районі г. Міка-Маре дорога йде знову трохи ліворуч і тягнеться траверсом в обхід виходів скель. Влітку тут цікаво пройти по хребту. Взимку, мабуть, краще по дорозі. Правда, в районі п/с № 400-402 добре б знову вийти на вододіл, а то дорога аж надто йде на городи.

Довго чи коротко, але ми знову потрапляємо на нормальну більш-менш рівну дорогу і підходимо до підніжжя г. Стіг. Її ми обходимо зліва, і тут знову ж два варіанти — йти на Чорногору чи йти далі по межі на Шибени. Біля Копиці, пройшовши метрів 500-700 на північ в бік Чорногори, знаходимо будинок. На вигляд — непоганий, але всередині — похмуро. Напівзруйнований, по всій хаті цеглини валяються. Але на крайній випадок згодиться. А от якщо пройти по межі ще кілометра півтора-два, то в районі п/с № 415 можна згорнути перпендикулярно до хребта вліво, і через 15 хвилин знаходимо шикарну хату. Місце для ночівлі — супер! Це полонина Регеска.

Якщо ми вирішуємо після Копиці йти на Чорногору, то йдемо на північ по хребту і через годину десь після р. Радуль виходимо на полонину. Там, здається, теж є якісь хати, праворуч від дороги.

Влітку за цей день можна дійти до г. Віхід і там заночувати (в наметі).

ЧЕТВЕРТИЙ ДЕНЬ

Якщо ми продовжуємо йти по кордону, то за цей день ми встигаємо дійти до г. Кернічни, там піти з кордону на дорогу в бік с. Шибени і спуститися в село. Там нам доведеться знову зустрітися з прикордонниками і віддати їм пропуск з прикордонзони. У цей вечір ми можемо заночувати в селі, домовившись із кимось із господарів. Коштувати це буде 2-4 гривні з людини. Вранці з села відправляється автобус на Коломию. Десь о 6:00-6:30. На ньому ми і залишимо цей благоденний край.

Якщо ми все-таки хочемо подвигів і йдемо на Чорногору, то після р. Віхід йдемо далі по вододілу. Через кілометри три-чотири потрапляємо в не дуже зрозуміле місце, де дороги покручені і розходяться в різні боки. Тут нам треба зорієнтуватися за компасом — і просуватися в бік в. Піп-Іван. Потім ситуація стабілізується, ми знову потрапляємо на більш-менш конкретну стежку і рано чи пізно піднімаємося на вершину. На вершині — будова кінця XIX — початку XX століття, нагадує середньовічний замок. Це стара закинута турбаза Амон-Сур. Тут і заночуємо.

Насправді це обсерваторія. І для ночівлі, в принципі, непогане місце. Якщо, звичайно, є намет. На нижньому поверсі знаходимо затишніший бункер, розгрібаємо сніг — і ставимо табір.

П'ЯТИЙ ДЕНЬ

З Попа Івана можна йти по хребту в бік в. Говерли, а можна згорнути на в. Смотрові і спуститися в с. Дземброня. За день ми встигаємо або спуститися в село, а вранці виїхати на автобусі, або пройти всю Чорногору. І там, в районі г. Пожежевської, теж два варіанти. Ми або йдемо на Говерлу, перевалюємо її і спускаємося в бік г. Козмешик. Або звертаємо на Пожежевській праворуч на метеостанцію (там можна непогано переночувати — домовитися з господарями), або на турбазу «Заросляк» (це хвилин 40 — 1 година нижче метеостанції). Звідти з ранку, можливо, можна вибратися транспортом. В іншому випадку — пішки 15 км до траси, ще 7 км — до вокзалу в Ворохті. З Козмешика — 2 години до залізничної станції «Лазещина». Бажано попередньо дізнатися розклад приміських поїздів цими станціями.

От.

ВІРШІ

Віталій Форостян

***

*Когда от сытого безделья
Развязанный язык плетет,
Что умный в гору не пойдет,
Что глупо это и бесцельно,
Опасно для здоровья, кстати,
И много ли за это платят,
Я молча думаю, что мразь
И в чистом деле ищет грязь.
Я думаю, что спорт, как спорт:
Всегда работа — кровь и пот.
Тот, кто себя не изнурял
До тьмы в глазах, до боли в теле,
Тот не нашел, не потерял,
И не ему судить о цели...
На горький опыт невзирая,
Не верю в тяжкий, «черный» труд
(Мол, от него и кони мрут)
И празность люто презираю.*

Белый лыжник

*За далеким белесым
Перевалом затерянным
Серпантинном и веером
Лыжный след сквозь завесу --
Вниз, к подножью, к лугам
Изумрудным, прохладным,
К женским стройным ногам
И глазам беспощадным...*

*Там вдали влажный блеск
От росы на крыле мотылька,
Рук распахнутый крест,
И прощай, и прости...
Безмятежно легка
легла*

*Паутинка из тени и света
На щеку от дрожащей листвы.
Перезвон менуэта
В стуже легких дождинок лесных...*

*Там внизу пахнет бриз
Виноградными лозами,
И туман бледно-розовый
Над холмами повис
За скалистым хребтом,
За чертой снеговой
черно-белой
Машет женщина тонкой рукой
загорелой.
Только это потом...
Выражей полумесяца*

На искрящемся склоне –
Лыжник молнией мечется
В онемелом наклоне.
Солнце в синем зените,
Замирающий гул,
Силуэт на граните
Белой птицей мелькнул...
Заслоняют восток
Голубые вершины.
Белый лыжник, мой бог,
Возвращайся в долину...

***

У зимы в караване
Есть январь — флагман –
сел на мель...
Не нужны теперь сани,
Все плывет — влага,
оттепель...
Дождик иней слизал –
Стали ивы черней.
Или небо светлей.
Голубая слеза
На рес ницах ветвей,
капель, оттепель...
День ручьями хлопочет,
Пахнет ночь мартом...
Жди апрель?
Мысли долгие ночью,
Жду опять старта
(И не то чтоб азартный...)
Дожди, оттепель...

Автошарж

В позапрошлом декабре
купол церкви на горе
догорает на заре
зыбким светом маяка.
От зимы и сквозняка
переплет окна оклеен
серой лентой. Тихо блеет
ненавязчивый мотив
репродуктор. Загрустив
у окошка, сожалею,
что, наверное, алее и красивее заката
не увижу никогда
и что жизнь пока поката
лишь слегка, а не крута,
что как будто выше не
парить, а лезть по спинам,
да и те ли то вершины
в запредельной вышине?
Над горою в тишине
гаснет небо, гаснет купол
(с маяками стало скупо)
На парадное крыльцо

лепестками опадает
снег, как цвет вишневый в мае.
За окошком проступает
ваше бледное лицо...
Так какой же нынче год?
Непростительно рассеян,
загляделся... Небосвод
звездной россыпью засеян
в половину — снег идет...

***

Догорит мое сердце
И живая душа
Белой искрой в костре,
Алым бликом в заре
На горячей планете.
Унесет в небо ветер
Все чем жил и дышал...
Как тропа по росе,
Как печаль на лице,
Отпечатался след:
Детской радости свет,
Безмятежная синь —
След в глазах моей дочки...
Мой грядущий рассвет
И цветы и полынь,
И щемящие строчки...
Мой зеленый июнь
И прозрачный апрель
Замирающий смех –
Ручеек — колокольчик,
Ослепительный снег
На последней горе
Белизной непорочной...

***

Там, где волны седые
Лижут берег песчаный,
Купола золотые
Над листвою каштанов
Польхают в закате,
И прибрежные вербы
Заднепровские ветры
Гнут к воде и лохматят...
Там мой дом и во тьме
Для меня свет в окошке,
На прощанье ладошкой
Машет девочка мне
По вечерней воде!..
Месяц к морю течет,
На родном языке
Птица в роце поет,
Там живыми глазами,
Затаив боль и грусть
Смотрит с древних мозаик
Ясноликая Русь...

Розділ IV

Біографії альпіністів і туристів області

АЛЬПІНІСТСЬКА БІОГРАФІЯ Я. І. КУРУСА

Ярослав Іванович Курус народився 12 квітня 1940 року в селі Кропивник, Долинського району, Станіславської області. Він був першим в своєму селі, хто отримав вищу освіту. Під час навчання в Одеському інституті зв'язку Ярослав Іванович захоплювався різними видами спорту, виконав норму першого розряду по спортивному туризму, норму на значок «Альпініст СРСР», мав досвід спусків на парашуті. Але, напевне, найбільше враження на нього, уродженця Карпат, справили все-таки гори Кавказу.

Після закінчення інституту літом 1961 року Ярослав Іванович прибувши за скеруванням на роботу, на посаду інженера лінійно-технічного вузла зв'язку в місті Станіслав. Ярослав задався ціллю зібрати групу однодумців та організувати секцію любителів гірських походів. На

той час в місті не було ні альпіністів, ні організованих секцій туризму. З часом він зустрічається з Анатолієм Григоренком, третьорозрядником з альпінізму, вчителем Делятинської середньої школи. Зустріч, що відбулася, стала святом для обох. Щоб відсвяткувати подію, вони 8 березня 1962 року вдвох піднялися на найвищу вершину Українських Карпат Говерлу. Після сходження був виготовлений та виставлений в місті фотостенд та розвішані об'яви про організацію в місті Станіславі секції альпінізму. На об'яву відгукнулося двадцять чоловік, в основному — студенти медичного інституту. Організувалась секція альпінізму. Керівником секції одногосно обрали Ярослава Куруса. Географія секцій альпінізму в області, завдяки зусиллям Ярослава та активістів секції, поступово розширювалась. Ярослав організував також секцію в Коломиї. Спочатку він керував сам, а потім почергово: Алфьоров Євген, Тесленко Ада, Водянін Валентин, Галайда Володимир. З допомогою Ярослава Івановича організовуються секції: в Калуші (керівник Бобир Григорій, з 1967 року — Бобир Валентина, з 1969 — Галицький Володимир, потім — Дідошак Роман), в Снятині (керівник Дзюбанович Юліан), в Косові (керівник Гулакова Марія).

В 1963 році з ініціативи Ярослава Івановича відбуваються перші змагання зі скелелазіння на скелі Білий Камінь (над селищем Дора). В них прийняло участь двадцять спортсменів. Літом того ж року двадцять чоловік по профспілкових путівках побували в альпіністських таборах Кавказу.

В 1964 році секції об'єднуються в обласну Федерацію альпінізму. З її діяльністю були пов'язані всі успіхи наших спортсменів в альпінізмі та скелелазінні. До числа перших і визначних успіхів можна віднести одну цікаву і символічну з історичної точки зору подію. В травні 1964 року івано-франківські альпіністи разом з львівськими вперше піднялись на вершини скель Довбуша, що в Бубнищі (біля Болехова), та знайшли на них записки, залишені в 1904, 1905 роках попередніми підкорювачами цих скель.

Записки були написані польською та німецькою мовами. Можливо, їх лишили ті, хто мав відношення до Австрійського Альпійського союзу (Österreichische Alpenverein), заснованому в 1862 році. Тобто, автоматично сталося так, що на землях Галичини, зокрема Івано-Франківщини було відроджено традицію, вкорінену тут ще сто років тому, що ніяк не принижує роль Ярослава Івановича Куруса в справі заснування обласної Федерації альпінізму, а навпаки — надає його починанню більшої ваги в справі продовження традиції краю, народу. (До речі: альпінізм як вид спорту започатковано в СРСР лише в 1923 році).

І подалі Ярослав Іванович не зупиняється на досягнутому. Дбаючи про успіхи секції він влітку 1968 року домовляється з керівництвом секції альпінізму Української ради ДСТ «Спартак» про включення в склад їхніх зборів чотирьох наших альпіністів: Куруса Ярослава, Богатиря Анатолія, Максиміва Євгена, Рябокonia Ігора.

Осінню 1968 року Ярослава Івановича мобілізують як офіцера запасу на два роки до лав Радянської Армії і відправляють на службу в Московський військовий округ. Через цю обставину склалась ситуація не дуже сприятлива для справи розвитку альпінізму в області. Федерація втрачала на чималий час свого енергійного, ініціативного Голову з його налагодженою системою позитивних стосунків зі спортивними чиновниками обласного та республіканського рівня. Тому насамперед Ярослав Іванович подбав про те, щоб Федерацію на час його відсутності очолили надійні люди, ті, хто попередніми ділами зарекомендував себе, перш за все, як ефективний організатор. На посаду Голови Федерації по його добре обґрунтованій рекомендації було обрано викладача Івано-Франківського інституту нафти і газу, кандидата технічних наук Роговика Михайла Йосиповича, його заступником з навчально-спортивній роботі затвердили старшого інженера Івано-Франківського філіалу «Діпроміст» Рябокonia Ігора Миколайовича, спортсмена з чималим досвідом львівської школи альпінізму. Та й на відстані Ярослав Іванович не облишив своє піклування про успіхи Федерації. На початку 1969 року він організував приїзд в нашу область Уповноваженого по альпінізму від Всесоюзної Ради профспілок пана Каспіна для ознайомлення на місці з роботою нашої Федерації. Оцінивши рівень організаційної роботи та спортивну підготовку наших альпіністів, пан Каспін посприяв надалі, щоб Профспілки щорічно виділяли нашій Федерації достатню кількість путівок в альпіністські табори, в тому

числі колективних путівок (одна путівка на двадцять чоловік, на тридцять днів). По колективній путівці табір був зобов'язаний забезпечити спортсменів в достатку спорядженням, продуктами, інструкторами, транспортом. Ярослав навів тісний контакт з керівництвом секції альпінізму Московського енергетичного інституту, домовився про свою участь в літніх зборах цієї секції в Фанських горах (Таджикистан) і участь в них Богатиря Анатолія, Виборного Володимира, Рябокonia Ігора. (Під час зборів ця група наших альпіністів здійснила близько десяти сходжень на вершини маршрутами різних категорій складності). На зборах була досягнута домовленість з одним з керівників секції МЕІ, майстром спорту Нелідовим Анатолієм Борисовичем, про допомогу нашій Федерації в справі організації влітку 1970 року власних зборів у Фанських горах.

В кінці січня 1970 року сприяв перебуванню альпіністів МЕІ в Карпатах, що допомогло обміну досвідом та зближенню ділових і людських стосунків. Керівництво секції МЕІ, її спортсмени оцінили організаційну силу керівництва нашої Федерації, коли в горах потрапили в скрутну ситуацію внаслідок раптового погіршення погодних умов.

*Альпінтабір «Зесхо», 1981 р. Вийзд на Шхару.
Олег Єришов, Дмитро Круль, Ярослав Курус*

Збори 1970 року, якими керував Ігор Рябоконт, стали переламним моментом в процесі розвитку Івано-Франківської Федерації альпінізму. Внаслідок цих зборів кількість другорозрядників значно збільшилась. Було здійснено перші сходження на вершини четвертої та п'ятої категорій складності. На практиці це означало: тепер є свої власні альпіністи, які мають право керувати сходженнями високої та вищої категорії складності. Але головне — в ментальності керівництва нашої Федерації було вщент зламано бар'єр провінційного стереотипу: «ми — маленька секція з низькими розрядами, куди нам до серйозних зборів, великих досягнень». Тепер в думках бриніло: «Не тільки можемо, а й маємо організувати свої збори. Не біда, що в нас низькі розряди, немає своїх інструкторів. Було б бажання, а організатори є».

Коли наприкінці 1970 року Ярослав Іванович повернувся з армії на місце Голови федерації альпінізму (він посідав його майже беззмінно до 1989 року), то він побачив, що Федерація переступила поріг початкового розвитку. Кількість тих, хто виконав норми розрядів, збільшилась настільки, що збори обласної ради ДСТ «Спартак» в Каракольській ущелині (Киргизія) в 1971 році, якими керував Ярослав Іванович, були повністю укомплектовані альпіністами Прикарпаття.

В 1972 році Ярослав Іванович, розуміючи, що настав час готувати свої інструкторські кадри, закінчує Всесоюзну школу інструкторів в альпіністському таборі «Ельбрус». В 1973 році він очолює обласний збір в новому альпіністському районі Матча (Памір-Алай, Таджикистан).

В 1974 році керує зборами облради ДСТ «Спартак» в альпіністському таборі «Узункол» (Кавказ), під час яких здійснює дуже рідке і технічно складне сходження на Кюкюртлюколбаші по південній семисотметровій стіні. З часу першого проходження в 1957 році командою військових альпіністів під керівництвом Некрасова по цьому маршруту на той час пройшло всього кілька груп альпіністів.

В 1976, 1977 роках, керуючи зборами облради ДСТ «Спартак» в альпіністському таборі «Шхельда», Ярослав здійснює повний траверс вершин Шхельди-Тау, сходження на вершину Джайлик. В серпні того ж року він проводить розвідку в новому, відкритому Наумовим, районі Киргизії Коксу, що знаходиться в безпосередній близькості від однієї з найвищих вершин Паміру піка Леніна (7134 м) і системи міжнародних альпіністських таборів. В 1978 році в цьому районі він керує сходженням команди альпіністів

*Я. Курус, Л. Перчило. Коксу, 1979 р.
Пік Воз'єднання. Першосходження*

*Наш прапор — незмінний атрибут
зборів на Кавказі*

Я. Курус на схилах піку Комунізму

області, в склад якої входять альпіністи нашої області Круль Дмитро і Перчило Леонід, на пік Айдербек.

Весна 1979 року видалась дуже бурхливою для Ярослава Івановича. Він приймав участь в роботі пленума Федерації Альпінізму СРСР. На обговорення було винесено нові нормативи на майстра спорту. Пропонувалось набирати 25 балів. За одне сходження на вершину вищої

(5Б) категорії складності давалось 0,5 бала. Тобто для виконання норми майстра спорту необхідно було здійснити 50 сходжень вищої категорії складності за чотири роки. Недосяжна норма для спортсменів невеликих периферійних секцій, які не могли взяти участь в змаганнях високих рівнів, де була можливість за одне сходження дістати високий бал. Ярослав розкритикував запропоновані членами президії норми в дуже різкій емоційній формі. І різка критика подіяла. Норми переглянули до рівня реальних можливостей. Після цього пленуму ім'я Куруса було на слуху в будь-якому середовищі альпіністів СРСР, але це добром Ярославу не обійшлося. В 1980 році, коли документи Ярослава на присвоєння звання майстра спорту було відправлено в Москву на затвердження, йому відмовили під формальним приводом. Та Ярослав не впав духом. Він продовжував займатись справою, якій присвятив своє життя. Літом того ж, 1979, року він керує зборами в Паміро-Алаї, Коксу, філія альпштабору «Алай». Учасниками зборів здійснено 17 сходжень п'ятої категорії складності, з них чотирма керує Я. І. Курус. В 1980 році він знову очолює збори облради ДСТ «Спартак» уже в новому районі Паміро-Алаю Арчаканиш, і керує тут сімома сходженнями 5Б категорії складності. В 1981 році Ярослав Іванович очолює збори в Коксу, а потім в альпштаборі «Зесхо» (Грузія), де проходить першопроходженням на вершину Шхара Західна в рамках першості Кавказу серед команд альпштаборів. Маршрут класифіковано і зафіксовано в книзі Наумова «Горы Сванетии» під № 114.

В 1984 році Я. І. Курус, як голова Федерації, започаткував чемпіонат Карпат зі спортивного скелелазіння, який проводився на скелях Довбуша біля села Бубнище Болехівського району. У цьому чемпіонаті, окрім прикарпатців, щороку брали участь також команди Львова, Ужгорода, Чернівців, Тернополя, Вінниці, Рівного, Стрия і навіть Москви, Києва, Мінська, Риги.

В 1982 році Ярослав Іванович керує сходженням на пік Леніна (7134 м).

В 1985 році Я. І. Курус організовує другу висотну експедицією, яка ставить своєю метою сходження на найвищу вершину Паміру пік Комунізму (7495 м). Та досягнувши висоти 6900 м, експедиція змушена була припинити свою діяльність через несприятливі погодні умови.

Через 2 роки, в 1987 р., врахувавши прорахунки та недоліки попередньої експедиції сходження на п. Комунізму під керівництвом Ярослава Івановича пройшло успішно. На найвищу вершину Паміру піднялось 9 учасників експедиції.

Валя Курус (Кужелева). Кавказ, 1964 р.

Валентина та Ярослав Куруси

В 2001 році Ярослав робить своє останнє серйозне сходження в якості керівника на найвищу вершину Європи — Ельбрус (5642 м). Сходження було присвячено десятиріччю Незалежності України.

Всі ці роки підтримкою та надійним тилом Ярославу була його дружина Валентина.

Народилась Валентина Несторівна Кужелева 7 червня 1939 року в с. Агінське Красноярського краю. Почала займатись альпінізмом в 1964 році в а/т «Узункол». Познайомившись там з Курусом, вперше потрапила в Карпати і полюбила їх на все життя. Утворилась ще одна альпіністська сім'я. Табори «Цей», «Алібек», «Карпати» — все це додало життю духовності та інтересу. В лютому 1966 року народився син Олександр. Беручи приклад з батька, активно займався спортом. Навчаючись в теперішньому Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності (Київські курси підготовки офіцерського складу воєнізованої пожежної охорони МВС СРСР), виконав норматив майстра спорту з пожежно-прикладного спорту в команді училища, ставши призером союзних змагань.

БЕЗРУКОВ РОМАН

Невеличкого зросту, завжди усміхнений — таким згадую Романа до сьогоднішніх днів.

Вихованець Коломийської секції альпінізму, в ІФІНГ вступив уже КМС з вільної боротьби та самбо. Він незаметно був присутній на тренуваннях в залі та на скелях, незамінний в походах по зимових Карпатах. Маючи величезний досвід участі в змаганнях різного рангу, опікувався фізичною підготовкою членів секції. Ділився способами розтяжок, розминок, попередження та лікування травм, отриманих при сходженнях та тренуваннях.

Завжди спілкування з ним викликало тільки задоволення та створювало позитивні емоції в складних ситуаціях, що не рідко виникали при сходженнях та походах.

Роман Безруков

БЕЛЬБАС РОМАН

Народився 22 лютого 1954 р. в м. Станіславі, згадує товариш та напарник по безлічі походів Вітя Клімко.

За п'ять років Роман виконує розрядні вимоги КМС з альпінізму. Почавши новачком в а/т «Айлама», в 1978 робить сходження на Білу і Чорну Незнайомку маршрутами III кат. скл.,

Роман Бельбас

Шхара. Монгольська Народна Республіка — 4А, на Паміро-Алаї вершина Правда Сходу та ін... Висотні сходження на пік Леніна, пік Комунізму! Шурко Булдовський свого часу, дряпаючись з нами скелями Бубнища, дуже чітко передбачив Роману Бельбасу його подальший шлях саме в альпінізмі. Роман упевнено і з азартом ходив найскладнішими маршрутами скель Довбуша, Сокільського хребта. На проведених тоді скельних змаганнях Роман виходить до призерів чемпіонатів області та за її межами. Його впевнені сходження по прямовисній стіні «Броненосця» на Скелях Довбуша 40 метрів прямовисної стіни, по «мізерах» і на «терті» викликають у публіки захват і трепет. Мабуть, особливо пам'ятним залишиться Паміро-Алай сходженням на Правду Сходу по східній стіні Правди Сходу. 1982 рік. Перше місце в Чемпіонаті України з альпінізму в технічному класі. В команду обласної ради ДСТ «Спартак» увійшли Роман Бельбас, Володимир Галайда, Іван Павлишак, Віктор Король. На найскладнішій ділянці маршруту, де під вершиною, першим виходить Галайда Володя. Природно, ключові шматки маршруту належать найбільш досвідченим альпіністам. Роману доручено організувати надійну страховку. Володя не зовсім впевнено проходить метрів двадцять крутого пухкого схилу, забивши по дорозі чотири гаки, раптом — зривається і, падаючи вниз, висмикує їх усі. Роман встигає вибрати провислу мотузку

*Памір. Пік Комунізму. Роман Бельбас
на ребрі Бородкіна*

і припинити подальший політ на останньому гаку. В описі заявленої вершини особливість Правди Сходу раніше особливо не виділялася. Можливо, в назві вершини і крилася суть цієї «правди» зі Сходу?! Хай там як, у ті часи і за таку «правду» представляли до нагород. Особливо якщо згадати про гучну колісь «Справу Гдяна-Іванова» по бавовняних рекордах Узбекистану, колишнього СРСР. А ще приклад, на зборах в а/т «Алтай», Паміро-Алай, Володимир Кавуненко, тодішній випускаючий альптабора, пропонує Роману попрацювати з його сином на маршруті гори Підкова Космонавтів. Ледь світає, двійка йде на тренувальну ЗБ і за кілька годин успішно спускається в табір. Присіли відпочити на бережку, поглядаючи на пройдений маршрут. Підходить Кавуненко і питає, чому так пізно збираємося. «А ми вже звідти!» — «Як?!» «От так — ось записка з вершини!» — «Молодці!»

БУЛА ВІКТОР СЕРГІЙОВИЧ, 1953 р. н. КМС з альпінізму, інструктор 2-ї категорії

У 1970 році я вступив до геолого-розвідувального факультету ІФНГа. І пройти повз секцію альпінізму, яка працювала при інституті, безумовно, не міг. От ми, троє друзів, — Зав'ялець Олександр, Володимир Перегінець і я — записалися в секцію альпінізму, навіть не уявляючи, яке цікаве і активне життя на нас чекає і який відбиток альпінізм накладе на наше життя.

Перше сходження ми зробили на Говерлу в грудні 1970 року в рамках альпініади, яку щорічно проводив геолого-розвідувальний факультет. Досі згадую: внизу хмари, вгорі синє небо, білий сніг і радість від того, що піднявся на висоту 2061 метр!

На Кавказ в альпіністський табір ми потрапили тільки влітку 1972 року. До цього часу ми мали посвідчення «Альпініст СРСР», оскільки пройшли початкову підготовку в секції, кілька

*Вітя Була з Сергієм Безверховим
на п. Комунізму*

*Сходження на Чімтаргу. Віктор Була.
На страховці Сергій Мальцев (Тюмень)*

разів робили сходження на вершини Карпат. Активно займалися скелелазінням — виконали третій розряд зі скелелазіння. Але в альптаборі «Алібек» в Домбаї визнали, що такої підготовки замало, й нас трьох зарахували до загону новачків, тож ми знову пройшли підготовку на значок «Альпініст СРСР». Перше сходження, яке ми зробили на Кавказі, — вершина Сулахат 1Б категорії складності. Так що ми маємо подвійне звання «Альпініст СРСР».

Далі був альптабір «Баксан», де ми виконали норматив третього спортивного розряду, зробивши чотири сходження в досить складних метеоумовах — у вересні на Кавказі вже відчувалося наближення зими.

У 1974 році у нас був збір у Фанських горах, в урочищі вершини Арг. Дійсно — там люди залишають свої серця, як співав Юрій Візбор. Найгарніший район — прекрасні вершини, різнокольорові, снігові. І в планах у нас було виконання норм другого спортивного розряду. Але зробили тільки два сходження 2-ї і 3-ї категорій, і прийшла заборона від Федерації альпінізму СРСР на всі сходження у зв'язку з великою кількістю нещасних випадків.

Другий розряд ми вже закривали в альптаборі «Айлама» — провели там дві зміни і навіть зробили одне сходження понад розряд 4А категорії складності. Причому самостійно, без інструктора. Саме в цьому таборі ми відчували смак і радість самостійних сходжень.

Після закінчення інституту за розподілом ми з Олександром Зав'яльцем потрапили в Тюменську область, в місто Нефтеюганськ — в сибірські болота, але тяга до гір, до сходжень залишилася. Літо 1976 роки ми провели в альптаборі «Дугоба», на Памірі. Зроблено кілька складних сходжень 3-ї і 4-ї категорій.

1977 рік був збір на Кавказі — спортивний альптабір «Безенгі». На жаль, при сходженні на пік Катин-Тау 4Б категорії складності відморозив палець на нозі, і сезон альпіністський був завершений. А в Нефтеюганську в поліклініці лікарі дивувалися: як у липні можна відморозити кінцівки? У цю пору року до них приходять із сонячними опіками, але досвід лікування обморожень в Сибіру у них величезний, то мене вони швидко поставили на ноги.

Восени 1977 роки ми з Зав'яльцем організуємо секцію альпінізму в місті Нефтеюганську. Знаходимо однодумців, зав'язуємо контакти з сургутськими альпіністами — у них керівником секції альпінізму був Сергій Миколайович Безверхов, наш інструктор на зборах івано-франківців в 1974 році.

У 1979 році у нас був збір спільно з івано-франківською секцією на базі альптабору «Алай» на Памірі. Тут ми виконали нормативи першого спортивного розряду з альпінізму і понад розряд зробили два сходження 5Б категорії складності — це вже серйозні сходження вищої категорії складності.

Сезон 1980 роки ми провели в альптаборі «Варзоб», де здійснили низку сходжень і найпам'ятніше сходження на вершину Мрія (Ходжа-Лока) 5А і 5Б категорій складності.

У 1982 році з тюменською секцією альпінізму під егідою обласної секції два збори — в Талгарі і в Фанських горах. Цей сезон був дуже вдалий у плані спортивних досягнень і морального задоволення — побували у двох прекрасних районах і підкорили дуже красиві вершини: Чімтарга, Арг, Красна Москва, Білий Ключ 5А і 5Б категорій складності.

1983 рік — знову Кавказ, альптабір «Безенгі» — школа інструкторів, навчання і стажування. Ура! — ми інструктори третьої категорії. Стажування проходив у добром альптаборі «Айлама» в Грузії.

Сезон 1984 року провели на Памірі в альптаборі «Варзоб» і в висотній експедиції на галявині Сулоєва під піком Комунізму. Кілька тренувальних сходжень у Варзобі і участь у висотній експедиції спільно з секцією альпінізму Рогунської ГРЕС під керівництвом Яновича Євгенія, майстри спорту, і нагорода — сходження на найвищу точку Радянського Союзу, пік Комунізму, 7495 метрів. Незабутнє сходження!

Починаючи з 1985 року, працюємо інструкторами в альптаборі «Торпедо» в Цеї в Північній Осетії. Начальник навчальної частини Боліжевський Валерій зі Львова радісно прийняв нашу команду інструкторів із Тюменської області — на цей момент ми вже стали кандидатами у майстри спорту і дуже підсилили команду інструкторів альптабору. До нас з Зав'яльцем приєдналися інструктори Тулубаєв Бахіджан з Нефтеюганська, Тимаєв Тагіріз з Тюмені, Мільто Тетяна і Євгенія Федоренко із Сургуту. У альптаборі «Торпедо» ми зробили кілька складних сходжень, серед них 5Б категорії на Сонгутті і Мамісон.

У перервах між змінами, працюючи інструктором в альптаборі «Торпедо», я встиг ще взяти участь в експедиції дубнинських і одинцовських альпіністів із Підмосков'я на пік Леніна, 7134 метри. Керував успішним підйомом по гребеню з півночі, маршрутом більш складним, ніж через Роздільну.

Експедиція на Памір 1988 року для Тюменської федерації завершилася трагічно — при

сходженні 5Б категорії складності загинув на спуску майстер спорту, трикратний призер чемпіонатів СРСР — Сергій Миколайович Безверхов.

Команда альпіністів Тюменської обласної федерації альпінізму в цей рік взяла участь в чемпіонаті Росії, зробивши складне сходження маршрутом 5Б. Я був тренером цієї команди. Крім того, в пам'ять про Сергія Миколайовича здійснили сходження на безіменну вершину і назвали на його честь — пік Безверхово.

У 1990 році, працюючи інструктором в альп-борі «Торпедо» здійснив сходження на пік Казбек по маршруту з Північної Осетії, з ущелини Фаргідон. Це було першосходження по північному гребеню. Дуже цікавий і незвичайний маршрут.

Всього за активну альпіністську діяльність я зробив більше ніж 100 сходжень різної категорії складності як учасник, керівник та інструктор. На жаль, з розпадом Радянського Союзу можливість організації експедицій на Памір, Тянь-Шань, через міжнаціональні конфлікти, війни стала проблематичною через небезпеку. Та й фінансування таких експедицій різко скоротилося.

Але ми переключилися на гірські лижі і щороку взимку виїжджаємо на Урал, Алтай на гірськолижні схили для зустрічі хоч і не з такими високими вершинами, та від цього не менш привабливими. Адже краще за гори можуть бути тільки гори!

ВАСІДЛОВ АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

Народився 5 квітня 1946 року. Хоча за 9 місяців до народження неабияк покатався Європою. Побував у Польщі, Білорусі і, нарешті, діставшись до м. Енгельса Саратовської області в Росії, вирішив, що саме час народитися на березі річки Волги. Але і тут не затримався надовго. Приблизно через півроку після мого народження вирішив перебратися в Україну. І таким чином опинився в м. Станіславі.

Жили спочатку в різних місцях на Гірці (район міста). І тут теж проявилася моя любов до подорожей. Як розповідали мої батьки, у віці близько двох років, коли ми жили біля залізничного моста на вулиці Волченецькій, я пішов у село Волченці. Іншим разом якось заліз до легкового автомобіля на задне сидіння і катався тривалий час, поки мене не знайшли.

У цих епізодах і в подальшому житті моєму і моїх сестри і брата, потім і наших дітей, мабуть,

позначаються гени наших предків як по батьківській, так і по маминій лінії. Дуже багато, якщо майже не всі, багато переміщалися по країнах і континентах.

Ріс, як і багато моїх однолітків: займався в різних спортивних секціях, влітку часто бував у піонерських таборах, іноді і по дві зміни за літо. Там набував перших навичок туристичного життя. Потім Калуський хіміко-технологічний технікум — турпоходи, змагання. У 1963 р. сплавлявся по р. Десні від Чернігова до Києва. Після технікуму (1965 р.) працював на Калуському хіміко-металургійному комбінаті. В цей час в Калуші була секція альпінізму, якою керував Бобир (імені не пам'ятаю). І на роботі один з начальників зміни був випускник Львівського політехнічного інституту, завзятий турист із м. Надвірна Ігор Остапович Ковальський.

Ми разом із Ігорем під керівництвом Анатолія Бобиря проходили навчання зі скелелазіння, техніки альпінізму, було багато походів улітку і взимку. У 1966 році на нашу секцію прийшли путівки в альпіністські табори. Дві путівки на підготовку значківців на останню зміну в а/т «Узунколь» взяв я і Ігор. Так почалася моє альпіністське життя.

В а/т «Узунколь» познайомився з Пал Паличем Захаровим — начальником навчальної частини табору, автором багатьох книжок з альпінізму, став значківцем, підкоривши гору Гвандра по маршруту 1Б. Додому поверталися вже у вересні через Клухорський перевал по Воєнно-Сухумській дорозі в Сухумі, далі на кораблі до Одеси. Після приїзду додому я дізнався, що відрахований з інституту, хоча перед від'їздом запевняли, що «хвости» можна буде здати до кінця вересня. В результаті з листопада 1966 по липень 1969 року служив у Радянській армії в районі міста Душанбе — столиці Таджикистану. Гори були близько, але піти туди я не міг!

Після армії знову вступив до інституту. Закінчив Дніпропетровський хіміко-технологічний інститут. З 1970 по 1989 рік майже щоліта був у горах: в альп-таборах, на зборах Івано-Франківської або Кримської федерації альпінізму як учасник або інструктор. Це не завжди добре позначалося на моїй професійній кар'єрі, не залежно від того, працював я апаратником в цеху Аеросил Калуського хіміко-металургійного комбінату чи головним технологом Івано-Франківського управління тресту «ОРГХІМ», оскільки відпустка мені потрібна була завжди влітку, до того ж липень-серпень. Крім того, як інструктору мені за законом належало мати збільшену відпустку (майже на все літо), що не сприяло особливій

любіві до мене з боку керівництва. Є накази до Дня хіміка (в кінці травня), в яких мене характеризували в позитивних тонах, і через два місяці я отримував характеристику негативну. Причина очевидна, адже я відпрошувався в гори.

Це було не тільки у мене. Багато альпіністів стикалися з цим. Двічі мені довелося змінювати роботу. У 1982 році керівництво Івано-Франківського управління намагалося повернути мене на роботу зі зборів в Коксу через Федерацію альпінізму СРСР. Але в планах у нас був пік Леніна, і з цією роботою я розлучився і перейшов у Долгопрудненське управління тресту «ОРГХІМ».

Працюючи на підприємствах Міністерства хімічної промисловості, перебував у ДЗГ «Авангард». В Івано-Франківську до цього товариства належав і Приладобудівний завод, на якому була секція альпіністів під керівництвом Мартинюка І. І. У 1970-1972 рр. я брав участь в альпзаходах цієї секції. Але в 1973 р. планувалася експедиція в район Дугоба — Матчу. Від «Авангарду», «Спартак», «Буревісника» взяти участь могли тільки 6 або 7 альпіністів. У Мартинюка була своя секція на заводі, і він сказав мені, що я не можу потрапити на збори, оскільки він бере людей зі свого заводу. І запропонував звернутися до Куруса Ярослава Івановича (одному із засновників альпінізму в Івано-Франківській області), який комплектував команду ДСТ «Спартак». Так я потрапив в Спартак. І в цій команді з Льонею Перчилом, Олегом Єршовим, Женею Алфьоровим, Володею Галайдою, Віктором і Людмилою Малаховими, Борисом Кендзерським та іншими брав участь у багатьох заходах: тренуванні і роботі з новачками, експедиціях, змаганнях, Говерляні, походах та ін.

Що стосується моїх досягнень в альпінізмі:

у 1966 р. значківець в а/т «Узунколь»;

повторно значок виконав взимку 1970 р. сходженням на Говерлу;

в 1970 р. виконав третій розряд в а/т «Ельбрус»;

в 1973 р. виконав другий розряд в а/т «Дугоба», а у Матчі ходив уже на перший розряд;

в 1975 р. виконав перший розряд в а/т «Джайлик»;

в 1976 р. екстернат на звання інструктора альпінізму, а/т «Шхельда»;

в 1979 р. методзбір на жетон «Рятувальний загін», а/т «Узунколь»;

в 1986 р. методзбір на звання інструктора альпінізму 2-ї категорії, а/т «Адил-Су»;

2-й розряд зі скелелазіння;

відпрацював інструктором на 11 заходах.

Брав активну участь в альпіністському житті області та нашого суспільства. Зокрема, займався виготовленням титанових скельних гаків, льодобурів. Готував картографічні матеріали майбутніх експедицій.

Сходження. Брав участь в 67 сходженнях. З них 5-ї категорії складності — 9. Кілька разів на Кавказі і Памірі брав участь у рятуванні.

Найбільше запам'яталися.

1973 р. Перше керування 4А у Матчі — пік Пам'яті Хергіані. Мальовнича гора! Йшли в трійці: Л. Перчило і О. Єршов. Без спостерегаців. День ходу від бази. Повертаючись, не могли впізнати район нашої бази. Виявилось, відвалилася скеля і мало не засипала нашу стоянку.

1974 р. Перша 5А. Далара по східному гребеню під керівництвом Джібраєва.

1977 р. Траверс Шхельди із заходу на схід 5Б під керівництвом Я. Куруса в складі Є. Алфьорова, Л. Перчила і мене. Класичний маршрут! Через негоду йшли більше 10 днів замість семи запланованих. Все ускладнювалося психологічним фактором: Ярослав і Женья їздили перед цим в а/т «Цей» на опізнання чотирьох хлопців з Івано-Франківського ДСТ «Буревісник», які загинули на вершині Цухгарті. Керівники а/т «Шхельда» вирішували, випускати нас на сходження чи ні. Зі Східної вершини через негоду спустилися не по маршруту, а прямо по стіні. Під час спуску Ярослав підвернув ногу і не пішов з нами через перевал Бечо в табір. Спустився до Сухумі-Мінводи-табору. Ми втрьох прийшли в табір, і нас із пристрастю три дні допитували: чи живий він і куди ми його поділи? Дату закінчення сходження зарахували тільки з появою Куруса в таборі.

Звичайно, не забуваються враження від висотних сходжень: в 1982 р. на пік Леніна через ст. Роздільну і в 1989 на пік Корженевської по Цикліну. Обидва — 5А категорії складності.

Васідлови Валентина і Андрій

Сходження 4Б категорії складності на Зуб Бегичі по північно-східному контрфорсу в двійці з Безруковим Романом запам'яталося тим, що на початку маршруту він упустив усі гаки, і ми пройшли його всього з двома або трьома.

Я вдячний всім тим, хто разом зі мною підкорював вершини, і тим, від кого це залежало.

ВАЛЕНТИНА

Присвячується моїй дружині

Васідловій В. О.

Валентина Олександрівна Васідлова (Світайлова) прожила дуже активне життя, в тому числі і спортивне.

Народилася 15 січня 1957 року в м. Верхній Ворошиловградській області (нині м. Лисичанськ Луганської обл.). Її старша сестра і вона рано залишилися без матері. Закінчила середню школу і музичну школу в Лисичанську; Дніпропетровський Трудового Червоного прапора хіміко-технологічний інститут імені Ф. Е. Дзержинського (1979 р.).

За життя активно поповнювала свої знання як самостійно (наприклад, вивчила польську мову), так і в різних навчальних закладах. Закінчила дворічний Біблійний інститут у м. Донецьку; пройшла підготовку водія — водила легкову машину; при Кримській обласній дитячій екскурсійно-туристичній станції пройшла підготовку на інструктора шкільного туризму (1994 р.) та інше.

Ще під час навчання в інституті почала займатися скелелазінням і альпінізмом в ДСТ «Буревісник» м. Дніпропетровська. Брала активну участь у житті альпіністської секції інституту. Часто виїжджала в походи і на тренування на скельні маршрути Дніпропетровської області, Криму та в інші райони. Брала участь у змаганнях.

Зустрілися ми з Валентиною Світайловою на Кавказі в альпіністському таборі (а/т) «Шхельда». Я був командиром відділення розрядників з 15 липня по 3 серпня 1978 р. Усі учасники мого відділення, як і Валя, мали вже 3-й спортивний розряд із альпінізму і приїхали виконувати програму другого розряду.

Третій спортивний розряд з альпінізму Валентина виконала в 1977 р. в а/т «Айлама». А ще раніше в 1976 р. виконала нормативи на значок «Альпініст СРСР» в а/т «Узунколь».

У моєму відділенні було п'ять спортсменів із різних міст: три хлопця і дві дівчини, в тому числі і Валя. В цілому група підбралася в фізичному, тех-

Валентина Васідлова

нічному, психологічному плані рівна. Підготовка учасників, погода і те, що не було ніяких надзвичайних подій в районі нашого а/т, — все це дозволило виконати програму сходжень повністю. Хоча в перші дні зміни я брав участь у заключній фазі рятувальних робіт в районі Ушби.

Після зміни в альпіністському таборі ми з Валею поїхали на кілька днів до Махачкали, на Каспійське море. Жили в гуртожитку заводу, на якому працювала моя група з Івано-Франківського управління ОРГХІМ, де я працював головним технологом. Звідси і полетів на Памір на збори альпіністів ДСТ «Спартак» м. Івано-Франківська: Паміро-Алай, Коксу, філія а/т «Алай», (Ош, Киргизія), а Валентина полетіла додому в Лисичанськ і потім в Дніпропетровськ на навчання.

Потім були зустрічі в Дніпропетровську, Івано-Франківську. Наше весілля відбулося в м. Івано-Франківську в лютому 1979 р.

Після закінчення інституту в 1979 році Валя була скерована на роботу в Івано-Франківське заводоуправління будматеріалів, де пройшла шлях від змінного майстра до інженера-технолога виробничо-технічного відділу. Працюючи на заводі, вона брала активну участь в спортивно-масовій роботі і в змаганнях з різних видів спорту, за що неодноразово нагороджувалася керівництвом заводу.

Валентина відразу включилася в роботу альпіністської секції ДСТ «Спартак» м. Івано-Франківська. Брала участь в тренуваннях, походах,

підготовці до зборів, Говерляні, брала участь у змаганнях зі скелелазіння.

У 1980 році Валентина була однією з 20 учасників зборів Івано-Франківського ДСТ «Спартак» у філії а/т «Дугоба» «Арча-Каниш». У жіночому складі зборів, крім Валентини, брали участь Оля Надурак і Бутарова Зіна. На цих зборах два учасники виконали нормативи майстра спорту з альпінізму; один — на звання КМС з альпінізму; троє, в тому числі і Валентина, — нормативи другого спортивного розряду з альпінізму; один — третього. Решта учасників підвищили свою кваліфікацію, виконуючи сходження на другий, перший розряди, КМС, МС.

У 1981 і 1983 роках у нас народилися діти — син і дочка. У 1987 році наша сім'я переїхала в м. Красноперекопськ Кримської АР. Альпіністської секції в місті не було, але була туристична секція, в роботу якої ми включилися. Брали участь в заходах, що проводяться на міському та республіканському рівнях. Кілька разів з міською командою посідали призові місця на республіканських змаганнях зі скелелазіння та рятувальних робіт.

Коли наші діти пішли до школи, ми часто організовували походи в Кримські гори цілими класами.

У 90-ті роки Валентина на громадських засадах працювала в Красноперекопській станції юних туристів, а в 2010-2011 рр. в «Центрі дитячої та юнацької творчості» як керівник гуртка гірського та пішого туризму, займалася з дітьми (навчання, тренування, походи, змагання). Її команди «Ірбіс» і «Вінні-турист» часто посідали призові місця в різних міських та республіканських змаганнях.

Служачи в церквах міст Красноперекопська, Донецька, Сімферополя, Валя також була в числі організаторів походів для дітей і дорослих.

Улітку 2013 року Валі не стало... Але пам'ять про неї буде жити довго в серцях тих, хто стикався з нею, з цією світлою людиною.

ВАСІДЛОВ ЮРІЙ ІВАНОВИЧ **альпініст, інструктор, біолог, публіцист**

Д. Круль

Народився 4 вересня 1949 року в Станіславі. Почав займатись альпінізмом в 1965 році, навчаючись у Чернівецькому університеті на біологічному факультеті. Вирішальні досягнення в альпінізмі відбулись по закінченні університету та переїзду в Івано-Франківськ. В 1983 році

Васідлови Юрій і Ніна

виконав 1-й розряд. А вже в 1987 підкорив найвищу вершину Паміру п. Комунізму висотою 7495 м., заявивши про себе, як про перспективного висотника.

Юрій Іванович завжди займав активну позицію в плані згуртування навколо себе любителів гір. Всі роки активно займався справою залучення новачків і організації до навчально-тренувального процесу.

Так, за його ініціативи була створена секція альпіністів, скелелазів у профтехучилищі № 3 (початок 70-х), пізніше у проектному інституті Укржитлоремпроект (1976-1980 роки).

В 1980-1986 роках активно працювала створена ним секція в медичному інституті. Секція медиків домінувала в товаристві студентів в ці роки, за що Юрія було обрано головою секції альпінізму ДСТ «Буревісник» у 1980-1986 роках.

Будучи спеціалістом з біології з багаторічним досвідом роботи, активно відстоює свою громадянську позицію як захистник унікального природного середовища Карпат.

Сам будучи прикладом ведення здорового способу життя, активно бореться за збереження диких тварин в природі Відомий в Україні та за рубежом еколог, голова асоціації «Наш дім», заступник голови «Українського комітету гір», публіцист, поет. Вийшла з друку його книга про роль хижаків в природі. «Вовк в Карпатах».

Під стать Юрію і його дружина Ніна та їх діти. Зокрема старша дочка Жанна, що з перших місяців життя, ще в пелюшках була присутня на тренуваннях батьків в спортивному залі та брала участь в походах та виїздах з батьками в гори та на скелі.

За ідеєю Жанни та активної підтримки батьків написана дуже цікава пізнавальна книга про архітектурно-історичне минуле будівель Станіслава. Книга «Третє місто Галіції» — Станіславів

і його архітектура в час Галицької автономії», випущена на польській мові, розійшлася уже третім накладом.

В австрійській Галичині Станіславів був одним із важливих міських осередків, а в автономічній добі він став третім за значенням містом провінції. За першість після Львова і Кракова змагалися й інші міста, але ним став Станіславів.

Опис багатовекторного, яскравого світу архітектурного середовища з його героями і пригодами підсумовано в додатку у вигляді біографічного словника.

Книжка багато ілюстрована як архівними документами, мапами і старими фотографіями, так і сучасними видами, отже, вона може не тільки задовільнити цікавість спеціалістів, але й принести задоволення всім, хто цікавиться історією рідного краю.

ВИБОРНИЙ ВОЛОДИМИР ФЕДОРОВИЧ

Народився 11 квітня 1941 року в с. Бакумівка Миргородського району Полтавської області. У дитячому віці з батьками переїхав на Київщину.

В 1963 році вступив до Станіславського медичного інституту, де з перших місяців навчання почав відвідувати щойно створену секцію альпінізму. У листопаді цього ж року в складі групи

Володимир Виборний

Володимир Виборний на Кавказі

Я. Курус, В. Виборний, Є. Максимів. 1968 р.

медиків пройшов походом маршрутом озеро Шибене — г. Піп Іван — Черногірський хребет — г. Говерла — г. Петрос — Ясиня.

В наступному році здійснивши сходження на г. Говерла в зимових умовах поїхав літком в альп-табір на Кавказ. Де виконав вимоги на значок «Альпініст СРСР»

Впродовж 1964-1970 років регулярно виїжджав в альп-табори Кавказу, де здійснював кваліфікаційні сходження на третій та другий розряди.

По закінченню вишу в 1969 році деякий час працював хірургом в Яготинській міській лікарні. З часом повернувшись в Івано-Франківськ, продовжив свій трудовий шлях в обласній клінічній лікарні від рядового хірурга до завідуючого відділенням травматології.

Займаючись в секції, познайомився з Олександром Костечко. В 1969 році створилась ще одна альпіністська сім'я.

Леся Костечко народилась 19 березня 1946 року в м. Станіслав.

З шкільних років активно займалась спортом, орієнтуванням, туризмом. В 1963 році чемпіон області з орієнтування. В цьому ж році в складі

команди юних туристів стала переможцем VII-го традиційного зльоту юних туристів. Призер чемпіонату області зі скелелазіння 1964, 1966 років. Чемпіон ДСТ «Авангард» серед жінок 1966 року. В 1969 році на обласних зборах альпіністів на Центральному Кавказі в районі а/т «Баксан» робила сходження на другий спортивний розряд. Виховали трьох дітей Сергія, Надію та Наталю.

Подружжя Виборних у кінці 60-х

Поважний пан доктор із своєю дружиною Олександрою. 1985 р.

ВОДЯНІН ВАЛЕНТИН ІВАНОВИЧ

Народився 13 листопада 1946 р. в сел. Теней, Курильського району, Південно-Сахалінської області Російської Федерації.

В 1974 році закінчив Івано-Франківський інститут нафти і газу, інженер-механік.

Трудився на Коломийському заводі комплексних розподільчих пристроїв.

Головний технолог.

Альпінізмом почав займатись 1968 р. В 1973 р. на зборах в Дугобі виконав норму — 1 разряду.

Разом Алфьоровим Женею та Тесленко Адою займався організацією секції альпінізму в м. Коломия. Прекрасний скелелаз, постійний учасник та призер обласних змагань зі скелелазіння, виступав за команду м. Коломия та ДСТ «Спартак». Учасник обласних зборів в Караколі (Тянь-Шань) та Памиро-Алаї в 1971 та 1973 роках. Член збірної команди області зі скелелазіння, яка вперше брала участь в першості України.

Валентин Водянін

*На мотоциклі В. Водянін.
Мотоцикл знаходився на схилах Ельбрусу.
Олексій Берберашвілі у 1966 році встановив
рекорд, піднявшись на мотоциклі на висоту
5621 м. Мотоцикл пролежав там 50 років.
У 2016 році його зняли з гори*

ГАЛАЙДА ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

Володя завжди відрізнявся характером та відповідальним ставленням до будь-якої дорученої йому справи, це деколи визивало іронічні посмішки та жарти, та ніяк не впливало на його подальшу поведінку та дії.

Володя виходець та продовжувач традицій Коломийської секції альпінізму, створеної Курусом в 60-ті роки та успішно продовженої Юліком Кендзерським, Адою Тесленко, Євгеном Алфьоровим, Валентином Водяніним.

Будучи фізично обдарованим та ведучи здоровий спосіб життя, заявив про себе як перспективного та авторитетного альпініста. Хан-Тенгри

Володимир Галайда, Сергій Кривенко

в 1992 році був 10-м семитисячником в його біографії. А перший, напевно, найпам'ятніший, п. Леніна в 1982 році, далі п. Комунізму в 1987 році. В подальшому уже самостійно працюючи в системі таборів МАТ, здійснив ще сім сходжень на вершини висотою понад 7000 м.

З того часу і по сьогодні він найбільш досвідчений та титулований висотник Прикарпаття.

Постійно займаючись спортом, особистим прикладом сприяє та організовує навколо себе любителів гір. На сьогодні, в 2016 році, в Коломийській секції під керівництвом Володі регулярно займаються 15-20 чоловік. Це і виїзди на скелі, походи по Карпатах, лижні поїздки. Молодь тягнеться до такого способу проведення вільного часу та з задоволенням освоює елементи скелелазіння та альпіністської техніки елементів поведінки в горах.

70-і. Білий камінь. Володимир Галайда

ГАНУЩАК РУСЛАН ВАСИЛЬОВИЧ

Народився 14 квітня 1970 року в Івано-Франківську.

Свій трудовий стаж почав в 1986 році зі вступлення в СПТУ на спеціальність слюсаря-складальника радіоапаратури. Далі робота на Прикарпатському радіозаводі по спеціальності регулювальника радіоапаратури.

Закінчив Чернівецький Державний Університет, фізичний факультет. Працював на телебаченні. Паралельно з основною роботою створював фільми для душі, котрі посідали призові місця у престижних телевізійних конкурсах.

З 2005 року здійснюється мрія — стартує власний авторський проект «Мандрі». Це виїзна програма, здебільшого у межах Прикарпаття. Пропаганда здорового способу життя: туристичні мандрівки, скелелазіння, лижний спорт. А також знайомство з цікавими людьми рідного краю, звичаями та обрядами. Історичні пам'ятки.

З 2008 року працює у Києві на парламентському телеканалі «РАДА», співпрацював з Ігорем Захаренком у проекті «Феєрія Мандрів». Туристична телепрограма, що мандрує цілим світом.

З шкільних років ходив у різні походи рідними Карпатами. На скелях Довбуша в с. Бубнище Болехівського району навчався від старших товаришів азів скелелазіння. Там і перші змагання, перші перемоги і поразки. В 17 років

Руслан Ганущак

*Руслан Ганушак — військовий кореспондент.
На передовій*

— перша поїздка в альптабір «Узунколь», значок альпініста. 1992 р. — вершина Ельбрус з альптабору «Узунколь». 1993 р. — альптабір Дігорія. виконав норматив другого розряду з альпінізму). У 2008-му бере участь у Прикарпатсько-Буковинській експедиції на Памір. Результатом сходження на пік Леніна став документальний фільм «Висота», що змалював інший, трагічний бік цього спорту.

Інструктор з катання на гірських лижах.

Тут кілька посилань на авторські фільми розміщені на youtu.be/:

http://youtu.be/I_iPHQFSO28 — «Зимові чари»

<http://www.youtube.com/watch?v=pI-6FLi7rE8> — «Швейцарія, LAS»

<http://youtu.be/WV5QRbwJVA8>

— «Сокільський»
<http://youtu.be/Dw55amAACSE> — «Вітер (Бубнице)»

<http://youtu.be/jHArZgNpLHo> — «На скелях Довбуша»

<http://youtu.be/On-OPa9Tz8o> — «Три дні в Карпатах» — 1 ч.

<http://youtu.be/aEhacx9WYkA> — «Три дні в Карпатах» — 2 ч.

<http://youtu.be/C3ElAnGoJm0> — «Висота»

<http://www.youtube.com/watch?v=SJaQcfyMBWo> — «арт-гурт «Оберіг»

<http://youtu.be/fXCgCPfCBI8> — «Вежа»

<http://youtu.be/JSoHa-6H8qM> — «Т. Відник»

<http://www.youtube.com/watch?v=Fobn7Plp7CQ> — «Високі Татри»

<http://youtu.be/PT9lUCxl9Fw> — «Гуцулія — Зима»

З початком бойових дій прослужив 2 роки воєнним кореспондентом полку «Азов».

На передовій зняв документальний фільм «Брат за брата» про грузинських добровольців. Фільм став призером серед документальних фільмів 2016 року.

ЄРШОВ ОЛЕГ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Народився 24 березня 1947 року.

Альпінізмом почав займатись у 1963 році під час навчання в медичному училищі, у 1965 році в альптаборі виконав норматив на значок «Альпініст СРСР» і сходження на вершину Кавказу 1Б категорії складності, у 1966 році одержав 3-й спортивний розряд. Навчався в Івано-Франківському медінституті з 1970 до 1976 року. В 1973 році йому присвоєно 2-й розряд, а у рік закінчення інституту — 1-й спортивний розряд.

У 1978 році Олег Єршов — кандидат у майстри спорту. Закінчив на Кавказі школу інструкторів альпінізму, чотири рази брав участь в експедиціях на Памірі, де здійснив першопроходження 2-х вершин-шеститисячників 4-ї категорії, 2-х п'ятої категорії та 3-х — шостої. Був членом рятувального загону всесоюзного значення і брав участь як альпініст та лікар у пошуково-рятувальних роботах на Кавказі, Алтаї, Памірі та Уральських горах. В період з 1980-1981 років виконував функції тренера-гіда для іноземних туристів. У 1981 році йому присвоєно інструктора-методиста 1-ї категорії.

Працюючи інструктором в а/т «Зесхо» в складі команди інструкторів табору взяв участь в чемпіонаті Кавказу в рамках якого здійснив першопрохід 5б категорії складності на один з п'ятитисячників Кавказу, вершину Шхара.

У кінці 1981 року був призваний до армії у підрозділ військового альпінізму, як інструктор з гірської підготовки підрозділів армійської розвідки та лікарів. У 1983 році після поранення був комісований, інвалід війни 2-ї групи, працював хірургом.

О. Єршов, М. Бойчук на Віа-Тау, 2001 р.

У 1987 році працював на Кавказі лікарем зборів харківських альпіністів і здійснив тренувальне сходження на вершину 4-А категорії складності. У 1993 та 2001 роках піднімався на вершину Ельбруса. В останні роки мандрує Карпатами, бере участь у зльотах ветеранів туризму області.

ЖИТНІЙ ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ

Кандидат в майстри спорту з альпінізму (1982 р.)

Народився 16 березня 1950 року в місті Ізяслав Хмельницької області. Закінчив Івано-Франківський інститут нафти та газу (1972) за спеціальністю «Проектування та експлуатація газонафтопроводів, нафтобаз і газосховищ», інженер-механік. Понад двадцять років працював в інституті «ВНШТрансгаз» (м. Київ). Близько десяти років працював за межами України, беручи участь в проектуванні та будівництві газонафтових об'єктів: в Болгарії, Греції, Республіці Македонія, Лівії. З початку 2016 року не працюю — на пенсії.

Альпінізмом і скелелазінням почав займатись у 1969 році. Маючи хорошу фізичну підготовку (спортивна гімнастика, вільна боротьба), в 1971 році посів четверте місце в першості Івано-Франківської області зі скелелазіння та в тому ж році виконав третій розряд з перевищенням з альпінізму. Закінчивши ІФІНГ та за скеруванням переїхавши на роботу в м. Київ, продовжував займатись альпінізмом в секції заводу «Арсенал». В складі збірної команди республі-

Євген Житній

канського ДС «Зеніт» (керівник Стаднік В.) брав участь в альпіністських зборах на Кавказі, Памірі та Тянь-Шані. Власник жетону «Спасательний отряд» (№3113). Брав участь у рятувальних роботах (1970 — Аксаут, 1976 — Птиш), систематично брав участь в змаганнях з рятувальних робіт підручними засобами на першість Києва, в змаганнях на приз Глуховцева з зимового двоборства (лижна гонка 10 км, слалом) в складі команди СК «Арсенал».

Пройшов біля 70-ти альпіністських маршрутів, в тому числі сходження 5а та 5б кат. скл. Найкращі сходження: пік Свободної Корей, СОАН, 6-та башня Корони, Донгузорун (Головний), Пасіонарія — в двійках з Седовим В., Гребеніковим О., Коробовою Н.

З 1985 року я перестав займатись альпінізмом, хоча вже набрав декілька балів на майстра спорту, в основному на сходженнях маршрутів 5б кат. скл. в двійках (0,5 бала), в зв'язку з напруженою роботою і частими відрядженнями. Але через деякий час мої друзі-альпіністи (Хітрінський В., Рибалко В.) залучили мене до промальпробіт.

З 2010 року, після 25-річної перерви, старші товариши залучили мене в зал зі штучним рель'єфом на стінах, і я почав займатись ветеранським скелелазінням (двічі на тиждень тренування). З того часу постійно беру участь в складі команди Києва в різних змаганнях серед ветеранів: міжнародні Чемпіонати ветеранів альпінізму та скелелазіння в Криму до окупації РФ (вимоги — не молодше 50 років, КМС з альпінізму чи скелелазінню), чемпіонати України зі скелелазіння серед ветеранів зі швидкості та складності в Одесі, Кременчузі, Дніпропетровську, турнірах в Харкові, присвячених пам'яті Григоренка-Пригоди, відкритих чемпіонатах Києва зі скелелазіння серед ветеранів (Денеші). І найцінніша нагорода для мене за останні роки — бронзова медаль в Чемпіонаті України з альпінізму серед ветеранів у класі малих гір (Судак-2012), за проходження двох маршрутів на Сокіл в зв'язці з Анатолієм Омелянцем. Це була справжня альпіністська «робота» — забивання (вибивання) гаків, закладки на відтяжках, френди, зрив, жумарінг і... хороша доза адреналіну!

ЗАВ'ЯЛЕЦЬ ОЛЕКСАНДР
Народився 17.08.1953 р. в с. Карапчів
Вижницького району
Чернівецької області

Скелелазання 1-й розряд, альпінізм — кандидат в майстри спорту.

Інструктор 3-ї категорії. Жетон Рятувального загону.

Навчання ІФІНГ (1970-1975 рр.) геофізик, працював з 1975 по 2000 р. в геофізичній компанії у Західному Сибіру, з 2000 р. по 2007 р. — у НК «Юкос». У теперешній час розвиваю свій геофізичний бізнес.

В. Була і О. Зав'ялець після сходження на Білий Ключ 5Б в двійці

В. Була, О. Зав'ялець в Талгарі з командою Нефтеюганська

О. Зав'ялець на лижах в Австрії. 2014 р.

Олександр Зав'ялець

О. Зав'ялець з внуком. Красна Поляна, 2012 р.

Одружений, дочка, онук.

У горах з 1972 р. у першому а/т «Алібек» отримав значок «Альпініст СРСР», норми третього розряду виконав у а/т «Баксан», норми другого розряду виконав у а/т «Айлама» у 1975 році, першого розряду у 1979 році і КМС у 1983 р.

Після закінчення інституту здійснював сходження:

1976 р. — а/т «Дугоба» і а/т «Артуч»

1977 — а/т «Безенгі» — перше сходження на вершину 5а к. с. — у Дих-Тау.

1978 р. — 1982 р. — брав участь у спортивних експедиціях на Памірі та Тянь-Шані. Перші сходження на вершини 5б к. с.: в. Яна Фабріціуса, п. Я. Креукса, Мрія, Білий Ключ та ін.

1983 р. — на базі а/т «Безенгі» закінчив школу інструкторі. Там і отримав Жетон Рятувального загону.

З 1985 по 1990 працював інструктором у а/т «Торпедо» на Кавказі.

У той же час здійснював спортивні сходження у складі інструкторів на вершини 5б к. с. (в. Сангуті — 5А кат. скл., в. Вільс — 5А кат. скл., в. Уїлпата — 5Б кат. скл. та ін.)

Після 1990 р. сходжень не здійснюю. Захоплююсь горними лижами. Останнім часом 2-3 рази на рік катаюсь у Красній Полянці у м. Сочі.

*Зустріч випускників
геологорозвідувального факультету.
О. Зав'ялець, В. Перегінець на Говерлі*

ІВАНОВА-СОВИЧ ІРИНА ОЛЕКСІЇВНА

Народившись 12 грудня 1951 в нафтовому краю, м. Прилуки, зв'язала своє майбутнє з нафтовою галуззю, вступивши на геолого-розвідувальний факультет ІФІНГ. Цей факультет на початку 70-х потужно розвивався і був свого роду обличчям вишу. А проживання в гуртожитку № 3 не могло не залучити до гір.

Крок за кроком, виїзди в Карпати, скелі, зимові лижні та піші походи, секція альпінізму. Маючи романтичний склад характеру (напевно проявився вплив батька, інтелігентного, освіченого корінного лєнінградця), не могла пройти повз всі ці події та можливості. Під стать батькові, начитана, життєрадісна, симпатична дівчина з цікавістю та ентузіазмом поринула в студентське життя.

Перший виїзд на Кавказ а/т «Домбай» у 1971 році, збори в Фанських горах 1974 року доповнили особистий досвід. Враження від гір та людей, з якими там зустрічалась, залишилось

Ірина Олексіївна Іванова-Сович

на все життя. І всі роки по закінченню інституту, працюючи в різних організаціях та установах, регулярно, маючи вільний час чи плануючи відпустку всією сім'єю, з чоловіком Степаном, альпіністом 2 розряду, та сином Олексієм проводили в Карпатах, Криму, зимою гірські лижі, влітку — піші походи. Олексій, пішовши шляхом батьків, здійснював самостійні сходження на Кавказі в районі Безенгі та Баксан в 2002-2005 рр.

КАЛІЧУК ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ **17. 03. 1952- 27. 11. 2005**

Д. Круль

Юра залучився до гір та скель в секції приладобудівного заводу, працюючи там слюсарем. Демобілізувавшись в 1973 після двох років служби, продовжив заняття уже альпінізмом в товаристві «Спартак», влаштувавшись на роботу автоелектриком в автоколоні 2222.

Моє перше знайомство з Юрою, відбулось на скелях над Делятином. Він з своєю трубкою залізничного обхідника з противнющим різким звуком влаштував нам (студентам) авральну побудку раннім ранком.

З часом наше знайомство перейшло в постійне спілкування на скелях, в зимових походах, по Карпатах, традиційних і не завжди Говерлянах, Змаганнях між КРЗ в Яблуниці.

Особливо пам'ятним став виїзд на збори в Безенгі 1977 року. Мінливі погодні умови, складні сніжно-льодові маршрути здружили нас назавжди.

В кінці 70-х на зборах в Коксу ми в двійці пройшли кілька цікавих маршрутів на Зуб Бегічі,

Юрій Калічук, Роман Безруков

50 років Узбекистану та інші, де Юра підтвердив статус надійного та технічно грамотного партнера.

На скельних тренуваннях, будь то Бубнище, чи Сокільський хребет, Юра завжди був націлений на технічну роботу. Підготовка нових маршрутів до змагань, їх технічне забезпечення — в цьому був весь Калічук. Завжди разом із Шаробурою Ігорем вони вишукували на, здавалось би, лазаних-перелазаних маршрутах родзинку, яка додавала їм зовсім нову якість.

Уже в 80-ті, будучи інструкторами, працювали в Кавказьких таборах.

Поступово завершилась активна фаза в альпінізмі, та ми постійно зустрічались під час моїх короткочасних візитів в Івано-Франківськ, попиваючи запашну каву та слухаючи його улюблений радіоприймач «Грюндік». Сталось так, що його раптова передчасна смерть стала для всіх неочікуваною. Незавершеними залишилися безліч планів та ідей, мрій.

Із спогадів Ірини Ганущак-Форостян

Твердження "Гори — школа життя" кожен розуміє і адаптує в своєму життєвому досвіді по-своєму. Я проходила свої екзамени і заліки у запровадженій шанованим не тільки на Прикарпатті, Ярославом Курусом «Школі юних альпіністів». Для мене, як і для багатьох юних, в Карпатах і на Кавказі реалізувалися класи важливої науки зі своїми вчителями — «старшими». Серед інших виділявся Юрій Калічук. Там створювався Простір Волі, свідомої, відповідальної. Там ми отримували цінні відповіді, співали справжніх пісень і балад, запам'ятовувались світлі імена і гасла. Запам'ятався один світлий ранок, коли Юрій вивісив правильний жовто-блакитний стяг над франківською стоянкою на скелях Довбуша. І що це були чиясь сорочка і светр, немало жодного значення — свято відбулося! (А був це рік 1975, і за такі ініціативи можна було «поїхати» далеко і на довго).

Такі історичні розмови і спільне слідування традиціям продовживося уще пізніше, через багато років в період економічної "горбачовської відлиги", коли ми з Калічуком створили рятувальний загін, кооператив промислового альпінізму, продовжували створювати Простір Волі, можливої незалежності для себе і своїх близьких. А повага і святе ставлення до матері і доньки у Юрія було фанатичним, як просто поняття «свого». А славні рецепти смокоток «від Калічукової мами», її історії, переповідки в їх затишній

хатинці на вулиці Довгій збереглися до сьогодні. Не покоядувати за гостинним столом Калічука навіть не обговорювалося — традиція. Так само, як на стрийському, чи львівському гірському святі поважний Калічук у числі перших повинен був уособлювати франківський альпінізм. Хороша традиція — це цементуюча сила однодумців, «своїх», і Юрій був вірний цьому.

КАТУШКОВ ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ

**Альпініст, скелелаз, геолог,
бард і просто прекрасний товариш**

Будучи студентом геолого-розвідувального факультету та живучи в славному гуртожитку геологів №3, по своїй внутрішній натурі та складу характеру Віктор ніяк не міг залишитись осторонь бурхливих процесів, що відбувались в цьому осередку альпінізму, туризму, спелеології та взагалі братії, яка спала і бачила як ось уже вокзал, рюкзак, і ти на свободі в горах, лісах, на скелях.

Будучи романтиком по натурі, прекрасний гітарист Віктор завжди був в центрі уваги будь-якої компанії, куди вливався без напруження та проблем.

Кімната, в якій він проживав, часто перетворювалась в штаб підготовки чи то чергової Говерляни, походу чи змагань зі скелелазінню або просто нічних посиденьок за гітарою чи преферансом. Будучи життєрадісним, з відмінним почуттям гумору, не раз дивував нас оригінальними витівками. Однією з них було життя в наметі в кімнаті гуртожитку. Всю кімнату займав натягнутий за всіма правилами тентовий намет, більше

*Валентин Водянін, Віктор Катушков
на вершині п. Новосибірськ. Каракол, 1972 р.*

з мебелі не було нічого. На запитання, що би це значило, Віктор з Романом Смаркутським, що проживав з ним в цьому теремку, розказував. Щоб продовжити кайф від вдало проведеного сезону в горах, ось вирішили продовжити його таким способом. І таких випадків було безліч по причині чи просто спонтанно під впливом якого внутрішнього пориву.

Маючи відмінну фізичну підготовку, прекрасне почуття скелі з легкістю долав складні маршрути як на скелях, так і в горах.

Збори в Караколі, Фанських горах дали можливість виконати 2-й розряд з альпінізму підготували фундамент до подальшого росту.

По закінченні вишу «безтурботне» студентське життя замінили виробничі та сімейні проблеми, відсутність звичного оточення напарників по горах не дали можливості подальшого заняття альпінізмом. Але ми вдячні йому за все що тепер, через роки, згадується з любов'ю та посмішкою.

КЕНДЗЕРСЬКИЙ БЕРНАРД ЙОСИПОВИЧ

4 березня 1938, Вінниця, Україна — 2009 р.

Бернард Йосипович Кендзерський — легендарний чернівецький альпініст. Ця стаття присвячується його пам'яті

Бернард Кендзерський був найвидатнішим і результативним буковинським альпіністом і залишається таким.

Він двічі виконав норматив на звання кандидата в майстри спорту з альпінізму, як інструктор з альпінізму він підготував велику кількість спортсменів-альпіністів, серед яких була і його дочка Тетяна Кендзерська. Бернард Йосипович народився в сім'ї етнічних поляків 4 березня 1938 року в Вінниці. Ось його автобіографія, написана ним самим:

Я, Кендзерський Бернард Йосипович, поляк, народився 4 березня 1938 року в Вінниці. З 1941 по 1945 роки разом із батьками жив у місті Кзил-Орда Казахської РСР. У 1945 році сім'я переїхала в м. Чернівці, де я пішов у перший клас I середньої школи, яку закінчив в 1955 році.

У 1955 році вступив до лав ВЛКСМ.

У 1956 році — на перший курс Томського інституту залізничного транспорту, потім перевівся в Уральський політехнічний інститут (м. Свердловськ), який закінчив у 1962 році, отримавши кваліфікацію інженера-електромеханіка. Після

закінчення працював інженером в Свердловському відділенні інституту «Променергопроект».

У 1964 році вступив на роботу інженером-налагодчиком в ПНУ тресту «Уралелектромонтаж».

З 1966 по 1973 працював провідним конструктором в Спеціальному конструкторському бюро промислового риболовства міста Калінінграда.

У 1973 році переїхав до м. Чернівців, де влаштувався на роботу інженером. З 1974 року по теперішній час працюю інженером у Чернівецькому відділі Київського спеціалізовано-налагоджувального управління.

Дружина — Кендзерська (Божко) Джемма Василівна, білоруска, народилася 1 січня 1951 року в с. Пузелі Молодеченського району Мінської області. Працює зав. виробництвом їдальні № 26 Управління громадського харчування Первомайського району.

Дочка — Кендзерська Тетяна Бернардівна, народилася в 1976 році.

Син — Кендзерський Юлій Бернардович, народився в 1979 році.

15 червня 1970 року я нагороджений ювілейною медаллю «За військову доблесть в ознаменування 100-річчя від дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Бернард Йосифович Кендзерський

Батько — Кендзерський Йосип Север'янович, народився в 1906 році, помер у 1951 р.

Мати — Кендзерська Тетяна Йосипівна, народилася в 1911, померла в 1973 році.

Брат — Кендзерський Юлій Йосипович, народився в 1931, загинув в 1966 році.

Мати дружини: Максименко Анастасія Василівна, білоруска, народилася в 1923 році, пенсіонерка, мешкає в м. Волоновасі Донецької обл.

Батька немає.

Судимостей не маю, родичів за кордоном немає.

20 лютого 1983 року

З малих років Бернард виявляв спортивні здібності, в дитинстві і юності займався фехтуванням, а потім гірськими лижами, мабуть, саме гірські лижі підштовхнули Кендзерського до альпінізму.

В альпінізм юного Бернарда привів його старший брат Юлій, який загинув пізніше при сходженні в горах в 1966 році у віці 35 років.

Загибель брата підштовхнула Бернарда Йосиповича до професійного альпінізму. Він починає підніматися на високі і складні гірські вершини і в 1968 році виконує норматив на звання кандидата в майстри спорту з альпінізму.

У 1969 році Бернард Йосипович Кендзерський успішно закінчує школу інструкторів альпінізму і отримує категорію інструктора з альпінізму.

У 1970 році в горах стався інцидент, під час якого загинула група японських туристів, яку вів Кендзерський. Його провини не було виявлено, однак у якості покарання з нього було знято звання кандидата в майстри спорту з альпінізму і категорію інструктора з альпінізму.

Пройшовши необхідну кількість маршрутів і повторне навчання, Бернард Йосипович у 1973 році повертає собі звання кандидата в майстри спорту з альпінізму і категорію інструктора з альпінізму.

У 1982 році кандидатура Кендзерського розглядається для участі в легендарній Радянській Гімалайській експедиції «Еверест-82», але його кандидатуру відхиляють, оскільки Кендзерському на момент відбору було вже більше 40 років.

У вісімдесятих і дев'яностих роках Бернард Кендзерський продовжує сходження як інструктор з альпінізму.

Помер Бернард Йосипович Кендзерський у 1999 році.

Д. Круль

До розміщеної вище інформації додам від себе. Борис Кендзерський — постійний учасник та інструктор зборів івано-франківців. Ярослав Курус запрошував його на збори інструктором та учасником спортивних сходжень. В 1976, працюючи інструкторами в а/т «Шхельда», я сходив з ним свій перший маршрут 5-ї категорії складності на нещодавно відкритий маршрут по Південній стіні на Тютю-Баші.

Разом з Борисом в 1982 році ми піднялися на один із семитисячників п. Леніна (7134 м.) А в 1987 році він брав активну участь та доклав максимум зусиль для спільного успіху команди на п. Комунізму. Інтелігент, із почуттям гумору, Борис завжди вписувався та доповнював будь-яку команду чи групу, з якою ходив у горах.

КЛІМКО ВІКТОР

Народився 1 травня 1947 р. м. Борислав

Всі ми, захоплені спортивним туризмом (це і гірники, і водники, і альпіністи з печерниками), в минулому і, може, і в сьогоденні, не відаючи, що коїмо, потрапляли в перипетії, невідомі рідним і друзям, і особливо тим, що вже пішли в інші світи.

Віктор Клімко

Все почалося з Карпат 1976 року. Особисто для мене — період розквіту альпінізму на Прикарпатті.

Скелі Довбуша. Весна 1977 року. Молодий спеціаліст з геофізики Олександр Булдовський, ледве познайомившись, тягне нас із Романом Бельбасом в невідомі досі краї, у Бубнище, на Скелі Довбуша.

1978 рік, а/т «Ельбрус». Значок «Альпініст СРСР», а далі походи по Кавказу, Паміру, Карпатах, говерляни, альпініади на Ельбрус, змагання КРЗ у Карпатах і Криму...

І так по сьогоднішній день. Спільно з альпіністами, туристами, все, що викликало інтерес, у всьому брав участь.

Прекрасний час, прекрасні враження та спогади.

КОГАН ЛЕОНІД

**Народився 31 жовтня 1948 р.
в м. Станіславі.**

В альпінізм прийшов у 1967 році, навчаючись на другому курсі Івано-Франківського філіалу Львівської політехніки, яка буквально через рік була реорганізована в інститут нафти і газу. Як згадає сам Леонід, в секцію потрапив випадково

Л. Коган підкорює розрядну плиту

ідучи в місцеве відділення сприяння армії і флоту (ДОСААФ) записуватись в секцію парашутистів по дорозі побачив об'яву про набір в школу мужності — секцію альпінізму. Буквально через кілька днів взяв участь в традиційній Говерляні так і почалося альпіністське життя.

Літом 1967 року отримавши за сходження на зимову Говерлу та цикл занять на скелях «Карпатський Значок Альпініст СРСР», виїхав підкорювати вершини Кавказу в а/т «Ельбрус».

В наступному році підвищував свою альпіністську кваліфікацію в а/т «Узунколь» уже в якості керівника секції альпінізму ДСТ «Буревісник», якою керував до закінчення вишу.

1969 році студентська секція на чолі з Леонідом Коганом та викладачем інституту Михайлом Роговиком взяла участь в зборі на Кавказі в Баксанській долині, в якій планував взяти участь і Леонід. Але життя розпорядилось по-іншому при сходженні на п. Гермогенова з групою з а/т «Шхельда» потрапив під каменепад і сезон довелося закінчити достроково.

1970 р. — участь в першому зборі, організованому обласною федерацією за межами Кавказу Цікаві сходження на Улар, Крила Таджикистну, пік Скальний, сезон видався цікавим та насиченим.

На жаль студентські будні закінчились. Батьківщина потребувала молодих спеціалістів в найвіддаленіших своїх куточках. Леонід розпочав свою трудову діяльність в Туркменії де і пропрацював більше 20-ти років.

Леонід Коган відповідально ставився до будь-якої справи, але особливо йому давалась роль тамади

КРУЛЬ ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ народився 29 жовтня 1951 р., м. Станіслав.

Круль Д. М. 1970 р.

Перший виїзд в а/т 1970 р. III-й розряд; II — 1972 р., I — 1977, КМС — 1979 р.

Школа інструкторів 1973 р., Жетон «Рятувальний загін» № 3253.

Сходження на п. Леніна -1982 р.

Сходження на п. Комунізму (жетон № 1953) — 1987 р.

До одного з вирішальних факторів в виборі секції альпінізму я б відніс зимовий лижний похід в компанії з Ярославом Курусом... Група зібралась сильна, всі розрядники альпінізму, з досвідом походів по Карпатах: в групі були двоюрідні брати Ігор і теж Ігор Солдани, Люба Процан, Леонід Коган, Віктор Старостін і я, Ярослав в цей час формально вже кілька місяців числився на службі в армії, але, скориставшись тільки йому відомими пільгами, приїхав у Івано-Франківськ зимою 1969 року. Шість днів, проведених з ним в Карпатах, залишили незабутні враження. Робили переходи від житла до житла, долаючи деколи понад 30 км за день. Після вечері обов'язкова програма. Пісні. Ініціатором завжди був Ярослав, а знав він їх безліч. Кожен вечір тематика пісень була різною — народні, патріотичні, туристичні, популярні...

Якось, уже значно пізніше, задумався, а чому власне мене зацікавили гори, а не щось інше —

наприклад, авіамоделювання, футбол, музика чи малювання, що були дуже популярні в роки нашої юності. А все виявилося набагато простіше. Свое перше серйозне сходження я зробив в 11 років, і була це Говерла. Досі стоїть перед очима безмежне голубе чисте небо, та не було меж здивуванню нашої групи школярів, що піднялась на вершину в серпні побачивши величезний схил гори з залишками зимового снігу. Крім снігу на вершині, назавжди врізалось в пам'ять зустріч з пастухами під горою, дегустація бринзи та овечих сирів прямо з рук її виробників, ночівля в горах під тоненькою байковою ковдрою в наметі, конструкцію якого я ніколи ніде більше не бачив. В наметі були відсутні центральні стійки. Стійкість намету забезпечували Г-подібні складні підпорки, що залишали вільним центральний прохід.

А здійснили ми це сходження завдяки учителю географії Ямницької середньої школи Асії Герушинської–Шевчук (потомствений педагог — її батьки викладали в школі ще за Польщі). Великий любитель природи та дітей, вона всяко заохочувала нас до походів, виходів на природу — за принципом популярного тоді лозунгу — люби й вивчай свій рідний край.

Взагалі не можу оминати увагою свою рідну школу в селі Ямниця неподалік від Станіслава. Це була не просто школа, це був справжній постійно діючий культурно спортивний центр по інтересах та захопленнях.

Завдяки директору школи Крулю Миколі Дмитровичу в ній працював потужний хор, танцювальний ансамбль з молодших та старших учнів. Без духового оркестру школи не обходився жоден захід в селі. Самовіддано все життя працював з учнями Андрій Дейчаківський — музикант, зараз уже професор музичного училища, баяніст що кажуть від Бога. З концертами учні постійно виступали на численних конкурсах та і просто з концертами в навколишніх селах. В самому селі Ямниця працював драматичний гурток під керівництвом Антона Дейчаківського, сильна команда місцевих футболістів, що користувалася великою популярністю.

Кошти, зароблені на цих концертах використовувались для поїздок Україною. До згаданого раніше сходження на Говерлу, яке входило в одну з багатьох поїздок активістів художньої самодіяльності по Закарпаттю та Україні.

На шкільній машині-полупортці навчалися шоферської справи всі старшокласники. В шкільній майстерні на справжніх токарних станках

На Хом'яку з дружиною Валентиною, сином Євгеном та онуком Дмитром. 2017 р.

кожен із старшокласників міг виготовити будь-яку просту деталь. Кабінет фізики завдяки її хазяїну Антону Шевчуку вважався кращим в області. Була в школі радіостанція УРЛ для короткохвильовиків дуже популярна в ті часи.

Вже продовжуючи навчання в СШ №13 м. Станіслава походи продовжились з учителем фізкультури Озарко Оленою Миколаївною. Найбільш пам'ятним залишився похід з Брошніва вузькоколійкою в район Осмолоди — г. Озерна — Синевірське озеро. По місцях боїв Ковпака: Делятин — Білі та Чорні Ослави — Яремча.

В старших класах дізнались про станцію юних туристів по вулиці Нечуя Левицького, 19, в передмісті міста, колишньому селі Пасічна. Там і продовжились мої туристичні університети. Зібралась чималенька група школярів, займалися краєзнавством, туристичною технікою, орієнтуванням.

Тоді на підйомі був масовий туризм. Один за одним проводились масштабні масові заходи до різних ювілеїв. Один з найпам'ятніших, в якому я брав участь в **1967 р.** — в смт Ворохті Х найбільш масовий зліт-змагання юних туристів — 3500 учасників. **1968 р.** — перше масове сходження: 1450 школярів та педагогів області зійшли на найвищу вершину Українських Карпат — гору Говерлу.

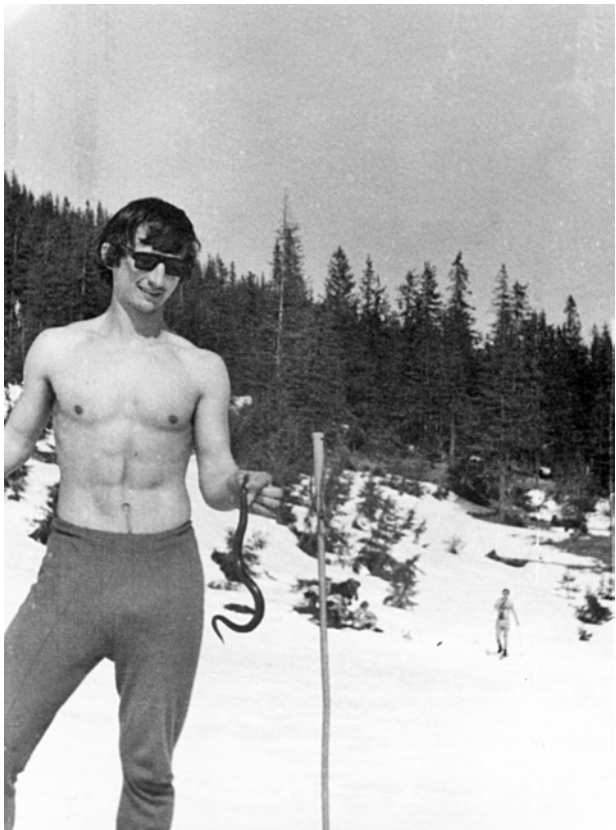
На цих заходах наша група вихованців школи юних туристів виступала уже як організатори. В наші обов'язки входило підготовка маршрутів та трас з туристичного багатоборства, орієнтування, організація безпеки заходу та сходжень. Нагородою за відмінну участь в організації та проведенні заходів були путівки в табір Юних альпіністів України в Баксанській ущелині Кавказу та на Чорне море.

Цікава сама історія створення табору для юних альпіністів. Цей єдиний високогірний дитячий

1976 р. Шхельда

Весна під Говерлою

табір в світі був створений Міністерством освіти та Дитячою екскурсійно-туристичною станцією України в 1934 р. Початково табір знаходився в Цейському районі (Північна Осетія), а в 1940 році був переведений в Баксанську ущелину. Після війни на особисте прохання Погребецького М. Т. відновив свою роботу в 1947 році разом з Українською школою інструкторів альпінізму на території а/т «Адил-Су».

Ліквідовано табір в 1972 році.

Нашими наставниками були директор станції Малахов та інструктор Аня Дутчак — майбутня

дружина альпініста Ігоря Солдана. По закінченню школи власне вона підказала нам про міську секцію альпінізму по вул. Дзержинського, 137.

Навчаючись в інституті, керував секцією альпінізму спочатку в ІФІНГ, а потім і ДСТ «Буревісник». В період з 1971 по 1975 роки учасник та неодноразовий призер всіх обласних змагань зі скелазіння тих років. Член обласної федерації альпінізму. По закінченні вишу продовжив заняття альпінізмом в команді Я. Куруса.

Знаходячись далеко поза межами області, постійно цікавився роботою секції та за мірою можливості приймав участь в зборах та сходженнях, що організовувались обласною федерацією.

З великим задоволенням взяв участь в заході, присвяченому 50 річниці Федерації альпінізму в селі Паляниця в листопаді 2012 року, організованому нашими ветеранами Чорнорам Валерієм та Шандровським Тарасом.

Знакова подія, що дала можливість побачитись з багатьма ветеранами, що відгукнулися на запрошення, а також молодшим незнайомим поколінням альпіністів області.

1979 р. Кавказ

З дружиною Валентиною на скелях.
Білий Камінь, Делятин

Під Говерлюю. Зарсляк

КУХАР ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ
Народився 5 березня 1957 р.
в м. Станіслав

Моє знайомство з горами відбулося під час служби в збройних силах в Закавказькому військовому окрузі. В «навчальному центрі» в Тбілісі (Грузія) і м. Абовян (Вірменія). Абовян — один з перших вірмен, який зійшов на гору Арагат, Єреван, Арзни, Еміадзін.

Демобілізувавшись, працював на заводі «Позитрон» радіомонтажником в ОКБ

Там і познайомився з нашим співробітником Чорнораєм Валерою, який запросив мене в секцію альпіністів «Авангард», якою керував Мартинюк І. І.

Перший виїзд на скелі був на Білий Камінь, що над селом Дора, в 1980 р. Весна, місцями сніг. Присутні були: Юра Калічук, Валера Чорнорай, Король Вітя, Жирнов Юра, Одежинський, Коробіцин Саша, Толік Будішевський і я. Проїшовши вступний інструктаж, починаю придивлятись, що роблять більш досвідчені.

Почали по «каміню». Першим пішов Король Вітя, показуючи мені, де зачіпки, за мною Чорнорай Валера — підстраховуючи мене знизу. Ось так лазінням вверх-вниз мене і вчили.

Згодом влаштували змагання, хто найдовше провисить на «зацепках». Біля «каміню» зліва великий камінь, над ним вибиті отвори якраз під фаланги пальців і маленькі виступи під ноги.

Вилазка припала «до смаку». Наступний виїзд в Бубнище, а потім походи, тренування, змагання і т. ін. В березні традиційна Говерляна, а літом цього ж року по путівці альптабір «Домбай». З Івано-Франківщини у відділенні були: Вася Клібус, Пашка Карабейников, Славик Сорохтей (Калуш), і я. На снігово-льодові заняття ходили на Птиський льодовик. По дорозі туди зачаровано спостерігали за безліччю маленьких і більших водоспадів. Скельні заняття проводили на скельному масиві за альптабором «Алібек». Закінчився навчальний цикл, почалась підготовка до перевального походу та сходження на в. Суфруджу. Отримали продукти та дрова для приготування їжі.

В таборі познайомився з інструктором з Чернівців Зеньковським Миколою. Згодом ми зустрічались на Сокільських скелях, де проводили змагання на першість «Зеніту» зі скалолазіння. Там заприятелював з Віталієм Вареничем, який надалі неодноразово приїжджав до Івано-Франківська і на скелі в Бубнище.

В Бубнищі разом тренувались з Сашком Булдовським, Славиком Павлюком, Вітею Королем, Юрою Гайдашем, Сікорським Володею, Романом Бельбасом, Іваном Чернопиським, Яремою Тимківим, Танею Борищак, Вірою Гринів, Олею Озор, Оленою Шалигіною, Оленою Сергієнко, Пашою Карабейниковим, Наталкою Нестерук, Володею Івасюком, Миросоєю Короташ, Вітею Клімком, Вірою Макаровою, Василем Загорком, Сергієм Харчуком, Сергієм Чередніченко, Олексієм Карпенком, Михайлом Бойчуком та багатьма іншими.

В літньому сезоні 1981 року в альптабори «Айлама» і «Зесхо» виїхали: Сашко Булдовський, Сергій Челенков, Славик Павлюк, Кухар Іван, Пашка Шевченко.

В Кутаїсі зустріли Женьку Кисліцина, що повертався додому. Каже: «Хлопці — женюсь!» В Сергія Челенкова була 5-літрова кругла каністрочка з вином. З неї почалось обмивання одруження Женьки і Тані. В табір ми їхали в формі національних кольорів: жовті футболки та сині штани.

В альптаборі «Айлама» ми з Славиком Павлюком провели в намет електрику, зробили з підручних

засобів розетки і мали змогу «ганяти» чаї за будь-якої нагоди. На одному з виходів постраждав Славик, каменем розікло губу. Довелось йому трохи «побідувати».

Отримали продукти та хліб, про нього домовились в місцевій пекарні, та вийшли в район «Зесхо» на два тижні на сходження: вершини Ніношвілі, Мачхапара, Марджінашвілі по сх. гребеню, Марджінашвілі по зах. гр.

А вже влітку 82-го року перед альптабором пішов в похід по Центральному Кавказі, з Кисловодська в Приельбрусся — т/б «Долина Нарзанів», уроч. Харбаз, мінджерела Джилі-Су, перевал Ісламчат, перевал Киртикауш, с. В. Баксан, перевал Койавганауш, а/т «Ельбрус» в компанії з Пересадьком Володею, Вітовським Володею, та Клімком Віктором.

Завдяки цьому походу набув доброї акліматизації. В альптаборі «Ельбрус» цікава зустріч: Сергій Бершов показав слайди зі сходження на Еверест. Його жартівливі коментарі по зйомках додали веселого настрою:

Далі альп табір «Баксан». Снігово-льодові заняття на льодовику Кашкаташ. С. Бершов робить огляд льодовика для проведення чемпіонату Союзу з льодолазіння. Вперше на змаганнях використовували айс-фі-фі.

Брав участь у змаганнях зі скелелазіння в альптаборі «Баксан».

В це же час проводиться масове сходження на вершину Ельбрус. Базовий табір на висоті приблизно 4 тис метрів. Акліматизаційні виходи робили до «Приюту 11», та скель Пастухова. Вихід був о першій годині ночі, о дванадцятій дня були на вершині Ельбруса. З 40 учасників зійшли на вершину тільки 10. На вершині зустрів Наталку Нестерук, Вірочку Гринів, Віру Макаренко. Наші дівчатка молодці!

Іван Кухар на Говерлі

Спустились в селище Ельбрус, вітали учасників сходження і гостей з Німеччини великим тортом.

Повернувшись в альптабір, ми організували першість по футболу: збірна України — Івано-Франківськ-Чернівці і збірна Грузії. Звичайно збірна України виграла. Потім сходження: на Кезген баши-Сов воїн, Донгуз-Орун (малий), Когутай-Ротфронт (траверс), із табору в табір — для дівчат було, важкувато.

Наступний вихід на пік Олімпієць по лівому контфорсу. На цьому мій літній сезон закінчився. Повернувшись з альптабору додому дізнався, що загинув Женья Ренда при сходженні на в. Південний Домбай.

В 1983 р. в а/л Шхельда завітав Рейнхольд Меснер, перед сходження на обидві вершини Ельбруса, як найвищі точки Європи. Меснер заходив в кімнату до Івана Мартинюка, і там зібралась повна кімната учасників (повинен бути його автограф).

В таборі випадково почув розмову між інструктором відділення і її земляком Сергієм, про те щоб йому керівництво зробити. «Сергійка не впускайте вперед, він слабенький. Сергійка не пускайте останнім, він слабенький...» Оцінивши цю, так звану «гнилу бухгалтерію», я вирішив не залишатись до кінця зміни, а поїхати

Іван Кухар на Хом'яку

на море. І це ж запропонував учасникам свого відділення. Вони ж вирішили ще сходження на МНРи зробити. Як виявилось згодом, вихід на МНРи закінчився трагічною загибеллю трьох учасників. На душі тягар. Я досі шкодую, що не зміг переконати хлопців поїхати зі мною. Рятувальними роботами керував Мартинюк І. І.

Осіною 83-го року був у відрядженні у Пітері і зустрівся з одним з учасників відділення. Дізнався, що загинув Вітя з Пітера (студент-гляціолог), а інших учасників не памятаю прізвищ.

З тих пір почав ходити з гірськими туристами: Кавказ, Крим, Карпати. Брав участь в змаганнях з техніки гірського туризму, з рятувальних робіт, в семінарах суддів і т. д. Цим завдячую Клімку В. Ю., Мальярчуку М. М., Косилові М. Ю.

Яремче, Вижниця, Бахчисарай, Запоріжжя, Винниця, Шешори і т. д.

Квітень 85-го — семінар суддів.

15 травня 85-го — другий всесоюзний зліт туристів з техніки гірського туризму (ТГТ).

Липень 85-го — закінчив школу інструкторів гірського туризму сіп Ц. Кавказ

1-3 травня 87-го — 14-ті республіканські змагання туристів України з ТГТ.

Працюючи на заводі тонкого органічного синтезу (ТОС), я «умудрився» пережити 4 операції і, дякувати Богу, залишився живий. Але більше як на 10 років випав повністю із спортивного життя. Довго відновлювався і потихеньку став виходити на одноденні вилазки, а згодом на більш тривалі від 2 до 5 днів.

Якось зайшов до мене Вітя Клімка, та й каже, що годі вже дома сидіти, час до змагань знову підключатись. Так завдяки Віті я поїхав на 3-й чемпіонат України з гірського туризму в м. Бахчисарай — виконувати обов'язки старшого судді на дистанції «рятувальні роботи» з 01. 05 по 04. 05. 2002 року.

28-30 травня 2004 року — Запоріжжя — відкриті міські змагання з ТГТ — суддя етапу звязки «рятувальні роботи».

4-9 травня 2005 року — м. Бахчисарай, скелі Старосельє — суддя етапу і пом начальника дистанції «скелі» клас 4 чемпіонату України з ТГТ.

19-22 січня 2006 — закінчив семінар суддів першої категорії зі спортивного туризму (техніка гірського туризму).

27 квітня — 2 травня 2007 року — Бахчисарай — чемпіонат України з гірського туризму класична дистанція 5 — суддя з техніки.

З 30. 04 по 05. 05. 2008 року — Бахчисарай — виконував обов'язки старшого судді на чемпіонаті України з гірського туризму класична дистанція 5.

Якось звернулась до мене Олена Сергієнко, щоб допоміг їй на скелелазному стенді, що при Івано-Франківському спортивному коледжі. Разом вчили учасників: в'язати вузли, працювати в зв'язках, страховка, самостраховка, рятувальні роботи, пересування по складному гірському ландшафті.

Щороку лютий-березень проводимо заняття з молоддю міського осередку «Пласт». Ми з Оленою Сергієнко проводимо з ними школу зимового мандрівництва (ШЗМ) в районі Петроса і Говерли.

Що альпінізм дав мені як людині — це стійкість духу, взаємодопомога, взаєморозуміння, відчуття плеча, порядність, любов до природи, прекрасного, цінність людського життя. Продовжую ходити в гори по Чорногорі, Свідовцю, Мармаросах, Горганах, і тд. І Вас запрошую до подорожі! Хай щастить Вам в усьому!

МАЛАХОВ ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ

Кандидат в майстри спорту з альпінізму, скелелазіння, гірського туризму, інструктор з альпінізму. Призер чемпіонату СРСР та України по гірському туризму. Суддя республіканської категорії.

Народився 01 січня 1949 року в м. Станіслав. В 1972 році закінчив Івано-Франківський інститут нафти і газу по спеціальності гірничий інженер-геолог. Працював геологом на родовищі з видобутку калію. В калуській експедиції глибокого буріння, прохідником в «Київметробуд», старшим інструктором в Республіканській раді з туризму та екскурсій.

До альпінізму залучився в 1965 році. Інструктор альпінізму з 1974 року. Працював з розрядниками в а/т «Ельбрус», «Шхельда», «Адил-Су», на зборах альпіністів області.

Віктор Малахов

Власник жетону «Рятувальний загін» № 3383. Брав участь в рятувальних роботах на вершинах Східний Домбай –Ульген, Андирчі.

До кращих сходжень відношу: Ерцог-4А, Далар-5А, Джайлик-5А, Тютю-Баші Друга Західна по північній стіні по маршруту М. Хергі-ані 6А кат. складності двічі в 1975 році в команді з Є. Алфьоровим, Я Курусом, Л. Малаховою та в 1977 році в двійці з Юрієм Одяговім (Тирни-Ауз). Кюкюртлю-Баші з траверсом обох вершин Ельбруса 5Б кат. скл. Першопроходження на вершину Білуха Східна висотою 4506 м, Алтай.

*Михайло Бойчук та Віктор Малахов
на схилах Ельбруса*

МАЛАХОВА ЛЮДМИЛА АНТОНІВНА народилась 4 вересня 1947 року

В секцію альпінізму прийшла будучи студенткою інституту нафти і газу в 1965 р.

В школі вона була медалісткою, і в спорті теж була в числі перших.

Скелі, лижні та пішохідні походи в горах Карпат та Кавказу.

Людмила Малахова

Першорозрядниця альпінізму та скелелазіння. Учасниця майже всіх зборів обласної секції. З 70-х років інструктор альпінізму, активно працювала в таборах Кавказу.

В 1985 році учасник висотного збору на вершину піку Комунізму.

МИКУЛА ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ

Народився в Івано-Франківську 26.12.1956 року.

Перший виїзд в альптабір «Узунколь» в 1973 році.

Через рік пройшов підготовку по програмі чергового етапу на другий розряд в а/т «Шхельда» в 1975 році. До служби в армії (1981-1982 роки) кожний сезон підвищував свою спортивну кваліфікацію в альптаборах та зборах обласної федерації. 1976 р. — а/т «Ельбрус», 1977 р. — «Безенгі», 1978 р. — «Алібек». В 1979 та 1980 рр. вже в складі команди «Спартака» бере участь в зборах в а/т «Алай» — Коксу та Дугоба в Арча-Каниш. Першорозрядник з альпінізму та скелелазіння.

Будучи від природи здібним скелелазом, регулярно завойовує призові місця на першості області та ДСТ «Спартак». Учасник чемпіонату України зі скелелазіння в складі збірної області в 1979 році.

Проявив себе Євген і як перспективний висотник в 1985 та 1987 році в експедиціях на пік Комунізму.

Досвідчений альпініст, член обласного рятувального загону, учасник та переможець традиційних обласних змагань між рятувальними загонами області та призер першості України серед КРЗ.

Гірськолижник, любитель гірських походів і сьогодні, вже проживаючи в Канаді, поряд з горами, використовує кожен можливість для виїздів в гори з сім'єю та друзями.

Під стать Євгену і його дружина — альпіністка Надія Микула-Чорній. Народилась 13.12.1958 року в м. Івано-Франківську. Регулярно виїжджала в походи та на скелі. Виконала вимоги на 3-й розряд в альптаборах Кавказу в 1975 та 1976 роках (а/т «Шхельда»).

На даний час спільно з Євгеном, дітьми та друзями регулярно виїжджають в походи та здійснюють сходження на вершини в навколишніх гірських районах, катаються на лижах та з вдячністю згадують ті молодечі часи своєї юності, коли долучились до гір.

МОЛЧКО БОГДАН ПАВЛОВИЧ

Уляна Молчко

Богдан Павлович Молчко народився 16 січня 1929 р. у Львові, в родині українських вчителів Павла та Стефанії Молчків. У 1934 році розпочав навчання в Сирвирській початковій школі на Золочівщині, продовжував у Бережанській гімназії. У цей час він бере участь у літніх таборах «Виховної спільноти української молоді», де юнацтво гартувалося за пластовою методикою. Влітку 1943 року Богдан побував у вишкільному пластовому таборі в селі Пасічна, часто ходив у походи і на все життя полюбив мандрівки. З приходом радянської влади гімназію закрили. Середню освіту Богдан Молчко завершував у середній школі м. Помор'яни. У 1947 році він вступає до Львівського політехнічного інституту. Вихований у національному дусі, в студентські роки виконував завдання підпільної сітки ОУН-УПА, був зв'язковим.

Богдан, повний батькової енергії, запалу і талантів, поринув у вир студентського життя. Тішився гарним товариством, наполегливо здобував знання. При виші була створена капела бандуристів, про діяльність якої писав Богдан Жеплинський в «Короткій історії кобзарства в Україні». Богдан вступив до цього музичного колективу і швидко оволодів грою на бандурі, про що згадує зазначений вище дослідник кобзарства в книзі «Кобзарськими стежками». Популярність капели, особливо серед львівського студентства, зростала з кожним днем. Все це не сподобалось більшовицьким сатрапам, які почали звинувачувати учасників капели в націоналістичних та антирадянських поглядах. Незабаром почалися справжні репресії. Впродовж 1949-1950 років було заарештовано всіх бандуристів капели Львівського політехнічного інституту. Б. Молчка арештували 24 січня 1950 року. Троє у цивільному підійшли до нього в трамваї. «Ты Молчко, — запитали. — Пошли с нами, без шума». Так виглядав один із цілої лавини арештів, яка зійшла на прогресивну українську молодь після вбивства Я. Галана. Львівська політехніка в той рік не дорухувалась багатьох кращих студентів. Через роки М. Буцко у своїй книжці «Художня самодіяльна творчість студентів та працівників Державного університету «Львівська політехніка» (1944-1994 рр.)» напише: «Та несподівано 27 квітня 1950 р. заарештовано Богдана Жеплинського з братом Романом (...) і заслано в Сибір. Майже в цей час заарештовано Богдана Молчка (доля його і нині

Микула на вершині г. Темпл, Канада

З дочкою Ксенією в поході

Євген та Надія з друзями в горах Канади

не відома)». Звичайно, друзі до кінця дев'яностих не знали про долю Б. Молчка.

Після арешту його чекали важкі дні в тюрмах «на Лонцького» та у Золочеві. Зрадники свідчили на очних ставках про участь Богдана у пластовому таборі в Пасічній під час німецької окупації, про зв'язок з підпіллям УПА. Сумнозвісна «тройка» в Москві присудила Богданові 10 років ув'язнення за статтями 54 «1» а і 54-11 УК УРСР.

А далі була Караганда, Норильськ і інші міста сталінського ГУЛАГу. Так почалася його сумна багатостраждальна «мандрівка на північ». Богдан Молчко — учасник повстання політв'язнів у Норильську в 1953 році. Чудом вижив. Звідти Єнісеєм його переправили до Красноярська. Потім — до Находки, Владивостока, Магадана, Сусумана, Ягодного. Працював на будівництві Норильська, на повалі лісу, у золотодобувних копальнях, в уранових шахтах. Про політв'язня Богдана Молчка за тих часів згадують у своїх книгах Іван Губка («У царстві сваволі» та «Українські політичні в'язні і крах більшовицької імперії») та Федір Соловій («Галичина — в'язні більшовицьких таборів»). «Хрущовська відлига» скоротила термін ув'язнення. Богдана звільнено 15 липня 1956 року. Невільницька «подорож» по неозорих просторах Казахстану, Сибіру та Далекого Сходу завершилась на пероні Львівського вокзалу.

Повернувшись додому, Богдан Молчко вирішив продовжувати навчання. Але поновитися в інституті не вдалося. Він почав усе спочатку. Вступив у Дрогобицький нафтовий технікум, згодом одружився. Виховував двох дочок. Після закінчення навчання був скерований на роботу до Стрия на завод «Металіст». Тут працював начальником механічного цеху. Але його не покидала мрія здобути вищу освіту, тому знову вступив до Львівської політехніки на машинобудівний факультет і в 1964 році отримав диплом інженера-механіка.

Роки тюрми не знищили вродженої любові до життя та оптимізму. Своєю активною громадською позицією він надолужує все те, що було втрачено через ув'язнення. Богдан Молчко був талановитим інженером, раціоналізатором і винахідником. Його авторству належить 25 раціоналізаторських пропозицій. Б. Молчка вважали перспективним керівником. Він умів лагодити з людьми, любив спілкуватися з молоддю.

Організаторські здібності, які передалися йому з діда-прадіда, проявилися у царині спорту. Не зважаючи на велику завантаженість на виробництві, він, будучи начальником цеху, у 1970 році організував молодь заводу до участі у літній

*Богдан Молчко, Валентин Водянін,
Ігор Рябоконт, Галина Свентицька.
Фани, 1974 р.*

спартакіаді промислових підприємств міста. У 1971 році на заводі «Металіст» Богдан організував футбольну команду, яка здобувала перемоги в змаганнях за першість області. Був її тренером. Заводські футболісти брали участь у спартакіадах міста і перемагали. У 1972 році Б. Молчко очолив раду осередку спортивного товариства «Спартак» на заводі «Металіст». За активну роботу на ниві фізичної культури і спорту обласне спортивне товариство «Спартак» нагороджує його почесними грамотами.

Цього ж 1972 року Богдан Молчко організував секцію альпінізму на заводі. Очоливши її, він зумів зацікавити цим захопливим видом спорту багатьох заводських аматорів, а також молодь міста Стрия. Згодом у Стрию утворився альпіністський клуб. На початку грудня 1972 року секція альпінізму здійснила зимове підкорення найвищої вершини Карпат — Говерли. Готуючись до цього сходження, Богдан Молчко провів з членами команди навчання з техніки страхування і самострахування, пересування по скельних ділянках, снігу і фірну; детально обговорювалось забезпечення експедиції харчуванням і спорядженням.

Звичайно, альпінізм немислимий без скелелазіння. Тому Богдан Молчко налагоджує серед членів секції заняття по скелелазінню, є засновником секції спортивного скелелазіння і альпінізму в Стрию. Місцем тренування він обрав Бубнище, яке знаходилось недалеко від Стрия. У 1973 році Б. Молчко став тренером команди, яка взяла участь у змаганнях за першість Львівської області по скелелазінню. У наступні роки він очолював міську секцію по альпінізму Добровільного спортивного товариства «Спартак».

Любив гори, часто виїздив з молоддю на тренування. Його вихованці з альпіністського клубу здобули високі спортивні розряди, звання кандидатів у майстри спорту, а Ігор Шарабура — майстра спорту зі скелелазіння

Захоплення альпінізмом та мандрівництвом не покидало його до останніх днів життя. Богдан підкорив вершини Карпат, Кавказу, Паміру. У серпні 1973 року він тренується в альпіністському таборі «Шхельда» на Кавказі, де успішно складає всі спортивні нормативи. Тут був старостою альпіністського відділення. Підкорює вершини Приельбрусся (г. Віа-Тау), а також здійснює походи через перевали Койавчан-Ауш та Адил-Су. Добре опановує пересування по скелях, льоду і снігу. У серпні 1974 року виїжджає на збори, організовані Івано-Франківською секцією альпінізму ДСТ «Буревісник» в альптаборі «Варзоб» (організатори та керівники Рябоконт І. М., Круль Д. М.), де покорає вершини Оборчик, Кальцит (категорія складності 2-а), Хам-Сая (2-б) та Пушновата (2-б), виконуючи нормативи на третій спортивний розряд. Богдан Молчко проходив альпіністську підготовку до здобуття чергового спортивного розряду в таджицькому таборі «Варзоб» на Памірі (вересень 1975 року). У спортивній характеристиці відзначалася його добра технічна підготовка для сходження на вершини третьої категорії складності.

Завжди дбав про молодь, розумів її і любив. Надзвичайно тишився спортивними успіхами своїх вихованців, намагався передати їм свою пристрасть до мандрів та гір. Влітку 1977 року Богдан Молчко, вже будучи хворим, їде інструктором у туристичний табір «Трембіта», що в Рожанці біля Славська. Охоче ділиться з юнацтвом своїми знаннями і досвідом. З учасниками табору він мандрує Карпатами, здійснює походи до Шипотського водоспаду, озера Синевир, на перевал Колочава, Чорногірський хребет. У походи завжди брав з собою кінокамеру, охоче знімав фільми про гори.

Мандрівки горами пробудили в ньому ще один талент — поетичний. Він писав вірші-мініатюри про красу Карпатського краю.

Прикро, але невблаганна смерть дуже рано забрала з життя Богдана Молчка. Він помер 15 березня 1979 року і похований на кладовищі у Стрию.

А на скелях біля Бубнища друзі-альпіністи встановили меморіальну таблицю, де серед інших є ім'я Богдана Молчка, політв'язня, інженера-винахідника, спортсмена.

ОДИНЕЦЬ ВАЛЕРІЙ ЕДУАРДОВИЧ

Народився 4 грудня 1956 року в Володимир-Волинську в сім'ї геологів.

Мати Галина Калинюк та батько Едуард Одинець активно займалися розвідкою корисних копалин сірки, калійних солей як на Україні, так і в різних куточках колишнього союзу — Туркменії та Росії. Тому люблячий батьків син бачив себе тільки продовжувачем справи батьків і в 1974 році вступив на геологічний факультет ІФНГ.

В виші залучився до занять альпінізмом. Буваючи з батьками в експедиціях та маючи практичний виробничий стаж роботи в полі, став лідером в секції та використав свої навички для організації та розвитку секції альпінізму. Потенціал лідера дозволив йому очолити секцію «Буревісник», проводити змагання та збори на Кавказі. Чим він успішно займався до закінчення інституту.

1975 рік — а/т «Ельбрус».

Валерій Одинець. Крим, змагання контрольно-рятувальних загонів

1976 р. — а/т «Домбай».

1977 рік — а/т «Цей», Дігорія.

По закінченню вишу був скерований на роботу в геологічну партію в м. Яворів.

Одинець В. Е.

ПАВЛИШАК ІВАН ОПАНАСОВИЧ

01. 01. 1951 — 09.2000

(загинув на будівництві)

Іван один з не багатьох студентів механічного факультету інституту нафти і газу, який виявив інтерес до альпінізму. На відміну від геологів, де гори були темою номер один, студенти інших факультетів надавали пріоритет в застосуванні своїх здібностей в інших сферах.

Серйозно займаючись легкою атлетикою, для нього приємними були будь-які навантаження, що випадали нам в Карпатах.

Скромний, мовчазний, він часто виконував роботу, від якої міг би і відмовитись. Студентські роки пролетіли швидко, і по-справжньому нам вдалось познайомитись в горах вже в команді Куруса на зборах в Коксу і висотному Памірі. Надійний та врівноважений, трошки простуватий та наївний, в горах був надійною опорою та підтримкою в складних ситуаціях.

Висота давалась Івану, правда, часто підводили губи, що не витримували такої сили опромінення ультрафіолетом на висоті, та це було, як правило, тимчасове.

Великий любитель Карпат. Обходив їх вздовж і поперек як зимою, так і літом.

Іван Павлишак на схилах піку Комунізму

І. Павлишак, Є. Кисліцин на фоні п. Корженевської

І. Павлишак, Д. Круль. Красені після перших виходів на висоту

ПЕРЕГІНЕЦЬ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

1971 рік — вступ до клубу «Буревісник».

1972 рік — зимове сходження на Говерлу, присвоєння звання «Альпініст СРСР» із врученням посвідчення значківця за підписом Круля Д. Альптабір «Алібек», 1972 р. Приїхали з Булою і Зав'яльцем виконувати розряд, але нам повідомили, що карпатські значки скасували, тому ми знову новачки і виконання нормативу значківців необхідно повторити. Що ми і виконали, зробивши сходження на Сулахат.

1973 рік — альптабір «Баксан», з Головенком, Молчком (Стрий). Виконав норматив 3-го розряду. Після сезону з Андрущакком Анатолієм (ІФІНГ) самостійно піднялися на «Притулок 11», звідки через 4 дні очікування погоди зробили ніким не зареєстроване сходження на Ельбрус. Цікавий факт — біля притулку знайшли бронзову дошку з написом: «Сходження присвячено 55 річчя ВЖ революції. Від студентів ІФІНГа». Так вони до вершини її і не донесли (здається, це була експедиція Алфьорова).

1974 р. — збори на Паміро-Алаї в Фанських горах. Нач. зборів Москальцов, зам. нач. Круль, нач. рят. Макрідін. До другого розряду не дотягнув, бо збори були достроково припинені через небезпеку землетрусу.

У 1975 році поїхав в Нижньовартівськ на роботу і сезон пропустив. 1976 р. — альптабір «Дугоба» на Тянь-Шані. Виконав норматив 2-го розряду з перевищенням. На цьому кар'єра альпініста припинилася, але досі є одним із найяскравіших і пам'ятних періодів у моєму житті!

Білий Камінь. На маршруті В. Перегінець

Білий Камінь. О. Зав'ялець, В. Перегінець

Що стосується скелелазіння — регулярно брав участь у змаганнях різного рівня в Делятині (Білий камінь) і Болехові (Бубнище, скелі Довбуша). У 1973 р. виконував розрядні нормативи на першості ДСТ «Буревісник» у Бубнищі.

ПЕРЧИЛО ЛЕОНІД МИКОЛАЙОВИЧ народився 19. 03. 1944 р.

В альпінізм прийшов в середині 60-х.

Живе та працює в Івано-Франківську. КМС з альпінізму, інструктор, скелелаз, поет. Учасник та призер практично всіх обласних змагань зі скелелазінню. Довгий час працював інструктором в альпатаборах та туристичних базах Баксанської ущелини Кавказу.

За спеціальністю зв'язківець. Працював в управлінні зв'язку під керівництвом Куруса Я. І. Брав участь практично у всіх зборах та експедиціях

*70-і. Леонід Перчило
у своєму природньому оточенні*

Леонід Перчило

проведених під керівництвом Ярослава Куруса, його постійний напарник у більшості сходжень.

Леонід був біля витоків створення та розвитку секції альпінізму області і по праву вважається її літописцем. Один з небагатьох, хто люб'язно надав свої багаторічні записи, спомини, вірші, щоденники, по яких ми можемо сьогодні відновити, уточнити деякі факти, давно забуті деталі подій та заходів.

Цікавий момент зі спогадів самого Леоніда. «Як я почав займатись альпінізмом. Навчався я тоді в СШ № 1. На уроці англійської мови учителька задає питання — «Ху із альпинист? (Хто такий альпініст?) Дівчина, якій задали це питання, відповідає: — «Даст іс Перчило», всі посміялись. Урок закінчився, після уроків я вихожу на вулицю і буквально натикаюся на об'яву — «Федерація альпінізму набирає новачків, бажаючих займатись альпінізмом, час місце збору». Та я і потрапив в секцію альпінізму в 1962 році».

Незначна частина з його віршів, оповідань та спогадів опублікована на сайті Альпіка Ру.

ПОРОВСЬКИЙ МИКОЛА ІВАНОВИЧ

Микола Поровський народився 20 червня 1956 року в селі Заріцьк Рівненського району Рівненської області. Українець. 1979 року закінчив будівельний факультет Українського інституту інженерів водного господарства у Рівному. Працював у м. Івано-Франківську на будівництві майстром, виконробом, заступником начальника будівельного управління.

Микола Поровський

В Івано-Франківську Микола долучився до занять альпінізмом в секції ДСТ «Авангард» — зробив більше 90 альпіністських сходжень на вершини Кавказу, став першорозрядником з альпінізму. У 1997 році закінчив школу інструкторів альпінізму, працював інструктором у альпаторах та на альпборах на Кавказі Дніпропетровської і Сумської обласних федерацій альпінізму. Займається гірськолижним спортом та стрілецьким снайпінгом.

Поровський став одним із засновників Народного Руху України — організатором численних акцій боротьби за незалежність України, зокрема Ланцюга Злуки, був Головою Координаційної Ради НРУ.

У березні 1990 року обраний Народним депутатом УРСР від Рівненського виборчого округу №340. Був координатором парламентської опозиції — Народної Ради. Учасник проголошення Акту Незалежності України та внесення прапора Незалежності до Верховної Ради. Працював у Комітеті Верховної Ради з питань оборони і державної безпеки.

Учасник Установчого та наступних з'їздів Спілки офіцерів України. Брав активну участь

Микола Поровський на Кавказі

Микола Поровський

у приведенні до присяги на вірність Україні військових частин і підрозділів Збройних сил колишнього СРСР і сам як офіцер запасу склав присягу 22 січня 1992 року в складі найпершого полку, що присягнув Україні. Доклав зусиль до становлення Збройних сил України, створення законодавства у військовій сфері, постійно надавав безпосередню допомогу армійському корпусу в Криму, частинам Військово-морських сил України.

У березні 1994 року М. Поровський знову обраний Народним депутатом України від Рівненського виборчого округу. Член Комітету з питань оборони й державної безпеки. Був координатором депутатської групи “Державність”, автором численних доповнень до проекту Конституції України, активним учасником конституційного процесу та політичного життя України.

Поровський один з ініціаторів-засновників створення Республіканської Християнської партії. На Установчому з’їзді 1 травня 1997 року обраний Головою РХП.

Із 1999 року по вересень 2003 р. М. Поровський працював Першим заступником Голови Державного комітету з енергозбереження, а у 2004 р. закінчив Академію державного управління при Президентіві України.

У 2005-2006 р. Поровський знову обраний Народним депутатом України 4 скликання Верховної Ради.

Публіцист, автор брошури “Крымская проблема: объективная закономерность или целенаправленная провокация?” (1995), книги “Забутий заповіт борцям за Україну” (1996), «Розповідь про горіння» (1999), співавтор книги “Политический утюг, который история забыла выключить” (1997), автор повістей «І бурєю битва гриміла» (2007), «Тільки РУХОМ життя і обіймеш» (2009), книги про альпінізм «Ключ від вершини».

Указом Президента України М. Поровського нагороджено Орденом “За заслуги” ІІІ ступеня та Орденом “За заслуги” І ступеня.

В 2014 році в час російської агресії проти України, в зв’язку з проведенням на Донбасі антитерористичної операції, як офіцер запасу та патріот України пішов добровольцем до Збройних Сил України і в даний час у званні підполковника служить заступником командира 3-го полку спецназу. Учасник бойових дій в АТО.

ПРОЦАН ЮРІЙ ІВАНОВИЧ
альпініст, інженер, гірськолижник,
художник
народився 20. 11. 1948 р,
в м. Яворів Львівської обл.

До альпінізму залучився, навчаючись на газо-нафтопромислового факультеті інституту нафти і газу в 1968 році. Свою роль зіграла, напевно, і сестра Люба, теж студентка цього ж інституту яка уже активно ходила в походи та виїжджала на скельні тренування. Та товариші по групі та факультету Семиволос Володя, Житній Євген, Леонід Коган всяко стимулювали до активних виїздів в гори. Після традиційної Говерляни 1970 року виїзд в а/т «Домбай», сходження на вершини Домбаю та Алібеку.

Цей період в житті Юрія, напевно, мав великий вплив на його становлення як самобутнього художника. З часом потяг до мистецтва переважив над професією інженера, і Юра повністю присвятив себе йому. Мистецтвом екслібрису займається з 1981 р. Учасник республіканських і міжнародних виставок екслібрису, хоча так же професійно володіє ліно- та дерево- гравюрою,

Юрій Процан

офортом та аквареллю. Досконало розбирається в технології металів. Про таких кажуть: майстер на всі руки.

Ось тільки невеличка частина нагород та відзнак міжнародного рівня.

1989 р. — відзнака виставки Vilnius-Metropolis lituanae

1990 р. — диплом виставки ZALGIRIUI — 580.

1991 р. — відзнака виставки екслібрису «Франциску Скорині — 500».

1992 р. — друга премія конкурсу екслібрису «Скаудвіле-92», м. Вільнюс.

1992 р. — республіканська виставка «Козацькому роду нема переводу» — відзнака.

1993 р. — відзнака виставки S. Darius ir S. Girenas 1933-1993, м. Каунас.

1994 р. — друга премія конкурсу екслібрису «О. С. Пушкін в Кишиневі».

1996 р. — медаль конкурсу екслібрису «Lietovos Gelezinkeliui», м. Вільнюс.

1996 р. — диплом конкурсу екслібрису «Paul Verlaine-1996», Париж.

2006 р. — перша премія конкурсу екслібрису «GUBERNIA», Литва.

2007 р. — диплом виставки «Lietuvos kariomene ekslibris», м. Вільнюс

2007 р. — третя премія конкурсу екслібрису «TAURAGE-500», Литва

2013 р. — почесний диплом і медаль 2-ї міжнародної виставки-конкурсу малих форм графіки і екслібрису «Игры царей», Білорусь.

В 2015 році в видавництві Савчука О. О. вийшла книга «Книжкові знаки Юрія Процана».

І сьогодні через роки Юра активно займається гірськолижним спортом, походами по Карпатах, фотографією.

РУБАНЕЦЬ-КРУЛЬ ВАЛЕНТИНА ЛЕОНТІЇВНА Народилась на Буковині 14.10.1952 року.

З малих літ була активний учасник практично всіх можливих змагань продовж всього часу навчання в школі. В старших класах проявила свої здібності організатора. По закінченні середньої школи потягнулась за романтикою на геологічний факультет інституту нафти і газу. Будучи студентом вишу, брала дієву участь в роботі студентської секції альпінізму. Власне живучи в славному гуртожитку геологів № 3 на Південному Бульварі, інакше бути не могло. Цей гуртожиток довгі роки був центром збору однодумців, любителів гір. А далі закрутилось-поїхало.

Виїзди в лижні та піші походи по Карпатах. Говерляни, змагання зі скелелазіння. Участь в першості ДСТ «Буревісник», області, міста, на яких завжди була в числі призерів. Тренування на скалах, в залі, організація традиційних вечорів по завершенню сезону — у всьому Валентина брала активну і ведучу роль.

Перший Кавказький альптайбір «Домбай» у 1971 році, 1973 рік — учасник обласного збору в Дугобі, 1974 рік — збір студентів в Фанських горах. Перші розряди, перші — 3-ки и 4-ки.

Найбільші враження залишились від збору 1976 року в а/т «Шхельда» уже по закінченню

В. Рубанець на маршруті на скелю «Одинець»

вишу у складі команди «Спартак». Підбралася дуже цікава команда: Нелідов Анатолій, Богомолів Сергій, Круль Дмитро. В такому складі ми проходили весь збір — Джайлик, Тютю-Баші, Шхельда 2-га Західна. Останній маршрут запам'ятовується найбільше. Першопроходці проложили цей маршрут ще в 1956 році, і нам прийшлося практично здійснювати першопрохід,

Домбай. Перший альпштабір.

Буда Пеит 2014

бо з інформації був вказаний тільки напрямок. Дві ночівлі на стіні напівсидячи були потужною мотивацією для другорозрядників. Маршрут виявився на порядок складнішим від заявленого (4Б). Тим більше задоволення було після його проходження.

Виробнича кар'єра, діти, внуки, вірна дружина, любляча бабуся — і зараз, через багато років, її ентузіазм невичерпний. Бажання допомогти оточуючим непереморне.

В теперішній складній фінансовий для кожного з нас непереморне бажання допомогти людям привело її на роботу фінансовим консультантом в компанію по лайфовому страхуванню.

Гірські лижі, подорожі, сплави на катамаранах, походи в Карпатах — все це та сама Валентина, з далеких сьогодні 70-х.

РЯБОКОНЬ ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ

Народився 28 грудня 1938 року в місті Красноград Харківської області.

Закінчив Львівський політехнічний інститут в 1966 році.

Альпінізмом почав займатись в 1958 році.

1958 рік — 3-й розряд,

1963 рік — 2-й розряд,

1971 рік — 1-й розряд,

1973 рік — КМС.

До сходжень, від яких залишились найяскравіші враження: вершина Ненскрира, Центральний Кавказ, 1965 рік; Скельна стіна 5А, 1970 рік, Фанські гори; пік Щуровського 5Б, 1971 рік, Центральний Кавказ, бронзова медаль чемпіонату України в класі технічно складних сходжень, Бодхона 5Б, 1972 рік, Фанські гори, срібна медаль чемпіонату в класі технічно-складних сходжень

Всього здійснено біля 80-ти сходжень.

2-й розряд по скелелазінню, двічі брав участь в 1968 році в змаганнях на першість Івано-Франківської області

Заступник голови обласної Федерації альпінізму з осені 1967 по осінь 1968 року, де факто голова обласної Федерації альпінізму з осені 1968 по осінь 1970 року.

На даний час Генеральний директор в приватному підприємстві ЗАТ «Вентсатехсервіс», Москва.

*Фани, 1974. І. Рябоконт, В. Водянін, В. Горбунов.
Скельні заняття*

І. Мартинюк, І. Рябоконт. Яблуниця, 2013 р.

*І. Рябоконт, Д. Круль, Ю. Васідлов.
Паляниця, 2013 р.*

СЕМИВОЛОС

ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ

**народився 28 листопада 1949 р.
м. Житловка, Кременського району,
Ворошиловградської обл.**

В 1972 р. закінчив Івано-Франківський інститут нафти і газу по спеціальності інженер-механік.

З 1972 р. по 1991 р. працював в інституті ВНІШшельф, м. Сімферополь, подолавши шлях інженера до начальника відділу; в 1991 перейшов на роботу СП «Вьетсовпетро» СРВ; з 2002 по 2010 р. працював керівником проектів МОРНЕФ-ТЕГАЗпроект в м. Москва, в 2010 р. перейшов в ЦКБН.

Альпінізмом почав займатись в 1969 р. навчаючись в ІФІНГ, по 1973 р. По набору вершин виконав 1-й разряд.

Участь в складних рятувальних роботах — транспортування загиблих на п. Вільна Корея, Тянь-Шань, 1972 рік.

Володимир Семиволос

«До краших сходжень відношу пік Новосибірськ, 5А, а по складності 4Б - Цукрова голова, через висячий льодовик на спуску.

Виступаючи на обласних змаганнях в 1971-72 роках, виконав 1-й розряд зі скелелазінню, призер та переможець цих змагань.

Найяскравіші спогади залишило лазіння 2-х мотузок при складанні іспиту перед виходом на першу п'ятірку (на 5А- пік Новосибірськ).

Активний альпінізм завершив в 1973 році, але постійно виїжджаю в гірські райони для піших прогулянок. Учасник збору ветеранів в Паляниці 2012 року та сходженні на в. Хом'як.

СЕРГІЄНКО ОЛЕНА

Народилася 17 липня.

Безенгі — це ущелина, високогірне селище. І ще це альпіністська база.

З цим місцем пов'язані найкращі спогади останніх десяти років мого життя. Тут я працюю, ходжу в гори і просто насолоджуюся цим райським куточком нашої планети. Тут мені подобається все — високі живописні гори, люди, що живуть тут, а також ті, хто приїжджає сюди

Олена Сергієнко. Памір

Олена Сергієнко. Безенгі

підкорити величні вершини Кавказу. В альпіністському світі Безенгі — престижний район, де немає простих маршрутів. Саме тому сюди щороку приїжджає маса людей випробувати свої сили. І, як скрізь, у спорті бувають красиві перемоги, але трапляються і поразки.

Шість із восьми п'ятитисячників Кавказу знаходяться тут. Найпростіші маршрути цих гір є менші за четверту категорію складності. Саме ці вершини привертають до себе людей майже з усього світу. Як правило, людина, що побувала в Безенгі, повертається сюди знову.

Щоліта база приймає сотні людей, які бажають навчитися мистецтва скелелазіння. З них формуються відділення, відповідно до їхньої кваліфікації. Також призначається інструктор, який проводить заняття і сходження. Я працюю з відділеннями початкового рівня.

Робота з кожним новим відділенням — це коротке, але дуже насичене і яскраве життя, яке пов'язує колектив у єдине ціле для досягнення спільних цілей. Час летить непомітно — заняття, спілкування, сходження — і от уже розлучатися пора. А за пару днів приїжджають вже інші люди. І все знову повторюється, але трохи по-іншому. Багатьох людей приваблює сюди можливість сходити або хоча б помилуватися такими відомими в альпіністському світі вершинами, як Гестола, Дихтау, Коштан-Тау, Шхара.

Дві зміни роботи тут пролітають непомітно. Зміна триває 20 днів. За цей час проводиться цикл занять на скелях, на льоду і снігу, а потім робиться чотири сходження на вершини, в основному другої категорії складності. Висота цих гір десь до 4300 м. Особливо приємно працювати з підготовленими учасниками, але це буває рідко. Люди приїжджають сюди освоювати техніку альпінізму, іноді забуваючи про те, що готуватися треба було б і вдома. Так чи інакше, як правило,

програма початкової підготовки майбутніх альпіністів виконується.

У чому секрет захопливої сили цього району Кавказу — складно сказати. Можливо, справа не тільки в самих горах, але і в людях, яких тут зустрічаєш. Місцеве населення — балкарці — гостинні і доброзичливі до будь-кого, хто приїхав сюди. Тобі завжди тут раді, завжди допоможуть словом і ділом. Ну а альпіністська братія — це, як правило, зрозумілі тобі люди, з якими легко знайти спільну мову.

Уперше в Безенгі я потрапила аж в 2006 році після досить довгої перерви в альпіністській діяльності, пов'язаної з життєвими проблемами. На початку нелегко давався цей район, але з часом і ці гори мене прийняли як свою. У перші роки роботи тут у мене ще кілька років виходило, крім роботи, робити ще і сходження для душі на живописні вершини цього району. Одна з них — це п'ятитисячник Коштан-Тау, що знаходиться в північному відрозі Безенгійської стіни і видається з альпіністської бази, хоча підхід під маршрут може забрати два дні. Це сходження було зроблено з двома інструкторами а/т «Безенгі», один із них теж з України. Погода нам сприяла, і гору ми сходили за два дні. У 2007 році з альпіністами з Прибалтики сходила на, можна сказати, символ Безенгі — вершину Гестола — це одна з найкрасивіших і найпрестижніших гір району. В цьому ж році сходила на гору Східний Урал 5б кат. скл.у зв'язці з польським альпіністом. Потім років зо два були спроби сходжень на ще один п'ятитисячник вершину Мижирги з різними групами, але ця гора мене не пустила — таке трапляється в альпінізмі. На сьогодні веду тренерську діяльність, тобто воджу в гори відділення учасників, які приїжджають у Безенгі, щоб сходити на певні гори і виконати розряд.

ТКАЧУК-СУРУДІНА ІРИНА **17.11.1961-12.06.2016**

Ірина народилась в передгір'ї Карпат в Долинському районі Івано-Франківської області. Шкільні роки її пройшли в самому серці Карпат, Косівщині. Тож їй не потрібно було розказувати що таке гори, ліси та гірські ріки. Вона виросла в горах та всією душею горнула до них.

Але в повній мірі реалізувати свої бажання та наміри вдалося, навчаючись в кооперативному технікумі в м. Івано-Франківськ. Приєднавшись до таких же ентузіастів гір, вступила в секцію

Ірина з друзями в Карпатах

Ірина в альпійському таборі з відділенням

альпінізму, поринула в неї, як кажуть, з головою. Походи по Карпатах, скелі Бубнища та Делятина, змагання на скельних масивах Сокільського хребта, казкові Говерляни — у всьому цьому Ірина брала активну участь.

Закінчились студентські будні. Створилась молода сім'я, дітки Микола та Людмила.

Нові обов'язки та потреби, активний альпінізм відійшов на другий план, однак залишились друзі, бажання спілкуватись, дізнаватись новини. Підійшли 90-ті. Настали складні часи для багатьох пересічних українців. Ірина доклала максимум зусиль для виховання та підтримки своїх дітей. З появою внуків переключилася на них. І вони відповідали їй взаємністю. За повсякденними турботами, не забуваючи своїх старих друзів, заводила нових. Будучи від природи допитливою, з високими моральними принципами, стала для багатьох духовним наставником. Використовувала кожну можливість, щоб дізнатись щось нове, познайомитись з чимось цікавим, неординарним. Такою вона і залишилась в нашій пам'яті.

ГАНУЩАК-ФОРОСТЯН ІРИНА ВАСИЛІВНА

народилась 08. 05. 1959 р. н. в сел. Воркута,

Закінчила Київський Інститут народного господарства у 1980 р.

Зараз працює у Метрополітан Музей мистецтва у Нью-Йорку. Директор Музею Трипілля, Нью-Йорк.

Має альпіністську кваліфікацію I р. (1975 р.) з перевищенням.

Майстер спорту зі скелелазіння, чемпіон та бронзовий призер Союзу в 1979 р, чемпіон та призер чемпіонатів ВЦСПС та чемпіонатів України, Кубка ім. Кустовського.

Згадує Ірина:

Були звичайні шкільні, з обов'язковою присутністю, збори у нашій рідній, чи то вже тепер — родинній (таки чотири покоління моєї родини навчалось) школі № 13 славного міста Станіслава-Франківська. Перед початком зборів несподівано оголосили виступ голови обласної федерації альпінізму Ярослава Куруса. Він цікаво розповів про складні тренування альпіністів у спортзалі та на скелях Довбуша, про карпатські лижні походи, мандрівки до далеких Кавказьких та Памірських гір, про небезпечні пригоди на сходженнях та про особливе гірське братерство. Я була в числі небагатьох присутніх, які

мали якусь уяву про такий спорт, і щось тьохнуло в моєму серці, захотілось пізнати таємниці гірських вершин.

Того вечора нас, старшокласників, записалося у секцію багацько, мабуть, двадцяттеро, однак на перше заняття у спортзал школи прийшло тільки з десяток. Отак і розпочалася історія нашого призову "Школи юних альпіністів", чи як казали у нашому колі, — "курусят". Ми пройшли зимовими стежками Карпати, із мріями про проходження вертикальних маршрутів на легендарних Скелях Довбуша, дійшли до казкового дійства — Говерляни (з русалками та чортами на снігу, Зевсовими тризубами і незабутнім смачним борщем із величезного бездонного баняка, яким нас пригостили старші, справжні альпіністи у їдальні приюту "Заросляк"). Звідти розпочалася і моя нова школа життя, альпіністський вишкіл Куруса що існував у якомусь паралельному від шкільного навчання світі, тільки на своїй новій висоті.

Разом з наукою пакування наплічника, надійного зав'язування вузлів та страхування свого власного і товариша життя, ми засвоювали від Куруса батьківську науку долати труднощі, берегти гідність у далеких краях серед незнайомих людей та їх звичаїв. Не раз у колі друзів Юрій Калічук весело згадував про те, як у 1978 році безпечні альпіністи-гуцули на жарт посвтали мене диким джигітам-киргизам, які сприйняли

Ірина Форостян (Ганущак). Памір, 1978 р.

Ірина Форостян (Ганущак). Коксу

Первісток — Тетянка Форостян

З сином Василем

його цілком серйозно і наступного ранку принесли "бакшиш", тобто викуп. Після цього знадобилося багато Курусової дипломатії та метрів відкупної мотузки для улагодження "міжнародного" непорозуміння.

В 1980 році доля з'єднала два серця, закохані в гори. Ірина назавжди пов'язала свою долю з Віталієм Форостяном: альпіністом, фізиком, конструктором, поетом, люблячим чоловіком та батьком їх дітей: дочкою Тетяною та сином Василем. Роки, відведені їм долею, були короткі, але щасливі. В 1985 році Віталій загинув при сходженні на п. Перемоги.

Про про ці щасливі роки розкажує сама Ірина.

Тобі, як завжди...

Ірина Форостян, дружина

Так не буває, говорила мені мама, дивлячись на нас щасливих, передчуваючи щось недобре. Усе дійсно було незвичайним — для інших, але не для нас двох, де в нашому світі було все так ясно і просто, як сонячний весняний ранок, коли все навкруги сповнене силою життя, надіями і сподіваннями.

Той саме наш перший ранок на Володимирській гірці над дрімотним Дніпром, де загорілася наша зоря, торкнула молоді серця і запалила внутрішнє сяйво наших найщиріших почуттів. І під її променями розвіявся туман над Дніпром і в серці, і час змінив свій звичайний плин. Те, як подих і мить щастя, та розтягнута у вічність ніч очікування повернення з тих всевладних над душею підкорювачів безжалісних кам'яно-морозних і незрівнянно прекрасних гір — Паміру, Кавказу, Тянь-Шаню. А ті довгоочікувані листи-звісточки, що, як весняні птахи, сповіщали про прихід близькості, обіцяного тепла зустрічей, сонячного щастя перемоги життя над снігами і гранітом.

Перевали гірські змінювалися перешкодами буднів, що завжди залишалися позаду десь далеко незначними, бо вирував потік життя — то дитячим сміхом, то вдалою римою сердечного вірша, і тим нестримним постійним прагненням до пізнання самої суті буття, такого різьбленого легкого і елегантного. Прагнення, як стану душі, життя, як гірський струмок, що біжить, і сміється, і плаче, переливаючись на сонці, іскриться, пружинячи від кришталевої крижини, що сковує.

У цьому взаємному протистоянні стрімким злетом висвітлює небосхил веселка душі, всіма барвами обдаровуючи землю незвичайним світлом, відбивається в кожному озерці-річечці і знову розсипається то синню волошок, то багрянцем маків.

Так і наша любов пролетіла п'ятьма незабутніми літами, причаїлася на дні моєї душі, та й розтеклася двома живими синьоокими потоками красуні-дочки та козака-синочка, що так упевнено прорік сам Віталій.

Бережи нас усіх, Благословенний, і дай нам сили прожити своє, призначене Тобою!

Р. С. Круль Д. М.

Від себе хочу додати, що дуже важко довелося Ірині розплачуватися за роки щастя, прожиті з Віталієм, роки, що пролетіли, як одна

мить. Після загибелі чоловіка в горах, залишившись з двома малолітніми дітьми на руках, одна перед стіною службових кабінетів і байдужістю ще недавніх товаришів, одна серед великого і такого раптом чужого міста.

Тільки повернувшись у рідні місця, своє улюблене Прикарпаття, знайшла вона нарешті опору і підтримку серед рідних і близьких. Що дало віру і сили подолати всі негаразди в першу чергу заради дітей, тієї самої рідної часточки, яка навично пов'язала її з Віталієм.

ЧЕКАЛОВА ВІРА

Народилась 21 грудня.

Розряди: лижі — 1 р., вода — КМС, але офіційно не оформлено, альпінізм — 3 «з перевищенням».

«Громадська діяльність»: голова туристично-альпіністської секції арматурного заводу (1973 — 1979 рр.),

Голова Івано-Франківського міського клубу туристів — 1978-1981 рр. (4 роки),

Зам голови обласної МКК, інструктор — вода, суддя 1 кат. — вода.

Активно займалася цим всім з 1973 по 1982 рр.

Водники

Володя Одежинський (Едік), Віра Чекалова

Говерляна 74-75

ШУЛЬГА ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ 04. 08. 1948 — 05. 09. 2002 р

Дмитро Круль

Народився в м. Переяслав-Хмельницький.

До альпінізму долучився навчаючись в київському інституті народного господарства.

На Говерляні 1967 року, яку проводив інститут отримав значок «Альпініст СРСР».

1968 а/т «Красная Звезда» (Домбай) виконав норму 3-го розряду.

В 1972-1973 рр. сходженнями в таборах «Торпедо» і «Дугоба» - 2-й розряд.

Найбільш вдалим видався 1974 рік: сходженнями на Джайлик 5А та 5Б закрав 1-й розряд.

Знайомство Олексія з альпіністами Прикарпаття відбулося в а/т «Дугоба» в 1973 році, де проводились обласні збори Івано-Франківської федерації, а вже в наступному році, коли мені прийшлося проводити підготовку збору ДСТ «Буревісник» в Фанських горах, Олексій активно допомагав мені в підборі інструкторів, випускаючих.

Так в ту зиму я з його допомогою і познайомився з Москальцовим Ю. Б., Яровиною, Каноненком Володимиром та Макрідіним Ігорем Петровичем.

Літом Олексій приєднався до нашого збору в Фанських горах і як найдосвідченіший та маючи в сезоні сходження 5б категорії, був призначений начальником рятувального загону, з обов'язками якого успішно впорався.

По закінченню збору в Фанських горах команда наших альпіністів під його керівництвом взяла участь в районних змаганнях рятувальних загонів. На підготовку у нас була доба. Враховуючи, що, крім нього, решта учасників команди трос бачили вперше, нам вдалося

Фани. Сходження на Близниці

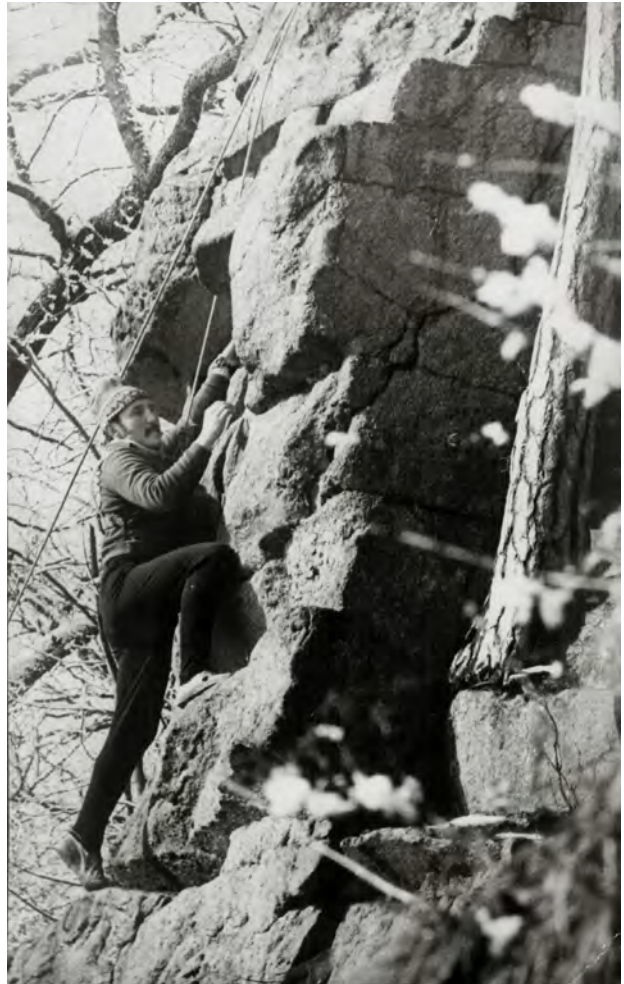
Олексій Шульга

пройти складну трасу та отримати велике задоволення та необхідні навички від роботи з рятувальним спорядженням.

Окрім альпінізму, Олексій мав чимало захоплень. Тут і участь в будівництвах у складі студентських будівельних загонів, збір лікувальних трав в горах Паміру, гірські лижі, полювання, походи та яхтовий спорт. Досить серйозно займався фотографією, позначилася юнацька мрія бути кінооператором.

Беручи участь в одному з будівництв, він в 1976 році опинився в місті Улан-Уде, де познайомився з дівчиною на ім'я Лілія, яка невдовзі стала його дружиною. З нею Олексій не тільки розділив життя, а й свої захоплення. Разом вони виховали двох доньок Олену та Наталію.

Олексій мав велику жагу до життя, запас енергії та оптимізму, вмів досягати мети та йти власним шляхом.

Тренування в Денешах

Розділ V

Спортивному туризму Прикарпаття 50 років

ПО ГОРАХ, ДОЛИНАХ ТА РІЧКАХ

Дмитро Кудін

Пам'ять — це те, що замінює мені вид з вікна.

KY Dui

Спортивний туризм на Прикарпатті почався зі створення ради туризму при обласній раді профспілок в 1962 році молодим активістом туризму Красієм Романом Павловичем, який до цього працював на турбазі «говерла» інструктором. Згодом була створена і федерація спортивного туризму, яку довгі роки очолював Зенон Новицький.

В ваших руках книга — спогади ветеранів спортивного туризму Прикарпаття.

Чи потрібні ці спогади? І для кого? Після виходу книги спогадів про туристські спортивні походи (Д. Кудін. Там вітер рве намети, м. Івано-Франківськ, ПНВЗ «Галицька Академія», 2010 р. — 180 с.) відгуки колег і знайомих мене переконали, що така книга потрібна.

Спогади потрібні нашим нащадкам, онукам, правнукам. Дітям може менше цікаво, вони свідки наших походів, і так знають, своїх батьків-туристів.

Наше покоління пережило унікальний бум туризму, планового, самодіяльного, спортивного, по видах: пішохідного, лижного, водного, гірського, вело- і ін... Бум почався в 50-х роках після закінчення війни і закінчився практично з розпадом союзу, наприкінці ХХ століття. Тобто більшість авторів спогадів прожили туристське життя від самого початку і до його завершення. Нам часто задають питання, що таке туризм, чого нас «тягне» в гори, навіщо ми по добрій волі лишаємо комфорт і пускаємось в виснажливі походи? Заради чого? Грошей і преференцій за це не отримували, а в походи ходили, як правило в відпускний період і часто за свої гроші.

Відповіді, такої що б зрозуміли всі, немає. Участь в походах дає можливість відвідати раніше не бачені місця і гори, кожному оцінити те, що уже має, чим користується, не підозрюючи, що це «благо». Іншого способу, оцінити комфорт, як втратити його, хоч-би на деякий час, немає. Дійсно ми починаємо цінувати те, що маємо тільки тоді, коли воно стає для нас недоступним. В поході ми починаємо цінувати затишок від вітру в квартирі, кран з водою, постіль, можливість випити чашку кави. Це так звично дома, воно непомітне, і тільки в поході починаєш цінувати. Інколи в потязі чи літаку супутники, зважаючи на наші виснажені, худі «фізіономії» думають, що ми отримуємо великі гроші, і дивуються, що це ми робимо безоплатно і в багатьох випадках за свій кошт. Тому на це питання кожний відповідає по-різному, на доступній для співбесідника мові. А головне, що кожний із учасників може сказати собі: «я це зробив», якщо йому це потрібно. А потрібно не всім, тому і відповіді про походи в гори не всім зрозумілі. Можу наголосити на практичній стороні походу: при великих навантаженнях, через 3-5 днів, учасник адаптується до значних фізичних навантажень. Пульс після навантаження швидко вертається до нормальної частоти, сон і апетит унормовується, а це важливі показники, домашні проблеми хоч в мікроскоп розглядай. Учасник швидко підвищує свою фізичну форму. Молоді і старші, погляньте навкруги, чи завжди оточують вас люди, на яких ви хотіли бути схожими. Подивіться на спосіб їх життя і зробіть висновок для себе, можливо, вам потрібно внести деякі зміни в свій спосіб життя, щоб зробити його насиченим позитивними емоційними враженнями. З іншого боку, за цей же час в поході ми переосмислюємо життєві цінності. Те, що декілька днів назад складало основу нашої турботи і здавалось значним для життя, уже через 3-5 днів перебування на маршруті перестає бути таким. Ми дивуємось, як такі дрібниці могли нас хвилювати, скласти основу нашого життя і впливати на наш настрій і поведінку.

І все-таки, тим хто не в силах зрозуміти: навіщо ЦЕ? Додам про духовну складову цього явища. Є таке поняття: «якість життя». В це поняття ми можемо включити багато чого, щоб отримати позитивний настрій і підтримати свою фізичну форму. Це можливо зробити різними способами: бігати, плавати, робити вправи, займатись йогою чи шейпінгом, все буде давати позитивний результат, але можна сміливо включити туризм, як одне із найцікавіших занять. Ми прийшли на цей світ, щоб побачити його не з вікна автомобіля, чи літака, а доторкнутись руками, відчутти запах, побачити сяйво природи. Потрібно використати час, відпущений природою, для пізнання оточуючого середовища і отримання емоційних вражень. Один античний мудрець сказав приблизно так: «Не розкажуй, як багато ти знаєш, розкажи, де і скільки ти мандрував». Я цілком приєднуюсь до його тверджень. Особливо в горах при помірному темпі, який ви оберете собі самі. Тоді і почуватись і виглядати ви будете відповідно до ваших уподобань і амбіцій. У нас не заохочуються відвідини гір по одному, і я до цього не закликаю, але може прийти час, коли людина набере достатньо досвіду, коли вона відчує єдність з горами при їх відвідуванні, коли відчує себе захищеною в горах, тоді можливе повне психологічне розслаблення в одиночному поході, про яке мріють мільйони людей в містах, так і не отримавши його. В звичайних умовах: на роботі, в сім'ї, транспорті, при спілкуванні з друзями ви завжди повинні бути готові до захисту. І тільки в горах: в долині, на полонині, чи вершинах гір, будь то Карпати, Кавказ чи Алтай, ваше серце і душа можуть бути вільні від страху, постійної тривоги і нервового напруження. Ці хвилини можуть бути найважливішими в вашому житті, ви можете отримати відповідь на ваше вічне питання: «що я особисто хочу від життя?». А таке питання кожний із нас повинний періодично ставити і жити залежно від відповіді.

Ми повинні пам'ятати, якщо є вершини, то це комусь потрібно, і в першу чергу нам, людям. Вершини уже створені священними, тому ми і відчуваємо себе на вершинах особливо, але кожний із нас по-різному. Тому захоплення декого будівництвом на вершинах різного роду споруд, будь-якого призначення, відправлення релігійних, чи політичних заходів можна розглядати як святотатство. Думаю, нікому не прийде в голову відправляти службу божу на даху церкви, щоб скоротити відстань до бога, чи засідання парламенту в підвалі, щоб бути ближче до народу. Як вдалий приклад можна розглядати споруду

мешканців селища Ямни, що за Яремче. Вони спорудили на хребті в розпадку Діл перед горою Маковиця фігуру Матері божої з янголами і місце, де можна відпочити і за необхідності поспілкуватись з Творцем. Туди приходять ті, кому це потрібно. Споруди на вершинах не наближать до бога своїх будівників, але спотворюють гори, порушують гармонію природи і можуть бути приводом для міжконфесійних конфліктів. Закликаю всіх, хто може бути причетним до цього, не ініціювати і не брати участь в подібних будівництвах на вершинах Карпат.

За часи, проведені в походах, туристських заходах і змаганнях, я знайшов добрих друзів серед колег по роботі, студентів і туристів з України, Росії, Прибалтики, Чехії, Австрії і ін. Найбільше в туристичній діяльності мені приходилось вирішувати різні питання в Обласній і Республіканській Федераціях спортивного туризму, в Інституті нафти і газу. Я вдячний колегам Роману Красію, ректору Інституту нафти і газу професору Тарасову, Зенону Новицькому, Едуарду Кузьменку, Оресту Бекешу, Сергію Стогнію, Толі Дединському, Петру Твердохлібу, Геннадію Хотульову, Степану Боднару, Дімі Михлюку, Жені Токарському та багатьом туристам і друзям із Києва, і в першу чергу, Юрію Танигіну, Саші Боборикіну, Рафаїлу Віленкіну, Тамарі Міщенко, Петру Лапшуку, друзям із Чернівців Гришці Махрову, Толі Помогайленку, Максиму Друкману із Дніпропетровська, Валентину Носкову, Борі Колісніченку Шовгені і багатьом іншим, з ким доводилось ділити місце в наметі, чи відчувати дружню підтримку на гірській стежці. Дехто із них уже пішов від нас і живе тільки в нашій пам'яті. Влітку під час переїзду на будь-якому вокзалі чи аеропорту союзу біля кучі рюкзаків завжди можна було зустріти знайомих і друзів, радих зустрічі. Першими питаннями завжди були: «Звідки? Куди?». Завдяки їх участі і допомозі мені вдалось виконати мої досить складні і цікаві походи. Дуже приємні спогади лишилися від щорічних семінарів і семінарів-зборів, на які Республіканська Федерація запрошувала з областей найбільш активних туристів. Частіше за всіх ці заходи організував Олександр Георгійович Боборикін, або Танигін Юрій Іванович, за що ми за це їм вдячні. Саша Боборикін і Юра Танигін, кожен по своєму фаху були людьми видатними; кандидати наук, Юра зі своїми науковими розробками провів зимівку на станції СП-15, Саша був директором науково-промислового заводу при Інституті Газу в м. Київ. Саша (світлої пам'яті) був ініціатором і створив туристський

клуб «Глобус», який десятки років функціонував спочатку на Кавказі, а потім в Карпатах. Вони багато років поперемінно керували Республіканською федерацією спортивного туризму. Останній їх організаційний захід – I Міжнародний зліт ветеранів спортивного туризму. Наші обласні зльоти можна назвати їх правопріємниками.

Потрібно завжди пам'ятати тих, хто потерпає від нашого захоплення. Це наша сім'я: дружини, діти, батьки, які мусили за нас хвилюватись на протязі тижнів без зв'язку, на безлюдних просторах маршруту. Завдяки їх терпінню і мужності, ми могли здійснити свої походи. Звичайно, більше інших переймалися наші дружини Оля Кудіна, Галя Новицька, Оксана Бахталовська, Куцук, Підліснюк і ін. В період підготовки до походу наша квартира перетворювалась на штаб і була звалена спорядженням, рюкзаками, наметами, продуктами, які потрібно розфасувати по рюкзаках. Зважаючи на вимоги до чистоти і порядку, Олі ці збори коштували неабияких зусиль. Думаю, автори погодяться на мою пропозицію присвятити цю книгу і нашим матерям, дружинам та дітям.

Далі йдуть розповіді-спогади ветеранів туризму про своє туристське життя і своїх товаришів, які про це з різних причин зробити не змогли. Хочу згадати декого із тих, кого ми радо би тут привітали. На жаль, для паписання спогадів у них по різних причинах часу не знайшлося. На щастя, вони достатньо молоді, щоб вмістити свої спогади в послідовних випусках. Вони активні, працюють, ходять в гори, поряються нагородах, виховують онуків. І це прекрасно. Головне, що ми знаємо, вони внесли неоціненний вклад в розвиток спортивного туризму, виховання молоді. В роботі з Обласною Федерацією туризму найчастіше всі питання принципові вирішувались з замом голови обласної ради по туризму Романом Павловичем Красієм. Для нас, самодіяльників, він при будь-якому завантаженні знаходив час. Є вислів, що справжній друг не той, що проводить вільний час з тобою, а той, що звільняє час для тебе. Р. Красій такий. Михайло Малярчук (світлої пам'яті) незмінний і неповторний, виконував вказівки Романа Павловича і наші прохання не швидко, але надійно. Це був айсберг, який вмів багато обов'язків і успішно їх виконував. На Михайла завжди можна покластись. Мир його праху. Куцук Омелян Йосипович багато сил віддавав дітям і ходив у складні походи разом з Олександром Підліснюком, а також Романом Свистовичем (світлої пам'яті) і Борисом Павлишиним (світлої їх пам'яті). Косило Михайло

Юрієвич, багато років незмінний директор Центру дитячого туризму, Голова обласної федерації спортивного туризму. Має масу обов'язків і будь-де без метушні спокійно і успішно працює. Завдяки Михайлу Юрієвичу ми змогли організувати декілька зльотів Ветеранів і різного роду заходів по туризму. Рятувальні служби завжди поряд з туристами, вони попереджають безліч нештатних ситуацій. Я би хотів тут згадати Шиптура Михайла Васильовича, начальника служби безпеки в горах Прикарпаття, мого багаторічного друга Михайла Савчука із Ворохти, керівника служби безпеки в Карпатах. Безліч туристських заходів в Карпатах пройшли успішно завдяки передбачливості М. Савчука. Це і походи, змагання, зльоти, сходження на найвищі вершини Карпат. Можливо, згодом вони ще скажуть своє слово для онуків і правнуків.

Сім'я Кудіних і туризм... Всі, ми, дружина Оля, дочка Олена, тепер уже і онук Натан любимо бувати на природі, ходити в походи. Часто, як є вільний час, вижджаємо на природу будь-яким транспортом або на своїй машині. Оля раніше ходила зі мною і в категорійні походи по Криму: річка Чорна, Чуфут-Кале, Киз-Кермен, Ескі-Кермен, Мангуп, Великий Каньон, Бахчисарай. Незабутні зустрічі з древньою історією. Ночівля на Солов'їній, або Метео полянах і травневі купання, коли вода в Чорній річці має 8, а в Чорному морі уже прогрілась до 12-14 градусів. Дочка Олена, звичайно, завжди разом з нами, а кожного літа була в студентському таборі КПІ «Глобус» під Говерлою, де ходила в категорійні походи в студентських групах. Онук Натан змалку ходив і був великим ентузіастом сходжень на карпатські вершини. Малим з Оленою, а потім в групі студентів КПІ, часто робили сходження на вершини на Кукулі, в 4,5 роки зійшов на Говерлу, на Несамовите озеро і взагалі невтомний ентузіаст.

Спортивний туризм в Україні зароджувався в Карпатах, оскільки Карпати єдиний гірський район, найбільше приваблював тих, хто любить мандри в горах. Спочатку це був туризм по путівках профсоюзу і називався «Плановим туризмом». Путівки часто видавались безоплатно, і учасники, інколи не знаючи, що їх очікує, приїжджали в гори в тапках і босоніжках. Найбільш активних це не задовольняло, і вони почали самоорганізовуватись в незалежні групи і називались групи «самодіяльного туризму». В 1949 році, після включення спортивного туризму в Єдину всесоюзну спортивну класифікацію (ЄВСК), як вид спорту, почався активний його розвиток. Це були роки нестримного туристського ентузіазму.

Народжувались лідери, які не боялись брати відповідальність за проходження надскладних маршрутів, в найвіддаленіших районах СРСР. Прокладені маршрути на Чукотці, за полярним кругом, Таймирі, тундрі, узбережжі Льодовитого океану і в суворих гірських районах Тянь-Шаню, Хамар-Дабану, Саянах, Кодарі і ін. В примітивному спорядженні, з приблизними картами, з недостатнім досвідом туристи часто попадали в надзвичайно небезпечні ситуації. В ті часи за рік в туризмі пішому, гірському, водному, лижному гинули десятки учасників. Гинули навіть цілими групами. Але це нікого не спиняло. В цей час була створена Обласна Федерація спортивного туризму, якою незмінно, багато років керував Зенон Новицький (світлої пам'яті), яка функціонує уже біля 50-ти років. Зенон від нас уже пішов, але його добре пам'ятають ті, хто ходив з ним в походи, ділили намет і кружку чаю. Едуард Кузьменко (Едік), нині доктор геологічних наук, завкафедрою, ще будучи студентом, ходив у всі походи з Зеноном.

Йому перше слово про Зенона Новицького.

Нарис про З. Л. Новицького

Едуард Кузьменко

З Зеноном Леонідовичем Новицьким я познайомився в 1967 році. На той час він працював на посаді асистента кафедри хімії Івано-Франківського інституту нафти і газу (ІФІНГ), а я був студентом. Новицький вів у нас лабораторні заняття з курсу фізичної хімії (лекції читав професор Б. Гуцуляк). Розклад лабораторних було складено так, щоб було дві пари поспіль, тому що досліди вимагали часу. Новицький як викладач справу знав і був дуже вимогливим. Деякі лабораторні пам'ятаю досі, разом із тим пам'ятаю, що у групи із заліком проблем не було — предмет ми знали. Мені було тоді 19 років, Новицькому — 35. З. Новицький переїхав до Івано-Франківська з Чернівців, де навчався в університеті, а потім працював на підприємстві. Там він і почав свою туристичну епопею в команді Максима Друкмана. Друкман на той час був відомий як досвідчений турист, і, як він любив представлятися, перший майстер спорту з туризму на Прикарпатті, що відповідало істині.

М. Друкман згуртував групу ентузіастів, побував в різних регіонах в походах вищої категорії складності. (Походи в кожному виді туризму — пішому, гірському, водному і т. ін. — поділяються за ступенем складності на 5 категорій складності — від першої, найпростішої, до п'ятої, найскладнішої). Новицький до часу переїзду в Івано-Франківськ мав досвід керівництва «четвіркою» (Саяни, 1968) і участі в «п'ятірці» (Паміро-Алай, 1969) і міг вести групу на п'яту категорію.

Лідер туристського руху на Прикарпатті Зенон Новицький

Тянь-Шань. Зенон Новицький. 1972 р.

Проблема була в тому, щоб створити «свою» групу в Івано-Франківську. Тут треба зауважити, що Новицький був напрочуд комунікабельною і доброзичливою людиною як у стосунках зі своїми колегами, так і з нами, студентами. Багато в чому завдяки його ентузіазму був створений в ІФІНГ в 1968 році туристський клуб «Альгаїр». Офіційно цей клуб був зареєстрований при спортклубі кафедри фізкультури. Завідувачем кафедрою фізкультури був Анатолій Павлович Гемба, підтримкою якого клуб незмінно користувався. У клубі проводилися теоретичні заняття, читалися лекції з різних питань туризму, планувалися категорійні походи, в основному Карпатами, а також походи вихідного дня, оформлялися заявочні документи. Дуже популярними були масові сходження кількох десятків людей на високі вершини, біля підніжжя яких були притулки для ночівлі: Близниця, Петрос, Говерла, Братківська. Першим головою турклуба був Е. Кузьменко. Новицький брав діяльну участь в справах, часто проводив заняття, а головне, як голова обласної маршрутно-кваліфікаційної комісії (МКК) розглядав і затверджував заявочні документи на походи. Природно, що по завершенню маршрутів він же приймав звіти. Походи Карпатам за складністю дозволялися Київською республіканською МКК перша — третя категорії з пішого, водного і лижного туризму. Таким чином була вирішена одна з головних задач клубу — підготовка кадрів для походів вищих категорій — четвертої і п'ятої.

Піший маршрут 5-ї категорії складності під керівництвом Новицького був реалізований

*Біля обеліску «Центр Європи». Травень 1974 р.
З. Новицький, Д. Кудін, Севостянова,
Гасва ..., Валерій. Похід по Свідовцю*

в 1970-му році в районі Байкало-Станового гірського району (Чарська западина, хребет Кодар, озеро Орон, долина річки Витим). Маршрут в основному був повторенням здійснених раніше походів туристів з Дніпропетровська та Чернівців, тому був добре забезпечений картографічно. «Ланцюжок» основних пунктів маршруту виглядав так: селище Чара — річка Сакукан — перевал Ведмежий — перевал Прохідний — р. Ліва Сигикта — перевал Оленячий — р. Сюльбан — р. Халас — р. Сигикта — оз. Орон — м. Бодайбо. Зовнішній вигляд Кодарського гірського кряжа характерний для альпійського типу: дікі вершини, зубці й башти, гострі гребені, ламані лінії профілю земної поверхні. Загальна довжина маршруту — 537 км, у тому числі пішки — 297 км, по річці Витим від Орона до Бодайбо (на моторці) — 240 км. Тривалість подорожі — 27 днів. У групі було 6 чоловік: Новицький, три студенти з Івано-Франківська та дві дівчини з Чернівців. Цих студентів слід назвати, оскільки вони стали друзями Зенона (так ми, студенти, його між собою завжди називали) і пройшли з ним чимало маршрутів. Це Едуард Кузьменко, Анатолій Поплюйко і Геннадій Хотульов. Для нас це була перша в житті «п'ятірка», а для Новицького перше керівництво «п'ятіркою». Краса маршруту — Чарська пустеля (справжні піски площею в кілька десятків квадратних кілометрів посеред тайги), гострі гори висотою за 3 тисячі метрів, врізані в гори ущелини річок, тайга, Угрюм-ріка (Витим), золоті копальні Бодайбо — це в пам'яті на все життя.

Наступну «п'ятірку» літа 1971 року було здійснено в районі хребта Верхоянського (Якутія). У групі з 7 чоловік були 3 співробітники кафедри хімії ІФІНГ і 4 студенти, причому 3 з них брали участь у поході по Кодару минулого року разом. Маршрут: сел. Себян-Кель — р. Суланічан — р. Нера — р. Бургавлі — р. Муосучан — р. Ляпіска. Між басейнами річок — перевали, в основному кам'яністі, іноді з льодовиками. Похід був комбінованим: 312 км пішки тайгою і Верхоянським хребтом і 150 км — на дерев'яному плоті. Тривалість — 25 днів. У пам'яті залишилися чудові верхоянські пейзажі, стоянка евенків, отари оленів. Завдяки привітності евенків спробували оленину, а головне — протягом дня йшли через гар по болоту без нічого, бо для перевезення вантажу використовувалися олені. Екзотики додав убитий евенками з карабінів ведмідь, який довго йшов за оленями і вийшов на нас під час обіду. Тут потрібно зауважити, що в далекі походи ми брали трохи менше продуктів, ніж було потрібно, роз-

раховуючи на мисливську рушницю Новицького, яка не знала невдачі, а також на рибальські снасті. В нашому випадку рушниця теж стала в нагоді: Зенон на прохання евенків застрелив сойку, яка почала тріщати на всю тайгу, щоб розповісти всім про вбивство «господаря». Ведмежатина була смачною і дуже доречною. З ведмедя зняли шкіру і за порадою евенків для знежирення й схоронності старанно натерли попелом багаття і підсушили під час днювання. Шкіру ніс Новицький метраж так в п'ятдесяти від нас і жакливо смердів, поки шкіра остаточно не висохла. Потім вона довго прикрашала квартиру Зенона. В цьому поході ми вперше спланували вихід з пішохідного маршруту на плоті. Не пам'ятаю точно автора і назву книги, в якій детально і з малюнками було викладено, як зробити пліт. Пили, сокири і мотузок було для цього достатньо. Коли ми вийшли до місця впадання Муосучана в Ляпіску, то вирішили, що річка досить повноводна для плота. Дерево — висохлий ліс із модрини. Сплав був для нас новиною, річка була нескладною, без порогів, але з перекатами з високою стоячою хвилею і крутими поворотами. Пізніше, набувши досвіду водних походів, ми оцінили її другою категорією складності. Той похід Зенон заявив на першість студентського спортивного товариства «Буревісник», і за результатами розгляду звіту ми отримали срібні медалі.

У 1972-1979 роках я працював в польовій геолого-розвідувальній експедиції в системі Архангельського геологічного управління і не міг ходити в туристичні походи. З Новицьким зустрічався у відпустці в Івано-Франківську, чув, що в ці роки він побував на Тянь-Шані (хребет Терсей-Алатау — на південь від озера Іссик-Куль), далі на Анабарському плато, потім з чернівецькими туристами в Саянах і на Камчатці, але деталей не знаю.

У 1980 році ми задумали серйозний похід до Якутії. Розглядали кілька варіантів і зупинилися на Гірській країні Черського. Новицький десь роздобув карту території і хотів заявити похід на чемпіонат України з туризму. Для цього бажано було виконати кілька умов: подорож має бути комбінованою (у нас пішохідно-водна); район має бути безлюдним; складності маршруту, крім звичайних для тайги заростей і буреломів, мають включати переправи через річки і елементи гірського туризму; в горах поряд зі скельними ділянками бажані снігові; похід не повинен повторювати чийсь маршрут, тобто має бути першопроходженням. Гірська країна Черського,

а саме її хребти Догдо і ТасХаяхта повністю відповідали цим вимогам. За тривалістю похід був рекордним: 304 км пішки (22 дні) і 600 по воді (14 днів). Категорії відповідно п'ята і третя. Група — 6 чоловік — всі з Івано-Франківська. Починали з міста Батагай — на р. Яна, куди прилетіли рейсовим літаком з Якутська. У Батагаї пощастило (Зенону взагалі в походах щастило, крім того, в силу товариськості і вміння сходитися з людьми він домовлявся про можливе і неможливе). В даному випадку ми відвідали геологічну експедицію, оскільки ще в Якутську в геологічному управлінні дізналися, що експедиція інтенсивно використовує вертольоти і заручилися підтримкою. Виявилось, що одна з партій експедиції мала виконати аеровізуальну зйомку і закинути топографів в «наш» район. Геологи взяли в вертолёт Новицького, ще двох хлопців і 200-літрову металеву бочку з нашими продуктами. Зенон оглянув з повітря частину маршруту, продукти вивантажили приблизно в середній його частині, хлопців висадили для розвідки початку маршруту і пошуків невідомого перевалу, який поділяв басейни річок Индигирки і Яни. Без закидання продуктів при маршруті в 36 днів все на собі не понесеш. Тим більше, що сплаватися планувалося на катамарані, для якого на річку Догдо потрібно було доправити 4 гумові гондоли і обв'язувальний матеріал. Далі знову зенонові везіння: черговий вертолітний маршрут геологів перетинав р. Селеннях (басейн Индигирки), по якій можна було сплавитися до відрогів хр. Догдо і до початку маршруту. І нас «підкинули» на берег цієї річки. Селеннях — красива, дика тайгова річка, досить повноводна для сплаву.

За категорією — двійка. Дичина абсолютно нелякана. З урахуванням білих ночей пливли цілодобово, зупиняючись тільки для приготування їжі. Якось вночі на водопій вийшов лось мало не до самого катамарану — і ми були з м'ясом. Частину з'їли, а частину віддали на ферму розведення лисиць, повз яку пропливали. Більше людей на річці не було. Пішохідна частина маршруту починалася в гирлі р. Кири, яка впадала в селище з правого берега. Орієнтувалися при сплаві по п'ятикілометровіці по вершинах хребта Догдо. При плануванні маршруту в заявочній книзі зазвичай вказуються обов'язки учасників: керівник, заступник, вогнищевий, рибалка, фотограф тощо. Але на практиці був керівник — Новицький, за яким завжди були остаточні рішення, він же мисливець і фотограф, був «штурман», який відповідав за орієнтування і маршрут відповідно

до карти (в походах з Новицьким це завжди був автор цих рядків Кузьменко), і був учасник, що відповідає за опис маршруту. Як я визначив гирлі Кири, досі дивуюся. У Селеннях впадало по ходу багато річечок. Кира в перекладі — маленька, і впадала вона невеликим водоспадом з крутого правого берега. Упевнитися, що це Кира, було нескладно: потрібно причалити до берега, залізти нагору, побачити широченну долину, а за півкілометра — полій. Полій Кири після Момського полою оди ніз найбільших в Якутії — близько 10 км в довжину при ширині до кілометра. Виблискує чистотою 4-5-метрового льоду, прорізаний струмками, оточений модриновою тайгою. За льодом в верхів'ях Кири починаються відроги хребтів. Догдо і Тас-Хаяхтах мають висоту трохи більше 2000 м. Найвищі їх вершини відповідно 2272 і 2547 м. Довжини хребтів 200-300 км при ширині 20-30 км. Рельєф альпійський, схили круті, долини річок врізані в гірські гряди, багато річок та струмків течуть у каньйонах. Скрізь царство каміння — скелі і осипи. На північних схилах льодовики. По долинах серед хребтів зустрічається чагарник, а нижче 1000-1200 м — тайга. Неходжений край, фотографії якого можна розглядати постійно, згадуючи цей маршрут. З гір вийшли на р. Догдо і сплавилися до р. Адича (басейн Яни). з людей на пішій частині зустріли на другий день пастухів з оленячими стадами, далі до Адичіані душі. За логікою маршруту і його складності: вхід по Селенняху, басейн Индигирки, (2-га категорія складності), далі піша частина з найскладніших безлюдних хребтів (безумовна п'ятірка), вихід по річці Догдо, басейн Яни (3-тя категорія) — кращого походу ніхто з нас не знав. Тому ми були здивовані, отримавши лише срібло чемпіонату України. Тим більше, що золото отримав звіт по ходженому-переходженому маршруту Камчаткою. Я досі вважаю, що заявлятися потрібно було на першість Союзу, але Зенон діяв за принципом «краще синиця в руці...».

Нам настільки сподобався цей край, що в 1983 році зважилися на подорож у тому ж районі. Ініціатором вибору району, як зазвичай, виступив Новицький. Маршрут розробляли Новицький і Кузьменко. Точкою виходу стало селище Кіех-Оттоох, куди прилетіли вертольотом з Батагая. Центральну частину маршруту зберегли (г. Імтаджа, 2356; верш. 2547), змінивши підходи до них і деякі перевали. Виходили на р. Хара-Сала, по якій сплавлилися до р. Туостях, і далі по р. Адичі до створу проектованої Адичанської ГЕС. Потім на катері, на машині — до Батагая. При плануванні

маршруту врахували зауваження Київської МКК за маршрутом 1981 року: ускладнили пішу частину і зробили більш значущою і різноманітною за складністю (перевали, вершини, льодовики, тайга, долини річок і струмків). Піша частина була оцінена як п'ята категорія складності, водна — як друга. Тривалість маршруту: пішки — 271 км (17 днів), по воді 360 (12 днів), з урахуванням трьох днювань всього 32 дня. Крім івано-франківських туристів, Новицький запросив і включив до групи одного з членів Київської МКК — Петра Лапшука — туриста з великим досвідом різноманітних маршрутів. Одна з цілей цього рішення — познайомити Київське туристичне співтовариство з рівнем туризму на Прикарпатті та з рівнем складності маршрутів. Результат не забарився — золото чемпіонату України. Хоча, на мій погляд, похід 1981 року був більш результативним. Ця подорож з розряду найскладніших була «лебединою піснею» Зенона. Він, як і раніше, був прекрасним керівником, звіт був підготовлений як ніколи добре, але здоров'я не дозволяло йому далі планувати складні піші маршрути. Треба зауважити, що до цього часу я пройшов з Новицьким чотири маршрути: Кодар, Верхоянський, двічі Гірську країну Черського. Ми завжди вкладалися в графік по відстані, часу і продуктах, спорядження було достатнім, групи підбиралися згуртовані і дружні. Іноді було важко, але ніхто не стогнав, а взірцем був Новицький. Кожен бачив себе повноправним членом групи, який бере участь у вирішенні будь-яких питань. На привалах всі дружно збирали дрова, черговий зазвичай займався багаттям і їжею, хтось ходив по воду. Ледарів не було. з ініціативи Новицького в нашому графіку передбачався гарячий обід з перервою на дві години. Це було правильно, і після обіду ми могли йти невтомно до вечора. Намети ставили всі, за винятком чергового. Деякі пільги надавалися тому, хто займався описом маршруту — цей елемент був вельми важливим для майбутнього звіту. Графік руху на маршруті був дуже суворий: година ходьби, потім 15 хвилин привал, через 5-6 днів днювання. Днювання влаштовували серед дров на березі річки, тому що комарів менше і можна організувати лазню в наметі з поліетиленових накидок. Незалежно від графіка, в маршруті завжди затримувалися в мальовничих місцях, на перевалах і вершинах — милуватися і фотографувати. При складних переправах через річки, коли потрібно було потім натягнути мотузку для переправи групи бродом або повітрям, першим із страхувальною мотуз-

кою плив Новицький, а останнім — замикаючий в групі. Якщо виникав сумнів у виборі подальшої нитки маршруту або просто доцільності шляху, зупинялися на прохання будь-якого члена групи. Але в цьому рідко виникала необхідність. У теплі вечори за багаттям і співалося іноді — завдяки приємному голосу Зенона.

Після 1983 року архіскладних походів вже не було. Новицький захистив дисертацію. У нескладні маршрути 4-5-ї категорій групи водили В. Бахталовський, Д. Кудін, Е. Кузьменко, Б. Павлишин (Кавказ, приполярний Урал, Тянь-Шань). Через деякий час у Новицького з'явилася ідея перейти на водний туризм, який був популярний в Івано-Франківській області. Задоволення — не менше, а сил великих не потрібно. Випробувавши карпатські річки, а Новицький ще й Алтайську Катунь, вирішили в 1988 році сплавитися в Туві (Східний Саян) по стандартному водному маршруту з сел. Уш-Бельдир по верхньому Єнісею (4-та категорія). Ідею реалізували, і дуже сподобалося. Однак, коли планували в 1989 році черговий похід, вирішили поєднати, як це ми робили раніше, піший і водний варіанти: піший — по Гірському Алтаю, водний — по Катуні. До групи за пропозицією Новицького включили його давніх друзів з Чернівців, в тому числі вже раніше згаданого М. Друкмана. Всього було 8 чоловік. Початок маршруту — сел. Язівка недалеко від Катуні. На березі річки залишили Зенона стерегти спорядження і пішли вгору по Катуні без нічого до підніжжя чільної вершини Алтаю г. Білухи (4506 м). Велична громада сніжної гори вселяє повагу. Стало очевидним, що без спеціального спорядження і без ночівлі на сніжному схилі гори піднятися на неї неможливо. Тому помилувалися на гору, на Катунь, що витікає із крижаного грота льодовика Геллера біля підніжжя, і повернулися до З. Новицького. Вибрали місце для будівництва катамарана, позначили на карті місце зустрічі на правому березі Катуні (кілометрах в 60 нижче за течією), і Е. Кузьменко, залишивши трьох чоловік, повів групу на пішу частину маршруту. Маршрут дуже красивий, в порівнянні з Сибіром нескладний. Пройшли 230 км (4-та категорія), максимальна висота перевалу 2800. Через 15 днів вийшли до гирла р. Тургень-Су, де на нас чекав Новицький і хлопці з Чернівців. У той же день відпливли. Увечері, коли зупинилися на нічліг, з'ясувалася цікава подробиця. Новицький, виявляється, погано зорієнтувався, і на нас чекали біля гирла іншої річки, кілометрів на 15 вище

за Катунь. За день до зустрічі йому повідомили про це рибалки, і він терміново сплавився до планового місця зустрічі. Ну, посміялися, і все. Потім я з жахом думав, а не сплавай Новицький куди треба, що тоді? Він не знає про нашу долю, ми не знаємо нічого про нього. Всі продукти і квитки на літак у Новицького. До найближчого села Язівки більшість 60 км вгору по Катуні. Врятувало незмінне везіння Зенона. Але на наступний день трапилася біда. На порозі Щек пліт уперся в вертикальну стінку перед заходом в злив і перекинувся. Всі були в надувних рятувальних жилетах, випірнули і залізли на пліт, але ми-то тепер сиділи на днищі. Гребі спливли, рюкзаки під водою, лоція там же. Пліт пронесло через злив порога і несе далі каньйоном бурхливої річки. Два рюкзаки були погано прив'язані і гайнули. Рюкзак Новицького (гроші, документи) проплив поруч, і ми його виловили. Опустивши деталі, повідомлю, що нас саме по собі, коли течія стала слабкішою, прибило до берега. Перевернули пліт. Казанків немає, рюкзака з фотоапаратурою немає, мішка з продуктами немає. На щастя, буквально через пару годин повз нас з якоїсь своєї потреби проїжджали на конях вниз берегом пастухи. Прямували до ферми вище в гори. Подарували чайник і пару коржів. У рюкзаку одного з нас виявилася гречка, в іншого — чай (розумні люди проігнорували команду Зенона: всі продукти — в один мішок). Пастухи сказали, що нижче за течією кілометрах в 15 дорога від їх стійбища через міст перетинає Катунь і цією дорогою завтра піде машина в «цивілізацію» з молочними продуктами з ферми. Можуть підкинути. П'ятеро людей категорично відмовилися плисти далі (наскільки я знаю, вони взагалі більше ніколи не сплавлилися), а Новицький, я і ще один учасник А. Подольян (зараз живе в Балаклії Харківської області) наважилися продовжити сплав. Пливли днів 10 на гречці і чаї — тільки незручно було чайник щораз мити. Зупинилися в селищі Усть-Кокса і в Барнаул на літак встигли вчасно. Пливли без лоції, але місцеві жителі, яких зустрічали на річці, розповідали про неї і говорили, що складних порогів немає.

Оскільки битому не йметься, то на наступний рік вирішено було повторити цю історію, але вже на Східному Саяні (північно-східне нагір'я Туви). Піша частина починалася в сел. Хамсарі, куди група прилетіла рейсовим літаком з Кизила (столиці Туви). Далі маршрут слідував через перевали в долину р. Хелгін і до Піку Топографів (3098 м), потім через р. Хара-Сарьдиг (3025 м)

на оз. Білін-Холь. Цікавий гірничо-тайговий маршрут 5-ї категорії з незабутніми гарячими джерелами на Хелгіне. Всього 270 км, які були пройдені за 18 днів. Три людини, у тому числі Новицький, були закинуті на оз. Білін-Холь спецрейсом вертольота з завданням будівництва двох катамаранів і розвідки початку водної частини маршруту. Загалом, група з'єдналася на озері, 2 катамарани були готові для сплаву, озерна форель була чудова, а лазня на озері дуже доречна. За р. Белін-Бажен, яка витікає з озера, ще ніхто не сплавився. Але Новицький переглянув річку з вертольота і був упевнений, що сплав можливий. А даремно. Перший же день виявив примарність наших надій. Руслото річки було вузьким з величезною кількістю гострого каміння, яке пробивало гондоли. Доводилося розбирати катамаран на березі, витягувати пробиту гондолу з чохла, сушити і клеїти. Часто сідали на каміння, а занурюватися по пояс у холодну воду, щоб полегшити і зштовхнути катамаран, — задоволення сумнівне. На наступний день, коли в черговий раз застрягли у вузькій і дрібній річечці, Новицький вирішив розібрати катамарани і перейти через відріг хребта до злиття Лівого Білина і Белін-Бажена. У якийсь момент вдалося переконати його полегшити один із катамаранів, залишивши на ньому двох осіб, зштовхнути його в струмок і спробувати пропливти. Ризик був у тому, що лоції на річку не було, і невідомо, що чекає попереду, а невеликого водоспаду достатньо для біди. Новицький унікав будь-якого ризику, якщо це було можливо. Так було і цього разу. Несподівано Зенон загальмував страхувальною мотузкою, вже став на хвилю катамаран (на якому було два відомих по Катуні шукача пригод — Кузьменко і Подольян) і остаточно і надійно посадив його на каміння. Розбір катамаранів і обнесення були неминучі. У підсумку ми втратили кілька днів і не встигали пройти весь запланований маршрут, тому що мали на руках квитки додому на літак з Кизила на Красноярськ і далі на Москву. Тому від злиття Лівого Білина і Білін-Бажена допливли тільки до сел. Уш-Бельдир.

Останнє. У мене в руках маршрутна книжка на похід 1992 року. Маршрут пішо-водний в районі Алтаю. Піша частина: Рахманівські Ключі — верхів'я р. Катунь — г. Білуха — долина р. Кураган — р. Катунь (235 км, 4-та категорія). Водна частина — сплав по Катуні: гирло р. Кураган — сел. Усть-Кокса — г. Гірноалтайська (220 км, 4-та категорія). Зенон запропонував не гнатися за категорійністю, а повністю здійснити те, що не

вдалося в 1989-му році. А саме: не поспішаючи, за 2-3 дні забратися на Білуху, помилуватися частиною Алтаю, на якій ще не були, пропливти чортів поріг Щек, на якому перекинулися, і ділянку Усть-Кокса — Гірноалтайську. Інакше кажучи, не надриватися в складних тайгових маршрутах, а «погуляти» в своє задоволення. На жаль, розвалився Союз, в Україні грянув дефолт, з нашої незмінної групи ніхто не мав необхідних на такий похід грошей, а спортклуб Інституту нафти і газу нічим не міг нам допомогти. Все, що ми потім могли, — це ходити по Карпатах і сплавитися Черемошем.

Чим запам'ятався 1992 рік, так це ювілеєм Зенона — 60 років. Зібралися всі, кого я називав в цьому нарисі, всі, хто пройшов з ним численні маршрути. Приїхали друзі з Києва, Чернівців, родичі. Згадували минуле, співали всі пісні, що пам'ятали. Багато що склали Толик Поплюйко і Гена Хотульов. З їх пісень пригадуються «Кодар», «Слід Арсен'єва», «Вагонний перестук». Співали пісні Окуджави, Висоцького, Візбора, інших авторів, прізвищ яких не знали. Це зараз по інтернету легко з'ясувати, хто написав «Синильга», а тоді? Десь почув слова, запам'ятав, записав — і досить.

Пізніше часто зустрічалися з Зеноном, зазвичай на кафедрі хімії в Інституті нафти і газу в його лабораторії, а потім в медінституті, куди він перейшов працювати, або вдома. Зазвичай ми йшли до Зенона, він як центр спілкування був. Незадовго до його смерті говорили Т. Поплюйко і я з ним по телефону. Зенон сказав, що спирт на нас чекає. Це — традиція, адже в поході ми брали з міцного тільки спирт (вага!). Пили аж по 25 грам після важкої переправи або після дощового важкого дня, коли зуб на зуб не попадав, ну і звичайно на останній стоянці по завершенні маршруту. Домовилися про зустріч через 2 тижні. А через тиждень мені подзвонили, і я приїхав на похорон З. Новицького.

Що сказати на закінчення? Ми нечасто бачимо один одного — друзі по походах. Але якщо зустрічаємося, завжди згадуємо Зенона. Без нього не було б цих походів. Без нього не знали б прекрасних гір і не пройшли б Кавказ, Памір, Алтай, Тянь-Шань, Саяни, Кодар, Хамар-Дабан, Верхоянський хребет, Гірську країну Черського. Зенон був старший за нас, і це особливо відчувалося, коли ми були некмітливими студентами. Він просто вчив нас життя, і можливо, щось дав нам, що позначилося потім на слові «кар'єра». І коли я буваю в Івано-Франківську на кладовищі, то обов'язково заходжу на могилу до Новицького і, глянувши спочатку на його обличчя, дивлюся

потім на зворотний бік стели пам'ятника з гірським пейзажем і переликом місць, де він був.

Туристська біографія

Едуард Кузьменко

Кузьменко Е. Д. народився в м. Івано-Франківську в 1948 році.

Відвідування далеких більш складних гірських районів.

1969 р. Учасник гірського походу 3 к. с., Паміро-Алай.

1970 р. Учасник пішого походу 5 к. с. Забайкалля, хребет Кодар. Керівник Новицький З. Л.

1971 р. Учасник комбінованого походу: піший — 5 к. с., водний — 2 к. с. Якутія, Центральна частина Верхоянського хребта. Керівник Новицький З. Л., першопроходження.

В 1972-1979 рр. Працював в підрозділах «Архангельськгеології» і в походи ходити не міг. Кінець 1979 — перехід на роботу в Івано-Франківський інститут нафти і газу.

1980 р. Керівник пішого походу 3 к. с. Західний Кавказ.

1981 р. Учасник комбінованого походу: піший — 5 к. с., водний — 3 к. с. Якутія, Гірська країна Черського. Керівник Новицький З. Л. Першопроходження. Срібна медаль першості України з туризму.

1983 р. Учасник комбінованого походу: піший — 5 к. с., водний — 2 к. с. Якутія, Гірська країна Черського. Керівник Новицький З. Л. Першопроходження. Золота медаль першості України з туризму.

1985 р. Керівник пішого походу 4 к. с. Західний Кавказ.

1986 р. Керівник пішого походу 3 к. с. Тянь-Шань, хребет Терскей-Алатау.

*Тува. Сплав з верхів Єнісею.
Е. Кузьменко. 1988 р.*

1988 р. Учасник водного походу 4 к. с. Тува, верхів'я Єнісею. Керівник Новицький З. Л.

1989. Комбінований похід: керівник пішої частини 4 к. с., учасник водної частини 3 к. с. (Керівник Новицький З. Л.) Горно-Алтайська Автономна область, Алтай, р. Катунь.

1990. Комбінований похід: керівник пішої частини 5 к. с., учасник водної частини 4 к. с. (Керівник Новицький З. Л.). Тува, Східний Саян, верхів'я Єнісею.

З 1991 — тільки походи по Карпатах.

Тепер Кузьменко Е. Д. працює на посаді завідувача кафедрою геотехногенної безпеки та геоінформатики в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу. Доктор геолого-мінералогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат державної премії України в галузі науки і техніки.

«Счастлив, кому знакомо щемящее чувство дороги...»

Геннадій Хотульов

Перебираю щоденники наших походів, немов наяву бачу ті далекі, дивовижні дні, невимовну красу неходжених місць і обличчя друзів, з якими ділив щоденну пекельну працю нелегких кілометрів і радість їх подолання.

Дякую Дмитру Крулю за заклик написати про людей, які творили історію альпінізму і туризму в Івано-Франківському інституті нафти і газу.

У своєму власному описі діяльності секції альпінізму ДСТ «Буревісник» Дмитро добрим словом згадує геолого-розвідувальний факультет інституту, туристичний клуб «Альгаїр», туристів, зокрема Новицького З. Л, який був лідером туристичного руху в інституті, а також студентів, з якими альпіністи разом тренувалися і ходили в походи Карпатами, тобто «в гори».

Як один зі студентів геолого-розвідувального факультету хочу доповнити добрі слова Дмитра власними спогадами і спогадами своїх друзів: Едуарда Кузьменка та Анатолія Поплюйка — теж випускників геофаку; спогадами Дмитра Кудіна — викладача інституту, одного з соратників З. Л. Новицького, автора книги «Там вітер рве намети»; а також спогадами Еммануїла (Максима) Друкмана, друга З. Л. Новицького, викладачними в книзі «Де вітер рве горизонти», переданої мені Анатолієм Помогайленком, моїм однокурсником і учасником одного з описаних походів

по Коряцькому нагір'ю. Може, в чомусь ці спогади повторюються, але разом вони доповнюють один одного, відображаючи реальне туристичне життя і дух того часу. Вони ж допомогли відтворити туристичну біографію лідера, наставника і нашого друга Новицького З. Л.

Починаючи з першого курсу, тобто з 1967 року, ми, студенти геолого-розвідального факультету Івано-Франківського інституту нафти і газу, почали ходити в гори. Гуртожиток факультету був місцем зборів. Тут намічали маршрути, сюди зносили спорядження, продукти, тут співали пісень. Ці пісні об'єднували нас, були найкращими пропагандистами туризму. Мене особисто зачарували пісні і гра на гітарі у виконанні Льоні Муляра. Але навіть пісні не могли зрівнятися за силою впливу з самими горами. Всі, хто побував у горах, вже не могли залишатися в місті під час вихідних та свят. Викладачі скаржилися, що в понеділок половини факультету немає на перших парах, а друга половина спить. На нашому курсі ініціаторами та учасниками найперших походів були брати Женя і Юра Скоробогачі, Вітя Малахов, Тома Сидорова, Алла

Скелі в Бубнищі, позаду Сергій Альошин

Альошина, Іра Боровська, Коля Жилко, Валера Горбунов, Земфіра Кулієва. Із старшокурників разом з нами ходили в гори Едик Кузьменко, Гена Занин, Женя Яценко, Шура Гребенник.

У 1968 році з приходом нового покоління туристичне життя в інституті стало ще повнокровнішим. Прийшли чудові хлопці, які швидко здружилися з нашим курсом. Багато з них грали на гітарі і принесли в гори свої пісні. Це Сергій Альошин, Толик Головенко, Вітя Селезньов, Валик Холодилов, а також Толя Поплюйко, що згодом отримав у туристів шанобливе прізвисько «Василь Іванович», під яким пройшов десятки складних походів і став справжнім бардом авторської пісні.

Патріотами туризму були також Йосип Пилип, Вітя Фролов, Володя Корчінелі, Валя Москальченко, Вася Щербанюк, Маша Кушнірчук, Надя Рец, Юра Твердомет, Толя Помогайленко, Сергій Стогній, Льоня Наумець і багато інших.

У Карпатах ми відчували смак справжнього похідного життя. Важкі кілометри маршрутів, сніг, вітер, дощ не відлякували, навпаки — звали в нові походи. Вершини, на які ми здіймалися, залишаючи свої записки і знімаючи записки тих, хто вже побував на них, дарували відчуття причетності до тієї особливої категорії людей, які ходять в гори. Спільні походи згуртували нас, ми відчували себе єдиним цілим, в якому «кожен був відкритий таким, як був».

Ідея створення клубу туристів вже літала в повітрі, але конкретно висловив її Сергій Альошин, який займався туризмом ще до інституту

Сидить на льодорубі Юра Скоробогач, зліва Віра Чекалова, А. Альошина

і був членом турклуба в м. Запоріжжі. Ідею підхопили, і група ентузіастів студентів геолого-розвідувального факультету почала облогу кафедри фізкультури з проханням зареєструвати на кафедрі клуб туристів і виділити приміщення для його роботи. Прохання розглянули і, завдяки сприянню Новицького З. Л. і підтримці завкафедрою фізкультури Гемби А. П., восени 1968 року у спортклубі кафедри фізкультури був зареєстрований турклуб «Альтаір». На кафедрі фізкультури нам виділили кімнату для роботи клубу з єдиним проханням — намалювати вітражі на вікнах. Дякую Васі Занику, удвох із ним ми це прохання виконали. Було виготовлено прапор клубу, його емблему, і клуб розпочав роботу.

Серед студентів, які стояли біля витоків створення клубу і активно брали участь у його роботі, пам'ятаю Едіка Кузьменка, Юру Скоробогача, Вітю Малахова, Валеру Горбунова, Аллу Альошину, Толика Поплюйка, Толика Головенка, Йосипа Пилипа, Юру Твердомета і, звичайно, Сергія Альошина, або, як його всі звали, Серьогу, який був одним із моїх найближчих друзів.

Серед викладацького складу людиною, що стоїть біля витоків створення турклуба, безумовно, був Новицький Зиновій Леонідович. Саме він остаточно переконав керівництво кафедри фізкультури в необхідності створення цього клубу. Він, маючи найбільший досвід складних категорійних походів і будучи головою обласної маршрутно-кваліфікаційної комісії, випускав наші групи туристів у походи і брав від них звіти. Як лідер туристичного руху в інституті він оцінював створений турклуб як майбутню кузню кадрів туризму і альпінізму. І треба сказати, що цю місію турклуб виконував, причому протягом багатьох років.

Едик Кузьменко і Толік Поплюйко в своїх спогадах дуже добре розповіли про те, чим займалися учасники турклубу в ті далекі часи. Головне — ходили в найрізноманітніші походи: в походи вихідного дня, категорійні походи, масові сходження, навчальні походи і тренувальні виїзди на скелі, ходили в гори, лазили в печери і, завдяки клубу, досить планоно. У виділеній турклубу кімнаті планувалися майбутні походи, оформлялися заявочні документи, писалися звіти, читалися лекції з питань туризму і альпінізму, проводилися теоретичні та тренувальні заняття.

Керував роботою клубу в перші роки Едик Кузьменко, який користувався заслуженим авторитетом серед туристів. Документацію клубу вела Алла Альошина, наша однокурсниця, незмінна учасниця наших походів. Все, причетні до ство-

рення клубу, активно брали участь в його роботі, були організаторами і учасниками походів і масових сходжень, читали лекції з техніки туризму та альпінізму, проводили тренувальні заняття, організовували виїзди «на скелі» для практичних занять з альпінізму і залучали дотурклуба все нових учасників.

Серед активістів клубу були учасники, які вже мали альпіністську підготовку. Наприклад, Новицький З. Л. В той час мав досвід підготовки в альптаборі і досвід походів в горах Кавказу, Тянь-Шаню, і Паміру. Всерйоз долучилися до альпінізму Вітя Малахов, Юра Скоробогач, Валера Горбунов та інші учасники клубу. Їхніми зусиллями проводилися теоретичні та практичні заняття. Пам'ятаю, в одному з навчальних походів, організованих Новицьким З. Л., ми цілий день присвятили практичному навчанню організації навісної переправи. Азів скелелазіння, страховки і спуску навчали нас наші інструктори-альпіністи на практичних заняттях. На одному з таких занять, організованих Валерою Горбуновим з виїздом на скелі Довбуша, ми провели два дні з величезною користю для себе. Пам'ятаю, що альпіністи із захопленням розповідали нам про Катущкова, якого вважали віртуозом скелелазіння. Всі були закохані в свою непросту справу і намагалися передати це почуття нам.

З роками ми оцінили всю важливість отриманих уроків. В цьому безперервному процесі діяльності турклубу ми отримували необхідні знання та навички, а головне — безцінний досвід виконаних походів, кожен з яких був неповторним.

Оскільки всі виконані учасниками турклубу походи оформлялися документально, то з часом «послужний список» карпатських походів багатьох учасників вже дозволяв їм брати участь у більш складних походах 4-5 категорії за межами Карпат.

І от в 1970 році Новицький З. Л. організував такий похід п'ятої категорії складності по Забайкаллю в районі хребта Кодар, включивши до складу групи трьох учасників турклубу «Альтаір», які мали необхідний «послужний список» карпатських походів. Таким чином, турклуб «Альтаір» як «кузня кадрів» перейшов на новий етап роботи, який включає проведення походів високої категорії складності і, як результат, підготовку висококваліфікованих кадрів туристів, аж до кандидатів в майстри і майстрів спорту. Цей етап роботи клубу тривав ще довгих 20 років.

Майже щороку, аж до 1990 року, Новицький З. Л. і його соратники, залучаючи нових

учасників турклубу, організували і успішно здійснили походи високої категорії складності. Мені довелося брати участь в восьми таких походах високої категорії складності. Кожен із них був як маленьке прожите життя. І, безумовно, хочеться подякувати всім учасникам цих походів, а особливо Новицькому З. Л., його друзям і сподвижникам за ту самовіддану працю з організації походів і проходження маршрутів, за те, що всі ми, хто йшов у ці походи, повернулися з них живими і здоровими.

Завершити свої спогади про наше похідне життя хочу словами пісні: власним прикладом Новицький З. Л. виховав колектив соратників, багато з яких не тільки брали участь у походах під його керівництвом, але і самі організовували і керували походами високої категорії складності. Серед них Едик Кузьменко, Толя Поплюйко, Дмитро Кудін, Михайло Роговик, Роман Моргартен і багато інших.

*Лишь ветра бешеного свист,
Лишь снежный вихрь...
А люди маленькие шли
Совсем одни
Пелена, пелена,
Снега липкая мгла.
Лишь шаги без конца,
Лишь упрямость твоя.
А перевал был как судьба,
Как жизнь сама.
А люди маленькие шли,
И все смогли.
Пелена, пелена,
Снега липкая мгла.
Лишь шаги без конца,
Лишь упрямость твоя.
И вот сейчас глаза в глаза,
С друзьями вновь,
Мы пьем за тех, кто шел тогда,
С тобой, со мной*

Життя в туризмі

Геннадій Хотульов

Хотульов Геннадій Петрович народився в місті Вовчанськ Харківської області в 1944 році.

В 1966 році за направленням Охтирського нафтопромислового управління вступив в Івано-Франківський інститут нафти і газу на геолого-розвідувальний факультет. В інституті брав активну участь в діяльності туристичного клубу «Альтаір».

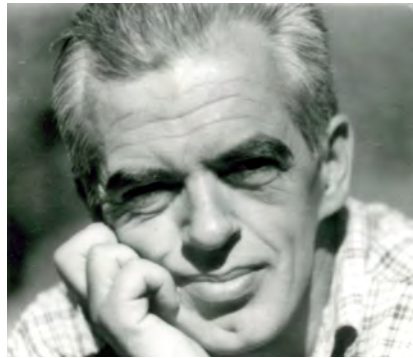
Тянь-Шань. 1972 р.

Тянь-Шань. Терскей. 1972 р.

*Алтай. Хвилини відпочинку...
Хотульов Г. П. 1977 р.*

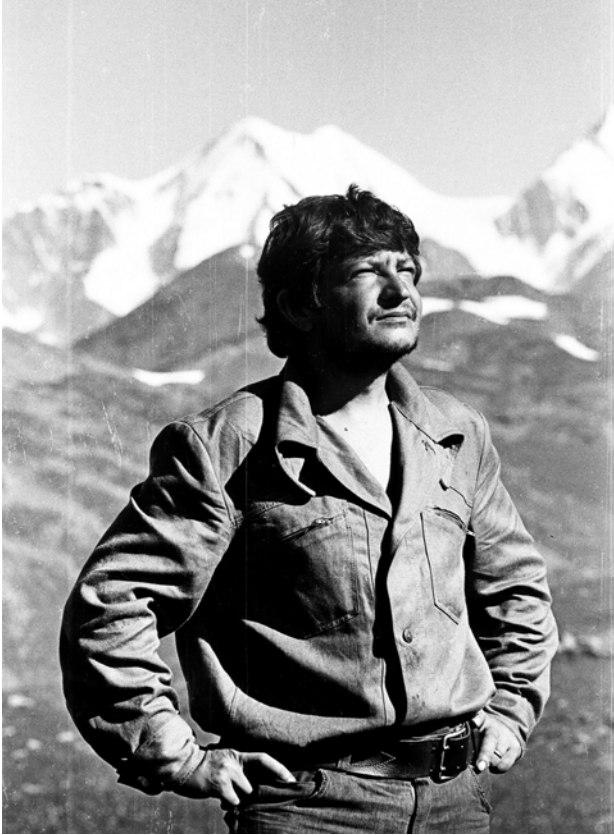

Моргарт Роман Михайлович

Облогін Віктор Степанович

Алтай. На перевалі Кучерлінський. Геннадій Хотульов, Дмитро Кудин, Орест Бекеш, Анатолій Дединський, Петро Тведохліб. 1977 р.

*Гірський Алтай. Перевал Ітельгон.
Г. Хотульов на фоні Священої гори Білуха.
1979 р.*

Ходив по Карпатах, починаючи з першого року навчання. Разом з друзями по походах приймав участь в створенні і діяльності туристичного клубу «Альтаір», який на довгі роки об'єднав бажаючих ходити в гори.

Завдяки Новицькому Зиновію Леонідовичу, лідеру і організатору туристичного руху в Івано-Франківському інституті нафти і газу тих часів, долучився до походів високої категорії складності, за що безмежно вдячний.

В період навчання в інституті приймав участь в двох походах 5-ї категорії складності під керівництвом З. Л. Новицького.

В 1970 році похід по Забайкаллю в районі хребта Кодар. В 1971 році — похід — першопроходження по Якутії в районі центральної частини Верхоянського хребта.

Після закінчення інституту в період з 1972 по 1989 рік брав участь ще в шести походах 4-5 категорії складності в якості учасника і керівника в походи 1-3 категорії складності

В 1972 році, під час роботи в НГВУ «Полтава-нафтогаз» брав участь в поході 4 категорії складності по південному Тянь-Шаню під керівництвом З. Л. Новицького.

В 1974 році під час навчання в аспірантурі Івано-Франківського інституту нафти і газу брав участь в поході 5 категорії складності по Якутії в районі північної частини Верхоянського хребта під керівництвом З. Л. Новицького. Працюючи в НГВУ «Охтирканафтогаз», брав участь в трьох походах:

— в 1977 році похід 4 категорії складності по Приполярному Уралу під керівництвом В. Бахталовського;

— в 1979 році похід 4 категорії складності по Алтаю під керівництвом Д. П. Кудіна;

— в 1984 році похід 5 категорії складності по Якутії в районі хребта Догдо під керівництвом З. Л. Новицького.

— в 1990 році, працюючи в об'єднанні «Укрнафта», брав участь в поході 5 категорії складності по Туві в районі Східних Саян під керівництвом З. Л. Новицького.

В даний час проживає в м. Києві, продовжує працювати в ПАТ «Укрнафта».

УЧАСНИК ТУРКЛУБУ «АЛЬТАІР»

Анатолій Поплюйко

Ініціаторами створення турклубу «Альтаір» в Івано-Франківському Інституті нафти і газу були студенти геолого-розвідувального факультету. Студенти-геологи жили в гуртожитку № 3 на Північному бульварі. Там і зорганізувався штаб нової організації.

Найбільш активними учасниками цього процесу були: Сергій Альошин, Гена Хотульов, брати Юра і Женя Скоробогачі, Йосип Пилип, Алла Альошина, Юра Твердомет, Толик Головенко та деякі інші студенти 1-го і 2-го курсів нашого факультету.

Одного разу в цей період я зайшов до кімнати до Гени Хотульова в гуртожиток і застав його за дуже важливим заняттям — він розмальовував прапор щойно створеного турклуба. На одній стороні прапора він намалював відбиток підошви туристського черевика типу «вібрам». Цей прапор туристи клубу брали з собою на масові сходження і урочисто підіймали його на вершинах!

Чому новостворений турклуб студенти-організатори назвали «Альтаір»? Альтаір — це найяскравіша зірка в сузір'ї Орла. Слово «Альтаір» арабського походження і в перекладі означає — орел, що летить (крила орла).

Студенти в походи ходили завжди, вони і стали творцями і активними учасниками

діяльності турклубу. Це були Едик Кузьменко, Гена Занин, Женя Яценко, Гена Хотульов і інші. І от у 1968 році вступає до геолого-розвідувального факультету Сергій Альошин! Сергій одразу ж активно підключився до туристичної діяльності. Маючи невгамовну енергію, ентузіазм і будучи романтиком геології, Сергій став тією останньою відсутньою ланкою, після появи якої виникнення турклубу стало неминучим.

Пам'ятаю один із епізодів того часу. У нас були якісь заняття в навчальному корпусі на вул. Леніна. Була перерва між парами, я знаходився в аудиторії. Несподівано в аудиторію зайшов чоловік (Сергій виглядав старше за свій вік) мужнього виду, схожий у чомусь на Хемінгуей, і голосно сказав: «Хто хоче записатися в туристи!?». Саме його поява в аудиторії і полум'яний заклик мали на мене сильний позитивний вплив. Я побачив і почув те, що хотів.

Більшість учасників турклубу були саме студенти-геологи і геофізики. Ми, студенти геофаку, вважали, що для нас заняття туризмом є не просто цікавим, бажаним, а й необхідним. Ми готували себе до великого геологічного життя в тайзі, в горах, в пустелях! Багато з нас були романтиками. Взагалі, цей час шістдесятих і сімдесятих років був дуже цікавим і дивовижним. Це був час широкого поширення і розвитку в Радянському Союзі спортивного туризму та альпінізму. Це був час, коли по всій країні від «Карпат і до Курил» слухали, співали і поширювали пісні Галича, Візбора, Висоцького, Окуджави, Кукіна, Городницького, Клячкина, Ади Якушевої і інших бардів. Це був час, коли багато студентів країни після отримання диплома збиралися їхати і їхали «за туманом і за запахом тайги»! Це був прекрасний час.

Нам дуже пощастило, що ми вступали в життя саме тоді. Багато що було «на підйомі». Викладачі наші були, в більшості своїй, досвідченими фахівцями з виробничим стажем. Крім знань, вони передавали нам геологічний дух, заряджали нас енергією для майбутніх великих геологічних справ! Такими викладачами, наприклад, були Леонід Васильович Башкіров, Маргарита Андріївна Волкова, Орест Іванович Антонішин і багато інших.

Інститут нафти і газу мав тоді великі можливості проводити студентські практики геологів і геофізиків у різних районах Радянського Союзу. Наприклад, наш курс був на практиках у Карпатах, у Криму, на плато Устюрт в Узбекистані, в Краснодарському краї і в інших місцях. А практики — це подорожі, поєднання геоло-

гії і туризму. Для подорожей була відкрита вся величезна країна. Хочеш — їдь на Кавказ, Тянь-Шань, Памір, а хочеш — на Алтай, в Якутію і т. ін. І, на щастя, ми такою можливістю скористалися. Для нас геологія, туризм, пісні були нерозривно пов'язані в єдине ціле — це було тоді наше життя!

Походів було багато, все починалося походами вихідного дня, які можна назвати тренуваннями до категорійних походів в Карпати. Гори були в двох годинах їзди, що дозволяло бувати в походах щовихідних. Тобто ми не просто ходили в походи, а ходили в ГОРИ! А як співав Володимир Висоцький: «Тут вам не равнина, тут клімат другою»!

У походах вихідного дня ми не просто насолоджувалися карпатською природою та спілкуванням, а й вчилися — долати природні перешкоди, ночувати в польових умовах, фотографувати, вести щоденник, надавати першу допомогу, дружити, не губитися в складних ситуаціях і таке інше.

Гори Карпати влітку — наче великий приємний дружній парк, але взимку — зовсім інша справа. Взимку в Карпатах місцями подорожувати не просто важко, а й небезпечно. Головні небезпеки — це лавини, сильний вітер (до ураганного) на хребтах, тумани (втрата видимості) і волога. При цьому не має значення — пішли туристи в гори на один день чи на тиждень. Тому в походах вихідного дня ми пройшли дуже хорошу школу туризму. У цих походах було дуже багато цікавого і повчального. Я до сих пір пам'ятаю багато з цих походів.

Як правило, в походи вихідного дня ми виїжджали в суботу після обіду, після занять (у той час був один вихідний). У більшості випадків виїжджали на поїзді Львів-Рахів, але були й інші варіанти. Поверталися рано-вранці в понеділок. При цьому найбільш мужні йшли відразу на заняття на першу пару (і спали на ній), а інші йшли спати в гуртожиток або додому.

Крім походів вихідного дня, турклуб періодично організовував масові сходження. Це були дуже цікаві і веселі заходи.

Масові сходження здійснювалися, в основному, на найвищі вершини Радянських Карпат, такі, як Говерла, Петрос, Близниця. Були масові сходження і на вершини, так би мовити, другого рівня, такі як Довбушанка, Чорна Клева. Кількість учасників на цих сходженнях була різна — могло бути всього чоловік 20, а могло бути і 50. Я говорю тут тільки про сходження, організовані турклубом «Альгаір». Були ще масові сходження на Говерлу — Говерляна, які організову-

вали альпіністи міста і області. На цих сходженнях учасників було значно більше.

Масові сходження організовувалися не тільки для спільної «радості», а й для залучення до турклубу нових учасників і взагалі для пропаганди туризму. Як правило, після масових сходжень кількість бажаючих стати учасниками клубу збільшувалася. Восени 1968 року після масового сходження на гору Близниця Гена Хотульов запросив мене в клуб. Так я в числі багатьох інших став членом клубу «Альтаір».

Досі пам'ятаю це сходження в деталях, все, що відбувалося під час цієї маленької подорожі, мене просто зачарувало. Пам'ятаю я, як ми йшли пізно ввечері від залізничної станції Лазещина до притулку «Драгобрат» («Едельвейс»). Обстановка була дуже романтична — шумів гірський струмок, світив місяць, відбиваючись у воді і висвітлюючи скелі і ліс. Недалеко від притулку зайшли в могутній щогловий смерековий ліс! Вранці по легкому морозцю піднялися на вершину. Був чудовий сонячний яскравий і радісний день. На вершині ми стали свідками такого оптичного явища, як гало — у кожного з нас над головою виникли райдужні німби!

Увечері після сходження туристи стали співати пісень. Я вперше чув такі пісні. Сказати, що ці пісні мені сподобалися, — не те слово, я був просто у захваті! Одним з гітаристів був Вітя Селезньов. Я вперше почув такі пісні, як: «По судну Кострома стучит вода», «Ночи платъебальное», «Лыжи у печки стоят», «Горы далекие, горы туманные...» та інші. З цього походу розпочалося моє захоплення туризмом і бардівською піснею (у той час були поширені такі назви, як туристична, альпіністська, геологічна, самодіяльна пісня).

Крім походів вихідного дня і масових сходжень турклуб «Альтаір» організовував ще категоровані походи. Це вже був спортивний туризм. Як відомо, спортивні походи поділялися в СРСР на п'ять категорій — від I категорії (найменш складної) до V категорії (складних в усіх відношеннях подорожей).

У Карпатах можна було пройти тільки походи I, II і III категорій. Ходили в ці походи ми на зимових канікулах в січні, а також на листопадові і травневі свята. Райони походів вибирали різні, але, в основному, ходили ближче до високих вершин (зі сходженнями) і хребтів. У той час інститут мав для відпочинку студентів базу в декількох кілометрах від села Бистриця, яку ми також використовували для своїх подорожей. База мала назву «Річка». Розташування бази було дуже вдалим — просто в горах, недалеко від вер-

шин Чорна Клева, М. і В. Братківська, г. Штіршора, г. Руська.

Як приклад, наведу дані про два наші категорійні карпатські походи.

Похід третьої категорії складності в листопаді 1969 р., керував походом Гена Занин. Учасники походу: Едик Кузьменко, Женья Яценко, Шурко Гребеник, Вася Щербанюк, студент на прізвище «бізончик», Анатолій Поплюйко і ще кілька туристів. До речі, прізвище в турклубі вживалися, і в цьому не було нічого образливого. У мене, наприклад, було прізвище — «Василь Іванович». Імен усіх учасників я не пам'ятаю, нехай мене простять. Було пройдено наступний маршрут: с. Ясиня — водосховище Апшинець — г. Чорна Клева — г. Братківська Дюже — г. Російська — р. Дурня — перевал Легіонів — г. Сивуля — г. Буштул — г. Попада — с. Синевирська Поляна — оз. Синевир — с. Слобода — с. Вигода — г. Долина. Пристойний такий, як для Карпат, маршрут. У моєму щоденнику тих років записано: «Похід хороший, рівний, важкий, справжня «трійка».

Похід другої категорії складності під час зимових канікул в січні 1970. Керував походом Женья Яценко. Учасники походу (кого згадав): Едик Кузьменко, Сергій Альошин, Вася Щербанюк, Гена Занин, Шурко Гребеник, Анатолій Поплюйко і ще кілька туристів. Спочатку планувалося пройти великий шлях 3-ї категорії складності. Але в Карпатах випало багато снігу, і ми слабо підготувалися для серйозного зимового походу, тому вдалося пройти тільки «двійку». Проте похід вийшов досить цікавий і повчальний. Всього ми пройшли близько 215 км. Було пройдено наступний маршрут: сел. Бистриця — «Річка» — г. Чорна Клева — г. Руська — «Річка» — сел. Бистриця — р. Салатрук (гуртожиток на 9-му кілометрі) — г. Сивуля — гуртож. «Яла» — гуртож. «Різарня» — гуртож. «Довга» — с. Поляна — підн. гори Попада — с. Довга Поляна — «Різарня» — «Яла» — Дарув — Дальній Дарув — общ. «Хрест» — сел. Брадов — сел. Комсомольськ — Усть-Чорна — с. Лопухово — с. Брадов — перевал Окола — водосховище Апшинець — с. Ясиня.

У зазначеному поході, як і у всякій іншій більш-менш тривалій подорожі, було багато цікавих випадків і пригод. Але на особливу увагу заслуговує один із таких випадків. Перед тим, як йти в лінійний маршрут з університетської бази «Річка», ми вирішили зробити «пробне кільце» із заходом на гору Чорна Клева, але пішли без лиж. Під час підйому на вершину виявилось, що йти без лиж неможливо — глибокий пухкий

сніг. Назад іти було негоже. Вихід підказав наш карпатський умілець, житель із с. Яблуниця, Вася Щербанюк. Під його керівництвом ми зробили з тонких сухих ялин снігоступи! Ширина снігоступів була 15 см, довжина — близько метра. Обмотавши снігоступи мотузками, ми успішно пройшли заплановану частину маршруту. Цей епізод ілюструє кмітливість і винахідливість туристів. Подібних випадків було багато в нашому туристському житті.

Крім походів вихідного дня, масових сходжень і категорійних походів, турклуб проводив школи підготовки для початківців туристів, брав участь в міських туристських зльотах і змаганнях, деякі учасники турклубу зробили кілька цікавих вилазок у тернопільську печеру Млинки.

Але і це не все — було ще одна дуже вдала обставина — якраз у цей час на кафедрі хімії нашого інституту працював Зенон Леонідович Новицький! І справа в тому, що Зенон Леонідович був уже на той час досвідченим, маститим туристом і мав за плечима участь у великих і складних походах. Він був вихованцем, якщо можна так висловитися, чернівецької школи туризму. У Чернівцях була досвідчена група туристів, із якою Зенон Леонідович ходив у великі гори. І от, волею долі, Зенон Леонідович потрапив до нашого інституту, а це було дуже добре і вдало.

З одного боку, Зенону Леонідовичу була потрібна досить досвідчена група туристів, з якою він би міг ходити в походи вищих категорій складності. А з іншого боку, турклубу «Альтаір» необхідний був досвідчений керівник, який міг би повести туристів клубу в великі походи. Тут-то ми один одного і знайшли. Відповідальним за підготовку такої групи став досвідчений наш турист Едик Кузьменко.

Під керівництвом Зенона Леонідовича і завдяки його енергії, наполегливості та ентузіазму туристи турклубу «Альтаір» здійснили цілу серію великих, складних і надзвичайно цікавих спортивних подорожей. Деякі з цих подорожей були заявлені для участі в першостях УРСР і СРСР. Безумовно, опису кожного з цих походів можна присвятити велику розповідь. На всі зазначені походи Зенон Леонідович і Едик Кузьменко, який був його бойовим заступником, склали детальні звіти. Ці звіти знаходяться зараз у центральній бібліотеці міста Івано-Франківська, в бібліотеці «Центру дитячого туризму» в Івано-Франківську, а деякі в Києві і в Москві. Тому я нижче дам тільки перелік даних походів.

1970 рік, серпень. Похід 5-ї категорії складності в Забайкаллі на хребет Кодар. Керівник

Новицький З. Л. Учасники: Кузьменко Едик, Хотульов Гена, Поплюйко Анатолій. Ще були дві дівчини з Чернівців. Початковий пункт походу — сел. Чара, кінцевий — г. Бодайбо.

Тривалість походу 25 днів. За цей час пройшли по гірській тайзі близько 250 км і стільки ж пропливли як пасажери на моторному човні і річковому танкері по знаменитій річці Витим! Похід вийшов дуже вдалий — спортивний, пізнавальний, динамічний. Ми, учасники походу, завдяки Зенону Леонідовичу, пройшли в ньому хорошу школу спортивного туризму. Побачили у всій красі дикий тайговий хребет Кодар і гірські річки навколо нього.

1971 рік, липень-серпень. Похід 5-ї категорії складності в Якутії, в центральній частині (по широті) Верхоянського хребта. Це був похід-першопроходження. Керівник Новицький З. Л. Учасники: Кузьменко Едик, Альошина Алла, Роговик М. І., Хотульов Гена, Облогін Вітя, Поплюйко Анатолій. Початковий пункт походу — сел. Себе-Кюель, кінцевий — гирло річки Ляпіскі (впадає в р. Лена).

Тривалість походу 25 днів. Пройшли по гірській тайзі і пропливли на плоту близько 450 км. Похід вийшов вдалий і хороший. Вражень маса. Група перетнула Верхоянський хребет у субширотному напрямку.

1972 рік, липень-серпень. Похід 4-ї категорії складності по південному Тянь-Шаню — Терськею. Керівник Новицький З. Л. Учасники: Хотульов Гена, Облогін Віктор, Кошанскім Таня, Єрмоленко Алла, Поплюйко Анатолій. Похід починався на березі озера Іссик-Куль в м. Пржевальськ, там же і закінчувався.

Тривалість походу була 19 ходових днів.

Цей похід був начебто частиною туристських зборів, що проводяться Обласною радою з туризму та екскурсій. Обласні ради з туризму підтримували фінансово і організаційно, у міру сил і бажання, самодіяльний туризм (як тоді називали). Крім зазначеної нашої групи, на цих зборах була ще одна група, в якій, крім туристів «Альтаір», були ще туристи з міста. З наших у цій групі були Моргартен Роман Михайлович (доцент кафедри хімії) і Гребеник Олександр. з міських був відомий турист Бахталовський Василь.

Похід знаменний тим, що більшість із нас вперше побачили справжні великі гори. Тянь-Шань надзвичайно гарний — зелені луки, стрункі ялини, скельні вершини, навислі льодовики, бурхливі струмки... Просто сліпуча, картинна краса! Крім того, ми потрапили тут вже на досить

пристойні (як на туристів) висоти — до 4200 м, і деякі з нас уперше відчували гірську хворобу.

1973 рік, липень-серпень. Похід 4-ї категорії складності на хребет Хамар-Дабан, розташований уздовж південного берега озера Байкал. Керівник Поплюйко Анатолій. Учасники: Наумець Леонід, Гребеник Олександр, Стогній Сергій, Облогін Віктор, Батранчук Василь, Кошанська Таня, Єрмоленко Алла. Похід починався в м. Слюдянка на березі Байкалу і закінчувався в сел. Мурино теж на березі Байкалу.

Тривалість походу 17 днів, довжина — 240 км.

Хребет Хамар-Дабан — популярний, гарний і доступний (залізниця) для туристів район. Є відома пісня Юрія Візбора про ці гори. Гори там невисокі (найбільша висота 2100 м), маршрути тайгові. Для досвідчених туристів район не становить великих складностей, маршрутів 5-ї категорії немає. Під час походу ми збирали гриби, ягоди, ловили рибку, навіть дичина була. Хороший такий спокійний похідник. Все б добре, якби не одне «але». Ось запис з мого похідного щоденника: «Вода знизу, вода зверху, звідусіль вода!».

Щодо наших великих походів, слід ще сказати, що фінансову підтримку проведення цих походів у міру своїх можливостей надавала кафедра фізкультури інституту.

У 1973 році я закінчив навчання в інституті і поїхав за розподілом на роботу в Якутію.

Діяльність турклуба тривала. Було ще зроблено під керівництвом Зенона Леонідовича три великі походи в Якутію.

На закінчення короткого опису турклубу «Альгаїр» хочу сказати, що турклуб — це люди, особистості, від енергії та ентузіазму яких залежить майже все. Такими особистостями нашого турклубу в той час були: Новицький З. Л., Кузьменко Едик, Занин Гена, Яценко Женья, Гребеник Олександр, Облогін Вітя, Альошин Сергій, Хотульов Гена, Альошина Алла, Скоробогач Юра, Скоробогач Женья, Твердомет Юра, Пилип Йосип, Головенко Толик, Селезньов Вітя, Щербанюк Вася, Стогній Сергій, Батранчук Вася, Батранчук Олег, Моргартен Р. М., Кошанська Таня, Єрмоленко Алла, Малахов, Курилець Славик, Гнідий, Наумець Льоня та ін. Звісно, я багатьох забув, хай мені пробачать.

Моє життя в туризмі

Дмитро Кудін

Кудін Дмитро Прокопович, 1932 року народження на Дніпропетровщині, пройшов досить складний життєвий шлях. Після закінчення сільської середньої школи, дуже хотів стати військовим льотчиком, вступив в Військово-Морське мінно-торпедне авіаційне училище ім. Леваневського в м. Миколаїв. Вчився разом з майбутнім космонавтом Губаревим, правда в різних ротях. Мою роту розформували і після II-го курсу мене скерували на Чорноморський флот в м. Севастополь, звідки я вступив в Військово-автомобільне училище на Кавказі в м. Орджонікідзе. Потім офіцер-автомобіліст в Забайкаллі, звільнення з армії, студент Металургійного інституту в Дніпропетровську, наукова робота, аспірантура, захист дисертації. З 1973 року доцент Інституту нафти і газу, займався науковою роботою, в тому числі інтенсифікацією видобутку нафти в Сибіру. Перейшов на роботу доцентом кафедри туризму «Галицької Академії». Вперше з горами познайомився на Центральному Кавказі в 1954 році участю в зимовому сходженні на гору Столова на честь відкриття XII з'їзду комсомолу, будучи курсантом училища в м. Орджонікідзе. Влітку того ж року пройшов навчальний курс в «Центрі підготовки воєнних альпіністів» в ущелині р. Фіагдон (Північний Кавказ), Це був початок дружби з горами, з невеликими перервами від життєвих обставин, уже десятки років. Хочу згадати декілька епізодів мого життя з «дотуристичного» періоду. Жага до пізнання невідомого, притаманна людині з дитинства, і є фундаментом отримання життєвого досвіду, знань. Для цього ми і приведені на цей світ. Малим, наприклад, мені цікаво було дізнатися, куди зникає сонце ввечері, яке повільно хилиться на захід в бік кучугур за село. Одного разу ввечері я, нишком від батьків, пішов за сонцем, і мене знайшли уже вночі досить далеко від села в кучугурах. Не здогнав. Людей, які мають бажання мандрувати, багато, але для більшості це так і залишається на рівні нездійснених бажань.

Якщо наслідувати теперішню класифікацію в туризмі (сільський туризм, паломницький, бізнесовий, науковий і т. ін.) і її продовжити, то початок моїх занять туризмом можна віднести до шостого класу сільської школи. Мій друг — Слава Кіріченко, старший на два класи, запропонував попрацювати влітку з ним в топо-

графічному «загоні», який складав карти придніпровських плавнів. Я погодився. Думаю, я зайнявся «топографічним» туризмом, остільки не пам'ятаю, щоби за це отримував гроші. Моєю основною задачею було рубання просік в густих кущах плавнів, втягання 20 чи 50-метрової рулетки для заміру відстані, перенос і встановлення штанги при зніманні відміток висоти. Найбільше роботи було в Обухівських плавнях Дніпра, що недалеко від Дніпропетровська. До плавнів кожний день добиратись не так просто: спочатку човном проти течії, яка на той час була досить потужною, а потім по протоках і озерах на веслах до місця роботи. Це були прекрасні місця, особливо Протовч. В ті часи ще підвісні мотори на човнах були рідкістю, тому ми на веслах йшли до місця нашої роботи серед божеественної краси річних лілій, по широких листках яких поважно ходили чайки, щось викльовуючи. Робота тяжка, виснажлива, особливо, коли врахувати літню спеку. Ми ходили босими, тому потрібно бути уважними, зважаючи на змії, які ховались переважно в кущах, які мені потрібно було вирубувати для просіки. Я два роки, після шостого і сьомого класів попрацював на просіках

Західний Кавказ. Дмитро Кудін. 1975 р.

і зараз ці часи згадую з задоволенням і дивуюсь, як я витримував.

Наступні два роки після восьмого і дев'ятого класів я працював рибакон в ланці по лову риби неводом. Це не дитячі забавки. Я був повноцінним членом ланки (8 чоловік на веслах і ланковий) і виконував роботу дорослого чоловіка. Продовжуючи згадану термінологію, можна сказати, що я зайнявся «рибальським туризмом». Не буду описувати технологію ловлі риби неводом, зауважу тільки, робота, особливо як для старанного підлітка, тяжка. Невід возили на човні, який називається «дубом». Дніпровський «дуб» — великий, на 8 весел, човен для перевезення невода і ловлі риби був тяжким і під веслами рухався повільно, особливо проти течії. Те ж саме при закиданні невода на «тоні» (місце, де може бути риба, і безпечне для невода, вільне від корчів і каміння) потрібно гребти потужно, остільки дуб течією може знести за територію «тоні» і можлива аварія на каміннях і корчах, при якій невід витягають кусками. Але найбільше нас дошкуляли комарі, їх хмари, в кущах висіли китицями, як виноград, особливо коли мотузка невода вночі проїжджає по кущах, вони обліплюють пітне обличчя, не захищені руки, шию: накомарників і мазей ми не знали, не мали також і ліхтарів, все робили «напомацки». На голові був «картуз», «козирьок» якого не знаєш як повернути: повернеш наперед, комарі набивають очі, назад — із шиї хоч жменями вигрібай. Спорядження наше складалось з широкої брезентової стрічки, одітій через плече, подібної до тієї, якою користувались бурлаки на Волзі. До стрічки причіплений короткий ланцюг з куском круглої деревини. Коли махнути на мотузку ланцюгом, деревина «цепом» закручується за мотузку і міцно тримається і можна тягти мотузкою невода. Оскільки ми ловили рибу ночами, там я навчився визначати час по розташуванню зірок Великої Ведмедиці з точністю 10-20 хв. Тому не дивно, що до двадцяти років я не підозрював, що є люди, в яких долоні не вкриті твердими мозолями.

Далі йшли роки стрімких і глибоких змін в моєму житті: курсант по черзі двох військових училищ, офіцер, студент, робота на заводі, інженер-науковець, аспірантура, виснажлива робота в відрядженнях по всьому Союзу не давали можливості регулярної участі в походах. Були регулярні тренування, і походи по вихідних днях на околиці Дніпропетровська і категорійні походи в Криму. З переїздом в Івано-Франківськ в Інститут нафти і газу, куди я по конкурсу пройшов на посаду доцента, у мене

продовжився період інтенсивних і регулярних занять туризмом з викладачами і студентами. В ті часи в Інституті був створений туристський клуб «Альтаір», організований студентами-геологами. На час мого приходу в Інститут клубом керував Зенон Новицький, який уже організував декілька складних походів на Тянь-Шані, в Якутії. Робота в клубі пішла активно і по вівторках, в часи занять аудиторія була схожа на вулик, де всі працювали. Проводили заняття, розробляли маршрути, складали меню, домовлялись про місця зустрічі в Карпатах, брали напрокат спорядження, планували літні походи. Через деякий час Зенон запропонував мені очолити роботу клубу. Хочу згадати найбільш активних студентів і викладачів-туристів тих буремних часів, хоча їх були сотні. Окрім уже згаданого мого друга Зенона Новицького, це студенти Толя Дединський, Петро Твердохліб, Іван Павлишак, Женья Токарський, Діма Михлюк, Степан Боднар, Юра Мельник, Саша Рябота, Ліля Рест, Бабецький Роман, Льоша Карпенко, Іван Павлишак, Женья Токарський, Олена Вдовіна (Кузьменко) і багато інших, які потім з'єднали своє життя з туризмом і альпінізмом. Більшість із них прийшли в клуб юними першокурсниками, а на старших курсах і після захисту диплома ходили в складні піші маршрути і сплави по гірських ріках. Декого з них, на жаль, уже немає з нами. Найбільш відвідуваними місцями в Карпатах були вершини Рокита, Маковиця, Хом'як, Синяк, Сивуля, Довбушанка, Петрос, Смотрич, Піп Іван, хребти Черногірський, Свидовецький, Яворник, сплав (навіть нічний) по річках Пруту, Чорному Черемошу, Лімниці. Спорядження для сплаву було примітивним, остільки часу на будівництво було обмаль, тому головна вимога — щоб трималось на плаву з декількома людьми. Основними пунктами початку і кінця маршрутів були Микулчин, Татарів, Ворохта, Верховина, Бистриця, Осмолода, Мисловка, звідки ми починали свої походи вихідного дня і категорійні. Малоденні походи і сплави ми проводили в вихідні дні, категорійні в період революційних свят: першотравневих, жовтневих, 8 Бберезня і новорічних. В ці дні є можливість обґрунтувати в деканаті звільнення студентів від занять, особливо коли докажеш, що маршрут буде пролягати по місцях бойової слави Совецької армії, а ще надійніше по місцях бойового шляху прославленого політрука Леоніда Брежнева. Звичайно, останнім передувала маса узгоджувальних переговорів в деканаті по звільненню студентів від занять на період походу. Інструктор вищої категорії

по пішохідному і гірському, займаюся водним і лижним туризмом. Працюючи в Інституті нафти і газу, багато років (1976-93) очолював туристичний клуб «Альтаір». За цей період членами клубу виконано під керівництвом або за участю багато походів вищої категорії складності по гірських районах Таймиру, Західного Тянь-Шаню, Гірського Алтаю, Західного і Центрального Кавказу, Тункінських Альп (Саяни), Забайкалля, Карпат і сплави по ріках Карпат і союзу, кандидат в майстри спорту з туризму, суддя I категорії, член обласної Федерації туризму (1976), член Ради старійшин Української Федерації спортивного туризму (2008). Все життя пов'язане з особистими заняттями спортом: I розряд по важкій атлетиці, масові розряди по бігу, гімнастиці, плаванню, лиж, був призером на змаганнях по стрільбі із бойової гвинтівки, інструктор по підводному плаванню і бойовому самбо, грав в великий теніс більше 20-ти років. Все життя походи, альптабори, змагання, сльоти, семінари, туристські вечори. Крім походів влітку і зимою, ми виставляли на обласні і Українські Республіканські змагання і зльоти по туризму команду по пішому і гірському туризму. Частіше за все команду на змагання готував я, або Е. Кузьменко. Якщо я не був керівником, або представником команди, мене включали в суддівську команду Республіканських змагань, маю звання судді I категорії. Восени вершиною кожного туристського сезону були туристські вечори. Вони були цікавими, і свідоцтво тому повні зали студентів і випускників інституту нафти і газу, педінституту, медичного. Туристські пісні і слайди з розповідями про походи лунали до пізньої ночі. Ще однією з сторін нашої роботи були розповіді про походи в інститутських групах і в шкільних класах міських шкіл, статті в інститутській і міських газетах. На зустріч завжди приходило багато людей. Туризм цікавив людей.

Моя туристська біографія

Орест Бекеш

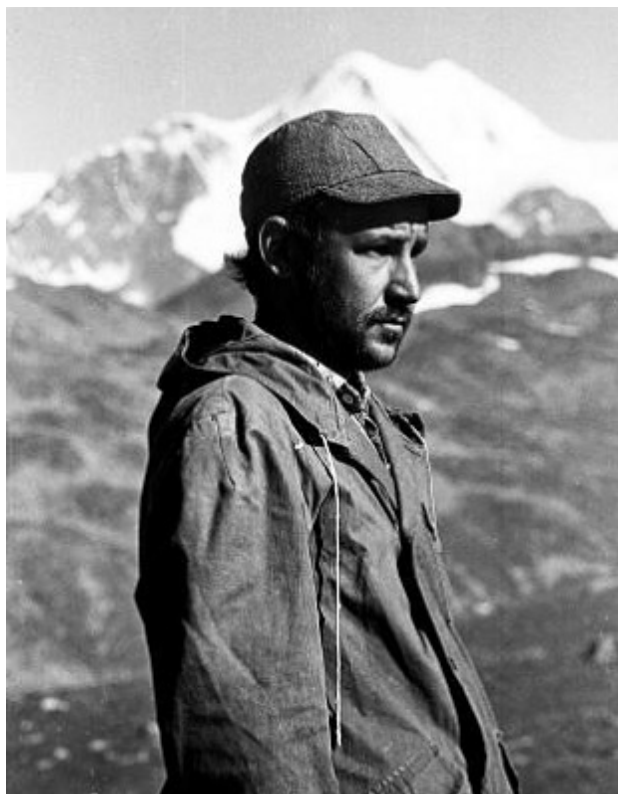
Орест Бекеш народився в 1947 році на Галичині. Після закінчення Інституту Нафти і газу працював інженером-конструктором на заводі «Геофізприбор». Тоді ж почав займатись активно спортивним туризмом. І після закінчення інституту він продовжував активно відвідувати заняття в турклубі «Альтаір» і брати участь в походах в вихідні і категорійних походах в Карпатах і за їх межами. Пройшов стежками як учасник і керівник в категорійних походах по Якутії, горах Сіхоте — Аліня, Гірському Алтаї, Східних Саянах, Західному Кавказі, Кодарі, Приполярному Уралі.

Майстер спорту з туризму, інструктор пішогохідного туризму, суддя першої категорії, член обласної Федерації, а з 1996 року голова Обласної Федерації спортивного туризму.

Орест регулярно відвідував походами Карпати. За межами Карпат найбільш значущі походи:

1983 р. Поход V кат. складності по горах Сіхоте-Аліня Хабаровського краю.

Учасники Орест Бекеш (кер.), Віталій Христюк, Вячеслав Мосьпан, Валентин Бальота, Роман Свистович.

*Гірський Алтай. Орест Бекеш на фоні Білухи.
1976 р.*

1984 рік — похід по Приполярному Уралу маршрутом: сел. Аранець — пер. Аранецький — г. Сабля — г. Неройка — г. Тельпосіз — р. Шугор — сел. Усть-Шугор, V к. с. Учасники: Орест Бекеш, Віктор Гавришенко, Микола Тара, Віктор Новіков, Зенон Микитин, Марія Козачок.

Маршрут почався випробуванням групи ділянкою стежки по болотах, вздовж овіяної легендами різного толку ріки Печора — 60 км Аранецькими болотами. Ця ділянка вважалась найскладнішою. Друге випробування — це так звана тракторна дорога, яку дорогою літом назвати складно, оскільки по ній не тільки трактором, навіть всюдихідний олень не пройде. Трохи веселіше стало, коли вийшли на пер. Аранецький, і радіальний вихід на гору Шабля. З вершини відкривається широка панорама пройдених боліт і гірських пасм на сході. Гірська ділянка маршруту проходила в тайговому районі, з перетином гірських річок.

1988 р. поход маршрутом по Східних Саянах: початком із Нілової Пустині.

Учасники: Бекеш Орест (кер.), Гавришенко Віктор, Кузьмик Владимир, Луцкий Ярослав.

1990 року, вересень, поход маршрутом по Південній Камчатці. Комбінований похід V к. с. пішогохідна ділянка + сплав по р. Опала III к. с.

Учасники: Орест Бекеш (кер.), Володимир Кузьмик, Алла Жегар, Мар'ян Белецкий, Володимир Шеремета, Савчук Ярослав.

Маршрут почався з сел. Озерновский — ТИПРО — оз. Курильське — влк Ільїнський (1578, 1А, сх.), — влк Желтовський (1953, 1А, сх.) — влк Ксудач (2080, сх.) — р. Ходутка — Ходуткінські гарячі джерела — влк Приємиш (1204, сх.) — влк Ходутка (2087, 1А, сх.) — влк. Асача (1910), сх. — влк Мутновський (сх.) — сплав по р. Опала до Охотського моря, сел. Октябрський.

Південь Камчатки — один із найбільш цікавих районів Камчатки, потребує від учасників досвіду гірсько-тайгових маршрутів. Природні перешкоди характерні тільки для Камчатки, шлакові і лавові поля, переправи через повноводні гірські ріки, осипи, курумник, зарості стланика. Погода суцільні тумани і дощі. Найбільш цікаві сходження на вулкани, не подібні до сходжень в Азії і Європі. Вулкан Ходутка має правильний конус, розрізаний барранкосами. Вершина оточена зубчатою стіною. Ще один конус в 3 км від вершини, це уже інший вулкан Приємиш. Між ними територія гарячих джерел. Стежок людських тут немає, а там, де ходять ведмеді, краще не ходити. Було, ще багато походів в різних гірських районах. Зараз у Ореста не найкращі часи, хвороба — інсульт дуже заважає його спілкуванню

з друзями. І хоч він, як і раніше, душевно активний в повній мірі, тепер йому тяжко себе реалізувати. Найкраще, що ми можемо зробити, це побажати йому найскоріш встати до лав здорових.

Мій шлях в туризмі

Василь Бахталовський

Василь Богданович Бахталовський народився 24 грудня 1943 року в місті Станіславі (тепер Івано-Франківську) в сім'ї вчителя. Батьки проживали в районі Княгинин, недалеко від Солотвинської Бистриці, навчався у семирічній школі №6 в біля спиртзаводу, потім у школі №2, яку закінчив у 1960 році. В 1966 році закінчив Івано-Франківський медінститут, після служби в армії працював лікарем-дерматологом в Богородчанах, потім, після навчання в ординатурі — у Івано-Франківському обласному дермато-венерологічному диспансері. З 1996 року до виходу на пенсію у 2013 році був медичним представником фармацевтичної компанії. З дитинства мав потяг до подорожей — пройтись по міських вулицях, де ніколи не бував, піти з товаришами в пасічнянські лазі, з'їхати на «гуляйнозі» (самокаті) з вовчинецької гори. Влітку 1952 та 1953 року батьки і ми з братом їздили на відпочинок у Делятин, де вперше побачив гори і з мамою піднявся на декілька навколішних вершинок. Незабутнє враження від перебування в горах залишилось на все життя, і я закохався в них. У 1957 році з батьками поїхали на автобусі в Закарпаття, побували у Мукачовому та Ужгороді, що ще більше сприяло потягові до подорожей. У школі №2, де я навчався, викладав креслення Анатолій Анатолійович Проскурницький, завзятий турист, який ще за Польщі багато ходив та їздив на велосипеді по горах, сплавлявся на каяках по Дністрі і любив розповідати нам про ці подорожі. Йому було тоді біля 50 років. Влітку, переважно після закінчення 9-го класу, він водив учнів у гори. У 1959 році мої однокласники ходили з ним на Хом'як. Напередодні походу я захворів, тому мені не вдалось подорожувати з ними і здійснити перший похід у 16-річному віці. Проте бажання подорожувати залишилось, почав читати краєзнавчу літературу, планувати маршрути по Карпатах (єдиною картою на той час була 3-кілометровка «По лесистым Карпатам», випущена в Москві у 1956 році). У 1960 році я закінчив школу і вступив до Івано-Франківського медінституту. Після першого року навчання нас, троє товаришів-однокурсників (Євген Гуменюк, Юрій Зінюк та я), разом з товаришем по школі Ігорем

Коцоловським здійснили наш перший похід на велосипедах за маршрутом Станіслав — Яремче — Ворохта — Жаб'є — Косів — Коломия — Станіслав. З Ворохти ми вперше піднялись на Говерлу, і з того часу я постійно зв'язаний з горами. Початок 60-х років був надзвичайно цікавим — після сталінської зими настала хрущовська відлига. Молодь відчула себе вільнішою, почала цікавитись історією свого краю та його природою, ходити у гори, співати раніше недозволені туристські пісні. На початку 50-х років у області ще йшли бойові дії і навіть досвідчені «польські» туристи (станіславчани Анатолій Проскурницький і Андрій Ставничий чи снятинець Володимир Гуцуляк) в цілях безпеки не планували походи далеко в гори. Дитяча екскурсійно-туристська станція та гурток при палаці піонерів проводили короткотривалі походи переважно в околицях Яремчі та Ворохти. Організований дорослий туризм у Карпатському регіоні в повоєнний час почав розвиватись в кінці 50-х років спочатку на Закарпатті, де було створене туристсько-екскурсійне управління профспілок. У 1962 році були ліквідовані республіканське, Закарпатське та Кримське ТЕУ і замість них створені ради з туризму. При Івано-Франківській обласній раді профспілок рада з туризму почала працювати на громадських засадах у 1962 році. Створив та очолив її молодий активний турист Роман Павлович Красій, який до цього працював на турбазі «Говерла». На протязі 45 років праці у обласній раді з туризму він зробив надзвичайно багато для створення потужної бази рекреаційних закладів і розвитку в області самодіяльного (спортивного) та організованого туризму. На початку 60 років у Станіславі появилсь альпініст — Ярослав Курус. Надзвичайно енергійний та ініціативний, він, навчаючись в Одеському інституті зв'язку, захопився туризмом, побував

Василь Бахталовський

на Кавказі, де одержав розряд з альпінізму. Мені випало щастя добре знати його, неодноразово ходити з ним в походи по Карпатах. Про події далекого 1962 року згадував Ярослав: «Спершу зустрілись інженер обласного лінійно-технічного вузла зв'язку Ярослав Курус та вчитель математики Делятинської середньої школи Надвірнянського району Анатолій Григоренко. Вони удвох 8 березня 1962 року піднялись на найвищу вершину українських Карпат — гору Говерлу і тим самим започаткували на Прикарпатті новий вид спорту — альпінізм. А потім на фасаді приміщення обласної ради ДСТ «Авангард» (нинішнього будинку «Просвіти») появилось невеличке оголошення з фотомонтажем про організацію секції альпінізму в м. Івано-Франківську. За цим оголошенням до кімнати, яку займав шаховий клуб спортивного товариства, прийшов інженер Центральної науково-дослідної лабораторії нафти і газу Валерій Мандрус та ще три десятки молодих людей, з них лівову частину становили студенти медінституту. Саме вони об'єдналися у першу на Прикарпатті секцію альпінізму. Керівником її обрали Ярослава Куруса». Я добре пам'ятаю це оголошення, хоча до секції прийшов дещо пізніше — у вересні 1963 року, коли вже двадцять прикарпатських юнаків і дівчат повернулись з альпіністських таборів Кавказу, де здійснили сходження одержали значки «Альпініст СРСР». Серед них були мої товариші з медінституту Юрій Зінюк, Зіновій Крицун, Людмила Беседовська, Людмила Черниченко, Євген Ротін, вчителька Наталія Маковей та інші. Завдяки діяльності Романа Красія бурхливо розвивався туризм, як організований, так і самодіяльний. Таким чином, на початку 60-х років у області були створені дві структури (рада з туризму та секція альпінізму), які створили оптимальні умови для розвитку спортивного туризму та альпінізму на Прикарпатті. На пункт прокату інвентаря при ДСТ «Авангард» (тепер будинок «Просвіти») було закуплено туристське спорядження — намети, рюкзаки, спальні мішки, штормові костюми, капронові шнури, льодоруби, карабіни та інше. Прокат їх, що коштував дуже дешево, був доступний навіть студентам. Проблеми були з взуттям — для походів використовували переважно кеди, туристські черевики «вібрам» я вперше побачив у альптаборі (1964 рік у інструктора з Москви), а звичайні вітчизняні туристські черевики появились в кінці 60-х років і були дуже низької якості. Для складних походів ми їх скріплювали по ранту шурупами, проте вже в кінці маршруту нерідко доводилось підв'язувати дротами. Високоякісних харчових продуктів у продажі не було,

проте не проблемою було купити тушковане м'ясо, кабачкову ікру, кільку в томаті чи борщову заправку у консервах. На полицях магазинів було повно горохових супових концентратів та каш у брикетах. А консервоване згущене молоко можна було купити за 55 копійок. У 60-70 роки минулого століття туризм, що був у відомстві профспілок, став надзвичайно масовим явищем, мало хто з моїх товаришів-студентів не ходив хоча б в одноденні походи вихідного дня, а деякі у складніші багатоденні категорійні походи з оформленням у маршрутно-кваліфікаційній комісії. Очолювали її інженери-конструктори ПКТИ Віктор Іщенко та Герман Титов. У середині 60-х років вони планували участь в поході по Саянах, але чомусь цей похід не відбувся. Восени 1963 — навесні 1964 року вечорами я відвідував теоретичні та практичні заняття, які секція альпінізму проводила з новачками, а по вихідних днях практичні льодові та скельні заняття на скелях у Вовчинці, на Білому Камені біля Дори, в Бубнищі. У святкові чи вихідні дні ходив у походи в Карпати з студентами медінституту та з альпіністами, у осінній та весняний період рідко була неділя, щоб ми не були в горах. З тих туристів, хто приблизно в той же час навчався у медінституті, згадую Ларису Чиркіну, Марту Сенютович, Модеста Колесникова, Ніну Камзьол, Галину Дудій, Валентину Макаренко, Надію Ілленко, Людмилу Чернополькову. Імена та прізвища багатьох не залишились в пам'яті. В Україні, як вид спорту, починає зароджуватись орієнтування на місцевості (спортивне орієнтування), яке в області активно розвивали у 60-ті роки Роман Красій, Валерій Галущенко, Микола Кецелюк та інші туристи. 27 жовтня 1963 року на околицях села Рибне були проведені одні з перших обласні змагання команд туристів. В програмі була туристська техніка (розкладання намету, навісна переправа, біг по колоді та по купинах та ін.), а також спортивне орієнтування. Команда медінституту, в якій я був, здобула перше місце. В змаганнях брали участь також сильні команди шкірзаводу (капітан Пашуля), центральної науково-дослідної лабораторії Укрнафти (капітан Валерій Мандрус) та коломияни (капітан Дмитро Гальчук), пізніше проявилась команда «Діпроміста» (капітан Борис Павлишин). Суддями були киянин Борис Владимирський, а також Павло Снісаренко, секретарем Микола Кецелюк. Між альпіністами та туристами великої різниці не було — у цих змаганнях як учасники брали участь також альпіністи. Дистанцію спортивного орієнтування я біг з найбільш кваліфікованим альпіністом області, учасником багатьох експедицій

доктором Юлієм Кендзерським, що працював у Коломиї. У 1966 році (тоді проживав у Калінінграді), при сходженні на пік Дих-Тау (Безенгі) він зірвався у безодню. Його смерть була важкою втратою для всіх івано-франківських альпіністів і численних друзів. 6 листопада 1963 року кілька автобусами туристи та альпіністи області виїхали в село Явірник Верховинського району, щоб здійснити траверс Черногірського хребта від Попа Івана через Говерлу, Петрос до Ясиня. Команда медінституту йшла окремо від альпіністів і успішно пододала маршрут. Правда, на Говерлу та Петрос довелось іти в кедах по снігу і дехто підморозив ноги (в той час у нас ще не було навіть кросівок та туристського взуття).

1964-й рік в туристському плані для мене був надзвичайно плідний: 22 березня цього року область проводила першу Говерляну, масове сходження в зимових умовах на Говерлу, що з того часу проводиться щорічно. До цього я не бував взимку на вершині. Не пам'ятаю скільки людей брало участь у цьому заході у 1964 році, але в послідовних зимових сходженнях на Говерлу піднімалися сотні людей, що приїжджали спеціальним т. з. сніжним поїздом з Івано-Франківська до Ворохти, а звідти вузькоколійкою (створена за Австрії, тоді ще вона працювала) до 14-го кілометра (Заросляка ще не будували). На травневі свята 1964 року проходили змагання із скелелазіння у селі Урич Львівської області, куди ми приїхали автобусом. З 30 квітня до 5 травня 1964 року група однокурсників з медінституту пройшла категорійний маршрут по Горганах: Село Мислівка — г. Яйко Ілемське — г. Молода — г. Грофа — г. Ігровець — г. Сивуля — село Бистриця. Керівником групи був Євген Гуменюк, брали участь Юрій Зінюк, Мирон Дем'янчук, Зіновій Крицун, Ніна Камзьол, Галина Дудій та інші. Надійних карт тоді не було, єдина схема, якою ми користувались, були випущені у 1956 році «трикілометровки» «По лесистым Карпатам» та «Закарпатьє», за якими тільки було добре блудити. З 12 до 24 серпня 1964 року за дешевою профспілковою путівкою я проходив теоретичну та практичну підготовку на значок альпініста у таборі «Цей» в Північній Осетії. В нашому заїзді у таборі було багато новачків з Івано-Франківська: Мирослав Стеців, Леонід Ісаєв, Василь Дундій (інститут нафти і газу), Валентина Красюк (працівник санстанції) та я. У нашому таборі Ярослав Курус здійснював сходження в залік першого розряду, а інструктором був Валерій Мандрус. Успішно ми подолали перевал Хіцан, піднялись на пік 3700 та одержали такі бажані значки альпініста. З Кавказу я повертався по Вій-

ськово-грузинській дорозі до Сухумі, а звідти на теплоході «Україна» до Ялти (правда, квиток купувався лише до Новоросійська). Після Кавказу продовжував займатись у секції альпінізму, ходив у походи, брав участь у змаганнях із скелелазінню та з спортивного орієнтування. Не обходилось без помилок та курйозів. У вересні 1964 року я повів групу медінституту в похід з Осмолоди на Сивулю, в якій, крім студентів, було декілька викладачів. Планувалось повернутись в понеділок до початку занять. По дорозі ми заблукали, до Гути зійшли лише в понеділок вранці, до Івано-Франківська повернулись лише після обіду. Не обійшлося без прочухана від інститутського начальства. Згадується також чудовий вечір відпочинку, який туристи та альпіністи організували у квітні 1965 року в тодішньому кафе «Вогник» по вул. Галицькій. Було багато друзів, різноманітна програма, цікаве спілкування. Восени 1965 року я пройшов навчання на республіканському зборі суддів змагань та начальників дистанцій з спортивного орієнтування у с. Катюжанка на Київщині. Якщо в пішохідних маршрутах я показував високу витривалість та хороше вміння орієнтуватись на місцевості, то альпіністська техніка, зокрема скелелазіння, у мене були не на висоті. Тому після закінчення у 1966 році медінституту та річної служби в армії я поступово відійшов від занять в секції, надавши перевагу спортивному туризму. Однак школу, яку пройшов у секції альпінізму та в таборі, та друзів-альпіністів початку 60-х років я запам'ятав на все життя. Крім тих, кого згадував раніше, у міській секції були: тодішні студенти медінституту — Людмила Черниченко, Володимир Виборний, Марта Сорока, Марія Кобзар, Олег Єршов, Валерій Процай, Лариса Вербицька (Рябоконь), Валерій Поляруш; студенти інституту нафти та газу — Леонід Ісаєв, Мирослав Стеців, Василь Дундій, Валя Бугаєнко; інженери Валерій Мандрус, Євген Максимів, Володимир Цалін, Анна Бойчук, Леся Костечко (Виборна), Валентина Красюк, Юрій Дольний, Ніна Крюкова, а також Люба Пономарьова, Ігор Салдан, Женя Алфьоров, Жанна Корнева, Леонід Перчило, Анатолій Богатир, Борис Кендзерський, Антон Ревтюк, Ігор Колодій з Надвірнянщини, альпіністка і дружина Ярослава Куруса Валентина. Багато з них відійшли у вічність, загинувши в горах чи померши від хвороб. Прізвища деяких, на жаль, не збереглись у пам'яті. Після служби в армії у 1966-1967 працював лікарем в Богородчанах, продовжував ходити в гори з командою медінституту (Володимир Павлович, Михайло Незнакомцев, Андрій Довгалюк, Світлана Пол-

ковникова, Микола Бородін, Андрій Бабій, Юрій Ільницький, Микола Гончаров та інші), був керівником групи в пішохідних та велосипедних походах. До 1970 року я вже здійснив у Карпатах походи найвищої для нашого регіону третьої категорії складності, виконав норму першого розряду з спортивного туризму і для подальшого росту виникла потреба виїжджати в гори, де можна здійснити складніші походи. Подібна проблема появилася і в інших туристів області. Вирішенню цієї проблеми посприяв вихід у травні 1969 року постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів та ВЦРПС «Про заходи подальшого розвитку туризму та екскурсій у країні». Завдяки їй активізувалось фінансування та проведення різних туристських заходів з туризму. У 1960-70 роки багато зробили для розвитку туризму в області голова Івано-Франківської обласної ради з туризму та екскурсій Юрій Данилович Шморгун та його заступник Роман Павлович Красій. В цей час розвитку організованого туризму споруджені та введені в дію яремчанська, косівська, верховинська турбази, база «Гірська» в Яблуниці, побудовані туристські притулки. Вагому допомогу надавала обласна рада розвитку самодіяльного туризму — з метою розробки нових туристських маршрутів була проведена експедиція по Карпатах, створені школи організаторів та інструкторів з туризму, проводились масові сходження на карпатські вершини, зльоти та семінари. Українська рада з туризму та екскурсій з 18 липня до 4 серпня 1970 року на Алтаї провела збір керівників пішохідних подорожей. Від нашої області рекомендували для участі в поході по Алтаю вчителя з Перегінська Свистовича Романа Корниловича, тренера з Калуша Куцук Омеяна Йосиповича, інженера інституту «Діпромисто» Павлишина Бориса Георгійовича. Ввійшов у цю групу перших направлених за межі Карпат туристів-спортсменів області і я, наймолодший. Начальником збору призначили майстра спорту з туризму Олексія Нечая з Києва, чотири групи йшли різними маршрутами, якими керували кияни Петро Лапшук, Мастеренко, Іванченко. Групу, де крім нас чотирьох, була дружина Нечая Марина, очолив сам Нечай. Туристи з Києва, які мали досвід участі у походах високої категорії, якимось поцікавилися у нього, як ходять новички з Карпат. Відповідь була така: «Та вони не ходять, вони бігають». Маршрут четвертої категорії проходив у самому центрі Алтаю біля найвищої гори Белухи: село Тюнгур — озеро Кучерлінське — р. Текелюшка — пер. Ак-Кем 1А — розвідка пер. Буревісник 2А — пер. Карачік 1Б — Ак-Кемський

льодовик — перевал Ак-Кем 1А — озеро Кучерлінське — пер. Йолдо-Айри 1А — озеро Дарашколь — р. Кучерла — с. Тюнгур. Це було перше знайомство команди туристів Івано-Франківщини з горами Сибіру, хоча раніше у складі команд інших областей туристські походи високої категорії за межами Карпат здійснював Зенон Леонідович Новицький, доцент Інституту нафти і газу. Пізніше, у 1972 році, він вже керував збором, який Івано-Франківська обласна рада з туризму та екскурсій проводила на Тянь-Шані. У серпні 1971 року ми троє (цього року з нами не було Бориса Павлишина) взяли участь у республіканському зборі ДСТ «Спартак» на Східному Саяні. Керівником був Габор Лавришин з Ужгорода, в групі були також львів'янин Борис Харченко і Тиберій Гасич з Ужгорода. Вилетіли ми з Іркутська 1 серпня на «кукурузнику» АН-2 до с. Кирен, а звідти через кілька днів до с. Ока, де починалась пішохідна частина (з під'їздами похід тривав місяць). За 18 днів ми подолали важкий пішохідний маршрут п'ятої категорії складності з Бурятії в Туву по території без жодного населеного пункту, з однієї часової смуги в іншу: с. Ока — озеро Хара-Нур — вулкани Перетолчина та Кропоткіна — джерело Хойто-Гол — джерело Чойган — р. Ізиг-Суг — озеро Алди-Дерліг-Холь — озеро Устю — Дерліг-Холь — ріка Хамсара — пос. Хамсара. З Хамсари літаком до Кизила, далі автобусом до Абакана, поїздом до Москви. Наступного року з 25 липня по 13 серпня 1972 року Івано-Франківська обласна рада з туризму та екскурсій проводила на Тянь-Шані збір керівників складних пішохідних подорожей. Учасниками були тільки туристи з нашої області, очолював збір Зенон Новицький. Були організовані 4 групи, дві в районі хребта Терскей Алатоо (керівники Роман Свистович та Омеян Куцук) та дві в Кунгей Алатоо (керівники Зенон Новицький та Василь Бахталовський). Моя група здійснила похід 4-ї категорії складності за маршрутом: Пржевальськ — курорт Ак-Су — пер. Анир-Тор — ущ. Анир-Тор — ущ. Алтин Арашан — ущ. Кельдик — пер. Ала-Куль — оз. Ала-Куль — ущ. Курган-Тор — ущ. Каракол — ущ. Кель-Тор — радіальний вихід на пер. Он-Тор — ущ. Телети — ущ. Джети-Огуз — курорт Джети-Огуз — с. Покровка — ущ. Чон-Кзил-Су — пер. Ашу-Тор — Кумторські сирти — пер. Джуукучак — с. Покровка. Всього за 19 днів пройдено 287 км, з них з перешкодами — 134 км. У склад нашої групи входили доцент ІФІНГ Моргарт Роман Михайлович, вчителька Озарко Олена Миколаївна, студенти Юрій Ільницький (медінститут) та Василь Батранчук (ІФІНГ), геофізик Олександр Гребен-

ник. В групі Новицького були Анатолій Поплюйко і Геннадій Хотульов та студенти інституту нафти та газу. Всі учасники збору успішно подолали складні маршрути і підвищили свою спортивну майстерність. У липні-серпні 1973 року Івано-Франківська рада з туризму та екскурсій проводила на хребті Хамар-Дабан вже другий обласний збір керівників складних пішохідних подорожей. Були визначені керівники груп — Борис Павлишин (переважно туристи з інституту «Діпромісто»), Омелян Куцук (в групі були Роман Свистович, Олександр Підліснюк та калушани) та Василь Бахталовський (студенти медінституту Юрій Ільницький і Роман Никифорук, лікар Володимир Павлович, Іван Голуб, з Коломиї та киянин Віктор Вдовиченко. Наша група йшла по маршруту 5-ї категорії складності за маршрутом пос. Муріно — зим. на р. Нитянка — Лангунські ворота — пер. Нукен-Дабан — р. Барун-Юнгуцук — г. Хан-Ула — р. Дзин-Байча — р. Байча — р. Барун — р. Зун-Байри — пер. Байри — р. Барун-Юнгуцук — озера — р. Нур-Хол — р. Халангутаї — перевал р. Голої — р. Гола — р. Чернушка — р. Сніжна — озера — сел. Видріно. З 1974 р. я не брав участі у складних категорійних походах за межами України, ходив по Карпатах з командою медінституту. Крім згаданих раніше медиків, в цей час ходили в походи викладачі Євген Ткаченко, Зенон Ільницький, Борис Гарбарець, тоді ще студенти Юрій та Андрій Федущаки, Наталія Демішкан, Віра Горобець, Юрій Луцевич, Галина Остапчук, Іван Никифорук, Ольга Олексин та інші. 9-20 квітня 1975 року група туристів з ініціативи Олександра Підліснюка вирішила пройти 100 кілометрів за 24 години. Вийшли з Калуша понад 20 туристів, пройшли до Івано-Франківська, далі через Бурштин повернулись в Калуш. Повністю подолали маршрут тільки 4 учасників — Роман Свистович, Олександр Підліснюк, Василь Кричун та Василь Бахталовський. На жаль, обставини склалися так, що у 1980-90 роки моя туристська активність знизилась, ходив переважно по декілька походів вихідного дня в Карпати у складі різних груп. У 1996 році я почав працювати у фармацевтичній компанії, яка возила відпочивати своїх працівників за кордон. Побував за цей час у Туреччині, Нідерландах, Іспанії, Тайланді, на Кіпрі, Криті, Кубі, Канарських островах. І всюди, де це було можливо, намагався пройти хоча б декілька кілометрів по крутих туристських стежках та вдихнути п'яний аромат гірського повітря. 5 жовтня 2008 року відійшов у вічність наш чудовий товариш, вчитель географії Перегінської середньої школи Роман Корнилович Свисто-

вич, а через декілька місяців інженер, майстер спорту з спортивного туризму Борис Георгієвич Павлишин (16. 03. 2009). З івано-франківців, які вперше у 1970 році підкорили складні алтайські перевали, залишилось тільки двоє — тренер з спортивного орієнтування Калуської ДЮСШ, заслужений працівник фізичної культури і спорту України Омелян Куцук (1941 р. н.) та лікар Василь Бахталовський (1943 р. н.). На похороні Романа ми поклялись, поки є змога, в пам'ять про наших товаришів щорічно здійснювати сходження на карпатські вершини. В першому такому поході ветеранів туризму в пам'ять про Романа Свистовича у жовтні 2009 року г. Грофа покорили також колишній заступник голови обласної ради з туризму Роман Красій (1940 р. н.) та дочка Романа Свистовича — Галина. Наступного року у такому традиційному сходженні на г. Молоду приєднався Олександр Підліснюк (1939 р. н.) Походи карпатськими стежкам ветеранів стали регулярними, з влиттям в наш колектив інших досвідчених туристів — Парасковії Маланій (1946 р. н.), Ярослава Гудзоватого (1948 р. н.), Наталії Михайлової (1952 р. н.), сформувалась група туристів «пеньки». Разом з нами ходять дещо молодші «підпеньки» — калушани Едуард Шевчук, Василь Швадчак, Володимир Поліщук, Леся Попович та Галина Свистович з Перегінська. Немало кілометрів карпатськими стежками пройшов з «пеньками» Дмитро Волошин — учень Романа Свистовича. У складі команди львівських альпіністів він підкорив багато вершин Альп та Гімалаїв, загинув, зірвавшись зі скелі разом з напарником при спуску з вершини гори Ушба на Кавказі. Іноді до нашої групи приєднується його син, учень. Смерть забирає альпіністів не тільки в горах — 12 травня 2013 року помер Ярослав Іванович Курус, засновник Федерації альпінізму івано-франківської області, людина, яка принесла на Прикарпатську землю любов до альпінізму, виду спорту, душа якого наповнена чистотою дихання гір. На жаль, на похороні не було альпіністів та туристів, родина не повідомила нікого про його смерть. Лише через декілька тижнів, довідавшись що його вже нема, ми відвідали його могилу та помолились за упокій його душі. Восени 2012 року ветерани туризму України зібрались у Ворохті на свій перший Міжнародний зліт ветеранів спортивного туризму, організований за ініціативою ветеранів туризму із Києва Олександром Боборикіним і Юрієм Танигіним. Була й делегація з нашої області — Роман Красій, Дмитро Кудін, Омелян Куцук, Віктор Клімко, Василь Бахталовський, Михайло Савчук. Ветерани, що приїхали на При-

карпаття з Києва, Одеси, Харкова та інших міст, спілкувались, співали пісні біля ватри, проглядали старі фотографії та фільми, піднялись на найвищу вершину України Говерлу, де провели мітинг. Виникла ідея проводити такі зльоти ветеранів області. Федерація спортивного туризму, яку очолює директор обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, заслужений працівник освіти України, Михайло Юрієвич Косило, підтримала ветеранів і допомогла провести у 2013 році 20-22 вересня перший зліт ветеранів туризму та альпінізму Прикарпаття. На зліт зібрались туристи та альпіністи у віці старше 50 років. Приїхали альпіністи Ігор та Лариса Рябокони з Москви, Дмитро та Валентина Крулі з Києва, багато туристів та альпіністів з області. В зльоті взяли участь ветерани туризму, яким вже за 80, — Михайло Кецелюк, Віктор Дрогобицький, Дмитро Кудін. Запам'яталась демонстрація фотографій та фільмів Олександра Підліснюка, фотографії та звіти Омеляна Куцука, виконання пісень Анатолієм Поплююком. Ветерани були на службі в церкві за туристами та альпіністами, що відійшли у вічність. Відбулось сходження на вершину г. Хом'як, яким керував Олександр Підліснюк. Ті, хто не зміг іти на Хом'як, здійснили екскурсійну поїздку в Буковель. А ввечері біля ватри співали туристські пісні та ласували банушем, вміло приготованим Антоном Ревтюком. Другий обласний зліт ветеранів туризму області, що відбувся 2-4 жовтня 2015 року в м. Яремчі на базі обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді «Прут», пройшов не менш насичено. Жаль, що на цей раз не було приїжджих з Москви та Києва, проте атмосфера зустрічі була такою ж теплою та невимушеною, як і попереднього разу. В Яремчі ми ознайомились з цікавою експозицією місцевого музею, що є філіалом коломийського музею «Гуцульщина». Як і минулого разу, була панахида за померлими друзями, співали туристські пісні біля ватри. Відбулось сходження на гору Маковицю, всі ветерани, що вийшли на маршрут, піднялись на вершину. Серед нас було немало тих, кому за 70, а журналісту Олександру Шеремету — 77. Був проведений круглий стіл з питань подальшого розвитку туризму на Прикарпатті. Федерація туризму організувала нам святковий стіл і ретро-подарунок — кожен ветеран одержав алюмінієву кружку часів нашої молодості. Часто я себе ловлю на думці, чому я займаюся туризмом? Що тягне мене в гори? Напевне, природа створена так, що кожній живій істоті властиво рухатись вперед, бачити своїми очима щось нове, ступати своїми ногами у щось невідоме.

Пам'ятає «Сніги Кіліманджаро» Ернеста Хемінгуей: «Кіліманджаро — вкрита снігом гора заввишки 19710 футів (6007 м), яку вважають найвищою в Африці. Її західна вершина мовою масаї зветься «Нгае-Нгаї», тобто «Божий дім». Майже біля самої тієї вершини лежить висохлий і замерзлий труп леопарда. Чого шукав леопард на такій височині — ніхто пояснити не може». Я теж не можу пояснити, що тягне мене в гори. Для мене гори — одна з найважливіших складових мого життя, як сім'я, робота, побут. В поході я багато бачу, постійно насолоджуюся красою і пізнаю — ти і топограф, і географ, і ботанік, і зоолог, і метеоролог, і лікар, і кравець, і швець, і кухар, і можна ще багато що додати. Одночасно ти психолог, бо потрібно тривалий час провести в ізольованому автономному середовищі з друзями з різними характерами. І, нарешті, кожен похід — це спортивне змагання на межі фізичних та моральних сил з подоланням неодноразових стресових ситуацій. Був правий Юрій Візбор: «Вот это для мужчин, рюкзак и ледоруб. И нет таких причин, чтоб не вступать в игру. А есть такой закон — движение вперед, И кто с ним не знаком, навряд ли нас поймет». Дуже жаль, що нема в живих багатьох друзів, з якими ми долали карпатські та азійські простори. Жаль, що не ступала моя нога на землю Таймиру і не бачив я його чарівних водоспадів, не побував на Камчатці і не відчув тепло гарячих джерел та гейзерів, не побував у суворих горах Якутії на хребті Черського. Здійснити це уже неможливо, час не повертається. Він поступово забирає своє — сили, здоров'я, енергію. Та не в силі він відняти у нас спогади про те, де побував і що бачив про молоді роки, про події давно минулих літ та про друзів. З одними ми пішки подолали не одну тисячу кілометрів по горах та тайзі і з'їли не один пуд солі, з іншими пройшли десятки кілометрів, з деякими просто зустрічались на туристських стежках. Ми часто бачимось, зустрічаємось, здзвонюємось, щоб спільно згадати про подолані нами шляхи. І поки ще дозволяє здоров'я, додаємо до вже пройдених тисяч ще хоч декілька десятків кілометрів. В останні роки ми вперше побували на Мармароських та Чивчинських горах, що раніше були закриті для відвідування туристам. Є плани завершити підкорення карпатських вершини, вищих за 1800 метрів, пройти стежками Чернівеччини та Закарпаття, а можливо, й Румунії. Планів багато, адже в Карпатах ще є не одна вершина, на якій ми не бували...

*«А ще життя тому прекрасне,
що можна подорожувати.»*
Н. Пржевальський

*Є люди, про яких ми ще не розповіли,
Вони для нас на світі жили,
Для нас горіли їх серця.*

Туристська біографія Б. Павлишина

*Борису Павлишину -
інженеру-будівельнику,
майстру спорту
по пішохідному туризму
присвячується
Дружина В. Гурак-Павлишин*

Борис Георгійович Павлишин народився 23 червня 1937 року в Польщі.

По сімейних обставинах він жив в Вологді, де закінчив будівельний технікум, працював на посаді майстра-будівельника і старшого інженера.

З 1962 р. Борис Павлишин в Франківську влаштувався на роботу в «Діпромiст». З цього часу він і почав ходити в гори, переважно в піші походи. Через деякий час, у 1964 році Б. Павлишин створив туристську секцію «Едельвейс», яка об'єднувала туристів міста. Борис Павлишин займався спортивним орієнтуванням і організовував змагання, до яких залучав знаних туристів Василя Бахталовського, суддю змагань, та Романа Красія і Михайла Малярчука — представників Обласної. Борис почав організовувати категорійні походи I-III категорії складності. Літом — пішохідні, зимою лижні. Постійними учасниками були Славик Гусев, Вітя Магаленець, Володя Федченко, Васька Гурак, Стюпа Гавриш, Олег Лукомський, Люся Корж, Мая Дацюк, Міша Андрійшин, Володя Сидоренко, Степан і Валя Валевські, Діонізій і Мирося Відоняки, Толік і Клавдія Варинські (в походах всіх так називали) та їхні діти і багато інших. У 1980 р. Борис отримав значок «Альпініст СРСР».

Через 2 роки Борису присвоєно спортивний розряд «Кандидат у майстри спорту СРСР», а згодом і звання «Майстер спорту СРСР» по туризму. Багаторазово Борис був начальником семінару керівників походів, суддею на республіканських змаганнях по техніці пішохідного туризму, республіканських зимових змаганнях туристичних

контрольно-рятувальних загонів України (КРЗ). У 1974 р. Борис Павлишин нагороджений значком за активну роботу по розвитку туризму і екскурсій. Борис Павлишин протягом туристичного життя, на добровільних засадах був:

- Членом Обласної ради по туризму і екскурсіях (ОРТіЕ)
- Головою Обласної секції пішохідного туризму
- Головою секції пішохідного туризму при МКК
- Членом президії ОРТіЕ
- Заступником голови федерації туризму Івано-Франківського ОРТіЕ.

Борис Павлишин брав участь у багатьох туристичних походах в якості учасника і керівника в горах Карпат, Криму, Алтаю, Кавказу, Приполярного Уралу, Хамар-Дабану, Таймиру, Камчатки, Саян. У маршрутах IV, V категорій складності брали участь найбільш підготовлені спортсмени-туристи обласного клубу туристів «Крокус»: Борис Павлишин, Роман Свистович, Омелян Куцук, Василина Гурак, Іван Голуб, Марія Бовгира.

Перелік деяких категорійних туристичних походів та їх учасників

№№ п/п	Район і рік проведення маршрутів	Категорія складності маршрутів	Ім'я і прізвище учасника
1	Карпатські гори — протягом туристичного життя	Походи вихідного дня, перша-третья категорії	Борис Павлишин, Васирина Гурак, Ярослав Гусев, Степан і Валентина Валевські, Володимир Федченко, Вітя Магаленець, Степан Гавриш, Олег Лукомський, Марія Бовгиря, Марія Фігура, Мая Дацюк, Мирослава і Діонізій Відоняк, Анатолій і Клавдія Варинські, Михайло Андріїшин, Люся Корж і багато інших.
2	Гірський Алтай, 1970 р. — керівник походу — МС Олексій Нечай	Четверта, під час зборів керівників пішохідних подорожей	Олексій Нечай, Марина Нечай, Василь Бахталовський, Омелян Куцук, Борис Павлишин, Роман Свистович
3	Хребет Хамар-Дабан (Прибайкалля) 1973 р.	Четверта	Борис Павлишин, Васирина Гурак, Володимир Сидоренко, Гаврило Олексин, Ніна Колош, Любомир Данилович
4	Приполярний Урал, 1976 р.	Третя	Віктор Магаленець, Віктор Плотніков, Людмила Агелярова, Сергій Мальований, Марія Бовгиря, Василина Гурак, Борис Павлишин, Іван Голуб, Світлана Абалмасова
5	Приполярний Урал, 1977 р. Борис Павлишин (кер.)	Четверта	Борис Павлишин, Васирина Гурак, Віктор Магаленець, Геннадій Хотульов, Марія Бовгиря, Станіслав Левченко, Володимир Петрище, Ольга Атаманюк, Галина Данилюк, Віктор Плотніков
6	Півострів Таймир, 1978 р. керівник походу — Борис Павлишин	П'ята	Борис Павлишин, Васирина Гурак, Марія Бовгиря, Роман Свистович, Омелян Куцук, Іван Голуб
7	Приполярний Урал, 1979 р. керівник походу — Борис Павлишин	П'ята	Борис Павлишин, Васирина Гурак, Віктор Магаленець, Любомир Семанів, Богдан Дідич, Ольга Атаманюк
8	Півострів Камчатка 1981 р. — керівник походу Борис Павлишин	П'ята	Борис Павлишин, Васирина Гурак, Роман Свистович, Омелян Куцук, Іван Голуб, Марія Бовгиря, Валерій Пугачов
9	Західний Кавказ, 1985 р. керівник походу — Борис Павлишин	Друга	Борис Павлишин, Олег Колгушкін, Наталія Братців, Ігор Василюк, Михайло Васьків, Мирослава Відоняк, Діонізій Відоняк, Роман Відоняк
10	Східні Саяни, 1987 р., керівник походу — Борис Павлишин	Третя	Борис Павлишин, Михайло Билінський, Вікторія Криворучко, Юрій Камінський, Галина Камінська, Віктор Рибчинський

11	Півострів Крим, 1974 р. керівник походу — Борис Павлишин	Друга	Борис Павлишин, Василина Гурак, Мирослава Відоняк, Діонізій Відоняк, Анатолій Варинський, Тетяна Посипайко, Марія Фігура, Марина Ангеліс, Сергій Климчук
----	--	-------	--

Хамар-Дабан — чудовий сибірський край — IV к. с. Протяжність маршруту — 255 км, пішки — 184 км. Тривалість — 17 діб. **Приполярний Урал** IV к. с. Протяжність маршруту — 361 км. Тривалість — 24 доби. Нам підкорилися гора Манарага, г. Народна; перевали Буревісник, Скалистий і Каменний; хребет Непроступний і хребет гори Сабля; долини р. Косью, р. Паток, р. Седью, р. Капкан-Вож і знамениті Аранецькі болота. **Таймир. Плато Путорана, V к. с.** — це кришталеві озера і водоспади. Протяжність маршруту — 375 км. Тривалість — 22 доби. Пішохідна частина походу здійснювалася по такому маршруту: Оз. Хантайське — р. Наледна — оз. Дюпкун — р. Гагарія 1 і 2 — перев. р. Аяк — Тал, оз. Новомакан — оз. Аян — р. Гулямі — р. Гулямі-Ікон — р. Хіхікань — р. Бунісяк — оз. Лама — 3 оз. Лама в Норільськ — добиралися катером «Зоря».

Поход по Криму II к. с. Наш маршрут: Перевальне — пер. Ангарський — г. Чатир-Даг — Півн. Демерджи -г. Карабі-Яйла — ущелина р. Біюк-Карасу — пер. Нижній Кок-Асан — г. Цукрова голівка — Громівка — Морське — Долина Ада — Новий світ — Судак — Планерське — Кара-Даг.

Протяжність маршруту 180 км. Тривалість походу — 12 днів. **По Західному Кавказу пройшли** маршрутом: Архиз — пер. Наур 1А — р. Бзиб — пер. Лаба н/к -Чмахара н/к — пер. Анчхо н/к — пер. Акудара — оз. Кардивач — пер. Адваранк — оз. Ріца-Адлер. Протяжність маршруту 169 км. Тривалість походу — 11 днів.

Східні Саяни III к. с. — початок маршруту Аршан. Подолали три перевали — Аршанський, Рекорд і Шумацький. За дев'ятнадцять днів пройшли 195 км. **Карпати** — це казка України. Це чудовий край чарівної природи — вона різноманітна і мальовнича і літом, і зимою.

Я, Василина Гурак-Павлишин, стала членом туристичного клубу «Едельвейс» у 1969 р., де і познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Борисом Павлишиним.

З ним я пройшла майже всі походи вихідного дня, походи різних категорій складності і виконала норми кандидата в майстри спорту по туризму. В туристичних походах я була завгоспом і підтримкою Бориса. Вибір маршрутів в основному визначали учасники при завершенні

попереднього походу. Мріяли туристи про похід по Північному Таймиру, аж до славнозвісного мису Челюскін. Було ще багато мрій, які не стали реальністю.

Обірвалося життя Бориса на 71-му році життя (16. 03. 2009 р.) Тепер він дивиться з небес на квітучі полонини, дрімучі і вічно зелені ліси, швидкоплинні ріки, не сходжені ще вершини, не пройдіні перевали і тихенько слухає неповторний спів птахів. Чому люди ідуть в гори? Можливо, з надією про відпочинок від тяжкої цивілізації, а може, для того щоб, випробувати себе в складних ситуаціях, навчитися долати труднощі, а може, для того, щоб подивитися на красу гір, схід сонця над Землею, течію бистрих рік, подихати надзвичайно свіжим повітрям і зрозуміти, що світ прекрасний і його треба любити й берегти. Хороше, коли хороше:

*Когда горит костер,
Мерцают звезды в полутьме
И каша варится в котле.
Что нужно, друг, еще тебе?
Когда вокруг такая красота,
Когда с тобой одни друзья,
Тогда и дождик нипочем,
Тогда легко все перевалы мы возьмем*

*Наша група на Камчатці. Під ногами вулканічний попіл. Попереду я, Василина Гурак, за мною Марія Бовгіря, Іван Голуб, Омелян Куцук і Роман Свистович.
Фото — Бориса Павлишина*

Приполярний Урал. Кругом тайга, одна тайга і ми посеред неї. Попереду Володя Петрище, за ним Василина Гурак, Славик Левченко і ін.

Крим. Передишка. Нелегкий був підйом. Учасники походу зліва направо: 1 ряд — Сергій, Дозьо, Боря, Марійка, Таня. За ними: Мирося, Васька, Толік

Алтай. Три «богатири»: зліва направо — Роман Свистович, Омелян Куцук, Василь Бахталовський. Фото Бориса Павлишина

ГРУПА В ПОХОДІ

Дмитро Кудін

В попередніх розділах ви познайомились з нами, ветеранами спортивного туризму, в основному через погляд на туризм ззовні, його складності, проходження категорійних походів. Я пропоную вашій увазі, для повного розуміння туризму, погляд на туризм з середини, пройти маршрут разом з учасниками походу, їх труднощі і проблеми, які нам приходилось вирішувати, часом в екстремальних моральних, фізичних навантаженнях, часто при екстремальних погодних умовах і ситуаціях. Це не розповідь про туризм, це запрошення читача до походу, пройти маршрут поряд з учасниками. Відчути, що відчуває турист, коли ступає розігрітими ходючою ногою в льодяну воду, коли при переправі вода збиває з ніг, коли вітер з снігом забиває очі, а в тумані не видно куди йти далі, коли йде по слизькій колоді, перекинутій через глибоку ущелину... Звичайно, це не дасть відповідь на споконвічне питання: «Чого ви туди йдете»? Для непосвяченої людини будь-яка відповідь не буде задовільною. Може, я і ускладню ситуацію, але думаю, не всі можуть читати її з захопленням, як детектив, коли її «проглядать» в надії виявити завчасно, хто винен, це буде не цікаво. Пропоную, для початку пройдіть з учасником, особливо, якщо ви його знаєте, уважно хоча б одну — дві сторінки будь-якого маршруту і будь-яких днів.

Північний Кавказ, 1954 р.

Зима 1954 року. Я, курсант 2-го військово-автомобільного училища в м. Орджонікідзе. Одного зимового дня нам оголосили про організацію сходження на гору Столова. Ми бачимо її кожний день: вона масивна, потужна і нависає над містом. Кінець лютого, снігу багато, доріг в горах немає. Ранок. Ми, 16 чоловік, вантажимося на потужну машину МАЗ-200 і виїжджаємо з території училища. Нас доброзичливо проводить натовп курсантів і офіцерів. Для нашого училища це не звична ситуація. Нам потрібно доїхати до сел. Бейни. Надвечір знайшли місце для установки наметів. Утоптали глибокий сніг і поставили два намети, в яких розмістились по 8 чоловік. Виходимо рано, в глибокому снігу за нами лишається глибока траншея. Влітку тут добре видно стежку, яку осетини називають «тропою предків». Краса тишини казкова і до підніжжя ми дійшли за 4 години. Далі крутий підйом. Літом видно серпантин, а в снігу ми йдемо

практично «в лоб». На висоті 2580 язичницький храм Мят-Сели, відкривається панорама білих вершин сусідніх хребтів. Од храма ще 500 метрів по висоті і вершина Столової гори. Підйом крутий і тяжкий. Під вершиною кам'яні скелі стоять впритул одна до одної, і тільки в одному місті є прохід, розпізнаваний влітку по стежці. А на снігу складніше. Після полудня всі шістнадцять учасників, в тому числі три офіцери, вийшли на вершину. Вершина (3003) дійсно подібна до рівної площадки, засипаної товстим шаром снігу, видно засніжені вершини сусідніх хребтів. З вершини мій друг Володя Яншин (служив радистом на торпедних катерах Балтики) передав радіограму в Округ, про підкорення вершини на честь XII Всесоюзного з'їзду ВЛКСМ (комсомолу). Перекус і вихід. Часу лишилось мало. Уже темніло, коли ми дійшли до машини.

Влітку того ж року, командування училища організувало навчання курсантів по програмі «Центру підготовки військових альпіністів» на Північному Кавказі. Наш табір, розташований в котловині долини р. Фіагдон, оточений вершинами Кариухох, Тбаухох у підніжжя гори Сирхубарзонд.

Заняття по гірській підготовці, військових хитрощах пересування в горах вдень і вночі нам давав наш прославлений командир взводу Михайло Теблов, осетин, учасник бойових дій в горах при захисті кавказьких перевалів від німців. По основах альпінізму заняття з нами проводив капітан — майстер спорту з альпінізму, член збірної команди СРСР військових альпіністів. По закінченню програми навчань ми пішли в заліковий семиденний похід, надзвичайно тяжкий, виснажливий і насичений різними природними перешкодами: переправи, скельні круті схили на шляху до перевалів зі снігом і льодом, ночівля в наметах на льодовиках. Маршрут закінчився сходженням на категорійну вершину Тбаухох.

Західний Кавказ, Домбай, 1971 рік

Я знову відправляюся на Кавказ, тепер уже в похід, який починається з **Домбая**. Це місце на Кавказі можна назвати центром альпінізму і гірського туризму. Звідси починаються стежки десятків маршрутів — підкорення перевалів і сходження на найцікавіші вершини. Учасники групи виїхали раніше, наша зустріч в Домбаї. Я в літаку, який летить маршрутом Дніпропетровськ — Мінводи. Далі автобусом на Теберду і по надзвичайно мальовничій дорозі по долині річок Теберда і Аманауз до Сонячної долини. Цей район і є Домбай. Велика по площі, долина

має споруди різних туристських і переважно альпіністських закладів (альптабори і турбази). Кругом сяють білизнаю первозданного снігу Вершини Кавказьких гір, льодовик Алібек нависає льодовими нагромодженнями прямо над альптабором «Красная звезда». Праворуч ущелина ріки Алібек, в верхів'ях якої розташувався альптабір «Алібек». Повітря наповнене запахом льоду і хвойних лісів, дерева яких своїм корінням незбагненно чіпляються за стрімкі скелі навколишніх хребтів. Нас оточують складні для сходження вершини: Мусса Ачітара, Софруджу, Домбай-Ельген, пік Іне, Аманаузбаші та ін. Все навкруги величне і незабутнє. Вся долина заставлена наметами: сюди приїжджають групи туристів і альпіністів з усього союзу і із-за кордону, у яких з Домбаю починається туристський чи альпіністський маршрути.

Серед наметових містечок в долині знаходжу свою групу. В перший день організували сходження на сусідню вершину, з якої в сонячну погоду добре видно всю домбайську долину. О десятій годині ми з одним із учасників групи — Юрою вийшли на стежку до вершини. Скоро почався дощ, і глинисте покриття стрімкої стежки стало слизьким. Вище стежка стала кам'янистою і більш небезпечною, зліва стрімке урвище, яке проглядалось в розривах хмар. Далеко внизу видніється льодовик і в густому тумані (хмарах) чути гучні крики гірських ворон-уларів. Ми на вершині. Дощ не вщухає. Час спускатись вниз. Через дві години ми були в долині. Ми мокрі, ноги не тримають. Головний Кавказький хребет простягається переважно по лінії схід-захід, тому перед перевалами приюти, де можна зупинитись при негоді чи для ночівлі, називаються відповідно: північний чи південний. Наш маршрут гірської трійки починається з північного притулку на перевал Чаула-Чат, і далі на перевал Гітче-Муруджу — ріку Наваخور — ріку Джал-Пахол — перевал Джал-Пахол — ріку Мирти — альптабір «Узункол» — перевал Хотю-Тау — перевал Ехо війни — Приельбрусся — Ельбрус — перевал Бечо — м. Местія (Сванетія) — м. Зугдіді. На другий день машиною по асфальтовій дорозі переїжджаємо до північного притулку, де і ночуємо.

Дощ не вщухає. На третій день виходимо вранці з запізненням. Олег через це ходить знервованим. Ми виходимо стежкою з притулку наліво на перевал Гітче-Муруджу. Підйом стрімкий, по схилу, засіяному крупним камінням, яке весь час зривається каменепадами. По мірі підйому ззаду все більше відкривається Клухорський перевал, через який порівняно легко перейти

Кавказький хребет в районі Сухумі до моря. Перевал відкривається високогірними озерами по черзі: найбільше в передперевальній «чаші» і ще три зв'язані потужними водоспадами. Озера оточені високими стрімкими льодовими стінами. **Перевал Гітчі-Муруджу**. Дощ. Холодно. Перекус. Виходимо на наступний перевал. Через сорок хвилин зняли записку з перевала **Чаула-Чат** і спуск вниз. Сніг на льодовику розмок і ноги періодично провалюються в глибоку «жигу» із води і снігу. Спуск в долину ріки Навахор триває уже декілька годин по льодовику. Уже кінець дня, а ми не можемо пройти льодовик. Тримаємось лівіше, де менше тріщин. Тепер ми відчуваємо наслідки запізнення з виходом, уже сутеніє, а ми не маємо місця для ночівлі. Льодовик кінчився, ми йдемо по високій морені вкритій величезними камінням. Не тільки намет, ногу поставити нема де. Холодно. Вітер з дощем б'є прямо в лице. Стежки не видно. Кругом каміння, скелі величиною з дім. Кам'яний хаос. Внизу наростає потужний гуркіт ріки Навахор, до якої ми спускаємось. Спустились. Потрібно переправитись, але уже зовсім темно. Це небезпечно. Рухаємось по лівому березі. Дощ. Ліземо між камінням, шукаємо місця, де можна притулитись. Праворуч скажено гуркотить Навахор, голосу одне одного не чути. Далі взагалі нема куди йти. Поперек нашого шляху камінь, який полого піднімається. Лізу вперед першим. Через два метри камінь кінчається, внизу темнота. Присвічую слабим ліхтарем: внизу рододендрони. Вирішую плигати, згадавши підготовку до стрибків с парашутом вночі. Кидаю рюкзак і плигаю вниз. Каміння з кущами рододендрона. Зліва тіні великих каменюк зникли і проглядається простір. Решта почали плигати по черзі, я прийняв всіх, лишив біля каменя, а сам поліз між камінням вперед. Поодинокі великі валуни, натикаюсь на кручу з корінням, за допомогою яких вилажу наверх. Рівнина з травою і кущами рододендрона. Навахор гуркотить уже внизу. Посигналив ліхтарем. Через деякий час зібрались всі. Поставили намети. Темно. Добре, що чергую не я. Ховаємо рюкзаки в намети, знімаємо мокрі штормівки. Рядом висока сосна. Вогонь уже горить і казан з водою висить над вогнем. Дощ вщухає. Глибока ніч. Через деякий час нам з Олегом чергові приносять запашну гречану кашу з тушонкою із банки «Завтрак туриста» (за 70 коп.) Дуже смачно, особливо якщо врахувати, що останній перекус був вісім годин тому. Всім спати. Дощ знову «лопотить» по намету.

Ранок п'ятого дня. За десять шоста. Відкриваю намет. Тихо. Небо чисте і прозоро-блакитне.

Навпроти високі стрімкі скелі протилежного берега р. Навахор. Праворуч, ліворуч за наметом, кругом високі стрімкі скелясті хребти і вершини. Протилежні схили уже осяяні вранішнім сонцем, а у нас ще сутінки. Взув черевики, вийшов з намету і по кам'яних завалах пішов вверх від ріки. Між кам'яними брилами проростає трава, кущі рододендронів і квіти. Квітів багато. Далі чути шум, здаля подібний до шуму великого ринку (базару). Ще вище, каміння по кількості і розмірам менше, а далі — очам не вірю: відкривається чарівна картина — велика, рівна поляна розміром 5-7 футбольних полів, огорожена з моєї сторони великими каменями, з протилежної — кедровим лісом, а за лісом стрімкі стіни кам'яних скель, уже давно висвітлених сонцем. Вся величезна поляна вкрита густою альпійською травою з квітами казкових кольорів. Над всім побаченим панує почуте: в лісі голоси тисяч різних птиць. Пізніше підійшов Олег і решта і сиділи зачаровані баченим і чути. Якщо ми заслуговували на подарунок за триденний дощ і виснажливий перехід, то кращого просто не придумати. Природа напевно приховує найкраще від всіх, крім тих, хто дуже хоче з нею поспілкуватись, незважаючи на труднощі, які потрібно подолати на цьому шляху. Не все так просто. Вернувшись, ми пішли з Олегом купатись в р. Навахор, води якого стікають з-під льодовика Навахор. При купанні в таких річках краще підстрахуватись, прив'язавшись мотузкою, остільки бурхлива течія може збити з ніг і потягти по камінню.

Ранок. Сьогодні у нас полуднівка. Це коли першу половину дня ми лишаємось на місці, скоріше, це технічна затримка, остільки весь наш одяг і спорядження потребує сушки.

Наш наступний об'єкт — перевал Джал-Пахол. По долині одноіменної ріки, до коша проїхали машиною, яку орендували в альптаборі. Пастухи зустріли нас радо і напоїли айраном — кислим молоком. Перейшли по колоді через річку і півтори години піднімались по крутому схилу. Знайшли місце для ночівлі і зупинились.

Підйом о третій ранку для всіх, чергові піднялись значно раніше. Сьогодні я чергую. Вийшли на маршрут о 4:10 годині в повній темноті. Підйом по схилу середньої крутизни (коли можна підніматись без страховки вірьовкою). Далі вийшли на льодовик — уже світає. Мокрий сніг під дією нічного морозу хрускає під ногами, перші промені сонця уже освітлюють вершини. На льодовик піднімаємось по крутому сніжному схилу. Сніг тримається погано: часто чути тривожні у-ухання, що означає, схил готовий скинути лавину.

Ідемо з інтервалом, розуміючи, що лавина може піти в будь-яку мить, і так практично 14 годин тільки з короткочасними привалами. **Перевал Джал-Пахол**. Перекус. Спуск знову по крутому схилу, з каменепадками, потім траверс крутого сніжника. Сніг, «розквашений» денним сонцем, тримає ноги погано, кожний шаг потрібно страхувати льодорубом. Ноги з'їжджають вниз по крутому схилу, який закінчується високою, біля 20 метрів льодовою стіною, під якою озеро виглядає великим колодязем, по поверхні якого плавають великі крижані брили.

Скінчився льодовик, наша стежка йде попри високу скельну стіну зі слідами каменепадів. Далі стіна кінчається і спуск можна продовжувати декількома трав'янистими паралельними хребтиками, розділеними неширокими долинами, які йдуть далеко вниз, де маленькими крапками видніються коші пастухів. Я спускаюсь першим одним із хребтиків, а група пішла вліво під зруйнованою скелею, напевно натрапили на стежку. Я їх добре бачу знизу. Далеко знизу бачу кош, потрібно перейти балку на наступний хребет. Іду через балку. Чую крики: «Камінь!». Дивлюсь вгору. Боже. «Який камінь?». Туча величезних і дрібних каменяк зверху летять по балці прямо на мене з неймовірною швидкістю, скачуть гігантськими «кроками» і гукають по землі так, що земля піді мною задрижала. Треба тікати. Мені б скинути рюкзак. Не маю часу на роздуми. Роблю стрімкий ривок на хребтик і уже будучи на схилі почув ззаду гупання пролітаючих каменяк. На хребті сів на траву знесилений, почекав поки підійде група. Момент, коли я біг по балці я не запам'ятав. Як я встиг вибігти із хмари каменяк? Просто диво. Ті, що були наверху, раді, що я встиг. Дехто з них, мали сумнів, що я встигну вискочити з-під каменяк. Спустились вниз і зупинились недалеко від коша на березі річки. Грузини-пастухи привітно зустріли нас і запропонували айран — кисле молоко. Уже пізно, поставили намети, і я ліг спати.

На 7-й день днівка на березі прекрасної гірської річки. Навкруги гори з вершинами покритими снігом. Чудо-день. Не потрібно знімати мокрі намети, не потрібно виходити на стежку. Можна поспати, купатись, загоряти, пройтись по долині, помилуватись краєвидами, чого завжди бракує в категорійному поході, зв'язаному затвердженим графіком руху.

Ранком вийшли з табору і через чотири години були в альптаборі «Узункол». Нам по долині прямо до перевала Хотю-Тау. Підхід довгий і тяжкий своїми кілометрами і високим темпом

ходу. Зупинились перед останнім кошем, потім підійшли ближче під перевал і на рівній галявині, покритій травою поставили намети. Звідси чудово виглядає двоголовий Ельбрус.

Вранці дружно зняли намети, зібрались і вийшли на маршрут. Швидко підійшли до льодовика. Спочатку підйом по льодовику, якому кінця і краю не видно. Погано, що глибокі тріщини на льодовику закриті і є небезпека провалитись. На кожному кроці мусимо перевіряти міцність сніжних мостів над тріщинами. З часом сонце пригріває, під ногами уже не сніг, а мокра «жижа» із води і снігу, пальці ніг зводять холодом. Насамкінець, сніжне поле, подібне до болота, кінчається. Перед нами високий, виснажливий скельний зліт. Скельний зліт дається з трудом, сонце нестерпно пече, хочеться пити. Ми на **перевалі Хотю-Тау** висотою 3700 метрів над рівнем моря. Знімаємо записку попередньої групи і кладемо свою в консервній банці в тур і закриваємо камінням. Проходимо ще невелику відстань і піднімаємось на **перевал Ехо війни**. На цих перевалах під час війни захисники перевалів Головного Кавказького хребта і Приельбрусья вели запеклі бої з німцями. В цих боях брали участь багато українців. В військових підрозділах воювали альпіністи-українці: Олексій Сидоренко, Віктор Ломако, капітан Юрченко, Микола Моринець і багато інших. Олександр Сидоренко був одним із тих альпіністів, які організували безпечний перехід більше півтори тисячі мешканців Нижнього Баксану, в тому числі двісті тридцять дітей. Перехід організували через перевал Бечо в Сванетію, надзвичайно складний, особливо для непідготовлених учасників. На перевалах німці зустріли шалений опір наших бійців. Сліди боїв залишились до наших днів. Бліндажі, обкладені каменями брилами, патрони гвинтівок і автоматів, залишки деталей мінометів, міни, розбиті каски і військова амуніція. Спускались з перевалу по крутому сніжнику, вільному від каменяк, на своїх «санях», на ногах з великою швидкістю до самого низу. Внизу догнали групу дитячого туризму із Нальчика під керівництвом Олексія Хортенка. Далі йдемо разом. Попереду у нас серйозна перешкода — річка Терскол. Річка в витках виходить із тунелю в льодовику надзвичайно бурхливим потоком. Виходимо на берег. Внизу піниться бурхливий потік. Потрібна навісна переправа. Для цього потрібно один кінець мотузки переправити на другий берег. Це складна, відповідальна і небезпечна операція. Один із учасників нашої групи Володя з подвійною страховкою вбрід переправився на протилежний берег

і закріпив мотузку за камінь. Натягаємо мотузку і переправляємо над бурхливим потоком по повітряній переправі спочатку частину рюкзаків, а потім і хлопців. Після них переправляємось і самі. Знімаємо переправу і в Терскол, це Приельбрусся. Тут намети ставити де сподобається не можна. Потрібен дозвіл і нам його легко дають на території українського туристського табору «Юність».

Днівка в Терсколі. Відпочинок і знайомство з Приельбруссям. Двоголовий Ельбрус велично постає над Терсколом. Біля підніжжя стоять побудовані в різні роки: корпуси Центру військового альпінізму, готель «Іткол», кафе, турбази, значки, вимпели. В будь-яку пору року тут маса людей із всіх «усюд»: наших і закордонних туристів, альпіністів, гірськолижників. Але є одна прикмета, загальна для всіх такого роду закладів (альптабори, турбази, дома відпочинку), — це наявність базару вовняних виробів. Базар характерний розтягнутими довгими мотузками (альпіністськими), на яких жінки-майстрині: грузинки, кабардинки, балкарки, чеченки розвішують, зв'язані своїми руками вироби із вовни: рукавиці, шарпетки, светри, шапки і багато іншого. Ми, приїжджаючи з Кавказу, привозили унікальні шерстяні вироби, які нам потім служили довгі роки, зігріваючи тіло холодними ночами в суворих гірських умовах. Вироби довговічні, теплі і зручні.

Наступний день, неділя. Запланували сходження на Ельбрус. Звичайно, ми не планували зробити це за один день, а стільки буде необхідно для акліматизації до великих висот. Окрім Олега (він альпініст), ніхто з нас не мав досвіду таких сходжень на Кавказі. Але дуже хотілось. Хоч перервати розповіді про походи описом Приельбрусся, яке є унікальним навіть для Кавказу. В район Приельбрусся можна доїхати по дорозі через Нальчик — столицю Кабардино-Балкарії. Шосейна дорога в'ється вздовж бурхливої річки Баксан по ущелині, яка веде до серця Головного Кавказького хребта — вершини Ельбрус. Після селища Ельбрус, ущелина Баксану звужується, на обох берегах стоять окремі сосни, які переростають в сосновий ліс по обох боках дороги. На одній із придорожніх полян розташована триповерхова будівля турбази «Ельбрус», через три кілометри від якої вліво відходить ущелина Юсеньгі, яка закінчується перевалом Бечо (3375 м) через Головний Кавказький хребет (ГКХ) в Сванетію — один із внутрішніх районів Грузії зі столицею Местія. Ще через пару кілометрів від ущелини серед дерев видніється гор-

дість Приельбрусся готель «Іткол», поруч з яким територія української турбази «Юність». Далі на південь невелика ущелина Донгуз-Орун, яка закінчується однойменним перевалом (3203 м) через ГКХ також в Сванетію. Ельбрус відкривається у всій красі, коли підняти на альпійські пасовиська схилів Чегета, звідки його вершини на протилежному хребті, видно від підніжжя. Немає на Кавказі другого панорамного пункту, з котрого двоголовий сніговий велетень Кавказу — Ельбрус був би величніший.

«...Досвітня темінь. От на сході світлішає, розгоряється зоря. На фоні напівтемного неба, висвітлюються контури далеких гір. Вони стали рожевими і світлішають кожної миті. Якщо на мить відірвати очі від цього видовища і глянути вниз, в ущелину, то не видно нічого: світанок там ще не наступив. Сонця, поки що не видно, але променями осяяне уже півнеба. Перший промінь сонця вийшов із-за гір. А на заході, на фоні півтемного неба, виростає велична тінь Ельбрусу. Незабутнє видовище! Тут, на практично 5-и кілометровій висоті, світить сонце, а в ущелині темно. Схід сонця закінчився, але ще довго не можливо відірвати зір від освітлених рожевим світлом гірських пасм». (Ельбруський летопис, В. Кудінов). Ранком чергові піднялись о четвертій, щоб до шостої вийти. На сніданок рисова каша з м'ясними консервами і какао. Після оголошення підйому всі швидко встали з бажанням умитись. Але Олег не радить цього робити перед сходженням. Жир на шкірі, який змивається водою, в дійсності захищає шкіру від опіків і обвітрювання. Після всіх процедур ми вийшли в напрямку «Приюта одинадцяти». На синьому небі ні хмаринки. Обидві вершини як на долоні, манять і зовуть до себе. Ми милуємося краєвидами, забувши про все решту. Ми на льодовику Малий Азау, для страховки зв'язались і благополучно перейшли льодовик з глибокими тріщинами. Ми пройшли другу і третю морени і вийшли на крутий сніжник, який поступово перейшов в один із льодовиків, які сходять з Ельбрусу. Знову підйом в зв'язках, і за черговим перегином на фоні сніжного поля і синього неба виник «Приют». Ми йдемо годину, а притулок все не наближається, і тільки через дві з половиною години, ми підійшли до скель, на яких стоїть «Приют». Сім кілометрів ми додали шість з половиною годин. Для такої топографії швидкість непогана. «**Приют одинадцяти**» не перевантажений: група альпіністів на тренуванні, гірськолижники і дві групи туристів, подібних до нас — шукачів пригод. Ми підійшли

до чергового по притулку, розповіли про свою мрію підкорити Ельбрус. Він усміхнувся, показав пічку, нари і сказав: «Располагайтесь». Самопочуття непогане, правда, у мене трохи болить голова. Дехто із хлопців почали умовляти Олега вже вночі вийти на сходження. Він нам пояснив, що потрібна акліматизація протягом декількох діб. Це нормально. Дійсно, ввечері в інших також посилювся головний біль і зовсім пропав апетит. Це погано і є наслідком кисневого голоду на висоті. Для пристосування до умов кисневого голоду потрібен час. Сонце сідало і скоро зовсім заховалося за сусідню вершину Кюкюртлю — найближчої сусідки Ельбрусу. Стало холоднішати, одягли на себе все, що було тепле: светри, куртки, безрукавки. Скелі і мокрий сніг замерзли вмить. Наступила холодна, морозна ніч в високогір'ї Кавказу, на висоті 4200 метрів. Чорне небо засіяне безліччю яскравих зірок над головою. Ми вклялись на тапчани, яких у притулі було на сорок чоловік. Ранок без вітру з восьмиградусним морозом, струмки, які ввечері весело дзюрчали, замерзли. Сніданок і вихід в тренувальний похід, хоча уже саме перебування на такій висоті уже є акліматизаційним заходом, який може допомогти в подоланні шляху до вершини. Вийшли на кільцевий маршрут до скель «**приют Пастухова**», що на висоті 4610 м. Дехто з учасників підхопив «гірняшку», це серйозний недуг, викликаний перебуванням на великій висоті над рівнем моря. З нами йшли учасники з других груп і лікар, з усіма необхідними засобами. Три години витратили на підйом до скель Пастухова, кругом лід, мерзлі скелі і сніжні поля. Похід закінчився, ми спускаємось до «Приюта одинадцяти». Вечеря. Самопочуття не змінилось. Апетит добрий. Плани наші незмінні. На ніч запланований підйом і вихід на вершинний маршрут. Лягли спати. Погіршення погоди не передбачається і це нас підбадьорює. Хочеться пити. Але вночі ми раптом почули пориви сильного вітру. Я виліз із спальника, відкрив зовнішні двері: видимість зменшилась до найменшої. В горах така раптовість в погоді буває часто. Поки команди на збори немає, і я згодом заснув. Прокинувся, уже в вікні посвітлішало, але виття вітру не зменшилось. Про вихід на сходження годі і думати. На наступний день, уже опівдні, Олег підійшов до червоногодізнатися перспективи. Вернувся засмученим. Надії, що нас випустять, ніякої. Ми почали збиратись вниз. Вітер не вщухає. Черговий застерігає нас про небезпеку спуску при такій погоді. Ми лишаємось і виходимо на наступний день вранці. Через три години

повільного спуска при малій видимості ми спустились до «Льодової бази». Тут видимість краща, ми спустились нижче хмар і при помірній видимості через дві години були внизу біля «Кафе».

Ранок. Покидаємо Приельбрусся і направляємось в Сванетію через перевал Бечо. Дві години — і ми на повороті в ущелину Юсенгї. Незвичайні краєвиди, на стрімких скелястих стінах ущелини то тут, то там приліпились потужні дерева, переважно сосни. На ночівлю стали в 200-х метрах на галявині за північним притулком. В самому притулку людно, на шляху до перевала тут зупинились дві групи туристів — «плановиків». Це групи, які формуються із учасників, які купили профспілкові путівки на «Всесоюзні маршрути», один з яких проходить через перевал Бечо в Сванетію. Я любив, як і всі самодіяльні туристи, спілкуватись з плановиками: вони завжди цікавились нашими походами, вважали нас «незбагненними» і завжди, маючи надлишок продуктів, охоче ділились з нами: сухою ковбасою або тушонкою «Сніданок туриста».

Ранок. О п'ятій годині плановики уже пішли на перевал. Ми вийшли о шостій. Стежка йде траверсом лівого схилу, весь час круто піднімається вгору. Внизу рододендрони потужними кущами уже відцвіли, а вище рясніють різнобарвними квітами доволі великих розмірів. На підході до льодовика ми наздогнали плановиків, перші учасники були уже на морені, поруч з льодовиком, з-під якого виривається потужний потік. Ми вийшли на льодовик о 10-й годині. Плановики уже на льодовику. Йдуть дружно: «нога в ногу», це їх остання природна перешкода. Дві групи чисельністю 42 учасниці йдуть з двома інструкторами і віслюком. Вони йшли так: направляючий інструктор з віслюком, на спині якого причеплені два рюкзаки, потім тісною колоною один за одним ідуть учасники і замикає колону другий інструктор. На початку льодовика снігу практично немає, тобто тріщини всі відкриті на повну ширину. Небо вкрили чорні хмари, почався дрібний холодний дощ. Ми наздоганяємо групи. Інструктори просять нас не випереджати групи і допомогти переправити учасників через перевал. Ми не заперечуємо і йдемо разом з ними. Допомогаємо переводити учасників через тріщини. Це ми робили практично до самого туру перевала. Найнебезпечніше місце «курина грудка», відомий альпіністам і туристам сніжно-льодовий крутий схил, траверс в кінці схилу кінчається широкими тріщинами. На мокрому снігу ноги небезпечно з'їжджають вниз. Ми допомогли інструкторам провести учасників-плановиків

в найнебезпечних місцях. Але дощ посилювався вітром і снігом, видимість упала. На **перевал Бечо** вийшли вище хмар при сильному вітрі уже з морозом. Холодний вітер пронизує мокру штормівку наскрізь. Наші плановики затихли і стояли, ховаючись від пронизливого вітру, мокрі поліетиленові накидки на морозі «лопотіли». І все-таки ми організували традиційний перекус. Я був у захваті від баченого: стільки сягає око, Кавказ виглядає подібним поверхні моря, заповнений потужними чорними хмарами, які постійно рухаються подібно до магічного «варива» в величезному казані. Де-не-де видніються снігові вершини гір, і тільки Ушба на території Сванетії, практично поруч, стирчить високо своїми двома зубами, одиноко над морем хмар. Видовище унікальне для фотоапарата, але на своїх плівках я так і не знайшов його.

На черзі спуск, що не менш важливо, остільки в деяких місцях стежка чіпляється вузькою смужкою над глибоким проваллям, куди краще не дивитись. Але при обмеженій видимості небезпека зірватись ще більша. Мало того, деякі ділянки засніжені, а видимість в тумані-хмарах не більше одного-півтора метра. Змушені були в особливо небезпечних місцях натягти мотузкові перила на гаки, і учасники груп, підтримуючись руками за мотузку, спустились нижче хмар. Коли спустили всіх, вони дуже тепло нам подякували і на прощання поділились своїми продуктами, від яких ми не в силі були відмовитись. Ми в темпі пішли вперед, згадавши, що ми мокрі наскрізь. Ми планували дійти до лісу, розпалити вогнище і посушити одяг. А нам в долині, уже на морені засяяло сонце і поки йшли до лісу, обсохли. Наша стежка проходить повз коші, по містку через ріку Долра і підніжжя гори-красуні Ушби. Грандіозна і грізна гора, але біля підніжжя більше вражає водоспад, висота якого більше 300 метрів, з якого стрімко виривається потужний потік води. Водоспад унікальний тим, що вода наверху виривається вниз пульсуючим потоком з потужними викидами води. Проходимо турбазу, і виходимо до столиці Сванетії — Местії. Поставили намет на території місцевої школи і пішли оглядати місто. Місто невелике з сільським сванським колоритом. Люди ставляться до нас прихильно, завжди готові допомогти і пригостити, причому самі також не пропускають своєї черги випити склянку чачі (грузинський самогон). Особливістю міста є велика кількість свиней, подібних до диких, але миролюбних і наглих. Вони скрізь: на базарі, на пошті, в магазині. Місцеві мешканці на них не звертають уваги, хіба що дуже сміливому дадуть по писку. Вночі ми були свідками

суточки зі свинями. Поруч з нами поставила намети група із Києва, яка останні три дні йшла за нами. По приходу вони взяли хліба з запасом, який поклали в рюкзак в наметі. Вночі свині «унюхали» хліб і роздерли намет до самого верху. Хлопці мусили льодорубами по писку відганяти їх. Вранці ми вже біля каси місцевого аеродрому. Нас поінформували, що літак АН-2 на Зугдіді може бути біля 10-ї години. Після 8-ї почали підтягатись місцеві пасажири, зі всяким збіжжям, одна жінка навіть козу притягла. Нам начальник аеродрому, він же радист і касир, сказав, що ми можемо полетіти, якщо лишаться вільні місця після закінчення посадки. Але коли жінка затягла свою козу, ми зрозуміли, що місць таки не лишилось. Ми пішли шукати інші джерела для виїзду на «велику землю». «Велику» тому, що відстань для машини практично на цілий день надзвичайно складної дороги з проходженням двох перевалів і дорогою над ущелиною ріки Інгури. Шукаємо машину. Знайшли на території школи, водій згодився нас взяти до Зугдіді. Виїзд на завтра. Зранку завантажили рюкзаки і самі розташувались на саморобних ослонах. Спочатку, ми довго колесували по місту з періодичними зупинками біля багатьох воріт сванських садіб. Водій вів численні перемовини, напевно, з друзями і сусідами, про щось домовлявся, щось обіцяв. Біля однієї садиби зупинив машину прямо під величезною грушею. Груші великі і смачні, час очікування збіг дуже швидко. Пройшов час, і ми виїхали за місто на дорогу, яка йде траверсом на крутому скельному схилі. Через деякий час ми виїжджаємо на дорогу вздовж ріки Інгури, яка бурхливим потоком тече далеко вниз. В деяких місцях висота стіни сягає 800 метрів. Проїхали дорогою через два перевали, і спуск вздовж каньйону ріки Інгури по вузькій дорозі. Каньйон настільки глибокий, що ні річки внизу, ні дороги з боку каньйона ми так і не бачили. Видно було спереду в деяких місцях, що дорога вузькою стрічкою проходить в скельній стіні. В деяких місцях видно древню стежку видовбану в скелі висотою і шириною для коня з вершником. Доїхали до Зугдіді, водій нас висадив, але не залишив, тут же домовився з водієм іншої машини, який довів нас до Гуантіанді. Звідки ми потягом доїхали до Сухумі, звідки порівняно скоро вилетіли хто куди. До побачення, Кавказ.

Карпати зимою. 1973 р.

Стільки себе пам'ятаю, завжди хотів відвідати **Карпати**, остільки знав тільки те, що там воювали бандерівці. Зима 73 року взагалі була безсніжна, а по моїй інформації, саме зимою Карпати найкращі. В ту зиму на підприємствах були путівки на різні карпатські бази. Ми з дружиною Олею, яка була напередодні декретної відпустки, вирішили їхати вільно від обов'язків власника путівки: відпочивати в одному місці. В кінці лютого, 26 числа, сіли в літак Дніпропетровськ — Івано-Франківськ і полетіли в Карпати. Зупинка в Кіровограді: погода дощ зі снігом і затримка рейсу. Купили зубну пасту, остільки нас попередили, що в Франківську зубної пасти немає. Через одну годину 40 хвилин літак сів в Івано-Франківському аеропорту. Нас зустріла тиха, безсніжна сонячна погода, з температурою типу легкого приморозку. Але головне що повітря насичене міриадами сонячних блисточків. То не сніг, не град, а маленькі пилінки льоду, які створювали сріблясте сяйво голубого неба. Дуже приємний початок знайомства.

Вирішуємо їхати до **Яремча** і через годину 50 хвилин автобус нас туди і довів. Міст над водоспадом на Пруті, турбаза «Гуцульщина» — все чудово. Ми в номері з балконом, який виходить в бік крутого схилу покритого високими смереками. Погода тиха, смереки зелені, земля чорна, хіба що тільки пахне снігом. 26 лютого 1973 року. На наступний день, ранок чуємо в коридорі чудесний спів невідомої чоловічої групи, яка виконувала ранковий підйом піснею «Ой Марічка чічірі, чічірі-чічірі, розчеши мені кучері, кучері-кучері...» Такі голоси я чув на концерті японської чоловічої групи «Ройял найтс» декілька років тому. Перший день, після сніданку пішли знайомитись з місцевістю. Погода казкова, з неба падають окремі «лапати» сніжинки. Пішли по крутому схилу на гребінь і були там біля 3-х годин. Це перша прогулянка. Після обіду сніг посилюється і до ночі при абсолютній тиші пішов настільки сильно, що навіть не схожий на природне явище. В лісі цей сніг виглядав взагалі фантастично: сніжинки летіли між деревами до низу величиною трохи менше долоні, в цілковитій тиші. Ми були в Карпатах два тижні і весь цей час не переставав йти сніг. Карпати вкрились товстим, до метра, шаром пушистого снігу. За два тижні ми об'їхали все доступне Прикарпаття з ночівлею в **Верховині, Ясині, Рахові, Яблуниці**. З появою снігу турбаза «Гуцульщина» почала заповнюватись відпочиваючими, і через тиждень вільних місць

уже не було. Ми полишаємо Карпати з найкращими спогадами.

В кінці березня відправив до інституту нафти і газу документи на участь в конкурсі на посаду доцента. В серпні я виграв конкурс, і переїжджаю (перелітаю) до Франківська на цю посаду на кафедру технології машинобудування. Познайомився з викладачами і студентами-туристами, у яких я читав лекції, які, дізнавшись про моє захоплення туризмом, запропонували прийняти участь в походах по Карпатах. В вихідні дні ми часто відправлялись вечірнім поїздом на будь-яку станцію, ночували на передгір'ї в наметах чи гуртожитках лісорубів, які тоді функціонували в кожній долині: Осмолода, Бистриця, Микуличин чи Верховина.

Цей раз, 19 листопада, я з групою студентів Іваном Павлишаком, Марком Маневичем і Михайлом Вегешем (всі студенти IV курсу) запланував сходження на **Говерлу** зі сторони Закарпаття через Рахів, Богдан, Луги, Брецул. На той час вечірній поїзд на Рахів відправлявся о 16:39 годині і прибув до місця призначення о 21:00. Заночували на турбазі м. Рахова.

*Карпати. Зимові Карпати неперевершені.
Учасник зимового походу. Горгани 1973 р.*

Ранком підйом і з автобусної станції з пересадками доїхали до сел. Луги. Нам через приют «Брецул» на Говерлу і Петрос за один день. Зважаючи на погоду міжсезоння, забагато. Треба думати. Із Брецула на Петрос — 9 км, Петрос — Говерла — 9 км, до Ворохти 20 км. Навіть при добрій погоді це забагато, а тут доброю погодою і не пахне. Потрібне коректування маршруту, інструктори турбази в Рахові не радили робити ночівлю на маршруті, остільки йдеться про міжсезоння. Невеличкий перекус в Усть-Говерлі, і через 20 хвилин ми біля греблі, яку використовували для формування і сплаву плотів по Білій

Тисі. Виходимо по крутому схилу наверх на гребінь хребта, по якому при рухові з хорошим підйомом через 2 години (6 км) можна прийти до притулку. Встали рано, але туман закрив все, що можна закрити білою стіною. Поснідали, вирішили чекати. З часом змін немає. Потрібно приймати рішення, час спливає: вертаємось назад чи виходимо на маршрут. Перший варіант сповнений мудрості, але ми виходимо в біле молоко туману по гребеню від гори **Менчул до Говерли**. Заблукати тяжко: праворуч і ліворуч круті схили. Ідемо по гребеню на підйом. Туман, чи низькі хмари практично не ворухнуться, але по мірі підйому вітер сильнішає, під ногами появляється замерзлий мокрий сніг. Рододендрони і жереп покриті льодом. Вітер посилюється, хмари поступово змішуються з снігом. Стежка все більше покрита льодом, відполірованим вітром і снігом. Заметіль розігралась не на жарт, ураганний вітер навіть лід зриває з обледенілих кущів жерепа, утриматись на насту просто неможливо: вітер може здути з поверхні невідомо куди — видимість дорівнює нулю. Сніг сухий, подібний до брилок льоду, боляче січе замерзле обличчя. Ми йдемо проти вітру. Ознаки стежки кінчились, єдиний орієнтир — підйом по схилу. Каміння обледеніле, виглядає, як куски льоду. Точне місце знаходження не знаємо. Після чергового пориву урагану Марка збило з ніг, добре, що прямо під ноги Вегешу. Вегеш упав на нього, і вони полетіли вниз, але кущі жерепа через десяток метрів, зупинили. Після цього, ми всі зв'язались мотузкою, і далі йшли зі страховкою. Найтяжче першому, ми з Іваном поперемінно йшли направляючими. Головне не залетіти в провалля, на нашому напрямі їх декілька. Дванадцята година дня. Вийшли на прикордонні стовпчики Чорногорського хребта. Кожний із стовпчиків розміром січення 12х12 см, висотою 80 см. Вони обледенілі, але цифрові відмітки можна розгледіти — перша 39,12. Далі по відмітках йшли інтуїтивно до 39,05, це остання, яку ми знайшли. Далі пішов спуск, здається, ми на вершині. Потрібно шукати ознаки вершини. Знайшли, спуск у всі боки. Стоїмо радимось мовчки, все рівно нічого не чути, обмінюємось знаками. Все-таки везіння у справах присутнє — в цей час розрив у хмарах в бік Ворохти показав, що ми стоїмо на відстані 3-х метрів від крутого спуску, який ми упізнали. Заметіль на північному схилі, ще сильніша, і багато снігу. На спуск пішли вниз прямо, уже розв'язані. Через 40 хвилин руху вітер став вщухати. Ще через 30 хвилин в розривах туману побачили будівлі. Пізніше

здогадались — це Пожижевська метеостанція. Зайшли до них, вони здивовані. Зараз тут ніхто не ходить через вкрай небезпечну погоду. Ми зайшли подібні до привидів. Нас напоїли чаєм, ми організували «перекус» і пішли на спуск. З пониженням видимість покращилась. В доброму темпі дійшли до форельного господарства на 14-му кілометрі. Нам дуже пощастило: о 16.15 на Ворохту йде автобус. Дорога серед високих смерек, з якої інколи добре видно Говерлу, вершина якої закрита густою шапкою хмар. Пізно ввечері ми були уже вдома.

Наступний похід вихідного дня в травні на **Петрос**. Вечірній потяг до станції Зимір приходить о 20:20 години. Виходимо. Надворі дощ. Від потяга трохи назад через місток і по дорозі наверх. Через дві години під дощем ми дійшли до гуртожитку. Лісоруби на вихідні дні роз'їжджаються по домівках, лишається тільки охоронець, якого ми з великим труднощами розбудили. Вогонь в плиті ще горів, і ми зготували вечерю, обсушилися. Ранком піднялись біля п'ятої години і о сьомій вийшли в напрямку на Петрос. Через годину були уже біля підніжжя. Рюкзаки лишили на поляні, а самі легко наверх. Снігу з висотою все більше. Через сорок п'ять хвилин ми уже на вершині Петрос. Снігу дуже багато, але видимість задовільна, добре видно Говерлу, Чорногірський хребет, решту хребтів і надзвичайно привабливий хребет **Свідовець** з вершинами **Близниця**. Спуск. Бігом — 20 хвилин. Де була можливість, по снігу, вільному від каміння і кущів, ковзали по поверхні твердого насту. Мої студенти робили це так: капюшон брезентової штормівки одягається на голову, лягаєш на спину головою вниз і на великій швидкості летиш вниз, керуючи ногами. Тут є небезпека налетіти на камінь, не розгледівши його на початку спуску. Спустились вниз повністю мокрі і знизу і зверху. Короткий перекус, рюкзаки на плечі і на Говерлу, на нашу удачу видимість на Говерлі непогана. Потрібна тільки увага на засніженій стежці, яка вгадується з трудом на хребті, який веде на вершину. Ось і вершина, на якій стоїтьobelіск з неймовірними написами. Спуск в бік Заросляка на Ворохту і на Івано-Франківський потяг.

На свята ми водили групи студентів, або організовували походи з викладачами. На першотравневі свята 75-го ми зібрались в Закарпаття з Зеноном Новицьким і викладачами кафедри хімії: Романом Моргартом, Галиною Севастяною, Любою і Валерою.

В Рахові на турбазі «Тиса», яка в 10 хвиликах

ходу від вокзалу, поспілкувались з інструкторами, серед яких зустріли знайомих, на предмет сніжної обстановки в Карпатах. Обстановка несприятлива, місцями глибокий сніг, який легко провалюється, можливий схід лавин. Проїшлись по нічному **Рахову** і пішли на пошуки місця ночівлі на природі. Вийшли від турбази направо і вверх поряд з церквою. Ніч темна, нічого не видно, але рівне місце знайшли наверху за місцем. Дров не видно, але кип'яток для чаю треба. Бачу внизу освітлені вікна. Взяв чайника і пішов вниз погородах. Хата. Зайшов в дім, жінка посередині кімнати переодяг. Побачила мене, не здивувалась, хоча на дворі ніч, хоч око коли. Попросив кип'ятку, налив і пішов до своїх. Спитала: де зупинились? Я сказав. Вона мовчки здвинула плечима. Йду наверх і дивуюсь, що спотикаюсь об прямокутне каміння в високій траві, мало чого може бути. Попили чаю перекусили, що було під рукою, поспівали пісні і лягли спати по наметах о пів на першу. Ранок. Ніч була тепла, зоряна, тиха на дощ наче не показує. Виляжу з намета, і що я бачу: ми заночували на цвинтарі. У мене майнуло питання: «Якби ми знали, що спати будемо на цвинтарі, чи були б ми настільки веселі?»

Перше травня — Міжнародний день солідарності: «З святом!». Місце ми вибрали в основному не погане, навпроти дуже гарний смерековий гай. Вранці пішов дощ. Сьогодні у нас «місцеві» плани — відвідати **«Центр Європи»**. Можемо їхати автобусом за 20 копійок. До Квасової поляни автобус доїжджає за 26 хвилин. Після невеликої затримки на шлагбаумі поки забирали наші паспорти для перевірки, ми відправились до обеліску, який наче є центром. Зробили фото. Вернулись, пообідали в їдальні гуртожитку: борщ, биточки, пиво. О 14:30 вийшли на стежку, з якої починається наш маршрут по Полонинському хребту через відкриті безлісі вершини Терентин, Думен, полонини. Далеко внизу праворуч упізнаються плеса закарпатської чарівної річки Тиси. Зараз долина наповнена синім маревом повітря, настоящего запахом сіна і смереки, що наповнює груди гірською благодаттю. Ліворуч схили хребта закінчуються берегом річки Косовської. Закінчується серпантин. Останній особливо крутий, це вже підйом на **гору Магуриця** (1264 м), вона ліворуч. Дорога вирівнюється, крутизна зникає, підйом закінчився. Негустий дощ, який почався годину тому, скінчився, але ми ввійшли в суцільний туман. Зенон йде першим, деякі ділянки стежки зникають під товстим шаром снігу, який під дощем подібний на кашу. Ноги до колін мокрі, тим більше, коли нога провалюється,

Карпати. Зимовий похід в Карпатах студентів Інституту нафти і газу. 1975 р.

то просто в воду. Жіноча частина нашої групи, особливо Люба, виснажені, уже хоче тепла. На горі Терентин видно телевізійну вишку. Зимом там рідко хто буває. Тепер наша задача не пропустити стежку на **«Перелісок»**. Вийшли на гору Думен, вершину впізнали, але видимість в тумані близька до нуля. Вийшли до розвилки стежки і в тумані знаходимо притулок **«Перелісок»**. 2 травня встали рано, виходимо із широких воріт притулку на дорогу. Нам на полонину Драгобрат. Видимість погана, але вказівники на високих стовпах видно. Почався вітер, який з часом став сильним, особливо сильно продувається ділянка після тригонометричного знаку на **горі Думен**. Зліва і праворуч, ми проходимо полонини Громівка, Переця, Білинська і Стара. Йдемо по хребту і на розвилці йдемо направо до підніжжя **Близниці Малої** (1567), в деяких місцях ще глибокий мокрий сніг. От і гора **Близниця** (1872). Ми плаєм виходимо на покриту льодовим панциром вершину. В розривах туману праворуч бачимо кар і невеличке весняне озерце, наповнене талою водою, з якого витікає один із притоків річки Свідовець. Ще через кілометр виходимо на вершину **Близниці Великої** (1872), яка є найвищою точкою на маршруті. Пологий спуск у западину на хребті, з якої прямо починається підйом на **гору Стіг**. Нам потрібно на полонину Драгобрат. Полонина зручна для відпочинкових заходів, і тут здавна існує притулок **«Драгобрат»**, в районі якого можна заночувати.

3 травня встали рано, у нас хоч і невеликий перехід, але ми повинні з Ясені виїхати додому. Дорогою вниз виходимо по мосту через **Свідовець** на дорогу вниз до поперечної дороги Рахів — Івано-Франківськ через Ясеню.

Таких клубних походів в Карпати з студентами і викладачами були сотні, і більшість із них залишили свій емоційний слід в пам'яті. Практично кожену зиму ми ходили в лижні кате-

горійні походи. Це сім-вісім днів безперервного перебування на зимовому холоді з ночівлею в наметах. Звичайно холодно. Тим більше, що ми не мали якихось спеціальних спальних мішків чи одягу, все було як завжди, з добавкою теплої білизни та теплішої куртки.

Початком одного із таких походів ми вибрали Космач. Я з студентами, серед яких були Толя Дединський, Петро Твердохліб і інші, виїхали на Коломию і автобусом на Космач. Звідти в нічний час до **турбази «Космач»**, що в семи кілометрах від села. Ніч безхмарна і морозна, до 10-12 градусів. Високо в небі холодно світить місяць. Ми уже далеко за селом. Сніг гулко хрустить в лісовій тиші. Ми підходимо уже до притулку, коли почули людський голос: «Вьйо-вьйо...» з добавкою гуцульських переконливих слів. Підходимо ближче, бачимо картину: в замерзлому потічку, досить глибокому, проламаний лід утворив брід, посередині якого стоїть фіра з одною маленькою конячкою, навантажена дровами-жердинами. На фірі сидить дід гуцул, лупить коня батогами, а фіра ні з місця. Ми пробували з берега допомогти, але без результатів. Толя з Петром полізли в воду по коліна і почали вивантажувати жердини. Виявилось, що декілька жердин звисились з фіри, залізли під прибережний лід і вперлися в берег. Фіра заблокована. Її звільнили. Допомогли конику вилізти з води, завантажили фіру і пішли швидко до бази і ще довго чули в слід слова подяки і молитви за наше здоров'я і благополуччя. Це нам завжди згодиться. На базі повно людей: дві групи плановиків. Уже час ночі, а гучне святкування планових туристів у розпалі. По кімнатах чути спів, чокання склянок. Нам дали місце для ночівлі. Толя і Петро пішли шукати місце просушити одяг.

Ранок. П'ятнадцятиградусний мороз, тихо, багато снігу. Наш шлях лежить на **перевал Рижі**. Ми одягаємо лижі і йдемо по схилу на перевал по одній із найкрасивіших зимових стежок Карпат, в **урочище Явір**. Густий смерековий ліс з гіллям, вкритим тяжким снігом, змінюється світлими полянами, засипаними товстим шаром снігу з поодинокими величезними смереками. Ми йдемо уже чотири години. Почали відчувати віяння теплового вітру, таке унікальне явище зустрічається зимою вкрай рідко. Ми продовжуємо підйом із привалами і зупинкою на обід. На перевал **Рижі** вийшли на кінець дня. Погода — чудо. Знайшли місце для наметів, витоптали сніг, приготували дров на ніч. Сонце хилиться уже до хребтів, і нам явилось чудо. Білосніжні гори із середини засяяли срібним світлом, яке перели-

валось подібно до північного сяйва. Срібляста корона Карпат стала настільки потужною, що сонце із червоного кольору стало сріблясто-червоним і взагалі Карпати в світлі заходячого сонця заграли всіма неможливими для опису словами фарбами. Ми стояли на хребті і милувались цими чудовими переливами фарб до того часу, поки на карпатські хребти впала повна темрява. В чому справа? За що нам така нагорода? Якому фізичному явищу ми були свідками? Я не можу пояснити фізику цього явища, але думаю, що по якихось невиданих законах метеорології гаряче повітря проривається, наприклад, із Сахари прямо до нас. Такий гарячий вітер зимою називають **«фьон»**. Тепле повітря «фьону» розтопило снігову поверхню, а під вечір температура знизилась і поверхня снігу замерзла оболонкою льоду, яка відбивала промені сонця від гірської поверхні створюючи неможливі картини. Це ж потрібно було нам зупинитись в зимовий час на перевалі, щоб бути свідками такого чуда. Ранком ми вилізли з наметів, перед нами Карпати в морозному снігу. Женя і Степан уже розпалили палаюче вогнище і розтоплюють сніг в казані. Швидко приготували сніданок і вниз по серпантину, прекрасна лижня, по якій ми досить швидко спустились до **притулку «Явір»**. Далі в високому темпі після обіду прийшли в Яблуницю. Тут у нас зустріч — до нас повинен приєднатись Едік Кузьменко, далі він йде разом з нами. Де нам чекати його? Звичайно, в кафе поряд. Ми сидимо в кафе, після досить важкого переходу. І що ми робимо? Ми п'ємо гаряче вино, приготоване господинею кафе, яку зовуть Галя. Чудесний напій. Вона брала сухе закарпатське вино, додавала різні спеції, відомі тільки їй, і гріла в чайнику на електричній плиті. Чарівний напій, гарна нагорода за тяжкий зимовий перехід. Приїхав Едік, посиділи разом, уже вечоріє. Ми ночуємо на базі «Горная», там же і поїли в їдальні.

Ранок. Ми стаємо на лижі і йдемо в бік перевалу Столи. Спочатку вниз, потім через гору Діл лижня заводить нас в густий смерековий ліс. Тут уже є слід лиж, тому ми йдемо легко, широким шагом. За мною йде Толя Дединський, він уже досвідчений лижник, добре катається на гірських лижах, за ним Женя Токарський і решта моїх студентів. Вони люблять лижі і часто самі проявляють ініціативу і організують лижні походи чи поїздки в Яблуницю на гірські підйомники. Зимові походи досить складні, але Карпати зимою просто чудові. За ці роки у мене були сотні походів різної складності переважно зимою, остільки літом я був в походах по далеких гірських районах. Остільки походів в Карпати

в будь-яку пору року було багато, тому на всіх я зупиняюсь не буду. Зупинюсь на деяких моментах.

Похід на Хом'як на один день дуже пізньої осені. Ввечері в суботу потягом приїжджаємо в Татарів. Погода: холодний, мокрий вітер. По дорозі до Хом'яка йти не дуже хочеться, чекаємо попутного транспорту. Ніхто не зупиняється. Нарешті бачимо «махину», в якій фари метрів на два з половиною над дорогою. Зупинилася. Величезний гарматний тягач, в якому напевно нафтовики їдуть по своїх справах. Залазимо в високий кузов на висоті другого поверху. В кузові гора двометрових коліс, труб, канатів, тросів, каністр і ще чогось, що в темноті не впізнаєш. Їдемо. Зупиняємось. В повній темноті висаджуємось на дорогу і шукаємо місця для ночівлі. Ставимо намет і спати. Всю ніч завивав холодний вітер. Вранці ще темно, а холод нас витяг із холодних спальників. В темноті, без їжі вийшли на підйом. Стежка ледь-ледь вгадується під снігом. На льодових ділянках слизько. З набором висоти снігу більшає, температура падає, вітер на відкритих ділянках збиває з ніг. Нас четверо: зі мною Іван Павлишак і ще двоє хлопців з його групи. Світанок застав нас, коли ми пройшли значний відрізок підйому. До жерепів вийшли з дуже обмеженою видимістю від сильного вітру зі снігом. Жерепи забиті снігом, а гілки обмерзли мокрим снігом, покриті інеєм. От і вершина, на якій з трудом утримуємось на слизькій поверхні під сильним вітром. Скоріше вниз і на вокзал. До побачення, Карпати.

Весна. Травень. Ми на Свідовецькому хребті. Тихо. День. Ми йдемо в напрямку Близниці. Сніг глибокий, покритий настом. Людину тримає, тільки часто «у-у-у-хає» і ноги провалюються на всю довжину. Туман. Туман зливається з снігом, і взагалі не видно куди йти. Окові нема за що вчепитись. Я йду направляючим. Тихо. Відмічаю:

Лижні гонки на 15 км на П'ятихатках. Ворохта. Третій до фінішу Д. Кудін

повітря ледь-ледь, але відчувається в праве плече спереду. Відволікаюсь на сніг. З часом звертаю увагу: вітер ворушить повітря в ліве плече позаду. Дивуюсь. Через деякий час, виходимо на сліди на снігу, а ще пізніш переконаємось, що сліди наші. Цікаво. У мене це вперше. Добре, що в розривах туману вдалось засікти по компасу напрям на вершину, яку ми впізнали, і все закінчилось благополучно. В цю пору року північні схили мають великі і небезпечні козирки — надуви. Все обійшлося.

Найбільшою небезпекою в будь-якому поході зимою є холод, думаю, доречно привести застереження молодим туристам щодо попередження переохолоджень і обморожень:

По-перше, їх не потрібно допускати. Думаю, для кожного повинно бути актуальним запобігти переохолодженню (може привести до застуди, навіть щеплення не допоможуть) і обмороженню — наслідки відомі.

Варто розділити «запобігання» в місті і окремо за межами міста. В місті кожен повинен запам'ятати свої відчуття до відповідної погоди при одязі, який був, коли ви замерзали або було жарко. Якимось чином в своїй уяві категорюйте комплект одягу і змінійте його відповідно до змін погоди: одягти шарф чи тепліший светр. Далі такі запобіжні заходи:

- ноги захищати взуттям, яке не пропускає води (як правило, таке взуття не ремонтується);
- устилки у взуття потрібно вибирати з наклеєною фольгою;
- штани для чоловіків повинні бути теплими, для жінок при морозах зручні штани типу спортивних з теплою підкладкою всередині: зручно, тепло навіть при вітрі і вишукано;
- руки захищати краще рукавичками, в них тепло, а незручності при необхідності щось зробити, можна уникнути, знявши рукавички, наприклад, зав'язати вузол чи застібнути гудзика;
- на голову краще одягати теплу шапочку і закривати вуха і одягати капюшон;
- пам'ятати, що найбільшим ворогом нашому здоров'ю є вітер, тому при вітряній погоді одяг не повинний продуватись;
- на обличчі частіше за все обморожуються вуха, ніс, щоки, підборіддя — їх захищати і контролювати потрібно в першу чергу.

За містом:

- завжди бути готовими до погіршення погоди;
- взуття повинно захищати від потрапляння снігу і не бути слизьким на фірні (зледенілий сніг) і льоду;
- на тіло одягати теплий одяг краще без

футболки, яка при ходьбі може змокнути, одяг типу вільного светру на голому тілі пропускає вологу, яка конденсується на верхньому одязі.

Якщо замерзають ноги:

- не очікуйте доки замерлим ногам стане комфортно: це ознака того, що ви обморозили ноги, швидко зніміть взуття і розітріть пальці ніг, краще зняти шкарпетки і розтерти ноги м'яким снігом, витерти насухо, якщо утеплити ноги нічим, обмотайте їх газетним папером.

Якщо замерзають руки:

- переохолодження рук частіше починається з пальців (пучки) і долоні ззовні. Ознаки: шкіра синіє. Що робити? Розітріть тертям кінці пальців (пучки) зібравши їх до купи і швидко потерти об ноги вище колін з притиском до нагрівання. Всю долоню можна зігріти під пахвами: потримати там чи бити обома, широко розкритими, руками під пахви;
- при обмороженні рук, їх потрібно розтерти м'яким снігом чи хутром (наприклад, шапки);
- потрібен постійний контроль обличчя, побілілий ніс можна побачити самому, якщо скосити погляд, обморожені вуха стають твердими, все решта обморожене губить чутливість;
- визначити, що людина дійсно замерзла, можна простими тестами: попросіть сказати «бублик» — у неї вийде «пуплик», при замерзанні рук неможливо доторкнутись мизинцем до великого пальця.

Основна порада при обмороженні: для відігріву ніколи не використовуйте зовнішнє тепло, для запобігання ускладнень. Біологія обморо-

*Карпати.
Експеримент «горная единица» зимою.
Ночівля на Чорногірському хребті.
Учасники Вітя Клімко (кер.), Дмитро Кудін.
1992 р.*

ження така: дія холоду на тіло, як екстремальної ситуації, примушує серце гнати кров для обігріву холодних ділянок тіла, тому шкіра спочатку червоніє, потім, коли не в змозі підтримувати температуру, синіє, і нарешті, обморожена, біліє. Капіляри і міжклітинна рідина замерзли, кров не доходить до клітин, поживні речовини не доносяться, всі функції замовкають. Відновити життя може тільки внутрішнє тепло. При розтиранні холодним снігом, або коли тримаєте руку в холодній воді кров поступово відновлює циркуляцію, і людина відчуває нестерпний біль від «зашпорів». Коли дається тепло ззовні, для неушкодженої частини тіла це сигнал: «все добре», кров відливає в другі ділянки, а обморожені клітини, деградують від нестачі поживних речовин, які може принести тільки кров і... далі ви знаєте. Обморожені ділянки на холоді синіють протягом десятиліть.

Бережіть себе.

*Карпати. На лижах по Свідовцю.
Учасник Д. Кудін. 1973 р.*

Відлітають в космос душі

ТУРИСТСЬКІ ЗАХОДИ, ЗУСТРІЧІ

Яремче. Маковиця. Фігура Божої Матері

Обласний зліт ветеранів спортивного туризму Прикарпаття. Яблуниця, 2013 р.

Розмова переконлива. Роман Бельбас, Валерій Муравцев і Григорій Мельник слухають уважно

*Учасники зльоту Іван Кухар,
Валерій Муравцев, Роман Бельбас*

Д. Кудін з грамотою

*Організатори і учасники Міжнародного злету ветеранів спортивного туризму.
Справа Танигін Ю., Соколов, Косило Ю., Боборикін О.*

*Учасники зльоту ветеранів спортивного туризму та альпінізму Прикарпаття, 2013 р.
В. Клімко, В. Завалко, Д. Круль, І. Рябокони, Д. Кудін, Т. Шандровський, І. Мартинюк, Р. Бельбас*

*Карпати. Сходження на гору Молода, пам'яті Р. Свистовича.
Учасники: О. Куцук, О. Підліснюк, В. Бахталовський*

Учасники злету Ветеранів спортивного туризму на Говерлі, 2012 р.

Студенти «Галицької Академії» на змаганнях

Яблуниця. Ю. Косило вручає грамоти найкращим. 2013 р.

*Карпати. Ворохта.
Підйом прапора злету.
Ю. Танигін, Д. Кудін*

*Учасники злету В. Клімко, Степан Шпарик,
Дмитро Кудін*

*Знаком «Видатний мандрівник України»
нагороджено Д. П. Кудіна за вагомий внесок
у розвиток спортивного туризму в Україні*

Не згасає ватра ветеранська. І не згасне, не дамо. Карпати. Яблуниця

Олена Кудіна

Натан

Ольга Кудіна

Карпати. Дмитро Кудін

На річці Прут Кудіни Ольга, Дмитро, онук Натан

Єнісей, Тува. Олена Кудіна, Ігор Зінченко

Група на схилах Ельбруса

Таймир. Плато Путорана.

Якщо уваяти себе на вертольоті, який повільно підіймається над плато Путорана, то побачимо переважно рівнину, вкрити, то яскраво зеленою травою, то кам'яними нагромадженнями. Зі збільшенням висоти видно глибокі каньйони з кам'яними зруйнованими стінами, потужні льодовики і нальоді, річки і насамкінець широкі долини, вкриті лісом, і тисячі малих і великих озер. Підйом на Плато крутими схилами із тераси на терасу, небезпечними для переміщення. Курумник (каміння) досить різноманітний по величині: від дрібного, яке небезпечно повзе по схилу під ногами, до крупного, по якому для переміщення потрібні півтораметрові стрибки з каменя на камінь. Вважалось, що Плато має незначну висоту, але найвища гора Кам'яна сягає висоти 1701 метр, є досить високою, як для плато. Каньйони глибокі, річки перетинають безліч кам'янистих порогів, а круті водоспади, мають вигляд безлічі каскадів. І, звичайно, нам захотілось побувати в цих прекрасних, диких заполярних місцях. В складі групи студенти: Володя Петріще, Саша Рябота, Ліда Рест, Роман Бабецький, Ігор Захарія, Сергій Стогній — наш випускник — і я, Дмитро Кудін (до кінця походу — просто Димич). Справу керування походом доручили Сергію, який мав досвід в подібних районах.

Наш борт літака ІЛ-18 маршрутом Москва–Норильськ. Погода в Москві сонячна, небо в мареві з рідкими хмарами. Посадка в аеропорту Амікель. Погода — дощ, $t = 15$ градусів. Автобусом приїжджаємо в місто Норильськ — найбільше місто за Полярним Колом, розташоване на 69-й широті. В центрі величезна площа, подібна до «Дворцової площі» в Петербурзі. Від площі відходять прямі, як стріла, вулиці-проспекти прямо в тундру. Будівлі, переважно п'ятиповерхові, подібні до «хрущовок» в Москві. Вулиці зручні, заасфальтовані, високі, вимощені тротуари, на які виходять вітрини магазинів з такою кількістю і розмаїттям товарів, які можна було побачити на той час тільки в московських магазинах «Берізка», де товари продають за валюту. Готелі, кінотеатри, плавальні басейни і все це за Полярним Колом. Ми зайшли в універмаг. Табличка: «Робота універмагу контролюється профкомом комбінату». Універмаг забитий всякого роду продуктами і товарами, від консервованих овочів з Болгарії до пемікана (в'ялене м'ясо, особливо приготовлене, сітки для накомарників. Нам потрібно до початку маршруту. Заночували в аеропорту.

Початок нашого маршруту на озері Лама (довжина якого сягає 82 км), що в 140 км від Норильська. Нам пощастило: пілот літака АН-2 погодився перевезти нас. На озеро прилетіли через 50 хвилин. Літак на поплавках сів на поверхню озера і підрулював до дерев'яного низенького причалу будинку відпочинку. Нам на протилежний берег. Вітер сильнішає, озеро абсолютно чорне, і високі чорні хвилі обливають нас з голови до ніг. Берег озера дуже м'який, і наш човен зупинився далеко від лінії суші. Висадились прямо в воду глибиною 15-20 см. Перенесли рюкзаки на сухе місце на густий зелений мох. Незважаючи на посилення вітру переправа через озеро пройшла успішно. Ми в усті невеликої річки, яка тече широкою долиною. Русло річки вислане крупним круглим камінням. Берега, як такого, нема, вода тече по широкому руслу між камінням, вкритим товстим шаром зеленого моху. Вище невеличкі хвойні і листвяні дерева, багато з них — сухі. Взяли рюкзаки і по руслу річки, потім по прибережних хащах вийшли на відносно рівне місце за 40 хвилин. Зупинились на ночівлю на гарній сухій галявині. Під вечір небо прояснилось, хмари пішли за обрій, вітер стих. Навколо рідкі сосни. Це місце і є перша тераса плато Путорана — початок нашого маршруту. Дров достатньо, розвели потужне вогнище, посушили свій одяг, взуття, поставили намети. Саша Рябота розпакував свою гітару, вперше за час переїзду. Ми боялись за її цілісність. Саша і Сергій мають чудові голоси, часто до них приєднувалась Ліда і ми всі. Взагалі, коли дні не були виснажливими, Путорана наповнювались головами українських туристів.

«Вранці» — таке поняття відносно, якщо зв'язувати його зі сходом сонця. Тут пізній вечір плавно переходить в ранній світанок. Це нас не дивує. По-перше, ще в Норильську ми переставили годинники на 4 години раніше. Але, якщо сонце тільки заходить за гору о пів на першу і виходить о пів на другу ночі, ясно, чому о 6 ранку воно уже високо. Зібрались до виходу на стежку після одинадцятої. Стали всі в ряд і зробили спільний знімок на згадку про початок походу. Перший день повністю ходовий. Знову сонце. Йдемо легко по схилу над річкою по звіриних стежках в напрямку перевала. Підйом по долині змінюється виходами на плоскі тераси, яких до верху може бути до 20 і більше. Тепер річка шумить далеко внизу в глибокому каньйоні, який періодично посилюється гуркотом високих водоспадів. Нам пророкували дуже багато комарів. Так воно і є. Комарі великі, чорні,

гудуть так, начебто мають два мотори. І їх тучі. Всі ми маємо накомарники і без них — нікуди. Знайшли місце для ночівлі.

Сергій і Саша Рябота зранку пішли в розвідку. Уже дванадцята година, а їх все нема. Вершини на обрії видно, але вони не мають пануючого положення, тому не можуть бути орієнтирами для визначення нашого місця знаходження. Небо надзвичайно блакитне, без хмар, абсолютно чисте. Ночі немає. Дуже багато ягід. Зняв на слайди ягоди, їх тут просто море, по інакшому сказати не можна, а гриби!.. То неможлива їх кількість: підберезовики, масляки, підосиновики (червоні). Дерева, в основному, хвойні, росте модрина (яскраво-зелені голки, м'які, ростуть пучками, в кожному по 15-20 голок). Птахів практично нема, літають одного виду не більше горобця, але хвіст довший (схожий на сорокопуда), тільки сіренький. Чого-чого, а дров тут багато. Сухостій горить, як солома. Рубається добре. Спеціаліст по дровах у нас Роман, на привалах він перший бере сокиру і йде по дрова. Верхні тераси і плато (вершини) безлісі. Трава має колір яскраво-зелений, росте рідко, скельні виступи голі. Прийшли розвідники. Своє місцезнаходження ми визначили. Вийшли після обіду і по крутих курумниках піднялись на декілька терас. Вибрали місце для ночівлі, поряд з групою ялинок, які гарно виглядають на фоні безлісої місцевості.

Ранок сонячний, зробив знімки долини Південний Неролах. Звідси добре видно водне дзеркало озера Лама, яке яскраво відбивається в променях сонця. Спека. Враховуючи, що ми відправляємось в досить дикі місця, ми взяли з собою рушницю. Володя із Закарпаття на полювання ходив з татом з дитинства, тому ми доручили йому бути головним мисливцем. Сьогодні Володя пішов на охоту сам-один, ми ще спали. Встали, розпалили вогонь, нагріли воду, зайнялись своїми особистими справами, час пройшов швидко. Бачимо — знизу піднімається Володя і подає нам якісь знаки.

Пізніше зрозуміли: потрібно взяти тару, сокиру і ножі. Ми пішли з ним і через кілометр побачили трофей — оленя. Зробили полуднівку.

Відїлись оленини: вареної і печеної над вогнищем. Зняли після обіду і вийшли. Зробили довгі переходи і стали на привал. Поклали рюкзаки і самі сіли прямо в море ягід. Чорниця крупна, подібна до черешні при дотику падає, і якщо підставити щось, наприклад, шапку, то за хвилину вона буде повна. Через деякий час роти у всіх стали чорними, як у африканської чорної мамби. Сьогодні Ігор на привалах постійно гострить свій великий ніж і щораз демонстративно дивиться на завгоспа. Справа в тому, що вчора завгосп видав продукти на варіння рисової каші з м'ясом (концентрат), якість якого, напевно, була менше ста відсотків. Враховуючи те, що Ігор мав завжди страшенний апетит, і готовий їсти все, незалежно від якості і кількості, а наші шлунки ще пам'ятали оленину, ми їли не дуже активно, Ігор зрозумів, що настав його час і з'їв півказанка тієї каші, від чого різко збільшилось використання технічного паперу. Ігор переклав вину і відповідальність на завгоспа.

В добром темпі виходимо на перевал. З перевалу відкривається чудовий краєвид на озеро. Лишили записку в турі на перевалі. Поясню, що кожний перевал, інколи навіть не категорійний, має перевальний тур. Виглядає тур, як конус, викладений з каменів діаметром основи до метра. Під тур через щілину кладеться банка з-під консерви з запискою: список учасників групи, звідки, куди, погода, дата. Інколи витягаємо банку, пробиту блискавкою. На перевалі традиційний перекус, фотографії. Спустились в зону лісів,

Таймир. Плато Путорана. Перекус по-таймирськи: чорниця в живому зображенні. Там її море

там знову море грибів. По грибах у нас спеціаліст Ігор, він уже 3-й день у нас старший грибник, всі решта рядові. Знайшли зручну галявину. Зупинились на ночівлю.

Зрання пішов сильний дощ. На маршрут виходимо по звіриних стежках вище від берега озера. Ми повинні вийти до витоків річки Динкенда. На ночівлю зупинились пізно на березі озера. Вдень озеро надзвичайно мальовниче в будь-який час. Жарко. Вірніше, задушливо, особливо при заході в тайгу. Але біля озера потягло прохолодою. Вода в озері дуже чиста, блакитного кольору. Берег, покритий дуже дрібною і надзвичайно чистою галькою — нам би для пляжів. Але далі — гірше. Замість гальки пішло велике каміння, під яким «зібучі» піски. Камінь просто провалюється в мокрий ґрунт. Пісок більше подібний до водного розчину глини. По цій густій рідині йти погано, постійно треба плигати з каменя на камінь. Зупинка, навіть на короткий термін, призводить до провалювання, разом з каменем. Гірше за все, що невідомо, наскільки можна провалитись: по коліно, по пояс, з головою. Це нас сильно затримує, ми не виконуємо графік руху. Зупинились на березі озера.

Днівка на березі озера Глибокого. На сніданок Ігор і Роман принесли грибів, вірніше, набрали поряд, навкруги наметів. Ми не мали такого поняття: пішов по гриби, вони тут скрізь. Тому «суп рисовий з м'ясом» перетворюється на суп з грибами — просто чарівний суп!

Після обіду знову почався дощ, але ненадовго, хмари швидко побігли на північ, і під вечір знову засяяло сонце.

Ранком хмарно, але дощу немає, в день почався сильний вітер і декілька разів зривався дощ. Ідемо вздовж берега озера Амуц-Кюель. Від берега краще не відходити, там такі хащі, стовбури дерев товщиною з руку ростуть на відстані 5-10 см. Із рюкзаком там не пройти. Ноги знову провалюються в піщано-глиняний розчин по коліно. А кінця озера і не видно. Озеро, напевне, не стільки глибоке, скільки довге. Обійшли озеро. Привал. На протилежному березі декілька мальовничих долин, стежки по яких ведуть в гори. Сьогодні субота і ми чуємо гул моторів човнів, це рибалки з Норильська. По карті за мисом має бути рибачий стан.

Таймир. Плато Путорана. Вид на озеро Амуц-Кюель

Хатина рибалок. Біля берега стоять чотири алюмінієві катери-«алюмінки» типа «Прогрес». Приїхали на рибаловлю разом з дружинами. Невеличка бухточка, захищена з усіх боків від вітрів. В хатинці раніше жили рибалки. Приїхали троє чоловіків: Андрусь, Саша і Анатолій. Познайомились. Андрусь запропонував підвести нас до устя р. Динкенди. Ми свої рюкзаки закинули в чотири човни і сіли по два чоловіка. За півгодини вони довели нас до устя Динкенди. Коли висадилися з човнів в усті Динкенда, уже було чути далекий гуркіт води з напрямку нашого маршруту. Пішли. Проходимо рідкий ліс, багульник, берези, тримаємось берега. А грибів, ягід: чорниці, брусниці — море! Чорниця уже достигла і дуже приємна на смак. Через дві години ми прийшли до винуватця того шуму — водоспаду на річці Динкенда. Я таке бачив в кіно. Ми поставили намети біля самого водоспаду. Шум такий, що говорити треба... треба кричати один одному в вухо. Вогнище уже горить, і Ліда варить напій: ягоди в своєму соку.

Вода в річці чиста, навіть порівняти зі сльозю недоречно — абсолютно прозора. Правда, по перекатах вона ніжно-голуба, і я маю надію, що на слайдах це буде видно хоч один відсоток, це буде дивувати тих, хто їх розглядає. Через скелі вода переливається з гуркотом. Тон кольору води змінюється від чорного на фоні чорного каміння до ніжно-блакитного на великій глибині. На нашому березі скелі відполіровані водою до блиску, на висоті в декількох метрів. Так піднімається вода при таянні снігів, переважно весною. Це видно також по завалах в руслі дуже товстих

Таймир. Плато Путорана. Ріка Динкенда, водоспад

дерев, поламаних водою, як сірники. То сила!

Прошло уже 7 днів подорожі і можна зробити деякі висновки. Путорана — чудовий північний край, туристами майже не відкритий. Кожний новий день приносить нові картинки. Для європейців це повинно бути цікавим. Ми вийшли на будинок Марецького. Георгій Дмитрович Марецький уже більше п'ятнадцяти років живе в дерев'яній хаті, яку збудував своїми руками і накрити на ній дах шифером. Поруч добротна будівля лазні, де можна попаритись «по-чорному». В молодості будував Комсомольськ-на-Амурі, потім Норильськ, має в місті гарну квартиру, але вирішив поміняти цивілізацію на життя в холодній тайзі, на природі. Тут полювання, риба, все в повному достатку. Вирощує навіть зелену цибулю і має ранню картоплю. Забрав до себе жінку, життя якої не склалось. Тепер вони разом живуть самотньо на далекому озері. Але самотньо, особливо літом, вони бувають рідко, часто наїжджають до нього попаритись в бані і відсвяткувати свій визначний день гості. От і зараз в бухточці стоять дві «казанки»: Гена і Володя з Норильська, працюють на комбінаті, у Володі день народження. Вони готують баню, запросили і нас, на що ми з охотою погодились. Не згадую про кількість і якість спирту, а меню варте того, щоби перелічити: риба в'ялена ряпушка, копчена нельма, подвійна юшка із харіуса, шашлик із печінки налима, і що нас зовсім добило, так це нове для мене блюдо — сугудай із сіга, найбільш делікатесної риби в цих краях: свіжу рибину розрізають на куски, заливають оцтом, солять — і з зеленою цибулею уже через п'ять хвилин вона має божественний смак.

Ранок. Все зібрано, йдемо далі до верхнього озера Динкенда. Ідемо повільно. Вся долина заповнена озерами, між якими труднохідні болота. Уже вечір, а ми не можемо вийти із лабіринту озер. Рано взяли курс до річки з північного схилу і потрапили на цілу низку озер, з'єднаних болотистими протоками. Постійно треба шукати прохід і інколи провалюєшся по поясу в болото. А можна і більше! Добре, що зараз мало води і більшість протоків доступні для проходу, і переправи вброд через річку простіші. Ми з Сергієм ввечері пішли в розвідку. Далі взагалі проходів немає. Тому вирішили переправитись на другий берег річки в місці, де стоїть закинутий чум і покритий дерном дім без даху і човен догори дном. Ще під час війни тут стояла ланка, яка ловила рибу. Знайшли підходяще для ночівлі місце.

Зупинились. На озерах багато качок з виводками малих каченят. Багато і дорослих. Володя уже вполював п'ять штук. Сергій, коли є час, ходить ловити рибу. Ранком він уже на річці ловить харіуса. Харіус хижак, тому він може схопити приманку навіть на льоту біля поверхні води. Сергій приніс харіусів у торбі. Сьогодні Ліда чергова, і їй багато роботи, розробляти качок і рибу. Ігор допомагає. Вода в озерах тепла, можна купатись, якби комарі і мошка давали це зробити.

Комарі, а пізно ввечері мошка, прокушують все. Захисту від них немає. Цікаво спостерігати, як комарі хмарою балансують від намащеного репеліном обличчя на відстані 15-20 см. Одна змазка діє протягом 1,5-2 години.

Ранком переправились через протоку до озера Динкенда вброд. Відрізок дуже важкий. Продрались через прибережні хащі і берегом вийшли на дуже красиву косу із крупного піску. На нашому шляху притиск, знову переправа через Динкенду вброд. На березі чум, в якому був пункт засолки риби, кинутий після війни. Лишилися бочки з сіллю. Від підлоги розібраного будинку йде стежка в бік озера Динкенди. Після невеликого привалу ми вийшли, знову дощ. Інколи злива. Зробили зупинку біля першого озера, в ланцюжку озер Динкенди. На першому перекаті переправились через річку. Зупинились на ночівлю пізно. Дощ лопотів по намету цілу ніч.

Встали пізно. Холодний дощ. Хмари торкаються землі. Видимість обмежена. Ввечері ми визначили, що нам потрібна знову переправа, все одно всі мокрі. Є одне правило, якого потрібно дотримуватись всім туристам в поході

незалежно від обставин: спальник і одяг для сну повинні бути надійно захищені від води: дощу, річки, озера. Збираємось і йдемо на переправу. Переправа жорстка, перепад висот великий, вода бурхлива і біла від піни. Розділились на дві групи, йдемо «стінкою», зі мною Саша, Ліда і Ігор. Ідемо в ряд, тримаючи руками сусіда зліва і справа за капюшон штормівки. В цій ситуації тільки смерть може бути виправданням того, що ви випустили штормівку товариша при переправі. Ступаємо в крижану воду і йдемо серед великих, слизьких і «живих» каменюк на дні.

Дійсно, «костоломна» ризикова справа. Ноги викручує в різні боки між камінням, краще було би мати шарнірні з'єднання стопи і гомілки. Води небагато, тільки вище колін, але дуже холодно. Вийшли на берег і без зупинки — вперед. Далі стежка виводить до озера, і вздовж озера по болоту і мокроті йдемо частіше без стежки, яка зникає в потічках і болоті. Знайшли відносно сухе місце для привала. Зварили обід і розклали ватру з цілих дерев, поставили їх стоячи. Висихали прямо під дощем на відстані 4-5 м від вогнища. Пара і дим стояли стовпом. Погода весь час змінюється: то дощ, то сонце. Потеплішало. Але озеро виглядає чудово. Особливо коли тихо. Під кінець дня почалася злива. Небо, обрії і гори затягло темними, густими хмарами. Йти далі неможливо. Підійти достатньо близько до перевалу не вдалось. Зупиняємось на ночівлю. Дощ не перестає. Під дощем ставимо намети, під шурхіт дощу заснули. Хотілось би мені запитати того, хто читає цю книжку: «Чи бачили ви, як ростуть гриби?». Сон у нас достатньо міцний, на безсоння ніхто не жаліється. Я також. Але люблю прокинутись першим. Прокинувся, відкрив намет, висунув голову для обзору. І що я бачу? Стільки сягає око, всюди гриби, вони вирости за декілька годин. Я довго дивився на них, і мені здалось, що я чую шурхіт від їх росту. Вони були подібні до натовпу людей, які стоять під теплим сонцем з парасолями. Потім прокинулись решта і з захватом, здивовані спостерігали цей незвичайний феномен для нас. В цей день у нашому меню з'явилося нове блюдо: гриби у власному соку з додаванням спецій у вигляді ягід і іншої зелені, що готується без води. У нас

навіть планували дні якогось одного сорту грибів. Жили деякий час просто розкішно, поки пішли на верхні тераси, де грибів менше. Ми зняли намети, гриби вирости навіть під наметами.

Ранок. Уже йдемо. Стежка тяжка, практично її немає. З усього походу цей день, напевно, найтяжчий. Першу половину дня йшли тайгою, густим важкопрохідним чагарником і завалами дерев. Після закінчення теплої дощу дуже багато грибів. Ліс пройшли мокрі з ніг до голови. Взагалі сніданку або обіду на маршруті надовго не вистачає. Тому через 2,5-3 години потрібен «перекус». По банці консерви: кілька в томаті або «сніданок туриста» на двох, як правило, на більше фантазії у завгоспа не вистачає. На «перекус» спустились вниз до берега річки. Тут вона зажата в мокрому, чорному каньйоні, тече з великим норомом. Перепад висот великий, ріка шумить і піниться, по всьому руслу — величезне каміння. Після «перекусу» вирішили йти по руслу. Але далеко не пішли, почався сильний дощ, а потім — злива. З іншого боку правий берег гарно виглядає, але непрохідний. Зайшли в каньйон, в деяких місцях берега взагалі немає. З обох боків високі мокрі чорні стіни. Сергій побродив біля слизької кам'янистої стіни, вода вище колін, але можна провалитися і по пояс, каміння слизьке. Вода звалить і понесе потоком вниз по камінню. При тому робиться це вмить, не встигнеш моргнути оком, як ти під водою. Що робити? Знайшли камінь над водою. Зупинились. Ми з Сашком пішли в роз-

Таймир. Плато Путорана. Переправа вбхід через річку Динкенда. Учасники Сергій Стогній, Володя Петріще, Ліда Рест, Ігор Захарія, Саша Рябота, незмінно з гітарою. Я стою в воді і фотографую

відку. Вилізли по мокрих скелях догори. Пішли верхом. Дощ не проходить ні на хвилину. Через півгодини ходу над обривом каньйона прийшли до спуску на притоку Динкенди. Обдивились можливий маршрут руху — можна пройти. Повернулись. Натягли перила. Під дощем піднялись по черзі з каньйона. Вище стіни трьохметровий крутий підйом, небезпечний для проходження, особливо під дощем. Дальше — лісом, по азимуту, остільки Динкенда в цьому місці робить петлю. Перейшли до протоки і з розчаруванням переконались, що пройти, як планували, не вийде. Висока, мокра стіна і сильний водоспад не дозволяють нам вийти на плато. Після розвідки вирішили «брати» стінку на плато лівіше від водоспаду. Вивчення крутих схилів в бінокль показало, що вихід на плато можливий. Брати дрова догори чи не брати? Долина далеко вниз, і часу, щоб спуститись за дровами, немає. Тому розпалили вогнище, трохи обсохли, зібрались, підготували альпенштоки, мотузки і інше спорядження, потрібне для сходження, кожен взяв по декілька дровин і прив'язав їх до рюкзака. Піднялись по крутому схилу з «живим» камінням. Термін «живе каміння» нами часто використовується, особливо на крутому підйомі чи траверсі схилу. Поступово навантажувеш передню ногу, крупне, а частіше, дрібне каміння зверху і знизу починає рухатись вниз по схилу із характерним стукотінням, я це назвав «могильний дзвін живого каміння». Погано те, що упор ноги надзвичайно ненадійний і каміння з-під ноги зривається вниз і падає в глибокий каньйон. Сергій йде першим, за ним я, далі Ліда, Саша. Чую: «Камінь!». Це сигнал: всім бути винятково уважними. Оглядаюсь, Саша уже сидить на осипу і повільно повзе в каньйон, його одна нога поїхала вниз, він розвернувся і сів. Я крикнув: «Лягай на рюкзак». Він зрозумів і перестав повзти, але будь-який рух, щоб перевернутись на живіт, призводив до подальшого сповзання до каньйону. Як добре мати хорошу звичку: у мене завжди під руками п'ятиметровий кусок страхувальної мотузки з двома карабінами на кінці. Витягаю страховку і кидаю Саші карабін, за другим разом він падає біля руки, пристібається і, тримаючись за страховку, повільно перевертається на живіт, упирається руками і ногами і знову повзе вниз. Я допомагаю йому зупинитися і повільно стати в наш ряд. Останній крутий схил перед першою рівною терасою найнебезпечніший. На решті терас було безпечніше, каміння лежало надійніше, нерухомо і підйом більш-менш вирівнявся, йти стало надійніше. Сили відпочити. Всі сиділи мовчки. Певно, прокручували від-

чуття тільки що пройденої небезпечної ділянки стежки. Небо в чорних хмарах, але досить світло, остільки сонце інколи просвічується через розриви в хмарах. Вітру, хоч і не було, та намети поставили міцно за допомогою каміння.

Йти буде добре. Зверху Путорана всі в рівеньких терасах і здалеку схожі на величезні китайські палаци. Верхні тераси складені з дрібного каміння, які здалеку схожі на величезні купи шутру на каменедробильному заводі. Багато різних мінералів. Сергій знайшов «друзу» із крупними, до 1 см, кристалами, загальною вагою до 3 кг. Вирішив взяти в рюкзак. Вчора вечір і сьогодні сніданок холодні. Дров взяли замало і тепер бачимо, що зробили неправильно. Скільки ще буде холодних перекусів — невідомо. Вчора випили по 20 грамів спирту за успішне сходження на верхні рівні плато. Закінчились: риба, качки, і теплі водоспади Динкенди. Напрямок нашого руху на північ. Що на нас там чекає, ми не знаємо. Не знаємо істинної складності маршруту. Хоч дивлячись на Путорана, надіємось, що складності великої не повинно бути. Путорана дуже прикрі. Коли дивитись знизу нагору, або підніматися по схилу, то таке враження, що підніматись лишилось кілька десятків метрів, і ти наверху. Але виходиш на терасу і розумієш: нам підніматись на наступну. Часто бачимо видовище дійсно фантастичне: панорама подібна до поверхні місяця, яку нам показують в кіно. Абсолютно пласка поверхня закінчується стрімкими кам'яними стінами, які складаються з напівзруйнованих монолітів, або кристалів, різної геометричної форми, в основному 8-гранників, витягнутих вгору на декілька десятків метрів. Вийшли на берег Динкенди. Дальше в Динкенду впадають декілька притоків. Тут уже дійсно місячні пейзажі — гори, в основному із зруйнованих вітрами, дощами і морозами скелі які мають незвичайні форми: палаців, гігантських воріт та ін. А ще далі піднімаються нові гряди терас. На захід обр'ї рівний, тільки інколи висота терас не співпадає, і тоді видно ступені. Через деякий час виходимо до витоків Динкенди. Починається річка з озера, яке знаходиться в напівкруглому цирку. З одного кінця озера витікає головнф притока, з якого виростає Динкенда. З другого кінця цирку на північному заході витікає р. Хойсі. Це водорозділ річок Динкенда і Хойсі.

В останній раз випили води із Динкенди і зробили фотознімки на фоні озера і витоків. Жаль покидати річку. Ми пройшли її від дельти до верхів'я (витоків). Тепер головне — спуск. Невелика розвідка показала безліч крутих обри-

вів, не означених на карті. Вирішили спускатись по каньйону р. Хойсі. Першу частину спуску пройшли без особливих ускладнень. Спуск часто проходить по ділянках сніговиків, які живлять річки водою ціле літо.

Вертаючись до мінералів, скажу, що на верхніх терасах досить багато мінералів і кожний із нас в рюкзак завантажив по декілька кілограмів каміння. Так що задоволення від того, що з часом, коли ми з'їмо харчі, рюкзаки будуть меншої ваги, ми не відчуваємо. Від мінералів рюкзаки важчають більш інтенсивно, ніж зменшується їх вага із використанням продуктів. Ігор зібрав мінералів кілограм 10. Я також знайшов друзу, просто видовбав її льодорубом із каменя. Перший раз побачив, що кристали утворюються із кварцу і знаходяться в утвореному заглибленні. Зробили розвідку і вирішили йти по іншому витoku р. Хойсі. По стежці поряд з Хойсі вийшли на водоспад висотою до 70 м. Це перша ступінь і далі вниз в глибокий каньйон. Обрив настільки крутий, що самого схилу не видно. Схоже на западню? Деякою мірою — так. Почали шукати вихід. Спустились по живому курумнику. Кожний раз при спуску здається, що це остання тераса. Але далі переконаєшся, що сюрпризів не зменшується. Пізно ввечері спустились на останню терасу.

Спуск, означений різкою вертикальною стінкою, яка закінчується внизу крупним «живим» курумником. Стіна за найменшого руху відзивається каменепадом. Відвалюються цілі стовпи кристалів і з гуркотом падають вниз, підстрибуючи на крутому схилі, летять в обрив каньйона річки. В розвідку сховався Сергій з Лідєю, знайшли крутий осипний спуск, до якого ще треба підійти під каменепадною стінкою. Ділянка дуже небезпечна, каміння з вертикальної стіни може почати падати навіть без дотику. Просто від того, що ти на нього дивишся. Пішли. Головне зробити перший крок. Благополучно, без втрат, спустились. І вже було темно, коли вийшли до дров, приготували їжу, напийсь чаю. Сонце почало виходити із-за обриву.

З табору за один день пройшли ріку Хойсі. По стежках часто зустрічали сліди оленів, лосів. Я чергую. Від'їлись за всі дні, в яких жили «перекусками». Заночували в дельті р. Тала недалеко

від берега озера Лама. Намети поставили на мох, в якому нога тоне по коліно. Ночі уже вологі і холодні, тому фотоапарати потрібно ретельно оберігати. Особисто я свій фотоапарат вночі зберігав в поліетиленовому мішку прив'язаному під «дахом» намета.

Ранком небо чисте. Біле сонце над горами. Виходимо на берег озера. Річку Талу форсували в усті без особливих труднощів з ходу. Зробив декілька кольорових знімків під час переправи. В усті багато вирваних з корінням дерев. Години за півтори дійшли до зимника, що в самому початку озера. Єдине, що говорить про те, що тут були нещодавно люди, так те, що лежить великий пучок пружин для капканів. Через півгодини, коли ми сиділи в будівлі, під дахом з дірками, через які видно небо, почався дощ, і ми вимушені були вбратись накидками від дощу. Йдемо в дельту ріки Бучарани, звідти на перевал і в долину р. Нікіта-Юрех. Після невеличкого дощу погода стоїть дуже гарна. Сонце тільки інколи закривається хмарами. Тихо. Вид на озеро просто чудовий. Особливо, коли підійшли до повороту берега і відкрився вид на основну площу озера. Дальні схили гір, підфарбовані димкою блакитного кольору. Зупинились для обіду. В цей час до нас під'їхала моторка з Норильська. Із новин найсвіжіша: в Бангладеші — переворот. Більше, за час нашого відриву від цивілізації і інформації, в світі нічого не трапилось. Запропонували нам допомогу — підвезти на човнах до устя наступної, потрібної нам річки. Відмовились. Пізніше ми їх зустріли знову вони займаються ловлею риби, в тому числі за допомогою сіток. Риби багато.

Таймир. Плато Путорана. Літні залишки «наледі» в верхів'ях р. Хойси

Один з хлопців (біля 40 років) — Юра Кузьмичів — пообіцяв знайти оленя. По Бучарані піднімались 3,5 години. Багато разів приходилось переправлятися через річку і рукава притоків через притиски берега. Вода холодна, і в чоботах ноги не встигають нагрітись, сильно промерзли, так само, як і руки. Подальший прохід по річці неможливий, довелось продиратись через густі зарості дерев типу осокоїв, товщиною з руку. Деревя ростуть густо, і продиратись через них велика мука. Руками їх можна роздвинути, щоб пройти, але вони змикаються між спиною і рюкзаком і потрібна неабияка сила, щоби той рюкзак витягти із об'ємів цих дерев. На ночівлю зупинились уже перед заходом сонця.

Сьогодні ми дійшли до ущелини. Далі в кам'яному хаосі складно визначитись із подальшим шляхом руху. Ми з Сашею вирішили зробити розвідку. Пройшли перший водоспад і намітили шлях підйому по каньйону річки на перевал. Це один із варіантів виходу низом. Вернулись до обіду. В Путорана розвідка такого роду — не дуже ефективна. Щоб визначити ступінь труднощі і прохідність, треба пройти ту відстань маршруту до кінця. Здалеку визначити рівень складності — важко, каньйони вузькі і глибокі і часто при огляді її навіть в бінокль його не видно. Каньйон можна побачити тільки зверху, якщо поряд є крає гір. Зверху круті схили покриті живим камінням, закінчуються вертикальною стінкою каньйона в декілька десятків метрів. Із декількох варіантів вибрали все-таки нижній — по каньйону. Нижній варіант напевно також не з легких і не менш небезпечний. Після декількох обходів водоспадів, на яких нам за шию заливалась зверху вода, каньйон звузився. Берега немає зовсім. Ідемо догори проти течії, в деяких місцях на притисках вода доходить до пояса. Не думаю що до нас цей каньйон хтось проходив. Вода льодяна. По ходу чуємо наростаючий, потужний гуркіт води. Нам шлях закриває скеля, яка висунулась в каньйон. Із-за скелі виривається гучно потужний потік. Це серйозно. Просто пастка. Йти назад неможливо, ми не дійдемо. Ноги ми уже не відчуваємо від холоду. Стояти не можемо і хвилини. Хтось повинен зайти за скелю і оцінити наші реальні можливості. Що там нас очікує. На що ми можемо розраховувати. Пристібаємо карабіном Ігоря — він має найбільший зріст. Ми з Сергієм випускаємо мотузку. Ігор пішов. Але йде невпевнено, так і не зміг дотягтись до краю скелі, вода його весь час відкидає. Кричу: вертайся. Сергій перестібає карабін на мене, я йду вперед, Ігор за мною допомагає, в руках

у мене довгий альпеншток. Хапаюсь за скелю, зачеп добрий, підтягаюсь проти потоку, допомагаю альпенштоком. Що я бачу: з правого боку зверху падає потужний водоспад, ставлю зручно настільки можна, альпеншток і переходжу потік до лівої стінки каньйона. Закріплюю мотузку за скелю і хлопці по одному переправляються до мене. Далі потік слабший, навіть є берег без води. Направляю всіх вперед швидко, потрібно зігріти ноги. Сергій змотує мотузку і йде останнім. Ми з ним доганяємо групу, каньйон розширяється і стрімко піднімається вгору. Через годину небо розширилось і у нас з'явилась надія. Але як часто вона буває обманлива. Черговий поворот — і перед нами висока, з п'ятиповерховий дім, «наледь». Праворуч, ліворуч високі кам'яні стіни. «Наледь» покрита шаром суміші льоду і води. Лід слизький і твердий, як бетон. Так просто не піднятись. Потрібні ступені. Сергій йде першим. Рубає не дуже впевнено, льодоруб часто ковзає по льоду вхолосту. Через декілька ступенів я його міняю. Тут потрібно рубати відкритим замахом, коли руки з льодорубом при замаху витягнуті над головою, тоді удар буде ефективним. Але при такому ударі лід і льодяна «каша» б'ють в лице, залітає за шию, за вуха, а потім стікають льодяними струмками по грудях і спині. Ми дали спробувати рубати всім. Потім я взявся і уже дорубав до верху. Вниз спустились при страхівці мотузкою прямо на землю недалеко від озера на терасу. На ночівлю зупинились на терасі о 23:00. У альпіністів і туристів ночівлі бувають різні: передбачувані і «холодні». У нас ця ніч по праву можна назвати холодно-мокрою: на верхніх терасах поряд з масою льоду при мокрій одежі таки холодно.

Ранок. По верху плато вийшли до р. Бучарана. Пішли на північний захід вздовж каньйона, який виводить нас на перевал і озеро на водороздільному хребті. От і перевал. Тур видно здалеку. Знайшли записку. Написали свою записку і поклали в тур. Зробили традиційний холодний «перекус» на перевалі і вниз. Спочатку спуск йшов гладко, і дехто уже подумав, що зі спуском проблем не буде. Але то Путорана, і нічого легко не дається і не береться. На притоці річки Нікіти-Юрех (або Макіти-Юрех) уже перед початком появи трави ми зустрілись з декількома високими (чи глибокими) каньйонами. Спочатку ми їх обходили і знаходили можливість спуску без мотузок, а потім, бачачи, що будемо тут довго «колупатись», почали спуск прямо по руслу річки. Спустились до надзвичайно гарного водоспаду висотою до 70 м і стінами, чорними від

води, вийшли на лівий схил і, не спускаючись до потоку, поступово спустились до притоку Н.-Юрех. З'явилась малопримітна тваринна стежка. На складних ділянках вона пропадає, а потім з'являється знову. Погода в останні дні — просто диво. Багато сонця. Інколи, правда, хмари ненадовго закривають сонце. З'явилися дрова. Уже було темно, коли ми спустились до місця, де приток впадає в р. Нікіта-Юрех. Через протоку переправились вбхід і поставили намети в гарному місці. Лягли спати біля другої ночі. Погода тиха, але, коли сонця немає, то стає прохолодно.

До кінця маршруту лишається ще два дні. Через день ми знову в долині річки Тала, що впадає в озеро Лама. Ми практично уже дома. Намети поставили в низині між протоками річки. Мох по коліно. Дуже багато смородини: червоні, крупні ягоди дуже рідко висять на гілочках. Холодніше, то з верхів тягне холодом. Залізаємо в спальні мішки. Місце, що ми вибрали для нашого намета, розташоване приблизно так: розгалуження рукавів р. Тала утворюють острови, на островах кедри, модрина, далі від берега схил долини з кедрями переходить в густі зарості. За кедрями догори піднімаються стрімкі схили хребта. Неширока долина, направлена на північ від оз. Лама, без поворотів до самого обр'ю. Я завжди сплю головою до виходу і так вчу свою молодь, хоча часто більш звично ховати голову вглибину, а ноги виставляти назовні. Коли ми лягали спати, сонце ще було досить високо. Я прокинувся, коли сонце після ночі знову піднімалось. Виглянув із намету і не міг відірватись від побаченого. Долина виглядала (на північ) рівною впадиною, симетричною у всіх відношеннях до самого обр'ю. В долині, заповнюючи практично її повністю, висіло величезне червоне коло сонця. То було неймовірно і вражає. Побачити таке в іншому місті в інший час просто неможливо. І що я роблю, думаєте, встав і побіг фотографувати. Ага! Холодно. Це потрібно вилізти із спальника, зняти з під даху мішок з апаратом. Поки продовжувалась внутрішня боротьба між добром і злом, зло перемогло, і я заснув. Коли прокинувся знову, сонце зайшло за кряж. Так я проспав унікальний кадр, який сниться мені до сьогодні. І що я хорошого можу подумати про себе після цього. Отакий кадр просто через лінощі проспати. Кому розказати — не повірять.

Прокинулись рано. До турбази на березі оз. Лама лишилось біля 12 км відстані по берегу озера. Часу було достатньо, щоби ввечері бути на турбазі. Проходимо вздовж берега по крупному курумнику. Величезне каміння покриває

простір між узліссям і водою. З важким рюкзаком треба було стрибати, інколи до півтора метра відстані між каменями. Це навантаження на ноги без наслідків не лишається. Для таких навантажень потрібна спеціальна підготовка. Тренування виглядало, як біг зігзагом по дамбі з правого схилу на лівий, вперед і знову на правий. За тренування декілька сотень таких «зігзагів», навантажували голіноступ відчутно, то з лівим, то правим нахилом. Такі тренування зробили мій голіноступ не вразливим до навантажень на камінні Путорана.

Зробили «перекус» на березі прекрасного озера Лама. Між нагромадженням каміння і водою був проміжок піску метрів шість, дров на березі багато. Погода чудова. Крім особистих вражень від побаченого, ніс плівки зі знятими пейзажами, мінералами, знайденими на тропках плато Путорана. Сергій знайшов на верхній терасі величезні роги лося і приторочив їх до верху рюкзака симетрично так, що вони виглядали з його обох боків ззаду, як у лося. Відпочивши, ми йдемо по берегу один за одним, кожний думаючи про своє. Сонце уже низько і світить нам просто в спину. Підходимо до турбази. Нас зустрічає все населення бази — від директора до всієї обслуги і відпочиваючих. Вони сміються, а ми не знаємо, чому. А секрет в тому, що комусь з дітей, побачивши нас, здалось, що по берегу йде величезний лось, чи, може, не менш величезний, ведмідь. Сторож схопив рушницю, загнав жакан і став цілитись в тварину, але те йому трудно було зробити, остільки цілитись доводилось в самісіньке сонце. Але пройшов час, ми підійшли ближче, і все населення побачило свою помилку, тому і сміялись. Прийшли на базу. Нам дали місце на березі озера на дерев'яному настилі танцмайданчику і місце для вогнища. Ми плануємо зварити святкову вечерю, зробити прощальний бенкет з рибною юшкою із екзотичних риб: харіус, чир, якою нас пригостили господарі. Ми мали на прощання запас спирту, який по-братському розділили з директором бази. Сьогодні п'ятниця, ми знаємо, що літаки на базу не передбачаються, а він прилетів незаплановано. Паніки ніякої, аж до моменту, коли побачили — літак заходить на посадку до нашого пірсу. Ото була паніка! Льотчики привезли незаплановано 7 чоловік і можуть нас взяти, але чекати не мають часу. Прилітаємо в Норильськ, сідаємо на воду залива і йдемо в аеропорт. Аеропорт забитий бажаними летіти на Москву, з квитками, без квитків, з дітьми. Квитків немає. Стоїмо в величезній черзі. Познайомився з вертолітниками. Випили

Тиша гірського озера

по 100 грамів спирту, поговорили, я їм розказав про свою мрію побувати на острові Діксон. Через деякий час мене знаходять вертолітники. У них рейс на Діксон, туди і назад, пропонують і мені летіти з ними вертолітом (800 км). Вранці вилітаємо і ввечері — назад. — Вражаюче! На легендарний острів Діксон! Пам'ятаєте: «Четвертий день пурга над Діксоном колышется, но только ты...» Може, я сплю, але як покинути своїх хлопців? А як станеться незаплановане, а як графік зірветься і я спізнюсь? Не полетів. Стільки пройшло часу, жалкую й досі. Коли вертоліт прилетів з Діксону, ми ще були в аеропорту м. Норільська. До Москви долетіли всі разом. З Москви полетіли хто куди. Канікули! Відпустки! До зустрічі, Путорана, до зустрічі, Льодовитий океан.

Центральний Кавказ.

Айлама. 1976 рік

Я вилітаю на Центральний Кавказ в альптабір «Айлама» в Грузію. На другий день мій літак після двох пересадок в аеропортах Москви і Тбілісі приземлився в Кутаїсі.

Вранці автобусом відправились в селище Цана, поблизу якого розташований табір. 8 годин руху по безкінечно-ухабистій дорозі — і ми на місці призначення. Останні кілометри перед селищем йшли по крутому підйому. Якщо не брати до уваги якість шляхового покриття, дорога прокладена по прекрасній ущелині. В деяких місцях вертикальні скельні стіни сягають кількох сотень метрів. І дивує те, що на цих вертикальних скелях

Забайкалля, Баргузин. Дух грізного Байгала

ростуть досить великі дерева. Що вони для себе «істинного» знаходять на камінні — невідомо. І якщо в долині літо, то вгорі дорогу перетинають сліди лавин. Малі деревця беріз нахилені вниз по схилу. Якщо в червні вони закуті в лід, то коли вони ростуть? На цих висотах проїжджаємо село Цана. Дванадцять садиб у три поверхи. На першому поверсі знаходиться домашня худоба, переважно корови, свині, вівці, на другому поверсі корм, сіно, зерно. На третьому поверсі живуть люди. Зимою два нижні поверхи з вікнами засипані снігом. Бувають зими, що в тих краях снігу випадає до 5 метрів, і тоді — хід назовні можливий тільки з третього поверху. Все решта — до весни в снігу. Весною, коли сходять сніги, стайні відкриваються і худобу виганяють на випас в долину на пасовиська, яку перекривають огорожею з ворітьми. Верхні краї долини огорожені льодовиками. Свині взагалі самі шукають собі корм і буває так, що матка приводить виводок поросят з поміссю дикого кабана. Корови, звичайно, приходять на тирло для дійки. Але буває так, що корова по якійсь їй одній відомій причині, два і навіть три дні не приходять. Тоді організуються пошуки. Знаходять. Як же запобігти, щоб вона знову не забігла? На думку спадає — покарати. Як? Грузини мудро чинять. Корову приводять додому і декілька днів тримають її вдома. Дають їй в їжу всілякі коров'ячі ласощі, м'яють її і роблять для неї все, що їй подобається. Після того знову відпускають на пасовисько. Після цього вона справно ходить на дійку.

Тепер про альптабір. Будівля табору в глибо-

кій долині.

В нашій групі дванадцять чоловік. Для таких заходів — це оптимальний склад учасників. Мене призначили старостою групи. Перші 10 днів пройшли в заняттях на скелях, льодових схилах. Заняття перші дні проходили в вивченні вузлів, страховки і само страховки. Поруч з табором у селище Курулдани заняття проходили на великих кам'яних скельних стінках. Відпрацьовували підйом по вертикальній стіні зі страховкою. Траверс стіни. Навішування перил і підйом з їх використанням. Стежки прокладені, думаю, не випадково, попри мінеральні джерела. Джерельна вода надзвичайно холодна і сильно газована і виходить потужними потоками. Таке враження, що вода кипить. Зранку — фізична зарядка. Харчувалися непогано.

Зранку зібрались, взяли харчі і все необхідне для п'ятиденного проживання. Наша стежка веде на перевал Зесхо і в долину р. Зесхо. З перевала спускаємось на льодовик Зесхо. Там у нас підготовка до штурму вершини Зесхо. Зупинилися табором в дуже гарному місці під великими платанами на березі. Ріка Зесхо потужно виривається з-під льодовика і мчить свої води круто вниз по долині з частими потужними водоспадами. Поставили намети. Завтра на сходження. Перед виходом ми розбились на двійки. Моя задача як старости забезпечити демократичне формування «зв'язок». Мені в пару лишилася студентка із Ленінграда — Галя (ніхто не хотів її брати). Дівчина симпатична, але дуже незграбна, її весь час потрібно контролювати. Складність вершини 1Б. Після проходження ділянки альпійських полів почався підйом по крутому сніжнику. Схил крутий і лавинонебезпечний. Свіжий сніг не тримав ноги, і ми щоразу провалювались в сніг вище колін. Далі крутий скельний схил, який ми пройшли за дві години зі страховкою мотузками, в двійках. От і довгоочікувана вершина в вигляді невеликого п'ятка, на якому всі і не вмістились. Недовго помилувались навколишніми краєвидами, а вони дійсно захопливі, почали спуск. Вийшли на сніг. Спуск по такому снігу небезпечний можливістю зриву. Так і сталося. Галина йшла за мною. Зірвалась на схилі, прошуміла повз мене і стрімко полетіла вниз. Я моментально впав на груди і зарубався льодорубом в сніг, але м'який сніг нас не втримав. Ривок мотузки був настільки сильний, що мене перекинуло на спину, і ми разом полетіли до кам'яної гряди, яка закінчувалась крутим скельним обривом. Остільки ми йшли близько до кінця колони, тому ми прошуміли повз всіх

на великій швидкості. Та мені все ж таки удалось повернутись на живіт і «зарубатись» льодорубом уже внизу, де сніг був твердішим, просто перед кам'яним уступом. Все скінчилось благополучно. По закінченню всіх занять і заліків, повернулись в табір і закінчили процедуру театралізованим прийняттям клятви альпініста (вірність, дружба, мужність, любов до гір і ін.) Це традиція всіх альп-таборів. Насамкінець нам вручили значки "Альпініст СРСР". Додому їхав через Сванетію (через перевал) і машиною по дорозі через перевали і по ущелині р. Інгури.

Східні Саяни (Тункінські Альпи). 1978 р.

Мене запрошено до участі у Всесоюзному семінарі керівників складних пішохідних маршрутів в Східних Саянах. На цей раз ми повинні зібратись на турбазі «Байкал», що на березі озера Байкал недалеко від селища Слюдянка. Літак рейсом Москва — Іркутськ. летів довго. За цей час двічі поснідали. Наведу склад повітряного сніданку польоту 30-річної давнини: курча, помідор, сир, чай, кава — все в аерофлотській упаковці. На початку ери реактивних пасажирських перельотів на перших рейсах Ту-104 Москва — Іркутськ давали дуже перевантажений обід плюс 100 грамів коньяку кожному. Я в іркутському аеропорту. Із Іркутська потягом до станції Слюдянка. Різниця часових поясів — 5 годин. До вечора зібрались майже всі учасники.

О 3-й годині ранку по Москві сніданок. Потім організаційні і навчальні питання. Група для походу по маршруту V кат. скл. В складі групи Олександр Щетинін (кер.), Дмитрій Кудін, Володимир Випряжкін, Валерій Небольсинов, Тат'яна Кислякова, Олександр Ляленков, Софія Вейцман, Юрій Старцев.

Ми їдемо по трасі Тункінської долини, яка з'єднує центр Сибіру з монгольськими степами і Центральною Азією. Ліворуч чорніють вершини хребта Хамар-Дабан — гірського масиву, який витягся на схід і північний схід від Тункінської долини в бік Улан-Уде, праворуч Східний Саян, мета нашого походу. Практично вся долина вкрита лісом, який поступово підвищується, дедалі крутіше і кінчається крутими чорними скелями. Нилова Пустинь. Зупинка. Висадка. Вихід на маршрут завжди хвилюючий момент, це означає, що вся напруга, пов'язана з підготовкою походу, уже позаду. Тепер головне — правильно підійти до «свого» перевалу, остільки їх тут декілька і кожна стежка веде до свого пере-

валу і в свою долину. Пішов сильний дощ, а потім і град. Стало холодно і некомфортно, через сильний вітер. В нашому напрямі дерев'яна будівля — зимарка, не піддаємось спокусі зупинитись і перечекати дощ на нарах. Ні, тільки вперед. Вийшли на перевальну водороздільну точку. Спуск, невеликий відрізок зсипного каміння, далі суцільне болото, мокро і головне — слизько, в деяких місцях під болотом лід, що набагато ускладнює рух. Зупинились в будинку, швидко повечеряли підсушили одяг і лягли спати, завтра підйом рано і вихід на перевал Шумак.

На перевал стежкою по дрібному курумнику піднімаємся вгору. Перевал Шумак прикрашений ялинкою, по величині подібній до тих, що ми ставимо в квартирах на новий рік, данина традиціям і буддійській вірі — дякувати за все богу прив'язаними стрічками і всім яскравим, що можна причепити на гілочки. Потім такі прикраси ми зустрічали уже на деревах вздовж стежок, біля будівель, на розвилках стежок. Шумацький перевал з'єднує долини річок Іркуту і Шумака. Ми запланували пройти через перевал Бемедін (2А) (першопроходження). Цей перевал інші групи розвідували декілька разів, але пройти ніхто не наважився. Підходи до основної ділянки перевалу порівняно прості, помірно крутий підйом спочатку по траві, потім по курумнику

Кедр Саянський в долині Шумаку

до зруйнованої скельної стіни. Перевалу навіть не видно, і тільки зблизька видно вузький проріз в кам'яній стіні. Крім того ми знали, що він забитий камінням. Кам'яні мішки утворюються при каменепадах, при руйнуванні стіни: каміння летить зверху, зриваючи нове, поки якийсь із каменів застрягне. Тому в деяких місцях кулуару утворюються небезпечні скопища каміння готові від найменшого дотику з гуркотом летіти по кулуару. Каміння подібно до капкана, в якому, якщо притиснути чи підбити ключовий камінь, почнеться небачений повітряний «танець» каміння з гуркотом і сильним запахом сірки. Для страховки і зменшення небезпеки йшли двома четвірками: одна лишається на місці в ніші чи за виступом скелі, друга йде вгору з великою пересторогою від зриву каміння. Я пішов в першій групі з Сашею Щетиніним. Щільно йдемо один за одним круто вгору по крупному динамічному камінню. Повільно ставиш і навантажувеш ногу щокроку і прислухаєшся до звуку каміння. Особливо уважно проходимо «мішки» з камінням, піднімаємось на півтораметрове кам'яне підвищення з великою пересторогою. Проходимо вище, ще один «мішок», знаходимо нішу і ховаємось. Саша дає умовний сигнал і через деякий час чуємо торохтіння каміння знизу, група поступово піднімається до нас, минає, і ми чуємо їх нагорі: «камінь» і далі страшенний гуркіт каміння, яке пролітає поряд. Ми повинні закривати обличчя від «брязків» каміння. Коли пролетів останній камінь, почали перегукуватись, через деякий час відгукнувся Небольсинов: «Все в нормі». Ми були дуже раді. Вони знайшли виступ і сховались за нього. Наша черга підніматись. Так, змінюючись, за дві з половиною години, ми дійшли до верху. Особливо небезпечним був останній передвершинний крутий підйом. Але ми всі пройшли і його. Знесилені, попадали на невеличкому «п'ятачку» перевалу Бемедін, на якому і для перевального туру мало місця. Традиційний перекус і вниз. Дійшли до лісу засвігла, вийшли на приток ріки Іркуту — Іртишек і на березі зупинились. Притокуже в верхів'ях досить повноводний і бурхливий. Небольсинов відійшов і через деякий час приніс повну торбу грибів, яку Таня як завгосп взяла в склад меню. Сьогодні у нас в складі традиційної каші з тушонкою на вечерю багато зварених грибів. Тайга, тепло і тучі комарів, я про це більше писати не буду остільки вони супроводжують нас вдень і в ночі. Проблема в усьому: приготування їжі, їжа, дихання, особливо при навантаженнях, коли дихаєш напружено, навіть відхід в кущі без спеціальної «спіднички» буде пам'ятатись і пекти

від укусів комарів до вечора. Намети поставили на березі, тому і поговорити особливо не поговориш — гуркіт річки не дає.

Ранок. Сьогодні нас очікує не дуже складна, але виснажлива робота. Ми повинні спуститись до Іркута дійти по ньому до притока Хер і по притоку підняти під перевал Політехнік, 1Б. Я сьогодні веду групу, тому зрання добре продивився маршрут і виявив, що можна скоротити ноголамну стежку вздовж річок і пройти з притока Іртишек на приток Хер навпростець, через тайгу. Саша пробував мене відговорити, мав більший досвід проходження тайги. Я його практично не мав. Тепер маю. Я це зрозумів, як тільки ми стали на курс. Тайга являє собою ліс, переважно із величезних кедрів і модрин, які ростуть досить густо. Внизу хаща із кущів, які щільно переплелись, а між ними ще висока трава в ріст, інколи вище росту людини. Ще нижче мох, пріле листя і всяка гниль. Дуже спекотно, але в тайзі не просто спекотно, нема чим дихати, настільки висока вологість і тяжкий запах гнилі. Піт заливає очі, причому він настільки їдкий, що немає змоги відкрити очі. До цього всього, слід додати тучі комарів і всілякої іншої летючої живності. Особливо дошкуляють мушки, які літають швидко і б'ють по обличчі, як тверді камінці, та ще й прилипають крилами до шкіри і неприємно дзижчать. Це кого завгодно виведе із рівноваги. Але головне не це. Наш шлях перетинає бурелом. І бурелом не карпатський. Величезні кедрі і модрини повалені і лежать в страшному хаосі, деякі товщиною в три обхвати і більше, по довжині перебиті 3-4 рази лежать один на одному, створюючи абсолютно непрохідну зону: під низ не полізеш, бо низько, а через верх не перелізеш — високо. Тому весь час доводиться ходити зигзагами, вишукуючи щілини в тайгових «барикадах», створених стовбурами і гіллям. Ми йшли по тайзі без зупинки 8 годин, що нас вкрай виснажило. Особливо мене, остільки частіше за всіх мені доводилось шукати проходи. Всьому приходить кінець, настав кінець і нашій тайговій стежці, ми вийшли на берег притоки Хер.

На намитому «галечнику» зупинились на обід. Всі повалились на землю без сил. Я черговий, хотілось би також полежати. Благо дров поряд багато, тому вогнище швидко запалало, і казан з водою над вогнем заспівав свою пісеньку. Над кожним із нас ціла туча мух, які переміщаються разом з нами, і також відчутно б'ють по обличчю. Вздовж узлісся і до берега, стільки кинеш оком, кущі афенів, причому кущі вище пояса розлогі з крупними ягодами величиною з черешню. Всі

поступово перелізли під кущі і почали насолоджуватись плодами тайги. Тайга повністю розрахувалась за незручності, які ми отримали при подоланні тайгового шляху. Обід закінчився, духота спала, ми йдемо по річці вверх в напрямі перевалу. Далі тайга підійшла до самого берега, і ми спустились з 3-метрової кручі на берегову лінію, ширина якої сягає півметра. Зліва круча із галечника, Соня іде переді мною, третя, на її шляху бачу на рівні пліч із галечника стирчить камінь по формі подібний до яйця, але великий: якби взяти в руки перед собою, то нічого другого тримати було б не можливо. Соня повинна пройти під ним, мені здається, що я бачу, як він вивалюється із свого місця в кручі. Кричу Соні: «Не чіпай руками». Вона забрала руки, нахилилась і пройшла під ним. Моя черга, я-то знаю, як проходити, мені здається, що я тільки подумав погладити легенько його шершаву поверхню, як відчув — камінь падає. Я плигнув у воду по пояс, камінь упав мені прямо на ноги, але течія його перевернула і він звільнив мої ноги. Я виліз з води і не озираючись пішов далі. Пройшло біля тридцяти років: я це розповідаю онуку Натану, йому 9 років, він мені каже: «Дідулю, так то ж і було яйце, тільки **динозавра**». У мене, як блискавка ударила в голову, я все в мить прокрутив в пам'яті і дійсно, пройшли троє людей, хтось із них навіть торкався його, але він впав саме мені в ноги, я ще здивувався, очікував сильнішого удару, а він був не тільки слабкий, вода доволі легко звільнила мої ноги в цього «каменя». Я був не готовий до сприйняття його, як яйця: камінь, то і камінь. Не підлягає сумніву: колір біло-синюватий, поверхня шорстка, трохи побита, **форма — дійсно яйця**.

Сонце хилиться на захід, а нам ще далеко йти вверх, під перевал, якомога ближче. Я знову вийшов вперед, і ми в високому темпі пішли просто наверх, стежки не видно, мох по коліна, під мохом каміння. Навантажень не відчуваю пульс не прискорюється, дихання в нормі, тобто організм перестав реагувати на збільшення навантаження. Це погано, і я про це знаю, хоча раніше в мене такого не було. Уже наступає ніч, завтра підійом рано. Стаємо на привал, зготував їжу. Гречана каша. А я не можу відійти: пульс уже більше години не знижується від відмітки 120 ударів, хоча зазвичай на його нормалізацію йде 10-15 хвилин, але головне — я зовсім не маю апетиту, навіть відчуваю відразу від їжі. Тільки п'ю воду і чай. Пішов в намет, заліз в спальник, лежу і спати не можу. Валера приніс кашу, поставив біля спальника. Стоїть. Пізніше знову прийшов,

«привести до тями». Нагадав про спирт, і я згадав: у мене ж в рюкзаку фляга зі спиртом. Він допомагає мені знайти. Наливає одну кришку нерозведеного спирту, який вогнем опалює горло, запиваю водою і ще раз, і лягаю в спальник. Чистий спирт пішов не тільки по жилах. Через півгодини пульс упав до 70 ударів, а апетит став «як у вовка». З'їв все, закусив цибулею. Стало тепло і комфортно, як ніколи, і заснув до ранку.

Ранком почуваю себе прекрасно. Сьогодні йдемо на перевал Політехнік. До перевалу підходимо з південно-східного напрямку. За спиною у нас видніється широка Тункінська долина, далі похмурі чорні кам'яні хребти Хамар-Дабана. Йдемо по каньйону ліворуч притоки. Піднялись до глибокої западини, ще в зоні лісу. З підйомом зона лісу кінчилась. Переправились через потік на лівий бік. Ознаки стежки зникли зовсім, цей напрям виснажливо тяжкий. Дуже крутий підйом, по «живому» курумнику, можна зробити два кроки вгору і сповзти на три вниз. Ми таким чином йшли біля восьми годин і були «вкінець вимотані». Під перевалом видно сліди каменападів в вигляді великих брил. Я іду не прямо на перевал, на курумник, а трохи вбік під зруйновану скельну стіну. Перевал уже поруя, потрібно розібратись з диханням. Тихо, ззаду також зупинились. Сил не має ні говорити, ні тим більше кричати. Чую, із-за перевалу торохтіння каміння, напевно, група йде на зустріч, стримався, не крикнув, щоб привітатись. Щось підказало мені не поспішати, далі чую уже близько сопіння, а потім і побачив волохату лапу, яка згодом виявилась задньою лапою ведмеда, який долає перевал в зворотному напрямі. Я був недалеко від скелі і буквально приліпився до неї, решта також встигли заховатись за каміння. Ведмідь діловито спустився на курумник, пішов вниз, а потім напевно відчув нашу присутність і побіг так, що декілька разів перевернувся через голову. Попереду полиця, всі стали підтягатись, до перевалу, я піднімаюсь по стіні, висота невелика, але в деяких місцях між камінням ростуть едельвейси. Однією рукою зірвав пару едельвейсів з корінням, і поклав у кишеню штормівки. Перевал **Політехнік** виглядає тонкою скельною перегородкою, яка розділяє схили хребта. На перевалі навіть місця для тура немає і його винесли трохи вище по хребту. Спуск з перевала по крутому курумнику в долину ріки Булик, сонце уже заходить, а ми в двох годинах ходи від початку лісової зони. Навкруги крупне каміння, майданчика, підходящого для наметів немає, і все-таки згодом ми знаходимо місце, на якому поставили

намети. Праворуч, недалеко берег річки Булик. Тут і заночували.

Вийшли рано, йдемо по стежці вздовж ріки Булик, стежка зникає в високій траві, потім з'являється знов. Долина широка, але часто на шляху встають великі кам'яні скелі, які сповільнюють наш рух. Дуже багато потоків, через які потрібно переправлятися, частіше за все вброд, глибиною не більше, як по коліна. У мене на переправу таких річок спосіб один: дехто називає його способом «козла», це коли плигаєш по дну, викидаючи ноги над водою. Тут потрібне уточнення, в цьому випадку важливо мати надійне взуття. Цим взуттям можуть бути «отриконені» гірські черевики, які надійно тримають ногу на нерівностях і слизьких крупних каменюках, що усуває небезпеку травми ніг. Зайшли в зону лісу і організували перекус зі споживанням великої кількості ягід, особливо чорниці, вона уже настільки стигла, якщо простелити штормівку, або підставити шапку і потрясти куц, то шапка в момент наповниться крупними стиглими ягодами. Сонце хилиться на захід, зупиняємось на ночівлю на Булику. Далі наша мета — долина ріки Шумак.

Зі стоянки вийшли рано і по долині Булика дійшли до річки Шумак. Ми в широкій долині Шумака, відомій далеко за межами Східних Саян. Познайомлю трохи детальніше з долиною. Відома вона своїми цілющими джерелами, яких тут налічується біля сотні. В гарну погоду з перевала видно добре всю долину і озеро Ногон-Нур з якого витікає правий приток Шумака. Озерв мають круті осипні береги, зарослі карликовою березою, рододендронами та гірськими квітами. Вздовж правої притоки є стежка до межі лісу. Тут дуже гарний водоспад висотою метрів 30 і ріка, яка тече в глибокому каньйоні. Тільки через 5 кілометрів ріка виходить із глибокого каньйону. Праворуч і ліворуч у Шумак впадає незчисленна кількість притоків. В районі джерел в річку впадає крупна притока Урду-Гол, через яку покладено місток до джерел. **Шумакські джерела** найбільш привабливе і романтичне місце в Саянах, або Тункінських Альпах. Тут же біля острівка на шутрованій косі місце для посадки вертольотів. Вертольотами із Іркутська прилітають персони на високих посадах, які можуть собі це дозволити.

Джерела виходять на поверхню по обох берегах річки Шумак. Сюди на лікування дуже багатьох хвороб прилітають, приїжджають (кіньми) і приходять на лікування зі всього Союзу. Не тільки люди, а і звірі: лосі, ізюбри, сніжні барани, кабарга, ведмеді, які ночами постійно шугають

по схилах. В долині є збудовані самими відпочиваючими хатки з нарами, де можна переночувати і сховатись від дощу. Шумакську долину називають ще Долиною сибірських нарзанів. Унікальними є радонові, гарячі (39 градусів) джерела, де можна приймати ванну. Над ванною, видовбаною в скелі, збудована будівля з обладнанням для сауни: вогнище під камінням і діжка з водою. Ми заготовили дрова, розтопили баню і парились в радоні: рекомендації продовжувати цю процедуру не більше 5-7 хвилин. Я особисто парився 20 хвилин і нормально. Випряжкін побув зі мною, жалівся добу, що м'язи, особливо на ногах, були «як дерев'яні». З долини ми три дні робили радіальні виходи по ближніх хребтах, місцях надзвичайно привабливих, просто казкових.

Виходимо знову на маршрут вниз по Шумаку. Стежка йде правим берегом серед кедрового і листвяного лісу, по розлогій долині Шумака. Далі долина звужується, і через шість кілометрів стежка підходить до берега в районі кам'яних стовпів на лівому березі долини Нарин-Гол, яка впадає зліва. Після обіду пішов сильний дощ, і слизька від води стежка стає небезпечною, в'ється і піднімається вверх-вниз серед багульника та листвяних і хвойних кущів і інколи підходить до стрімкого обриву. День уже йде до кінця, дощ не перестає, а ми не можемо знайти місця для ночівлі. Саша дає завдання Старцеву знайти місце для наметів. Відчутно, що стежка вирівнюється, і ми входимо під гілля величезних кедрів. В темноті навпомацьки ставимо намети, збираємо якісь дрова і розпалюємо вогнище. Пока ми розбираємо в наметі рюкзаки, шукаємо сухі речі, черговий зготував вечерю на воді, яку набрали в потічку поруч, — їх тут сотні. Поїли в темноті, сидячи в наметах, під шум дощу. Наші намети стоять під гіллям величезного кедр, це ми відчуваємо по його обхватах, а дощ ллється

Східні Саяни. Долина р. Шумака. 1978 р.

«як з відра». Так і засинаємо.

Уже ранок, світає. Дощу немає. Вилізаю з спальника і виповзаю з намета, який стоїть на заростях багульника і ще десятка видів трав, квітів і кущів. На небі ні хмаринки, тихо без вітру, але поряд із глибини каньйона чути потужний гуркіт Шумака. Кругом, куди не кинь оком, від нашої стоянки крізь гілля величезних кедрів видно стрімкі скельні стіни навколишніх хребтів. Сонце тільки-но виглянуло із-за гряди скель, від променів освітлені скелі стали світло-жовтими з ранішнім рожевим відтінком, а в тіні вони виглядають темними невиразного кольору. Я схопив апарат, зробив декілька знімків не поспішаючи. Один з них, як на мене, моя удача, мені він дуже подобається: крізь гілля кедр пробиваються промені ранішнього сонця, освітлюючи кедр з середини, яскравість променів сонця підсилюється краплями дощової води на голках кедр. Пройшло багато років, і коли я дивлюсь на цей знімок, я бачу незабутні кадри фільму, щасливим учасником якого мені довелося бути.

Інтуїція нас не підвела, в темноті ми зупинились у вдалому і єдиному на цій ділянці місці. Звичайно, воно небезпечно близькістю обриву в каньйон, але інші місця більш небезпечні. Підтвердженням тому є залишки стоянок попередніх груп, навіть на гілці кедр висів поліетиленовий пакет з вермішеллю. Щоб продукти лишали на стоянці, таке з туристами буває рідко, а коли буває, то, частіше, з плановиками, або у економного завгоспа, який під кінець походу мав надлишок продуктів. Плановики можуть лишити все, що завгодно, навіть ковбасу, не лишають ніколи горілку. Вогнище уже горить, нам ще потрібно і підсушити одяг і взуття. Йду наверх, кущі ще не просохли, маса ягід, малини, суниці, смородини, чорниці, грибів. Несу дрова, виповзають з намета решта. Намети сохнуть довго, а сушити їх потрібно, остільки мокрі вони дуже важкі. Тому коли часу немає, намет не запаковують, несуть «охапком», і кожний раз при нагоді на привалах розкладають на камінні для просушки. Як правило, якщо немає дощу, намет до обіду висихає.

Сьогодні маємо дійти до ріки Китой стежкою, яка «вишиває» вверх-вниз, в'ється вздовж крутого правого берега, перетинаючи безліч притоків: широких і вузьких, глибоких і мілких, які ми переходимо вброд або по колоді. Ми наближаємось до впадіння Шумака в ріку Китой. Стежка круто піднімається вверх, на високий скельний виступ, з якого добре видно одночасно долини Шумака і Китоя, і між ними пасмо Китойських Гольцов і гору Дулган. Виходимо до річки Китой. Стежка

Східні Саяни. Долина р. Китой

спочатку йде верхом, потім ліпиться до крутих трав'янистих схилів, з яких вся річка проглядається далеко вперед. Сонце. На небі ні хмаринки. Під сонячними променями вода видається зеленою. Часто стежку перегороджують величезні модрини, які перелізти не так просто. При перелазі через одну із них мені довелося пережити декілька хвилюючих миттєвостей, які могли вартувати мені польоту в річку з висоти двох сотень метрів. За деревом, яке я перелазив, на стежці лежав плоский камінь. Я перекинув ногу, за дерево і став на камінь твердо, але коли поставив другу ногу, він нахилився в бік схилу. Добре, що я автоматично дотримувався правила «трьох точок», коли в будь-який момент, при доланні перешкод тіло втримується на трьох точках. Я тримався за дерево, хоча рюкзак уже з повною силою тягнув мене на зрив. Неймовірними зусиллями я подолав закон фізики і утримався від зриву. Це дійсно випадок, коли потрібно готуватись все життя, щоб один раз лишитись живим чи неушкодженим. Далі стежка трохи відхиляється в бік притоки — річки Білюти. Лівий берег Білюти має притиски практично по всій довжині, тому стежка йде по верху. Білюта відкривається одночасно у всій силі повноводної ріки, яка тече в глибокому каньйоні серед скель. На каскадних уступах вода біла від піни, нам потрібно переправитись на інший берег. Переправа вбхід цієї річки вкрай небезпечна. Найнадійніший спосіб переправитись — це переправа «стіною». Потрібна розвідка надійного

місця для броду, і ми його знайшли. Спуск до річки не можна назвати зручним, але ми вийшли до води в найбільш широкому місці. Для переправи розбилися на дві четвірки. Ми з Юрою, Небольсіновим і Софією пройшли річку першими, те ж зробив і Саша з рештою. Думаю, що це випробування останнє, ми виходимо на стежку з підйомом і заходимо через березовий ліс на надзвичайно гарну терасу, затиснуту обривом каньйона і схилами «гольцов», де беруть початок п'ять притоків Білюти. Знайшли стежку, яка йде в напрямку Ехе-Гол, і переправляємось через неї в усті, де вона розбивається на багато рукавів. Всі уже добре заморені, і темп став повільнішим. Зупиняємось на березі одного із рукавів на обід

в високих кущах чорниці. Обід закінчений, ми йдемо до устя Федюшкіної річки лівим берегом над каньйоном, довжина якого сягає 16 кілометрів. Спочатку річка тече між «щок» і стрімких скель, а далі починається вузький каньйон з висотою стін від 50 до 70 метрів. Виходимо на кордон лісу, звідси добре видно цирк, оточений з півдня стрімкою скельною стіною, а з південного сходу крутими трав'яними схилами. Перший притиск, який потрібно обійти верхом по великих каменюках, що з рюкзакром робити досить складно. Шлях тяжкий і довгий. Уже кінець дня. Через деякий час виходимо наверх і робимо зупинку біля зимівника, на ночівлю. Ми з Юрою і Сашею зібрали багато дров, вирішили розпалити вогнище, практично прощальне, завтра виходимо на останній перевал — Аршанський, 1Б. Після вечері всі зібрались навкруги вогнища, відчува-

Східні Саяни. Долина р. Білюта. 1978 р.

Східні Саяни. Кітоїський каньон

ємо велику втому, але шкода прощатись з саянськими стежками, з якими були тісно зв'язані практично три незабутні тижні в надзвичайно суворому гірському районі. Опівночі пішли спати. Небо чисте, темне, усіяне безліччю надзвичайно яскравих зірок.

На наступний день рано виходимо на перевал. Стежка вперто тягнеться вгору прямо на скельний виступ, який знизу добре видно. Стежка до скелі складає половину шляху на перевал. Якщо скелю лишити ліворуч і пройти під нею по кулуару, можна вийти до перевального гребеня і тура. От і тур Аршанського перевалу. Витягли записку попередньої групи і написали свою. Погода чудова, видимість сотня кілометрів. З перевала відкриваються на диво чудові Тункінські, Кітоїські «Гольці» і далеко в гірському мареві видніється гірське пасмо хребта Хамар-Дабан, який обіймає озеро Байкал з південного сходу. Звідси він виглядає особливо грізно, не зважаючи на ясну сонячну погоду у нас, Хамар-Дабан весь в чорних хмарах, які торкаються чорних вершин. Йдемо на спуск вздовж притоки і входимо в потужний кедровий ліс. Нас оточувала спочатку кам'яна тундра, потім субальпійські луки і насамкінець сувора сибірська тайга. Тайга дійсно приголомшує, величезні сибірські кедр, модрина, галявини усипані різнотравами, яскраво-квітучі жарки, голубий водозбір, імериця, лілії «царські кудрі». Але найбільше вражають і захоплюють, звичайно, кущі едельвейсів. Спостерігати за цими романтичними і надзвичайно мужніми квітами, це нагорода нам за наполегливість і вміння терпіти на суворих саянських стежках. Це нагорода за наші незгоди, нескінченні підйоми і спуски, незчисленні переправи через льодяні, бурхливі потоки, сон в про-

холодному спальнику, під барабанний стукіт холодного дощу. Далі стежка йде по живописній гірській ущелині, яку річка пропиляла серед скель на своєму шляху до ріки Кітої. Ще далі наша стежка уже мало подібна до стежки — на нашому шляху річка проходить через 12 водоспадів. Кожний із них неповторний, але найбільше захоплення викликають два із них: Віяловий і Перший. Останній водоспад (Перший по назві) — це уже вихід до людей, він облаштований всіляким рихтуванням для зручності його огляду відпочиваючими курорту Аршан, до якого ми вийшли, як до кінцевого пункту нашого маршруту. Нижче курорту ущелина кінчається, але річка продовжує свій енергійний шлях до ріки Іркута в Тункінську долину. Заходимо на територію санаторія «Аршан», що по-бурятсьму — вода.

Будівлі такі собі, дуже старого зразка. За якістю води і цілющими її можливостями, вона прирівнюється до вод найвищого класу. В ті часи в літній період сюди з'їжджалась вся бурятська, і не тільки, еліта для лікування і спілкування. Заходимо на територію, по алях прогулюються довгоногі «оджинсовані» буряточки, хоча у нас джинси ще були в ранзі великого дефіциту. Хочемо насамкінець долучитися до цивілізації, зцілити і зарядити своє тіло бадьорістю і енергією, яких ми багато витратили на саянських

Східні Саяни. Дари духу Шумаг від зцілених

стежках. Ми знайшли директора і завели розмову, в тому сенсі, що не погано було би... Він поставився до цього з розумінням і запропонував ванни цілющої води серед природи, просто на території. Показав напрям. Ідемо на високу кучу чорнуватого кольору кусків, чи то кристалів, чи мінералів, підходимо, дійсно, ванна видобана в камені, але доверху заповнена згаданими грудками солі. В ванну з труби ллється потужний струмок води з температурою 39 градусів. Потрібно підготувати ванну, технологія така: береш лом, який стоїть поряд і видовбуєш із переповненої «ванни» ломом шматки солі і викидаєш на високу кучу. Холодно, роздягаємось по одному. Першим для перевірки і надання нам рекомендацій запускаємо Сашу; каже: «Непогано», тільки місце сидіння колеться кристалами, на що ми зробили поправку. Моя черга. Це мить просто незабутня, ванна гарячої цілющої води. Таки гарячої, але терпіти можна. Кращого закінчення складного походу ще ніхто не придумав. Незрівнянно. Сидиш в ванні, поки тобі не набридне, правда, в черзі люди часто гублять витримку і делікатність відповідного моменту і підбадьорюють того, хто на їх думку засидівся в ванні. Час в хвилинах не має значення, значення має відчуття «справедливості». Вилізаю з ванни, одягаюсь і «омовений» і оновлений оглядаю простори Тункінської долини, з якою час уже прощатись. Дякуємо, Східні Саяни, за незрівнянні дні, проведені серед незабутньої, суворої природи. Ще трохи пізніше я в аеропорту Іркутська очікую літак на Москву. Зі мною великий поліетиленовий мішок, в якому я везу саджанці модрина і сибірського кедра. Один із них, модрина, росте в дворі школи №10 на масиві «Позитрон» в Івано-Франківську, уже вище даху триповерхової будівлі.

Гірський Алтай

Алтай заслужено називають гордістю і перлиною Сибіру. Навряд чи знайдеться другий такий дивний куточок, що об'єднав в собі красу Тибету і Альп. Усі, хто коли-небудь побував на Алтай, з захватом оповідають про його

неповторну красу. На мові місцевих мешканців Алтай це «золоті ворота».

Трактат KY Dun

Алтай підкорив мене з часів, коли я прочитав М. К. Реріха «Алтай-Гімалаї» і відвідав виставку його картин в Третьяковській галереї. Кольори його картин настільки фантастичні і казково-таємничі, що повірити в їх реальність просто неможливо. Я хотів переконатись: чи це так? Гірський Алтай. В групу до походу включив студентів і випускників, які уже ходили зі мною в походи: Гена Хотульов, Толя Дединський, Орест Пришляк (Саня), Орест Бекеш, Петро Твердохліб і я, Дмитро Кудін (керівник, на період походу — Діміч).

Маршрутом Івано-Франківськ-Москва-Усть-Каменогорськ-Бійськ приїхали в Горноалтайск. Далі автобусом по Чуйському тракту на селище Іня. З погодою нам дуже пощастило — на небі ні хмаринки, тихо. Ми проїжджаємо декілька перевалів на шляху Чуйського тракту. Проїжджаємо відомі в тих краях населенні пункти: Туекта, Каракол і наш пункт призначення Іня на березі головної ріки Алтаю — Катуні. *На одному із перевалів, який ми проїжджали уже в кінці дня нам пощастило бути свідками незабутнього видовища. Ми на перевалі. Далеко внизу видно серпантин дороги, якою ми повинні спуститись в глибокий каньйон. Вечірнє сонце світить нам в спину, освітлюючи стрімкі кручі протилежного боку каньйону. Від сонця стрімкі схили каньйона виглядають палаючими, незвичайного оксамитового кольору, полум'ям. Круті схили і гори палають вогнем, з одного боку вони виглядають казковими, з другого — як витвір природи. Напевно, що таке можна спостерігати не кожний день і не в будь-якому місці. Нам пощастило, ми були присутні в той час і в тому місці, де ми переконались: кольори картин — це не фантазії М. Реріха, це казкова реальність Алтаю. Таємниці немає — гори складені із червоного каменю, а між камінням ростуть густі кущі арчі (арчевник), які майже не мають листя і схожий на густий чагарник терену. Казку ми отримуємо, коли сонце, освітлюючи червоні скелі, відбивається від них і червоні промені «заплутуються» в густому арчевнику, виглядають, як полум'я. Гори дійсно виглядають палаючими, це видовище настільки нереальне і унікальне, що тепер я, дивлячись на картини М. Реріха, не дивуюсь баченому. Так вони і виглядають насправді.* В Іні вийшли з автобуса, оглянули пейзажі. Селище ми уже проїхали і зупинились на березі потужної ріки —

*М. К. Рерих, неперевершений художник пейзажів
Гірського Алтаю, унікальних, неповторних
і просто фантастичних. Картина «Думка»*

Катуні, біля капітального мосту через ріку. Уже вечоріє, ми швидко перейшли через міст і через півгодини знайшли гарне місце для ночівлі. Це початок маршруту, завтра перший день походу.

Днівка. Нас очікує 4-денний перехід на Інстень вздовж лівого берега Катуні. Далі нам необхідно переправитись через Катунь одним із способів: в Інстані поромом, або із селища Тюнгур, що в 18 кілометрах, — човном, яким переправляють колгоспних коней на пасовиська на іншому березі, це територія Алтаю — масив гори Білухи, яка є центром і головною окрасою Гірського Алтаю.

Виходимо на маршрут широкою дорогою, на якій може вміститись фіра. Рюкзаки непомірно тяжкі і це відчувається. Щоб підвестись з таким рюкзаком, потрібно під нього сісти, вдягти лямки, перевернутись на коліна і підводитись, краще з допомогою. Трохи похитався у всі боки, втримався вертикально, і от ти уже готовий зробити перший крок, потім ще один, далі все більш впевнено вперед. З привалу я піднімаюсь і йду не озираючись. Спочатку йду повільно, поки не відчуваю, що всі підтяглись і готові підтримати мій темп. Ідемо в хорошому темпі, але є проблема: через 30 хвилин ходу руки німіють і стають нечутливими, тому роблю привали через 30-35 хвилин. На краю лісу зупинились на обід. Дров багато, тому я не став в перший день сильно навантажувати хлопців і вирішив зварити повноцінний обід. Цілий день нестерпно пече сонце, не зважаючи на мої застереження, ніхто не захистив лице і руки, під вечір всі відчули, що обпеклися. Я двічі не кажу. В цьому випадку людині хоч сто разів кажи, вона не прислухається, поки не обпечеться один раз і декілька ночей і днів

постраждає, тоді зрозуміє настільки це серйозно, це будуть її досвід і знання. Особисто я це уже давно пройшов. Зараз у нас дві проблеми, які заважають нам добре жити: палюче сонце і важкі рюкзаки. Виходимо на стрімкі скелі Катуні по шляху, видовбаному в скелястому березі високо над водою. Це місце впадіння оспіваної в піснях притоки Катуні — Чуї. Цей високий «бом», який починається до впадіння Чуї, витягся довжиною біля кілометра. Висоту бома визначити складно, але дивлячись на чайок, які літають далеко вниз, думаю, метрів 300 є. Зверху видно високі стоячі хвилі, здалеку, чорної як смола води, напевно дуже велика глибина. Проходимо стежкою під навислими скелями.

Від обриву відкривається вражаючий краєвид. Далеко стрімкі форми гори Білухи, вкритої снігом, навислі льодовики і скельні урвища, праворуч і ліворуч гряди білосніжних хребтів, ближче каньйон ріки Чуї, яка з великим гуркотом зливається з потужною рікою Катунь, і все виглядає надзвичайно суворим і привабливим. Але найзагадковішими для вчених всього світу є великі площі рівних горизонтальних піщаних плато, які вони називають «льос». Тут також гори в променях західного сонця, мають колір червоно-оксамитовий. Толя Дединський романтично прокоментував побачене: «Якщо б ми цікавішого більше не побачили, то все рівно був сенс трястись декілька днів різними видами транспорту і йти пішки під палючим сонцем, щоб побачити цю красу». Притча: «Одного ранку Будда вийшов зі своїм другом і супроводжувачем на традиційну вранішню прогулянку. Його супроводжувач запитав у Будди дозволу на сумісну прогулянку і його другу, який приїхав до нього в гості здалеку. Будда не заперечував. Через деякий час вони вийшли на галявину, з якої відкривався чудовий вид вниз на далеку долину, поряд квіти, чисте повітря і незабутні краєвиди. Новий супутник не витримав і сказав: «Гарно». На наступний день Будда не дозволив взяти на прогулянку друга, коротко сказавши: «Базіка». Краса не потребує коментарів. Орест взяв вудку і пішов ловити рибу, уже темніло, як він прийшов і приніс 6 рибин форелі. Вечеря є.

Виходимо. Йдеться досить-таки тяжко з двох причин: не ввійшли в належну фізичну форму і дуже спекотно. Ми вийшли на рівнину без єдиного кущика дерев. Я вирішив продовжити контроль готовності учасників до навантажень,

які у нас намічаються при проходженні маршруту. Для визначення готовності до навантажень я використовую тест з контролем декількох параметрів фізичного стану:

- за пульсом, який контролював ранком після підйому і ввечері перед сном;
- за апетитом;
- за кольором шкіри обличчя;
- за яквстю сну.

Пульс рахував на протязі 10 секунд і перераховував на кількість ударів в хвилину. Приведу результати контролю пульсу (уд в хв) в перший день: ранком після підйому і ввечері перед сном в перший день заміри пульсу за 60 сек виглядали так:

	ранок	вечір
Кудін Д.	78	60
Хотульов Г.	102	96
Дединський А.	90	78
Пришляк О.	84	78
Бекеш О.	90	84
Твердохліб П.	114	84

(почувається погано)

Видно, найменш підготовлений — Петро. Він багато працює і пішов без фізичної підготовки. Уже під вечір чуємо неприродний гуркіт. Нас наздоганяє трактор з причепом, наполовину завантаженим брилами кам'яної солі. На тракторі егер розвозить і розкидає її по пасовиськах оленів. Їде в нашому напрямі. Зупинився. Запропонував допомогу. Ми з великим ентузіазмом закинули рюкзаки в причіп і пішли поряд. Через деякий час він зупинився на узліссі, почав вивантажувати сіль. Із лісу почали виходити олені, але побачили нас і зупинились. Ми поїхали далі, а отара оленів кинулась до солі. Сонце вже низько, і нам потрібно ставати на привал. Виходимо на стежку, яка виводить нас в район Аккема, на берегу Катуні. Катунь тут повноводна, надзвичайно потужна і широка. Тут раніше була поромна переправа. На жаль, порома немає, його демонтували для ремонту. Лишився тільки туго натягнутий трос. Раніше від егера ми узнали, що і інші переправи не працюють. Що ж робити? Ця ситуація може привести до зриву походу.

Чергові почали готувати обід, а я пішов на берег подумати про подальші дії. Витяг бінокль, став обдивлятись протилежний берег. Що це? Це мені не мариться? Ні. Під протилежним берегом пливуть три плоти водників. Через деякий час вони зупинились, думаю, для обіду, навпроти нас. У нас уже горить вогнище для обіду. Ми пообідали, коли водники також почали збиратись до відчалювання. Ми захвилювались і стали

подавати їм сигнали, вони їх побачили і почали рулювати до нашого берега. Вони погодилися переправити нас на інший берег. Ми завантажились на пліт, а пізніше пристали до протилежного берега. Розвантажили рюкзаки на берег, і ми на стежці, яка веде нас вверх долиною річки Аккем. Час зупинитись на ночівлю. Знайшли гарне місце на березі. Поряд ходять косулі, вони дома. Вода в Аккемі біла як молоко з синюватим відтінком. Ми набирали її в казан, відстоювали і через деякий час зливали, осаду подібного до білої глини лишалось товщиною біля сантиметра. Прийняли рішення: воду вживати.

Ранок. На сьогодні заплановано дійти до метеостанції, яка стоїть на березі озера під Білухою. Стежка йде поряд з Аккемом. В деяких місцях видно зсуви ґрунту в воду. Біла глина вимивається, тому вода стає білою. З набором висоти відкривається ширша панорама гір, до баченого доповнюються нові вершини і краєвиди. Всі, хто має апарати, періодично з захватом фотографують. Зробили уже чотири переходи, час зупинитись на обід. Ліс, струмок, всі розійшлись за дровами, я своєю сокирою рубаю біля стоянки. Прибігає схвильований Орест: просить сокиру. Пояснюю, що рубаю сам. Ні, йому потрібно дуже: він бачив ведмедя. Питаю: він на тебе нападав? Ні. «Бери сокиру і рубай дрова біля мене». Закінчився обід, всі зібрались і вийшли на стежку, ми з Толиком лишилися, потім пішов і він, я лишився глянути місце зупинки, часто хто-небудь щось лишає. Через 10 хвилин вийшов і я. «Вийшов на узлісся, відкрилась велика галявина, вкрита густою і цупкою травою вище людського зросту і товщиною з палець. Стежка добре втоптана, і це не дивно: через пару годин ми можемо бути на метеостанції. Через деякий час відчуваю, що переді мною хтось іде, важко дихає і ломиться прямо через траву по стежці. Думаю: Толя важко дихає. «Чого він повільно йде?». Кричу йому. Мовчить і дихає гучніше, прискорюю темп, хочу наздогнати. Бачу, Толя кинув стежку і пішов по цілині в бік лісу. Я його наздоганяю так, що я бачу, як висока трава сходитьсь в вертикальне положення і хитається. Здогадка мені прийшла не поступово, а як блискавка: я іду за ведмедем. Мало кому, думаю, приходилось в тайзі ганятись за ведмедем. Правда, у мене це також було всього один раз, але і цього достатньо. В чому справа? Кожен ведмідь, як і всі інші звірі, мають свою територію, яку вони обороняють всіма їм доступними способами, тож коли група пішла по стежці, ведмідь пішов їх супроводжувати. Він же не знав, що я лишився. Я вийшов

на стежку і пішов за ведмедем. Він не витримав мого ходіння за його спиною та ще й крику і вирішив уступити дорогу. Волосся на моїй голові заворушилось і стало дибки (так мені здалось), я різко звернув на стежку і майже бігом пішов в своєму напрямку». За годину був уже на метеостанції, вона при виході з лісу виростає раптово. Вражаюче! Не одноповерхова дерев'яна будівля станції, а ті види, які відкриваються на священну гору Білуху. З нашого боку відкривається вид на Аккемське озеро, береги якого вкриті переважно льодом, далі Аккемський льодовик і могутня, грізна Аккемська стіна. Неповторної могутності. Кінець дня. Мої хлопці уже сидять біля колиби метеостанції на рюкзаках і розмовляють з двома молодими людьми зі станції. Ми на маршруті перед першим перевалом.

Сьогодні у нас дві днівки. Вирішили сходити по радіальному маршруту в напрямі Білухи. Потрібно виходити о четвертій ранку. Стежка іде понад озером з правого боку з переправою через декілька струмків, які вранці виглядають маленькими струмочками. На озері живуть качки казарки з виводком качат, вісім штук, занесених в червону книгу. Після озера переправились через ріку Аккем і пішли зсипаним схилом до верхнього озера і до язика льодовика. Виходимо на льодовик, покритий снігом з широкими льодовими тріщинами, з'єднаними мостами. Льодовик починається під грізною льодово-скельною стіною. Близько до стіни і не підходимо: регулярно від стіни відриваються величезні льодові брили і з гуркотом падають вниз. Ми стояли довго, милуючись потужним природним явищем. Потім по осипу спустились і в доброму темпі пішли назад, не очікуючи, поки нашу стежку зовсім «розвезе». Вернулись в середині дня.

Зранку вирішили привести до ладу вагу рюкзаків. Вирушаємо на перевал Кара-Тюрек. Перевал ІБ категорії, не складний, але сили забирає своєю безкінечністю, здається от уже кінець, а там знову пологий підйом по чорних базальтових плитах, а потім і снігу. І далі підйом і підйом. Виходимо на перевал, практично плоска, досить велика площа з туром в центрі. Підходимо до тура, лишаємо записку про подолання перевала. Некрутий спуск вниз вздовж річки Кучерли, стежкою, то поряд, то тільки чути, як здаля шумить вода на перекатах. Вода в річці чиста, і рівень значно піднявся, остільки весь час іде дощ. Весь час ідемо в густій невимовно зеленій траві з безліччю різних квітів. За розрахунками вчених, їх тут проростає біля 800 різних видів.

Підходимо до кордону лісу вчасно, і ставимо намети на березі річки Текелюшка. Тут розвилка стежки веде наверх на плато під хребтом і на озеро Кучерлінське.

Ранком поміряв пульс — в межах норми. Відхилень немає і добре. Настрій групи піднесений, вчора зробили гарну роботу, підкоривши перший перевал. Пройшло п'ять днів, як ми стали на стежки нашого маршруту, це якраз час, потрібний організму для повної адаптації до нових фізичних навантажень в умовах походу. Від 4 до 15-17 днів учасники на маршруті працюють найефективніше, всі входять в нормальну фізичну форму і ще не виснажились від довготривалих навантажень. На марші я іду за Толиком і взагалі за направляючим, останнім поставив Петра. Це два нероздільні друга. Дружба їх особлива: вони весь час в суперечках. Темою суперечки може бути що завгодно: яке сьогодні число, де знаходиться Полярна зірка, як тримати сокиру при рубанні дров. Але обидва доброзичливі, абсолютно безкорисливі, готові в будь-яку хвилину прийти на допомогу. Благо, що це не просто слова. Така нагода в поході за день трапляється десятки разів. Особливо Толя, він прекрасний скелелаз і взагалі, якщо навіть невелика затримка в рухові він «уже тут». Сьогодні наша мета — Кучерлінське озеро. Стежка йде по правому березі річки Кучерли, яка витікає з надзвичайно гарного гірського озера. Далі стежка невеликим підйомом іде в густому лісі. Ліс кінчається, і ми виходимо

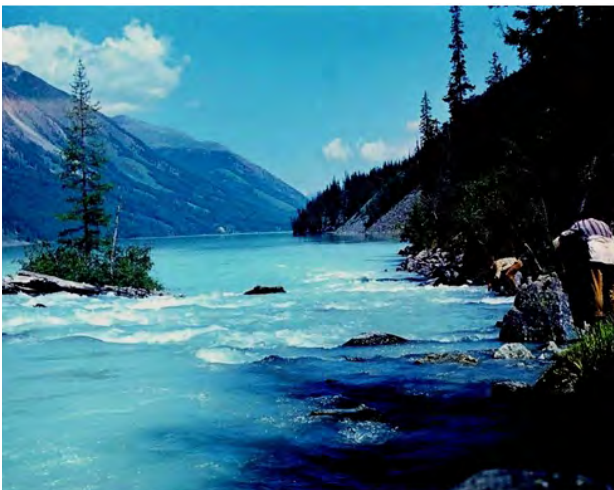

Гірський Алтай. Привал на схилах до перевалу Кара-Тюрек. Стоїть Гена Хотульов, як завжди цілеспрямований, сижу я (Дмитро Кудін) і, здається, щось ремонтую (1979 р.)

на величезне безлісе поле, рівне, як більярдний стіл, з травою вище колін. Стежку видно добре. Уйгурський степ унікальний тим, що він єдиний, розташований на висоті 1600 метрів над рівнем моря, ліворуч огорожений рівним по висоті до 3-х метрів уступом. Праворуч степ огорожений добре видимим на обрії, лісом. Стежка поступово наближається до лісу. Висока трава кінчається раптово, стежка також зникає, ми виходимо на величезне поле, густо-червоного кольору. Це зарості суниці. Ми пройшли метрів 10, я вирішую зробити технічну зупинку. Де ще можна брати суниці жменями за один раз. Всі повалились прямо на суниці, що зробило, особливо їх зади, червоними, як у макак. Після такого збирання врожаю, ми йшли по полю ще з годину, мої гірські черевики і шнурки були червоні від соку суниць, а за нами тяглась протовчена. Інакше не можна, обійти її неможливо. Кінчилось поле, з'явилась стежка, яка поступово вивела нас до лісу величезних по висоті кедрів. Раптом нас зупинило ревіння

*Гірський Алтай. Вид на озеро Кучерлинське.
1979 р.*

*Гірський Алтай. Кучерлинське озеро.
Витік ріки Кучерли*

ведмідя, не задоволеного тим, що ми потурбували його, коли він їсть малину. Дійсно, коли він зайнятий малиною, до нього можна підійти досить близько, навіть злякати. Але невідомо, що він буде робити від переляку: тікати чи наздоганяти. Тому краще в таких місцях подавати знаки вашої присутності, це дасть йому час зникнути або заявити свої права голосом. Цей раз він заявив своє право голосом. Ми зупинились і чомусь взяли льодоруби в положення «бойової готовності». Потім зрозуміли безглуздість цього і швиденько «очистили» територію.

Згодом підходимо ближче до лісу, і стежка заводить нас в ліс. Кучерлинське озеро з'являється раптово увсій своїй красі. Ми зупиняємось на крутому обриві перед котловиною озера. Сідаю над обривом, витягаю бінокль для огляду всього, що перед нами, коли ми спустимось вниз, такої нагоди не буде. Далеко на нашому березі стоїть намет і ходять люди... Видно тільки частину озера, решта ховається за згином. Озеро довге в глибокій котловині, яка з протилежного берега починається високими кам'яними схилами, покритими лісом. Ліворуч, де наш берег, смуга лісу шириною до 300 метрів, подібного до кедрового закінчується скельними стінами, неписаних форм і краси. Стежка до озера по крутому схилу серед високої трави і великої кількості квітів. Сонце хилиться на захід, серед дерев темніє швидко. Потрібно шукати місце для ночівлі. Уже глибока ніч. Тихо, тепло, інколи по воді плескає велика риба. Якщо уявити, що ти на березі озера Лох-Несс, то стає трохи моторшно, але ми на Кучерлинському, тому і розмови веселі. Толя і Петро, як завжди, безкінечно сперечаються, не погоджуючись один з одним. Орест уже в наметі вкладається спати, Саша Пришляк запаковує апарат. Петро на березі озера має казани. Всі одночасно ведуть бесіду. Озеро, як дзеркало відбиває зірки з неба і гори протилежного берега, які утворюють розпадок біля ближнього кінця ліворуч. В протилежному від берега напрямі просіка серед дерев. «Раптом з берега Петро кричить: «Закінчуйте суперечки, дивіться на диво». Перше слово, яке прийшло йому в голову від побаченого — «диво». В таборі переполох: Дединський подумав, що «диво» вилізло із води, схопив рушницю і побіг на берег. Пришляк схопив запакований фотоапарат, Бекеш також з апаратом вискочив з намету, і вся решта побігли до берега. «Де? Де?». Кожен хотів зробити свою справу: один убити невідомо де і кого, другий сфотографувати в темряві запакованим в поліетилен фотоапаратом, Бекеш хоче поставити

втримку для фотографування в темряві. Я вийшов на берег, звідки добре видно гори протилежного берега, дійсно, в розпадку двох схилів висіло сріблясте коло за розмірами пропорційне розмірам камери колеса легкового автомобіля, наповненої повітрям, в середині кола пляма, значно темніша за небо, з крапкою, яка яскраво світиться, подібно до зірки. Згодом ми переконались, що вона рухається і в наш бік, але під кутом біля 30 градусів в південному напрямі. Швидкість можна порівняти зі швидкістю вертоліта, який летить на далекій відстані. Але звичного гулу двигуна не чути, все тихо. Ми дивились на це біля 30 секунд, потім все зникло за кедрами, ми всі повернули погляди на просіку ззаду, де воно по наших розрахунках повино з'явитись в полі нашого зору. І правда, секунд за двадцять воно знову з'явилося, але виглядало трохи інакше: можна бачити форму, подібну до колеса фіри, трохи сплюсненого з трьома крапками, які світяться і навіть миготять — змінюють яскравість. Його напрям співпадав з напрямком до кордону з Китаєм, і ми спостерігали, поки літаючий апарат заховався за скелі. Звичайно виникла дискусія, яка тривала досить довго, до другої ночі. Кожний виказував свою думку про бачене. Всі погодились з одним, те, що ми бачили, не схоже на відоме нам. Одне слово, непізнаний літаючий об'єкт (НЛО)». **Я запалив свічку в наметі і в щоденнику описав явище і зробив схему баченого».**

Продовжуємо йти в напрямі до Капчальського перевалу вздовж озера, перелазячи через повалені дерева і завали каміння. Перевал категорії 2А, сніжний. Йому передує потужний Капчальський льодовик, який сповзає від перевала. Наша стежка знову йде то заростях малини, смородини, частіше по курумнику або виходить до берега

Гірський Алтай. По березі Кучерлинського озера: Дмитро Кудін, Петро Твердохліб, Геннадій Хотульов, Анатолій Дединский і Орест Бекеш. 1979 р.

на каміння. Багато місць, де вода чиста і прозора, це переважно там, де впадають прозорі потічки. Решта озерної води має колір бірюзово-каламутний. Закінчується озеро устям річки Кучерли. Зробили останній привал на березі озера і звернули на стежку вздовж річки, ми побачили довгу колоду, яка лежить через річку високо над водою. На протилежному березі Кучерли стежку видно погано, угадується тільки напрям. Чути потужний гомін водоспаду, ми підійшли до шахтних виробок, де проглядається господарчий двір зі зруйнованими будівлями шахтної ділянки. Це табір рудника. Тут під час війни в'язні видобували стратегічну сировину: вольфрамову, молібденову і інші руди. На території ми зустріли двох техніків геологічної партії, яка працювала на дослідних родовищах. Вони мають відповідальне завдання: заготівлю м'яса оленів. Ми з ними поспілкувались, розійшлись друзями. Ця зустріч за тиждень зіграє вирішальну роль в нашому спілкуванні з прикордонниками в Рахмановських ключах. Ми далі не пішли, зупинились варити вечерю — суп із оленини.

Орест у нас знаний кухар, знає не тільки як готувати, але і як розкрити тонкощі смаку. Він має особистий пакунок з прянощами східного походження. Вийшли на стежку, брили чорного базальту стояли хаосом на нашому шляху і кінчались крутим обривом. Вирішили покинути «живі» кам'яні схили і спуститись. Потім потрапили в інше бездоріжжя, густі зарості берізки, настільки густі малопрхідні, що ми жалкували, що полишили кам'яні осипи. Берізка зв'язує ноги настільки, що рухатись майже неможливо, якщо падаєш зі зв'язаними ногами, то без сторонньої допомоги підняти з-під рюкзака неможливо. Підійшли до мульті (крутий кам'янистий схил перед льодовиком), вирішили не мудрувати і брати її в «лоб». Не завжди це просто — вийти на льодовик, не просто пройти — це провалля «ранткluft» між скелею «берега» льодовика і льодовиком, яке утворюється від інтенсивного таяння льодовика від тепла скелі вдень. Ширина інколи сягає більше трьох метрів, а глибина невідома, відчувається тільки холод з його глибини. На льодовику всі одягли «триконі», а Гена і Саня «кішки». Далі йшли зі страховкою, двома трійками (зв'язки по три учасники), кожний на відстані 6-8 метрів. Я в своїй трійці з Геною і Санею, йду ведучим до самого перевала. Друга трійка мала ведучим Толика Дединського, за ним Петро і Орест. Перед останнім крутим підйомом ведучим поставив Саню. Він ні на хвилину не забуває про свої обов'язки головного фотографа. Перед

останнім крутим підйомом тріщини стали частіше, а мостів менше, потрібно інколи ходити вздовж тріщини, вишукуючи надійний перехід. І все ж не вбереглись ми з Геною, я переплигнув тріщину, досить широку, зупинився на другому боці, вибираю мотузку, очікуючи підхід Гени. Він підходить, і раптом його немає, в долі секунди він зникає, провалюється в тріщину, я тримаю страховальну мотузку, відчуваю ривок, і страхуюсь льодорубом.

Тріщина неглибока, Гена в ній на глибині двох метрів застряг. Я допоміг вилізти. У нас один Гена побував у тріщині, ми все розпитували його: «Ну як там у тріщині?» Сміється, але серед нас він тепер найлосвідченіший. Кінчається останній крутий підйом, і ми бачимо тур Кучерлінського перевалу.

Багато чого хлопці сьогодні зробили вперше: пройшли льодовик з тріщинами, мокрий сніг, високі скелясті стіни льодовика. На перевалі традиційний перекус і скоріше вниз на спуск до лісу. Але до лісу ще далеко, потрібно пройти ще один

*Гірський Алтай. Перевал Кучерлінський.
Неперевершена архітектура. 1979 р.*

льодовик, тепер уже зверху вниз. Правда, з півдня льодовик спокійніший, тріщини не глибокі, він менш потужний. Закінчився льодовик, далі осипні схили морени і зарості різнотрав'я висотою до пліч, а інколи і вище голови. Тут потрібно бути уважним, так у нас зник Толя, чи пішов уперед, чи лишився позаду? На спуску група, як правило, розтягається, як череда корів, яка вертається з пасовиська. Деякі корови дуже поспішають додому. Поки чекали, шукали Толика, пройшло дві години. Кругом море казкового різнотрав'я і квітів, трава має неприродно зелений колір, а квіти відтінки кольорів, які тільки можна собі уявити. Тут би пасти отари овець, череди коров і табуні коней. Повітря чисте, прозоре, вода тала витікає з льодовика, її фізичний стан є найбільш сприятливим для засвоєння організмом. Толя знайшовся. Йдемо далі вниз, обабіч море «золотого кореня» — родіоли рожевої, зарості стільки оком сягнеш. Накопали для заварки напою ввечері. В цьому поході я своїх хлопців поїв настоєм чаєм тричі на день. Думаю, це сприяло їх завжди піднесеному настрою і витривалості. Я сам копав, мив і заварював напій, пили на привалах і під час переходів: два-три ковтки — і ти знову в нормі. Сонце сідає, шукаємо місце для ночівлі.

Ранок. Виходимо на стежку в напрямі верхів'я ріки Катуні. Йдемо по добрій стежці, видно, що нею користується багато людей, і підтвердженням тому є табун коней в надзвичайно зеленій і високій траві. Вони паслись недалеко від стежки, побачивши нас, спочатку дружно роздивлялись, а потім так само дружно поскакали в бік від нас. Далі стежка йде хребтом і виходить до потужного водоспаду практично під Білухою. Проходимо його крутою стежкою, і ми в долині Катуні. Тут Катунь зовсім не схожа на ту, котру ми зустріли вперше: широку і потужну. Долина широка і заболочена, а ріка тече безліччю рукавів. Ми йдемо долиною в верхів'я, в напрямку льодовика Геблера, з якого Катунь і починається. Навіть здаля видно потужні льодові тороси і нагромадження. Долина заповнена болотними «купинами» подібними до меблевих «пуфіків» висотою інколи до метра, між якими тече вода, а дно складається з шару піску зверху, а під ним товстий шар намулу. В такій ситуації група рухається способом «кожний сам за себе», кожний вибирає і використовує свій шлях сам. Метод: плигання «з купини на купину», не дай бог промажеш, або не втримаєшся. Тоді падаєш просто в болото і добре якщо ногами, а якщо рюкзаком придавить в намул, або застрягнеш між «купинами», тоді самому не вибратись. Потрібно звати

на допомогу, поки не напився води до нестями. Ми уже мокрі з ніг до голови від частих купань і я вирішив знову йти по сухому. Але трав'янисті, обривчасті береги не дуже придатні навіть для траверса. Я повернув до обриву, решта мовчки підтримали і пішли за мною траверсувати на висоті 3-5 метрів. Потрібно весь час чіплятись руками за траву, переходячи з полки на полку, ноги часто зриваються на ґрунтових полицях. Сонце уже хилиться до заходу і світить нам в спину. Відчуваю, в одному місці по низу не пройти, шукаю полицю вище і піднімаюсь. Піднявся над полкою на рівень очей... і зустрівся «очі в очі» з змією на відстані не більше 15 сантиметрів. Досить великий зміїний клубок на невеликому земляному п'ятачку з голівкою і двома колючими очима, які здивовано мене розглядають. Сонце світить їй прямо в вічі, вона комфортно грілась в променях заходячого сонця. А тут де не візьмись — я. Ми дивимось один на одного. Коли я уже «надивився» на це диво природи, а мені достатньо для цього декілька секунд, то вирішив, що час вже в болото, там спокійніше і, що важливо, безпечніше. Сонце уже на заході, спускаємось вниз. Хлопці не розуміють: чому знову в воду? Але зрозуміли мій настрій і без слів стали лізти на «купини». Хочу перейти через рукави на інший бік долини. Переходячи через один із протоків, вирішив не брести, а перестрибнути. На другому березі плоский нахилений камінь, покритий зеленим мохом. Я наперед бачу, чим може скінчиться мій стрибок, але сподіваюсь на везіння, стрибаю... і падаю спиною в воду і ногами вгору. Однією рукою упираюсь в камінь на дні, а другою тримаю над водою фотоапарат. Дуже хочу вилізти із води «сухим», але при найменшому рухові відчуваю: потік зіб'є з рюкзака, на якому я досить зручно вмотивився спиною. Відчуваю, що рюкзак у воді намокає, далі буде ще тяжче, а вода заливає лице. Хлопці відстали, а мене збиває потік. Я пірнаю з головою і фотоапаратом. Толя кидає на сухе свій рюкзак і переходило мене в останню мить і допомагає вилізти із води. Боже, мій фотоапарат «Зеніт». Вийшли на болото, знайшли сухе місце у вигляді великого каменя. А на ньому знову змія гріється, уже інша. Щастить.. Зігнали. Незадово-

*Гірський Алтай. До перевалу Верхне сідло.
Учасники: Бекеш Орест, Орест Пришляк. 1979 р.*

лено, але мирно сповзає вниз і ховається під каменем. Вилили воду з фотоапарата і поклали сушитись у залишках променів західного сонця. Підсушили, протерли. Головну роботу з реабілітації фотоапарату зробив Орест. По дорозі я знову провалююсь, тепер уже в яму і по пояс. Сьогодні точно не мій день. Переправились, дійсно сухіше. Звідси льодовик Геблера видно у всій грізній чарівності. Сонце освітлює його червоними променями. Ми стоїмо мокрі з ніг до голови холодною льодовиковою водою і не можемо відірвати погляду. Білуха також видна від підніжжя до вершини. Дуже швидко небо і Білуху закрило хмарами, пішов дощ. Дійшли до дров, під дощем зварили вечерю, але вечеряли знову без дощу. Він як почався раптом, так і закінчився. Зупинились на ночівлю. Ранок. Йдемо на перевал Верхне Сідло. Перевал не категорійний, стежка йде серед високих трав, дерев немає і весь крутий схил видно майже до гребеня перевала. Ми підійшли під гребінь. Хмари знову закрили небо. Цікаво дивитись на хмари в долині: то вони рухаються на великій швидкості в бік Білухи, то вони вже вище або нижче і рухаються в зворотньому напрямку з не меншою швидкістю. Гроза налетіла раптово, хоча ми і бачили ознаки негоди. Над головою тяжкі хмари, і в той же час сонце освітлювало сніжну вершину Білухи. Нам це добре видно: таке враження, що ми знаходимось на одному рівні з вершиною. Ніщо не заважає нам її розглядати. Потім нас закрили хмари, почалась гроза з дощем, блискавками і громом. Стало холодно. Видимість нуль. Ми одне одного

не бачимо. Поруч зі мною один Толя Дединський. Решта йшли за нами вниз. *Ми в грозі, блискавки навіть нижче за нас, грім гримить без перерви, пахне сіркою. Білуха закрита густими хмарами, ураганний вітер здуває зі схилу.* Що робити? Сісти і чекати, але гроза може закінчитись через хвилину, а може і через годину. Ми вирішуємо — вперед. Ґрунтова стежка зовсім розмита, і по ній тече бурхливий потік води, поряд вода не тече, але висока трава настільки густа і мокра, що рухатись по ній неможливо. Перед перевальним туром крута ділянка, і стежка забирає ліворуч і серпантинном йде наверх, до перевального туру. Ми вище хмар. З перевалу видно долини, закриті тяжкими хмарами, і безперервні спалахи блискавок, внизу продовжується гроза. Тур. В турі газовий балон від плитки — в ньому записка.

Нашвидкоруч перекусили. Ми мокрі, на вітру холодно, і цей холод жене нас якскоріше вниз. Спустились нижче, потрапили в царство трав на добре ходжену стежку. Всі йдуть разом, мовчки, думаю, на всіх вплинуло наше перебування в епіцентрі грози. Таке можна спостерігати тільки в кіно, коли літак залітає в грозові хмари. В кіно, як правило, він уже вертається на землю в вигляді уламків. Нам пощастило. Виходимо на плоский уступ шириною до 100 метрів і з крутим спуском до річки Біла Берель. Стежка виводить нас в царство живих диких квітів, думаю, прапійонів. Піони, до яких ми звикли, як до кущів з розкішними квітами, на Алтаї виглядають, як трав'яні дерева, з потужним листям і стовбуром товщиною з руку і висотою більше двох метрів, мають невеличкі квіточки з чотирма листочками блідо-рожевого кольору. По цій піонній стежці ми йшли біля двох годин. Вийшли на траверс кедрового лісу, лишили стежку і спустились вниз. Пішов знову дощ, ми пройшли трохи вздовж річки, відшукуючи зручне для стоянки місце. Завтра днівка. Вибрали гарне місце на березі серед могутніх кедрів, недалеко від переходу по містку через річку. Поставили намети. Уже палає вогонь, поряд розвели ще один для сушки одягу. Під вечір розпогодилось, хмари пішли, стало тихо, річка не голосно

гомонить, безліч птахів співають свої пташині мелодії. Багато бурундуків, вони визирають з-під кожного стовбура, розглядають нас, а ми їх. Для знайомства хлопці кидають цукерки, деякий час нікого, потім, як за командою, всі, але цукерка достається найсміливішому і найспритнішому. Повечеряли, запили відваром золотого кореню. Потроху стали відходити від денної напруги і обговорювати події дня. До завтра.

Днівка, яку ми згадуємо досі. Роби що хочеш, але ми не пішли цим шляхом. Толя взяв рушницю, компас, карту і разом з Петром пішли у розвідку. А тут, в нашому таборі ми задумали гарний захід: парну-баню на золотому корені. Почали організацію парної: вирубали чотири жердини, по березі назбирали крупного каміння і склали біля вогнища, заготовили багато дров. Жердини зв'язали, поставили пірамідою, і накрили поліетиленовими плівками, в середину постелили гілки кедр. Розпалили потужне вогнище і розжарили каміння. Я накопав і налив в річці золотого коріння, залив водою в каструлі і повісив його над вогнищем, вода також гріється. В середину намету навіть поставили щось подібне до лавки: жердина на двох каменях, можна посидіти. Нам з Бекешем відкривати сезон. Закотили гаряче каміння в намет на гілки кедр, вони не тільки розпарились, а і підгоріли, тому запах незрівняний, а в сукупності з запахами при поливанні каменів золотим корінням не знаю, що й казати. Ми з Орестом заходимо в наш саунний намет, який стоїть серед гігантських кедрів на березі гір-

Гірський Алтай. Перевал Ітельгон. Учасники походу: Дмитро Кудін (Дімич, кер.), Гена Хотульов, Толя Дединський, Орест Бекеш, Петро Твердохліб на тлі г. Білухи. 1979. О. Пришляк за кадром

ськоалтайської річки Білої Берелі, за п'ять тисяч кілометрів від України, сидимо на лавочці і вдихаємо незабутні аромати. Через деякий час перерва, і ми пірнаємо в води Білої Берелі. Вискакуємо із води оновлені і «омовенні». Через це пройшли всі, і Толя вернувся з розвідки і встиг попаритись. Уже готовий обід. Далі всі відпочивають як кому заманеться.

Наш шлях на Нижній табір, по мосту через річку Б. Берель. Далі стежка крутим серпантинном піднімається вгору до Нижнього табору. На підході потужно гуркотить 35-метровий водоспад. Цей табір також має історію репресивного характеру, тут жили і працювали ті, кого садили за «шпіонаж на користь імперіалізму», і «вороги народу». Вони валили тут ліс і видобували руду «стратегічної сировини» для потреб військової промисловості. Практично всі будівлі зруйновані, окрім одної відремонтованої для зупинки груп планових туристів, тут навіть наглядач, в минулому прораб, який дивиться за цим господарством і одночасно працює в гляціологічній експедиції. Ми поспілкувались і поставили намети далі від водоспаду. Вирішили організувати радіальний вихід на перевал **Верхній табір**. Погода сонячна, але при підході до перевалу нас наздогнали хмари, а потім і дощ, причому холодний і з вітром, який поливав нас до самого перевалу. На Алтаї гарні озера, частіше з деревами по берегах. Вийшли на перевал — чудові краєвиди, праворуч і ліворуч видні два перевали, далі правіше видно потужний льодовик з глибокими тріщинами. Ми на перевалі і в таборі: напівзруйновані дерев'яні «баракки»: це житло в'язнів, які працювали в шахтах-копанках. Під дощем зайшли в клуб, чи «красний куток», по середині кімнати стоїть стіл на якому зручно лежить череп ведмеда. Ми походили по табору, штольні, пробитий під горою (хребтом) нахилом круто вниз, закинутий. Вертаємось назад по хребту, так дорога трохи довша, але сухіша, що, зважаючи на дощ, суттєво. Зайшли в суцільне поле «золотого коріння» і вирішили зайнятись промислом. Корінь росте на довгому некрутому схилі потужними кущами висотою по коліна, якщо підрубати льодорубом, то отримаєш досить великий скручений корінь, частина якого уже згнила, зате товсті відростки до метра довжиною йдуть до інших кущів. Ці товсті і завжди здорові. Я накопав кореня півторби із наволочки, приніс до наметів, біля водоспаду помив і підсушив. Лишилась половина від нако-

Гірський Алтай. По відгалуженнях Таласького хребта. Трави-квіти. 1979 р.

паного, але все рівно достатньо. Всі на заготівлю дров, яких потрібно багато. З дровами будь-яка ночівля буде теплою і сухою. На вечерю, обсохши, зварили суп і кашу.

Ввечері, перед заходом сонця, Білуха дала нам кольоровий концерт: в хмарах і променях сонця, її вигляд постійно змінювався. Вершина то ярко освітлювалась, то закривалась хмарами, колір і форми яких постійно мінилися. Хмари були то темними, то підсвічувались і ставали золотавими. Пізно ввечері відбулась неперевершена червона заграва, від якої вершина і хмари мали яскраво червоні кольори. Вечеря. Сон. Вночі здійнявся сильний вітер, температура знизилась до мінусової. Таке враження, що ураган може зірвати і кинути вниз намети. На сьогодні наша мета пройти перевал Ітельгон. Прив'язались до маркованої стежки, хоча маркування скоріш можна назвати віртуальним, тобто його ще попробуй знайти. Стежка йде по правому схилу долини. Схил осипний, часом густа трава і лишаяються тільки ознаки стежки, по якій можна рухатись більш по інтуїції. Забираємо більш вправо і виходимо в цирк. Перевал ми бачимо в найбільш пониженій точці. Ми впевнені і без розвідки, ввійшли в кулуар перевалу. Вирішили йти двома трійками. З-під ніг зривається купа каміння і з гуркотом летить вниз до льодового язика. Далі кулуар став розширяться, крутизна зменшилась, але по осипному камінню йти неможливо. Толя пройшов першим і кинув мотузку. Я виліз наверх. Перевал **Ітельгон**. За перевалом розширилась незвичайної краси долина з високою соковитою травою. Тихо, спека трохи спала, напевно через легкий вітерець. Але найбільш нас

здивувала маса тарбаганів (різновид хом'яка), які зустріли нас свистом, стоячи «стовпчиками» біля своїх нір. При нашому підході ближче вони, як блискавки, зникають в норах. При відсутності небезпеки вони знову з'являються. В житті я стикався з ними ще в Забайкаллі в Даурських степах, де їх також багато, але там вони небезпечні тим, що потенційно можуть бути носіями чуми. Їх заражали японські біологи в лабораторії Осії Сіро під час війни як метод біологічної зброї проти «Советського Союзу». Через те я мусив отримати щеплення від чуми і пролежав два дні з температурою сорок градусів. Толя запропонував спіймати тарбагана. Звичайно це нас затримає, але так хочеться спробувати алтайської «тарбаганини». Ми всі відійшли на безпечне місце, щоб Толі не перешкоджати. Він дочекався з рушницею біля нори найнетерплячого і вирішив його питання «життя і смерті». Гена у нас майстер розробляти мисливські трофеї. А тут він показав свою майстерність з найкращого боку, розробивши восьми-кілограмового тарбагана, якого ми приготували на відварі золотого кореня і ще якихось трав, яких Гена знає безліч. Можу запрягтись, не багато на землі знайдеться людей, які вживали блюдо з таким казковим смаком. Обід у нас трохи розтягся в часі, ми зібрались і вийшли на стежку. Долиною дійшли до лісу і зупинились на ночівлю, знайшли навіть обладнане місце. По всьому видно ми виходимо до людей. Толя і Саня пішли на розвідку стежки на ріку Аркан і далі на Рахмановські Ключі. Прийшли розвідники: в нашому напрямку невисока вершина, ліворуч і праворуч ідуть стежки на озеро Коксу.

Сьогодні у нас тяжкий день, пройшли біля 30 кілометрів і зупинились на озері уже в темряві. Від підніжжя гори по крутому серпантину спускаємось до кедрового лісу на березі озера Рахмановські Ключі. Зупиняємось. Ми поставили намети і стали готувати вечерю. Ми уже чуємо звуки цивілізації: мелодії танцмайданчика місцевого санаторія, остільки на Ключах є цілющі джерела, які вкупі з прекрасною місцевістю можуть дати добрий настрій здоровому і зцілити хворого. Ми в лісі на березі струмка. Прощальний «бенкет» в останній вечір ночівлі в полі, в наметі. Далі нічого не відомо, як бог пошле. На бенкеті стільки хочеш сухарів, але не більше п'яти кусочків, море каші з тушонкою і ще якісь сюрпризи від завгоспа, який таким чином замолює свої гріхи за допущення того, що його друзям спочатку прийшлося нести перевантажені рюкзаки. Один із сюрпризів я знаю — 150 грамів спирту, розведеного в воді Рахмановських Ключів,

і якийсь особливий чай, від тих, східних майстрів чайного мистецтва. Завжди в програму «святкового» включаємо дискусію відносно якості проведеного походу: що вдалось, що не вдалось. Резюме походу одностаєне:

1. Район чудовий, маршрут відповідає IV кат. скл.;

2. Маршрут вмістив все, що є найкращого на Алтай;

3. Всі учасники діяли професійно, на найтяжчих і небезпечних ділянках маршруту;

4. Нам знову захочеться сюди, на Алтай.

Чи є недоліки походу? Є. Не будемо на них зупинятись, це справа фахівців.

Кінець маршруту, але проблеми не дають нам спокою. Нам потрібно вибратись із прикордонної зони з Китаєм (40 кілометрів до кордону), в яку ми зайшли без перепусток. Зайшли в магазин на розвідку, дізнались загальну обстановку. Вперше за багато років я знову побачив, як хліб продають на вагу. Людина може купити і 200 і 600 грамів хліба. Далі всі на розвідку і встановлення контактів, хто що може, приймається будь-який варіант, прикордонників обходити десятою дорогою. Цей захід гідний, щоб його описати детально, але це не наша тема, тому я зупинюсь коротко. Підготували цілий рюкзак речей на відправку поштою: мотузки, кішки, карабіни, деякі теплі і маршрутні речі. Йдемо на пошту, нас оточив натовп бажаючих поспілкуватись і дати поради. З одним просто здружився. Це якраз дуже згодилось при першому випробуванні. Підійшов п'яний алтаєць в егерській формі (типу цивільних прикордонників) і дуже агресивно почав вимагати перепустки і тільки переконливі запевнення мого нового друга нас врятували. Особливий ажіотаж відчув натовп, коли побачили наші альпіністські, австрійські мотузки червоного кольору. Із натовпу пропонували дати будь-які гроші за ті мотузки... Наступний пункт — вертолітний майданчик на аеродромі. Там ми і знайшли геологів, які очікують вертоліт із команди Володі, з яким ми подружились на Нижньому таборі. Знайшли начальника партії і переказали вітання від Володі. Тут першу скрипку грав Гена, він геолог, і йому знайти спільну мову з начальником партії було дуже легко. Це наші спасителі. Ввечері, попередньо домовившись з начальником партії, в темряві, ми перебрались в місце розташування геологів, і нам порадили без затримки лягти спати, що ми і зробили, витягнувши свої спальники. І вчасно. Прийшов якийсь прикордонний начальник, і почав випитувати: «Хто такі? Чи є перепустки?». Ми «спимо», накрившись з головою. Гео-

логи завірили його з усією щирістю: перепустки вони мають. Силу дружби не подолати. Тепер потрібно якнайшвидше звідси виїхати. При тому нелегально. Відправляю Гену і Толю на розвідку і пошуки транспорту. Виїхати нелегально можна на приватних машинах за 5 рублів з душі.

Далі з пересадками: Рахмани — Катон — Большой Нарин — Усть-Каменогорськ. Сформувались бригади по двоє і вирушили: на попутній Саня і Орест, автокраном Толя і Петро, а уже пізно ввечері я і Гена на попутніх «Жигулях». Толя розказав, що вночі перед прикордонним шлагбаумом на трасі водій їх висадив, а сам з прив'язаними на площадці крана їхніми рюкзаками поїхав, пообіцявши, що він їх почекає після шлагбаума. Вони в повній темноті, без ліхтаря, мусили безшумно пробиратись по тайзі, обходячи шлагбаум. Ніч була «хоч око коли». Вийшли з тайги, коли побачили габаритні вогні машини. Ми з Геною переночували в Усть-Нарині, але перед тим сходили в баню і лишили для себе тільки приємні спогади про Гірський Алтай.

Ми всі зібрались в Усть-Каменогорську, взяли квитки на потяг і дружно вирушили в Москву.

Ми в Москві. Далі потягом їхати не було сил, і ми відправились в аеропорт. За день всіма правдами і неправдами я всіх відправив, лишився в аеропорту сам. Грошей обмаль, до каси одному не пробитись — людей тисячі. Що робити? Як вийти з цього положення? Стою посередині величезного залу аеропорту і спостерігаю. Є привабливе вікно з написом «Бригадир», уже підходив: «мест нет». Дивлюсь, по високих сходах, які піднімаються до вікна «Бригадира», періодично курсує молода симпатична жіночка і заходить через двері до кас. Вона в службовій формі, головною ознакою якої є біла кофточка. Ідея. В черговий раз я уже зустрічаю її на сходах: потрібен квиток, експедиція, розвідка, півроку дома не був, там дружина, діти плачуть. Пішла взнати. Каже: «треба гроші», а я маю тільки на квиток, зверху немає. Ні. Запевняю її, що маю для них гарну пропозицію. Пішли. Заходимо. Дві жінки, молоді і гарні собою в формених білих кофточках, які аж тріщать в деяких місцях. Ясно — аеропортовська еліта. Кажу: «Гроші скінчились, але маю золотий корінь із Алтайської тайги» і кладу перед нею пакунок на стіл. Що це? Для чого? Пояснюю: для бадьорості. Ні. Для здоров'я. Ні. З цим у них проблем немає. Якщо відваром напоїти чоловіка, чи ще когось... то буде сила, яку нічим не зупиниш. Зупинимо. Вона одним махом згортає пакунок в ящик стола і пише на папірцеві записку: «Один білет до Івано-Франківська, найкращий». І от я уже в літаку і дякую богу, що жінки

такі, які вони є.

Активне збереження здоров'я

Я мав сумнів і тепер його маю: чи включати цей параграф в книгу. Потім вирішив, що потрібно. Збереження здоров'я це частина загальної культури і найдорожче з чим народжується людина. Потрібно навчитись його зберігати. Про це і йдеться. Справа не в тому, щоб жити довго, головне в якості життя. Як забезпечити «функціональне довголіття», тобто довге життя, з повним забезпеченням свого життя без допомоги своїх рідних, близьких або лікарні. Для людей потрібно описувати більше методик, як запобігти хворобам, як їх не впустити до організму. Звичайно такі методи є, але люди неохоче користуються порадами самодіяльних спеціалістів, які самі бігають, ходять, плавають, ходять в гори, щоб отримати задоволення від нових вражень. Це ми називаємо вести здоровий спосіб життя. На цьому я і хотів би зупинити вашу увагу.

Про наше здоров'я піклуються лікарі: їх цього навчають в медінститутах, вони дають клятву Гіппократа про те, що вони нас не залишать наодинці з хворобою. І лікарі лікують. Тільки результат не завжди той, якого ми очікуємо, на який ми розраховуємо. І так до кінця. Кінець відомий. І що робити? Вихід один: не допускати себе до хвороби, не чекати загострень і кризи.

Потрібно брати відповідальність за своє здоров'я в свої руки. Щоб було ясно: вести здоровий спосіб життя. Це поняття об'ємне і різнобічне, але проглядаються три основні складові: вживання якісної їжі в помірній кількості, дихання чистим, бажано гірським повітрям і фізичні навантаження в вигляді роботи на городі, фізичних вправ або походів в гори. І обов'язково повний відпочинок. Якби ми всі так робили, то лікарям лишилося б заводити на кожного з нас «карточки здоров'я», замість «історії хвороби». Але лікарі не готові до такого повороту справи, оскільки не мають знань: їх спеціалізація хвороби (вони терапевти, невропатологи, травматологи), і немає спеціалізації лікаря «здоров'я». Здоровій людині нема до кого звернутись, образно кажучи, «щоб це здоров'я втримати». З іншого боку, за що їм платити зарплату, якщо вони не будуть лікувати хвороби. «Світ має цікаву практику. Особистий лікар китайського імператора отримував великі гроші. Але до того часу, пока імператор був здоровим». На жаль, знань про попередження захворювань ні студентів, ні лікарів не вчать, і це дуже погано.

Такі знання мають люди, які самі ведуть здоровий спосіб життя, мають досвід і, природно, знання. Думаю, варто подумати про присвоєння таким людям почесного звання «професора здоров'я». Отримати ці знання можна здоровим життєвим шляхом та отримати відповідну інформацію в літературних джерелах, в яких дехто з них ділиться, і з вашими читачами, в тому числі.

Розказати коротко про здоровий спосіб життя людині, яка до цього не причетна, тяжко. Якби ми мали державну програму, яка б допомогла переконати людей в тому, що здоровий спосіб життя — це престижно, «круто». В якості оплати за це: завжди прекрасний настрій, бадьорість і бажання працювати. Головний біль, безсоння вночі і сонливість вдень, погане почуття і в теплі і в холоді, при сонці, дощі і снігу. Радості від життя немає. Тут є над чим задуматись. Краще не очікувати державної програми, а самому взяти відповідальність за своє здоров'я. Зараз є маса літератури в якій вам розкажуть, що і як робити, щоб зберегти своє здоров'я, підкажуть вам, як набути фізичну форму і досвід. А ще краще поспілкуватись з людьми, які мають вигляд і фізичну форму, подібну до тієї, що ви хотіли би для себе. Я міг би навести сотню вправ і прийомів, які дозволяють тримати людину в нормальній фізичній формі. Але всі вони мають той недолік, що їх потрібно виконувати регулярно, інакше від них не буде ніякої користі. Зауважу, що починати процедури здорового способу життя (вправи, біг, йоги, обливання холодною водою, лижі, плавання) і ще десятки різновидів завжди складно, тут повинна бути дисципліна, без якої трудно очікувати позитивний результат.

Народжені діти мають різний стан здоров'я, який не залежить ні від характеру новонародженого, ні від особистих уподобань, хіба що батьківських. З часом уподобання і характер мають все більший вплив на здоров'я. Буває таке, що діти, які були на перший погляд кволими і хворобливими в дитинстві, в середньому і старшому віці розквітають здоров'ям. Але, на жаль, таких значно менше, чим навпаки. Більшість в середньому віці живуть спогадами: якими вони були в молодості сильними, завзятими, витривалими, красивими. Це явна ознака фізичної, а можливо, в першу чергу, психологічної деградації: здоров'я не те, різні можливості не ті і, взагалі, все не так. А чи правомірно робити скидку на вік? Ясно, вік не безмежний, але і можливості людини не використовуються, вірніше, використовуються не повністю.

Так куди дівається те здоров'я? Хто його у вас

забирає? Чи кому ми його віддаємо? Останнє мені здається найправильнішим. Ми самі його віддаємо. Хочу ще раз наголосити на відомих, але дуже важливих речах, про які більшість людей і слухати не хочуть. Причина віддачі поряд, вона в нас самих: дивимось безкінечні серіали по телевізору, їдемо в ліфті на 2-5 поверхи, проїжджаємо на транспорті, навіть, 1-2 зупинки, відпочинок з філіжанкою кави після «виснажливої» фізичної роботи за комп'ютером, чи за робочим столом. Взаємини людини з оточуючим середовищем відбуваються шляхом обміну енергії. Енергія приходить з продуктами харчування. Обмінні процеси активізуються не тільки при фізичних навантаженнях, а і при емоційних, і ще більше за хворобах і травмах. В цих випадках людина може впоратись з незапланованими витратами енергії тільки при наявності енергетичних запасів. А якщо вони обмежені, або зовсім відсутні? Але ж потенційні можливості людини великі і підтримувати їх можливо тільки тренуваннями. Тренований організм здатний довгий час переносити високі навантаження, забезпечувати тканини киснем для їх відновлення і заміни. Важливо, щоб між інтенсивністю фізичного навантаження і частотою пульсу завжди була пряма залежність. Тоді частоту пульсу можна використати як доступний метод визначення навантаження. Кожна людина: робітник, домогосподарка, викладач, студент повинні володіти технікою швидкого визначення свого пульсу і знати граничний рівень своїх фізичних навантажень, який без крайньої необхідності перевищувати небажано. Якщо хочете, це складова загальної культури людини. Вся описана система прекрасно тренується, і якщо ви засмучені швидкою втомою, інколи поганим почуттям, нічого страшного. За 6 тижнів уважного до себе відношення — відомими вправами, ходіння пішки, по стежинці, по східцях в під'їзді, в горах, на велосипеді, і іншими доступними засобами, ви підправите здоров'я. Все, що не працює, — відмирає. Звужуються і не працюють частина капілярів, м'язи зменшуються в об'ємі, серце стає меншим по об'єму і вазі, необхідність пластичного оновлення відпадає, слабшає синтез білкових структур. Наступає атрофія м'язового апарату, розрідження кісткової структури, що сприяє переломам кісток та травмам. Пульс підвищується, серце працює неефективно і ситуація стає причиною низки захворювань — атеросклерозу, гіпертонії, інфаркту, інсульту і інше.

Цивілізація привнесла свою долю в вищеписану деградацію зміною системи харчування. Людині вже не потрібно витратити велику долю

своєї енергії на здобування харчів. Вона їх одержує значно більше, ніж потрібно при роботі «сидячи за столом». Постійні стреси для багатьох є норма життя. Звичайно, є стреси об'єктивні, викликані тимчасовими, випадковими, непередбаченими ситуаціями або діями інших людей. Але більшість ситуацій ми провокуємо самі, переймаючись проблемами, своїми чи чужими, на які ми не можемо впливати. Частіше за все гострі психічні травми призводять до стану тривоги, страху, що є основними причинами більшості хвороб, в тому числі, гіпертонічної, найбільш поширеної хвороби. Тютюн і алкоголь інтенсивно допомагають в руйнуванні нашого організму і загостренню хвороб. По досвіду знаю, що більшість людей не в змозі відмовитись від своїх згубних звичок, навіть під страхом смерті.

Для подолання перелічених небезпек організму потрібний відпочинок, тобто людина повинна вміти звільнитись від наслідків ситуацій, які часто її особисто навіть не відносяться. Що може допомогти людині, людям в їх реабілітації. Як домогтись не перейматись тим, на що не можеш вплинути. Можна користуватись простим правилом — перейматись тільки тим, на що можеш вплинути, або чого можеш запобігти в майбутньому. Якщо у вас в транспорті витягли гаманець, в якій мірі потрібно перейматись? Не сидіти, бігати і всім розповідати про свою біду, а подзвонити в банк і заблокувати картки, вернутись на місце можливої крадіжки і дослідити зупинки, на яких злодій, забравши гроші, міг викинути гаманець з документами, а в подальшому бути пильними і не ловити гав.

І все-таки вернімось до головного. Як повернути свою фізичну форму, якщо вона взагалі колись була, або набути її, написано в багатьох джерелах. Як правило, аналіз і поради написані фахівцями, які мають знання: вони самі плавають, віджимаються від підлоги, роблять вправи йога, підтягуються на перекладині, грають в теніс, катаються на велосипеді, бігають, ходять по гірських стежках та інше. Все перелічене — це маленька частина того, що може привести до фізичної «тями» організм, запобігти «паніці організму» при найменших навантаженнях, коли людина задихається від нестачі повітря і має необхідність відпочивати на кожному поверсі на підйомі на поверх будинку, або по дорозі до транспорту. Всі перераховані способи набуття фізичної форми потребують в різній мірі попередньої підготовки. Хіба, щодо бігу та ходьби людина завжди готова: не має необхідності в спеціальному спорядженні і взутті. З цього краще за все і бажано почати.

Тут потрібно бути тільки уважним до своїх відчуттів. Але у більшості перелічених способів відсутня емоційна складова, яка є просто необхідна для повноцінного відпочинку. На мою думку, комплексно цю проблему можна вирішити через походи на природу, в гори, заняттям туризмом. В Україні є одна прекрасна місцевість — Карпати, де є можливості займатись пішохідним, лижним, водним, велосипедним, гірським і іншими видами туризму. Карпати можуть запропонувати маршрути будь-якої складності для відпочинку, відновлення здоров'я і тренування на стежках, при сходженнях на хребти і вершини. Звичайна прихильність до походів, заняття туризмом примушує змінити спосіб життя: з часом прийде розуміння, що навіть походи в гори щонеділі, або один раз в сезон не дають бажаного відчуття фізичної свободи в горах. З часом для підсилення цього ефекту туристи доходять висновку про необхідність додаткових тренувань, переважно бігу. В 50-60-х роках минулого століття в містах бігом займались переважно туристи. Ми були надзвичайно відповідальними при підготовці до літніх походів в горах. Коли ви вирішуєте змінити своє життя, то особливо тяжко починати. Ви вибрали біг. Вдалий вибір. Ввечері все зрозуміло: всі «за» — ранок ще далеко (мудре рішення). Основна боротьба мудрості і емоцій (хочеться заплановане перенести на наступний ранок) розгортається вранці. Ці «баталії» можуть тривати до моменту, коли потрібно уже йти на роботу і питання вирішилось само собою (не встигаю). Тому я пропоную для таких «борців» невеличку хитрість: ви вирішуєте займатись тільки два тижні. Але кожний день. «Подумаєш два тижні, якось упоруюсь». Але після двох тижнів занять, переконаний, вам захочеться їх продовжити. Потрібно зрозуміти одну річ: довголіття не від здатності продовжити життя. Це не в наших силах (компетенції), цю позицію для нас планує Творець комплексом рис характеру. Якщо він запланував для нас 150 років, то ми все своє життя займаємось скороченням свого віку. Комуś це вдається краще, комуś не дуже, і він живе довше. Чим займатись, вибрати Вам. Будьте вранці такими ж мудрими, як ви були ввечері. Успіхів.

Забайкалля.

Баргузинский хребет. 1981.

Похід по Забайкальському Баргузину. Я їду раніше на 2 дні, маю індивідуальне завдання в Улан-Уде. Швидко зібрався і літаком до Улан-

Уде. В Улан-Уде, як і скрізь, проблеми з готелями. На диво я легко поселився в готелі «Спорт». Думаю після дороги добре було б випити чаю. Спускаюсь вниз до чергових за кип'ятком. На вахті сидять дві бурятки. Питаю, чи мають вони кип'яток. «—Немає проблем, зараз закипить чайник». Чайник закипів, одна із них бере пачку індійського чаю і висипає в чайник, який продовжує кипіти. Я європеєць, тому нагадую, що для чаю досить кип'ятку. Друга пояснює: «Що то за чай, якщо він не покипить десять хвилин». Вимкнули вчасно. Дійсно, відчувається чай, який добре підбадьорює. Наступні два дні пішли на переговори на вертолітному аеродромі, де я домовився про умови закиду продуктів на озеро Ука-Енди, що в центрі Баргузинського гірського масиву. На автовокзалі домовився про автобус, який повинен підвезти нас до початку маршруту.

Через 2 дні зібралась вся група. В групу ввійшли: Петро Лапшук (керівник), я, Дмитро Кудін, Юра Гомін, Діма Божук, Борис Ратников, Євгеній Шаповал, Ефім Винопал, Володя Клименко, Алла Баскет. На наступний день поїхали автобусом на північ, до річки Алла, звідки починається наш маршрут. Приїхали на місце під вечір, але ще гарно світило сонце, вся долина залита сонячним світлом. З лівого боку початок Забайкальського хребта, який називають Баргузинський, частіше просто Баргузин. Спочатку доволі молодий ліс, який, повільно піднімаючись, кінчається біля чорних, грізних кам'яних стін. Над вершинами гір на великій швидкості носяться туди-сюди, чорні від скель грозові хмари, які ще й стрімко піднімаються вгору. Ми бачимо блискавки і чуємо грізний гуркіт грому. Що відбувається всередині, неважко собі уявити. Нам туди. Вздовж річки стежка, по якій ми йдемо в напрямку лісу. На обох берегах лежать викинуті на берег гігантських розмірів модрина і кедр, вирвані з коренями і винесені на рівнину, деякі з них, поламани, подібно до сірників, перегородили річку, через що утворились гігантські завали. Ріка повноводна, але не викликає остраху перед майбутніми переправами. Біля лісу знаходимо місце для привалу.

Виходимо рано по лісовій стежці до входу в каньйон, нас зустрічають величезне каміння від зруйнованих скель, розтрощених дуже товстих модрин і кедрів, все переплетено корінням, лозою і ще безліччю незрозумілого, що робить завали непрохідними. З ріки йде холод, вода крутіше падає і ми чуємо не тільки гуркіт, але відчуваємо і бризки холодної води. На скелях і могутніх кедрах висять поломані дерева, кущі на висоті 6 і більше метрів над рівнем річки. По

каміннях і брилах скель проходимо вузький і глибокий каньйон, який з часом розширюється і стає долиною. Визначити ширину долини важко, остільки видимість не перевищує сто метрів. В таких випадках користуватись картою складно, остільки для цього потрібні видимі орієнтири. В цьому районі у нас один видимий орієнтир — вершина, яку ми повинні бачити 4 дні нашого маршруту. Її не видно через хмари. Ми ввійшли в грозову смугу: дощ, сильний вітер, дуже велика негода. Береги вкриті великим камінням, серед якого густі, високі чагарники, гілки яких, товщиною з руку, надзвичайно пружні і ростуть один від одного на відстані декількох десятків сантиметрів. В таких заростях, особливо з рюкзаком, йти дуже важко. Розіпнеш сусідні дві гілки і проходиш, вони за спиною сходяться і ловлять рюкзак, як капканом, з якого звільнитись не так просто, потрібна неабияка сила. Вище по тайзі взагалі пройти не можливо, не кажучи вже про те, що будь-який твій рух супроводжується масою води на голову з гілок. При цьому накидка будь-якої конструкції нічого не варта. Уже вечоріє, шукаємо місце для ночівлі. Але де його знайдеш. Вода зверху, знизу, з боків. Знаходимо підходящу галявину поруч із величезним кедром.

Ранок. Дощ ллє як з відра, блискавки і грім стало чути менше. Вночі було таке враження, що ми перебували на передовій під час атаки. Безперервно гримів грім настільки сильно, що здавалось, гранати рвуться в наметі. Вихід один, йти по березі. Взагалі-то берега, як такого, немає, є величезні камені і кущі, які звисають практично прямо в воду і не дають нормально йти берегом. Попереду високий притиск, потрібна переправа на інший берег річки. Перейшли двома «стінками», вода хоч і бурхлива, але глибиною не більше метра. Дощ не проходить. Зупиняємось на обід під величезним кедром, який трохи захищає від дощу. Назбирали дров і запалили вогнище, трохи обсохли прямо під дощем. Пообідали. Знову, уже по лівій стороні пішли вгору по річці Алла. Тепер ми точно знаємо, що таке вираз: «Мокрі дощенту». Переходимо велику кількість повноводних, бурхливих потоків, ідемо берегом, часті прижими уже не обходимо по верху, а перебродимо на протилежний берег річки. Вода по пояс і біла від піни. На третій день почав лічити переправи, налічив 36 і кинув. В розривах хмар зорієнтували своє місцезнаходження і напрям на перевал Вігрений. Уже три дні ллють безперервні дощі, вирішуємо зробити днівку: потрібно обсушитись з надією на закін-

чення дощу і зробити розвідку. Дощ скінчився. Вечері знову почався. Дістав. Сьогодні чергує Юра Гомон. Нагодував вчасно вечерю, ми пообсидихали трохи біля вогнища і пішли спати. Юра лишився біля вогнища, дочекатись пока вогонь згасне. Дощ йде. Юра нарубав дров, переконався, що вогонь згас і на місце вогнища поклав дрова для сушки, поруч сокиру і все накрив поліетиленом. Встаємо рано — Гомон сумний. За ніч всі дрова не тільки висохли, а й згоріли. Згоріла навіть ручка від сокири, на сокирі лишилось біля десяти сантиметрів топорища. Сніданок все одно був вчасно.

Виходимо на **перевал Вітрений (1Б)**, зупиняємось на традиційний перекус і виходимо на наступний перевал, який нам добре видно, але його можливо підкорити тільки після значного зниження висоти. Пройшли і другий перевал і спустились вниз до лісу. Дощ скінчився, але ще хмарно. Спускаємось в долину річки Розбій. Ноги «гудять» від перенапруги. За один день пройшли два перевали. І які? Відчуваємо запах лісової пожежі. Пізніше входимо в її зону. Земля чорна від попелу, дерева обгорілі, в місцях, де лежать великі дерева, відчувається запах лісової пожежі. Уже вечоріє. Тут і вибираємо місце для ночівлі.

Ми запланували на маршруті цирк, із якого немає жодного відомого перевала. Ми повинні його знайти і пройти першими. Ми йдемо широкою долиною в напрямі цирку. Головна перешкода це кедрівник (подібний до нашого, карпатського жерепа) якби його товщина сягала десяти сантиметрів, а довжина була 8-10 метрів. Гігантські кущі переплітаються між собою, роблять шлях абсолютно непрохідним. Для проходження цих кущів необхідно залізти на одну із зустрічних гілок подібних до багнетів. Залізти це ще не все, ця довга гілка прогинається до землі, але з приближенням до кореня, гілка піднімається. Пройти кущ можна тільки через середину, яку потрібно ще пройти, а ще складніший спуск. Коли спускаєшся, тобто рухаєшся по гілках в бік вершини, гілка весь час пригинається до землі. Найцікавіше, коли необхідно перейти на нижчу гілку, навантажувеш її ногою, вона опускається вниз тоді, як верхня розвантажується і піднімається вгору і тебе роздирає за ноги на дві половини. Найнебезпечніше, коли некеровано падаєш між гілками. Результат падіння залежить від висоти і місця куди і як впав: на траву — може бути, на каміння — як повезе. Ми виходимо на терасу і збираємось разом біля прекрасного озера. До того кожний сам вибирав собі дорогу.

Ми з Лапшуком і Борисом вийшли на терасу першими, довше всіх очікували на Діму Божука. Озера дійсно гарні і в тихій воді віддзеркалюють гірські пейзажі. В цирк йшли без перерви шість виснажливих годин, кругом стрімкі скельні стіни без найменшого натяку на можливість пролізти на той бік. В деяких місцях присутні пониження, але перед ними стрімкі скелі, та й невідома наявність прийняттого спуску. Потрібна ретельна розвідка, яка не може бути короткою. Ми знали, що цирк не має дерев, тому кожний із нас ніс дрова з низу. Почали готуватися до обіду. Знайшли поляну для вогнища і тільки, коли вогонь уже палав, я звернув увагу на те, що ми ходимо по едельвейсах. Більшість, особливо ті, що раніше з ними не зустрічались, почали їх розглядати. Але на нас чекало унікальне природне явище, до якого ми готувались, але на даний час забули: сонячне затемнення.

О 13:15 почало темніти, ми звичайно кинулись до рюкзаків і витягли свої заготовки: хто склок темного скла, хто — задимленого, я мав кусок плівки. Очікувалось повне сонячне затемнення, на небі ні хмаринки, стало холодати. Спостерігали за поступовим затемненням біля 10 хвилин. Видовище надзвичайно таємниче. Після обіду Микола і Володя пішли в розвідку, без рюкзаків з біноклем і фотоапаратом. Знайшли місце можливого проходу через хребет. Проходимо кулуар — крутий і досить небезпечний — і виходимо на перевал, який назвали іменем київського туриста, який помер, — Германа Писарева, ставимо тур. Спуск по кам'яних полицях по напівзруйнованому крутому кам'яному схилу надзвичайно складний і важкий. Далі знову крутий трав'яний схил хоч і безлісий, але вимотав за шість годин ходу до неможливості. Вийшли до озера, із якого витікає ріка Согзенна. Але з'явилися комарі і мошка.

Ранок. Погода на диво гарна, сонячна. Стежка, якої практично немає, суцільно заросла кущами, через які потрібно продиратись і особливо стланіком — кедрівником, через який ми уже продирались, але тут вздовж річки він ще могутніший. Кущ виглядає як півкуля радіусом 8-10-метрів. Гілки ростуть з одного коріння в різні боки і вертикально вгору і стеляться по землі. По берегу також не пройдеш, гілки нависають далеко, аж над водою, а в льодяній воді довго не побродиш. Зупиняємось пізно на березі річки Согзеренної. Всі страшно вимотані такими переходами.

Потрібна днівка, але графік дуже жорсткий, часу немає. Йдемо вниз по Согзеренній. Стежку

видно рідко, весь час губиться серед кущів трави. Часто доводиться обходити «прижими», а ще частіше перебродити річку: із двох незручностей вибираємо зручніше. Стаємо на обід. Володя взяв снасті і пішов на берег, він у нас майстер цієї справи. Сьогодні у нас на обід печена риба і грибний суп в «своєму соку». Мошка по вечорах і цілодобово комарі роблять життя просто нестерпним, особливо люблять місця: за вухами, лоб, ший, руки, практично все незахищене, залплюють очі. Вуха постійно опухлі і таке враження, що вони хитаються в такт крокам. Наша задача на сьогодні дійти до річки Тампуди, переправитись і якомога ближче підійти до наступного перевалу. Спуск поступово вирівнявся, ми ввійшли в долину ріки Тампуди, порослою лісом великих кедрів, аж до берега. Виходимо на берег, невисока круча відділяє берег, ріка широка, але з берега в прозорій воді добре видно дно. Видно, як стоїть табун харіусів, повільно ворущачи хвостами, ближче від берега із води стирчать каміння. На одному з них стоїть пташка, потім вона на деякий час зникла, потім знову, на моє здивування, з'явилась. Нічого не розумію. Так я познайомився наочно з пташкою оляпкою, яку добре пам'ятав по шкільних книжках, але ніколи не бачив. Вони добувають їжу, пірнаючи в бурхливі води гірської річки. Далі нове диво: по бурхливій гірській річці пливе качка з каченятами. Качка трохи відрізняється від знайомих нам. Думаю собі: «Аякже вони плывуть вверх по течії?». Вони підпливають до нас, замічають і качка розвертається проти течії розправляє крила, махає ними і «тьопає» лапками по воді швидко піднялась проти течії, і малі не менш спритно «побігли» за мамою. Клас. Це потрібно бачити. Переправа через Там-

Забайкалля. На перевалі Писарева (першопроходження)

пуду нас звичайно хвилювала, по карті видно, що річка широка і повноводна, і напевно можливі ускладнення при переправі, а нам цього, так не хочеться. Особливо це питання важливе, коли декілька днів йдуть дощі, тут уже не знаєш чого очікувати. Нам пощастило. Уже декілька днів немає дощів, вода, звичайно, спала, і це полегшило нашу переправу. Ми не стали сильно піддавати ризику переправу і нависили страховочну мотузку. По черзі разом з рюкзаками переправились. Без зупинки і очікування одне одного йдемо по стежці вздовж берега в надії знайти щось подібне до стежки в напрямі підходу до перевала, який ми розгледіли з протилежного берега. На стежку вийшли рано. Йдемо круто вверх по кам'янистим осипам з острівками трави. Кінчається зона листвяних дерев, стланики густішають, виходимо знову до берега притоку. Темп дуже високий, навіть якщо нахилитися і біля стежки зірвати декілька ягід, уже прийдеється докласти неабияких зусиль, щоб наздогнати групу. Ще потрібно пам'ятати про знімки, тут також проблема, щоб зробити знімок, потрібно зупинитись на якийсь час, поставити діафрагму, витримку, можливо, ще поставити телеоб'єктив, група уже далеко. Знову все запакувати в транспортабельне положення, все потребує часу і неймовірних зусиль, щоб наздогнати групу, тобто потрібно мати запас міцності, який рано чи пізно також вичерпується. Щоб обігнати групу, для отримання бажаного знімка, годі думати, тому я часто на малих привалах, якщо не очікується перекус, йду вперед, попередньо домовившись про сигнали. Робив знімки групі при підході групи до мене. Такого, щоб йти некомпактною групою «крок у крок», годі й думати. Йдемо по берегах казкового виду

озер. Це каскад озер, з яких витікає притока Тампуди. За нижими розрахунками тут повинен бути перевал, хоча в цьому місці хребет ще не проходила жодна група, тобто намічається ще одне першопроходження. Вийшли на перевал, який виглядає невеличким майданчиком на хребті: поставили тур. Остільки по вигляду він подібний до полонини, покритий сухим мохом, приємним для сидіння, так і назвали «Полонина». На нашому шляху видна досить далеко широка долина з пологими і крутими спусками від тераси до тераси. Борис і Женя уже пішли вперед по вузькій старій морені, складеній із крупних каменів, укритих густим мохом. Я йду

вниз по морені, не дивлячись на крутизну, по моху перескакуючи з каменя на камінь. В якийсь момент я став між каменями і відчув пустоту. Відчув смертельну небезпеку. Цікаво, що я прокручував в пам'яті не минуле, як прийнято говорити, навпаки — майбутнє. Я зрозумів, ще одна мить — і я полечу разом зі своїм тяжким рюкзаком вниз по крутому схилу, лишивши в щілині між камінням свою ногу. В цю мить я побачив всю картину наслідків цієї події: поламана нога, транспортування всією групою до людей, зрив маршруту, і багатоденне очікування вертоліта із Улан-Уде, остільки ближче 300-500 кілометрів людей немає. Вирішив, продовжуючи рух вперед, витяг ногу і полетів з морени головою вниз на камені. Рюкзак, викручуючи руки, прибив мою голову до каміння і полетів вниз, я за ним. Далі деталі я не можу відтворити, остільки все відбулось блискавично, крутим схилом летів недовго, але швидко, не міг зупинитись, навіть зарубатись льодорубом. Коли нарешті зупинився, порухав пальцями, потім руками, ногами, покрутив головою вроді все ціле. Встав і подивився вниз — рюкзак ще летів, розкидаючи по дорозі все, що було всередині: миска, ложка, окуляри, консерви, відірвалась палатка і решта. Йду вниз, збираючи пожитки з рюкзака, підібрав рюкзак. З низу підбігли Борис і Женья, які спостерігали за моїми піруетами. Борис питає: «Як?». Нормально. «А що на плечі?». Сорочка на правому плечі розірвана, шкіра також зідрана до крові на великій площі. Навіть не відчуваю. Підійшли решта, пішли вниз до початку куців і на березі потічка під стінкою ущелини зупинились на ночівлю.

Вийшли рано, траверсом ущелини круто вниз, на стежку немає навіть натяків. Сьогодні на диво сонячний ранок. Нас супроводжують хмари комарів і мошки. Проїшли декілька терас з дуже крутими спусками, після яких відкрилась долина, широка і до країв заросла густим, як трава лозняком товщиною 2-5 сантиметрів кожна і висотою 3-5 метрів. Натяку на прохід чи стежку немає, потрібно «ломитися» навпростець. Кожний сам за себе і кожний проривається, як може. Тяжко навіть знайти слова, щоб описати ту безвихідь, яка супроводжує тебе при цьому. Внизу багнюка, зверху зарості, густіші за волосся на тілі снігової людини. Крім того, шлях перегороджують

рови глибиною більше метра, по дну яких течуть струмки і через які потрібно стрибати, інколи метра на півтора. Продираючись самотньо через зарості не завжди вчасно бачиш рів, часто закритий чагарником, не бачиш, як решта штурмують хащі. Нікого не чути, нікого не видно. Якби не високі скельні стіни праворуч і ліворуч, взагалі орієнтуватись неможливо. Можна і не вийти, остільки пониження незначне. Продираючись вперед майже навмання, раптово провалююсь в рів і падаю животом вниз, а рюкзак мене доганяє і вбиває мою голову лицем в воду і мул, і заclinив. Вода чиста і холодна, я це відчуваю по тому, як струмок омиває моє розігріте тіло. Хоч вода чиста і прозора, пити мені не хочеться, тут потрібен ковток повітря. Руки витягнуті вперед, я навіть не можу їх підтягти, щоб віджатись від води, рюкзак мене заclinив, заліз аж на голову. Зусиллям голову підняв, а руки засунув у багнюку практично по лікті та вирвався із полону. Я не став мокріший, але весь перед в багнюці. Виліз, пішов далі. Години через дві зарості стали менш густими, і ще через деякий час вийшов на простір. Бачу — десь в кілометрі від мене набагато нижче високі дерева і піщаний берег. На березі повалене дерево, Борис і Женья уже сидять. Решти нікого немає. Вийшли на довге озеро, з якого починається потік. Поряд невеликий сніжник. Потік круто спускається багатометровим каскадом серед тайги по кулуру. В потоці все перемішане: величезне каміння, поламані дерева. Кругом мокро. Підійшли решта, зупинились на перекус. Йдемо вниз, практично сповзаємо, по крутих мокрих від бризок водоспадів, скелях. Нижче відкривається велика

*Забайкалля. Переправа через притоку р. Тамтуда.
Учасники. Аллі допомагають Петя Лапушук і Боря*

котловина заповнена озером, котловина надзвичайно мальовнича. Це мета сьогоднішнього переходу — озеро Ука-Енди. Озеро знаходиться приблизно посередині Баргузинського хребта в 36 кілометрах від берега озера Байкал. З озера витікає річка, яка впадає в Байкал. В Байкал впадає біля 120 річок. Витікає з Байкалу одна, але надзвичайно потужна ріка Ангара. Знаходимо місце і ставимо свої намети. Тут у нас на завтра запланована днівка.

Днівка — то завжди свято, а на такому озері подвійне. Тут часто збирається декілька груп. Долина надзвичайно широка і з висоти перевалів виглядає котловиною, заповненою чистою і прозорою водою, як повна чаша. З півдня, нашого напрямку, берег нарівні з водою біля 300 метрів зарослі чагарниками ягід, квітів, трави, з півночі береги стрімкі від оточуючого хребта. Круто, по каскаду водоспадів, ми спустились прямо до місця, де стоїть невелика будівля лазні на вигляд дуже стародавня, наш потік, перегороджений дамбою, утворює глибоку заплаву поруч з лазнею. Зупинились на березі, поставили намети, познайомились з тими, хто прийшов раніше. Вони уже побували в бані-парній. Нам також потрібна баня. Пішли всі за дровами для бані і вечірнього вогнища. Обід уже вариться, гріється і баня. Готовимо баню «по-чорному» і переживаємо щасливі хвилини, коли ми зайдемо в стародавню будівлю, де, можливо, уже не одну сотню років парились мисливці з усього Забайкалля. Заходимо. Стеля низька, на землі кедрові гілочки, які відчутно колять в підшви босих ніг, природний масаж. Пара «стоїть стовпом», нічого не видно, тільки рухаються тіні. В куті, біля вогнища, дві металічні бочки з гарячою водою. Над вогнищем бочка, повна каміння, для продукування пари. Дійсно, через деякий час ми відчували, що таки прогрілись, добряче побили один одного віниками із берези, а деякі сміливці, такі, як Петро і Борис, навіть кедровими віниками. Я також поспробував, але не витримав довго — дуже колеться. Тепер ритуальне дійство — пірнання в холодні води льодовикового потічка. Пірнули. Поплавали перед запрудю і знову в баню. Змили таким чином за декілька заходів все зайве. Тепер не погано б і вгамувати голод. Прийшли помитись Женя і Єфим. Якщо звільнились чергові, то добрий знак — обід готовий. До вечора ще є час, і хто хотів трохи поправ свої речі, я також зайнявся пранням і латанням своєї сорочки, штанів і рюкзака. Ввечері розпалили велике вогнище, взяли «заброску» продуктів і роздали кожному свою норму. Підготовку

до завтрашнього виходу закінчили, можна і відпочити. Надворі тихо, тепло і неймовірної краси пейзажі. Особливо захід сонця. Боря пішов ловити рибу. Завтра виходимо на Куморру.

Ранок. Прощавай, привітне озеро. Два переходи — і ми знову вийшли на берег річки Тампуду. В Тампуду багато риби, і ми не проти поласувати нею, потрібно тільки спіймати. Сьогодні рибний день, спочатку зварили повен казан на всіх, а потім уже кожен на свій смак жарив, пік, варив, переважно форель. Пробував їсти і сирію, присоленими шматочками, якийсь незвичний смак, але надзвичайно ніжний і приємний. Я люблю більше смажену рибу, або юшку. Непоганий смак має риба, печена нанизаною на кілок цілою або кусками. Виходимо на перший перевал, який взяли без особливої напруги, зійшли вниз. Зупинились на обід в мальовничому місці. Дуже багато різнобарвних ягід. Через годину прийшли засмучені Володя і Олег — нічого не впіймали. Володя пояснює, що не впіймав нічого по причині того, що риба його добре бачила, коли він стояв на кручі. Риба тут якась підозріла і не довіряє, тому і не клює. Обід сьогодні без риби. Місце в нас досить мальовниче, особливо природно виглядають «прижими» протилежного берега, високі скельні стіни яких уквітчані величезними кедрами. Женя у нас завгосп і хотів позбутись своїх завгоспних обов'язків, вони і правда дуже обтяжливі. Завгосп повинен бути завжди напоготові весь вільний час проходить в постійних розрахунках. Повинний знати, що і стільки по вазі у кожного в рюкзаку. Петро був проти. В туризмі, під час походу керівники часто аргументують свої рішення: по-перше, керівник завжди правий, а якщо не правий, то дивись «по-перше». Женя сумно взявся знову за свої розрахунки калорій і кілограмів. Виходимо на стежку, перед нами нескінченний крутий тайговий підйом, у якого ми не пам'ятаємо початку і не видно кінця. Немає чим дихати. Душно. Підйом все вище. Комарі і мошки виїдають очі. Препарат «Тайга», яким ми змащуємо руки і лице, спочатку трохи захищає від комарні, але згодом піт змішується з маззю і роз'їдає очі, які нестерпно печуть. До всього цього за нами по наших слідах летять тучі голодних мух, які б'ють і кусають без підготовки, вигризуючи м'ясо, від чого з місця укусу весь час сочиться кров. Для того щоб це терпіти, не послати все до дідька, потрібна неабияка витримка, значно більша за ту, яка необхідна при подоланні перешкод: скельних, льодових чи переправ. В лісі, де не продувається зовсім, дихати нема чим. Хоча лісом це можна назвати з натяж-

кою, остільки дерева представляються густим кедрівником з рідко ростучою модриною і березою. Знову вернулись до берега і уже не кидали його, дійшли до устя притоки, знайшли місце і зупинились на ночівлю.

Ранок. Знову шукаємо стежку вдовж ріки Тампуду. Вночі було тепло, і природа нас попередила: пішов невеликий дощ. Вийшли на стежку вздовж ріки Тампуду. Два переходи зробили по-сухому, а далі біля одинадцятої пішов дощ. Доходимо по стежці до некрутого підйому, на площі якого стоїть зимовище. По нашому шляху широка заболочена долина, і видно, що обійти її неможливо. Від зимовища виходимо на болотну стежку, якої немає і бути не може. Болотна духота, випари, щось весь час булькає, підсвистує, шипить, мошка і комарі тучею висять над нами. З часом виходимо на порівняно сухе місце, заросле стлаником, густим і мало прохідним. За 2 години пройшли не більше 500 метрів. Після короткого крутого підйому ми вийшли на широку, мальовничу всячу долину. Маса слідів копитних: оленів, лосів, великі відпечатки слідів ведмедів. Ввечері виходимо по крутому довгому підйому в цирк. По наших припущеннях, із цирку може бути перевал, якого ще ніхто не проходив. Нам потрібно через перевал пройти на притоку річки Світлої. Слідів людської діяльності немає. Після короткого відпочинку і розвідки виходимо в напрямку перевалу. Через дві години ми уже на перевалі, робимо тур, пишемо записку, в якій вказуємо, що як першопрохідці пропонуємо назвати перевал назвою «Ехо». Ми уже втретє першопрохідники перевалів на нашому маршруті. В долині після трав'яного схилу видно ліс. Туди ми в хорошому темпі і прямуємо, часу уже мало. Вийшли до лісу, вибрали гарне місце для ночівлі біля потічка. Завтра на наступний перевал.

Вийшли рано, підйом на перевал трав'янистий, стежки немає, але добре видно напрям до нашої цілі. Виходимо на перевал, лишаємо записку і вниз. Графік руху ущільнюється. Спуск крутий і надзвичайно небезпечний відносно каменепадів. Ми проходимо величезне «живе» каміння на крутому схилі, готове полетіти вниз. Але це був порівняно невеликий відрізок нашого шляху. Входимо в зону лісу, величезні кедри, модрини і гарна стежка. Темп збільшили, Алла йде «со слезами на глазах», нога болить нестерпно. Сьогодні потрібно дійти до устя притоки. Стежка періодично губиться і на нашому шляху стає стланик і ще тисячі видів кущів і дерев. Почався дощ, який за короткий час перетворився в ливень. Вода кругом: зверху, знизу, з боків. Стланик, дощ. Уже

скоро темніє і ми розуміємо при тій швидкості з якою ми продираємось через мокрі кущі, ми до темноти можемо пройти ще метрів 30. Тут проблема знайти поляну для наметів і вогнища. Знайшли. Зробили велике вогнище для сушки одягу, в першу чергу, і другий для приготування їжі. Це не був просто дощик, це злива тайгового краю, забутого людьми. Під зливою поїли і лягли спати.

Вийшли під дощем, не стали щораз шукати стежку, яка час від часу губиться то в болоті, то в кущах. Сьогодні я веду групу, тому вирішив йти по азимуту. Мало того, що на голову ллється вода в вигляді дощу, так я збираю всю воду з кущів, трави і листя дерев. Через два переходи ми переправились через ліву притоку вище устя і пішли вздовж ріки Світлої, ще раз переправились через притоку на другий берег і вийшли навпроти бані, за якою знайшли дерев'яний дім, в якому і зупинились на ночівлю. Це верхів'я Світлої. Розпалили вогнище під навісом і до півночі сушили одяг, хоча, можливо, в цьому було мало сенсу. Правда, спали в сухому, це перший раз за останні ночі. Всі уже вимотані, виморені — наступає період, як в кожному поході: час додому.

Ранок. Дощ не вщухав цілу ніч. Тихо. Ранком дощ перестав, але сильно похолодало, хребти навкруги нас вкриті білим свіжим снігом. Ми випереджуємо сніг поки на одну добу. Вийшли на наступний перевал, весь завалений снігом і швидко спускаємось вниз. Виходимо на притоку ріки Світлої — Іліколуй. Погода настільки нестійка, що змінюється кожен годину. Тяжкі чорні хмари закрили всі хребти, ми чуємо, як у величезній ямі. При чому хмари змінюють часто напрямок і мчать на великій швидкості до нас, чи навпаки. Пройшли озеро і встали на ночівлю під величезними кедрами, мох по коліна, під низом величезне кругле каміння і між ним течуть струмки води. Знайшли місце для наметів, подібне до сухого, мох просякнутий водою. Поряд місце для вогнища. Я сьогодні черговий, і залежно, від того, як піде справа з подоланням останніх перешкод, можливо, це буде останнє чергування. Але загадувати рано, погода надзвичайно несприятлива, обмежена видимість і зливи не сприяють проходженню маршруту в визначені строки, особливо коли передбачається серйозні переправи. А у нас саме така ситуація. Я під кедрами знайшов сухий мох, гілочки і розпалив вогнище. Приготував вечерю і уже зовсім вночі повечеряли. Нарубані дрова акуратно склав біля теплої вогнища і накрив шматком поліетилену. На ранок.

Ранок якийсь тривожний, просипаюсь рано від того, що на мені хтось лежить і сильно тисне, нема чим дихати. Звільняюсь з спальника і вилажу з намету. Кругом, куди не кинеш оком, — сніги. Нас вони-таки наздогнали, намет просів під товщею снігу. Витоπτую сніг для вогнища і шукаю дрова. Дрова знайшов там, де вони і повинні бути, відкопав. Ще рано і темно, всі сплять. Розвів вогнище, стало веселіше. Прийшло із пам'яті твердження, що первісним людям вогонь давав життя. Повністю погоджуючись, відкопав два казани з водою, які я вчора завчасно приготував. Крім води, казани забиті снігом. Так і повісив на вогнище. Відкопав ще дров. Народ, почувши тепло, почав здивовано виповзати назовні, почало розвиднятись. В спальниках лишилися тільки найстійкіші. Петро проголосив об'яву, що сьогодні зуби можна і не чистити, за ніч в стані «зуб на зуб не потрапляє» зуби у всіх відшліфувались. Зварив сніданок за принципом «гаряче не може бути сирым». Виходимо на стежку. Нам потрібно пройти ще один перевал. Температура сильно впала. Сніг сипле не зупиняючись, уже 11.30, а ми ще не вийшли, нічого не видно. Ми зупинились в темряві і не змогли хоч приблизно зорієнтуватись, а зараз видимість до 20 метрів. Потрібно йти вниз, але при обмеженій видимості можна так «забуритись», що і через тиждень не вернешся. Почався сезон сильних опадів. Трохи посвітлішало. Виходимо. Перший привал на річці Іліколуї. В розривах хмар бачимо, що всі гори в снігу. Ближче до середини дня потеплішало, сніг перейшов в дощ. Ми йдемо в суміші води і снігу в деяких місцях по коліно. Пізніше дощ перестав, хмари піднялись, стало світліше, а на душі веселіше. Знову підійшли до берега Іліколуї, річка просто «розбухла», навіть притоки настільки повноводні, що створюють проблеми для переправи. Через правий приток переправились з навісною страховкою по колоді над глибоким каньйоном. На колоді сніг, і це небезпечно. По притоці піднімаємось на перевал і спускаємось в долину річки Сонячна. По тайгових стежках, по яких напевно інколи ходять олені, лосі і інша звірина, виходимо на берег ріки. Ріка вражає не стільки розмірами, стільки тим, що нам прийдеться через неї переправлятись. Широка, повноводна, наш берег починається високою кручею, протилежний — досить далеко, ніяких вірвовок не достатньо для організації страховки. Тепер, коли дощі уже декілька днів не перестають, вся серйозність стала очевидною. З нашого берега видно, що значна глибина починається прямо від берега, далі в деяких місцях в пінному

коловороті дна взагалі не видно, а під протилежним берегом навіть в бінокль належно оцінити глибину не можливо. Що добре видно, так це те, що ріка надзвичайно бурхлива. Потрібна розвідка. Діма і Юра пішли вверх по течії, Женя і Володя пішли вниз, я пройшов трохи нижче по берегу оцінити небезпеку великих каменів, які стирчали з води, як «зуби дракона» метрах в ста від нас. Суворі скелі, вода об них розбивається в піну, а гуркіт води чути на всю округу. Потрібно переходити в іншому місці або створювати надійну страховку, якщо туди когось зіб'є, шансів вибратися неушкодженим мало. Прийшли розвідники: напевно невидимі стежки привели нас в місце, більш-менш придатне для переправи. Протилежний берег покритий густим лісом. По карті складно визначити наше місцезнаходження точно, немає жодного орієнтира, який би можна було впізнати на місцевості. Вирішуємо переправлятись способом «стінка» двома групами. В першій групі йдуть Володя Клименко і ще троє. Я з Петром, Дімою і Аллою лишився для організації страховки за необхідності, для цього взяв велику палку, зручну для кидання, прив'язав до неї репшнур, поклав на кручі зручно для розмотування, поспробував один раз кинути його в воду «для пристрілки». Можливо ті, кого вода зірве, зможуть спіймати палицю, яку я кину, і всі ми допоможемо вилізти з води. Така ідея. Виходить перша група, всі один одного беруть руками праворуч і ліворуч міцно за штормівку, настільки їм дозволяє сила, і заходять в воду з берега одночасно. Перша четвірка уже по середині, наша страховка їм уже не могла б допомогти: дуже далеко. Ми також збираємось. Петро йде першим проти течії, за ним Алла, потім Діма і я. Якщо когось понесе, все навантаження ляже на мої ноги, сусідів відпускати не можна. Девіз такий: тільки смерть може виправдати того, хто відпустив товариша. Входимо в воду, уже біля берега трудно перемістити ногу вперед на крок. Що ж буде далі? Біля берега глибина сягала мені до рюкзака, далі глибина зменшилась, зате швидкість води стала відчутнішою, ноги відриваємо по одному, я зкраю, всі зайві навантаження на мене. Внутрішню ногу перенести ще можна, а зовнішню миттєво відносить і потрібні неймовірні зусилля, щоб її поставити знову на каміння дна. Не можна ставати на високий камінь в воді, спуститись з нього на дно при швидкій течії велика проблема. Рухаємось дуже повільно, вивіряючи кожний крок. Але таку напругу витримати довго не можливо, по середині глибина і тиск підвищуються. Першим

не витримав Діма, він має вагу за 90 кілограмів, ноги підвели, навіть при такій вазі у нього відірвалися ноги, і їх винесло практично на поверхню води в мій бік. Можна собі уявити, скільки зусиль всім нам і йому довелося витратити, щоб Діма все-таки став на дно. Ми пройшли тільки дві третини ширини. Діма заявляє, що він зовсім виснажений і йти далі не може. І це посередині такої ріки? І все-таки за допомогою умовлянь і підбадьорювань (Алла навіть заспівала бойову пісню баскетболістів) ми дійшли до берега. Ми переправились. Прекрасно! Але раділи передчасно, ми переправились на острів. І що робити? На іншому боці острова рукав не менш потужний. Пішли вздовж острова, там неглибока перемичка на нашому рукаві, посередині форватера великі камені-скелі і вода зовсім біла від піни, гуркіт води такий, що розмовляти неможливо. А нам потрібно лізти в воду, та ще і переправлятися на інший берег. Вийшли на другу частину острова, там наш рукав трохи спокійніший. Далі чекати немає сенсу, це тільки забидало наші сили, а ноги почали замерзати. На наше щастя, ми переоцінили небезпеку і без особливих зусиль переправились. Вийшли на берег, по дорозі може проїхати трактор, далі дерев'яні будови-баракати, уже закинуті, перекошені і зірвані дахи. Ще далі промислові будівлі і величезні кучі лісу-колод, гнила дерев'яна огорожа. Пізніше ми узнали — це один з багатьох закинутих концтаборів, де конали «вороги народу». До села Куморра, де закінчується наш маршрут, лишилось два-три переходи, і все. Тому зробили собі гарну вечерю. Використали запаси дефіцитних продуктів і грибів, які завгосп тримав, як запас для виняткових випадків, яким і є закінчення маршруту. Зробили «розбори польотів», на яких сказали один одному все, що ми думаємо, посміялись над смішним, порадили, що інколи могло бути гірше, добре, що не стало. Зробили висновок:

- похід пройшли в повному обсязі маршруту п'ятірки;
- задоволені мальовничими пейзажами Баргузинського хребта;
- використали для їжі всі баргузинські різновиди продуктів: ягоди, гриби, рибу;
- група була дружною і взаємодопоміжною.

Ранком, поволі, трохи розслабленими виходимо на стежку. Погода сонячна, тепла і суха. На нашому шляху гарячі джерела. Джерело в вигляді басейна, оббитого дошками, глибиною до двох метрів, наповненого гарячою проточною водою, напевно, радоною. Немає коли розбиратись, чим наповнений басейн і «що почому», а роз-

дяглись і полізли в воду. Чудо. Просто здорово. Через 20 хвилин вилізли, думаю, на перший раз достатньо, особливо коли знаєш, що другого разу все рівно не буде. Повилазили, одягнулись і в Куморру, що на березі великого озера з такою ж назвою. Невеличке бурятське село, для нас було прийнятне, як кінець маршруту, тим, що там є невеличкий сільський аеродром, з якого один раз на добу літаки АН'и роблять рейси на Улан-Уде. Бачимо щось подібне до злітної смуги аеродрому. Радист, за сумісництвом начальник місцевого аеродрому, розказав, що вчора був останній рейс. Прилітав із Улан-Уде інспектор, побачив, що на створі смуги побудували котельню. І дійсно я стою на початку злітної смуги і в її напрямі бачу трубу котельної. Нарочито не придумав. Буряти. Нам повезло, завтра ранком виїжджаємо в напрямку Нижньо-Ангарська. Поїхали. Ми їдемо весь час на північ в напрямку станції Новий Уоян. Через три години ми виїжджаємо на підготовлене земляне полотно БАМ'у. Тут рейок ще немає, тільки прорубана просіка. І насипане земляне полотно. Цю роботу вахтами виконують зеки, решту переважно «комсомольці-добровольці». Дерев'яний двоповерховий «універмаг». В продовольчому звернули увагу на м'ясо: оленина,

*Забайкалля. Переправа через ріку Сонячна.
Учасники Володя Клименко, Юра Гомин,
Боря Ратніков, Женя Шаповал*

ведмежати́на (пеммікан), сало і м'ясо дикого кабана. Їдемо по дорозі вздовж насипу, спочатку без рейок, потім з рейками. Вражає маса техніки, що залишена біля полотна і має вигляд кинутої, хоча не виглядає старою: фарба свіжа — добре видно назви відомих фірм японських, німецьких, американських: «Катерпілер», «Камацу», «Магірус» та ін. Нижньо-Ангарськ. Тут холодно, ллють зливи. На аеродромі зібралось море людей з усього союзу. Через два дні очікувань отримали радіограму літак вилітає з Улан-Уде. Через деякий час на горизонті з'явилася легенда Байкалу теплохід «Комсомолець». Тепер є дві можливості переправитись на «велику землю» — літаком і теплоходом. Ми з Дімою вибрали літак. Мене чекають дома. Ми в літаку. До побачення Нижньо-Ангарськ. До побачення, Баргузин. До побачення, Байкал.

Західний Кавказ. 1982 рік

*Чоловік, який не володіє здоров'ям,
силою, впевненістю в собі —
поганий робітник, ненадійний захисник
в побуті і в небезпечних ситуаціях.
Незаперечне.*

Забайкалля. Кінець маршруту. Початок траси БАМ-БАМ (в районі Нового Уояна). Учасник Дм. Кудін. Заодно, зверніть увагу на похідний одяг туриста на ненапруженій ділянці: черевики (ботинки) туристські новітні за 19 руб., штани з шкіряними нашивками на колінах, фланелева сорочка (яскрава, бажано червона), борода і обов'язково копичя розкішного волосся природного кольору.

Наступний маршрут нашого походу ми вибрали на Західному Кавказі, район Архиза. Маршрут починається з Теберди і перевалу Муху, 1А, потім перевал Урючат, 1А, — пер. Каракайський, 1А, — пер. Марух, 1Б, — пер. Чиз, 1А, — пер. 810 СП, 1Б, — пер. Курелла, 2А, — пер. Аданге, н/к — пер. Чемагварра — пер. Амануз, 2А, — пер. Псирс, 2А, — ріка Південний Птиш, — ріка Бзиб (Бзибський каньйон), — село Псху — ріка Агурипста — пер. Анчху, н/к, — озеро Ріца — Юпшанською ущелиною автобусом до Піцунди.

Учасники походу студенти і випускники Івано-Франківського інституту нафти і газу: я, Дмитро Кудін (кер., на період походу — Діміч). Толя Дединський, Петро Твердохліб, Діма Міхлюк, Юра Мельник, Женя Токарський. Трохи статистики: за 20 ходових днів походу пройдено 11 перевалів (із них 4 через ГКХ) на відстані 231 кілометр, які пройшли за 139 ходових годин з середньою швидкістю 1,66 км на годину.

Маршрут почався підйомом по стежці вздовж ріки Муху до маслосирзаводу. Ще через 1,5 години, уже пішки, ми вийшли на широкий простір гористої поверхні, вкритої густими травами. Кругом, куди не кинеш погляд, на зелених пасовиськах пасуться отари овець. Зупинились біля коша, познайомились з пастухами, які пригостили нас високогірним молоком. Женя Токарський приніс повне відро, і ми напились досхочу. Вночі почувся шурхіт біля намету. Я взяв льодоруб, вийшов з намета в темну ніч. Високе чорне небо усипане зірками, кругом угадуються снігові піки кавказьких вершин. Постояв. Тиша. Вранці пастухи нам сказали, що по ночах тут «шастають» шакали. Під ранок небо затягло хмарами, і пішов дрібний дощик. Час виходу на маршрут ми вибрали явно невдало, над районом нашого походу утворилась зона пониженого тиску, який і буде утворювати для нас дощову погоду. Виходимо рано. Вийшли на **перевал Муху**. За перевалом видно широку долину річки Мала Марка. Ледь-ледь видно смужку чорно-зеленого лісу. Це кінець зони лісу, далі стежка йде в безлісій зоні, і потрібно брати дрова на стоянку під перевал Урючат.

Третій день. Зранку виходимо на стежку до перевалу, на що витратили практично цілий день. Стежка повторює вигини річки Велика Марка, і часто проходить попід високими стінами, якими починаються підйоми на хребти чи вершини. В деяких місцях видно могили альпіністів. Нам по В. Марка, темп я прискорив, Толя відстає — в нього нариває палець на носі. Це погано. Десь він не вберігся. Чути сильний

шум водоспаду, який проходимо зліва. Тут повинен бути наш перевал, але ми не можемо його знайти серед стрімких скель. Потрібна розвідка, ми зупиняємось. Тут промахнутись не можна, два подібних перевали ведуть в зовсім різні долини. перевал Урючат, ліворуч від нас в вигляді щілини, а насправді на перевалі є навіть площадка, яка може вмістити цілу групу.

Без перекусу в темпі спускаємось вниз по крупному курумнику до сніжника, а потім і до зелених терас. Дійшли до межі лісу, там стоїть кош, кругом на схилах пасуться тисячі овець. Вийшли на добру стежку, яка веде на дорогу, знайшли гарне місце для ночівлі. Дощ йде безперервно, бурхлива річка вийшла з берегів, і вода тече біла, мов молоко.

Після відпочинку пішли на досить крутий підйом по трав'яному схилу. З підйомом до перевалу краще видно всю панораму долини ріки Аксаут. Під межею лісу стежка звертає по узлісся, а потім заходить в низькорослий ліс. Знову дощ, чорні хмари спочатку закрили небо, а потім і нас, видимості немає. Через дві години зупинились на стоянку недалеко від коша, Ніч. Сон.

Виходимо в напрямі перевалу, хоча по часу ми повинні бути уже на перевалі. Знову туман, чи хмари знижуються, перетворюючись в темні рвані хмари, які на великій швидкості рухаються «туди-сюди». Видимість знову впала до трьох метрів. В густій мряці йдемо по снігу траверсом схилу. Час від часу далеким відлунням віддається рух снігу, коли він просідає під дією туману. Крутизна схилу зменшується, потім перед самим перевалом крутий сніжний підйом вгору і вузька щілина перевалу Північний Каракайський в скельній стінці. Знайшли тур, залишили записку. Без затримки спускаємось по крутому сніжнику метрів 30, потім короткий злет і знову довгий крутий сніжний, з ділянками фірну, спуск. На цьому схилі потрібна страховка мотузкою. Одягаємо «кішки», робимо три зв'язки і починаємо спуск по одному із кулуарів. По кулуарах Каракая постійно гуркочуть камене- і льодоспади з верхніх скель та льодовиків, які на наше щастя до нас не дістають. Ми зверху спостерігаємо, як каміння і величезні брили льоду падають вниз на виположене підніжжя, розбиваються і розлітаються брилами, приблизно в 200 метрах. Видовище хвилююче. Входимо в долину ріки Марух — на **льодовик Маруський**. Знаходимо місце для ночівлі в 400 метрах від метеостанції. Вечір і всю ніч дощ йде без перерви.

На шостий день ранком продовжується холодний дощ, небо над льодовиком вкрите холодними

чорними хмарами. Вийшли на скелі, розпалили вогнище, приготували сніданок. перевал Марух трохи захований за «баранячими лобами», які високими стінами стоять перед перевалом. Тому, завжди, а особливо перед виходом на перевал Марух, потрібно отримати консультації у тих, хто проходив перевал раніше. Стежка в мокрому снігу йде біля самісінького обриву, попід довгими кам'яними брилами, які закривають вихід на перевал. Пізніше виходимо на скелі **Маруського перевалу**, з прикріпленими пам'ятними плитами захисникам. Виходимо до невеличкого озера, де на скелях прикріплені головні обеліски перевалу. Холодний, сильний вітер, дощ зі снігом сильно знижують видимість. Уже час стати на ночівлю, вирішуємо ніч провести на перевалі. Дощ зі снігом не перестає — лє як з відра. Вночі розігрався справжній шторм, намети прямо з «корінням» кріплень відривало від землі. Намети стояли недалеко від крутого обриву, і нас це сильно хвилювало. Тільки під ранок ураган трохи притих. Все рівно холодно, хоч хмари розсіялись. На перевалі вся поверхня землі вкрита водо-сніжною сумішшю. Зорієнтуватись в цьому нагромаджені скель, снігу і вершин неможливо. Правіше в бік морени проходить потужний гребінь надува, якого зверху не видно, що є дуже небезпечно. По довгому гребеню, провалюючись в глибокий сніг, в середині дня ми вийшли на плато, на якому стоїть тур **перевала Чиз**. Спуск вниз, траверсом схилу вершини по мокрому снігу, і далі по довгому схилу виходимо до обеліска **перевала 810 СП**, який стоїть серед хаотично навалених глиб каміння. Під час війни полк, в складі якого були і українці, номером якого названий перевал, захищав його від німців. В скелі видовбані схованки, обкладені камінням для захисту від куль гвинтівок і кулеметів. Можна собі тільки уявити, який холод відчували бійці, одягнені в шинелі, лежачи зимою на камінні тижнями і місяцями під прицілом снайперів і напором льодяних, ураганних вітрів. А ще потрібно не виказати свою присутність на тому перевалі.

З перевалу 810 СП добре видно підходи до перевалу Курелла в лівому дальньому куті цирку, на шляху льодовик з глибокими тріщинами і брили льоду, які періодично відриваються і з гуркотом падають вниз з великої висоти. Перед нами довгий не дуже крутий сніговий спуск з великими ділянками фірна. Одягаємо «кішки» і спускаємось вниз, на нашому шляху один перегин з тріщинами. Далеко внизу кругла скеля з надувом, який робить скелю подібною до гриба. Серед туристів поширена її назва **Тюбе-**

тейка. Ми обходимо її по льодовику без проблем, хоча в інші, малосніжні роки, відкриваються тріщини на льодовику. Проходимо ліворуч недалеко від стіни, яка лякає нас нескінченним гуркотом падаючих кам'яних і льодових брил. Брили падають на величезну купу змішаного хаосу з каменю і льоду, утворюючи новий відрізок льодовика, перерваного перепадом висот. Хоча камені і бризки від льоду розлітаються далеко, до нас вони не долітають. На нашому шляху довгий і широкий рендкльоф (простір між шоковиною льодовика і скелею льодовикової долини), який ми обходимо по льодовику. Ми двома зв'язками повільно піднімаємось вгору. При черговій зупинці я повертаю голову назад оглянути обрії і зробити знімок. Скільки сягає око, бачу білі вершини і хребти з чорними плямами скельних стін, не накритих снігом. Схил стає меншим, ми виходимо до групи високих скельних виступів, де бачимо тур. Ми на **перевалі Курелла**. Записка і традиційний перекус. Але сильно скорочений: знизу з боку «тютбетейки» нас наздоганяють величезні, чорні з «сивиною», хмари. Швидкість їх висока, але на шляху до нас невидима нам сила стрімко піднімає їх вгору. В бік спуску крутий схил і далеко внизу широке снігове поле. Ми виходимо на спуск і через годину ходу в високому темпі по льодовику підходимо до скельної ділянки, яка є початком крутого скельного спуску. Ми на рівні озера, з якого витікає потужний потік, який падає з висоти 80 метрів каскадами водоспадів під потужний льодовик, який некруто спускається далеко вниз по долині. Година часу пішла на розвідку і вивчення можливого варіанту спуску. Зліва потужна морена, але до неї потрібно ще спуститись. Я з Толею розвідав можливість спуску по прямовисному скельному схилу. Найбільш прийнятним є спуск зі страховкою по мотузці поруч з водоспадом. За нами з перевалу піднімаються густі чорні хмари, насичені холодним дощем і снігом. Ріка Чхалта в свою долину хмари поки не пускає. Приймаємо рішення йти на спуск зліва від водоспаду по скельних полицях. Забиваємо два гаки на першій крутій ділянці, зв'язуємо їх карабіном і навішуємо страховальну мотузку. Я спустився, страхуючись мотузкою, по полицях на одну мотузку на вузькій полиці знайшов місце і застрахувався гаком до скелі, приготувався приймати решту. Потім спустилися рюкзаки. Наступний Женя, який трохи пролетів і спинився головою вниз. Толя допоміг вирівнятись нормально. Спустились і решта. Далі знову навішуємо перила і спускаємось до скельних полиць. Я спустився на одну з полиць, тут

скельний спуск перемішаний з крутим трав'яним схилом. Юра спустився рюкзак, поставив поруч на схилі, забив гак в скелю і причепився для страховки карабіном. Відключився. Рюкзак повільно похилився і стрімко поскакав у безодню, гублячи по дорозі тарілку, консерви, кружку, окуляри та все решта, що могло відірватись і випасти і полетів в щілину під льодовик. Спуск. На полицях багато «живого» каміння, готового зірватись вниз від найменшого дотику. Позаду нас над перевалом Курелла стоїть висока динамічна стіна хмар, які поступово почали перетікати на наш бік. У нас пішов сніг з дощем. По крутому сніжнику спустились до льодовика. Треба шукати рюкзак. Кинули мотузку, Толя поліз вниз метрів 30 і витяг Юрин рюкзак. Вийшли на льодовик, нас наздогнав сильний дощ. Льодовик кінчається. В зоні лісу, біля закинутого коша зупиняємось уже в темряві. Під дощем ставимо намети. Через деякий час дощ кінчився і небо очистилось. Іду в темряві за дровами. В проміжки між гілками, на фоні чорного неба, видно міриади зірок, які не дають світла. І тут я помічаю між деревами таку ж кількість зірочок, які літають між деревами, — це світлячки. Це дійсно вражає. Нічого подібного потім мені бачити не доводилось, хоча світлячків доводилось спостерігати десятки разів.

Здається мені, що на Кавказі ці дні не наші. Знову після полуночі злива. Намети і вся одежа мокрі. Не зважаючи на наші «меліоративні» роботи, ввечорі в наметі повно води, від неї немає куди заховатись. Безнадійно чекаємо покращення погоди, якого так і не дочекались. Після обіду в середині дня вийшли на стежку спуску вздовж берега річки Чхалта. На нашому березі стежка кінчилась, але з'явилась на іншому

*Західний Кавказ. На шляху до перевалу
Північний Каракайський*

Західний Кавказ. На пер. Курелла

*Західний Кавказ. Спуск з пер. Курелла.
Студенти Діма Міхлюк, Петя Твердохліб*

березі бурхливої Чхалти. Напевно колоду містка знесло потоком води. Вбрід не перейти, потрібно навести новий місток. Знімаємо рюкзаки, починаємо готувати колоду для переправи, тут багато повалених дерев. Одну товсту колоду нам не подолати. Спорудили переправу з двох тонких модрин і перейшли. Темп високий: дощик і температура 16-18 градусів оптимальна для високих навантажень. В районі злиття Чхалти і Південного Маруха переправа по сніжному мосту. Чорні дощові хмари нависають прямо над головою і дощ ніби з'єднує їх з поверхнею землі і ми йдемо в суцільній сірій імлі. Сонця не пам'ятаємо коли в останній раз бачили. Знову переправа, на цей раз по дуже товстій колоді модрини, перекинутій через річку. Виходимо на широку стежку, по якій вільно можна їхати трактором, але зараз тракторів немає — геологи не працюють. Ми йдемо повз ліс, головну частину якого складають гігантські модрини. Проходимо намети, в яких групи очіку-

ють на покращення погоди. Дорога-стежка в деяких місцях розмита і осипалась в воду, потрібно обходити верхом, часто по густих і мокрих заростях. Вийшли на притоку Салинман, по якій і пішли вгору, і через кілометр переправились по сніжному мосту на протилежний берег. Через деякий час кидаємо річку і по серпантину піднімаємось круто вгору до плато, зарослого лісом крупних дерев. Далі кош, біля якого можна перепочити. Після коша починається перший серпантин стежки на перевал Аданге. Стежку пересікають потужні потоки води, які ще можна перейти вбрід. Вода каламутна і несе з гори каміння, яке сильно б'є по ногах при переправі. Дощ ллє як з відра і думається, що уже не настане той час, коли ми побачимо сонце. Дорога на перевал також здається нескінченною. Скільки разів здавалось, що виходимо на перевальне пониження, але виходимо, а далі знову нескінченний підйом. Через відсутність видимості орієнтуватись ні по чому, бачимо тільки болото під ногами, нескінченний шум зливи та потоків, тих що пройшли, і тих, що попереду. Нескінченний серпантин. Звичайно, деякий комфорт забезпечують поліетиленові накидки, які накривають нас разом з рюкзаком, але під накидками ми уже мокрі давно. Нам знадобилось 5,5 годин часу, щоб вийти на **перевал Аданге**, не враховуючи час підходу. Поряд намети геологів, в яких уже 11 днів очікують на льотну погоду для вертольота два геологи. Знайшли місце для наметів близько від джерела «чорна вода». Чого воно так називається, ми не змогли з'ясувати, хоча вода в джерелі дуже якісна (нам не зашкодила). В темноті знайшли дрова і приєднались до вогнища геологів. Біля них весь час «крутиться» величезний пес, який колись був, напевно, білого кольору. На перевалі сильний вітер і холодно. Поки йшли, піднімаючись до перевалу, було тепло, навіть мокрі від поту. Тепер холод пробирає до кісток. Від холодного вітру захисту немає. Юра черговий, на вогнищі варить макарони. Казан підвішує на фантастично закрученому куску дроту, прикрученого геологами до жердини подібної до «оглоблі» (за її допомогою кінць тягне фіру). Остільки руки у Юри замерзли, то при черговій перевірці за допомогою рукавів светра на факт кипіння, Юра перекинув казан, і макарони висипались прямо в вогнище. Не розгубились тільки Женя і пес, які без всякого охання стали вибирати макарони з вогню. Женя став відтісняти пса і руками вилловлювати макарони з костра і їсти. Так вони разом дістались попелу. То було фантастичне видовище. На тім ми і закінчили

вечерю, запили її рештками грузинського чаю і пішли спати. Рано встали під дощем, зварили їжу, трохи почекали погоди, і не діждавшись, в середині дня знову вийшли на стежку. Рюкзаки стали тяжкими вдвічі. Стежка розмита дощами, в деяких місцях сповзла в річку, обхід верхом тягучий і по коліна в болоті. Після десятого серпантину виходимо на закруглення дороги. Ще дві години ходу — і ми вийшли до балаганів біля джерела на річці Шхабзца. Нарзан надзвичайно холодний. Виходимо на два балагани, між якими чітка стежка в долину річки Чемагварра і одноіменного перевала. В зруйнованому домі розвісили поліетилен, розвели добре вогнище і підсушили намети і одягу. Вийшли і через годину зупинились на ночівлю.

На 10-й день, біля шостої ранку ми вже зібрані. Сьогодні у нас один із найскладніших перевалів — Чемагварра. Туман нас затримує з виходом. О сьомій туман піднявся, і нам відкрився шлях до початку льодовика. Прикмети показують на покращення погоди. Переходимо по містку через річку Чемагварра. Темп високий, але

*Західний Кавказ. Спуск пер Чемагварра.
Спорядження (екіпіровка) туриста 70-80 років.
Дмитро Кудін.*

в мокрому одязі не можемо зігрітись. Холодно. За дні неперервних дощів ми так змокли, що наша одяга мокра і тяжка, уже не гнеться — стоїть колом. На землі, в лісі підсушитись можна. Складніше при ночівлі на льодовику, коли вдень часто проходяться ділянки з мокрим снігом, інколи до колін. Тут варіанти з сушкою відсутні. Йдемо під дахом низьких хмар, вершин не видно, але оголені скельні ділянки чорного каменю різко контрастують з білим снігом льодовика. Через 50 хвилин входимо в цирк і вже бачимо перевал. Видно, що по нашому шляху тягнуться скелі, досить стрімкі, щоб лізти на них без крайньої необхідності. З правого боку крутий сніжник без тріщин тягнеться до самого перевалу. Йдемо на сніжник, який проходимо зі страховкою льодорубом. Далі оголена ділянка хребта, крутий сніжник, і виходимо на **перевал Чемагварра**. Сильний холодний вітер продуває через перевальну щілину в скелях хребта. Ми над хмарами, внизу під нами хмари, над якими вершини плавають в морі хмар. Погода нестійка, тому краще не затримуватись. Зробили знімки, короткий перекус і вниз. Але для нас на Чемагваррі складним є спуск, який починається коротким 6-ти метровим крутим підйомом на сніжний гребінь і продовжується крутим сніжним схилом сотні метрів. Спуск переривається 2-метровим бергшрудом по всій ширині зі спуском до неї з 6-метрової висоти і невеликої виположеної сніжної полиці потім стрімкий схил продовжується далеко вниз до скельних виходів. Вибираємо спуск прямо в бергшруд. Діма на самостраховці пішов в обхід тріщини, прийшов до неї раніше за нас і прийняв нас всіх зі страховочної мотузки. Спуск взагалі продовжувався 8 годин. Не затримуючись, двома зв'язками з попеременною страховкою спустились на виположену ділянку льодовика Буша. Далі льодовик, порізаний поперечними тріщинами, і ми йдемо в зв'язках. Біля ближньої морени (каміння, земля, згорнуті льодовиком на обабіч) можна зняти «кішки». З морени спускаємось знову на сніжний міст і виходимо в напрямку Писької галявини. Туристські групи за можливості планують тут днівки. От і зараз ми поставили намети недалеко від наметів групи туристів з Мінська. Галявина на річці Псиш — велика надзвичайно гарна безліса площа. Біля берега вона вкрита високими травами, а далі сухіша і там можна поставити намети. В напрямі від берега видно у всій могутності і красі головний хребет. Його піки і перевали вкриті сніжно-льодовими шапками, з того напрямку чути потужний гуркіт водоспадів і льодопадів.

В принципі, приємний день — днівка, але не цей раз: сьогодні ми йдемо в Архиз, на пошту, щоб забрати декілька посилок з продуктами на другу половину походу, і нам час їх забрати — продукти уже скінчилися. Вийшли трохи пізніше, ніж планували, і через дві години ходіння по заболоченій лісній стежці з багатьма переправами по колодах через потічки вийшли на асфальтовану дорогу. О 15.20 ми прийшли на пошту в Архизі, а вона закривається о 15.30. Ми з трудом умовили дівчат і все-таки отримали наші продукти, накупили газет, розіклали по рюкзаках і вийшли на дорогу. Ми маємо чотири рюкзаки, довгу дорогу по лісу і перспективу йти на стояку в лісовій темряві. Що робити? Нічого. Потрібно йти і якомога швидше. Як ми не поспішали до лісної стежки підійшли разом з темрявою. Темне небо, вкупі з темрявою лісу дають повну темряву. Єдиний орієнтир — шум ріки Псиш зліва, але в неї впадають безліч потоків з дном із чорнозему. Знайти містки, тим більше пройти по них в темряві просто неможливо. Ліс густий з великими деревами і чагарником, тому описати пошуки проходу складно, думаю, що навіть при легкій фантазії можна собі уявити наш похід, особливо перехід річок. Тим більше для мене. Юра в темряві кудись вперся і сильно розтягнув голеностоп, і мені довелося нести його рюкзак. Я повісив другий рюкзак наперед. Перевага керівника в тому, що він має право на найтяжчий рюкзак. У випадку, якщо сильно «забурювались», то палили газети. Цим займався Толя. Зрозуміло, що в цьому світі розгледіти якісь деталі лісу, в якому від вогню бігають тіні, не можна розібратись де тіні, а де реальні дерева, щоб знайти оптимальну дорогу. Ми її знаходили. Після 11 ночі наші надії стали згасати, і саме в цей час я побачив вдалині якесь просвітлення між деревами, я швидко пішов вперед, вийшов на галявину і побачив намет, освітлений всередині, і чомусь почав гукати, напевно щоб переконатись, що ми таки «вдома». На наші крики вискочили і білоруси, і Женя з Дімою — радості не було меж, всі голодні. Вогнище і кип'яток уже є давно. Через деякий час ми уже сушили одяг і глибокої ночі їли запашну вечерю із продуктів з таким трудом, принесених із Архиза.

Середина походу, є надія, що найгірше по погоді уже позаду, зранку все вказує на те, що сезон кавказьких мусонів для нас закінчився, починається кавказьке літо. Сьогодні полуднівка, треба підсушитись і взагалі трохи підремонтуватись після мокрих виснажливих переходів. Після обіду ми вийшли на перевал Аманауз і о 20:00 зупинились біля входу в каньйон, по якому можна піднятись до льодовика Аманауз.

Ранок туманний, ми всі уже зібрані, чекаємо достатньої видимості для виходу. Тільки об 11 годині видимість стала достатньою для виходу. Перед нами довгий крутий сніжник від якого нам і було вночі холодно. Далі крутий підйом по морені, вкритій густою травою і квітами. Але квіти нас не радують. Сонце світить і сильно гріє в спину, від нагрітого каміння тепло йде як із розпеченої духовки, не зважаючи на потужний потік, який водоспадними каскадами стрімко падає вниз. Очі заливає піт. Полиці високі, доводиться «дертися» круто вгору, часто по живому камінню, яке з гуркотом плигає по схилу, тягне за собою інше каміння і викочується далеко вниз на сніжник. Сьогодні бойове чергування двох бійців: Толя йде спереду, замикає групу Діма. Виходимо на поперечну морену, і нам відкривається широка панорама льодовика Аманауз з його потужними льодопадами, гуркіт яких добре чується звідси, здаля. По крутому сніжнику через 20 хвилин виходимо на льодовик. Звідси льодопад виглядає ще більш вражаючим, сильніше чується гуркіт падаючих брил льоду, з високої льодової стіни. Зліва з високої скельної стіни спускається декілька кулуарів, які починаються з кінця льодовика. По кулуарах гримлять льодокаменепади, які викочуються далеко на льодовик, правда, до нас не долітають. Ми виходимо впритул до льодової частини підйому на перевал. Перед нами практично по всій ширині хаос льодових стін, стовпів і розбитого льоду. І тільки в обхід праворуч під скельними стінами проглядається прохід по несильно зруйнованому сніжно-фірновому крутому схилу. Спочатку потрібно пройти льодопад, який і пройшли з попеременною страховкою мотузками. На крутому льодовому схилі льодорубами рубали сходи, які надійно страхували ноги з прив'язаними «кішками». На небезпечних ділянках закручували льодові гаки і страхували через карабін, на виположених ділянках йшли в зв'язках. Коли вийшли на рівень льодової стіни картина стала ще більш грізною, нам добре видно, як величезні глиби льоду повільно відколюються, а потім, набираючи швидкість, з гуркотом падають далеко вниз. Коли вийшли на менш похилий схил, я відпустив Толю і Петра швидше на перевал готувати перекус. Тур. **Перевал Аманауз**. Перекус. Записка. Ми не маємо часу на емоції, у нас в черзі ще один перевал, 2А — Псирс. Перевали розташовані на одній лінії, один за іншим. Йдемо на спуск. Спочатку йде пониження, потім добре проглядається довгий і «тягучий» підйом. Відпустив одну трійку вниз, зробив фото і швидко вниз. Наступний пере-

вал значно вище за пройдений, навіть зі схилу видно засніжені хребти і піки вершин Головного Кавказького хребта. Виходжу на схил підйоому, бачу передня трійка скупчилась в одному місті: щось сталось? Поки не знаю, що саме. Підхожу ближче. Женья сперся на льодоруб, практично лежить на снігу, решта силяться йому чимось допомогти. Погано. У Жені приступ гірської хвороби — «горняшки», як ласкаво називають її альпіністи. Людині погано від нестачі кисню на великій висоті, таке враження, що втрачається свідомість, і можна дійсно її втратити. Ми, відверто кажучи, не були готові до цього — пішоходники рідко бувають на такій висоті. Дали понюхати спирту і вперед, швидше на спуск. Але через перевал, скоріше, фактично ми уже підійшли до перевалу. Жені допомагають Толя і Петро, пройшли крутий сніжник між двома хребтами: основним і боковим. Знову тягучий підйом до скельного злету, по якому Жені допомагаємо уже всі. Тур. **Перевал Псірс.**

Тур зруйнований, записки немає, замість неї обгортка від шоколаду без тексту. 17:55, ми ще на перевалі, перед нами можливі спуски одним із трьох паралельних сніжних кулуарів. Спуск крутий і кінчається далеко внизу початком льодовика. На початку спуска пройшли дві мотузки з попеременною страховкою, потім розв'язались і, користуючись самостраховкою, льодорубом, в «кішках» спускаємось. Зі мною стався випадок майже містичний. Уже пройшли десятки років, а я так і не можу пояснити геометрію мого падіння. В момент розв'язування нашої трійки я застрахувався льодорубом на схилі і зібрав мотузку. З початком руху мене невидима сила просто перевернула в повітрі, я впав на спину і швидко поїхав вниз, після декількох спроб я все-таки перевернувся на живіт і зупинився за допомогою льодоруба. Трохи полежав, піднявся і почав спускатись до своїх хлопців. Толя дивиться мені на груди і питає: «Що то?». Дивлюсь, у мене на грудях в районі нагрудного карману (на рівні серця) штормівка порвана, і тільки тоді я відчув біль. Не знаю досі, як то відбулось, настільки все було блискавично. Хлопці кажуть, що навіть бачили мене ногами вгору. Сніжник закінчився — п'ять хвилин привал і вперед до лісу, який уже видніється далеко внизу.

От і перші дерева, за ними місце для вогнища і майданчик для двох наметів. Уже темніє. Вечері я був вдруге вражений чорнотою ночі з мірадами абсолютно яскравих зірок на фоні чорного неба. Цікаво, що зірки не мають променів: яскрава крапочка і... все, на темноту ночі не впли-

вають. Але вразило мене зовсім інше: знову хмари світлячків, які літали цілу ніч. Лягли спати пізно.

Встали пізно о 8-й годині, добре відпочили від вчорашньої напруженої роботи: як-не-як, а пройшли двома перевалами вище трьох тисяч метрів через головний Кавказький хребет. Досушили одяг і після десятої вийшли на стежку вниз вздовж річки Південний Птиш. Стежка кам'яниста і вгадується інтуїтивно, тому періодично стоять невеликі тури (декілька каменів, один на одному), для означення правильності напрямку групи. Далі стежка стала виснажливою воїми періодичними притисками, які змушують нас постійно обходити верхом кам'яні прибережні стіни і знову вертати до берега. Всі почувають себе добре, мають гарну фізичну форму, погода сонячна, навіть жарко. Нарешті. Пройшли ще одне злиття річок, перед нами потужний, глибокий каньйон. Ліворуч і праворуч високі скелі, порослі кущами і окремими великими деревами,

*Західний Кавказ. Наступний пер. Аманауз.
Одягання «кішок». Женья Токарський,
Юра Мельник, Петя Твердохліб*

Західний Кавказ. Перевал Аманауз

які дивують: як на скелі можуть вирости і триматись такі великі дерева. Ми йдемо весь час по правому березі, який має численні високі притиски, і вимушені ми «гуляти» «вверх-вниз» — від річки наверх і знову вниз. Поруч могутні модрини, в яких не видно верхів'я, внизу — лопухи, під листям якого може від дощу заховатись людина з рюкзаком. На нашому шляху вертикальний притиск більше 500 метрів, йдемо по стежці видобаній в скельній стіні. Стіна скінчилась, і стежка круто пішла вверх, напевно, до річки ми уже не вернемось. Вона сильно гуркоче далеко внизу, зліва. Зупинились на обід, а після обіду через три переходи, вийшли на ріку Гратхва. На прекрасній терасі поруч з річкою ми і зупинились. Зупинка біля гірської річки це гарантія швидкого відновлення сил, зняття стресів після цілого дня зміни вражень важкого переходу.

Входимо в Бзібський каньйон, зранку знову дощ. Петро чергує, вогнище уже горить потужно. Майже всі відчують, що сили уже не відновлюються повністю, а головне, здається, що гасне дух воїна. Якщо людина вирішує, що уже достатньо, то починаються пошуки обґрунтування. Ось і Толя — найтренованіший з нас, ранком згадав, що йому терміново потрібно додому. На Толю завжди можна покластися, не потрібно і просити, він завжди в тяжку для групи мить готовий прийти на допомогу. Ми дали Толику намет, продукти, і він йде вгору стежкою, яка веде до села Псху. Нам теж туди, але ще чотири дні нам доведеться проходити не дуже добре знайомий туристам Бзібський каньйон. Раніше його мало хто включав в свої маршрути, але без цієї ділянки нам би Республіканське МКК не затвердило б похід як пішохідний, наш маршрут — досить складна гірська «трійка», а каньйон для пішохідників. Нам з трудом вдалось умовити ЦМКК випустити нас в пішохідну четвірку. Із підкорювачів каньйона нам відомо тільки четверо москвичів-туристів, які відпочивали на Піцунді, а також група туристів-киян під керівництвом Москаленка. Ні ті, ні інші пройти весь каньйон не змогли. В доповнення до цієї інформації, відома ще недобра слава про каньйон, часто люди, які зібрались відвідати каньйон безслідно зникали. Зручно і просто можливо зайти в каньйон з боку селища Псху, яке має зв'язок з озером Ріца. Головна і найбільш тяжка ділянка каньйону за протяжністю більше 10 кілометрів. «Але яких кілометрів?». Але ми знаходимось у витоках Бзібі, яка є рікою повноводною, закута крутими кам'яними стінами каньйона, покрита неймовірно дикими і гігантськими хащами. Наш відрізок

закінчується «кам'яним мостом», який утворився з незапам'ятних часів в результаті швидше за все, землетрусу, або ще яких катаклізмів. Кам'яний міст утворився в місці, висота стін каньйону якого сягає 1600 метрів, довжина мосту 400 метрів. Ріка на цій ділянці тече, як і повинно бути, під мостом. Входимо в каньйон і зустрічаємо притиск-стіну, який настільки густо заріс рододендронами, що пролізти, та ще й з рюкзаком, просто неможливо. А якщо врахувати, що рододендрони на полицях стіни, по яких зверху стікає вода, то це буде неповна картина того жаху, який очікує нас в каньйоні. Гілки звисають густо, як багнети, при тому, що в нормальних умовах рододендрони ростуть до колін, рідко до пояса, а тут довжина гілок сягає 5-6 метрів. Шукаємо прохід. Знайшли потік, який невеликими каскадами спускається з гори. Але звідки? Вирішуємо підніматись без розвідки. Ліземо прямо по струмку, в деяких місцях водоспад ллє воду прямо на груди. Ми мокрі весь час свіжими порціями води, остільки накидок не маємо, за таких умов переходу накидки були б пошматані через декілька хвилин. Ми і не пробували. За спиною у нас потужний гуркіт Бзібі, яка реве і б'ється серед скель каньйону. Нарешті виходимо на менш крутий схил, де куці ростуть вверх, а трави гігантських розмірів. До нас знову прийшов дощ, чи ми прийшли в його зону. Таке враження, що тут він ніколи не закінчується. Переходимо через повноводний потік і знаходимо щось подібне до стежки, напевно звіриної, дуже слизької, яка весь час траверсує наверх. Стежка пропала, необхідно знайти обхід дуже крутої і мокрої ділянки, заваленої буреломом і чагарниками. Знову виходимо на стежку, про яку можна подумати, що вона веде в каньйон. Але стежка виводить в обхід притиску і виводить в каньйон притока Бзібі і переводить на його другий бік. Стежка зникає, і ми перед суцільними заростями трави і куців, переплєтених багатометровими «ліанами» ожини настільки щільними, що коли рубаєш сокирою прохід, одночасно рухається велика, суцільно переплетена площа. Стежка веде нас наверх серед заростів гігантських трав. Пальмова трава, яка у нас сягає висоти 60-80 сантиметрів, тут виростає висотою до трьох метрів, проходимо під листями лопухів вільно, а листя такої величини, що двоє з рюкзаками можуть перечекати дощ, стебло мають товщиною з дитячу руку. Все решта, що росте, має відповідні розміри. При проході каньйона ми весь час в русі вверх-вниз по темних, густих і мокрих хащах вишукуємо місце, де є можливість пройти вперед. В спину

весь час потужно і небезпечно гуркоче з далекого низу Бзиб. Небезпечно тому, що під ногами весь час щось мокре: листя, гілки, трава, каміння, з якого в будь-який момент можеш швидко полетіти в безодню Бзибі. Страхуватись льодорубом чи альпенштоком неможливо, вони навіть заважають, тому зручніше страхуватись, утримуючись за гілки рододендронів і інших кущів. На схилі потрібно бути обережним. Стежка веде вздовж лісу до альпійських луків на перевальну точку. Йдемо по високій траві, яка росте із-під каміння різної величини і форми, тому нога застряє між камінням і стає як завгодно, що спричиняє натертим ногам невгамовний біль. А ноги натерті практично у всіх. Ми виходимо із рододендронів і входимо в суцільні трави, з яких весь час стікає багато води. Часто хащі ліщини не можливо обійти, і я вимушений прориватись через високі і густі кущі. Коли кущі розкриваєш, то перше це на голову виливається «відро» дощу. Але не дощ нам псував життя. Мошка. Вона скрізь, від неї нема куди сховатись. Навіть якщо вона не кусає, то б'є в лице, прилипає до мокрої шкіри і починає дзижчати — це може призвести до нервового зриву. І це не все, часто в розкритих кущах мошка висить китицями, як бджолиний рій, і якщо такий рій падає на голову, то дійсно заліплює все: рот, ніс, вуха — немає чим дихати. Обходячи притиск, виходимо на хребет. Каньйон ще не скінчився. По хребту йде прекрасна стежка на Псху, але наш шлях по каньйону. Боже, знову все спочатку. Тут може зірватись і найсильніший. Під дощем зупиняємось в високій траві. Один з нас похмуро, без слів сильно кидає рюкзак. Хоча вголос не було сказано ні слова, в повітрі якось відчутно запахло тривоги. В голові безперервно закрутились слова однієї пісні, яку я почув напередодні походу — він співає: «А не пішла би ти на...», вона співає: «А не пішов би ти на...». Оце і всі слова, але який об'єм, який зміст. Думаю, що хоч і не всі знали цю пісню, але напевно, в ті миттєвості думали саме в цьому напрямі. Подальші його дії тільки підтверджували моє припущення. А нам він сказав: що з туризмом він «зав'язує», більше ніколи нікуди не піде, що хоче на дорогу продуктів — він нас покидає. Я мовчу, всі ми мовчимо — розуміємо ситуацію. Він виклав з рюкзака продукти, відчепив намет. Я вирішую зробити перекус, можна сказати, прощальний. Перекусили, покурили. Розкладаємо по рюкзаках продукти, намет беру собі. Мокрий і тяжкий. Я йому тільки сказав, що, знаючи його, думаю, в майбутньому він собі цього не простить. Хоча ми його прекрасно розуміємо.

Посиділи. Помовчали. Він встав, так само мовчки склав свої речі назад в рюкзак, запакував його і мовчки першим взяв його на плечі. Ми всі піднялись і пішли знову вниз. На нашому шляху стрімкий чагарниково-трав'янисто-буреламний спуск. Вершини 50-метрових дерев поруч з нами — настільки стрімкий спуск. Робимо траверс схилу в нашому напрямку. Виходимо на струмок, знаходимо місто для наметів і стаємо на ночівлю. Кругом гігантські дерева, зарослі рододендронів.

Лишаємо стежку і вертаємось до річки. Орієнтуватись в таких хащах майже неможливо, тому орієнтуємось на невеличку вершину, яка із заростів інколи проглядається. Густе і мокре різнотрав'я вперемішку з рододендронами, висотою багато вище, ніж людський зріст, не залишає можливостей щось бачити, в тому напрямку, куди йдемо. Небо в рідких хмарах, дощу протягом ночі не було, але трава росиста. Знову йдемо мокрі з ніг до голови. Зупинились. Потрібна розвідка. Вирішили йти лівіше вершини по хребту і вниз до Бзибі. Далі трав'янистий спуск з буреломом, в тому числі гігантських модрин. Деякі просто не можна обійти — лежать поперек шляху, звислі, на дуже крутому схилі — та ще і гілки вперемішку з чагарником. Довгими гілками рододендронів ми користуємось для страховки спуску, подібно до Тарзана. Знову пірнаємо в казково-гігантське переплетіння рослин. Чим ближче до Бзибі, тим тяжче шукати проходи в завалах дерев і чагарників. Потужні потоки пересікають наш шлях. Їх практично не видно, але чути їх гуркіт в хащах. Потужні водоспади. В заплаві річки зарості високої трави і чагарників переплетені колючими, довжиною в десятки метрів і товщиною в палець стеблами ожини. Необхідно прорубати прохід сокирою і ножами. Залишили рюкзаки на стежці і пішли на берег Бзибі. Берега немає. Річка бурлива з великим камінням по течії. Піднялись до рюкзаків. Пройшли до наступного потоку, знайшли площадку і зупинились на ночівлю.

Встаємо рано і виходимо на стежку, присутності людей не видно, стежки звірині, знову йдемо по хащах не уявляючи, що на нас чекає через 5-10 метрів, обходячи завали і мокрі полиці. Так ми прорубувались вперед протягом десяти годин і під вечір вийшли до устя Грибзи, притоки Бзибі. Це фактично закінчення головної частини каньйону. Устя Грибзи в місті нашого виходу має три рукави, які перейшли по колодах, а середній, найбільш потужний рукав, перейшли зі страховкою. Стежка вздовж річки малопомітна з частими підйомами на притисках, завалами і заростями криволісся. Бачу — на фоні прибережної гальки

щось біліє. Підходжу. Біла джинсова куртка, в ній обкладинка записника, на якому записано, що група студентів із Білорусі не знають свого місцезнаходження, не мають їжі і залишилося два сірники. Потім цифра 2 перекреслена і виправлена на 1. Вони в розпачі. Травень 1982 року. Ми вийшли до людей і дізналися, що ця група вкрай знесилена, все-таки вийшла з каньйону в повному складі. Кругом буяє зелень і ліс могутніх дерев. Стежка підводить нас до балагану, біля якого ми і спинились на ночівлю.

Ранок 17 дня походу. Здається, ми вийшли із зони дощів, погода гарна, над нами голубіє чисте, безхмарне небо. Знову невиразна стежка заводить нас в глибокий **каньйон Бзибі**. Стежка періодично зникає серед заростів гігантських пальмових трав, лопухів і завалів дерев, вирваних з корінням, густих чагарників і каміння. Черговий притиск — і ми деремося наверх по звіриній стежці далеко від річки. Чути гуркіт водоспаду, і через деякий час ми виходимо на потужний потік, який падає водоспадом з великої висоти. Переходимо потік і виходимо на стежку видовбану в прямовисній скелі. Бзиб потужно гуркотить далеко внизу. З часом стежка йде круто вниз до річки і виводить нас в широку долину, а ще пізніше ми виходимо за ворота з аркою, на яких, якщо озирнутись, написано що це вхід на заповідну територію «Бзибського каньйону» і що туди краще не заходити — дуже небезпечно. Так. Ми переконались. Йду першим, бачу білий гриб поруч зі стежкою. Звертаю увагу Діми як «головного грибника» групи — з'явилися гриби. З часом їх стало більше, потім ми бачимо, що вся земля всіяна грибами — праворуч, ліворуч і на стежці скрізь білі гриби. Проходимо два притиски і виходимо до Бзибі. Біля стежки дві пасіки, на яких людей не видно. На нашому шляху перше людське поселення — хутор Рішава. Час шукати місце для ночівлі. Знаходимо місте, збиваємо ногами білі гриби і ставимо намети. Нарубали дрова, зробили грибну вечерю. Петро і Діма зробили примітивні сушарки і цілу ніч сушили гриби. До селища Псху, нашої ближчої мети, лишилось 12 кілометрів. Прийшли і дали телеграму про закінчення походу, на пошті взяли повідомлення від Толика і Юри. І далі через перевал Анчху на озеро Ріца. Зазвичай це найвіддаленіший туристичний об'єкт, який на спеціальних екскурсійних, відкритих автобусах відвідують відпочиваючі з курортних міст, таких як Сочі.

Ранок 19 дня, знову дощ, не діждавшись покращення погоди, біля 11 години під дощем знімаємо намети і вирушаємо на перевал. В бездощову

погоду потічки можна перейти по камінцях. Але при затяжних дощах вони перетворюються в грізні потоки. Так було з групою місцевих мешканців з Сухумі. Вони вертались в Псху на «Ниві» і застрягли в потоці, вода швидко піднімається прямо на наших очах, і уже заливає сидіння машини. Ми допомогли її витягти. Власником машини був дільничний міліціонер із Псху, для якого ми стали як рідні брати. Він допоміг нам довести рюкзаки до свого будинку. Абхазький дім стоїть в такому місті, що мені, пам'ятаю, спало на думку, що якби треба було місце для відтворення місцевості раю, кращого не знайти. Він нас чимось пригостив, дав на дорогу свіжої цибулі. Запропонував лишитись в його будинку до кінця літа як дорогим гостям. Але нам потрібно в свої домівки. Ранок 20 дня походу. Дощ без перерви лив цілу ніч. Не очікуємо на покращення погоди, без сніданку виходимо на перевал. За ці дні ми зрозуміли, що для Кавказу добре підходить ісландська поговорка: «Якщо тобі не подобається погода, почекай хвилин з п'ять, і вона стане ще гіршою». Виходимо на перевал, тура немає, одиноко стоїть обеліск захисникам перевалу. Через 9 кілометрів селище Авадхара і далі озеро Ріца. На озері відпочиваючі-екскурсанти: гарно вбрані жінки і оджинсовані хлопці, які дивляться на нас з заздрісно, дехто підходить і зі знанням справи розпитує про маршрут. Ми, звичайно, відмітили закінчення походу шашликом і червоним вином. Дуже. Ми завантажуємось на екскурсійний автобус без даху, з якого відкриваються чудові гірські пейзажі, які оточують Юпшанську ущелину, по дну котрої ми їдемо в напрямку до моря в район Гагри і мису Піцунда. Дорога від озера Ріца по Юпшанській і Гагрській глибоких і тісних ущелинах вважаються наймальовничішими на Кавказі. Дорогу окантовують високі стрімкі стіни каньйона, по дну якого тече річка Юпшара. Дерев казкової форми і краси чіпляються просто на скельних стінах. Де вони беруть для росту і виживання поживні речовини? Ми на березі моря. Традиційний бенкет, для якого є все: гречка в брикетах, залишки ковбаси в смальці, чай на місцевій воді, подібній за смаком до морської, кусень халви, у флязі теліпається трохи спирту.

Закінчився один із складних гірських походів, пройдено 11 перевалів, чотири із яких через Головний Кавказький хребет. Нам удалось без втрат пройти маршрут повністю, про що ми завжди при зустрічах згадуємо: «Ми це зробили».

Західний Тянь-Шань. пер. Жой Сан-Тор. 1984 рік

Наш літак маршрутом Київ — Ташкент летить над безкраїми середньоазіатськими просторами. З висоти польоту літака ми уже на обрії бачимо вершини Таласького хребта і його відрогів: Угамського, Пскемського, Чаткальського і Кураминського хребтів, видно стрічки річок Чаткал і Кара-Суу, притоків ріки Сирдар'ї, голубих дзеркал Чардаринського і Кайракумського водосховищ. На цій території пролягає нитка нашого маршруту, який ми будемо долати найближчі три тижні. Ми летимо в літаку на Ташкент, щоб почати похід по **Західному Тянь-Шаню**, одному із найпривабливіших місць Середньоазіатської території. Не затримуючись в Ташкенті, ми уже сидимо в потязі Ташкент — Андижан, який везе нас в головне місто Ферганської долини — Наманган. Поїзд повністю забитий пасажирами, переважно місцевими: узбеки, туркмени, таджики. Температура сягає 60 градусів, а вони сидять і насолоджуються гарячим зеленим чаєм в своїх ватяних халатах з квітками і кудлатих вовняних шапках. Наша група зайняла два купе, в які підсіли ще декілька чоловік туркмен. Зі мною учасники походу, студенти Інституту нафти і газу, члени туристського клубу «Альтаір»: Степан Боднар, Ігор Гнатюк, Юра Мельник, В. Рибалкін та Василь Приймачук — випускник нашого інституту. Я автор ідеї і керівник групи, Д. Кудін. В Намангані ми виходимо з вагона в спекотне міське повітря. Біле сонце нещадно пече, і від спеки нам захисту нема. Тільки місцевим дітям спека не є завадою купатись в міських фонтанах, та черги до металевих джок, пофарбованих в жовтий колір з написом «Дюшес», не зменшуються. Напій зі смаком відповідних цукерок не вгамовує спрагу, а ще більше її розпалює. Нам потрібна реєстрація в рятувальній службі, інакше нас не випустять на маршрут, і тому затримуємось в місті. Далі наш колісний шлях пролягає по автомобільній трасі в напрямку селища Нанай. Наша зупинка в районному центрі **Караван**, де ми і ночуємо в готелі. Ранком відідали відомий на Сході Караван-базар: виноград (найкращий — 1.50 руб), персики (найкращі — 1 руб.), гранати, дині, кавуни — все великими кучами і, як показала проба на смак, відмінної якості. Ми наїлись східних смаколиків досхочу і Ігор з Юрою взяли з собою запас — кавун кілограмів на 10. Ми на автобусному вокзалі Каравану: десятки автобусів в різних напрямках, в тому числі такому романтичному, який

згадується у відомій пісні «Уч-Кудук — три колодця». Нам далі на Абдукалі, але доїжджимо тільки до розвилки доріг, звідки до нашого селища 18 кілометрів. В велику спеку ми по розпеченій дорозі йдемо на Абдукалі. Нас наздоганяє поштовий автомобіль, який прямує в бік **Абдукалі**, тепер ми їдемо в закритому металевому кузові, зробленому «на совість» для захисту від пограбувань. Тут напевно не витримав би жоден європейський градусник. Ми виходимо із нашого кузова у 50-градусну прохолоду і оглядаємось навкруги. Перед нами невелике селище в передгір'ї Чаткальського хребта. Хребет повернутий до нас своїми схилами, порізнаними глибокими ущелинами річок Гава-Сай, Сумсар, Кассан-Сай, Падишаа-Ата, Ала-Бука, Кара-Суу. Далеко на сході за Ферганським хребтом, під схилами хребта Терскей-Ала-Тоо лежить водне дзеркало казкового озера Іссик-Куль. Нижні схили хребтів укрите негустим лісом, серед яких своїми гострими вершинами домінують тянь-шанські сосни та кедрі. Звідси по долині річки Ходжаати йдемо в **селище Аркит**, в якому є музей заповідника і будівля управління, де ми повинні взяти дозвіл на прохід території. Ми сидимо в тіні розлогого дерева в дворі управління, навкруги все не наше і не по-нашому, але, мушу сказати, до нас ставлення було дуже теплим, навіть якщо співбесідник не розуміє відповіді, чи запитання, все рівно кожне слово супроводжується посмішкою. Директор музею, дружина директора заповідника провела нас по музею і розказала про всі експонати музею і цінність території, яка стала запорукою його статусу біосферного заповідника. Дійсно територія унікальна найперше своїм озером Сари-Челек, із якого витікає єдина річка.

Наш маршрут ниткою: селище Абдукалі — сел. Аркит — сел. Караван — перевал Сари — Челек, н/к — пер Мак-Мал, 1А — пер. Кашка-Суу, 1Б — пер. Каракульджа, 1А — пер. Кураматор, н/к — пер. Афлатун Середній, 1Б — пер. Кашка-Суу, н/к — річка Ітокар — перевал Падшаата — сел. Кара-башат — сел. Караван — місто Наманган.

З дозволом на прохід по території заповідника ми виходимо на стежку в напрямі перевалу Сари-Челек. Проходимо останній шлагбаум, нам на зустріч киргиз, який веде на прив'язі осла, на спині якого дві високі в'язанки хворосту, другий досить огрядний туркмен сидить на спині малого ослика, і той досить швидко його везе. Нас обганяють два чорні лімузини. Ми уже знаємо, це чергова група партійних бонз республіканського чи союзного масштабу їдуть в заповідне місце біля витоків річки з озера, де стоять великі

розкішно вбрані юрти для відпочинку. Бонзи як правило приїжджають, зі своїми любасками, серед яких часто зустрічаються відомі співачки і діячки певних напрямків. Як нам нарозповідали «доброзичливці», там все приготовлене для розваг і вишуканого відпочинку, охоти і застілля. Стежка йде по долині річки Кечкіль серед густих трав, кущів і високих дерев, гаряче повітря напоєне густим ароматом трав, квітів і хвої тянь-шанського кедр. Долина оточена крутими схилами, зеленими від лісу і ягідних кущів, переважно малини. Зліва тече річка Кечкіль з прозорою водою. Сонце на чистому небі уже хилиться до обрію, нам потрібно шукати місце для зупинки на ніч. Знаходимо галявину на виході із ущелини, яка йде від перевалу Ой-Алма.

Ранок. Через дві години виходимо на широке плато, вкрите густими травами і квітами, на якому

*Західний Кавказ. Фото на згадку. «Приют -11»,
Наверху в великі «шляпі» балерина
великого театру Ельза Леєна.*

*Західний Кавказ.
Лілія на фоні г. Біла Незнайомка*

*Західний Кавказ. Схили Ельбруса.
«Приют Одиннадцяти». На приюті завжди
є чергові інструктори, які з задоволенням
покажуть про панівні вершини,
оточуючих хребтів.*

стоять біля сотні вуликів пасіки. В морі квітів завзято гудуть трудівники-бджоли, збираючи свій надзвичайно корисний і смачний продукт. Пасіка розташувалась трохи осторонь від нашої стежки. Ми зупинились на короткій відпочинку, кругом нікого не видно. Але нам довелось скоротити час відпочинку, оскільки нами стали цікавитись бджоли і ми змушені були зібратись і в швидкому темпі піти стежкою наверх. Далі стежка зникла, і її сліди періодично з'являлись серед густих трав. Через чотири години ми виходимо на досить велику рівну площу-плато, яке і є **перевал Сари-Челек**. З перевалу відкривається казковий вид на оточуючі хребти і озеро Сари-Челек, оздоблене крутими схилами берегів, які піднімаються до самих верхів Чаткальського хребта. Це наш перший перевал. Спуск з перевала йде крутим серпантинном серед густих трав і крутих скельних виступів. Поступово входимо в зону лісу, яку добре видно здалека. Серед окремих високих скель добре видно піки високих тянь-шанських кедрів. Заходимо в лісову зону долини річки Сари-Челек, і стежка нас веде серед суцільних кущів малини, вищими за зріст людини. Далі стежка виводить нас на берег озера, недалеко від будинку, в якому живуть двоє співробітників наукового інституту, який опікується заповідником. Вони розповіли нам, що спостерігають за змінами в озері і його оточенні: для наукових спостережень ловлять рибу. Нещодавно випустили на території п'ять невеликих кобр, одну із яких ми бачили, вона грілась на стежці і при нашому наближенні швидко втекла в зарості малини. Раніше в цьому районі вони не жили, і науковцям потрібно виявити, чи в подальшому вони будуть тут розмножуватись. Ми розташу-

Сванетія. Местія, її столиця. Під схилом видно родинні бапти, яким налічується багато століть

Західний Кавказ. Сходження на г. Зесхо

вались на березі, і перше, що ми вирішили зробити, це скупатись. Вода чиста, помірно холодна, але після спеки, яку ми витримали декілька днів, ця процедура була для нас приємною. Дров на березі річки достатньо і ми провели на березі прекрасного озера біля схилів Чаткальського хребта, вкупі з науковцями прекрасний вечір.

Наш подальший шлях в напрямку до перевалу Мак-Мал, до якого веде стежка від приозерного будиночка. Стежка веде нас серед густих заростів малиннику, в які хлопці заходять не охоче, зважаючи на нашу обізнаність щодо наявності кобр. Ми, може б, і мали сумніви в правдивості того, що сказали науковці, але ми самі бачили, на свої очі. Все одно об'їли малиною на декілька днів наперед. Зліва чується гомін води, то каскадами спускається з крутого схилу притока Кічі-Мак-Мал. Через три години виснажливого підйому по каньйону, ми вийшли на **перевал Мак-Мал**. Короткий перекус на кордоні заповідника і на спуск. Як різуче розрізняються своєю рослинністю покров заповідної зони і за її кордоном. Територія заповідника має високі квітучі зелені

трави, тоді як ми йдемо по уже витопаній отарами овець і табунами коней жовтій траві. Через дві години ходу вздовж річки Мак-Мал до впадіння її в Окуньсі долина сильно звузилась, високі скелясті стіни зовсім закривають небо, і під кінець високий крутий сніжник з тунелем перегородив каньйон на всю його ширину. На жаль пройти тунель не вдалось: сильна течія і низька стеля над головою не дали такої можливості. Пішли через верх по крутих фірнових стінках з поперемінною страховкою, в подальшому таких сніжників в каньйонах ми зустрічали досить часто. На ночівлю зупинились в усті Чон-Кашка-Суу.

На перевалі Кашка-Суу виходимо рано, по нашому потоку. Через півтори години вийшли на перший потічок зліва, якого на мапі ми не знайшли. Зупинились, оцінили своє місцезнаходження, і по потоку виходимо вгору і через годину підйому по крутому камінню в каньйоні серед потоку води мокрі вийшли на схил пологіший, зарослий зеленою високою травою. Каньйон закінчився, стежка також. Ми йдемо далі на хребет, інстинктивно угадуючи напрям між камінням і скелями. Шлях довгий і досить тяжкий, нескінченні підйоми і спуски. Причому в долині потрібно бути надзвичайно обачним, дуже багато зміїв. П'ять довгих годин ходу і ми на **перевалі Кашка-Суу**. Тур на перевалі зруйнований. Кам'янисту стежку перетинає крутий високий сніжник, який ми проходимо верхом. Каньйон звужується, і нам знову шлях перетинає високий сніжник на всю ширину каньйону. Зі страховкою виходимо на сніжник, і нам видно добре наш спуск. Посередині каньйону стоїть висока скеля, яку в каньйоні можна обійти з обох боків. По крутому сніжному схилу спускаємось на ногах, як на лижах, вниз на каміння каньйону. Йдемо вниз, обходимо скелю зліва. Я перший вийшов за скелю і остовпів, зустрівшись в вузькому каньйоні «обличчям до обличчя» з великим табуном круторогих яків, які перегородили весь каньйон метрах в ста від нас. Вони почули нас раніше, тому, очікуючи на нас, вони стали шеренгою в наш бік. Раніше мені з ними доводилось зустрічатись, але здалеку, а тут — поруч. Вони підійшли близько до сніжника, напевно, в надії захиститись від гедзів. Вони нас з цікавістю роздивлялись. Що робити? Щоб уникнути зустрічі, є два варіанти: обійти їх по кам'яних стінах або повернути назад. Обидва варіанти нездійсненні. Вихід один: йти прямо на них, не гаючи часу, поки вони «не зібрались зі своїми думками». Йдемо. Я про всякий випадок взяв зручніше льо-

доруб, хоча, зважаючи на їх масу і кількість (біля сорока), смішно мати надію на льодоруб. Я пішов уперед, хлопці не відстають, йдемо крок у крок. Яки попервах здивувались, а потім поступово стали розходитись, даючи нам дорогу в вигляді коридору, огороженого великими рогами. Ми без вагань ступаємо коридором, і, вже відійшовши метрів на п'ятдесят, озирнулись назад, вони так само продовжували здивовано нас розглядати. Ми пішли далі вниз по вузькому каньйону, який пізніше почав розширюватись, і згодом зліва побачили стежку, по якій спустились до річки Каракульджа. Зупинку робили на березі. Схили хребтів випалені сонцем, мають сірий, без ознак життя колір, суха трава розтирається між пальцями в порошок. Уже сорок днів на землю не попадло ні краплі дощу.

Рано виходимо на перевал по стежці на лівому березі потоку, яка то піднімається вверх, то спускається до води по крутих скельних полицях. Схили Таласького хребта загалом не дуже круті і тільки біля самого гребеня стрімкі скельні стіни і осипи дрібного і крупного курумника, які нам доведеться згодом проходити. Ми вийшли до штабу тваринників колгоспу «Червона зоря» і зупинились на перекус. Виходимо. Через два кілометри кидаємо добру стежку і йдемо по саю з добре примітною стежкою по випаленій сонцем землі, практично попід гребенем. Полуденне сонце нещадно палить наші голови. Особливо від цього потерпає Вася (рудий), йому більше за всіх необхідний захист від сонячних променів. Потрібен захист обличчя, носа, щік, особливо вух,

Західний Тянь-Шань. Озеро Сари-Челек, на території Сари-Челекського біосферного заповідника. Вода випробувана: чиста, але прохолодна. Учасники: Дмитро Кудін (кер.), Василь Приймачук, Степан Боднар, Юра Мельник, В. Рибалкін, Ігор Гнатюк

опіки на яких відчуваються місяцями і навіть роками. Вася на зупинках весь час шукає затінку: під кущем, рюкзаком, навіть тильний бік долоні потрібно ховати в рукава штормівки. Він не загоряючи спалює шкіру, яка червоніє і покривається пухирями. Ми на **перевалі Кара-Кульджа**. Спуск з перевала по добре видній стежці забрав у нас чотири години. Ми зупинились в кілометрі від устя річки Аксук, біля шатра чабанів. Є паливо, це гілки сухого арчевника, які добре горять і дають багато тепла. Біля юрти багато дітей, дорослих не видно. Через деякий час вийшли з юрти декілька чоловік сіли на коней і поскакали по долинній стежці. Я якраз роздивляюсь карту, шукаючи напрям на перевал Акташ. До нас приєднався один з тих чоловіків, що лишився. Це Санджаров (так назвав себе чоловік, який вийшов з юрти). Він взяв нашу карту, уважно роздивився її, зробив декілька зауважень щодо її змісту і точності, показав і розказав про орієнтири на шляху до перевалу. Ми з ним досить довго говорили, і під кінець він запросив нас до юрти, яку він тільки сьогодні встановив (ті чоловіки, що поїхали, якраз допомагали її монтувати). Перед цим він запросив до себе юнака із сусідньої юрти, поговорив з ним по-киргизькому, і той побіг. Юрта досить велика ззовні, і подібна до невеликого спортивного манежу всередині. Така юрта тоді коштувала двадцять п'ять тисяч рублів. Ми продовжили розмову уже в юрті. Мене здивував його прекрасний правопис російською і його знання карти. Він розказав нам, що закінчив Ленінградське інженерно-хімічне училище. Наше спілкування ще більше поживалось після того, як я розказав йому, що вчився в Військово-морському мінно-торпедному льотному училищі імені Ліваневського і закінчив Друге військово-автомобільне училище. Він прийняв мене як рідного і уже зупинити його ніхто не міг. Через деякий час він об'явив, що уже готовий шашлик і він запрошує нас до «столу». Господар настільки вплинув на нас своїми розповідями, що ми, маючи в «недоторканому запасі» пляшку горілки, вирішили, що кращого приводу, ніж цей, у нас уже не буде. Тим більше новосілля, про що ми і сказали. Господар, **Адильбек Каримович Саржанов** був страшенно розчулений, а ми уже більше нікуди не пішли і першими освоїли юрту. Поволі він розповів свою історію. Ще на третьому курсі училища, його направили на практику на атомні установки на льодоколі «Ленін», там він отримав перші серйозні дози радіації. Після закінчення училища його направили на базу стратегічних запасів ракетного палива на Далекому Сході.

Там він отримав смертельну дозу радіації, але встиг отримати звання капітана, полежати вісім місяців в «шпиталі», після чого його, як безнадійно хворого, киргиза відправили додому помирати. Його батьки із селища Кіровське, що біля міста Джамбула, ціле літо проводили на пасовиськах долин Чаткальського хребта. Він приїхав із лав «совецької армії» вагою в сорок кілограмів з направленням в шпиталь без терміну перебування, тобто до смерті. Адильбек побув в госпіталі місяць, покинув його і поїхав з батьками на пасовиська і більше в шпиталь не повернувся, хоча його регулярно визивали «для освидетельствования». Пройшло дванадцять років, немає в усіх пасовиськах Киргизії більш вправного, ніж Адильбек, мисливця на вовків та ведмедів, може за один мисливський день пройти сорок кілометрів, має три отари овець (біля 500 штук в кожній), має табун коней (80 голів), вивів свою породу овець, яку назвав «Аю», тобто ведмідь. Через сім років його з великим здивуванням зняли з обліку, сказали, що «такого не може бути» і що «такі не мали вижити». Виграв трофеї на різного роду національних іграх на конях, а зараз, як республіканський суддя, має найкращого в республіці скакуна білого кольору. Я бачив його в бінокль серед коней табуна під самою білою шапкою однієї з вершин Чаткальського хребта. Красень. Ми з Адильбеком після цієї зустрічі ще довгі роки обмінювались листами, і в кожному він запрошував мене з сім'єю приїхати літом на відпочинок до нього в гори. Праворуч похмурі навіть під сонцем, неживі відроги хребта, сильно порізані ущелинами і забиті «живим» камінням, готовим в будь-яку мить зірватись каменепадом. Ліворуч північні схили, досить зелені, вкриті соковитими травами. А ми запланували траверс хребта між двома перевалами Чінташ і Тунгатор. Тепер при обзорі знизу у нас сумніви щодо можливостей безпечного виходу на хребет в цьому відрізьку. Сумніви підсилювались в кінці дня, коли ми підійшли під схил. Почались каменепади зі звуками, подібними до сильної грози. Добре, що не над нашими головами. Я послав Василя і Ігоря наверх на розвідку, а самі спустились нижче до дров і шукати місце для нічної стоянки. Знайшли. Підготували плацу для наметів, Юра взяв казани і пішов вниз набрати води в струмочку, в якому вода ледь-ледь капала. Коли вечір була уже готова, повернулись розвідники. Ледь не потрапили під каменепад, розгледіли в скелях стрімкі розриви і перешкоди в вигляді вертикальних стін попереку гребеня хребта. Вечір.

З ранку виходимо на **перевал**, траверсуючи

хребет під гребенем. Далі стежка відходить від потічка і переходить через відроги хребта. Ми входимо в сухий сай, стежка зникла, і ми деремося через камені траверсом вверх по схилу. На рівні перевала Акташ, ми повертаємо наверх по крутому схилу. От і **перевал Акташ** з високим кам'яним туром. З перевалу добре видно сусідні хребти, і їх вершини, і підходи до наступного перевала. Після короткого перебування на хребті ми спускаємось вниз в «відьмину ущелину», де, як попереджав нас Сарджанов, часто ночами виникають «ні з того, ні з сього» великої сили урагани. Сонце уже над обрієм, ми переходимо черговий відріг, перед нами неширока долина уже в тіні західного сонця, і ми бачимо великий табун гірських круторогих козлів. Вони дружно траверсують схил в напрямку до хребта. Фото зробити я не можу — недостатнє освітлення. У мене надія, що вони освітляться при виході на хребет. Так, на хребет першим вийшов, думаю, вожак, поставив передні ноги на високий камінь і дивився в наш бік, поки останній із його стада пробіг за хребет. Я міг би отримати прекрасний знімок гірського козла, який виконував свій «вожацький» обов'язок, стоячи на камені, практично на фоні червоного диска сонця. Він стеріг своє стадо до моменту, коли за хребет зайшов останній із його членів, а потім хутко зник і сам. Ми спустились вниз до струмка, знайшли місце серед каміння і поставили намети, з урахуванням можливих ураганів. Але ніч пройшла на диво спокійно.

На **перевал Жойсан-Тор** виходимо рано в надії, що значну частину переходу пройдемо раніше настання денної спеки. Йдемо по потічку вверх. Чорне каміння гребеня зруйноване і вирване зі своїх гнізд невидимою силою, перешкоджає нашому рухові. Величезні каменюки потрібно весь час обходити і рухатись нескінченними зигзагами подібно до руху в лабіринті в пошуках проходу. Спуски без страховки по кам'яних полицях навіть з висоти 3-4 метри небезпечні. Ми вийшли на довгі осипи, які починаються від гребеня донизу. В спеку така стежка нас зовсім «вимотала», і ми вирішили спуститись донизу. Низом по ущелині вийшли на рівень перевала. По крутій стежці виходимо на **перевал Карабура**. Спускаємось вниз по правому берегу потоку. Скоро стіни каньйона розширюються, висота зменшується, і ми входимо в долину ріки Чаткал. Долина вражає тим, що вона має рівну, як футбольне поле, поверхню. Через ріку Каракосмак відкрили новий міст. Автодорога веде

до Янгибазару і далі до устя ріки Чаткал, яка тече в глибокому каньйоні, зарослому густим непрохідним лісом тополі, берези і, особливо, обліпихи, кущами ягід, жимолості, смородини, порічки і т. ін.

Ми зупинились недалеко від коша, який на перший погляд не мав нікого. Через деякий час з'явилися діти, а потім і літній киргиз. Він підійшов до нас, поговорив, а потім запросив до чаю. Необхідно зазначити, що киргизи-пастухи надзвичайно привітні люди і в будь-який час готові запросити до «стола» (столів в нашому розумінні вони не мають). Ми не могли і не хотіли відказати, тому всі дружно пішли за господарем, який виразно показав нам, де сісти на килимі, на якому були розставлені гарні різнобарвні піали зі всякими виробами з молока, мед, горіхи, в'ялена диня, виноград, персики і багато чого іншого, я уже і не пам'ятаю. Звичайно нас усіх цікавило життя пастухів, але серед нас найбільшу зацікавленість виявляв Василь, він був душею нашого спілкування. Згадую наше чаювання, на яке нас запросив молодий киргиз (нещодавно вернувся з армії), притому він так завзято кричав нам здалеку, запрошуючи зайти до нього, що ми не могли не зважити на його прохання. Тургум, так звали хлопця, пригостив нас чаєм. Після того, як ми підкріпились сиром і чаєм, пішли на стежку, господарі ще довго привітно махали нам руками вслід.

Знайшли міст, якого за лісом не видно, але видно орієнтир, одиноке дерево на другому боці річки. Після мосту виходимо на рівне випалене сонцем плато, на якому нічого не нагадає на якість життя. Стежки немає, рухаємось в нашому напрямку по розрахованому азимуту остільки не маємо орієнтирів, які б ми впізнали. Інколи бачимо поодинокі дерева арчі. Згодом спускаємось в каньйон річки Афлатун в його усті. Глинисто-шутровий каньйон зарослий густим лісом. Обліпиха росте так щільно і на таких великих площах, що дійсно є обліпиховим лісом з потужними деревами, багато з яких уже впали від старості. Біля входу в каньйон зустріли декілька юрт з пастухами. На відпочинок зупинились в тіні дерев на березі річки Афлатун. Не віриться, що тільки півгодини тому ми були в спекоті, а зараз маємо тінь і прохолоду від річки. Тут ростуть високі дерева арчі, які в горах виглядають малими кущиками. Через деякий час нас оточили дорослі і діти із юрт, розташованих недалеко. Ми лишаємо приємних господарів і по стежці піднімаємось нагору. На нашому шляху потужні притиски і ми мусимо весь час то підніматись

вверх, практично до гребеня, то спускатись вниз до річки. Ставати на ніч в каньйоні не можна: вночі можливі каменепади з причин нікому не відомих. Стежка зовсім зникла, а стіни стали ще ближче між собою. Каньйон кінчається, ми повертаємо наліво і виходимо в цирк. А ще далі каньйон розширюється, ліворуч стіни лишаються високими, а праворуч стіна закінчилась, і почались круті зелені схили, які також закінчуються біля підніжжя крутих скельних стін. Це місце унікальне тим, що річка на великій ділянці зникає під «землею», вірніше під товщу каміння. Якщо прислухатись, то чути хлюпотіння води під камінням. Уже вечоріє. Потрібно шукати місце для ночівлі. Дрова є, ставимо намети і готуємось до вечері. Сухо, тепло, сонце сідає за найближчі вершини хребта. Навкруги царство каменю, і тільки праворуч після неви-

Західний Тянь-Шань. Зустріч з тамтешніми мешканцями завжди дуже тепла.

Один із господарів-пастухів, наш новий киргизький друг Адильбек Каримович Саржанов із схилів Таласького хребта зустрів нас тепло

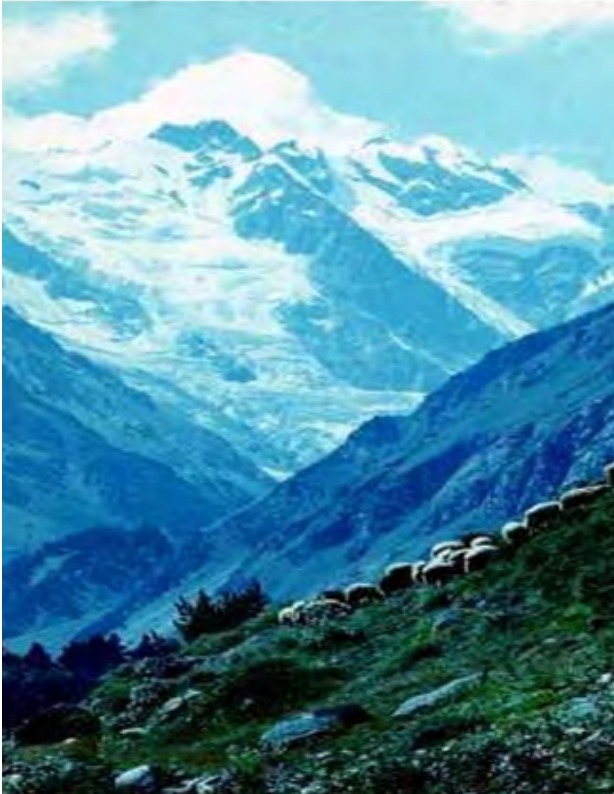
Західний Тянь-Шань. Киргизькі вершники на шляху Чингізхана. Зліва Д. Кудін

сокого скельного підйому пологий зелений схил, який закінчується дивовижною скельною стіною, по боках якої дві практично подібні кам'яні башти. Ліворуч скельна стіна завертає лівіше, а висота збільшується. Під нею величезна скеля, яка нависає над поверхнею на декілька десятків метрів, утворюючи глибоку нішу, здатну захистити від негоди сотні людей. Уже темнішає, раптом небо стало чорним, а повітря наповнилось голосами тисяч птахів, які стали розміщуватись на кам'яних полицях протилежної стіни. Це прилетіла на ночівлю зграя птахів — індійські майки. Вони по величині, поведінці і голосу подібні до наших шпаків, навіть грудка за окрасою подібна, а от кольори подібні до наших щиглів з переважно яскравими кольорами жовтим і червоним. Ближче до півночі «базарний гвалт» птахів трохи затих, але не закінчувався цілу ніч. Трохи пізніше, уже в темряві, ми почули тупіт безлічі ніг, і до нас суне темна пляма, яка виявилась отарою овець, яка пройшла недалеко від нашого вогнища і наметів і попрямувала до згаданої ніші. Через деякий час від скелі відділилась постать, і до нас підійшов і сів у світлі вогнища середніх років пастух. Він кожний вечір переганяє з пасовиськ молодняк овець для захисту від хижаків, переважно рисі, яка ночами полює на ягнят. Більше надії, що в ніші вони недосяжні для рисі, хоча їх хижі поступи навкруги стоянки відчуваються цілу ніч. Ми сиділи довго біля вогнища, слухаючи розповіді пастуха про гори і своє пастуше життя. Згодом всі пішли спати. Вночі мене щось розбудило, я вийшов з намета. Тихо. На чистому небі над обрієм жовтіє повний диск місяця, який розташований симетрично між двома згаданими раніше баштами. Це було настільки унікально, що я не полінувався піти за фотоапаратом і налаштувати його на диск місяця. Але всі мої маніпуляції з витримкою і діафрагмою не дали результату — фотографії не вийшли.

Ранок. Отара овець уже пішла на пасовисько. Ми також піднімаємось, сьогодні у нас на черзі перевал Афлатун. Виходимо рано і перед обідом, продираючись через кам'яні перешкоди з елементами скелелазіння, виходимо на **перевал Афлатун**. Тур зруйнований. Без затримки пішли на спуск по трав'янистому схилу і на черговому відрозі зупинились на перекус біля джерела. Серпантинном спускаємось до потоку Іштик притоки річки Утур. Проходимо два потужні джерела, біля яких земля-чорнозем витоптана яками, яких ми здала зустрічали тут, як давніх знайомих. Виходимо до потоку Іштик, але стежки, як і раніше, немає. Сонце хилиться до заходу. Пасіка.

Ми згодилися спати на пасіці, вдихаючи цілу ніч її цілющі запахи.

Ранок. Наш подальший шлях лежить по долині Джолан-Сай. Господар не радив проходити цю долину, оскільки навіть назва перекладається, як «зміїна ущелина». Як ми потім переконались, назва відповідає дійсності. Я йду по стежці першим, і мені діставались найпотужніші зміїні кадри. Я не можу згадати, чи бачив я хоч двох однакових по кольорах і малюнках змій. Вони лежали скручені в кільця, повзали, робили нападаючі рухи або лежали без руху. Ми все витримали, ніде не спиняючись, щоб не зацікавити когось з них. Густі трави супроводжують нас з долини до самого перевалу **Джолан-Сай**. За перевалом знову зустріли ще одну отару яків. Вася пішов до них познайомитись ближче. Спочатку вони швидко йшли від нього, потім зупинились і довго дивились, ніби питаючи: «Що потрібно?» Спуск з перевала досить крутий, з виходом в цирк, куди впадає ще одна притока. Досить велика рівна площа, де стоять два коши. День йде до кінця, перед нами вузький, як ніж каньйон потоку Ітокар. З ходу його не пройти — з верхніх каньйонів періодично падає каміння. Ми вирішили зупинитись на виду у кошів. Згодом пригнали овець. Біля кошів стало людно, багато дітей різного віку. У нас уже горить вогнище і вода гріється в казані. Бачу до нас йде жінка з дитиною на руках — років п'яти. Підійшла і щось розповідає по-киргизькому. Я і так бачу — дитина хвора. Навіть через немиту шкіру видно, що щоки горять від підвищеної температури. Потім підійшов чоловік і сказав, що дитина «ні з того, ні з сього» захворіла. Просьте мене допомогти. У них враження, що туристи заодно і цілителі. Але я, чим я можу допомогти? І тут у мене спрацював принцип: «Заспокойся, не метушись». Головне не нашкодити. Нам з цієї ситуації потрібно вийти гідно, як люди того очікують. Прощу склянку кип'яченої води, розвів слабо марганцівки і дав випити дитині. Думаю, якщо отруєння брудом, то це не зашкодить, а може і допомогти. Хлопець випив і вони пішли, а ми продовжили свої справи. Менше, як через годину чую характерні звуки киргизької мелодії і бачу, біля коша стоїть приймач «Океан», і мій пацієнт під музику виробляє «па» киргизького танцю. Думаю, допомогло. Через деякий час до нас приходить ціла делегація: мама з хлопцем, тато і купа дітей, просять до них на чай. Ми, звичайно, погодилися. Пішли разом з ними, і коли зайшли за юрту, побачили на землі великий килим, уставлений піалами з різними східними наїдками:

Західний Тянь-Шань. Пасовиська на схилах Таласького хребта до перевалу Карабура

сир, горіхи різних сортів, мед, лаваш покращений на куски прямо руками і ще багато чого, уже не пам'ятаю. Моє місце біля господаря: він так і сказав, для акакала (біла борода). Жінки і діти поруч слухали розмови, але за «стіл» ніхто із них не сів. Ми посиділи, поспілкувались, і уже було досить пізно, коли ми розійшлись.

Рано виходимо в **ущелину Ітокар**, небо видно вузькою щілиною. Через дві години ходу виходимо в цирк, з якого на хребет йде вузька стежка-щілина з високими стінами, з яких спадають водоспади. Спускаємось вниз по Ітокару і проходимо 4 мости, висока стіна лишається позаду, і ми виходимо на хребет вздовж долини річки Падшаата. По хребту виходимо на **перевал Падшаата**. Це наш останній перевал, далі спуск до самого Каравану. Спуск починається з глибокого каньйону, по дну якого тече невеликий струмок. Стежка між великими каменями переходить з берега на берег. Настрій наш піднесений, ми закінчуємо похід. Згодом стіни каньйона розширюються, і стежка виводить нас на широку долину. Ми озираемось назад, за нами могутні кам'яні bastiони підніжжя Чаткальського хребта. Праворуч і ліворуч довгі зелені схили, на яких «то там, то тут» пасуться отари овець і табуни коней. Стежка проходить поруч з дерев'яним

будиночком, біля якого стоять двоє: чоловік і жінка. На наше: «Доброго дня» відповіли дуже привітно і запросили відпочити, бачать, що йдемо здалеку. Ми зупиняємось. Це стійбище, де займаються конярством. Табуни коней, які ми зустрічали раніше — це їхнє господарство. Їх табуни нараховують біля восьмисот коней. Карміна, так зовуть жінку, запрошує нас в неглибоку, досить простору землянку, майже повністю заставлену сорокалітровими алюмінієвими бідонами. Кумис. Прекрасний напій. Чоловік наливає літрову кружку кумису і подає мені першому. Я готуюсь до холодного напою, а пробую на смак в міру прохолодний напій. Свіжий кумис різкуватий на смак, з приємною комфортною температурою. Я випиваю майже всю кружку. «Коли ще буде таке?» Повна кружка пішла по колу. Відпочили, піднімаємо рюкзаки, здається, що вони стали тяжчими. Я і раніше чув, що кумис трохи таки хмільний. А зараз всі переконались — таки хмільний. Далі стежка веде нас через окремі ділянки лісу. Наші ноги заплітаються від втоми чи від кумисового хмелю. Трохи пізніше на широкій галявині, натрапляємо на ще одну конєферму, до якої нас також запросили з аналогічними пропозиціями, від яких ми також не могли відмовитись, уже точно переконані, що в ближчий час сумнівно, що нам хтось запропонує кумис такої температури. Ми робимо ще один такий захід. Правда, по об'єму ми не подолали запропонований, то наші господарі вирішили це компенсувати і дали нам на дорогу п'ятилітрову каністру, повну кумису. Її по черзі несли Вася і Ігор. Уже вечоріє і ми шукаємо місце для останньої, на природі в горах, ночівлі. Зварили вечерю і приготувались до традиційного, в кінці кожного походу «банкету».

Результати походу такі: група пройшла 239 кілометрів за 17 днів з 27. 07. 1984 року. Вечір кінчається. Ніч тепла і ми не ставимо намети, спимо в спальниках просто неба. Небо зовсім чорне, усія не безліччю зірок, які не дають світла.

Ранок. Збираємось. Випили по склянці кумису, більше не йде, вирушили вниз. Стежка добре втоптана, в'ється серед великих каменів і напівсухої трави. Сонце піднімається і нещадно пече. Ми по черзі прикладаємось до каністри, але напевно вчора перепились його, сьогодні ентузіазму не вистачає, але і лишати його ми не збираємось. Сьогодні субота, останній день тижня, останній день походу. За нашими розрахунками на місце ми повинні прийти в світлий час, але уже темніє, а ознак життя і цивілізації, на яку ми розраховуємо, ще не видно. Уже сутінки зовсім

накрили землю, коли ми на обрії побачили перші ознаки цивілізації — освітлення і вирішили шукати місце для ночівлі, що не так уже й просто: дорога йде поруч з річкою, а в другий бік великі камені. Ми ходимо, шукаємо місце, коли чуємо гуркіт трактора, і через деякий час дійсно трактор зупиняється. До нас виходить молодий хлопець-тракторист Актар. Поговорили. Сідайте в причеп. Їдемо. Завтра в Каравані базар, який по неділях збирає велику кількість людей з усього району. Може і нас відвезти, за що ми вдячні. Згодом під'їжджаємо до великих воріт, які швидко відкрились, і ми заїхали в середину двора. Двір великий, праворуч великий одноповерховий дім. В двір «висипало» чоловік двадцять, із них п'ять жінок, двоє чоловіків, решта діти. Актар коротко щось розказав по-киргизькому, і всі стали нас вітати. Жінки швидко пішли в дім. Через деякий час Актар запросив нас в дім, до столу, це велике за площею піднесення в веранді, на якому розташувалось все чоловіче населення хати. Ми сіли вечеряти. Блюда традиційні, але було ще незрівняно приготовлене м'ясо бешбармак, зварене і подане на дерев'яному блюді. Уже пізно, завтра рано підніматись. Всім спати. А рановранці уже виїхали на базар, разом з нами були ще двоє дорослих чоловіків з поклажею. Сонце ще було на рівні з обрієм, а ми уже на базарі. Тут з'їжджаються ще з вечора, тому людей уже багато, відчувається базарний гомін. Базар на всі смаки і кольори. Великі купи кавунів, динь, винограду, гранат, персиків, все великих розмірів і приємних кольорів. Ми для початку, коли закінчили екскурсію, взяли великого кавуна, вибрали зручне місце на березі потічка і сіли його з'їсти. Уже тепло, але не спекотно, і кавун від нічної прохолоди мав прекрасний східний смак. Ми насолоджуємось кавуном і відчуттям, що ми зробили прекрасний похід по древній землі киргизів по суворих кам'яних схилах Чаткальського хребта Західного Тянь-Шаню. До зустрічі, Середня Азія, до побачення, привітні люди Киргизії, прощай, Західний Тянь-Шань.

Сплав Єнісеєм від кордону з Монголією. 1988 рік

Нарешті ми з Зеноном Новицьким йдемо в похід разом. Цей раз я уже відклав всі свої задумки — ми сплавляємось Єнісеєм. Головний мій досвід водника в тому, що я виріс на Дніпрі і сплавлявся по карпатських річках на байдарках і плоту в різні пори року. Я принципово не погоджувався на сплави — знав, що мій дніпровський досвід затягне мене до водників назавжди, а мене цілком і повністю задовольняли піші походи в горах. Я не хочу зупинятись на перевагах того чи іншого виду туризму, кожний має свої переваги без недоліків, але все-таки одному подобається більше водний, іншому лижі і таке ін. В групу ввійшли Едік Кузьменко, Ігор Зінченко (наш випускник — тоді начальник геологічного відділу НГВУ на газових родовищах півострова Ямал), Зенон і я, крім нас, дорослих, ми включили в групу двох неповнолітніх: Олену Кудіну і Льошу Кузьменка. Першою і надзвичайно складною перешкодою на нашому шляху був проїзд до місця початку маршруту. Якби поетапно описати всі пригоди переїзду, то це була би розповідь не менш цікава, ніж сплав. По-перше, ми маємо тяжкий вантаж, який в літаку не перевезти — це 40-50 кілограмів на кожного учасника. Причому деякий вантаж не можна розділити, наприклад, гондоли катамарана, тому можна їх перевезти тільки потягом. Потягом по маршруту Івано-Франківськ — Москва ми вирушили в довгу дорогу до «берегів» Монголії. А через добу з лишком ми уже в потязі на Улан-Уде до станції Ачинськ, на якій вивантажились. В Ачинську пробули цілий день, познайомились з типовим сибірським містом і кемеровським потягом, виїхали на Абакан, столицю Хакасії, де ми пробули цілий день (різниця в часі з Москвою — 4 години). Далі автобусом до Мінусинська і ще одним автобусом до легендарного Шушенського. Побували на місцях «каторжних» робіт Володі Ульяновова і Наденьки Крупської. Ми не проминули відвідати місце квартирування на «засланні» цих небезпечних для царської імперії (як виявилось, не тільки для неї) двох молодих людей. Ми побували в будинку, в якому ці люди жили: досить великий одноповерховий дім з великим двором. Екскурсію проводила родичка чи «однофамилиця» господарів у яких жили наші «ссильні». Я задав питання: «Хто така і звідки Крупська?». Наша екскурсивод

сказала, що вона цього не знає. Але мене здивувало не те, що вона цього не знає, а те, як вона при цьому почервоніла: червоним стало не тільки обличчя, а і вуха, плечі, навіть спина і руки. Зате розповіла, що церкву, в якій вінчались Володя і Надя і яку потім чекісти зруйнували до фундаменту, а КДБісти приїхали вночі, викопали фундамент і кудись повезли, не думаю, що в музей. Взагалі ми з Оленою час використали непогано, з користю. У нас попереду ще ніч, на яку ми забронювали місця в 9-місному номері місцевого готелю, що коштувало нам 8 рублів. Нам запропонували баню по 30 копійок з «носа». Рано нам потрібно відправлятись в Кизил — столицю Тувинської автономної республіки. Виїжджаємо вночі. За 12 годин проїхали перевал, проїхавши 456 кілометрів. В глибоку ніч вивантажились біля автовокзалу, нас по дорозі попередили, що аеропорт на ніч закривається. Спали на підлозі на наметах разом з декількома десятками туристів, які переміщались хто куди. Рано-вранці першим автобусом виїхали в аеропорт. Питання вирішилось, і вільний до відльоту час використали для ознайомлення з містом і відвідин «центру Азії», який стоїть в центрі Кизила. Ми в літаку АН-2 летимо по маршруту Кизил — Уч-Бельди вздовж Єнісею, тільки в зворотному напрямку. З ілюмінаторів добре видно безкраї простори тайгових лісів і стрічку потужної ріки. Спочатку видно голубе дзеркало річної поверхні, прекрасні місцеві пляжі, захищені лісом, а потім поверхня дзеркала стала «бурунитись», зрештою стала білою від піни, а через всю ріку видно великі камені, які перегороджують ріку і утворюють пороги. Наш літак сів на смугу землі, яка у нас назвалась би сільським аеродромом, це селище Уч-Бельди. Тут санаторій місцевого значення заснований на місцевих джерелах цілющої води. Поряд кордон з Монголією. Ми повністю відділені від «Великої землі», відстань до якої тисячі кілометрів, яку потрібно долати по черзі всіма видами сучасного транспорту. Зайшли на територію санаторію і купили величезну, 5-кілограмову квадратну хлібину. Попросили головного лікаря можливості прийняти цілющі ванни для відновлення запасів енергії, втраченої під час переїзду до країв «нашей необ'ятной родини». Сприймав з великим ентузіазмом, все зробив, здавалось, що він згодний особисто нам і спину помити. Води дійсно цілющі. Ми як на світ народились, настрої і апетит піднявся одночасно на декілька пунктів. Я з Оленою і Льошею «пішли» в Монголію. Для цього потрібно зайти на територію пограничного поста і спитати у сержанта

дозволу пролізти у дірку огорожі державного кордону. Дірка в огорожі висотою в зріст людини, в 3-х метрах від якої стоїть прикордонний бетонований стовп, де написано з однієї сторони «СРСР», з другої — «Монголія». Там ми і фотографувались. Чергова задача побудувати пліт. Намети поставили на березі бурхливої ріки, яка несе свої води з Монголії.

Першою черговою на березі Єнісею поставили Олену. Вечеря. Перша на маршруті манна каша, за яку Лена отримала першу похвалу від всієї групи за кулінарні здібності.

Починаємо будівництво плоту. Нам на нашому маршруті потрібна максимальна маневреність, оскільки наш шлях при сплаві по річці усіяний камінням по фарватеру, зливами і протоками між камінням шириною без запасу відносно ширини плавзасобу. Маневреність дозволяла одним-двома гребками весел максимально змістити плавзасіб і потрапити в чергову протоку між камінням. На плоті потрібні дві дуже важливі надбудови — дві підгребиці: спереду і ззаду, в які вставляються два довгі (до шести метрів) весла. Весла направлені одно вперед, інше назад. Переднім веслом керував я з Ігорем, заднім Зенон і Едик. Зенон, як капітан, повинен бачити весь потенційний шлях плота і давати команди переднім гребцям, щоб не наскочити на скелі, підводні і надводні камені. Крім керування передом плота, я мав ще одне навантаження: в моєму підпорядкуванні було запасне весло, яке я прив'язував біля себе з боку настилу. Першу ніч переночували на березі спокійно. Температури тут значно нижче за «наших», уже заморозки.

Два дні — і роботи закінчена. Уже вечоріє. Перед нами берег надзвичайно бурхливої річки, береги якої вранці уже покриваються льодом. Вечеряємо і лягаємо спати.

Ранком у нас урочиста подія — ми спускаємо на воду пліт. Все добре, гондоли досить високо качаються над водою при повному завантаженні. Всі в першу чергу одяглись по-похідному — це сорочка байкова або штормівка, яку я лишив дома. Взав тільки болоневий костюм, який носила Олена. Сам обходився без штормівки, все рівно цілий день був мокрий. Капітан заборонив заходити на пліт без рятувального жилета, навіть на дуже короткий термін. Довгою жердиною відіпхнулись від берега, нас підхопила швидка течія, і ми вирушили в «путь-дорогу». Але не надовго, незабаром сіли на мілину, на каміння. Маємо жердину і запасне весло, за допомогою яких самозіпхнулись на глибоку течію. Знову не надовго, після двох з половиною годин ходу підгребиця

заднього весла вломила, і ми з трудом догреблись до берега і стали на ремонт. Знайшли місце зручне для ремонтування плоту і ночівлі в будиночку — зимнику.

Вийшли з «доку» після ремонту. Спереду чується нарощування шуму, ми підходимо до крутого зливу. Ще секунда — і ми виявляємо на нашому шляху перед зливом великий підводний камінь. Не доходячи до каменя метрів 200, Зенон дає Ігорю команду: «Вліво». Ігор, можливо, декілька секунд мав свою думку, і не кинувся швидко гребти, аби обійти камінь зліва, а коли кинувся виконувати команду капітана, було уже пізно. Пліт погнало прямо на камінь. Удар. Блискавки із очей і плоту. Передня гондола підплигує потім провалюється. Ззаду тріск, я оглядаюсь: Едік в воді. Права частина корми плоту, разом з рюкзаком і валізою під водою. Едік не може швидко вилізти на пліт, йому заважає «греб», він відпихає її, а вона другим кінцем ударяє Зенона, і він разом з веслом летить в воду. Обидва тримаються за пліт, але високі стоячі хвилі не дають можливості вилізти на нього. Бачу спереду трохи в стороні новий зливник. Задня «підгребиця» поламана і управляти плотом практично не можливо, я схопив жердину і встиг двічі відіпхнутись в бік проходу між камінням. Ми їх пролетіли не зачепивши. Зенон і Едік все-таки вилізли на пліт і ми спільними зусиллями пройшли ділянку густого прибережного лісу і крупний курумник на березі і зупинились для повторного ремонту. Ремонт. Всі наші речі з Оленою я склав в поліетиленовий мішок і добре його зав'язав. Олена також була напівсухою, оскільки на ній був костюм із тканини, яка не пропускає воду. Наші речі, незважаючи на те, що пліт часом вода поглинала повністю, лишилися сухими. Ми винесли всі речі на берег і почали готуватись до вечері. Вечорами Лена купається, до чого заохотила і Альошу.

Зранку Едіку доручена розвідка, і вони з Альошою пішли вниз по течії. Ми всі решта зайнялись ремонтом плоту. Замінили жердини на кормі. Скелі виглядають загадково і казково з точки зору геології. На кожному зливі, порозі стоячі хвилі до півтора метра в висоту. На порогах вода білопінна, тобто суміш води і повітря. В такій воді на порогах пліт тоне в воді повністю, зникає з поверхні води. Весь екіпаж поринає в воду і тільки через деякий час виринає нижче по течії. Повний набір перешкод могутньої гірської ріки: ворота, шевери, пороги — все повноводне, могутнє, ревуче настільки гучно, що почути одне одного неможливо. Камені на фарватері кінчили, береги звужились, стрімкі стіни під-

нялись, течія прискорилась, спереду повільний поворот праворуч, нас швидко несе вздовж лівого берега, і раптом відкрилась невелика заводь. Ця ситуація небезпечна, і її потрібно попереджувати, відгрібаючись швидше на середину фарватера. Ми спізнались і поплатились. Пліт розвернуло вліво, закрутило і ми зупинились, а вода понеслась далі без нас. Ми в «улові», так називається прибережне місце гірської річки, в якому вода весь час ходить по колу і є чітка границя між бурхливою течією головного потоку і тихою водою «улова». Перетин кордону можливий тільки в одному напрямі — в «улов». Це серйозно. Були випадки, коли знаходили в «улові» плавзасоби з людьми, які загинули без їжі. Почались виснажливі спроби звільнитися з «полону». Декілька разів ми плотом намагались в'їхати в головну течію, але нас течія потужно відбивала в коло, по якому крутились піна, рештки дерев. Ми пристали до берега. Що робити? Вирішили тягти пліт проти течії. Але що то за робота тягти плоту вздовж берега такої потужної гірської ріки. На Дніпрі використовують такий метод — тягти човна проти течії на мотузці. Так це на Дніпрі, а на гірській річці те саме, тільки в сто разів тяжче і в дуже холодній воді. Заходимо в воду. Одному потрібно тримати «перед» плоту, щоб не розвернуло, а решта по пояс в воді пхнуть його вздовж берега проти течії. Попхнули до місця, де головна течія йде вздовж берега, приготували жердини і весла для зручного відпихування від берега, плигнули на пліт і щосили почали штовхати від берега, але нічого не вийшло: ми знову в улові. Ще двічі піднімались з плотом проти течії без результатів. І тільки коли я запропонував план, справа зрушилась з мертвої крапки. Знов потягли пліт проти течії стільки змогли. В верхній точці ми прив'язали пліт за «перед» і корму, а потім «перед» відв'язали і тоді, коли пліт розвернуло поперек течії, відв'язали і передню мотузку і жердинами відіпхнулись від берега. Швидко поставили весла в підгребиці і енергійно ввійшли в течію, зробили декілька гребків веслами і ввійшли в черговий зливник.

Після ремонту, відчалили від берега і на великій швидкості «понесли» вниз. Але через деякий час вимушені були зупинитись на галечній косі. Попереду чути потужний гуркіт води, видно фарватер, на всю ширину перегороджений великим камінням, яке створює білопінні буруни і круті зливи води. Таку перешкоду водники називають «трубою з котлом». Після розвідки відчалили від берега і «понесли» на зустріч з невідомими порогами. З величезною напругою, на великій

швидкості проходили потужні пороги і пройшли їх без втрат. День йде до кінця, шукаємо місце для зупинки. Знайшли. Причалили. Поставили намети.

На наступний день у нас днівка. По прибережних лісах видно, що осінь все більше опановує простір. Ліс переважно листвяний, має листя жовте і жовтогаряче, земля вкрита товстим шаром пожовклого листя. Ми з Оленою перевзулись в сухі кросівки і вирішили погуляти по тувинській тайзі, хоча знаємо, що в тайгу, особливо незнайому, йти краще в чоботях. Видимість добра, нам з підвищення добре видно і річку, і прив'язаний до каменя пліт. Навіть лісове повітря уже пахне осінню. В цьому місці ріка не гуркоче так войовничо, як завжди. Ми йдемо, шурхаємо листями. Раптом Олена хапає мене за руку і зупиняє. Стоїмо мовчки. Я здивовано запитую очима. Бачу — із листя виповзає велика змія і лізе з нашого шляху в бік. Я хочу йти далі, але Олена затримує мене знову. Стою. Чекаємо. Через деякий час вилазить, ще одна і прямує за першою. Олена уже в голос каже, що тепер можна йти. Тепер уже я кажу: «Вертаємось і взуваємо чоботи».

Питаю Олену, як їй вдалось побачити чи відчути те, чому ми були свідками. Відповідає: «Не знаю». Незабаром уже і обід. Ми сидимо недалеко від вогнища і їмо смачний суп з фореллю. Сьогодні у Ігоря вийшло, зранку знайшов гарне місце і піймав декілька форелей. Я дивлюсь на небо і уже давно бачу, як над високою скельною грядою літають орли. Бачу, що Олена також на них стала задивлятися. Вони стали робити круги нижче. Скоріш за все, це двоє старих орлів і троє орлят на обльоті. Після обіду Олена каже, що хоче подивитись на орлине гніздо. Дійсно, здалеку здається, що по скельних полках легко вилізти на верхній майданчик на рівень, де, здається, має бути гніздо. Я хотів сказати Олені, що це припущення оманливе і до рівня гнізда нелегко вилізти, потім передумав. Вона повинна мати свій досвід. Через деякий час ми вийшли і пішли стежкою наверх, трохи згодом ліс закінчився, почався крупний курумник із каменів, подібних до чорного базальту. Ми повільно ліземо наверх до таких же чорних орлиних скель. Бачимо всіх п'ятьох орлів, які, трохи ворушачи крилами, повільно плавають великими колами, на рівні скель. Коли ми піднялись досить високо, щоб нас можна бачити на фоні неба, орлині круги здвинулись в наш бік. Ми продовжуємо підніматись, і уже добре бачимо стрімкі стіни скелі, правда, відстань до них ще велика. Ми стоїмо на великому камені і милуємось суцільною зелено-жовтою

тайгою, яка простяглась до обрію. Внизу добре видно широку стрічку бурхливого Єнісею, який несе свої води по фарватеру, усіяному камінням. Раптом один з орлів відділився від зграї і направився в наш бік, коротко просвистівши над нашими головами, піднявся знову. Ми порадились і продовжили підйом по камінням. Через деякий час уже два орли відділились від зграї, повернули в нашу сторону і спікірували на нас на великій швидкості. Ми стоїмо. Вони кругами піднялись вгору і, напевно, бачачи, що ми не реагуємо пішли в нову атаку. Цей раз вони пролетіли низько над нашими головами, видно кігті, виставлені вперед, чого мені ще ніколи не приходилось бачити, просто «очі в очі». Чуємо сильний свист повітря. Наша нарада з Оленою була не просто короткою, просто «бліц-нарада». Ми настільки швидко, настільки можливо, спустились по крупному курумнику вниз. Сонце уже на заході, ми встигли на вечерю, переповнені враженнями від тільки що баченого і відчутого.

Ранком погода сприяє доброму настрою: тихо і сонячно. Вчорашній день пройшов корисно, тобто добре відпочили. Наш сплав вниз має той позитив, що з кожним днем сплаву ночі стають теплішими. Але в той же час тут справедливе прислів'я: «Нема добра без худа», комарів весь час збільшується. З відвіданням чергового географічного району здається, що тут комарі найбільші, найкусючіші, але наступного літа переконуєшся, що насправді найзліші комарі таки тут. Ми проходимо потужні пороги, інколи довжиною до 500 метрів, між якими періодично зустрічаються широкі плеса відносно спокійної води, щоб після знову зануритись в нескінченні водні перешкоди. Трудно описати відчуття, які людина переживає при проходженні порогів. От і зараз зі своєї стоянки, ми чуємо потужний гуркіт води. Потрібна ретельна розвідка. Це Бахіревський поріг. Всією групою йдемо вниз по течії по прибережній стежці. От і перші скельні перешкоди в воді, гуркіт води наростає, ми уже не чуємо одне одного в розмові. Я взяв блокнота і пробував хоч приблизно намалювати загальну картину проходу порога. Це, звичайно, допомагає уявити загальну картину, але деталізувати неможливо. Дуже великий перепад висот породжує цілий каскад глибоких зливів, перегороджених великими камінням, яке стирчить із білої піни на шляху плота. Причому проходів між окремими блоками взагалі не видно. В більшості випадків картина виглядає так: виходиш із одного проходу-зливу — і тебе несе прямо на скелю, яка стоїть на твоєму шляху. По стежці проходимо практично весь, досить

довгий поріг. Оглядаюсь назад, бачу на стежці, де ми тільки що пройшли, із трави, а деякі і з гілок на стежку вибігають бурундучки і щось активно шукають. Олена з Льошею кидають їм цукерки і спостерігають, як вони хапають і блискавично зникають в траві чи дуплах дерев. Вертаємось до плоту. Тут можна почути одне одного, розглядаємо замальовки, обговорюємо можливість проходу. Висновок такий: пройти можна, але з високим ступенем ризику, тобто часто прийдеться вирішувати питання безпечного проходу за ті долі секунди, які даються залежно від швидкості води і відстані між камінням. Але є проблема: як бути з Оленою і Льошею. Вони самі не можуть приймати рішення, ми з Едиком повинні їм допомогти. Зенон мене питає: «Олена йде?». Питання проблемне. Мені потрібно порадитися з нею. Найбезпечніший варіант: вони лишаються на березі, а ми після порогів їх підбираємо. Але цей варіант потрібно організувати: запасний одяг, продукти, їх доведеться комусь з дорослих супроводжувати на березі і т. ін. Питаю Олену: «Ти йдеш?». «Звичайно». І це після всього, що вона бачила на річці. Приймаємо рішення йти всім разом. Вийшли біля десятої години. Вода широка, швидка в міру і спокійна. Сьогодні ми з Ігорем стоїмо на передньому «гребу». Ми спокійно направляємо пліт в зливник, який починається між двома великими каменями. Шум і гуркіт наростають швидко, оскільки швидкість води наростає. Наростає і наша напруга, хоча веслами ми нічого і не рухаємо. Вичікуємо, готові в будь-яку мить зробити гребок необхідної сили, щоб потрапити точно між камінням. Особливо для переднього весла ці гребки є небезпечними, оскільки весло може впертися в камінь і або зламатись, або разом з гребцями бути викинутим за межі плоту в воду, тому правилами сплаву на воді передбачено запасне весло на плоту, яким можна швидко замінити те, яке використати уже не можна. Вода з гуркотом розбивається на бризки і водяний пил, який робить перед нами суцільну пелену туману. Ми робимо один несильний гребок правіше і влітаємо в перший зливник: довгий, але не дуже крутий. І тут же несемось на камінь правіше від якого проглядається новий зливник, ми з Ігорем встигаємо зробити два гребки, Зенон один, і знову влітаємо в новий. Передня частина плоту разом з нами нахилиється вниз практично сторч, а Зенон з Едиком летять в небеса, ми своє весло підняли вгору, а Зенон не може дістати своїм до води. Олена і Льошка вместились на середині плоту на рюкзаки і вчепились в жердини плоту «насмерть». Ми занурилися під стоячі

півтораметрові хвилі і досить довго не винурювали на поверхню. Тільки виринули, 20 метрів — і перед нами знову скеля зо три метри висотою, встигаємо зробити два гребки і новий зливник, який проходимо сторч і під воду. Винирнули. До проходу необхідно не менше двох гребків. Часу немає. Нова скеля прямо перед нашим носом. Часу на жодні роздуми немає. Команди капітана не почуєш, йдемо на підсвідомості, включати розум нема часу. Чути голос Зенона, але про що він, нічого не розібрати. Я сам в захваті від всього, що мене оточує, маю величезний психологічний підйом, із моїх грудей незалежно від мене виривається гучний крик. Думаю, він подібний до бойових закликів воїнів під час битви. Я і зараз, сидячи за комп'ютером, описую цю ситуацію, і здається, що відчуваю те саме, що я пережив декілька десятиліть тому. Таке враження, що я дивлюсь кіно, режисером і учасником якого був сам. Необхідні два гребки, нам з Ігорем нізащо не встигнути. На наш лівий борт скеля насувається з величезною швидкістю. Хоч би півсекунди було в запасі. Ми заносимо весло, і я тягну його в гребок з усієї сили, в останні тисячні долі секунди перед скелею. Неймовірно зусилля, і весло ламається, я лечу в воду, але бачу — проскочили. Лечу спиною прямо в зливник в круговерть води, товстий кусок весла летить на мене. В повітрі відкинув його, щоб не вдарив по голові. Пірнув у воду. Пронесло. В зливні мене підхопила вода, і в мене з'явилися нові турботи — мені потрібно утриматись, щоб мене не крутив потік. Це небезпечно тим, що можна загубити орієнтування в просторі води, тобто не зможеш правильно визначити де дно, а де поверхня води, а це може призвести до поганих наслідків. Вирівнявся, далі чую — потік зриває чоботи, це ні до чого, вони і мені потрібні. По обличчі і ногах сильно б'є каміння. Планерую в воді, захищаюся від каміння, як можу. І ще одна думка: чому я так довго не виниряю. Винирнув. Бачу пліт поруч, протягаю руку, хапаюся, і через секунду я уже на плоту, який несеться знову на камені. Одним рухом від'язую запасне весло, другим вставляємо весло на місце, два гребки — і ми в черговому зливникові, пронеслися буквально в декількох сантиметрах від каменя і знову сторч в зливні. Згадую свої літні відпочинки на Чорному морі в селищі Джубга, що недалеко від Туапсе. Під час війни, коли в Севастополі були німці, в Джубгі стояла бригада торпедних катерів, там досі видно залишки бетонних споруд «мола» (причалу). Рядом в заливі навпроти входу в бухту була цікава ділянка берега. Заходиш в воду спо-

чатку десь під руки, потім через деяку відстань стає по пояс, і так в море від берега метрів сто. Потім раптом обрив на невідому глибину. Коли море спокійне, все нормально і ніякої аномалії не відчувається. Цікаве починається з початком шторму. Штормові хвилі накатуються скрізь нормально на берег і тільки в означеному місці вони піднімаються на висоту вдвічі вище. Це мій час. Я дуже люблю купатись під час «штормового попередження». Як ми використовували цю ситуацію? Заходиш в воду до самого обриву, чекаєш хвилю, а от і вона, пропускаєш і коли вона вертається, скільки маєш сил, біжиш за нею в море і чекаєш наступної до берега. От вона уже близько, просто нависає над тобою, стаєш до неї спиною і тільки вона уже накриває тебе, відштовхуєшся від дна так, щоб ти був в воді, а голова стирчала з стіни води в хвилі. Тут потрібне мистецтво, щоб утриматись в такому положенні якомога довше, або навіть до берега, де тебе просто викидає на пісок. Я міг годинами не вилазити з моря, плаваючи таким чином. Далеко не у всіх це виходило добре, дехто виходив з моря побитий камінням, коли починало крутити в воді і бити об дно. Якщо отримуєш знання, не можеш знати, коли і де ти їх можеш використати, щоб зберегти здоров'я, а можливо, і життя.

Здається, вода темнішає, перешкоди кінчились, поріг пройдений. Проскочили стрілку, зупинились на обід. Потрібен технічний огляд плоту, інколи чувся досить сильний тріск дерева при проході порогів, і головне — нам потрібне запасне весло. Ми ще обідали, коли пройшов катамаран, пізніше ми узнали, що то були москвичі. На нашому боці ліс листвяний і пригідний хіба що на дрова. На протилежному березі ми бачимо ліс, який часто називають «мачтовим», густий стрімкими соснами, ми туди і направляємось по спокійній воді широкої і глибокої річки. Там ми збираємось вирубати заготовки для весла і ремонту плоту. Причалили до берега, вузька смуга піску і висока круча зустріли мене. Я взяв на себе відповідальність за вибір і рубку заготовки для весла, остільки, як ми переконались, це надзвичайно відповідальна операція, зв'язана з безпекою сплаву. Виліз на кручу, тайга непрохідна, всі стежки і вся «цивілізація» на протилежному березі. Я йду в тайгу в одній майці. Комарі в момент обліпили в мене все, що можна обліпити, і стали нещадно гризти. Довго вибирав підходяще дерево і знайшов, зрубав і кинув на пліт, додав декілька жердин для ремонту настилу. Відчалили пліт і пішли вниз, на своєму шляху зустріли двох чорненьких білочок, які плвли з правого на лівий берег.

Уже пізніше ми узнали, що на лівому березі урожай ягід, грибів, особливо горіхів значно вище. Цікаво знати, звідки вони прознали про урожай. Пізніше ми бачили, як річку перепливали ціла колонія білок в декілька десятків, а буває, і сотні. Раніше я ніколи не чув щоб білочки плавали, а пливуть вони цікаво, з хвостом піднятим вертикально вверх. В такому разі, коли їх багато, спочатку видно тільки хвости, підняті вверх і здається, що досить швидко пливе якась казкова флотилія. Правда, під берегом ми бачили їх трупики, значить, не тільки плавають, а і тонуть. Пізніше ми вийшли за поворот річки прямо на ведмедя, який був настільки захоплений спостереженням за рибою-здобиччю, що нас пропустив і побачив пліт уже зовсім близько, ми мовчали, не лякали його. Він вискочив з води, як «з пушки». На ночівлю зупинились в усті притока Більбао. До початку вечері зробив класне весло. Зенону сподобалось.

Сьогодні у нас напружений день, ми повинні пройти Панфіловський поріг. Ми знаємо, що це ключовий поріг всього походу, надзвичайно грізна перешкода, потребує дуже ретельної підготовки і розвідки. На підготовку ми витратили дві години часу. Відчалили від берега і попали в страшний круговорот, але все обійшлося без пригод. Після виходу з порога вода стала спокійнішою, ріка виположилась, стала ширшою. Нам з Оленою доручено спостерігати за напрямом руху плоту, а решта сіли грати в карти. Ми одні серед природи, не видно зовсім слідів діяльності людини. Зупинка, Олена готується до чергування на обіді, але надішла нова команда від Зенона. Вчора Льоша, по оцінці Зенона відчергував не в повну силу, і він, наче, має один позачерговий «наряд». Тому Льоша засукує рукави і береться уже серйозно нагодувати нас обідом в повну силу. Олена, з дозволу Зенона, допомагає йому пекти оладці. У нас з цим суворо. На наступний день у нас спокійна вода і ми переважно грали в карти, а Олена з Льошею були на вахті. Зупинка на ночівлю.

Ранок наступного дня. Сьогодні ми повинні пройти складну перешкоду — Бадукський поріг. Перед порогом зупинились, по берегу пройшли до прибережного села Ужун. Поспілкувались з тамтешніми людьми. Тут село від села далеко і зв'язок в основному по річці. Люди самі себе обслуговують: печуть хліб, ловлять рибу, збирають ягоди і гриби, полюють на звіра. Нам дали декілька хлібин своєї випічки, гроші не взяли. Знову зупинка на березі, біля великої площі посадок черемхових дерев, саме дерев, а не кущів,

як у нас. Ростуть, як кущі, але потужні дерева, на які можна залізти і рвати ягоди, які рясно всіяли дерева. Не відчалили від берега поки не наїлись всі. Далі йдемо на веслах, Зенон мене звільнив від чергування, у мене сильно болить і спух великий палець, десь ударився при падінні в воду. У нас проблема чисто психологічна — мошка відбирає останні сили. Кінчилась ДЕТа і враховуючи, що тепер стало тепло і сонячно, заліплює очі, не можна нормально дихати. Вуха і руки опухли і сильно чешуться. Чується вдалині глухий гул порога. Пора збиратись, поріг дуже складний і один з останніх. Пройшли його без ускладнень. Усі вже набрали прекрасну фізичну форму, а пороги уже не так хвилюють і страшать, як перші. Зупинились уже ввечері після двадцяті. Поряд — зимник.

Сьогодні пройшли останній поріг. Ввійшли в поріг нормально, але після одного із зливників пліт винесло за межі основного струменя. Вода основного потоку настільки стрімка, що вклинитись збоку просто неможливо, пліт просто виштовхує в «тінь». В цьому випадку ми знову тягли пліт вверх по течії скільки змогли. Це тяжка робота, а борсатись в холодній воді годинами заняття не з приємних. Таки ввійшли в течію. Почали зустрічатись острови зарослі величезними кедрми. Зупинились на одному із островів, і я викопав декілька саджанців хвойних дерев: дві модрини і три кедри. Завантажив в великій поліетиленовий мішок. Ріка стала ще більш повноводною і спокійнішою. Видно, що ми входимо в ділянку, яка може пропускати річний транспорт. Так і є. Через деякий час, за черговим поворотом, ми побачили споруду першої пристані — молу. Підходимо, зупиняємося поруч. Все. Сплав по дуже могутній річці закінчився. Трохи відпочивши, починаємо демонтувати пліт. Тут роботи не менше, ніж при будівництві: потрібно все розібрати, просушити і запакувати, що ми і зробили. Чуємо роботу катерних двигунів, підходить пасажирський катер «Зоря» із Кизила. Це наш. Ми швидко завантажуюмо свої речі і уже в комфорті відчалуємо до Кизила. В Кизилі пристали до берега в районі «Центра Азії». Зробили фотографії центру міста і переїхали в аеропорт. Там біля аеропорту в антисанітарних умовах ми і переночували. Нам потрібно в Абакан. Зенон з Ігорем зранку пішли в розвідку з приводу квіток. Вернулись із звісткою, що реально надії на автобусні квитки до Абакана немає. Надії на можливість долетіти літаком також мізерні. Почались пошуки варіантів і ми його знайшли: нас погодилися взяти археологи на свій автомо-

біль ГАЗ-66, яким вони везли результати своїх розкопок і обладнання в Абакан. Ми завантажились в уже повністю завантажenu машину. В кузові навалено кучею кабелі, ящики, намети, саркофаги, якісь станки, колеса, сталеві канати, мотузки, лопати і зверху ми, вірніше, наші рюкзакі, а потім уже ми. По дорозі ми заїхали на місце розкопок на березу Енісея, лишили їм частину своїх продуктів. Археологи показали нам свої знахідки, і в першу чергу саркофаг з похованою юною знатною особою. Зробив фото. Але світла в гробу було замало, і фото не вийшло. А може, було якесь містичне випромінювання.

Вийхали в напрямку на Абакан. В Мінусінськ приїхали уже ввечері. Шукаємо місце для ночівлі після мосту через Енісей. Вибрали гарне місце на березі з залишками вогнища. Широкий луг без хоч би одного деревця, вдалині в 200-х метрах видно прибережний ліс, куди я відправляюся за дровами і уже за звичкою в одній майці. Знову таки комарів хмари. Ліс виглядає як суцільні зарості, які періодично заливають повеневі води. На висоту 4-5 метрів спресовані перед товстими деревами лоза з корінням, поламані дерева, каміння і інше. Нарубав дрова і приніс, за мною прийшов Ігор з дровами. Комарі і мошка заїдають. Для захисту від них ми уже давно нічого не маємо. Решта ставлять намети. Остання енісейська ніч з вогнищем. Приготували їжу, повечеряли і при прекрасній погоді, в темну зоряну ніч, лягли спати. Ранок нас зустрів рясним енісейським дощем, який нам практично уже не страшний, ми закінчили похід і уже по дорозі додому. Без пригод доїхали до вокзалу і сіли на потяг Абакан — Москва. Приїхали рано. Маємо час для знайомства з Москвою. Ми з Оленою відправились подивитись щось цікаве, вийшли з метро, що на площі Революції, зайшли в ЦУМ купити щось для Олі. Магазин голий з натовпом, готовим купити в Москві все, що «викинуть» на прилавки. Біля двох прилавків стоять черги по 200-300 чоловік — «дають» сорочки, або труси. В Москві ці товари хоч в величезній черзі можна купити, в інших містах взагалі нічого немає. Хто здатен це зрозуміти, щоб при плановому господарстві так обезкровити державу. Чим думав «товариш Маркс». Один із французьких дипломатів Метерніх, опонент комуністів, якось сказав: «якщо вам так уже хочеться зробити експеримент з комунізмом, зробіть його в державі, яка для вас найменш дорога». Шкода, що вибір пав на нас. Думаю, що будівники комунізму таки використали цю пораду стовідсотково. Шукав Олені купальник. Немає. Але в одному

хитрому відділі бачу, в вітрині висить щось подібне до того, що я шукаю. Так і є, три червоних трикутнички з вірвовочками. Заходжу. Уже бачу і ціну — 40 доларів. В книжному магазині Олена купила книгу «Голубка» давньоарабського автора. Потім — пішки на Арбат, подихати високодуховним повітрям, там ціла галерея художників, які здатні протягом півгодини намалювати ваш портрет. Для Олени один земляк з Чернівців за сорок хвилин зробив портрет, який ми тримаємо досі. Після пройшли пішки до Красної площаді повз Олександровський сад і вічний вогонь біля могили невідомому солдату. Подивились зміну караулу біля мавзолею комуністичного керівника. Вернулись на вокзал до відходу потяга:

Зенон з Едіком і Льошею уже взяли речі з камери і готові до завантаження в вагон на потяг до Івано-Франківська з пересадкою у Львові.

Всі згодні, що сплав удався, він для нас був унікальним, тобто неповторним. Прощавай, Єнісей і Тувинська тайга.

Розділ VI

Діла минулі і теперішні, або Дружба, перевірена роками

АЛЬПІНІЗМУ ПРИКАРПАТТЯ В 2012 РОЦІ ВИПОВНИЛОСЬ 50 РОКІВ!

25-26 листопада 2012 року в селі Паляниця, що серед мальовничих Карпат, відбувся збір ветеранів альпінізму області, присвячений цій знаменній даті.

За дорученням збору ветеранів вітаємо всіх, хто відгукнувся на заклик організаторів зустрічі Валерія Чорнорая та Тараса Шандровського та взяв участь в роботі збору.

Протягом двох днів була можливість згадати славні буремні роки заснування, росту та розширення альпінізму в області, згадати засновників та організаторів секцій, які своєю особистою участю, наполегливістю, невтомністю та ентузіазмом дали можливість побувати в горах, полюбити їх та пронести цю любов через все життя.

В листопаді 2012 року зібралася група ветеранів для святкування першого 50-літнього ювілею секції на приватній садибі в селі Паляниця «Карпатське ранчо». Зустріч відбулася за ініціативою та завдяки організаційному ентузіазму та наполегливості Чорнорая Валерія та Шандровського Тараса, за що їм і вдячність від усіх учасників.

На запрошення відгукнулись та взяли участь ветерани альпінізму Прикарпаття:

1. Васідлов Юрій (Івано-Франківськ)
2. Васідлова Ніна (Івано-Франківськ)
3. Завалко Василь (Івано-Франківськ)
4. Завалко (Стрілецька) Ірина (Івано-Франківськ)
5. Водянін Валентин (Коломия)
6. Вербицька (Рябоконт) Лариса (Москва)
7. Рябоконт Ігор (Москва)

8. Семиволос Володимир (Москва)
9. Сергієнко Олена (Івано-Франківськ)
10. Старостін Віктор (Івано-Франківськ)
11. Стрипа Іван (Івано-Франківськ)
12. Касіянчук Михайло (Чернівці)
13. Кисліцин Євген (Івано-Франківськ)
14. Кисліцина Тетяна (Івано-Франківськ)
15. Клімко Віктор (Івано-Франківськ)
16. Круль Дмитро (Київ)
17. Круль (Рубанець) Валентина (Київ)
18. Кухар Іван (Івано-Франківськ)
19. Мартинюк Іван (Івано-Франківськ)
20. Мельник Григорій (Івано-Франківськ)
21. Процан Юрій (Івано-Франківськ)
22. Челенков Сергій (Івано-Франківськ)
23. Чередніченко (Шалигіна) Олена (Івано-Франківськ)
24. Чорнорай Валерій (Івано-Франківськ)
25. Чорнорай Наталія (Івано-Франківськ)
26. Чурук Олег (Івано-Франківськ)
27. Шандровський Тарас (Івано-Франківськ)
28. Ціхонь Олег (Івано-Франківськ)

По результатах зустрічі були оновлені, деталізовані маловідомі події, заходи, випадки та історії, які увійшли в цю книгу. Сподіваюся, вони будуть цікаві багатьом, і не тільки тим, хто провів не один день в горах Кавказу, Паміру, Тянь-Шаню.

Значно розширився в цьому плані перелік заходів, проведених федерацією альпінізму, низовими секціями та альпклубом «Карпати» за ці роки.

Паляниця, 2012 р.

Мартинюк Іван, Рябоконт Ігор, Лариса Вербицька (Рябоконт), Ірина Завалко, Олена Сергієнко, Тарас Шандровський, Валентин Водянін, Олег Ціхонь, Челенков Сергій, Євген Кислицин, Круль Дмитро, Круль Валентина, Іван Кухар, Валера Чорнорай, Василь Завалко

22.11.2012 р. На Хом'яку. Віктор Старостін, Віктор Клімко, Олена Сергієнко, Володя Семиволос, Юрій Процан, Юрій Васідлов і Ніна Васідлова, Іван Кухар, Михайло Касіянчук

Василь Завалко

Лариса Вербицька-Рябокоть, Кислицин Євген

Д. Круль, І. Рябокоть, О. Ціхонь, В. Водянін

Олена Сергієнко, Ірина Завалко

Олена Сергієнко, Наталія Чорнорай

*Григорій Мельник, Євген Кислицин,
Олена Сергієнко, Валентин Водянін, Іван Кухар*

*На Хом'яку Олена Сергієнко, Віктор Клімко,
Іван Кухар*

І. Рябоконт, В. Старостін

Т. Шандровський, І. Кухар, І. Стрипа

Віктор Старостін

Сергій Челенков

С. Челенков, Т. Шандровський

Володимир Семиволос, Іван Кухар

Тетяна Кисліцина

Михайло Касіячук

Зустріч, проведена в Паляниці у 2012 та в Яблуниці у 2013 роках мала велике моральне об'єднуюче значення для всіх її учасників. Стала поштовхом для активізації спілкування, спогадів. Як наслідок відбувся ряд уже локальних заходів серед усіх небайдужих до гір. Нижче розміщено ряд фотографій як зроблених нещодавно так і неопублікованих раніше.

Зустріч з Я. Курусом, лютий 2013 р.

2007 рік. З Ігорем Шаробурою Ірина Ганущак, Валентина Круль

Говерла, 2000 р., червень. Зустріч випускників газонафтопромислового факультету. Володимир Стасенко, Олександр Бачеріков, Микола Іващенко, Галина Тершак, Дмитро Круль

2013 р. Круль Дмитро, Житній Євген беруть участь в змаганнях ветеранів Київщини

Василь Завалко, Дмитро Круль, Ірина Ганущак, Ігор Шаробура, Валентина Круль. Зустріч в Івано-Франківську в 2007 р.

*Нашому товаришу Тарасу Шандровському 70.
З ювіляром на Говерлі*

*Юрій Тютін, Дмитро Круль,
подружжя Бахталовських.
Яблуниця 2013 р.*

На Говерлі з Шандровським

Коломия. Зустріч з В. Галайдою. 2016 р.

Львів, 2013 р. В гостях у Марковичів

З Юрієм Процаном в Карпатах. 2008 р.

Івано-Франківськ, 2012 р.
Зустріч з Валерою Одинцем

МОЛОДОСТЬ ПРОШЛА...

Леонід Перчило

Провалився ледоруб в тяжельий мокрый снег,
Вдруг лед, и кошек острый зуб —
надежда на успех.

Тут слышишь грохот —
в стороне лавина проползла,
И шепот тихий — «Не снесла...».

А в общем-то могла.
И скрылась там внизу клубясь
как будто белый пар.

И мирно в яме улеглась, забыв про свой кошмар.
И наконец мы поднялись, и сели на седло,
И траверс весь пройти смогли,
с погодой нам везло.

Вот вы идете с рюкзаком и смотрите на нас,
Вы видите в нас простаков,
не видевших Кавказ...

Нет, извините, я там был и, помнится, не раз.
Вершин немало покорил, а с этим как у вас?
Ходили ли на Шхельду вы, через крутой ледник,
С укладкой выше головы, пыхтя, как грузовик?
Сказать тут лучше — паровоз,
но нет ни рельс, ни шпал.

Склон впереди все рос и рос и ветер доставал.
И вот вернулись в лагерь мы
с грузинской стороны.

Так где ж вы были, пацаны,
в горах какой страны?

Видали ли Памир, Тянь-Шань,
Байкал, Искандер-Куль?

И как ложится спать в туман
прекрасный Иссык-Куль?
Да, это были времена, увы, прошли они...
Иль это молодость прошла...
Попробуй догони...

Івано-Франківськ, 2016 р.

Юра Процан, Таня Кисіль. Яблуниця, 1982 р.

Люба Паномарьова зачитує клятву новачкам

*Івано-Франківськ, 2016 р.
Подружжя Чуруків — Іра та Олег*

Юра і Ніна Васідлови, 2016 р.

*Київ, 2017 р. Володимир Перегінець,
Дмитро Круль*

Оля та Юра Калічуки

*Борис Кононенко та Іван Кухар в далекому
1980-му*

*Наталія Мартинюк на персональній виставці
Бориса Кононенка. Київ, 2017 р.*

*Юра Васідлов із студентами-медиками
на тренуванні*

Картини Бориса Кононенка. 2017 р.

*Надія Микула з дочкою Любою
підкоряють Говерлу*

У Карпатах з Михайлом Піжукком, 1974 р.

*Крим-79, Судак. Євген Микула,
Надія Довжанська, С. Лизанець, Дмитро Круль,
Наталія Коновалова, Ірина Ганущак*

Джайлик. Сергій Богомоллов, Валентина Круль

*Кавказ-80. Останній сухар.
В. Малахов, Т. Радіонова*

*Різдвяні родинні зустрічі
Васідлових, Кисліциних, Коновалових*

*Кавказ, Домбай. В альптаборі
Процан Юрій, Петрова Тетяна. 1970 р.*

Процани в Карпатах

*Люба Процан (Черняєва), Таня Процан,
Льоша Черняєв*

Із Степаном Шуманським, травень 2017 р.

Юлік Зон в далекі 70-ті

З Євгеном Микулою, 2007 р.

*Ірина та Валентина.
Подруги з далекого 1969 року*

Учасники збору в Уллу-Тау, 1992 р.

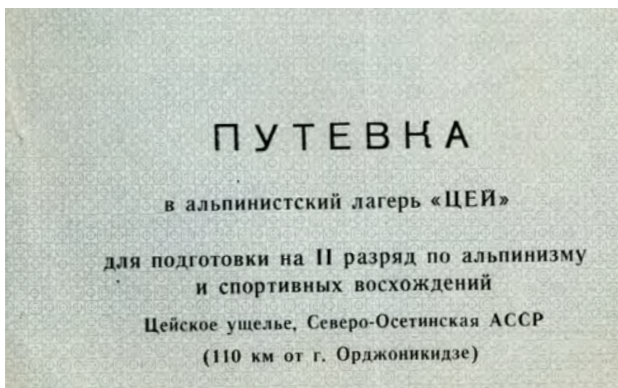
Вася Щербанюк, Таня Петрова під Петросом

*Л. Перчило посвячують
в інструктори альпінізму*

Так виглядали путівки, по яких ми виїздили в табори Кавказу, Паміру, Тянь-Шаню.

Незмінною щорічною традицією було осіннє святкування під назвою «закриття сезону». На зустрічах відбувались обмін враженнями, фото, успіхами та планами на наступний сезон.

30 ноября с.г. областная федерация альпинистов проводит в кафе "ОГОНЕЧ" вечер, посвященный закрытию летнего сезона 1968 г.

Оргкомитет и президиум федерации альпинистов приглашает Вас принять участие в вечере.

Начало вечера в 19-00.

ШАНОВНИЙ ТОВАРИШУ!

Запрошуємо Вас на вечір туристів та альпіністів.

Чудовий настрій, веселість, розваги будуть Вашими постійними супутниками.

Вечір відбудеться .. 9 .. 11 1966 р.

в приміщенні *Служба медичества*

ОРГКОМІТЕТ.

БЧ 02676 Ів.-Франківськ, обл.рук., III-66 р., з. 1660, т. 1000

Початок о 19.00.

Безенгі, 1975 р. Куди б?.. Євген Кисліцин, Валерій Чорнорай, Іван Мартинюк, Анатолій Будішевський

*Богатирі прикарпатського альпінізму:
Т. Шандровський, І. Мартинюк, Шеремет,
І. Рябоконт, Д. Круль. Яблуниця, 2013 р.*

Мирослава Шнег з сином Володимиром

*Ігор Рябоконт з дружиною Ларисою.
Яблуниця, 2013 р.*

Олена Сергієнко на робочому місці

*І. Рябоконт, Р. Красій. Старійшини альпінізму
та туризму області*

З Романом Красієм Яблуниця 2013

Скелі. Микуличин, Чередніченко

Валентина Круль. Яблуниця, 2013 р.

Юрій Тютін — організатор та керівник секції гірників в Калуші

Від'їзд альпіністів на Кавказ

В пам'ять про нашу молодість, успіхи, досягнення, перемоги та розчарування любов і розлуку хочу присвятити всім нашим друзям і знайомим близьким та далеким, побажання словами поетеси Лідії Фогель.

*За друзів, всіх розкиданих по світу,
Кого любив і тих, кого люблю,
Теплом яких колись я був зігрітий,
За Вас, за рідних, Господа молю.*

*Надай їм сил, натхнення і здоров'я,
І не залиш їх в самий тяжкий час.
Благослови та обдаруй любов'ю,
Нехай живуть вони в серцях у нас.*

*Щоб дім був чашею достатку,
Щоб обходили його хмари стороною,
А Батьківщина — наша рідна мати
Була любимою, а дружба — дорогою.*

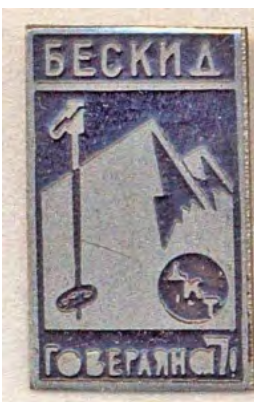
*Хай друзі — Ви розкидані по світу,
Моя молитва кожного знайде,
І в хату Вашу, як промінчик світла
В цей час благословіння принесе.*

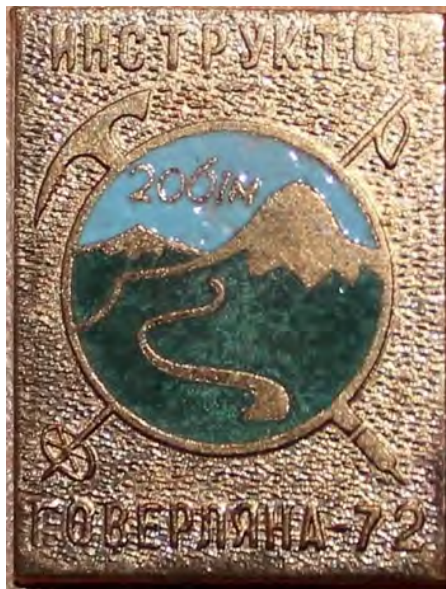
«ГОВЕРЛЯНА» — ЗНАЧКИ, ПРИСВЯЧЕНІ МАСОВИМ СХОДЖЕННЯМ НА ГОВЕРЛУ

Традиційно кожний альпіністський сезон розпочинався масовим сходженням на Говерлу, так звану Говерляною. Гарною традицією того часу був випуск значків та пам'ятних знаків, присвячених цій події. З відомих мені існує їх десь більше 200. І ми маємо можливість з задоволенням переглядати їх зараз.

Говерла — найвища вершина Українських Карпат і найвища точка України, висота 2061 м. Розташована у Рахівському районі на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей на масиві Чорногора. Говерляни — традиційні злети туристів з масовим сходженням на вершину Говерли. Відомо, що до 1989 року було випущено щонайменше 164 значки цієї серії.

ПЕРЕВАЛ КАРПАТСЬКИЙ

Дмитро Круль

Пам'ять штука вибіркова, і про перевал Карпатський, який ми пройшли ще в далекому сьогодні 1978 році нагадав мені опублікований нище лист Олега Каіпова.

Добрый день, Дмитрий!

Через 34 года у меня, наконец, появилась возможность сообщить об одном эпизоде, который имеет к Вам прямое отношение.

Но сначала представлюсь: Олег Каіпов, бывший зимовщик высокогорной станции «Ледник Абрамова» (1982-1986 гг.).

Теперь к делу. В 1982 году я поднялся на гребень, разделяющий пик Айдарбек (5127 м) и пик Коммуна (5070 м). Целью было восхождение на Коммуну (все свои альпинистские восхождения, горные и велопоходы я совершал в одиночку, а после женитьбы — в паре с женой). И на гребне обнаружил тур. Внутри была записка в плачевном состоянии: насквозь промокая и смёрзшаяся. Она буквально разваливалась в руках.

Я никогда не снимал записок, чтобы не лишать спортивные группы подтверждающих документов, а только фотографировал их, если удавалось. Но эту записку невозможно было развернуть, не погубив её содержимое.

Поэтому я забрал её с собой и внизу на гидростворе, в комфортных условиях, очень осторожно размочил и постепенно развернул. Текста почти не было видно, а некоторые цифры пропали совсем. Мне пришлось буквально расшифровывать каждое слово. И это, к счастью, удалось.

Привожу Вам дословно то, что удалось прочесть:

Перевал Карпатський, 1978 р.

1.08.7 г. Группа туристов Ивано-Франковского горного клуба туристов «Крокус», в составе 11 человек под руководством Круль Д. Н., поднялись > на перевал 44___м (ориентировочно 2А) из ущелья «Коксу» в ущелье > «Айдарбек». Перевал назвали «Карпатский».

А на обратной стороне записки было написано следующее:

Снята записка камчатский альпинистов под руководством Аграновского от 06.07.78 г.

Чтобы не пропала эта информация, я заново переписал содержимое, запаял записку в полиэтилен, вложил её в герметичную коробочку от фотоплёнки и на следующий год, теперь уже при восхождении на Айдарбек, снова вышел на этот перевал и положил записку в тур.

Полюбовался на северную стену Айдарбека, которую Вы проходили в 1978 году с Ярославом Курусом (светлая ему память). Красивый маршрут!

Но в одиночку идти я не рискнул. Поднялся с перевала Карпатский по северо-западному гребню. Прошло уже столько лет, но до сих пор сохраняется странный парадокс: перевал Карпатский де-факто есть, люди, его проходившие, тоже есть, а де-юре — перевала не существует! Во всяком случае, в классификаторе я его не встречал (см. фото).

Вообще, у меня есть основания полагать, что после Вашей группы больше никто через этот перевал не проходил, и копия Вашей записки до сих пор там.

Как дальше сложится судьба перевала Карпатский — одному Богу известно. Вы теперь знаете о «приключениях» Вашей записки, а я удовлетворён тем, что выполнил свой моральный долг.

До последнего момента считал Вас опытным горным туристом, а когда прочёл Ваши публикации по истории альпинизма Прикарпатья, стало очевидным, что Дмитрий Круль не только турист, но прежде всего опытейший альпинист, за плечами которого целая «коллекция» сложнейших восхождений!

От души желаю Вам крепкого здоровья, неисчерпаемой работоспособности, удачи во всех делах, счастья и всего самого доброго!

Да поможет Вам Бог!

С уважением, Олег Каіпов.

Отримавши цього листа, в думках повернувся в той час. В 1978 році Район Коксу інтенсивно

освоювався. Ярослав Курус провів там розвідку ще в 1977 році та в товаристві Романа Безрукова та Івана Павлишака. Район почав освоюватись з подачі Олександра Наумова, відомого автора багатьох книг з описами маршрутів на Кавказі. В ті роки він був начальником навчальної частини виїзного філіалу альптабору «Алай», де з командою академії наук СРСР та ДСТ «Зеніт» інтенсивно робили першопроходження, заробляючи бали на мастрів спорту.

В плані підготовки до виїзду та створення уяви про перспективи району з'явилась ідея зробити кільцевий ознайомчий маршрут по району для орієнтації та виявлення можливих об'єктів для сходжень. Задумано, зроблено. Так з благословіння обласної ради з туризму та екскурсій, а власне Красія Романа Павловича, була створена та профінансована група від міського клубу туристів «Крокус» на здійснення в цьому районі походу 2-ї категорії складності.

Інформацію, отриману під час походу, ми використали в наступному сезоні 1979 року. Для гарантованого фінансування основною ідеєю збору було сходження на безіменну вершину в районі льодовика Абрамова та назвати її пік Возз'єднання на честь 325 річниці приєднання України до Росії та 40 приєднання Західноукраїнських земель до УРСР.

В фінансуванні експедиції брав участь обласний комітет КПРС.

Для вибору об'єкту ми провели кілька днів на метеостанції льодовика Абрамова. Познаюмившись з її працівниками, побутом та напрямками роботи.

Спільно була обрана вершина, на яку наша група успішно зробила першосходження, встановивши пам'ятний знак та записку.

Отримавши листа від Олега, поцікавився долею зимівки та її жителів і ось що дізнався:

27 юнія 2016 г. в 13:01

от Олег Каипов <o-kaipov@yandex.ru>

кому zesxo@yandex.ru

Добрый день, Дмитрий!

Ещё в 1982 году у меня была мысль разыскать Вас и рассказать про записку. Но не будешь же писать на деревню дедушке... Хотя сейчас думаю, что стоило написать просто: «Ивано-Франковск, клуб «Крокус», Крулю Дмитрию» — и Вас бы нашли! Но... Хорошая мысль, как правило, приходит позже...

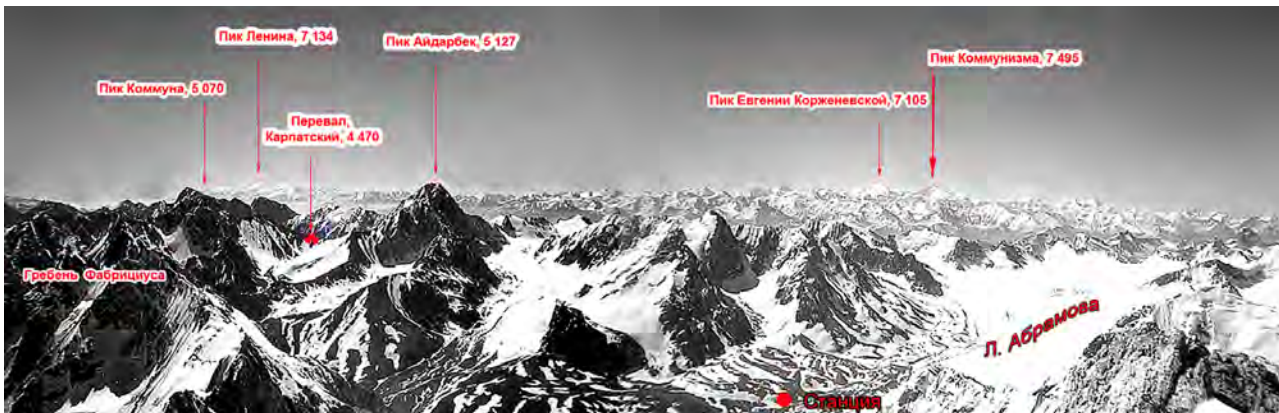
В 1987 году я уволился из экспедиции, и на долгие годы этот эпизод сам собою отошёл на второй план.

Но недавно нашёл сайт «RISK.RU». И возникла мысль: что, если здесь спросить о Вас? Попытка — не пытка. Спросил — и откликнулись два человека. К сожалению, оба в профиле скрываются под никами (мне, честно говоря, не совсем понятно, почему люди не используют свои имена и фамилии, а прикрываются никами).

Сначала откликнулся «Odessa5». Обещал связаться с ребятами из Ивано-Франковска. Даже телефон Ваш нашёл. Но звонить я не стал: по телефону толком ничего не объяснишь. Стал искать в интернете (как только сразу до такого не додумался!).

И нашёл публикацию об истории альпинизма Прикарпатья. С большим интересом прочитал и... вижу автора: Дмитрий Круль! А рядом почтовый адрес!

И буквально в тот же день на «Риске» откликнулся человек под ником «Ztour», который тоже написал мне Ваш почтовый адрес. Альпинист всегда выручит альпиниста! Вот так мне удалось рассказать Вам о записке.

Панорама району Коксу та льодовика Абрамова

Теперь о высокогорной станции ледник Абрамова. К сожалению, он не существует. В 1999 году её захватили экстремисты, пришедшие со стороны Таджикистана. Работников станции взяли в заложники, но через пару дней дали им возможность собрать вещи и добираться пешком до Хайдаркана. В тех местах развернулись нешуточные бои с целым рядом жертв. И входе этого противостояния узбекские ВВС разбомбили станцию в пух и прах.

Ваша записка на пике «Воссоединения» наверняка до сих пор находится на горе. При мне никто туда не понимался. Думаю, что и позже — тоже. А сейчас тем более там давно никого нет. Столько сейчас границ, что добраться в тот район — проблема. Если кто и снимет Вашу записку, то это, скорее всего, будут Ваши последователи из Ивано-Франковска.

А начинали подъём Вы, наверное, по этому взлёту? Он у меня снят немного в профиль. Я тогда задумывался пройти по нему, но руки не дошли. Да и на виду у станции это было бы рискованно. Могли наказать, вплоть до увольнения. Одиночные восхождения в то время считались чуть ли не хулиганством...

Хотелось, чтобы так и получилось.

И последнее. Предлагаю Вам панораму, которую я отснял с пика Зимовициков (5100 м). Не обессудьте за качество. Снимал на «Смену». Камера, конечно, хорошая, но объектив слабоват... Сможете там разглядеть Вашу вершину?

Очень рад, что Вы ответили на письмо и тем самым сняли с моих плеч моральный груз, который я носил все эти годы...

Всего Вам самого доброго!

1979 р. Початок маршруту на пік Возз'єднання з льодовика Абрамова

В поході Галайда Володя,
Васідлов Юра, Олесь Фундак

Природний скельний бар'єр

Спуск з перевалу

Перевал Карпатський

Курас на перевалі

Залишки високогірної станції, льдовик Абрамова

ПОДОЛАТИ СТРАХ ВИСОТОЮ

Антін Полтавський

Багатометрова висота захоплює подих. Проте тендітні дівчата впевнено дряпаються угору по нерівностях стіни, що імітують скелясті виступи. У зимову пору дванадцятиметровий стенд замінює спортсменам «польові» умови. Він єдиний на область. Тут можна одночасно проводити тренування по шести маршрутах різного виду складності. Знаходиться стенд в Івано-Франківському коледжі фізвиховання. При закладі багато років діє клуб «Каме́нря». Нині свій досвід молодим тут передає кандидат у майстри спорту, інструктор Олена Сергієнко.

— Скелелазіння полягає у вільному сходженні по природному гірському чи штучному рельєфу. Цей вид спорту відбрунькувався від альпінізму і став самостійним. В Україні він дуже поширений. Популярний і на Прикарпатті. Студенти та школярі захоплено відпрацьовують прийоми майстерності на нашому стенді. Цей досвід стає їм у нагоді під час спортивних змагань улітку, які проходять у Карпатах та Криму, — розповідає Олена Михайлівна.

І коли у навчальних закладах розповідаю про скелелазіння, дехто з острахом каже: цей спорт

небезпечний — висота, можна розбитися. Тому доводиться переконувати у протилежному. Система безпеки і страховок тут на першому місці. А страх висоти — природне явище. Страх можна легко подолати, піднявшись на вершину. Тоді отримуєш відчуття впевненості у своїй силі.

У скелелазінні, як правило, є постійні точки опори — гаки, забиті у скелю. А в альпінізмі навпаки — вони тимчасові. За рівнем травматизму гімнастика, приміром, більш небезпечна. Проте ніхто не жахається цього виду спорту.

Спочатку лазінням по скелях займалися альпіністи. Їм це було необхідно для постійного підтримання класу майстерності. З часом стали проводити змагання зі скелелазіння. Так сформувався окремий вид спорту, який набув поширення у всьому світі.

Найпопулярніші — змагання на складність і швидкість. А також із боулдерінгу — лазіння по валунах. Воно полягає у проходженні серії коротких, але дуже складних трас. У боулдерінгу не використовують мотузку, карабінів та інших страхувальних пристосувань. Щоб зменшити ризик отримання травм, спортсмени не піднімаються вище, ніж на п'ять метрів. А для страховки використовують спеціальні мати — крешпеди.

Сприяє популяризації набагато менша вартість спорядження, ніж в альпінізмі. Комплект обійдеться максимум у 200 доларів: скельне взуття, магnezія, каніфоль, карабіни, страхувальні канати.

Скелелазіння допомагає знаходитися в хорошій фізичній формі, сприяє гармонійному розвитку цілого організму, оскільки задіяні всі м'язи.

Як і в кожному виді спорту, тренування мають бути систематичними, під керівництвом спеціаліста, котрий навчить необхідних навичок і підказуватиме, що потрібно для подальшого зростання майстерності.

Дехто займається лазінням тільки на скеледромах. Але основна маса використовує стенд для навчання і підтримки спортивної форми, техніки, необхідної на справжніх горах. Щоб бути вправним, потрібно цілорічно тренуватися. В нашій області така можливість є, каже Олена Сергієнко.

До розмови долучається представник клубу екстремальних видів спорту «Вікінг» Олексій Драпак. На тренування він прийшов разом із дружиною та маленькою донечкою.

- У радянські часи альпінізм мав державну підтримку. Його вважали військово-прикладним видом спорту, тому на розвиток виділяли великі кошти, — зазначив Олексій Іванович. - Тоді була мода на альпінізм. Про нього співали Юрій Візбор, Володимир Висоцький. Тепер нема ні державного, ні приватного фінансування. Все тримається на ентузіастах. Нинішня молодь більше тягнеться за трендовими видами — лижі, сноуборд, байк. Проте скелелазіння, незважаючи на прихми моди, завжди залишатиметься популярним. Хто хоч раз поїхав з командою на змагання, зако-

хується у цей спорт і неперевершену красу гір назавжди.

Відколи відкрили кордони, можна випробувати себе на скелях у Туреччині, країнах Європи, Таїланді. Останніми роками поїздки до російської частину Кавказу пов'язані з великими складнощами.

По суті, залишилася тільки навчально-спортивна база табору «Безенгі» в Кабардино-Балкарії. Тут знаходяться шість вершин-п'ятитисячників із восьми кавказьких. Решта таборів підпадають під режим контртерористичних операцій. Тож спортсмени постійно стикаються із проблемою блокпостів, перевірок документів і пропускового режиму. Головний Кавказький хребет закритий, сходження на нього заборонені. Наражати себе на зайву небезпеку ніхто не хоче.

Дуже гарні місця для проведення змагань у наших Карпатах. Найчастіше проводимо їх на Скелях Довбуша, розташованих на межі Львівської та Івано-Франківської областей неподалік села Бубнище. Тут відпрацьовані маршрути під нижню та верхню страховку. Є чудові можливості для болдерінгу. Включення скелелазіння в олімпійську програму 2022 року сприятиме популяризації цього виду спорту.

Тренування на стенді

Тяжкі будні тренувань

Дружна команда вихованців Олени Сергієнко

***

Д. Круль

На сьогодні (2016 рік) можу сказати, що з відомих мені членів секції в місті активно і професійно працює чинний КМС з альпінізму інструктор Олена Сергієнко. Із зміною політичної системи, розпадом могутнього колись союзу змінились умови існування майже будь-якого виду спорту.

Незважаючи на все це, Олена знайшла свою фішку і продовжила справу своїх вчителів, продовжує займатись сама і залучає до цього виду спорту молодь. Уже впродовж 10 років проводить

літній сезон в найвідомішому та найсуровішому за підбором вершин таборі Кавказу «Безенгі». Міжсезоння проходить в залі на скелелазному стенді (це уже став окремий вид спорту), в походах та виїздах на живі скельні масиви.

Допомагає їй в цьому ветеран секції альпінізму Іван Кухар.

Вони щедро діляться накопиченим досвідом з молоддю — пластунами, школярами, навчаючи їх елементів поведінки в горах та техніки проходження сніжно-льодового рельєфу. Такі заходи, як правило, проводяться зимою в районі гори Петроса, Говерли.

Взяти на себе відповідальність, згуртувати навколо себе однодумців, навчити забезпечити безпеку, зводити в гірський похід чи на скелі дано далеко не всякому.

Тому побажаємо їм міцного здоров'я та плідної праці на нелегкій тренерській ниві.

І. Кухар з пластунами на Говерлі

РЕТРО. ДАЛЕКІ 70-ТІ

Віра Чекалова

Похід вихідного дня

...Понеділок — відсипаєшся після походу. Вівторок — переш шмотки. Середа — бігаєш по магазинах, щоб купити що-небудь з собою поїсти. Четвер — збираєш рюкзак. П'ятниця — треба встигнути на поїзд, тому що нічним їхати не зручно: вдень іти важко, а ранковий вирушає занадто пізно.

Субота, неділя — живеш у горах нормальним життям.

А якщо поїздка зривається: робоча субота, суботник, першотравнева демонстрація або інший який маразм, відчуття таке, ніби від твого життя відірвали шматок і просто викинули його на смітник...

У довгоочікувані святкові дні 7-го Листопада ми вирішили провести похід по Черногірському хребту по маршруту с. Кваси — г. Шешул — г. Петрос — г. Говерла.

Коли такі великі вихідні, на погоду вже не дивишся. На Шешул піднімалися при сильному бічному вітрі, через хуртовини видимість була погана, і зійшли з вершини не в той бік, сильно втративши висоту. Вранці в розсіяному тумані побачили перед собою чорну, ще не освітлену сонцем, укриту лісом перемичку Петрос — Говерла. У цьому місці Черногорський хребет утворює наче підкову: зліва — г. Шешул, прямо — г. Петрос — перемичка — г. Говерла, праворуч — основний хребет від Говерли до Попа Івана.

Вперед! Стали дертися на перемичку. Заночували майже на самому верху, на верхній межі лісу.

Вранці я глянула вгору і оторопіла. Ніколи раніше мені не доводилося бачити хмари, що мчать у повній тиші так низько над головою зі швидкістю кур'єрського потяга...

Вперед! Вилізли на перемичку якраз навпроти пам'ятного знака замерзлим туристам. Зазвичай його не помічали, але в цей раз чотири пари наших очей з тугою подивилися на пам'ятник.

Вперед! Повернули вліво і рушили до підніжжя г. Петрос. Підійшли до Петроса. Рюкзак залишили в колибі. Застебнули все блискавки і всі гудзики на кишнях, підперезалися репшнуром, щоб вітрило менше, і полізли на Петрос.

Спочатку просто йшли. Потім довелося зв'язатися репшнуром: боялися, що когось здує.

Чим вище піднімалися, тим сильніше ставав вітер. Розмовляти було не можна. При будь-якій

спробі відкрити рот щоки роздувалися як повітряні кульки.

Йти далі було неможливо. Ми встали на карачки і поповзли вгору, ховаючись за прибережним камінням. Ще трохи вище — і довелося повзти...

Ми повернули назад, зовсім трохи не діставшись до вершини, коли не те що повзти, а навіть висунути голову з-за каменя було проблематично.

В колибі зустріли групу львів'ян. Ті кажуть:

— Ми бачили ваші сліди, вони вели на Петрос!

— Ми не залізли, здуває.

В колибі було тісно. Попили з львів'янами чаю і стали спускатися в ліс у пошуках нічлігу. Святкові дні закінчувалися. З трьох запланованих карпатських вершин ми зробили тільки одну. Але задоволення було повним: цей шматочок життя в горах ми прожили чудово!

Про лижі, альпіністів і «чайників»

Карпати. У Карпатах завжди були популярні лижі. За поляків там, кажуть, стояла купа трас лижних і бобслейних, і карпатські курорти славилися на всю Європу. Ми цього вже не застали. В кінці 60-х, наприклад, там були тільки споруджений лижний трамплін у Ворохті, біатлонно-лижна траса на П'ятихатках і мрії про те, як колись на Заросляку побудують гірничо-лижний притулок і проведуть канатну дорогу на вершину Говерли.

В кінці 60-х гірськолижники тренувалися так: всі разом, утоптуючи схил, піднімалися драбинкою знизу вгору і потім на цьому схилі каталися. (Зараз би сказали: лижник в ролі ретрака.) Лижні черевики у всіх були м'які, зроблені зі шкіри, фірму я, звичайно, не пам'ятаю. Потім до середини 70-х схожі черевики стала випускати якась московська фабрика, і коштували вони 25 рублів. Але вони вже були жорсткими, і підніматися нагору в них було неможливо. А в імпортних шкіряних — будь ласка: закинув лижі на плече, взув гірські черевики і пішов вгору. Піднявся нагору, прикрутив черевики намертво до лиж шкіряними ременями: хрест спереду, хрест ззаду — і поїхав вниз. Ремені черевик тримають мертво. При падінні з полонини р. Плоска моя гірська лижа польської фірми «Чемпіон» зламалася навпіл, а ремінцям — хоч би що. До речі, в цей час, в кінці 60-х, вже з'явилися «метали» з кріпленням «маркер». Знайомі діти-гірськолижники часто, щоб отримати такі «метали», терміново ламали свої дерев'яні лижі. Для цього ставали поперек канавки і кілька разів підстрибували. Мало які лижі таку екзекуцію витримували.

Наші бабусі на нартах

Далі вже про 70-ті.

Наприкінці шістдесятих — початку сімдесятих років у Івано-Франківського інституту нафти і газу був в Карпатах стаціонарний студентський табір «Річка». Це за с. Бистриця вгору за течією р. Бистриця-Надвірнянська. В інституті, завдяки відмінній біговій і біатлонній трасі в Ворохті (П'ятихатки), серед студентів був надзвичайно популярний такий вид спорту, як лижі. Лижники, зазвичай, здавали сесію раніше і їхали на всі канікули, плюс ще певний час на збори в «Річку» або в Ворохту.

І от сидимо ми, студенти-лижники, якимось на зборах в «Річці». Тут же і просто студенти відпочивають. Теж з лижами: вечорами на них за самогоном бігають. Про що студентська газета пише: «Вечорами наші студенти роблять масовий 8-кілометровий пробіг до сусіднього хутора (назви не пам'ятаю) і назад».

Загалом життя тече своєю чергою.

І тут ближче до кінця зміни приїжджають до нас студенти-альпіністи з нашого ж інституту. Люди шановні та авторитетні. А для мене шановні та авторитетні особливо.

Вони відразу ж вибирають погоду гірше і оголошують сходження на г. Руська висотою приблизно 1700 м, що знаходиться в районі табору.

Підйом о п'ятій годині ранку. У мене немає штормівки, тільки лижний костюм і куртка. Вони мені віддають цупку брезентову штормівку зі свого плеча.

На цей раз ідемо без лиж. Льодоруб теж новачкам не годиться.

Виходимо. Мете нещадно. Ліземо на гору. Нічого не видно. Смуга лісу закінчилася.

Альпійка засипана снігом. Нагорі по схилу жорсткий наст. Залізли. Відхекалися.

Я питаю: «А як будемо спускатися?»

Ю. С., видно, з метою підколоти «чайника» (а я ж дійсно «чайник») і не думаючи, що його слова будуть сприйняті всерйоз, говорить: «Значить, альпіністи спускаються так: лягають на спину головою вниз, ноги підгинають і охоплюють їх руками, відштовхуються сильніше і так їдуть головою вперед на спині вниз гори, поки не зупиняться».

І це говорить він — альпініст, мені — лижнику, у якого в голові не як «крутіше» піднятися, а тільки як б «крутіше» спуститися.

Не довго думаючи і не розуміючи, в чому прикол, я лягаю на спину головою вниз, піджимаю ноги, обхоплюю їх руками (тут і штовхатися навіть не треба, наст жорсткий, як лід) і їду вниз.

Чисто випадково я вибрала вдалу траєкторію спуску: на межі лісу, вже на пологому схилі врізалася головою в свіжонаметений замет і зупинилася. Спокійно вибралася із замету і стала чекати на інших. Вони прибігли змилені.

Потім до кінця зміни в таборі я не розуміла, чому ніхто не сказав мені ні слова докору за зіпсовану чужу штормівку, протерту на спині до білих ниточок, і тільки все реготали, коли я говорила про це.

Але для себе я зробила висновок: альпіністи — чудові! Альпінізм — чудовий вид спорту!

Новорічний «жарт»

Карпати, 31 грудня 197... р. Хтось зумів відпроситися з роботи раніше, хтось ні.

Я — ні. А на носі Новий рік. Рюкзак давно зібраний. Я застрибую в поїзд майже на ходу. Там мене вже чекає Е. і такі ж як і ми, чотири студенти з рюкзаками, що вирушили із запізненням.

— Куди їдете? — Це я питаю.

— Ще не знаємо.

— Ми з Е. під Довбушанку, там троє наших уже з ранку готуються, ялинку ставлять і стіл накривають.

— Де це?

— Гуртожиток лісорубів. Три години ходу. Давайте до нас.

— Підходить! Три години — якраз до Нового року встигнемо, точніше десь близько 11 вечора будемо на місці!

Поїзд підходить до Яремчого. Ми вистрибуємо в ніч і, висвітлюючи дорогу ліхтариками, рушаємо в гори.

А до цього, поки два години тряслися в поїзді, між нами відбулася така розмова:

— Нудний якийсь цей Новий рік виходить.

— Так, нудний. Треба б щось придумати... І часу мало...

— Я знаю! — у мене в голові промайнула, як мені здалося, хороша ідея. — Гуртожиток лісорубів — це безлюдна дерев'яна двоповерхова будівля, загублена серед гір. Раніше там жили лісоруби, тепер ніхто не живе. Будівля справляє моторошне враження: довгі коридори, скрипучі сходи, вибиті вікна і двері ... Навколо темний ліс. І тиша...

— Та ще й ніч до того ж...

— Дві дівчини...

— Треба б їх налякати. Всі разом і посміємося.

— Значить, робимо так...

...Через три години, перейшовши через перевал, ми підійшли до мети. Рюкзаки сховали. Зняли шарфи, замотали ними обличчя, застебнули на блискавки брезентові куртки, ногами вибили вхідні двері і щільною групою, не промовляючи ні слова, стали рухатися коридором першого поверху, відкриваючи стусанами двері і вдаючи, що когось шукаємо...

Наші були на другому поверсі... Там тлів вогник свічки, вони готували святковий стіл, дві дівчини і хлопець...

Студентів, крім мене і Е., вони не знали...

Нагнітаючи обстановку, ми піднялися на другий поверх і за тим же сценарієм, мовчки з максимальним тупотом, пробігли коридором.

Перед останніми дверима, за якими тлів вогник, я і Е. зупинилися. Четверо студентів з замотаними шарфами обличчями відчинили двері. Вони схопили першу дівчину і виволокли її в коридор. Коли повернулися за другою, я побачила через отвір дверей в світлі свічки обличчя хлопця і зрозуміла, що ми переборщили...

Студенти схопили другу дівчину.

Хлопець схопив сокиру і замахнувся... Обличчя його було страшним ...

Ми з Е. кинулися між ними, зриваючи з обличчя шарфики і кричачи: «Стій! Це ж ми!»

Ми його зупинили...

Задуманого жарту ніхто не зрозумів.

Над нами нависла тиша, ще більш жахлива, ніж

ми могли собі уявити... Нас просто не помічали.

Новий рік зустрічали: троє наших під ялинкою, що висить на гаках, забитих в стелю, в одному кутку; а в іншому кутку — ми зі студентами, вже без будь-якої ялинки і без святкового столу, звичайно.

Новорічна вечеря і взагалі весь Новий рік були зіпсовані.

Обидві дівчини не розмовляли зі мною близько року.

Ось такий невдалий вийшов жарт...

Досвід приходиться із практикою.

Мені погано давалося скелелазіння. Не дивлячись на велику кількість скель в околицях, я вирішила потренуватися, як-то кажуть, не відходячи далеко від будинку, на цегляній трубі котельні.

Повісивши секундомір на шию, лазила по щаблях на швидкість вгору і вниз, намагаючись до автоматизму відпрацювати правило «трьох точок опори».

Коли час земля — земля став стабільно укладатися в одну хвилину (труба була невисока, близько 20-25 м), я зрозуміла, що нагорі можна трохи розслабитися, і окинувши поглядом околиці, заглянула ще і в трубу.

Це зараз, працюючи в теплоенергетичній компанії, я знаю, що опалювальний сезон у нас починається 15 жовтня і триває 183 дні. А тоді звідки мені було знати?

В обличчя мені вдарила хвиля гарячого повітря і відкинула назад на велику залізну скобу нагорі труби. (Котельню ще не затопили, це був пробний пуск, навіть диму з труби не було). Поперек вперся в скобу (які розумні будівельники), а рука — третя точка опори — судорожно вчепилася в дужку поменше.

Я благополучно спустилася вниз і більше ніколи, ні за яких обставин в труби не заглядала.

Так я пролазила ще пару тижнів, поки мене не застав за цим заняттям наш начальник альпіністської секції, пригрозивши, що відбере другу путівку в а/т влітку. Що він і зробив.

**Про погане, яке добре закінчувалося,
і погане, яке закінчувалося погано**

1) Алтай. Комбінований похід «трійка» гірська (Катунський хребет, район Білухи), «п'ятірка» водна — р. Катунь.

Пройшовши гірську трійку, наша група мала в запасі кілька днів на те, щоб перетягнути закид в верхів'я р. Катунь до початку сплаву і відпочити. Але ми вирішили присвятити вільний день тому, щоб побігати по горах без нічого — без обридлих важких рюкзаків, піднятися на хребет і пройти по ньому скільки вистачить часу.

Перестрибуючи через відкриті тріщини льодовика (льодовик Геблера), підійшли до скельного гребеня, піднялися по ньому, пройшли по гребеню.

Час перевалив за другу половину дня, і треба було спускатися. Вниз спускалися по крутій сипусі. Мотузка була у того, хто йшов ззаду, в змотаному вигляді під клапаном рюкзака. Насилу сповзли до межі снігу, там попереду була тріщина (бергшрунд мабуть), але тріщини нас вже не лякали, ми наскакалися через них вдосталь на льодовику. Ця теж була вузькою. Стали спускатися по крутому сніжнику вниз, теж без страховки, бо поспішали, вечоріло, а з собою навіть теплих речей не було.

Одна з дівчат зірвалася. Не можу зрозуміти, чому вона не затрималася, але все заціпеніли, бачачи, як вона повільно! ковзає до краю тріщини. Мотузка, як і раніше, була під клапаном рюкзака. Але все обійшлося. Найобізнаніший із нас просто сглісував до неї і зарубався в сніг між нею і бергшрундом. Вона наїхала на нього і зупинилася. Всі інші пострибали через тріщину без пригод.

Змайструвавши плоти, вирубавши гребі, прив'язавши під плоти автомобільні камери, ми приготувалися до сплаву.

Увечері одному з наших хлопців стало погано. Замість того, щоб подумати головою, його напоїли марганцівкою і лягли спати. Вночі прокинулися від стогонів. Хлопець тримався за живіт і ледь стримував крик. Живіт був твердим, як дошка.

Не зрозумівши, що треба зорієнтуватися по карті і швиденько шукати людську стоянку з радіостанцією (супутникових телефонів тоді не було), вирішили почекати до ранку.

До ранку не дочекалися, зрозуміли, що справи кепські. Я і ще один хлопець побігли через ліс до найближчого стійбища, двоє — вниз по річці в надії зустріти якусь групу. Групу зустріли, там був лікар. Лікар визначив перитоніт. На стійбище, куди ми прибігли, радіостанції не виявилось.

Нас обізвали нетямущими і сказали, що бігти треба було трохи в інший бік — в бік туристського притулку, там є зв'язок. Але тим не менше один з алтайців скочив на коня і поскакав. Куди вже — не пам'ятаю, знаю тільки, що шлях його становив 20 км в один кінець. Решта алтайців стали готувати вертолітний майданчик і організовувати треллер для транспортування хворого.

Ми з хлопцем побігли назад до табору. Там уже приготували саморобні носилки, поклали туди хворого і понесли до лісової просіки, куди можна було підігнати треллер.

Алтайці підігнали треллер. Треллер — це такий трактор, ззаду якого волочиться по землі платформа, куди складають передніми кінцями колоди і тягнуть їх через тайгу до дороги. Ось на цьому треллері ми і поїхали, тримаючи на руках і перекинутих через плече лямках носилки і намагаючись амортизувати кожен поштовх, бо поштовхи завдавали хлопцеві сильного болю.

Поки ми їхали, алтаєць доскакав до місця, де був зв'язок. Викликали вертоліт. Але вертольота на місці не виявилось, на Білусі проходили рятувальні роботи. Санітарний вертоліт вилетів з Горно-Алтайська. Він приземлився на підготовленому майданчику. Хлопця завантажили. Ми хотіли застрибнути в вертоліт, але нас не взяли, вільним було тільки одне місце. В вертоліт сів лікар із сусідньої туристської групи. Він просто виштовхав нас звідти і на питання, а як же ваш похід, сказав: «Це мій обов'язок ...»

У Горно-Алтайську хлопцеві терміново зробили операцію, у нього був гострий перитоніт. Можливо, спровокували сильні фізичні навантаження. Нам потім сказали, що ще три-чотири години — і врятувати його було б неможливо.

Але все обійшлося.

Ми пройшли маршрут (без нього, звичайно).

Повернулися додому. Він все ще був в лікарні і мав приїхати пізніше. Нам просто пощастило, що поруч опинилися прекрасні люди: ці алтайці і лікар, який зробив все, щоб операція пройшла негайно, це і врятувало хлопцеві життя. Ми повернулися додому (треба було на роботу). З хлопцем, що доліковувався після операції, ми жили в одному дворі. Мені потрібно було піднятися до його батьків і пояснити ситуацію. Я подзвонила в двері, вони відкрили, я увірвалася в кімнату і закричала: «Тільки не хвилюйтеся, все добре, всі живі, просто А. приїде пізніше, у нього апендицит. Апендицит вже вирізали, операція пройшла чудово. Адже він вам телефонував напевно? Через пару днів буде вдома».

Після цього вже на наших місцевих розборках в Карпатах на всіх семінарах КРС області в розділі «Як не треба робити» наводився приклад нашої групи: «Треба ж було, ідіоти, при явних ознаках перитоніту (живіт твердий, як дошка), замість того, щоб терміново доставити потерпілого до лікарні, вони напувають його марганцівкою!»

2) Далі коротко, як-то кажуть, тезисно:

Карпати. Яремча. Ресторан «Гуцульщина».

Мужик у п'яному вигляді пізно ввечері виходить справити малу нужду в р. Прут нижче водоспаду (від ресторану до обриву метрів 30, перепад висоти на водоспаді метрів 8) і летить ці 8 метрів вниз зі скелі в річку. Падає на якусь полицьку. Час весняний, вода велика, вирує. Ніч. З берега не підійти. Він живий, але травмувався (не дуже сильно, бо летів п'яним у розслабленому стані, а це пом'якшує удар). Нога у нього зламана. Треба рятувати. Ми на зборах в Яремчому. Місцевий КРВ — Валера піднімає всіх по тривозі. Швидко навішуються мотузки, мужика піднімають нагору і відправляють до лікарні. Вранці виявляється, що поруч, правіше, спуск до води все-таки був. Можна було витягнути чоловіка за більш короткий час і з меншими зусиллями. Мовчимо. Нікому нічого не говоримо, вважати-муть ідіотами з настільки грандіозними рятувальними роботами. Добре, що живий і лікується. (Він, коли вийшов з лікарні, розшукав нас і урочисто вручив 5 пляшок дорогого коньяку).

3) Знову Яремча і знову річка Прут.

На цей раз вже дуже велика вода.

Група пацанів з Одеси на чолі з викладачем приїжджає сплавитися по р. Прут на ПРНах (пліт рятувальний надувний, фактично великий надувний човен). Спускають плоти на воду нижче водоспаду, і один ПРН перевертається на косому зливі в районі Яремчанського вокзалу. Вода несе їх вниз, троє намагаються видертися на пліт, один вирішує плисти до берега, бо до берега недалеко. Трьом вдалося залізти на пліт і зачалити його, але четвертого ніде не було. Оголошуються рятувати. На цьому ж ПРН ми прочісуємо і прочісуємо вируючу воду, оглядаючи кущі та осипи правого берега, може, він вибрався і живий... (Лівий берег — це цивілізація, там дорога, на дорозі машина КРВ, на неї вантажимо після сплаву ПРН і знову вгору. Так кілька разів. Хлопця немає. Через деякий час до всіх починає доходити, що ми вже шукаємо труп... Знову пливемо вниз, течія божевільна, вода не спадає. Зазираємо за все каміння, в усі суводі. А в мене думка тільки одна: якщо він не живий, нехай знайде його хто-небудь інший, тільки не я... Шукали до вечора. Потім на наступний день... Труп сплив

на третій день на 15 км нижче. Його знайшли місцеві жителі, коли вода спала.

Я досі пам'ятаю очі рідних цього хлопчини, що дивляться з надією. Наче ми могли що-небудь змінити...

Я думаю, якщо покопатися в пам'яті, скільки подібних випадків, помилок, дурниць спливе в голові кожного.

Я написала це, прочитавши в якомусь старому пості на Ризик дискусію: чи потрібні розбори нещасних випадків.

Хтозна... Але думаю, хай би мої друзі після походу краще висловили все, що вони про мене думають. Я вислухаю, може, ображуся, але якимось перетерплю. Пройде небагато часу, і я знову буду сміятися, радіти сонцю, пити коньяк із врятованим мужиком, увірвуся до батьків хлопця, який пройшов зі мною весь похід пліч-о-пліч, і закричу: «Ми повернулися, ми всі живі!», ніж хоча б раз опинюся на місці того викладача з Одеси, якому через незнання («Що значить ваша калюжа Прут у порівнянні з нашим морем!») довелося дивитися в очі батьків загиблого хлопця і жити потім з цим все життя...

Ретро. Далекі 70-ті. За Іркут. Східний Саян

Це був 1980 або 1981 рік, липень, коли через різкий підйом води в горах мало не змило Нижньоудинський аеропорт. На Уді тоді підйом води був максимальним — близько 10 метрів. Але ми сплавалися по р. Іркут. (На Уду перебралися, коли вода вже спала).

Похід III категорії складності, в групі був пліт і одне каное. Весело і швидко ми пройшли верхню порожисту частину Іркута і опинилися в Тункинській долині.

Іркут повільно петляв Тункинською долиною. Це повільне монотонне плавання навівало величезну тугу. І такого сумного плавання очікувалося три доби.

Трохи посміялися, коли на флягу спирту виміняли у місцевих чабанів велику камеру від трактора під пліт. А чабани спирт випили, вирішили, що мало, і погналися за нами на конях по берегу. Але коні були тверезі і лізти в воду відмовилися. Це нас і врятувало.

Приблизно на другий день плавання, сидячи в човні, я раптом відчула, як в праву щоку з боку неосяжних просторів Монголії повіяло гарячим розпеченим вітром, в той час, як ліва натурально замерзала.

Навіть не будучи фахівцем в метеорології, можна було здогадатися: зігнулися два атмосферні фронти, які найближчим часом проллються в горах проливними дощами.

А підйом води в гірській річці вдвічі — це збільшення швидкості течії в чотири.

Але поки ця течія була настільки повільною, що особливо треновані «гімнасти» хапалися за гілки навислих над водою дерев і, вдосталь накачавшись на них, по гілках же перебиралися на берег і потім бігом наздоганяли пліт.

Вода тим часом вже потихеньку прибувала, колір її змінився.

Щоб іншим на плоту не було нудно (а плісти доводилося по 10-12 годин на добу), ми влаштували катання на каное. Всі плотовики по черзі сідали в човен першим номером і відпрацьовували прийоми: зачепи, розвороти різні, просто техніку веслування канойним веслом.

Я ж сиділа ззаду, але оскільки штуки ці представляли підвищену небезпеку перевероту, я, не встаючи з човна, вирішила підстрахуватися і, застебнувши рятжилет на всі гудзики, про всяк випадок, застебнула ще й нижній ремінь, яким ніколи раніше не користувалася, ненавмисно пропустивши його під сидінням, яким служила лижа. Тим самим намертво пристебнувши себе до човна.

Приставши ввечері до берега і виявивши, що я не те що не можу вилізти, але і навіть просто поворухнутися, я пережила справжній шок. Мене трусило. При перевероті каное у мене не було жодних шансів вибратися звідти, а піднімати навантажений RZ-85 ескімоським переверотом, по-моєму, ще ніхто не навчився.

Якраз тут я і згадала рекомендації старших, більш досвідчених товаришів: при всіх плотових походах носити при собі ніж в спеціальних ножнах. Ножни ці вирізаються з двох шматків дерева: для леза виїмка вужча, для рукоятки — ширша. Потім обидві половинки складаються, стягуються шкірою і прошиваються. Рукоятка вставляється в ножни на 2/3. Вона міцно затиснута з боків деревом і шкірою. Ніж не випадає при будь-яких положеннях тіла, але легко витягується з ножен одним рухом. Носиться на стегні. Застосовується для перерізання мотузок, якщо в них заплутаєшся, потрапивши під перевернутий пліт. На каное такий ніж мені теж дуже б знадобився.

Але головним був не ніж. Головною була думка, коли тремтіння трохи вщухло. «Небезпечно не там, де небезпечно, а там, де розслабився».

З цією думкою я лягла спати, попередньо зробивши на березі позначку рівня води.

Вранці, вже остаточно заспокоївшись, я згадала, що я керівник. Я ненавиджу керівни-

*Гладкий Сергій та Ілічов Вячеслав
на р. Чуя. Алтай*

цтва, нехай навіть походом вихідного дня, тому що треба весь час думати, замість того щоб просто милуватися природою.

Рівень води за ніч піднявся на метр або навіть трохи більше.

Я збрала групу і сказала, що в горах пройшли сильні дощі, вода продовжує підніматися. Нижні пороги, які не складні для проходження в звичайну воду, під час повені становлять велику небезпеку.

А оскільки небезпечно не там, де небезпечно, а там, де розслабився, в групі вводиться залізна дисципліна.

Якщо о 9 годині ранку хтось буде висіти на дереві, зображуючи мавпу, жерти в кущах смодину або щось ще там в кущах робити, о 9:05 ми відпливаємо без нього.

О 9 годині четверо стояли на плоту на своїх місцях. Однієї людини ніде не було.

Я відв'язала пліт і під здивовані погляди своїх товаришів відштовхнула його від берега.

Від подиву ніхто не вимовив ні слова.

Течія підхопила пліт. Ми з Е. сіли в каное. Берег із самотнім рюкзаком швидко віддалявся.

Тункінська долина закінчилася. Річку з усіх боків обступила тайга. По воді поруч із плотом пливли великі гілки і окремі колоди. Течія була сильною. Ми швидко пропливли по річці 12 км і, зупинившись на мисі, що добре проглядався з усіх боків, розбили табір.

Наш друг наздогнав нас до вечора.

Протягом найближчих двох годин єдине, що він міг вимовити, було: «Як... ви... могли... мене... кинути?»

На ранок підйом води в річці досяг свого максимуму, і ми увійшли в перший поріг нижнього каскаду. На мій превеликий подив, за все проходження далеко не легких (при підйомі води на 4 метри!) порогів жодного натяку на аварійну ситуацію більше не було.

Наш кинутий напризволяще в тайзі товариш пройшов ще водну «четвірку», «п'ятірку», гірську «трійку» і, закінчивши інститут, поїхав за розподілом працювати в Якутію.

Наталія Шаповал. Р. Китой, Саяни

Досин Микола. Р. Китой, Саяни

Ласточкін Віктор Андрійович. Алтай

Кисіль (Шульга) Тетяна, р. Китой Саяни

Володимир Тюрін

ТАБІРСЬКІ БУДНІ, або НЕ ГОРАМИ ЄДИНИМИ

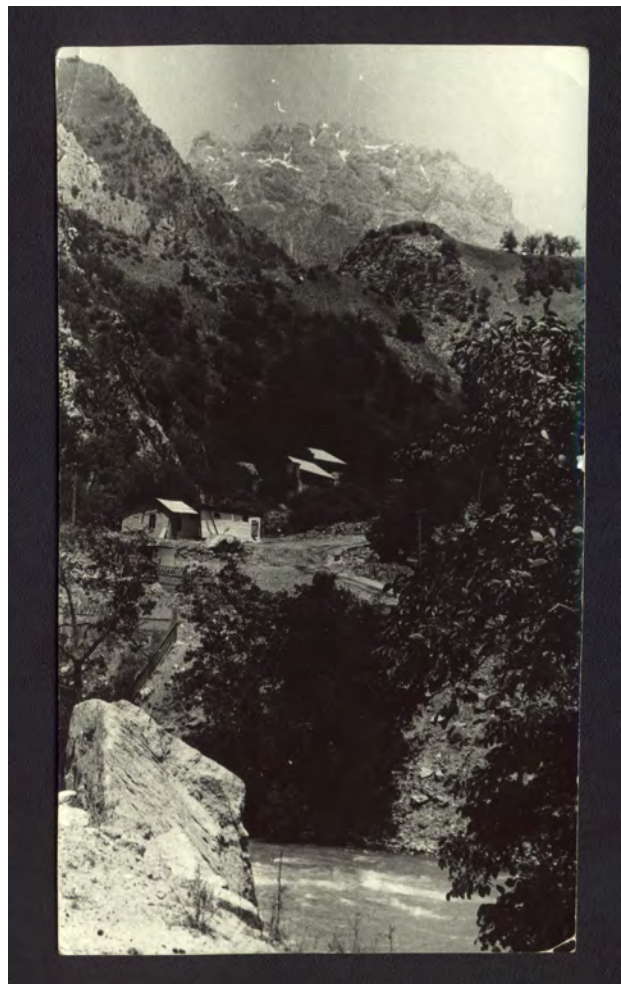
Екскурс через роки

Станіслав-Душанбе-Київ, 2016. Д. Круль

1. А/т «Варзоб» 1970 р.

Мій перший табір — «Варзоб», Таджикистан, ущелина на березі ріки Сіама.

В липні 1970 плануються збори в Фанах. Ігор Рябоконтюк гаряче і категорично настоює на моїй участі в зборі. Щоб потрапити на них, потрібно мати 3-й розряд, у мене тільки значок, і то карпатський, після весняної Говерляни. Задача ясна. Ціль поставлена, потрібно до початку збору закрити цю проблему. Найбільш оптимальний варіант зробити це в а/т «Варзоб», базі нашого літнього збору. По телефону, через москвичів, просимо

Альптабір «Варзоб», 1970 р.

допомоги в місцевих душанбінських альпіністів. Треба — допоможемо, приїджайте. І ось з такими телефонними гарантіями та повним рюкзаком пожитків з розрахунку на 2 місяці я уже 5 червня в Москві.

Москва мене, провінціала, що даліше нььки України не був, вразила своїми масштабами. За браком часу оглянув тільки Червону площу і мчу на аеровокзал на реєстрацію. В білеті записано бути за 1,5 години. Тут виявляється, що аеровокзал і аеропорт це зовсім різні речі. Реєструватись мені потрібно в Домодедово, і автобус з пасажирами уже годину як в дорозі. Так, блін перший. Тримаючи в руках білет та чухаючи потилицю, вихожу на привокзальну площу. Московські таксисти — народ кмітливий, тут же підрулють до мене: «браток какие проблемы?» «Через годину виліт з Домодедово». «Садись, поехали».

Уже не згадаю, на яких швидкостях та якими дорогами ми долетіли. Рівно о 22.00 ми в аеропорті. На табло: рейс на Душанбе — відправлено. Виліт о 22. Чимчикую в справку, вияснити що робити далі. Подаю білет. Чергова тут же когось набирає і говорить: «Маша, тут твой клієнт, забирай». Якимись коридорами і переходами виходимо на злітне поле. Рейс на Душанбе довантажують поштою. В салоні половина місць вільних.

По-крулівськи влаштовуюсь в салоні першого класу ІЛ-18, полетіли.

Посадка о 6 ранку. Сліпуче сонце, на вулиці більш за 30, після прохолоди салону в обличчя дмухнуло як з дувалу.

Шукаю єдину відому мені адресу зустрічі, вулиця Лахуті, 52, там живуть брати Шрамки. Геннадій працює на Нурекській ГЕС бригадиром скелелазів. Молодший в столиці. Через них повинен отримати путівку. Іду тролейбусом по шикарному проспекту, по боках висотки, майже московський Новий Арбат. Виходжу, потрібна мені вулиця десь у дворах. Зайшов у двір і остовпів. За фасадами багатопверхівок низенькі одноповерхові глиняні будівлі, між якими бродять ішаки, кози та інша живність. Дістався. Двометровий дощаний паркан, сад, побілена хата. На стук ніхто не відзивається. Сиджу на рюкзаку, вибору немає, чекаю. Через кілька годин приїхав молодший брат Геннадія Олександр. Обідаємо, отримую завдання обірвати у саду уже достиглі вишні, а ввечері будемо вирішувати з путівкою. Ввечері підійшов Володя Присяжнюк, і ми з ним поїхали по потрібних адресах. Куди і до кого, уже не згадаю, але запам'ятався спосіб пересування. В основному пересувались на задніх бамперах міських автобусів ПАЗ, які там їздили в якості

міських маршруток. Першу посадку я прогавив, бо навіть не зрозумів, що значить «чого стоїш, поїхали». Автобус переповнений місцевим людом, вікна, двері розкриті, з підніжок звисають пасажири, яким не вдалося продавитись всередину. Володя вправно заскочив на бампер і, тримаючись однією рукою за відливний козирок, як за зачіпку, спокійно поїхав. Я бігом за автобусом. Догнав, далі всю цю процедуру ще кілька разів виконували вже одночасно. Незабутні враження. Дивишся через вікно на пасажирів, набитих в салон, як оселедці в бочці та тільки посміхаєшся.

Наступного дня грузовими попутками, що караванами йдуть в бік Ленінабада, дістаюся до табору. Від Душанбе всього 54 км. Облаштування, формування відділень. З карпатським значком жодних проблем. Для табірнього начальства це навіть цікаво, о, де це, і що, там є гори і альпіністи? З таким же значком виявився ще один учасник Вітя Пан, москвич. З Вітею ми познайомились в Карпатах, він був серед учасників зимового збору альпіністів МЕІ. Разом вже веселіше.

В той рік в Таджикиському альпінізмі відбулись активні позитивні зміни. Зусиллями начальника управління альпінізму ВС ДСТ профспілок Каспіна О. П. з Свердловська в Душанбе приїхали досвідчені інструктори, майстри спорту Сергій та Ельвіра Согріни. Сергій очолив КСП району (який йому ще прийшлося організувати), Ельвіра стала начальником навчальної частини альптабору.

В будь-якому таборі перша зміна завжди була проблемною в плані заповнення. Прибуло десь біля половини від планової кількості. З новачків та значківців сформували один загін. Було 9 значківців та 11 новачків. Швидко пройшли обов'язкові заняття на скелях. За браком снігу та льоду в околицях табору будемо відпрацьовувати їх по ходу при сходженні.

Найпам'ятнішим залишився вихід на вершину Наука по маршруту 2 кат. скл. Ми вийшли з запізненням, не діставшись до планової ночівлі. Залишили рюкзаки на морені, наділи обв'язки, зв'язались і з ходу пішли на штурм. Схил гори виявився не сніжним, як очікувалось, а фірново-льодовим та довжелезним. В цей день довелось попрацювати на схилі по повній. На значній частині маршруту довелось рубати сходинки. Забивати льодові стандартні гаки для організації страховки, і щось мені здається, що кішок у нас чомусь не було. На морену спустились уже в сутінках.

Фани, 1970 р. Анатолій Нелідов, Дмитро Круль, Ігор Рябоконт, Леонід Коган

На місці своїх рюкзаків не знаходимо і в темпі продовжуємо спуск по морені.

За поворотом на нас чекає великий сюрприз. Новачки, у яких був день відпочинку після перевального походу, постарались на славу. Перенесли наші рюкзаки на місце ночівлі, намети розставили, речі акуратно розложили, аромати від смачної вечері було чути уже за кілька десятків метрів. Чудово.

В такому ключі взаємної підтримки, допомоги та виручки пройшла вся зміна в нашому невеличкому, проте дружньому загоні. Чудесні спогади.

Наступного дня проходимо через оригінальне чудо природи перевал Віконечко. Наші інструктори по паралельному гребеню роблять плановий заліковий маршрут, а ми з одним інструктором спускаємось в табір. Про всяк випадок з метою страховки за кожним із значківців прикріпили на репшнурі по персональному новичку, враховуючи крутизну спуску, така міра перестороги була виправдана.

Зміна закінчилась, у нас з Віктором третій розряд. Ура. До приїзду наших зборів десь днів 10-12. Вирішуємо зробити похід по навколишніх ущелинах для знайомства з районом.

Перебираємо свої запаси. Маємо десь біля 40 банок різноманітних м'ясних консервів. Взагалі в той рік на табірному складі був величезний вибір консерви. Тільки з м'ясних можу перелічити: тушкована телятина у власному соку, в томатному соусі, баранина, конина, свинина, курятина — такого розмаїття надалі я не бачив в жодному таборі. У Віктора знайшлася палка копченої ковбаси ще з Москви, вкрита, правда, темно-зеленою пліснявою, але він свято вірить в її придатність і відмовляється з нею розлучитись.

Частину речей та продуктів залишаємо в таборі і вирушаємо. Із спорядження у нас на двоєх один льодоруб, два спальні ватні мішки,

у мене кеди, у Віктора — туристичні вібрами за 10 рублів. Десять днів пролетіли, як мить. Ночівлі просто неба, зустрічі з пастухами та туристами, проба різних способів відкриття консерви через брак ножа, багаття з арчі. Деякий час жили в гляціологів. Ходили з ними на полювання на сурків, чудовий з них виявився плов, хоча їх категорично заборонено їсти, як переносників чуми. Збирали різноманітні лікувальні трави.

Віктор Пан, тоді ще 28-річний, доктор математичних наук, науковий працівник академії наук, мав феноменальну пам'ять. За дні нашого спілкування переповів мені безліч віршів та оповідань. Особливо йому подобались дитячі вірші Маршака, які з його слів запам'ятав до сьогодні.

З початком збору наші шляхи розійшлись, але Віктор ще кілька разів з'являвся в полі мого зору. В 1973 році його зустріли в Матчі біля кишлака Вору, де він жив в печері і вирішував якусь математичну задачу. Потім дійшли чутки, що він наодинці обійшов озеро Байкал. Останню інформацію про Віктора я почув від учасників команди московської академії наук в таборі Зесхо в 1981 р. Віктор в США, професор, викладає математику в університеті Вашингтона.

Інструктаж перед сходженням. Кір Конопльов, «Сніжний Барс». В 2016 році йому виповнилося 86 років. Фізик, професор

На вершині МНР. Сніжний Барс точить зуб на наступну вершину. А/т «Шхельда», 1972 р.

П. Вільна Іспанія, Ушба, Бжедуч

Розпочались збори, і тут нові знайомства, спілкування. Якимось ближче познайомився з Анатолієм Карацубою та його напарником по зв'язці Віктором Нежурою — першорозрядники, москвичі, спільно ходять уже давно. Карацуба професор, доктор наук, науковий керівник Віктора. Отак по життю разом в горах і науці. Різниця в віці між нами була 20 років, та я чимось сподобався Анатолію і він запросив мене в гості в Москву. «... Приезжай в Москву на Пасху, сходим в церковь, послушаем Козловского, он там поет перед работниками разных дипломатических миссий и организаций...» Я, тоді ще комсомолец, все думав, чому в церкві, чому не в концертному залі чи театрі. В той час Івану Семеновичу Козловському минуло 70, і він дуже любив співати духовні пісні. А спів в храмі приносив йому особливе задоволення, це було його бажання і привілей, зароблений творчістю всього свого життя та поблажка таланту від ідеологів комунізму.

Через 15 років ми неочікувано зустрілись з Анатолієм Карацубою на Памірі під п. Комунізму.

Він далі займався наукою. Організував експедицію з вивчення космічних променів, а в проміжках між науковими експериментами робив сходження на навколишні вершини. Спілкування, спогади були радісними, емоційними та бурхливим.

І ще одне знайомство цього року глибоко запала в пам'яті. Зустріч з Миколою Пагануцці.

Пагануцці Микола Валентинович. Виходець з дворян, інженер, репресований та виселений в Караганду. Великий любитель природи, дослідник Фанських гір. Перший відкрив для альпіністів Фанські гори, зокрема Ягнобську стіну. По матеріалах його походів та досліджень була випущена книга: «Фанские горы и Ягноб» — Москва: Физкультура и спорт, 1968.

Дуже цікавий співбесідник. Міг безкінечно розказувати нам про свої щорічні походи та відкриття нових неходжених районів та вершин.

2. Альптабір «Шхельда». 1972 р.

В 1972 році переді мною стояла задача виконати другий розряд і в наступному сезоні закінчити школу інструкторів. Перший етап а/т «Шхельда». Відділення підібралося рівне, підготовка середня. В нашій групі розрядників 3-го етапу дві дівчини, а це уже складності, враховуючи, що в плані три трійки. В цій ситуації неперевершеним психологом і тактиком виявився наш інструктор Кір Конопльов.

Ленінградець, фізик, сніжний барс. В минулому сезоні в рамках участі в першості союзу пройшов 20-денний траверс на висотах понад 6000 м.

Про цю зміну, проведену в горах, наче і згадувати нічого. Пройдено всі заплановані сходження.

Сергій Пронін

На підходах та маршрутах жодних проблем, все відбувалось чітко, без метушні, біготні та спішки. Бжедух, траверс МНР, п. Гермогенова — вершини не прості, тим більше задоволення від їх підкорення. Тільки з часом я зрозумів, що все це відбулося завдяки чіткій організації та досвіду інструктора. Підбір спорядження, вибір маршрутів і навіть їх послідовність, вибір напарника по зв'язці були скурпульозно прораховані нашим інструктором, виходячи з наших технічних можливостей, фізичного стану особливостей маршруту, погоди. Ми завжди повертались в табір своєчасно, мали час на вершині оглянути навколишню панораму та оточуючі вершини. За цю науку велика подяка Кіру Конопльову.

3. Альптабір «Алібек», 1972 рік

Перший етап на шляху до 2-го розряду виконано, рухаємось далі.

Переїзд в Домбай. Перше враження від дороги — величезний Ельбрус, який велично підносився над рівниною, і, здавалось, крім нього, не існує більше гір. По дорозі знайомлюсь з групою ленинградців та москвичів, що їдуть в табір «Червона зірка», перейменованого нещодавно в «Домбай» Потрапляю на перезмінку. Кілька днів провожу в «Домбаї».

Далі перебираюсь в «Алібек» (ДСТ «Буревісник»), почалась чергова зміна. Після Шхельди контраст разючий. Про спорядження навіть не говорю. Спальні мішки (умовно пухові) напевно ще довоєнні, темляки льодорубів — суцільна бахрама і т.ін. Проте дух виключно студентський. Вечірні пісні при лампі і без, з шашликами з сухарів замість мяса. Табір гуде і вдень, і вночі. В тому році в басейні ще навіть була вода. Ми уже називаємось спортивна група, як-не-як, кожному з відділення залишилось до 2-го розряду по 1-2 трійки.

Студентський табір «Алібек», 1972 р.

Візитною карткою, талісманом тогочасного «Алібеку» був «дядя Гріша». По статурі копія кіноартиста Філіппова. Його будочка стоїть при дорозі навпроти табору, якраз на шляху планових туристичних груп, які щодня натовпами водять на льодовик спробувати власними руками сніг в серпні та походити по льоду. На полицях цього магазинчику вдень дорожчі вино та коньяки. Шашлик, порція в кілька шматочків, 1 рубль. На зворотній дорозі у відпочиваючого пролетаріату все це розходиться на ура.

Увечері разом з нашим невтомним гітаристом Сергієм Проніним з Курська знайомимось з «дядею Грішею». Контакт налагоджено. Наша задача закласти дрова, що ми з великим ентузіазмом та задоволенням виконуємо. Взаємін метрові шашлики і сухе вино, про наявність якого у «дяді Гріші» не підозрювали навіть табірні інструктори.

Сходженнями на Домбай Південний, Домбай Головний, Птиш виконуємо технічну сторону. Все, ми всі другорозрядники.

Закриття зміни та виконані розряди святкуємо всім загonom у дяді Гріші. Сергій Пронін виконує свої коронні пісні: «В белом платьє с пояском я увидел образ твой», «Купил я два воза соломы» і на біс «Как у Борьки на могилке целовалось две кобылки». В кожній з пісень по одному рядку, але у виконанні Сергія вони звучали годинами. (В 1982 році зустрівся з учасниками збору з Курська, дізнався, що Сергій загинув при сходженні буквально напередодні. Земля йому пухом...)

Ранком спускаємось вниз в Домбай, кінець серпня, закінчується літо, квітнуть крокуси. Сезон закінчився, всі поставлені задачі виконано. Готуюсь в «школу».

4. Альптабір «Ельбрус». Школа інструкторів. Джайлик. 1973 р.

В стилі, започаткованому в різних тогочасних партійних документах. На виконання прийнятих обласною федерацією альпінізму рішень, щодо запровадження інституту власних інструкторів в 1973 році були мобілізовані та делеговані в школу інструкторів: Перчило Леонід, Малахов Віктор, Круль Дмитро, Борис Кендзерський.

Липень. Вся наша компанія вже в «Ельбрусі», ми курсанти всесоюзної школи інструкторів альпінізму. Попереду нас очікує 40 днів обов'язкових лекцій, методично правильно поставлених вправ на всіх формах рельєфу. Наперед змирився з втраченим в спортивному плані сезону. Тільки тішить надія, що надалі виїзди в гори будуть уже в якості інструктора.

В відділенні нас четверо. Рашид Єнікеев (Уфа), Кожевников Саша, Зибін Саша та Люся Белова, всі з Москви. Інструктор відділення Ерік Петров (Ленінград). Скелі пройшли якось швидко, без проблем. Наступний вихід на 5 днів. Льодовик Кашка-Таш. Я по уже вироблений в Карпатах звичці постійно ношу в рюкзаку подвійну поліетиленову плівку, якою ми затягуємо прохід між палатками створюючи таким чином затишний тандем та значно розширюючи життєвий простір.

На фото Кирило Баров та Юрій Фруман

Тренерський склад Школи 73 Філімонов Л.Н., Новіков В., Кузнецов В., Аришевський Ю., Найдович Б., Пауков, Пликін, Фруман Ю.

Грізний «Джайлик», талісман альптабору «Джайлик», 1973 р.

В цей вихід тандем виправдав себе на всі 100. Буквально наступного дня почалася затяжна непогода. Дощ, сніг, пориви вітру і можна тільки поспівчувати тим хто обладнав кухню серед каміння поза наметом. Поступово під солідний гул примусу та веселі зриви сміху, що лунав в нашому тандемі, створеному з двох наметів, почали підтягуватись сусіди. На середину ночі нас уже зібралось більше десяти. Такої кількості анекдотів, як тієї ночі, я напевно не чув за все своє життя. Постійно підтягувались бажаючі дізнатись, що у нас там відбувається, дехто сходу пробував вставити свою історію, та буквально після перших слів всі дружно заливались сміхом, продовжуючи за автора. Здавалось знали їх всіх наперед. Негода пройшла непомітно. Льодовий період закінчився успішно.

Вихідний. В таборі влаштували змагання серед скелелазів. Наше відділення перемаєць. Рашид чемпіон школи, у мене друге місце. З цього дня наша доля круто змінюється. Через 10 днів першість Кавказу зі скелелазіння серед таборів. Школа виходить в перевальний похід, ми всім відділенням переїжджаємо в Тирнауз на чемпіонат.

Тут нас здивував наш інструктор Ерік Петров. Бездоганно пройшовши маршрут, стає чемпіоном Кавказу 1973 року. Про його скелелазні таланти за разом проведений час ми і не здогадувались. Наші успіхи з Рашидом набагато скромніші. Як бонус за успішний виступ, нас випускають на в. Суарик 4а. Зміна закінчилась. Ми всі інструктори. Залишилось пройти стажування.

Прощальна вечеря. З напутнім словом виступають начальник школи Кирило Баров. Як завжди, з гумором та глибоким змістом наставляє нас на інструкторську стезю загальний улюбенець доктор Юрій Фруман. Це унікальні особистості, закохані в свою справу. (Баров альпініст з 1933 року, з 1935 інструктор. Понад 20 років очолював школу інструкторів. Архітектор, автор ескізу загальносоюзного жетону «Рятувальний загін», першопроходець маршруту «Крест Ушби».

Доктор Фруман, завжди уважний та посміхнений, своїми влучними та своєчасними висловами та оповідками завжди вносив розрядку в напружені моменти курсантських буднів.

На змаганнях в Тирнаузі познайомився з начальником навчальної частини альптабору «Джайлик» Поповим та отримав запрошення на стажування і роботу інструктором.

Вирішую скористатись запрошенням і завершити сезон стажуванням. Перебираюсь в «Джайлик». В загоні новачків з 120 чоловік уже повним ходом проходять заняття. На загін нас п'ять інструкторів. Мені як стажеру дають наймало-

*«Джайлик» в 1976 році.
Дубов і Курус прямують в КРС*

*Залишки а/т «Джайлик»
після сільового потоку в 1983 р.*

1973, «Джайлик». Зустріч новачків

*Моє відділення в повному складі посвячують
в альпіністи в а/т «Джайлик», 1973 р.*

чисельніше відділення з 20 чоловік. Навчальні заняття, перевальний похід, сходження на Тютю-Баші. Все пройшло чудово. Від табору найприємніші враження. Отримую необхідні документи, характеристику про зараховане стажування і навіть гроші за час роботи з відділенням так як моє стажування прирівняли до роботи інструктора, до наступного сезону я уже повноцінний інструктор.

*Кавказ-73. Тренуються чемпіони
Школи інструкторів 1973 -
Рашид Єнікеев, Дмитро Круль*

5. Альптабір «Варзоб», Фанські гори. 1970, 1974 рр.

Збори «Буревісника» в Фанських горах були результатом злагодженої роботи всіх членів секції, її активу. На цей час секція твердо стояла на ногах, з її існуванням рахувались. Ми приносили інституту розрядників, грамоти та медалі на чемпіонатах області і ДСТ України. За допомогою секції організовувались масові походи вихідного дня (по кілька сотень студентів) на виконання обов'язкових тоді норм «ГТО». Наші заходи включались в плани кафедри та спортивного клубу інституту, облради ДСТ «Буревісник».

Серпень місяць, Варзоб, всі учасники на місці, проводимо тренувально-акліматизаційний вихід на гору Варзобська пила. Маршрут 2-ї категорії складності. Вийшли всім спортивним складом. Із своєю групою рухаємось маршрутом, перед вершиною крута гладка плита метрів 15-20. Згадую, як в 1970 бачу там Михайла Роговика, який сидить під скельною стінкою в кінці плити і страхує свого напарника. Картина маслом: Михайло вибирає шнур через льодоруб, який затиснутий між його колінами. Страховка типу: «...иди смело, друг, мы тебя видим».

Вечером в наше безпечне білуачне життя втручається природа. Починається дрібний дощик, що тут в цей період велика рідкість. З часом він набирає сили, і наслідки не забарились. Через якийсь час чуємо наростаючий гуркіт. Вискакую з намету і бачу, що наш білуак зліва огинає вогняна дуга, що складається з тисяч яскравих іскр, так би хтось працював на точилі. Селевий потік. Маса каміння і бруду несеться руслом ріки, що поряд з нашими наметами. Дякувати Богу, більшість наметів ми поставили на схилі поодаль річки. Та одному намету, що виявився в небезпечній відстані, дісталось. Підбігаю ближче і не бачу його: він лежить. Перша думка: все — засипало.

Стратегічні запаси м'яса. Фани, 1974 р.

Та чую голоси. Всі мешканці живі, розбіглись по навколишніх скелях, хто в чому, і спостерігають за потоком. Уже пізніше розповідають, що з вечора перенесли намет ближче до води, на зелену галявинку, що їм приглянулася. Тільки сіли повечеряти, як в намет без жодного звуку залітає камінчик, потім ще, і нарешті наступний, більший, перебиває стійку, намет падає, тут уже

Пастухи. Пасічник, В. Горбунов

1974 р. Фани. Базовий табір під в. Арг

Фани, 74. Ранкова лінійка

без команди через повні гарячі каструлі та миски всі вискакують на вулицю. Обійшлося. Ніч пройшла тривожно і минулорічні розповіді про те, що в цьому районі після дощу в травні наступний випадає в жовтні, відійшли в історію. А так було ще зовсім недавно. В 1970 році я з Віктором Паном провели в мандрах по навколишніх ущелинах без намету більше 10 днів — без проблем.

Через день, уже завантажені в машину, прямуємо в бік Фан. По тій дорозі, на якій у 1970 році у нас сталася невеличка пригода. Серпень, дозрів урюк. Його густе та рясне гілля прямо над нашими головами. Влаштували збір. Перший, хто досягне гілки руками, згрібає урюк просто в кузов машини, решта з задоволення збирає. Машина по аулу їде повільно, хлопці встигають обіграти кілька гілок. Підключився і Михайло Роговик, що сидів в самому кінці кузова. В азарті захопившись, інстинктивно охоплює руками товсту гілляку, а машина проїжджає і шановний Михайло Йосипович з усього розмаху падає на землю. Всі завмерли, він лежить серед дороги без руху. Перша думка, все, приїхали, збори закінчились. Зупиняється машину, бігом до нього. Живий, здивованими очима дивиться на нас, так і не зрозумівши, що відбулось.

Завантажили його в кузов і благополучно дістаємось на місце. На цей раз обійшлося без пригод.

6. Альптабір «Айлома», 1975 р.

Збори запланували, а путівок немає. Вирішимо проблему уже не раз перевіреним способом, через друзів. В цьому випадку шлях вирішення підказав Проненко Юра. Він торік був в таборі і прийшовся по душі грузинам за свою виключну фізичну підготовку. Взагалі Юра останні 2 роки скеровував нашу фізичну підготовку в потрібне русло своїми програмами та особистим прикладом. В минулому році перед зборами в Фанах ми з Ігорем Рябоконеом провели кілька тижнів в Калусі, тренуючись під керівництвом Проненка. Щоденно зранку басейн, пробіжки, зал. Виключно ефективно використали час.

Тільки відбувся захист диплому, вилітаю в Тбілісі на зустріч з Нугзаром Нігуріані.

Інформація про Нугзара тут: <http://svaneti.livejournal.com/231770.html>

У нього сесія. Учаться в університеті за спеціальністю альпінізм. Держава дала можливість місцевим жителям, зокрема сванам, професійним альпіністам, провідникам та рятувальникам, отримати вищу освіту без відриву від

виробництва, тобто гір. Живемо кілька днів в гостях у голови альпклубу Грузії «Гантіаді» Картвілішвілі. Знайомимось з Тбілісі та грузинськими альпіністами, і ось ми вже в дорозі в Сванетію. Живемо в родинній башті Нігуріані. Нугзар завершує свої сімейні справи. Ми з Юрою знайомимось зі столицею Сванетії Местією. Відвідуємо музей Міші Хергіані, розміщений в родовому будинку, яким опікується сестра Хергіані Ніно, дружина Нугзара.

Дальше дорога по всій Сванетії через Ушгулі в альптабір Айлома.

Заходжу до начальника табору, передаю записку, отриману в Тбілісі. Перечитуємо разом. В перекладі з грузинської вона звучала буквально так: «Уважаемый ... помощи этим ребятам сделать шесть троек или три шестерки». Разом посміялись. Ми другорозрядники і до маршрутів шостої категорії нам, як кажуть, ще треба пуд солі з'їсти. Контакт налагоджено. Всі питання вирішено. Сезон розпочався.

Грузинські альптабори мали свої чисто місцеві особливості та специфіку. До спортсменів тут ставились з любов'ю та повагою. Відсутня казен-

Айлома. Проненко Юрій на сходженні

В гостях в родині Нугзара Негуріані — батько, матір, Д. Круль, племінниця

Такий вигляд був в альпштабу «Айлома» в 1975 році

щина та бюрократія, що вже була характерна в таборах Центрального Кавказу.

Особливістю того сезону були загальнотабірні виходи. З табору в один час протягом дня (ночі) виходили всі — новачки, значківці та розрядники. В цьому плані пригадую один з таких виходів. Наш загін розрядників, виходив на тренувальну двійку. Час виходу призначили на 3 годину ночі, щоб зробити підхід і в той же день пройти маршрут. Вийшли. Нас три відділення, чоловік 15. Через 1,5-2 години зупинились на перепочинок. Починає сіріти. Пробиваються перші промінчики сонця. Цей момент ловить хтось з учасників, ходить і знімає панораму і присутніх професійною камерою «Красногорськ» (ого, думаю, от молодець, а вона важить десь понад 15 кг). Перепочили, йдемо далі. З ходу з рюкзаками виходимо на маршрут. Наш оператор з рюкзаком, плюс камера починає відставати. Командир загону дає команду розгрузити учасника. Всі переглянулись, і тут виявляється, що цей хлопець не з нашого загону і взагалі новачок. Виявляється, це професійний оператор з Білорусі, якому дозволили вийти в перевальний похід з загonom новачків. Як він сам потім розказував, в горах

вперше та ще й на Кавказі. Зібрався ще звечора, спав уже повністю одягнений, бо дуже хвилювався та боявся пропустити підйом. «Чую команду — вишукуватись, я і вишукувався, а що, вночі всі однакові, то і пристроївся позаду, так і вийшли разом з табору».

В цьому випадку для мене цікава характерна тільки для грузинського інструктора реакція. Загін зупинився буквально на кілька хвилин. Рюкзак оператора розподілили між учасниками. Йому залишили тільки камеру. Організували йому в страховку в зв'язці з двома розрядниками і продовжили сходження. Далі допомагали нести і камеру. Та при будь-якій зупинці він, як справжній професіонал, добросовісно виконував свої операторські обов'язки. Сходження закінчилось успішно. А радості і гордості нашому невеликому попутчику не було меж. Увечері його в супроводі відправили в табір.

В даній ситуації наш командир взяв відповідальність повністю на себе, не розводячи жодних дебатів та не роблячи з цього випадку щодної проблеми, а впевнено вирішуючи конкретне питання. Гадаю, що в іншому таборі подібний вихід з ситуації нікому навіть в голову б не спав.

7. Альпштаб «Шхельда», Збір «Спартака». 1976 р.

Борис Кендзерський, Льоня Перчило, Ярослав Курус, Малахов Віктор, працюємо в таборі інструкторами. В наступну зміну плануються спортивні збори.

Я з Борею в загоні значківців. Вихід на «Зелений готель» всім загonom, всі працюють за своїм планом. У вихідний до нас завітали гості — отара з місцевих овець. В той день повеселилися з ними від душі. Наряжали їх в триконі, каски і обв'язки. А наступного дня, коли всі розійшлися на сходження і в таборі не залишилось навіть чергових, відвели душу уже барани. З дванадцяти наметів шість було порвано вщент.

А тим часом в таборі відбувалось ще одне трагікомічне дійство. Наш поет і за сумісництвом літописець Леонід Перчило захотів гарячого чайку і мав необережність забути про ввічаний кип'ятильник, користуватись яким у всіх таборах традиційно забороняли і що всі дружно ігнорували. Вода википіла, банка тріснула, все це впало на ліжку і загорілось. Вигоріла частина матрацу. Дим, гамір, шум. Найбільше переймався та проклинав Льоню табірний комірник Бахат. Ніжна поетична душа Леоніда не витримала такого грубого морального натиску і розродилась дуже влуч-

Зелена галявина. Примірка спорядження

Розваги значківців

Помста баранів

ним та поетичним словом в бік комірника. Вірш видався на славу. Та Леонід не був би Леонідом, якби не залишив десь свій опус так, що він потрапив прямісінько до Бахата. А далі як в пісні: «Что там было, я не знаю, Был большой скандал...» На момент нашого повернення в табір Леонід переховувався від гніву комірника-кабардинця на лавинній базі МГУ в Азау.

Хто ж морально підтримає опального товариша в біді, як не вірні друзі. Вихідний, збираємось з Борею в гості в Азау. Льоня нас приймає дуже радісно. Обмін враженнями затягнувся. Уже пізно. Щоб не сковувати хазяїв, беремо намети, спальні мішки, розміщаємось на вулиці.

Ранком просипаємось від чийось прокльонів і голосного обурення. Вилазимо. Наш намет стоїть

*На Тютю по південній стіні.
На страховці Кендзерський Борис*

*На Тютю по південній стіні.
Б. Кендзерський, Д. Круль*

прямо на стежці, та ще й в такому місці, що обійти можна тільки продираючись крізь кущі. Стежка ця веде до водоспаду, краєвид якого облюбували відпочиваючі прилеглих туристичних баз. Збираємо пожитки, звільняючи перекриту стежку. Час на роботу в табір, навчальний процес в розпалі.

Поміж всі ці пригоди ми зробили низку хороших маршрутів, а я зробив свою першу п'ятірку сходженням на Тютю-Баші по південній стіні.

8. Альптабір «Алай», Коксу. Ош. 1978-1979 роки

Починаючи з 1976 року, я в команді «Спартак», і чи то збори чи робота в таборі, в гори виїжджаю тільки спільно з Курусом.

В минулому 1977 р. Курус розвідав район Коксу, виїзний філіал табору «Алай» (Ош). І ми провели в 1978 році тут збір по колективних путівках. Сезон пройшов успішно Я пройшов свою першу 5Б на Айдербек в компанії з Сергієм Богомолвим, Ярославом Курсом, Леонідом Перчилом. Район перспективний. Маршрути в основному скельні, досить компактно розташовані. Налагодились хороші контакти з керівництвом табору.

Наступний сезон також виїжджаєм в Коксу. Плани обширні. Значно збільшилась кількість наших учасників. Поряд розмістились команди Агронівського, Кавуненка, Башкірова. Начальник навчальної частини Наумов привіз своїх Zenit'ців. За короткий час в минулі сезони зроблено більше десятка першопроходів маршрутами 5Б категорії складності. Тільки ходи, набирай балів на майстра спорту.

1979 рік. Все, ми на місці в Коксу. Облаштовуємо базовий табір. Курус, як керівник, іде з документами зареєструвати збори та всіх учасників в навчальній частині табору, я з ним, бо документів набралась пачка немаленька.

Юрій Калічук вигулює вечерю. Коксу, 1978 р.

Процедура нудна і довга: під наметом начальника навчальної частини та рятувального загону черга з начальників зборів, чоловік 9. Ярослав стає в чергу, він замикаючий. Руху жодного. Уточнюємо, коли почнеться прийом, виявляється, що Наумов в першу чергу чекає на Куруса, та буде розглядати документацію збору івано-франківців, а потім всіх решту.

Ось і перші ягідки. Наслідки весняного пленуму в Москві, де Курус дозволив собі покритикувати еліту союзного альпінізму. Кілька годин

Герман Аграновський, Коксу, 1978 р.

Ольга Аграновська, Коксу, 1978 р.

Ош. База а/т «Алай»

*Зустріч в Оші. База «Алай».
В. Була, В. Галайда, 1982 р.*

дотошної перевірки документів, переважно особистих Ярослава, і ось вердикт — десь на рівні 1-го розряду помилка, неправильно оформлений розряд, і на сьогодні Курус, який в минулому сезоні в цьому ж таборі робив сходження 5Б категорії складності, другорозрядник. Складно сказати, чи це була конкретна вказівка зверху, чи особиста ініціатива начуча з «сотоварищами» пресонувати особисто Ярослава Івановича. Скоріше і те, і друге. Одні хочуть довести, хто в хаті... А бажання інших вислужитися перед «хазяїном», роботодавцем, адже розподілення посад по таборах, зборах, уповноважених по районах проводиться виключно в Москві.

В результаті довгих обговорень та скрупульозних уточнень вирішили — збори розпочинають роботу за планом. Курус очікує на підтвердження першого розряду з спорткомітету області. А на разі він, як другорозрядник, може здійснювати тренувальні сходження, дозволені цим розрядом.

Хочу відмітити, що активно підключився

допомагати вийти з ситуації Герман Агроновський, зібравши петицію-звернення до керівництва табором від своїх та іногородніх учасників зборів з підтвердженням, що в минулому році в цьому ж таборі Курус пройшов мандатну комісію, документи були неодноразово перевірені і ним було здійснено сходження 5б кат. скл. Проте, марно. Ярослав на диво спокійно сприйняв всю цю возню тільки бурмотів під ніс «...Ну ну копайте, копайте,.. не там копаєте, шановні... Ха-ха, вони хочуть наказати Куруса, ну-ну» і т. ін.

Через 10 днів телеграма з підтвердженням прийшла. Збори були вже в розпалі. І пройшли напрочуд вдало та ефективно.

Уже дорогою додому, ми якось повернулись до цієї теми з розрядом, і тут Курус зі зневажливою усмішкою видав. Проблема була і велика, та до мого розряду вона не мала жодного відношення. Просто поспішність та показовість, з якою хотіли покарати мене та швиденько відрепортувати наверх, затьмарила голову виконавцям.

Справа в тому що по факту на збори приїхало 18 чоловік, а путівок у нас було тільки на 12, тобто 6 чоловік перебували на зборах незаконно. Простий дзвінок в бухгалтерію табору ставив хрест на всіх зборах, а не тільки на одному Курусу. При відсутності путівок потрібно оформляли збір по всій програмі, з дозволами, погодженнями, переліком інструкторів, випускаючих і т. ін., і організовується все це ще до початку сезону. Тому в даному випадку як керівник, що ставить спільні інтереси команди вище особистих, він так терпляче і покійно сприймав всі події, що відбувались. До кінця сезону Ярослав все-таки пройшов три маршрути вищої 5б складності та зробив солідний заділ на наступний сезон.

У мене в тому сезоні було 6 успішних сходжень 5б кат. скл. Два з них пішли на закриття норми КМС, інші чотири в залік на майстра спорту.

В ситуації, що склалася в 1987 році, ще раз проявився талант Ярослава як стратега, що передбачив можливий негативний перебіг подій, дав можливість отримати дозвіл та успішно завершити сходження на п. Комунізму.

Коли розпорядженням спорткомітету СРСР в серпні через цілу низку групових нещасних випадків? що сталися з командами, які брали участь в різних чемпіонатах, були заборонені всі спортивні сходження Курус подав уповноваженому по району (від якого залежали всі сходження в районі) комплект документів, з якого витікало:

Івано-Франківська федерація альпінізму за підтримки та під керівництвом обкому партії проводять звичайнісіньку експедицію на вищу гору

СРСР і присвячує це сходження ювілейній 60-й річниці Жовтневої революції. І жоден спортивний функціонер не ризикнув своїм партбилетом, навіть не намагаючись заборонити це сходження.

А взагалі нам всім дуже подобався Ош. Стара база в центрі міста на території стадіону. Свята Гора Сулеймана. Неповторні азіатські базари, зелений чай і манти. Та «фішкою» міста були його книжні магазини. Їх в місті нараховувалось біля 12. В перший приїзд, відвідавши книжковий магазин, ми не повірили своїм очам. Величезна кількість книг світової, російської, радянської класики стояла на полицях. Книги, за які у нас потрібно відстояти величезні черги чи зібрати сотні кг макулатури, тут стояли в вільному продажі.

В ті роки половина контейнера з спорядженням, який ми відправляли додому, була заповнена книгами.

Альптабір «Зесхо»

«Зесхо». Інструктор Калічук з відділенням

9. Альптабір «Зесхо», 1981 рік

В цей період нашим улюбленим табором був а/т «Зесхо». Доброзичлива чисто грузинська атмосфера, віддаленість від Центрального Кавказу давала можливість спокійно виконувати свої плани наскільки дозволяла погода. Інших перепон не було. А з погодою було по-всякому. Хто хоч раз потрапив в туман на льодовик Фетнарген і благополучно з нього вибрався, той запам'ятає цю туманну безмежність назавжди.

Свій особистий досвід блукання з двома відділеннями значківців по цьому льодовику згадую по сьогодні. Виручило, що я не ставив на мету в будь-яку ціну повернутись в табір, а головне не травмувати учасників, які і так з квадратними очима мовчки спостерігали, як ми, година за годиною, набираючи кілометраж, кружляли по льодовику.

Побачивши в розриві в туману пониження льодовика, пішли на спуск. Спустились на кабар-

«Зесхо». Після Шхари з групою підтримки

Начальник табору «Зесхо» Гугава та гол. бухгалтер, начальнику учбової частини табору Наумов проводжають команду табору на сходження

динську сторону, якраз на туристичний притулок. Прийняли нас райдужно. Після планової групи туристів залишився повний казан плову. Підкріпились. На десерт зібрали хто скільки захотів малини. Відпочили, просушилися і наступного дня благополучно повернулись в табір. Наше повернення пройшло напрочуд спокійно. Я аж здивувався, чого такий лібералізм. Десять чоловік блукало десь дві доби — і ось тобі: «А, самі прийшли, ну от і прекрасно».

Табору було не до нас. Виявилось що не ми одні в ці дні потрапили в таку перепитію. Заплутав в снігах Фитнаргена цілий загін новачків понад 100 чоловік разом з начучем і начрятю і там ситуація виглядала набагато серйознішою. Чудово цю історію у віршах відтворив наш неповторний Леонід Перчило.

Приключення в а/л «Зесхо»

Леонід Перчило

*Какое горе вдруг обрушилось на нас!
Пропал начуч, а вместе с ним начспас.
Мы поняли, что черти их несут
С попутным ветром в дебри Кара-Су.*

*Пришел отряд нахальных новичков
И сразу грубо требует значков...
Но почему же Любы с ними нет?
Померк в глазах у командорши свет!*

*Пропал еще какой-то новичок.
Сказал инструктор: это был сачок,
И если не приведут живьем,
Здесь мало пожалеет кто о нем.*

*А в это время, там на леднике,
Все было белым, словно в молоке,
Там ветер все сильнее завывал
И ноги голые Наумову лизал.*

*Тогда немножко пожалел начуч,
Что лазить в шортах вздумал среди туч
И молвил он: чтоб не попасть нам в гроб,
Под Шари-Тау сделаем подкоп!*

*И вот они пещеру роют дружно
Начспас спросил: а может быть, не нужно?
Могила мы успеем докопать,
Не лучше ли дорогу поискать?*

*Какое счастье вдруг обрушилось на нас:
Пришел начуч, а вместе с ним начспас
И перепуганные насмерть новички,*

*Внезапно вспомнив, что им нужны значки.
И с сожалением на них смотрел стажер,
Он на ледник уже, как лошадь, пер —
Хотелось так стажеру отличиться
И надо же такому получиться!*

*Мораль поэме этой не нужна.
У альпинистов жизнь и так сложна.
Когда ж пещеры роют новички,
То им медали дайте — не значки!*

Альптабори системи МАТ, Ачик-Таш 1982, 1985, 1987 роки

Починаючи з 1982 року, при організації висотних експедицій ми не могли оминати МАТівські табори. Це альптабори, організовані спеціально для іноземних альпіністів з метою сходження на вищі вершини Паміру: п. Леніна, п. Корженевської, п. Комунізму.

Все, що робилося на той час в «союзі нерушимому», особливо пов'язане з перебуванням у нас іноземців, і в альпінізмі в тому числі, мало свої перекося та свою специфіку.

Спілкування максимально обмежувалось. Розміщатись поряд заборонялось і. т. ін., при тому, що уже на самому сходженні все це не мало жодного смислу і обмежити його не було жодної можливості. Для мене згадується характерний для того часу випадок.

Як завжди, наші обласні спортивні функціонери не бажали розлучатися з грошима до крайньої межі. І тільки втручання в вищі партійні органи могли вплинути на їхню поведінку. Тому ми і старались будь-який захід присвячувати до якого партійного ювілею чи свята.

Так, і в цей раз всі учасники збору уже давно в Дараут-Кургані. Я з Курусом в Оші.

Наш щоденний маршрут: банк, спорткомітет, переговорний телефонний вузол, базар, база а/т «Ош». Чекаємо грошей від спорткомітету на вертоліт і поточні розходи по зборах. Після шести днів такого ходження, щоденних зв'язків у всі обласні інстанції... Ура, гроші надішли. Тепер швиденько в Ачик-Таш.

Практично кожен день ми зустрічаємось в місцевому спорткомітеті та на базі альптабору з куратором від служби, що опікувалася державною безпекою та моральними устоями її громадян, таким собі дядею Колею. І коли ми, радісні від отриманої звістки про отримані гроші вирішували проблему, а як нам власне тепер швидко добратись в Дараут Курган і потім в МАТ. Коля, проявивши симпатію до Ярослава, підсадив нас в вертоліт, який ввечері

Міжна «Лукова галявина»

того ж дня вилітав в табір.

Через дві години польоту ми уже на Луковій галявині. Запам'яталось, що летіло нас п'ять чоловік з величезним ящиком винограду і кількома ящиками шампанського. Прилетіли. Зустрів вертоліт черговий по табору. Виявився на земляк з Чернівців (були у нас на зборах в 1978 році). Допоміг з розміщенням, махнувши рукою на намети, що рядами вишикувались на галявині — вибирайте будь-який. Вибрали крайньої, поближче до вертольотного майданчика. Повечеряли в табірній їдальні. Курус бігом до керівництва табором (яке, до слова, повністю з москвичів) домоворитись про вертоліт на завтра. Приходить розчарований. Сказали, що в першу чергу іноземці, а потім ми, так десь через днів 5-10, якщо все буде нормально.

Зранку стоїмо біля намету. Погода прекрасна. Поглядаємо на п. Леніна і в бік табірної їдальні. Очікуємо екіпаж вертольота, який до сніданку робить пробний обліт, може, вдасться прояснити ситуацію з чергою. Ідуть. Попереду перший пілот і помічник мовчки проходять мимо, біля нас зупиняється механік. Розказуємо ситуацію, гроші на авіазагін поступили, а нас тут просто ігнорують. Пробний виліт завершився через 40 хвилин. Сидимо на рюкзаках. В цей час підходить один з тих, хто був вчора з нами в вертольоті. Представляється: зам. директора по режиму, майор Бурчиков. Хто такі, документи, пропуск, чому в режимній зоні, як сюди попали і т.ін.?

Курус розказує, що пропуск наш повинен бути в сейфі начфіна погранзастави в Сари-Таші, бо він у нас один на всю групу, а сюди ми прибули з ним разом вчорашнім вертольотом і займаємось організацією перевозок. Пом'явшись біля нас ще якийсь час, дає вказівку звільнити територію табору до вечора.

Сьогодні наш день! Знову мовчки мимо проходить екіпаж, залазять в вертоліт. Ми з Ярославом

Вид на МАТ зі схилу п. Петровського, висота 4400 м

Анатолій Карацуба. Льодовик Москвина

Акліматизаційний вихід на пік Петровського. Попов, Є. Микула, Д. Круль, О. Сергієнко

з сумом проводжаємо їх поглядом. Тут виглядає механік і махає рукою. Нам два рази нагадувати не потрібно. Бігом залазимо всередину. Злетіли. По ходу пілоти уточнюють, де група, і уже через кілька хвилин ми в Дарауті. А тут повна розслабуха. Народ засмагає уже більше тижня. Хто мумійо збирає в горах, хто в пошуках цікавих моментів на навколишніх горбах. В таборі чоловік 5 з 15. Кілька хвилин на завантаження всього, що було поряд, без розбору, вертоліт набитий під зав'язку, останнім протиснувся під самісіньку

стелю Іван Павлишак. Полетіли. Наступного дня довели решту з залишками вантажу. Ділились враженнями від ситуації. Розказують ті що залишились: ми в повному трансі проводимо поглядом вертоліт... Прилітає якийсь вертоліт, хапають все, що попало під руку, і полетів. Хто, куди, що далі, невідомо нікому, абсолютно не зрозуміла ситуація. Проте, слава Всевишньому, всі на місці. Збори почались.

Що було причиною такої поведінки екіпажу, достеменно невідомо, та впевнений, без харизми Куруса не обійшлося і тут.

***

Альпіністські табори союзу це ціла історія. А для багатьох і справа всього життя. В різні роки їх кількість змінювалась. Одні закривались, інші навпаки розширювались. В 70-х роках великою популярністю користувались виїзні філіали таборів. Послугами кількох з них користувались і наші альпіністи (Дугоба, Алай, Фанські гори, Дигорія).

Всього мені відомо про 27 із створених в свій час таборів Кавказу, Паміру, Тянь-Шаню.

Враховуючи, що альпіністською справою займались активні, небайдужі, люди то кожен з них старався, щоб від перебування в таборі в учасників залишились лише приємні спогади та пам'ять. Так з'явилась традиція виготовлення значків та знаків табору.

Надаю увазі наших читачів добірку знаків альптаборів, люб'язно підготовлену для книги нашим товаришем альпіністом Володимиром Бабієм.

Альпіністські табори профспілок СРСР

Кавказ, р-н Домбай. А/т «Алібек», Домбайська ущелина, а/т «Білолакая», а/т «Домбай», а/т «Червона зірка» — Домбайська галявина

Центральний Кавказ, долина річки Баксан.
 Альптабір «Баксан», альптабір «Юний альпініст» — один з перших альптаборів

Центральний Кавказ, ущ. Адил-Су
 а/т «Адил-Су», а/т «Шхельда», а/т «Ельбрус», а/т «Джантуган»

Центральний Кавказ, ущ. Адир-Су
а/т «Джайлик», а/т «Уллу-Тау»

Центральний Кавказ, Хуламо-Безенгійська ущ.
а/т «Безенгі»

Центральний Кавказ, Цейська ущ.
а/т «Цей», а/т «Торпедо», Пол. Дигора — а/т «Дигорія»

Західний Кавказ, ущ. Узункол
а/т «Узункол» (Гвандра)

Центральний ККавказ, Сванетський хребет, Грузія
а/т «Айлама», а/т «Зесхо»

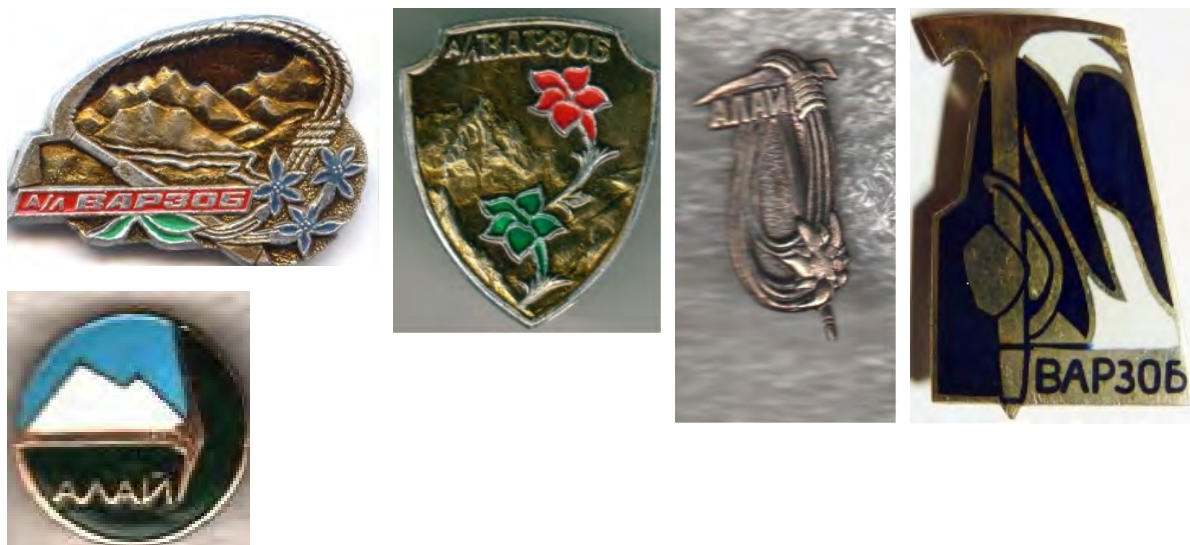
Центральний Кавказ
ІМС
(міжнародні альпіністські табори)

Памір, Тянь-Шань
а/т «Ала-Арча», уш. Ала-Арча, Киргизія

а/т «Алай», а/т «Варзоб»

а/т «Артуч», а/т «Альп-Навруз», а/т «Висотник», а/т «Горельник»

а/т «Дугоба», а/т «Талгар»

Памір

МАТ (Міжнародні альпіністські табори)

**Івано-Франківській
федерації альпінізму 20 років (1982 р.)**

**Всесоюзний жетон
«Рятувальний загін»**

**Контрольно-рятувальна служба
Прикарпаття**

Розділ VII

Ми пам'ятаємо

Ця сторінка про тих, кого уже немає з нами, але наша пам'ять постійно в думках та при зустрічах один з одним щоразу повертається до них, наших побратимів, однодумців, нашої молодості. Життя невимовно рухається вперед, рік за роком ставлячи перед нами нові завдання та проблеми. Незмінною залишається пам'ять про наших однодумців, товаришів по зв'язці та любові до гір...

Приємна подія відбулася осінню минулого року. Друзі, товариші та й просто хто знав Ярослава Івановича Куруса вшанували його пам'ять та спільними зусиллями виготовили та встановили на його могилі пам'ятник.

Прототипом пам'ятної стели стала улюблена гравюра Ярослава «Гори», яка постійно висіла в його кімнаті протягом більше 40 років.

Жовтень 2016 року.

Друзі та родина, що зібрались на відкриття пам'ятника Курусу Ярославу.

Кухар Іван, Мельник Іван, Мирося, Лена Сергієнко, Люся Масловська, Іван Мартинюк, Ірина Завалко, Олексин Богдан, Наташа, Юрій Восідлов, Валентина Курус, Андрій Третяков, Овчаренко Олександр, Шандровський Тарас, Челєнков Сергій, Стриба, Кисліцин Женя, Борищак Мирослав, Перчило Леонід

Ярослав Курус став легендарною постаттю не тільки в прикарпатському альпінізмі, а й в усьому українському. Усе своє життя всією душею він віддавав спорту мужніх і сміливих. І кожному його поступові в альпінізмі було притаманне додержання головних законів альпінізму: піклування про безпеку на маршруті як першооснову сходження, шанобливе відношення до гір, взаємодопомога і самовіддача в команді.

Ветерани, ті, хто штурмував з ним вершини, пам'ятають його молодим дужим легенем, керівником групи альпіністів, що сміливо йшов до вер-

шини з друзями, які зуміли в складних умовах сходження на Накра-Тау мужньо подолати знегоди непогоди і вийти переможцями, зберегти присутність духу, здоров'я всієї групи.

Для Ярослава Івановича Куруса альпінізм дійсно був не тільки спортом, а й способом життя.

Від імені ветеранів альпінізму висловлюємо глибоке співчуття родині Ярослава Івановича, його близьким, друзям, всім, хто знав цю людину зі світлою, чистою душею, справжнього патріота свого краю.

В церкві. Поминальна служба по померлих та загиблих

Вічна тобі пам'ять, Ярославе, людині, яка принесла на Прикарпатську землю любов до альпінізму, виду спорту, душа якого наповнена чистою дихання гір...

Ветерани альпінізму Прикарпаття:

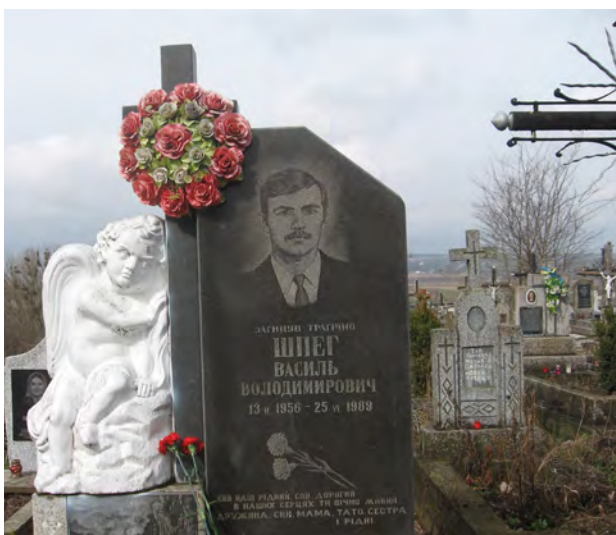
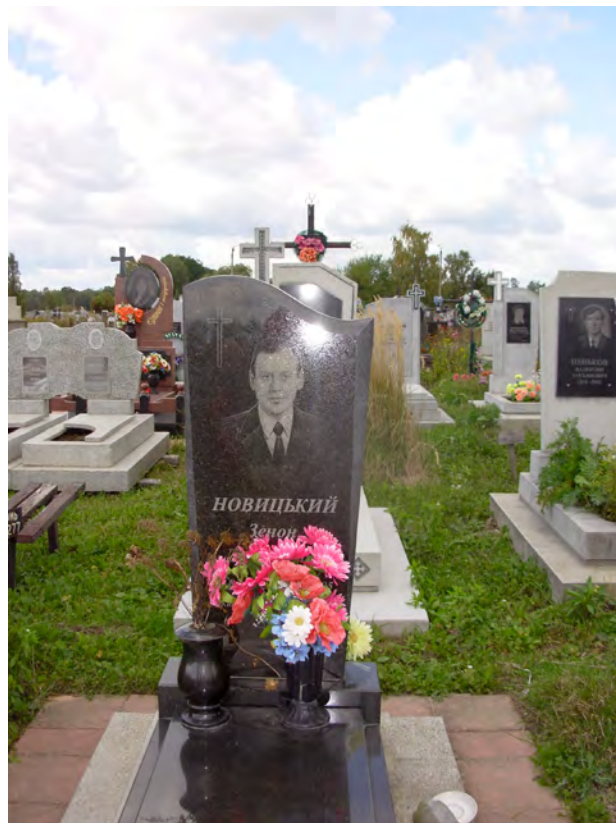
Ігор Рябоконт, Лариса Вербицька, Дмитро Круль, Леонід Перчило, Мартинюк Іван, Васідлов Юрій, Васідлов Андрій, Володимир Семиволос, Віктор Малахов, Горбунов Валерій, Юрій Процан, Валентин Водянін, Житній Євген, Сергієнко Олена, Ганущак Ірина, Ганущак Руслан, Віктор Клімко, Василь Бахталовський, Роман Красій, Григорій Мельник, Євген Микула, Олександр Єзовіт, Євген Кисліцин, Шандровський Тарас, Чорнорай Валерій, Маркович Богдан, Куровець Ігор, Лизанець Аркадій.

Сторінка пам'яті

Альпіністи Прикарпаття

які загинули в горах Кавказу, Паміру, Тянь-Шаню, Камчатки

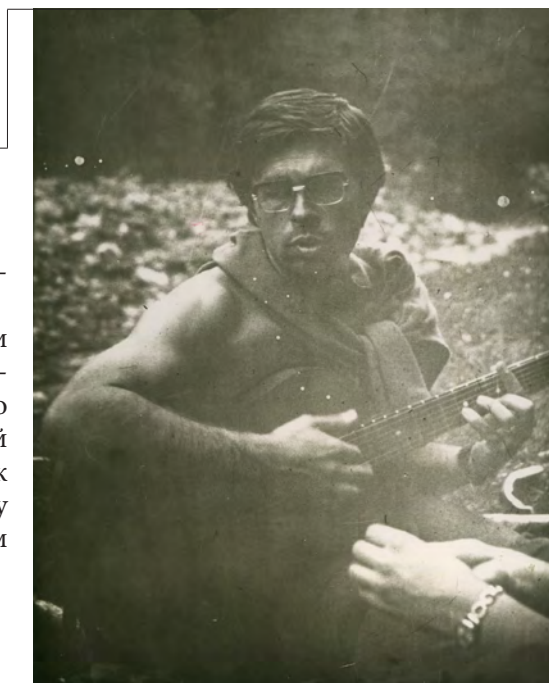
Кендзерський Юлій Й. Калінінград, 35 р. 1 р	20.07.1966	Дихтау, 5А	вирив гака з мотузкою
Солдан Ігорь Данилович, 2 р.	30.07.1974	Паміро-Алай, Чаратоо, 3Б	зрив напарником
Гетьман Олег Андрійович Івано-Франківськ, Україна, 25 р., 3 р.	09.07.1977	Цухгарті, 2А	обвал карниза
Мар'єнко Валерій Леонідович Івано-Франківськ, Україна, 2 р.	09.07.1977	Цухгарті, 2А	обвал карниза
Цимбалістий Ігорь Романович Івано-Франківськ, Україна, 3 р.	09.07.1977	Цухгарті, 2А	обвал карниза
Ромашкін Володимир Іванович Івано-Франківськ, Україна, 3 р	09.07.1977	Цухгарті, 2А	обвал карниза
Алфьоров Євген	12.05.1982	Вулкан Козелецький, Камчатка	в лавині
Ренда Євгеній Дмитрович Івано-Франківськ, Україна, 27 р., 3 р	18.08.1981	Домбай (Південний), 3А	зрив, помер в лікарні 21.08
Дем'яник Василь Остапович	06.08.1986	Креукса, 5Б	каменепад на бівуак в кулуарі
Шпег Василь Володимирович Каракуль, в складі збірної Киргизії 33 р, «Сніжний барс»	25.06.1989	Джигіт, 5б	обвал снігового карниза
Капирулін Ігор Іванович Івано-Франківськ, Україна, 33 р.	09.08.1993	Хан-Тенгірі	зрив при спуску на 6900 м
Волошин Дмитро (Івано-Франківська обл., м. Перегінськ) в зв'язці з Олександром Тараником, Львів	2012	Ушба, 5б, маршрут Габрієля Сергіані	загинули при сходженні, зрив на спуску

РЕНДА ЄВГЕНІЙ ДМИТРОВИЧ 1954 – 18. 08. 1981 р.

Євгеній запам'ятався як симпатичний скромний учасник походів та виїздів на скелі.

Володіючи гітарою, завжди був в центрі уваги на бівуаку та в поїздках. Фізичні дані та виявлені задатки характеру давали надію, що з нього виросте справжній альпініст, відповідальний та надійний товариш. І тільки трагічний випадок 18 серпня 1981 року при сходженні на вершину Південній Домбай на Кавказі не дали цим надіям збутись.

Відійшли у вічність:

1. Шморгун Юрій Данилович — голова обласної ради з туризму
2. Титов Герман Іванович — член МКК з спортивного туризму
3. Іщенко Віктор Степанович — член МКК з спортивного туризму
4. Новицький Зенон Леонідович — майстер спорту, керівник туристів ІФТУНГ.
5. Павлишин Борис Георгієвич — майстер спорту, керівник групи «Діпромiст».
6. Свистович Роман Корнилович — майстер спорту, ветеран шкільного туризму, Перегінськ.
7. Гуцуляк Володимир Михайлович — ветеран шкільного туризму, Снятин.
8. Захарія Роман Прокопович — ветеран шкільного туризму, Калуш.
9. Король Ростислав Євгенович — ветеран шкільного туризму, Долина.
10. Дуплеца Мирослав — ветеран шкільного туризму.
11. Бойко Михайло — ветеран шкільного туризму, Долина.
12. Олексин Лідія Іванівна — ветеран туризму, м/с з спортивн. орієнтування.
13. Озарко Олена Миколаївна — ветеран шкільного туризму.
14. Снісаренко Павло Микитович — ветеран шкільного туризму.
15. Николіук Андрій Степанович — ветеран туризму.
16. Павлович Володимир Георгієвич — першорозрядник, медінститут
17. Бородін Микола Іванович — першорозрядник, медінститут.
18. Гальчук Дмитро — ветеран спортивного туризму, Коломия.
19. Ільницький Зеновій Юстинович — ветеран спортивного туризму, медінст.
20. Виборний Володимир Федорович — альпініст, помер 2012 р.
21. Кобзан Тарас — ветеран спортивного туризму, Калуш.
22. Кропивницький Василь Юрієвич — директор турбази «Гуцульщина».
23. Проскурницький Анатолій Анатолієвич — ветеран шкільного туризму.
24. Грабiк Вячеслав Миколайович — ст. інструктор турбази «Срібл. водосп.»
25. Голей Євген Миколайович — ветеран шкільного туризму.
26. Чиркіна Лариса — першорозрядник, медінститут.
27. Бурнашов Геннадій — зав. відділом обласної ради з туризму.
28. Припхан Ірина Сидорівна — головний бухгалтер обласної ради з туризму.
29. Недобійчук Микола — начальник рятувальної служби.
30. Кірюшин Володимир Ілліч — ветеран шкільного туризму.
31. Луцький Ярослав Васильович — інструктор турбази.
32. Савчишин Борис Сидорович — директор обл. дитячої туристської станції.
33. Максимів Євген Михайлович — альпініст, помер 2012 р.
34. Генсіцький Ярослав Васильович — заст. голови обласної ради з туризму.
35. Худин Василь Дмитрович — директор спортклубу «Нафтохім», м. Калуш.
36. Малярчук Михайло Михайлович — інструктор ДЕТС.
37. Цимбалій Ярослав Харитонович — ветеран шкільного туризму.
38. Куцела Ярослав Юрійович — директор дитячої турбази Рибне.
39. Шкрібляк Андрій Прокопович — ветеран туризму.
40. Якимечко Богдан Михайлович — начальник контрольно-рятувальної служби
41. Курус Ярослав Іванович 17.03.1940 р. н., помер 12 травня 2013 р.
42. Калічук Юрій Михайлович 17. 04. 1950 р. н., помер 27 листопада 2005 р.
43. Кендзерський Бернард (Борис) Йосипович 1938-2009 рр.
44. Молчко Богдан Павлович (м. Стрий) 1929 р. н., помер 1979 р.
45. Шаробура Ігор (Стрий) 23. 07. 1949 р. — 10.07. 2008 р.
46. Безруков Роман (Коломия) помер 07. 03. 2005 р
47. Буддовський Олександр помер через декілька років після падіння на тренуванні у Бубнищі.
48. Павлишак Іван Опанасович 01. 01. 1951 р. н., загинув у вересні 2000 р.
49. Винничук Дмитро (Коломия, зрив на скелях в Бубнище у 2002 році).
50. Борищак Богдан Юрійович, 23.08.1949 помер 08.04.2007 (загинув при пожежі в будинку).
51. Кушнір Ігор, помер від інсульту у 2009 р.
52. Тюрін Володимир (28.07.1947 - 25.04.2004 р.) - організатор і керівник міської секції водних туристів.
53. Ласточкін Віктор - (09.11.1945 - 05.08.2005 р.) - альпініст, турист -водник.

Роман Захарів

Олександра Ліда
м. с., 13-ома чемпіонка України, багаторазова
призерка міжнародних змагань з сн. орґанізування

Дмитро Болшин

Богдан Борищак

Першою втратою серед альпіністів нашої секції була загибель Юлія Кендзерського при сходженні на вершину Дихтау, що в Безенгі в 1966 році. Юлій, маючи високий розряд, ходив на серйозні сходження. Місіс-Кош, чудесне місце. Пам'ятна табличка, присвячена Юлію, розміщена на цій галявині під суворим наглядом знаменитої Безенгійської Стіни з величних гігантів Кавказу.

З Ігорем Солданом я знайомий особисто, він займався в секції з кінця шестидесятих до початку сімдесятих. Був призваний на службу в армію в Московський округ і там продовжив ходити в гори з військовими альпіністами. Зібраний, розсудливий, тверезо оціючий свої сили та складність маршруту, мав всі шанси стати альпіністом високої кваліфікації. Обірвала всі плани трагічна випадковість — зрив Ігоря напарником по зв'язці при сходженні на вершину Чаратоо (Паміро-Алай). Мав Ігор і надійну підтримку та розуміння в особі своєї дружини Анни Солдан (Дутчак). Вона, будучи інструктором-методистом школи юних туристів при обласній раді з туризму та екскурсіям, сама будучи досвідченим туристом, підготувала не одну сотню школярів — майбутніх мандрівників.

На початок сезону 1977 року в інституті нафти і газу підросла молода дружня, технічно та фізично підготовлена команда. Успішні збори, організовані в альптаборі «Цей», могли дати поштовх до подальшого розвитку альпінізму в секції. Складні погодні умови, відсутність достатнього досвіду сходжень в таких умовах, як учасників, так і керівників сходженням, привели до трагедії, виходу групи альпіністів на сніговий карниз неймовірної величини, що раніше не спостерігалось на цьому маршруті.

В результаті обвалу карнизу загинули Володя Ромашкін, Валерій Мар'єнко, Вадим Гетьман, Ігор Цимбалістий. Всі вони були дуже різні, мали свої особливості, переваги, та разом це була сильна перспективно дружня команда. Володя Ромашкін — загальний улюбленець, гітарист, прекрасний скелелаз. Валерій Мар'єнко — скромний, мовчазний, вірний та надійний товариш та напарник. Вадим Гетьман — відмінник в навчанні — був відмінником у всіх своїх справах, чи то похід в Карпатах чи сходження на Кавказі. Ігор Цимбалістий за рахунок свого зросту доповнював всю групу, вирішуючи проблеми, які були не під силу іншим товаришам по команді.

В таборі «Цей» перед виходом

Підхід до маршруту

*Вадим Гетьман, Валера Мар'єнко.
Підготовка до виходу*

Підхід до в. Цухгарти

*Початок маршруту на Цухгарти.
За кілька хвилин до трагедії*

1977 р. Кавказ, Цей, Дігорія. Команда «Буревісника» в повному складі перед сходженням на в. Цухгарті. Володимир Бабій, Валерій Одинець, Вадим Гетьман, Валентина Степанова, Роман Бандрівчак (інструктор а/т «Цей»), Віра Калайтан, Ігор Цимбалістий, Іван Гафич, внизу — Олександр Булдовський, Валерій Мар'єнко, Володя Ромашикін.

ЛАВИНА

Володимир Кирилуша

Пам'яті

Євгена Алфьорова присвячено

Здравствуйте, Дмитрій.

Спасибо, что отозвались. Как раз, по просьбе людей, пишу несколько воспоминаний о Дальнем Востоке. Отрывок вам отправлю. Не будьте строги к ошибкам и стилю. Это, можно сказать, ещё версия...

С Женей я был знаком 2 дня. Он появился в секции, когда я служил в армии. Вернувшись, пришёл в среду (наш сборный день) и записался на восхождение на вулкан Козельский в группу, которую возглавлял Евгений.

Состав группы:

1. Алфёров Евгений;
2. Ткаченко Владимир;
3. Хлопунов Андрей;
4. Логозовская Ирина;
5. Кирилуша Владимир.

В пятницу вечером выехали на рейсовом автобусе до Чапаевки. Подход под вулкан часа три, уже

при полной темноте, по руслу ручья. Наверно, часам к 21 подошли.

Там стоял щитовой домик гляциологов (потом он сгорел). Столик и двое или трое 2-ярусных нар.

Обычно мы ночевали в палатках рядом, а в избушке девчонки. Но здесь нас немного было — заночевали.

Часа, наверно, в три ночи встали, в четыре vyšли...

Немного о секции «Эдельвейс». Возглавлял **Аграновский** Герман Леонидович с женой Людмилой Семёновной (и ныне здравствующей).

Я застал ещё таких волков, вернее «барсов», как: Вейзнер Алик, Клюквин Сергей, Лопатников Владимир, Гриценко Валентин, Неверов...

Гринкевич, Швецов, Березин потом основали другой клуб — «Кутх».

Мне посчастливилось участвовать в экспедициях Аграновских на Памиро-Алае и на Тянь-Шане. Сам я подходил к 1-му разряду, когда уехал в Ленинград.

Но, конечно, горы снятся!

Р. С. Евгений Алфёров похоронен в г. Елизово.

У Жени осталась вдова Лена Алфёрова и сын Алексей. Они жили в г. Елизово (час езды от Петр.-Камч.) в частном доме.

Проведывал их до своего отъезда в 85-ом. Пару лет назад нашёл в «Одноклассниках» Лену Алфёрову, г. Адлер. Написал, но ответа не получил. Может у вас получится с ней связаться...

Из нашей группы на тот вулкан переписываюсь в «Одноклассниках» с Ткаченко Володей г. Петр.-Камч.

*С уважением, Владимир Кирилуша.
22.03.2016г.*

Христос Воскресе!

Получил письмо от Сергея Дорошенко. Был он наблюдающим за восхождением на Джигит 6 кат. на Тянь-Шане. Ходили: Алфёров Е., Лопатниковы Владимир и Виктор, Кругляков Н., Гриценко В.-старший. 1981 или 82 год.

Так вот Женя спускался с трещиной в ноге. Попал в трещину. Сергей предлагал забрать рюкзак у него. Женя не отдал — сам донёс до лагеря. Волевой человек, Серёга пишет...

*С уважением, Владимир Кирилуша.
25. 04. 2016 г.*

«Эдельвейс!»

У нас была дружная компания начинающих альпинистов. Ходили на восхождения, трудились на спортивной базе, отмечали дни рождения. Да, если честно, все праздники. Мы были, как одна семья дружная, жизнерадостная, отзывчивая. Через нашу секцию «Эдельвейс» прошло много народу. Каждый год набор новичков происходил. Но до «больших гор» мало кто «доходил». Наверно один из десяти. Как правило, после первого восхождения ряды редели. Случались и свадьбы. Мы очень радовались. Люди в городах проходят, пробегают мимо друг друга. А в горах происходит концентрация жизни, событий. Даже время течет по-другому. Здесь нет неправды. Здесь «пальцы гнуть» и лгать бесполезно. Если ты разгрузил у девушки рюкзак и понес часть её ноши, то и в жизни ты понесешь невзгоды, как говорится: «...и в радости, и в горе...» Через год, к следующему сезону оставалось два-три человека из прошлогоднего набора. Но это уже была основа для будущих кристаллов. Горного хрусталя!

Вот и Питер!

Отслужил! После трёх дней на теплоходе из Владивостока, судно пришвартовалось в гавани Петропавловска-Камчатского. Два года пережил всяко и вернулся живой. Уже не таким,

как уходил. И битый, и вспыльчивый, и с хитрецой. Суровая, а может быть, ненужная школа жизни. Западный человек удивляется, мы русские, не улыбаемся на улицах. Думаю, за те сто лет, что ломали наш народ, не всякий улыбочивость сохранит. Бабушка моя, Акилина Омельяновна, уж точно редко улыбалась. Из зажиточной семьи, потеряв мужа на фронте, с тремя дочерьми сквозь войну и голод. И труд — бесконечный труд. У неё был один тост: «Щоб війны нэ було!» Так и армия наша, как производная от всех потрясений страны... Наконец-то, через два года, вернулся в секцию. Новые лица. Смех. Разговоры, планы на лето.

И сейчас, в ближайший выходной, группа формируется идти на восхождение, на Козельский вулкан. Вулкан не самой высокой сложности, по камчатским меркам. Последнее восхождение, так как снег уже тает вовсю, и позже будет не подойти. Закрытие сезона, можно сказать...

Особого настроения у меня не было, да и снаряжения и лыж. Но Женя Алфёров, наш старший, возражений не принимал.

И мы пошли впятером. В том числе девушка Ирина Логозовская, незнакомая мне прежде.

Господь даст мне шанс отыскать её в лавине. Может, не зря на две недели раньше из армии ушёл по случаю...

Божественная паутина плетётся. Ветер мироздания надувает паруса нашего сознания. И мы летим, наивно полагая, что сами управляем своей жизнью...

Ночевали в избушке у самого ледника. Все ребята были новыми моими знакомыми. Много говорили, шутили, смеялись. Ужин, чай на примусе. Я размораживался, оживал. Женя устроил конкурс, кто провисит на фалангах пальцев две минуты. Казалось, ну что такое две минуты. Но нет, тянутся они очень медленно. Очень непросто. Попробуйте!...

Встали затемно. Сначала дежурный кипятит котелок. Через полчаса будит остальных. Лёгкий перекус. Одеваем кошки на снегу. Осматриваемся — ничего не забыто? Всё! Пошли...

Чёрно-синее небо в звёздах. Огромных, мигающих нам о тайнах нашего божественного происхождения. Вулканы, блестящие под луной как сахарные головки, проступают, словно из небытия. И в нашем мире мерцают голограммами. Думаешь, отведёшь взгляд — раз, а их уже нет!

Прошли мимо камня, на котором через год заблестит табличка: «Здесь погиб альпинист...»

На плато ветерок, еще морозный с ночи, освежает лицо. Сон прошел. Пошли веселей.

Вот и гребень. Кошки скользят по обледенелым камням. Стараемся скальные участки обходить по снегу. Ребята все крепкие. Поднялись, застав восход солнца на вершине. Кто был на одном из трех вулканов этой группы: Корякский, Авача, Козельский. Знают, что оттуда видно.

Перопавловск-Камчатский весь как на ладони. Еще светится огнями в предзвездье.

А над океаном лучи еще невидимого солнца, как полосы от прожекторов на розовом небосклоне. И тучки, разбросанные рукой невидимого художника, находятся в самых нужных местах. Моя учительница рассказывала. От бесконечных этюдов на природе стала рассматривать окружающий мир, как картинку. И разглядывая небо, например, вдруг стала придирчиво корректировать: что здесь облака надо посветлее — белил добавить. А с другой стороны фиолетового... Но потом, говорит, все-таки опомнилась, собралась, и стала гнать от себя крамолу такую.

Но здесь ни один художник не потягается.

Когда загорается океан золотыми брызгами. И солнце, на которое только что смотрел открыто, вдруг становится ярче и взрывает все небо белым блеском. И включается шум просыпающегося ветра. И вздрагиваешь от недоброго карканья горного ворона, болтающегося на воздушном потоке.

И паутина испарений, разогретой равнины, закручивается в спирали ватных островков.

И вот уже город скрыт внизу.

И мы стоим на облаках!

И ветер в лицо! И молодость захватывает счастьем будущих свершений!

И мы кричим: «А-а-а!»

Радостные, отыскали записку предыдущей группы. Написали свою.

Рванули на спуск.

Лавина

Дальше трудно писать. Вот уже два месяца ни строчки. Пожалуй, попробую момент этот сухим техническим языком описать.

Спускаться надо было по каменистому гребню, по которому поднимались. Но мы пошли по снежному склону. Может, потому что следы другой группы увидели, может, память сыграла. Как раньше на этом месте со смехом скатывались, разгонялись и зарубались в спрессованный фирн

ледорубами, безрассудно радуясь друг перед другом молодецкой своей лихости.

Но мы пошли. И раздался то ли щелчок, то ли хлопок: «Хрум-м!» И склон двинулся.

Сначала скорость была небольшая. Мы и испугаться не успели. Но резкие вскрики Жени отрезвили. Наверное он приказывал сбросить рюкзаки с плеч и ледоруб с руки. Это первое правило. И он единственный из нас так и поступил. Рюкзак становится якорем в снежном плену.

Второе — делать плавательные движения, удерживаясь наверху потока. Сначала получалось, я даже приободрился. Если бы просто в ботинках... Но на ногах кошки. Их трудно выдергивать из снежной массы. И так, одна нога затянулась вниз, и ушел весь. Третье — натянуть шапку на лицо и капюшон. Не исполнил. И снег, как каша лезет в рот, глаза, уши. Языком выдавливаешь, снег, а он обратно забивает рот. И всё это на скорости, почти свободного падения. Только на «трамплинах» подлетаю и спиной: «Бац!» И вскрикиваю: «Ах!» — от удара. Видно, через камни или скалы лавина перелетает.

«О чём думал?» спросила меня Татьяна Чикинёва из нашей Сертякинской церкви в Подмоскowie. Точно помню, думал о маме. Было до слёз жалко её, родную. Так с армии и не дождалась меня. И какое горе ей и потрясение. И как ей жить теперь жизнь, потерявшую смысл?

Татьяна задумалась. Говорит: «Вас потому Господь сохранил, Володя, что вы в эту минуту думали не о себе, а о другом человеке».

Дальше я был в отключке. Но всё ещё падал, падал и летел в своих ощущениях.

Откопал меня Володя Ткаченко. Парень старше меня ненамного, ходит на рыболовецком траулере. Теперь ясно, откопал он меня, чтобы я стал свидетелем на его свадьбе.

Сам он чудесным образом оказался сверху лавины. Бегал, метался и наткнулся на мой сапог в снегу. Сначала я Володю увидел в черно-белом цвете. И не слышал, только видел мимику лица. Потом он мне врезал, и о чудо, проявился и звук, и краски. Говорит: глаза у меня открыты были и снегом залеплены.

Выбрался, огляделся. Перепаханное снежное футбольное поле. И где-то внизу, под ним, три человека. А время идет...

Ветер с мокрым снегом хлещет. Шапку потерял. Холода не чувствую. Ничего не чувствую, только ужас. Начинаем рыть снег. Выборочно. Интуитивно. Ладони горят! Наткнулся на горошину красную. Кровь! Позвал Ткаченко. Шурфуем ниже по склону. Больше багрового снега. Ниже...

Наткнулись на Женю Алфёрова. На голове рана. Нашелся тот камень... На неестественно бледном лице выражение боли и удивления. Жалко так. Володя спокойный, собранный, не паникует, щупает пульс, делает искусственное дыхание, массаж сердца. Поздно.

Я мечусь по рыхлому склону. Рыдаю. Кричу, зову Ирину. Невыносимо жаль девушку. Всегда женщин больше жалко. Думаю, что дальше и жить уже невозможно будет, если девочка эта погибла...

Вот сейчас пишу и думаю, оглядываясь назад. Не знал я тогда молитв. Но, наверно, очень просил! Так просил!

И Господь смилостивился. И позволил заступить невидимую черту. И войти в мир, в котором живы Ира и Андрей. И переменился гул ветра. И краски стали сочнее. И, вдруг открылся взгляду припорошенный снегом уголок рюкзака. Иркин красного цвета «Ермак». Бросился копать.

Слышу голос Ткаченко. Показывает рукой вниз по склону. Андрей Хлопунов сидит, сам вылез. В трансе каком-то. Ору, чтобы ко мне шёл, помогал. Думаю отвлечь его делом, стресс снять. Он не реагирует. Кричу: иди помогай Ирку откапывать, а то сейчас морду набью! Ноль эмоций!

Подбежал Володя. Копаем. Рюкзак сверху. Девчонка под ним вниз лицом. Переворачиваем. Жуть как страшно! Вдруг мёртвая? Жива! Почувствовали как-то. Лицо розовое и снег тает. Но губы. Никогда такого не видел. Разбухли, как у негритянки, и цвета почти чёрного.

Трашу за плечи. Пару пощёчин! Послышался вдох и застонала.

Ну, всё! Подняли, рюкзак не снимая, чтобы спине теплее было. Пытается оглядеться. Отворачиваем её от тела Жени, чтобы не напугать. Пусть отойдёт...

Решаем отправить Андрея и Ирину вниз в избушку. А самим спускать тело. Но не тут-то было. Они оба как привидения качаются. Вдруг не дойдут. Видимость плохая — метров на сто. Ледяная крошка с ветром.

Тогда другое решение. Володя провожает их. Переодевается. И мне приносит сухую одежду и горячий термос, а я на горе остаюсь с телом...

Петропавловськ-Камчатський

Вулкан Козельський

ДЖИГИТ ДАРИТ «СЕРЕБРО»

В сложных метеорологических условиях в течение пяти суток метр за метром продвигались альпинисты к вершине Джигита. И вот четвертого августа в 16 часов две зеленые ракеты взвились в фиолетовую гущу облаков как символ еще одной победы камчатских спартаковцев...

С большим нетерпением участники этого восхождения ждали подведения итогов первенства Центрального совета ДСО «Спартак». Наконец, радостное сообщение пришло в Петропавловск: за восхождение на пик Джигит по треугольнику северной стены Владимир и Николай Лопатниковы, Валентин Гриценко, Евгений Алферов и Николай Кругляков завоевали серебряные медали. Они уступили чемпионам первенства всего 0,2 балла.

Пик Джигит расположен в хребте Терсей Ала-Тоо. Его отметка — 5,230 метров — вторая по высоте. Находится он в 50 километрах от города Пржевальска, в верховьях правого истока реки Каракол. Сложен преимущественно гранитами. Отвесные стены пересекаются крутыми ледовыми поясами. Подобные стены еще два года назад нашими альпинистами не проходились. Для их преодоления нужен дружный, сильный коллектив.

Шхельда, Безенги, Памиро-Алай, Ала-Арча и родные камчатские вулканы — вот те «ступеньки», которые привели спартаковцев к победе. Настоящей генеральной репетицией покорения Джи-

гита стало прошлогоднее восхождение на 5200-метровый пик Гуамыш.

Горы слабым не любят — ни слабым телом, ни слабым духом. Только мужественные, отважные и смелые гордо поднимают ледоруб над покоренной вершиной. В любом спорте, а в альпинизме особенно, нет легких дорог, все они трудны. Уверенно идет по ним наша молодежь. Елена Даневич, Наташа Гутенева, Людмила Коваленко, Владимир Малофеев, Сергей Дорошенко и другие в альпинизме недавно, но уже хорошо освоили технику преодоления горного рельефа.

Минувший сезон для спортсменов-спартаковцев знаменателен еще и тем, что нашим тренерам-общественникам Людмиле Семеновне Аграновской и Герману Леонидовичу Аграновскому присвоены звания «Заслуженный мастер спорта СССР» и «Заслуженный тренер РСФСР».

Двери альпинистской базы «Эдельвейс», что расположена в районе 9-й школы, всегда открыты для тех, кто хочет заниматься альпинизмом.

В. КАРИНСКИЙ,
председатель секции альпинизма при ДСО «Спартак».

Статья в газете «Камчатская правда»

Гребень Джигита

По гребню Джигита

Евген Алфьоров. Джигит, 1981 р.

06.08.1981 г. Пик Джигит.

Переможці Джигита

ВАСИЛИЙ ШПЕГ, НИКОЛАЙ МЕШАЛКИН

*Вспоминает тренер сборной Кыргызстана
Валерий Денисов*

В году 1989 у нас состоялись альпинистские сборы. В Караколе базировалось несколько команд разных спортивных обществ. Я занимался сборной. К вершине пика Джигит вышла четверка — две связки. Мои товарищи по альпинизму Королев, Салфетников, Шпег, Мешалкин продвигались к вершине по сложному скальному маршруту категории 5б...

У меня возникло неожиданное ощущение тревоги. Поднял людей... Напряжение возрастало все время пока мы поднимались к перевалу.

Вот и перевал. На гребне вдруг увидели только одного Королева. Вот и он увидел нас.

— Мужики «улетели!» — кричит он с гребня сквозь надвигающийся туман.

Только эти слова мы и могли различить. Тут все затянуло плотным туманом. Сквозь его плотно как вата завесу ничего не видно и не слышно.

— Почему он оказался на гребне один, ведь шли в связках?

— Сам понимаешь — такие детали выясняются потом. Надо было действовать немедленно, не взирая ни на густой туман, ни на что другое. Первую группу я направил на Джигит тоже по тяжелому скальному маршруту 4А. Легче пути не найдешь. Вторую группу отрядил вниз для встречи вертолета и подготовки всего, что может понадобиться в чрезвычайной ситуации.

«Улетели» — значит сорвались вниз. Скальные стены Джигита высоки и суровы. Сотни метров отделяют подошву горы от гребня. Снег. Лед. Скальные ножи.

...После спасательных работ постепенно прояснилась детали ЧП.

Ничто не предвещало трагедии. Горы сияли под ярким солнцем. Четверка поднималась двумя связками Салфетников-Шпег, Королев-Мешалкин.

Крепкая альпинистская веревка, кажется, нерасторжимо связывает судьбы двух людей в одну-единую. У Высоцкого об этом спето:

*Надеемся только на крепость рук,
На руки друга и вбитый крюк.
И молимся, чтобы страховка не подвела.*

Кажется, что ничто не может разорвать такие узы. Но в горах ситуации развиваются непредсказуемо. Так случилось и на этот раз.

...Две связки вышли на вершину. В момент душевного торжества из-под ног ушла опора. Сорвался снежный карниз, на котором стояла четверка. Обрушился снежно-ледовый балкон, то есть карниз длиной в метров 150.

Связка Салфетников-Шпег падала вниз вместе с несколькими тоннами снега и льда. «Пролетели» метров 800.

Связка Королев-Мешалкин повисла на веревке почти у самого гребня. Веревка не подвела. Она серединой зацепилась за устойчивый кусок льда.

Когда отыскалась первая связка, оказалось, что Салфетников, ко всеобщему удовлетворению и изумлению отделался лишь повреждением колена. А вот Василий Шпег, его товарищ по связке, погиб.

Нечто подобное произошло и со второй связкой. Королев, придя в себя, закрепился и выбрался на северную сторону гребня. Он обнаружил, что Мешалкин, который был связан с ним страховочным концом, скончался от травмы. Скорее всего один из осколков карниза обрушился ему прямо на голову...

...Замечательные ребята. Надежные друзья.

Грандиозные горные вершины звали их к себе. Они отозвались им и соединили с ними свои судьбы... Теперь уже навсегда...

Мы их не забудем...

Ця стаття розміщена на сайті киргизьких альпіністів: Memorial.in.kg

Д. Круль

Василь Шпег, КМС з альпінізму, прийшов в секцію Івано-Франківського «Спартак» в кінці 70-х з своїми друзями Василем Дем'яником та Іваном Лисаком. Маючи природні дані до скелелазіння, проявив себе як перспективний альпініст. Посідав призові місця в чемпіонатах ДСТ та області зі скелелазіння. Підчас чергової експедиції обласної федерації в Паміро-Алаї — Коксу познайомився з киргизькими альпіністами-геологами, що працювали в районі Коксу, і разом з Василем Дем'яником залишився працювати в центральній середньо-азіатській геолого-розвідувальній експедиції. В порівнянні з Карпатами тут була можливість ходити в високі гори майже круглий рік. І результат не забарився. Вже в 1987 році в складі збірної Киргизії Василь брав участь в чемпіонаті союзу, що давало можливість виконати норматив МС СРСР з альпінізму, а в 1988 році отримав звання «Сніжний барс» СРСР за сходження на всі семитисячники тодішнього союзу (п. Комунізму (7495 м), п. Леніна (7134 м), п. Корженевської (7105 м), п. Перемоги (7439 м) та п. Хан-Тенгри (7010 м).

Василь Дем'яник. Скелі. Бубнище

Василь Шнег, л. Москвіна

Василь Шнег, Памір, 1987 р.

Василь Дем'яник на скелях в Бубнище

Василь Шнег у похідній майстерні, 1985 р.

НАС ПОЛИШАЮТЬ НАЙКРАЩІ...

Сергій Челенков.

Пам'яті Ігоря Капируліна

Не секрет, що альпінізм — складне заняття з технічної точки зору. Це і подолання прямовисних скель, і рух по зрадницьки ненадійному снігу, який чи то обвалиться під тобою лавиною, чи то відкриє зяючу прірву тріщини, аж холод по спині. А ще тонкий натічний лід на скелях... Бувало, застрягнеш десь, вчепишся руками, як у чеку гранати, в скелі і боїшся вдихнути на повні груди, бо навіть це може відштовхнути тебе від стіни. Це і безсонні ночі перед складним сходженням, коли розумієш, на що замахуєшся. Найцікавіше — що йдеш свідомо, роками удосконалюючи техніку, в черговий раз оцінюючи свої можливості, так часом і не досягнувши рівноваги між «хочу» і «можу». Це два великі балансири, які на рівнині здаються простішими, а тут, у горах, як у сапера, помилитися не можна. Адже кажуть, що сенс життя — в досягненні рівноваги. За цими словами стоїть дуже багато. В принципі, я згоден. Уся штука в тому, що ми маємо справу безпосередньо з Її Величністю Природою, конкретні прояви якої ми можемо побачити і відчуті. Часом здається, що можеш гори перевернути, але варто впнутися, і стає зрозуміло, що з природою можна тільки співіснувати, але аж ніяк не боротися.

Якось ми здійснювали сходження на пік Леніна — памірський семитисячник. Десь на висоті 5100 метрів поставили намети і лягли спати. Спати не хотілося, і серед ночі я виглянув назовні. Я був вражений видовищем, що мені відкрилося. Повний місяць, небо таке чорне, яким

буває тільки чорний колір. Зірки яскраві, пульсують. У такі моменти здається, що Всесвіт живий і десь є світи, подібні до нашого. Холодне світло місяця висвітлювало схили гори. Масштабність всього мене вразила. Я відчув всю свою дешицію і нікчемність перед цим громадям. Здавалося, що я піщинка в нагромадженні Вічності. Куди ми ліземо, подумав я, з ким хочемо боротися? Хто ми такі зі своїми наметами, льодорубами, консервними бляшанками? На вершині ми все-таки були. Усе закінчилося благополучно. Але, я думаю, тому, що Природа милостиво відкрила свої двері, і ми прослизнули туди і назад, поки вони не зачинилися. Смішно говорити, що ми підкорили вершину, — її не можна підкорити. Вона вічна. На неї можна тільки зійти.

Альпінізм важко уявити як заняття однієї людини. Звичайно, видатний альпініст Райнхольд Месснер поодиноці піднявся на Еверест і на багаті інших вершин: восьмитисячники, технічно складні маршрути. І в цьому полягає досягнення людини в розширенні її можливостей. Однак мені здається, що по-справжньому можна бути щасливим, якщо можеш розділити радість сходження ще з кимось. Хочу зупинитися на ролі напарника по зв'язці, людини, з якою пов'язаний однією мотузкою, і якій маєш — а вибору немає — довіритися на всі сто. Це дуже складно, а іноді і неможливо — знайти таку людину. Можна ходити в гори довго і наполегливо (і успішно), але так і не мати її.

Поняття «напарник по зв'язці» — комплексне. Це і чисто спортивні якості людини, і особисті — скажімо, риси характеру і так далі. Я вважаю, що у мене була така людина. На жаль, була, бо її вже десять років як немає. Мій напарник загинув під час спуску з вершини Хан-Тенгірі на Тянь-Шані в 1993 році. Це Ігор Капирулін. Я не думаю, що запізно стверджую це. Мені вже тоді здавалося, що це так. Тому було досить прикладів. У 92-му році у нас були збори на базі альпштабу «Уллутау». У нашій групі з чотирьох чоловік спочатку все проходило невдало. На першому сходженні Юра Гайдаш провалився в тріщину. Усі ми знали, що в такому випадку треба робити. Нас цього вчили. Але чомусь тільки Ігор першим спустився в тріщину до нього і надав допомогу.

Взагалі збори переслідували невдачі. У другій групі теж був нещасний випадок — хлопці сильно забилися на скелях, на щастя, всі залишилися живі. За 20 років моїх занять альпінізмом я вперше бачив, щоб за постраждалими двічі прилігав вертоліт. Зазвичай це дуже дорого, тому так не буває. Закономірно, що на тренерській нараді постало питання про дострокове закриття

зборів. Перед цим я не один день придивлявся до масиву гори Уллутау, що нависала над табором, — надто красива була. Часто дивився в підзорну трубу на головну вершину, на маршрут 5Б по Північній стіні, прямій, як струна. Консультувався у хлопців і запропонував Ігорю сходити в двійці. Він відразу погодився, його ніколи не треба було довго вмовляти. З тим ми виступили на тренерській нараді і зуміли відстояти ідею. Щоправда, ситуація була напружена. Ми не могли собі дозволити більш-менш серйозної і взагалі жодної надзвичайної ситуації. Ретельно готувалися, добирали спорядження, зважували кожен грам. У двійки рюкзаки завжди важчі, ніж у четвірки. Мені здається, що той рік був піком моєї форми. Давалася взнаки впевненість у своїх силах, настрої. Перед цим ми сходили в групі 5А і 5Б на Джайлик.

Та й хотілося реабілітувати івано-франківські збори в очах інших.

З тим ми і вийшли на маршрут. Ночували під стіною. Щоправда, скільки того сну, якщо виходити о другій годині ночі, складна це справа, однак. Спочатку ми йшли по льодовику. Темно було, місяць ще не зійшов, ледве-ледве відсвічувало від снігу. Під бергшрудом зв'язалися. Починався крутий льодовий зліт — 400 метрів за описом. Крутизна від 45 до 75 градусів угорі. Зв'язалися ми австрійською рудою мотузкою — якось ця мотузка завжди мене заспокоювала, коли я відчував її капронове тіло діаметром 11 міліметрів. Хоч вона була і старенька, але ми їй довіряли. Спочатку йшли одночасно: Ігор попереду, я за ним. Кішки, льодоруби, молотки. Льодобури не крутили. Проїшли півсхилу, а фактично страховки жодної. Розуміли, що так не ходять — небезпечно, не за правилами. У якийсь момент ми з Ігорем зупинилися перепочити. Розмова вмістилася в пару фраз. Зійшлися на тому, що йдеться добре і краще б швидше. Весь подальший шлях мовчали. Особисто я вгризався в лід всіма чотирма, думаю, не дай бог прослизнути, у Ігоря троє дітей. Кожен з нас розумів, що в разі зриву будь-якого з нас результат буде той самий, і ніщо нас не врятує. Я багато разів повертався до цього моменту і щораз, звичайно, погоджувався з тим, що все було неправильно, так не годиться. Але це було як крик душі, як у пісні Висоцького: «А у дельфина изрезано брюхо винтом!». Буває такий стан душі, плюс удача, звичайно...

Коротше, на одному диханні вийшли на скелі. Було ще темно, і по скелях в темряві лізти не хотілося. Посиділи півгодинки, подрімали. Сяк-так розвіднілося. Пролізли ключовий вертикальний

камін швидко. Порівнявши свій темп із попередніми групами, які я спостерігав і з якими консультувався, ми з Ігорем подумали, що було б реально сьогодні бути на вершині, тільки невідомо коли, звичайно. А перед цим групи ходили з ночівлею, ночували перед вершиною. Коротше, восьма година ранку, час першого ранкового зв'язку. Радист щось довго нас не викликає, я втручаюся, тому що бачу, що з боку Грузії валить дужа снігова хмара, от-от накриє. Пам'ятаю, позивний у нас був «Ток-16». Ну і кажу: дві мотузки до вершини. Хлопці говорили, що внизу ніхто не повірив. Потім задрали вгору підзорну трубу і побачили дві крихітні крапочки. О 9 ранку ми стояли на головній вершині. У цей момент нас накрила хмара і тихо пішов сніг, як під Новий рік. Спускалися в суцільній мряці, в снігу. Спуск був досить довгим, по гребеню. Але на перевал Гарваш ми таки потрапили. Під перевалом внизу вже було тихо, сіявся дрібний дощик. Ми ще були зв'язані мотузкою, хоча всі складні місця вже пройшли. Сіли на камені перекурити, мокрі вщент. З рукавів сочилася вода, дощ тарабанив по касці, але на душі було радісно. Я кажу: «Давай посидимо, бо це найсолодший і найважливіший момент сходження, коли всі емоції ще з нами, і все ще таке свіже і було нещодавно, а спустимося додолу — і все вже буде не так...». Просто стояв клубок у горлі, чи то від радості, чи то від печалі. Чи могли ми думати, що 5Б сходимо за 12 годин!

Не хочу нікого образити, але я думаю, що не з кожним би міг сходити ось так, у пориві. Головне, сумніву не було жодного. Ми просто працювали, зайвий раз і двох слів не сказали. Порозуміння було повне. Мені здається, ми були одним цілим і доповнювали один одного. Ігор — впевнений, вибуховий, а я більш обережний, іноді навіть скептик — щось на кшталт холодного душу. Якось ми в групі йшли на свою першу «шістку А» — вершину Далара в Узунколь. Ігор йшов попереду, а я його страхував. У якийсь момент він заметушився на складному місці — ніяк не міг знайти місце для страховки. Я йому кажу: забий гак, повисни, відпочинь, озирнися навколо. Потім він мені сказав: «Знаєш, я так і зробив, і відразу заспокоївся». Після сходження на Уллутау нас начебто зв'язала якась незрима нитка. Так що ми після зборів ще залишилися, щоб сходити на знамениту Ушбу з групою інструкторів, на «шістку». Але, на жаль, закінчилися гроші — проза життя, виявляється, в горах вони теж потрібні! — і ми поїхали.

На наступне літо ми збиралися в експедицію на Тянь-Шань, на пік Хан-Тенгри. Усічними з групою

кандидатів в експедицію пішли на Говерлу. Потрапили в сильний мороз, та ще й в ураган. За метеозвітом швидкість вітру була 40 метрів на секунду. Тепер я знаю, що це таке. Ніколи ще на гору мені не доводилося повзти рачки. Вітер просто валив, до того ж нічого не було видно. Ми з Ігорем так разом до вершини і доповзли. Додому приїхали — а в місті дерева лежать повалені. Була б у нас група слабша — не оминули б біди. От тобі і Говерла! Немає простих гір, повірте.

На Тянь-Шань їхали з Ігорем з легким серцем, повні впевненості, і ніхто не знав, що він звідти вже не повернеться. На Хан-Тенгрі все спочатку йшло добре, за планом, але в якийсь момент я захворів. Щось було незрозуміле з серцем. Я в житті не хворів, а тут раптом таке. Коротше, коли я очуняв, треба було наздоганяти графік виходів, які всі вже зробили. Вранці я зібрався виходити з лікарем нагору, на 5500. Ігор відразу заявив, що піде зі мною. Але ж тільки вчора він спустився вниз і міг відпочивати два дні. У цьому був весь він.

Ми йшли втрьох. Я відчував себе просто відмінно. Хотілося рвати і метати. Десять на повороті, біля входу в довгий лавинонебезпечний кулуар піку Чапаєва мені раптом стало погано, до такої міри, що я кинув рюкзак, розвернувся і почав

спускатися. Йшов як на автопілоті. Всі розуміли, що треба якомога швидше скинути висоту, з набором якої хвороби йдуть вперед семимильними кроками. Після цього виходу я остаточно зліг і знаходився на базі. Іноді стан був просто критичним. Взагалі, якби мені не стало погано і ми не повернулися назад... — як виявилось, трохи пізніше з піку Чапаєва зійшла просто гігантська лавина, в якій загинули двоє англійців і троє алматинці. А ми майже за ними йшли. Це був мій останній вихід нагору з Ігорем. 9 серпня 93-го року на спуску з вершини Хан-Тенгрі Ігор зник. Причини досі не з'ясовані. Мені здається, в цій історії є якась таємниця.

Я іноді долучався до висотних малярних робіт, які проводив клуб, а Ігор працював малярем-висотником. Якимось ми фарбували один козловий кран, і було таке місце незручне, куди дуже важко було дістатися і пофарбувати. І ми почали придумувати різні пристосування, щоб і застрахуватися, і дістатися. Коротше, мудрували-мудрували, і, поки ми це робили, Ігор, балансує на рівновазі, — звичайно, зі страховкою, але більше такою психологічною, горизонтальною — дістався туди і зробив усе за 10-15 хвилин. Знову ж був в цьому весь він, енергія з нього просто йшла... Він був дуже впевнений і сильно заряджений, я б сказав.

Так уже помічено, що від нас ідуть кращі. Ігор був найкращим із нас. У 94-му році ми організували спеціальну пошукову експедицію на Хан-Тенгрі, яка, на жаль, не дала результатів. Тоді ми досягли висоти приблизно 6400-6500 метрів. Погода була хороша. Видно було добре. Я стояв і дивився на холодні схили безжального мармурового велетня — так ще називають вершину Хан-Тенгрі — на ці величезні простори, і, як тоді на піку Леніна, в черговий раз переконувався, наскільки вразлива людина, як мало може часом від неї залежати тут. Цього разу двері зачинилися раніше. Напевно, там на небесах є потреба в хороших і світлих душах, але з цим не хочеться миритися... Я іноді думаю, не рідко навіть, а постійно — навіщо це все і заради чого? І думаю, що правильна відповідь ніколи не буде знайдена. Поки живе людина, вона буде занурюватися в глибини океану, і намагатися полетіти в космос, і зійти на найнепрístupнішу вершину. Напевно, у кожного в житті є свій Еверест. Але нехай пробачать нас наші жінки. Ми перед ними в неоплатному боргу.

ТЯНЬ-ШАНСЬКИЙ ЩОДЕННИК

О. Єзовіт

9.07.1994 року на Тянь-Шань вирушила невелика експедиція для пошуків тіла Ігоря Капируліна, що торік не повернувся з вершини.

1994 рік, початок липня. У спорожнілому приміщенні школи на вул. І. Франка — голоси, стукіт молотків, гучні кроки. Ми пакуємо експедиційний вантаж, заколючуємо діжки, що гордо іменуються баулами. Тремтячою рукою в список заноситься запис: «Баул №13 — 15 пляшок горілки». Ми їдемо на Тянь-Шань, шукати на схилах Хана сліди трагедії минулого року. Нас дев'ятеро людей, зі складу торішньої експедиції — тільки Сергій. Ми сповнені віри в успіх — нам здається, що тактичний план пошуку забезпечує максимальний результат. Як же ми помилялися...

Ці щоденники — моя перша спроба вести записи в горах. Вам судити, наскільки вона вдалася. Два шкільні зошити по 18 аркушів — в них 40 днів надії, розчарувань, довгого очікування і сьомого поту. Події виходів записувалися в щоденнику після повернення, щось забулося, щось додалося. Вибрати яскраві уривки для друку — складно, але якщо є бажання — можна. Бажання є, а який результат — судіть самі.

9.07.94. Від'їзд. На вокзалі проводжають друзі. Не фотографуємося — старе альпіністське правило. Прийшли Кузнецов, Чернописький.

Наше завдання досить складне. Реконструкція подій проведена на основі опитування учасників, тому в дечому суперечлива. Слухали запис розбору події на місці, говорили з хлопцями, будували тимчасові графіки руху — виходить, що ніхто не бачив, куди пішов Ігор з вершини: зв'язок не було. Вирішили, що зірвався на «ножі», — федерація погодилася з нашими висновками. Тому будуємо тактику пошуку на підйомі з півдня — шляхом сходження. У нас солідне забезпечення — 21 баул з продуктами (73 найменування), спорядженням і предметами побуту. Тактика пошуків передбачає по 4 виходи кожної з двох груп з поступовою установкою таборів і заповненням їх продуктами і спорядженням на всі випадки життя, включаючи тривалу відсидку, є запас часу на негоду.

Підсіли Волошин, Круль. Ми в повному зборі. Довга дорога почалася.

17.07.94. 10.00. Зараз вилітаємо з Каркари на льодовик Півн. Інильчек. Вчора дісталися

на «Камазі» з Алмати, в Каркарі — МАТ (МАТ — міжнародний альпіністський табір, господарство Казбека Валієва). За теперішніх часів дорогу доводиться ураховувати! Так можна з'їсти і висотні пайки... В Алмати 1 теньге = 1 тис. купонів. Тут стати мільйонерами нам не світить. А витрати — ой-ой-ой! «Камаз» до Каркари — \$ 360, вертоліт на Інильчек — \$ 2120!

Перший облом: Казбек не радить іти з півдня. На Півд. Інильчеку нікого немає, погана снігова ситуація, багато тріщин. Нічого не вдієш, летимо на північ. Летіли хвилин 25. Сіли на морену біля МАТа (не того, що в Каркарі). Швидко вивантажуємося, намагаючись відокремити наш вантаж від МАТівського. Вихор від гвинтів гне до землі. Нарешті вертоліт злітає і бере курс на Півд. Інильчек. З ним летять Іван і Сергій розвідати снігову ситуацію. Виявляється, обстановка нічогенька, але вже щось змінювати пізно.

Ставимо табір, намети, кают-компанію, розпаковуємо вантаж. Висота 4100 — стрибок з Каркари пристойний, але самопочуття нормальне, щоправда, Док поміряв мені тиск — 190!

19.07.94. Сьогодні перший вихід. Тактику довелося терміново перекроювати, тому що Хан з півночі — 5Б, а не 5А, як із півдня, і тут, хоча таборів на стіні стільки ж, їх роль і, отже, завантаження — зовсім інші. Намагаюся перерозподілити продукти по таборах, але виходить погано. Тим більше, що на перший вихід ідуть не всі. Погано почувають себе Мирон, Андрій і Вася, у мене тиск, Док не пускає мене і з солідарності залишається сам.

На 4500 виходять Іван, Діма, Богдан і Сергій. Беруть по 2 кг продуктів, спорядження. Перший вихід — сильно не розженешся. Ми їдемо на акліматизацію під Баянкол. Спостерігаємо рух на Хані. Погода відмінна. Годині о 12 піднімаємося на плато під Баянколом і зустрічаємо чехів. Вони схопили «холодну» в районі вершини.

О 15.00 пробую зв'язатися з Іваном. Рація мовчить. Не чути в ефірі і МАТ. Іду до МАТівців. Вони п'ють бражку. МАТ в ефір не виходив, і домовитися про зв'язок з їх рації не вдалося (це особливий випадок, не для друку). Виходжу на зв'язок у наступний сеанс і передаю навімання, що виходимо завтра. Готуємося, беремо купу мотузок, бензин, по 5,7 кг продуктів.

Вася запрошує в кают-компанію чехів. Їх теж 9 осіб. На жаль, у одного з них день народження, так що наші плани лягти раніше деяким чином змінюються. У них слив'янка, у нас — «спонсорська» ковбаса, кава. Розходимося не пізно — близько 11-ї. Вночі валить крупа.

21.07.94. Наша група спустилася з 4500. Вийшли вчора, на морені під Північним ребром зустріли наших хлопців. Виявляється, їх рація не працювала — як ми потім здогадалися, дві рації не були заряджені.

Йдемо в кішках, але без зв'язок, упереміш з корейцями. Підйом по схилу, як на Говерлу. Корейці йдуть повільно. Обходжу двох і зупиняюся біля бергшрунда, де навішено червону мотузку. Пропускаю корейців, потім Андрія з Мироном, стаю на перила. Крутий підйом метрів сім, потім виположування і осипний гребінь, на якому Іван рекомендував відпочити.

Поки чекав Дока з Васею, пропустив повз себе ще трьох або чотирьох корейців. Поговорили (!), вони пригостили чаєм, я їх — родзинками.

Док і Вася відпочивають, я йду далі. Косі перила, сніговий зліт. Сніг розкис, під ним лід, кінець перил не закріплений — пильнуй! Ще один зліт, за ним другий, далі видно перегин. Ледве дихаючи, виповзаю на перегин — і бачу, як вправо-вгору йде довгий-довгий гребінь. Трясця! Але тут чую ліворуч голоси. Крок в той бік — плече, а на ньому намет! Це табір 4500 — одна висотка. Чую виклик. Зв'язок чіткий, але слабкий. Призначаю додатковий зв'язок на 16.00 до підходу Васи з Доком.

Попивши чаю, починаємо копати печеру. Андрій вже розмітив входи і риється, як борсук. Кличу Васю, Мирона. Двоє риють, двоє відтягують сніг на карематі. Док гріє воду. До 19.00 відрита пристойна печера з лежанкою на 6 осіб. Але ночуємо все-таки в наметі, бо ознак негоди немає. Ніч проходить погано. Майже у всіх болить голова.

Вранці встаю о 5.45. Ясно і холодно. Близько сьомої підіймаю хлопців і починаємо снідати. Корейці виходять нагору — вони відразу пруть на 5700. Ми йдемо на спуск після 8.00. Після червоних перил вішаємо свої мотузки і швидко човниками вниз. О 10.00 ми в таборі. Випиваємо море киселю, сушимся — благо день сонячний. Трохи пізніше з Сергієм і Богданом займаюся розкладкою спорядження і продуктів. Вони хочуть виходити відразу на 5700. Приходить Заріпов з МАТа, каже, що з півдня піднімаються — тріщини прохідні. П'ємо какава, Іван наливає по 30. Лягаємо в 21.00.

22.07.94. Група Івана вийшла в 8.03. Погода нормальна. Близько 10 встали інші. Після сніданку вирішили влаштувати лазню. Наносили води в діжку, нагріли 2 відра, всі помилися. Останнім мився Вася, як недорізаний буржуй. Потягнув у Івана великий поліетиленовий пакет, встановив його вертикально на лижних палицях і сидів у ньому, як бовдур в акваріумі.

На обід запросили чехів. Вони всі з Праги. Злегка порушили 13-ту бочку.

Після обіду мете сніг, спустився туман. Розкидали вантаж на завтра. Плануємо ночувати на 4500. В 20.00 зв'язок — мужики не дійшли до 5700, ночують під останнім злетом.

Прийшли гості з МАТа: Льоша, Заріпов з Танею і ще один Льоша з ще однією Танею. Співали пісень. Сніг валить великими пластівцями не перестаючи. Раз у раз збивали сніг з тенту. Вітру немає.

Наші плани істотно змінилися. Хан з півночі — це стіна 5Б кат. скл. Та й погода на Півн. Інильчеку більш примхлива. Проте до кінця четвертого дня роботи експедиції було встановлено табір 4500 і досягнуто висоту близько 5500 м...

23.07.94. Всю ніч ішов сніг. Встав близько шостої — погода ясна, але внизу клубочиться чорнота. Від Хана валить пар, як від паровоза. Цікаво, це що-небудь значить для погоди? З цього боку на «гору крові» він схожий не дуже, хоча верхова вежа сильно відрізняється за кольором від масиву і має червонястий відтінок.

Ходив, думав, на скільки призначити вихід. На снігу — клишоногі сліди туди-сюди, схоже, виходив Андрій. Вирішив виходити годиною пізніше, о 9.00. Розбудив хлопців о пів на восьму. Вийшли о 9.20. На морені зробив зауваження Андрію за відрив від групи на льодовику. Вдягаємо системи. Іван по зв'язку попередив, що на схилі тріщини, Скорняков на лижах провалився. Зв'язуємося всі 50-метровим репшнуром.

Іду першим, сніг щільний, сходинки б'ються добре. Метрів через 200 провалююся по коліно — пішли тріщини. Намагаюся визначити за кольором снігу — марно, гарантії немає. Роблю 2 вдихи і видихи на кожний крок. Трохи повільно, але ми в зв'язці, і потрібно тримати темп. Погода начебто нормальна. На останньому злеті перед бергшнурдом раптом різкий шквал справа, і все застилає серпанком. Відразу схоплює морозом руки в мокрих бавовняних рукавичках. Вискакую під бергшнурд. Вітер пронизує наскрізь. Поспіхом дістаю з рюкзака жилет і анораки, натягую (яка дурість!) вовняні рукавиці просто на мокрі бавовняні. Оглядаюся: хлопці підходять, значить, можна йти.

Клацаю жумар на червону мотузку і лізу по стінці практично на передніх зубах. Пальці правої руки — як деревинки. Вітер свище і б'є капюшоном по обличчю. Нарешті вискакую за перегин — вітру немає! Сипле дрібний сніжок. Падаю на осип. Рук не відчуваю. Б'ю ними об коліна, поки нарешті не відчуваю різкий біль у правій. Відходять обидві. Вилазять Мирон і Андрій. Йдемо на другий зліт і за забитими снігом сходами піднімаємося до 4500.

В нашому наметі хтось живе. У печері залишив речі один японець. Андрій почувався недобре, Вася кашляє, Док хрипів ще внизу. Влаштуємося: ми з Васею в печері, інші в наметі. За півгодини до зв'язку і у мене починає дерти в горлі, кашель, температура. Готуємо в печері. Їсти не хочеться, поки мужики чвакають, сиджу навпочіпки біля печери.

Японець уже прийшов і теж щось готує до біса пахуче. Його звать Тору, він гід, водить туристів на Фудзі. Був на Мак-Кінлі, на Хана йде поодиночі.

Лягаємо спати, я смокчу таблетки, які дав Док. Вранці відчуваю паршиво. Вирішуємо з Васею, що робити. Він пропонує валити всіх вниз. Я, навпаки, пропоную йому, якщо відчуває себе в силах, вести групу в Табір 2.

Помовчавши, він погоджується. Приходить Док, героїчно пропонує себе мені в супровід, проте на 5700 доктор потрібніший. О 9.00 по зв'язку повідомляю про рішення Івану, він говорить, що потрібно піднести нагору. Після 10-ї група виходить. Деякий час спостерігаю, потім лізу в печеру збирати рюкзак. Перетягую в печеру залишки з туру.

Зверху з'являється Сергій, за ним спускаються інші. Одягаю кішки і разом з ними починаю спуск. Сніг нижче бергшнурда весь розритий і потоптаний, йти вниз одна мука. Через годину ми на морені. Льодовик покритий свіжим снігом, сліди видно чітко. Нарешті прийшли в табір. Болить голова, горло. Заповзаю в намет і засинаю. Хлопці приносять гарячої води, мед з горіхами. Заїдаю оксациллином, смокчу ще якусь лікарську погань. Увечері приходять гості з МАТа. Випив 50 коньяку і зовсім очманів. Течуть сопля. Хлопці йдуть в сауно, а я завалююся спати.

26.07.94. Вчора група Івана спустилася. Вони розширили печеру на 5700, залишили закид. На нашій базі лихо: вчора перекинулася діжка з солоними огірками і витік весь розсіл. Очевидно, підтанув лід. Наші намети теж відчувають дію сонця: всі вони, як орлині гнізда, височіють на кам'яних постаментіях і оточені рівчаками з талою водою. Висота постаментів сягає півметра! Але сонця вже немає, починає падати сніг.

За обідом зайшла мова про подальші плани. Були різні думки: і поставити все на наступний

вихід, і планувати ще один, а наступний — акліматизація і розвідка на 6100, і влаштувати передову базу на 5700. Сергій все тисне, щоб, якщо пошуки не дадуть результату, здійснити сходження на спомин про Ігоря. Всі в чомусь мають рацію. Вирішили виходити двома групами з розривом в один день для остаточного пошуку. Вершини не буде. Що буде далі — покаже цей вихід і, головним чином, погода. Вирішили взяти ще один день відпочинку: щось зі шлунком у Сергій, у Діми з Богданом незагойні губи.

Увечері, після вечері, вийшли подивитися на Хана. На заході він схожий на мамонта, який сів на задні ноги, витягнувши хобота і хвоста. На льодовику видно людей. Це чехи. Терміново ставимо чай. Підходить перший — це Мартін. Він не дійшов до Табору 2 — спустився. Решта троє — в Таборі 2, двоє — на перемичці. Підходять ще троє, змучені. Пригощаємо чаєм, розігріваємо борщ. Їдять жадібно. Іван наливає їм по дві стопки коньяку. Чехи йдуть ставити намети, ми розповзаємося спати.

28.07.94. Вийшли о 7.30 — Іван, Діма, Богдан, Сергій і я. Несемо по 4—5 кг громадського вантажу. На морені Сергій сказав, що не впевнений у собі і думає залишитися. Він вирішив приєднатися до групи Васі. Розкидали його вантаж, я помінявся з ним зажимами: беру «паралелограм» — мій «жумар» непевнено тримає на обмерзлій мотузці. Піднімаємося по схилу. Попереду Мартін і Томаш — вони вийшли хвилин на 20 раніше за нас. Сонця немає, так що окуляри я не надягаю.

Неквапливо підходимо до Табору 1. Печера напівзасипана. Біля неї метушиться японець з зубами сторчма. Домовляємося. Він збирається тут ночувати. Кажу, що прийдуть 4 «members» і заберуть деякі речі. Іду до намету, перекушуємо, п'ємо чай. Бодя додав у нього токсифіт — вийшла мерзена бурда. Об 11.20 виходимо в Табір 2.

Маршрут починається крутим гребенем, далі теж гребені, що чергуються зі скельними злетами. Вгадуєш хто є хто за одягом. Попереду Бодя (сіро-червона анорака), потім Діма (зелений рюкзак), знайомий кімірсен, я, замикає Іван. Чехи вперлися вперед. Темп той же, йдеться досить легко. Кілька крутих мотузок по сніжному гребеню. На перестібці відчуваю «принадність» «паралелограма». Відтягнути засувку, завести за шип, потім знову відтягнути і поставити на місце на новій мотузці — я і голою рукою не міг це зробити, а в вовняних рукавичках тим паче.

Пішли засніжені скелі. Мотузки стерті, вузол на вузлі. При погляді вгору злети накладаються, і складається враження, що до плато 5700 рукою подати. Однак перепад висот від Табору 1 — 1200 метрів, є про що говорити. Поступово накопичується втома. Між скелями лід, кішки тримають добре, але постійно забиваються снігом. Від японських кішок слід — чітка рамка, від наших — безформна пляма. Кореєць вмикає свою рацію — чутні переговори з МАТом. На 6100 мете, всі сидять на місці. Заріпов відповідає Маликову, що лежить і читає газету. Маликов матюкає його на всі лади.

У нас поки чисто, але Хан закритий, і Табір 2 теж. Ще один сніговий гребінь, кінець мотузки позначений лижною палицею. Проїшовши скельний зліт, сідаю перепочити. Дуже незручно, сніг крутий. Дістаю кишенькове харчування. Перекушую чорносливом, родзинками, горіхами. Нормально, але коли воно ще засвоїться, а сили вже закінчуються. Хвилин за п'ять підводжуся. Попереду, метрах в 40, — стінка. Це початок трикутного злету. Починаю рухатися «по-буржуйському»: 5-6 кроків — і перепочинок. Кінець мотузки закріплений на дерев'яному кілку. Тримаючись за кімірсеном, проходжу зліт. Досить круто, черепчасті скелі, лід. Наступна мотузка ще більш неприваблива.

Кореєць Чіка в середині каміна. Сиджу, знову заправляю кишеньковим харчуванням. Час 14.20. Іван сказав, що ходу 7 годин, ми йдемо вже три, що ще попереду? Підходить Іван і вирішує почекати на зв'язок. Кореєць пішов за перегин. Іду. Круто, але нічого особливого. Камін градусів під 70, чистий лід, вихід на скелі. На виході з каміна видимість метрів 20. Налітає туман, і видимість зникає. Попереду мав бути сніговий гребінь, але поки все ще засніжені скелі. Вузли. Перестібки. Перестібки. Вузли. Забодали вкрай. Час 15.30. Привалююся до каменя, знімаю рюкзак, чекаю на Івана. Підходить. Кажу йому про своє рішення спускатися. Повагавшись, він погоджується.

Вітер посилюється, починається сніг. Іван каже, що в свій перший вихід на 5700 вони ночували за цим каменем, а до плато ще години три. Домовляємося про зв'язок на 19.00, і я починаю спуск.

Вітер січе, сніг заліплює очі. Вузли, вузли, вузли. Перестібки, перестібки. Де можна, спускаюся ногами, тримаючись за мотузку. «Ластівку» використовувати майже неможливо, оскільки мотузки сильно натягнуті. Тим часом вітер вщух...

Пристосувався використовувати «пожежний» спосіб. Коли витягав мотузку з-під снігу, вона несподівано «пустила», і я добре отримав «Ірмелем» по зубах.

Нарешті останній гребінь. Бачу плече 4500, намети, біля японського хтось крутиться. Мене часом пригріває сонце, часом налітає шквал. Не думаю про те, що на 4500 несправний примус, — вистачить і свічки! І раптом — привіт! — мотузка кінчається. Що за біс! Точно пам'ятаю, що кінець перил в 10 м від наметів. Риюся в снігу — порожньо. Нічого робити, йдемо пішки. Сходинки заметені снігом — світла смуга. Круто. Кішки забиваються. Іду то в три такти, то боком. Трохи правіше від східців — сніг по розвилку, наст. Ковзеш — у «болоньї» можна виїхати далеко, хоча внизу наче виположується. Виположується, сказав теж! А трампліну метрів на 40 не хочете? Сопу, лізу. Погляд вліво — от сволота! — йду в півтора метрах від мотузки, впресованої в сніг. Чіпляюся, тягну на себе — є слабке місце, достатня для «ластівки». Їду з комфортом. Останні перила! Відстібаюся, тьопая до наметів. Час 18.20 — спуск забрав дві з половиною години. У наметі 2 японця — ті, що були з Тору. Отримую з півлітра майже гарячого чаю, п'ю стоячи, потім сідаю, і тут згадую, що ще не скинув рюкзак...

Потім був наступний облом: почалися проблеми з погодою. Групи щось робили, кудись рухалися, але без великого толку...

31.07.94. Погода ясна. Вранці по радіо Вася повідомляє, що вітром віднесло окуляри Дока і каструлю. Док залишається на 4500 ночувати в очікуванні, коли піднесуть окуляри. Вітер на висоті пристойний — прапори так і в'ються над перемичкою і над гребенем Чапаєва. Маликов давно вже обіцяє тайфун.

Висотні табору майже порожні — два дні тому через негоду почався масовий спуск. Васіна група вчора вийшла з випередженням, щоб не прогавити «вікно». А ми нарешті дорвалися до сауни. Анатейбл (МАТівський банщик Толя) пускає нас контрабандою, тому чекаємо, поки в лазні згасне світло, і близько пів на дванадцятку

крадемося в темряві по морені. Лазня на льодовику — велика справа, а ця навіть цілком пристойна! Підлили в бак холодної води, і коли Анатейбл запалив пальник, в баку заухало, наче водяний. Так вся парка і пройшла під це ухання. У парильні було не продихнути, але пітнілося дуже добре — я заходив тричі і щоразу виходив мокрий до п'ят.

Прийшли в табір — Док возиться зі «старшим братом» — у того знову гастрит. Чути, як той кричить під голкою, і голос Дока з намету: «Розслаб дупу!» По-моєму, він симулює через те, що призначений на завтра черговим — ну що ж, ходити з наколотим задом нітрохи не краще.

Вночі трапилася невеличка пригода: лазили з ліхтарями по морені, шукали англійця, який зник десь між льодовиком і МАТом. Ми з Доком нишпорили в струмку під мореною, лазили хвилин 20, потім пішли до англійців. У вертолітці група — балаканина всіма мовами. Виявляється, ніхто з англійців його не шукає, тому що він ночує на лівій морені. Звідки ж паніка? Спати лягли близько третьої.

На наступний день спустилися чехи. Не дійшли до вершини 4 мотузки. Кажуть, погода була штурмова, але дикий вітер і холод, серйозно почали мерзнути руки і ноги, а їм занадто хотілося ще пожити. Увечері прийшли гості — Олена з Ксюшею з МАТа і два омські туристи. Сиділи недовго — у дівчаток ранній підйом: о п'ятій ранку треба проводити свердловців на м-т Захарова.

Завтра вихід другої групи. Прощальний вечір із чехами. У кают-компанії нас 11 — досить тісно. Але є якраз 11 стаканчиків з наших з Іваном командирських наборів. Говорили про альпіністський фестиваль в Попрадї, куди щорічно з'їжджається маса народу. Прийшов дід Коршунов — особистість, взагалі-то, легендарна: 6 раз на Перемозі, 6 раз на Хані, 5 або 6 — на Комунізму, 15 — на Леніна. Розповідав про погляди на альпінізм Єрохіна і Абалакова — в частині організації сходжень вони діаметрально протилежні. Розважав нас години до 11-ї. Вночі все небо затягнуло.

3.08.94. Другий день мете. Нагорі зараз не солодко. Вчора цілий день не було зв'язку, нарешті о 20.30 відбувся сеанс. Добра звістка: обидві наші групи нарешті з'єдналися на перемичці. У Діми в рації сіло живлення, тому мовчав. Влаштувуються на ніч. Погоди немає. Погано чувається Андрій

Ми з Іваном у таборі одні. Вчора після зв'язку прийшли гості: тітки з МАТа і Тарган з пляшкою.

У них з Оленкою сьогодні пам'ятний день — День авіації. Обидва служили в Афгані — Оленка кухарем, а Тарган в десанті (Тарган — це Саша Скорняков). Пішли розповіді, здебільшого страшні (як потім сказав Іван, «тисяча сто двадцять шосте тарганяче страхіття»). Випили і за тих, кого немає, і за тих, хто в горах. Співали Візбора, білогвардійські пісні, про гори майже не співали. О пів на дванадцятку стали розходитися — Тарган завтра в 5 ранку веде Овчинникова з зятем на Хана. Вранці з'ясувалося, що Тарган потрапив не додому, а на «Машу» і потім мучився «ризькою хворобою».

Примітка: Не подумайте чогось поганого — «Маша» на МАТівському жаргоні означає бражку з цукерок.

За сьогоднішньої зв'язку о 9.00 — мужики перечікують негоду. Сказав Івану, що, на мою думку, їм треба валити вниз відпочити, а потім, якщо погода встановиться, зробити ще вихід. Іван вважає, що їм треба посидіти нагорі, почекаати на просвіт. О 12.00 — ситуація така сама. Внизу то затягує, то відкривається вікно. Видно, як піднімається до Табору 1 група Таргана, потім пішли італійці і ще якась група. Тарганці дійшли до 4500 і, видно, там і сіли, бо вище їх вже не було видно.

Зробив льодовик для свіжої зелені, яку принесла з кухні Олена. Попутно знайшов колодязь в льоду поруч із нашим кемпінгом — не треба буде ходити до озера. На обід зайшов Заріпов з Танею — думали, що Док уже повернувся. Ми з Іваном поділилися своїми планами, як стягнути з МАТівської кухні ногу: звалити на барса, а якщо Маликов прийде по слідах і побачить ногу, сказати, що зловили барса, відрізали у нього ногу, а решту відпустили. Заріпов запропонував скооперуватися щодо «Маші» — наші цукерки, їх дріжджі. Але угода не відбулася.

Увечері в лазні милися з кімірсеном, який спустився з Хана, не дійшовши 100 метрів до вершини. Хотів був запросити його до нас на чай (видно було, що людина потребує суспільства), але потім передумав: у Івана прорізалася задишка, скаржився на болі в підребер'ї. Вирішили йти спати. Перед сном звернув увагу на 2 нестійкі гриби на льодовику недалеко від табору.

4.08.94. Вночі наснилося, що нас почало заливати, спросоння до половини вискочив з ліжка. Але тривога виявилася помилковою. Зате наступного разу все сталося насправді. Раптом уві сні відчув, що хтось навалився на мене всім тілом і душить. Прокинувся — лежу сповитий в коконі і нічого не можу зрозуміти. Поруч вовтузиться Іван. Нарешті втямив, що це від снігу обвалився намет. Намагаюся вилізти, але шнурок затягнувся і ніяк не розв'язується. Силкуюся знову і знову — безрезультатно. Чую, як Іван охає на вулиці. Нарешті не витримую і гукаю Івана. Він приходить на допомогу, але розв'язати клятий вузол вдається не відразу. Нарешті вилажу з руїн кемпінгу. Видовище навколо — останній день Помпеї! Близько 6-ї ранку, падає сильний сніг, наш бідний табір у руїнах, слава богу, хоч вціліла кают-компанія.

Ремонтуємо свій кемпінг: виявляється, обидві стійки зігнуті навпіл. Потім для бадьорості заварюємо чай. МАТ на перший погляд збитку не поніс, намети італійців і чехів стоять цілісінькі (чехи вже інші — пражани відлетіли). Беремося за свій скорботний труд. Зміцнюємо стійки дерев'яними брусками, обмотуємо репом, подекуди замінюємо поламані стійки лижними палицями. До 11-ї години закінчуємо всі роботи. Навколо все біле, справжня зима. Ті два гриби, що трималися на чесному слові, за ніч зникли.

Прилетів вертоліт, здійняв при посадці цілі вихори снігу. Прилетіли Казбек, Бородкін і хтось ще. Справляли роковини по Валері Хрищатому.

О 12.00 по зв'язку Вася передав, що намагаються вийти на спуск, але дуже сильний вітер. Потім, очевидно, разом з МАТівцями почали спуск, бо о 18.00 вже були в Таборі 2. Йшли повільно, транспортували Льошу з МАТа, який вивернув ногу. На перемичці дуже сильний поривчастий вітер. Четверо залишилися ночувати на 5700, а Бодя, Андрій і Мирон стали спускатися, тому що в печері було затісно. Спостерігали їх до 4500, там вони і осіли на ніч.

Погода під вечір стала встановлюватися. Західний Хан дуже красиво грав верхніми скелями в пролітаючих хмарах. І весь час зліва від

нього висів шлейф конденсованої пари. Потім з'явилися зірки.

6.08.94. Наші всі в таборі. Вчора погода з ранку була прекрасна, потім знову почала псуватися, а години з 7-ї повалила крупа. І так весь час: то розтягне, то знову закрутить. Вночі знову валив сніг. Встав близько сьомої відгортати з Дімою намети. День пройшов одноманітно, але під знаком кулінарних надмірностей. Цілий ранок готували рагу з усіх овочів. Іван весь день чергував, раз у раз тягав воду. З Хана часами гриміло — очевидно, сходили лавини. Але стіна закрита. Тарган знову пішов із клієнтом. Свердловці все ще на маршруті.

ПОШУК

8.08.94. В останні дні встановився такий ритуал: той, хто перший вранці вилізе на вулицю, бере швабру і відгортає сніг з усіх наметів. Сьогодні ця честь випала мені. Відбив від снігу кухню, нагрів води, поставив кави. Іван пити відмовився, сказав, що всю ніч не спав. Пили каву з Дімою, потім заскочив Богдан. Погода погана: то сніг, то з'являється сонце, то знову знизу повзе чорнота. Це вже восьмий день негоди (а може, і десятий — як лічити). Проте завтра виходимо.

Вчора Іван зібрав нас для обговорення подальших планів. Сказав, що необхідно ще раз спробувати провести пошук, інакше мета експедиції не буде досягнута. Запропонував тим, хто готовий, вийти завтра (тобто сьогодні, 8.08). Погодилися Богдан, Сергій, Андрій та Мирон. Рвався Док, але Іван поки його не пустив (Док прийшов з останнього виходу застуджений). Діма відмовився — сказав, що немає настрою, набридло ребро. Вася сумнівається, що може зайти. Я сказав, що хочу спробувати, а також — що два дні для відпочинку хлопців мало.

Вирішили, що четвірка вийде післязавтра (9.08), після трьох днів відпочинку, а вертоліт треба замовити на 15-те. Щодо себе я поки повторювати не став, вирішив завтра. Переписали все, що є з продуктів на 6100, підсумували, що ще потрібно буде добрати. На 6100 є близько 4 літрів бензину, на жаль, мотузки майже всі зійшли вниз і намети теж. Однак у всіх таборах є печери.

Сьогодні вранці пішли чехи. Після сніданку уточнював запаси продуктів у 2-му і 3-му таборах. Зробив розкладку на вихід, погодив із Сергієм (керівником). Потім переговорив з Іваном щодо своєї пропозиції посадити на 5700 групу підстраховки. Він не заперечував. Після обіду вибрав час, коли в кают-компанії сиділи Док,

Вася, Сергій і Бодя, і висловив свої міркування. У тому числі про те, що якщо Ігоря знайдуть, то для транспортування тіла сил однієї групи буде недостатньо. Думки розділилися. Сергій вважає, що спускати тіло через Петьку неможливо — тільки на південь. Вася сказав, що можна витягнути. Оскільки не вирішено питання участі Дока, покликали Івана. Вирішили, що група підстраховки потрібна. Вирішили так: Сергій, Бодя, Андрій і Мирон виходять завтра вранці на 5700; я, Діма і Док — об обіді на 4500. Подальші дії будемо координувати по рації.

Недобре вийшло, що вихід 9-го — в роковини загибелі Ігоря. Але нічого не поробиш: погода хоч якась встановилася, далі чекати — може зовсім прийти зима. Вирішили по восьмигодинному зв'язку завтра пом'янути Ігоря всім групам разом. Будуть хоча і дивні, але поминки.

14.08.94. Описую події, що трапилися з 9.08 по сьогодні. Отже, вранці 9.08 — вихід групи Сергія. Погода та самісінька: сніг не йде, але і сонця не видно. Перша група вийшла о 8.20. Після сніданку ми розкидали свій вантаж. Іван вчора сунув мені рацію — тому що керівника групи не призначено, я зрозумів, що він пропонує цю роль мені. Вирішили, що виходимо близько години. Спакували. Рюкзак вийшов кілограмів 14. О 12.45 прилетів вертоліт — пішли проводити Оленку і Льошу з Танею. Вийшли після обіду, близько другої.

На підйомі відразу став відставати Док. У мене було виникла думка його розвантажити, але пішов важкий сніг, став топтати східці, і це бажання якось пройшло. Потім мене змінив

Діма, і ми разом підійшли до бергштрунду. На 4500 вийшли за дві години. Поставили намет і пішли шукати нашу печеру — там залишилися деякі продукти і 20 метрів репа. Однак схил згладив так здорово, що жодних слідів входу не залишилося. Хвилин 20 я зондував палицею, рив шурфи, але марно. Почалася заметіль. Навет досить сильно провис, хоча ми спеціально поставили його високо. Раз у раз доводилося збивати налиплий сніг.

20.00. Ми нарізали оленячу ковбасу, розлили по 30 спирту, увімкнули рацію і разом з хлопцями випили в пам'ять Ігоря. Вночі я прокинувся близько 0 годин і більше вже не спав — сон не приходив.

Вранці о 9.00 по зв'язку Сергій повідомив, що погода погана, вони поки не виходять, і попросив додатковий зв'язок на 11.00. Ми теж відклали вихід, зайнялися сніданком, ще раз спробували відшукати печеру, але снігу, як ми потім дізналися, випало більш ніж метр, так що наші спроби закінчилися нічим. Тим часом сніг перестав іти, і хмарність стало розтягувати. Відкрилося ребро, Табір 2 і перемичка. Об 11.00 ми вже були готові до виходу і чекали на зв'язок. За зв'язком дізналися, що хлопці вже вийшли. Через 20 хвилин виходимо і ми.

Я йшов попереду. Перші ж метри показали, що робота буде непроста. Сліди замело, нога провалювалася по коліно. Але взагалі йшлося досить легко. Одна проблема: маршрут пролягав увесь час праворуч від гребеня, і права нога постійно косилася, від чого вже на третині маршруту відчутно натер підощву. Йшов буржуйським способом: 8—10 ступенів — і перепочинок. Так легше.

Ось і лижна палиця в кінці перших скель. Біля неї кінець перил. Думав зупинитися і дочекатися Діму з Доком, але потім вирішив йти до того місця, де перекурювали минулого разу. Нарешті вийшов на вершину наступного скельного гребінця — там зручний майданчик — і сів, знявши рюкзак. Підійшов Діма, хвилин десять посиділи, попили чаю. Потім підійшов Док. До цього часу ми йшли вже 2 години. За розрахунком ще 2 години до вершини трикутного жандарма, а там 2 години до 5700.

Діма вийшов вперед, а я ще хвилин 5—7 возився з лівої кішкою — не фіксувалася засувка. Потім рушив далі, залишивши Дока в задумливій позі на камені. Йшов у самій жилетці — погода весь час була хороша. Тепер я йшов по Діминих слідах, і правій нозі було трохи легше. Сніг став твердим, а часом був лід. Назустріч повільно спускалися двоє італійців — пішки по скелях, не навантажуючи перил. Взагалі іноземці недо-

вірливо ставляться до нашої страховки, та й не дивно — мотузки вузол на вузлі. З першим італійцем ми розминулися, другого я почекав біля станції, де і відбувся обмін думками щодо наших перил. Допомагаючи йому переставити ногу через петлю, я почув: «Very strange system!». Ну, звичайно, за державу мені стало прикро, і я відповів: «Good system!» З тим і розійшлися. Він, звичайно, мав рацію, але якщо подумати, скільки людей прошастало туди-сюди цими поручнями, то нічого дивного.

Коли я дістався вершини злету, Діма вже ліз по стіні жандарма. До зв'язку залишалось хвилин 40, і я обчислив, що якщо Діма пройде стінку за 15 хвилин, то я ще встигну вискочити нагору. Стінку долав ривками, метрів за п'ять, щораз вишукуючи поличку для короткого перепочинку. Незважаючи на велику крутизну льодового жолоба, полички для кішок весь час знаходилися, тільки 2—3 метри довелося пройти на передніх зубах. Скелі, хоча і черепчасті, були міцно скуті льодом, і кішки не ковзали. Пройшовши стінку, я відпочивав 2—3 хвилини, потім вийшов за перегин і побачив Діму. Крикнув йому, що за 10 хвилин зв'язок, він відповів, що попереду виположування. Я майже пробіг короткий сніговий схил і виліз слідом за Дімою на скельний виступ, де ми і розташувалися для зв'язку. Було 15.00.

Зв'язок був коротким, і ми довго не затримувалися, проте з цього моменту Діма став від мене відриватися. Обігнувши великий камінь, я побачив, як він повільно піднімається по сніжному схилу до злету плеча 5700. Здавалося, до плеча рукою подати. Обігнувши камінь по вузькій льодовій поличці, я побачив майданчики у снігу — дві чи три, і звичайні сліди табору, тобто засмічений сніг. На одному майданчику лежав згорток чийось речей. Вгору до скельного гребінця піднімався пологий сніговий схил. Ми йшли вже п'ять годин, і навіть по пологому схилі кожен крок давався важко. Сніг був такий зритий, що ноги весь час потрапляли в чийсь сліди. Обійшовши скелі ліворуч, по короткому крутому зледенілому злету я виліз на гребінець і сів перепочити. Діма вже піднімався по сніжному злету до останньої стінки, Дока не було видно.

Поки я сидів, з-за великого каменя показався Док, скинув рюкзак і сів біля майданчиків. Перепочивши хвилин п'ять, я поліз далі. Вихід на плече був не дуже складним, але, йдучи вгору, я думав про те, що за цим перегином виявиться ще перегин, а там і ще. Погода тим часом зіпсувалася, пішов дрібний сніжок. Піднявшись до останнього каменя, я побачив, що перила скінчилися

і переді мною над дуже крутим сніжником видніється тільки небо.

На цьому злеті довелось разів зо два зупинитися, але, подолавши перегин, я побачив перед собою горизонтальну поверхню снігу, по якій йшли в імлу два ланцюжки слідів. Пішов по правих. Через кілька секунд вийшов на утоптану стежку і побачив перед собою кілька яскравих наметів. Табір 2!

У одному з наметів копошилася явно наша людина, і я запитав, де українська печера. Відповіли, що печери далі.

Піднявшись метрів на 50, я побачив дві печери, і в отворі першої було видно ноги Діми, який сидів біля примуса. У печері виявилася досить простора лежанка, ніша для продуктів і полицка для кухні, де стояв другий примус. Вхід був нижче, ніж у нашій печері на 4500, але стеля досить висока, і вся печера більш простора, ніж в Таборі 1. Чай був уже готовий, і, випивши гарячого, ми стали чекати на Дока.

ПОШУК (продовження)

Увечері по рації дізналися, що мужики вже в печері на 6100. Обчислили, що у нас обмаль бензину: в печері було не більш ніж півлітра, так що разом виявилось літра півтора. Завісили вхід плівкою і лягли спати. Всю ніч я не міг заснути, хоча в печері було досить тепло. Маявся до сьомої ранку, виліз назовні. Була ясна погода, сніг сліпуче блищав, хоча сонце ледь піднялося над піком РГО. Усі ущелини було залито суцільним хмарним киселем, над яким піднімалися тільки вершини шеститисячників.

Хотів заправити «Вогник», але він виявився майже повним, хоча ми ввечері готували чай. Ця його економічність здивувала і втішила. Протягом усіх трьох днів на 5700 ми постійно щось топили або готували, і бензин ще залишився на зворотну дорогу. Хлопці встали, і ми випили розчинної кави, банку якої забув у печері Мирон. За 9-годинним зв'язком дізналися, що Сергій з Богданом пробують піднятися до «пісочного годинника», де вони бачили щось підозріле. Іван запропонував нам підніматися до них, але я заперечив, не бачачи необхідності збиратися вісьмом в одній печері. Сказав також, що у Дока проблеми з черевиками, а мені потрібен день акліматизації. Діма мене підтримав. До речі, Сергій потім сказав, що печера виявилася зайнятою японцями, причому тільки на наступний день двох із них удалося видворити в МАТівську печеру, а один так і залишився.

Отже, ми залишилися на 5700. Сусідня печера виявилася зайнятою англійцями. Годині об 11 англійці двома групами пішли вгору, і ми спостерігали, як вони піднімалися на гребінь Петьки. Погода була чудова, видно було, як по кулуару в районі вершини рухалися чорні крапки. Сергій потім сказав, що в цей день на вершину зійшла 21 особа. Діма фотографував.

Зверху спустилася якась група і підійшла до нас. Першим виявився високий кореєць. Ми напоїли його чаєм, він сказав, що їх двоє. Коли його супутник підійшов, виявилось, що це Тору в своєму жовтому анораку. Тору сказав, що вчора був на вершині, а тепер збирається на Перемогу. Я привітав його і побажав удачі. Потім підійшов третій — це знову виявився кореєць — худий, маленький, він ледве тримався на ногах. Напоїли і його. Потім всі троє почали збиратися вниз.

Кореєць, покуривши моєї «Ватри», почав витягати пакетики з продуктами і пояснювати мені їх призначення. Три пакетики з рисом, до кожного — три види приправ (one, two, three, і дивись не переплутай), три пакетики супів, два пакети спагеті і плитка чогось у целофані, що виявилось консервованим м'ясом.

Потім вони пішли, а ми почали куштувати корейську кухню. Кореєць сказав, що кожен пакет супу — на трьох людей, але Діма розсудив, що троє нас — не троє корейців, тому ми зварили два пакети. Запах від варива стояв такий, що відразу набігла слина — не те, що наші прісні крупки.

Під час вечірнього зв'язку Сергій повідомив, що вони піднялися, скільки могли, по кулуару, але нічого не знайшли і спустилися вниз. Сказав, що завтра збираються спробувати піднятися

на вершину, оскільки більше шукати сенсу немає. Іван не схвалив, але остаточне рішення відклав на завтра. Мені стало зрозуміло, що Сергій буде наполягати, а також що цей вихід був приречений на провал від початку. Схоже було, що прийшла тянь-шанська зима, і ніхто не думав, що на перемичці будуть умови для пошуків. Говорилося відверто, що цей вихід потрібен тільки для порятунку гідності експедиції. Тому тактичний план пошуків, розроблений заздалегідь, був забутий. Пошук у кулуарі по лінії падіння тіла (передбачуваного) вимагав кількох днів роботи з поступовим просуванням вгору, для чого необхідна і достатня кількість мотузок для перил, і установка проміжного табору. Тим часом, у минулий вихід, незважаючи на вказівку Івана знести все спорядження на 5700, і намет, і мотузки були доставлені на базу, і на 5700 залишилася тільки одна мотузка. Сергій же на вихід намет не взяв, і взяв тільки одну мотузку, що виключало можливість обробки маршруту.

Це перша провина Івана як керівника експедиції і Сергія як керівника групи. Друга ж причина провалу (скоріше, перша і за часом, і за впливом на результат справи) — на мою думку, те, що були використані висотні намети. По-перше, незручні і застарілі конструкції, по-друге, важкі — до 7 кг в мокрому вигляді. Таким чином, навіть якщо б група Сергія взяла з 5700 висотний намет, загальна вага спорядження перевищила б 4—5 кг на людину, і на частину продуктів залишилося б усього нічого. У той же час у нас були синя «напівдіжка», яка відмінно підійшла б для Табору 1, а також 2-місцевий намет Сергія, цілком підходящий для пошукової групи. В цілому наше спорядження не витримало іспиту, який влаштував Хан. Крім газового пальника, який, за словами Сергія, на перемичці працював відмінно.

Другу ніч я теж спав мало, довго роздумував, яке рішення прийняти на наступний день. У мене не було сумнівів, що Сергій умовить Івана на сходження. Хоча я вважав, що якщо експедиція за 30 днів роботи отримала всього 2 відповідні дні для пошуків, не використовувати один з них — зрада нашої мети, проте, в ситуації, що склалася, іншого виходу не залишалось. Оскільки наша група була на підстраховці, єдине рішення — підніматися завтра на 6100, щоб бути в безпосередній близькості від групи і мати зв'язок. Однак я фактично не був призначений керівником в групі і тому вирішив до ранкового зв'язку обговорити становище з Дімою і Доком і прийняти рішення на той випадок, якщо мій прогноз справдиться. Так і зробив. Док, звичайно, за 6100 — я в цьому

не сумнівався. Діма спочатку зайняв обережну позицію, але потім погодився.

Зв'язок. З подивом дізнаюся, що Сергій вирішив із Богданом послати Андрія і Мирона на 6400 прибити табличку, а самим двійкою обстежити жолоби під кулуарами. Не можу втриматися від вигуку: «Молодці!», хоча розумію, що це Бодя переконав Сергія. Отже, ми чекаємо на 5700. Рація у Андрія. О 12.00 повідомляє, що знаходиться в 2-х мотузках від 6400. Коли я прошу Андрія повідомити, де знаходиться друга зв'язка, він говорить, що зараз подивиться, за що отримує різку догану від Івана, і абсолютно справедливо. О 15.00 ми дізнаємося, що Андрій і Мирон вже на ночівлю, а незабаром повертається друга двійка. Обстежено ділянки під кулуарами, нічого не знайдено, і, на думку Сергія, це неможливо, бо все, що потрапляє в кулуар, йде восени в тріщини. Табличку прибито, сфотографовано, сфотографовано район пошуків. Тепер треба спустатися вниз. Вирішуємо, що завтра обидві групи почнуть спуск.

Ми залишилися єдиними господарями плато 5700. На двох з Доком розкурюємо передостанню «Ватру» і лягаємо спати.

Вранці по зв'язку дізнаємося, що група Сергія вже 20-30 хвилин спускається. Забираємо з печери все, що становить якусь цінність, і близько 10.30 виходимо. Вітер посилюється, але було в основному сонячно, анораки я не одягав. О 12.30 спустилися в Табір 1. Тут опинилися американці Майкл і Скотт, які залишили закидання в нашій печері на 5700. Ночували в нашому наметі і збираються провести в ньому ще одну ніч — але це дзуськи, пояснив їм, що намет ми відносимо вниз. Довелося їм перебиратися в МАТівську печеру.

Близько першої години спустилася група Сергія. У Богдана знайшлися цигарки, і ми з Доком його розкурили. На спуску зняли наші перила з бергшунду, але сніг внизу виявився кислим, довелося човниками. Я опинився останнім на перилах, бо пропускав на спуску італійців, і добра частина мокрих мотузок лягла в мій рюкзак, який тепер добряче тягнув плечі. Переправи через струмки стали досить ризикованими, і їх стало значно більше. На останній переправі Сергій стрибнув якимось не так і упустив льодоруб, який одразу ж поплив у напрямку до озера Мерцбахера.

У табір прийшли близько п'ятої. Поки обідали, Анатейбл привів двох японок — Міцуї і Ейко. Вони скуштували борщу і картоплі з цибулею і прийшли в екстаз. Міцуї — викладач англійської в престижному коледжі, Ейко — професор ікебани. Іван почав вчити її варити каву в джезві, і вона дуже цим захопилася (чому — стане ясно з заключної частини). Запросили їх на завтра на сало with горілка. Довго чекали лазні. Якись троє парилися до півночі, потім пішли і замкнули двері. Довелося лягати брудним. Дуже замерзли ноги. Тому хвиснув грамів 50 спирту і поговорив з Андрієм про життя в кухні.

Хан не віддав нам Ігоря. Занадто великим виявилось завдання і сміхотворними наші зусилля. Але ми не могли не йти на пошуки, бо, як співається в альпіністській пісні, «тогда смерть друзей лишилась бы смысла». Останні дні на льодовику, останні клопоти...

14.08.94 (продовження записів). Вертоліт замовлено на завтра, а сьогодні багато турбот зі згортанням барахла і відвальною. Після сніданку

почав облік залишків продуктів, але Іван попросив сходити до Ксюші і спробувати дістати картоплі, овочів і м'яса для званого обіду. Знайшов Ксюшу в кухні. Вона обіцяла пізніше принести, що зможе дістати. На початку другої Анатейбл покликав до лазні, пішли ми з Сергієм і Мирном. Після лазні почали пакувати продукти. Що не потрібно на зворотну дорогу, Іван вирішив віддати Олені, тому що вона живе одна з дочкою. Сергій заперечив, що краще віддати родичам Ігоря, які живуть в Алмати. Не знаю, чим там у них скінчилося, зайві продукти я запакував в бочку і поліетиленові мішки.

Поки готувався обід, Сергій встиг запакувати спорядження, а я — продукти на дорогу. Близько п'ятої сіли обідати. Якраз до цього часу підійшли Міцуї з Ейко і з ними ще троє японців — як виявилось, ті, що ночували в печері на 6100. Іван дістав пляшку. Розлили під борщ, потім під сало, потім були голубці. Японці були в захваті, говорили «осінь смачно» і «спасібо». З їх боку був десерт: желе, крекери і мармелад, а потім — величезний сюрприз.

Виявляється, Ейко принесла з собою набір для чайної церемонії, і тут почалося священнодійство. З плетеної бамбукової коробочки вона дістала піалу і чорну лаковану баночку, з бамбукового футлярчика, прикріпленого до коробочки на чорному шнурку, — складну бамбукову ложечку і вінчик. Все це розставила перед собою, заткнула за пояс червону серветку, поклала перед собою пачку паперових серветок. Спочатку вона налила в піалу гарячої води, похитала її, потім воду вилила і акуратно витерла піалу спеціально складеною паперовою серветкою. Відкрила баночку і ложечкою тричі поклала в піалу зелений порошок, розтерла його і, струснувши залишки з ложки об край піали, поклала її на баночку. Наливши в піалу трохи гарячої води, вона сильно збила суміш бамбуковим вінчиком. Після цього пояснила, що перед тим, як пити, треба з'їсти шматочок солодкого печива. Це ми не відразу зрозуміли, і Мирон, якому першому дісталось частування, почав пити вприкуску, що спричинило сильне хвилювання в Ейко. Вона приготувала наступну порцію і запропонувала Дімі. Діма, прямий, як двері, спробувавши чай, оцінив смак як «щось середнє між сушеною гадюкою і зеленої жабою». Коли дійшла черга до мене, я взяв чашку в обидві долоні і випив в три ковтки, потім вклонився і сказав «арігато», тобто «спасибі».

Японці від захвату заплескали в долоні, а Міцуї сказала, що треба говорити «кекка-дес», тобто «дуже смачно». Так я збагатився ще одним японським словом (всього знаю 4). Далі церемонію

*За штурвалом наш земляк з Волині,
полковник пілот Шкуро*

проводив Іван, якого Ейко обрала в учні. Але якщо в ролі «сенсея» з кави він був на висоті, то ставши «сето» (учнем), ганебно провалився і отримав від Ейко купу зауважень, оскільки є багато дрібниць, кожна з яких має особливе значення.

Години близько восьмої японці стали прощатися. Сфотографувалися всі разом біля каюткомпанії, і вони пішли. За годину Іван заохкав, що не обмінявся з Міцуї адресами, і попросив мене супроводжувати його в якості перекладача (досить липового). Біля лазні ми зустріли Малікова, і Іван став з ним з'ясовувати, коли буде вертоліт за нами. Виявилося, МАТ теж згортається, і Маліков нічого конкретного не сказав. Скінчилося сваркою. Маліков поводитися по-хамськи і заявив, що ми взагалі можемо не полетіти, хоча у Івана була домовленість із Казбеком і вертоліт був оплачений. Обговорюючи дорогою ці справи, ми пішли до МАТу. Знайшли кемпінг Ейко, вона запросила нас увійти і покликала Міцуї. Обидві дали нам з Іваном візитки, а також один із японців, який виявився шефом відділу альпіністського клубу. Ми побажали їм успіху — вони летіли на Перемогу — і тепло попрощалися.

У каюткомпанії вже йшов відходняк. Док видав запаси спирту, і хлопці змішали непогану бурду. Були Заріпов з Анатейблом, потім зайшов Льоша, взяв гітару і заспівав: «Как засвищут домовые в Каркаре». Так, за піснями і анекдотами, просиділи до другої години.

15.08.94. З ранку МАТ почав згортатися, і на вертолітку потягли вантажі. Вертоліт прилетів о 9.00, і Іван пішов побачитися з Казбеком. Повернувшись, сказав, що нас заберуть завтра першим рейсом. Всіма опанував валізний настрій. Сніданок ніхто не готував, пили чай хто коли хотів. Прийшла Ксюша з Колею (зі свердловців, вони все-таки зробили Захарова). Виявилось, що сьогодні вертольота більше не буде — на льодовик сів суцільний туман, і МАТівці залишилися без даху над головою і без кухні. Сфотографувалися всі разом на тлі Хана. Потім Ксюша пішла готувати вечерю в імпровізованому камбузі, який МАТівці влаштували в лазні. Валив густий сніг, і в МАТі поставили кілька кемпінгів. Перед сном для різноманітності відбувся скандал. Іван дав прочуханки Андрію з Мироном за лінь на чергуванні, Сергій вступився, і вийшов рейвах. Вирішили влаштувати підйом завтра о 7.00, щоб встигнути зібратися до першого рейсу вертольота.

16.08.94. Початок на сьому ранку. На небі ані хмаринки, сонце ще не визирнуло з-за гребенів Тенгрі-Тага, і вершина Хана в тіні. Вночі стояв мороз, але до ранку потеплішало, хоча вода в льодових лунках настільки замерзла, що лід довелося пробивати каменем. Після сніданку почали знімати табір і перетягувати все на вертолітку. Вертоліт прилетів з-за Баянкола, але спершу відвіз деякі вантажі на Півд. Нинільчек. Потім він з'явився над перемичкою і завис,

здійнявши цілий стовп снігової куряви. За хвилину піднявся, пройшов, здавалося, над вершиною Хана і, пройшовши над нами на великій висоті, став знижуватися по спіралі. Зайшовши з боку льодовика, вертоліт здійснив посадку, і МАТ став завантажуватися. Було близько 11-ї години. Ми і частина МАТівців залишилися чекати другого рейсу. Нарешті, на початку другої вертоліт з'явився знову. Ми завантажилися і злетіли.

Вертоліт йшов досить низько над льодовиком, і спочатку за гребенем Тенгрі-Тага не було видно сусідніх вершин. Нарешті в проваллі гребеня піку Горького відкрився ланцюг вершин Кокшаал-Тау, і ліворуч почав виповзати величезний масив піку Перемоги. Поступово він відкрився майже до перевалу Чон-Терен, і я з подивом побачив, наскільки крутий злет гребеня Східної вершини. Летіли дуже довго, спочатку уздовж цілого моря білосніжних хребтів, які змінилися пологими осипними гребенями і зруйнованими скелями передгір'їв. Все більше збиралися хмари, і в один момент через відкритий ілюмінатор я побачив цілу стіну дощу, що летів горизонтально. Вертоліт кидало, внизу миготіли зовсім близько то мокрі осипи, то отари овець на схилах, і я подумав, що от із холодного льодовика ми прилетимо в дощову Каркару. Поглянувши вперед, побачив між спинами пілотів проблиски блакитного неба. Внизу пішли пологі пагорби, і зліва з'явилися будови і кемпінги МАТа. Зробивши лівий розворот, вертоліт сів. Ми висипалися з вертольота і побачили зелену траву. Знявши

вантаж, ми залізли в неї і розвалилися там під дрібним дощиком, причому дехто дригав ногами.

Потім була юрта, парилка, ввечері — картопля з грибами. Іван привів в гості Казбека. За столом Казбек підняв тост за те, щоб люди, які ходять в гори, поверталися додому живими і здоровими. Швидше це був навіть спіч. Казбек розповідав про своє життя в альпінізмі, про Еверест, про дружбу з Хрещатим. Потім він пішов, сказав, що потрібно вправити декому мозок, — напевно, було кому, бо МАТ відтягувався на повну катушку. Хлопці ще сиділи, а мене зморило. Ліг, але потім прокинувся і довго не міг заснути. Думав про Ігоря, про дім, про нашу експедицію. Згадував нашу стоянку під Ханом, де тепер порожньо і тихо, і самі собою приходили слова:

*Будет так же метель колотиться об лед,
Будет так же поземка шуршать по ночам,
Когда нас увезет из зимы вертолет,
Когда все возвратится к началу начал.*

*Будут так же лавины струиться со стен,
Будут белые флаги на гребнях вершин,
И альпийские галки в развалах морен,
А вокруг ни следа, а вокруг ни души...*

Список альпіністів секції ДСО «Авангард»

*по м. Івано-Франківську за період з жовтня 1969 по січень 1986рр.,
в якому вказані тільки ті, хто виконав норми на значок "Альпініст СРСР" і вище.
Журнал зі списками за 1986-1988рр. на жаль було втрачено.*

№№	ПІБ	міс/рік вступу	місце роботи/ навчання	досягнення в альпінізмі
1	Пожидаєв Олександр	жовт 1969	Прилад 3-д	ІІІ розряд
2	Шевчук Мирослав	жовт 1969	Прилад 3-д	ІІІ розряд
3	Черниш Василь	жовт 1969	Прилад 3-д	значок
4	Гринечко Роза	жовт 1969	Прилад 3-д	ІІІ розряд
5	Гринів Дарка	жовт 1969	Прилад 3-д	значок
6	Вільчинська Марія	жовт 1969	Прилад 3-д	ІІІ розряд
7	Іщенко Лідія	жовт 1969	Прилад 3-д	значок
8	Шерстій Петро	жовт 1969	Прилад 3-д	значок
9	Плієнко Ярослав	жовт 1969	Прилад 3-д	значок
10	Ломова Тамара	жовт 1969	Прилад 3-д	значок
11	Юсипів Ярослав	жовт 1969	Прилад 3-д	ІІІ розряд
12	Гудкова Зоя	жовт 1969	Прилад 3-д	значок
13	Шкутов Володимир	лист 1969	Прилад 3-д	значок
14	Паламарчук Лілія	лист 1969	Прилад 3-д	значок
15	Гаврилова Галина	лист 1969	Прилад 3-д	значок
16	Калічук Юрій	лист 1969	Прилад 3-д	І розряд, інстр ІІІ кат
17	Соп'як Марія	лист 1969	Прилад 3-д	значок
18	Матись Віталій	груд 1969	Прилад 3-д	значок
19	Чучин Геннадій	груд 1969	Прилад 3-д	значок
20	Налисник Марта	груд 1969	Прилад 3-д	значок
21	Троценко Людмила	груд 1969	Прилад 3-д	значок
22	Наполова Лідія	груд 1969	Прилад 3-д	значок
23	Кислиціна Тетяна	груд 1969	Прилад 3-д	І розряд
24	Левицький Ярослав	лют 1970	Прилад 3-д	ІІІ розряд
25	Майстерук Тетяна	бер 1970	Прилад 3-д	значок
26	Кріпак Тетяна	бер 1970	Прилад 3-д	ІІІ розряд
27	Рубцова Галина	бер 1970	Прилад 3-д	ІІІ розряд
28	Михайлова Маргарита	бер 1970	Прилад 3-д	значок
29	Кандимова Тетяна	бер 1970	Прилад 3-д	ІІІ розряд
30	Чорнорай Валерій	вер 1970	Прилад 3-д	І розряд
31	Шандровський Тарас	вер 1970	Прилад 3-д	І розряд, інстр ІІІ кат
32	Яремак Петро	вер 1970	Прилад 3-д	ІІІ розряд

33	Яш Любов	вер 1970	Прилад з-д	значок
34	Борищак Богдан	вер 1970	Прилад з-д	ІІІ розряд
35	Левицький Олег	жовт 1970	Прилад з-д	значок
36	Фоміна Тетяна	лист 1970	Прилад з-д	значок
37	Мухіна Віра	лист 1970	Прилад з-д	значок
38	Коваленко Людмила	лист 1970	Прилад з-д	значок
39	Облогін Віктор	лист 1970	Прилад з-д	значок
40	Сауліч Наталія	лист 1970	ІФІНГ	ІІІ розряд +
41	Пономарьова Світлана	лист 1970	Прилад з-д	значок
42	Ходак Мирослав	лист 1970	Прилад з-д	значок
43	Зайцева Оріся	лист 1970	Прилад з-д	значок
44	Гайдай Богдан	лист 1970	Інспекція ОП	ІІІ розряд
45	Козейчук Оксана	груд 1970	Ляльковий театр	ІІ розряд
46	Гавскнехт Сергій	груд 1970	Прилад з-д	ІІІ розряд
47	Гавскнехт Євгенія	груд 1970	Прилад з-д	значок
48	Кінзерський Анатолій	груд 1970	Прилад з-д	значок
49	Беспалов Валерій	січ 1971	Прилад з-д	ІІІ розряд
50	Олійник Ольга	січ 1971	Мебельний к-т	ІІІ розряд
51	Каліта Юрій	трав 1971	Прилад з-д	ІІ розряд
52	Жуков Валерій	серп 1971	Прилад з-д	значок
53	Савицька Лариса	серп 1971	Прилад з-д	значок
54	Черепанова Валентина	вер 1971	Прилад з-д	значок
55	Шевчук Віра	вер 1971	ПКТІ	ІІІ розряд
56	Борищак Мирослав	жовт 1971	Мебельна ф-ка	І розряд, інстр ІІІ кат
57	Кисліцин Євгеній	жовт 1971	Прилад з-д	КМС, інстр ІІ кат
58	Павлівська Богдана	груд 1971	Прилад з-д	значок
59	Голуб Євгенія	лют 1972	Позитрон з-д	значок
60	Бачевський Ігор	бер 1972	Позитрон з-д	значок
61	Лісовський Михайло	бер 1972	ІФІНГ	ІІ розряд
62	Будішевський Анатолій	бер 1972	Арматурний з-д	І розряд
63	Войчишин Йосип	трав 1972	Прилад з-д	значок
64	Кушлак Аркадій	трав 1972	Прилад з-д	значок
65	Степанова Валентина	груд 1972	Позитрон з-д	ІІ розряд
66	Гетьман Віктор	лип 1973	Позитрон з-д	ІІІ розряд
67	Коробіцин Олександр	жовт 1973	Прилад з-д	ІІ розряд
68	Рубльова Тетяна	жовт 1973	ЦНІЛ	значок
69	Чекалова Віра	жовт 1973	Арматурний з-д	ІІІ розряд
70	Федій Олена	жовт 1973	Прилад з-д	ІІІ розряд
71	Фатеева Тетяна	жовт 1973	Прилад з-д	ІІІ розряд
72	Осідач Богдан	жовт 1973	Прилад з-д	ІІІ розряд
73	Папченко Олена	лист 1973	Позитрон з-д	значок
74	Пастрюлін Олександр	лист 1973	Прилад з-д	значок
75	Луцик Раїса	лист 1973	Пед інститут	значок
76	Рубльов Володимир	лист 1973	Прилад з-д	значок

77	Яровий Леонід	лист 1973	Арматурний з-д	КМС, інстр III кат
78	Гавриш Петро	лист 1973	Автоливш	III розряд
79	Озарко Любов	лют 1974	Прилад з-д	значок
80	Жирнов Юрій	бер 1974	Прилад з-д	III розряд
81	Грицик Микола	вер 1974	Прилад з-д	III розряд
82	Король Віктор	вер 1974	Арматурний з-д	I розряд
83	Жбанов Сергій	вер 1974	Позитрон з-д	III розряд
84	Ашева Марина	січ 1975	Прилад з-д	значок
85	Обухова Наталія	січ 1975	Прилад з-д	значок
86	Карташова Тетяна	січ 1975	Прилад з-д	III розряд
87	Турнус Володимир	січ 1975	Прилад з-д	III розряд
88	Ступак Валентина	січ 1975	СШ №13	значок
89	Гаврилюк Ярослав	січ 1975	Прилад з-д	значок
90	Легун Роман	січ 1975	Прилад з-д	значок
91	Середюк Євгенія	січ 1975	Прилад з-д	значок
92	Худицький Олександр	січ 1975	Головпошта	III розряд
93	Харчук Сергій	січ 1975	ДРМЖЗД	III розряд
94	Беляєв Володимир	січ 1975	Прилад з-д	III розряд
95	Максимова Людмила	січ 1975	Укрторгівлі	значок
96	Втюрін Віталій	січ 1975	Позитрон з-д	значок
97	Баландін Сергій	лют 1975	Позитрон з-д	III розряд
98	Ермілко Володимир	вер 1975	СКБСА	III розряд
99	Кононенко Борис	вер 1975	Прилад з-д	III розряд +
101	Загорко Василь	лют 1976	Позитрон з-д	III розряд
102	Езовіт Олександр	бер 1976	Позитрон з-д	КМС, інстр II кат
103	Вовк Михайло	вер 1976	ІФІНГ	значок
104	Трахтенберг Віктор	жовт 1976	Арматурний з-д	III розряд
105	Нагорська Лариса	жовт 1976	ІФІНГ	значок
106	Чурук Олег	жовт 1976	БУ-531	I розряд
107	Масловська Людмила	груд 1976	Позитрон з-д	III розряд
108	Рилєєва Валентина	груд 1976	Позитрон з-д	значок
109	Філатов Сергій	груд 1976	ІФІНГ	значок
110	Усенко Анатолій	груд 1976	ІФІНГ	значок
111	Сидоренко Олександр	груд 1976	ІФІНГ	значок
112	Плюта Анатолій	груд 1976	ІФІНГ	значок
113	Павлюк Ярослав	груд 1976	Фурнітурний з-д	I розряд
114	Шаталова Галина	січ 1977	Позитрон з-д	значок
115	Шалигіна Олена	бер 1977	Локомотив	III розряд
116	Костенко Ніна	бер 1977	Позитрон з-д	значок
117	Соловійова Ольга	бер 1977	Позитрон з-д	значок
118	Сергієнко Олена	бер 1977	Прилад з-д	II розряд
119	Омельченко Константин	бер 1977	Позитрон з-д	значок
120	Ціхонь Олег	трав 1977	Мед інститут	III розряд
121	Втюрін Володимир	трав 1977	ПТУ	значок

122	Залуковська Ірина	жовт 1977	СШ №17	значок
123	Челенков Сергій	жовт 1977	Прилад 3-д	КМС, інстр II кат
124	Калачова Ольга	жовт 1977	Статуправ	значок
125	Шевченко Павло	жовт 1977	Арматурний 3-д	I розряд
126	Каретнікова Ольга	жовт 1977	Поштамп	значок
127	Ейдельман Олександр	груд 1977	Позитрон 3-д	III розряд +
128	Мінтюшинова Валентина	бер 1978	Ливмаш	значок
129	Чекайло Михайло	квіт 1978	Ливмаш	III розряд +
130	Тихонова Олена	трав 1978	ТОС	III розряд +
131	Медвідь Любов	вер 1978	Прилад 3-д	значок
132	Журавель Світлана	лист 1978	Позитрон 3-д	значок
133	Банасько Алла	бер 1979	Позитрон 3-д	значок
134	Довбенюк Іван	бер 1979	Автоливмаш	значок
135	Громадюк Петро	бер 1979	Автоливмаш	значок
136	Варнава Ярослава	бер 1979	ДБК	значок
137	Морозюк Сергій	бер 1979	ПТУ	значок
138	Петряков Валентин	трав 1979	Машрем 3-д	значок
139	Палагнюк Віталій	жовт 1979	Мед інститут	значок
140	Іванус Микола	жовт 1979	Мед інститут	значок
141	Козій Володимир	жовт 1979	Автоливмаш	III розряд +
142	Гринів Віра	лист 1979	Позитрон 3-д	II розряд +
143	Макаренко Віра	лист 1979	Прикарпатсьільбуд	II розряд
144	Озор Ольга	лист 1979	Позитрон 3-д	III розряд
145	Дем'янчук Тарас	лист 1979	Позитрон 3-д	значок
146	Кицела Іван	груд 1979	ІФІНГ	значок
147	Гасій Віктор	груд 1979	ІФІНГ	значок
148	Дідик Ігор	груд 1979	ІФІНГ	значок
149	Коробейников Павло	груд 1979	Автоливмаш	III розряд
150	Автамінська Марія	груд 1979	Арматурний 3-д	значок
151	Литвиненко Наталія	бер 1980	Пед інститут	значок
152	Клібус Василь	бер 1980	Автоливмаш	значок
153	Мороз Лариса	бер 1980	Позитрон 3-д	значок
154	Рунцева Ольга	бер 1980	Позитрон 3-д	значок
155	Рудавська Зеновія	бер 1980	Позитрон 3-д	значок
156	Кухар Іван	бер 1980	Позитрон 3-д	II розряд +
157	Мороз Олександр	квіт 1980	Позитрон 3-д	III розряд
158	Денисенкова Олена	жовт 1980	СШ №3	значок
159	Добровольська Лілія	жовт 1980	СШ №3	значок
160	Серженьга Оксана	жовт 1980	ІФІНГ	значок
161	Солодкий Мирослав	жовт 1980	Автоливмаш	III розряд
162	Теляча Ольга	жовт 1980	Пед інститут	значок
163	Колеснікова Лариса	жовт 1980	Пед інститут	III розряд
164	Орнат Іван	лют 1981	Мед інститут	III розряд +
165	Лаврів Петро	бер 1981	Мед інститут	III розряд

166	Копчак Олександр	бер 1981	Мед інститут	значок
167	Романко Юрій	бер 1981	Мед інститут	значок
168	Чорноволенко Олександр	бер 1981	Мед інститут	значок
169	Савіних Володимир	лип 1981	Позитрон з-д	ІІ розряд
170	Лебідь Андрій	лип 1981	ПТУ №15	ІІІ розряд +
171	Товстянюк Михайло	лип 1981	ПТУ №15	значок
172	Булдовський Олександр	вер 1981	з-д ТОС	І розряд, інстр ІІІ кат
173	Несторук Наталія	вер 1981	Позитрон з-д	І розряд
174	Скрипнюк Олександр	жовт 1981	ПТУ	І розряд +
175	Овсий Володимир	жовт 1981	ІФІНГ	значок
176	Малащук Андрій	жовт 1981	Пед інститут	значок
177	Стринадюк Михайло	жовт 1981	Пед інститут	значок
178	Навальковський Руслан	жовт 1981	Пед інститут	значок
179	Малахова Людмила	жовт 1981	Облпрофком	І розряд, інстр ІІІ кат
180	Беган Ігор	лист 1981	Пед інститут	значок
181	Побуцька Лілія	лист 1981	Пед інститут	значок
182	Йосипенко Світлана	лист 1981	Пед інститут	значок
183	Банцур Оксана	лист 1981	СШ №11	значок
184	Зарічна Оксана	лист 1981	СШ №11	значок
185	Джумурат Роман	лист 1981	СШ №5	значок
186	Мацулевич Олександр	лист 1981	ІФІНГ	І розряд
187	Гринишин Іван	лист 1981	СШ №11	значок
188	Струпиляк Світлана	лист 1981	Мед інститут	ІІІ розряд +
189	Корчинська Олеся	лист 1981	Мед інститут	значок
190	Артим Світлана	лист 1981	СШ №11	значок
191	Гурмак Олена	лют 1982	Позитрон з-д	значок
192	Смольська Ірина	лют 1982	Позитрон з-д	значок
193	Поровський Микола	бер 1982	Промбуд	І розряд +, інстр ІІІ кат
194	Склим Юрій	бер 1982	ДБК	ІІ розряд
195	Завалко Василь	бер 1982	Прилад з-д	КМС, інстр ІІІ кат
196	Дутчак Анатолій	квіт 1982	Хлорвініл	ІІІ розряд +
197	Тимків Ярема	трав 1982	Позитрон з-д	ІІІ розряд
198	Волошина Тамара	черв 1982	ІФІНГ	І розряд
199	Стегура Володимир	серп 1982	ТОС	КМС, інстр ІІІ кат
200	Головань Маргарита	вер 1982	Пресмаш	ІІІ розряд
201	Чорнописький Іван	жовт 1982	БУ-4	КМС, інстр ІІІ кат
202	Підгорна Тетяна	жовт 1982	Позитрон з-д	значок
203	Короташ Мирослава	жовт 1982	ТОС	ІІІ розряд
204	Барчук Ольга	жовт 1982	Позитрон з-д	значок
205	Прокоф'єв Олександр	жовт 1982	Автоливмаш	значок
206	Олексин Богдан	лют 1983	УБР	КМС, інстр ІІІ кат
207	Оробець Ігор	лют 1983	Собез	ІІІ розряд
208	Білусяк Олександр	трав 1983	ТОС	ІІІ розряд +
209	Софонова Ірина	трав 1983	Прилад з-д	ІІІ розряд +

210	Здоровенко Оксана	трав 1983	Укржилремпроект	II розряд
211	Борович Любомир	черв 1983	ІФІНГ	значок
212	Капирулін Ігор	серп 1983	Позитрон з-д	КМС, інстр III кат
213	Сікорський Володимир	серп 1983	Позитрон з-д	II розряд
214	Рутило Олександр	жовт 1983	Пресмаш	значок
215	Панюхіна Євгенія	жовт 1983	Укржилремпроект	II розряд
216	Іванова Ольга	груд 1983	Постачзбуд	III розряд
217	Егорченков Володимир	груд 1983	Мебельний к-т	III розряд
218	Фоміна Віра	бер 1984	СШ №12	значок
219	Тарасевич Ірина	бер 1984	СШ №16	II розряд
220	Єрушевич Олександр	бер 1984	Віділ залізндор	III розряд
221	Юральник Валентина	жовт 1984	Позитрон з-д	значок
222	Куневич Василь	жовт 1984	Прилад з-д	III розряд
223	Доцяк Іван	жовт 1984	ДБК	III розряд
224	Мороз Володимир	жовт 1984	Автоливмаш	III розряд
225	Петелюк Василь	жовт 1984	ПТУ	значок
226	Собашко Андрій	жовт 1984	СШ №13	III розряд
227	Криштопова Ольга	жовт 1984	Позитрон з-д	значок
228	Інжієвська Вікторія	жовт 1984	СШ №18	значок
229	Метлицька Ілона	жовт 1984	Прилад з-д	III розряд
230	Кузик Богдан	жовт 1984	Радіо з-д	III розряд
231	Якушева Ольга	лист 1984	БУ-53	значок
232	Гельбутович Віктор	лист 1984	БУ-53	значок
233	Місюга Володимир	лист 1984	Радіо з-д	III розряд
234	Баймурзіна Флюза	січ 1985	ІФІНГ	III розряд
235	Оленьова Надія	січ 1985	ІФІНГ	значок
236	Рудницька Анжела	бер 1985	Трикоф ф-ка	значок
237	Паркулаб Володимир	трав 1985	СШ №13	III розряд
238	Татарська Наталія	вер 1985	ІФІНГ	III розряд
239	Собко Галина	вер 1985	ІФІНГ	III розряд +
240	Кирсанова Марія	вер 1985	ІФІНГ	III розряд
241	Захарченко Костянтин	вер 1985	Мебельна ф-ка	значок
242	Щепанюк Богдан	вер 1985	ІФІНГ	III розряд
243	Філоненко Тетяна	вер 1985	ІФІНГ	значок
244	Стрілецька Ірина	вер 1985	ІФІНГ	III розряд
245	Шишкевич Ірина	жовт 1985	ІФІНГ	значок
246	Гайванюк Ігор	жовт 1985	СШ №13	III розряд
247	Писаренко Віктор	жовт 1985	СШ №13	значок
248	Гарко Галина	жовт 1985	Кондітер ф-ка	III розряд
249	Врублевський Остап	лист 1985	СШ №13	значок
250	Бутенко Наталія	груд 1985	Позитрон з-д	значок
251	Марчук Зіновій	груд 1985	Укржилремпроект	III розряд
252	Кіцул Надія	січ 1986	Радіо з-д	значок
253	Когутяк Галина	січ 1986	Трикоф ф-ка	КМС, інстр III кат

Літературно-художнє видання

**АЛЬПІНІЗМУ
ПРИКАРПАТТЯ
50 РОКІВ**

Укладач Д. М. Круль

Коректор А. І. Ясенко

Фотографія на першій сторінці обкладинки Віктора Клімка

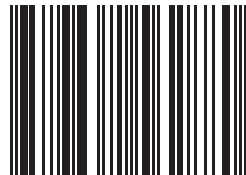
Комп'ютерна верстка і дизайн *Н. Ю. Васильєва*

Видавець: ФО-П Савчук Олександр Олегович
www.savchook.com • savchook.book@gmail.com
Тел.: 067.572.85.75

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців,
виготівників та розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 3897 від 14.10.2010 року

Формат 60x90/8. Папір крейдований.
Друк цифровий. Гарнітура Minion Pro.
Підписано до друку 14.08.2017 р.
Умовн. друк. арк 28,9. Наклад 100 прим.

ISBN 978-966-2562-88-0

9 789662 562880 >